İSLAM TARİHİ 9

EMEVÎLER DÖNEMİ

-II-

PROF. ALİ MUHAMMED SALLÂBÎ

ravza

İTHAF

Bu kitabı; ilmiyle amel eden âlimlere, ihlâslı davetçilere, var gücüyle çalışan ilim talebelerine ve ümmetin tüm şerefli evlatlarına ithaf ediyorum.

Bu kitabın, sadece kendi rızası için olmasını O'nun güzel isim ve sıfatlarına sarılarak yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın." (Kehf; 110)

RAVZA YAYINLARI: 449
İslam Tarihi Dizisi: 9
EMEVİLER DÖNEMİ: 2

Müellif	: **Prof. Ali Muhammed Sallâbî**
Editör	: **Mustafa Kasadar**
Türkçesi	: **Harun Ünal / Şerafettin Şenaslan**
Dizgi	: **Ravza**
Tashih&Redaksiyon	: **Mustafa Kasadar**
Kapak	: **Yunus Karaaslan**
İç Düzen	: **İrfan Kahramanoğlu / Sinan Aktürk**
Baskı&Cilt	: **Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık** Davut Paşa Caddesi Kale İş Merkezi No: 51-52 Topkapı-İST Tel: 0212. 481 94 11

© **Ravza Yayınları 2006**
Prof. Ali Muhammed Sallâbî'nin eserlerinin Türkçe yayın hakları müellif tarafından Ravza Yayınları / Mustafa Kasadar'a devredilmiş olup her hakkı saklıdır.

Sertifika No: 43988

8. BASKI
İSTANBUL 2019

RAVZA YAYINLARI
Büyük Reşit Paşa Cad. No:22/42
Vezneciler-İSTANBUL
Tel: 0212-528 46 17
0212-514 27 31

www.ravzakitap.com
e-mail: ravzasiparis@hotmail.com

Prof. Ali Muhammed SALLÂBÎ

İslam Tarihi Dizisi: 9

EMEVİLER DÖNEMİ-2

Tercüme

Harun Ünal / Şerafettin Şenaslan

İSTANBUL - 2019

rauza YAYINLARI

Prof. Ali Muhammed Sallâbi

1963 yılında Libya'nın Bingazi şehrinde doğdu. Lisans eğitimini Medine-i Münevvere Üniversitesi Davet ve Usulu'd-Din Fakültesinde, 1992-1993'te derece ile tamamladı.

Ümmü Derman İslâm Üniversitesi, Usul Fakültesinde 1996 yılında master yaptı.

"Kur'an-ı Kerim'de Temkin Anlayışı" adlı doktora çalışmasını Ümmü Derman İslâm Üniversitesi, İslâmi Araştırmalar Bölümünde tamamladı.

Bu tarihten sonra kendisini tamamen İslâm Tarihi araştırmalarına vakfeden müellifin yazdığı eserler, İslâm dünyasında büyük kabul gördü ve kısa bir sürede ünü her tarafa yayıldı. İslâm Tarihi ile alakalı, hepsi derin araştırma ürünü olan yirmiyi aşkın eseri yayınlandı. Şu an Katar'da bir araştırma kurumunda çalışmakta olan yazarın Türkçe'ye çevrilen ve Türkçe olarak yayınlanan eserleri şunlardır:

1- Sîret'ün-Nebeviyye / Olaylar ve Tahlili
2- Hz. Ebu Bekir / Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi
3- Hz. Ömer / Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi
4- Hz. Osman / Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi
5- Hz. Ali / Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi
6- Hz. Hasan / Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi
7- Emeviler Dönemi
8- Selçuklular Dönemi
9- Eyyübiler ve Selahaddin Eyyübi
10- Zengiler ve Nureddin Zengi
11- Murabıtlar Devleti
12- Osmanlı Devleti
13- İstanbul'un Fethi ve Fatih Sultan Mehmet
14- İmam Gazali
15- Abdulkadir Geylani

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ABDÜLMELİK, VELİD VE SÜLEYMAN DÖNEMLERİNDE İSLÂMÎ FETİHLER

1. KONU

RUM BELDELERİNDE GİRİŞİLEN FETİHLER

Hicri 73 (692 M) yılı sonlarında Abdülmelik, yeniden idaresindeki devletinin gücünü toplama ihtiyacını hissetti. Çünkü Bu nedenle yeniden fetih yapmak için cihada başlaması ve burada var olan iradesini ortaya koyması gereğini kavradı. Zira bu dönemde Rum devleti ile İslâm devleti arasındaki ilişkiler kötü durumda bulunuyordu. Rumlar bu arada ilişkileri bütünüyle bozmak hazırlığı içerisinde idiler. Abdülmelik de zaten böyle bir fırsatı bekliyordu. Abdülmelik bu amaçla güçlerini hazırlamaya koyuldu ve bu bunun için de kardeşi Muhammed b. Mervan'ı Cezire ile Ermenistan bölgelerine vali olarak atadı ki, orada harekete geçilmesiyle askerine komuta etsin istedi.

Abdülmelik mecbur kalınması ve zaruret hallerinde Rumlara gönderdiği parayı kesti. Bu durum, Bizans imparatorunu çileden çıkardı ve hemen savaş ilan etti. Ermenistan bölgesinden hareketle hazırlamış olduğu ordu ile Müslümanlarla savaşmak üzere yola çıktı.

Ancak Muhammed b. Mervan onu karşıladı, böylece Bizanslılarla Müslümanlar arasında çok çetin bir savaş baş gösterdi. Sayılarının çok üstün olmasına rağmen Bizanslılar yenildiler, hatta bizzat imparatorun kendisi savaş meydanından kaçıp gitti. Ordusunun büyük birçoğunluğu bozguna uğrayarak dağıldı. Bu olay H. 74 (93 M) senesinde meydana gelmişti. İşte bu olay Bizans devletini büyük ölçüde sarstı.[1]

Abdülmelik bu zaferi fırsat bilerek artık bundan böyle Bizans devleti sınırları üzerindeki baskısını giderek artırdı, yaz ve kış mevsimlerine göre düzenlemiş olduğu ordusunu yeniden düzene soktu. Böylece Bizans devletinin yakın sınır bölgeleri içine sızarak, sınır bölgelerini aralıksız olarak huzur eti ve özellikle yaz dönemindeki savaşçıları vasıtasıyla yakın sınır bölgelerine sürekli akınlar yaptı. Bu ordunun komutası ise, Muhammed b. Mervan ile yine Ümeyyeoğulları Emirlerinden oluşan komutanlar eliyle sevk ve idare olunuyordu.

Hicri 81 (700 M) yılında oğlu Abdullah b. Abdülmelik'i fetih için görevlendirdi

1 Muhammed Ziyauddin er-Reyyis, Abdülmelik b. Mervan, s. 208

ve o da Rumların büyük kentlerinden biri olan Kalikya şehrini ele geçirdi. Hicri 84 (703 M) senesinde yine Abdullah b. Abdülmelik bir başka önemli kenti ele geçirdi. Ki bu kent, küçük Asya'da Rum devletinin sınırları içerisinde yer alan elMasisa kentiydi. Abdullah burada kalesini inşa etti ve buraya güvendiği önemli askerlerden güçlü olan 300 savaşçıyı yerleştirdi. Oysa daha önceleri burada yerleşmiş olan Müslüman bir kimse yoktu. Abdullah burada kendisine ait mescidini de inşa etti. Bu şekilde İslâm askerleri kendileri için bir ön karakol hazırlamış oldular. Bu sayede birtakım kalelere ve düşman arazisi içerisinde düşmana karşı saldırılar ve akınlar yapıyorlardı. Kısaca Abdülmelik döneminde birlik sağladığı günden itibaren bu gelişmeler gerçekleşmişti.[2]

Abdülmelik b. Mervan, ülke içerisinde birliği sağladıktan sonra uygulayacağı siyaseti de ortaya koydu. Buna göre devletin varlığı ancak tek güç halinde hareket edebilen bir kuvvet ile üstünlük kazanacağını ve liderliğin de bu sayede sağlanacağını ortaya koymuş oldu. Bizans Devletine karşı zaferin de bu sayede gerçekleşeceğini gösterdi. Kaldı ki tek bir güç haline gelmiş olan kuvveti, hemen tüm cephelerde savaş yürütmeye kâdir olabileceğini sağladı.[3]

İslâm Ordusu Abdülmelik b. Mervan dönemi süresince, fetih hareketlerini hep böyle devam ettirdi. Bu Süleyman'ın dönemine kadar olan uzun dönemde bu şekilde hep sürüp gitti.

Bu savaşlarda Mesleme b. Abdülmelik tek başına bir komutan gibi savaşları devam ettirdi. Büyük kahramanlıklar gösterdi. Mesleme, Abdülmelik döneminde komuta ettiği ordu ile hemen her yıl Rumların ikamet ettikleri ve Bizans sınırları içinde yer alan bir beldeyi veya bir kaleyi ele geçirip fethediyordu. Böylece kendi ülkelerinin güvence altında kalmasını sağlıyor ve düşmanların ülkeye saldırılarının önüne geçiyordu.

Bu savaşlarda sözkonusu fetihleri gerçekleştirirlerken Mesleme'nin yanında Abbas b. Velid b. Abdülmelik de vardı. Bu sırada fethedilen kaleler ise Amuriye, Hirakliye, Kamuniye ve Tuvana kaleleriyle Semtıye, Merzebanin, Toros ve bu kaleler dışında daha birçok kaleleri ele geçirdiler.[4]

Hicri 88 (707 M) senesi Cemadilahire ayında Mesleme b. Abdülmelik ve Abbas b. Velid Tuvana kalesini ele geçirdiler ve kışı da burada geçirdiler. Müslümanlar burada bulunan düşmanları bozguna uğrattılar, öyle ki halk gidip kiliselere sığındılar. Sonra geri döndüler ve halk da hezimete uğramıştı.

Burada Abbas b. Velid ve yanında bazı adamları ile birlikte kaldılar. Bunlar

2 Muhammed Ziyauddin er-Reyyis, Abdülmelik b. Mervan, s. 209
3 Tecdidu'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 149
4 el-Emeviyyun Beyne'ş-Şarki ve'l-Garbi, 1/420

arasında İbn Muhayriz el-Cumahi de vardı. Abbas b. Velid, İbn Muhayriz'e, "Nerede cenneti verir. Bunun üzerine Abbas, "Ey Kur'an ehli!" diye seslenir. Hemen hepsi toplanıp gelirler. Bu sayede Allah düşmanlarını hezimete uğrattı ve böylece Tuvana'ya girmiş oldular.[5]

Böylece henüz tam bir senen geçmemişti ki, Müslümanlar, Rum topraklarında savaşa giriştiler, onlara ait bazı kaleleri ve müstahkem yerleri ele geçirdiler. Burada şu noktaya özellikle değinmek yerinde olacaktır: Bu askeri akınların birçoğunu sürdürenler bizzat Emevî hanedanına mensup olan kişilerdi, orduya onlar komuta ediyorlardı ve hemen birçokları da bizzat Halife Velid'in çocukları ile kardeşi Mesleme'den oluşmaktaydılar.

Mesleme nerede ise hemen her yıl Rum topraklarına yönelik olmak üzere bir gazaya çıkıyor ve fetihler yapıyordu. Artık savaşmak, gazaya gitmek onun ayrılmaz bir vasfı olmuştu. Nitekim halife Süleyman zamanında Son Kostantiniye kuşatmasını yapan kişi de yine Mesleme olmuştur. İnşallah yeri gelince bu konuya da değineceğiz. Bunun anlamı şu demektir ki, Mesleme'nin sürekli Bizans topraklarına akınlar yapmasının nedeni, Bizans'ın başkenti olan Kostantiniye'yi ele geçirmek için, bölgenin tüm yollarını, giriş çıkış noktalarını ve stratejik öneme sahip yerlerini öğrenmekti. Bu alanda deneyim sahibi olmak istiyordu. Çünkü en önemli hedef Kostantiniye'yi (yani bugünkü İstanbul'u) İslâm topraklarına katmaktı.[6]

BİZANS MÜSLÜMANLARIN ASKERİ HAREKÂTINI SÜREKLİ GÖZETLİYOR

Bizanslılar doğal olarak Müslümanlarla sınır oldukları bölgelerde hep tetikte bulunuyorlardı ve casuslarını bu bölgelerin denetimi için her an uyanık buldurmak suretiyle bu bölgelerde görevlendiriyorlardı. Çünkü sınır cepheleri her an patlama durumundaydı, kaldı ki İslâmî savaş hâlâ devam ediyordu. Bizans imparatoru Anestas (713716 M), Müslümanların niyetlerini ve hedeflerini öğrenmek amacıyla Dımeşk'e (Şam'a) bir elçi gönderdi. Bu yoldan Müslümanlar hakkında tez elden bilgi toplamak istiyordu.

Elçi halifeye dostluk ve komşuluk belgesini sundu, iki devlet arasındaki sözleşmeye riayet edeceğine dair güven mektubunu arz etti. Bizans elçisi Şam'a gittiğinde, Müslümanların kendi başkentlerini, Kotsantiniye'yi ele geçirmek için büyük bir çaba, bir aşk içinde çalıştıklarını fark etti.

Elçi geldiği gibi hemen imparatorun yanına döndü, Müslümanların cihad konusunda ne kadar ciddi olduklarını ve saldırı için var güçleriyle imkânlarını bir

5 Tarihu't-Taberi, 7/334
6 el-Alemu'l-İslâmi Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 256

araya getirme gayreti içinde olduklarını aktardı. Elçi, imparatoruna fazla vakit geçirmeden derhal ihtiyat güçlerini çağırmasını ve savaş için ne gerekliyse, tüm hazırlıkları yapmasını söyledi.

İmparator Anestas, elçisinin öğütlerini dikkate aldı, Kostantiniye'de, Müslümanların başkentlerine karşı bir hareket içinde olduklarını ilan etti. Bu nedenle şehirde bulunan herkesin kendi başının çaresine bakmasını, bu amaçla üç yıl boyunca kendilerine yetecek miktarda yiyecek, içecek ve benzeri ne gerekliyse gereken tedbirleri almalarını emretti.

Elinden herhangi bir hizmet gelemeyecek olan güçsüzlerin mutlaka şehri terk etmelerini ilan etti.

Bundan sonra İmparatorluğa ait tüm depolar buğday ve benzeri her türlü gıda maddesi, askeri alandaki silahlar, alet ve edevat depolara doldurularak gerekli yığınakları yapıldı. Özellikle deniz sahili olan bölgelere daha fazla takviye güçler yerleştirildi. Çünkü genel olarak hareketlilik buralarda baş gösteriyordu.

Kara sınırlarında olan surların üzerlerine her türlü silah, mancınık ve mühimmat yerleştirildi. Halife Velid, tam harekete geçeceği ve Bizans sınırlarını baskı altında tutacağı bir sırada hicri 96 (714 M) senesinde vefat eder. Bunun üzerine kardeşi Süleyman onun yerine geçer ve savaş meydanında gayret ve çaba sarf etmek ona kalır.[7]

SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK VE KOSTANTİNİYE KUŞATMASI

Halifelerin Kostantiniye fethine ne kadar çok önem verdikleri çok açık olarak ortadadır. Çünkü burada en önemli etken, Hz. Peygamberin (s.a.v), "Kostantiniye mutlaka fethedilecektir. O ordunun komutanı ne kadar üstün bir komutan ve ordusu da ne kadar üstün bir ordudur"[8] manasında olan bu hadis olmuştur.

Bu hadisin yanına bir de halife Süleyman'ın Kostantiniye'yi şiddetle fethetme arzusu eklenince, artık Bizans'a karşı savaşmak kaçınılmaz olmuştu. Çünkü Bizanslılar durmaksızın Şam ve Mısır sahillerine saldırılar ve akınlar yapıyorlardı. Artık buralarda istikrar ve güven adına pek bir şey kalmamıştı. Buna bağlı olarak İslâm Devletinin tanınmış simalarına karşı da hayâsızca saldırılarda bulunuyor ve onlara zarar veriyorlardı. Nitekim Bizanslılar yine Humus sahilinde bulunan İslâm askerlerine saldırıda bulunurlar ve bir kadınla birkaç kişiyi esir alırlar. Artık bu, bardağı taşıran son damla olur. Çünkü bu esnada kadın, sitem dolu sözler söylemişti. Halife Süleyman bundan dolayı büyük bir öfkeye kapıldı ve şöyle konuştu:

7 el-Emeviyyun ve'l-Bizantiyyun, el-Alemu'l-İslami Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 256;
8 Ahmed b. Hanbel, Müsned, H:19165, 4/335 (18957)

"İşte bu, bardağı taşıran son damladır. Onlarla savaşacağız, onlar da bize karşı savaşacaklar. Allah adına yemin olsun ki, ben onlara karşı öyle bir savaş sergileyeceğim ki, bu, ya Kostantiniye'yi almam ile sonuçlanır ya da ben bu yolda ölürüm."[9]

1- Bizans Üzerine Hamle Yapmak İçin Yapılan Hazırlıklar

Bizans'a karşı böyle bir hamle için gerekli hazırlıkların yapılması olayı İslâm âleminin hepsini içine almış oldu. Şam, Cezire ve Musul'dan kara ordusuna 120 b. kişi katıldı. Deniz donanmasına ise Mısır ve Afrika'dan b. deniz donama aracı katıldı.[10]

Bu şekilde Müslümanların Kostantiniye şehrini ele geçirmek için ne kadar istekli oldukları görülüyordu. Savaşın uzun sürmesine rağmen, güçlü bir irade gerektiğini de takdir ediyorlardı. Çünkü Müslümanlar, Kotsantiniye'nin ele geçirilmesinin oldukça zor olduğunu, çevresinin tümüyle kalelerle kuşatıldığı biliyorlardı. Doğal olarak bu da her bakımdan donatılmış çok büyük bir güç istiyordu. Geniş bir zaman dilimi, büyük bir askeri teçhizat, mühimmat ve erzak temini gibi hizmetlerin yanında çeşitli silahlarla ve yeni buluşlarla, yeni taktiklerle saldırıya geçilmesi lazım geldiğinin farkındaydılar.

Bu bakımdan ordu için yazlık ve kışlık ne gerekliyse her türlü alet ve edevatı, savaş için yararlı ne varsa hepsini toplamaya başladılar.[11]

2- Saldırıya Geçiş Planı

İslâm ordusunun komutanları, gerekli hamleyi yapabilmeleri için iki plan geliştirmişlerdi.

Birinci plan: Musa b. Nusayr'a komuta görevinin verilmesidir. Bu şu anlama geliyordu. Müslümanların Kostantiniye'den önce önemli şehir, kasaba ve kaleleri ele geçirmesi gerekiyordu. Çünkü İslâm ordusunun önlerinde engel çıkarabilecek önemli merkezlerin önceden bertaraf edilmesi lazımdı. Plan bu şekilde yürütülerek, böylece Kostantiniye'nin fethi sağlanacaktı.

İkinci plan: Mesleme b. Abdülmelik'in ordunun başına getirilmesiydi. Çünkü Mesleme şu görüşteydi; Musa b. Nusayr'ın planı, Kostantiniye'nin fethi için çok uzun bir süre kuşatılması gerekecektir. Bu bakımdan Mesele doğrudan, başka bir yere kuvvet göndermeden Bizans'ın başkenti üzerine yürümesinin zorunlu olduğu kararına vardı. Mutlaka zorunlu olarak saldırılması gereken ve yolda engel çıkaracak olan şehir ve kasabalarla, kalelerin dışında başka hiçbir şehre ve kasabaya saldırmadan doğrudan Kostantiniye üzerine yürünmesi emrini verdi.

9 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 177; el-Vafi Bilvefayat, 15/403
10 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 181; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/632
11 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 181

Anlaşılan o ki, Halife Süleyman b. Velid ve danışmanları tarafından Mesleme'nin planı uygun görülmüştür. Bu nedenle Mesleme'nin planı uygulamaya koyuldu. Bu arada Halife Süleyman Kudüs'ten Şam'a yürüdü ve yoluna devam ederek Dabık denilen yere geldi. Burada, Kostantiniye'yi ele geçirmedikçe, buradan bir başka yere ayrılmayacağına yemin etti ve burada ikamete başladı.[12]

Hicri 98 (716 M) senesinde ordu Mesleme b. Abdülmelik komutasında Suriye'den Kostantiniye'ye doğru hareketle karadan ve denizden yola koyuldu. Kara ordusu H.98 (716 M) yılında Kostantiniye'ye ulaştı, deniz yoluyla gelen donanma ise H.99 (717 M) Kostantiniye'ye ulaştı.

Derken İslâm ordusu kale duvarlarına atışlar yapıyor, böylece Bizanslılarla aralarında çok çetin bir savaş baş gösteriyordu. Yaklaşık bir yıl boyunca Kostantiniye surlarını vurmaya devam ettiler. Âdeta ölüme meydan okuyorlardı. Bütün çabalara ve sabırla göğüs germelerine rağmen savaş istendiği gibi gitmedi, Müslümanlar güç kaybetmeye ve büyük kayıplar vermeye başladırlar. Hem askeri kayıpları fazlaydı, hem de erzakları azalmış, erzak sıkıntısı baş göstermişti. İslâmî kaynakların belirttiğine göre İslâm ordunun hali içler acısıydı, son dönemlere doğru açlıktan kırılıyorlardı.

Fesevi bu konuda diyor ki: "Halk, Kostantiniye kuşatmasında açlıktan kırılacak hale gelmişlerdi, yiyecek bir şeyleri kalmamıştı."

Taberi de diyor ki: "İslâm ordusu, o güne kadar hiç karşılaşmadığı bir durumla karşı karşıya idi. Hatta orduda bulunan bir asker tek başına bir yere adım atmaktan korkar hale gelmişti, ellerine ne geçerse her hayvanı yakalayıp yemek zorunda kalmışlardı, deri, ağaç kabukları ve yaprakları, kısaca toprak dışında ne buldularsa yemek zorunda kalmışlardı. Kaldı ki sur içinde bulunan Bizanslıların durumları da iç açıcı değildi. Onlar da çok kötü durumda idiler, açlıktan kırılıyorlardı.

Tarihsel açıdan onların içine düştükleri kötü durumu şöylece özetlemek mümkündür:

a- Bizanslılara ait gemiler, küçük tekneler, buğday bulabilmek için Karadeniz sahillerinde yiyecek aramaya çıkmışlardı. Küçük tekneler de balık avlamak ve yiyecek bulmak için denize açılıyorlardı. Savaşta yenilme derecesinde olmalarının yanında gözlemlenen bu durumlar bile, Bizans halkının büyük bir ekonomik çöküntü içinde olduğunu, halkın zorda olduğu gösteriyordu.

b- Bu arada Bizanslılar Mesleme ile barış antlaşması yapmak için de birtakım yollar arıyor ve girişimde bulunuyorlardı. Hatta Kostantiniye'de bulunan her mükellef kişi başına bir dinar vermeye hazır olduklarını, yeter ki kuşatmanın kaldırılmasını istiyorlardı. Bu da, içeride erzak bakımından büyük bir sıkıntı içinde olduklarının göstergesiydi.

12 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/632–633; Tarihu't-Taberi, 7/433

c- İslâm ordusu geri çekilmeden önce Müslümanlar ile Bizanslılar arasında barış imzalanıyor. Bu arada anlaşma gereği, Mesleme tarafından yapılan mescidin Bizanslılar tarafından korunması da kayıt altına alınmış oldu.[13]

3- İslâm Ordusunun Geri Çekilmesi

Süleyman b. Abdülmelik vefat edince yerine Ömer b. Abdülaziz hilafet görevini üstlendi. Ömer b. Abdülaziz göreve gelir gelmez ilk iş olarak Kostantiniye'yi kuşatma altında tutan ordu komutanı Mesleme ile beraberindekilerin hemen geri çekilmeleri için emir verdi. Kendilerine erzak ve binmeleri için atlar gönderdi, halkı da onlara yardımcı olmaları için teşvik etti. Ömer b. Abdülaziz Mesleme'ye yardım için 500 at gönderdi. Çünkü orduda açlık had safhaya varmıştı. Ömer b. Abdülaziz gönderdiği yardımcı kuvvet ve atlarla, erzak ile onların morallerini üstün tutmak istiyordu.

Ömer b. Abdülaziz'in askeri geri çekmek için Mesleme'ye emir vermesi, uzak görüşlülüğünün ve isabetli karar vermenin bir sonucu idi. Yoksa bu hareket, Ömer b. Abdülaziz fetih ve savaş taraftarı değildi, manasında değildir. Aksine İstanbul'u kuşatma altında tutan İslâm ordusunun hali içler acısıydı. Bu nedenle boşa kanlarının akmaması, daha çok kayıp verilmemesi için askerin geri çekilmesi gerekiyordu. O da bunu yaptı. Çünkü ordu ve askerler ellerinden geleni yapmışlardı.

Kaldı ki Ömer b. Abdülaziz bir an olsun, Bizanslıların durumundan gaflete düşmedi, onlarla savaşını özellikle Suriye toprakları içerisinde sınır ve sahil boylarındaki güçlerle hep savaştı.

Aslında Ömer b. Abdülaziz orduyu Kostantiniye'den çekmekle çok büyük bir karar vermiş oldu. Kaldı ki askeri konum ve durum da böyle bir kararı gerekli kılıyordu.

Bu arada Ömer b. Abdülaziz hakkında çıkarılan dedikodular ve onun fetih hareketlerine karşı olduğu söylentileri de çıkmıştı. Ama o, her şeye rağmen verilmesi gereken kararı verdi ve onu da uyguladı. Eğer durum Müslümanların lehine bir vaziyette olsaydı, zaten askeri çekmezdi.[14]

4- Başarısızlığın Sebepleri

- İhanet ve sözünde durmamak, arkadan vurulmak: Kostantiniye ile alakalı olarak haberler giderek yaygınlaşıyordu. Söylendiğine göre Amuriye hâkimi ve patriği Liyo Süleyman b. Abdülmelik'le buluşur ve onu kral Tidosa karşı kışkırtır. Bu arada Liyo, böyle bir durumda İslâm ordusundan yana tavır koyacağını ve

13 Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyi, s. 261; el-Marife ve't-Tarih, 1/618; Tarihu't-Taberi, 7/433; Uyunu'l-Maarif, s. 358

14 Tarihu't-Taberi, 7/457; Kadetu'l-Fethi'l-İslami Fi Erminiyye, s. 256–259; Hutatuş-Şam, 1/552;

gücünü Müslümanların lehine kullanacağını söyler ve bu vaadi verir ve Bizans topraklarını Süleyman'a teslim edeceğini söyler.

Bir rivayete göre de aslında böyle bir antlaşmayı patrik Liyo'ya Süleyman b. Abdülmelik teklif eder. Kimi haberlere göre, böyle bir antlaşmayı, Kostantiniye kuşatması esnasında Mesleme b. Abdülmelik götürmüştür. Liyo da, halkı Mesleme'ye teslim konusunda ikna edebileceğine dair söz verir ve Liyo, Mesleme'den, bulunduğu yeri terk etmesini ve böylece başkalarının, ikisi arasında bir antlaşmanın varlığını anlamalarını istedi ve istediğini de elde etti.

Ancak Liyo'nun bir amacı vardı, bulunduğu yerden Müslümanları uzaklaştırmak ve ileride kendisi başa geçmek istiyordu. Kendi planına göre, beldesini böylece Müslümanların istilasından koruyacaktı. Tüm patrikler ve ruhban sınıfı patrik Liyo'dan yana tatmin olunca, artık planını uygulamaya koyuldu.

Hemen görüşme ve danışma bahanesiyle Liyo doğruca Mesleme'ye gitti ve ondan ellerinde bulunan yiyeceklerini yakıp yok etmesini istedi ki, bu savaş işini uzatmaktan bıksınlar ve bir an önce gereğini yapsınlar. Bir de Mesleme'ye güven bağlasınlar, ellerinde ne var ne yok hepsini getirip teslim etsinler istedi.

Bir diğer rivayete göre Patrik Liyo, Mesleme'den, bir geceliğine de olsa, Kostantiniye halkına çıkış izni vermesini ve kendilerinde olan birtakım erzak ve benzeri şeyleri yardım mahiyetinde içeri taşımalarına izin vermesini ve böylece Bizans halkının Mesleme ile Liyo'nun birlikte hareket ettikleri inancının doğacağını söyleyerek bu şekilde de Mesleme'yi yenilgiye uğratmak için elinden ne geldiyse yaptı.

Mesleme artık Liyo'nun tuzağına düşmüş ve onun her dediğini yapar durumda olan biri haline gelmişti. Nihayet Liyo elde etmek istediklerini elde edince hemen Mesleme'nin aleyhine geçti ve ona karşı savaş açtı. Mesleme Liyo'dan böyle bir şey beklemiyordu, hava şartları da dayanılacak gibi değildi. Ordu hiçbir zaman görmediği ve çekmediği sıkıntı ve zorluklarla tamamen yüz yüze geldi. Çünkü Liyo'nun tuzağına düşerek yiyeceklerini imha etmişler, var olanın bir kısmını da Kostantiniye halkına vermişler, kendileri aç, susuz ve perişan bir vaziyete düşmüşlerdi. Ne buldularsa, yemeye başladılar, hayvanlar, leşler, ağaç kabukları ve yaprakları ile beslenmeye, toprak dışında ne buldularsa yemeye başladılar.[15]

Sözün özü; bu haberler beraberinde kaybetmeyi, moral bozukluğunu da getirdi. Herkesçe cesur ve uzağı görebilen biri olarak görülen Süleyman b. Abdülmelik'in omuzlarında yıkılışın ve kaybetmenin getirdiği sıkıntılar baş gösterdi. Uzağı göremiyor ve savaş sanatından anlayamıyordu, konu ile ilgili müracaat olunacak bir kanaati de yoktu.

15 Veki, Ahbaru'l-Kudat, 3/213; Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 261

Eğer biz bu haberlerin doğruluğuna inanacak olursak bu durumda en başta Süleyman b. Abdülmelik ve ikinci derecede de ordu komutanı Mesleme b. Abdülmelik bu konuda suçludurlar. Bunun sebebi, her ikisinin de İstanbul'u ele geçirmek için ipleri ve ordunun hareket kararını Liyo denen bir patriğin eline teslim edecek kadar zavallı olmalarıdır... Bu, yalan, hile ve tuzak içeren bir geri püskürtme harekâtıdır, İslâm'a ve onun idarecilerine karşı girişilen düşmanca bir kampanyadır. Yani bir devlet düşünün, düşmanına karşı bu derece güç hazırlayacak, büyük kâbiliyetlere ve manevralara sahip olacak ve fakat böyle adi bir tuzağa düşmüş olacak? Bu, kabul edilecek bir şey değildir.[16]

Üstat Mahmud Şit Hattab Kostantiniye şehrinin kuşatılması ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

"Eğer Kostantiniye kuşatması ve savaşı ile alakalı olarak ortada ordu komutanı Mesleme'nin kınanmasını gerektiren bir durum varsa, Kostantiniye kuşatmasında öncelikli olarak başvurması gereken hususların neler olduğunu ve nelerden yararlanması gerektiğini birlemesi ve onlardan yararlanmamış olmasıdır. Çünkü bir şehre saldırıya geçiliyorsa, öncelikle tüm gücün o şehir üzerinde odaklanması, sürekli saldırılarla içerdiklerin rahatsız edilmesi, bir an olsun boş bırakılmaması gerekirdi, evet en başta bu yapılmalıydı. Bunu başaramadılar.

Liyo denen patriğe hiç güvenmemeliydi. Çünkü bir kimse eğer kendi ülkesine ihanet edebiliyorsa, seni çoktan satar. Buna dikkat edilmedi. İşte körü körüne olan güven, bu derece bir teslimiyet de ikinci büyük yanlış oluyordu.

Savaşlarda uzaktan veya yakından olsun mutlaka birtakım sızıntılar ve etkilemek isteyenler olabilecektir. Bu hususlar hiç unutulmamalıdır.[17]

- Aşırı ve şiddetli bir kış mevsiminin yaşanması: Hicri 99 (717 M) senesinde kış oldukça şiddetli geçiyordu. Yeryüzü tamamıyla karlarla kaplı bulunuyordu. Müslümanlar at, kâtır, deve ve benzeri binek türlerinden büyük bir kısmını kaybetmişlerdi, hepsi telef olmuştu. Müslümanlar kavurucu ve dondurucu soğuğa dayanamıyorlardı, yiyecek ve gıda namına ne varsa ve neredeyse hiçbir şey kalmamıştı. Açlıktan kıvranır hale geldiler.

İşte bu nedenle deniliyor ki, Aralık, Ocak ve Şubat Liyo'nun övünebildiği aylardı, çünkü o böylece kendi kuvvetlerinin en büyük komutanı olmuştu.[18]

- Düşman tarafından İstanbul surlarının savaş açısından büyük bir engel oluşturması ve düşmanın iyi bir savunma yapması: Bizanslı idareciler Kostantiniye

16 Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 262
17 Kadetu'l-Fethi'l-İslami Fi Erminiyye, s. 256–259; Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 262
18 Fethi Osman, el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiyye, 2/85–91

şehrinin surlarını iyice takviye ettiler, mancınık dâhil her türlü savunma silahlarıyla donattılar. Müslümanların kentlerine karşı savaşmada kesin kararlı oldukları öğrendikleri günden bu yana bu tedbirleri almakta hep devam ettiler. Bu amaçla idareciler erzak depolanması emrini verdiler, depolanacak erzakın üç yıl boyunca yetecek miktarda olmasına önem verdiler. Şehre saldırıyı önlememeye çalıştılar, tüm güçlerini bu yolda sergilediler.[19]

- Müslümanlara karşı yeni silah denemelerini devreye soktular: Bizanslılar, Grek veya Yunan ateşi adı verilen yeni bir silahı devreye soktular. Bu silah, Müslümanlar üzerinde büyük bir panik meydana getirdi, önemli can kaybına sebep oldu, gemilerini ve erzaklarını kaybettiler, birçok hazırlıkları böylece yok olup gitti.

Esasen her çağda savaş tarihi incelendiğinde toplumlar üzerinde, bulunan yeni silah ve savaş araçlarının karşı taraf üzerinde çok büyük tahribata neden olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü düşman taraf, hiç beklemedikleri bir anda karşılarında hiç alışık olmadıkları bir silah ve savaş türü ve stratejiyle karşılaştıklarında büyük bir panik yaşarlar ve bu arada büyük kayıplar verirler. Evet, yeni bir silah türü, yeni bir taktik ve strateji, yeni bir alan ve ortam; bütün bunlar savaş sırasında düşmanın moral açısından bozguna uğramasına sebeptir.

Bir de savaş taktikleri arasında düşmanın hiç beklemediği bir anda ani baskınlar yapılarak düşmana kayıplar verdirilmesi vardır ki bu, mutlak mânada tüm savaşlarda en başta yer alan en önemli prensiplerdendir.

Burada Bizanslı Rumların başarısına şu husus da ilave etmemiz gerekir. Rumların bu savaşta başarı göstermelerinde ve düşmanı püskürtmelerinde, liderlik hedefleyen üçüncü Liyo'nun büyük bir payı olmuştur. Çünkü savaşı çok güzel bir taktikle sürdürmeye muvaffak olabilmiştir.[20]

- Denizin çok dalgalı olması: Müslümanlar deniz savaşında çok büyük zorluklarla boğuşmak zorunda kaldılar. Bunlardan birisi de denizin çok fazla dalgalı olması, büyük zorluklar çıkarıyordu. Çünkü aşırı lodos sebebiyle Karadeniz'den Marmara'ya doğru gemilerin hareketlerinde yavaşlamaya neden oluyordu. Özellikle de esen rüzgârın çok fazla yön değiştirmesi de gemiler üzerinde büyük olumsuzluklar meydana getiriyordu. Bir de bu zorluklara Grek veya Yunan ateşi eklenince zarar daha da büyümüş oluyordu.[21]

- Bizanslılarla Bulgar ve Hazar toplumu arasında Barış antlaşmasının yapılması: Bizans Hâkimi Liyo hiç zaman kaybetmeden düşman oldukları Hazar ve Bulgar toplunu ile barış antlaşması yaptı. Böylece Kuzey taraftan gelecek olan

19 Fethi Osman, el-Hududu'l-İslamiyyeti'l-Bizantiyye, 2/85–91
20 Kadetu'l-Fethi'l-İslamiyyi Fi'l-Erminiyye, s. 260
21 Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 264

tehlikeyi önlemiş oldu. Bu sayede Kuzey bölgelerinde bulundurmak zorunda olduğu askeri güçlerini de İslâm ordusu üzerine sürmeyi, Müslümanların şehirlerine karşı sürdürdükleri saldırı ve baskıyı geri püskürtmek ve tamamen önlemek istiyordu.[22]

- **Aceleci davranmak ve oyalama taktiğinin güdülmemesi:** Ortaya çıkan gerçek şu ki, eğer Müslümanlar Bizans'ın Asya bölümü ile ilgili kara fetihlerini tamamlamayı bekleseler di, daha sonra Kostantiniye'ye yakın bölgelerden saldırıya geçebilselerdi, uygun hava şartlarını oluşmasına kadar savaşabilme ortamını oluştursalardı, kısa ulaşım yollarını tespit etselerdi, yakın yerlerden yardım sağlama fırsatlarını ve beşeri unsurları hazırlamış olsalardı -ki bu tür imkânlar olabildiğince çoktu- daha başarılı olabilirlerdi. Hatta istedikleri gibi birçok fırsatı da çok kolay bir şekilde bulabilirlerdi.

Ancak Müslümanlar ordularını, düşmanın en güçlü ve en korunmalı olan, İslâm ordusu açısından da en uzak olan yönden ve taraftan onların üzerine gönderdi. Bu da İslâm ordusunun aleyhine oldu.[23]

- **Mesleme'nin askeri istihbarat açısından zayıf oluşu:** Kostantiniye şehrini kuşatan ordu komutanı Mesleme b. Abdülmelik, hem yaşça küçüktü ve hem de o dönemde bulunan değerli ve büyük komutanlar arasında deneyimsiz bir komutandı. Bunun da doğal olarak ordunun bozguna uğramasında büyük etkisi vardı.

5- Kostantiniye Üzerine Yapılan Saldırının Sonuçlarına Gelince, Bunu Birkaç Yönden Ele Alabiliriz. Şöyle ki:

- Müslümanlar, Kostantiniye'nin yakın çevrelerini ele geçirmedikleri ve ayakları sağlam yere basmadığı sürece, Kostantiniye'yi kolayca ele geçiremeyeceklerini anlamış oldular. Çünkü böyle bir durumda Kostantiniye'yi kuşattıklarında ancak olaylar kendilerinin aleyhine değil lehlerine gelişir ve kazanma şansları fazlasıyla artar. Bütün bunlara rağmen Müslümanların Akdeniz'de, özellikle de batı havzasında önemli akınlarını sürdürebilecekleri limanları bulunmaktaydı.

- Bizanslılar, Kuzey Afrika'nın kendilerine karşı düşmanca hareket edebilme düşüncesi taşımıyorlardı. Bu nedenle bu bölgede savaşı sürdürmeyi ikinci planda kabul ediyorlardı. Onlar için öncelikli olarak savunmamaları gereken kent, başkentleri olan Kostantiniye idi. Ancak Kuzey Afrika bölgesi İslâm Devleti açısından çok önemli bir merkez sayılıyordu, her bakımdan güvenilebilir bir bölge halini almıştı.[24]

- Belki de Kostantiniye şehrine yönelik savaşmanın en önemli neticelerinden biri, Bizanslıların Akdeniz havzasında çok önemli bir savaş filosuna sahip olmasıydı. Nitekim Bizanslılar Yezid b. Abdülmelik döneminde, Mısır'ın kara bölümüne yakın olan Mısır denizindeki Tennis adasına saldırmışlardı.[25]

22 el-Alakatul Arabiyye el-Bizantiyye Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 64
23 Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 264
24 Ali İbrahim, Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik , s. 200
25 Kindi, Vulatu Mısr, s. 91; Ali İbrahim, Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 200

6- Abdülmelik'in Bizanslılar Üzerine Yürümeyi Teşvik Eden Konuşması

Abdülmelik, kendi döneminde Kostantiniye de olsun, diğer Rum topraklarında olsun Bizanslıların Müslümanlar aleyhinde büyük bir hareket ve hazırlık içinde olduklarını, İslâm beldelerine ansızın baskınlar yapma planları yaptıklarını öğrenir. Bunun üzerine Abdülmelik genel seferberlik ilanını yaptı. Etrafında İslâm ordusu toplanıp bir araya gelince, Abdülmelik hemen harekete geçti ve onları savaşa teşvik için konuşmaya başladı.

Konuşmasına başlayacağı sırada önce Allah'a hamd ve senada bulundu, sonra şöyle devam etti:

"Ey insanlar! Sizler yüce Allah'ın, Kitabında cihadın fazileti hakkında neler buyurduğunu, onlara ne türden sevaplar vaad ettiğini bilirsiniz. Şimdi beni iyi dinleyin! Ben, sizinle birlikte Bizans'ın sahibi Alyon aleyhinde olmak üzere çok önemli ve değerli bir savaşa karar verdim. Çünkü Alyon iyice haddini aştı ve bize karşı isyana ve savaşa karar vermiş.

Edindiğim bilgiye göre Alyon Müslümanlar aleyhinde büyük bir ordu hazırlığı içindeymiş ve hazırladığı kuvvetlerle ansızın üzerine, ülkenize saldırıya geçecekmiş. Siz de bilirsiniz ki Allah onun gücünü, kuvvetini helâk edip darmadağın edecektir. Onun kötü niyeti sebebiyle onu ve arkadaşlarını helâk edecektir.

Ben sizi ülkemin dört bir yanından çağırıp bir araya topladım. Siz gerçek kara gün dostu ve gözü kara, güçlü, kuvvetli kimselersiniz. Cesaretinize, gücünüze karşı koyacak yoktur. Sizler ki Allah için onun dinini, hakkını onun size sağlayacağı zaferle ayakta tutacaksınız. İşte oğlum Mesleme! Şu anda yanıbaşımda duruyor. Onu komutan olarak başınıza atadım. Onu dinleyin ve ona itaat edin. Allah size muvaffakiyet versin ve size güzel işler yapmanızı nasip eylesin!" Bu arada toplananlar hep bir ağızdan, "Ey Emirü'lmüminin! Duyduk, itaat ettik" dediler.

Abdülmelik b. Mervan oğlu Mesleme'yi, Rumlarla savaşmak üzere harekete geçirince, ona, ordusu ile ilgili olarak şu sözlerle vasiyette bulundu:

"Oğlum! Müslümanlara karşı iyi davran, merhametli ol, uysal bir komutan ve lider olduğunu göster. Sakın inatçılık etme, nankör davranma. Hiçbir zaman böbürlenme, büyüklenme!"

Nitekim Abdülmelik b. Mervan Bizans Topraklarına doğru hareket geçen bir başka komutanına da, hareket sırasında şu tavsiyede bulunuyordu: "Sen Allah'ın kulları üzerinde görevli bulunan bir tacir mesabesindesin. Onları çok hassas bir şekilde, akıllı olarak kullanmasını bil. Eğer kazanç getirecek bir durum olursa, hareket geç, eğer böyle bir durum mümkün olamazsa, sermayene sahip çık, onu kaybetme! Tam başarı elde edinceye dek, sakın ganimet peşinden koşturma.

Düşmanının hile ve tuzaklarına karşı ondan daha çok dikkatli ol ki, aleyhinde olabilecek bir duruma meydan vermeyesin!"[26]

7- Bizanslılara Karşı Savaşan En Meşhur Komutanlara Gelince Bunları Da Şu Şekilde Sıralayabiliriz

Mesleme b. Abdülmelik: Aslan lakaplı İslâm ordusunun komutanı Ebu Said el-Emevî, ed-Dımeşkidir. Sarı çekirge lakabıyla anılır. Bizans'a karşı çok savaşlar yürütmüştür. Kostantiniye'yi kuşatmıştır. Kardeşi Yezid adına önce Irak, sonra Ermenistan valiliğini yürütmüştür.

Zehebi kendisi hakkında diyor ki: "Öteki kardeşlerine nazaran Mesleme hilafete daha layık olan biridir. Henüz çok küçük yaşta iken meziyetleri ve zekâsı ile kendisini göstermişti. Babası Abdülmelik oğlu Mesleme üzerinde titizlikle durur ve onun üzerinde yoğunlaşırdı. Özellikle de ölüm döşeğinde iken baba Abdülmelik, oğullarına Mesleme'ye dikkat etmelerini, onu önemsemeleri tavsiyesinde bulunmuştu ve diyordu ki:

"Mesleme'ye dikkat edin! Onun görüşlerine önem verin. Çünkü karşılaşacağınız olaylara karşı sizi koruyacak odur, içine düştüğünüz yanlışlardan da sizi o kurtarır. Çünkü Mesleme, bir düşünce ve fikir adamıdır. Ümeyyeoğullarına nispetle o, aynı zamanda bir cihad komutanıdır. Sakın onun görüşüne karşı çıkmayın, ona muhalefet etmeyin. Onun emrine karşı gelmeyin. İnsanlar, sıkıntı ve zor dönemlerde, savaşlarda hep ona sığınırlardı."[27]

İşte bu Mesleme, tarihte "Gedikten içeri sızan adam" diye bilinir. Çünkü Mesleme bir kale kuşatır, emrindeki kale duvarında bulunan bir gedikten içeri sızmaları emrini verir. Ancak hiçbir kimse girmeyi başaramaz. Nihayet ordu içinden sıradan biri gelir ve o gedikten içeri sızar, böylece Allah kendilerine fethi nasip eder. Bunun üzerine Mesleme, "Gedikten içeri sızan adam nerede!" diye seslenir. Fakat hiçbir kimse meydana çıkmaz.

Mesleme yeniden, "Geldiği andan itibaren oraya girdirilmesi emrini ben verdim. Birinin bu görevi üstelenmesi ricasında ben bulundum ve o geldi" diye seslendi.

Bunun üzerine yanına biri gelir ve "Emirin yanına girmek için izin istiyorum" der. Mesleme ona, "Gedikten içeri sızan sensin değil mi?" diye sordu. O da, "Ben de, size ondan haber vereceğim" dedi ve Mesleme'nin yanına gitti, onun hakkında bilgi verdi. Mesleme de ona izin verdi. Bunun üzerine adam, "Delikten içeri sızan kişi, sizden üç konuda teminat istiyor; birincisi, Halife'ye adının yüceltilerek bildirilmemesini, ona ödül verilmesi konusunda herhangi bir emrin çıkarılmamasını,

26 İbn A'sam, el-Futuh, 4/123; Nihayetu'l-Ereb, 6/170

27 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/241; İbn Adiyy, el-Kamil; Kadetu'l Fethi'l-İslamiyyi Fi'l-Erminiyye, s. 289

onun kim olduğunu sormamalarını istiyor" der. Bu istekler üzerine Mesleme ona, "Tamam, onun tüm istediklerini yerine getireceğim" der. Bu cevabı alan kişi, "İşte o adam benim" der.

Bundan böyle Mesleme ne zaman namaz kılarsa, namazının arkasından, "Allah'ım! Beni gedikten içeri sızan adamla beraber kıl" diye hep dua ederdi.[28]

Mesleme Cihad görevi esnasında askerlerinin sağlıklı olmasına, başlarına bir şey gelmemesine çok özen gösterirdi. Hazarda düşmanla savaşırken, düşmanlar tuzak kurmak suretiyle onu durdurmak istemiş, yatsıdan sonra onu çadırını dövmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Mesleme çok hızlı bir şekilde iki merhalelik olarak alınacak yolları birer merhale gibi kat ederek uzaklaşmaya çalışır. Bu arada askerlerden zayıf ve güçsüz kalmış olanları öne alır, onların korunmalarına titizlik gösterir. Gücü ve kuvveti yerinde olan askerlerini de yan taraflara çeker, böylece tehlikeyi tam olarak atlatıncaya dek durmadan yoluna devam eder.

Mesleme âcizlik göstermeye öfkelenir ve dikkatli, hassas olanları da överdi. Bu nedenle o şöyle derdi: "Âcizlikle başlayıp devam ettirdiğim bir savaştan zaferle çıkmaktan ötürü kendimi övecek, kendime pay çıkaracak değilim. Kaldı ki hoş olmayan, zor olan bir işe de istek ve arzu ile atıldığımdan ötürü de kendimi suçlayacak değilim."[29]

Mesleme'nin Zühd ile ilgili sözlerinden biri şöyledir: "Doğrusu âhiret hayatı hakkında hiç tasası olmayanın, dünya hayatı hakkında da tasası olmaz."

Mesleme'nin ilmi deneyimini anlatmaya gerek yoktur. Çünkü Mesleme, babası Abdülmelik b. Mervan ve ondan sonra kardeşleri dikkate alındığında devlet idaresi bakımından en üst düzeyde bir idari güce sahipti. Halife olan kardeşleri, hep onu yanlarında tutmak isterlerdi. Çünkü Mesleme'nin onlardan öğrenmesi gerekenlerden daha çok onların Mesleme'den öğrenecekleri vardı. Bu bakımdan onu hep bir danışman gibi yanlarında tutmak ve yararlanmak isterlerdi.

Meğerki çok önemli bir dış problem ortaya çıkacak ve o problemin çözümü de onun eliyle sağlanacaksa, o zaman onun yanlarından uzaklaşmasına, o görevi ifa etmesine izin verirlerdi. Onun eliyle emniyet ve güvenin sağlanmasını temin edebilirlerdi.[30]

Mesleme, Ümeyyeoğullarına karşı çok samimi ve içten davranırdı ve mutlak manada onlardan olan halifelere karşı velayet yetkisini kendilerine verirdi, onlara hep bağlılık gösterirdi. Hiçbir zaman halifelik davasına kalkışmamıştır. Çünkü

28 Uyunu'l-Ahbar, 1/172
29 İbn A'sam, el-Futuh, 4/283; eş-Şuhubu'l-Lamia, s. 476
30 Kadetu'l-Fethi'l-İslamiyyi Fi'l-Erminiyye, s. 305; el-Marifetu ve't-Tarih, 2/226

Ümeyyeoğulları çocuklarının anneleri soyundan gelenlere biat etmeyi uygun görmezlerdi.

Abdülmelik b. Mervan'ın; Mesleme'den daha zeki, daha cesur, daha atılgan, daha toleranslı, daha cömert olan bir başka oğlu yoktu. İşte bu yönden hep onu tuttular. Çünkü Ümeyyeoğulları annelerinin soyundan gelenleri hilafete seçmezlerdi ve "Onlar Arap toplumunu idare edebilecek konumda kimseler değiller" delerdi. Zaten Mesleme'nin hiçbir zaman halifelikte gözü yoktu. Bunun içindir ki, Zehebi onun hakkında şöyle demektedir:

"Kardeşleri arasında esasen idareyi ele alabilecek tek kişi oydu. Çünkü akıllıydı, uzağı gören biriydi, isabetli görüş ve karar sahibiydi. O Müslümanların saflarının bozulmasına asla rıza göstermezdi, herkesten daha çok o, Müslüman safları arasında kenetlenme olmasını isterdi. Bu bakımdan o, hilafet makamını kendi kişisel çıkarları adına bir amaç olarak görmez, millete hizmet makamı olarak görürdü. Kaldı ki, hakkıyla da ümmete karşı en güzel hizmet görevini yerine getirmiştir. Bu bakımdan o vesile olacak olanı gerçekleştirmiş ve fakat amaç olanından uzak durmuştur.

Merhum, fiziki bakımdan boyuposu yerinde olan, insanlar arasında en iyi olanı, güzel yüzlü ve güzel görünümlü biriydi. Şam halkı Tâbiunundan dördüncü tabakadan bir Tâbii sayılmaktadır. Hicri 120 (737 M) yılında vefat etmiştir.[31]

Ebu Muhammed el-Battal: Kendisi Müslüman kahramanlardan ve Şam'da yetişen liderlerdendi. O da Mesleme b. Abdülmelik'in ordusuyla birlikte hareket eden bir komutandı. Karargâhı Antakya'da bulunuyordu. Rumların korkulu rüyası haline gelmişti. Ancak hayatı etrafında geliştirilen birçok asılsız iftira ve yalanlarla karşı karşıya kaldı.

Anlatıldığına göre Abdülmelik b. Mervan, Mesleme'ye vasiyette bulunmuş ve Battal'ı muhabir olarak kullanmasını ve geceleyin bilgi toplamak için görevlendirmesini emretmiş, çünkü onun çok cesur bir komutan olduğunu söylemiştir. Mesleme Battal adına on b. üzerinde akit yapar ve onları ordunun öncü kuvveti olarak değerlendirir

Battal ile ilgili olarak anlatılan nadir hikâyelerden biri şudur: "Benim denetimimde bir kasabaya gidip oraya baskın yapmamız kararlaştırıldı. Derken orada içinde ışık yanan bir ev ve ağlayan bir çocuk gördük. O evde annesi çocuğuna, "Sus, sesini çıkarma, yoksa seni Battal'a teslim ederim" diyordu. Ama çocuk yine de ağlamaya devam etti. Bu defa annesi, "Ey Battal! Gel onu götür!" diye çocuğunu susturma için seslenir. Battal da, "Tamam geldim, işte buradayım" diye karşılık verir.

Kendisiyle ilgili olarak daha birçok şaşkınlık uyandıracak hikâyeler anlatılır.

31 Kadetu'l-Fethi'l-İslamiyyi Fi'l-Erminiyye, s. 310–311; el-İkdu'l-Ferid, 6/131; Siyeru Alami'n-Nubela, 5/241

Yine bir başka olay da şöyle cereyan etmiştir. Battal bir savaş sırasında çok bunalmış ve ölüm derecesinde bir halde sabahlar. Bu sırada kral Liyon yanına gelir ve ona, "Ey Ebu Yahya! Nedir bu halin?" diye sorar. O da, "Halimde ne var ki? Kahramanlar bu şekilde savaşırlar ve fakat öldürülemezler" der. Sonra yine, "Bana doktor bulun" der. Hemen giderler ve onu bu halde düşmanlarıyla savaşır olarak bulurlar. Bu defa kendisine, "Senin bir ihtiyacın var mı?" diye sorulur. O da, "Benimle beraber gelecek birine emir verin, beni vilayetime götürsün, beni kefenlesin ve namazımı da kılsın, sonra da onları serbest bırakayım" der. Dediği yerine getirilir.

Kendisi H.112 veya 113 (730 veya 731 M) senesinde öldürülür. İbnul İmad onunla ilgili olarak dert ki: "Kendisi birçok savaşlara katılmış, önemli hizmetler görmüş olan biri olmakla birlikte hayatı ve savaşları etrafında birçok yalan hikâyeler uydurulmuştur. Hayatı etrafında ifrata kaçılmış, birçok yalan yanlış hikâyeler uydurulmuş olup bu hikâyeler her yerde okunur olmuştur ki, bütün bunları yalan uydurmaktan utanmayan kimseler ortaya atmışlardır.[32]

Amir eş-Şa'bi: Rum imparatoru nezdinde Abdülmelik adına elçilik yapan zattır. Abdülmelik b. Mervan, kendisini Rum kralına elçi olarak görevlendirip göndermiştir. Şa'bi, Abdülmelik'in yanından ayrılırken, Abdülmelik kendisine, "Ey Şa'bi! Bilir misin Rum kralı bana ne yazmış?" diye konuşur. Şa'bi de, "Ey Emirü'lmüminin! Buyurun ne yazmış olur ki!" diye sorar. Abdülmelik de, Rum kralı bana şöyle yazmış ve "Sen, kendi dinine mensup olan halkınla ve dininle övünüyorsun, ne diye onların başına elçini halife olarak atamıyorsun?" diyor.

Şa'bi diyor ki bunun üzerine ben Emirü'l-müminine, "Ey Emirü'l-müminin! Onlar seni değil beni gördüler" dedim. Bir başka rivayete göre de Abdülmelik Şa'bi'ye, "Ey Şa'bi! Rum kralı seni öldürmem için uğraşıyor" der. Bu görüşme ve konuşmalar, Rum kralına ulaşır, kral da, "Vallahi zaten benim de bundan başka bir hedefim yok" demiş.[33]

Bütün bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki, Bizanslılar barış dönemlerinde bile hiçbir an Müslümanlara karşı olan hile ve tuzak kurma niyetlerinden vazgeçmemişlerdir. Hep hile, tuzak, desise gibi yollara başvurmuşlar, hatta yazışmalarında bile fırsat buldukça bunu yapmışlar.

32 Siyeru Alami'n-Nubela, 5/241, 265; Şezeratu'z-Zeheb, 2/93
33 Siyeru Alami'n-Nubela, 5/304

2. KONU

KUZEY AFRİKA VE ENDÜLÜS'TEKİ FETİH HAREKETLERİ

GASSANLI HASSAN B. NUMAN'IN FETİHLERİ

Libya'nın doğusunda Züheyr el-Belevi, Drene kentinde Bizanslılarla giriştiği savaşta kendisi ve arkadaşları şehit düştüler ve burada toprağa verildiler. Bu gün de hâlâ mezarları orada, onların isimleriyle, "şehit kabirleri" olarak anılmaktadır. Bu olay H. 71 (690 m) senesinde meydana gelmişti.

Züheyr b. Kays el-Belevi ve arkadaşlarının şehit düşmeleri olayı halife Abdülmelik b. Mervan üzerinde çok büyük bir etki bıraktı. Bu amaçla İbn Zübeyir'le savaşı sona erer ermez, kuzey Afrika'ya kaşı savaşmak amacıyla özel bir önem verdi. Buraya yönelik olarak çoğunluğu Şam halkından oluşan yaklaşık kırk bin askerden oluşan bir güç hazırlayarak harekete geçti. Ordunun başına da Hassan b. Numan el-Gassani'yi getirdi. Hassan, takva sahibi, Allah'tan korkan güvenilir bir kimseydi. Bu nedenle de kendisine güvenilir adam anlamında, "eş-ŞeyhulEmin" adı verilmiştir.

Halife Abdülmelik, Hassan'dan, Mısır'da karargâhını kurarak burada gerekli hazırlıklarını yapmasını istedi ve kendisine şöyle yazdı:

"Ben, seni Mısırda sana lazım gelen malları ve istediklerini temin için serbest bıraktım, her yetki senindir. Seninle beraber onlara ve halktan sana katılacak olanlara istediklerini ver. Allah'ın bereketi ve yardımıyla Afrika üzerine cihada çık."[34]

İbnul-Esir sayısının çokluğu ve oldukça teçhizatlı ve donanımlı olarak hazırlanmış olması sebebiyle bu ordudan şöyle söz etmektedir: "Bu ordunun benzeri bir başka ordu Afrika'ya girmiş değildir. Savaşın başlaması ilk olarak H.74 (693 M) yılında başlamıştır. Bu ordu yol güzergâhında her uğradığı yeri fethederek geçip gitmiş ve bu şekilde ilerlemiştir. Ordunun öncü kuvvetinin başında Muhammed b. Ebu Bukeyr ve Hilal b. Servan el-Levati bulunuyorlardı.

34 Mısr Fi Asri'l-Emeviyyi, s. 140–143; Tarihu İfrikiya ve'l-Mağrib, s. 67; Nihayetu'l-Ereb, Fi Fünuni'l-Edeb, 24/34;

Bu sonuncu komutanın, Hassan'ın ordusunda öncü kuvvetin başında bir komutan olarak orduda yer alması, Berberilerin büyük bir güçle Hassan'ın ordusuna katılıp ona destek verdiklerini göstermektedir.[35]

Kartaca'nın Fethi

Hassan Kayravan'a ulaşır ve herhangi bir güçle karşılaşmadan kolaylıkla içeri girer. Daha sonra kuzeye, Bizans'ın sahilde yer alan en büyük kenti olan Kartaca'ya yönelir. Hassan Kartaca'ya yürür, bu esnada buranın başında Afrika'nın en büyük krallarından biri bulunuyordu. Hassan buraya geldiğinde sayısız Rum ve Berberilerle karşılaştı. Bizanslılarla savaş çok uzun sürmedi, Hassan zor kullanarak Kartaca'ya girmeyi başardı.

Hassan, Kayravan'a dönmek üzere Kartaca'dan henüz ayrılmıştı ki, yeniden Kartaca halkı toplanıp bir araya gelerek, kentlerini korumak istediler. Bu nedenle Hassan ikinci kez Kartaca'yı almak zorunda kaldı. Bu arada Müslümanlar ellerine neyi geçirdilerse hepsini yıktılar, böylece bir daha kimse buraya yaklaşmaya cesaret edemesin istediler.

Bu defa Hassan Tatfura ve Binzert üzerine bir akın yaptı ve burasını aldı. Hezimete uğrayarak Bace şehrine sığınan Bizanslılar ile Buna şehrine sığınan Berberîler artık İslâm ordusunun peşine düşmeyi bıraktılar. Hassan da Kayravan'a döndü. Çünkü askerleri arasında oldukça yaralılar vardı. Onları Kayravan'a götürüp sağlıklarına kavuşana dek onlarla ilgilendi.[36]

Hassan'ın Hezimete Uğraması

Hassan, Rumlara karşı zafer elde ettikten sonra bu defa Berberilerin liderine döndü ve "Bana, Afrika'da halen hayatta olan büyük krallarından kim varsa onu gösterin" dedi. Bunun üzerine, o sıralarda Berberilerin başında bulunan ve onları idare eden bir kadını gösterdiler. Kadın "Kâhine" adıyla şöhret bulmuştu.

Hassan bu kadınla, Bagay ve Mecane denilen yere bir merhale uzaklıkta bulunan Nini veya Meskiyane denilen yerde karşı karşıya geldi. Kâhine denilen bu kadın, Hassan'ı yendi ve bu esnada birçok Müslüman askeri de şehit düştü. Bunun üzerine Hassan Kabis'e çekildi. Bu kadın, Hassan'dan sonra tam beş yıl süreyle tüm Mağrip bölgesine egemen oldu.

Kadın, Arapların kendisine karşı yavaş davrandıklarını, harekete geçmede geciktiklerini görünce, "Doğrusu Araplar, Afrika'dan, onların kentlerini, altın ve gümüşlerini istiyorlar, biz de onların tarlalarını, toprak ve meralarını istiyoruz. Şimdi sizden bütün Afrika beldelerini yakıp yıkmanızı istiyorum. Ki böylece Araplar buralara gelmekten umutlarını kessinler ve dünyanın sonuna kadar bir daha buralara geri dönemesizler" diye emir verir.

35 İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/82; Futuhu Mısr ve'l-Mağrib, s. 270; Mısr Fi Asri'l-Emeviyyi, s. 140–143
36 Nihayetu'l-Ereb, Fi Fünuni'l-Edeb, 22/19; İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/82; Riyazu'n-Nüfus, 1/32

Bunun üzerine, kadının kavmi bölgede taş üzerine taş bırakmadı, tüm ağaçları yakıp yıktı, kaleleri de yerle bir ettiler. Çünkü Bedevilik damarları kabarmış, gördükleri her şeyi tarumar etmeye başlamışlardı. Afrika Trablus'tan Tanca'ya kadar gölgelikti ve birbirine ekli köy ve kasabalarla birbirine bağlı bir yerdi. Bütün bunlar çıkarıldı.[37]

Bu tahribat prensliklere, Afrikalılara büyük zararlar verdi ve halk olduğu gibi buralardan kaçmaya, canlarını kurtarmaya başladılar. Yardım edebileceklerden yardım istediler. O dönemde Hıristiyanlar olsun, Afrikalılar olsun, Kâhine denilen bu kadından gördükleri zulüm ve baskı sebebiyle yardım ve medet istemeye başladılar. Hepsi de Endülüs ve denizlerdeki adalara sığındılar. Artık Kâhine denilen bu kadın, tüm Afrika'ya sahip oldu, bölge halkına acımasızca davrandı ve onlara zulmetti, durdu.[38]

Bizanslıların Kartaca'ya Dönüş İstekleri ve Hassan'ın Libya'da Bulunan Serat'a Geri Çekilmesi

Kartaca'nın Müslümanların eliyle düşmesi, Bizanslılar üzerinde büyük bir moral çöküntü bırakmıştı. Baktılar ki, Hassan Afrika'dan çıkmış ve Afrika'da anarşi tüm ülkeyi sarmış durumdadır. Bunun üzerine yeniden Kuzey Afrika'da varlıklarını devam ettirmek niyetiyle dönmek istediler. İkinci Jüstinyan'ın halefi olan Kral İmparator Lyontus ordu hazırlığına girişti. M. 695 yılında, Patrik Yuhanna komutasında Afrika'ya akın için bir orduyu harekete geçirdi. Askerleri oraya taşımak için büyük donanma gemileri yaptırdı. Artık Bizans donanması H.78 (697 M) yılında kendilerince dönüş imkânları oluştu. Öyle hatırı sayılır bir direnişle karşılaşmadılar. Hassan'ın orada bulunan Naibi Ebu Salih, yanında bulunan Müslümanlarla birlikte geri çekilmeye başladı ve Patrik Yuhanna buraya girdi.

Konu gereği gibi araştırılıp bu fetih hareketi açısından ele alınınca, görülecek o ki, Mağripliler konumları itibariyle daha çok doğu ile irtibatlıydılar, kolay bir şekilde doğudan kopmaları mümkün değildi.

Hassan b. Numan Gassani, Trablus'ta Serat'a yakın bölgede Hassan'ın Kaleleri denilen yerde beş yıl ikamet etti. Doğuda durumlar istikrar bulunca, bunun üzerine Abdülmelik, H. 81 (700 M) yılı sonlarına doğru derhal Hassan'a yardım göndermeye başladı.[39]

Kahine'nin Öldürülmesi H.82 (701 M)

Halid b. Yezid elAbsi, Kâhine denilen bu kadına esir düşmüştü ve onun yanında esir olarak bulunuyordu. Halid, Hassan'a, "Berberilerin darmadağın

37 el-İslam ve't-Ta'rib Fi'ş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/151
38 el-İslam ve't-Ta'rib Fi'ş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/154; İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/83
39 Hüseyin Munis, Fethu'l-Arab, s. 370; el-İslam ve't-Ta'rib Fi'ş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/155–157

olduklarını, düzenlerinin bozulduğunu, kimin söz sahibi, kimin emir kulu olduğunun bilinmez hale geldiğini haber verdi. Ve ona, "Ne yap et, derhal yola çık, yolları âdeta katlayarak gel" diye de durumu aktardı.

Nihayet Kâhine denilen bu kadın ile Hassan b. Numan arasında Kabis denilen yerde savaş başladı. Müslümanlar Kâhine denilen bu kadına karşı büyük bir zafer kazandılar ve nihayet kadın, Kahine'nin kuyusu denilen kuyunun yanında öldürüldü. Bu zaferden sonra Hassan, H.82 (701 M) senesinde tekrar Kayravan'a döndü. Buradan tekrar Kartaca üzerine yürüdü ve burasını da aldı. İşte iç içe kazanılan bu zaferler sonunda Afrika artık İslâm toprağı oldu. Bundan böyle Afrika'da istikrar dönemi başladı ve arkasından geri kalan Mağrip ülkelerinin fethi sağlandı.[40]

Berberilere Karşı Hassan'ın İzlediği Siyaset

- **Askeri konuta heyeti içerisine dâhil edilmeleri:** Hassan b. Numan'ın bizzat izlediği siyaset, Ebu Muhacir'in daha önce Berberilere karşı güttüğü siyasetin kendisiydi. Böylece Berberilerle olan yakınlığı sağlamak ve onları fetih hizmetlerinde göreve ortak kılmaktı. Berberilerin de ordu işlerinde hizmette yer almaları sayesinde hizmet alanı daha da genişlemiş oldu. Güttüğü siyaset sayesinde Berberilerin sevgisini ve yakınlığını kazanmış oldu. Nitekim il akınlarında Hilal b. Şirvan el-Levati'yi, Arap'lardan Muhammed b. Bukeyr ve Züheyr b. Kays adında iki Arap komutanla birilikte öncü güçlerin başına tayin etmesinin yanında ayrıca Berberilerden casuslar kullanmasının da, onların yakınlığını elde etmede büyük bir etkisi olmuştu.

Nitekim Berberîler arasından kendi arzusu ile üzerinde herhangi bir baskı olmaksızın gelip Müslüman olanlardan biri, gelip Hassan'dan, Müslümanlar adına olmak üzere Kâhine denilen kadının bölgesi içersinde gerekli istihbaratı ve casusluk görevini yapmayı üstlenmiş, Kâhine denilen kadının ordusundan haberler getirmiştir. Kâhine denen kadının iki çocuğuna karşı güzel muamelede bulunur, Kahine'nin iki oğlundan büyük olanını, samimiyetine güvenerek Avras bölgesinde bulunan ordunun başına getirir, onun samimiyetine, ihlâsına ve gerçekten iyi bir Müslüman olduğuna güvendiğinden bu hizmeti ona verir. Bu, aynı zamanda birçok kimselerin de Müslüman olmalarını sağlamıştır. Hassan'ın güttüğü bu siyaset sonucu, Kabis, Kafsa ve Nakrava halkından gördüğü yardım, kendisini oldukça memnun etmişti.[41]

- **Müslüman Araplarla Berberîler arasında eşitlik:** Hassan b. Numan, Berberileri de askeri hizmete alınca, onlarla Müslüman Arapları eşit tuttu. Bu hareketi, İslâm'ın eşitlik prensipleri esaslarına uygun olan bir davranıştı. Müslüman

40 el-İslam ve't-Ta'rib Fi'ş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/155–158; İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/83

41 Futuhu Mısr ve Ahbaruha, s. 201; el-İslam ve't-Ta'rib Fi'ş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/155–158; Tarihu İfrikiyye ve'l-Mağrib, 59–60; Riyazu'n-Nüfus,1/35

Araplar için neyi gerekli kılıyor idiyse ve onlara ne türden imkânlar bağışlıyor idiyse aynısını Berberilere de yapıyordu ve ganimetlerden de onlara düşen paylarını veriyordu. Daha sonra daha büyük bir adım attı ve Mağrip bölgesini Berberilere verdi. Böylece anlaşılıyor ki, Hassan b. Numan Mağrip topraklarına önem veriyordu ve bu toprakların burada Müslüman olan kendi halklarına verilmesi yolunu seçiyordu.[42]

- **İdari sisteme ve düzenlemeye önem verirdi:** Hassan b. Numan Mağrip'te (H.82–86/701705 M) yılları arasındaki ikameti süresince idari düzenlemeye, nizamlar koymaya büyük önem verirdi. Birtakım divanlar, kurumlar ya da askeri düzenlemeler getirdi. Getirdiği düzenlemede askerlerin isimlerini, soylarını, özeliklerini ve kendilerine ne miktarda maaş ödendiğini kayda geçirtti. Haraç ve vergi kurumlarını oluşturdu. Haraç ve cizyeye yani vergiye sınırlama getirdi.

İbn Uzara diyor ki: "Hassan birçok divan, ofis ve büro oluşturdu, kayıt sistemi getirdi. Bu arada birtakım kabile ve devletlerle haraç almak üzere barış antlaşması yaptı, Afrika idarecilerine ve onlarla birlikte orada ikamet eden Hıristiyanlık dinine mensup kişilerden haraç ve vergi alınmak üzere anlaştı. Bunların birçokları Berberî kabilelerinden Branis kabilesine ve pek azı da Betr kabilelerine mensup kimselerdin idiler.[43]

Hassan b. Numan bu arada gemi yapımı için tersane inşa ettirdi, ikinci bir İslâm kenti kurdu. Bu arada Afrika bölgesinde Tunus, bu bölgede ikinci bir sığınma, bir korunma şehri konumuna geldi. Kayravan'ı himaye eden, deniz sahilinde koruma görevini üstlenen, bölge beldeleri için de sığınak ve liman şehri konumun getirildi.

Kayravan kentine büyük önem verdi, Ukbe döneminde yapılan mescidi yeniden inşa ederek ondan daha güzel bir duruma getirdi. Berberilere İslâm esaslarının öğretilmesine özen gösterdi. Yanlarında, Tabun âlimlerinden 13 kişi kadar ilim adamı bıraktı. Bunlar Berberilere Kur'an'ı ve şeriat esaslarını öğretiyorlardı. Bu arada davetçiler de değişik kabilelere gönderilerek Berberîler arasında İslâm dinini yayılmasını sağladılar. Vardıkları yerlerde mescitler bina ettiler, nitekim H.85/504 m yılında yapılan Ağmat mescidi de bunlardan biriydi. Müslüman çocuklara okuma ve yazmayı öğretmek maksadıyla bölgelere ve kabilelere ilim sahibi kimseler öğretmen olarak görevlendirilip gönderildi.[44]

42 el-İslam vet Ta'rib Fiş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/160; Riyazu'n-Nüfus,1/35

43 el-İslam vet Ta'rib Fiş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/160; Riyazu'n-Nüfus,1/35; el-Beyanu'l-Mağrib, 1/38; Futuhu Mısr ve Ahbaruha, s. 201

44 el-İslam ve't Ta'rib Fiş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/162–164 ve 2/311; Riyazu'n-Nüfus,1/37; el-Beyanu'l-Mağrib, 1/43; Futuhu Mısr ve Ahbaruha, s. 201

Hassan b. Numan'ın Afrika'daki Velayet Görevinden Alınması

Hicri 85 (504 M) senesinde Mısır valisi Abdülaziz b.Mervan tarafından Hassan b. Numan görevinden alındı. Anlatıldığına göre Mısır valisi Abdülaziz ile Hassan b. Numan arasında Burka ve Trablus vilayetleri konusunda anlaşmazlık çıkar. Çünkü bu iki bölge, diğer bölgelerden ayrılarak Abdülaziz'e bağlanmıştı. Hassan bu uygulamaya rıza göstermedi ve karşı çıktı.

Bunun sebebi, Hassan b. Numan, kendisi doğrudan halife'ye bağlı ve ondan sorumlu kişi olarak kabul ediyordu ve Afrika da tek bir eyalet konumunda bulunuyordu. Ancak Mısır valisi, oranın kendisine bağlı bulunduğunu ve o bölgeden sadece kendisinin sorumlu olduğunu ileri sürdüğünden ötürü, Hassan'ın da mutlaka yaptığı işler konusunda ona başvurmasını ve ona danışmasını istiyordu. Bu nedenle Mısır valisi elde edilen en değerli ganimet eşyasını ve mal varlıklarının kendisine verilmesini istiyor ve bunda ısrar ediyordu. Oysa Hassan, bunları doğrudan Şam'da bulunan halifeye göndermek istiyordu. Bu amaçla Hassan Şam'a vardığında elinde kalan ganimetleri halifeye sundu ve Mısır valisini de ona şikâyet etti.

Hassan'ın şikâyetinden açıkça anlaşılan o ki, Abdülaziz tarafından kendisinin mali konularda ihanet içinde bulunduğuna ilişkin şikâyette bulunulduğu ve kendisine haksızlık yapılmıştı.

Halife bir ödül olmak üzere Hassan'ı Afrika bölgesi valiliğine atamak istediğinde, Hassan bu görevi reddetti ve bundan böyle ebedi olarak Emevî ailesine ait bir yerde valilik görevini üstlenmeyeceğine yemin etti.

Unutulmamalıdır ki aslında Mısır valisi Abdülaziz, Afrika'da valilik görevinin mutlaka kendi adamlarından biri tarafından yürütülmesi taraftarıydı. Nitekim Abdülaziz'in, Musa b. Nusayr'ın buraya atanmasındaki ısrardan da zaten bu anlaşılmaktadır.

Zehebi, Hassan b. Numan Gassani ile ilgili olarak diyor ki: "O, Arap meliklerindendir, Mağrib bölgesinde velayet görevini üstlenmiş, oraları mamur hale getirip yola koymuştur. Çok kahraman ve cesur bir kişiydi. Akıllı ve ne yapacağını bilen bir mücahit idi. Nitekim Muaviye tarafından H. 57 (676 M) yılında bölgeye gönderilmiş ve o da burada Berberilerle barış antlaşması yapmayı başarmıştı. Onları haraca bağlamış, ülkede birçok imar hareketlerini başlatmıştı. Kaldı ki Kâhine adındaki kadının ortadan kaldırılmasından sonra, Hassan bu bölgede çok büyük yararlılıklar göstermişti. Zaten kendisi "Güvenilir insan" diye tanınırdı."[45]

45 el-İslam vet Ta'rib Fiş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/165--166 ve 2/311; el-Beyanu'l-Mağrib, 1/43; Futuhu Mısr ve Ahbaruha, s. 201; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/140

MUSA B. NUSAYR'IN FETİHLERİ

Tarihçiler Musa b. Nusayr'ın Mağrip bölgesine ne zaman ve hangi tarihte atandığı ve Hassan b. Numan'ın ne zaman bölgeden ayrıldığı konusunda belli ve kesin bir tarih vermemektedirler. Ancak olaylar zincirine bakıldığında yaklaşık bir tarih olarak Hassan b. Numan'ın görevden alınması ve Musa b. Nusayr'ın onun yerine atanması H.85 (704 M) tarihinde, Abdülaziz b. Mervan'ın ölümünden az öncesine rastlayan bir dönemde gerçekleşmiş olabilir. Çünkü Hassan'ın görevden alınması, Musa'nın da onun yerine atanması olayı Abdülaziz'e nispet olunmaktadır.

Zaten Mısır valisi Abdülaziz b. Mervan'ın, Afrika valisi Hasan b. Numan'ı görevden almasından ve yerine bu bölgeye Musa b. Nusayr'ı tayin etmişti. Bu olay da H. 85 (704 M) senesi sonlarına ya da H.86 (705 M) senesi başlarında gerçekleşmiş oluyordu. Ne zamanki askerler bir araya gelip toplandılar, Musa b. Nusayr kendilerine hitapta bulunmak üzere ayağa kalktı ve şöyle konuştu:

"Ben de ancak sizden biriyim. Benden bir iyilik gören Allah'a hamd etsin ve aynısının devamı için de teşvikte bulunsun. Benden kötülük gören olursa, onu kabul etmesin, karşı çıksın. Çünkü sizin hata ettiğiniz gibi ben de hata edebilirim. Sizin isabet ettiğiniz gibi ben de isabetli olabilirim. Emirin –Allah ona ikramda bulunsun buyruğudur: Size verilen bahşişler sizindir ve onların üçer katı da sizin olacaktır. Onları alın, afiyet ve sağlıkla yiyin, için. Kimin bir ihtiyacı olursa bize iletsin. Biz onun istekleri, zor olsun, kolay olsun eşit olarak karşılamaya Allah'ın izniyle hazırız. Güç, kuvvet ve kudret yalnızca Allah'ındır."[46]

İşte Musa b. Nusayr, henüz Afrika bölgesine girmezden önce ordu üzerinde böyle bir konuşma ile gerekeni yaptı ve devletin nasıl idare edileceğine hazır olduğunu göstermiş oldu. Kendisini askerlerden herhangi bir olarak gösterdi ve böylece Mağrip'e doğru yola koyuldu. Bölgede güven, henüz tam olarak sağlanmış değildi.

Musa, Afrika'ya vardığında, artık bu bölgede gerçek bir fatih olarak varlığını gösterdi. Bu, onun, bölge halkına karşı izlediği siyasetten kaynaklamıyordu. Çünkü siyasetini karşılıklı yardımlaşma ve yakınlaşma üzerinde kurmuştu, bu nedenle Berberilerle her yönden anlaşma imkânını bulabilmişti.

Nitekim bölge insanlarından oluşan halk, onun velayetini kabul ettiklerini bildirmek ve ona güvenle bağlandıklarını aktarmak için heyetler halinde kendisine gelmeye başladıklarında, hemen onların aralarından ve içlerinden birini başlarına idareci olarak atadı. Bu arada kendisini ve konumunu güçlendirmek için onların

46 el-Vulatü ve'l-Kudat, s. 52–53; el-Alemu'l-İslamiyyi Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 296; Mısr Fi Asri'l-Emeviyyi, 155–156

ileri gelenlerinden rehineler aldı. Tıpkı Kitame, Masmuda ve benzeri diğer kabilelere yaptığı gibi gereğini yaptı.

Berberîler İslâm'ı kabullenince, Musa b. Nusayr, bunların liderlerini belirledi ve kendilerinden her kabileden belli sayıda kimselerin asker olarak göreve gelmelerini ve tıpkı Müslüman Arap Savaşçıları gibi hizmet vermelerini istedi ve bunu kararlaştırdı. Musa'nın bu siyaseti meyvelerini vermeye başladı. Böylece Musa, Berberî kabilelerden olan Kitame, Havara, Zanata ve Masmuda kabilelerinden büyük çapta asker almayı başardı.

Musa b. Nusayr topladığı bu gücü, Hassan b. Numan döneminde kendilerine ödenen ücrete ilaveten yeni bir ücretle taltif etti, hepsini de Tanca kentini korumakla görevlendirdi ve başlarına da Tarık b. Ziyad'ı geçirdi. Ki daha sonra Tarık b. Ziyad, H.90 (708 M) yılında Musa b. Nusayr tarafından bölgeye vali olarak atandı.[47] Musa b. Nusayr, böyle bir birliği sağlamak için şu yolu izlemişti:

Bazı esirleri serbest bıraktı: Musa b. Nusayr, daha önce esir düşen Berberilerden kimilerini serbest bıraktı, Berberlerin İslâm'a girmelerini sağlamak için bu kimselere görev alanı içerisinde vazife verdi. Haklarında İslâm dinini kabul etme ihtimali olan esirlerden alışveriş yapardı.

Eşitlik esasının uygulanması: Musa, İslâm dinini kabul eden Berberilerle kendisini İslâm'a adamış olan Arap mücahitler arasında ganimet dağıtımında eşitlik prensibini uyguladı. Bu, onları bu dâvada cesaretlendirmek içindi. Musa, izlediği bu siyaset sayesinde birçok kimsenin İslâm dinini seçmelerini ve aynı zamanda birer mücahit olarak İslâm ordusuna katılmalarını sağladı ve bunu büyük bir sayı ile başardı.

İdari düzenleme: Musa, Afrika'ya ayak bastığında bu bölgenin kesin olarak istikrarını elde etmesi ve huzurun sağlanmasına ihtiyacı olduğunu görmüştü. Çünkü her bir Berberî kabilesi neredeyse kendi başlarına buyruk idiler. Hiçbir güce, bir valiye veya bir lidere ya da komutana itaat nedir bilmiyorlardı. Bunun üzerine Musa, tüm Mağriplileri İslâm hükmü altında birleştirmeyi ve idareye boyun eğmelerini sağladı.

Bunun üzerine sahil bölgelerindeki kentlerde yaşayan halk yavaş yavaş iç bölgelere, Müslümanların yoğun olduğu yerlere taşınmaya başladılar. İslâm devlet idaresine yakın olan merkezlerde yerleşmeyi uygun buldular. Çünkü buralarda artık huzur ve istikrar vardı. Aynı zamanda İslâm dâvetinden, onların öğrettiklerinden bir şeyler öğrenme imkân ve fırsatını da buluyorlardı.

Deniz gücünün oluşmasını sağladı: Bilindiği gibi Hassan b. Numan, Tunus'ta

47 el-İslam vet Ta'rib Fiş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/172–174; el-Beyanu'l-Mağrib, 1/42

gemi yapımı için Tersane yaptırmıştı. Onun arkasından da Musa b. Nusayr ile Ubeydullah b. Habbab bunu daha mükemmel hale getirdiler. Hata Sıkıliye savaşında kullanılmak üzere gemilerin burada hazırlandığı da yine gelen bilgiler arasındadır.

Para basması: Musa b. Nusayr, Afrika bölgesinde bir an önce tedavüle sokmak üzere para basımına geçti. Çünkü Hasan Hüsni Abdulvehhab, bu bölgede ilk önce para basan devlet adamı olarak Musa b. Nusayr'ın adını zikretmektedir ki bu, H.95 (713 M) yılında gerçekleşmiştir.

Musa b. Nusayr'ın çalışmalarını özetlemek gerekir o, Berberîler arasında İslâm'ın hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Bu amaçla o, fethedilen bölgelere tayin ettiği adamların güzel bir yaşantıya ve İslâmî bir ahlâka sahip olmasına özen gösterirdi.

Musa, adamlarından bazı kimseleri seçerek, Berberilerden henüz Müslüman olmuş olanları eğitmek üzere görevlendirirdi. Bunlar da yeni Müslüman olanlara Kur'an'ı, İslâm esaslarını öğretirlerdi ve aynı zamanda Musa Araplara verdiği emrinde, onların Berberîlere Kur'an öğretmelerini ve dinî konularda onları bilgi sahibi kılmalarını söylerdi.

İbn Uzara'nın anlattığına göre, Musa, Tanca kentinde 70 kadar Arab'ı, Berberîlere Kur'an ve İslâm şeriatının esaslarını öğretmeleri için görevlendirmişti. Aslında bu uygulama ve siyaset, Ukbe b. Nafi, Hassan b. Numan'ın izledikleri siyasetin bir devamı niteliğinde oluyordu. İşte bu siyaset Mağribi Aksa'da İslâm'ın yayılmasını sağlamıştır.

Musa b. Nusayr, askeri akınlar yanında, tüm Kuzey Afrika bölgelerine de, Burka'dan tâ Atlas okyanusuna kadar bölgeye hâkimdi. Böylece Musa, tartışmasız Afrika bölgesinin lideri konumundaydı.

Musa'nın çocukları da, onun komutanları arasında, büyük fetihlere imza atmışlardı. Nitekim deniz akınları da olmuştur, örneğin orta Akdeniz'e akınlar yapmıştır. Bu akınların en önemlileri, ileri gelenlerinde içlerinde yer aldığı bir askeri harekât olması sebebiyle, Eşrafın akınları diye ün yapmıştır. Bunların hedefleri Sıkıliye adasıydı. Bu savaşa katılan asker sayısı 900 ila 1000 kişi arasındaydı. Komuta ise, Musa'nın oğlu Abdullah'ta bulunuyordu.

Abdullah, kesin bir zafer elde etmiş, bu savaşta Müslümanlar sayılamayacak derecede çok büyük ganimetler elde etmişlerdir. Öyle ki savaşa katılan her bir askere düşen ganimet miktarı, yüzer altın dinardı. Musa'nın deniz akınları sadece Afrika bölgeleriyle münhasır kalmıyordu. O, Mısır vilayetine karşı olabilecekler karşısında, buralara da uzanıyordu.

Bu parlak mânadaki deniz zaferleri İslâm deniz filosunun Endülüs beldelerinde

zaferle taçlandırdığı önemli başarılardandı. Bu planlar Musa b. Nusayr ile Tarık b. Ziyad'ın, iki büyük komutanın el ele vermesiyle imzaladıkları bir başarıydı.[48]

Endülüs'ün Fethi Ve Tarık B. Ziyad'ın Gayreti

İslâmî fetih hareketi İberia yarımadası yani İspanya ve Portugal bölgelerini doğal olarak içine alıyordu. Çünkü bu, Müslümanların fetih hareketi planlarından biriydi. Mutlaka sınır bölgelerini emniyet altına almaları ve o bölgelere de İslâm dinini yaymaları gerekiyordu. Bu itibarla İslâmî güç ve kuvvet var olduğu müddetçe bütün bu bölgelere de uzanması icap ediyordu.

Musa b. Nusayr ve beraberindekiler bu bölgeye, büyük Mağrip bölgesine demir atıp işi sağlam temellere oturttuktan sonra, mutlaka doğal olarak da ikinci adımlarını atmaları lazımdı, bu da Endülüs'ün fethinden başka olamazdı. Musa b. Nusayr, kendisinden önce bu hizmeti götüren dâvetçi askerlerin bıraktığı yerden itibaren onların eksiklerini tamamlamak üzere, hem askeri idareciler olarak ve hem de bizzat askerlerin kendileri olarak Kuzey Afrika'da işi sağlam esaslara bağladılar. Artık mesele, İslâm'ı kabul eden bu halkın gönlünde onun yerleşmesini, pekişmesini sağlamaya kalmıştı. Bu nedenle bir tek Allah yani tevhit inancına bağlı bu dinin prensiplerini, eğitimini ve öğretimini vermek istiyorlardı.

Samimi gayret, hizmet ve çabaları temiz meyvelerini vermeye başladı. Artık Berberîler o bölgelerde en samimi ve en ihlâslı Müslümanlar haline gelmişlerdi. İslâm dâvetini, cihadını, İslâm'ın esaslarını öğretmek adına durmaksızın Allah yolunda devam ettiriyorlardı.

Tarık b. Ziyad'ın askerlerinin büyük çoğunluğu İber yarımadasında bulunan Müslüman Berberî topluluklardan oluşuyordu. Bu toplum İslâm'a candan ve içtenlikle sarılmışlar, bağlılıklarını devam ettirmişler ve o uğurda canlarını feda etmekten asla çekinmez olmuşlardı. Zaten İslâmî fetihlerin tamamının da hedefi bundan başka değildi. İslâm aleyhindeki iftira ve kampanyaların ne oranda olduğunu öğrendikçe İslâm'a olan bağlılıkları ve onun uğrunda canlarını vermede o nispette de fedakârlıkta bulunuyorlardı. Çünkü iftira kampanyaları o denli artmıştı ki, bazıları Müslümanların cihad diye aslında bir gayelerinin bulunmadığını, tek amaçlarının ganimet elde etmek ve başkalarına ait olan toprakları kendi topraklarına katmak olduğu iftirasını yaymaktaydılar. Oysa bütün bu iftiralar delilden ve hüccetten yoksun olan, vehim içeren şeylerden öteye geçmiyordu.[49]

Fetih Fikri

Şunu söyleyebiliriz, İberia yarımadasının fethi düşüncesi tamamen İslâmî bir

48 el-İslam vet Ta'rib Fiş-Şimali'l-İfrikiyyi, 1/176–177; el-Beyanu'l-Mağrib, 1/42; Mısr Fi Asri'l-Emeviyyi, 161–162; Futuhu Mısr ve Ahbaruha, s. 205

49 et-Tarihul Endelesi, s. 43–44

düşünceye dayanıyordu. Hatta bu düşüncenin tâ Raşit halifelerden Hz. Osman'ın fikri olduğu rivayetleri bile bulunmaktadır. Çünkü Ukbe b. Nafi elFehri, eğer gücü yetseydi, İspanya sınırlarını geçmeyi düşünürmüş. Kaldı ki Müslümanlar İspanya'nın ve hatta bazı yerlere de yerleşme imkânları olmuştur. Örneğin Mayorka, Minorka, Yabusa gibi yerleri sayabiliriz.

Zehebi'nin anlattığına göre bu durum H.89 (707) senesinde, Musa b. Nusayr'ın oğlu Abdullah'ı buraları fethetmek üzere donatıp göndermesiyle olmuştu. Musa'nın oğlu Abdullah buralara gelir ve burada Mayorka adası ile Minorka adalarını fetheder.[50]

Ancak Sebte kentinin hâkimi Yolyan veya İspanya'nın diğer bölgeleriyle iletişim ve ulaşımın sağlanmasına gelince, anlaşıldığına göre Musa b. Nusayr bu bölgeleri fethetmeyi düşündüğü ve harekete geçmeyi planladığı bir sırada bu bölgeler işlenmeyen, terkedilmiş topraklar olarak karşılarına çıktı.

O halde işin İspanya tarafına yani Yolyan, görevden alınan kral ve diğerlerinin yer aldığı noktalara nasıl ulaşıldı. Esasen işin bu yönü tartışmalıdır. Mesele önceleri karşılıklı yazışmalar ve mektuplaşmalarla veya kişisel olarak meydana gelen buluşmalarla gerçekleşmiş olabilir, ancak buluşma olmuşsa bu, nerede olmuştur?

Eğer böyle bir buluşma gerçekten Gerçekleşmişse, her hâlükârda bu ölçüye göre, İspanya tarafının Musa ile buluşmaları ve yardımlaşmaları ancak fetih çalışmaları sırasında olabilir. Belki de bu buluşmaların ve bir araya gelişlerin fethin seyrini değiştirmede, çok önceden fethinde rolü ve yardımı görülmüş olabilir.

Ancak ortaya konulan prensipler, yapılacak olan ameliyeler Müslümanların yer aldığı taraftan geliyordu. Çünkü böyle bir çaba sonucunda Allah'ın da izni ve yardımıyla bölgeyle iletişim ve birleşme sağlandı, halkın hidayete ermesi fırsatı doğdu.

Musa, Yolyan ile buluşmadan ve görüşmeden önce (H.86–96/705714 M) Velid b. Abdülmelik'le istişarede bulunur ya da bu sonuncusu Musa ile buluşur. Hilafet merkezi işin başında, bu kadar büyük bir işe girişilmesi konusunda tereddüt geçirir. Çünkü böyle bir durumda Müslümanlar büyük kayıplar verebilirler veya çok büyük durumlarla karşı karşıya kalabilirler düşüncesi hâkimdi. Ancak Musa, konu hakkında halifeyi ikna etmesini bildi. Sonrasında da tespit olunan yerlere küçük birlikler ve birtakım akınlar yapılması suretiyle keşif hareketlerine girişildi.

KEŞİF YA DA TARİF B. MALİK'İN AKINLARI

Musa b. Nusayr, Velid'den almış olduğu emirleri uygulamaya koymaya başlar.

50 el-İber Fi Haberi Men Ğaber, 1/304; et-Tarihu'l-Endelusi, s. 45

Bu amaçla Ebu Zur'a lakabıyla bilinen Tarif b. Malik komutasında yüz tanesi atlı olmak üzere 500 kişilik bir kuvvet hazırlar. Ebu Zur'a, Berberilerden olup Müslüman olan bir kişiydi. Bu ordu Sebte'den Yolyan veya başkalarına ait gemilerle, İspanya'nın güneyinde Baluma adası yakınlarında konuşlandı. Bu ada daha ileriki zamanlarda ilgili komutan adıyla Tarif adası diye anılacaktır.

Bu akın hareketi H.91 (710 M) Ramazan Temmuz ayında Sebte'den hareketle başladı. Tarif kenti ve bölgenin çevresini tamamen gezdi, gördü, izledi ve gereken keşiflerini yaptı. Düşman güçler hakkında bilgi edindi.

Böylece Tarif, emrindeki askeri güçle birlikte çok iç açıcı ve tatminkâr bilgi ve haberlerle döndü. Bu nedenle de fetih hareketinin mutlaka başlaması gereği üzerinde ısrarla durdu. Bölge ile ilgili detay bilgileri, planları, nereden nasıl harekete geçileceği gibi en ince detayına dek lazım gelen aydınlatıcı bilgileri ilgililere sundu. Bu amaçla kimi kuvvetleri belli noktalara ve stratejik yerlere yöneltti. Nitekim Cebeli Tarık da bu bölgelerden biriydi. İşte tüm bu bilgiler, fetih için gerekli yardımların yapılmasını ve planların hazırlanmasını sağladı. Buna bağlı olarak da Tarık b. Ziyad da emrindeki orduyla birlikte Cebeli Tarık'a hareket etti ve orada konuşlandı.

Harekete Geçiş

Musa b. Nusayr, Tarif tarafından yapılan istihbarat ve keşif çalışmalarından sonra ortamın uygun olduğunu anlayıp buna kanaat getirince, Tarık b. Ziyad'ı, emrine verdiği yedi bin kişilik bir ordu ile Cebeli Tarık'a gönderdi. Askerlerin çoğu Müslüman olan Berberilerden ve azatlı kölelerden oluşmaktaydı. Araplardan buraya oldukça az sayıda asker katılmıştı.

Tarık b. Ziyad ileriki zamanlarda takviye askere ihtiyaç duyunca, Musa b. Nusayr beş bin asker daha göndererek onun gücü takviye etti. Tarık'ın komutasında bulunan askerleri, İspanya kara topraklarına çıkarmak için Yolyan'ın gemilerinden yararlanıldı. Savaşta görevli olan yetkililer özellikle bu akının nereye yapılacağını ve nerde konuşlanacağını halktan gizliyorlardı. Çünkü böyle bir hareketten kimsenin haberdar olmamasını istiyorlardı.

Nitekim bu amaçla Yolyan gemileri geceleyin ilgili yere getirdi. Askerler gruplar halinde taşınıyordu. Askerleri gemilere taşıyarak istenilen yere nakletmek için bir tek gecenin yetmeyeceği anlaşılmıştı. Bir söylentiye göre de, gemilerle İspanya kara sahiline götürülen askerler, hiçbir kimsenin durumu sezmemeleri için gündüzleri gizleniyorlardı.

Böylece gemiler Sebte ile Endülüs arasında gidip geliyorlardı. Endülüs halkı ise, hiçbir şeyden kuşkulanmıyordu. Onlar, bu kadar geminin gidiş ve gelişinin ticari amaçlı bir sefer olduğunu sanıyorlardı. Bu nedenle ne kadar gemiyle çok yolcu

taşınırsa, ülkelerine o denli yarar getirecek ve ticaret yapılacak sanıyorlardı. Ancak ne zaman ki Endülüs halkı, olayın farkına vardılar, artık iş işten geçmişti. Çünkü askerin oraya taşınması ve yığılması işlemi sona ermişti. Yıl H. 92 (710 M) idi.

Tarık b. Ziyad, Kalbî dağının eteklerinde ordusunu konuşlandırmıştı. Daha sonra bu dağ Tarık dağı (Cebeli Tarık) diye anılır oldu. Söylendiğine göre Muvahhitlerin Lideri Abdülmümin, Endülüs'e sahip olunca, sözkonusu dağın üzerinde bir kent kurulması emrini verir ve bu kente de Fetih dağı manasında Cebeli Fetih adını verir. Ancak buna rağmen bu isim tutmadı, yine de o dağ Tarık'ın dağı manasında Cebeli Tarık olarak hep anılır oldu.[51]

Tarık ordusu ile birlikte CeziretulHadra denilen Yeşil adaya doğru harekete geçti ve burasını fethetti. İspanya'nın Kuzeyinde ise bölge liderlerinden Lezrik, Beşkens bölgesindeki savaşla veya Fransa'ya karşı olan bir savaşla meşgul bulunuyordu. Liderleri, ülkelerine İslâm ordusunun saldırısının başladığını Lezrik'e haber verdi. Lezrik zaman kaybetmeden geri döndü ve İslâm askerlerinin akınlarını önlemek istedi.

Güzergâhında bulunan Müslümanlarla savaşmak için, Tulaytula şehrine girmeksizin buradaki halkla, Gaytaşa ailesiyle barış antlaşması yaptı. Onları ve onlara muhalif olan Gotları, ortak düşmanları olan Müslümanlarla savaşmaya çağırdı, onlar da onunla birlikte harekete geçtiler. Gaytaşa'nın iki oğlunun etrafında birleşmeye çağırdı. Söylenenlere göre Lezrik, kendi emrinde bulunan ordunun sağ ve sol kanatlarını Gaytaşa'nın iki oğluna bırakır.

Tarık b. Ziyad, Lezrik'ın kendisine karşı bir ordu hazırlığı içerisinde olduğunu fark etti. Bu nedenle hemen Musa b. Nusayr'a bir yazıyla durumu iletti ve büyük bir düşman güçle karşı karşıya geleceğini, bu nedenle kendisine yardım gönderilmesini istedi. Musa da, ona beş b. kişilik yardımcı bir kuvvet gönderdi.

Makarri, kimi tarihçilerden yaptığı alıntıya göre Tarık b. Ziyad'ın ordusunu şu sözlerle tanıtmaktadır: "Üzerlerinde 'Zerd' denilen zırh, başlarında da 'Beyaz sarıklar' bulunuyordu ve ellerinde de sertlik ve acımasızlığım sembolü 'Arap kırbacı' denilen kırbaçlar bulunuyordu. Hepsi de kılıçlar kuşanmış, ok ve mızraklarla donanmış halde düşman karşısına çıktılar. Lezrik, karşısında böyle bir gücü görünce içine korku düştü."

İbnul Esir de şunları anlatıyor: "Tarık, savaş için gemilere bindiğinde, kendisini ağır bir uyku basar, rüyasında Hz. Peygamberi (s.a.v), yanında muhacir ve Ensar olduğu halde, hepsi de kılıçlarını kuşanmış, savaşa hazır olduklarını gösterir halde görür. Hz. Peygamber (s.a.v) Tarık'a, "Tarık! Aldığın görevinde ilerle, devam et"

51 Dr. Yasin Süveyd, el-Fennu'l-Askeriyyu'l-İslamiyyi, s. 334–335; et-Tarihu'l-Endelusi, s. 45–46; Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 299

buyurur. Ayrıca emrinde bulunan askerlere de yumuşak davranmasını, verdiği sözünde durmasını emir buyurur. Derken Tarık rüyasında bakar ki, Resulüllah (s.a.v) ve ashabı onun önündeler ve Endülüs'e girmişlerdir." Hemen uykusundan uyanır, sevinçli ve mutludur, çünkü müjdeyi almıştır. Arkadaşlarına da müjdeyi verir, artık tam olarak kararını vermiştir, kendisine olan güveni tamdır. Zaferin kendilerinin olacağından asla şüphesi yoktur."[52]

Lekke Vadisi Savaşı Veya Endülüs'e Hareket

Tarık b. Ziyad ile Lezrik arasında zaman ve yer faktöründe esasen bir eşitlik bulunmuyordu. Açıkça anlaşılan o ki; Tarık, Ceziretul Hadra denilen vilayeti ele geçirmesinden, Gotların komutanı Benc'in hezimetinden ve elindeki taraftarlarının tamamının yok olmasından sonra hasmı olan Lezrik'a göre daha çok özgürdü. Çünkü Tarık b. Ziyad, bu sayede savaşmak için lazım gelen en uygun yeri seçmiş oluyordu. Çünkü savaşılacak olan sahanın kendisi tarafından seçilmesi, bu savaşta başarıya ulaşmanın en önemli unsurlarından biriydi.

Çünkü Tarık, ordusunun sağ cenahını doğudan birkaç km. uzayan Handa gölcüğüne dayadı. Ki Barbat vadisinde yer alan Barbat nehri de buraya dökülüyordu. Ordusunun sol kulunu da sözkonusu vadinin batı tarafına yerleştirdi. Nitekim ordusunun geri kalan kısmını ise güneyden yükselen Retina dağlarına yasladı. Böylece düşmanın kuzeyden kendisine doğru gelmesini beklemeye koyuldu. Çünkü düşman ordusunun kuzeyden başka giriş yapacağı bir başka yol yoktu. Ordu mecburen buradan geçmek zorundaydı.

Lezrik ordusuyla ilgili gerekli hazırlıkları yaptı ve tek giriş yeri olan noktandan giriş yapmak ve Tarık'la karşılaşmak üzere Lezrik ordusunu harekete geçirdi. Hicri 92 (710 M) yılının Ramazan ayının son günlerinde adı geçen vadinin kuzeyinden giriş yaptı. İki ordu, Ramazanın bitimine iki gün kala Şuzune kentlerinden Lekke nehri çevresinde karşılaştı. Taraflar arasında sekiz gün savaş sürdü. Bu savaşta 3000 kadar Müslüman şehit düştü. Ancak bu savaşta kaybeden Lezrik ve ordusu oldu. Hatta Lezrik'ın nehirde boğulduğu bile söylenir. Askerlerinden birçoğu da öldürüldü.

Gaytaşa'nın oğulları hakkında anlatılanlara gelince, esasen Lezrik'i hezimete uğratan onlar olmuştur. Çünkü bunlar Lezrik ve ona yardım edenleri, İslâm ordusunun eline terk edip kaçmışlardır. Çünkü kendilerince şöyle düşünmüşler: Müslümanlar, bu savaşta bu bölgede diledikleri kadar ganimet ele geçirince, artık burasını terk edip giderler. Dolayısıyla meydan kendilerine kalır ve buranın varlığı kendilerinin olur.

52 Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 300; Nefhu't-Tıyb Min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratiyb, 1/226–227; İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/209

Oysa öyle olmamıştır. Belki de Gaytaşa ailesinin ve onların yardımcılarının Lezrik'i yüzüstü bırakmaları, sırf ondan intikam almak içindi.

Hiç kuşkusuz bu fetih, Müslümanların daha önceki fetihlerinde görüldüğü gibi Müslümanların akide ve inanç bakımından sağlam bir temele ve inanca bağlı olmasına dayanıyordu. Bir de bu inancın gönüller üzerindeki etkisinin, Allah yolunda şehit olma arzusun ağır basmasından kaynaklanıyordu.

Bu büyük zaferin kazanılmasından sonra, Tarık b. Ziyad'ın yaptığı şey, kurtuluşu kaçmakta arayan Gotları izlemek ve peşlerini bırakmamak oldu. Bundan sonra İslâm ordusu, İberia yarımadasının kalan diğer bölgelerini de fethetmiş oldu.[53]

Lekke Vadisi Savaşından Çıkarılan Dersler

• **Anlaşmalı oldukları kabilelere karşı dikkatli ve uyanık olmaları:** Musa b. Nusayr, Yolyan'ın Endülüs'ü fethetme esnasında kendilerine yardımda bulunacağı ve yanlarında yer alacağı mânasındaki sözlerine tam olarak teslimiyet ve güven bağlamadı. Aynı zamanda onun omuzlarına mevcut yerlerde keşif yapmasını, iyi bir istihbaratta bulunmasını da istedi ki, gerçekten güvenilen, sözünde duran biri olup olmadığını öğrenmek istedi. Denemeleri sonucunda gerçekten Yolyan, sözlerinin arkasında duran ve verdiği ahde vefayı devam ettiren biri olduğunu göstermiş oldu. Çünkü Musa b. Nusayr, çok dikkatli, pek uyanık ve oldukça hassas biriydi.

• **Orduyu Konuşlandırmadan önce, öncü keşif hareketini devreye sokması:** Musa b. Nusayr, karşılaşacağı kabilelerin, toplum ve ortamın nasıl olacağını, kendisiyle savaşacağı ordunun nasıl bir ordu olacağı, gücünün ne olduğu konusunda gerekli tüm ön araştırmaları yaparak işe koyuldu. Askerlerini nerelerde ve hangi noktalarda bulundurması konusunda ilgili tüm çalışmaları yaptırttı. Musa b. Nusayr, bütün bu çalışmaları ve incelemeleri, ordusunu bilinmeyen, meçhul bir maceraya atmak istemediğinden yola çıkarak gereken çalışmaları yaptırtıyordu.

Nitekim, Tarif b. Malik emrindeki keşif kolunu bu amaçla önceden göndermişti. Bu öncü keşif kuvveti arzulanan olumlu bilgilerle, ortamın ve coğrafyanın uygunluğunu içeren haberlerle dönmekle, hareket için gerekli sinyal verilmişti. Çünkü gerektiğinde ve acil bir durum sözkonusu olduğunda askerin ve ordunun kaçış noktaları da tespit edilmişti.

Musa b. Nusayr, istediği tüm olumlu bilgileri edindikten sonra, bu bölgeyi fethetmek amacıyla izin almak için Halife'ye yazı yazdı.[54]

• **Hizmetin sağlığı açısından izlenen metodun tekrar edilerek uygulanması:**

53 Dr. Yasin Süveyd, el-Fennu'l-Askeriyyu'l-İslamiyyi, s. 339–341; Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 300–301; et-Tarihu'l-Endelusi, s. 55

54 Dr. Yasin Süveyd, el-Fennu'l-Askeriyyu'l-İslamiyyi, s. 339

İster Yolyan vasıtasıyla olsun, ister Tarif b. Malik yoluyla olsun girişilen hamle ve hareketlerin her şeye rağmen aynı metodun tekrar edilerek bu yolun devreye sokulması. Halife, tüm yollar ve vasıtalar denenmedikçe, her şey gerektiği gibi kontrolden geçirilmedikçe öyle başıboş bir halde yola çıkılmaması, hazırlıksız bir savaşa girilmemesi için Musa'ya talimat verdi. Öncelikle bölgeyi küçük timler ve vurkaç taktiğini uygulayacak küçük askeri güçlerle gerekenin yapılmasını, yoksa durumunu ve başlarına neleri getireceğini bilemedikleri bir deniz savaşına İslâm askerlerini sokmamasını tavsiye etti.

Musa, halife'nin dikkat çektikleri noktalara baktığında, askerin kolaylıkla konuşlanabileceği, hareket edebilecek bir alan ve imkâna sahip olması durumunda, böyle bir cihad hareketine olumlu baktığı manasını çıkardı. Çünkü halife, yapılacak savaştan önce, küçük timler ve askeri birlikler yoluyla önce yapılması gereken denemelerin yapılmasını istediğine göre, bu, demektir ki, halife, böyle bir savaşa ve cihada taraftardır.

Çünkü halife, yapılacak olan operasyonda Müslümanların başarısına dikkat çekiyor ve Müslüman güçlerin başarıyı güvenle kazanmalarını istiyordu. Çünkü askeri öyle ulu orta bilmedikleri, durumunun ne olduğunu iyice bilemedikleri bir denizin ortasına bırakılmamasını istiyordu.

İşte böyle bir üslup ve tekrarı içeren uyarı ve dikkat çekmenin, bölgeye yapılacak olan askeri bir hamle için büyük bir kolaylık sağladığını, düşmana karşı, Müslümanların yardımını ve zaferini istediğini, üzerlerine yapılabilecek ani baskınlardan ve tehlikelerden korunmalarını istiyordu. Hiçbir zaman öyle ani bir baskınla karşılaşmamaları gerektiğini hatırlatıyordu.[55]

• **Ani Baskın metodu:** Tarık b. Ziyad'ın, askerlerini Endülüs sahillerine ulaştırmak için izlediği metot, aynı zamanda halife tarafından verilen emir ve direktiflerin de bir bakıma uygulamaya konulmasıydı. Gerçekten izlenen metot, çok dikkatle ve büyük bir titizlikle uygulamaya konuluyordu. Buna göre çıkarma yapılırken, hiçbir zaman askerlerin topluca ve birlikte deniz yolculuğuna alınmaları yolu izlenmedi. Aksine bu seferler birbirini izleyen uygun zaman ve zemin içerisinde sürdürülüyordu. Askerler genelde bir askeri harekât izlenimi verecek tarzda değil, ticari gemiler olarak bir tacirmişler gibi yola çıkarılıyorlardı. Böylece daha önce karaya çıkan askerler, harekete geçildiğinde ani baskınlar ve sonuç alınacak metotlarla hareket ediyorlardı.

Mesela en önemli kralları Lezrik'ın kız kardeşinin oğlu olan Benc'in savaşta öldürülmesi, Müslümanların ani baskınları ve böylece zafer elde etmeleri, düşmanlarının

55 Nefhu't-Tıyb Min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratiyb, 1/253; Dr. Yasin Süveyd, el-Fennu'l-Askeriyyu'l-İslamiyyi, s. 350; el-Beyanu'l Mağrib, 2/5; et-Tarihu'l-Endelusi, s. 46

elini, kolunu bağlamıştı. Çünkü Got kralı düşmüştü. Artık bölgenin Müslümanlar eliyle hezimete uğratılması kesin bir sonuçtu.

• **Köprübaşlarının tutulması uygulaması:** Tarık b. Ziyad'ın, Endülüs sahillerine varırı varmaz ilk uygulaması köprübaşlarını ve stratejik noktaları tutmak oldu. Bu uygulama, günümüz askeri uygulamalarında bugün de geçerli bir uygulamadır. Tarık b. Ziyad, sahil bölgesinde önemli bir yeri kontrol ve denetim altına alarak burasını tüm fetihlerinde bir üs haline getirdi. Yani âdeta günümüzde yeni askeri harekâtlardaki uygulamalara benzer bir uygulamayı hizmete sokmuştu.[56]

• **Savaş alanı için kendisinin uygun bulduğu yerde savaşa girmiş olması:** Tarık b. Ziyad'ın çok hızlı hareket ederek, savaş alanını kendisinin seçmiş olması da, ona böyle bir zaferi getirdi. Çünkü Tarık, öyle stratejik noktalara askerini yerleştirmişti ki, düşmanına tek giriş ve çıkış yolu kalmıştı ve o noktadan başka bir yerden düşman ordusunun girişleri tamamen engellenmişti. Düşman, ister istemez Tarık'ın uyguladığı plan çerçevesinde hareket etmek zorundaydı, zira başka bir çıkış yolu bulunmuyordu.

• **Düşmana karşı ilk baskınları kendisinin yapması:** Tarık b. Ziyad'ın, bu savaşta düşmanın harekâtını ve saldırısını beklemeden, onları yuvalarında ilk vuran olması da, zaferin elde edilmesinde büyük rol oynamıştı. Çünkü düşmanla karşılaşmak için askerleriyle beraber nehri geçip karşıya varanlar ilk kendileri oldu. Burada üç gün askerini denetimden geçirdi. Üç günden sonra düşman üzerine genel bir saldırıya geçti ve düşmanını hezimete uğrattı.

• **Müslümanların samimi olmaları ve sözlerinde durmaları:** Müslümanlar, komutanlarına ve dâvalarına karşı oldukça samimi ve dürüst idiler. Çünkü Yolyan'a ve Gaytaşa'nın oğullarına verdikleri sözlere tamamen uydular. Onlara babalarının kaybettiklerini geri verdiler. Yolyan ve adamlarına karşı verdikleri sözlerinde durdular, saygılı davrandılar.

Bu davranışın doğal bir sonucu olarak gerek Yolyan'ın ailesi ve çevresi olsun ve gerekse Gaytaşa'nın oğulları olsun hepsi İslâm dinine geçtiler ve gerçekten de iyi Müslümanlar oldular. Mesela, Yolyan soyundan Eyyub (v.H.226/840 M), Süleyman (v.H.379/989 M) ve Ahmed (v.H.388/998 M) gibi isimlerin İslâm'a büyük yararlılıkları görüldü. Nitekim Got'un oğlu diye bilinen ve "Tarihu İftitahil Endülüs" kitabının da yazarı olan Ebu Bekir Muhammed b. Ömer gibilerinin de büyük yararları görülmüştü. Ebu Bekir Muhammed b. Ömer, Got krallarından sonuncusu olan Gaytaşa'nın oğlu elMünzir'in Kızı Sare'nin soyundandı.[57]

56 Dr. Yasin Süveyd, el-Fennu'l-Askeriyyu'l-İslamiyyi, s. 350
57 Dr. Yasin Süveyd, el-Fennu'l-Askeriyyu'l-İslamiyyi, s. 352

• **Zaferin Meyvelerini vermesi:** Açıkça belirtmek gerekirse Tarık b. Ziyad, yeni askeri metotları uygulama alanına sokmuştu. Bu da sonuçta doğal olarak zafer getirdi. Çünkü Lekke vadisinde Lezrik'ın yenilgisi, dağılan ordusunun artık bir daha toparlanamayacak derecede her birini bir yerlere dağılması sonucunu doğurdu.

Aslında Tarık b. Ziyad, kendisi için bir hedef seçmişti. O da düşmanın başkenti olan Tulaytula kentini ele geçirmekti. Çünkü başkentinin ele geçirilmesiyle, düşman güçlerinin merkezleri ellerinden çıkmış olacağından tüm cesaretleri kırılmış olacaktır. Artık kralın orada ne varlığından ne de gücünden söz edilemeyecektir.

Ancak Tarık b. Ziyad, bu hedefinin yanında olması gereken diğer önemli konuları ve faktörleri de unutmuş değildi. Bu nedenle Tarık, ülke içerisindeki tüm stratejik noktaları elinde tutabilmek ve düşman sızmalarını önlemek hiçin bölgenin dört bir tarafına askerlerini yerleştirdi. Artık Gotların kralı Got tümüyle umudunu yetirmiş ve zaferden yana çaresiz kalmıştı.

Tarık b. Ziyad sözkonusu kuvvetlerini şöyle yerleştiriyordu: Askerlerinden bir kısmını ülkenin kuzeyinde içlere doğru Kurtuba yönünde yerleştirdi. Kurtuba, aslında Endülüs'ün en önemli kentlerden biriydi. Bir diğer askeri gücü doğuya, ülkenin güney sahillerine, Malaka'ya doğru olan noktalara yerleştirdi. Üçüncü bir gücü de ülkenin kuzeydoğu içlerine doğru, Gırnata bölgesine yerleştirdi. Çünkü Gırnata oldukça stratejik öneme haiz olan bir yerdi. Bundan sonra da dördüncüsü olarak da bizzat kendisini yönettiği askeri güçle kuzeye, Tulaytula kentine doğru yöneldi, burasını ele geçirdi. Endülüs düşünceye dek Gotların egemenliğindeydi ve aralarında çok güçlü çatışmalar ve çarpışlar meydana geldikten sonra Tarık b. Ziyad amacına ulaştı, Tulaytula'yı da almış oldu.[58]

Tarık B. Ziyad'a Nispet Edilen Konuşma Ve Gemileri Yakma Meselesi

Birçok tarihçilere göre Tarık b. Ziyad, Endülüs sahillerine ulaştıktan, karaya ayak bastıktan sonra gemilerini yakmıştı. Sonra da o meşhur konuşmasını yapmış ve askerlerine güya şöyle seslenmişti:

"Ey insanlar! Nereye kaçabilirsiniz ki? Arkanızda deniz, önünüzde ise düşman var. Allah'a yemin olsun ki, size sadece dürüst davranmak ve sabretmek düşer. İyi bilin ki sizler bu adada, bir sofraya üşüşen aç yetimlerden daha çok kaybolmaya adaysınız. Çünkü düşmanlarınız ordusu ve silahlarıyla sizi karşılayacak. Onların ellerindeki erzakları oldukça fazla olmasının yanında, sizin önünüzde kılıçlarınızdan başka bir şey yok. Elinizde, düşmanlarınızın elinden alacağınız erzaktan başka bir yiyeceğiniz de yoktur.

58 Dr. Yasin Süveyd, el-Fennu'l-Askeriyyu'l-İslamiyyi, s. 353

Günlerin uzaması sebebiyle çok ihtiyaç içinde olup sıkıntı çekseniz bile, eğer bir başarı elde edemezseniz, gücünüz kaybolur ve yerini, gönüllerinizde doğacak olan korkulara bırakır."

Konuşmasının bir yerinde de şu ifadelere yer verir: "Herhalde size, bu adada güzel hurilerin yaşadığı haberi gelmiştir. Ki onların birçoğu Yunan asıllı, inci ve mercanla donatılmış olan kızlardan oluşmaktadır. Güzel dokumalı giysiler içinde taç giymiş kralların saraylarında yetişen dilberlerdir onlar. Emirü'lmüminin Velid b. Abdülmelik, onları siz kahraman Araplar için seçip ayırmıştır. Kaldı ki bu adanın kralları da sizi damat olarak almaktan ve sizinle akrabalık kurmaktan memnun kalacaklardır. Abdülmelik'ten yana, bunlar onun size olan güveni sebebiyle, kendisini saldırılardan rahata kavuşturmanızın bir ödülü, kahramanların ve süvari cengâverlerin mücadeleleri sebebiyle size karşı olan müsamahalı davranışıdır. Çünkü onun sizin için arzuladığı Allah'ın sevabı ve kelimesinin yücelmesidir..."

Bu konuşma böyle devam edip gitmektedir.

Şimdi mümkün olduğunca, Tarık b. Ziyad'a atfedilen bu konuşma[59] ile ilgili olarak aşağıda birkaç yönden değerlendirmemi sunmak isterim. Şöyle ki:

- Bu konuşma tarzında izlenen yol ve kullanılan ifadeler o dönemde kullanılan ifadelere –ki dönem hicretin birinci asrıdır ve bir komutanın ya da liderin ağzından çıkacak ifade ve sözlere benzememektedir.

- Konuşmada seçilen kelimeler İslâm'ın o yüce ruhu ile hiç uyuşmayan kelimelerdir. Özellikle de o dönem fatihlerinin kullanacağı sözcükler değildir. Çünkü bu ifadeler, İslâm'a karşı oldukça fedakârca davranan, onun sevgisini içine sindiren, Allah'ın kelimesinin yücelmesini hedefleyen ve emrindeki askerlerini şehitliğe özendiren liderlerin ve idarecilerin kuracağı cümleler değildir.

Çünkü bu sözlerin hiçbirisi fethin amacıyla ve yapılması gerekenlerle uygun düşen ifadeler değildir. Kaldı ki, İslâm inancının onların gönlünde yeşerttiği ifadelerin nasıl olması gerektiği de bilinen bir gerçektir. Onlar sadece Allah rızasını amaçlarlar, İslâm bayrağının yücelmesini, şeriatının egemen olmasını dilerler ve bir de dinin tamamen Allah adına uygulanması için cihad ederler. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Baskı ve şiddet kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer küfürden vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah, onların yaptıklarını hakkıyla görendir." (Enfal, 8/39)

- Kaldı ki konuşmada bazı yönlerden hataların ve tarihi gerçeklere uymayan yanlışların yer aldığı da görülmekte, bir de ifadeler arasında çelişkiler bulunmaktadır.

59 Vefeyatu'l-A'yan, 5/321–322

Örneğin; konuşma arasında geçen "Yunan" kelimesine dikkatinizi çekmek isterim. Belki sözgelimi kafiyeler uysun, ifadeler birbirine benzesin diye kullanılmış olabilse bile, o dönemin Endülüs tarihçileri daha çok "Got ve Rum" sözcüklerini kullanmayı âdet edinmişlerdi. Yunan kelimesine yabancı idiler. Nitekim Aluc, Acem, Müşrik ve Kâfir sözcüklerine de yabancı idiler.

Kaldı ki elimizde bu dönemde o bölgelerde bu kelimelerin kullanıldığını gösteren bilgi ve belgelerde de bu ifadeler yoktur. Öte taraftan İbn Hallikan –ki kendisi bir doğuludur sözkonusu bu kelimelere, Tarık b. Ziyad'ın askerlere karşı olan konuşmasında yer vermemiştir. O ifadeleri başka yerde sözkonusu etmiştir.

Bir de bu hitabe içerisinde geçen, "Emirü'lmüminin Velid b. Abdülmelik sizi bu göreve seçti" ifadesi de çelişkilidir. Çünkü askerleri oraya gönderen kişi Velid b. Abdülmelik değil, o seçimi yapan kişi Musa b. Nusayr'dır.[60]

- Âdete göre, böyle bir esnada, bu gibi bir hatipten beklenecek olan konuşma âyetlerle ve Resulüllah'ın (s.a.v) hadisleriyle süslenmiş olan bir konuşma olmalıydı. Ya da bir İslâm komutanına yakışır mânada tavsiyeler, alışılagelene uygun tarzda manidar ifadelerden oluşan bir konuşma olmalıydı.

Bütün bu anlattıklarımız, Tarık b. Ziyad'ın konuşmayı bilmeyen biri olduğu mânasına gelmez. Çünkü o, askerlerine yönelik konuşmalar yapan ve onları cihada teşvik eden bir komutandı. Nitekim elMakarri böyle bir münasebetle Tarık b. Ziyad'ın askerlerine yönelik bazı beyitlerinden söz eder. O beyitlerden biri şu ifadelerle karşımıza çıkmaktadır:

Ziftlemiş olduğumuz gemilerle denizleri aşıp gittik
Umudumuz o ki Allah'a bu canları satın aldı bizden
Canlarımız, mallarımız ve ailemiz cennet karşılığı
Verildi, oradan almak istediğimiz de bir ödülü
Biz canlarımızın nasıl akacağını umursamayız
Biz sadece bize layık görüleni elde ederiz, biline[61]

İbn Beşkuval diyor ki: "Tarık b. Ziyad, güzel konuşan biriydi, yazmak istediklerini de nazma dökerdi."[62]

Şimdi Tarık b. Ziyad'ın bu beyitleriyle, onun askerlerine hitabesi diye sunulan konuşma aynı mıdır? Beyitlere baktığımızda derin İslâmî mânaları taşıyan ifadelerle doludur ve hepsini de yüce Allah'ın şu âyetinden sanki yararlanmış gibi söylemiştir. Rabbimiz şöyle buyuruyor:

60 Nefhu't-Tıyb Min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratiyb, 1/60 ve 1/259–270; Vefeyatu'l-A'yan, 5/223; et-Tarihu'l- Endelusi, s. 60–61
61 et-Tarihu'l-Endelusi, s. 61
62 et-Tarihu'l-Endelusi, s. 61 Nefhu't-Tıyb Min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratiyb, 1/231

"Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler. Allah bunu Tevrat'tâ, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak vaad etmiştir. Allah'tan daha fazla vaadine sadık olan kimdir? O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte, asıl büyük başarı budur." (Tevbe, 9/111)

Tarık b. Ziyad'ın Gemileri Yakması Meselesine gelince: Bu, güya askerleri savaşa mecbur bırakmak ve savaştan başka bir çıkış yollarının olmadığını göstermek amacıyla yapılmıştır. Kimi tarihçilerin değerlendirilmesi böyledir.

Ancak, Tarık b. Ziyad gemileri ne diye yaksın? Bu gemiler ister Müslümanların malları olsun, ister Yolyan'a ait gemiler olsun, bunlar ne diye yakılmalı ki?

Tarık b. Ziyad ve ordusu kendi inançları amacıyla savaşıyorlar. Ki onlar, savaş için hareket ettikleri andan itibaren birer mücahit olarak ve şehitlik arzusuyla yola çıktılar. Kaldı ki Tarık b. Ziyad'ın kendisi de bütün bu gerçekleri bilen bir kişidir. Bu durumda eğer gemiler, Müslümanlara ait değil de Yolyan'a ait iseler, Tarık b. Ziyad, bu gemileri yakma hakkını nereden almış oluyor? Eğer gemiler Müslümanlara aitse o takdirde, askeri bir hizmet aracı olan bu gemileri yakması doğu bir davranış olmadığı gibi uygun da değildir. Çünkü her zaman ve her dönemde gemilere ihtiyaç duyulacaktır. Zîra. istenilen yerlerle, Mağrip bölgesiyle sürekli iletişim halinde olabilmek için bunlara kesin olarak ihtiyaç vardır. Bu nedenle bizim üzerinde durduğumuz ve öğrenmek istediğimiz husus, böyle bir savaşa girişmezden önce nasıl ki bu gemilere ihtiyaç var idiyse, sonrasında da bunlara ihtiyaç duyulacağıdır.

Kaldı ki Tarık b. Ziyad, o gemileri yeniden Afrika sahillerine yakmadan gönderebilirdi, çünkü elinde böyle bir imkân vardı. O halde ne diye gemileri yaksın ki? Çünkü Müslümanları ve İslâm ordusunu böyle bir amaca ve hizmete yönelten şey, diğer amaçların hepsinden daha üstündür: şehit olmak. Bu itibarla Müslümanların savaştan başka bir amaca yönelmeleri veya Allah'ın kelimesini yüceltmekten önce kendi canlarını korumaları gibi bir gayeleri hiç olmamıştır. Aksine onlar bu bölgelere Allah'ın kelimesini yüceltmek için geldiler. Endülüs'teki kaynaklar özellikle ilk olanları gemilerin yakılması olayına işaret etmez. Zîra gemileri yakmanın askerlere yönelik yapıldığı ileri sürülen konuşma ile de yakından ve uzaktan herhangi bir alakası bulunmamaktadır.[63]

Musa B. Nusayr'ın Endülüs'e Gelmesi

Musa b. Nusayr (rah) Tâbiundan olan bir zat idi. Temim edDari'nin (ra) rivayetine göre Musa b. Nusayr, oldukça ilim sahibi, asil, cesur, Allah'tan korkan bir

63 et-Tarihu'l-Endelusi, s. 62

kişiydi. Gerçekten çok değerli, sahasında kendisini kanıtlamış olan ilim adamlarından, görüşü, gayreti, cesareti ve atılganlığı ile kendisini kabul ettirmiş bir kimseydi.[64]

Musa b. Nusayr, Tarık b. Ziyad'ı Endülüs'e doğru yönlendirip gönderdiğinde onunla ilgili haberleri hep izler, gelişen olayları hep murakabe ederdi. Tâ işin başından itibaren, büyük fetih gerçekleşene dek Musa b. Nusayr bunu hep yapmıştır. Kaldı ki fethin başarıyla sonuçlanabilmesi için gerekli her desteği vermiş, hep müminlerin yanında yer alarak, ihlâs ve takvasıyla onlar için hep dua eder olmuştur. Dualarında yüce Allah'tan onlara zafer ihsan etmesi için aralıksız yakarıp durmuştur.

Musa b. Nusayr, duaya çok önem verirdi ve duayı zaferin sebeplerinden biri olarak kabul eder ve buna inanırdı. Çünkü bizzat Kur'an buna teşvikte bulunuyor, Resulüllah da (s.a.v) hayatındaki fiilî uygulamalarıyla bunu gösteriyordu.

İbn Kerdebus diyor ki: "Musa b. Nusayr, Tarık'ı bu mesele için görevlendirdiğinde dua ile Allah için ağlayarak ve Rabbine yakararak gözyaşları arasında onu yola koydu. Allah'tan Müslümanlara zafer ve fetih ihsan buyurmasını diliyordu. Bunun içindir ki, onun gönderdiği hiçbir ordu hezimete uğramamıştır.

Tarık b. Ziyad ise, lideri ve başkomutanı olan Musa b. Nusayr ile olan irtibatını hiçbir zaman kesmemiştir. Bütün fetihlerini onun adına ve onun talimatları doğrultusunda yürütmüştür. Her ne yaptıysa, nasıl hareket ettiyse veya etmesi gerektiyse en ince detaylarına kadar Musa b. Nusayr'a sürekli bilgi vermiştir. Gerek duyduğu her anda ona danışmayı asla ihmal etmemiştir.

Nitekim daha önceki sayfalarda öğrendiğimiz gibi, Lekke vadisinde harekete geçeceği esnada başkomutanından yardım gönderme talebinde bulunmuş ve istenilen yardım da gönderilmişti. Kaldı ki, Musa b. Nusayr, savaş ve fetih konularında tüm bilgilerle donanmış iyi bir uzman kişiydi.

Tarık b. Ziyad, Endülüs'e hareketinden ve burayı ele geçirmesinden yaklaşık bir yıl sonra, askerlerini ülkenin belli bölgelerine güven ve emniyeti sağlamak amacıyla gönderip dağıtınca, yanında oldukça az sayıda askeri bir gücün kalması üzerine, endişelenmeye başladı. Çünkü Gotlar, Tarık'ın askeri gücünün azaldığını ve çevresinde fazla bir güç kalmadığını görerek yeniden toparlanıp saldırıya geçebilirler endişesini duymaya başladı. Bu nedenle Tarık, Musa b. Nusayr'a, kendisine yeni bir takviye gücünün gönderilmesi talebinde bulundu.

Bu talep üzerine Musa b. Nusayr, oğlu Abdullah'ı Kayravan'a yerine görevli olarak bırakıp harekete geçer. Musa, Kayravan'dan H.93 (711 M) yılında büyük bir ordu ile yola çıktı. Musa b. Nusayr, emrindeki ordu ile önce Şuzune bölgesine

64 Zehebi, el-İber Fi Haberi Men Ğaber, 1/116

doğru hareket etti. Bu bölge Musa b. Nusayr'ın ilk fetihleri arasında yer aldı. Daha sonra Musa, Karmuna'ya hareket etti. Endülüs bölgesinde burası kadar daha çok korunan bir başka yer olmadığı gibi, savaş yoluyla veya kuşatılmak suretiyle kolay bir şekilde alınacak bir yer de değildi.

Ancak Musa buraya, bir hile kurarak girmeyi başardı. Önce bu şehre Yolyan'ın adamlarından bazılarını gündüz vaktinde içeri sokmasını başardı. Bunlar, şehre girerlerken sanki düşmandan kaçan birer askermiş havasıyla içeri girerler. Musa da onlardan geceleyin gelecek haberi bekledi. İçeri girenler, geceleyin giriş kapılarını açınca, Musa ve adamları ani bir baskınla burasını ele geçirdiler ve şehre sahip oldular.[65]

Musa Karmuna kentini fethettikten sonra buraya komşu kent olan İşbiliye'ye yöneldi, burası Endülüs'ün en büyük kentlerindendi. Musa, bu kenti de kuşattı. Şehir halkı her ne kadar Musa'ya direnmişlerse de dayanamadılar, sonunda Musa, Allah'ın izniyle burasını da fethetti. Buradan da Marda kentine doğru harekete geçti, bu kente giderken yolu üzerinde bulunan Leble ve Baca şehirlerini de ele geçirdi. Bundan sonra da Marda'yı, uzun bir çarpışmadan ve savaştan sonra sulh yoluyla fethetti. Musa, burada bir aydan fazla ikamet etti. Şehirde gerekli düzenlemeleri yaptı. Bu arada askerini dinlendirdi, yola gitmek için gerekli olan ihtiyaçlarını buradan sağladı.

Musa b. Nusayr, oğlu Abdülaziz'i, Marda'dan İşbiliye'ye doğru yönlendirdi. Çünkü Got'un dağılmış olan ordusu, askerleri Leble ve Baca'da bulunuyorlardı. Yeniden toparlanmak için faaliyete geçmiş, hatta bazı Müslümanları da öldürmüşlerdi. Çünkü Musa'nın, Marda ile meşgul olmasını kendileri için bir fırsat olarak görmüşlerdi. Bu nedenle harekete geçen Abdülaziz, Gotların birtakım yerleri kuşattığı haberini alır almaz, önce İşbiliye'yi yeniden ele geçirdi. Arkasından da Leble ve Baca şehirlerini yeniden aldı. Böylece İslâm ordusunun önünde tutunamayan düşman askerleri, tıpkı ağaç yapraklarının düşmesi gibi kentlerini bırakıp kaçıyor, Müslümanlar eliyle kentleri bir bir düşüyordu.[66]

Musa B. Nusayr İle Tarık B. Ziyad'ın Buluşmaları

Hicri 94 (712 M) yılının Zilkade ayı başlarında artık Musa b. Nusayr, Tulaytula şehrine doğru yola koyulur. Bu arada Tarık b. Ziyad'a da bir mektup göndererek, ordusu ile birlikte ona doğru geldiğini bildirir. Daha sonra da Tarık da onu karşılamak amacıyla onun yanına gider.

65 et-Tarihu'l-Endelusi, s. 67–74; Tarihul-Müslimin ve Asaruhum fil Endülüs, s. 68; Nefhu't-Tıyb Min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratiyb, 1/231
66 et-Tarihu'l-Endelusi, s. 74–78

Tarihçilerin kimilerine göre iki lider Tulaytula veya Kurtuba'da buluşurlar. Endülüs Tarihi uzmanı olan Dr. el-Hacci'ye göre iki liderin buluşması Tulaybira kenti dışında olmuştur. Bu kent, Tulaytula'nın batısında yer alan 150 km uzaklıkta bir yerde idi.

Musa b. Nusayr ile Tarık b. Ziyad, H.94 (712 M) yılı Zilkade-Zilhicce aylarında Tulaytula'ya gelmişlerdi. Her iki komutan, emirlerindeki İslâm ordusuyla birlikte kış mevsimi boyunca veya bundan biraz daha fazla olarak Tulaytula'da ikamet ettiler. Bu arada Tulaytula kentinin işlerini gerektiği gibi düzene sokmaya gayret gösterdiler.

Burada hem dinlendiler ve hem de kendileri için lazım gelen erzak ve levazımatı hazırladılar. Bu arada İberia yarımadasının fethi için de gerekli planlamalarını yaptılar. Gerek Musa b. Nusayr olsun ve gerekse diğer komutanlar olsun hepsi birlikte halife Velid'e fetihle ilgili haberleri bildirdiler. Endülüs'te ilk olarak İslâm parasının basımını gerçekleştirdiklerini ilettiler.

Bu arada fethettikleri ülke insanlarına pratik mânada İslâm'ı öğretmeye ve onları eğitmeye, İslâm dâvetini yaymaya çalıştılar ve bu konudaki çabaları konusunda halifeyi bilgilendirdiler. Hatta kimi bölgelere de birtakım grupları görevlendirip gönderdiler. Tarık, özellikle Tulaytula kentinin kuzeyi ile ilgili haberleri edinerek buradan tâ Maide şehrine kadar ulaştılar. Ki burası VadilHicare denilen taşlık vadi bölgesiydi.[67]

Bu arada iki büyük lider olan Musa b. Nusayr ile Tarık b. Ziyad arasında oluşan anlaşmazlık meselesine gelince, esasen bu meseleyi kaynaklar abartarak vermektedirler. Güya bu anlaşmazlığını sebebi iki lider arasındaki hasetlikten ileri gelmiştir. Çünkü Musa b. Nusayr, güya azatlı kölesi olan Tarık'ı kıskanır. Elde ettiği başarıları çekemez olur. Hatta Musa b. Nusayr'a nispet edilen bir olaydan söz edilir. Güya Musa, komutanı Tarık'ı küçümsemek amacıyla kırbacını onun başına koymuş ve böylece onu aşağılamıştır.

Bu tür söylentiler, birtakım araştırmacılar tarafından tartışma konusu edilmiş, sonuçta bu söylentilerin bazı olurolmaz dedikodulara dayandığını açıklayıp, basit birtakım ifadelerden öteye geçmeyen söylentiler olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin Mahmud Şit Hattab, Abdullah İnan, Dr. Abdurrahman el-Hacci, Dr. Muhammed Butayna, Dr. Abduşşafi Muhammed Abdullatif ve benzeri ilim adamları bunu bu şekilde değerlendirmektedirler.

Eğer gerçekten birtakım durumlar meydana gelmişse, bu, Tarık tarafından uygulan strateji ve uygulamalar hakkında olmuştur, bu konuda Musa'nın kafasında

67 et-Tarihu'l-Endelusi, s. 83–85

beliren birtakım soruların açıklığa kavuşturulması gerekmiş olabilir. Çünkü fethedilen ülke halkına eziyette bulunulmaması esastır. Bu konuda birtakım yanlış uygulamalar varsa, onlar hakkında bilgi edinmek istemiş olabilir.

Nitekim Musa b. Nusayr, Tarık b. Ziyad'dan düşman beldesi içlerinde hızlı bir şekilde hareketinin nedenlerini sormuş. Tarık da, bir ordu komutanı olarak zaman ve zemini dikkate alarak hareket ettiğini ve zorunlu olarak böyle bir metodu uyguladığını belirterek gereken açıklamayı yapmıştır. Bu açıklama üzerine Musa b. Nusayr da onun mâzeretini kabul etmiştir. Bundan sonra da her ikisi iki mücahit kardeş gibi hareket etmişlerdi. Allah'ın dinin yaymaya, onun kelimesini yüceltmeye, şeriatını o topluma duyurmaya gayret göstermişlerdir. Bu arada unutmamak lazım gelir ki, Tarık b. Ziyad, Musa b. Nusayr'ın emir ve komutasında olarak hareket eden bir komutandı. Kaldı ki Tarık b. Ziyad'ın elde ettiği ne kadar başarılar varsa, onlar, onun başkomutanı Musa b. Nusayr'ın da defterine kaydediliyordu.[68]

Kış mevsiminin sona ermesi, ilkbaharın girmesiyle birlikte H.95 (713 M) yılında İslâm ordusu, artık Tulaytula kentini terk etme hazırlıklarına başladı. Buradan harekete geçen ordu kuzeye doğru yönelerek Larda, Vaşka, Tarkona ve Barselona kentlerini fethetti. Nitekim önceden de Endülüs'ün güney sahillerinde yer alan Balansia ve Tartuşa kentlerini fethetmişlerdi.

Bu arada Halife Abdülmelik tarafından Musa b. Nusayr'a bir mektubu ve emri iletmek üzere Muğis elRumi de Musa'nın olduğu yere ulaşmıştı. Muğis, Musa'ya, halife tarafından kendisinin Suriye'nin başkenti Dımeşk'e çağrıldığını iletir. Ancak bu sırada henüz Endülüs'ün fethi tümüyle gerçekleşmiş değildi. Bu nedenle Musa, gelen elçiye güzel davranarak, ondan hedefi olan bazı beldelere girmesinden, oraların fethedilmesinden sonra gidebilmelerinin daha yerinde olacağı ricasında bulunur.

Böylece Musa, Culaykıya ve İştavris beldelerini de ele geçirmeyi düşündüğünü ve bu sayede Endülüs fethini tamamlamış olacağını söyler. Muğis'in de bu fetihlerden payına düşen ecri kazanacağını ve bu arada payına düşen ganimeti de alacağını belirtir.

Muğis bu teklife rıza gösterir, Böylece Musa'nın yanında birlikte Culaykıya ve İştavris'e doğru harekete geçer, her iki yeri de fetheder. Musa ile Tarık birlikte dağılan ve her biri bir yere kaçan Got askerlerinin peşlerini bırakmazlar. Nihayet, düşman askerleri Endülüs'ün kuzeybatısında yer alan en uç noktadaki Kantabria dağlarına kaçıp saklanırlar.[69]

68 Tarihul Müslimin ve Asaruhum fil-Endülüs, s. 91–92; el-Beyanu'l-Mağrib, 2/16; el-Alemu'l-İslam, s. 316; Kadetu Fethi'l-Mağrib, 1/251–255; et-Tarihu'l-Endelus, s. 90; Dirase fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 203
69 Dirase fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s 308; Nefhu't-Tıyb Min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratiyb, 1/275; et-Tarihu'l-Endelusi, s. 96–98

Musa ile ilgili haberler gecikince ve halife Velid, yaklaşık dört yıldır savaşmakta olan ordudan haber alamayınca huzursuzluk duymaya başladı. Bu amaçla ikinci bir elçi daha göndermişti. İkinci elçi Endülüs'e ulaştığı sırada Musa b. Nusayr, Culaykıya bölgesinde Lek şehrinde bulunuyordu.

Musa bulunduğu bölgede küçük askeri timleri, seriyeleri ve büyük birlikleri birtakım yerlere doğru yönlendiriyordu. Ki bu askerleri, Atlas Okyanusu çevresinde yer alan Yeşil Deniz sahiline yani Buskay halicine doğru kuzeybatıda yer alan Balak kayalığına ulaşmıştı.

Musa, elçinin dâvetine icabet etti ve bulunduğu yerden Tulaytula kentine tekrar döndü. Daha sonra Kurtuba üzerine ani baskın yaparak burayı ele geçirdi, Buradan da İşbiliye'ye geçti. Çünkü oğlu Abdülaziz'i, vali olarak burada kendi yerinde görevlendirmiş ve burasını çevre beldelerinin başkenti kılmıştı. Ancak İşbiliye uzun bir müddet başkent olarak kalmayı başarmadı. Bunun yerini H.97 (715 M) yılında Kurtuba aldı. Böylece Kurtuba kenti, hilafetin sonuna dek Endülüs beldelerinin merkezi ve başkenti olarak varlığını devam ettirdi.

Burada açıkça görülen bir gerçek var ki, o da Musa b. Nusayr tarafından İşbiliye kentinin o dönemde başkent olarak tercih edilmesi, Endülüs tarihi açısından bir öneme sahip bulunuyordu. Çünkü bu bölgede İslâm'a ve Müslümanlara karşı olabilecek saldırı ve tehlikeler oldukça fazlaydı. Bu nedenle bölge kentlerinin korunması ve kollanması icap ediyordu. Kaldı ki İşbiliye, neredeyse tüm bölgelere aynı mesafe uzaklıkta orta bir yerde bulunuyordu. Düşmanların saldırılarından da uzak bir yerdeydi.[70]

Musa Hilafet Merkezi Olan Dımeşk'e Dönüyor

Musa ile Tarık'ın ordusu Zilhicce ayında H.95 (713 M) yılında Endülüs'e döner, beraberlerinde aldıkları esirleri ve oldukça bol olan ganimetleri, değerli hediyeleri ve başkaca hazine değeri olan mal varlıklarını yanlarına alarak harekete geçerler. Musa b. Nusayr, Tanca'ya geldiğinde oğlu Abdülmelik'i buranın sorumlu hâkimi olarak bıraktı. Buradan da Kayravan'a geçer, öteki oğlu Abdullah'ı da, kendisi Endülüs'te bulunmadığı müddet içerisinde buralarda yerine vekâlet eden bir naip olarak bıraktı.

Artık buradan da Suriye'ye, başkent Dımeşk'e doğru yola çıktı. Hicri 96 (714 M) yılında, halife Velid'in ölümünden önce Dımeşk'e ulaştı. Anlatılanlara göre Süleyman b. Abdülmelik, Musa b. Nusayr'dan, doğrudan Dımeşk'e girmemesini, çünkü halife olan kardeşi Velid b. Abdülmelik'in ölmek üzere olduğunu, ancak halifenin ölümünden sonra şehre girmesini istemek amacıyla birini görevlendirip göndermişti.

70 Nefhu't-Tıyb Min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratiyb, 3/14; Dirase fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 308

Süleyman b. Abdülmelik'in böyle bir istekte bulunmasının sebebi, Musa b. Nusayr'ın getirmekte olduğu ganimetlerin, hediyelerin, esirlerin zafer ve fetih alameti olarak böyle üstün bir başarının kendisine mal edilmesiydi. Ki bu sayede toplum nazarında makam ve mevkisinin tazime değer olduğunu göstersin istiyordu. Ancak Musa b. Nusayr, Süleyman b. Abdülmelik'in isteklerine uymadı ve doğrudan gelip Dımeşk'e girdi. Musa'nın bu tavrı sebebiyle ona karşı kin güden Süleyman b. Abdülmelik, hilafet makamına geçer geçmez, hemen Musa'yı görevinden aldı, kendisi hapse attırdı ve ayrıca çok büyük miktarda para cezasına çarptırdı.[71]

Bu durum karşısında Yezid b. Mühelleb ve Ömer b. Abdülaziz, Süleyman b. Abdülmelik nezdinde arabuluculuk ederek Musa'nın affını istediler. Bu arabuluculuk meyvesini verdi. Artık bundan sonra Musa b. Nusayr, Süleyman b. Abdülmelik nezdinde büyük bir konuma sahip oldu. Nitekim bazı askeri konularda Süleyman b. Abdülmelik kendisini danışman olarak aldı. Ki zaten bu dönemde halife Süleyman, Kotsantiniye üzerine akın yapmak için planlar hazırlıyordu.

Bu durumlardan anlaşılan o ki, bundan böyle Musa b. Nusayr, genişliğine rağmen ülke idaresi üzerinde egemen bir güce sahip bulunuyordu. Ülke sınırları öylesine genişlemişti ki Mısır'ın batısından tâ Fransa'nın güneyine kadar uzanıyordu. Kaldı ki Musa'nın bu bölgedeki idareyi kendi çocuklarına bırakması, halife Süleyman üzerinde kuşkulara neden oldu.

Böyle bir durumdan kuşkulanan halife Süleyman, hemen ivedilikle Musa'yı görevden aldı. Çünkü alınmaması durumunda ülkenin bölünüp parçalanması endişeleri doğmuştu. Musa'nın çocuklarının idaresinde bulunan tüm vilayet ve bölgeleri böylece onların ellerinden çıkardı.

Musa b. Nusayr'ın Dımeşk'e dâvet sebebi, ölen halife Velid'in, Müslümanların bölünüp parçalanması endişesinden ileri geliyordu. Çünkü Musa'nın görev alanı içerisinde yer alan beldeler, hem İslâm beldesine uzaktı ve hem de çevresindeki yerleşim alanları tamamen Müslüman olmayan unsurlarla çevriliydi. Bu yerler İslâm dünyasına yakın olmaktan çok, gayrimüslim beldelere daha yakındı.

Gördüğümüz kadarıyla Endülüs'ün fethiyle birlikte Müslümanlar adına korku ve endişeler de artmaya başladı. Çünkü bulunulan alanlar oldukça tehlikeli ve sıkıntı yaşatacak olan yerlerdi. Gerçi Musa b. Nusayr, korku ve endişeye yer olmadığını belirtmiş olsa bile, bu endişe hep bulunuyordu.

Birçok tarihçiye göre Musa b. Nusayr, böyle bir sınıra gelip dayanıldığında, bir noktada durmak istiyor değildi. Çünkü Musa b. Nusayr, Barans dağlarını geçip gitmeyi, ilerlemeyi amaçlıyordu. Böylece tüm Avrupa'yı baştan sona geçerek batı tarafından Kostantiniye'ye ulaşmak ve burasını fethetmek niyetindeydi.

71 İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/212

Eğer, halife Velid kendisini Dımeşk'e çağırmasaydı ve bulunduğu noktandan ileri geçerek fetih hareketine devam etmesini durdurmasaydı, Musa bunu yapacaktı. Tarihçilerin kesin ifadelerine göre, eğer Musa b. Nusayr'ın önü kesilmeseydi ve amaçladığı hususta bir adım öne geçseydi, tüm devletlerin düzenleri kesin olarak bütünüyle bozulur ve büyük bir güçle tüm gayrimüslim kuvvetlere hâkim olurdu. Bunu da ancak devlet açısından güvenli bir düzene sahip olmaları sayesinde kazanırdı. Bu konuda ileri sürülen başarı ise, oldukça ciddi denilecek mânada yüksek orandaydı. Çünkü o dönemdeki başarı şansı başka bir zamana göre hiçbir zaman elde edilemezdi.

Kaldı ki o dönemde gayrimüslim ülkeler, kendi aralarında, krallıklar olarak bir çatışma ve çekişme içersinde bulunuyorlardı. O dönemde Avrupa'da siyasi mânada kendi aralarında dostça bir ortam bulunmuyordu. Bu nedenle İslâm gücüne karşı koyabilecek imkânları da yoktu. Sözkonusu tarihçilerin anlatımlarına göre, bölgede fırsatın elden çıkmasından yirmi yıl sonra dirayetli bir lider olsaydı sözkonusu bölgede, vaziyet yine de Müslümanların lehine değişirdi.

Sözü edilen lider, Musa b. Nusayr'ın amaçladığı hedefleri yeniden diriltmeye kalkışınca, büyük bir hezimete uğradı. Bu, tamamen şehitlerin kanlarıyla boyanmış bir savaş alanı haline gelmişti. Ancak Musa b. Nusayr'ın tüm planları, Kostantiniye kuşatmasıyla başarısız kalınca, artık bundan böyle Müslümanların önlerinde doğu tarafından Avrupa kapıları kapanmış oldu. Ki zaten daha öncesinden de batı kapıları kapanmıştı.

Meseleyi irdeleyenler ve halife Velid tarafından Musa b. Nusayr'ın hangi sebepten dolayı Suriye'ye dâvet edildiği üzerinde duranlar pek de meseleyi net olarak ortaya koyamamışlardır. Kimisine göre, halife Velid, İslâm ordusunda görev yapan askerlerin daha çok kayıp vermemeleri için Musa geri çağrılıp hareketi durdurulmuştur. Çünkü deniz savaşının büyük tehlikeler içerdiğinden endişe duyuluyordu. Kimilerine göre de halife Velid, Musa b. Nusayr'ın bu denli ilerlemesinden ve başarı elde etmesinden ötürü, kendi koltuğunun sarsılacağından endişe duymaya başladığından, Musa'yı geri çağırtmıştır.

Bu yorumlar ister doğru, ister yanlış olsunlar, bütün olanlar ve gerilemeler Musa b. Nusayr'ın Dımeşk'e çağrılmasından sonra meydana gelmiştir. Bu da İslâm ümmeti adına çizilmiş olan bir hedefin, çok değerli bir fırsatın, Avrupa'nın tümüyle fethinin elden çıkarılması, kaybedilmesi mânasınadır. İslâm devletinin nüfuzu altına girmemesi demektir.[72]

72 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik , s. 122–123; Dirase fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 309; Devletu'l-İslami Fil-Endülüs, 1/54; et-Tarihul-Endülüsi, s. 113; ed-Devletu'l-Emeviyye Devletu'l-Fütuhat, s. 44

Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad

Musa b. Nusayr ile ilgili olarak gelen rivayetler ve halife Süleyman b. Abdülmelik tarafından karşılaştığı haksızlıklar konusunda ve Musa'nın sonu hakkında gelen bilgiler arasında önemli tutarsızlıklar bulunmaktadır. İçinde doğru olan bilgiler yanında yalanyanlış olanları ve haddinden fazla abartılanları da bulunmaktadır.

Gerçek olan şu ki, halife Süleyman b. Abdülmelik tarafından Musa b. Nusayr, büyük bir itap ve hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Ancak bunun sınırı nereye kadar varmıştır, burası bilinememektedir. Kaldı ki daha sonra Süleyman kendisinden memnun kalmış ve onu en yakınlarından biri olarak değerlendirmiştir. Musa ile Süleyman arasında bir hayli görüşmeler, konuşmalar ve karşılıklı sorgulamalar meydana gelmiştir.

Nitekim günün birinde Süleyman, ona, "Savaş sırasında endişe duyduğunda ne yaparsın?" diye sorar. Musa da, "Allah'a dua eder ve sabrederim" diye cevaplamıştır. Bu defa, "Atlar içerisinde en dayanıklı olanı hangisi?" diye sorduğunda, Musa kendisine, "Doğru olan at" diye cevaplamıştır. Milletler çerisinde hangisinin daha savaşçı olduğu sorusuna da, milletler arasında en çok savaşçı olanları, sayamayacağım kadar çoktur, diye cevaplamıştır.

Süleyman b. Abdülmelik, Musa'ya, "Bana Rumlardan bilgi ver" dediğinde, Musa da, "Kaleleri içinde aslan kesilirler, atları sırtında kaçışı yeğlerler, bineklerinde kadınlar gibidirler, bir fırsatını bulurlarsa hemen onu değerlendirirler. Eğer bir galebe ile karşılaşırlarsa, dağlara sığınırlar, hezimete uğramayı asla utanç vesilesi saymazlar" diye cevaplar.

Bu defa, "Ya berberiler hakkında ne dersin?" sorusuna da Musa, "Onlar, karşılaşmada, sabır göstermede ve uzağı görmede acemlere daha çok benzerler ama onlar da insanları hep arkadan vururlar" der. Bu defa, "Ya Endülüslüler hakkında ne dersin?" dediğinde, Musa, "Çok lüks hayatı seven krallardır, korku bilmeyen atlılardır" cevabını verir. Musa, "Ya Frenkler hakkında ne dersin?" sorusunda da, "Onlar sayıca çokturlar, kuvvetli ve acımasızdırlar" cevabını verir.

Süleyman, "Peki o halde onlarla sizin aranızda savaş nasıl geçti?" diye sorar. Musa da, "Allah adına yemin olsun ki, benim asla bir tek sancağım olsun yenilmedi, bir tek birliğim olsun dağılıp gitmedi. Ben kırk yaşıma bastığımdan seksen yaşına vardığım bu zamana kadar benimle hareket eden hiçbir Müslüman zarar görmedi. Ben, Zebercetten yapılmış bir tas içerisinde Velid'e süt gönderdim. Öyle ki sen o kabın içindeki süte karışmış beyaz bir kılı dahi görebilirsin..." der ve daha sonra da ele geçirdiği cevherlerden, zebercetten ve incilerden söz etmeye başlayınca Süleyman şaşırıp kalır.

Zehebi, Musa b. Nusayr'ı, "Büyük Emir, Ebu Abdurrahman el-Lahmi, Mağrip bölgesinin mütevellisi, Endülüs Fatihi" gibi sözlerle anlatmaktadır.[73]

Söylendiğine göre Musa b. Nusayr, Lahm kabilesinden bir kadının azatlı kölesiymiş, kimisine göre de, Ümeyyeoğullarına bağlı biridir. Kendisi aksaktı, heybetli bir duruşu vardı, görüşlerinde keskin kararlıydı. Çok büyük sıkıntılar yaşamış olan biriydi.

Kendisi bir keresinde demiş ki: "Vallahi insanlar, eğe bana fırsat tanısalardı, onlara tâ Roma'ya kadar komutanlık ederdim. Sonra da Allah benim elimle oraların fethini kesin olarak bana ihsan ederdi."

Öte taraftan Musa b. Nusayr, esasen kendi bileğinin gücü sayesinde, Mağrip bölgesinde tek başına hilafeti alabilmek, Mağrip ve Endülüs bölgesi idaresini kendisine ve çocuklarına bağlamak gücüne sahipti. Fakat derin inancı ve İslâm prensiplerine olan bağlılığı sebebiyle o, hiçbir zaman böyle bir şeyi düşünmedi.

Hatta bir keresinde Yezid b. Mühelleb b. Ebu Sufra kendisine bu konuyu sorduğunda, Musa şöyle der: "Allah adına yemin olsun ki, eğer benim böyle bir isteğim olsaydı, çevremdekiler hiçbir şeyi elimden alamazlardı. Ancak ben Allah'ı ve Resulünü tercih ettim. Biz hiçbir zaman itaati altında bulunduklarımızın emri dışına çıkmak istemedik ve İslâm cemaatinin birliğini bozmaya kalkışmadık, kalkışmayız."

Musa b. Nusayr, halife Süleyman b. Abdülmelik ile birlikte Hacca giderken Medine'de vefat etmiş veya Vadil-Kura ya da bugünkü adıyla el-Ula denilen yerde vefat etmiştir. Vefat ettiğinde yaşı seksenin üzerinde bulunuyordu. Hicri 97 (715 M) yılı sonlarında vefat etmiştir.[74]

Mealimu'l İman adlı eserin yazarı diyor ki: "Musa, Medine'de Hacca doğru yola çıkarken vefat etti. Allah'tan hep şehit olmayı veya Medine'de vefat etmeyi isterdi. Allah da duasını kabul buyurdu. Cenaze namazını Mesleme b. Abdülmelik kıldırdı."[75]

Musa b. Nusayr katında dünya ve içindekiler oldukça basit olan şeylerdir, değersizdir. Bu konudaki fazileti ve değeri yüce Allah ona takdir buyuracaktır. Bundan donra büyük bilgin Ebu Abdullah Ali b. Rebah elLahmi'nin Musa b. Nusayr'a nasihati yer almaktadır.

Riyazunnüfus adlı eserin yazarının belirttiğine göre, Musa b. Nusayr, Endülüs'ten

73 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/499

74 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/496–500; Sallabi, eş-Şeref ve't-Tesami, s. 279; Nefhu't-Tıyb, 1/283; Mealimu'l-İman, 1/20; et-Tarihu'l-Endülüs, s. 128

75 Sallabi, eş-Şeref ve't-Tesami, s. 281; Kadetu Fethi'l-Mağrib, 1/221–309

Kayravan'a ulaşınca bir gün meclisinde otururken, yanına Araplar gelirler ve kendisine selâm verirler. Meclis dolunca, Musa şöyle der: "Bana üç nimet verildi. Birincisi, Emirü'lmüminin, gönderdiği bir mektupla beni tebrik ediyor" der ve gönderdiği ve Endülüs'ün fethini müjdeleyen mektubudur." Bu mektubun da okunmasını emir buyurur ve mektup okunur, bundan dolayı tebrik edilir. Bu arada Ali b. Rebah sessiz olarak durmaktadır. Musa ona, "Ey Ali! Ne diye hiç sesin çıkmaz" diye sorar.

Ali b. Rebah da, "Allah Emiri ıslah etsin, herkes dediğini dedi" der. Musa kendisine, "Sen de bir şeyler söyle ne olur?" diye ısrar eder. Bunun üzerine Ali b. Rebah da ben, sana konuşanlara öğütte bulunarak ve sana diyorum ki: "Bir yurda değerli şeyler girmiş olmasın ki, orası ibret alınacak şeylerle dolar. Bir şey bitmesin ki, o geri döner. Sen, senden önceki haline dön."

Bunun üzerine Musa inkisara uğrar ve kalbi giderek yumuşar. Riyaz kitabının yazarı diyor ki: "Musa b. Nusayr, Ebu Abdullah Ali b. Rebah'ın öğüdü üzerine kendisine geldi, artık bundan böyle dünya ve içindeki onun gözünde değersizleşti, hepsini terk etti ve artık emirlik sebebiyle eline geçen ne varsa hepsinden ayrıldı."[76]

Yüce Allah, Tâbiundan olan bu değerli zattan razı olsun. Çünkü Musa b. Nusayr, eşsiz bir kahramandı, üstün bir idareci ve devlet adamıydı, güvenilen bir insandı ve dahası o, fatih unvanına sahip olan bir komutandı. O Mağribi Aksa'yı yeniden fetheden, Kuzey Afrika'yı İslamlaştıran, Endülüs'ü fetheden ve Güney Fransa'nın da bir kısmını fethettiği belde topraklarına katan biriydi. Kısaca o, İslâm fatihlerinin en büyüklerindendi.

Musa b. Nusayr, İslâm sınırlarını genişleten ve cihadıyla beldeleri elde eden, Afrika'nın kuzeyini ve Endülüs'ü İslâm topraklarına katan biri unvanını kazandıktan sonra vefat etmiştir. Evet, bu bölgenin dağlarında, ovalarında, derelerinde ve tepelerinde, kısaca bölgenin her bir noktasında imzası bulunan bir kimseydi.

Musa b. Nusayr, hakka dâvet eden dâvetçilerini bölge sakinlerini İslâm'a dâvet için yönlendiren, onların küfürden çıkıp iman etmelerini sağlayan, dalaletten kurtarıp hidayete ermelerini başaran, karanlıklardan nura kavuşturan bir liderdi.

Musa b. Nusayr, vadilerden, dağlardan, ovalardan harekete geçerek, bölgenin bütününü, ilerlemiş yaşına rağmen İslâm'a kazandıran, yüce Allah'a iman etmelerini sağlayan bir komutandı. Onun Rabbine olan imanı, onu cihada, dâvete, ilmi aktarmaya, İslâm eğitimini sunmaya, devlet ile ilgili hükümleri düzene sokmaya, hem de saçlarına ak düşmüş olmasına rağmen bu dâvada hayatını ortaya koyarak gayret eden bir kimseydi.

Müsamahakâr olan inancına bağlılıkta ısrar eden biri olarak Musa b. Nusayr,

76 Riyazu'n-Nüfus, 1/119–12

Müslümanlara faydası dokunan her hayrın ve iyiliğin sebebi olmuştur. Allah kendisinden razı olsun.

Bir İslâm Kahramanı olarak Tarık b. Ziyad: Büyük kahraman Tarık b. Ziyad'a gelince; kendisinin Dımeşk'e ulaşmasından sonra neredeyse hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değiliz. Bundan sonra ne olup olmadığını bilemiyoruz. Bildiğimiz şey ise, gelen rivayetlere göre Süleyman b.Abdülmelik'in Tarık'ı, Endülüs'te görevlendirme taraftarı olduğudur. Bundan sonra Tarık b. Ziyad'ın, son günlerini terkedilmiş olarak, itibar edilmeden geçirdiğidir.

Peki, Tarık b. Ziyad, Dımeşk'e geldikten sonra yeniden Mağrip beldesine, Endülüs'e döndü mü, yoksa Dımeşk'ta mı kaldı? Tarık'ın Endülüs'e veya Mağrip'e dönmüş olabileceği gözden ırak tutulmamalıdır.

Tarık b. Ziyad, Berberîlerden biriydi. Nitekim genel olarak komutasında yer alan askerlerin çoğu da kendi kabilesinden oluşuyordu. İçlerinden cesur ve atılgan kimseler çıkmış, hemen hepsi de İslâm'ın bağrında yetişmiş kimselerdi. Hepsi de Kur'an eğitimi almışlar ve hepsi de ebedi mesajın savunucuları olmuşlardı. Bu bakımdan içlerinden kahramanlar yetişmişti. Dinleri ve inançları uğruna canlarını feda etmekten geri durmazlardı. Hatta diyebiliriz ki en başta Allah'ın yardımı olmak üzere, bu bölgede Müslümanlar İspanya'ya karşı daha çok Berberilerden olan kardeşlerimiz sayesinde üstünlük elde etmişlerdir.

Çünkü onlar, liderleri ve komutanları Tarık'a destek vermişler, Allah yolunda onun komutasında savaşmışlardır. Zîra İslâm inancı onları, Arap olsun, Acem olsun hepsini bir potada eritmiş ve İslâm'ın o yüce nizamı yolunda canlarını ortaya koymuşlardır.[77]

Musa b. Nusayr'dan Sonra Endülüs

Musa b. Nusayr, Suriye'ye döndükten sonra, Emevî Devletinin ayakta kaldığı H.138 (755 M) yılına kadar Endülüs'ün idaresi Musa'nın oğlunun emrinde yönetildi. Ki bu dönemde Emeviler adına görev yapan yaklaşık yirmi kadar Emir gelip geçmiştir. Bunların ilki Abdülaziz b. Musa b. Nusayr idi. Ki, babası Musa, Endülüs'ün idaresini onun önüne serivermiştir.

Abdülaziz b. Musa, hayırlı bir selef olan babası Musa b. Nusayr yerine idareye geçen hayırlı bir halef oldu. Abdülaziz işlere ve idareye hâkimdi, tüm tehlikeli noktaları güçlü bir denetime tâbi tutmuştu. Birçok şehirleri de fetheden bir kişiydi. Abdülaziz görev yapan idareciler arasında en hayırlılarından olan biriydi. Ancak Abdülaziz'in Endülüs'teki egemenliği ve görevi pek uzun sürmedi. Çünkü askerleri

77 *Kadetu Fethi'l-Mağrib*, 1/221–309; et-Tarihu'l-Endülüs, s. 128; Nefhu't-Tıyb, 3/13–14; Dirase fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 309; Fatihu'l-Endülüs, Tarık b. Ziyad, s. 45–46

arasından biri, kendisine tuzak kurarak onu öldürmüştü. Bu olay, H.97 (715 M) yılında Recep ayında meydana gelmişti.

Abdülaziz b. Musa'nın öldürülmesinden sonra bir süre olaylar durulmadı ve Endülüs birkaç ay valisiz kaldı. Nihayet Eyyub b. Lahmi üzerinde karar kılındı. Bu kişi, Musa b. Nusayr'ın kız kardeşinin oğluydu. Eyyub salih, faziletli ve dürüst biriydi. Ancak onun da valiliği uzun sürmedi. Öyle anlaşılıyordu ki, halk bundan böyle işleri denetlemesi için, halife tarafından bir valinin atanmasını bekliyordu.

Nihayet, Hür b. Abdurrahman Sakafi vali olarak bu bölgeye atandı. Bu zat, halifenin de önemli âmillerinden biriydi. Hür b. Abdurrahman ilk iş olarak, Endülüs'ün başkentini İşbiliye'den –ki, Abdülaziz b. Musa orada hükmetmişti Kurtuba'ya nakletti. Nitekim buraya daha önce birtakım gazveler yapılmış, Endülüs sınırından Franca ve Arbuna beldelerine kadar gelip dayanmışlardı. Birçok kişi esir alındı, ganimetler elde edildi.

Hür b. Abdurrahman es-Sakafi'nin Kuzey doğudan devam eden gaza ile meşgul olması ve Hıristiyan akınlarını durdurmak için, henüz Müslümanların tam olarak egemen olamadıkları bölgelerde gereğini yapmak için Balay idaresinde Kuzeybatı bölgesini fethe uğraştı. Çünkü bu bölgeye kesin olarak egemen olmak zorunda bırakılmıştı. Hür, bu işle uğraşırken, Halife Ömer b. Abdülaziz kendisini görevden aldı ve onun yerine Semh b. Malik el-Havlani'yi tayin etti. Bu hadise H.99–102 (717720 M) yillarında meydana gelmişti.[78]

78 el-Beyanu'l Mağrib, 2/24–25; el-Alemu'l-İslami Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 320–321; Dr. Muhammed Zeyno, el-Müslimun Fi'l-Mağribi ve'l-Endülüs, 1/193; Dr. Muhtar el-İbadi, Dirasat Fi Tarihi'l-Mağrib ve'l-Endülüs, s. 40–41

3. KONU

DOĞUDAKİ FETİHLER

MÜHELLEB B. EBU SUFRA'NIN FETİHLERİ

Hicri 78 (697 M) yılında Mühelleb b. Ebu Sufra, Horasan valiliğine atandı. Bu, görev ona dâvada samimi olmasından dolayı ve bir de Haricîler konusunda oldukça deneyimli biri olması ve hayatını o yolda ortaya koyması, aynı zamanda halife Abdülmelik'in de tavsiyesi sebebiyle verilmiştir.

Mühelleb göreve atanmasıyla Merv şehrinde konakladı. Sonra giderek bölgede sükûnet ve güven oluşmaya başladı. Bölgede 14 yıl sonra huzur gelmiş oldu. Bölgeye, Türkmen beldelerine yönelik olarak H.80 (699 M) yılında yeniden büyük askeri gruplar sevk edildi. Bizzat Mühelleb'in kendisi Belh nehrini, Seyhunu geçerek Keş şehrinde konuşlandı. Sonrasında bölge beldelerine sürekli ve aralıksız akınlar düzenledi, cihadı devam ettirdi. Dört yerde üs oluşturdu, biri Semerkant, biri Buhara, biri Taharistan ve dördüncüsü de Sicistan ile Herat bölgelerinde yer alan ve oldukça büyük bir kent olan Best şehrinde bulunuyordu.

Mühelleb, nerede bir yer fethetmişse hemen buradan elde ettiği ganimetin beşte birini Beytülmale ayırarak onu hemen Haccac'a gönderiyordu. Kalanını ise arkadaşları ve askerleri arasında paylaştırıyordu. Ordunun öncü kuvvetinin başında, üç bin askeriyle Ebul Edhem ezZamani yer alıyordu ki, bunun askeri gücü beş bin kişiden oluşuyordu.

Mühelleb, oğlu Yezid'i Hatel beldelerine yönlendirdi. Burada Şebel adında biri egemendi. Mühelleb'in oğlu Yezid'i bu beldelere yönlendirmesi, bölge kralının amcasının oğlunun teşvikiyle olmuştu. Hatel beldelerinde Kral Şebel, fırsatını kollayarak kardeşinin oğlunu öldürdü.

Yezid b. Mühelleb ise, akın yaptığı hedefleri ele geçirmeyi başardı ve Şebel'i antlaşma yapmaya ve fidye vermeye mecbur bıraktı. Kaldı ki askeri bakımdan da onu hezimete uğrattı ve Şebel'i, "Şebel kalesinde" sıkıştırdı.

Mühelleb, ikinci oğlu Habib'i de Rabincin beldesine gönderdi. Buhara'nın idaresini elinde bulunduran komutanı kırk bin bin askerle karşıladı. Bunun üzerine

Buhara halkının bir kısmı ülkelerinden kaçarak bir kasabaya sığındılar, Habib onların köklerini kazıdı ve babasının yanına zafer kazanmış olarak döndü.[79]

Mühelleb'in Ölümü

Mühelleb, Tâbiundan biriydi, H. 8 (629 M) yılı olan Fetih yılında dünyaya gelmiştir ve H. 82 (701 M) yılında Horasan'da vefat etmiştir. Nitekim Mühelleb, yumuşak huylu olmasıyla Ahnef 'i, aşiretine karşı olan sevgisiyle Malik b. Misma'ı, dehasıyla da Kuteybe'yi geçen biriydi. Mühelleb, bütün bu özellikleriyle üstünlüğünü kanıtlamış bir kimseydi.

Mühelleb, kavminin beyefendisi, cesur, kahraman, güzel konuşan bir hatip ve aynı zamanda fakih olan biriydi. Oldukça cömertti. Nitekim onun cömertliğinin bir göstergesi olmak üzere bir keresinde, giriştiği bir savaşta, bir kadınla karşılaşır. Kadın kendisine der ki; "Ben bir adak adadım. Adağım seni sağ salim görüp karşılamam halinde bir ay oruç tutacağım ve sen de bana bir cariye ile bin dirhem vereceksin, diye adadım" der. Bunun üzerine Mühelleb, gülerek kadına, "Biz, mademki öyle adak adamışsın, senin adağını yerine getireceğiz, ama bir daha böyle bir adak da adama. Çünkü herkes senin bu adağını yerine getirecek değildir" der.

Bir gün bir adam durup kendisini bekler ve kendisine, "Benim senden basit bir isteğim olacak" der. Bunun üzerine Mühelleb de cevap olarak, "Bu adam için basit birini arayın" der.

Mühelleb, bu ifadesiyle, "Benim gibi bir kişiden basit bir ihtiyaç değil, büyük şeyler istenir" demek istiyordu.

Mühelleb, halim ve uysal bir kişiliğe sahipti. Onun hilmine örnek olarak şöyle bir olaydan söz edilir. Bir gün Basra'ya gider. Basra'da adamın birisinin kendisi hakkında, "Şu gözleri şaşı adam, halkın başına geçip de efendi olmuş, beylik taslar olmuş. Oysa şöyle bir pazara çıkarılsa ona, kimse yüz dirhemden fazla değer biçmez" diye konuşurmuş.

Bunun üzerine Mühelleb bu adama yüz dirhem gönderir ve adama, "Eğer sen, bizim değerimizi artırırsan biz de sana vereceğimiz bahşişi artırırız" diye haber yollar. Mühelleb, gözünün birini Semerkant'ta kaybetmişti. Konuşması belagat ve görüşleri hikmet doluydu. Çok hoş sözleri vardı, çok latif değinimleri bulunurdu. Bütün bunlar onun ahlâki güzelliklerine, güzelliğe, estetiğe ve güzel övgüye değer verdiğini gösterirdi. İşte onun güzel ifadelerinden birkaçı: "Yaşamak ölümden değerlidir. Övgü ise yaşamaktan değerlidir. Hiçbir kimse tarafından verilmemiş olan bir bahşişi, bir hediyeyi eğer verebilseydim, yarın öldüğümde, hakkımda nelerin söylendiğini duyabilecek kulağım olsun isterdim."

79 İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/138; Takvimu'l-Buldan, 3/625; İbn A'sem, el-Futuh, /758; Tecdidu'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 167; Kadetu Fethi's-Sind ve Afganistan, s. 192

Bir gün Mühelleb'e, "Meclislerin en hayırlısı hangisidir?" diye sorulduğunda o, "Gözden oldukça ırak olanı ve mecliste bulunanların çokça yararlandığı bir meclis" diye söylemiştir. Yine günün birinde de, "Şeref sahibi saygın bir kimsenin ahlâki açıdan en basit yanı, kendisine verilen sırrı gizlemek ve üstün yanı da, kendisine sır olarak verileni unutmaktır."[80]

Mühelleb'in Çocuklarına Vasiyeti

Mühelleb, ölüm döşeğinde iken, oğullarına birtakım vasiyetlerde bulunmuştur. Oğlu Habib ile o sırada yanında olan diğer çocuklarını yanına çağırır. Bu arada birkaç ok getirip onları demet haline sokar. Sonra çocuklarına dönerek, "Siz, bunlar böyle bir arada demet halinde iken, benim onları kırabileceğimi zanneder misiniz?" diye sorar, onlar da, "Hayır" derler. Bu defa, "Peki ya onları birbirinden ayırmam halinde, onları kırabileceğimi sanıyor musunuz?" dediğinde, çocukları da "Evet" derler. Bu örnekten hareketle Mühelleb çocuklara şöyle seslenir:

"İşte bir arada toplu halde, cemaat halinde bulunmak da böyledir. Size, Allah'ın azabından korkmanızı, takva sahibi olmanızı tavsiye ediyorum. Akraba ile olan bağları kesmeyin. Çünkü akraba ile bağları kesmemek ömrü uzatır, malı arttırır, sayınızı çoğaltır. Akraba ile olan bağlarınızı koparmaktan sizi menediyorum. Çünkü akraba ile bağları koparmanın sonu ateştir, zillet getirir, sayınızı azaltır. Birbirinizi seviniz, birbirlerinizle birleşiniz, işlerinizi bir araya getiriniz, sakın ihtilafa düşmeyiniz. İyilik sahibi olunuz ki, işleriniz bir araya toparlansın.

Doğrusu aynı anneden doğanlar birbirleriyle anlaşamıyorlar, öyleyse farklı ailelerden bir araya gelenler nasıl birlik olacaklar? Size birbirinize itaat etmenizi ve birlikten ayrılmamanızı tavsiye ediyorum. Sizin yaptığınız işleriniz, konuştuklarınızdan daha değerli olmalıdır. Ben, kişi için yaptığı işin, söylediklerinden daha üstün olanlarını severim.

Cevap verirken sözlerinize dikkat edin, cevap vermekten ve dil sürçmelerinden uzak durun. Kaldı ki, insanın ayağı sürçebilir, sürçmesinden dolayı ayağa kalkabilir, doğrulabilir. Ancak dilin sürçmesi ölüm getirir, helâk eder. Haklarını görmezden geldiklerinizin hakkını bilin. Çünkü adamın size gelip gitmesi, onu hatırlatması için yeterlidir. Cimriliği değil, cömertliği tercih edin. Araplara karşı sevgi gösterin. Örfe uymayı sanat edinin. Çünkü Araplar verdikleri sözü ya yerine getirirler ya da o uğurda ölürler. Böylesinin yanında nasıl hareket edilmeli?

Savaş esnasında size teenniyi ve hileci olmayı tavsiye ederim. Çünkü savaş esnasında hile ve tuzak cesur olmaktan daha faydalıdır. Düşman ile karşılaşma

80 Kadetu Fethi's-Sind ve Afganistan, s. 192–193; Cahiz, el-Buhala, s. 133; Serhul Uyun, s. 107; Vefeyatu'l-A'yan, 4/434

olunca, artık takdir edilen hüküm de iner. Eğer kişi orada dikkatli ve uyanık davranırsa, düşmanı harekete geçmeden ona üstün gelir.

Nitekim denilir ki; "Teenniyle hareket edildikten sonra zafer kazanılmasa bile, iş, onun tarafından gelir, sonra zafer kazanılır ve bundan dolayı da hamd edilir."

Yine denilir ki: "Ne ifrata kaç, ne de kaybet. Ancak verilen hüküm galip gelir. Bu nedenle size Kur'an okumanızı, sünneti ve salihlerin edebini öğrenmenizi tavsiye ediyorum. Sakın hafiflik göstermeyin, basit düşmeyin, bulunduğunuz meclislerde çok konuşmayın."[81]

Mühelleb'in ölümü üzerine Haccac, Mühelleb'in oğlu Yezid'i Horasan bölge valisi olarak tayin etti. Yezid, H. 84 (703 M) yılında Bezincis kalesini fethetmek için harekete geçti. Ki burada Neyzik konuşlanmış durumdaydı. Bu bölgeye önceden casuslar gönderildi ve Neyzik'in oradan ayrıldığı haberi alınınca, Yezid, hemen buraya doğru harekete geçti ve burasını kuşatarak fethetti, içinde ne var ve ne yoksa hepsini aldı. Kale çok muazzam bir şekilde korunuyordu. Çünkü kalenin sahibi Yenzük buraya secde ediyordu.

Haccac daha sonra Yezid b. Mühelleb'i görevden aldı ve onun yerine kardeşi Mufaddal'ı, H. 85 (704 M) yılında Horasan bölgesinden sorumlu kişi olarak tayin etti. Mufaddal da, bölgede 9 ay kadar görevde bulundu. Bu zaman zarfında Bezincis savaşıyla meşgul oldu ve burasını da fethetti, birçok ganimet elde etti. Elde ettiği ganimetleri, emrindeki askerler arasında paylaştırdı. Bu ganimetlerden her bir savaşçıya sekiz yüz dirhem düştü. Mufaddal daha sonra başka savaşlara, Sevman bölgesi savaşına devam etti, zafer kazandı ve birçok ganimet elde etti. Mufaddal'ın, Beytülmal diye bir birimi olmadığından elde edilen ganimetlerin tamamını doğrudan askerleri arasında paylaştırıyordu.[82]

Haccac, H.86 (705 M) yılında Horasan bölgesine bu defa Kuteybe b. Müslim'i görevlendirdi. Burada Kuteybe ve onun fetihlerine değinmeden önce, mutlaka Sicistan bölgesi fetihlerine işaret etmemiz gerekir.

Sicistan

Halife b. Abdülmelik, Ümeyye b. Abdülmelik b. Halid b. Üseyd b. Ebil İys'i buraya görevlendirdi. Bu da oğlu Abdullah'ı bölgeye yönlendirdi. Abdullah bölgeden sorumlu Ratbil ile üç yüz bin dirhem üzerinde barış sözleşmesi imzaladı. Bu durum halifeye bildirilince, halife onu görevden aldı. Daha sonra onun yerine bölgeden sorumlu kişi olarak H.78 (697 M) yılında Haccac Ubeydullah b. Ebu Bekre'yi tayin etti. Haccac, herhangi bir savaşa girişmeden bölgede bir yıl kadar bekledi.

81 Tarihu't-Taberi, 7/251
82 Tarihu't-Taberi, 7/225–285, 291 ve 323; Tecdidu'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 168

İkinci yıl harekete geçerek daha önce kendisiyle barış sözleşmesi yapılan Ratbil'in, sözleşme gereği vermesi gereken şeyleri vermesi için talepte bulunuldu. Ancak Ratbil canı istediğinde, üzerinde anlaşılan haracı veriyor, istemediğinde de vermiyordu.

Ubeydullah b. Ebu Bekre H.79 (698 M) yılında savaşmak üzere harekete geçti ve Ratbil'in beldelerine girdi. Çok büyük ganimetler elde etti, kaleleri yıktı ve onların topraklarını ele geçirdi. Türklerden oluşan Ratbil'in adamları, büyük İslâm ordusunun önünden kaçmaya başladılar. İslâm ordusu onları Kabil yakınlarına kadar kovaladı.

Bu bölgede Türkler, Müslümanları birtakım yerlerde sıkıştırdılar, çıkmaza soktular, Müslümanlar güçlerini kaybettiler, neredeyse İslâm ordusu helâk olmakla karşı karşıya kaldı. Nihayet, Ubeydullah b. Ebu Bekre, Müslümanların içinde bulundukları zor durumdan kurtarabilmek için Ratbil ile antlaşma yapmak zorunda kaldı. Böylece Ubeydullah, Müslümanları sağsalim olarak Türklerin bölgesinden kurtarmış oldu.

Savaşan askerler arasında, Şurayh b. Hani adında cihad aşığı bir zahit de bulunuyordu. Şurayh ayağa kalkar ve mücahitleri Allah yolunda şehit düşünceye kadar savaşmaya çağırır ve mücahitlere şöyle seslenir:

"Ey Müslümanlar! İçinizden şehit olmayı isteyenler yanıma gelsinler!" Bunun üzerine kendilerini Allah yolunda feda etmeye hazır bazı mücahitler hemen onun yanına koştular. Bunlar gerçekten meydanlarda at koşturan, ihlâslı kimselerdi. Hepsi de birlikte Türklere karşı savaş verdiler ve pek azı dışında çoğu şehit düştü.

Nihayet ordu, Ratbil'in beldesinden ayrıldı. Halk kendilerine yiyecek ve içecekle kucak açtı. Askerlerden herhangi biri, verilen yiyecekleri yedikten ve doyduktan sonra ölürdü. İşte bu nedenle bu ordu amaçlarını gerçekleştiremedi. Bu nedenle Haccac, halife Abdülmelik'ten bölgeye yeni bir ordu sevk edilmesi için izin istedi. Çünkü Haccac, zedelenen devlet itibarını yeniden korumak ve kazanmak is- tiyordu. Nihayet Haccac, H.80 (699 M) yılında Kûfelilerden oluşan çok güçlü bir ordu hazırladı. Asker sayısı kırk b. kişiden oluşmaktaydı. Bunun yirmi b. kişisi Kûfelilerden, bir o kadarı da Basra halkından oluşmaktaydı.

Orduyu cesaretlendirmek ve morallerini üstün tutmak için kendilerine önceden büyük bahşişler sunuldu, erzak ve mali imkânlarla donatıldı, kendilerine atlar ve silahlar verildi. Hatta bu nedenle bu orduya "Tavus kuşları ordusu" denilir oldu. Kendilerine verilen bahşişler dışında iki milyon dinara varan nafaka ve teçhizat verildi. Bu büyük ordu komutanlığına da Abdurrahman b. Eş'as getirildi. Abdurrahman tâ Sicistan bölgesine varana dek onlarla birlikte yürüdü.[83]

83 Tarihu't-Taberi, 7/219–224; Tecdidu'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 169

Biz, Abdurrahman b. Eş'as ile ilgili çalışmamızda kendisinin yerli halka karşı yürüttüğü savaş ve akınları ile ilgili bilgi vermiştik.

BUHARA VE SEMERKANT BÖLGELERİNDE KUTEYBE B. MÜSLİM'İN FETİHLERİ

Emir Ebu Hafs Kuteybe b. Müslim elBahili, büyük kahramanlardan ve cesur liderlerden biriydi. Kuteybe b. Müslim, gerçekten dirayet ve deha sahibi, isabetli kararları olan, zeki ve üstün ahlâka sahip bir kimseydi. Harzem, Buhara ve Semerkant gibi bölgeler onun tarafından fethedildi. Çünkü bu beldeler antlaşmalarını bozdukları gibi bir de irtidat etmişlerdi. Ayrıca Kuteybe, Fergana'yı da, Türk beldelerini de H.95 (713 M) yılında fethetmiştir. 10 yıl süreyle Horasan'ın başında idareci olarak kalmıştır.

Kuteybe b. Müslim, aynı zamanda İmran b. Husayn (ra) ve Ebu Said Hudri (ra) gibi zatlardan hadis rivayet etmiştir. Kuteybe, soyluluğu sayesinde en üst mertebelere gelen biri değildir. O, dehası, zekâsı, görevini hassasiyet ve titizlikle yürütmesi, atılganlığı ve fetihlerinin çokluğu sayesinde bu dereceye erişen biridir.

Kuteybe, Horasan bölgesindeki görevine Mufaddal b. Mühelleb'ten sonra getirilmiştir. Gerçekten kendisi, cesaretiyle varlığını kanıtlamış olan bir kahramandı ve bileğinin gücü ile fatihlerin önderi ve lideri unvanına hakkıyla layık olmuştur. Kaldı ki genel anlamda İslâm tarihinde ve özel olarak Emevî Devletinin tarihinde çok iyi tanınmaktadır.[84]

Kuteybe, yirmi yıllık bir zaman diliminde çok geniş bir bölgeyi fethetti, Allah onun sayesinde sayısız kimseleri hidayete erdirdi. İlk Fetihleri Horasan'a ulaşır ulaşmaz başlamıştı. Çünkü burada halkı etrafında toplamış ve onlara şöyle seslenmişti:

"Doğrusu Allah, bu beldeyi, onun dinini yüceltesiniz ve haramlardan uzak durasınız diye size helâl kılmıştır. Bu sayede size sayamayacağınız miktarda mal varlığını burada ihsan etmiştir, düşmanlarınızı da zelil kılmıştır. Çünkü Allah, doğru bir söz ve konuşan bir kitap ile peygamberine zafer vaad etmiştir. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur:

"Allah, müşrikler hoşlanmasalar da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir." (Saf, 61/9)

Nitekim kendi yolunda cihad eden mücahitlere de katında en güzel sevabı ve en büyük ecri vaad etmiştir. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur:

84 Siyeru Alami'n-Nubela, 4/410–411; el-Alemu'l-İslami Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 341

"O kimselerin, Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri öfkelendirmek üzere bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amelin sevabı yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını elbette zayi etmez. Allah yolunda küçükbüyük bir harcama yapmazlar ve bir vadiyi kat etmezler ki bunlar, Allah'ın, yaptıklarının daha güzeliyle kendilerini mükâfatlandırması için hesaplarına yazılmış olmasın." (Tevbe, 9/120–121)

Daha sonra yüce Allah, kendi yolunda cihad ederek öldürülenlerin, yaşıyor olduklarını ve rızıklandırıldıklarını haber vererek şöyle buyurmuştur:

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler. Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklanmaktadırlar." (Âli İmran, 3/169–170)

O halde Rabbinizin sizin için vaad ettiklerini gerçekleştirin, canınızı en son noktaya kadar ortaya koyun, işte ben de sizinle birlikte buradayım."

Kuteybe, bu veciz konuşmasıyla Müslümanlara görevlerinin ne olduğunu hatırlattı, bu durum karşısında sorumluluklarını bir daha onların gözleri önüne serdi. Allah yolunda her zorluğa ve güçlüğe karşı koyarak kanlarının son damlasına kadar savaşmalarını onlardan istedi. Müslümanlıkları uğrunda cihada sarılmalarını tavsiye etti. Onlara dünyada aziz olmalarını, âhirette de cenneti kazanmalarını hatırlatmış oldu.

Kuteybe, bundan böyle fetihlere girişti, Maveraünnehir (Ceyhun) nehrinin Kuzey bölgesini ele geçirdi, daha sonra Seyhun nehrini geçerek büyük beldeleri fethetti. Nihayet buradan Kaşgar'a ulaştı ve Çin sınırına dayandı.[85]

Bu fetihler sırasında aşılan önemli merhaleleri de şu şekilde sıralayabiliriz:

Birinci Merhale: Bu merhalede ilk olarak Talkan, Sağanyan ve Taharistan bölgelerinin yeniden ele geçirilmesi oldu.[86]

Kuteybe ordusunu aldı, onları cihada teşvik etti ve artık bir gazi olarak yola koyuldu. Kuteybe, Talkan'a vardığında Belh'in ileri gelenleri kendisine geldiler ve onunla birlikte yola devam ettiler. Böylece Ceyhun nehrini geçtiler. Sağanyan kralı kendilerini hediyelerle ve altın anahtarlarla karşıladı, onu beldesine dâvet etti ve beldesini ona teslim etti.

Çünkü Şuman ve Ahrun kralı, çevresindeki yerleşim birimlerini sürekli huzursuz

85 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye; el-Alemu'l-İslami Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 341–343; Tarihu't-Taberi, 3/323

86 Talkan: Merve ile Belh arasında bulunan Horasan'ın en büyük beldelerinden biridir. Taharistan: Çok geniş bir vilayet olup, Horasan beldeleri arasında yer alan ve kendisine bağlı birçok yerleşim birimlerin oluşan büyük bir vilayettir.

ediyordu. Kuteybe, Sağanyan'dan, Ahrun ve Şuman'a hareket etti. Şuman kenti Ceyhun nehrinin kuzeyinde yer alıyordu. Bu kent de aslında Sağanyan'a bağlı beldelerdendi. Nitekim Ahrun da Şuman yakınlarında bulunan bir kent idi. Buranın kralı ile Müslümanlara fidye vermek üzere barış antlaşması yapıldı. Kuteybe, bu barış antlaşmasını kabul etti, daha sonra buradan tekrar Merv'e döndü. Ordunun başına da kardeşi Salih b. Müslim'i geçirdi.

Kuteybe'nin Merv'e dönmesinden sonra kardeşi Salih Kaşan'ı, Oraşt'ı ve Ahsiket'i fethetti. Bu sonuncusu yani Ahsiket eski Fergana'nın büyük kentlerinden biriydi. Bu büyük fetihle, artık Kuteybe, Horasan vilayetine bağlı tüm beldelerini egemenliği (H.86/705 M) altına almış oldu.[87]

İkinci Merhale: Buhara Bölgesinin fethi (H.87–90/705708 M):

Kuteybe'nin bu bölgede savaşa ilk girdiği kent, Beykent şehriydi. Bu konuda Taberi diyor ki: "Kuteybe b. Müslim, Neyzik'le barış antlaşması yapınca, savaşa gireceği vakte kadar burada ikamet etti. Daha sonra aynı yıl (H.87/705 M) savaşa başladı. Nehri aşarak buradan Beykent'e geçti. Burası, Buhara şehirlerinin nehre en yakın olan kentiydi. Ordu bu şehrin yakınında konuşlanınca, Beykentliler, Suğdlulardan yardım istediler ve Suğdlular olsun, çevrede bulunanlar olsun hepsi Beykentlilerin yardımına koştular.

Tüm geçiş yollarını tuttular, Kuteybe'nin hiçbir elçisine geçiş izni vermediler ve kendilerine de hiçbir elçi ulaşamadı. Bu durum karşısında Kuteybe ve ordusundan iki ay kadar haber alınamadı. Haccac bundan dolayı endişe duymaya başladı ve Haccac ordunun başına gelebileceklerden üzüntü duymaya başladı.

Haccac, mescitlerde İslâm ordusu için dua edilmesini emretti, bu amaçla şehirlere genelge gönderdi. Kuteybe ordusu ise savaşmaya devam ediyordu. Artık savaş, savaşçılar arasında ok ve mızrakla devam ediyordu. Sonra karşı karşıya geldiler, bu defa kılıçlar konuşmaya başladı. Allah, Müslümanlara sabır ihsan etti. Daha sonra düşman ordusu bozguna uğradı, kente sığınmaya başladılar. Müslümanlar da peşlerini bırakmadı ve şehre girmelerine mani oldular. Artık bundan böyle Müslümanlar kimilerini öldürdü, kimisini de esir aldılar. Şehre girenler, burada sığınacak yer aradılar ve onlar da sayıca oldukça az idiler. Kuteybe, şehri kökünden yıkıp ortadan kaldırmak istedi. Ancak bölge halkı barış istediler. Kuteybe de onlarla barış antlaşması yaptı. Bu arada Kuteybe, kendi ailesinden birini bunların başına vali olarak atadı.

Fakat aradan çok uzun bir zaman geçmemişti ki, yine antlaşmalarını bozdular.

87 Kaşan: Ceyhun nehrinin kuzeyinde bir kenttir. Oraşt: Fergana bölgesi şehirlerinden bir şehirdir. Ahsiket kenti de Ceyhun nehri kuzeyinde yer alan bir kenttir. Fergana: Türkistan bölgesinin nüfus bakımından en büyük kentiydi. Bk. Mucemu'l-Buldan, 2/85 ve 5/310; Kadetu Fethi'l-İslamiyyi Fi Maverai'n-Nehr, s. 378

Bu arada Kuteybe, bölgeye beş fersahlık bir uzaklıkta bulunuyordu. Hemen bulunduğu yerden geri dönen Kuteybe, şehirde kim varsa hepsini öldürdü, birçok ganimet elde etti, sonra da Merv'e geri döndü. Artık Müslümanlar iyice güç kazanmışlardı, bu bakımdan yeni silahlar ve atlar satın aldılar. Çok iyi hazırlandılar ve yaz mevsiminde savaş ve akınlarını düzenli olarak devam ettirirdiler. Kış mevsimi girince de Kuteybe, Merv'e çekildi.

Kuteybe, H.88 (706 M) yılında kardeşi Beşşar'ı, kendi yerine Merv'de görevli bırakarak, nehri geçti ve burada Buhara'ya bağlı vilayetlerden Numaşket ve Ramsina'yı, bölge halkının kendi istekleri üzerine barış yoluyla aldı.[88]

Ancak Fergana ve Suğd halkından bir antlaşmalı, iki yüz bin kişiden oluşan bir kuvvetle bir endişe meydana getirdi. Bu ordunun başında Çin kralının kız kardeşinin oğlu Gor Mugayun bulunuyordu.

Buradan açıkça anlaşılan o ki, bu bölge insanları, Müslümanlar aleyhinde harekete geçme konusunda birbirleriyle anlaşıp sözleşerek bir araya toplanmış bulunuyorlardı. Ancak yüce Allah, aralarında anlaşmalı olan bu üstün güç karşısında Kuteybe'ye ve ordusuna yardım etti. Daha sonra Kuteybe tekrar Merv şehrine döndü.

Hicri 89 (707 M) yılında Kuteybe, fetihlerine yeniden girişti. Aynı yıl, Buhara'ya doğru, burasını ele geçirmek üzere Haccac'ın emriyle harekete geçti. Yol güzergâhında Keş ve Nesef halkından oluşan bir toplulukla karşılaştı, onları yenerek Buhara'ya geçti.

Burada Buhara meliki Verdan Hazah, karşılarına dikildi, bu nedenle bu bölgeyi istila edemediler. Kuteybe, tekrar Merv şehrine döndü ve durumu Haccac'a bir mektupla bildirdi. Bu defa Haccac, Kuteybe'den bölgeyi kendisine tanıtan geniş bir bilgi istedi. Kuteybe de, onun istediğini kendisine gönderdi. Bunun üzerine Haccac kendisine öğütte bulundu, yardım etti ve bölgeye hangi noktadan girmesi gerektiğini de ona bildirdi ve hemen oraya doğru harekete geçmesi emrini de verdi.

Bunun üzerine H.90 (708 M) yılında Kuteybe bölgeye hareket etti. Bununla beraber Verdan Hazah hem Suğd toplumunu ve hem de Türkleri kendisine yardım etmeleri için çaba gösteriyordu. Ancak Kuteybe ile Verdan arasında çok çetin bir savaş oldu, Kuteybe zaferle bu savaştan çıktı, Buhara'yı ele geçirdi ve fethi müjdeleyen mektubu da Haccac'a gönderdi.[89]

Böylece Kuteybe b. Müslim, üç yıllık bir zaman dilimi içerisinde Buhara bölgesinin fethini tamamen sonuçlandırmış oldu.

88 Tarihu't-Taberi, 7/331–337
89 Tarihu't-Taberi, 7/337; el-Alemu'l-İslami Fil-Asri'l-Emeviyyi, s. 346

Üçüncü Merhale, Semerkant Fethi (H.90–93/708711 M): Bu merhalede, Kuteybe, Ceyhun nehri üzerinde egemen olmayı ve buralara hâkim olmakla Semerkant'ı da ele geçirerek yaptıklarını taçlandırmayı hedefliyordu. Ki Semerkant Suğd bölgesindeki beldelerin içerisinde en büyük kentlerden biriydi.

Suğd Kral Tarhun, Kuteybe'nin, H.90 (708 M) yılında Buhara ve bölgesini ele geçirmesinden sonra, Kuteybe ile barış antlaşması yapmak için adam gönderdi, Kuteybe de bu teklifi olumlu kabul ederek kendisiyle barış sözleşmesi imzaladı ve geri döndü.

Ancak H.981 (709 M) yılında Bezincis kalesi sahibi Neyzik arkadan vurmaya, Taharistan krallarıyla ve Sicistan kralı Ratbil ile anlaşmaya kaklışarak Müslümanlar üzerine harekete başladı. Bundan dolayı Kuteybe, onu cezalandırmak amacıyla kuzeyden Sicistan'la savaşa başladı. Bu, Kuteybe'nin Sicistan'a yönelik ilk savaşı oluyordu. Çünkü Müslümanları arkadan vurmaya kalkışan Neyzik'e katılmak için harekete geçen bölge kralı Ratbil'e bir ders vermek istiyordu.

Ancak Ratbil, işin sonunu kavrayıp da tehlikeyi görünce Kuteybe'den barış istedi, Kuteybe, Ratbil'in teklifini kabul etti ve barış antlaşması yapıldı. Böylece bu bölgedeki problemi çözdükten sonra, Sicistan bölge valiliğine de Abd Rabbih b. Abdullah b. Umeyr elLeysi'yi getirerek tekrar Merv'e döndü.

Kuteybe artık bu merhalede fetihlerini Semerkant şehrini de ele geçirmekle taçlandırmış oldu. Semerkant, Maveraünnehir bölgesinin en önemli şehirlerinden biriydi. Bu bölgeyi ele geçirmesi için daha önce H.90 (708 M) yılında antlaşmasını bozan kral Tarhun, taahhütlerini yerine getirmemesi üzerine Kuteybe, bölgeyi ele geçirmeye karar vermişti.

İşte bu nedenle Kuteybe, artık Tarhun'a dersini vermenin zamanı geldi diyerek harekete geçer. Ordusunu toplar, askerlerine Tarhun'un sözleşmeye uymadığını haber verir, bu nedenle büyük bir kuvvetle Semerkant üzerine yürüyeceklerini söyler.

Kuteybe, bu amaçla kardeşi Abdurrahman b. Müslim komutasında yirmi bin kişilik askerden oluşan bir gücü öncü kuvvet olarak önlerinde harekete geçmeleri emrini verir. Bu arada sonradan orduya Harzemliler ile Buharalılardan da çokça katılanlar oldu ve Tarhun'un kalesini kuşatarak vurmaya başladılar.

Bu arada Kuteybe, Hz. Peygamberin (s.a.v) Hayber kuşatması sırasında ifade buyurdukları cümleleri dilinden döktürüyordu ve biz, bir toplumun sahasına konuşlandığımızda, "O, uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!" (Saffat, 37/177) diyordu.[90]

90 el-Alemu'l-İslami Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 346–348; Tarihu't-Taberi, 7/344–369

Semerkant halkı, şehirlerinin kuşatıldığını görünce, kuşatmanın çok uzun sürmesinden endişe duymaya başladılar. Bu nedenle Şaş ve Fergana krallarına mektuplar yazarak onlardan yardım istediler ve onları Müslümanlar üzerine kışkırtmaya çalıştılar ve yazdıklarında onlara şunu söylüyorlardı:

"Eğer Araplar, bizi yenecek olurlarsa, bize geldikleri gibi bu defa size döneceklerdir. O halde başınızın çaresine bakın."

Bu yardım isteği üzerine o bölge kralları ve idarecileri eli silah tutanlardan güçlü bazı kimseleri ve kahramanlarını yardıma gönderdiler ve "Kuteybe'yi ansızın, henüz Semerkant kuşatmasıyla uğraşır durumda iken arkadan vurmaları için, onu kendi ordugâhında vurmaları" emrini de verdiler.

Ancak Kuteybe oldukça uyanıktı ve dikkatli hareket ediyordu. Bu nedenle her an, kendilerini arkadan vurmak için böyle bir olayın çıkabileceğini hesaplıyordu ve bu amaçla da, gerekli istihbaratını yaptırarak kendilerini arkadan vuracak olanlar hakkında önceden haberdar edilmişti. Bu nedenle kardeşi Salih komutasında bazı askerini, kendilerini arkadan vuracak olan kuvvet üzerine gönderdi. Kaçıp kurtulanlar dışında hepsini ele geçirip öldürttü. Müslümanlar bu saldırganların yiyecek, içecek, eşya ve silah olarak neleri varsa, hepsini ganimet olarak ellerine geçirdiler.

Suğdlular, kendilerine yardıma gelenlerin başına nelerin geldiği, hepsinin kırılıp döküldüklerini görünce, Kuteybe de onları yuvalarında iyice sıkıştırdı, Şehre doğru mancınıklarla gülleler atmaya ve kale duvarlarında delik açmaya başladılar. Derken Kuteybe, aslan sesiyle, "Ey Semerkantlılar nereye kadar, şeytan sende yuvalanmış. Allah adına yemin olsun ki senin halkına son hedeflerini göstermeye çalışacağım" diye seslendi.

Sabah olunca, Kuteybe askerlerine savaş emrini verdi, böylece düşmanlarıyla aralarında çok şiddetli çarpışmalar oldu. Kuteybe, askerlerine şehrin kalelerinde açılan deliklerden içeri sızmaları emrini verdi. Nihayet, Suğdlular, Kuteybe'ye karşı duramayacağını anlayınca, barış teklifinde bulundular ve "Bugün bize dokunmayın, yarın gelip barış sözleşmesi imzalayacağız" dediler. Kuteybe de, "Biz, adamlarımız açılan delikler üzerinde oldukları müddetçe onlarla antlaşma yapmayız" dedi.

Nihayet ertesi gün, her yıl ödenmek kaydıyla bir milyon iki yüz bin altın üzerinde barış imzalandı. Sadece bu yıl için de otuz bin baş hayvan vermeleri, şehrin Müslümanlar için boşaltılması, şehirde hiçbir savaşçının kalmaması kaydıyla sözleşme yapıldı. Aynı zamanda şehirde bir cami yapılması, buraya girişçıkışın serbest bırakılması, rahatça namaz kılınması ve hutbe okunması karara bağlandığı gibi, gerekli ihtiyaçlarının sağlanması için de giriş ve çıkışların serbest kılınması da sağlandı.

Nihayet Kuteybe, Semerkant'a girdi, orada bulunan tüm putları kırıp döktü, putlar senin hakkından gelir diye kendisini korkutanların söylediklerine hiç önem vermeden onları yok etti. Çünkü bölgeden biri güya Kuteybe'ye öğütte bulunarak, "Sakın şu putlara dokunma! O putlar arasında öyleleri var ki, onları yakmaya kalkışanı helâk eder" der.

Kuteybe de o şahsa, "Ben, ellerimle onu yakacağım" der ve bir ateş getirmelerini emreder, tekbir getirir, sonra da putu ateşe verip yakar. Bu arada elli bin miskal ağırlığında altın ve gümüş kalıntısını orada ele geçiririler.

Kuteybe, bu büyük fethi başardıktan sonra yeniden Merv şehrine döner, burada dinlenmeye çekilir. Sonra da yapacağı son hamle için hazırlıklar yapar. Ki bu son hamle ona Seyhun bölgesinin kapılarını açacaktır.[91]

Dördüncü Merhale: Şaş, Fergana ve Kaşgar Bölgeleri fethi (H.94–96/712716 M)

Bu merhalede yüce Allah, Kuteybe'ye Şaş, Fergana ve Kaşgar bölgelerini fethetmeyi nasip eyledi. İşin bu aşaması H.94 (712 M) yılında başladı. Yine âdeti olduğu üzere yaz mevsiminde Buhara, Keş, Nesef ve Harzem halklarından oluşan yirmi bin kişilik bir ordu ile harekete geçti.

Kuteybe, askerlerinin bir kısmını Şaş bölgesine, diğer bir kısmını da Fergana bölgesine yönlendirdi. Hacende şehri çevresinde Kuteybe ile Türkler arasında çok çetin bir savaş oldu. Ancak bu çarpışmada kesin bir sonuç alınamayacağı görülüyordu. Bu nedenle Kuteybe, Hacende bölgesinin işini bitirmeden Kaşan'a yöneldi. Derken, burada iken, daha önce Şaş bölgesine gönderdiği askerleri de oraya geldiler. Bu durum, Kuteybe ile Türkler arasında savaşın çok kolay geçmeyeceği sinyallerini veriyordu. Çünkü Türklerden çok büyük bir mukavemetle karşılaştılar.

Bu nedenle Kuteybe, Haccac'a durumu bildiren bir mektup yazarak takviye güç istedi. Haccac da hemen kendisine Irak ordusunu gönderdi. Haccac, daha sonra Muhammed b. Kasım esSakafi'ye emir vererek, Sind bölgesinden Kuteybe tarafına askerini yönlendirmesini istedi. Kuteybe komutasındaki ordunun çok üstünde olan, Irak ve Sind bölgelerinden gelen büyük bir ordu ile takviye edilmesi, Kuteybe'nin Seyhun bölgesinde nasıl güçlü bir mukavemetle karşı karşıya olduğunu gösteriyordu. Bu, aynı zamanda Müslümanların ne kadar cihad ruhuna sadık olduklarının da bir göstergesiydi. Çünkü Müslümanlar, hedeflerine ulaşabilmek için düşmanlarına hep üstün olmayı istemişlerdir. Sonuç olarak bu hedefler fiilen gerçekleşmiştir. Böylece Şaş ve Fergana bölgeleri fethedilmiştir.

91 el-Alemu'l-İslami Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 348–349; Tarihu't-Taberi, 7/369–377; İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih

Ancak bölgenin fethedilmesi görevi sona erdiği bir sırada, H.95 (713 M) yılı Şevval ayında Haccac'ın ölüm haberi geldi. Kuteybe, en büyük destekçisini kaybetmesi sebebiyle çok üzüldü. Çünkü tüm savaşlarında ve cihadında yanında hep Haccac'ı görmüştü. Kuteybe, bunun üzerine derhal Merv şehrine geri döndü.

Kuteybe, Merv şehrine dönerken Buhara, Keş ve Nesef bölgelerinde ordusundan bir kısmını bölgeyi korumaları ve denetim altında tutmaları için burada bıraktı, kendisi de, Haccac'ın ölümünden sonra ne tür bir gelişmenin olacağını Merv'de beklemeye başladı. Ancak halife Velid b. Abdülmelik, Kuteybe ile Haccac arasındaki karşılıklı güçlü bir bağın varlığını biliyordu. Çünkü Kuteybe'nin, fetihlerinde Haccac'ın çok büyük bir rolü olmuştu. Dolayısıyla Haccac'ın ölümünün Kuteybe üzerinde ne kadar büyük bir sarsıntı yapacağını da takdir ediyordu.

Bunun üzerine halife Velid, Kuteybe'nin endişelerini ortadan kaldıran bir mektup yazdı. Mektubunda onu övüyor ve hizmetlerinden dolayı onu takdir ediyordu, kendisine çok önem verdiğini belirtiyordu. Velid, bu mektubunda şu ifadelere yer veriyordu:

"Emirü'l-müminin, senin nasıl bir imtihanla karşı karşıya olduğunu ve İslâm düşmanlarına karşı ne kadar çetin bir cihad yürütmekte olduğunu bilmektedir. Emirü'lmüminin, seni yükseltecek, senin için gerekli olanları da onaylayacaktır, yapacaktır. Sen gazvelerini tamamla, Rabbinden hizmetlerinin sevabını bekle. Sakın, yazacaklarınla da Müminlerin Emirini yaptıklarından haberdar etmeyi unutma! Ben âdeta senin elde ettiğin beldeleri ve sınır bölgelerini, fethedeceğin yerleri şimdiden görür gibiyim."[92]

Kaşgar'ın Fethi Ve Çin'e Karşı Savaş

Halife Velid b. Abdülmelik'in, Kuteybe'ye göndermiş olduğu mektup, Kuteybe üzerinde çok büyük olumlu bir etki bıraktı. Bu nedenle yeniden cihad için harekete geçti ve çok samimi olarak işe koyuldu. Kuteybe, başladığı fetih işini bitirmek amacıyla Merv'den yeniden yola çıktı. Hedefinde Kaşgar bölgesi vardı. Taberi, konu ile ilgili olarak diyor ki:

"Kaşgar, Çin bölgesinin en büyük şehirlerinden biriydi. Gerçi bu esnada halife Velid de, H.96 (714 M) yılının Cemadiyelahir ayında vefat etmişti. Kuteybe, henüz Kaşgar'a ulaşamadan daha Ferganа'da iken kendisine halifenin ölüm haberi geldi. Ancak Kuteybe, hedefinden şaşmadı, yoluna devam etti ve nihayet gidip Kaşgar'ı da fethetti.

Kuteybe burada iken, Çin kralının elçisi kendisine geldi, kendisinden ne yapmak istedikleri hakkında bilgi için, bir heyetin Çin'e gönderilmesini istediğini

92 Tarihu't-Taberi, 7/388–395; el-Alemu'l-İslami Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 349

bildirdi. Bu istek üzerine Kuteybe adamlarından on kişiyi, bir başka rivayete göre de 12 kişiden oluşan heyetini, Hubeyre b. Müşemmerc elKilabi başkanlığında Çin kralına gönderdi."

Taberi bu olayı oldukça uzun uzadıya aktarmaktadır. Ancak biz burada sadece Çin kralı ile heyet arasında ne türden bir konuşma geçtiğini belirtmekle yetineceğiz. Kral, gelen heyeti tehdit eder ve onlara, "Gidin başınızdaki o adama söyleyin ve ona, buradan ayrılmasını bildirin. Çünkü ben, liderinizin ne kadar hırslı biri olduğunu bildiğim kadar, askerlerinin de ne kadar az olduğunu biliyorum. Aksi takdirde sizi de onu da ortadan kaldıracak olan güçlerimi gönderirim" der.

Hubeyre, Kralın tehditleri üzerine ona, "Sen, nasıl olur da onun arkadaşlarının ve askerlerinin azlığından söz edebilirsin ki! Baksana, ordusunun süvarilerinin bir ucu tâ gelip senin beldelerine dayanmış, diğer bir ucu da zeytinliklerin bittiği noktalarda konuşlanmıştır. Benim liderim nasıl hırslı olabilir ki, o dünyayı terk etmiş ve seninle savaşmak için tâ buralara gelmiştir. Dünyaya düşkün olan böyle yapar mı?

Senin, bizi tehdit etmene gelince; bizim belli bir süreye kadar tanınmış olan ecellerimiz vardır. O ecellerimiz geldiğinde, sonuçta şehit olmakla ikram olunurlar. Biz ondan korkuyor değiliz ve hiçbir endişemiz de yoktur" der.

Bu sözler, Çin kralının doğruyu bulmasına yardımcı olur. Çünkü kral, basit kimselerle karşı karşıya olmadığını, hiçbir şeyden çekinmeyen, şehitlik şerbetine susamış bir toplumu görünce, böyle bir gücün tehditle geri püskürtülemeyeceğini kavradı. Artık bundan böyle konuşmalarına dikkat etmeye ve daha normal bir şekilde konuşmaya başladı ve heyet başkanı Hübeyre'ye,

"Liderinizi hangi şeyler memnun eder?" diye sorar. Hübeyre de, "Bizim liderimiz, topraklarınızı çiğnemeden, krallıklarınızı sona erdirmeden ve cizye vermeden gitmemeye yemin etmiştir" diye cevaplar.

Kral da, "O halde biz de yeminini yerine getirmesi suretiyle onun çıkmasını sağlarız. Biz ona topraklarımızdan biraz toprak göndeririz, o da gönderdiğimiz toprakları çiğner. Bazı adamlarımızı da göndeririz, onlara damgasını vurur. Kendisine de istediği vergiyi veririz" der.

Nihayet Çin kralı altından mamul taslar getirtip, bunun içine ülkesinin topraklarını doldurur, bunu ipeklerle ve altınla da donatarak, beraberinde krallarının çocuklarından da dört delikanlıyı gönderir. Sonra da gelen heyeti en güzel hediyelerle yola çıkarır. Onlar da Kraldan aldıklarıyla gelip Kuteybe'ye teslim ederler.

Kuteybe, vergiyi kabul eder, gelen çocuklara mührünü basar ve onları tekrar yerlerine gönderir, gönderilen toprağı da ayakları altına alıp çiğner.

Artık böylece Kuteybe'nin fethinin bu merhalesi de bitmiş oldu. Ki bu bölge, tüm Ceyhun nehri ve çevresini kuşatan bir bölgeydi. Kuteybe, buradan Seyhun nehrine geçer, nehri geçtikten sonra Fergana, Şaş, Aşrusta ve Kaşgar bölgelerini de fetheder. Artık böylece İslâm'ın ve idarecilerinin üstünlüğünü Çin kralına kabul ettirir. Allah'ın adını yüceltir ve küfrü de alçaltır.

Kuteybe, askeri alanda kendisini kanıtlamış olan bir komutan ve liderdi, siyasi bir kahraman ve dahiydi. Zorlukları yenmesini bilen, karşılaştığı her problemi çözerek sonuca giden bir kimseydi. Azminden ve kararlılığından hiçbir şey kaybetmezdi. Doğru ve isabetli hedef seçerdi. Allah'tan hep yardım bekler ve bu yüce din uğruna çok samimi ve halisane çalışırdı.[93]

İslâm'ın Yayılmasında Kuteybe'nin Gayreti

Kuteybe ve beraberinde bulunan fetih erleri İslâm dâvetini yayma konusunda oldukça gayretli ve istekli kimselerdi. Onlar bu sayede halkı küfrün karanlıklarından İslâm'ın nuruna çıkarmak istiyorlardı. Kuteybe, fethettiği şehir, kasabalarda ve köylerde cami ve mescit yapımına çok önem verirdi. Oralara ilim adamları ve fakihlerden oluşan kimseleri görevlendirirdi. Bu sayede halkı eğitip öğretmelerini, yerli halkın arasına Müslümanları iskân ettirerek Müslüman olmalarını, İslâm ahlâkıyla ahlâklanmalarını sağlardı. Tıpkı Buhara ve benzeri yerlerde uygulandığı gibi her yerde aynı uygulamayı sürdürdü.

Kuteybe bu yoldan İslâm'ı egemen kıldı ve küfrü ortadan kaldırdı, Mecusiliği de yok etti. Buhara'da en büyük camiyi yaptırdı. Cuma namazını burada kılmaları için Müslümanlara emir verdi. Kuteybe'nin, İslâm'a girmeleri için halkı teşvik metodu şöyleydi: Her gün halka, "Kim Cuma namazına gelirse ona iki dirhem verilecektir" diye ilan verdirirdi. Artık bu uygulamadan sonra o dönemde, İslâm'ı kabullenen kimselerin gönüllerini İslâm'a kazandırmak için böyle bir yol izlenirdi.

Kaldı ki, Kuteybe'nin ordusu içerisinde hatırı sayılı çoğunlukta ilim adamları da vardı. Örneğin, Muhammed b. Vasi, Kadı Yahya b. Yamur, tefsir sahibi Dahhak b. Müzahim gibi isimler yer alıyordu. İşte bu gibi kimseler İslâm'ın yayılmasında paylarına düşeni yapıyorlardı. Mesela; Muhammed b. Vasi, Kuteybe'yi mescit yapmaya teşvik ederdi. İslâm'ın, Maveraünnehir sakinleri arasında hızlı bir şekilde yayılması için bu arada Arapça'nın da öğretilmesine önem verilirdi.

Bu amaçla Kuteybe, mescit yapılması için sıkça genelge yayımlardı. Namazın kılınması adına, bu amaçla gerekli olan sembolleri dikmekte ve uygulamakta kusur etmezdi. Kuteybe, sadece bunları uygulamakla yetinmez, aynı zamanda ders halkalarının oluşması emrini de verirdi. Bu ders halkalarında Kur'an ve Hadis

93 Tarihu't-Taberi, 7/404–407; el-Alemu'l-İslami Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 352

dersleri okutulurdu. Camilerin ve burada hizmet veren ilim adamlarının yerleşik halka Arap dilini öğretmelerinde çok büyük bir etkisi bulunuyordu.

İbn Kesir, Kuteybe'den söz ederken diyor ki: "O, diktiği hiçbir sancağı yere düşürmedi. Allah yolunda cihad edenlerdendi. Onun yönettiği büyüklükteki orduyu bir başkası yönetmemiştir.

Kuteybe'nin bu samimi çabaları sayesinde Buhara, Semerkant, Harzem bölgeleri dönemin bilim ve Arap kültürü merkezleri haline geldiler. Böylece Orta Asya'da İslâm yayılmış oluyordu. Nitekim, Horasan bölgesinde de Merv, Nisabur çevreleri de birer ilim ve kültür merkezleri oldular. Doğal olarak bu arada Maveraünnehir halkının birçoğu da gruplar halinde Allah'ın dinine girmiş oluyorlardı. Aralarında birçok ilim adamı, muhaddis, fakih ve tarihçi yetişti ki, bunlar arasında hâlâ adları ilim tarihinde altın harflerle yazılı olanlar vardır. İslâm tarihinde bunların büyük etkileri olmuştur.[94]

Kuteybe'den Hikmetli Sözler

Kuteybe'nin, bilgece ve manidar ifadelerinden biri şöyledir: "Devlet başkanının işleri rayında götürmesi, suç işleyene karşı şiddet göstermek ve iyi davranan kimseye de yumuşak olmaktır."[95]

Yine şöyle der: "Cemaat halinde hareket ederken hata etmek, tefrika halinde iken doğru olmaktan daha hayırlıdır. Eğer cemaat hata etmezse, ayrılık da isabetli olmaz."

Haccac'ın, İbn elEş'as'a üstünlük kazanması sebebiyle, Haccac onları öldürmek istediğinde, Kuteybe, kendisine, "Şüphesiz Allah sana istediğin zaferi ihsan etmiştir. Sen de ona, onun sevdiği affı ver" diyerek, bağışlanmalarını istemiştir.[96]

Yine demiştir ki: "Kâmil insandan beklenen güzellik onun dindarlığının güçlü olması, yakınlarıyla olan bağları koparmaması ve yumuşak davrananlara karşı, sakınmasıdır."[97]

Gerek zaferleri ve gerekse üstün meziyetleri sebebiyle şairlerin övgüsünü kazanmıştır. Nitekim Nehar b. Tevsia, Kaab elEşkari gibi şairler, onu şiirleriyle öven şairlerdendir.

Kuteybe'nin Öldürülmesi Ve Döneminin Sona Ermesi (H.96/714 M)

Bu büyük mücahidin ölümü çok acıklı olmuştur. Halife Velid ölünce yerine

94 Ğanim el-Sultani, Kuteybe b. Müslim el-Bahili, s. 138–140; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye; Bersahi, Tarihu Buhara, s. 74
95 İbn Abdulberr, Behcetu'l-Mecalis, 1/334 ve 1/455
96 Kuteybe b. Müslim el-Bahili, s. 198
97 Kuteybe b. Müslim el-Bahili, s. 199

kardeşi Süleyman b. Abdülmelik (H.96–99/714717M) geçti. Ancak Süleyman b. Abdülmelik'in Haccac ve adamları ile arası pek de iyi değildi. Nitekim Kuteybe de onun adamlarından biriydi. Anlatılanlara göre, Haccac ve adamları, Velid b. Abdülmelik'in kardeşi Süleyman'ı görevden uzaklaştırması ve oğlu Abdülaziz b. Velid'i yerine ataması konusunda Velid'in yanında yer almışlardır.

Bu bakımdan Kuteybe, Süleyman tarafından görevinden uzaklaştırılacağından endişe duymaya başlar. Bu endişe ile Süleyman'ı, halifelik görevine geldiğinden dolayı tebrik ederken, ölen kardeşi Velid için de tâziyelerini bildirir. Böylece, yeni halife Süleyman'ın kendisi hakkında nasıl bir niyet güttüğünü öğrenmek ister.[98]

Ancak Süleyman, Kuteybe'yi görevinden almadı ve aksine onu, Horasan valiliğine tayin ettiğine dair özel bir elçiyle bir ahitname gönderdi. Bu, bir bakıma Kuteybe'yi onurlandırmak anlamına geliyordu. Fakat Kuteybe, halife Süleyman tarafından kendisine gönderilen tayin emri ve takdirname henüz eline ulaşamadan çok aceleci davranarak görevden ayrıldı ve Süleyman'a itaat etmeyeceğini ilan etti. Kuteybe'nin bu tavrı halk tarafından hoş karşılanmadı. Süleyman b. Abdülmelik'e karşı bir tür isyan bayrağını çekmiş olması sebebiyle kendi ordusu, Kuteybe'nin aleyhine döndü ve böylece ordusundaki askerler tarafından öldürüldü.

Nitekim Zehebi, onun için şöyle der: "Velid b. Abdülmelik'in ölüm haberi, Kuteybe'ye gelince, Kuteybe, Süleyman b. Abdülmelik'e itaat etmeyeceğini ilan etti. Bu nedenle kendi komutasındaki ordusu içinde rahatsızlıklar belirdi. Bu nedenle Temim kabilesinin lideri Veki b. Hassan, Kuteybe'ye karşı koyarak, onun aleyhinde bir kuvvet oluşturdu, sonra da emrindeki on askerle onu iyice köşeye sıkıştırarak onu ortadan kaldırdılar. Bu olay H.96 (714 M) yılında gerçekleşmiş oldu. Kuteybe, 48 yaşında hayata veda etmiş oldu."

İbn Kesir de, Kuteybe b. Müslim'in öldürülme sebebini şöyle açıklıyor: "Kuteybe askerlerini ve ordusunu bir araya toplar ve Süleyman'ı görevden almak için karar verir, ona itaat etmeyeceğini ilan eder. Bu arada ordusundaki askerlerine, onların yararlılıklarını dile getiren konuşmalar yapar, onlar sayesinde fetihler kazandığını dile getirir. Onlara âdil davrandığını ve kendilerine birçok mali imkânlar sunduğunu söyler."

Kuteybe, askerlerine hitaben yaptığı konuşmasını bitirince, askerleri arasından hiçbiri ona cevap vermediler, yanında yer alacaklarını söylemediler. Bunun üzerine Kuteybe, ordusundaki askerleri kabileleriyle dile getirerek onları kötülemeye, aşağılamaya ve hakaret etmeye başlar. Böyle bir konuşma üzerine, çevresinde bulunan askerleri konuşmadan rahatsızlık duyarlar ve onu yapayalnız bırakarak et-

98 Kadetu Fethi'l-İslamiyyi Fi Biladi Maverai'n-Nehr, s. 419; Tarihu't-Taberi; İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve'ş-Şuara, 1/537; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, s12/613

rafından dağılırlar. Askerler sadece dağılmakla yetinmeyip bu defa ona karşı birlik oluşturarak muhalefetlerini sergilerler ve onu bir an önce öldürmek için gayret gösterirler.

Onun aleyhinde hareket edenlerin liderliğini Veki b. Ebu Sud adında biri üstlenmişti. Nihayet çevresinde büyük bir güç toplayan Veki, aradan fazla bir zaman geçmeden Kuteybe'nin üzerine saldırarak onu, aynı yılın Zilhicce ayında ortadan kaldırdı. Bu arada Kuteybe'nin kardeşlerinden ve kardeşinin çocuklarından olmak üzere 11 kişiyi de öldürdüler. Aynı Aileden sadece Dırar b. Müslim hayatta kalmıştı.

Dırar'ın annesi elĞarra bint Dırar b. Ka'ka b. Mabed b. Sa'd b. Zürareydi. Bu nedenle Dırar'ı dayı tarafı ile Amr b. Müslim himayelerine aldılar. Çünkü Amr b. Müslim, Cüzcan valisiydi. Bu isyanda Kuteybe, Abdurrahman, Abdullah, Ubeydullah, Salih ve Beşşar öldürüldüler. Bunların altısı da Müslim'in çocukları yani kardeş idiler. Bunların da çocuklarından dört kişi öldürülmüştü. Bunların tamamı da Veki b. Sud tarafından öldürüldüler.[99]

Kuteybe b. Müslim, en değerli lider ve komutanlardandı, cesurdu, savaşçıydı, büyük ve önemli fetihlere imza atan biriydi, görüşleri yerinde ve kabul gören biriydi. Allah'ın izniyle onun sayesinde birçok kimse hidayeti, seçerek İslâm dinine girmişlerdi. Sayısız yararlılıklar göstermiş, önemli sayılabilecek şehirleri ve merkezleri İslâm topraklarına katmayı başarmış olan biriydi.

Ancak sonunda öyle bir yanlışa imza attı ki, bu da onun hayatının sonu oldu. Çünkü İslâm birliğini bozmaya, tefrika meydana getirmeye kalkıştı ve sonunda cahiliye ölümüyle öldü. Ancak o kadar güzel hizmetlere imza atmış oldu ki, o salih amelleri, yaptıklarının kefareti olacağını umut ederiz. Çünkü İslâm düşmanlarına karşı çok büyük savaşlar vermiş ve hepsini de başarıyla sonuçlandırmış olan biriydi.[100]

Kuteybe B. Müslim Ve Muhammed B. Vasi

Kuteybe b. Müslim der ki: "Bana göre Muhammed b. Vâsi'in bir tek parmağ kınından çıkarılıp düşmana çekilmiş bin kılıçtan daha değerlidir."

Kuteybe, Türklere karşı saf halinde harekete geçmişti ve onların durumu, kendisini ciddi mânada korkutuyordu. İşte böyle bir durumda Kuteybe, Muhammed b. Vasi'den bir görev istemişti. Bu esnada Muhammed b. Vasi, ordunun sağ kanadında hareket halindeydi. Muhammed b. Vasi, kılıcının üzerine abanmış

99 Tarihu't-Taberi; el-Alemu'l-İslami Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 352; İbn Adiyy, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/238; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/410; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/615
100 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/616

vaziyette, parmaklarını göğe doğru sallayarak birtakım hareketler yapıyordu. Bu durumu fark eden Kuteybe şöyle der:

"Şu parmaklar var ya, onlar benim nazarımda yalınkılıç hazır vaziyette duran bin kişiden ve taze bin gençten daha değerlidir."

Böyle bir teşhisi koyan Kuteybe, aslında üstün bir zekâyı sergiliyordu. Çünkü böylece kesin olarak zaferin kendilerinden yana olacağını görmüştü. Bir de yüce Allah'a ne kadar tevekkül ettiğinin de bir göstergesiydi. Allah'a olan bağlılığı sebebiyle de mutlaka zafer kazanacağına inanırdı.

Kuteybe, ordusunun maddi yönden tüm ihtiyaçlarını hazırlardı. Ancak Kuteybe, her şeyin maddi ölçülerle başarılamayacağını bildiğinden işin mânevi yönünü, moral kısmını hiçbir zaman ihmal etmezdi.

Evet, Kuteybe, askerleri arasında Muhammed b. Vasi gibi birinin olduğunu görünce, ondan bir şeyler yapmasını istemek niyetiyle hemen ona gider. Ancak, kendisine onun o esnada Allah'a dua ve yakarışla meşgul bulunduğu haberi verilir. Bunu duyan Kuteybe, daha bir huzurlu oldu ve zaferin mutlak olarak kendilerinden yana olacağına güveni arttı.

İşte bunun üzerine Kuteybe, "Allah'a kalkan şu parmaklar var ya, bana göre yalın kılıç hazır halde bekleyen bir cesur askerden ve taze gençten daha değerlidir. Çünkü yeryüzünün tüm gücü yüce Allah'ın elinde ve kudretindedir. Maddi mânada asker silah ve erzak gücü bakımından ne kadar güçlü olursa olsun ve ordu ne kadar üstün olursa olsun, o durum beşerin hesabına dayanır. Oysa yüce Allah bir anda o güçlü dengeyi değiştiriverir. Çünkü zaferi getirecek olan sonuç, salihlerin samimi dualarıdır" der.

Kuteybe, Muhammed b. Vâsiin, öyle duaya dalmasını ve Rabbiyle olan münacatını görünce, artık hayırlı haberi, zafer müjdesini o andan itibaren askerlerine verdi.

Kuteybe'nin bu tutumu ve meseleyi mânevi boyutuyla değerlendirmesi, onun ne kadar uzak görüşlü ve anlayışlı biri olduğunu göstermektedir. O, hep zaferden zafere koşmuş, birçok ülkeleri fethederek İslâm topraklarına katmış olan bir kahramandı. Asla korku bilmezdi. İyi bir lider, dahi bir komutan, döneminin oldukça siyasi bir siması durumundaydı. O, her şeyden önce ordusunun Allah'a ne kadar bağlı olduğuna ve güven duyduklarına dikkat ederdi. Kuteybe, Muhammed b. Vâsi'in, dualarıyla böyle üstün mânevi bir dereceye erdiğini sezince, buna bir de güçlü imanı ve salih amelleri eklenince artık kesin olarak kazanacaklarına inanmıştı. Bundan böyle korku ve endişeleri de yok oldu. Ki, o korku ve endişe iman zayıflığından kaynaklanıyordu.

Muhammed b. Vasi, züht, vera' ve huşu ile tanınmış olan Rabbani âlimlerden sayılırdı. Aslında Muhammed b Vasi, başlı başına mânevi hastalıkları tedavi eden bir ekoldü. O, adamın dinine bağlı olmasını, böyle olunca da dünyalık hiçbir şeyinin olmamasını her şeyden üstün tutardı. Kaldı ki, Muhammed b. Vasi, kendisi zaten bunun açık örneğini oluşturuyordu. Zîra dünyaya hiç önem vermezdi. O, varlıklılardan hep uzakta durur, bunlardan sadece hayır hizmetinde yarışıp da yarışı önde götürenlere imrenirdi.

Hatta bir defasında Muhammed b. Vasi, adamın birine, "Allah'ın senin hakkında ezeli ilminde takdir buyurduğu hakkında hiç ağladın mı?" diye sorar. Mu- hammed b. Vasi, burada şunu demek istiyor: "Allah'a yakın olarak kendilerini görenler, vera ve takva sahibi olmaları, huşu içinde hareket etmelerine rağmen yine de Allah'ın o geçmiş kaderini, ilâhi takdiri düşünürler de endişeye kapılırlar. Çünkü son nefeste Allah korusun imansız gitmek de vardır. Zîra kalpleri Rahman olan yüce Allah'ın parmaklarından iki parmak arasındadır. O, dilediği gibi onları değiştirir."

Nitekim yine bir gün kendisine, "Bugün nasıl sabahladın?" diye sorulmuş. O da, "Ecelimin çok yakın olduğunu ve emellerimin ise hiç bitmediğini, amelimin de çok kötü olduğunu bilerek sabahladım" diye cevaplamıştır.[101]

Bu, onun derin bir anlayışa sahip olduğunu ve ölümden sonra nelerin olabileceğini çok düşünen biri olduğunu gösterir. Kendisi için, onun Basra'da döneminin en faziletli kişisi olduğu söylenir. Çünkü Muhammed b. Vasi, nefsini uzun emeller peşinde koşturan olarak itham eden, amelinin kötü olduğunu söyleyen biri olduğundan, başkasının durumu onu meşgul etmez, onlarla ilgilenmeye vakit bulamazdı. Benim durumum bu iken, nasıl başkalarının haliyle meşgul olabilirim derdi.

Günün birinde adamın biri kendisine, "Bana bir tavsiyede bulun" der. O da, "Sana, dünya ve âhirette bir melek olmanı tavsiye ederim" diye cevaplar. Adam, "O da nasıl olacak?" der. Muhammed b. Vasi de, "Dünyadan eletek çekmek suretiyle olur" der.

Bu tavsiye, mahir bir tabipten, kalp hastalıkları ile alakalı olarak söylenen bir tavsiyedir. Çünkü adam, ondan, kendisine bir tavsiyede bulunması ister. O da, insanları en üst mertebede tamah edeceği bir cevapla sorusuna karşılık verir. Bu cevap, onun dünya ve âhirette bir melek olması, olmuştur. Adam cevap karşısında şaşkınlık geçirir. Çünkü kendisi, Muhammed b. Vasi'a soru sorduğunda, amacı dünya ile ilgili değildi. Aldığı cevap karşısında, şimdi, hem dünyada ve hem âhirette nasıl bir melek gibi olabileceği meselesi, onu şaşkınlığa çevirdi. Bunun nasıl elde edileceğini sorunca da, dünyadan eletek çekmekle sağlanacağı cevabını verir.

101 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 6/121; et-Tarihu'l-İslamiyyi, 19/93–99

Onun derin anlayışının bir ifadesi de şudur, diyor ki: "Dünyada sadece üç şey hoşuma gider: Biri, ben eğri hareket ettiğim zaman, beni doğrultanı, cemaatle anamaz kılmayı ve bu suretle sıkıntılarımın benden giderilmesini, kıldığım namazın faziletine ermeyi isterim. Üçüncüsü de kimseye minnet etmeden ve yüce Allah tarafından da başıma kakılmadan dünyada bir rızık elde etmeyi dilerim."

Bu Rabbani bilgin, fatihlerin ordusu içerisinde bulunuyordu. Allah, ondan, Buhara, Semerkant, Horasan ve daha nice bölgelerdeki doğu milletlerinin faydalanmasını sağladı.[102]

Kuteybe B. Müslim'in Ölümünden Sonra Doğu

Kuteybe b. Müslim'in fetihlerinden sonra bu bölgelerde artık Emevî Devleti döneminde, bir başka fetih hareketi meydana gelmedi. Artık fetih hareketi bundan böyle Kaşgar'dan itibaren Çin sınırına kadar durakladı. Çünkü bu dönemden itibaren Emevî Devleti açısından durumlar pek uygun değildi ve zaten bu hal, Emevî Devletinin H.132 (749 M) yılında düşmesine kadar böyle sürüp gitti.

Çünkü bu dönemde yeniden Haricî ayaklanmaları, Yezid b. Abdülmelik döneminde Yezid b. Mühelleb ayaklanması (H.101–105/719723 M) gibi iç kargaşalar baş göstermişti. Kaldı ki Horasan'da da Araplarla Arap olmayan unsurlar arasında yeniden anlaşmazlıklar da ortaya çıkmıştı. Kaldı ki, bu arada Muhammed ailesinden Rıza tarafından başlayan gizli örgütlenme hareketi de başlamıştı.

Bu gizli örgüt de özellikle Abbasiler tarafından yönlendirilmekteydi. Nihayetinde bu hareket, Emevilerin sonunu getirdi. Zaten Emevî hanedanı arasında da anlaşmazlıklar, kavgalar ve isyanlar ortaya çıkmıştı. Kardeşler artık birbirinin kanlarını içiyorlardı. İşin bu yönü de Emevileri halkın gözünden tamamen düşürmüştü. Kaldı ki, Kuteybe tarafından fethedilen yerlerde de iç huzursuzluk, isyanlar ve antlaşmalarını bozmalar hep devam etmekteydi.

Kuteybe'nin ölümünden sonra halifelerle emrindeki idarecilerin gayreti, isyancılara boyun eğmekten, onlara karşı fazla ses çıkaramamaktan öteye geçmiyordu. Çünkü onlara boyun eğdiremedikleri gibi, onları itaate mecbur kılacak güçleri de kalmamıştı. Buna rağmen Emevî devleti yine de belli bir süre ayakta kalmasını bildi. Gerçi yeni fetihlerle sınırlarını artık genişletemiyordu. Çünkü Kuteybe'nin ölümüyle bu, son bulmuştu. Yine kendi topraklarından bir şey kaybetmemişlerdi. Ellerinde var olan sınırlarını koruyorlardı. O bölgelerdeki idareciler de sorumluluklarını yerine getiriyorlardı. Bölge halklarının İslâm'a girmelerini sağlamasını bildiler ve o bölgelerin de İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu onlara anlattılar.[103]

102 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 6/120–121; et-Tarihu'l-İslamiyyi, 19/94, 19/394
103 Belazuri, Futuhu'l-Buldan, s. 523–527; el-Alemu'l-İslamiyyi Fil-Asri'l-Emeviyyi, s. 353

MUHAMMED B. KASIM ESSAKAFİ VE SİND'İN FETHİ (H.89-96/707-714 M)

Hz. Ömer (ra) döneminde Müslümanların Kadisiye savaşını kazanmaları, aslında onlara Sind'in fethedileceğinin yolunu açmıştı, bu fethin bir habercisiydi.

Fars Kisra'sı birtakım komşu beldelerinden yardım istemişti. Nitekim Sind de yardım istenen beldelerden biriydi. Bunun üzerine Sind kralı, Fars Kisra'sına hem mali ve hem de askeri yardımda bulundu, adamlarını gönderdi. Bu olay, Müslümanların Sindliler üzerine yürümesini zorunlu kıldı. Bu bölge Pakistan'ın güney doğusunda yer almaktaydı. Çünkü Kadisiye savaşında Sindliler Müslümanlar aleyhinde hareket etmişlerdi.

Belazuri, bu amaçla Müslümanların çok erken dönemlerde Sind bölgesi üzerine akınlar yaptığını yazmaktadır. İlk akın, Hz. Ömer (ra) döneminde başlamıştır. İkinci akın ise Hz. Ali (ra) zamanında olmuştur. Çünkü Belazuri'nin anlattıklarından bunu çıkarmaktayız. Kaldı ki Hz. Osman (ra) da, bu bölgeye akın yapma konusuna önem verirdi. Zaten Belazuri, bunu eserinde dile getirmektedir ve şunlardan söz etmektedir:

* Türklerle Sindliler arasında bir antlaşmanın varlığının ortaya çıkmasıdır. Çünkü Muaviye b. Ebi Süfyan zamanında Mühelleb, Türklerden oluşan on sekiz süvariyle, Hindistan'ın Kaykan bölgesinde karşılaşır. Bu amaçla Muaviye bölgeye akınlar yaptırdı. Abdullah b. Sivar ve Sinan b. Muhbik elHüzeli, bölgeye baskın yaptılar ve zor kullanarak Mekran ve çevresini fethedip ele geçirdiler ve burada ikamet ettiler.

* Hintlilerin ikamet etmekte oldukları deniz sahilindeki yerlere gelince, konu hakkında Belazuri şunları yazmaktadır. Hintliler, Müslüman kadınları taşımakta olan bir gemiyi istila ederler. Ki bu kadınları Yakut adası kralı, Haccac b. Yusuf 'a hediye olarak göndermişti. Kadınlar arasında Yerbu'lulardan olan bir kadın, "Ey Haccac! Kurtar bizi!" diye yardım istemiş. Bu durum, Haccac'a haber verilmiş, bunun üzerine Haccac da, kadının çağrısına, "Hazırım, geliyorum" diye karşılık vermiştir.

Haccac, hemen bölgenin idarecisi konumunda olan Dahir'e haber göndererek, kadınları bırakmasını istemiştir. Dahir de Haccac'a, "Hırsızlar, onları yakalayıp götürdü, ben onlara karşı koyacak değilim" diye cevap verir.

İşte bunun üzerine Haccac b. Yusuf, Ubeydullah b. Nebhan'ı Deybil'e (Bugünkü Karaçi'ye) gönderir. Ancak Ubeydullah öldürülür. Bunun üzerine Bedil b. Tahfe elBeceli görevlendirilir. O sırada Bedil, Amman bölgesinde bulunmaktadır ve

kendisine buradan ilgili yere, Deybil'e hareket etmesi emri verilir. Ancak Hintliler onu da kuşatarak Ubeydullah gibi öldürürler.[104]

Muhammed B. Kasım'ın Hint Bölgesine Tayini
Ve Haccac'ın Ordu Hazırlığı

Haccac, bu olanlar karşısında sessiz kalınması durumunda tehlikenin daha da büyüyeceğine ve Müslümanların heybetinin kaybedilmesine sebep olacağına karar verdi. Bu amaçla, İran'da bulunan Muhammed b. Kasım'ı görevlendirerek, onun Rey şehrine hareket etmesini emretti ve kendisine Sind bölgesini vaad etti. Bu arada Şam halkından oluşan altı bin askeri de ayrıca emrine verdi. Askeri bakımdan ne kadar ihtiyaçları varsa hepsini karşıladı, tam donanımlı bir ordu ile Muhammed b. Kasım'ı görevlendirdi.

Haccac, bu orduya çok büyük bir önem veriyordu. Bunun için hiçbir eksiklerini bırakmadı, düşmanın kendileriyle karşılaşmaması halinde korkuya kapılmalarını istedi. En ince detayına kadar her şeyi ikmal etti.

Muhammed b. Kasım'ın Girdiği Savaşlar

Muhammed b. Kasım, Mekran'a gider ve burada birkaç gün ikamet eder. Buradan Fenzebur'a hareket eder ve burasını fetheder. Fenzebur, Mekran ile Deybil arasında yer alan bir şehirdi. Sonra Armayil'e geçer, burasını da ele geçirir. Cuma günü Deybil'e girer. Burada askerlerini, silah ve mühimmatı, tüm ihtiyaçlarını taşımakta olan gemilerine kavuşur.

Muhammed b. Kasım, Deybil'e gelir gelmez hemen hendek kazdırır, askerlerini yerlerine yerleştirir ve buralara "Arus" denilen mancınıklar koydurtur. Ki bunun için beş yüz kişilik yetişmiş uzman bir kadro görevlendirdi. Mancınıklar yoluyla attığı güllelerle Hintlilerin en büyük mâbedi olan "Bed" mâbedini yıktı. Bu mâbedin başında büyük bir bayrak direği vardı. Direğin ucunda da kırmızı bir bayrak bulunuyordu. Rüzgâr estiğinde bayrak tüm şehrin üzerinde, şehri dolaşacak mânada dalgalanırdı.

Muhammed b. Kasım, Deybil kentini ve kenti koruyanları iyice sıkıştırdı, çok çetin bir savaş çıkardı. Bunun üzerine çıkıp Muhammed b. Kasım'a geldilerse de, Muhammed hepsini de hezimete uğrattı ve hepsini de geldikleri yere geri gönderdi.

Daha sonra Muhammed b. Kasım merdivenler kurulmasını ve adamlarının oraya tırmanmalarını istedi. Bu merdivenlere ilk tırmanan kişi, Kûfelilerden Murat kabilesinden biriydi. Böylece şehir, zor kullanılmak suretiyle ele geçirildi. Muhammed, askerlerine, üç gün boyunca şehri yağmalayabileceklerine izin verdi.

104 Muhammed en-Necrami, el-Alakatu's-Siyasiyye Beyne'l-Hindi ve'l-Hilafeti'l-Abbasiyye, s. 30; Muhammed Ad, el-Hadaretu'l-İslamiyye, s. 299; Belazuri, Futuhu'l-Buldan, s. 420–424

Ancak burada, Sind kralı adına vali olarak bulunan Dahir, kaçıp kurtuldu. Muhammed b. Kasım, buraya dört bin asker konuşlandırdı, bir de cami yaptırdı. Bu cami, bölgede yapılan ilk camiydi.

Muhammed b. Kasım, Deybil'den Neyron'a hareket etti. Neyron halkı, Haccac'a adamlarını göndermişler ve onunla barış imzalamışlardı. Muhammed, elMire denilen yerde onlarla karşılaştı, onların şehirlerine girmelerine izin verdi ve yapılan antlaşmaya uydu. Muhammed, yol güzergâhında her nereye uğrarsa orayı fethedip ondan sonra ileriye geçiyordu. Nihayet, Neyron'dan hareket ederek Mehran önlerinde bulunan nehri geçti. Burada iken, Serbides bölgesi halkı gelip barış imzaladılar. Muhammed de, onların, haraç vermeleri kaydıyla barış tekliflerini kabul etti. Bu bölgeden de Sahban'a, yürüdü, burayı da fethetti. Sonra Mehran nehrine doğru hareket etti ve bunun orta kısımlarında konuşlandı.

Muhammed b. Kasım'ın Mehran nehrine kadar geldiği haberini alan Dahir, ona karşı koymak için hazırlık yaptı. Muhammed b. Kasım, Sudustan'a haber gönderdi, Sudustan halkı da ondan aman diledi ve kendileriyle barış sözleşmesi yapıldı. Muhammed b. Kasım onlardan yana da işi güvence altına aldı ve onları da haraç vermeye mecbur etti.[105]

Hint Kralı Dahir'in Öldürülmesi

Kral Rasil ve Melik Kasse beldesi çevrelerinde yer alan Mehran nehrini geçen Muhammed b. Kasım Dahir'i hedefiler. Dahir de Muhammed b. Kasım'ı küçümsüyor ve onu alaya alıyordu. Nihayet Muhammed b. Kasım ve emrinde bulunan İslâm ordusu, Fil'i üzerinde ve etrafında da filler üzerinde askerleriyle gelmekte ola Dahir'le karşılaşır.

İkisi arasında çok çetin savaş baş gösterir. Öyle ki bunun benzeri bir savaş görülmemiş gibidir. Dahir filinden indi, güya kahramanca dövüşmek istediğini göstermek istedi. Tâ akşama kadar savaş devam etti. Dahir ve askerleri bozguna uğradılar. Müslümanlar onlarla diledikleri gibi oynarcasına savaştılar, nihayet Dahir, Kasım b. Salebe b. Abdullah etTai tarafından öldürüldü.[106]

Dahir'in öldürülmesiyle, Muhammed b. Kasım artık Sind bölgesine egemen oldu. Bu arada Sind'in büyük kentlerinden olan Raver kentini de savaş yoluyla fethetti. Bu kentte Dahir'in eşi vardı. Kocasının öldürülmesi, kentin Müslümanların

105 Belazuri, Futuhu'l-Buldan, s. 424–425; Tarihu'l-İslam Fi'l-Hind, s. 74; Kadetu Fethisin ve Afganistan, s. 212–213. Neyron: Mekran'a 75mil mesafede bulunan bir şehirdir. Mehran: Sind nehri çevresinde bulunan bir kent. Serbides. Sind nehri üzerinde Mehran yakınlarında bulunan bir kent. Sahban: Sind nehri üzerinde Serbides bölgesinde yer alan bir şehir. Bk. Mucemu'l-Buldan, 7/209

106 Belazuri, Futuhu'l-Buldan, s. 426

eline geçmesiyle hem kendisini, hem de emrindeki cariyeleri ve tüm mal varlığını ateşe verip yaktı.[107]

Bundan sonra Müslümanlar doğu bölgesinin kuzey taraflarına yöneldi. Nihayet eski Brahmanabad'a ulaştılar. Bu bölge Mansura kentine iki fersahlık uzaklıkta bulunuyordu. Bölge ormanlıktı. Dahir'in ordusunda yer alan askerleri, bozguna uğradıklarında buraya gelip sığınmışlardı. Muhammed b. Kasım, burasını da ele geçirdi, birçoklarını öldürdü ve bulundukları yerleri de tahrip etti.

Muhammed buradan da Rur ve Bağrur bölgelerini hedefleyerek harekete geçti. Derken Savandray halkı gelip kendisinden eman dilediler. O da, onlara eman verdi. Ancak Müslümanları yedirip içirmelerini şart koştu. Daha sonra Savandray halkı Müslüman oldular. Nihayet Bismid üzerine harekete geçti, buraya da tıpkı Savandray'da yapılan barışa benzer bir barış yapıldı. Nihayet yoluna devam ederek Rur'a kadar geldi. Bütün bunlar Sind bölgesi kentleriydiler. Nitekim Rur kenti de öyleydi ve bir dağın tepesinde bulunuyordu. Muhammed aylarca burasını kuşatma altında tuttu. Nihayet, barış yoluyla anlaşma yapıldı ve burası da fethedildi.

Muhammed b. Kasım, Rur bölgesinde yer alan Sikke kentine hareket etti, burasını da ele geçirdi. Sonrasında Sind nehrinin devamı olan Beyas nehrini geçerek Multan kentine vardı. Multan bölgenin en büyük kentiydi ve kaleleriyle de en korunanıydı. Şehir halkı aylarca direndi, kendileriyle savaş yapıldı. Nihayet bozguna uğradılar ve böyle ve kuşatıldılar.

Muhammed b. Kasım'a güvenilen bir adam geldi ve halkın içme sularını sağladıkları giriş noktasını gösterdi. O da, suyu kesti. Bunun üzerine Muhammed b. Kasım'a teslim oldular, hükmünü kabullendiler. Muhammed b. Kasım da, savaşçılarını öldürdü, çocuklarını ve sayıları altı bine ulaşan mâbet bakıcılarını da esir aldı.

Birçok ganimet elde etti. Elde ettiği mal varlıklarını uzunluğu on arşın ve genişliği de sekiz arşın olan bir evde topladı. Bundan böyle Multan'a "Altın Deposu" adı verildi. Multan kentinin mâbedi, kendisine birçok şeyler hediye edilen, adak adanılan mânada gelir getiren bir mâbet idi. Sind halkı haccetmek üzere bu mâbede gelip ziyaret ve tavaf ederlerdi. Saç ve sakallarını burada tıraş ederlerdi. Hatta inançlarına göre orada bulunan bir putu, Hz. Eyüp olarak kabul ederlerdi.

Muhammed b. Kasım'ın fetihleri büyük bir önem arz etti. Haccac, bölgede ele geçirilen şeylerin dokümanını istedi. Burada ele geçirilen para altmış milyon dirhemdi. Bunun üzerine dedi ki: "Öfkemiz dindi, intikamımızı da aldık. Altmış milyon dirhemden fazlasını, bir de Dahir'in kafasını kestik."

107 Bu kadın Ranibay adını taşıyordu, Dahir'in kız kardeşiydi, Dahir burada onu kendisine eş edinmişti.

Muhammed b. Kasım, bütün bu fetihleri hicri 8994 (707712 M) yılları arasında gerçekleştirmiştir.[108]

Muhammed b. Kasım'ın Sonu

Muhammed b. Kasım, Sind bölgesinin işini tamamladıktan ve fetihten sonra gerekli düzeni tanzim ettikten sonra, Hindistan'ın kuzeyinde yer alan en büyük emirliklerden olan Kanuc emirliğini ele geçirmeye hazırlanıyordu. Derken halife Velid b. Abdülmelik H.96 (714 M) yılında vefat etti. Yerine kardeşi Süleyman b. Abdülmelik göreve geçti (96–99/714717 M)

Süleyman göreve gelir gelmez ilk iş olarak Haccac tarafından tayin edilen valileri görevden aldı. Irak valiliğine Haccac'ın en aşırı düşmanlarından Salih b. Abdurrahman'ı tayin etti. Çünkü bu zatın kardeşi Âdem b. Abdurrahman, Haccac tarafından öldürülmüştü. Haccac'ın onu öldürme sebebi ise, onun Haricilerden yana tavır takınmasıydı. Bu nedenle Salih, Haccac'ın en yakın adamlarından olan birinden öç almayı aklına koymuştu.

Muhammed b. Kasım da Haccac'ın en yakınlarından biriydi. Salih, Irak valiliğini alır almaz, hemen Muhammed b. Kasım'ı Sind bölgesi valiliğinden aldı. Bölgeye kendi adamlarından Yezid b. Ebu Kebşe'yi tayin etti ve ona, Muhammed b. Kasımı da yakalamasını emretti. O da derhal onu yakalayıp, Irak valisi Salih b. Abdurrahman'a gönderdi. Onu Vasıt da, Ebu Ukayl ailesinden birtakım kimselerin nezaretinde hapiste tuttu.

Babası Muhammed b. Kasım tarafından öldürülen Sind kralının kızı, Muhammed b. Kasım'ın zorla kendisine sahip olduğunu ileri sürer. Bu amaçla kendisi Vasıt şehrinde hapse atıldı ve burada kendisine işkence edildi. Daha sonraki tarihlerde, Muhammed b. Kasım hakkında gelen rivayetlerde farklılıklar ortaya çıktı. Söylentilere göre Muhammed b. Kasın işkence altında öldürüldü, kimisine göre önce serbest bırakıldı, sonra öldürüldü. Kimi söylentilere göre de Dahir'in adamları vasıtasıyla tuzağa düşürülerek öldürüldü. Ki halife de bu nedenle töhmet altında bırakıldı. Ancak daha sonradan Dahir'in kızı, Muhammed b. Kasım'la aralarında herhangi bir şey olmadığını ve yalan söyleyerek ona iftira ettiğini açıklamıştır.

İşte bir kahramanın ve büyük bir fatihin hayatı bu şekilde acıklı bir halde sona erdi. İslâm ümmeti böylesi bir dâhi kahramanından mahrum kalmış oldu. Muhammed

108 Belazuri, Futuhu'l-Buldan, s. 425–427; Yakut el-Hamevi, Mucemu'l-Buldan, 4/214; Kadetu Fethi's-Sind ve Afganistan, s. 214–216; Tarihu'l-Yakubi, 3/32. Brahmanabad: Karaçi ile Pencap arasında Sind nehri üzerinde bulunan bir kent. Mansura: Mehran nehri haliciyle çevrili bulunan büyük bir kent. Rur: Multan yakınlarında ona eşdeğer büyüklükte Sind bölgesinde yer alan bir şehirdir. Savandray: Rur bölgesinde bir kent. Bismid: Rur bölgesinde bir kent. Multan: Hindistan yakınlarında bir kent. Tüm Hintlilerce önem verilen büyük bir putun yer aldığı kent. Sikke: Bu da yine Rur bölgesinde bulunan bir kenttir. Beyas. Ta Multan'a kadar uzanan Sind'de büyük bir nehirdir.

b. Kasım gerçekten büyük bir değerdi. Nitekim şairler de onu şiirleriyle övmüşlerdir.[109]

Muhammed b. Kasım işkence ile öldürüldü ya da işkence edildikten sonra öldürüldü. Kimse bu genç kahramanı kurtarmaya bile yanaşmadı. Oysaki İslâm bayrağını yüceltmiş ve devletin sınırlarını genişletmişti. İdareciliğinde ve maharetinde, Sinde bölgesinde elde ettiği önemli başarılarında onun gibisi bulunamazdı. Ancak onun attığı temeller ve bıraktığı eserler dünya durdukça hep hayırla anılacaktır. Çünkü yüce Allah onun adının her kesin dilinde ve gönlünde yer etmesini dilemiştir. O samimi cihadın sembolü ve en üstün sabrı gösterenlerin de simgesi olmuştur.

Bu gün bile hâlâ onun adı hayırla yâd edilmektedir. Ona işkence edenleri de yaptıkları kötülükleriyle anarız. Allah haksızlığa uğrayan mazlum Muhammed b. Kasım'a rahmetiyle muamele etsin. Nitekim Sind bölgesi insanlarının hidayete ermesine sebep o mazlum insan olmuştur.

Muhammed b. Kasım, Deybil kentini fethedince, onların kalelerini ele geçirmiş ve onların elinde bulunan şehit düşen Müslümanların eşlerini, kardeşlerini ve çocuklarını kurtarmış, hapishanelerden çıkarıp yerlerine göndermiştir. Bu, Haccac'ın emriyle başarılmıştır. Böylece İslâm şehitlerinin de intikamlarını almıştır. Ancak bölgenin hapishane müdürü gelip de kendisinden affını istediğinde, onu affetmesini bilmiştir. Çünkü bu adam Müslüman esirlere çok güzel muamelede bulunmuştu.

Bu nedenle Muhammed b.Kasım haksızlığa karşıydı. Muhammed b. Kasım bölgeyi ele geçirdikten sonra bölgenin idarecilerini ve önde gelenlerini, genelde tüm halkı İslâm'a dâvet etmiştir. Birçokları da Müslüman olmuşlardır. Özellikle de en çok Budistlerden Müslüman olanlar olmuştur.

Muhammed bölgede cami ve mescitler inşa ettirmiş ve ele geçirdiği tüm beldelerde istisnasız cami ve mescit inşa ettirmiş ve halkı İslâm'a girmeye özendirmiştir. Muhammed b. Kasım, Deybil, Rur, Bayrın, Multan ve daha nice şehirlerde camiler yapmıştır. Allah bu büyük fatihe rahmet eylesin.[110]

Muhammed B. Kasım'dan Sonra Sind

Muhammed b. Kasım'ın öldürülmesinden sonra, bölgede onun ele geçirdiği yerler dışında bir başka ilerleme görülmemiştir. Ümeyyeoğulları bundan böyle artık ilerleme kaydetmiyorlardı. Sadece daha önce alınan sınırlarını koruyabildiler. Bölgede çıkan isyan ve başkaldırılara karşı sadece dur demesini bilmişlerdir. Ancak bölgedeki emirler ve önceki idareciler, Muhammed'in ölümünden sonra yeniden beldelerini

109 Kadetu Fethi's-Sind ve Afganistan, s. 215–216; Belazuri, Futuhu'l-Buldan, s. 427; Tarihul-Yakubi, 3/32; el-Alemu'l-İslamiyyi Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 362; ed-Devletu'l-Emeviyye el-Muftera Aleyha, s. 209

110 Kadetu Fethi's-Sind ve Afganistan, s. 211- 222; el-Alemu'l-İslamiyyi Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 445–447

ele geçirmek iizere harekete geçmişlerdir. Özellikle de Dahir'in oğlu Halisa veya Ceyşebe bunu fırsat bilmiştir. Bu amaçla Brahmanabad'a dönmek için hep çaba göstermiştir. Ancak Süleyman b. Abdülmelik tarafından Sind bölgesi valiliğine atanan Mühelleb, buna göz açtırmamıştır.[111]

111 el-Alemu'l-islamiyyi FilAsri'l-Emeviyyi, s. 364

4. KONU

ABDÜLMELİK, VELİD VE SÜLEYMAN DÖNEMLERİNDEKİ FETİHLERDEN ÇIKARILAN ÖNEMLİ DERSLER

MÜSLÜMANLAR NE İLE ZAFER KAZANDILAR?

Abdülmelik döneminde kazanılan fetihler, esasen çok önceden, tâ Resulüllah (s.a.v) döneminden itibaren, dört halifeden beri atılmış olan sağlam temeller üzerinde, onların bir uzantısı olarak devam ettirildiği için başarı kazanılmıştır. Çünkü o dönemde genel olarak İslâm ümmeti kendi akideleri uğrunda yaşıyor ve İslâm dâvetini yaymak için çaba gösteriyordu. Bu nedenle Müslümanlar, aslında bizzat İslâm'ı kabullenmekle en başta zafer kazanmışlardır.

İslâm'ı gayet iyi kavramışlar, İslâm ahlâkını yaşamışlar ve yaşatma uğruna gayret göstermişlerdir. İslâm, onları yepyeni bir hüviyete kavuşturmuş, onların gönüllerini ve akıllarını fethetmiştir.

Böylece bir ümmeti meydana getirmiş ve büyük bir devleti doğurmuştur. Onu kabullenmiş olanlar puta tapmaktan kurtulup bir tek Allah'a kul olmasını öğrenmişlerdir. Önlerinde iman ve amelin ufukları açılmış, böylece Tevhit bayrağını ve İslâm mesajını insanlığa ulaştırmışlardır. Allah'ın dinini çok samimi ve dürüst olarak gerçek manasıyla ilan edip yüceltmişlerdir. Tâ Hz. Peygamber'den (s.a.v) bu yana İslâm ümmeti sağlam bir potada erimesini bilmiş, iman ve İslâm ölçülerinden, akide ve amel temelinden asla ayrılmamışlardır.

Hz. Peygamberin (s.a.v) hayatı, en ince detaylarına varana dek en güzel bir örnek ve en sağlam bir model olması açısından Müslümanların önüne konmuştur. Resulüllah'ın (s.a.v) hayatı, liderlerin, ıslahatçıların, kahramanların ve mücahitlerin önünde en üstün örnek olarak durmaktadır. Bu örneklik halen devam ediyor ve yüce Allah bu dünyanın idaresini salih kullarına miras bıraktığı müddetçe de hep öyle devam edecektir.

Müslümanlar bütün bu gerçekleri Kur'anı Kerim'den ve Hz. Peygamberin (s.a.v) göstermiş olduğu yoldan ve sünnetinden öğrenmektedirler. Bunun en belirgin değerlerinden bir kısmını şöylece açıklayabiliriz: Sağlam bir akide; sahih bir ibadet,

aydınlatan bir kitap, en güzel bir model ve örneklik, âdil bir şeriat, üstün bir ahlâk, Allah yolunda cihad, sürekli ve sağlıklı bir eğitim, hayatı ve toplumu kapsayan bir anlama ve kavrayış, yeri geldiğinde kahramanlık, düşmanın önünden kaçmamak ve benzeri daha nice değerleri saymak mümkündür.

FETHEDİLEN ÜLKELERİN İSLÂM'I KUCAKLAMA SEBEPLERİ

Bu konu ile ilgili olarak birçok sebep bulunmaktadır. İşte bunlardan bir kısmını şöylece açıklayabiliriz:

- **Dâvetin Cihanşümul Olması:** Bu konuda ikinci gerçek, kesin nassların ve delillerin de ortaya koyduğu gibi, İslâm dininin, bölgesel veya bir kavme, bir topluma ait bir din olmayıp tüm insanlığa hitap eden ve tüm dünyayı bu mânasıyla kuşatan bir din olmasıdır. O, insanlar arasında bir ayrıma gitmesizin tüm beşer cinsine hitap eden bir mesajdır. Hz. Muhammed de (s.a.v) tüm insanlara gönderilen bir peygamberdir. Nitekim yüce Allah sunacağımız ayetlerde şöyle buyurmaktadır:

"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler." (Sebe, 34/28)

"Ey Muhammed! Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiya, 21/107)

Bu ve benzeri, daha birçok ayet, Hz. Muhammed'in bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğini açıklayan delillerdir. Çünkü İslâm'ın mesajı bütün insanlara hitap ediyor ve o semavi mesajlardan dünyaya gönderilenlerin sonuncusudur. Zîra Kur'anı Kerim'den sonra Allah bir başka kitap göndermeyecektir. Hz. Muhammed'den sonra da bir başka Resul gelmeyecektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." (Ahzab, 33/40)

Hz. Muhammed (s.a.v), dâvetinin bütün insanlığa yönelik olması itibariyle onları tebşir etmiş ve dâvetini onlara yöneltmiştir. Nitekim Musa b. Nusayr, Kuteybe b. Müslim ve Muhammed b. Kasım ve benzerleri de birer lider ve İslâm bilginleri olarak bu dâvayı yaymaya gayret etmişlerdir ve hep de dâvet edenler olacaktır.

- **Müsamahakâr olarak halka muamele etmesi:** İslâm dâvası için yola çıkan liderler, komutanlar, emrindeki askerler üstün bir ahlâka ve değere sahip olarak gittikleri yerlerde halkın karşısına çıkıyorlardı. İslâm dinini kabullenen herkese karşı eşit muamelede bulunuyorlardı. Halka karşı bir zulüm ve baskıcı tutum uygulamıyorlardı.

Nitekim bu şekildeki davranışları toplum üzerinde büyük etkiler bırakıyordu. Bu nedenle Berberîler âdeta gruplar halinde gelip İslâm'a girmişlerdir ve o inanç uğruna canlarını feda etmekten asla geri durmamışlardır. Bu durumu biz Musa b. Nusayr döneminde gördüğümüz gibi Hindistan'da da görmekteyiz. Nitekim Buhara, Semerkant ve benzeri nice beldeleri de sayabiliriz.

Çünkü Müslümanlar fethettikleri ülkeleri talan etmek, yağmalamak, yakıp ve yıkmak amacıyla fethetmemişlerdir. Onlar halkı dâhil, ele geçirdikleri bölgeleri maddi ve mânevi yönlerden îmar etmek ve mâmur hale getirmek için fethetmişlerdi. Müslümanlar, ele geçirdikleri beldelerdeki halkı, kula kulluktan kurtarıp bir tek Allah'a kul olmaya dâvet etmişlerdir.

Zîra Müslümanlar ebedi risaletin sahipleridirler. Onlar halka adalet, insaf ölçüleriyle muamelede bulunurlardı. Halkın özgürce yaşamasını sağlayarak aralarında eşitlik, saygınlık ve insanlık ölçülerine göre hareket ederlerdi. Kaldı ki fethedilen ülke insanları Müslümanların iyi niyetlerini ve hedeflerini görüp öğrendikçe Müslüman olmak için âdeta yarış içine giriyorlardı. Kaldı ki Müslümanlar da ele geçirdikleri ülkelerde halka hangi konularda söz vermişlerse, verdikleri sözlere uymuşlar ve vaadlerini hep yerine getirmişlerdi. Çünkü onlar yüce Allah'ın şu buruğuna tam olarak bağlıydılar:

"Verdiğinizi sözü yerine getirin. Çünkü söz veren kimse verdiği sözden sorumludur." (İsra, 17/34)[112]

- Fethedilen Ülke İnsanlarının Yönetimde Görev Almaları Ve Söz Sahibi Olmaları: Müslümanlar, siyaset olarak ele geçirdikleri yerlerde, bölgeyi fethettikleri andan itibaren hemen bölgede güveni sağlamayı, bölge idaresinde iyi ve güzel bir yönetim sergilemeyi uygulamaya geçirirlerdi. Aynı zamanda fethettikleri yerde, idari bakımdan yararlanılacak bir şey gördüklerinde onu uygulamaktan hiç geri kalmazlardı.

Mesela; o belde insanları Mısır, Suriye halkları gibi Bizanslılara boyun eğmiş kesimden olmuş olsunlar, ister Iraklılar gibi Farslara boyun eğmiş kesimden olsunlar, fark etmezdi. Bu gibi yerlerde ele geçirilen belde insanlarına karşı hem güzel muamelede bulunurlar ve hem de yönetimde görev almalarını sağlarlardı.

Emevî devleti döneminde valiler tüm yetkilerle donatılmış, askeri, idari ve mali konularda tüm yetkilere sahiptiler. Müslümanlar, yargı, inzibat ve zabıta işlerine önem verirlerdi. Kaldı ki Müslümanlar tarafından ele geçirilen belde ve bölge insanları, İslâm öncesi yönetimlerinde göremedikleri hizmet ve yardımı bu dönemde görmüşlerdi. Çünkü bu insanlar, Müslümanlar tarafından en üst makam ve mevkilere

112 el-Alemu'l-İslamiyyi Fil-Asri'l-Emeviyyi, s. 378

getirilebiliyor ve hizmet sunuluyordu. Yeter ki kendilerini sahalarında kanıtlamış olsunlar. Hatta Emeviler, devlet idaresinde zimmîleri de görevlendirirler ve onlardan yararlanırlardı.[113]

- **Fethedilen Ülkelerde Dini Konum:** Fethedilen ülke halkı, çok hızlı bir şekilde İslâm'ı kabul ediyorlardı. Çünkü ister Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi semavi dinler olsun, ister Budizm, Maniheizm ve Mazdekizm gibi bâtıl dinler olsun, hepsi de değerlerini yitirmişler ve mensupları da her türlü kötülüğe batmış olan kimselerdi. Böyle bir ortamda İslâm dinine girenlerin sayıları giderek artıyordu.

İşte diğer dinler arasından İslâm dininin seçilme sebeplerinin başında bu sebepleri sayabiliriz.

FETHEDİLEN ÜLKELERDE ARAPLAŞTIRMA HAREKETİ

Bizim burada bununla demek istediğimiz husus şudur. Ele geçirilen ülkelerde Arap dili hemen tercih sebebi oluyordu, genelde o toplumlar kendi dillerini bırakıp Arapça konuşmaya başlıyorlardı.

Bu durum, tâ Raşit halifeler döneminden itibaren başlamış, Emevî Devletiyle de devam etmiştir. Özellikle Haliç ile bugünkü Arap devletlerinin bulunduğu bölge arasında Araplaşma çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu bölgelerdeki halk kendi öz dillerini terk etmiş, artık bu bölgelerde Aramice'nin, Süryanicenin yerini Şam ve Irak'ta Arap dili almıştır. Mısır'da da Kıptiler kendi dillerini bırakıp Arap dilini konuşur olmuşlardır. Mağrip beldelerinde de Berberîler kendi dillerini bırakıp Arap dilini kullanır olmuşlardır. Araplaşmanın en önemli sebeplerini de şöyle açıklayabiliriz:[114]

- **İslâm'ın Yayılması:** Durum ne olursa olsun İslâm dininin çok hızlı bir şekilde ve kolaylıkla yayılması tarihsel bir gerçektir. Hz. Peygamberin (s.a.v) vefatının üzerinden henüz yüz yıl geçmemişti ki İslâm dini Atlas okyanusu çevresini, Batıdan İberia adasını Hindistan sınırına kadar ve doğudan da Çin sınırına varana kadar yayılmıştı. Bu itibarla İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Arap dili de o nispette yayılıyordu.

Çünkü İslâm dinini kabullenen toplumlar, o dinin kendilerine yüklediği sorumlulukları ve farzlarını yerine getirmek istiyorlardı. Doğal olarak şehadet kelimesini getirenler, buna bağlı olarak Arapça ifadeleri telaffuz etmek ve bunların mânalarını da anlamak durumundaydılar. Kaldı ki namaz kılarken, namazda okunan Fatiha suresini ve Kur'an'dan bazı kısa sureleri de ezberlemek zorundaydılar. Öte taraftan Kur'an, okununca, susulmayı ve sessiz kalmayı ister ki, dinlenebilsin.

113 el-Alemu'l-İslamiyyi Fil-Asri'l-Emeviyyi, s. 383–384
114 el-Hadaretu'l-İslamiyye, s. 127

Evet, onun tertil ile okunmasını, mânaları üzerinde düşünülmesini ister. Bütün bunlar doğal olarak Arapça'nın öğrenilmesini ve Kur'an'ın anlaşılmasını zorunlu kılmıştır. Bu da bölge halklarının tedrici olarak dillerini terk etmelerine ve Arapça'ya yönelmelerine sebep olmuştur.

Gerçi bu durum bütün milletlerde aynı şekilde olmamıştır. Örneğin; Fars halkı ile Türkistan halkı her şeye rağmen dillerini korumuşlardır. İslâm dinini kabul etmelerine rağmen dillerini de kaybetmemişlerdir. Kaldı ki Farsça bundan böyle Arap alfabesiyle yazılıp okunmaya başlandı. Nitekim birtakım Arapça ifade ve kelimeler, özellikle de İslâm ve dinî ilimlerle bağlantılı olan ifadeler böyleydi. Bir bakıma bunlar da Farsça içine girdiler.

Türkistanlılara gelince; Maveraünnehrin doğudaki Türk düşmanlardan korunması, özellikle Emeviler döneminde Maveraünnehir bölgesinde İslâmî bir siyasetin izlenmesi, bölgelerde Arap kültürünün yayılması sebebiyle İslâm'a dâvet giderek yayıldı.

Nitekim Kuteybe b. Müslim, Buhara ve Semerkant gibi yerlerde camiler yaptırmıştır. Yapılan cami ve mescitlerin sadece ibadet yönünden etkili olduğu söylenemez. Çünkü bu ibadet yerleri, aynı zamanda bilim ve kültür merkezleriydi. Bir de buralara Arap kabileler göç ettirilerek onların bu beldelerde iskânları sağlanmış ve bunlarında bölge halkı üzerindeki etkileri oldukça büyük olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz döneminde ise bölge insanlarından Müslüman olanlardan cizye yükümlülüğünün kaldırılması, bölgedeki adamların ve idarecilerine İslâm dâvetine önem vermelerini emir buyurması, halkın İslâm'a ve Arap diline karşı olan istekleri de o oranda artmıştır. Bu çabalar Ömer b. Abdülaziz'in vefatından sonra da, özellikle vali Eşras b. Abdullah esSülemi döneminde devam etmiştir (H.108–110/726728 M).

Bu zat, ilk olarak medreseler ve benzeri eğitim kurumlarını kuran kişidir ve böylece sorumluğu altında bulunan beldelerde Arap dili ve kültürünün yayılmasına hizmet etmiştir.[115]

Türkler, Müslüman olmaya rağbet etmelerine ve onu şiddetle savunmalarına rağmen Arap dili onlar arasında fazla yayılma imkânını bulamamıştır. Türkler yaptıkları her işi yazıya dökmekte Arap harflerini kullanmışlardır. Çünkü onlar Türkçe eğitim noktasında herhangi bir şeyi kendi dilleriyle öğrenme imkânına sahip değillerdi. Bu nedenle de kolaylıkla Kur'an'ı anlayamıyorlardı. Bu durum, ister istemez yine de Arap dilinin öğrenilmesini gerekli kılıyordu.

115 Said Aşur, el-İslam vet-Ta'rib, s. 251; el-Hadaretu'l-İslamiyye, s. 129; Hasan Ahmed Mahmud, el-İslam vel-Hadaretu'l-Arabiyye, s. 129–130

Bütün bu anlatılanlardan şu gerçekçi mantık ortaya çıkıyordu: İslâm'ın yayılması, ister istemez Arap dilinin de yayılmasını gerektiriyordu. Ancak bu, gerek Farsİran ve gerekse Türklerin bulunduğu bölgelerde olsun, başka bölgelerde olsun zorunlu bir Araplaştırma hareketi değildi.[116]

Arap kabilelerinin fethedilen yerlere hicret etmeleri: Arap dilinin öğreniminin yaygınlaşmasının bir diğer sebebi de, yeni fethedilen ülkelere Arapların hicret edip oralarda yerleşmeleridir. Çünkü hicret eden kimseler bölge halkıyla iç içe yaşamaya başlamışlar ve âdeta tek bir toplum ve millet haline gelmişlerdir. Belki de bu rüzgârın esişi ilk olarak Amr b. As ile başlamıştır. Çünkü Emeviler döneminde sürekli hicret devam etmiştir. Bu da hicret edenlerin tedrici olarak gittikleri bölgedeki yerli halkla kaynaşmalarını sağlamıştır.

- **Divanların Araplaştırılması:** Devlet dairelerinin, buralarda tutulan defterlerin hazırlanmasında hizmet verenlerin de Araplaşmada ve Arapça öğrenilmesinde büyük etkileri olmuştur. Çünkü bu durum, dilin Araplaşmasını ve Arap yazısının her beldede yayılmasını sağlamıştır. Çünkü oralarda yapılan yazışmalar ve tutulan defterler bütünüyle Arapça olarak kayda geçiriliyor ve farklı dilde yazılanlar da Arapça'ya nakledilliyordu. Bu durum, ancak birinci hicri yılın sonlarına doğru Arap Alfabesi ve hece harflerinin devreye girmesiyle mükemmellik kazanmıştır.

- **İslâm Kültürünün Üstünlüğü:** İslâm kültürünün üstünlüğü, ister istemez Arap dilinin öğrenilme alanlarını da genişletmiştir. İslâm kültür ve Medeniyeti, gittiği yerlerden de edindiği deneyimlerle, teorik ve pratik anlamda bu gelişmeler üzerinde büyük katkı sağlamıştır. Yemede, içmede, silah ve sanatta, ticari münasebetlerde, kara ve deniz ticareti bağlamında hepsinin Arap dilinin yayılması üzerinde etkileri olmuştur.[117]

Bu arada Araplar farklı milletlerle olan kaynaşmalarında, onların kültürlerinden de yararlanmışlardır. Böylece İslâm kültürünün onlara olan üstünlüğü dünyanın dört bir yanına yayılma imkânını bulmuştur, bunun doğal olarak Arap dilinin yayılması üzerinde de çok büyük etkisi olmuştur. Ancak bu, hiçbir zaman bulundukları toplumu asimile ederek Araplaştırma şeklinde olmamıştır.

Arap dilinin fatihlerin dili olması: Arap dilinin, aslında fethetmek için giden ve gittikleri bölgeleri fetheden üstünlük kazananların dili olması, yine bu dilin bir dünya dili olmasını sağlamıştır. Çünkü idare edenlerle idare edilenler, hâkim ile mahkûm, yenen ile yenilenler arasındaki ilişkiler sonucu, ister istemez toplum, galip gelen tarafın diline, geleneklerine ve inançlarına itibar etmeye başlamıştır.

116 Said Aşur, el-İslam vet-Ta'rib, s. 255; el-Hadaretu'l-İslamiyye, s. 132
117 el-Hadaretu'l-İslamiyye, s. 132–137

Çünkü bir yerde idareciler, eğer sadece Arapçayı biliyor ve bir başka dil bilmiyorlarsa, halk ister istemez problemlerini aktarmak için o dili öğrenmek zorundadır. Bir de toplumlar üzerinde psikolojik bir etki de vardır. Toplumlar genel olarak galip gelen milletlerin dillerini öğrenmek için gayret gösterirler. Gerçi bu, mutlak bir hüküm değildir.

Çünkü İslâm fetih hareketinden önce olsun, sonra olsun ortada yine tarihsel bakımdan da bunun örnekleri bulunmaktadır. Yani öyle zamanlar olmuş ki, yenilen milletler zamanla tamamen anadillerini unutup galip gelen milletlerin dilini kullanır olmuşlardır. Bu itibarla tarihsel açıdan bu mutlak mânada bir kural değildir.

Arap dili gerçi fatihlerin dili olsa da bu, hiçbir zaman milletleri asimile ederek yenilen toplumları Araplaştırmış değildir. Evet, bu hareket Arap dilinin, fethedilen ülkelerde yayılmasını sağlamış olmakla birlikte, İslâm hiçbir zaman, milletlerin dillerini, örf ve geleneklerini şeriate aykırı olmadığı sürece terk etmelerini asla öngörmemiştir.

İşte bu ve benzeri sebepler, Arap dilinin yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden sadece bir kısmıdır.[118]

ORDUNUN SAĞSALİM KALMASINA ÖZEN GÖSTERİLMESİ

Abdülmelik b. Mervan, ordu komutanlarına hep dikkatli ve uyanık olmalarını tavsiye ederdi. Sürekli nöbet halinde olmalarını, konuşlanacakları yerlerin mutlak mânada güvenli yerlerden ve hendeklerden oluşmasını, tehlike doğabilecek yerlerden uzak kalınmasını isterdi. Bu arada Abdülmelik, düşman hakkında istihbarata da önem verirdi. Herhangi bir askeri harekâta girişmeden ve ordusuna bağlı birliklerini harekete geçirmeden önce mutlaka bölge hakkında bilgi toplayacak olan casuslarını görevlendirirdi. Ayrıca bölgeye ticaret maksadıyla gönderilen kişilerden de istihbarat yaptırırdı. Hatta bu maksatla gönderilen tacirler de olurdu. Kaldı ki tüm fetih komutanları, aynı zamanda birer casus idiler, bu nedenle düşmanlar hakkında edindikleri bilgileri ilgililere iletirlerdi. Zaten bütün bu çabalar, ilgililerin ordularına ne kadar önem verdiklerini, askerleri ne oranda korumak istediklerini ortaya koymaktadır.[119]

SAVAŞ KONUSUNDA "ŞÛRA"YA VERİLEN ÖNEM

Halife Abdülmelik b. Mervan'ın kardeşi Abdülaziz'i, Mısır valiliğine atadığında,

118 el-Hadaretu'l-İslamiyye, s. 139
119 el-İdaretu'l-Askeriye fid-Devleti'l-İslamiyye, 1/198

ona tavsiyelerinden biri de şu idi: "Sana bir problem getirildiğinde, hemen konu hakkında ilgililerle istişarede bulun. Çünkü konu hakkında ilgilisiyle istişarede bulunmak, müphem ve içinden çıkılamaz gibi görünen meselelerin kapılarını açar. Unutma ki, senin yarım, kardeşinin de yarım bir reyi, bir görüşü vardır Bir kimse ilgilisiyle konu hakkında istişarede bulunduğu sürece helâk olmaz. Nitekim komutanlarından birisine şöyle tavsiyede bulunmuştu:

"Önemsediğin herhangi bir mesele hakkında sakın yalancıların ve kendi fikrinden başka, hiçbir kimsenin fikrine itibar etmeyenlerin düşüncesine kapılma, onlardan yardım isteme! Çünkü yalancı olan, senin için yakın olanı uzaklaştırır. Kendi fikrini beğenenlerin ise doğru bir görüşleri olmayacağı gibi, senin yüreğine su serpecek bir reyleri de olmaz."

Yine Abdülmelik konu hakkında bir başka zaman da şöyle konuşur: "İstişare yaptıktan sonra yanılmam, benim için despotça hareket ederek, kimsenin görüşüne itibar etmeden isabetli bir karar vermekten daha iyidir. Çünkü sadece kendi görüşüne önem veren kimseyi iki tehlike beklemektedir. Bunlardan biri, kendisince uyulmasını zorunlu gördüğü görüşü, yalanlanması zorunlu hale gelebilir. İkincisi de, istişareyi terk etmekle, öngörüsünü kaybeder, uzağı göremez olur."

Rumlar Kostantiniye topraklarında harekete geçerek, Müslümanlarla savaşmaya karar verdiklerinde, bu haber, halife Abdülmelik b. Mervan'a ulaşır. Hemen Şam'da ilan verdirip halkın Ulu camide toplanmasını emreder. Halkın toplanması üzerine minbere çıkarak, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra onlara şöyle seslenir:

"Ey insanlar! Düşman üzerinize saldırmak için harekete geçmiştir. Sizin ülkenize göz dikmiştir. Çünkü sizi zayıf görmeye başlamıştır. Bunun sebebi de, sizin Allah'a itaatinizi terk etmeniz ve Allah'ın hakkını hafife almanız, Allah yolunda cihad etmeyi ağırdan almanızdır.

Şimdi bana iyi kulak verin! Ben, sizi Bizans topraklarına göndermeye karar verdim. Bu konu hakkında ne dersiniz?" diyerek onların görüş ve kararlarına başvurur.[120]

Burada bakıyoruz ki halife Abdülmelik b. Mervan, Müslümanlarla istişarede bulunuyor, henüz iş hazırlık aşamasında iken gereken hazırlığın yapılmasını istiyor ve bunu, onların ağzından duymak istiyor.

Abdülmelik, bu davranışıyla Emevî devletinde askere ve orduya nasıl bakıldığını ve ne şekilde karar alınması gerektiğini de göstermektedir. Halife'nin konuşması üzerine, komutanlar bir araya gelerek meseleyi kendi aralarında tartışırlar ve yüksek askeri komuta nezdinde alınması gerekli kararların ön hazırlığını yapmış olurlar.

120 el-İdaretu'l-Askeriye fid-Devleti'l-İslamiyye, 1/282–283; İbn Haldun, Tarih; Şirazi, el-Menhecu'l-Mesluk, s. 481, 490; İbn A'sam, el-Futuh, 4/122

Abdülmelik b. Mervan ölüm döşeğine düşünce çocuklarına şu vasiyette bulunur: "Amcanız Ömer b. Abdülaziz'in sözünden çıkmayın, onun görüşleri doğrultusunda hareket edin. Çünkü siz de onun ne kadar bilgili olduğunu, dinine ne kadar bağlı fazilet erbabı bir kimse olduğunu bilirsiniz. Bu itibarla her konuda ve her olayda mutlaka ona danışın."

Hilafet görevinin oğulları Velid ve Süleyman'a geçmesiyle, her ikisi de, babasının yolunu izlediler ve bilenler görüşme ve danışma işini hep sürdürdüler. Nitekim görevleri boyunca bu meseleye önem verdiklerinden dolayı fetihlerde hep başarılı olmuşlardır.[121]

KARA SINIRLARINA ÖNEM VERMELERİ

Halife Abdülmelik, kara sınırlarına gereken önemi verirdi. Nitekim bu amaçla sınır boylarında gerekli hizmet binalarını inşa ettirdi. .Bu amaçla Askalan'ı ve Askalan kalesini inşa etti, Kayseriyye sınırını yeniden elden geçirdi. Buralarda birçok binalar yaptırdı. Nitekim Sur, Akka, Erdebil ve Berdaa bölgelerini yeniden elden geçirdi, buradaki sınır karakollarını yeniden onardı, hizmete soktu. Çünkü savaş bakımından bu bölgelerin önemi vardı.

Vasıt valisi Haccac da Vasıt şehrini, bu bölgenin askeri bir lideri ve başkomutanı olarak yaptı. Vasıt şehri, Ahvaz, Basra ve Kûfe şehirleri arasında eşit mesafede yer alan bir şehirdi. Yaklaşık elli fersah mesafede bulunuyordu. Çünkü Horasan'a sefer yapılacağı esnada, Şam ordusu, Kûfe'de konuşlanırdı. Ancak Kûfeliler bundan rahatsızlık duyuyorlardı. Bu nedenle Haccac, ordunun bir başkomutanı olarak Vasıt şehrini inşa ettirdi. Bu nedenle Vasıt şehri, doğudaki sınırları korumada, İslâm ordusuna hizmet bakımından büyük bir rol oynamıştır.

Abdülmelik döneminde, Rum beldelerinden olan Sinan kalesi, Abdullah b. Abdülmelik tarafından ele geçirildi. Çünkü sözkonusu yerden askerler taşınmak suretiyle, sınırları korumak için buradan faydalanıldı. Abdülmelik ordu idaresi bakımından yazlık ve kışlık akınlar olmak üzere, orduyu iki şekilde değerlendirip harekete geçiriyordu.

Orduya, genelde Emevî ailesinin önde gelen simaları tarafından komuta edilirdi. Çünkü bunlar İslâm Devletinin sınırlarının güvenli olmasına çok önem verirlerdi. Bu emirler arasında halife Abdülmelik'in oğlu Velid'i, keza kardeşi Muhammed b. Mervan'ı, oğlu Mesleme'yi gördüğümüz gibi, bunlara ilave olarak önde gelen komutanlardan Yahya b. Hakem'i, Osman b. Velid'i ve daha başkalarını görmekteyiz.

121 el-İdaretu'l-Askeriye fid-Devleti'l-İslamiyye, 1/283–284

Başta belirttiğimiz gibi halife Velid, kara sınırlarına büyük bir önem verirdi. Akdeniz sahilinde yer alan bölgelerde, İslâm Devlerinin sınırlarını güvenli hale getirmek için, bölgede bu amaçla belli merkezler inşa ettirdi. Böylece bölgeyi Rumların saldırılarına karşı güven altına almış oldu. Özellikle dört çetin noktaya önem verirdi. Bu noktalar Selukiye kalesi, Bağras kalesi, Ayn Sellur ve çevresindeki gölcükler, bir de İskenderiye olmak üzere bu sınır bölgelerinde hep asker bulundurdu. Böylece düşmanların birbirleriyle olabilecek iletişim yolları kesilmiş oluyordu.

Halife Abdülmelik döneminde bu yerler daha metin ve daha korunaklı hale getirilmişlerdi. Ayrıca, birçok kalelerin fethiyle de ilgilendi, sonra de ele geçirilen o yerleri askerleriyle takviye etmek suretiyle bölgeyi güvenli hale getirdi, düşmanın sızma hareketlerini de önlemiş oldu. Nitekim Tuvana kalesi de bunlardan sadece biridir. Bunun dışında daha birçok kale ele geçirilmiş ve hepsi de askerle donatılarak buralar, güvenli bölge haline getirilmiştir.[122]

Halife Velid, körfezlere ulaşabilecek, burada kalmayı kolaylaştıracak olan yollara önem verirdi. Bu nedenle güvenliğin sağlanması, gereken kolaylığın meydana gelmesi için, yaz ve kış mevsimlerinde askerlerin gidiş gelişlerini kolaylaştıracak olan köprüler inşa ettirdi. Velid tarafından atanmış olan Irak valisi Haccac b. Yusuf, doğu bölgelerindeki koyları ve körfezleri daha sağlam hale getirdi. Burada gözetleme kuleleri yaptırdı. Askeri üsleri ve merkezleri inşa ettirdi. Nitekim Harzem, Şiraz, Horasan ve daha başka yerler bu merkezlerden sadece birkaçıdır. Halife Süleyman da babasının yolunu ve siyasetini izledi, o da kara sınırlarının güvenli olmasına önem verdi.[123]

FETİHLERİN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ

Halife Abdülmelik döneminde fetihler ekonomik ve sosyal bakımdan daha çok askerin refakatinde yapılıyordu. Tacirler ticaretlerini askerin kendilerine sağladığı kolaylıktan yararlanarak yaparlardı. Askerin düşmanlardan ganimet olarak elde ettiklerini tacirler, onlardan satın alarak piyasaya sürerlerdi. Bu maksatla ticari hareketlilik oldukça fazlaydı.

Çünkü askerler, fetih için hareket ettiklerinde, yolları üzerindeki beldelerde ihtiyaçlarını gidermek için alışverişte bulunurlardı ve bu da ticareti canlı tutardı. Nitekim Abdülmelik tarafından Mısır'a vali olarak tayin edilen Abdülaziz b. Mervan,

122 Şezeratu'z-Zeheb, 1/95; el-İdaretu'l-Askeriye fid-Devleti'l-İslamiyye, 2/479–483; Tarihul-Yakubi, 2/281; **Selukiye kalesi:** Rum-Türkiye sahilinde yer alan bir kaleydi. **Ayn Sellur:** Antakya yakınlarında bir yerin adıdır. Sellur, deniz balığı demektir. **İskenderiye:** Antakya'nın doğusunda yer alan bir kent. **Tuvana:** Masısa körfezinde yer alan bir kent. Bk. Mucemu'l-Buldan, 4/45

123 el-İdaretu'l-Askeriye fid-Devleti'l-İslamiyye, 2/48–487

burada kanallar açtırmıştı. Mısır'da kendisi için her gün evinin çevresinde bir asma diktirirdi. Bin kadarını da kabilelere taşıtırdı, kabileler onu yedirmek amacıyla arabalarla taşırlardı.

Hilafet Velid'e geçince, halka karşı en iyi idareyi sağladı, özellikle sosyal ve ekonomik bakımdan halkına çok hizmet sundu.[124]

Allah izin verirse ileriki sayfalarda bu konuyu ele alacağız. İşte Abdülmelik ve oğulları dönemindeki fetihlerden çıkan önemli derslerden sadece bir kısmını böylece saymış olduk.

124 el-İdaretu'l-Askeriye fid-Devleti'l-İslamiyye, 2/775–776; Tarihu't-Taberi; Kindi, el-Vulat, s. 313

5. KONU

VELİAHTLİK VE SAİD B. MÜSEYYEB ABDÜLMELİK'İN ÇOCUKLARINA VASİYETİ VE ÖLÜMÜ

VELİAHLİK MESELESİ VE SAİD B. MÜSEYYEB (RA)'İN TUTUMU

Mervan b. Hakem, Mısır dönüşünde oğlu Abdülmelik ile ondan sonra göreve gelmesini istediği oğlu Abdülaziz adına Veliahlik için halktan biat ve söz aldı. Nihayet Mervan b. Hakem'in H.65 (684 M) yılında ölümü üzerine oğlu Abdülmelik görevi üstlendi.

Halife ile kardeşi ve aynı zamanda veliahdı olan Abdülaziz b. Mervan arasındaki bağlar önce gayet iyi gidiyordu. Ancak aradan yaklaşık yirmi yıl kadar bir zaman geçtikten sonra, Abdülaziz ile ilgili Veliahtlık fikri giderek yerini Velid b. Abdülmelik ile Süleyman b. Abdülmelik'in veliaht olmalarına bıraktı.

Yani Mervan b. Hakem ölmeden önce veliaht olarak önce oğlu Abdülmelik'in, sonra da oğlu Abdülaziz'in görevi devralmasını istemiş ve ölümünden sonra göreve gelen kardeşi Abdülmelik, yaklaşık yirmi yıl sonra kardeşi Abdülaziz'in yerine geçmesine sıcak bakmamış ve onun yerine oğulları Velid ile Süleyman'ın veliaht olmalarını sağlamıştır.

Konu ile ilgili rivayetler farklı olarak gelmiştir. Bu rivayetler arasında halifenin görevden alınması meselesi de bulunmaktadır. Bu türden tartışmaların iyice arttığı bir dönemde halife Abdülmelik, kardeşi Abdülaziz'e, kendi oğulları lehine olmak üzere veliahtlik'ten çekilmesi için yazı yazar. Ancak Abdülaziz bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Abdülmelik, kardeşi Abdülaziz'den intikam alma ve ona baskı yapma peşine düştü.

Bunun üzerine Abdülaziz, kardeşi ve aynı zamanda halife olan Abdülmelik b. Mervan'a, "Ey Emirü'lmüminin! Her ikimizde bu aileden en olgun yaşa ulaşmış olan iki kimseyiz. Bu nedenle hangimizin daha az zamanı var, bilinemez. Doğrusu ben, önce ben mi yoksa sen mi ölüp gideceksin bilemem. Eğer sen, kalan şu kadarcık ömrüme göz dikmişsen, yaşamamı istemiyorsan, o halde gereğini yap" diye yazar.

Bunun üzerine halife Abdülmelik de kardeşine, "Hayatıma yemin olsun ki, benim senin canında gözüm yok" diye bildirir. Abdülmelik, iki oğluna da, "Eğer Allah, o makamı size verecekse, Allah'ın kullarından hiçbir kimse bunu önleyemez" diye konuşur. Ancak Abdülaziz b. Mervan'ın önce ölmesi, kardeşi Abdülmelik ile olan anlaşmazlığı önlemiş oldu. Çünkü Abdülmelik, kardeşini değil, kendisinden sonra halife olarak oğulları Velid ile Süleyman'ı bu görev için veliaht olarak gösteriyordu. Bunun için de, tüm valilerine haber göndererek, onlar eliyle her iki oğlu adına biat almalarını emir buyurdu.

Ancak Said b. Müseyyeb (ra), buna itirazda bulundu ve karşı çıktı. Çünkü Said b. Müseyyeb (ra), Hz. Peygamberin (s.a.v) sünnetine ve uygulamasına oldukça bağlı bulunan biriydi ve o, aynı zamanda iki kimseye birden biat edilmesine karşıydı. Fakat durum ne olursa olsun, Abdülmelik, bu biatin mutlaka gerçekleşmesini istiyordu.

İmran b. Abdullah, Said b. Müseyyeb 'i (ra), Velid ile Süleyman'a biat etmeye dâvet ettiğinde, İbn Müseyyeb (ra), "Gece ve gündüz peş peşe devam ettiği müddetçe ben, asla iki halifeye birden biat edemem" dedi. Hatta söylentilere göre Said b. Müseyyeb'e (ra), "Biat edilen kapıdan gir ve ötekisinden çık, böylece biat et veya etme, bari halk seni biat etmiş görsünler" diye de teklif edilmiştir. Ancak o, yine de kabul etmemiş, teklifi reddetmiş ve "Allah adına yemin olsun ki, halktan hiçbir kimse benim peşimden gelmez" demiştir.[125]

Said b. Müseyyeb (ra), biat etmekten şu gerekçe ile uzak duruyordu: "Bir anda, iki halifeye birden biat edilmesi caiz olmaz."

Medine'de, Velid ile Süleyman için, babalarının vefatından sonra göreve getirilmesi konusunda biat istenirken Abdurrahman b. Abdulkari, Said b. Müseyyeb'e (ra), "Ben sana üç yol öneriyorum" diye teklif getirir. İbn Müseyyeb (ra) de ona, tekliflerinin neler olduğunu sorar. Abdurrahman b. Abdulkari de, "Birincisi, ya bulunduğun beldeden ayrılıp bir başka yere hicret edersin. Bu konuda Medine valisi Hişam b. İsmail, senin için nereyi uygun bulursa oraya gidersin" der. Ancak İbn Müseyyeb (ra) kendisine, "Ben, kırk yıldan beri ikamet ettiğim beldemi asla terk edecek değilim" diye cevaplar.

İkincisi de, buradan ayrılıp umreye gidersin, teklifi olar. Ancak Said b. Müseyyeb (ra), bu teklifi de, "Benim öyle fuzuli harcayacak bir mal varlığın yok ki şu bedenimi herhangi bir niyet sözkonusu olmaksızın boşuna yorayım" diye cevaplar.

İbn Müseyyeb (ra), daha sonra Abdurrahman b. Abdulkari'ye, "Üçüncü önerin

125 Bedi Muhammed ed-Düleymi, s. 206–209; Tarihu't-Taberi, 7/313; Said b. Müseyyeb Seyyidu't-Tabiin, s. 157; Siyeru Alami'n-Nubela, 4/231

nedir?" diye sorar. O da kendisine, "Senden, istendiği gibi biat etmendir" cevabını verir. Bunun üzerine Said b. Müseyyeb (ra), Abdurrahman'a, "Allah'ın, senin gözlerini körleştirdiği gibi kalbini de körleştiğinin farkında mısın?" diye karşılık verir.

Abdurrahman da, "Bana ne olmuş ki?" demekle yetinmiş. Çünkü gerçekten Abdurrahman'ın gözleri kördü.

Reca b. Cemil el-İyli de diyor ki: "Hişam, Said b. Müseyyeb'i (ra), biat etmesi için dâvet etmiş ve fakat o, bu dâveti kabul etmemiştir. Hişam, İbn Müseyyeb'in (ra) durumunu Abdülmelik'e bildirir. Abdülmelik de, "Seninle İbn Müseyyeb'i (ra) baş başa bırakıyorum, nasıl istersen öyle hareket et. Bizim ondan nahoş olan bir şey gördüğümüz yoktur. Ancak yine de bir şeyler yapmak istiyorsan, o takdirde, Said b. Müseyyeb'e (ra) otuz kırbaç vur, ona sadece avret yerini kapatacak kıldan bir giysi giydir ve halkın arasında öylece cezalandırılarak tevkif ettir" diye yazar.[126]

Büyük İslâm hukukçusu Kabisa b. Züeyb, İbn Müseyyeb'e (ra) reva görülen böyle bir uygulama sebebiyle halifeyi kınamışır. Daha sonra Said b. Müseyyeb (ra), kendisini kırbaçlayan ve sonra da tutuklatıp hapse attıran vali tarafından tekrar hapisten çıkarıldı.

İşte Said b. Müseyyeb (ra), böyle bir kimseydi, halk onun fetvasına itibar ederdi. İbn Müseyyeb (ra) şiddetle halifeye karşı çıkmış ve yaptığı işin halkı aldatmak olduğunu söylemekten asla çekinmemiştir.

Çünkü İbn Müseyyeb (ra) şöyle bir düşünceye sahipti: "Kendisinin, halktan habersiz olarak biat etmesi -ki kendisinden bir kapıdan girip öbüründen çıkıp gitmesini istemişlerdi- halkı yaptığından haberdar etmemesi asla yakışık almazdı. Çünkü bir ilim adamı ve aynı zamanda bir hukukçu olan kişinin, konumunu belirleyen tutumunu halka bildirmesi, halkın onun ne yapıp ettiğini öğrenmesi gerekirdi. Nitekim o da öyle yapmıştır.

Kaldı ki Said b. Müseyyeb (ra), Ümeyyeoğulları ve yaptıkları işler konusunda pek de memnun kaldığını söylemezdi, hoşnutsuzluğunu her zaman ortaya koyardı. Kendisi bu nedenle, Ümeyyeoğullarından asla yardım ve bahşiş, hediye gibi şeyler kabul etmezdi.

Tarihçiler, Said b. Müseyyeb'in (ra) durumu hakkında farklı bilgiler sunmaktadırlar. Çünkü kimi tarihçilere göre Medine valisi, halife Abdülmelik'in emriyle onu cezalandırmıştı. Kimileri de diyorlar ki: "Bizzat konu ile ilgili emri veren Abdülmelik'in kendisidir."

Burada bizi ilgilendiren husus, Said b. Müseyyeb'in (ra) Velid ile Süleyman için

126 Siyeru Alami'n-Nubela, 4/231;

istenen veliahtlık biatidir. Bu durum, İbn Müseyyeb'in (ra) cezalandırılmasına neden olmuş, bu sebeple birçok huzursuzluklarla karşı karşıya bırakılmıştır. Çünkü sırf bu yüzden İbn Müseyyeb (ra) ile Mervanoğulları arasında anlaşmazlık baş göstermiştir. Bu durum, doğal olarak toplum arasında büyük gediklerin açılmasına yol açmıştır. Gerçi bu sertliğin ve anlaşmazlığın devam etmesinde bir bakıma, valilerinin tavırları da etkili olmuştur.

Said b. Müseyyeb (ra), halife Abdülmelik'e ve onun ölümünden sonra da oğlu Velid b. Abdülmelik'e karşı oldukça katı davranıyordu, ödün vermiyordu. Said b. Müseyyeb'in (ra) Ümeyyeoğulları ile onların tayin ettiği valilerle arasının iyi olmaması, İbn Müseyyeb'in (ra) prensip sahibi olması ve prensiplerinden asla taviz vermemesi ve onları hep savunur olması olmuştur.[127]

Said b. Müseyyeb'in (ra) titizlikle bağlı olduğu prensiplerinden bir kaçını şöylece sıralayabiliriz:

1- İbn Müseyyeb'in (ra), kendisi ile Ümeyyeoğulları halifeleri ve onlar tarafından atanan valileri arasında anlaşmazlık devam etmiş olsa bile, yine de kendisi, onların imametliklerini ve hilafetlerini meşru kabul etmiştir. Nitekim bizzat kendisi, gerek Abdülmelik b. Mervan olsun ve gerekse onun oğlu Velid b. Abdülmelik olsun, her ikisinin de Emirü'lmüminin olduklarını kabullenmiş ve bizzat onlara böyle hitap etmiştir. Nitekim onun bu ifadesini, kendisinin Abdülmelik tarafından dâvet edilmesi sebebiyle gönderilen görevliye söylediği şu ifadelerinden öğrenmekteyiz:

"Emirü'lmümininin buna bir ihtiyacı yoktur." Nitekim benzer bir ifadeyi, Velid b. Abdülmelik Medine'ye geldiğinde ve Ömer b. Abdülaziz ile birlikte mescide girdiklerinde de görülmüştür. Çünkü hem Velid ve Ömer b. Abdülaziz, Said b. Müseyyeb'in (ra) yakınına varırlar ve yanında durup, kendisine Velid, "Ey ihtiyar nasılsın?" diye seslenmiş. Bunun üzerine Said (ra) de ona, "İyilik, Allah'a hamd olsun" diye karşılık verir. Velid, İbn Müseyyeb'in (ra) yanından ayrılırken, yanında bulunan Ömer b. Abdülaziz'e, "Şu adam var ya, türünün son örneğidir, artık onun gibisi kalmamıştır" diye ondan tâzimle söz edince, Ömer b. Abdülaziz de, "Evet, ey Emirü'lmüminin! Öyledir" diyerek, Velid'i tasdik eder.

Oysaki halifenin Medine valisi Hişam b. Süleyman'ın kendisine kötülük yapmasına rağmen yine de kendisi onun arkasında namaz kılıyordu. Said b. Müseyyeb (ra), onun kendisine karşı yapmış olduğu her kötülüğe rağmen, o, "Allah, benimle bana haksız edenler arasında, bana yeter" veya o, "Allah'ım! Hişam'a karşı bana yardım et" diye dua ederdi. Nitekim hapisten çıkarıldığında, kimsenin onunla konuşmasına, onun meclisine gitmesine izin verilmezdi. Vali Hişam tarafından

127 Said b. Müseyyeb, Seyyidu't-Tabiin, s. 161; Sultan Haslin, el-Fukaha vel Hulefa, s. 70; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 378; Siyeru Alami'n-Nubela, 4/226–231

yasak konulmuştu. Hatta herhangi bir kimse, onun meclisine gitmek istediğinde, İbn Müseyyeb (ra), "Onlar bana işkence ettiler ve halkın yanıma gelmesini yasakladılar" derdi.[128]

2- İbn Müseyyeb (ra), Ümeyyeoğulları ve onların valileri ile meşgul olmadığı gibi, onları kötülemez ve halkı da onlar aleyhinde kışkırtma gibi bir eylem içine girmezdi. Hatta kendisine, "Ümeyyeoğullarına bedduada bulun!" denildiğinde o da, "Allah'ım! Dinini aziz kıl, dostlarını galip getir, düşmanlarını da Muhammed ümmetinin afiyeti adına rezil et" diye dua ederdi.

3- Ümeyyeoğullarından hoşlanmamasına rağmen, yine de onlara karşı olanların yanında yer almaz, onlarla birlik olarak bir yanlışa girmezdi.

4- Kendisi Ümeyyeoğulları halifelerine yakın olmaktan hoşlanmazdı. Özellikle de Mervanoğullarına yakın olmayı hiç istemezdi. Hatta bazen de, Kabisa b. Züeyb ve Zühri gibi ilim adamlarının onlarla düşüp kalkmalarına kızar ve onları tenkit ederdi. İbn Müseyyeb (ra)'in, sözkonusu ilim adamlarının bu tür davranışlarını hoş görmemesi, tamamen ilim adamlarının onlarla olan bağlarını kesmesini, onları uyarma hizmetlerini yürütmesini içine almazdı, o konularda bir şey demezdi. Nitekim onun Zühri gibi ilim sahipleri için söylediği şu sözü dikkate değer: "Senin gibi arkasında bir miras bırakan kimse aslında ölmüş olmaz."

Şimdi ilim adamları arasındaki ihtilafa rağmen şu nezakete bir dikkat edilsin. Çünkü herhangi bir konuda anlaşmazlığa düştüklerinde bile, bu anlaşmazlık, onların tamamen birbirleriyle olan bağlarını koparmaya sebep olmazdı.[129]

Ömer b. Abdülaziz, Velid döneminde Hicaz bölgesi valiliğine atandığında âlimlere ayrı ve farklı bir muamelede bulunur ve onların değerlerini takdir ederdi. Özellikle Said b. Müseyyeb'e (ra) karşı farklı bir şekilde saygı gösterirdi. Nitekim Ömer b. Abdülaziz'in Said b. Müseyyeb'e (ra) karşı saygı ile muamelede bulunması, ikisi arasında karşılıklı görüşmelerini sağlamıştır.

İbn Kesir diyor ki: Said b. Müseyyeb (ra), hiçbir halifeyle görüşmez ve kendilerine gidip gelmezdi. Oysa kendisi Medine'de olmasına rağmen Ömer b. Abdülaziz ile birbirlerine gidip gelirlerdi. Bir keresinde Ömer b. Abdülaziz bir şey öğrenmek maksadıyla, kendisine bir elçi gönderir. Ancak elçi soruyu soracağı yerde, yanlışlıkla Ömer b. Abdülaziz'in kendisini çağırdığını söyler.

Said b. Müseyyeb (ra), Ömer b. Abdülaziz'e gelince, Ömer b. Abdülaziz, İbn Müseyyeb'e (ra), "Elçimiz meseleyi yanlış anlamış. Oysa biz onu, size bir konu

128 Zehebi, Tarihu'l-İslam; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 389; et-Tabakat, 5/126; Siyeru Alami'n-Nubela, 4/227–232

129 Siyeru Alami'n-Nubela, 4/232, 5/337; Eseru'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devlet'il-Emeviyye, s. 390

hakkında, bulunduğun yerde bizi bilgilendirmek için göndermiştik" diyerek mâzeretini iletmiştir.

Bu ifadelere dikkat edilirse Ömer b. Abdülaziz'in, ona karşı ne kadar saygılı davrandığını göstermektedir. Nitekim Said b. Müseyyeb (ra) de, aynı şekilde onu takdir etmiş olmalı ki, o da hemen, onun dâvetine icabet ediyor. Kendisi Medine'de sayılı ilim adamlarından olduğu kadar aynı zamanda önde gelenlerindendi. Tâbiunun da seyyidi, beyefendisiydi. Ahlâki değerler ve kıymetler yönünden de bir ekol idi. Hayatı derslerle ve ibretlerle dolu olan bir insandı.[130] İşte hayatından bazı kesitler:

Kızını evlendirmesindeki örnekliği: Said b. Müseyyeb'in (ra) kızını, halife Abdülmelik, oğlu Velid için istiyordu. Ancak o, kızını onunla evlendirmek istemedi.

Said b. Müseyyeb (ra), kızını öğrencilerinden biri olan İbn Ebu Vedaa ile evlendirir. Damadı İbn Ebu Vedaa'nın anlattığına göre, diyor ki: "Ben, Said b. Müseyyeb'in (ra) derslerine devam ederdim. Ancak birkaç gün derslerinde bulunamadım. Geldiğimde ise bana, "Neredeydin?" diye sordu. Ben de, "Eşin vefat etti, bu nedenle meşgul olduğumdan derslerinize katılamadım" dedim. Bunun üzerine hocam, "Bize haber verseydin ya, biz de gelir yardımcı olurduk, cenazede hazır bulunurduk" dedi. Sonra da, "Peki ya, yeni bir hanım bulabildin mi bari?" diye sordu. Ben de, "Allah, sana rahmetiyle muamele buyursun! Kim kızını benimle evlendirir? Çünkü benim iki ya da üç dirhemden fazla bir varlığım yok ki" dedim. Bunun üzerine hocam, "Ben kızımı seninle evlendiririm" dedi. Ben de, "Yani sen böyle bir şey yapacak mısın?" diye sordum. Hocam da, "Evet" dedi. Sonra hocam, Allah'a hamd ve senada bulundu. Resulüllah'a (s.a.v) salât ve selâm getirdi. İki veya üç dirhem karşılığı mehirle beni kızıyla evlendirdi. Ben hemen kalktım, ama sevinçten ne yapacağımı bilemiyordum. Hemen evime gittim ve kimden bir miktar borç alabilirim, diye düşünmeye başladım. Akşam namazımı kıldım, evime tekrar döndüm, tek başıma idim ve aynı zamanda oruçluydum. İftar etmek için soframı kurdum, evde sadece ekmek ve zeytin vardı. Derken baktım ki kapı çalınıyor.

Kim o, diye seslendim. Kapıdaki zat, "Said" diye seslendi. Bu arada ben, adı Said olan tanıdım kim var, diye düşünmeye başladım, aklıma hocam Said b. Müseyyeb'ten (ra) başkası gelmiyordu. Çünkü Said b. Müseyyeb (ra), kırk yıldır sadece evinden mescide, mescitten evine giderken görülürdü, kimseye gidip gelmezdi. Hemen dışarı çıktım, baktım ki gerçekten seslenen Said b. Müseyyeb (ra)'tir. Ben de sandım ki, benim yoksulluk halimi öğrenmiş olmalı ki, ondan ötürü gelmiş olabilir, dedim. Hemen kendisine, "Ey Ebu Ahmed! Birini gönderseydin ya, siz yorulmasaydınız, ben size gelirdim" diye konuştum.

130 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 392; İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye

Ancak hocam, "Asıl, kendisine gidilmeye layık olan sensin. Çünkü sen bekâr bir adamsın ve ben seni evlendirdim. Bunun için de, geceni yalnız başına geçirmeni istemedim. İşte sana eşini getirdim. Bir de ne göreyim, baktım ki kız, babasının arkasında boylu boslu olarak duruyor. Sonra da kızının elinden tuttu ve onu kapıdan içeri soktu ve kapıyı da kapatıp gitti.

Kızcağız hayâ sahibi olduğundan yere yığılıp kaldı. Ben de kapıyı iyice kapattım, sonra da sofrayı lambanın gölge yapacağı tarafa koydum ki, eşim görmesin istedim. Sonra da damın üzerine çıkıp komşularıma seslendim, komşularım da bana geldiler ve "Neyin var, nedir bu halin?" diye sordular. Ben de durumu kendilerine haber verdim. Hemen onun yanına gittiler. Anneme durumu haber verdiler. Annem de çıkıp geldi ve annem bana, "Ben, onu üç gün denemedikçe, ona elini dokundurursan bir daha benim yüzümü göremezsin" dedi. Ben de annemin sözlerine uyarak üç gün bekledim, sonra artık karı koca olduk. Bir de gördüm ki, insanlar arasında en güzelidir, Allah'ın kitabını en iyi hıfzedenidir. Resulüllah'ın (s.a.v) sünnetini de en çok bilen bir hanımdır. Eşin hakkını bilen ve ona uyan bir eşti. Nihayet böylece bir ay kadar hocama gitmeden eşimle beraber kaldım. Bir ay sonra, yanına vardığımda o ders halkasındaydı. Hemen kendisine selâm verdim, o da selâmımı aldı. Ders sonuna kadar benimle bir tek kelime konuşmadı. Nihayet ikimiz baş başa kalınca hocam bana, "Bu adamın hali nasıldır? Durumu iyi mi?" diye konuştu Ben de, "Ey Ebu Muhammed, iyidir. Hem de dostları sevindirecek ve düşmanları da öfkelendirecek mânada iyidir" dedim. Bunun üzerine hocam ve kayın pederim bana, "Eğer şüphe ve endişeye düşecek bir durum görülürse, asayı unutma!" dedi. Daha sonra ben, oradan ayrılıp evime gittim. Bir de baktım ki yirmi bin dirhemle bana çıkıp gelmiş."[131]

Rüya tâbirini bilirdi: Said b. Müseyyeb (ra), o günkü insanlar arasında rüya tâbirini en güzel olarak yapan bir ilim adamıydı. Kendisi rüya tâbirini Hz. Ebu Bekir'in kızı Esma'dan (rma) öğrenmişti. Esma da bu ilmi, babası Ebu Bekir'den almıştı.

Ömer b. Habib b. Kulay'tan rivayete göre demiş ki: "Ben, günün birinde Said b. Müseyyeb (ra)'in yanında oturuyordum. Borçlarımdan dolayı iyice bunalıma girmiştim. Derken bu esnada oraya bir adam geldi ve "Ben, rüyamda Abdülmelik b. Mervan'ı yakalamışım, onu alıp yere yatırmışım, onu yüzükoyun yere sermişim ve sırtında da dört kazık kaybolmuştur" diye konuştu. Said b. Müseyyeb (ra), "Sen böyle bir rüya görmemişsindir" der. Adam da, "Evet, rüyayı gören ben değilim" der. Bunun üzerine Said b. Müseyyeb (ra) adama, "Bu rüyayı görenin kim olduğunu ya bana söylersin, ya da ben bu rüyanın tâbirini yapmam" der.

131 Siyeru Alami'n-Nubela, 4/233–234

Adam, "Rüyayı gören kişi, Abdullah b. Zübeyir'dir. Beni, sana gönderen de odur" dedi. Said b. Müseyyeb (ra) de, "Eğer görülen rüya doğruysa, İbn Zübeyir, Abdülmelik tarafından öldürülecektir. Aynı zamanda Abdülmelik'in de sulbünden dört halife gelecektir.

Adam diyor ki: "Ben, Şam'da bulunan Abdülmelik'in yanına vardım ve bu rüyayı ve İbn Müseyyeb (ra) tarafından yapılan yorumu ona söyledim. Abdülmelik, bundan büyük bir sevinç duydu ve Said b. Müseyyeb (ra)'i, onun durumunu sordu. Ben de gereken bilgiyi verdim. Bunun üzerine, Abdülmelik, borçlarımın ödenmesi için gereken emri verdi ve ben ondan büyük iyilik gördüm."

İsmail b. Ebu Hâkim anlatıyor, diyor ki; Adamın biri demiş ki: "Ben, rüyamda Abdülmelik b. Mervan'ın, Peygamber mescidine doğru dört kez idrar ediyor olduğunu gördüm ve bu rüyamı gidip Said b. Müseyyeb'e (ra) anlattım. O da dedi ki: Eğer senin rüyan doğru söylüyorsa, bu demektir ki, Abdülmelik'in soyundan dört halife daha çıkacak."

İmran b. Abdullah anlatıyor, demiş ki: Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan, bir rüya görmüş. Rüyasında iki kaşı arasında, "Kül huvallahu Ahad" yazılıymış. Bundan dolayı çok sevinmiş ve bununla hem kendisi ve hem aile bireylerinin çok sevinç duyduklarını görmüş."

Hz. Hasan (ra) gider ve gördüğü bu rüyasını Said b. Müseyyeb'e (ra) anlatır. Said b. Müseyyeb (ra) de, "Eğer, rüyası doğru söylüyorsa, ömrünün kalan kısmı oldukça azalmış görünmektedir" diye yorumlar. Nitekim birkaç gün sonra da Hz. Hasan vefat eder.[132]

Said b. Müseyyeb (ra)'in güzel sözlerinden örnekler: "Şeytan hiçbir zaman umudunu kesmez, bir yerde umudu kesilirse, o noktadan itibaren kadınlar yoluyla devreye girer."

Yine Said b. Müseyyeb (ra) 84 yaşlarında iken, gözünün birini kaybetmiş, tek gözle yaşarken bir gün şöyle demiş: "Ben, en çok kadınlar eliyle gelecek olan tehlikeden korkarım." Yine o Kur'an ve mescit için, "Sakın musayhif ve müseycit yani mushafçık ve mescitçik, camicik diye mushaf ve camiyi küçülten ifadeler kullanmayın. Çünkü Allah'a ait olan her şey yücedir ve güzeldir" demiştir.

Bir başka ifadesi de şöyledir: "Helâlinden kazanılmayan maldan hayır gelmez. Çünkü helâlinden kazanılan malın hakkı, zekâtı verilirse, bu sayede insanların o malda gözlerinin kalmasını önlemiş olur." "Kim, Allah'ın verdiğiyle yetinirse, insanlar ona muhtaç olur."

132 Siyeru Alami'n-Nubela, 3/236, 4/235–237

Said b. Müseyyeb (ra)'in azatlı kölesi, Bürd İbn Müseyyeb'e (ra) demiş ki: "Şu adamların yaptığı işten daha güzelini görmedim." Said de kendisine, "Ne yapıyorlar?" diye sorar. Bürd de, "Onlardan herhangi biri gelip öğle namazını kılıyor, sonra da ayaklarını uzatıp da ikindi namazını kılıncaya kadar bekliyor" der.

İbn Müseyyeb (ra) ona, "Ey Bürd! Yazıklar olsun, Allah adına yemin olsun ki, onların o davranışı ibadet değildir. Asıl ibadet, Allah'ın emir ve hükümleri üzerinde durup düşünmektir ve Allah'ın haram kıldıklarından uzak durmaktır" der.

Yine İbn Müseyyeb (ra), "Nefsim adına, kadınlardan korktuğum kadar, başka bir şeyden korkmam" demiştir. Bir keresinde kendisine, "Ey Ebu Muhammed! Senin gibisi kadına dönüp bakmaz ve kadınlar da senin gibisini istemez" dediklerinde o, "O, benim size söylediğimdir. İbn Müseyyeb (ra) oldukça yaşlı ve gözleri de bulanık gören biridir."[133]

Duası Kabul edilen bir zattı: Ali b. Yezid'in anlattığına göre, Said b. Müseyyeb (ra) kendisini demiş ki: "Liderine ve komutanına söyle de, kalksın, şu adamın yüzüne ve bedenine bir baksın." O da kalkıp gelir ve "Ben, zenci bir yüz ve beyaz ceset gördüm" der. Bunun üzerine Said (ra), "İşte o adam, Talha'ya, Zübeyir'e ve Ali'ye hakaret etti, dil uzattı" der. Ben de onu menettim, fakat o, vazgeçmedi. Ben de bunun üzerine ona bedduada bulundum ve "Eğer sen yalan söylüyorsan, Allah yüzünü simsiyah kılsın, dedim. O da yüzünde bir yarası olduğu halde çıktı, derken o yara sebebiyle yüzü böylece simsiyah kaldı" dedi.

Said b. Müseyyeb (ra), H.94 (712 M) yılında vefat etti. Said b. Müseyyeb (ra)'in vefat ettiği yıl içerisinde o kadar çok fakih vefat etti ki, o seneye fakihlerin ölüm yılı denilir oldu. Ölüm hastalığında iken ağrı ve sızılarının çokça arttığı bir sırada, Nafi b. Cübeyir, kendisi ziyarete gider, İbn Müseyyeb (ra), o esnada baygınlık geçirir. Bunun üzerine Nafi, "Onu kıbleye çevirin" der. Kendisini kıbleye doğru çevirdiklerinde ayılır ve "Ben yatağımı kıbleye doğru çevirmenizi size kim söyledi, Nafi mi?" diye sorar. O da, "Evet" der. Said de ona, "Eğer ben inanç ve iman olarak kıbleye karşı durmuyor ve İslâm üzere bulunmuyorsam, Allah adına yemin olsun ki, sizin benim bulunduğum yatağımı kıbleye doğru çevirmiş olmanız, bana fayda sağlamaz" cevabını verir.[134]

ABDÜLMELİK'İN ÖLÜMÜ VE VASİYETİ

Abdülmelik b. Mervan ölüm döşeğinde iken, sarayın kapılarının açık tutulmasını ister. Kapıların açılması üzerine vadi tarafından bir ölü yıkayıcısının seslendiğini

133 Siyeru Alami'n-Nubela, 3/237–239; Siyeru Alami'n-Nubela, 4/241
134 Siyeru Alami'n-Nubela, 4/242–245

duyar. Bunun üzerine, "Bu ses ne?" diye sorar. Çevresinde bulunanlar da, "Ölü yıkayıcısının sesi" derler. O da, "Keşke ben de bir ölü yıkayıcısı olsaydım da elimin kazancıyla yaşasaydım" der.

Onun bu hali Said b. Müseyyeb'e (ra) haber verildiğinde Said, "Böylelerini, ölümleri sırasında bize doğru kaçıp gelir, bizi ise onlara doğru koşar kılmadığı için, Allah'a hamdolsun" der.

1- Öleceğinde artık pişmanlık duyduğunu söyleyerek başını dövüyor ve "Şu anda sadece günlük maişetimi kazanıp sadece Rabbime ibadetle meşgul olmayı ne kadar isterdim" der.

2- Ölmek üzere iken kendisine, "Kendini nasıl buluyorsun?" diye sorulunca o da, "Kendimi Rabbimin buyurduğu gibi buluyorum. O şöyle buyuruyordu:

"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz. Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız."[135] **(En'am, 7/94)**

3- Anlatıldığına göre Abdülmelik öleceğinde yanına oğullarını çağırır ve onlara şu vasiyette bulunur: "Küçük ve büyük tüm yarattıklarından hiçbir şey istemeyen Rabbim sana hamd olsun" der ve şöyle mırıldanır:

Biz ölüm giderken acaba var mı baki kalan
Ölüm sebebiyle geride var mı yüzü kara çıkan?

Anlatıldığına göre halife Abdülmelik, "Beni doğrultun" demiş. Kendisini doğrulttuklarında, güzel ve temiz havayı kokladıktan sonra, "Ey Dünya! Ne kadar hoşsun! Biz seninle aldanmış olsak bile, ancak senin uzun olan zamanın da çok kısadır, senin çoğun ise çok basittir" der Sonra da şu beyitleri mırıldanır:

Eğer seninle tartışılırsa, tartışmak azap olur ey Rabbim!
Oysaki benim azabı çekmeye gücüm yetmez Allah'ım!
Ya bağışlarsın beni, çünkü sen bağışlayan bir Rabsin
Toprak misali günahlarımı dilersen görmezsin

Günün birinde Abdülmelik çok mânidar bir hutbe irat eder, sonra konuşmasını keserek çok fena bir şekilde ağlamaya başlar, sonrasında da, "Ey Rabbim! Günahlarım büyüktür. Oysa senin en basit bir affın bile onlardan çok büyüktür. Allah'ım, küçük bir affınla olsun büyük günahlarımı ortadan kaldır" diye yakarır.

Onun bu duası, Basra'nın zahitlerinden olan Hasan-ı Basrî'ye anlatılır, o da ağlamaya başlar ve "Eğer, altın ile yazılacak bir söz olsa, bu sözün yazılması gerekir" der.

Şa'bi de diyor ki: Abdülmelik halka hitapta bulundu ve bu esnada da, "Allah'ım,

135 İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, 12/394–395

günahlarım tarif edilemeyecek bir büyüklüktedir. Ey Kerim olan Rabbim! Buna rağmen, onlar senin affın karşısında bir hiçtir. Öyleyse benim için onları bağışla!" diye yakarır.

4- Bir gün oğlu Velid, babasının hastalığı sırasında içerisinin kadınlarla dolu bulunduğu bir esnada meclisin kapısı önüne gelir ve "Emirü'lmüminin bu sabah kendisini nasıl hissediyor?" diye halini sorar. Bu sırada içerden, "Sağlığı Umut edilir" diye söylenir. Abdülmelik, bu konuşmayı duyar ve şöyle mırıldanır:

Halimizi soran niceleri var ki kötülüğümüzü ister
Nice kadınlar da var ki sorarken halimiz, ağlar

Daha sonra kadınların dışarı çıkarılmasını ve Ümeyyeoğullarının içeri girmesini ister. Hepsi yanına girerler ve aralarında, Muaviye'nin oğlu Yezid'in iki oğlu Halit ile Abdullah da bulunmaktadır. Abdülmelik Yezid'in iki oğluna dönerek, "Ey Yezid'in iki çocuğu! İster misiniz, oğlum Velid'e olan biati iptal edeyim de, size yönlendireyim?" der.

O ikisi de, "Ey Emirü'lmüminin! Böyle bir şeyden Allah'a sığınırız" demeleri üzerine, Abdülmelik de, "Eğer, bu söylediğinizden başka bir şey söylemiş olsaydınız, bu halime rağmen her ikinizin kafasının vurulmasını emrederdim" der.

Daha sonra gelenler yanından ayrılırlar, artık ağrıları iyice artmıştır. Bu durum karşısında Ümeyye b. Ebussalt'ın şu beyitlerini mırıldanır:

Başıma bu hal gelmezden önce keşke ben dağların
Tepelerinde dağ keçisi otlatan bir çoban olaydım[136]

Abdülmelik'in ölüm döşeğinde oğlu Veli'de yaptığı vasiyet: Aslında Abdülmelik'in oğlu Velid'e böyle bir vasiyette bulunması, onun ne kadar sağduyulu biri olduğunu gösterir. Abdülmelik ölüm döşeğindeyken yanına oğlu Velid girer ve ağlamaya başlar. Bunun üzerine Abdülmelik oğluna, "Bu ne hal? Sen kadın ve cariyeler gibi genzinden konuşmaya başladın. Dikkat et! Ben ölünce, işi derhal ele al, her şeye el koy, kaplan derisini giy ve her işi de ehline ver. Kureyşlilerden uzak dur" der ve daha sonra da vasiyetini şöyle sürdürür:

1- Ey Velid! Sana bırakacağım görevde Allah'tan korkarak görev yap ve vasiyetimi de koru!

2- Kardeşim Muaviye'ye iyi bak, onunla akrabalık bağlarını koparma, benim hatırım için buna dikkat et!

3- Kardeşim Muhammed'e de dikkat et, onu da Cezire'ye Emir olarak tayin et ve onu, o görevinden almayasın.

136 İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, 12/391 ve 12/396; Siyeru Alami'n-Nubela, 4/249; el-Ahbaru't-Tıval, s. 296

4- Amcamız oğlu Ali b. Abbas'a da bak. O, bize sevgisi ve öğüdüyle bağlıdır, soyludur ve gerçekçidir. Onunla bağlarını koparma, ziyaret et, hakkını tanı.

5- Haccac b. Yusuf'a karşı da saygılı ol. Çünkü ülkeyi senin emrine hazırlayıp verecek, düşmanı uzaklaştıracak olan odur. O, samimi olarak mülkü sana teslim edecek ve Haricîleri de dağıtıp perişan edecek kişidir.

6- Sakın, kardeşlerinle ayrılığa düşmeyesin. Âdeta bir tek anne ve babanın çocukları imişsiniz gibi olun. Savaş konusunda özgürce davranın, iyiliğe ışık tutun. Çünkü vakitsiz savaş iyilik getirmez. Yapılan iyilik de sahibini güçlendirir, gönüllerin sevgiyle ona yönelmesini sağlar, dillerin de onu güzel yâd etmesine vesile olur.

7- Sonra şöyle devam eder: "Ben ölünce, sana biat etmeleri için halkı dâvet et. Gelmeyen olursa, boynunu vurmaktan kaçınma! Kız kardeşlerine iyi davran, onlara ikramda bulun. İçlerinde Fatıma'yı çok severim. Onu Bana Marya verdi, o inci kadar değerli bir yetimdir" dedikten sonra, "Onu benim için muhafaza buyur" diye dua eder. Amcasının oğlu Ömer b. Abdülaziz onunla evlenir.[137]

Abdülmelik'in Oğullarına Vasiyeti: Abdülmelik b. Mervan, ölüm döşeğinde iken oğullarını yanına çağırır ve onlara şöyle vasiyette bulunur:

1- Oğullarım! Size Allah'tan korkmanızı tavsiye ediyorum. Çünkü Allah'tan korkmak en sağlam sığınaktır. Size bir elbise süsledim ki içinizden büyük olanınız, küçüğüne onu giydirsin, küçükleriniz de büyüklerinin haklarına saygılı olsunlar istedim.

2- Sakın ola ki, aranızda anlaşmazlığa düşmeyesiniz. Çünkü öncekiler, aralarında anlaşmazlığa düştükleri için helâk oldular. Sayılarının çokluğuna rağmen o yüzden zelil oldular.

3- Mesleme'ye karşı saygılı davranın ve onun görüşlerine uyun. Çünkü o, sizi delirtecek olan cinnetinizdir. Siz bekleyen korku dolu nöbetinizdir.

4- Haccac'a ikram edin, çünkü sizin için ayaklarınızın altına minber koyacak kişi odur. Savaş esnasında özgürce hareket edin. İyilikte ise aydınlık vardır. Bir annenin birbirine karşı olgun davranan çocukları olun. Acılıkta siz tatlı olun, şiddet anında siz yumuşak davranın.

Abdülmelik daha sonra başını kaldırıp oğlu Velid'e dönerek:

5- Ey Velid! Size tarif etmek ve öğretmek isterim; beni mezarıma koyduğunda gözlerimi silesin ve bir cariyenin yaptığı gibi onları sıkasın, gözyaşı dökmeyesin. Beni mezarıma indirdiğinde işi ele alasın ve kolları sıvayarak kaplan derisini de

137 İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, 12/392–393

giyesin. Sonra da minbere çıkıp halkı biate çağırasın. Biri şöyle derse, sen de şöyle söyle" der.[138]

Abdülmelik'in ölümü ve toprağa verilmesi: Abdülmelik derdi ki. "Ben Ramazan ayında dünyaya gelmişim, Ramazan ayında sütten kesimlişim. Kur'an'ı Ramazan ayında hatmetmişim. Halifelik makamına Ramazan ayında oturmuşum. Endişem o ki, ölümüm de Ramazan ayında olsun."

Şevval ayı girince, artık emin olmuştu, bu ayda öldü. Dımeşk'te H.86 (705 M) yılında bir Cuma günü ya da çarşamba vefat etti. Kendisinden sonra veliaht olarak tayin ettiği oğlu Velid, babasının cenaze namazını kıldırdı. 60 ya da 63, bir rivayete göre de 58 yaşında iken vefat etti.

Cabiye kapısı ile Babussağir arasında toprağa verildi. Yüzüğünün kaşında, "Samimi olarak Allah'a iman ettim" diye yazılıydı. Abdullah b. Zübeyir'i öldürmesinden sonra ölümüne kadar tek halife olarak görev yaptı.

Ancak en doğru olan bilgilere göre Abdülmelik b. Mervan, öldüğünde 60 yaşında bulunuyordu. Çünkü kendisi H. 26 (646 M) yılında dünyaya gelmişti.[139]

138 Vasaya ve İzat Kiylet Fi Ahiri'l-Hayat, s. 96; el-Muammerun ve'l-Vasaya, s. 160; Tarihu İbn Asakir, 66/126
139 Ahbaru'd-Düvel ve Asaru'l-Uvel Fi't-Tarih, 2/22–23; İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, 12/396; Tarihu'l-Kudai, s. 347; Siyeru Alami'n-Nubela, 4/246

6. KONU

VELİD B. ABDÜLMELİK'İN HİLAFETİ (H.86–96/705–714)

Halife Velid: Ebul Abbas Velid b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem'dir. Emevî hanedanından olup Şam'lıdır. Babası tarafından veliaht olarak ilan edilip önceden kabul ettirildiğinden dolayı, babasının ölümüyle hilafet makamına geçmiştir. Çok zengin ve israfa düşkün, şişman, fazla ilim sahibi olmayan, tek hüneri bina yapmak olan biriydi.

Nitekim Şam'daki Ümeyye Camisi onun tarafından inşa edilmiştir. Keza, Resulüllah'ın (s.a.v) mescidini de yeniden inşa etmiş, içini ve dışını süslemiştir. Görev yaptığı sürece mutlu bir hayat sürmüştür. Endülüs kapılarını ve Türk beldelerini Müslümanlara açmıştır. Şarkı ve benzeri şeylere yönelen, birkaç ay nahiv ilmi üzerinde hırsla duran biriydi ama hiçbirinden bir fayda elde etmedi. Babası döneminde birkaç kez Rumlara karşı savaşmış, ayrıca hac görevini de yapmıştır.

Anlatılanlara göre üç günde bir Kur'an hatmedermiş, Ramazan ayında ise 17 hatim indirirmiş ve şöyle söylermiş:

"Eğer Allah, kitabında Lut kavminin fiilinden söz etmemiş olsaydı, herhangi bir kimsenin böyle bir fiili işlemeye kalkışacağını düşünmezdim."

Velid, oldukça düşüncesiz bir şekilde hareket eden ve acımasız olan biriydi. Hilafetle ilgili işleri yürütürdü. Fakihlere, yetimlere, yatalak olanlara, zayıf ve düşkünlere maaş bağlatmıştır, işleri kontrol altına almaya özen göstermiştir.[140]

UYGARLIĞA VE İNSANLIĞA DAİR İŞLERE ÖNEM VERMESİ

Peygamber Mescidinin Sahasını Genişletmesi: Velid b. Abdülmelik, Emevî-halifeleri içerisinde en şöhret bulanıydı. Daha çok yapı işlerine önem verirdi, şehirleri bayındır hale getirmeyi severdi. Bundan ötürü de adı, Ümeyyeoğullarının Mühendisi diye çıkmıştır.

140 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/348–349

Velid, Peygamber (s.a.v) mescidini inşa etmeyi ister ve onu en sağlam ve en güzel bir biçimde yaptırarak dönemindeki hilafetin azametini göstermek ister. Bunu da çok samimi olarak arzulamaktadır. Bu nedenle müminlerin annelerine ait hücreleri, Hz. Fatıma'ya ait olan bölümü, Hz. Aişe (ra) annemizin odasını –Allah hepsinden razı olsun yani Resulüllah'ın mübarek nâşının bunduğu odayı, Hz. Peygamberin mescidine katarak, mescidi genişletir.

Ancak tarihçilerin anlattıklarına göre, bu işe giriş esnasında Hz. Peygamberin hücresinin, ravzasının duvarlarında ayak kısmında gedikler açılmıştır. Halife Velid, tarafında konu ile ilgili emri, o sırada Medine valisi olan Ömer b. Abdülaziz'e ulaştığında, hemen o zaman tanınmış olan on fakihi ve halkın önde gelenlerini toplar. Onlara, Velid tarafından kendisine verilen emri haber verir. Hepsi buna karşı çıkarlar ve meseleyi hoş karşılamazlar. Resulüllah'a ait olan hücrelere dokunulmaması ve olduğu gibi bırakılmalarını isterler. Çünkü Resulüllah'a (s.a.v) ve eşlerine ait hücrelerin olduğu gibi bırakılmalarının, onlardan ders ve ibret alınması bakımından daha önemli olduğunu savunmuşlardır.[141]

Nitekim fukaha konu hakkında, "Bu, tavanı oldukça dar ve hepsi de hurma liflerinden oluşmuş olan bir hücredir. Duvarları ise kerpiçten örülmüştür. Kapıları da çul ve kalın bezlerdendir. Bu itibarla bunlara hiç dokunulmaksızın olduğu gibi bırakılmasında yarar vardır. Çünkü buraya ziyaret amacıyla gelen hacılar, misafirler, Hz. Peygamberin (s.a.v) içinde yaşadığı evin nasıl bir yapı olduğunu görürler de, bundan ders alırlar. Bu itibarla, Resulüllah'ın evini o halde gördüklerinde dünyaya olan bağlılıkları azalır, züht hayatına yönelirler. Bu nedenle dünyada eğer bir bina yapacaklarsa, başlarını sokabilecekleri kadar bir yerle yetinirler.

Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) hayatını burada geçirir, aileleriyle burada yaşardı. Bu basit evde güneşten ve soğuktan korunurdu. Kaldı ki öyle gökdelenler yaparak bina yarışına girişilmesi aslında Firavunların ve Kisraların âdetidir.

Kaldı ki, uzun emel peşinde koşturan herkes, dünyanın peşindedir ve orada ebedi kalacağını istemektedir" diye itirazda bulunurlar.

Ömer b. Abdülaziz bu durumu Velid'e bildirir, fukahanın ve toplumun önde gelenlerinin görüşlerini aktarır. Ancak Velid yazılanlara itibar etmez, Ömer b. Abdülaziz'e, mescidin yenilenmesini emir buyurur ve daha önce istediği doğrultuda yapılmasını ister.

Anlatıldığına göre, Said b. Müseyyeb (ra), Hz. Aişe (ra) annemizin hücresinin mescidin içine katılmasına karşı çıkar. Çünkü Hz. Peygamberin (s.a.v) kabri

141 İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, 12/414; eş-Şamil Fi Tarihi'l-Medine, 1/396; el-Kuburiyye Fi'l-Yemen, s. 71

oradaydı ve halkın burasını mescit edinmesinden endişe duymaktaydı. Böylece Hz. Peygamberin (s.a.v) kabrinin çevresinde bid'atlere yol açabilir; halk, kıbleye karşı değil de Resulüllah'ın kabrine karşı namaza durabilir. Hatta bu nedenle ölülerden medet beklenebilir. Bu da sakınca oluşturur. Bu nedenle İbn Müseyyeb (ra) olaya şiddetle karşı çıkıyordu.

Hz. Peygamberin (s.a.v), kabrinin içinde bulunduğu hücresinin Peygamber mescidinin içine alınması, ona dâhil edilmesi halife Velid zamanında olmuştur. Keza, mescidin ziynetlerle süslenmesi gibi hususlar da onun emri üzerine olmuştur. Daha sonraları, tüm hücrelerin mescide dâhil edilmesi gerekti. Böylece bu hücreler üzerinde bina inşa edildi, kubbe konuldu. Sonra da artık bu hücrelerde namaz kılınır oldu.

Hz. Peygamberin (s.a.v), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in (rma) kabirlerinin bulunduğu hücre duvarla çevrilerek, üzeri kapatıldı. Böylece buranın mescit haline getirilmesi önlenmiş oldu. Çünkü Hz. Peygamberin de (s.a.v) dikkat çektikleri gibi, kendi kabrinin de tıpkı Yahudi ve Hıristiyanlarda olduğu gibi kabrinin bir tapınak haline gelmesi önlenmiş oldu. Zîra Resulüllah (s.a.v) bir hadislerinde, "Allah, Yahudi ve Hıristiyanlara lânet etsin. Çünkü onlar peygamberlerinin kabirlerini mescit haline getirdiler"[142] buyurmuştu.

Yine Resulüllah (s.a.v), "Dikkat edin, kabirleri mescide dönüştürmeyin. Ben sizi böyle bir davranış içine girmekten menediyorum."[143]

Tâbiun, Hz. Peygamberin kabri çevresinde oldukça yüksek olan duvarlar ördüler. Böylece görünmesini önlediler ki, avam olan tabaka, mescide geldiklerinde kabri görerek gidip kabre doğru namaz kılmasınlar.

Daha sonra da kabrin kuzey kısmından iki duvar daha örerek, halkın kabre yönelmesini engelleyecek şekilde kabre karşı dönerek namaz kılmalarına mani oldular. Bu, mecbur kalınması durumunda ulülemrin ve ilim ehlinin buldukları bir çaredir. Bundan böyle kimse oraya dönerek namaz kılamazdı. Zîra kabirlere doğru namaz kılmayı yasaklayan bir hayli rivayet bulunmaktadır. Gerekçe kabirlerin mescit ve kıble olarak kabul edilebileceği endişesidir.[144]

Ayrıca Velid, Medine valisi Ömer b. Abdülaziz'e, Medine'de suyu belli yerlere akıtıp götürmek amacıyla, su kaynakları açması emrini de verdi. Vali gereğini yaptı, ayrıca halkın su ihtiyacını kolaylıkla karşılayabilmeleri için kuyular da açtırdı. Keza, kolaylıkla yollarda gidiş ve gelişin sağlanması için de gerekeni yaptırttı. Medine

142 Buhari, H:435–436
143 Müslim, H:532
144 Nevevi, Şerhu Müslim, 5/12–13

Mescidin hemen yanında bulduğu boş bir arazide açtırdığı membaa su taşıtarak halka su sağlamış olması çok hoşuna gitmişti.[145]

Emevî Mescidinin Yapılması

İbn Kesir, H.96 (714 M) yılı olayları ile alakalı olarak diyor ki: "Bu yıl, Dımeşk'te Emevî camisinin inşaatı, banisi olan Velid b. Abdülmelik b. Mervan eliyle bitti. Allah bundan ötürü Müslümanlara en güzel mükâfatı versin.

Bu Camiin yapıldığı yerin arsası aslında, bir mâbet idi. Buraya Yunanlı Keldaniler bu mâbedi yapmışlardı. Ki, Şam'ı da kuran Keldanilerdir. Daha sonra Hıristiyanlar bunu büyüterek burasını kendileri için en büyük mâbet, haline getirmişlerdi. Hıristiyanlar, İslâm gelinceye dek burasını yaklaşık üç yüz yıl mâbet olarak kullandılar.

Velid, halife olarak göreve gelince, ilk iş olarak bu kiliseyi mescide dönüştürmeyi amaçladı. Bunun için de önce Hıristiyanlarla ön görüşme yaptı, onların rızasını alarak ve karşılığında kendilerine çok büyük miktarda para ödeyerek satın aldı. Daha sonra Velid, kiliseyi yıktırdı. Halkın önde gelenleri Emirler, liderler hep bir araya geldiler. Hatta Hıristiyan keşişleri, din adamları da geldiler ve halife Velid'e,

"Ey Müminlerin! Emiri! Bizim, eski kaynaklarımızdan öğrendiğimize ve okuduğumuza göre, burasını yıkacak olan kimse delirirmiş" dediler. Halife Velid de onlara, "Ben, yüce Allah için delirmeyi istiyorum. Allah adına yemin ediyorum ki, hiçbir kimse benden önce bu kiliseden hiçbir şeyi yıkmasın" diye cevap verir.

Halife Velid, daha sonra minareye çıkar ve sonrasında da kilisenin en yük tepesine çıkar, orada, en üstte bulunan bir taşa baltayı vurup yerinden alarak aşağıya fırlatır. Bunun üzerine tüm Emirler ve görevliler kiliseyi yıkmak içim birbirleriyle neredeyse yarışa girdiler. Dolayısıyla Velid'in kendisi olsun, emirleri olsun hepsi burasını, çevresindeki irili ufaklı yerleri, kesimhaneleri yıktılar.

Sonra da cami inşasına başladılar. Halife Velid, bu camiin yapımı için birçok usta, sanatkâr ve mühendis görevlendirdi, birçok kişi de işçi olarak burada görev aldı. Binanın yapımından sorumlu kişi olarak kadreşini, kendisinden sonra hilafet makamına gelecek olan veliaht Süleyman b. Abdülmelik'i görevlendirdi.

Halife Velid, Ümeyye Mescidinin yapımı için her birinin içinde on dörder bin dirhem bulunan dört yüz sandık harcama yaptı. Bir diğer rivayete göre ise her bir sandık içerisinde yirmi sekizer bin dirhem dört yüz sandık harcama yaptı. Bu durumda diyeceğim o ki; birinci hesaba göre bu cami için harcanan para miktarı, beş yüz milyon altı yüz bin dinardır. İkinci duruma göre harcanan meblağ bir milyar üç yüz yirmi bin dinar eder.

145 İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, 12/415; el-Kuburiyye Fi'l-Yemen, s. 73; Dirase Fi'l-Ehvai ve'l-Firaki ve'l-Bidai, s. 250

Burada Velid'in kulağına, "Velid, hazinenin bütün parasını, haksız yere mescide harcıyor" diye dedikodular gelir. Bunun üzerine, "Namaz toparlayıcıdır" mânasında olan "Essalatu Camiatun" diye ilan verdirir. Sesi duyanlar toplanırlar. Velid, minbere çıkar ve "Kulağıma gelen bilgilere göre siz, 'Velid, Beytülmalin parasını haksız yere harcıyor' diye konuşurmuşsunuz" der ve sözlerine şöyle devam eder: "Ey Ömer b. Muhacir! Git ve Beytülmalde bulunan malı getir" diye emir verir. Ömer b. Muhacir hemen gider ve katır yükleriyle Beytülmalde bulunan malı caminin yanına taşıtır. Onları kubbenin altına serdiği yaygı üzerine yayar, altını ve saf gümüşü buraya boşaltır. Tâ bir tepecik oluşturuncaya kadar altın ve gümüşü taşıtır. Yığın o kadar büyüktür ki, bir tarafta duran bir kimse, yığının öteki tarafında duran kimseyi göremez olur.

Mallar tartılınca görüldü ki, o şehirde bulunan halk, üç yıl hiç çalışmadan evlerinde otursalar, kendilerine yetecek miktarda mal varlığı bulunmaktadır. Bir diğer rivayete göre de o şehirde bulunan halka tam on altı yıl çalışmasalar kendilerine yetecek miktarda altın ve gümüş bulunmaktadır.

Bu durum karşısında halk sevinç ve mutluluk içerisinde Allah'a hamd ederek evlerine dönüp gittiler. Sonrasında halife Velid şöyle konuştu: "Ey Şamlılar! Siz halka karşı dört şeyle övünüyorsunuz: Şehrinizin güzel havasıyla, suyunuzla, meyvelerinizle ve hamamlarınızla üstünlük sahibisiniz. Ben de istedim ki sizin bu övüncünüze bir beşincisini katayım. İşte o da, bu camidir. Bundan dolayı Allah'a hamd edin ve ona şükrederek ve dua ederek evlerinize dönün."

Ümeyye camisinin inşası bitince yeryüzünde ondan daha güzeli, daha üstünü ve daha iyisi yapılmamıştı. Çünkü birisi o camiye veya onun herhangi bir tarafına, bir yerine baktığında her bir yerinde ayrı bir güzellik göreceğinden şaşkınlık geçirecek, bir bakan bir daha bakmak isteyecek ve bakmaktan hiç bıkmayacaktır. Çünkü her bakışta farklı bir güzellikle karşılaşacaktır."[146]

Velid Döneminde Hastaneler

Halife Velid b. Abdülmelik, cüzam hastalığına yakalananlar için ilk hastane yapan kişidir. Bu, H.88 (706 M) yılında gerçekleşmiştir. İlgili hastanede sahasında oldukça uzman olan doktorlar görevlendirilmiştir. Bunların her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmış ve kendilerine maaş takdir edilmiştir. Aynı zamanda hastalığın başkalarına da geçmemesi için karantina uygulaması getirilmiştir. Bu yerler, tarihte cüzamlılar yurdu olarak meşhur olmuştur.

Üstat Dr. Ahmet Şevket Şatti diyor ki: "Şam'da Velid b. Abdülmelik'in cüzamlılar

146 İbn Kesir, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, 12/566-579

merkezi ilk olarak H. 88 (706 M) senesinde faaliyete geçmiştir. Daha sonraki tarihlerde birçok Arap büyük yerleşim birimlerinde bu türden hizmet veren yerler faaliyete geçirilmiştir. İlk kez cüzam hastalığına yakalananların tedavisi bu merkezlerde bilimsel uygulamalarla yapılır olmuştur."

Ahmet İsa Bekir de diyor ki, Şeyh Ebul-Abbas Ahmet Kalkaşandi de şöyle diyor: "Şam'da ilk olarak hastalar için hastane kuran kişi Velid b. Abdülmelik'tir. Kendisi Ümeyyeoğulları soyundan gelen altıncı halifedir. Reşiduddin b. Vatvat diyor ki: "İlk olarak hastaneler yaptıran, buralarda yatan cüzamlı, yatalak, kör, yoksul kişilere ayrıca maddi yardım sağlayan kişi, Velid b. Abdülmelik'tir. Velid, sadece bununla da yetinmemiş, ayrıca hastalara hizmet verecek elemanlar da görevlendirmiştir."

Takıyyüddin Markizi diyor ki: "İslâm'da ilk olarak hastaneler yaptıran, hasta bakım yurtları açan kişi, Velid b. Abdülmelik'tir. Nitekim ilk olarak misafirhaneler açan kişi de Velid'dir. Bütün bunlar H.88 (706 M) yılında gerçekleşmiş olan şeylerdir. Velid, yaptırdığı hastanelere uzman hekimler tayin etmiş ve kendilerine, hizmetleri karşılığında maaş ödemiştir. Bu arada bulaşıcı hastalığa yakalananların dışarıya çıkmamalarını, onların sağlıklı olan insanlardan ayrı yerlerde tedaviye alınmalarını da emretmiştir. Bu arada hastalara ve gözleri görmeyenlere de maaş bağlamış, bunlara yardım için hastabakıcılar vermiştir. Onlara da ayrıca ücret vermiştir. Ancak bu hastanelerin genelde nerelerde, hangi bölgelerde yapıldığına dair elde geniş bir bilgi bulunmamaktadır.[147]

Devlet, Yoksulun İhtiyaçlarını Garanti Altına Alması Ve Yol Yapımı

Velid, dönemindeki ilim adamlarına, hukukçulara, zayıf ve güçsüzlere, fakir ve yoksullara kendilerine yetecek düzeyde maaş bağlamış ve aynı zamanda dilenmelerini de yasaklamıştır. Velid, bunları maaşa bağladığı gibi ağır hastalara, yatalaklara, bulaşıcı hastalığı bulunanlara ve körlere de maaş dışında bizzat onların hizmetlerini yapacak bakıcılar vermiş, körleri götürüp getirecek elemanlar vermiş ve onları da ayrıca maaşa bağlamıştır.

Velid döneminde büyük fetihler yapılmış, bu hizmetlerin yanında Velid, şehir planlamasına, yol yapımına, özellikle de hacıların kolay bir şekilde hacca gidip gelmeleri, görevlerini kolaylıkla yapmaları için de yol yapımına önem vermiştir.

Nitekim bu amaçla Medine valisi Ömer b. Abdülaziz'e yazı göndermiş, ondan Medine'de su kuyuları açmasını istemiş, Medine'nin belli yerlerine su membaları kurmasını emir buyurmuştur Aynı zamanda Peygamber (s.a.v) Mescidine gelip

147 el-Müsteşfeyatu'l-İslamiyye Mine'l-Asri'n-Nebeviyyi İle'l-Asri'l-Osmanî, s. 80, 188; el-Emeviyyun ve Asaruhum el-Mimariyye, s. 97

gidenlere hizmet vermeleri, suyunu eksik etmemeleri için gereken önlemlerin alınması emrini de vermiştir.[148]

GELİRLER İDARESİNİN KURULMASI

Halife Velid, izlediği siyasette babasının izlemekte olduğu siyaseti devam ettiriyordu. Ekonomik konularda olsun, idari bakımdan olsun ve daha başka konularda olsun, babası nasıl bir siyaset ve yol izliyor idiyse Velid de onu devam ettiriyordu. Nitekim gelir meselesini de Velid, kendi döneminde getirdiği bir uygulama ile düzene sokmuştur.

Devletin bu birimi özellikle taşınmaz mallara, imaretlere ve benzeri yerlere bakmakla sorumlu olan bir daireydi. Nitekim Nufey' b. Züeyb, Velid döneminde onun adına böyle bir teşkilatı oluşturmuştur. Nitekim bunun adı Dımeşk'te Saracin pazarında bir yere verilmiştir. Gerçi daha öncesinden kurulma ihtimali olmakla birlikte sözkonusu bu dairenin Velid'in hilafeti döneminde faaliyete sokulduğu kesindir. Kaldı ki sözkonusu zatın adının Dımaşk'ın bir sokağına verilmesi, bu bölgede devlete ait birtakım mülklerin olduğunun delilidir. Çünkü adı geçen Nufey', bu mülklerden gelen gelirleri toplamak ve bunları ilgili defterlere kaydetmekten sorumlu yetkili kişiydi.[149]

VELİD VE KUR'AN-I KERİM

Emevî soyundan gelen halife ve Emirler Kur'an okumaya çok önem verirler ve çok hatim yaparlardı. Nitekim Velid, bu mânadaki bir sevgiyle dolu olarak yetişmiş, çok Kur'an okuyan, halkı buna teşvik eden, ezberlemelerini isteyen bir halifeydi.

İbrahim b. Ebu Abele diyor ki; bir keresinde günün birinde Velid b. Abdülmelik bana demişti ki: "Kaç günde bir hatim indiriyorsun?" O da "Şu ve şu kadar günde" diye cevaplar. Bunun üzerine Müminlerin Emiri Velid, tüm meşguliyetine rağmen her üç günde bir hatim indirdiğini, bir rivayete göre de her yedi günde bir hatim indirdiğini söylemiştir. Yine rivayetlere göre Ramazan ayında 17 hatim indirirmiş.

İbrahim b. Abele diyor ki: "Allah, Velid'e rahmetiyle muamele buyursun. Onun gibisi bulunur mu hiç? Dımaşk mescidini yaptı, bana, Beytulmakdis'teki kurraya dağıtmam için bir miktar gümüş verdi."

Taberani'nin rivayetine göre Mahzumoğullarından biri, borcunu ödemesi için

148 Tarihu't-Taberi, 7/337; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/609; el-Alemu'l-İslami Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 158

149 İdaretu Biladi'ş-Şam Fi'l-Ahdeyni'r-Raşidiyyi ve'l-Emeviyyi, s. 200

Velid'den yardım ister. Velid de, "Eğer sen gerçekten bunu almaya layıksan, evet, onu karşılarız" der. Adam da, "Ben, senin akraban iken, böyle bir yardıma nasıl layık olmayabilirim ki?" der. Halife Velid, adama, "Kur'an okumasını bilir misin?" diye sorar. O da, "Hayır" der.

Bunun üzerine Velid o adama, "Bana yaklaş" der. O da, kendisine yaklaşınca, Velid, elinde bulunan çubuğuyla, onun elinde bulunan sarığını alır ve elinde bulunan çubukla adama birkaç tane vurur. Bir başka adama da, "Bu adamı hemen yanına al, o, senden Kur'an öğreninceye kadar, onu yanından ayırma!" der.

Bir keresinde Osman b. Yezid b. Halid, Velid'in yanına gelerek, "Ey Müminlerin Emiri! Benim bir miktar borcum bulunuyor" der. O da kendisine, "Sen Kur'an okumasını bilir misin?" diye sorar. Osman da, "Evet" der. Bunun üzerine Velid, ona, Enfal suresinden on ve Tevbe suresinden de on âyet okumasını istedi. Osman da, istendiği okudu. Bunun üzerine halife Velid, "Tamam, borcunu ödeyelim de böylece akrabalık bağımızı koparmayalım" der.

İbn Kesir ondan bahisle diyor ki: "Nefsine hâkim, görüşlerinde isabetli olan" biriydi. Nitekim şu ifade onun söylediği güzel sözlerden biridir: "Eğer yüce Allah, Lut kavminin kıssasını Kur'an'da haber vermemiş olsaydı, ben gerçekten bir erkeğin kadınlarla ilişkiye girdiği gibi bir erkekle de ilişkiye girebileceğini asla tahmin etmezdim."[150]

URVE B. ZÜBEYİR, VELİD'İN SOFRASINDADIR

Urve b. Zübeyir b. Avam, Resulüllah'ın yakınlarından birinin oğluydu, döneminin tanın ilim adamlarından olup, Medine'de sayılı ilim adamlarından biriydi. Aynı zamanda o dönemin tanınmış yedi fakihi arasında bulunuyordu. Her gün yüzünden olmak suretiyle Kur'an okurdu, geceleri de yine Kur'an okuyarak geçirirdi.

Urve bir gece dışında hiçbir gece Kur'an okumayı ve ibadet etmeyi terk etmemiş, bırakmamıştır. Kur'an'ı okuyamadığı veya gecesini ibadetle geçiremediği gece ise, bacağının kesildiği gece olmuştur. Bu olay şöyle olmuştur. Bir keresinde Urve, Velid b. Abdülmelik'e gitmek üzere yola çıkar. Ancak VadilKura denilen yere geldiğinde ayağında bir ağrı hissetmeye başlar, derken ağrıyan yerde bir yara oluşur ve yara giderek yayılmaya başlar, ağrı ve sızıdan duracak halde değildir.

Nihayet Velid'in yanına varır, fakat ayakta duracak hali yoktur. Bunun üzerine, kendisine "Ebu Abdullah! Bunu kesmek gerekir" denir. O da, "İşte ayağım önünde, al kes!" der. Bunun üzerine hemen doktor çağrılır ve doktor, ayağı kesmeden önce,

150 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/, 403, 12/607; Tarihu't-Taberi, 7/397–398

ağrıyı hissettirmeyecek bir ilacı ağzında çiğnemesini ya da yutmasını ister. Ki bayılsın ister.

Ancak Urve bunu kabul etmedi, "Siz böylece kesin" dedi. Nihayet doktor ayağını bacağın yarısından itibaren kesti, bu esnada kendisinden sadece hafif bir sızlanma duyulur, onun dışında herhangi bir şey yapmaz.

Velid onun hakkında takdirlerini şöyle dile getirir: "Urve ne sabırlı bir insanmış, bacağının kesilmesine rağmen tıs bile demedi." Urve ayağını kaybettikten sonra, bu yolculuğunda oğlu Muhammed'i de kaybeder. Oğlu Muhammed, Velid'in hayvanlarının ahırında iken, bir at onu tekmeler ve çocuk ölür.

Bunun üzerine adamın biri Urve'ye, tâziyede bulunmak için gider. Urve de gelen adama, "Eğer sen, kaybettiğim ayağım sebebiyle bana tâziyeye gelmişsen, bil ki ben o ayağımı Allah için feda ettim" der. Ancak adam, "Bilakis ayağın için değil, oğlun Muhammed için sana tâziyede bulunmaya geldim" der.

Urve, "Oğluma ne oldu ki?" diye sorar. Adam da, durumu olduğu gibi ona aktarır. Bunun üzerine Urve, "Allah'ım, ayağımın birini aldın, birini ise bana bıraktın. Oğlumun birini aldın, gerideki oğullarımı bana bıraktın" diye dua eder.

Bir rivayete göre Urve, "Allah'ım! Benim yedi oğlum var, bunlardan birini alırsan, bana geride altı tanesini bırakmış olursun, Allah'ım dört organım, kol ve bacaklarım var, bunlardan birini alırsan, geriye üç tanesi kalır. Eğer beni hastalıklarla imtihan edersen, afiyeti de sendedir. Eğer alırsan, onu ebedi kılarsın" diye dua edermiş.

Urve'nin oğlu Abdullah'tan gelen bir rivayette diyor ki: Babam, tepsi üzerinde duran kesilen ayağına bakınca, "Allah da bilir ya, ben seninle asla Allah'a karşı gelecek, isyan sayılacak bir fiil işlemek için yürümedim. Ben de zaten biliyorum" demiş.

Urve Medine'ye gelince, İbn Münkedir onu ziyarete gider ve kendisine, "Nasılsın?" diye sorar. O da, "Bu yolculuğumuzdan dolayı çok yorgun düştük" (Kehf, 18/62) mealindeki bu âyeti okur.

Urve b. Zübeyir (ra), Medine'ye döndüğünde İsa b. Talha yanına gelir. Urve de, oğullarından birine, "Ayağımı, amcanızın görmesi için açın" der. Oğlu da, denileni yapar. Bunun üzerine İsa, "Vallahi ey Ebu Abdullah! Biz seni ne güreş tutman ve ne de yarış yapman için hazırlamadık. Allah, bizim muhtaç olduğumuz şeyleri senin için ebedileştirmiştir. Senin görüşün, senin ilminin sonucudur" der.

Bu sözleri İsa'nın ağzından dinleyen Urve de, "Senin gibi, kimse bana tâziyede bulunmadı" der.

İbn Hallikan diyor ki: "Ona taziye verenler arasında en güzel tâziyeyi İbrahim b. Muhammed b. Talha yapmıştır. O demiş ki: "Senin bundan böyle yürümeye ihtiyacın yok, koşmana da gerek yok. Çünkü sen, çok önceden ayağını ve bir de oğlunu gitmen gereken yere, cennete gönderdin. Allah'ın izniyle, bütün geri kalan kısmı da, o önce giden parçaları izleyecektir. Bizim gerçekten senin ilmine ve görüşüne ihtiyaç duyduğumuz şeyi, Allah senin için ebedi kılmıştır. Allah senin sevabını mutlaka verecektir, ödemesi de senin istediğin gibi olacaktır, diye tâziye ve tesellide bulunmuştur."

Urve, 67 yaşında iken H.93 (711 M) yılında vefat etmiştir.[151]

VELİD HACCAC'DAN HAYATININ YAZILMASINI İSTİYOR

Velid, Haccac'a, hayatının yazılması için emir verir. O da şunları yazar: "Ben görüşümü uyararak ortaya koydum, isteklerimi tamamladım. Kavmi içinde itaat olunan efendiye yakın oldum. Onun emri altında çetin savaşlar sürdürdüm. Bir emanet olarak fazlasıyla haraç temin ettim. Kendi adıma düşmanların için bir pay ayırdın ki bu, bana göre bir hataydı. Kötülerin boynuna kılıcı indirdin, iyilik yapanlara da ödül ile karşılık verdin. Suçlu olan, günahlarının saldırısından korkar. İyilik yapan da kendi isteğine göre sevap kazanır.[152]

VELİD B. ABDÜLMELİK'İN EŞİ ÜMMÜL-BENİN

Ümmül-Benin, Emevilerden olan Abdülaziz b. Mervan'ın kızıdır. Velid b. Abdülmelik'in de eşidir. Çağının hanımefendilerindendir. Ebu Zur'a Tabakat adlı eserinde ondan, Şam'da hadis rivayet eden kadınlardandır, diye söz etmektedir.

Ebu Zur'a diyor ki: "Abdülaziz b. Mervan'ın kızı Ümmü'l-Benin'den İbrahim b. Abele hadis rivayet etmiştir. Allah'ı çok zikreden bir hanımefendiydi. Kalbi hep Allah'ın kitabı ileydi. Sabah ve akşam hep Kur'an okurdu. Ne zaman yanına varılsa, hep Kur'an okurken görülürdü. Kocası Velid ile Kur'an okumada yarışırdı. Kendisinin çok güzel yeri, konumu ve sözleri vardır.[153] Bunlardan bir kısmı şöyledir:

Allah'tan korkması: Yanına döneminin birçok kadınları gelip giderlerdi. Kur'an okurken, Allah'ı anarken, gönlü Allah haşyetinden ve mehabetinden korku dolardı. Basiret gözüyle, âhirette saadete erenler arasında yer alacak olanların, Allah'tan korkanlar olduğunu görürdü.

151 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/421, 4/431–434
152 eş-Şuhubu'l-Lamia, s. 635–636;
153 Tehzibu't-Tehzib, 1/142–143; Nisaun Min Asri't-Tabiin, s. 191

Nitekim şu güzel sözler onundur: "Allah korkusuyla kalpleri dolu olanlardan daha iyisi bir ziynetle süslenmiş olamaz. Allah'a, ancak onun rızası sayesinde yaklaşılır."

İbnü'l Cevzi'nin anlattığına göre, her hafta Cuma günü bir köle azat eder ve onu Allah yolunda bir ata bindirip serbest bırakırmış. Tâbiundan olan bu kadın çok üstün bir dereceye sahipti. İşlerini dikkat ve titizlikle yapardı. Meşru olmayan hiçbir malı kabul etmezdi. Gayrimeşru olarak gelen bir hediyeyi de kabul etmezdi. Şimdi bunun kıssasını aktarayım.

Velid b. Abdülmelik ile Yemen'den Muhammed b. Yusuf hacca giderler. Adam Velid'e, birçok hediyeler getirir. Bunun üzerine eşi Ümmü'lBenin, kocası Velid'e, "Ey Müminlerin Emiri! Muhammed b. Yusuf tarafından getirilen hediyeyi bana ayır" der. Emirü'lmüminin de, hediyelerin hanımına verilmesi emrini verir. Ancak gelen hediyelerin çok fazla olduğunu görünce, Ümmü'lBenin, bunları adama tekrar iade eder. Kocasına da bu hediyelerin oldukça fazla olduğunu, ancak öğrendiğine göre bu adamın halkın malını gasp ettiğini, halka haksızlık ettiğini ve mallarını ellerinden zorbalıkla aldığını anlatır.

Muhammed b. Yusuf, iade edilen hediyelerini bu defa halife Velid'e getirir. Halife Velid de ona, "Öğrendiğime göre sen bu hediyeleri, halkın malını gasp ederek ve onlara haksızlıkta bulunarak edinmişsin" der. O da, "Böyle bir davranıştan Allah'a sığınırım" der. Bu durum üzerine halife Velid adama, "Rükn ile Makam arasında" elli defa Allah halktan hiçbir şey almadığına, haksızlık etmediğine dair yemin verdirir. O da yemin eder. Halife Velid de bunun üzerine hediyeleri kabul eder ve onları, eşi Ümmü'l-Benin'e iade eder.

Muhammed b. Yusuf da daha sonra Yemen'de vefat eder.[154]

Ümmü'l-Benin'in Cömertliği: Kendisine, "Sana göre en güzel şey nedir?" diye sorulduğunda o, "Allah'ın üzerimdeki nimetlerine karşılık yaptıklarımı kabul buyurmasıdır" demiştir.

Cimrilik için de der ki: "Cimrilerin Allah hakkında suizanda bulunmaları bile en büyük haksızlık olarak onlara yeter."

Bu kadın, evine hanımları dâvet eder, onlara güzel giysiler giydirir, ellerine ihtiyaçlarını verir ve "Giysiler sizindir. Verdiğim paraları da, içinizde fakir olan yakınlarınıza dağıtın" derdi. Aslında böyle yaparak, o kadınları da yardım etmeye, başkalarına yararlı olmaya hazırlıyor ve onlara örneklik ediyordu.

Yine bu kadın, "Yuh olsun cimriliğe! Vallahi cimrilik eğer bir giysi olsaydı, onu giymezdim, eğer bir yol olsaydı, o yoldan yürümezdim" derdi. Yine, "Asıl cimrilik, nefsi adına cennet konusunda cimrilik etmesidir" derdi.

154 Nisaun Min Asri't-Tabiin, s. 159; Tarihu't-Taberi, 7/399

Ümmü'lBenin fakir ve yoksullara vermeyi, ihtiyaç sahiplerine dağıtmayı seven bir kadındı. Evde yardım edeceği bir şeyi olduğu sürece hep yardımını devam ettirirdi. O, "Her toplumun bir hevesi, bir hobisi vardır, benim de zevkim yardım ve harcamadır" derdi. "Vallahi yakınlarıma yardım etmem, güzel bir yemeğin aç olanın hoşuna gitmesinden, soğuk bir suyun susuz olanın hoşuna gitmesinden daha çok hoşuma gider" der.

Yine bu kadın, "Hiçbir zaman kimseyi asla kıskanmadım, sadece iyilik yapanları kıskandım. Ben de o iyilikte onlara ortak olmayı ne kadar isterdim" derdi.

Anlatıldığına göre Ali b. Abdullah'ın kızı Süreyya, kocası Süheyl b. Abdurrahman b. Avf vefat edince –ya da eşini boşayınca bu kadın-, Şam'da halife olan Velid b. Abdülmelik'e, borcunun ödenmesi amacıyla yardım için gider. Bu kadın, halifenin eşi Ümmü'lBenin'in yanında iken, halife Velid içeri girer. Halife, yanındaki kadının kim olduğunu sorar. Eşi Ümmü'lBenin de kocasına, "Ali'nin kızı Süreyya'dır. Borcu ve ihtiyaçları varmış, yardımcı olmam için bana gelmiş. Ben de ihtiyaçlarını karşıladım" der.

Kadın, Ümmü'l-Benin ile onun eşi olan halife Velid'e teşekkür ederek ayrılır.[155]

Ümmü'l-Benin ve Haccac: Tarihi kaynaklar şöyle bir olaydan söz ederler. Haccac b. Yusuf, bir gün Velid b. Melik'in yanına gelir ve huzuruna girer. Başında siyah bir sarık, elinde bir Arap yayı ve bir de okdanlığı vardır. Hanımı adamı bu halde görünce, kocasından, yanındaki bu silahlı adamın kim olduğunu öğrenmesi için adam gönderir. O da gelen adamın Sakif kabilesinden Haccac b. Yusuf olduğunu söyler.

Bunun üzerine Ümmü'l-Benin halife olan kocası adına şöyle der: "Vallahi, senin ölüm meleğiyle baş başa kalman bana göre Hacca b. Yusuf 'la baş başa kalmandan daha sevimli gelir. Yahu bu adam haksız yere ve düşmanca bir şekilde birçok itaat ehli insanı kılıçtan geçirip öldürmüştür" diye söylenir.

Haccac, Ümmü'l-Benin'in kendisi hakkındaki kanaat ve düşüncesini sezer. Bunun içinde halife Velid'e, "Ey Müminlerin Emiri! Yanında kadın süsü ve kokularını bulundurma, çünkü kadınlar reyhandırlar, çiçektirler. Onlar savaş kahramanı değiller. Onları işlerin hakkında bilgilendirme ve sırrını onlara aktarma. Sakın onlarla istişarede bulunma. Çünkü onların görüşleri isabetli değildir. Onlar hep basit işlere yönelirler. Onları, kendilerini ilgilendiren işler dışında başkaca herhangi bir şeyle meşgul etme. Yanında başka birisi için aracı olmalarına sakın fırsat tanıma. Yanlarında çok oturma. Çünkü bu durum aklını başından alır, değerini düşürür" diye konuşur.

155 Kurtubi, Nehcu'l-Mecalis, 1/119; Nisaun Min Asri't-Tabiin, 2/160–163; Tarihu Dımaşk; Beyhaki, el- Mehasin ve'l-Mesavi, s. 186; Husari, Zehru'l-Adab, 1/258

Daha sonra Velid kalkar ve çıkar gider. Velid hanımına Haccac'ın söylediklerini haber verir. Bunun üzerine eşi Ümmü'l-Benin de kendisine, "Haccac, yarın sana geldiğinde, senden onu bir ara bana selâm vermesi için yanıma gönderiver" der. Velid de "Olur" der. Ertesi gün Haccac geldiğinde Velid ona, "Eşim Ümmü'l-Benin'in yanına bir uğra da kendisini selâmla" der. Haccac da, "Ey Emirü'lmüminin, beni bağışlayın" der. Ancak halife Velid, "Hayır, mutlaka görmen gerekir" diye söyler.

Haccac, çaresiz kabul eder ve zaten kadının kendisi hakkında ne düşündüğünü de sezer. Çünkü daha önce hediyeler konusunda kardeşi Muhammed b. Yusuf 'un başına gelenleri bilmektedir. Artık İster istemez oraya gider. Ümmü'l-Benin Haccac'ı uzun bir süre bekletir. Sonra huzura girmesine izin verir ve ayakta bekleterek, oturmasına izin vermeden der ki: "Abdullah b. Zübeyir'i ve İbn elEş'as'ı öldürtmesi için halifeyi kışkırtan sensin. Abdullah b. Zübeyir'i sen öldürdün" der, sonra da onun yaptığı tüm rezillikleri, kötülükleri bir bir döker. Bu arada, bir gün önce kadınlar hakkında kocasına neler söylediğini ona hatırlatır. Çok iğrenç bir görüntüsü olduğunu, fena bir ahlâka sahip bulunduğunu yüzüne haykırır. Sonra da cariyelerinden birine, ona kapıyı göstermesini söyler.

Haccac, rezil olmuş halde oradan ayrılır ve doğruca halife Velid'in yanına geçer. Halife Velid Haccac'a, "Ey Ebu Muhammed! Ne oldu?" diye durumu öğrenmek istediğin de o da, "Vallahi ey Emirü'lmüminin! Ağzı hiç durmadı, hep konuştu. O anda orada olmaktansa yerin dibinde olmayı çok istedim" der.

Halife Velid, kahkaha atar ve Haccac'a dönerek, "Bilir misin o, Abdülaziz b. Mervan'ın kızıdır" diyerek hanımının ne kadar yaman bir kadın olduğunu ona hatırlatır.

Bu arada halifenin eşi Ümmü'l-Benin ile alakalı olarak uydurulan ve onun Yemenli Vaddah ile arasında cereyan şeylere gelince, tamamen uydurulan senaryolardan ibarettir. O kıssanın aslı yoktur, tarihi gerçekliklerle de bir ilgisi bulunmamaktadır.[156] Bu bakımdan dikkate almadığımızdan burada zikre değer bulmadık.

HALİFE VELİD İLE BİZANS KRALI ARASINDA YAZIŞMALAR

Burada Halife Velid ile Bizans kralı arasında gerçekleşen yazışmalardan da söz etmek gerekmektedir. Velid, Şam'daki kilise'yi yıktırıp da yerini cami yaptırınca, Bizans kralı ona şöyle yazmıştı: "Sen kiliseyi yıktırdın, oysa baban onun yerinde kalmasını isterdi. Eğer babanın yaptığı iş doğru idiyse, sen yanlış yaptın. Eğer babanın yaptığı iş doğru değilse, o takdirde bunun sebebini açıkla."

156 Vefeyatu'l-Ayan, 2/44–45; Nisaun Min Asri't-Tabiin, 2/169; Eseru Ehli'l-Kitabi Fi'l-Fiteni ve'l-Hurubi'l-Ehliye, s. 418

Velid de ona şu âyeti yazarak cevap verir: **"Davud ile Süleyman'ı da hatırla! Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk. Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik."** (Enbiya, 21/78–79)

Velid, Kostantiniye'yi fethetmek istediğinde, bunun için gerekli hazırlıkları yapıyordu. Bunun üzerine Bizans kralı, Velid'e Danya denen bir adamı elçi olarak gönderir. Danya o sırada Sinop valisiydi. Kral taraflar arasında bir barış antlaşmasının yapılmasını istiyordu. Bu arada gönderilen elçiye aynı zamanda bölgede Müslümanların Kostantiniye'ye yönelik olarak ne tür bir çalışma yaptıklarını da gizlice araştırması talimatını vermişti.

Bu olay da gösteriyor ki, Bizanslılar gönderdikleri elçiler aracılığıyla kendileri adına İslâm Devletinin neler yapıp yapmadıklarını ve ne gibi bir çalışma içerisinde olduklarını öğrenme ve ajanlık görevini de üstleniyorlardı. Böylece İslâm Devletinde elde ettikleri bilgileri ve belgeleri, gereğinin yapılması için kendi ülkelerine gönderiyorlardı.

Bununla beraber halife Velid b. Abdülmelik ile Bizans kralları arasında birtakım yazışmalar da oluyordu. Bu yazışmalar özellikle halifenin Emeviyye Camisini yapma isteği sebebiyle oluyordu. Gerçi yazışmalar sadece cami konusuna ait değildi, burada cami meselesi konuya bir örnek oluştursun diye verilmiştir. Yoksa iki devlet arasında çok farklı konularda yazışmalar oluyordu. Nitekim halife Velid, Bizans kralına yirmi b. dinar değerinde baharat hediye etmiştir. Ayrıca halife Velid ile Rum Kayser'i arasında barış başta olmak üzere birçok konuya ilişkin yazışmalar ve haberleşmeler olduğu bilinmektedir.

Çünkü Velid, bu arada Bizans sanatından, inşaat ve uygarlık hizmetlerinden de yararlanmak istiyordu. Kaldı ki iki devlet arasındaki esirler, rehineler gibi hususlarda da yazışmalar oluyordu. Zamanla iki devlet ilgilileri bazen Dımeşk'te ve bazen de Kostantiniye'de bir araya gelir, meseleleri aralarında görüşürlerdi.[157]

SÜLEYMAN'IN VELİAHTLIKTAN ALINMA İSTEĞİ VE VELİD'İN ÖLÜMÜ (96/714)

Hicri 96 (714 M) yılında, halife Velid, daha önce alınan biat gereği, yerine geçecek olan kardeşi Süleyman'ı bu görevden almak ve kendisinden sonra bu göreve oğlunun getirilmesi için biat almak ister. Bu durum, ölümüne sebep olacak hastalığından önceydi. Velid, kardeşinden oğlu Abdülaziz adına biat almak ister. Ancak Süleyman, böyle bir teklifi ret eder. Hatta bu amaçla, kardeşi Süleyman'a birçok da mal varlığı teklif etti. Ancak yine de kardeşi Süleyman kabul etmedi.

157 el-Alakatu'l-Arabiyye el-Bizantiyye, s. 130–143

Bu defa halife Velid, valilerinden, oğlu Abdülaziz adına biat alma girişiminde bulundu, halkı da buna dâvet etti. Ancak Velid'in bu çağrısına, Haccac, Kuteybe ve halktan birtakım önde gelen isimler dışında kimse kulak asmadı.

Bu defa Velid, Medine valisi olan Ömer b. Abdülaziz'den bu görevi istedi. O da bu işe yanaşmadı ve "Bizim Süleyman adına çok önceden verdiğimiz bir biat sözü ve antlaşması var, bizi buna aykırı hareket edemeyiz" dedi. Velid, bundan dolayı bayağı öfkelendi ve Ömer b. Abdülaziz aleyhine iftira kampanyasına girişti, üç gün içerisinde de onu görevden aldı, Ömer b. Abdülaziz gücünü kaybetti, hatta Velid, Süleyman'ı boğmak isteyince, Ömer b. Abdülaziz'in kız kardeşi ve Velid'in eşi Ümmü'l-Benin çığlıklar atarak kardeşini kurtardı.

Nitekim Süleyman bundan ötürü Ömer b. Abdülaziz'e teşekkür etmiş, ona minnettar olduğunu ifade etmiş ve kendisini ölümünden sonra, hilafet makamının ona verilmesini sağlamıştır.

Abdülaziz b. Velid, herkesle birlikte hac görevine gider. Kendisi oldukça akıllı ve zekidir. Bizzat kendisi, amcası Süleyman'ın ölümünden sonra halifelik makamına gelmesi için kendi adına halktan biat ister. Ancak Abdülaziz b. Velid, dayısı Ömer b. Abdülaziz'in, amcası Süleyman'dan sonra bu göreve getirileceğine dair halktan kesin biat aldığını öğrenince, bunun üzerine aradan çekilir ve o da halife'ye biat eder.

Ancak Velid b. Abdülmelik, ölmeden önce oğlu Abdülaziz'in bu göreve getirilmesinde ısrarcı oldu. Bu amaçla da kardeşi Süleyman'ı veliahtlık görevinden aldı, kendisine de, bir an önce gelip yeğenine biat etmesini emreden bir yazı gönderdi. Süleyman işi ağırdan aldı, hemen gitmek istemedi. Bunun üzerine Velid, kuvvet hazırlayarak bizzat gidip onu görevden aldığını söylemeye hazırlanırken hastalanır ve hareketinden önce de vefat eder.[158]

Velid'in ölüm döşeğinde son sözleri, "Sübhanellahi velhamdulillahi ve La ilahe İllallah" kelimeleri olur. Velid'in yüzüğünde, "Ey Velid! Sen de öleceksin" cümlesi yazılıydı. Velid, toprağa verilirken, Ömer b. Abdülaziz de onu toprağa verenler arasındaydı. Ömer b. Abdülaziz onun için, "Onu bir yere dayamaksızın öylece kabrin ortasına bırakın. O sebeplere karşı çıktı, sevenlerden ayrıldı, toprakta sükûnet buldu. Şimdi hesaplaşma onu bekliyor, önceden gönderdikleri şeylere muhtaç olarak, geride bıraktığı zenginlikle gitti."

Halife Velid H.96 (714 M) yılı yarısında Cemadiyelahir ayında bir cumartesi gününde vefat etti. Siyer bilginlerinin verdikleri bilgi böyledir. Kaç yıl halifelik yaptığı konusu da tartışmalıdır. Bu konuda Zühri'nin görüşü kabul görmüştür. Buna göre Velid on yıl halifelik makamında bulunmuştur. Öldüğünde kaç yaşında

158 Tarihu't-Taberi, 7/399-400; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/148-149

olduğu meselesi de yine tartışmalıdır. Öldüğünde yaşının 46 veya 47, hatta 45 olduğunu söyleyenler de olmuştur. Cenaze namazını, kayınbiraderi Ömer b. Abdülaziz kıldırmıştır.

Velid'in Abdülaziz, Muhammed, Abbas, İbrahim, Temmam, Halid, Abdurrahman, Mübeşşir, Mesrur, Ebu Ubeyde, Sadaka, Mansur, Mervan, Anbese, Amr, Ravh, Bişr, Yezid, Yahya adlarında 17 çocuğu vardı.

Abdülaziz ile Muhammed'in anneleri Ümmü'l-Benin idi. Bu da Abdülaziz b. Mervan'ın kızıydı. Ebu Ubeyde'nin annesi Fezariye idi. Diğerlerinin anneleri de ayrı ayrı idi.[159]

[159] İbn Asakir, Tarihu Dımaşk, 66/129 ve 66/132; 7/396–397

7. KONU

SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK'İN HİLAFETİ (96-99/714-717)

Bu zat, Süleyman b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem b. Ebil As b. Ümeyye'dir. Yani Halife Ebu Eyyub elKuraşi'dir. Kardeşi Velid'in ölmesi üzerine H.96 (714 M) yılında kendisine halifelik için biat edilmiştir.

Süleyman'ın büyük bir evi ve oldukça temiz bir yeri vardı. Dindar biriydi, âdildi, savaşmayı severdi. Hakkı ve hak ehlini sever, onlara itibar ederdi. Kur'an ve Sünnete tâbiydi. İslâm şeriatını hâkim kılmak için çalışırdı. Vatandaşlarının durumları ve onlara hizmet konusunda Ömer b. Abdülaziz'den yararlanırdı. Haccac tarafından atanmış olan valileri görevden aldı.

Sonrasında da ülke genelinde, "Namaz ölmüştür, bundan böyle namazı vaktinde kılmaya çalışarak onu ihya edin" diye genelge göndermiştir. Önceleri Beyti Makdis'te ikamet etmeyi ister, daha sonra ülkenin güvenliğiyle ilgili durumları kontrol altında tutabilmek (Ribat) amacıyla Kınnesrin'de konaklar. Halifeliği döneminde haccetmiştir.

İbn Sirin diyor ki: "Allah halife Süleyman'a rahmetiyle muamele buyursun. Çünkü hilafete gelişini namazı ihya etmekle açmış ve Ömer b. Abdülaziz gibi birini de kendisinden sonra hilafet makamına aday göstermekle mühürlemiştir."

Halife Süleyman, halkı şarkı ve türkü gibi şeylerden menederdi.[160]

HALİFE SÜLEYMAN'IN GENEL OLARAK İZLEDİĞİ SİYASET

Halife Süleyman, Emevî hilafetinde yeni bir dönem açmıştır. Özellikle de Mervaniler döneminin yeni bir çığırını açmıştır. Kendisin önce geçen halifelere göre daha çok yeni yöntemler geliştirmiştir. O, siyasetini sağlık ve afiyet temeline oturtmuştu. İlim ve fazilet ehlinin görüşlerine başvururdu. "Şûra"ya önem verir, prensiplere, İslâmî hüküm ve esaslara bağlı kalırdı. Hükümlerin uygulaması üzerinde

160 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/111–112; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/642

titizlikle dururdu. Hilafet makamına geldikten sonra bu hususları genel olarak okuduğu hutbelerinde ve konuşmalarında dile getirirdi.[161] Şöyle ki:

- **Halkı, Kur'an'a dönmeye teşvik ederdi ve şöyle derdi:** "Allah'ın kitabını kendinize imam edinin, hüküm olarak onun koyduğu hükümlerden memnun kalın ve rıza gösterin. Onu kendinize komutan kabul edin. Çünkü Kur'an kendisinden önce gelen tüm nizamları yürürlükten kaldırmıştır. Ondan sonra onu yürürlükten kaldıracak bir kitap da gelmeyecektir.[162]

- **Hilafet anlayışı:** Süleyman bir hutbesinin bir yerinde de, halkın, Kur'an esas ve ölçülerine bağlı kalmalarını, hilafetten beklentilerinin neler olduğunu ve nasıl olması gerektiğini açıklamalarını hep onlardan hem istemiş ve hem beklemiştir. Çünkü Allah, bu dünyanın ancak âdil devlet adamlarıyla, hakka dâvet edenlerle ayakta kalacağını bizden istemektedir, demiştir. Allah'ın öyle kulları var ki, Allah'ın arzını ele geçirirler, Allah bunlar sebebiyle kullarını vesveseye düşürür.

Eğer hilafet görevi Allah'ın bir lütfu ve hediyesi olmasaydı, o nimeti inkâr etmek Allah'a karşı bir nankörlük olurdu. Ben de tıpkı herhangi bir Müslüman gibi olmak isterdim. Ey Velid oğulları! Olduğunuz yerde durun. Ben, işin ehli olmadığım halde sizin bu görevinizi üstlendim. Böylece halife oldum. Bunun sonucu ya âdil davranmak olmalıdır, ya de sonu cehennem ateşi olacaktır.

Selamet yolunu seçen kimseye sağlık ayakkabısı giydirilir. Yoldan ayrılan da dalalet ve helâk vadisine yuvarlanır. Dikkat edin, Allah hepinizden ama hepinizden birbirinizin sırtından yükü kaldırmayı istiyor. Kimin niyeti iyi olur ve Allah'a itaat etmeye sarılırsa, Allah, ona muvaffakiyet yolunu gösterir, yardımına layık görür. Ona şükür ve mükâfat yolunu açar. O halde güzel sonucu kabul edin, çünkü siz bununla rızıklanmış olursunuz. Esenlik yoluna girin, onu mutlaka bulursunuz. Bizim kendisinden selâmete erdiğimiz kimse de bizden selâmet görür. Bizi terk edenleri, biz de terk ederiz. Bizimle kavga edenle biz de kavga ederiz. Allah'tan iyi niyet ve amellerinizin kabulünü isteyin. Ben, Allah için herhangi bir haddi ortadan kaldıracak değilim ve herhangi bir hakkı da terk edecek değilim. İster Osmanî olsun, ister Ömeri olsun yani ister yumuşak ve ister sert olsun, bırakacak değilim.[163]

- **Halife Süleyman açısından "Şûra" kavramı:** Halife Süleyman, görevde bulunduğu müddetçe, "şûra" sistemini verdiği kararlarda temel bir prensip olarak kabul etmişti. Halife Süleyman, vatandaşlarının, idaresinden hoşnut olmadıkları tüm valilerini görevden almıştı. Her beldenin, kendileri açısından en hayırlılığı üzerinde ittifak ettikleri kim idiyse, onları idareci olarak atadı.

161 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik , s. 95
162 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik , s. 95; Cahiz, el-Beyan ve't-Tebyin, 1/244
163 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik , s. 96; el-Muntazam, 7/14–15

Süleyman şöyle derdi: "Gerekli ve önemli olan bir hakkı yerine getirmekle böyle olmayan arasında ayırım yapabilen, önemli olan ile olmayanı ayırt eden kimseye Allah rahmetiyle muamele buyursun."

Yine derdi ki: "Ey insanlar! Gerçekleri hatırlatıp da hatırlamamı sağlayan kimselere Allah rahmetiyle muamele buyursun. Çünkü öğüt, körün gözlerini açar."

İşte bu yeni uygulama, daha önce Abdülmelik ile Velid tarafından sürdürülen uygulama ve siyasetten tamamen farklı olan bir uygulamaydı. Çünkü halife Süleyman halk üzerinde asla baskı uygulamıyordu ve buna karşıydı. Oysa Abdülmelik b. Mervan yaptığı konuşmalarından birinde,

"Allah adına yemin olsun ki, herhangi biriniz, bu makama geldikten sonra bana "Allah'tan kork!" diye bir öğütte bulunmaya kalkışmasın, çünkü derhal boynunu vururum" diye konuşuyordu.

Halife Abdülmelik b. Mervan, birinin gelip de halifelerin önünde birtakım problemleri konuşmasını yasaklayan ilk kişidir. Oysa o, bu makama gelmezden önce halk, dertlerini rahatlıkla gidip ilgililere aktarabiliyor ve hatta yaptıkları davranışlar sebebiyle onlara itirazda bulunabiliyorlardı.

Abdülmelik ölüm döşeğinde iken, başucunda gözyaşlarını tutamayan oğlu Velid'e diyordu ki: "Velid! Beni mezara indirirken sakın ahmak kadınların her işte gözyaşı dökmeleri gibi gözyaşı dökme! Aksine, sert ol ve kaplan derisi giy. İkinci işin de halkı sana biat etmeleri için hemen onları bu işe dâvet et. Biri çıkıp da muhalif bir şeyler konuşursa, sen de kılıcınla onun kafasını bedeninden ayırarak konuş."

Velid b. Abdülmelik, uygulamada babasının izinden yürüdü. Nitekim hilafet makamına geçer geçmez şöyle bir konuşma yapmıştı: "Ey insanlar! Kim bize muhalif bir şeyler söylerse, gözlerini oyarız. Kim de sessiz kalırsa normal ölümle hayatını sona erdirir."

Oysa halife Süleyman, babası ve ağabeyinin izlediği siyasetten tamamen ayrı ve farklı bir siyaset uygulamaya başladı. Nitekim tarihçiler onun bu yönüne eselerinde hep işaret etmişlerdir. Tarihçilerden kimisi onu, Ümeyyeoğulları içerisinde en hayırlı halife olarak nitelemişlerdi. Hatta Şiî bir tarihçi olan Mesudi bile onu takdirle anlatmış ve onun ilim ehline hep danışarak iş yaptığını yazmıştır. Nitekim Mesudi diyor ki:

"Süleyman yumuşak huylu biriydi, hemen kan akıtmazdı, öğüt alınacak kimselerin öğütlerine kulak vermekten geri durmazdı."

İbn Kesir de halife Süleyman için diyor ki: "O, hep dine, hayra ve hakka yönelirdi. Hak ehlinin yanında yer alırdı. Kur'an ve Sünnete uyardı, İslâm Şeriatının uygulanmasını isterdi."

Lisanuddin elHatib de diyor ki: "O, şerait esaslarına bağlıydı." İbn Kuteybe ise, "O, göreve hayırla başladı ve hayırla sona erdirdi. Çünkü haksızlığa uğrayanların yanında yer aldı, yanlışta olanların karşısına dikildi. Basra şehrinde hapiste bulunanları serbest bıraktı. Ömer b. Abdülaziz gibi birini kendisinden sonra halife olarak gösterdi" diye söylüyor.

Ebu Zur'a ed-Dımaşki ise, Süleyman'ın hilafet dönemindeki halifeliği ile Ömer b. Abdülaziz'in halifeliğini tek bir dönem imiş gibi kabul etmiştir. Bunun için o derdi ki: "Süleyman b. Abdülmelik'in hilafeti âdeta Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti gibiydi. Çünkü bir şey yapmak istediğinde Süleyman, Ömer b. Abdülaziz'e danışır ve "Ey Ebu Hafs! Sen bu konuda ne dersin?" diye sorardı. Her ikisi de bir şey söyleyeceklerse beraber söylerlerdi."[164]

HALİFE SÜLEYMAN'IN VALİ SEÇİMİNDE İZLEDİĞİ SİYASET

Halife Süleyman, illere tayin edeceği valilerin seçiminde de farklı bir yol izlerdi. Çünkü bu konunun çok hassas bir konu olduğunu bilirdi. Nitekim kendisi bu mesele ile alakalı olarak bir hitabesinde şöyle diyordu:

"Vatandaşların idaresinden hoşlanmadıkları tüm valileri görevden aldım. Her bir ile o ildeki halkın uygun buldukları, kendilerinin önerdikleri birini vali olarak atadım."[165]

1- Halife Süleyman İlim Adamları, Nasihat Erbabı Ve Deneyim Sahibi Kimselerle İstişarede Bulunurdu: Halife Süleyman, ülkesi dâhilindeki tüm idari birimlerde bulunan ilim adamlarından, öğüt verebilecek kimselerden ve deneyim sahibi kimselerden hep yararlanırdı. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, kendisinin hem veziri ve hem danışmanıydı. Kaldı ki, Haccac'ın tayin ettiği valileri görevden alma konusunda Abdülaziz'in de görüşünün etkisi oluyordu. Yine halife Süleyman'ın kendisiyle istişarede bulunduğu adamlardan birisi de Reca b. Hayve elKindi idi. Nitekim halife Süleyman, Muhammed b. Yezid elEnsari'yi –ki buna elKuraşi de denirdi Afrika bölgesi valiliğine, Reca b. Hayve'nin uygun bulması ile oraya atamıştır.

2- İlim Adamlarını Ve Doğru-Dürüst Olan Kimseleri Görev Vermede Tercih Konusu Etmesi: Süleyman, vali atama meselesinde hangi ölçüleri esas alıyor idiyse, fakihleri, züht ehli kimseleri ve dürüst insanları tercihte de bunu esas alıyordu. Çünkü amacı haksızlığı ve zulmü önlemek, adaleti sağlamaktı. Aynı zamanda

164 Tarihu't-Taberi; Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 97–99; İbn Şakir, Fevatu'l-Vefeyat, 2/68 ve 2/404; Mesudi, et-Tenbih, s. 319 el-Maarif, s. 360; Tarihu Ebu Zur'a, 1/193–194; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/642; el-Muntazam, 7/13–15; el-Ahbaru't-Tıval, s. 325

165 el-Muntazam, 7/13–15

halkın Emevî hilafetine karşı olan bakışlarını da değiştirmek istiyordu. Bütün halkın görüşünü kazanmak niyetindeydi.

Bu bakımdan Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm elEnsari'yi Medine valiliğine tayin etmişti. Bu zat, aynı zamanda Medine'de önde gelen fakihlerden de biriydi. Nitekim Urve b. Muhammed b. Atıyye esSadi ile olan münasebeti de bu yüzdendi. Çünkü halife Süleyman bu zatı da Yemen valiliğine tayin etmişti. Kendisi oldukça zahit olan biriydi. Nitekim bu zat, aynı zamanda Ömer b. Abdülaziz ile Yezid b. Abdülmelik dönemlerinde de bölgede valiliğini devam ettirmiştir. Bu zat, Yemen'den ayrılırken sadece elinde bir kılıcı, mızrağı ve bir de mushafı olduğu halde ayrılmıştır.

Rivayete göre bu zat, vali olarak Yemen'e gittiğinde halka, "Ey Yemenliler! İşte bu, benim bineğimdir. Eğer ben buradan ayrılırken, bundan fazla bir şeyle ayrılacak olursam, bilin ki ben hırsızım" diye konuşmuştur.

Aynı şeyi Mısır valisi olan Abdülmelik b. Rifaa elFehmi için de bizzat söylemek gerekir. O da çok dürüst biriydi, dindardı ve iffet sahibi, onurlu bir kimseydi. Mal edinmekten kaçınırdı, âdil olarak davranırdı. Zaten kendisi oldukça güvenilir, fazıl, dürüst ve Emin bir insandı.[166]

3- Devlet hizmetleri her değerin üstündeydi: Hicri 96 (714 M) yılında, Süleyman b. Abdülmelik, Irak bölgesi halkını Yezid b. Mühelleb'in denetimine verdi. Buradaki savaşları, bağlantıları o yapacaktır. Bu görevine ek olarak ayrıca Horasan bölgesi valiliğini de H.97 (715 M) yılında aynı şartlarla onun emrine verdi. Bu görevin Yezid'e verilmesinin bazı sebepleri vardı, şöyle ki:

- Halife Süleyman onu, Haccac ile Velid'den koparıp himayesine almasından sonra Süleyman ile Yezid b. Mühelleb arasında oldukça büyük bir samimiyet ve bağlılık oluştu.

Taberi diyor ki: "Yezid b. Mühelleb, geldiği yerden bir hediye getirmemiş olsun ki, onu mutlaka Süleyman'a gönderir, ona takdim ederdi. Nitekim Süleyman da bir hediye getirmemiş olsun ki, onun yarısını mutlaka Yezid b. Mühelleb'e verirdi. Yezid'in, halife Süleyman yanında o kadar önemli bir yeri ve konumu vardı ki, Yezid, onun koltuğuna oturabilirdi.

- Süleyman, Yezid'i aynı zamanda, doğudaki meseleler konusunda kendisine bir danışman olarak da almıştı. Bu görüş o kadar önem kazanmıştı ki, Yezid, Horasan'da görevli iken, hem babası zamanında ve hem de babasının vefatından sonra burada

166 Hilafetu Süleyman, s. 148–150; el-Muntazam, 7/13–15; Mizzi, Tehzibu'l-Kemal, 2/32 ve 20/340; Tehzibu't-Tehzib, 7/187 ve 12/39; Futuhu Mısır, s. 213; en-Nucumu'z-Zahire, 1/296; Rakik el-Kayravani, Tarihu İfrikiyye, s. 58; İbn Şakir, Fevatu'l-Vefeyat, 15/403

hep vali olarak görevde kalmıştır. Ancak, Haccac gelince onu, bu görevinden almıştı.

Buna bağlı olarak Haccac, büyük bir asker, komutan ve idareci olması hasebiyle, ölünce yerinde büyük bir boşluk meydana gelmişti. İşte bu noktada Süleyman b. Abdülmelik, bu boşluğun ancak Yezid b. Mühelleb yoluyla doldurulabileceğini anlamıştı.

Halife Süleyman, hemen boşluğu doldurması için Yezid b. Mühelleb'i bölgeye tayin etti. Irak bölgesindeki savaş ve barış konularındaki tüm işleri yürütmede yetkili kişi olarak tayin etti. Ancak haraç toplama yetkisini ona değil, yine onun istediği bir adam olan, işi bilen, konunun uzmanı ve dirayet sahibi birine verilmesini emretti. Çünkü Yezid de böyle istemişti. Bu zat, Salih b. Abdurrahman'dı. Nitekim Veki b. Humeyd edDevsi'yi de Horasan bölgesinin haracını toplamakla görevli kılmıştı. Bu zat, Irak halkındandı. Ancak konu hakkında hem uzmandı ve hem de yeterliliğe sahip biriydi.[167]

SÜLEYMAN'IN, KARŞITLARINA KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET

Haricîlere karşı izlenen yol: Halife Süleyman b. Abdülmelik döneminde Haricîlerin öyle önemsenecek çıkışları olmamıştır. Basit birkaç ferdi olaydan ve az da olsa bazen önemsenecek tarzda olaylar çıkmışsa da hepsi önlenmiştir. Süleyman, kendisinden önceki halifelerin onlar hakkında izlediği siyaseti terk etmiş ve onlara karşı sadece halifelere dil uzatmaları durumunda onları hapse atmakla yetiniyordu. Gerçi konu hakkında hep Ömer b. Abdülaziz'e danışırdı. O da, bunların peygamberlere dil uzatmaları halinde hapse atılmalarını, başka herhangi bir sebepten ötürü cezalandırılmamalarını, hatta halifelere de dil uzatsalar, dokunulmaması, affedilmeleri taraftarıydı.[168]

Haşimilere karşı güdülen siyaset: Halife Süleyman'ın Hz. Ali soyuna yani Haşimilere karşı sevgi ve muhabbetle bakardı ve onların ihtiyaçlarını karşılardı. Ancak halife Süleyman'ın Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebu Talib'i -ki bu zat H.98 (716 M) yılında vefat etmiştir- zehirlediği konusundaki rivayetler asılsızdır, bu, sadece dedikoduya dayanmaktadır. Bunu birkaç yönden şöylece açıklayabiliriz:

1- Bu zehirleme olayından sonra halifenin de adı geçmiştir. Fakat rivayetler arasında çok açık tezatlar bulunmaktadır. Kimisine göre zehirleme işini yaptırtan

167 Tarihu't-Taberi, 7/424–425; el-Vüzera ve'l-Küttab, s. 50; Hilafetu Süleyman, s. 151–152; el-Muntazam, 7/18

168 İbn Abdulhakem, Siretu Ömer b.Abdülaziz, s. 112; Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 131-132

Velid b. Abdülmelik'tir. Kimine göre de bu işi yaptıran Süleyman b. Abdülmelik'tir.

Cahiz ise, Ebu Haşim'in zehirlenmesi olayından genel olarak, herhangi bir ismi belirtmeksizin Emevilerin tamamını sorumlu tutmaktadır.

2- Ancak, bu zehirlenme işinin Süleyman b. Abdülmelik tarafından olduğunu ileri sürenler de bunun nasıl ve nerede, hangi şekilde yapıldığı konusunda farklı değerlendirmeler ileri sürmektedir. Bu bilgiler arasında da çelişkiler bulunmaktadır.

3- Elimizdeki kaynaklar, Ebu Haşim'in zehirlenmek suretiyle öldürüldüğüne ilişkin çelişkili bilgiler vermektedirler. Verilen bilgilerde ittifak bulunmamaktadır. Hatta bazı kaynaklara göre Ebu Halim Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebu Talib doğal ölümle ölmüştür diye de bildirilmektedir.

4- Yine bazı adamlar da Halife Süleyman'ın yanından ayrılmalarından sonra veya onun yanında ikamet ettikleri esnada ölmüşlerdir. Ancak bu, sözkonusu adamların hepsinin aynı anda veya bunlardan birisinin halifenin onlar hakkında kurduğu tuzak sonucu öldükleri anlamına gelmez. Yani onunla sohbet halindeyken ya da onun yanından ayrıldıkları sırada ölmüş olmaları sözkonusu olamaz. Ancak ortaya çıkan şu ki Ebu Haşim'in ölmüş olması, zehirlenme değil, doğal olarak ölmesidir. Zehirlenme iddiası ise sadece birtakım uydurma rivayetlerden kaynaklanmaktadır.

Zübeyiroğullarına karşı izlediği siyaset: Süleyman b. Abdülmelik'in Abdullah b. Zübeyir ailesine karşı izlediği siyaset, karşılıklı sevgi ve saygıya dayanıyordu. Süleyman, aile ilgilenir, durumlarını sorardı. Nitekim Cafer b. Zübeyir'in borçlu olduğunu öğrendiğinde onun borcunu da bizzat ödemiştir.

Oysaki birtakım kaynaklar, Abdullah b. Zübeyir'in bu aile tarafından öldürülmesi sebebiyle, Halife Süleyman ile bu aileden gelenler arasında sıcak bir ilişkin varlığını kabullenmezler.

Abdullah b. Zübeyir ile Emeviler arasında problem devam ederken, Süleyman b. Abdülmelik Taif 'ten dönüşte Abdullah b. Zübeyir'in bulunduğu yere getirilir. Ancak Süleyman bu sırada henüz çocuktur. Abdullah b. Zübeyir, henüz çocuk yaşta olan Süleyman'ı giydirir, ona güzel muamelede bulunarak Şam'da bulunan babasının yanına sağsalim gönderir. Süleyman'ın kendisi ve beraberindekiler sağsalim olarak Şam'a vardıktan sonra, Süleyman bundan ötürü Abdullah b. Zübeyir'e teşekkür eder.

Süleyman hilafet görevini üstlenince aileden olan herkese güzel muamelede bulunur, çoğu zaman onlarla bir araya gelir ve durumlarıyla ilgilenir, bu aileden en çok olarak da Sabit b. Abdullah'la ilgilenirdi. Süleyman döneminde kısmi olan bir sükûnet olayı, eğer ileri bir dereceye ulaşmışsa, bu, onun çok sert bir karşıt grupla

karşılaşmamasındandır. Haricîlerin başkaldırısı ise basit birtakım olaylardan ve bireysel hareketlerden ibaretti.

Halife Süleyman, Zübeyiroğullarını uğurlarken güzel bir şekilde uğurladığı gibi Haşimileri uğurlarken de onları güzel bir şekilde uğurlamıştı. Kaldı ki, Abdullah b. Zübeyir'in kendisine yapmış olduğu iyilik sebebiyle Süleyman da aileye karşı çok iyi davranmıştı.[169]

Halife Süleyman ve İlim adamları: Süleyman b. Abdülmelik ilim adamlarına değer verirdi, onlarla olan münasebetleri yakından ve içtendi. Onları dinler, öğütlerini alır, bir danışman gibi onlara işleri danışırdı. Nitekim bunlar arasında en tanınmış olanları Reca b. Hayve ile Ömer b. Abdülaziz gelirdi, daha başkaları da vardı.

Reca b. Hayve: Ebu Nasr el-Kindi'dir. Önde gelen ilim adamlarındandı. Âdil bir vezir ve danışmandı. Fıkıh bilgini olmasının yanında Tâbiunun da büyüklerindendi.

Muaz b. Cebel, Ebu Derda, Ubade b. Samit ve Taife gibi zatlardan hadis rivayet etmiştir. Seriyeler komutanı Mesleme b. Abdülmelik bu zattan söz ederken der ki: "Bizler, Reca b. Hayve ve benzeri insanlar sayesinde zafer kazanmışızdır."

Reca b. Hayve, Ümeyyeoğulları halifeleri nezdinde bir yeri olan ilim adamlarındandı. Nitekim Hilye kitabının yazarı diyor ki: "O, halife ve yöneticilerin danışmanı olup, Ümeyyeoğullarıyla olan ilişkisi Abdülmelik döneminden beri devam ederdi. Bu zat, en fazla Süleyman b. Abdülmelik döneminde halife üzerinde etkili olmuştur. Çünkü Süleyman onu, en samimi danışmanı ve veziri yapmıştı. Birçok devlet ve siyaset meselesinde ona danışarak iş görürdü."

Said b. Safvan onun için diyor ki: "Süleyman b. Abdülmelik ona güvendiği kadar başkalarına güvenmezdi. Onun, Süleyman yanında özel bir yeri ve konumu vardı."

Reca b. Hayve, yolculuklarında bile Süleyman b. Abdülmelik'ten ayrılmazdı, hep onun yanında olurdu. Nitekim Halep yakınlarında bulunan Dabık şehrine giderken bile Süleyman ile birlikteydi. O kadar yakınlardı ki, Süleyman vefat ettiği sırada bile onun başında bulunuyordu.

Süleyman b. Abdülmelik halifeliği döneminde en çok onun etkisinde kalmış ve hatta Ömer b. Abdülaziz'in, ondan sonra hilafet makamına getirilmesi meselesinde de onun büyük rolü olmuştur. Bu konu, yeri geldiğinde Allah'ın izniyle ele alınacaktır. Evet, özel mânada Emevilerin ve genel mânada İslâm âleminin tarihi gelişimini değiştirecek bir yapıya sahip olması bakımından Ömer b. Abdülaziz'in bu makama getirilmesi konusunda bu zatın büyük tesiri olmuştu.

169 Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik , s. 134–138

Ömer b. Abdülaziz döneminde Reca b. Hayve, daha önemli bir konuma sahipti. Çünkü Ömer b. Abdülaziz hep ona danışır, gece ve gündüz olsun hep ondan yararlanırdı. Ancak Ömer b. Abdülaziz'in ölümünden sonra kendi kabuğuna çekilmiş ve bundan sonra halifelerin yakınında yer almamıştır.[170]

Süleyman Ve Ebu Hazım'ın Kendisine Öğüdü

Halife Süleyman, H.97 (715 M) senesinde halk ile beraber haccetmek için yola çıkar. Bu arada Medine'ye de uğrar. "Burada bize bir şeyler öğretecek, öğütte bulunabilecek birileri var mı?" diye sorar. Ebu Hazım'ı gösterirler. Kendisini yanına dâvet eder, gelince de, ondan kendisine nasihatte bulunmasını ister ve ona, "Ey Hazım! Nedir bu çekilen sıkıntı?" der.

Hazım da, "Ey Emirü'lmüminin, Böyle bir sözü söylemiş olmandan dolayı, Allah'a sığınmanı isterim. Bundan önce sen beni, ben de seni tanımazdım" der. Bunun üzerine Süleyman yanında bulunan Muhammed b. Şihab'a döner, "Şeyh doğru söyler, ben hata ettim" der. Bu defa Süleyman kendisine,

- Ey Ebu Hazım! Neden ölümden hiç hoşlanmayız, der. Ebu Hazım da,

- Çünkü siz âhiretinizi harap ettiniz, dünyanızı ise imar ettiniz. Bu sebeple siz, imar ettiğiniz bir yerden harabeye dönüştürdüğünüz bir yere gitmek istemezsiniz, der. Süleyman, "Doğru söyledin" der. Bu defa, "O halde Allah'ın huzuruna gidiş yarın nasıl olacak?" diye sorar. Ebu Hazım da,

- Muhsin olan yani hep iyilik ve güzellik yapmış olan biri tıpkı ailesinden ayrı kalmış bir yabancı gibidir. O, ailesine kavuşmak için nasıl bir an önce gideyim diye çabalarsa, Allah'a da öyle gidecektir.

Kötülük yapan da efendisinden kaçan bir kaçak gibidir, diye cevaplar. Bunun üzerine Süleyman ağlamaya başlar ve "Vay başıma gelecek olanlara! Ben Allah katında ne yapacağım?" demeye başlar. Ebu Hazım sözlerine, "Ey Emirü'lmüminin! Yaptıklarını Allah'ın kitabına arz et" der. Süleyman da, "Ben, onu Kitab'ın neresinde bulabilirim?" diye sorar. Ebu Hazım da,

- Şüphesiz, iyiler Naim cennetindedirler. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler" (İnfitar, 82/13–14) mealindeki bu âyetleri okur.

Bu defa Süleyman kendisine, "Ey Ebu Hazım! Allah'ın hangi kulları daha faziletlidirler?" diye sordu. O da,

- Mert ve takva sahibi erdemli insan, diye söyler. Bu defa, "Hangi ameller daha faziletlidir?" diye sorar. Ebu Hazım da,

170 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/557–561; el-Hilye, 5/170; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 146–147, 156; Tarihu't-Taberi, 7/453–454

- Farzları eda etmek ve haramlardan kaçınmakla olur, der. Peki ya, "Hangi duaya sema kapıları açıktır?" diye sorar. O da,

- İhsan sahibi olanların ihsan sahiplerine yaptıkları duaya sema kapıları açıktır, cevabını verir. Halife Süleyman bu sefer de, "Ya hangi sadaka daha temizdir?" diye sorar. Ebu Hazım da,

- Herhangi bir şekilde başa kakma ihtimali olmayan, varlığı bulunmayan dilencinin ve mal varlığı yok denecek derecede az olan yoksulun verdiği sadaka, diye söyler. Bu defa, "Peki ya hangi söz daha âdilcedir?" der. Ebu Hazım da,

- Kendilerinden korktuğun ya da umutvar olduğun kimselerin yanında hakkı haykırmandır, cevabını verir. Halife yine, "Kime ahmak denir?" diye sorar. O da,

- Başkalarının dünyası için âhiretini satandır, der. Halife Süleyman, "Doğru söylersin, peki ya bizim gibilerin içinde bulunduğu durum hakkında ne diyeceksin?" diye sorar. Ebu Hazım,

- Ey Müminlerin Emiri, beni bağışlayın, bu soruyu cevaplamayayım, der. Halife, "Olmaz. Ancak bu konuda bana da bir nasihat verilsin isterim, çünkü sen, nasihat edensin" der. Ebu Hazım da şöyle der:

- Senin ataların halka karşı kılıç kullanarak, zorbalıkla ve hiçbir Müslümanla istişarede bulunmaksızın, meşveret yapmaksızın, kimsenin rızasını almaksızın bu göreve geldiler. Dahası onları hep kılıçtan geçirdiler, büyük felaketlere sebep oldular. Herkes onların zulmünden kurtulmak için yerini yurdunu bırakıp kaçtı. Eğer sen, ataların hakkında konuşulup söylenenleri bir dinleseydin, dediğinde halife Süleyman olduğu yerde baygın düşer.

Orada bulunan halifenin adamlarından biri Ebu Hazım'a, "Ey Ebu Hazım! Yani senin bu yaptığın da iş mi? Ne kadar fena konuştun?" diye sitemde bulunur. Ebu Hazım da o adamı,

- Behey Allah düşmanı adam! Sen yalancısın. Bilmez misin yüce Allah, ilim adamlarından halka her şeyi açıklamaları ve hiçbir şeyi gizleyip saklamamaları için söz almıştır, cevabıyla susturur.

Bu arada Süleyman kendine gelir ve "Ey Ebu Hazım! Peki ya halkı düzeltmemiz, ıslah etmemiz için bize ne gibi bir vazife düşüyor, onlara nasıl davranmalıyız ki?" diye sorar. Ebu Hazım da,

- Kendini beğenmişliği bırakacaksın, bundan böyle mert ve erdem sahibi kimseler gibi olacaksın, herkese eşit muamelede bulunacak ve dağıtacaksın, der. Bu defa Süleyman, "Peki ya bunun kaynağı nasıl olacak?" diye sorar. Ebu Hazım da,

- Malı helâlinden kazanırsın ve ehil olanlarına verirsin, der. Bu defa halife

Süleyman, "Peki bize refakat etsen de biz senden, sen de bizden yararlansan olmaz mı" diye sorar. Ebu Hazım da,

- Allah'a sığınırım böyle bir davranıştan ey Müminlerin Emiri! diye cevaplar. Bunun üzerine Süleyman, "Niye" diye sorar. Ebu Hazım ise,

- Endişem o ki, sizin yakınınızda olmam halinde, sizin yaşantınıza meyledebilirim. Bu yüzden de yüce Allah bana hayatın da ölümün de katmerli acılarını tattırır, der. Halife kendisine, "Ey Ebu Hazım! Ne gibi ihtiyacın varsa bize bildir der. Ebu Hazım da,

- Beni cehennem ateşinden kurtarmanı ve cennete sokmanı isterim, der. Süleyman, "Böyle bir şey elimden gelmez" der. Bunun üzerine Ebu Hazım da,

- O halde benim senden bir başka isteğim yok, diye cevap verir. Süleyman, "Ey Ebu Hazım! Benim için Allah'a dua buyurun" der. O da,

- Allah'ım! Eğer Süleyman senin sevdiğin kullarından ise ona dünya ve âhirette iyilik ihsan eyle! Eğer senin düşmanlarından ise onu perçeminden yakala ve sevdiğin, memnun kaldığın kulların arasına kat, diye dua eder. Süleyman: "Benim için daha çok dua buyurun" diye istirhamda bulunur. Ebu Hazım da ona,

- Ey Müminlerin Emiri! Eğer sen buna ehil isen, zaten ben, kısa ve özlü olan bir dua ile dua ettim. Eğer sen bu duaya layık değilsen, içinde yayı olmayan bir oktan atış yapmamın bir mânası yoktur, cevabını verir. Bu defa halife Süleyman ona, "Ey Ebu Hazım! Bana tavsiyelerde bulun" diye söyler. Ebu Hazım da ona,

- Sana tavsiyelerim olacak ama kısa ve özlü konuşacağım, iyi dinle: "Rabbine tâzim eyle! Onun, seni men ettiği yerlerde görmesinden uzak dur, seni, emrettiği yerlerde bulsun" der. Sonra da kalkıp ayrılır.

Halife Süleyman hemen peşinden kendisine, yüz dinar gönderir ve bu gönderdiklerimi infak et, sana bir o kadarını daha göndereceğim, diye de yazar. Ebu Hazım ise, gönderilen altınları ona tekrar iade eder ve "Ey Emirü'lmüminin! Bana, sorduklarını benimle alay etmek için sorduysan Allah'a sığınırım, para karşılığı bir şey yapmadım. Yoksa sana verdiğim cevaplar da anlamsız ve geçersiz olur. Allah adına yemin olsun ki, senin için razı olmadığım dünyalık meselesinde kendi nefsim için nasıl razı olabilirim ki?

Ey Emirü'lmüminin! Eğer gönderdiğin bu yüz altını sana konuştuklarıma karşılık göndermiş isen, bunları almaktansa, mecbur ve çaresiz kalıp, leş ve domuz eti yemek bunlardan daha çok helâldir. Eğer bana gönderdiğin altınlar, benim Beytülmalde olan hakkımdan ise benim ona bakışım da şüphelidir. Eğer aramızın iyi olmasını istiyorsan, bil ki benim bunlara ihtiyacım yoktur" diye cevaplar.

Çevresinde bulunanlar Halife Süleyman'a, "Ey Emirü'lmüminin! Herkesin öyle olması seni memnun eder mi?" dediklerinde Süleyman, "Hayır, vallahi kimse onun gibi olamaz" der.[171]

SÜLEYMAN'IN VEFA EHLİNE KARŞI İKRAMLI OLMASI VE OĞLU EYÜP'ÜN ÖLÜMÜ

Süleyman'ın vefa ehline karşı saygı ve ikramda bulunması: Süleyman b. Abdülmelik, Yezid b. Müslim'i çağırmıştı, bu adam Haccac'ın işlerine bakardı. Yezid b. Müslim içeri girince, Süleyman ona, "Seni bugünkü gibi hiç görmedim" dedi. Çünkü Yezid, Süleyman'ın gözünü dolduracak bir şey yapmıyordu. Daha sonra Süleyman ona, "Allah, işleri konusunda sana hükmeden kişiye lânet okusun" der. Yezid de, "Ey Emirü'lmüminin! Böyle konuşmayın. Gerçi sen beni aşağılıyorsun ama iş benden sana yönelmektedir. Eğer sen, işin bana yönlendirildiğini görseydin, ne durumda olduğumu görür, yaptığımı küçümsemezdin. Şu anda küçük gördüğünü, o zaman büyük görürdün" der.

Süleyman ona, "Doğru söylersin. Anası kaybedesi adam, otur hele" der. O da elleri kelepçeli olarak bir köşede oturur. Halife Süleyman ona, "Ey Müslim'in oğlu, Haccac hakkında neler olup bittiğini bana haber vereceksin, çünkü senin aleyhinde kararlıyım. Sen onun cehennemde yuvarlanıp durduğunu görüyor musun? Yoksa oraya yaklaştırıldı mı?" der.

Yezid: "Ey Emirü'lmüminin! Haccac için böyle konuşmayın. O size çok öğütte bulunmuştu, size hep dost kaldı, düşmanlarınızı hep korkuttu. O kıyamette Abdülmelik'in sağında ve Velid'in de solunda olarak lânetlenir. Bu durumda onu nereye koymak istersen, oraya yerleştir" der.

Halife Süleyman, Yezid b. Müslim'in konuşmalarından rahatsızlık duyar ve dışarı atılmasını emreder. Sonra da yanında bulunanlara döner ve "Anası kaybedesi adam, ne güzel de laf edebiliyor. Keskin ifadelerle konuşuyor, hem de konuşurken yanında yer aldığı arkadaşlarını ve kendisini bir değer olarak gösterip söz söylüyor" der. Böyle sanatkârca konuşmaları sebebiyle hiç de hoşlanmadığı bu adama iyilikte bulunur, yine de cömertlik yanı ağır basar. Kendisine herhangi bir şey yapmayıp salıverir ve kelepçelerinin de açılmasını emreder.

Oğlu Eyüp'ün ölümü: Halife Süleyman, oğlu ölüm döşeğindeyken, babası yanına gider, üzgündür. Yanında da Ömer b. Abdülaziz ile Said b. Ukbe ve Reca b. Hayve vardır. Süleyman oğlunun yüzüne bakar, boğazı düğümlenir, kendisini zor tutmaktadır. Bu arada, "Bu kul, nefsine hâkim olamamaktadır, musibet anında

171 Vefeyatu'l-Ayan, 2/423

kalbi sızlamaktadır. Bu konuda insanlar farklı yaratılıştadırlar. Kimisi bundan dolayı Allah'tan mükâfatını bekler, kimisi sabreder, sabrı acısını basar. İşte asıl dayanıklılık budur. Kimisi de var ki, sabredemez, feryadı baskın gelir. Bu adam ise yenildi ve zayıf düştü. Ben içimden bir acı duyuyorum, eğer ben o acıyı, o yangını soğutmazsam, kalbimin bundan dolayı durmasından korkarım" der.

Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz kendisine, "Ey Emirü'lmüminin! Sabret, senin için evla olan, sabretmendir, sakın elde edeceğin ecrini boşa çıkarma" der.

Said b. Ukbe de, "Süleyman, bana ve Reca b. Hayve'ye bakarak, âdeta ağlaması için imdat istercesine, ona yardım etmemizi bekliyordu. Ancak ben, ona ne ağlamasını ve ne de ağlamamasını söyleyecek durumda değildim" der.

Ancak Reca b. Hayve ona: "Ey Emirü'lmüminin! Ben, senin ağlamanda herhangi bir sakınca görmüyorum, yeter ki sen aşırıya kaçmayasın. Çünkü Peygam- ber'den (s.a.v) bana ulaşan rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v) oğlu İbrahim vefat edince, gözlerinden yaşlar akmaya başlar da, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v),

"Göz yaş akıtır, kalp hüzünlenir. Biz, sadece Rabbimizin dediğine rıza gösteririz. Ey İbrahim! Biz, senin ölümün sebebiyle gerçekten üzgünüz" diye buyurmuştur.

Bunu duyan Süleyman gözyaşlarını tutamaz, hıçkırarak ağlamaya başlar, biz, yüreğinin yerinden çıkacağını sanmıştık. Bu durum karşısında Ömer b. Abdülaziz, Reca b. Hayve'ye, "Emirü'lmüminine ne kadar zarar verdiğinin farkında mısın, çok yanlış bir şey yaptın" diye tepkisini gösterir.

Reca b. Hayve ise, "Bırak, dokunma ona Ey Ebu Hafs! Çünkü ağlayarak içinin acısını dindirecektir" der. Nitekim aradan uzun bir zaman geçmez ki, Süleyman kendine gelir, sakinleşir, su istetir, ellerini ve yüzünü yıkar. Sonra da cenazenin işlemlerine başlanması için gereken emri verir. Cenaze önünde kabre kadar yürür ve oğlu toprağa verilinceye dek başında bekler.

Ömer b. Abdülaziz, kendisini teselli babında ona, "Sabretmek, Allah katında büyük derecelere ermeye sebeptir" diye teskin etmeye çalışır. Halife Süleyman da, "Doğru söylersin" der ve kabristandan ayrılır.[172]

SÜLEYMAN, OBURLUK MESELESİ, ŞARKI KONUSU

Süleyman ve Oburluk meselesi: Şiî kaynaklar, Halife Süleyman'a ait birçok özelliklerinden söz ederler. Onun huy güzelliğinden, güzel konuşmasından söz ettikleri gibi, kan akıtmamasından, istişareye önem vermesinden, öğüt alınacaklardan öğüt almasından da söz ederler. Haksızların yanında yer almadığından, döneminde fetih hareketlerine ağırlık verdiğinden de söz ederler.

172 Vefeyatu'l-Ayan, 2/302

Bir de bu anlatılanlarla ters olan bir şeyden de söz ederler. Çünkü Şiî kaynaklar, Halife Süleyman'ı kötüleyecek bir şey bulamayınca, bu defa onun yeme ve içme gibi durumlarına el atmışlar ve onun obur biri olduğunu söylemeye başlamışlardır. Bu konuda o kadar abartılı şeyler söylemişlerdir ki, onu doymak bilmeyen açgözlü biri olarak tanıtmaya kalkışmışlardır. Kimi zamanda onu için, "Doymak bilmeyen bir afet, bir bela" olarak tanıtmışlardır. Hatta o kadar ileri giderek, "Onu midesine ve uçkuruna düşkün biri" diye anlatmaya çabalamışlardır.

Mesele şudur: Mevalilerin Abbasiler lehindeki rivayetleriyle Şiilerin rivayetleri çoğu zaman akla ve hayale sığmayacak aşırılıklar içermektedir. Eğer mesele onların dediği gibi olsaydı, Süleyman'ın, ezilenlerin yanında yer almaması, iç ve dış siyasete önem vermeyen bir olması icap ederdi. O böyle bir durumda sadece midesini doldurmaya, zevklerini tatmin etmeye çalışırdı. Fakat onun siyasi hayatta yaptıkları, aile hayatı, sosyal ve askeri alandaki hizmetleri, ülke imarındaki hizmetleri bu söylenenleri reddetmeye yeter bulunmaktadır.

Halife Süleyman ile ilgili olarak bir takım kıssalar anlatılıyor ise de, hepsi de efsane türü şeylerdir. Örneğin; İbn EbilHadid tarafından anlatılanlar bu türden şeylerdir. Buna göre Süleyman b. Abdülmelik yeme ve içme konusunda büyük bir musibetmiş. Güya otuz kuzuyu seksen yufka ile yer bitirirmiş. Sonra da gelip bir de cemaatle birlikte sofraya oturur, sanki daha önce hiçbir şey yememiş gibi yine oburca tıkınırmış. Bu ve benzeri söyleneler tamamen asılsızdır. Gerçek bir araştırmacı meselenin hiç de anlatıldığı gibi olmadığını birkaç yönden ortaya çıkarabilir.

Mesela; her şeyden önce böyle bir şey beşer fıtratına aykırıdır. Çünkü kaynakların anlattığına göre Süleyman bedence yani fiziki yapı bakımından oldukça zayıf ve cılız birisiymiş.

Bu türden gelen rivayetler iki kaynaktan beslenmektedirler. Birincisi Yakubi, Mesudi, İbn EbilHadid ve İbn Taktaka gibi Şiî düşünceye sahip kimselerden gelmesidir.

İkincisi de Vakıdi, Medaini gibi Abbasi tarafgirliğiyle meşhur kimselerin kaynaklarında yer almaktadır.

Oysa mesele anlatıldığı gibi değildir. Bu, Şiî ve Abbasiler gibi Emevî düşmanlığını esas alan yazar kesiminin iftira ve yaygaralarından başka bir şey değildir.[173]

Halife Süleyman'ın şarkı ve benzeri şeyler karşısındaki konumu: Süleyman, bu konuda halka mani olurdu. Çünkü buna dair elde birtakım veriler bulunmaktadır. Ancak, İsfahani'den gelen ve Süleyman'ın şarkı ve türküleri sevdiğine ilişkin

173 Tarihul Yakubi, 2/299; Murucu'z-Zeheb, 3/190; Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 65–69 ve 207–208; İbn Ebul Hadid, Şerhu'l-Belağa, 5/465; el-Fahri, s. 128

rivayetleri, senet bakımından zayıf olan rivayetlerdir. Çünkü bu rivayetlerin senedinde Muhammed b. Zekeriya elĞulabi bulunuyor, bu adam rivayette zayıftır. Ayrıca burada bir başka mesele de bulunmaktadır. Bu da, güya Süleyman, muhammes olanları hadımlaştırmıştır. Güya en çok bu gibi şeylerin yayılmasına bunlar sebep olurmuş. Ancak olaya Ömer b. Abdülaziz güya müdahale etmiş, bunun müsle olduğunu söyleyerek, Süleyman'ı düşüncesinden vazgeçirmiştir.[174]

VELİAHTLIK VE HALİFE SÜLEYMAN'IN ÖLÜMÜ (H.99/717M)

Fadl b. Mühelleb'in ve başkalarının zikrettiklerine göre, Süleyman Cuma günü sarı bir elbise giyer, sonra onu çıkarır, bunun yerine yeşil bir elbise giyer. Başına da yeşil bir sarık alır, yeşil bir döşek üzerinde oturur, tüm etrafını da yeşille donatır. Daha sonra dönüp aynaya bakar, güzelliği hoşuna gider. Kollarını sıvar ve "Ben genç bir halifeyim" der.

Bir diğer rivayete göre de Süleyman aynaya bakar ve "Muhammed (s.a.v) bir peygamberdi, Ebu Bekir (ra) Sıddik idi, Ömer (ra) Faruk'tu, Osman (ra) ise çok hayâ sahibiydi, Ali (ra) oldukça cesur biriydi. Muaviye ise yumuşaktı. Yezid çok sabırlıydı. Abdülmelik idareciydi, Velid zalimdi. Ben ise, genç bir kralım" demiş.

Anlatıldığına göre bu olaydan bir ay sonra veya bir hafta sonra ölür. Sıtmaya tutulduğunda abdest alır, cariyelerinden birini çağırtı, abdest suyunu başından aşağıya döktürür ve şöyle bir şiir mırıldanır:

"Eğer baki kalırsan sen, ne güzel bir met olur bu
Ancak bilmelisin ki insan baki değildir
Bildiklerin senin için insanlar arasında
Bir kusur değildir yalnız bil ki sen fanisin"der ve bununla birlikte bir çığlık atar ve "Bu gücüme gidiyor" der. Cariyeye sırtını dönerek dayısı Halid b. Ka'ka elAnsi'ye, üzerine su dökmesini söyler ve "Ey Velid abdest suyunu hazırla. Çünkü bu hayat ancak bir metadan ibarettir" der.

Dayısı Velid de ona, "Sağlığında kendin için güzel işler yap, çünkü zaman içinde hem ayrılık ve hem bir araya gelmek vardır" der.

Halife Süleyman, Kınnesrin topraklarında Mercidabık'ta iken, dayısına, kendisinè abdest aldırmasını söyledi. Sonra çıkıp halka namaz kıldırdı. Ancak onlara hitap ederken kendisini bir titreme tuttu, rahatsızlandı, hutbeden indi, sıtmaya yakalanmıştı. Nihayet Cuma gününe kadar bu hastalık sürdü ve Cuma günü vefat etti.

174 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/112; Lisanu'l-Mizan, 5/168; Mizanu'l-İtidal, 3/550; Hilafetu Süleyman, 276; Sıbt İbnu'l-Cevzi, Mir'atu'z-Zaman, 276.

Süleyman, Kostantiniye'nin fethedildiği haberini alana dek, Dabık'tan ayrılmamaya ya da orada ölmeye yemin etmişti. Nihayet Süleyman ölür. Ölürken son sözleri, "Rabbim, sana iyi bir dönüşle gelmeyi isterim" olmuş ve sonra da ruhunu teslim etmişti.

Reca b. Hayve'nin, Ömer b. Abdülaziz'in ondan sonra hilafet makamına getirilmesi konusunda büyük etkisi olmuştu. Onun bu çabasına kimse engel olamamıştı. Nitekim Abdurrahman b. Hassan elKinani diyor ki:

"Süleyman, Dabık'ta, ölümle sonuçlanan hastalığa yakalanınca, o sırada Reca b. Hayve de yanında bulunuyordu. Halife Süleyman Reca b. Hayve'ye, "Benden sonra bu makama kimi uygun görüyorsun? Oğlumu yerime geçireyim mi?" diye sorar. Reca, "Oğlun ortalarda yok" diye söyler. Süleyman, "O zaman öteki oğlum olsun" der. Reca ise, onun da henüz küçük olduğunu söyler. Süleyman, "O halde kimi geçireyim istersin?" deyince, Reca, "Ben, bu makama Ömer b. Abdülaziz'i geçirmeni istiyorum" der.

Bunun üzerine Süleyman, "Endişem Abdülmelikoğulları bundan pek hoşlanmayacaklardır" der. Reca da, "Sen önce Ömer b. Abdülaziz'i, ondan sonra da Yezid b. Abdülmelik'i bu işe görevlendir. Bunun için bir yazı kayda geçir, onu da bir zarfa koy ve kapat, sonra da halkı burada yazılı olanlara biat etmeye çağır" der.

Süleyman, "Ben de bunu uygun buluyorum, bana bir kâğıt getirin" der. Nihayet Süleyman bir kâğıt getirtir, bu kâğıda, ölümünden sonra bu göreve önce sırasıyla Ömer b. Abdülaziz'i, ondan sonra da Yezid b. Abdülmelik'i getirdiğini yazar, sonra da kapatır, mühürler. Sonra da onu Reca'ya verir ve der ki:

"Halkın huzuruna çık ve onlara bu mühürlü kâğıtta yazılı bulunanları, halife olarak kabul ettiklerine dair onlardan biat al."

Bunun üzerine Reca b. Hayve halkın huzuruna çıkar, onları toplar ve "Müminlerin Emirinin size emridir. Onun ölümünden sonra be mektupta yazılı olanlara halife olarak biat edeceksiniz" diye söyler. Fakat halk, onların kim olduklarını sorarlar. Reca, mektubun mühürlü olduğunu, ölmeden önce onu açamayacağını ve dolayısıyla haber veremeyeceğini söyler. Ancak, halk yazılı olanları öğrenmedikçe biat etmeyeceklerini söylerler.

Bunun üzerine Reca, Süleyman'ın yanına döner, durumu anlatır. Bunun üzerine Süleyman, o halde polis müdürüne git ve "Essalatü Camia" diye de ilan verip halkın toplanmasını emret ki, camiye toplansınlar. Sonra da bu mektupta yazılı olanlara biat etmesini emret. Kim, yanaşmazsa boynunu vur, diye emreder. Reca da denileni uyguladı, hepsi de biat ettiler.

Reca diyor ki: "Evime gitmek üzere hareket etmiştim, giderken yolda, arkamdan

bir ses duydum. Dönüp baktığımda, arkamdaki Hişam'dı. Bana, "Ey Reca, halife nezdinde bizim yerimizin ne olduğunu artık öğrenmiş oldun. Çünkü Emirü'lmüminin, bizim bile haberdar olamadığımız bir iş yaptı. Endişem o ki, o, o görevi benden kaldırdı. Eğer o konuda benden dönmüşse, bu nefes bu canda olduğu sürece söyle ki ben de bileyim" der.

Reca b. Hayve diyor ki, onun bu konuşması üzerine ben, "Sübhanellah! Emirü'lmümininin benden bile gizlediği bir şeyi bana soruyorsun. Bu, ebedi olarak olacak iş değil" dedim. Haşim, etrafımda çok döndü ve bir şeyler öğrenmek için çok uğraştı. Ancak ben, yanaşmadım. Nihayet adam ayrılıp gitti.

Ben yine yolda yürürken arkamdan bir ayak sesi duydum, baktığımda gelen Ömer b. Abdülaziz idi. Bana dedi ki: "Ey Reca! Şu adam ile ilgili olarak aklıma çok şeyler geliyor. Endişem o ki, Süleyman tutup bu görevi bana vermiş olabilir. Oysa ben böyle bir göreve hazır değilim. Bana durumu haber ver, bu canda bir nefes olduğu müddetçe belki ondan kurtuluş imkânı bulabilirim" dedi. Bunun üzerine yine dedim ki: "Sübhanellah! Emirü'lmümininin, benden bile gizli tuttuğu bir konu hakkında bilgi vermemi istiyorsun. Oda etrafımda epeyce dolandı ve fakat bir şey öğrenemedi."

Reca b. Hayve diyor ki: Nihayet Süleyman ağırlaştı, ölünceye kadar halkın karşısına çıkamadı. Ölünce onu oturttum, ona dayandım ve onu hazırladım. Sonra halkın huzuruna çıktım. Halk, halifenin nasıl olduğunu sordular. Ben de, Müminlerin Emiri, sabaha sakin olarak çıktı, sizden onu selâmlamanızı ve bu mektupta yazılı olanlara biat etmenizi istiyor, dedim. Mektup elimde bulunuyordu.

Sonra halka, huzura girmeleri için izin verdim. Ben de Süleyman'ın yanında dikilmiş bekliyordum. Halifeye yaklaşmak istediklerinde, kendilerine, "Emirü'lmüminin, sizi, olduğunuz yerde beklemenizi emrediyor" dedim. Sonra da, mektubu yanından aldım, onlara gösterdim ve "Emirü'lmüminin, bu mektupta yazılı olanlara biat etmenizi emrediyor" dedim.

Bunun üzerine hepsi de ellerini uzatıp biat ettiler. Hepsi de mektupta yazılı olanlara biat edince kendilerine, "Allah, Müminlerin Emiri meselesinde size ömürler versin" dedim. Halk, "Kim o?" diye sordular. Ben de mektubu açıp baktığımda gördüm ki, Ömer b. Abdülaziz başta yer almaktadır ve biat ona yapılmış oldu. Bu arada Abdülmelikoğullarının yüzlerine baktığımda, yüzlerinin rengi değişmişti.

Bir rivayete göre iş Ömer b. Abdülaziz'e bırakılınca, Hişam b. Abdülmelik, "Biz ona asla biat etmeyiz!" diye haykırır. Bunun üzerine Reca b. Hayve de, "Vallahi, derhal boynunu vururum, kalk ve hemen biat et" der. O da ayağa kalkar ve ayaklarını sürüyerek gidip biat eder.

İkinci sırada Yezid b. Abdülmelik'in olduğunu görünce âdeta tekrar eski durumlarına döndüler.[175]

Halife Süleyman, H.99 (717 M) yılında Safer ayının bitmesine on gün kala bir Cuma günü Mercidabık'ta vefat etmiştir. Ancak tarihçiler hastalığı konusunda farklı değerlendirmeler yapmaktadırlar. Hastalık belirtileri önceleri öksürük halinde ortaya çıkmış ve bu nedenle hutbeden inmek zorunda kalmıştı. Nihayet ikinci Cuma gelince de vefat etmiş oldu.

Nitekim Sıbt İbnul Çevzi diyor ki: "Halife Süleyman, oğlunun ölümünden sonra her gün yavaş yavaş eriyip gidiyordu. O kadar zayıflamıştı ki, neredeyse bir ip gibi kaldı. Öldüğünde 39 yaşlarında bulunuyordu. Cenaze namazını Ömer b. Abdülaziz kıldırmıştı. Yüzünün kaşında, "Samimi olarak Allah'a iman ettim" yazılıydı. Süleyman yaklaşık üç yıl kadar hilafet makamında bulunmuştu. Gerçi bazı farklı görüşler olsa da, hemen hepsi aynı noktada birleşmektedir.[176]

175 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 12/649–650; Eseru'l-Ulemai f 'li-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 152–153; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/124-126; Tarihul Kudai, s. 358

176 Sıbt İbnu'l-Cevzi, Mir'atu'z-Zaman, 12/230; Hilafetu Süleyman b. Abdülmelik, s. 59 ve 91; Tarihul Kudai, s. 358-359; Tarihu't-Taberi, 7/449

DOKUZUNCU BÖLÜM

MÜMİNLERİN EMİRİ ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİ DOĞUMUNDAN HALİFELİĞİNE

1. KONU

ADI, LAKABI, KÜNYESİ VE AİLESİ

Tam adı, Ömer b. Abdülaziz b. Mervan b. el-Hakem b. Ebi'lAs b. Ümeyye b. Abd Şems b. Abd Menaf 'tır. Hafız imam, allame, müçtehit, zühd sahibi, ibadete düşkün, efendimiz, gerçek mânada Müminlerin Emiri, Ebu Hafs, Kureyşi, Emevî, Medineli, daha sonra da Mısırlıdır. Zühd sahibi, doğru yoldaki halife Ümeyye çocuklarının 'yarık yüzlü'südür.[177] Müçtehit imamlardan ve Raşit Halifelerdendir.[178] Ahlâkı ve yaratılışı güzeldi, mükemmel bir akıl sahibiydi, güzel bir üsluba sahipti, iyi bir siyasetçi, son imkânına kadar âdil davranmaya çalışırdı, ilmi derinliğe sahipti, temiz bir zekâ ve anlayışa sahipti, Allah'a çok yakarır ve tövbekâr biriydi, Allah'a itaatkâr ve doğru bir inanç üzerindeydi, halifeliğe düşkün değildi, yardımcıların azlığına ve zalim idarecilerin çokluğuna rağmen sadece hakkı söylerdi. Bu zalim idareciler, hazineden aldıklarını kıstığı ve haksız yere edindikleri malların çoğunu geri aldığı için kendisini sıkmaya çalıştılar ve kendisini zehirleyinceye kadar yaptıklarında direndiler. Böylece şehadete ve mutluluğa erişmiş oldu. İlim ehli nezdinde Raşit Halifelerden ve ilmiyle amel eden âlimlerden sayılmıştır.[179] Allah rahmet etsin, akıcı bir konuşmaya ve edebi bir üsluba sahipti.[180]

Babası

Babası, Abdülaziz b. Mervan b. Hakem'dir. Emevî emirlerinin seçkinlerindendi, cesur ve mert biriydi, yirmi seneden fazla Mısır emirliğini yapmıştır. Takva sahibi ve titiz biri olduğu için evlenmeye niyetlendiğinde yardımcısına şöyle demiştir: Malımın en temizinden bana dört yüz dinar topla, çünkü ben düzgün bir aileden evlenmek istiyorum.[181] Bunun üzerine Asım'ın annesi, Asım'ın kızı ve Emirü'l-müminin Ömer b. Hattab'ın torunu ile evlendi. Denildi ki, ismi Leyla'dır.[182] Hattab ailesi onun güzel ahlâkını ve yaşantısını bilmemiş olsalardı bu evlilik olmazdı. Çünkü o, gençliğinde de düzgün ve güzel bir yaşantıya sahipti, ilim tahsili için büyük bir çaba

177 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. V, s. 144
178 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. V, s. 144
179 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. V, s. 120
180 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. V, s. 136
181 Tabakâtü'l-Kübrâ c. V, s. 331
182 Abdülaziz b. Mervân ve Sîratühû ve Eseruhû fî Ahdâsi'l-Asri'l-Emevî, s. 58

içindeydi, Peygamberimizin (s.a.v) hadisleri ile özel olarak ilgilenirdi, Ebu Hüreyre ve diğer sahabenin meclisinde çokça oturmuş ve hadis dinlemiştir. Mısır valisi olduktan sonra da hadis ile olan ilgisini kesmemiştir. Şam'da bulunan Kesir b. Merra'dan bildiği ve duyduğu hadisleri kendisine göndermesini istemiştir. Ebu Hüreyre kendisinin yanında olduğu için onun kanalıyla gelen hadisleri ise istememiştir.[183]

Ömer b. Abdülaziz'in babası Mısır valiliğinden hem önce, hem de sonra her zaman en iyiyi isteyen ve istediğini elde edebilen bir yapıya sahipti. Gençliğinde Mısır'a gittiğinde orayı çok sevmiş ve buraya vali olmak istemişti, nitekim oldu da.[184] Cömert biri olmak istedi, Emevilerin en cömert insanı oldu.[185] Her gün evinin etrafında bin kâse dağıtılırdı, yüz kâse de kabilelere dağıtılırdı.[186]

Tarihçiler cömertliğinden dolayı ondan övgüyle söz etmişlerdir. Bu cömertliği onda, Allah'ın rızıklandırdığı kişiyi takip ettiği inancıyla birleşmiş ve şöyle demişti: İmam eden insana hayret ederim ki, hem Allah'ın kendisine rızk verdiğine ve kendisinin peşinden geldiğine inanır, hem de malını sevaba ve güzel övgülere karşı hapseder! Allah'tan çokça korkardı. Allah'tan ne denli korktuğunu ölüm döşeğinde söylediği şu sözlerden anlıyoruz: Anılan bir şey olmamayı isterdim, Şu akan su, ya da Hicaz toprağında bir bitki olmak isterdim.[187]

Annesi

O, Asım'ın annesi ve Ömer b. Hattab'ın oğlu olan Asım'ın kızıdır. Babası Ebu Amr elKuraşî elAdavi büyük bir fıkıh âlimidir. Peygamberimiz (s.a.v) hayatta iken o doğmuştur. Babasından hadis rivayet etmiştir. Annesi ensardan olup Sabit b. Ebi'lAkla'nın kızı Cemile'dir. Uzun boylu ve iri cüsseli idi. Asaletli, şerefli, hayırsever, belagat sahibi, iyi bir hatip ve şairdi. Halife Ömer b. Abdülaziz'in anne tarafından dedesidir. Hicri yetmiş yılında öldüğünde kardeşi İbn Ömer ona şu mersiyeyi yazmıştır:

Arzular keşke Asım'ı geride bıraksaydı,
Hep birlikte yaşasak, ya da birlikte götürseydi.

Anne tarafından olan ninesinin Ömer b. Hattab ile bir anısı vardır. Abdullah b. Zübeyr b. Elsem, babasından, o da dedesi Eslem'den şöyle rivayet etmiştir: Ömer b. Hattab ile birlikteydik. Medine'de gece devriyesi yapıyordu. Gece yarısı iken yoruldu ve bir duvara yaslandı. Bir kadının kızına şöyle seslendiğini duyduk: Kızım! Kalk ve süte su karıştır. Kız dedi ki: Anneciğim! Bilmez misin ki, bugün Emirü'l- müminin

183 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 47
184 Kindî, el-Vulât ve Kitâbü'l-Kazâ, s. 54
185 Halid Muhammed Halid, Mu'cizetü'l-İslâm, s. 55
186 Makrîzî, Hutat, c. I, s. 21
187 Abdülaziz b. Mervan, s. 56

ne buyurdu?! Dedi ki: Onunla ilgili neler oldu yavrum? Kız dedi ki: O bir tellala emretti, o da süte su karıştırılmayacağını ilan etti. Annesi dedi ki: Kızım! Kalk ve süte su karıştır. Sen öyle bir yerdesin ki, ne Ömer ne de onun tellalı seni göremez. Kızcağız annesine dedi ki: Anneciğim, Allah'a yemin ederim ki, halkın arasında ona itaat edip de gizlilikte ona isyan edemem. Ömer bütün bunları dinliyordu. Sonra dedi ki: Ey Eslem! Bu kapıyı işaretle ve burayı iyice öğren! Sonra gece keşfine devam etti. Sabah olduğunda dedi ki: Ey Eslem! O yere git ve bak! Kimdi bunları söyleyen ve kimdi bunları söyleten? Onların erkekleri var mı? O yere geldim ve gördüm ki, genç kızın ismi Eyim, erkeği de yok, diğeri de annesi, onun da kocası yok. Ömer'e gelip olanları anlattım. Ömer oğlunu çağırdı, o da aileyi topladı. Ömer dedi ki: Aranızda bir kadına ihtiyacı olan var mı? Onu evlendireyim. Asım dedi ki: Babacığım! Benim karım yok, beni evlendir. Bunun üzerine genç kıza haber gönderdi ve onu Asım ile evlendirdi. Asım'a bir kız doğurdu. Kızı da Ömer b. Abdülaziz'i doğurdu.[188]

Rivayet edilir ki, Ömer bir gece rüya görür ve der ki: Hayret! Yeryüzü zulüm ile dopdolu iken onu adaletle dolduracak işaretli bir oğlum olacak.[189] Abdullah b. Ömer der ki: Abdullah'ın oğlu Bilal'ın yüzünde bir işaret olduğu için Hattab ailesi müjdelenen kişinin o olduğunu zannederlerdi. Tâ ki Allah Ömer b. Abdülaziz'i gönderinceye kadar.[190]

Doğum Tarihi Ve Yeri

Tarihçiler onun doğum tarihinde ihtilaf etmişlerdir. Tercih edilen görüşe göre hicri 61 yılında doğmuştur. Tarihçilerin çoğu bu görüşe sahiptir. Hicri 101 yılında ve 40 yaşında vefat etmiş olması bunu teyit etmektedir.[191] Bazı kaynaklara göre Mısır'da doğmuştur. Ancak bu görüş zayıftır. Çünkü babası Abdülaziz b. Mervan b. Hakem H.65 yılında Mısır'a vali olmuştur. Mervan b. Hakem Abdullah b. Zübeyr'den (Allah her ikisinden de razı olsun) Mısır'ı alıp istila ettikten sonra oğlu Abdülaziz'i vali tayin etmişti. Abdülaziz b. Mervan'ın bu tarihten önce Mısır'da ikamet ettiği bilinmemektedir. O ve Mervan'ın çocukları Medine'de ikamet etmişlerdir.[192] Zehebi, onun Yezid zamanında Medine'de doğduğunu zikretmektedir.[193]

Ümeyye Oğulları'nın 'Yarık Yüzlü'sü

Ömer b. Abdülaziz 'Yarık Yüzlü' lakabıyla anılırdı ve ona 'Mervanoğullarının

188 Siretü Ömer, s. 19-20
189 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 122
190 A.g.e.
191 el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. XII, s. 676
192 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde c. I, s. 54
193 Tezkiretü'l-Huffâz c. I, s. 118-120

Yarık Yüzlüsü' denirdi. Ömer b. Abdülaziz'in babası Mısır'da vali iken atı görmek için babasının ahırına girer, at da onun yüzüne vurup yarar. Babası da yüzündeki kanları silerek şöyle diyordu: Eğer sen Ümeyyeoğullarının 'Yarık Yüzlü'sü olacaksan ne mutlu sana![194] Kardeşi Asbağ yüzündeki izi görünce dedi ki: Allahu Ekber! İşte bu, Mervanoğullarının hüküm sürecek olan 'yarık yüzlü'sü! Ömer b. Hattab dedi ki: Çocuklarımdan yüzünde iz olan bir adam gelecek, yeryüzünü adaletle dolduracak. Ömer el-Faruk buna işaret eden bir rüya görmüştü. Onun dışında da bu rüyayı görenler olmuştur. Bu durum insanlar arasında yaygınlaşmıştı. Babasının, yüzündeki kanı, kardeşinin de yüzündeki izi görünce söyledikleri bunun için delil kabul edilirdi. İkisi de birer iyi dilekten ibarettir. Umulur ki, yeryüzünü adaletle dolduran 'Yarık Yüzlü' odur.[195]

Kardeşleri

Ömer b. Abdülaziz'in babası olan Abdülaziz b. Mervan'ın on tane çocuğu vardı: Ömer, Ebu Bekir, Muhammed, Asım. Bunların annesi olan Leyla Asım'ın kızıdır, o da Ömer b. Hattab'ın oğludur. Bunların dışında altı çocuğu daha vardır: Asbağ, Sehl, Süheyl, ÜmmülHakem, Zeban ve ÜmmülBenin[196] Oğlu Asım'dan dolayı annelerine Ümmü Asım denmiştir. Anneleri Leyla Asım'ın kızı, o da Ömer b. Hattab'ın oğludur.[197]

Çocukları

Ömer b. Abdülaziz'in on dört erkek çocuğu vardı: Abdülmelik, Abdülaziz, Abdullah, İbrahim, İshak, Yakup, Bekir, Velid, Musa, Asım, Yezid, Zebban, Abdullah. Üç de kızı vardı: Emine, Ümmü Ammar ve Ümmü Abdullah. Ömer b. Abdülaziz'in erkek ve kız çocuklarının sayısı hakkında değişik rivayetler vardır. Bazı rivayetlere göre on dört erkek çocuğu vardır. İbn Kuteybe böyle zikreder. Bir diğer rivayete göre on iki erkek ve altı kız çocuğu vardır. İbn Cevzi böyle zikreder.[198] Erkek çocukları için ittifakla kabul edilen sayı on ikidir.

Ömer b. Abdülaziz vefat ettiği zaman basit bir miktar dışında çocuklarına miras bırakmamıştır. Rivayete göre mirasından çocuklarına kalan sadece on dokuz dirhemdir. Oysa Hişam b. Abdülmelik'ten erkek çocuklarına 1 milyon dirhem miras kalmıştır. Aradan birkaç sene geçmeden Ömer b. Abdülaziz'in oğullarından biri sadece bir günde Allah yolunda yüz atın yükünü yüklemiştir. Hişam'ın oğullarından birinin ona sadaka verdiğini görenler olmuştur.[199] Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!

194 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. I, s. 20
195 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 20
196 İbn Kuteybe, el-Maârif, s. 362
197 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 122
198 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 338
199 A.g.e.

Eşleri

Ömer Medine'de doğup büyüdü, Medine halkının ahlâkıyla ahlâklandı, âlimlerinden etkilendi, İlim ehlinden ilim almak için çok çabaladı. Kureyş'in ileri gelenleri ile oturup kalkar, gençlerinden uzak dururdu. Meşhur oluncaya kadar hep böyle davranırdı. Babası vefat ettiğinde Emirü'l-müminin olan amcası Abdülmelik b. Mervan onu yanına alarak çocuklarının arasına karıştırdı. Onu birçok çocuğunda üstün tutardı. Onu kızı Fatıma ile evlendirdi.[200] O, saliha bir kadındı, Ömer b. Abdülaziz'den çok etkilenmişti. Allah'ın katındakini dünya metaına tercih ederdi. Şair onu için şöyle demişti:

Halifenin kızı, dedesi de halife,
Halifenin bacısı, kocası da halife.

Şiirin anlamı şudur: O, halife Abdülmelik b. Mervan'ın kızıdır. Halife olan dedesi Mervan b. Hakem'dir. Halifelerin bacısıdır, çünkü o, halife olan Velid b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik, Yezid b. Abdülmelik ve Hişam b. Abdülmelik'in bacısıdır. Kocası da halife Ömer b. Abdülaziz'dir. (Allah ondan razı olsun.) Onunla ilgi şöyle denmiştir: Bugüne kadar bu özellikleri taşıyan başka bir kadın bilmeyiz.[201]

Ömer b. Abdülaziz İshak, Yakup ve Musa'yı doğurmuştur. Eşlerinden biri de Ali b. el-Haris'in kızı olan Lemis'tir. O da ona Abdullah, Bekir ve Ümmü Ammar'ı doğurmuştur. Bir diğer eşi de Şuayb b. Zeyyan'ın kızı olan Ümmü Osman ona İbrahim'i doğurmuştur. Diğer çocukları Abdülmelik, Velid, Asım, Yezid, Abdullah, Abdülaziz, Zeyyan, Emine ve Ümmü Abdullah'ın anneleri ise Ümmü Veled'dir.[202]

Fiziksel Özellikleri

Ömer b. Abdülaziz esmer, yumuşak ve güzel suratlı idi. Zayıftı ve güzel sakalları vardı. İki gözü çukurdu, Alnında hayvan darbesinin izi vardı. Saçları ağarmıştı.[203] Özellikleri ile ilgili denilmiştir ki: O, beyaz tenli ve ince suratlı idi. Yakışıklı idi, zayıftı ve güzel sakalları vardı.[204]

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN KİŞİLİĞİNİN OLUŞUMUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1- Aile Ortamı

Ömer b. Abdülaziz Medine'de doğup büyümüştür. Küçük bir çocuk olmasına rağmen akıllı bir delikanlı olduğu sıralarda annesinin yakınlığından dolayı Ömer b.

200 el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. XII, s. 680
201 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 680
202 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 314-315
203 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 58
204 A.g.e.

Hattab'ın oğlu olan Abdullah'ın yanına gider, sonra da annesinin yanına dönerek şöyle derdi: Anneciğim! Abdullah b. Ömer'i kastederek Ben dayım gibi olmak istiyorum. Annesi de öfkelenerek şöyle derdi: Kaybol, Sen mi dayın gibi olacaksın! Bu olay defalarca başından geçmiştir. Büyüyünce babası Abdülaziz b. Mervan Mısır'a vali olarak gitti. Sonra eşi Ümmü Asım'a mektup yazarak oğluyla birlikte Mısır'a gelmelerini istedi. O da amca Abdullah b. Ömer'e gelerek kocası Abdülaziz'in yazdığı mektuptan söz etti. O da dedi ki:

Ey kardeşimin kızı! O senin kocandır, git onun yanına. Çıkmak istediği sırada da şöyle dedi: Bu çocuğu –Ömer'i kastederek bizim yanımızda bırak, çünkü sizin içinizden bizim ailemize en çok o benzemektedir. Annesi de onu kırmayarak Ömer'i onun yanına bıraktı. Abdülaziz'in yanına vardığında ise Ömer'i göremeyince dedi ki: Ömer nerde? O da Abdullah ile aralarında geçen konuşmaları anlattı. Abdülaziz buna sevindi. O da Kardeşi Abdülmelik'e mektup yazarak konuyu anlattı. Abdülmelik de ona her ay bin dinar ödenmesini emretti. Sonra Ömer kazasız belasız babasının yanına geldi.[205] Allah rahmet etsin Ömer işte bu şekilde Ömer b. Hattab'ın ailesi içinde dayılarının arasında terbiye gördü. Kuşkusuz onlardan ve Medine'deki ashap topluluğundan fazlasıyla etkilenmiştir.[206]

2- İlim Öğrenmeye Erken Başlaması Ve Kur'anı Ezberlemesi

Küçüklüğünden beri ilim öğrenme sevgisi ve âlimlerin arasında ilmi inceleme ve müzakere sevgisi ona bahşedilmişti. Medine'deki ilmi toplantıları kaçırmamaya çalışırdı. Medine o dönemde ilim ve irfanın feneri durumundaydı, âlim, fakih ve salih insanlarla doluydu. Küçük yaşlardan beri ilim öğrenme arzusu taşıyordu. Ömer b. Abdülaziz'in rüştünü ortaya çıkaran ilk işaret onun ilim ve irfanı elde etmek için gösterdiği çaba idi.[207] Ömer b. Abdülaziz küçük yaşında Kur'an'ı öğrendi. Temiz bir kişiliğe, güçlü bir ezberleme kabiliyetine sahip olması ve kendini ilim öğrenmeye ve Kur'an'ı ezberlemeye adamış olması bu ezberlemede onun yardımcısı olmuştur.

Kur'an-ı Kerim onun Allah'a, (cc) hayata, kâinata, cennet ve cehenneme, kaza ve kadere bakışında çok büyük etki bırakmıştır. Çok genç olmasına rağmen ölümü hatırladığında ağlardı. Annesi bu durumu duyunca onu çağırdı ve dedi ki: "Seni ağlatan nedir?" O da dedi ki: "Ölümü hatırladım." Annesi de bunları duyunca ağladı.[208] Hayatı boyunca Allah'ın Kitabı ile yaşamış, onu anlamaya çalışmış ve emirlerini uygulamıştır. Buna birkaç örnek verebiliriz:

205 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 24-25
206 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 65
207 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 679
208 A.g.e.

- İbni Zeyb'in Oğlunun Rivayeti: Dedi ki: Olayın şahidi bana anlattı ki, Ömer b. Abdülaziz Medine'de vali iken bir adam onun yanında şu âyeti okudu: "Elleri boyunlarına bağlı olarak, sıkışık bir yerine atıldıkları zaman, orada yok oluşu isteyip çağırırlar."[209] Bunu duyan Ömer ağlamaya başladı, hıçkırıkları yükseldi, bulunduğu yerden kalkıp evine gitti, diğer insanlar da dağıldı.[210]

Âyetin anlamı şudur: Kıyameti inkâr edenler cehennemde daracık bir yere atıldıkları zaman elleri boyunlarına zincirlerle bağlanır. Dünyada Allah'a itaat etmekten ve Peygamberinin (s.a.v) getirdiklerine iman etmekten yüz çevirdikleri, böylece cezayı hak ettikleri için pişmanlıkla çağırıp dururlar.[211]

- Ebu Mevdud'un Rivayeti: Dedi ki: Bana ulaşan bir habere göre Ömer b. Abdülaziz bir gün şu âyeti okudu:

"Senin içinde olduğun herhangi bir durum, onun hakkında Kur'an'dan okuduğun herhangi bir şey ve sizin işlediğiniz herhangi bir iş yoktur ki, ona (iyice) daldığınızda, Biz sizin üzerinizde şahitler durmuş olmayalım."[212]

Ömer şiddetle ağlamaya başladı, ev halkı onu duydu, Fatıma –eşi geldi, oda ağladı, bunun üzerine ev halkı da onlardan dolayı ağlamaya başladı. Onlar bu halde iken Abdülmelik geldi ve dedi ki: "Babacığım! Seni ağlatan şey nedir?" Dedi ki: "Hayırdır oğlum, baban ister ki, ne o dünyayı tanısın, ne de dünya onu tanısın. Allah'a yemin ederim oğlum, helâk olmaktan korktum, Allah'a yemin ederim oğlum, cehennem ehli olmaktan korktum."[213]

Âyetin anlamı şudur: Allah, Resulüne bildiriyor ki o, her zaman, her an ve her saniye onun ve ümmetinin bütün yaptıklarını biliyor. Göklerde ve yerde zerre büyüklüğündeki, ondan büyük ve küçük olan ne varsa O'nun bilgisinden ve gözünden kaybolamaz, apaçık bir kitapta mevcuttur.

"Gaybın anahtarları O'nun Katındadır, O'ndan başka hiç kimse gaybı bilmez. Karada ve denizde olanların tümünü O bilir, O, bilmeksizin bir yaprak dahi düşmez; yerin karanlıklarındaki bir tane, yaş ve kuru dışta olmamak üzere hepsi (ve her şey) apaçık bir kitaptadır."[214]

Burada Allah Teâlâ ağaçların ve diğer cansızların, aynı şekilde bütün canlı varlıkların her hareketini bildiğini haber vermektedir:

209 Furkan Suresi, 25/13
210 İbn Ebi'd-Dünyâ, er-Rikka ve'l-Bükâ, s. 83
211 Muhammed Şevman, Dumûu'l-Kurrâ, s. 107
212 Yunus Suresi, 10/61
213 İbn Ebid-Dünyâ, er-Rikka ve'l-Bükâ, s. 91
214 En'am Suresi, 6/59

"Yeryüzünde hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi ümmetler olmasın."[215]

"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın."[216]

Cansızların ve hayvanların bütün hareketlerini bilen Allah, ibadetle memur ve mükellef olan kulların hareketlerini de bilir.

"Sen, O güçlü ve üstün, esirgeyici olan Allah'a tevekkül et. O, kıyam ettiğin zaman seni görüyor. Secde edenler arasında dönüp dolaşmanı da."[217]

Bu yüzden Allah şunu kasteder: Yaptığınız işlerde biz sizi gözetliyoruz, görüyoruz ve işitiyoruz.

- Abdül-A'la b. Ebu Abdullah elAnzî'nin Rivayeti: Dedi ki: Ömer b. Abdülaziz'i gördüm. Cuma günü kirli elbiselerle çıkmıştı, Habeşistanlı biri onu takip ediyordu. İnsanların yanına varınca Habeşistanlı döndü. Ömer iki kişinin yanına ulaştığında derdi ki: İşte böyle, Allah size merhamet etsin. Sonra minbere çıktı, hutbe okudu, "Güneş, köreltildiği zaman" âyetini okuyup dedi ki: Güneşin haline ne olmuş! **"Yıldızlar, bulanıklaşıp döküldüğü zaman, cehennem ateşi çılgınca kızıştırıldığı zaman, cennet de yakınlaştırıldığı zaman!"**[218] ayetlerini de okuyunca ağlamaya başladı, camide bulunanlar da ağladı, ağlama seslerinden cami inledi, hatta cami duvarlarının onunla birlikte ağladığını gördüm.[219] Bu surede kıyamet gününün öyle özellikleri anlatılıyor ki, bunlara karşı kalpler ürperir, tasalar şiddetlenir, bütün kaslar titrer, korkular had safhaya çıkar, akıl sahiplerini o gün için hazırlık yapmaya teşvik eder ve onları kınanmayı gerektiren her şeyden alıkoyar. Selef 'ten bazıları şöyle demiştir: Kim ki gözleriyle bizzat görmüş gibi kıyamet gününe bakmak isterse Tekvir suresini düşünerek okusun. Hatta İbni Ömer'in merfu olarak rivayet ettiği hadise göre Allah Resûlü (s.a.v) şöyle demiştir: Kim kıyamete bizzat gözleriyle bakmayı seviyorsa şu âyetleri okusun: "Güneş, köreltildiği zaman, gök, sıyrılıp yüzüldüğü zaman, gök yarıldığı zaman!"[220]

- Meymun b. Mehran'ın Rivayeti: Dedi ki: Ömer b. Abdülaziz "(Mal, mülk ve servette) Çoklukla övünmek, sizi tutkuyla oyalayıp, kendinizden geçirdi" âyetini okuyunca ağladı, sonra "Öyle ki (bu,) mezarı ziyaretinize (kabre gidişinize, ölümünüze) kadar sürdü" âyetini okuyunca dedi ki: Bana göre kabirler ancak ziyaret içindir. Onları ziyaret edenler de ya cennete ya da cehenneme gitmelidir.[221]

215 En'am Suresi, 6/38
216 Hud Suresi, 11/6
217 Şuara Suresi, 26/217-219
218 Tekvir Suresi, 81/12-13
219 Dumûu'l-Kurrâ, s.111-112
220 Tirmizi, 3333
221 er-Rikka ve'l-Bükâ, s. 425

Ömer b. Abdülaziz'in kişiliği üzerinde Kur'anı Kerim'in bıraktığı izleri gösteren birkaç tabloyu böylece açıklamış olduk.

3- Toplumsal Realite

Kuşkusuz, insanların oluşumunda ve kişiliklerinin inşa edilmesinde toplumsal ortamın çok etkin ve önemli rolü vardır. Ömer b. Abdülaziz'in yaşadığı dönemde toplumda takva, iyilik, ilim öğrenmeye yöneliş, Kur'an ve Sünnet ile amel etme arzusu hâkim durumdaydı. Çok sayıda sahabe henüz Medine'de yaşamaktaydı. Abdullah b. Cafer b. Ebi Talib, Said b. Zeyd ve Sehl b. Sa'd'dan hadisler rivayet etmiştir. Sehl b. Sa'd, Allah Resûlü (s.a.v)'nün kullandığı bir kadehi kendisine hediye etmiştir. Enes b. Malik'e (ra) imamlık yapmıştır. Enes b. Malik (ra) onun için şöyle demiştir: Namaz kılarken bu genç kadar Allah Resûlüne benzeyen başka kimse görmedim.[222] Medine'de ikamet etmiş olması kendisine imanla ilgili ve ruhi etkiler, derinlikler kazandırmıştır. Medine toplumu Ömer b. Abdülaziz'in ilmi kişiliğinin oluşumunda ve terbiyesinde çok güçlü bir iz bırakmıştır.

4- Medine'nin En Büyük Fakih Ve Âlimlerinden Eğitim Alması

Ömer'in babası olan Abdülaziz Salih Keysan'ı Ömer'in eğitimi için görevlendirmişti. O da bunu üstlenmişti. Ömer farz namazları camide cemaatle kılardı. Bir defasında cemaate yetişemeyince Salih b. Keysan dedi ki: "Seni meşgul eden nedir?" Cevaben dedi ki: "Tarağım saçlarımı düzeltiyordu." Dedi ki: "Saçlarını tarama sevgisi namazını etkileyecek duruma mı geldi?" Durumu Abdülaziz'e bir mektupla yazdı. Babası da ona bir elçi gönderdi ve saçlarını tıraş edinceye kadar onunla konuşmadı.[223] Allah'ın Resûlü gibi namaz kılmaya âzami derecede dikkat ederdi. Rükû ve secdeleri uzatır, kıyam ve kadeleri de kısa tutardı. Sahih bir rivayete göre o rükû ve secdelerde onar kez tespih okurdu.[224] Babası haccını tamamlayıp Medine'ye gelince Salih b. Keysan'a oğlunun durumunu sordu, o da şöyle dedi: Bu çocuk kadar kalbinde Allah'ı yücelten kimse görmedim.[225]

Ömer b. Abdülaziz'in etkilendiği üstatlarından biri de Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud'dur. Ömer ona çok değer verirdi. İlminden doya doya alır, verdiği terbiyeyi özümser, hatta Medine valisi iken de sık sık yanına giderdi. Ömer, üstadına olan hayranlığını ve sohbetlerine sık sık gidişini şöyle ifade eder: Bir âmâ'nın Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesud'un bir sohbeti benim için b. dinardan daha sevimli ve değerlidir.[226] Halife olduğu dönemde, üstadının derin bir ilme sahip

222 Siyeri A'lami'n-Nübelà, c. V, s. 114
223 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 678
224 A.g.e.
225 A.g.e.
226 et-Tabakat, c. V, s. 250

olduğunu bildiği için şöyle derdi: Eğer Ubeydullah sağ olsaydı, onun görüşlerinin dışına çıkmazdım. Ubeydullah ile geçirdiğim bir gün benim için her şeyden daha üstündü.[227] Ubeydullah onun zamanında Medine'nin müftüsü ve yedi fakihten biriydi.[228] Zühri onun hakkında şöyle der: Ubeydullah b. Abdullah ilim deryalarından bir derya idi.[229] Çok güzel şiir söylerdi. Ömer b. Abdülaziz'e şu beyitleri yazıp göndermişti:

İndinden sureler nazil olanın adıyla,
Ona mahsus tüm övgüler, şimdi dinle ey Ömer,
Gelen kalan her şeyin farkında isen eğer,
Daima dikkat kesil, bu sana fayda eder.
Kesinleşen kadere sabırlı ve razı ol,
Sevmediğin sonuçlar senin için olsa da,
Kişiyi sevindiren güzel bir hayat varsa,
Arkasından mutlaka gelir kara bulutlar.[230]

Hicri doksan sekiz yılında, bir rivayete göre de doksan dokuz yılında vefat etmiştir.

Ömer'in üstatlarından biri de Said b. Müseyyeb (ra)'dir. Abdülmelik b. Mervan'ın hayatını anlattığım kitapta onun hayat hikâyesini anlattım. Said, Ömer'in dışında hiçbir idarecinin yanına uğramazdı.[231]

Üstatlarından biri de, Salim b. Abdullah b. Ömer b. Hattab'dır. Said b. Müseyyeb (ra) onun hakkında şöyle der: Ömer'in çocukları içinde en çok kendisine benzeyen Abdullah b. Ömer (ra) idi. Abdullah'ın çocukları içinde de en çok ona benzeyen Salim idi.[232] İbni Ömer (ra) oğlu Salim'i çok severdi, hatta bu yüzden kınandığı olmuştur. O ise şöyle derdi:

Salim için kınarlar beni, ben de onları,
Gözle burun arası bir parçadır Salim'im.[233]

Annesi eski bir cariye idi. Ebu Zennad onunla ilgili şöyle der: Medineliler cariyelerden eş edinmekten hoşlanmazlardı. Sonunda aralarından Hüseyin'in oğlu Abdullah, Muhammed'in oğlu Kasım ve Abdullah'ın oğlu Salim gibi şerefli ve asil insanlar çıkıp Medine ehlini ilim, takva ve ibadette geride bırakınca insanlar cariyelere (kendilerine eş ve çocuklarının annesi yapmak amacıyla) yönelmeye baş-

227 Abdüs-Settar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 59
228 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 475
229 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 477
230 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 477
231 el-Cevânibü't-Terbeviyye fî Hayâti'l-Halîfe Ömer, s. 25
232 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 459
233 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 460

ladılar.[234] İmam Malik (rha) onunla ilgili der ki: Salim'in zamanında hiç kimse onu kadar züht, fazilet ve güzel yaşantıda geçmiş salih insanlara benzemiyordu. İki dirhemlik elbise giyiyordu. Yine onun rivayetine göre Süleyman b. Abdülmelik Salim'i güleç ve iyi görünce dedi ki: "Neler yersin?" O da dedi ki: "Ekmek ve zeytinyağı, bir de eğer bulabilirsem et yerim." Bunun üzerine Ömer ona sordu: "Canın onu çeker mi?" O da dedi ki: "Canım istemediği zaman bırakırım, canım onu isteyene kadar."[235]

Bir gün Salim b. Abdullah Süleyman b. Abdülmelik'in yanına gider. Salim'in üzerinde kalın ve eskimiş elbiseler vardı. Süleyman kendisini çok iyi karşıladı, yüceltti ve makamında kendisinin yanına oturttu. Ömer b. Abdülaziz de orada bulunuyordu. Toplumun geri gelenlerinden bir adam ona dedi ki: "Senin dayın daha değerli elbiseler giyip de müminlerin halifesinin huzuruna öylece çıkamaz mıydı?" Bunu söyleyen kişi iyi ve değerli elbiseler taşıyordu. Ömer ona dedi ki. Dayımın üzerindeki elbiselerin, kendisini senin bulunduğun konuma düşüreceğini sanmıyorum. Senin taşıdığın elbiselerin de seni dayımın şu anda bulunduğu konuma yükselteceğini sanmıyorum.[236]

Ömer b. Abdülaziz, birçok âlim ve fakih'ten ilim ve terbiye edinmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in hocalarının sayısı otuz üçe ulaşmaktadır. Bunların sekizi sahabi, yirmi beşi ise tabiindendir. Onların ilimlerinden kana kana nasiplenmiş, verdikleri edep ve terbiyeyi özümsemiş ve sohbetlerinde sürekli bulunmuştur. Ahlâkında ve davranışlarında bu sağlam terbiyenin izleri açıkça ortaya çıkmıştır.[237] Sonuçta mümtaz bir şahsiyet olarak sağlam bir kişilik, ciddi bir problem çözümleyicisi, kararlı, derin fikirli, sürekli Kur'an'ı düşünen, güçlü bir idareci, ciddiyetsizlikten ve şakadan uzak bir insan olmuştur.[238] Onun şahsiyetinin oluşumunda etkili olan en önemli faktörler işte bunlardır. Buradan çıkarmamız gereken bir ders de şudur ki: Rabbani âlimlerin omuzlarındaki büyük sorumluluklardan biri de, idarecilerin, makam ve mal sahiplerinin çocuklarının eğitimi ile ilgilenmektir. Çünkü bu çocukların salih olmasında İslâm ümmeti için büyük hayırlar vardır.

İLMİ KONUMU

Ömer b. Abdülaziz'in hayatını yazanların ortak görüşüne göre o kendi döneminin "imam"ıdır. İmamlardan olan Malik ve Süfyan ona imam sıfatını layık görmüşlerdir.[239]

234 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 460
235 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 460
236 Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ, c. IV, s. 461
237 el-Cevânibü't-Terbeviyye fî Hayâti'l-Halîfe Ömer, c. I, s. 167
238 Ömer b. Abdülaziz, s. 30
239 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 67

Mücahit onunla ilgili der ki: Önce biz ona öğretmek için gelirdik, ancak daha sonra biz ondan öğrenmeye başladık.[240] Meymun b. Mehran der ki: Ömer b. Abdülaziz âlimlerin hocası idi.[241] Zehebi onun için der ki: O bir imam, fakih ve Müçtehit biri idi, sünneti iyi bilirdi, şanı yüce idi, hafızdı, Allah çok ibadet ederdi, çokça dua eder, yakarırdı. Güzel yaşantıda ve adaleti ikame etmede anne tarafından dedesi olan Ömer'e zühtte Hasanı Basri'ye, ilimde de Zühri'ye eş tutulurdu.[242]

Fakihler ve âlimler onun söz ve fiillerini delil olarak kabul etmişlerdir. İmam Leys b. Sa'd, İmam Malik b. Enes'e yazdığı kısa risalede –defalarca kendi görüşlerinin doğruluğuna delil olarak Ömer b. Abdülaziz'in Malik'e karşı olan görüşlerini getirmiştir.[243]

Dört mezhebin makbul fıkıh kitaplarında Ömer b. Abdülaziz, mezhebi bir kaynak olarak kabul edilen zat olarak geçmektedir. Hanefi âlimleri birçok meselede kendi görüşlerini ona dayandırmışlar ve anne tarafından dedesi olan Ömer b. Hattab (ra)'tan dolayı bu özelliği ile temayüz ettiğini belirtmişlerdir. Karaşi, el-Cevahir adlı eserinde der ki: Dostlarımız eserlerinde ihtilaflı meselelerde şöyle derler: Bu da küçük Ömer'in görüşüdür. Küçük Ömer'den kasıtları meşhur imam ve halife Ömer b. Abdülaziz'dir.[244] Şafii âlimleri de eserlerinde onu sıkça zikretmişlerdir. İmam Nevevi, TehzibülEsma' ve'lLüğat adlı eserinde onun hayatını kapsamlı bir şekilde anlatmış ve başında da elMuhtasar ve'lMühezzeb kitabında sıkça tekrarlandığını be- lirtmiştir. Maliki âlimler ise eserlerinde herkesten fazla ona yer vermişlerdir. Maliki mezhebinin imamı İmam Malik, Muvatta adlı eserinde defalarca onun görüş ve sözlerini delil olarak nakletmiştir. Hanbelîlere gelince, onlar da aynı şekilde ondan sıkça söz etmişlerdir. İmam Ahmet, Ömer ile ilgili şöyle demiştir: Tâbiilerden, Ömer b. Abdülaziz dışında sözü hüccet olan başka kimse bilmem, bu da ona yeter.[245] İmam Ahmet'in onunla ilgili söylediği şu sözü bu konuda yeterlidir: Ömer b. Abdülaziz'i seven, onun iyiliklerini zikredip yayan birini görürseniz bilin ki bunun arkasında Allah'ın izniyle hayır vardır.[246]

Ömer b. Abdülaziz'in sahip olduğu ilmin derinliklerine inmek ve ilmi konumunu öğrenmek isteyen şu eserlere müracaat etsin: elAsar elVaride an Ömer b. Abdülaziz fil-Akide. Eser, üstat Hayat Muhammed Cibr'e ait olup iki ciltten oluşmaktadır. İlmi bir risaledir. Bir diğer eser Fıkhu Ömer b. Abdülaziz. Eserin sahibi Dr.

240 Tehzib et-Tehzib, c. VII, s. 405
241 el-Âsâru'l-Vârîde an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 67
242 Tezkiretü'l-Huffâz, s. 118-119
243 el-Âsâru'l-Vârîde an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 70
244 A.g.e.
245 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. I, s. 72
246 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 61

Muhammed Sa'd Şakir bu eserle doktora vermiştir. Başka bir eser Muhammed Ravvas Kalaci'ye ait Mevsuatu Fıkhi Ömer b. Abdülaziz. Bunu daha detaylı bir şekilde Allah'ın izniyle Ömer b. Abdülaziz'in fıkhı bölümünde işleyeceğiz. Bu bölümde onun akait, ibadetler, şer'i siyaset, devlet idaresi, mali sistemler, yargı sistemleri ve dâvet yöntemlerindeki bakış açısını ve hal ve hareketlerinde Kuran'a, Sünnet'e ve Raşit Halifelere ne denli bağlı olduğunu açıklamaya çalışıyoruz.

VELİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ÖMER

Ömer b. Abdülaziz, halifelere yakınlığı ile temayüz etmiş âlimlerden sayılmıştır. Görüş ve istişareleriyle halifelere nasihat ederek ve siyasetlerini yönlendirerek büyük bir etki bırakmıştır. Ömer bir Abdülaziz, Emevî ailesinde seçkin bir yere sahiptir. Abdülmelik onu çok yüceltir, gençliğinde sahip olduğu zekâ ve asalete hayranlığını ifade eder ve onu birçok oğlundan daha üstün tutardı. Onu kızıyla evlendirmişti. Fakat Abdülmelik döneminde yaşı küçük olduğundan ve ilim öğrenmekle meşgul olduğundan devlet yönetimine katılımı olmamıştır. Bununla birlikte İbnülCevzi'nin rivayetine göre Abdülmelik'e bir mektup yazmış, mektubunda omuzlarına yüklenmiş olan sorumlulukları kendisine hatırlatmıştır. Mektubunda kısaca şöyle demiştir: "Sen bir çobansın, her çoban sorumlu olduğu raiyeden sorumludur." Enes b. Malik Allah resulünden şunu işittiğini bize rivayet etmiştir: "Her çoban raiyesinden sorumludur." "Allah; O'ndan başka İlâh yoktur. Kendisinde hiçbir şüphe olmayan kıyamet gününde sizleri muhakkak toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?"[247]

Rivayete göre, Ömer b. Abdülaziz, erken yaşlarda idari işlere alışması için amcası Abdülmelik tarafından devlet yönetiminin basit işlerinde görevlendirilmiştir.[248] Başka rivayette onu bu konuda görevlendiren Süleyman b. Abdülmelik'tir. Ömer b. Abdülaziz amcasının ölümünden çok etkilenmiş ve ziyadesiyle üzülmüştür. Ömer b. Abdülaziz amcasının oğlu Mesleme b. Abdülmelik ile karşılaşınca ona şöyle demiştir: Ey Mesleme! Senin baban defnedildiği zaman ben başında bulunuyordum, kabrinin başında gözlerimi çevirdim ve onun Allah'a karşı bir durumla karşı karşıya kaldığını gördüm. Bu durum beni çok korkuttu ve dehşete düşürdü. Bunun üzerine, eğer yönetimi devralırsam onun yaptıklarını yapmamaya ahdettim ve bunu için çok gayret ettim.[249]

Medine'ye Vali Olması

Hicri seksen yedi yılı Rebiülevvel ayında halife Velid b. Abdülmelik Medinei

247 Nisa Suresi, 4/87
248 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 93
249 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 10

Münevvere'nin valiliğini ona tevdi etmiştir. Daha sonra hicri doksan bir yılında Taif valiliğini de ona vermiş, böylece Hicaz bölgesinin tamamına vali olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz valilik görevini üç şartla kabul etmiştir:

Birinci Şart: İnsanlara hak ve adaletle davranacak ve kimseye zulmetmeyecek. Hazine için insanlara ağır yükler yüklemeyecek. Bu da Medine'den halifeye gönderilen tahsisatın azalması anlamına geliyordu.

İkinci Şart: İlk sene hac yapmasına müsaade edilecek. Çünkü Ömer o ana kadar hac yapma fırsatını bulamamıştı.

Üçüncü Şart: Medine'de insanlara yardım dağıtmasına müsaade edilmesi.

Velid bu şartları kabul edince Ömer b. Abdülaziz de işine başladı, halk da buna son derece sevindi.[250]

Ömer b. Abdülaziz'in "Şûra" Meclisi

Ömer b. Abdülaziz'in gerçekleştirdiği en belirgin işlerden biri Medine'de "Şûra" Meclisi'ni oluşturmasıdır. İnsanlar Medine'nin yeni valisini tebrik için geldiklerinde önce namaz kıldı sonra da Medine'nin şu on fakih âlimini çağırdı: Urve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Ebu Bekir b. Abdurrahman b. Haris b. Hişam, Ebu Bekir b. Süleyman b. Ebi Hayseme, Süleyman b. Yesar, Kasım b. Muhammed, Salim b. Abdullah b. Ömer, kardeşi Abdullah b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amir b. Rebia ve Harice b. Zeyd b. Sabit. Geldiler ve onun yanında oturdular. O da Allah'a hamd edip O'nu layıkıyla övdükten sonra dedi ki: Ben sizi sevap kazanacağınız ve hak üzerinde yardımcılar olacağınız bir iş için çağırdım. Sizin ya da sizden hazır bulunacakların görüşü olmadan bir meselede karar vermek istemem. Eğer haddi aşan birini görürseniz ya da memurlarımdan birinin bir haksızlığını duyarsanız, bunu bana iletme konusunda sizleri Allah ile baş başa bırakıyorum.[251]

Benim çıkardığım sonuçlara göre Ömer b. Hattab'ın tutumu şöyleydi: Bir mesele vuku bulduğunda meclisi toplar ve o mesele ile ilgili istişare etme gereği duyardı. Ömer b. Hattab'ın torunu olan Ömer b. Abdülaziz ise bir meclis oluşturmuş ve şu iki konuda yetkilerini belirlemiştir:

a- Karar oluşumunda doğru karar bu meclisindir. Onların ortak görüşü olmadan o, bir karar almayacaktır. Böylece vali yetkilerini bu meclise devretmiş ol- maktadır. Biz bu meclise "Onlu Meclis" diyoruz.

b- Meclis üyelerine her konuda ve bütün uygulamalarda denetim ve gözetim görevini vermiştir. Onların ya da onlardan birinin bilgisi dâhilinde devlet

250 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 63
251 Tabakât, c. V, s. 257

memurlarından biri bir haksızlık yaparsa bunu valiye bildirmek zorundadır. Aksi takdirde hakikati gizleme karşılığında Allah'a havale olmuş olacaktır.

Bu uygulamadan iki sonuç daha çıkarabiliriz:

Birincisi: Vali Ömer b. Abdülaziz oluşturduğu meclis üyelerine bir tahsisat bağlamamıştır. Çünkü onlar ihtiyaç sahibi değil, veren durumda olan insanlardı. Ayrıca, onlar zaten fakih oldukları için onlara tevdi edilen görev onların uzmanlık alanları içinde idi.

İkincisi: Ömer, meclis üyelerinden birinin bir mâzeret dolayısıyla toplantıya katılmayabileceğini düşünerek alacağı kararda tamamının hazır bulunmasını şart koşmamış ve şöyle demiştir: "Sizin ya da sizden hazır bulunacakların..."[252] İstisnasız bütün meselelerde bu meclise danışılırdı.

Bu kıssadan çıkardığımız bir diğer sonuç da Rabbani âlimlerin önemi ve sahip oldukları yüce mertebedir. Karar sahipleri onları kendilerine çok yakın bulundurmalı ve halkın meselelerinde onlara danışmalıdırlar. Âlimler de salih olan karar sahiplerinden uzakta durmamalıdır. Çünkü onlara yakın durmakla iyilikleri uygulatabilirler ve kötülükleri azaltabilirler. Ömer b. Abdülaziz sadece bu meclis üyelerine danışmazdı, onların dışındaki Said b. Müseyyeb, Zühri vb. Medine âlimlerine de danışırdı. Said'e sormadan hiçbir konuda hüküm vermezdi. Ömer b. Abdülaziz Medine'de âlimleri çok yüceltiyor ve onlara değer veriyordu. Bir defasında bir meselede görüşünü sormak için Said b. Müseyyeb'e (ra) bir elçi gönderir, Said hiçbir valinin ve halifenin ayağına gitmezdi. Elçi yanlışlıkla der ki: Vali sizi dâvet ediyor. Said (ra) hemen kalkıp Ömer'in yanına gider. Ömer onu görünce dedi ki: Ey Muhammed'in babası! Ahd olsun ki, siz mekânınıza döneceksiniz ve bizim elçimiz orda talebimizi iletecektir. Biz onu sizi çağırması için göndermedik. O hata yaptı. Biz onu size bir soru sormak için gönderdik.[253]

Onun valiliği döneminde Velid b. Abdülmelik'in emriyle Peygamberimizin camisini 200x200 zira kadar genişletmiş ve yine Velid'in emriye süslemeleri yapmıştır. Oysa kendisi camilerin süslenmelerinden hoşlanmazdı.[254] Ömer b. Abdülaziz'in bu tavrından anlaşılıyor ki, vali bazen kendi görüşlerine uymasa da üstündeki idarecilerin kararlarına uymak zorunda olabilir. Çünkü başka açılardan baktığında bu karara uymada daha büyük yararların olduğunu görmektedir.

Onun Medine valiliği döneminde Hicri 91 yılında halife Velid b. Abdülmelik hac yapmış, Ömer b. Abdülaziz de onu en iyi şekilde karşılamıştı. Bu vesileyle Velid,

252 Nizâm'ül-Hükm fi'ş-Şeria ve't-Târîhi'l-İslâmî, c. I, s. 561-562
253 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 23
254 Mevsuatu fıkhı Ömer b. Abdülaziz, s. 20

Ömer b. Abdülaziz'in Medine'de gerçekleştirdiği büyük ıslahatları bizzat kendi gözleriyle görmüştür.[255]

Ömer'in Valiliği Dönemindeki Üzücü Olay

Âlimler Siyer'de şunu rivayet ederler: Hubeyb b. Abdullah b. Zübeyr Peygamber'in şöyle dediğini rivayet eder: "EbülAs'ın oğullarının sayısı otuzu geçtiğinde Allah'ın kullarını köle, onun malını da ganimet edecekler. "Bu hadis zayıftır. Bunun üzerine Velid –Medine'deki valisi olan Ömer b. Abdülaziz'e haber göndererek ona yüz değnek vurulmasını ve hapsedilmesini emreder. O da ona yüz değnek vurur, onun için bir küpte su soğutur, soğuk bir sabahta onun üstüne döker, soğuktan şiddetli titremeye girer ve bir süre sonra bu hastalıktan dolayı ölür. Ağrıları şiddetlenince Ömer onu hapisten çıkarır, yaptıklarına pişman olur ve Hubeyb'in ölümüne çok üzülür. Mus'ab b. Abdullah Mus'ab b. Osman'dan rivayet eder ki, Hubeyb'i Zübeyr'in bahçesi içinde bulunan Ömer b. Mus'ab'ın evine taşıdılar, ölünceye kadar herkes onun başında toplandı. Herkes orda oturduğu sırada Macişon gelerek girmek için izin istedi, Hubeyb elbiselerine sarılmıştı. Macişun Ömer b. Abdülaziz ile birlikte Medine valiliğinde çalışıyordu. Abdullah b. Urve dedi ki: Girmesine izin verin. O da içeri girerek dedi ki: "Arkadaşınız ölecek galiba, etrafını açın!" Açıldılar. Macişûn onu gördükten sonra ayrıldı. Macişûn der ki: Mervan'ın evine ulaştığımda kapıyı çalarak içeri girdim, Ömer doğum sancısı çeken kadın gibi bir oturup bir kalkıyordu. Bana dedi ki: "Neler oldu?" Dedim ki: "Adam öldü." Korku ve dehşetten yere yığıldı. Sonra başını kaldırıp "Muhakkak biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz" dedi. Ölünceye kadar onu sayıklayıp durdu.

Medinelilerden af dileyerek valilikten çekildi. Ona "Bütün bunları sen yaptın" denildikçe o, "Nasıl, Hubeyb'e mi?" derdi.[256] Ölünceye kadar bu olayı unutmadı ve gözlerinin önünde bu olay hep canlı kaldı.[257]

Ömer b. Abdülaziz'in Medine valisiyken doğruluğunu gösteren olaylardan birini de Ebu Bekir'in kızı Esma'nın kölesi Ebu Ömer rivayet ederek şöyle der: Sabah namazını kıldığı yere geldim, odasında Kur'an vardı, gözyaşları sakallarının üzerine akıyordu.[258] İbni Ebu Zinâd babasının şöyle dediğini rivayet eder: Ömer b. Abdülaziz Medine'de vali iken bir şey bağışlamak istediği zaman şöyle derdi: İhtiyaç sahibi bir aileyi arayıp bulun.[259]

Ömer b. Abdülaziz'in Kölesi Müzahim'in Verdiği Öğüt

Ömer Medine'de bir adamı hapse koymuştu. Cezasından daha fazla onu hapiste

255 A.g.e.
256 Siret Ömer b. Abdülaziz, İbni Cevzi, s. 140
257 A.g.e.
258 A.g.e.
259 A.g.e.

bırakınca Müzahim adamın serbest bırakılması için Ömer'le konuştu. Ömer dedi ki: "Onun hakkında eskisinden daha fazla emin oluncaya kadar onu serbest bırakmam." Bunun üzerine Müzahim hiddetle dedi ki: "Ey Ömer b. Abdülaziz! Sabahında kıyametin kopacağı ve kıyamete gebe bir geceyi sana hatırlatırım ey Ömer! Duyduklarımdan senin ismini unutacaktım!" Ömer dedi ki: "Bu konuda beni ilk uyaran Müzahim olmuştur. Allah'a yemin ederim ki o bunları söyler söylemez sanki yüzümden bir örtü kaldırmış oldu."[260] Bu kıssa bize, gaflet anında insana Allah'ı hatırlatan doğru dostların önemini hatırlatmaktadır.

Velid'in Halifeliğinde Ömer b. Abdülaziz ve Haccac

İbni Cevzi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ömer b. Abdülaziz'in Medine valiliğinden istifa ettiğini zikreder. Fakat başkaları onun azledildiğini rivayet eder. Hicri 92 yılında halife Velid, hac sancağını Haccac b. Yusuf esSakafi'ye vererek hac emiri yapar. Ömer b. Abdülaziz bunu öğrenince halifeye bir mektup yazarak Haccac'ın Medine'de kendisine uğramasından affedilmeyi ister. Çünkü Ömer, yaptığı zulümlerden dolayı Haccac'dan hoşlanmaz ve onu görmeye dayanamazdı. Velid Ömer'in bu isteğine uydu ve Haccac'a şunu yazdı: Ömer b. Abdülaziz bana yazarak senin ona uğramandan affını istedi. Sen de senden hoşlanmayana uğramamalısın. O da Medine'ye gitmekten vazgeçti.[261]

Ömer b. Abdülaziz Medine'de vali iken Velid b. Abdülmelik'e bir mektup yazarak Haccac'ın uyguladığı baskı altında Irak halkının çektiği sıkıntı ve işkenceyi anlatır. Özellikle Hicaz bölgesi Haccac'ın hışmından ve baskılarından kaçanların sığınak yeri olması sebebiyle Haccac Ömer'den intikam almak için fırsat kollar ve Velid'e bir mektup yazarak şöyle der: Irak ve Sikaf halkından bazıları gözlerimin önünde Irak'tan uzaklaşmaktadır. Bu bir zaaftır. Kastettiği kişiler ise, Osman b. Habban, Halid b. Abdullah el-Kasrî'dir. Bunun üzerine Velid, Ömer b. Abdülaziz'i görevden alır.[262]

Velid açıkça Haccac'ın uyguladığı politikayı destekliyordu. Devleti ayakta tutmanın tek yolunun baskı ve şiddet politikası olduğunu zannediyordu. Bu tutumu onunla Ömer bir b. Abdülaziz arasına bir mesafe koyuyor ve onun görüş ve öğütlerini kabullenmesine engel oluyordu. Daha sonraki olay ve gelişmeler Ömer'in yaklaşım tarzının Velid'in talip ettiği yoldan daha doğru olduğunu göstermiştir. Ömer'in hilafeti devraldıktan sonraki uygulamaları bunu doğrulamaktadır.[263]

Ömer b. Abdülaziz'in Şam'a Dönüşü

Ömer b. Abdülaziz Medine'den ağlayarak çıktı, yanında hizmetçisi Müzahim

260 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 140
261 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 24
262 Târîhu't-Taberî, c. VII, s. 383
263 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 165

vardı, ona dönerek dedi ki: Ey Müzahim! Medine'nin kovduklarından olmaktan korkuyoruz. Bu sözüyle Allah Resûlü'nün (s.a.v) şu hadisine işaret etmiştir: "Haberiniz olsun Medine pislikleri dışarı atan bir körük gibidir. Körük demirin pisliklerini nasıl dışarı atıyorsa Medine de kötüleri içinden atmadan kıyamet kopmayacaktır." Müzahim dedi ki: Ömer b. Abdülaziz Medine'den çıktığı zaman baktım ki, ay Süreyya ile ikizler burcu arasında idi. -Bunu sanki bir uğursuzluk olarak gördü- Bunu Ömer'e söylemek istemedim. Ömer'e dedim ki: "Dolunayı görüyor musun? Bu güzel gecede tepemizde ne güzel durmaktadır!" Ömer ay'a baktı, onun Süreyya ile ikizler burcu arasında olduğunu görünce dedi ki: "Sanki sen ayın Süreyya ile ikizler burcu arasında olduğunu bana söylemek istedin ey Müzahim! Biz güneşe veya aya güvenerek çıkmayız, Biz sadece kahhar ve tek olan Allah'a dayanarak çıkarız."[264]

Ömer, Süveyda denen yere varıncaya kadar yürüdü. Onun orada bir evi ve çiftliği vardı. Orada bir müddet kalıp gelişmeleri takip etti. Şam'da, halifenin yanı başında ikamet etmenin Müslümanların çıkarına olacağını düşünerek Şam'a giderek oraya yerleşti. Bu şekilde bir haksızlığa engel olabilir ve bir hakkı yerine getirebilirdi.

Ömer b. Abdülaziz halife Velid b. Abdülmelik ile tam bir uyum sağlayamadı, bu yüzden Medine'de Velid'in yanı başında ikamet etmesi her zaman problemli oldu. Çünkü Velid, otoritesini sağlamada güçlü, katı ve insanları güç kullanarak sindiren idarecilere dayanırdı. Bu tavırları çoğu zaman zulüm ve haksızlıkları beraberinde getirse de Velid, bu siyasetini değiştirmiyordu. Ömer ise tam aksine insanlar arasında adaleti tesis etmekle devlete istikrar getireceğini ve halkın yöneticilerine isteyerek itaat edeceğini düşünüyordu. Allah rahmet etsin şöyle diyordu: Velid Şam'da, Osman b. Hayyan Hicaz'da, Kurre b. Şerik Mısır'da... Vallahi yeryüzü zulümle dolup taştı.[265]

Ömer'in Velid'e Öğüdü: Valilerin İdam Etme Yetkilerini Sınırla!

Ömer b. Abdülaziz bu durumu düzeltmek için bazı yollar izlemiş, bu amaçla valilerinin idam etme yetkilerini sınırlaması için Velid'e öğüt verir ve başlangıçta çıkartılmasında başarılı olduğu bir kararla, halifenin bilgisi ve onayı olmadan hiçbir valinin idam edemeyeceğini sağlamıştır.

İbni Abdülhakim'in rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz Velid b. Abdülmelik'in yanına çıkarak der ki: "Ey Emirü'lmüminin! Sana vermek istediğim bir öğüdüm var, aklını toplayıp hazır olduğun anda benden iste sana söyleyeyim." "Neden şimdi olmasın!" diye sorar. Ömer dedi ki: "Sana söyleyeceklerimi kavrayacak zamanı sen

264 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 27
265 A.g.e.

daha iyi bilecek durumdasın, çünkü bu öğütlerimi kavramaya sen daha çok layıksın!" Bir kaç gün bekledikten sonra dedi ki: "Genç, kapıda kim var?" Denildi ki: "Kapıda insanlar var, aralarında Ömer b. Abdülaziz de var." Dedi ki: "Onu içeri alın!" Ömer içeri girince Velid dedi ki: "Senin öğüdün nedir ey Ebu Hafs?" Bunun üzerine Ömer dedi ki: "Allah katında şirkten sonra en büyük günah kan dökmektir. Senin valilerin de haksız yere adam öldürüyorlar ve sana da 'Öldürülen kişinin günahı falan filandı' diye mektup yazıyorlar. Bütün bunların sorumlusu sensin ve bundan dolayı hesap vereceksin. Bütün valilerine yaz, suçunu ve bu suça şahit olduğunu sana yazmadan kimse kimseyi öldürmesin. Sana gelen raporlara göre sen de varacağın kanaat neticesinde gerekli emirleri vereceksin." Velid dedi ki: "Allah ömrüne bereket versin ey Ebu Hafs, senin yokluğunu da göstermesin. Hemen mektup yazmalıyım." Sonra bütün ülke valilerine mektup yazdı. Haccac dışında hiç kimse mektuptan rahatsız olmadı. Mektup ona acı verdi, ağır geldi ve telaşlandı. Mektubun sadece kendisine yazıldığını zannetti. Konuyu araştırdı ve dedi ki: "Bu da nerden çıktı? Emirü'lmüminine kim bu aklı verdi?" Bu fikrin Ömer b. Abdülaziz'den çıktığı haberi kendisine ulaşınca dedi ki: "Heyhat! Eğer Ömer'den ise, onun emrine karşı çıkılmaz."

Haccac bir gün Bekir b. Vail ailesinde Haricî olan Arap dili âlimi Haruri birini çağırarak der ki: "Muaviye için ne diyorsun?" Haruri ona sövdü. "Yezid için ne diyorsun?" diye sordu, ona da küfretti. "Abdülmelik için ne diyorsun?" diye sordu, onun da zalim olduğunu söyledi. "Velid için ne diyorsun?" diye sordu, dedi ki: "Senin düşmanlığını ve zulmünü bildiği halde seni vali yaptığı için en zalimleri aslında odur." Haccac susup fırsatını kolladı. Sonra onu Velid'e göndererek mektubunda şöyle dedi: "Ben dinimde daha fazla ihtiyatlıyım, sorumluluğum altına verdiklerini en iyi ben korurum, ölümü hak etmeyen birini öldürmekten de korkarım. Sana birini gönderiyorum, daha önce onun fikirlerini taşıyanları öldürüyordum. Onun durumunu sana bırakıyorum." Haruri, Velid'in yanına çıktığında yanında Şam eşrafından insanlar vardı, Ömer de aralarında idi. Velid dedi ki: "Benim için ne diyorsun?" Dedi di: "Sen zalim ve diktatörsün." Abdülmelik için ne diyorsun?" diye sordu. Dedi ki: "Diktatör ve gaddardır." Muaviye için ne diyorsun?" diye sordu. Dedi ki: "Zalimdir." Velid İbni Reyyan'a dedi ki: "Boynunu vur!" O da boynunu vurdu. Sonra kalkıp evine gitti, insanlar da yanından ayrıldı. Sonra hizmetçisine dedi ki: "Ömer'i bana geri çağır!" Ömer geri gelince dedi ki: "Ey Ebu Hafs! Ne diyorsun, doğru mu yaptık, yanlış mı?" Ömer dedi ki: "Onu öldürmekle doğru yapmadın. Başka bir ceza verseydin daha doğru ve hakka uygun olurdu. Onu hapse atabilirdin, o da böylece belki Allah'a yönelirdi ya da eceliyle ölürdü." Velid dedi ki: "Bana küfretti, Abdülmelik'e de küfretti, hem o bir Haruri'dir. Sen onun söylediklerini nasıl hoş görürsün?" Ömer dedi ki: "Hayır yemin ederim ki, hoş gör-

müyorum. Keşke onu ya hapse atsaydın, ya da affetseydin!" Velid hiddetle yerinden kalktı. İbni Reyyan Ömer'e dedi ki: "Allah seni bağışlasın ey Ebu Hafs! Emirü'lmümininin etrafında döndüm, hatta öyle bir an oldu ki, senin boynunu vurmamı emredeceğini sandım."[266] İşte Haccac böyle yollarla Velid'in üstünde etkinlik sağlayarak, kendisi ve emsallerinin fütursuzca adam öldürmelerini önlemek ve bu yöndeki görüşlerini Velid'e benimsetmek isteyen Ömer'in görüşlerinden Velid'i alıkoyuyordu.[267]

Ömer b. Abdülaziz'in Haricîlerle Muamele Hakkındaki Görüşü

Az önce zikri geçen ve Haccac'ın gönderdiği Haruri hakkındaki görüşüne ilaveten, aynı tutumu sergilediğini gösteren başka rivayetler vardır. Bu rivayetlerden birine göre İbni Şihab Ömer b. Abdülaziz'in şöyle dediğini söyler: Velid öğle vakti beni çağırdı. Onu suratı asık ve öfkeli buldum. Oturdum. Yanında sadece İbni Reyyan vardı, kılıcını kuşanmış ayakta duruyordu. Dedi ki: "Halifelere küfredenler için ne diyorsun? Sence öldürülmeli mi?" Ben sustum, beni azarlayıp dedi ki: "Sana neler oluyor?" Ben yine sustum. Aynısını tekrarladı. Dedim ki: "Birisini öldürdü mü ey Emirü'lmüminin?" Dedi ki: "Hayır, fakat o halifelere küfretti." Dedim ki: "Bence ölümüm dışında cezalandırılmalı." Velid İbni Reyyan'a dönerek şöyle dedi: "Bu adam onlar hakkında kuşku içindedir."

Velid Süleyman'ı Azledip Oğluna Biat İsteyince Ömer'in Ona Nasihatı

Ömer b. Abdülaziz'in Velid b. Abdülmelik döneminde zikredilen son tavırlarından biri de Velid'in Süleyman'ı azlederek kendisinden sonra oğlu Abdülaziz için biat istemesine karşı ona verdiği öğüttür. Ömer bu konuda çok kararlı bir tavır sergilemiş ve Velid'in bu konudaki emrini dinlememiştir. Velid bunu kendisinden isteyince şöyle demişti: Ey Emirü'lmüminin! Biz ikinize de bir oturumda biat ettik. Biz şimdi nasıl onu azledip seni terk edelim!" Bunu üzerine Velid Ömer'e hiddetlendi ve istediğini kabul ettirmek için şiddet kullanmaya yöneldi. Rivayete göre onu eve kapatıp kapıyı üstüne kilitledi. Ömer'in bacısı ve Velid'in hanımı olan ÜmmülBenin müdahale edince üç gün sonra onu serbest bıraktı. Çıktığında bitkin düşmüş ve perişan olmuştu.[268]

SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ÖMER B. ABDÜLAZİZ

Süleyman döneminde Ömer b. Abdülaziz için büyük çapta hareket etme fırsatı doğmuş, değişik alanlarda onun etkileri ortaya çıkmıştır. Süleyman halifeliği devralır

266 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 164
267 A.g.e.
268 A.g.e.

almaz Ömer b. Abdülaziz'i kendisine yaklaştırarak ona geniş alanlar açmış ve ona şöyle demiştir: "Ey Ebu Hafs! Gördüğün gibi görevlendirilmiş bulunuyoruz. Kamu yararına ne görürsen onu yap."[269] Onu kendine vezir ve her yerde yanından hiç ayırmadığı müsteşar yaptı. Süleyman, büyük küçük her şeyde ona muhtaç olduğunu düşünüyordu. Onun için şöyle derdi: "Bu adamın yokluğunda, benden daha iyi bilen kimse göremiyorum." Başka bir zamanda da şöyle demiştir: "Ey Ebu Hafs! Bir mesele karşısında tereddüde düştüğümde ya da sıkıntı duyduğumda mutlaka sen aklıma gelirsin."[270]

Süleyman'ın Ömer'i Kendine Yakınlaştırmasının Sebepleri

Süleyman'ın Ömer'in önünü bu denli açmasının bence birkaç sebebi vardır. Bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

a- Süleyman b. Abdülmelik'in kişiliği: Süleyman kardeşi Velid gibi kendini beğenmiş, sadece kendi fikrine dayanan ve bir kısım valilerinin etkisi altında olan biri değildi. Tam aksine, sadece kendi görüşünü esas almaz ve diğer etkilerden uzak biriydi.

b- Ömer'in sahip olduğu isabetli fikir ve görüşlere Süleyman'ın da kâni olması.

c- Velid'in Süleyman'ı azletme girişimine karşı Ömer'in sergilediği tavır karşısında Süleyman Ömer'e şükran borçluydu. Zehebi bu noktaya işaret ederek Ömer'in tavrını açıkladıktan sonra şöyle demiştir: Bu yüzden Süleyman Ömer'e teşekkür etmiş ve kendisinden sonra halifeliği ona bırakmıştır.[271]

Islahat Kararlarının Alınmasında Ömer'in Süleyman Üzerindeki Etkileri

Yararlı birçok kararın alınmasında Ömer'in Süleyman üzerinde çok büyük etkileri olmuştur. Bunların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Haccac ve diğer bir kısım valinin tayin ettiği il valilerinin azledilmesi. Mekke valisi Halid elKasri ve Medine valisi Osman b. Hayyan gibi.[272] Bir diğer uygulaması namazın vaktinde kılınmasını emretmesidir. İbni Asakir'in Said b. Abdülaziz'den yaptığı rivayete göre Velid b. Abdülmelik öğle ve ikindi namazlarını geciktirirdi. Süleyman iş başına geldiği zaman -Ömer'in teşvikiyle- her yere mektup yazarak dedi ki: "Namaz ortadan kaldırılmıştı, onu tekrar diriltin."[273] Bunun gibi birçok uygulamaya Zehebi şöyle işaret etmiştir: Ömer ile birlikte zikredilen daha nice güzel ve yüce meseleler.[274]

269 A.g.e. s. 168
270 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 28
271 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 148
272 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 170
273 A.g.e.
274 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 125

Süleyman b. Abdülmelik Babasının Mektubunu Dayanak Olarak Gösterdiğinde Ömer'in Karşı Çıkışı

Ömer b. Abdülaziz Süleyman b. Abdülmelik ile Abdülaziz'in bazı kızlarının miras hakları olarak Abdülmelik'in erkek çocuklarının üzerindeki haklarını konuştu. Süleyman b. Abdülmelik ona dedi ki: "Abdülmelik bir mektup yazarak kız çocuklarını mirastan menetmiştir." Ömer kısa bir süre ayrılıp tekrar geri geldi. Süleyman Ömer'in konuyla ilgili aktardığı Abdülmelik'in görüşü için kendisini itham ettiğini zannettiği için hizmetçisine dedi ki: "Abdülmelik'in mektubunu getir." Bunun üzerine Ömer ona dedi ki: "Senin bu istediğin mektup Allah'ın kitabı mıdır ey Emirü'lmüminin? Eyyub b. Süleyman dedi ki: "Sizden bazıları öyle şeyler konuşuyor ki, sözleri kellelerini alabilir." Ömer ona dedi ki: "Eğer idare senin eline geçerse, şimdiye kadar Müslümanların başına gelenler senin söylediklerinden daha korkunçtur." Süleyman Eyyub'u kovdu. Ömer dedi ki: "Eğer cahillik ettiyse biz kusuruna bakmayız."[275]

Ömer'in, hakikati söyleme cesaretini gösterdiği övgüye değer tavırlarından biridir bu. Çünkü Süleyman b. Abdülaziz babasının yazdığı mektubu değişmez şer'i bir kural olarak görüyordu. Ömer ise onu uyararak değişmeyen ve karşı çıkılamayan tek kitabın Allah'ın kitabı olduğunu söyler. Görüldüğü gibi Allah'ın koyduğu sınırları çiğneyenler kurbanlarıyla öyle bir noktaya gelmişlerdi ki, çocuklarına bu geçici saltanatı bırakan babalarının ve ecdadının verdiği hükümleri, İslâm'a uyup uymadığına bakmaksızın geçerli tek kural haline getirmişlerdi. Burada Süleyman için de övgüyle zikredilecek bir davranış vardır. Oğlu, doğru sözü söyleyen Ömer'i tehdit edince onu azarlayıp kovmuştu. Bu da Süleyman'ın hakikat karşısında görüşünden geri adım atabilecek meziyette olduğunu gösteriyor.[276]

Süleyman b. Abdülmelik'in Harcamalarına Karşı Çıkması

Süleyman b. Abdülmelik Medine'ye gelerek çok miktarda mal dağıttı. Ömer b. Abdülaziz'e dedi ki: "Yaptıklarımızı nasıl buldun ey Ebu Hafs?" Ömer dedi ki: "Zenginleri daha çok zengin ettiğini, fakirleri de kendi hallerine terk ettiğini gördüm."[277] Burada Ömer b. Abdülaziz Süleyman b. Abdülmelik'in yaptıklarını çok güzel bir şekilde değerlendirmiştir. Çünkü Süleyman b. Abdülmelik infak hakkındaki şer'i hükümlerin inceliklerini bilmediği için, halka bu yüklü miktardaki malları dağıtmakla çok güzel bir iş yaptığını zannediyordu. Burada Ömer b. Abdülaziz malları hak etmeyenlere dağıtıp layık olanları mahrum etmekle yaptığı hatayı kendisine ifade etmiştir.[278] Ömer Allah rahmet eylesin burada malları dağıtıp savurmak ile hak sahiplerine sarf etmek arasındaki farkın önemini ortaya koymuştur.

275 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 31
276 et-Târihu'l-İslâmî, c. XV, s. 30-31
277 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 131
278 et-Târihu'l-İslâmî, c. XV, s. 29

Ömer'in Süleyman'ı Mezalimleri Ortadan Kaldırmaya Teşvik Etmesi

Süleyman Ömer ile birlikte kırsala çıkar, Gök gürültüsü ve şimşeklerin olduğu bir bulut ortaya çıkar. Süleyman ve beraberindekiler bundan korkuya kapılınca Ömer dedi ki: "Bu ses nimet sesidir, eğer azap sesi duysaydın ne yapardın?" Süleyman dedi ki: "Al şu yüz bin dirhemi, sadaka olarak dağıt." Ömer dedi ki: "Bundan daha hayırlı bir şeye ne dersin ey Emirü'lmüminin?" Nedir o?" diye sorunca, dedi ki: "Bazı haksızlıklara uğrayan bir topluluk var, sana ulaşamıyorlar." Süleyman bir süre oturdu, sonra o haksızlıkları giderdi.[279] Burada Ömer'in fıkhî anlayışında 'Öncelikliler Sıralaması' hususunun çok belirgin olduğu görülmektedir. Çünkü haksızlıkları ortadan kaldırmak, sadaka dağıtmaktan daha önceliklidir.

Birbirini Yiyen Bir Dünya Görüyorum

Süleyman b. Abdülmelik Emirü'lmüminin iken yanında Ömer b. Abdülaziz ile birlikte karargâhına doğru gidiyordu. Karargâhta atlar, develer, katırlar, malzemeler ve çalışan insanlar vardı. Süleyman dedi ki: "Bunlar hakkında ne diyorsun ey Ömer?" Ömer dedi ki: "Bir dünya görüyorum, içindekiler birbirlerini yemektedir. Bütün bunlardan da sen sorumludur." Karargâhın yanına yaklaştıklarında bir karga görürler, ağzında Süleyman'ın otağından bir parça tutup uçuyordu. Bir çığlık atarak uzaklaştı. Süleyman Ömer'e dedi ki: "Bunu için ne dersin ey Ömer?" Ömer, "Bilmem" dedi. Süleyman dedi ki: "Onun ne dediğini sanıyorsun?" Dedi ki: "Sanıyorum, nerden geldiğini ve onu nereye götürdüğünü söyledi." Süleyman dedi ki: "Senin tuhafına giden şey nedir?" Ömer dedi ki: "Allah'ı tanıdığı halde ona isyan edene ve Şeytan'ı tanıdığı halde ona uyana şaşıyorum."[280]

Onlar Kıyamet Günündeki Hasımlarındır

Süleyman ve Ömer birlikte Arafat'ta vakfe'de iken Süleyman kalabalıktan dolayı hayret edince Ömer dedi ki: "Bunlar bugün senin tebaandır, Yarın ise sen onlardan sorumlu olacaksın." Başka rivayete göre şöyle dedi: "Kıyamet günü senin hasımların olacaklar." Bunun üzerine Süleyman ağlayarak dedi ki: "Allah'ım, sen bana yardım et!"[281]

Süleyman ile Zeyd b. Hasan b. Ali'nin Olayı

Süleyman'ın halifelikten azledilmesi meselesinde Zeyd b. Hasan b. Ali Velid'ten korktuğu için onun bu konudaki isteğini kabul etmiş ve Medine'den Velid'e bir muvafakatname göndermişti. Süleyman iş başına gelince bu muvafakatnameyi gördü ve Medine'deki valisine haber gönderip bununla ilgili Zeyd'i sorguya çekmesini

279 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 170
280 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 685
281 A.g.e.

istedi. Eğer yaptığını itiraf ederse kendisine bildirmesini, eğer inkâr ederse Allah Resûlü (s.a.v)'in minberi önünde yemin etmesini emretmiş. İtiraf haberini Süleyman'a iletince Süleyman Medine valisine mektup yazarak kendisine yüz kırbaç vurmasını ve yalın ayak yürütmesini emretti. Ömer elçiyi alıkoyarak dedi ki: "Ben Emirü'lmüminin ile Zeyd b. Hasan hakkında yazdıkları ile ilgili konuşmadan sakın buradan çıkma! Belki kendisini yumuşatırım da mektubunu geri çeker." Elçi beklemeye başladı. Bu arada Süleyman hastalandı. Ömer elçiye dedi ki: "Buradan ayrılma, çünkü Emirü'lmüminin hastadır." Süleyman öldükten sonra Ömer iş başına geçti ve mektubu getirtip yırttı.[282]

Ömer b. Abdülaziz Süleyman'ın halifeliği boyunca kendisine hep yakın bulunarak nasihatleri ile onu yönlendirir ve sorumluluklarına ortak olurdu.[283] Yusuf elAşş'ın görüşüne göre Ömer b. Abdülaziz'in takip ettiği siyasetin tezahürleri ve asıl çıkışları Süleyman'ın halifeliğinin başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Evet, Süleyman siyasetinde bazen zulmettiği olmuştur. Aldığı bazı kararları Ömer onaylamazdı. Fakat bütün bunlara rağmen Ömer b. Abdülaziz halifeliğinde gücü tercih etmiştir. Ömer'in siyaseti hiçbir zaman değişmemiştir. O, Medine'de ne ise Şam'da aynıydı. Oysa Şam'da Medine'ye nazaran daha fazla iş yapma imkânına sahipti. Onun için öncelikli mesele, zulüm, şiddet ve haksızlıklara engel olmaktı.[284] Bizim yaptığımız gözleme Ömer b. Abdülaziz, haksızlıkları ortadan kaldırmada tedricilik yolunu, bir de emri bilmaruf ve nehyi anilmünker (iyiliği emretmek, kötülüklerden sakındırmak) fıkhını gözetmiştir. Halife olduktan sonra daha fazla adaleti yerleştirmeye çalışmış ve zulümle savaşmıştır. Çünkü bu dönemde sahip olduğu yetkiler daha fazlaydı. Amcası Abdülmelik zalim ve diktatör biri olmasına rağmen ona devamlı öğüt vermiş ve âhireti hatırlatmıştır. Amcasının oğlu Velid'in döneminde de geri adım atmamıştır. Süleyman'ın döneminde ise imkânları dâhilinde daha ileri adımlar atmıştır. Sonunda halife olma fırsatı kendisine verilmiştir. Ömer'in kişiliğinde meydana gelen gelişmelerin bir devrim olduğunu söylemiyoruz. Yaptığı uygulamalar, her türlü mali imtiyazları ve yetkileri elinde bulunduran hâkim ailenin hesabına olsa da hayatın her alanında devleti İslâm şeriatının hizmetine soktuğu için onun yaptıklarını bu alanda bir devrim kabul edebiliriz. Ömer b. Abdülaziz'e göre bu mali imtiyazlar ve yetkiler hazineye ve asli sahiplerine iade edilmesi gereken ümmettin haklarıdır.

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN HALİFELİĞİ

Süleyman b. Abdülmelik'in güzelliklerinden biri, kendisi ölüm döşeğinde iken

282 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 104
283 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 173
284 Yusuf el-Aşş, ed-Devlet'ül-Emeviyye, s. 254

Ömer b. Abdülaziz'i halife yapmasını öneren fakih ve âlim Raca b. Hayut'un bu önerisini kabul etmesidir. Bu öyle bir tavsiyedir ki, bunda Şeytanın hiçbir payı yoktur. İbni Sirin der ki: "Allah Süleyman'ı bağışlasın! Halifeliğini namazı diriltmekle başlattı, Ömer b. Abdülaziz'i yerine halife yapmakla sonlandırdı."

Hicri doksan dokuz yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını Ömer b. Abdülaziz kıldırdı. Yüzüğünde şu yazılıydı: "İhlâsla Allah'a iman ederim."[285]

Süleyman'ın Ömer'i yerine halife olarak tayin etmesi hakkında değişik rivayetler vardır. Bunların bir kısmını Süleyman'ın dönemini açıkladığım yerde zikrettim. Bu rivayetlerin bir kısmını da İbni Sa'd Tabakat'ında Süheyl b. Ebi Süheyl'den rivayet ederek der ki: Raca b. Hayut'tan şöyle dediğini duydum: Cuma günü olduğunda Süleyman b. Abdülmelik yeşil ve ipekten bir elbise gidi ve aynanın karşısına geçip şöyle dedi: "Vallahi ben genç bir melik'im." İnsanlara Cuma namazını kıldırmak için çıktı. Döndüğünde hastalanmıştı. Hastalığı ağırlaştığında halifeliği oğlu Eyyub'a devrettiği vasiyetini yazdı. Dedim ki: "Sen ne yapıyorsun ey Emirü'lmüminin? Halifeyi kabrinde koruyan şeylerden biri de yerine salih birini tayin etmesidir." Süleyman dedi ki: "Bu sadece bir yazıdır, bunu için Allah'a istiharede bulunacağım ve düşüneceğim. Henüz karar vermedim." Bir veya iki gün bekledi. Mektubu yırtıp beni çağırdı, bana dedi ki: "Davud b. Süleyman için ne dersin?" Dedim ki: "O, Kostantiniye'de kayıptır. Sağ veya ölü olduğunu da bilmiyorsun." Dedi ki: "Pekâlâ, sence kim olmalı?" Dedim ki: "Sen bilirsin ey Emirü'lmüminin!" Onun aklından kimin geçtiğini görmek istemiştim. Dedi ki: "Ömer b. Abdülaziz için ne diyorsun?" Dedim ki: "Vallahi ben onu fazilet sahibi seçkin bir Müslüman olarak biliyorum." Dedi ki: "O öyledir. Ama vallahi eğer onu tayin edip de Abdülmelik'in oğullarından birini tayin etmezsem fitne çıkacak ve onun kendilerine idarecilik yapmasına imkân vermeyecekler. Ancak eğer onlardan birini ondan sonra halife tayin edersem olur." (Yezid b. Abdülmelik o zaman mevsimden dolayı dışarıdaydı) Dedi ki: "Yezid b. Abdülmelik'i ondan sonra halife yapacağım. Bu onları teskin ve razı eder." Dedim ki: "Sen bilirsin." Sonra bizzat kendisi şunları yazdı:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, Allah'ın kulu ve Emirü'lmüminin olan Süleyman'dan Ömer b. Abdülaziz'e mektuptur. Onu benden sonrası için halife tayin ettim. Ondan sonrası için de Yezid b. Abdülmelik'i tayin ettim. Onu dinleyin ve ona itaat edin. Allah'tan korkun. İhtilafa düşmeyin ki sizin için iştahlanan olmasın. Sonra mektubu mühürledi."

Ka'b b. Hamid'e haber gönderip bütün aile halkını toplamasını emretti. Ka'b herkese haber gönderip onları topladı. Herkes toplandıktan sonra da Süleyman Raca'ya şöyle dedi: "Bu mektubumla birlikte onlara git, onlara bu mektubun bana

285 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 111-112

ait olduğunu bildir, tayin ettiğim kişiye biat etmelerini emret." Raca istenileni yapıp onlara gerekeni söyleyince şöyle dediler: "O mektupta yazılan kişiyi dinleriz ve itaat ederiz. İçeri girip Emirü'lmüminine selâm vermek isteriz." Raca, "Olur dedi. İçeri girdiklerinde Süleyman onlara dedi ki: "Bu mektup (Raca b. Hayut'un elindeki bu mektupta belirttiğim kişiyi dinleyin, ona itaat edin ve biat edin." Raca dedi ki: "Tek tek biat ettiler. Sonra Raca'nın elindeki mühürlü mektupla dışarı çıktı."

Raca devamla şöyle dedi: Herkes dağılınca Ömer b. Abdülaziz bana gelerek dedi ki: "Ey Mikdam'ın babası! Ben Süleyman'a karşı saygı ve sevgi duyardım. O da bana karşı iyi ve merhametli idi. Bu meseleyi (halifeliği) bana tevdi etmesinden korkarım. Allah aşkına, beni de sevip sayıyorsan böyle bir şey varsa bana bildir. Şu anda bir şeyler yapabiliyorken elimden bir şey gelmeyecek bir an gelmeden gideyim de ondan affını isteyeyim." Raca dedi ki: "Vallahi hayır, Sana bir tek harf bile söyleyemem!" Ömer kızgın bir şekilde gitti.

Raca dedi ki: Hişam b. Abdülmelik benimle karşılaşınca dedi ki: "Ey Raca! Sana karşı eskiden beri sevgi ve saygı duyarım, hem sana şükran borçluyum. Bu görevin bana tevdi edildi değil mi? Eğer bana verildiyse bildir, başkasına verildiyse söyle. Benim gibi biri bu işten mahrum bırakılmaz ve uzak tutulamaz. Allah için söyle, senden duyduğumu söylemem." Raca der ki: Ben reddederek dedim ki: "Vallahi hayır, Bana sır olarak verilen şeyden bir harf bile sana söyleyemem." Bunu üzerine Hişam ellerini birbirini vurarak ayrılıp giderken şöyle söyleniyordu: "Bu iş benden alınıp kime verildi peki?! Bu iş Abdülmelik oğullarından çıkıyor mu yoksa? Allah'a yemin ederim ki, ben Abdülmelik oğullarının gözbebeğiyim."

Raca dedi ki: Süleyman b. Abdülmelik'in yanına girdim. Ölmek üzereydi. Artık öleceğini anladım ve onu kıbleye doğru çevirdim. Hıçkırarak dedi ki: "Henüz o an gelmedi ey Raca!" Aynı şeyi iki defa tekrarladım, üçüncüsünde şöyle dedi: "Şimdi ey Raca! Eğer istediğin buysa, şahitlik ederim ki, Allah'tan bakla ilâh yoktur, yine şahitlik ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve resulüdür." Onu çevirdim ve vefat etti. Onun gözlerini kapattım, üstünü yeşil bir kadife ile örttüm ve kapıyı kilitledim. Onun eşi bana bir elçi göndererek nasıl olduğunu sordu, dedim ki: "Uyudu ve üstünü örttüm." Gelen elçi ona baktı, kadifeyle örtündüğünü görünce döndü ve eşine haber verdi. Eşi de inandı ve uyuduğunu sandı.

(Raca devamla) Kapıya güvendiğim birini koydum, ben geri gelinceye kadar ayrılmamasını ve kesinlikle halifenin yanına kimseyi koymamasını söyledim. Çıktım ve Ka'b b. Malik (ra) elAnsi'ye haber gönderdim. O da Emirü'lmümininin bütün ailesini Dabik Mescidi'nde topladı. "Ben onlara biat edin" dedim. Dediler ki: "Biz bir defa biat ettik, tekrar mı biat edeceğiz?" Dedim ki: "İşte Emirü'lmümininin emrettiği kişiye ve bu mektupta ismini belirttiği zata biat edin!" Bunun üzerine tek tek biat ettiler.

(Raca devamla) Süleyman öldükten sonra herkes biat edince meseleyi sağlama bağlamadığımı düşünerek şöyle dedim: "Arkadaşınızın yanına gidin, o öldü." Dediler ki: "Muhakkak biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz." Ben mektubu okumaya başladım. Ömer bir Abdülaziz'in ismini söyleyince Hişam bağırarak dedi ki: "Kesinlikle ona biat etmeyiz." Ben dedim ki: "Vallahi boynunu vururum, kalk ve biat et! Bunu üzerine ayaklarını sürüyerek kalktı."

(Raca devamla) "Ömer'in iki kolundan tutarak onu minbere oturttum. O, başına gelenlerden dolayı istirca ediyordu. Hişam ise yaptığı hatadan dolayı istirca ediyordu. Hişam Ömer'in yanına varınca dedi ki: "Muhakkak biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz" (Yani halifelik Abdülmelik'in oğlundan sana geçtiği için) Ömer de cevaben dedi ki: "Evet, muhakkak biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz." (Yani bu iş bana tevdi edilince.) Çünkü ben bunu istemiyordum.[286]

Ebül-Hasan En-Nedvi Raca b. Hayut'un tutumu ile ilgili şöyle der: "Raca İslâm'ın unutmayacağı bir fedakârlık göstermiştir. Sultanların yakın arkadaşlarından ve adamlarından onun kadar onlara yakın olmuş, mevki sahibi olmuş ve fırsat sahibi olmuş başka kimse bilmiyorum. O konumdaki birinin onun kadar İslâm'a hizmet eden birini de bilmiyorum."[287] Allah Raca b. Hayut'a rahmet etsin, sultanlarla oturup kalkan âlimler için bir yol çizerek, İslâm'ın izzetini nasıl koruduğunu, halifelere Allah'ı nasıl hatırlattığını ve Allah'ın dinine hizmet etmek için nasıl fırsat kolladığını göstermiştir.

İlk Hutbesiyle Ömer'in Devlet İdaresindeki Yöntemi

Ömer minbere çıkarak halife olduktan sonra ümmet ile olan ilk karşılaşmasındaşöyle dedi: "Ey insanlar! Benden bir görüş alınmadan, benden bir istek olmadan ve Müslümanlarla bir istişare yapılmadan bu iş bir sınav olarak bana yüklendi. Ben sizi bana yaptığınız biatten dolayı bu işten azat ediyorum. Şimdi siz kararınızı verin." Bütün insanlar tek ağızdan haykırdılar: "Ey Emirü'lmüminin! Biz seni seçtik, sana razı olduk. Bizim idare işimizi hayır ve bereketle yap!"

Burada halifelik sorumluluğunu üstlenmekten kaçış olmadığını anladı ve İslâm ümmetini idare etme yöntemini ve metodunu somutlaştırarak sözlerine şöyle devam etti: "Şimdi beni dinleyin. Sizin peygamberinizden sonra kesinlikle peygamber gelmeyecek, O'na indirilen Kitap'tan sonra kitap da inmeyecek. İyi bilin ki, Allah'ın helâl kıldığı şey kıyamete kadar helâldir. İyi bilin ki, ben yargıç değil ancak uygulayıcıyım. İyi bilin ki ben yeni şeyler getiren bid'atçi değil, tâbi olanım. Haberiniz olsun ki, Allah'a isyanda hiç kimseye itaat edilmez. Haberiniz olsun ki, sizin en hayırlınız ben değilim. Ben de sizden biriyim. Tek farkım, Allah tarafından sizden daha fazla sorumlulukla yüklenmiş olmamdır.

286 Tabakât, c. V, s. 335-338
287 Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da've, c. I, s. 135

Ey insanlar! Bizimle birlikte olmak isteyenler beş şeyde birlikte olsun, aksi halde bize yaklaşmasın: Bize ulaşamayanların ihtiyaçlarını bize ulaştırsın; hayırlı işlerde çabalarıyla bize yardımcı olsun; hayırlı işlerde bizi doğru yola yönlendirsin; bizim yanımızda halkı çekiştirmesin ve kendisini ilgilendirmeyen konulara girmesin.

Allah'tan korkmanızı, takvayı size tavsiye ediyorum. Çünkü takva her şeyden önce gelir ve hiçbir şey takvanın önüne geçemez. Âhiretiniz için çalışın, çünkü kim âhireti için çalışırsa dünya işleri için Allah ona yeter. Allah ile aranızdaki işleri düzeltin, kerim olan Allah sizin aleni olan işlerinizi düzeltir. Ölümü çokça anın, o sizi yakalamadan önce ona iyi hazırlanın. Çünkü lezzetleri yok edendir... Bu ümmet hiçbir zaman Rabbi, (cc) peygamberi (s.a.v) ve kitabı hakkında ihtilafa düşmemiştir. Onlar ancak dinar ve dirhem için ihtilafa düşmüşlerdir. Allah'a yemin ederim ki, haksız yere hiç kimseye bir şey vermem ve kimsenin hakkına da tecavüz etmem."

Sonra herkes onu duyacak şekilde sesini yükselterek şöyle dedi: "Ey insanlar! Kim Allah'a itaat ederse ona itaat etmek vaciptir, kim ki Allah'a isyan ederse ona itaat edilmez. Ben de Allah'a itaat ettiğim müddetçe bana itaat edin, eğer Allah'a isyan edersem siz bana itaat etmekle sorumlu değilsiniz. Sizin çevrenizdeki ülkeler ve şehirler de sizin gibi beni kabullenip itaat ederlerse, ben sizin halifenizim, eğer kabul etmezlerse ben sizin halifeniz değilim."[288] Sonra minberden indi.

Bu şekilde o gün, hicri 10 Sefer 99 Cuma günü Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği akdedilmiş oldu.[289]

Bu hutbede Ömer b. Abdülaziz'in yönetimde uymayı kararlaştırdığı politika açıkça görülmektedir, şöyle ki:

a- Kitaba ve Sünnete bağlı olduğunu, bir uygulayıcı olması hasebiyle şer'i ve dinî konularda hiçbir tartışmayı dinlemeye hazır olmadığını, Allah'ın helâl ve haram kıldığı şeyler konusunda şeriatın apaçık olduğunu, bid'atleri ve ortaya atılan yeni fikirleri reddettiğini açıklamıştır.

b- Kendisine ulaşmak ve birlikte çalışmak isteyen için bunun beş esas üzerinde olmasını istemiştir:

1- Halifeye ulaşamayanların ihtiyaçlarını kendisine iletecektir. Yani kendisine yakın olanlar, kendisine ulaşamayanlar ile kendisi arasında bir aracı olacaklardır. Bu şekilde insanların ihtiyaçlarını öğrenecek ve gerekeni yapacaktır.

2- Elinden geldiği kadar hayırlı işlerde kendisine yardımcı olacaktır. Yani onların halife ile olan ilişkileri hayrı bulma arzusu, hayırlı işlerde ona yardımcı olma

288 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 35
289 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 657

ve dolayısıyla olabilecek herhangi bir yanlıştan kendisini sakındırma esası üzerinde olacaktır.

3- Kendisine yakın olan insanlara, kendisini doğru yola yönlendirmelerini, ümmetin ve dinin yararına olan şeyleri kendisine göstermelerini farz etmiştir.

4- Kendisine yaklaşmak isteyenlere insanları kendisine şikâyet etmelerini yasaklamıştır.

5- Kendisine yakın olan hiç kimse idari işlere ve genel olarak da kendisini ilgilendirmeyen işlere karışmayacaktır.

Ömer b. Abdülaziz idarecilere yakın olanların ve sırdaşlarının idareciler, halk ve yönetim tarzı üzerinde ne denli etkin olduklarını iyi bildiği için insanları uyararak Allah'ın şeriatı çerçevesinde hükmedebilmesi için, kendisini rahat bırakmalarını tercih etmiştir. Kendisinden tamamen uzaklaşmalarını da istememiş, kendisini hayırlı işlere yönlendirmelerini, bu konuda ona yardımcı olmalarını ve muhtaçların ihtiyaçlarını kendisine iletmelerini istemiştir.

c- İnsanları, dünyada iken kötülük yaptıklarında kendilerini bekleyen sonuçlar hakkında uyarmış, gizli dünyalarını düzeltmelerini, ölüme hazır olmalarını ve ondan ibret almalarını istemiştir.

d- Haksız yere kimseye bir şey vermeyeceğini ve kimsenin hakkına tecavüz etmeyeceğini kendine ahdetmiş ve onlara bir hak vererek Allah'a itaat ettiği müddetçe kendisine itaat etmelerini, Allah'a isyan ettiği takdirde itaatin olamayacağını söylemiştir.

Ömer b. Abdülaziz'in takip ettiği siyasetin ana hatları bunlardan ibarettir. Biatten sonra camide halkıyla ve ileri gelenlerle olan ilk toplantısında bunları zikretmiştir. Devletinin sınırlarını Allah (cc)'ın Kitabı ve Resûlü (s.a.v)'in Sünneti çerçevesinde çizmiştir. Bundan sonra da hiç kimseye bahane bırakmamayı tercih etmiştir. İlk hutbesinde kısaca değindiği bu konuları valilerine gönderdiği mektuplarında daha detaylı açıklamıştır. Bu mektupları iki kategoride değerlendirebiliriz:

1- Valilerine yazdığı bazı mektuplarda kişisel hallerinde, özellikle de halkın karşısında dikkat etmeleri gereken hususları kendilerine göstermiştir. İleride Allah'ın izniyle bunlardan söz edeceğiz.

2- Valilerine mektup yazarak, yönetimlerinde bulunan Müslüman fertlere ve darülİslâm'da yaşayan gayrimüslimlere nasıl davranacağını belirlemiştir.

Ömer b. Abdülaziz -ilerde açıkça görüleceği gibi- yazdığı bu mektuplarda İslâmî metodolojide ne denli uzman bir fakih olduğunu göstermiştir. 'Uygulamalardaki Metodu' işlenirken bu konuya değineceğiz.

Kur'an Ve Sünnet ile Amel Etme Israrı

Ömer b. Abdülaziz'in siyasi ve idari metodunu ayrıcalıklı kılan hususlardan biri Kur'an ve Sünnet ile ısrarla amel etmesi, halkı arasında ilmi yayması, din hakkında onları bilinçlendirmesi ve onlara Sünnet'i öğretmesidir. Ömer b. Abdülaziz'in buradaki çıkış noktası onun halifeliğin önemini kavramış olmasıdır. Çünkü hilafet dinin korunması ve dünyayı onunla yönetmek demektir.[290] Ona göre en önemli görevlerinden biri halkına dinlerinin temel ilkelerini öğretmek ve onu yaşamalarını sağlamaktır. Bir hutbesinde şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İslâm'ın bir takım sınırları, kanunları ve yolları vardır, kim bunları yaşarsa imanını tamamlamış olur, kim de onları yaşamazsa imanını eksik bırakmış olur. Eğer yaşatılırsam bunları size öğretecek ve onlarla amel etmenizi sağlayacağım. Eğer ölüm bana gelirse sizinle birlikte yaşamada çok hırslı değilim."[291] Yine şöyle demiştir: "Eğer Allah Teâlâ benim bir parça etim karşılığında bir bid'ati yok edecek veya bir sünneti ihya edecekse, bu şekilde canımın tamamı yok olsa, bu Allah için çok basittir." Başka bir yerde şöyle demiştir: "Vallahi, eğer ben bir sünneti ihya etmeyecek, ya da bir hakkı yerine getirmeyecek olursam bu durumda rahat bir şekilde yaşamak istemem."

Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz, bu önemli mesuliyetin gereklerini uygulamak için harekete geçerek insanları din konusunda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek amacıyla görevlileri devletin dört bir yanına, bütün şehirlere ve kırsal yerlere göndermiştir. Bölge valilerine de emir vererek âlimleri ilim yaymaya teşvik etmelerini istemiştir. Valilerine yazdığı mektupta şöyle yazmıştır: "Senin maiyetindeki insanlardan âlim ve fakih olanlar Allah'ın kendilerine öğrettiklerini yaysınlar ve toplantılarında ilim konuşsunlar."[292] Başka valilere yazdığı mektupta da şöyle demiştir: "İlim ehline emrimi ilet, camilerde ilmi yaysınlar, çünkü Allah Resulünün sünneti ölüme terkedilmişti."[293]

Yine valilerine emir vererek, âlimlerin kendilerini ilim yaymaya adayabilmeleri için kendilerine maaş bağlamalarını istemiştir.294 Birçok âlim insanları bilinçlendirmek için göreve başladılar. Yezid b. Malik edDimeşki ve Haris Yemcid elAş'ari insanları ve özellikle de bedevileri dinî meselelerde bilinçlendirmeye başladılar.[295] Zehebi, Ömer b. Abdülaziz'in Yezid b. Ebi Malik'i Benî Nemir kabilesini okutmak ve bilinçlendirmekle görevlendirdiğini ve İbni Ömer'in kölesi Nafi'i Mısır halkına Allah Resulü'nün sünnetlerini öğretmesi için gönderdiğini zikretmiştir.[296] Afrika halkına

290 el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtü'd-Dîniyye, s. 5
291 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 60
292 A.g.e.
293 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 76
294 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 179
295 A.g.e.
296 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 438

da dini öğretmeleri için on fakihi oraya göndermiştir. Bu konuyu ilerde Allah'ın izniyle daha detaylı açıklayacağız.

Âlimlerin görevleri, öğretim ile sınırlı kalmamıştır. Bir kısmı vilayetlere vali olmuş, bir kısmı yargıç olmuş, bir kısmı da ilim yaymanın yanında İslâm'a dâvet ve Allah yolunda cihad ile iştigal etmişlerdir. Ömer b. Abdülaziz'in insanlara dinî meseleleri öğretmek ve açıklamak için takip ettiği metodun sahip olduğu bu ehemmiyetin siyasi boyutları ve güvenlik alanında etkileri olmuştur. Çünkü sağlıklı bir dinî bilincin yayılması ve toplum fertlerinin dinî konularda bilgilenmesinin bıraktığı etki sonucunda ümmet fertlerinin akılları Haricîlik gibi siyasi istikrarı ve toplumsal güvenliği tehdit eden zararlı fikirlere karşı korunmuş olur.[297]

Ömer b. Abdülaziz Devletinde "Şûra"

Allah şöyle buyurur: **"Rablerine icabet edenler, namazı dosdoğru kılanlar, işleri kendi aralarında 'şûra' ile olanlar ve kendilerine rızk olarak verdiklerimizden infak edenler," (Şûra, 38)** "Öyleyse onları bağışla, onlar için bağışlanma dile ve iş konusunda onlarla müşavere et. Eğer azmedersen artık Allah'a tevekkül et."[298] Ömer b. Abdülaziz halifeliğinde "şûra" prensibini uygulamayı çok önemsemiştir. "Şûra" ile ilgili söylediği sözlerde biri şudur:

İstişare ve münazara rahmetin kapısı ve bereketin anahtarıdır. Bunlarla birlikte hiçbir görüş sapmaz ve hiçbir karar zayi olmaz.[299] Ömer b. Abdülaziz'in, Velid b. Abdülmelik tarafından Medine'ye vali tayin edildikten sonra aldığı ilk karar "şûra" ilkesini uygulamakla ilgili olmuş ve "şura"yı yönetiminin temeli haline getirmiştir. Bu amaçla Medine'nin fakihlerini ve büyük âlimlerini çağırarak onlardan kalıcı bir istişare meclisini oluşturmuştur.[300] Daha küçük bir sorumluluk taşıdığı sırada istişareyi valiliğinin bir ilkesi haline getiren biri için, kapsamlı sorumluluk taşıdığı ve en büyük görevi yüklendiği, yani bütün Müslümanların idaresini üstlendiği sırada aynı ilkeyi uygulaması elbette beklenen bir davranıştır. Nitekim halifeliğinin daha ilk gününde "şûra" prensibi tezahür etmiştir. İlk hutbesinde şöyle seslenmişti:

"Ey insanlar! Benden bir görüş alınmadan, benden bir talep de olmadan ve Müslümanlarla bir istişare yapılmadan bu iş bir sınav olarak bana yüklendi. Ben sizi bana yaptığınız biatten dolayı bu işten azat ediyorum. Şimdi siz kararınızı verin." Bütün insanlar tek ağızdan haykırdılar: "Ey Emirü'l-müminin! Biz seni seçtik, sana razı olduk. Bizim idare işimizi hayır ve bereketle yap."

Böylece Ömer b. Abdülaziz Emevî halifelerinin büyük çoğunluğunun esas

297 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 180
298 Âl-i İmran Suresi, 3/159
299 Maverdi, Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn, s. 189
300 En-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 283

aldığı yönetimi miras bırakma ilkesini bırakarak istişare ve seçim ilkesini benimsemiştir. Bu konuda Ömer sadece mevcut Müslümanların seçimi ve biatı ile yetinmemiş, diğer ülkelerdeki Müslümanların görüş ve istişaresini de önemsemiştir. Halife olduktan sonraki ilk hutbesine şöyle demiştir: "Sizin çevrenizdeki ülkeler ve şehirler de sizin gibi beni kabullenip itaat ederlerse ben sizin halifenizim, eğer kabul etmezlerse ben sizin halifeniz değilim." Sonra minberden indi.[301]

Bütün İslâm ülkelerine mektup yazmış ve herkes biat etmiştir. Mektup yazdıklarından biri de Yezid b. Mühleb'dir. Kendisine yazdığı mektupta halifeliğe hevesli olmadığını izah ettikten sonra kendisine biat etmesini istemiş, Yezid de insanları biat etmeye çağırdı, insanlar da biat etti.[302]

Böylece Ömer'in sadece çevresindekilerin istişaresi ile yetinmediği, aksine bütün Müslüman ülkelere bu amaçla ulaştığı ortaya çıkıyor. Ömer'in bu tavrından şu sonuçları çıkarmaktayız:

a- Ömer, Emevî halifelerinin büyük çoğunluğunun iş başına gelme metotlarının şer'i esaslara uymadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

b- Ömer, kendisini bizzat ilgilendiren bir meselede, yani halifeliği üstlenmesinde "şûra" ilkesini uygulamayı ısrarla istemiştir.

c- Hilafet gibi önemli bir meselede "şûra" ilkesini uygulayan kimse kuşkusuz diğer konularda da uygulayacaktır.

Ömer hemen hemen her konuda Salim b. Abdullah, Muhammed b. Ka'b el-Kurtubi ve Raca b. Hayut gibi âlimlere danışır ve nasihat etmelerini isterken şöyle derdi: "Ben şu mesele ile ilgili imtihan içindeyim, bana bir yol gösterin." Aynı şekilde akıl ve fikir sahibi insanlara da danışırdı.[303]

Ömer b. Abdülaziz halife olduktan sonra doğru müsteşar ve sırdaş edinme konusunda da çok titiz davranmış, bu amaçla âlimleri ve salih insanları makamına yaklaştırmış, dünyevi çıkar ya da kişisel menfaat peşinde olanları kendinden uzaklaştırmıştır. Yakın dost ve müsteşarlarını seçmekle yetinmemiş, buna ek olarak kendisini düzeltmeye teşvik ve tavsiye ederdi. Ömer b. Mühacir'e şöyle demişti: "Benim Haktan meylettiğimi görecek olursan benim yakamı tutarak ve beni silkeleyerek bana şöyle de: Ey Ömer, sen ne yapıyorsun?"[304] Onun takip ettiği tecdid siyasetinin istikametinde ve başarısında işte bu yönteminin çok etkisi olmuştur. Güç kazanmasında, sağlıklı fikir ve doğru karar sahibi olmasında yakın müsteşarlarının etkisi büyük olmuştur.[305] Ömer b. Abdülaziz'in başarılı olmasının

301 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 657
302 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 285
303 A.g.e.
304 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 175-177
305 A.g.e.

sebeplerinden biri kuşkusuz âlim ve salih insanları kendine yaklaştırması, gönlünü onlara açması ve sorumluluk üstlenmede onları da ortak etmesidir. Bu davranışından İslâm ve Müslümanlar için çok kapsamlı hayırlar hâsıl olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz Yönetiminde Adalet

Allah Teala şöyle der: **"Şüphesiz Allah adaleti ve iyilik yapmayı emreder." (Nahl, 90)** Mâlum olduğu üzere Allah'ın bir şeyi emretmesi onun vacip olduğunu gerektirir. Yine şöyle der:

"Ey iman edenler, kendiniz, annebabanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp nefsanî arzularınıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözü geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır."[306]

Adaletin iki yönü vardır: Olumsuz Yön: Zulmü engellemek ve mazlumun üzerindeki zulmü kaldırmak: Can, namus ve mal ile ilgili insan haklarını ihlallerine engel olmak, insan haklarına yapılan tecavüzlerin etkilerini yok etmek, haklarını iade etmek ve cezayı gerektiren hallerde tecavüz edeni cezalandırmak.

Olumlu Yön: Bu daha çok devleti ilgilendiren konulardır. Çünkü devlet, terkedilmiş bir âciz, ihmal edilmiş bir zayıf, muhtaç bir yoksul ve tehditle sindirilmiş bir kişi kalmaması için bütün bireylerin hürriyetlerini ve günlük yaşantılarını garanti altına alır. Saydığımız bütün bu hususlar İslâm'da idarecilerin görevleri arasındadır.[307]

Ömer b. Abdülaziz, bu büyük görevi ve prensibi mükemmel bir şekilde uygulamıştır. Ona göre sorumluluk ve idarecilik demek, insanların haklarını teslim etmek, verdikleri biatin şartlarına boyun eğmek ve meşru taleplerini terine getirmek demektir. Halife ümmetin bir hizmetçisidir. Âdil taleplerini biatin şartları çerçevesinde uygulamak zorundadır.[308] Âdil imamın sıfatlarını ve yapmakla yükümlü olduğu hususları -bu benzersiz ve övgüye değer vasıfları taşıyabilmek için- fazlasıyla öğrenmeyi seviyordu. Bununla ilgili Hasan-ı Basrî'ye mektup yazmış, Hasan-ı Basrî de ona şöyle cevap vermiştir:

"Ey Emirü'l-müminin! Âdil imam, çocuklarına şefkatle eğilen, küçüklüklerinde onlar için koşturan, büyüdüklerinde onlara öğreten, hayatında onlar için kazanan ve öldükten sonra onlar için biriktiren bir baba gibidir. Ey Emirü'lmüminin! Âdil imam, çocuğuna şefkat, iyilik ve merhametle davranan, hamilelikte onu sıkıntılarla

306 Nisa Suresi, 4/135
307 Nizâmü'l-İslâm, Muhammed el-Mübârek, s. 45-46
308 Abdüssettar eş-şeyh, el-Halîfetü'l-Hâmis Ömer b. Abdülaziz, s. 223

taşıyan, sıkıntılarla doğuran, küçüklüğünde onu eğitip büyüten, onun için uykusuz kalan, onun rahatlamasıyla rahatlayan, onu emziren, sağlığına sevinen ve hastalığına üzülen bir anne gibidir.

Ey Emirü'l-müminin! Âdil imam, yetimlerin vasisi, fakirlerin koruyucusudur. Küçüklerine sahip çıkar, büyüklerinin geçimini sağlar. Ey Emirü'lmüminin! Âdil imam, kaburgalar arasındaki kalp gibidir. O iyi olduğunda onlar da iyileşir, o bozulduğunda onlar da bozulur. Ey Emirü'lmüminin! Âdil imam, Allah ile kulları arasında bir köprüdür. Allah'ın kelâmını dinler, onlara da dinletir. Allah'a bakar, onlara da baktırır. Allah'a boyun eğer, onlara da eğdirir. Ey Emirü'lmüminin! Sen de Allah'ın sana emanet ettikleri hakkında efendisinin kendisine emanet ettiği malına ve ailesine ihanet ederek malını dağıtıp savuran, ailesini de perişan eden ve fakirliğe mahkûm eden köle gibi olma.[309]

Haksızlıkları Önleme Politikası

a- Emirü'lmüminin Önce Kendinden Başlıyor:

Ömer b. Abdülaziz, büyük olsun, küçük olsun haksızlıkları ortadan kaldırma iradesini uygulamaya önce kendinden başlamıştır. İbni Sa'd rivayet eder ki, Ömer haksızlıkları ortadan kaldırmaya başladığı zaman şöyle demiştir: "Herkesten önce kendimden başlamalıyım."[310] Onun bu uygulaması başkalarına da örnek olmuştur. İlk önce elindeki arazilere ve eşyalar bakarak bir kısmını ayırıp dağıttı, bir yüzük taşını görünce şöyle dedi: "Mağrib ülkesinden Fas gelen ganimetlerin içinden Velid b. Abdülmelik'in bana verdiklerindendir." Sonra onu da ayırdı.[311] Bütün bunları yaptı, çünkü şüpheli olan her şeyi kesin olarak kesip atmakta kararlıydı ve miras yoluyla dahi olsa sahip olduklarının zulüm ve her türlü haksızlıktan uzak olduğuna kâni olmak istiyordu. Özellikle Emevî halifeleri ve valileri döneminde yapılan haksız uygulamalar ve hak ihlalleri ile ilgili insanların arasında yaygın olarak anlatılan olaylar ve rivayetler doruğa çıkmıştı. Bu konudaki titizliği öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, kılıcındaki gümüş kaplamayı çıkarıp demirle kaplatmıştı. Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Babamın kılıcı gümüşle kaplıydı, gümüş kaplamayı söküp demirle kaplattı."[312] Ellerindeki arazi ve eşyaları çeşitli yollarla elinden çıkarıyordu. Bu yollardan biri de satış yoluydu. Nitekim halife olduktan sonra elinde mevcut bulunan hizmetçi, elbise, güzel kokular ve muhtelif eşyaları inceledi, ihtiyaç duymadığı her şeyi sattı. Elde ettiği yirmi üç bin dinarı Allah yolunda dağıttı.[313] Takip ettiği bir diğer yolla da hakları hak sahiplerine iade etmiştir.

309 A.g.e.
310 Tabakât, c. V, s. 341
311 A.g.e.
312 A.g.e.
313 A.g.e.

Kendisinden önce dağıtılan tımar arazileri hakkında böyle bir uygulamaya gitmiştir.

İbnül-Cevzi, İsmail b. Ebi Hakim'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Biz Ömer b. Abdülaziz'in yanındaydık. Herkes dağıldıktan sonra öğle istirahatı için evine gitti. Birden bir münadi insanları camide toplanmaya çağırdı. Birine bir şey olduğu, ya da bir olay olduğu korkusuyla dehşete kapıldık. Cüveyriye dedi ki: Ömer Müzahim'i çağırarak ona şöyle demiş: "Ey Müzahim! Bu insanlar bize bir takım hediyeler verdiler. Vallahi, onları bize vermeleri gerekmezdi, biz de onları kabul etmemeliydik. Benim içine düştüğüm bu durumda Allah'tan başka beni hesaba çekecek kimse de yoktur." Müzahim ona dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Kaç çocuğun var, biliyor musun? Onların durumu şöyle şöyledir." Ömer'in gözleri yaşardı. Sonra yaşlı gözlerle şöyle dedi: "Onları Allah'a bırakayım mı?"

Müzahim daha sonra oradan ayrılarak Abdülmelik'in yanına gitmek içim izin istedi, O da izin verdi. Abdülmelik onu karşılamak için uzanmıştı, ona dedi ki: "Bu saatte seni buraya getiren nedir ey Müzahim? Yoksa bir olay mı oldu?" "Evet" dedi. "Senin ve babanın oğulları için çok büyük bir olay oldu." Dedi ki: "Nedir olay?" Müzahim dedi ki: "Emirü'lmüminin beni çağırdı." (Ömer'in kendisine söylediklerini anlattı) Abdülmelik ona dedi ki: "Peki sen ne dedin?" Müzahim dedi ki: Ben de ona şöyle dedim: "Ey Emirü'l-müminin! Kaç çocuğun var biliyor musun? Onların durumu da şöyle şöyledir." Abdülmelik dedi ki: "Peki o sana ne dedi?" Müzahim dedi ki: "Ağlayarak şöyle dedi: Onları Allah'a bırakayım mı?"

Abdülmelik dedi ki: "Çok kötü bir vezirsin sen ey Müzahim!" Sonra yerinden fırlayıp babası Ömer'in kapısına doğru gitti. İçeri girmek için izin istedi. Kapıdaki görevli dedi ki: "Ona acımıyor musunuz? Onun ne gündüzü var, ne de gecesi. Sadece şu anki istirahatı var!" Abdülmelik dedi ki: "Benim için izin iste, anan ölsün senin." Ömer konuşulanları duyunca dedi ki: "Kim bu?" Dedi ki: "O Abdülmelik'tir. Ona izin verin." Abdülmelik içeri girdi. (Ömer öğle istirahatı için uzanmıştı) Dedi ki: "Bu saate ne ihtiyacın var oğlum?" Dedi ki: "Müzahim'in bana aktardığı bir konuşma." Dedi ki: "Bu konuda senin fikrin nedir?" Dedi ki: "Benim görüşüm onun uygulanması yönündedir." Ömer ellerini kaldırarak şöyle dedi: "Bana benim dinim hakkında yardımcı olan bir nesil veren Allah'a hamd olsun. Evet, oğlum, Öğle namazı kılarım, sonra minbere çıkıp insanlara aleni bir şekilde bunu söylerim." Abdülmelik dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Eğer öğleye kadar beklersen, fikrin değişmesin." Ömer dedi ki: İnsanlar öğle istirahatı için dağılıp gittiler. Abdülmelik dedi ki: "Senin görevlin insanları çağırıp toplasın." Bunun üzerine münadi çağırdı, insanlar camide toplandı. Ben de çıkıp camiye geldim. Ömer de gelip minbere çıktı, Allah'a hamd edip övdükten sonra şöyle dedi:

"Bu insanlar bize bir takım hediyeler verdiler. Vallahi, onları bize vermeleri ge-

rekmezdi, biz de onları kabul etmemeliydik. Benim içine düştüğüm bu durumda Allah'tan başka beni hesaba çekecek kimse de yoktur. Haberiniz olsun, ben onları iade ettim. Bunun için de önce kendimden ve ailemden başladım. Oku ey Müzahim!"

Daha önce içinde mektuplar olan bir kâse getirilmişti. Müzahim o mektuplardan birini okumaya başladı. Mektubu bitirdikten sonra Ömer mektubu aldı. (Ömer minberde oturuyor, elinde bir makas vardı.) Mektubu makasla kesmeye başladı. Müzahim başka bir mektup okumaya başladı. Onu da bitirdikten sonra Ömer'e verdi, Ömer onu da kesti. Sonra başka bir mektuba başladı... Öğle ezanı okununcaya kadar böyle devam etti.[314]

Ömer'in elinde olup da iade ettiği mülklerin arasında Yemen'deki Vers dağı, Yemame'deki tımar toprakları,[315] Fedek ve Hayber köyleri[316] ve Süveyda arazileri vardı. Süveyda hariç bütün bu yerleri iade etti. Süveyda ile ilgili olarak Ömer şöyle demişti: "Süveyda'daki pınar hariç bütün toprakları Müslümanların hazinesine iade ettim. Ben ağaçsız ve ıssız bir toprağı istedim. O toprakta hiçbir Müslüman'ın en küçük bir hakkı yoktu. Bütün Müslümanlarla birlikte bana da ulaşan vergilerle bunu yaptım. Oranın geliri iki yüz dinardı."[317]

Medine'nin kuzeyine düşen Fedek köyünün yıllık geliri ise yıllık yaklaşık on bin dinardı. Ömer halife olduktan sonra burayı sorup araştırdı. Allah Resûlü, (s.a.v) Ebu Bekir, Ömer ve Osman döneminde bu köyün durumu ile ilgili bilgiler kendisine verildi. Bunun üzerine Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'e bir mektup yazarak şöyle dedi: "Ben Fedek köyünün durumuna baktım ve onu araştırdım. Benim ona ihtiyacım olmadığı için, Allah Resûlü (s.a.v), Ebu Bekir, Ömer ve Osman dönemindeki haline geri iade etmeyi düşündüm. Onlardan sonra olanları ise bırakıyorum. Bu mektubum sana ulaşınca orayı kontrol altına al ve başına hak ve güven içinde çekip çevirecek birini koy."[318]

Ketibe ise Hayber kalelerinden bir kaledir. Ömer b. Abdülaziz iş başına gelince Medine'deki valisi Ebu Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'e mektup yazarak şöyle dedi: Ketibe'yi benim için araştır. Hayber ganimetinden mi Allah Resulü'nün payına kaldı, yoksa onun özel mülkü müydü? Ebu Bekir dedi ki: Abdurrahman kızı Amra'ya sordum. Amra dedi ki: Allah Resûlü (s.a.v) Ebi'l-Hakikoğulları ile anlaşma yapınca Netat ve Şakk'ı beş parçaya böldü. Ketibe bu parçalardan biridir. Ömer b. Abdülaziz de burayı Allah Resûlü dönemindeki haline iade etti.[319]

314 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 107-108
315 Macid Faysal, Ömer b. Abdülaziz, s. 207
316 A.g.e.
317 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 40
318 Tabakât, c. V, s. 389
319 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fi Reddi'l-Mezâlim, s. 212

Ömer b. Abdülaziz Mısır'lı adama da Halvan'daki arazisini iade etmişti. Çünkü babası Abdülaziz o arazi ile ilgili adama zulmetmişti. Hatta babası Abdülaziz'in, kendi evinde kalan yetim çocuk Rebi' b. Harice'den satın aldığı evi kendisine iade etmiştir. Çünkü bir vasinin, velayeti altındaki birinden bir şey satın almasının caiz olmadığını biliyordu.

Sonra, Yemen'deki Vers dağından kendine ulaşan mallara yöneldi. Ailesi bu mallara şiddetle muhtaç olmasına rağmen bunları Müslümanların hazinesine iade etti. Çünkü o, âhiret hayatını dünya hayatına tercih ederdi. Ömer b. Abdülaziz hizmetçisi Müzahim'e emir vererek, her sene kendisine Bahreyn'den gelen malları da hazineye devretmesi istemiştir.[320]

Böylece Ömer b. Abdülaziz, içinde haksızlık şaibesi olan, ya da hak sahibi olduğunda en küçük tereddüdün olduğu bütün mülklerini iade etmek suretiyle halkının önünde bir örnek olmuştur. Bütün bunları iade etti, çünkü zühde sımsıkı sarılmıştı ve Allah'tan korktuğu için haksız yere alınan her şeyin sahiplerine iade edilmesi ve hakkın yerine getirilmesi gerektiğine iman etmişti. Hak sahibi olmaktan kuşku duyduğu bütün malları iade ettikten sonra bir cevher sahibi olan karısına dönerek dedi ki: "Bu mal sana nerden ulaştı?" Karısı dedi ki: "Emirü'lmüminin bana verdi." Ömer dedi ki: "Ya onu hazineye iade edeceksin, ya da senden ayrılmam için bana izin vereceksin. Çünkü benim, senin ve o cevherin bulunduğu evde kalmak istemiyorum."[321] Ömer b. Abdülaziz o taşı neden istemediğini de şu sözleriyle açıklamıştır: "Bu cevherin durumunu, babanın onunla ilgili neler yaptığını ve kime haksızlık yaptığını öğrendim. İstersen onu bir sandığa koyup mühürleyeyim, onu hazinenin uzak bir yerine koyayım, onun bedeli kadar da sadaka dağıtayım. Eğer sıra ona gelirse onu da infak ederim, eğer ondan önce ölürsem başım için o sana iade edilecektir." Karısı dedi ki: "Nasıl istersen öyle yap!" O da söylediği gibi yaptı. Sıra o cevhere gelmeden de vefat etti. (Allah rahmet etsin.) Kardeşi Yezid b. Abdülmelik onu kendisine iade etmek istedi, ama o almak istemeyerek şöyle dedi: "Bıraktıktan sonra geri almak istemem." Yezid onu kendi hanımları ve oğlunun hanımları arasında paylaştı.[322]

b- Emevî Haksızlıklarının Giderilmesi

Ömer b. Abdülaziz, haksız uygulamaları ortadan kaldırmak için ilk aşamada kendinden başlamış, ikinci aşamada ise kendi ailesinden ve Emevî ailesinden amca çocuklarından ve kardeşlerinden devam etmiştir. Amcası Süleyman b. Abdülmelik'in defin işlemleri tamamlandıktan hemen sonra dehşet verici bir durumla karşılaştı.

320 A.g.e.
321 A.g.e.
322 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 52-53

Gördüğü manzara şuydu: Emevîlerden amcasının çocukları, idari harcamalarda Hz. Peygamberin, ya da onun Raşit Halifelerinin döneminde mevcut olmayan lükse ve şatafata yönelmişler, halkın gözünde büyüklük ve şatafat gösterisi yapmak için fütursuzca harcamalar yapmışlardı.

Örneğin; atlar, katırlar ve beygirlerden oluşan saltanata tahsis edilmiş binek hayvanlar, her hayvan için tahsisli bakıcılar, yeni halifeler için özel hazırlanmış görkemli salonlar, odalar, döşemeler ve tahtlar. Ömer b. Abdülaziz, önceki halifenin dokunmadığı ve yeni halife olması hasebiyle kendisinin hakkı olduğu gerekçesiyle kendisine verilmek istenen ihtişamlı yeni elbiseler ve güzel kokular için yapılmış billur şişeleri görünce dehşete kapıldı. Çünkü bütün bunlar israf ve savurganlıktır, bunları Müslümanların hazinesine yüklemenin hiçbir meşru gerekçesi olamazdı. O, Allah ve Resulünün gösterdiği şekilde harcamak için bir dirheme bile şiddetle muhtaçtı. Bunu gören Ömer b. Abdülaziz Müzahim'e emrederek kendisine takdim edilen ihtişamlı eşyaları sattırdı ve karşılığını Müslümanların hazinesine aktardı.[323]

Ömer b. Abdülaziz, halifeliği devraldıktan hemen sonra Emevî ailesinden miras kalan haksız uygulamaların telafisinde uyguladığı politika aşikâr ve sınırları belli olmuştur. Süleyman'ın defninden ayrıldıktan hemen sonra Emevî ailesinin bireyleri yanına gelerek kendisinden önceki halifelerin kendilerine neler bıraktıklarını sorduklarında, bu politikası kendini göstermiştir. Aynı şekilde oğlu Abdülmelik, Emevî ailesinin fertlerini babasının etrafından dağıtmak istediği zaman bu politikasını ortaya koyarak oğluna şöyle demişti: "Onlara neler söylüyorsun?" Oğlu şöyle dediğini söyledi: Babam sizlere selâm söylüyor ve şöyle diyor:

"De ki: "Ben, Rabbime isyan ettiğim takdirde, büyük bir günün azabından korkarım."[324]

Başka bir zamanda Emeviler'in haksızlıklarını ortadan kaldırmada acele etmesini isteyerek şöyle demişti: "Yavrucuğum! Senin kavmin bu meseleyi düğüm düğüm, ilmik ilmik bağlamışlar. Ellerinde haksız yere bulundurduklarını almak için bir plan yapmak istersem benim başıma kanların akacağı büyük bir fitne açmalarından emin değilim. Vallahi, bütün dünyanın yok olması benim için benim yüzümden bir bardak kanın akmasından daha basittir. Sen istemez misin ki, babanın başından, bir bid'ati yok etmediği ve bir sünneti ihya etmediği bir gün geçmesin. Ta ki Allah bizimle kavmimiz arasında hüküm verinceye kadar. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."[325] Oğlu Abdülmelik kendisine şu soruyu sorduğunda da bu politikasını daha fazla açıklamıştır. Abdülmelik şöyle demişti: "İstediğini yapmaktan seni

323 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 213
324 Zümer Suresi, 39/13
325 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 260-263

engelleyen nedir? Canımı elinde tutana yemin ederim ki, kazanlar seninle ve benimle kaynasa da benim umurumda değil!" Ömer dedi ki: "Bu sözleri gerçekten sen mi söylüyorsun?" Dedi ki: "Allah'a yemin erdim ki evet." Ömer dedi ki: "Benim zürriyetimden benim dinim konusunda bana yardımcı olanları çıkaran Allah'a hamd olsun. Eğer bu söylediklerini insanlarla paylaşırsan inkâr edeceklerinden emin değilim. Eğer inkâr ederlerse kılıç için bir gereklilik duymam. Sadece kılıçla gelecek hayırda da hayır yoktur. Yavrucuğum! Ben insanları çok zor bir sınava tâbi tutuyorum. Eğer yaşayacak olursam Allah'tan dileğim benim isteklerimi gerçekleştirsin. Çünkü benim ne istediğimi Allah çok iyi biliyor."[326]

İşte bu şekilde Ömer b. Abdülaziz siyasetini uygularken hikmete ve en güzel üsluba uymuştur. Bu siyasetini uygulamak için de bu kararlı ve tehlikeli adıma ön hazırlık olarak elinde bulunan haksız kazançları sahiplerine veya hazineye iade etmiş, sonra da Emevî ailesi mensuplarına yönelmiştir. Bu amaçla onları toplayıp kendilerinden haksız yere aldıkları malları ve tımar arazilerini iade etmelerini istemiştir.[327]

Ömer b. Abdülaziz'in ilk halifelik yılları, Emevîlerin birçok mal ve mülklerine geniş kapsamlı bir şekilde el konulmasına sahne olmuştur. Sadece iktidar ailesi olduklarından bu mal ve mülkler daha önce durmadan artıyor ve şişiyordu. Şimdi ise bu mallar Müslümanların hazinesine dönerek adalet ve hak yerini buluyor, Müslümanların malları kendilerine dönüyordu. Hiç kimse bir başkasına karşı, ya da bir parti bir başka partiye karşı bir ayrıcalığa artık sahip değildi. Çok çeşitli ve değişik mallar, mülkler değişik yollar ve muhtelif planlarla toplanmıştı. Ömer Ümeyyeoğullarını bu mallardan soyutlayıp bunlara dayanak olan bütün belgeleri tek tek yırttı ve bunları doğru yerlerine iade etti. Haksız menfaatler, mükâfatlar, hediyeler, kişisel tahsisatlar, kayıp mallar ve tımar arazileri... tamamı gayrimenkul veya nakit olarak toplandı. Ömer'in değerlendirmesine göre bu toplanan mallar ümmetin malları içinde çok büyük bir yekûn teşkil etmiş ve hazinenin yarı değerini geçmiştir.[328]

Sayılı günler geçmişti ki, Ümeyyeoğulları doğal ve meşru hakları hariç her şeyden soyutlanmış olduklarını gördüler. Bunun üzerine Ömer'in bu siyasetine karşı fırtına koparıp çok keskin muhalefetlerini ilan ettiler. Peki, Ömer'in bunlara cevabı nasıl oldu? Bakınız: "Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde hakkını iade etmediğim hiçbir haksızlık kalmasın, isterim. Bunu yaparken kaldırdığım her haksızlığa karşılık organlarımdan biri yerinden koparılsın, onun acısını duyayım, sonra tekrar canlı yerine dönsün. Gidermediğim hiçbir haksızlık kalmayınca kendimi ona sormak isterdim."[329] Ancak Ümeyyeoğulları ümmetin hukuku için gösterilen

326 A.g.e.
327 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 215
328 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 115
329 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 147-151

bu kararlılık ve azim karşısında ümitsizliğe kapılmadılar. Onlar hiç bir zaman bu derece tecrit olacaklarını hayal bile edememişlerdi. Bu yüzden toplanıp Velid'in en büyük ve olgun oğlundan Ömer'e bir mektup yazmasını istediler. O da Ömer'e şunu yazdı: "Sen senden önceki halifeleri unutturdun. Onların yollarının dışında yürüdün. Onların uygulamalarını küçümseyerek buna da mezalim (haksızlıları giderme) adını koydun. Onlardan sonra gelen evlatlarına da hakaret ettin. Bunu yapmaya hakkın yoktur. Allah'ın birleşmesini emrettiğini kestin (Akrabalık bağlarını kopardın). Akrabaların hakkında haksızlık yaptın. Kureyş'in mallarını, miraslarını ve haklarını korudun, onları zulüm, zorbalık ve düşmanlık kullanarak Malik'in evine soktun. Allah'tan kork ey Abdülaziz'in oğlu, ona dön. Eğer sen akrabalarından ilişkilerini koparıp onlara zulmedersen minberinde güvensiz olarak kalman yakındır. Muhammed'e (s.a.v) o şerefi tahsis eden Allah'a yemin olsun ki, sen halifeliğinde Allah'tan çokça uzaklaştın. Bu halifeliğin bir sınav olduğu iddia etmiştin, evet senin için öyledir. Artık bazı eğilimlerine ve çevrendekilere dikkat et."[330]

Bu mektupta Emeviler Ömer'in siyasetini şu açılardan eleştirmişlerdir:

1- Kendinden önceki halifelere muhalefet etmiş, onları kınamış ve yaptıklarını ayıplamıştır.

2- Önceki halifelerin çocuklarına kötülük etiştir.

3- Onun yaptığı işler hak ve adaletle örtüşmemektedir.

4- Ailesinden ilişkisini kesmesi onun halifelik konumunu tehdit etmektedir.

Şüphesiz, Ömer b. Abdülaziz'in takip ettiği siyaset, Emevî ailesinin konumunu tehdit etmekte ve güç merkezlerini zayıflatmakta idi. Bu siyaset bazen de onları işbaşındaki halifeyi tehdit eden tavırlar sergilemeye itiyordu. Bu da Ömer ve halifelik makamı için büyük bir tehlike arz etmekte idi. Ömer'in karşılığı, her kelimesinde patlama yapan kızgın bir hakikat ateşi gibiydi: "...Sana ve babana yazıklar olsun, kıyamet günü talebe ve hasımlarınız ne kadar da çok olacak! Eğer yaşayacak olursam ve Allah hakkı ehline iade ederse kendimi sana ve ailene adayacağım, apaçık doğru yolda olacağım. Siz de hakkı terk edip arkanıza atmak üzereydiniz."[331]

c- Ümeyyeoğulları Sakin Diyalog Yoluna Başvuruyorlar

Ümeyyeoğulları, bu toplumsal ve şiddetli muhalefetleri karşısında Ömer b. Abdülaziz'in yükselişine karşı koyamayınca sakin diyalog yoluna gittiler. Bu yolla istediklerine kavuşacaklarını ve kendisiyle oturup akrabalık bağlarını ve dürtülerini kışkırtacakları bir günün geleceğini düşünüyorlardı. Ömer ise onlara şöyle karşılık verecekti: "Benim mallarım size yeter. Ama kamuya ait olan bu mallarda herhangi

330 A.g.e.
331 A.g.e.

bir Müslüman kadar sizin de hakkınız vardır. Allah'a yemin ederim ki, eğer şartlar değişir de yeryüzündeki herkes sizin gibi düşünecek olursa Allah'ın azabından bir felaket onların başına inecektir."[332]

Hişam b. Abdülmelik bir gün Ömer'in huzuruna girerek şöyle der: "Ey Emirü'lmüminin! Ben senin kavminin sana gönderdiği elçiyim. Sana bildirmek için geldiğim hususları düşünüyorlar. Onlar diyorlar ki: Elerinin altındakiler hakkındaki fikirlerini tekrar gözden geçir ve senden öncekilerle idare ettikleri arasında lehlerinde ve aleyhlerinde geçen olayları kurcalama!" Ömer ise hiç tereddütsüz karşılık verir: "İster misin, biri Muaviye'den, diğeri de Abdülmelik'ten iki kitap getirseydin, hangisini kabullenmemi isterdin?" Hişam dedi ki: "İlk geleni." Ömer dedi ki: "Bana göre Allah'ın kitabı daha önce gelir. Benim idaremin altındakileri ve benden öncekileri bu kitaba göre yargılarım."[333]

d- Ümeyyeoğulları Ömer b. Abdülaziz'e Halasını Gönderirler

Ümeyyeoğulları, Ömer b. Abdülaziz'i kendilerine karşı uyguladığı siyasetten geri adım attırma, ya da yumuşatma konusunda başarısız olunca Mervan'ın halası Fatıma'ya başvururlar. Halası Fatıma, halifelerden çekinmezdi ve hiçbir isteği ve ihtiyacı geri çevrilmezdi. Ona saygı gösterirler ve onu yüceltirlerdi. Ömer de halife olmadan önce aynı şekilde davranırdı. Bu defa da onun yanına geldiğinde ona saygı gösterdi, yüceltti ve bir minder koyarak oturttu. Fatıma dedi ki: "Senin akrabaların senden şikâyet ederler ve ellerindekini kendilerinden aldığını iddia ederler." Ömer dedi ki: "Kendilerine ait olan bir hakkı, ya da şeyi onlardan menetmedim. Kendilerine ait olan bir hakkı, ya da şeyi onlardan almadım." Fatıma dedi ki: "Ben gördüm ki, onlar konuşurlar ve ben korkarım ki, sana çok zor günler geçirecekler." Ömer dedi ki: "Kıyamet gününün dışında başka bir günden korkacak olursam, Allah beni o günün şerrinden korumasın." Sonra Ömer bir dinar para, bir kürek ve bir mangal istedi. Parayı ateşin içine attı. Ateşi üflemeye başladı, para kızardığında onu bir şeyle aldı ve mangalın üstüne koydu. Kokusu etrafa yayıldı. Ömer dedi ki: "Halacığım! Bundan dolayı kardeşinin oğluna ağıt yakmaz mısın?"[334] Halası bu etkileyici manzara karşısında donakalır ve Ömer'e dönerek konuşmasına devam etmesini ister. Şimdi onu iyi dinleyin, o konuşurken sanki o herkese hayır ve nimetler dağıtmak üzere gelen İslâm'ın sosyal adaletini bir sanat şaheseri olarak resmediyordu. Ömer dedi ki: "Şüphesiz ki Allah (cc) Muhammed (s.a.v)'i bütün insanlık için azap olarak değil, rahmet olarak gönderdi. Sonra da kendi katındakileri onun için seçti. O da insanlar için herkesin eşit olarak içebildiği bir ırmak bıraktı. Sonra Ebu Bekir

332 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 114-115
333 A.g.e.
334 A.g.e.

iş başına geldi, o da ırmağı olduğu gibi bıraktı. Sonra Ömer gelerek aynı şeyi yaptı. Aynı ırmaktan Yezid, Mervan, Abdülmelik, oğulları Velid ve Süleyman da içmeye devam ettiler. Bu iş bana ulaştığında bu büyük ırmak kurumuştu. Bu ırmak eski haline dönmeden dostları ondan kana kana içemez." Fatıma dedi ki: "Yeter, ne dediğini anladım. Eğer söyleyeceklerin bundan ibaretse bir şey diyemem." Sonra Ümeyyeoğullarına dönerek Ömer'in sözlerini aktardı.[335] Başka bir rivayette Fatıma'nın onlara şöyle dediği rivayet edilir: "Bunu siz kendiniz, başınıza getirdiniz. Ömer b. Hattab'ın çocuklarıyla evlendiniz, o da dedesine benzedi." Bunun üzerine sustular.[336]

e- Ümeyyeoğullarının Toplumsal Muhalefetinin Çökmesi

Ümeyyeoğullarının toplumsal muhalefeti, Ömer b. Abdülaziz'in, ümmetin malları hakkında gösterdiği ciddiyet karşısında dayanamayıp hemen dağıldı. Bunun üzerine şöyle dediler: "Artık yapacak bir şey yok."[337] Bunun üzerine herkes münferit hareket ederek, ellerinden giden mallardan alabileceklerini geri almaya çalıştılar. Ancak onların toplu isteklerine karşı koyan Ömer'in tek tek olarak onları geri çevirmesi daha kolay olacak ve onlara ümmetin haklarının hiçbir zaman pazarlık konusu olamayacağını anlatacaktı.[338]

Hakların Sahiplerine İadesi

Ömer b. Abdülaziz, Ümeyyeoğullarının haksız olarak edindikleri malları geri alarak hazineye iade etmekle kalmamış, daha ileri bir adım atmıştır. Bütün İslâm ümmetine ilan ederek, Ümeyyeoğullarından -idarecilerinden veya topluluğundan- herhangi bir hak alacağı olan, ya da bir haksızlığa uğrayan varsa hakkını geri alabilmek için deliliyle birlikte müracaat etmelerini istemiştir. Bunun üzerine haksızlığa uğramış birçok insan delilleriyle birlikte müracaat etmiş, Ömer de araziler, çiftlikler ve muhtelif mallardan oluşan bu hakları bir bir iade etmiştir.[339]

Bir gün Basra'daki valisi arazisi gasp edilmiş kendisinin yanına gönderir. Ömer arazisini kendisine iade ettikten sonra şöyle der: "Benim yanıma gelmek için ne kadar harcadın?" Adam dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Sen yüz bin dinar'dan fazla değerli olan arazimi bana iade ettin, yol masrafını mı soruyorsun?" Ömer şöyle cevap verdi: "Ben sadece senin hakkını sana iade ettim." Sonra yol masraflarına karşılık kendisine altmış dirhem ödenmesini emretti.[340]

335 el-Kâmil fi't-Târîh, c. III, s. 270
336 A.g.e.
337 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 58-59
338 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî, s. 119
339 A.g.e.
340 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 146-147

İbni Musa der ki: Ömer b. Abdülaziz halife olduğu günden öldüğü güne kadar hiç aralıksız haksızlıkları gidermeye devam etti.[341] Bir gün Müslümanlardan bir grup yanına gelerek bazı dükkânlar hakkında Velid oğlu Ruh ile anlaşmazlığa düştüklerini belirttiler ve onun aleyhine deliller ortaya koydular. Ömer Ruh'a dükkânları iade etmesini emretti ve Velid'in siciline hiç iltifat etmedi. Ruh da adamları tehdit etti. Onlardan biri dönüp olanları Ömer'e iletti. Bunu üzerine Ömer korumasına emrederek Ruh'un yanına gitmesini, eğer dükkânları sahiplerine iade etmezse boynunu vurmasını söyledi. Ruh can korkusuyla dükkânları iade etti.[342]

Velid b. Abdülmelik, Arabîlerden bir kabile mensuplarının ihya ettiği bir araziye el koyup ailesinden birilerine vermişti. Ömer bu araziyi sahiplerine iade ettikten sonra şöyle dedi: Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: "Kim ölü bir araziyi ihya ederse o onundur." Ömer b. Abdülaziz Ehli Beyti çok severdi ve bütün haklarını kendilerine geri vermişti. Bir defasında Ali b. Ebi Talib'in kızı Fatıma'ya şöyle demişti: "Ey Ali'nin kızı! Vallahi, sizden daha çok sevdiğim bir aile yeryüzüne gelmemiştir. Sizi kendi ailemden daha çok seviyorum."[343]

Bütün Zalim Valileri ve Hâkimleri Azletmesi

Ömer b. Abdülaziz halifeliği devraldıktan sonra sorumluluk konumundaki zalim olan bütün vali ve hâkimleri görevlerinden azletti. Onlardan biri, Süleyman b. Abdülmelik'in muhafızı olan Halid b. Reyyan'dır. Boynunu vurmakla emrettiği herkesin boynunu vururdu. Ömer onun yerine Amr b. Muhacir elEnsari'yi tayin etti. Ömer b. Abdülaziz şöyle demişti: "Ey Halid! Bu kılıcı bırak! Allah'ım! Ben senin için Halid b. Reyyan'ı düşürdüm, sen onu ebediyen yükseltme." Sonra Amr b. Muhacir'e dedi ki: "Vallahi, ey Amr, sen iyi bilirsin, benimle senin arasında İslâm'ın yakınlığı dışında bir akrabalık bağı yoktur. Ancak ben senin çokça Kur'an okuduğunu duydum ve kimsenin seni görmeyeceğini düşündüğün yerlerde namaz kıldığını gördüm. Senin güzel namaz kıldığını gördüm. Şu kılıcı al, seni muhafızlığıma atadım."[344]

Ömer zalim yöneticileri işte bu şekilde görevden alıyordu. Vali, yargıç, kâtip ve diğer görevlileri seçerken de aynı yolu izliyordu. Bu görevler için insanların içinden dinine en fazla bağlı ve güvenilir olanları araştırıp bulurdu. Hasırların üzerinde secde etmekten alnında iz kalan ve kendisinin seçtiği bir valiyi eleştirirken şöyle demişti: "Senin hakkında işte bu beni yanıltı." Yüzündeki secde izlerini kastediyordu.

341 Tabakât, c. V, s. 341
342 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 60
343 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 45
344 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 50

Çünkü bu izler çokça secde etmenin delili olduğu için iyi insanın işaretlerinden biriydi. Bu yüzden de Ömer onu seçmişti. Ancak Ömer kişinin dış görünüşüyle yetinmiyor, bununla birlikte onu sınavdan geçiriyordu. Bir gün çokça namaz kılan birini vali yapmak isteyince, güvenilir adamlarından birini onun yanına gönderir ve ona şöyle der: "Sen benim Emirü'lmüminin katındaki konumumu biliyorsun, eğer seni bir ülkeye vali yaptırırsam bana ne verirsin?" Adam der ki: "Bir senelik maaşın olur." Ömer'in adamı dönerek olanları kendisine anlatır. Ömer de onu vali yapmaktan vazgeçer, çünkü sınavı geçmemiştir.[345]

Ömer b. Abdülaziz'in görevden aldığı insanlardan biri de Mısır vergilerinden sorumlu olan Üsame b. Zeyd etTenuhi'dir. Çünkü o, acımasız ve zalim biriydi. Cezalarda Allah'ın indirdiklerinin dışına çıkarak aşırıya giderdi. İnsanların ellerini – kesilme şartları tahakkuk etmeden haksız yere keserdi. Bu yüzden Ömer b. Abdülaziz onun her şehirde bir sene hapsedilmesini, hapiste bağlı kalmasını, her namaz vakti bağlarının çözülüp daha sonra tekrar bağlanmasını emretti. Bunun üzerine Mısır'da bir sene, sonra da Filistin'de bir sene hapsedildi. Ömer b. Abdülaziz vefat edip Yezid b. Abdülmelik halife olunca Üsame'yi Mısır'a eski işinin başına atadı.[346]

Ömer b. Abdülaziz Afrika valisi Yezid b. Ebi Müslim'i de görevden almıştı. Çok kötü bir valiydi, Zorbalık ve hakka muhalefet üzerine yürümesi yönünde önceki sultanların verdikleri emirleri yerine getirerek yüceliğini –ya da alçaklığını göstermek suretiyle ilâhlık iddiaları belirtilerini gösteriyordu. Bu zorbalıklarını yerine getirirken tesbih ve zikir de dilinden eksik olmuyordu. İnsanlar önünce çeşitli işkencelerden geçerken o şöyle diyordu: "Sübhanallah! Elhamdulillah!" (işkence yerlerini göstererek) Şunu şuraya bağlayın! Sonra başka bir gruba yönelerek şöyle diyordu: "La ilahe illallah! Allahu ekber! Şunu şuraya bağlayın!" Çirkeflikleri böylece sürüp gidiyordu. Ömer onun görevden alınması için mektup yazdı.[347]

Ömer b. Abdülaziz işte bu şekilde zalim valileri azlederek yerlerine salih insanları tayin etmiştir. İleriki bölümlerde Allah'ın izniyle Ömer b. Abdülaziz'in valilerle nasıl ilişki kurduğunu daha detaylı açıklayacağız.

Gayrimüslimlere Uygulanan Mezalim'i kaldırması

Ömer b. Abdülaziz'den önce gayrimüslim vatandaşlar büyük zulüm ve haksızlıklara mâruz kalmışlardı. Müslüman olanlara cizye verme mecburiyeti getirilmiş, başka yerlere göç etmeleri yasaklanmıştı. Irak, Mısır ve Horasan'daki gay- rimüslimlerin durumu böyleydi. Abdülmelik döneminde Haccac, gayrimüslimlere çok büyük mezalimler uygulayarak Müslüman olanlardan cizye almaya devam etmiş ve köylerinden

345 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 91
346 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 32
347 A.g.e.

göç etmelerini yasaklamıştı. Bu tutum onları Haccac'a karşı İbni Eş'as'ın başlattığı ihtilale katılmaya itmiştir. Mısır ve Horasan'daki gayrimüslimlere de mezalimler uygulanmıştır.

Ömer b. Abdülaziz iş başına geldiğinde gayrimüslimlere uygulanan mezalimi ortadan kaldırmış ve valilerine mektup yazarak şöyle demiştir: "Bugünkü cezire ehlinden Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi olan biri Müslüman olup Müslümanların arasına kendi ülkelerinde karışacak olursa ve bulunduğu ülkeyi terk edecek olursa lehte ve aleyhte Müslümanlar için geçerli olan her şey onlar için de geçerlidir. Müslümanlar onlarla iyi ilişki kurmalı, kendi arazileri ve evleri dışında her şeyde eşit davranmalıdır. Bunlar Allah tarafından bütün Müslümanlara tahsis edilmiş ganimetlerdir. Müslümanlar buraları fethetmeden önce bunlar Müslüman olmuşlarsa onların da bunda hakları vardır. Bunlar Allah tarafından bütün Müslümanlara tahsis edilmiş ganimetlerdir."[348]

Mısır'daki valisi Hayan b. Şüreyh'e mektup yazarak şöyle demiştir: "Zimmet ehlinden Müslüman olanlara uygulanan cizyeyi kaldır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Eğer tevbe edip namaz kılarlarsa ve zekâtı verirlerse yollarını açıverin. Gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."[349]

Yine şöyle buyurdu:

"Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Resûlü'nün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini (İslâm'ı) din edinmeyenlerle, küçük düşürülüp cizyeyi kendi elleriyle verinceye kadar savaşın."[350]

Ancak Mısır valisi Ömer'e cevaben bir mektup yazarak şöyle dedi: "İslâm cizyeyi mecburi kılmıştır. Ben de önceki vali Haris b. Nabite'den iki yüz bin dinar devraldım, üstünü tamamlayarak divan ehlinin maaşlarını ödedim. Eğer Emirü'lmüminin bunları ödemeyi emrederse emri yerine getirilir."[351] Ömer'in cevabı hemen geldi: "Seni Mısır ordusunun başına atadım ve senin zaaflarını biliyorum. Elçime emrettim. Senin kafana yirmi kırbaç vuracak. Müslüman olanlardan cizyeyi kaldır. Allah senin fikrini yerin dibine batırsın! Allah (cc) Muhammed'i (s.a.v) vergi tahsildarı olarak değil, hidayet edici olarak gönderdi."[352] İbni Sa'd'in rivayetine göre de şöyle demiştir: "Allah (cc) Muhammed'i (s.a.v) vergi tahsildarı olarak değil, hidayet edici olarak gönderdi. Benim bu mektubumu aldığın zaman eğer zimmet

348 A.g.e.
349 Tevbe Suresi, 9/5
350 Tevbe Suresi, 9/29
351 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 234
352 A.g.e.

ehli aceleyle İslâm'a girip cizye duvarını yıktılarsa kendi mektubunu dür ve onları kabul et."[353] Müslüman olan zimmîlerden cizye alınmasına müsaade edilmesini isteyen sadece Mısır valisi değildi. Kûfe valisi Abdulhamid b. Abdurrahman da Ömer'den Müslüman olmuş Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerden alınan birikmiş yazdığın mektupta Hıristiyan ve Mecusilerden Müslüman olup büyük miktarda cizye borçları olanlardan cizye alınması için izin istiyorsun. Allah (cc) Muhammed'i (s.a.v) vergi tahsildarı olarak değil, İslâm'a dâvet edici olarak gönderdi. Bu milletlerden kim Müslüman olursa onların mallarından zekât alınacak ve onlara cizye yoktur. Eğer Müslümanlara mirasçı olabilen akrabaları varsa mirasçıları onlardır. Eğer varisleri yoksa mirası Müslümanların hazinesine aktarılacak ve Müslümanlara dağıtılacaktır, vesselam."[354]

Basra valisi Adiy b. Ertaa, Ömer'e gönderdiği mektupta şöyle der: "Müslüman olan insanlar çoğaldı, haracın azalmasından korkuyorum." Ömer ona cevaben yazdı: "Senin yazdıklarını anladım. Vallahi isterim ki, bütün insanlar Müslüman olsun, ikimiz de bekçilik yapıp ellerimizin emeğiyle geçinelim."[355]

Haccac'ın Irak'taki gayrimüslimlere uyguladığı göç yasağını iptal etmesini diğer gayrimüslimlere uyguladığı mezalimi ortadan kaldırmasını bunlara ekleyelim. Böylece gayrimüslimler gasp edilmiş haklarına, huzur ve psikolojik rahatlığa kavuştular, İslâm ümmetinin diğer fertleri gibi eşitlik ve adaletten yararlanmaya başladılar.[356]

Zimmet Ehlinden Mezalimi Kaldırması

Abdülmelik, kendi döneminde Kıbrıs halkına uygulanan cizyeyi artırdı. Muaviye b. Ebu Süfyan bizzat Kıbrıs'ı fethederek Kıbrıs halkıyla yedi bin dinar cizye üzerine ve Müslüman halka iyi davranıp Rumları düşmanlarına karşı korumak üzere daimi bir anlaşma yapmıştı. Abdülmelik b. Mervan dönemine kadar Kıbrıs halkı bu anlaşmaya bağlı kaldı. Ancak Abdülmelik cizyeyi bin dinar artırdı. Ömer b. Abdülaziz gelinceye kadar böyle devam etti. O gelince cizyeyi tekrar indirdi.[357] Irak'taki zimmet ehlinde alınan cizye de bu artıştan nasibini almıştı. Ömer b. Abdülaziz, genel bir siyaset olarak bunda da indirime gitti. Zimmet ehline uygulanan mezalimi ortadan kaldırmak için bu siyasete hep bağlı kalarak İslâm şeriatının gölgesinde özgür ve huzurlu bir hayat yaşamalarını sağlamıştır. Basra valisi Adiy b. Ertaa'ya gönderdiği mektupta yazdıkları bunu teyit etmektedir: Allah İslâm'dan bilinçli olarak yüz çeviren ve inatla küfrü ve apaçık hüsranı tercih edenlerden

353 Tabakât, c. V, s. 384
354 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 234
355 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 99-100
356 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 234
357 A.g.e.

alınmasını emretmiştir. Sen de yüklenebilecek olanlara cizye yükünü yükle ve yeryüzünü imar etmekle onlar arasına girme. Çünkü bunda Müslümanların yaşaması için büyük faydalar ve düşmanlarına karşı bir güç vardır. Senden önceki zimmet ehlinden yaşı büyük, gücü zayıf ve kazanmaktan âciz olanlara bak, Müslümanların hazinesinden onlar için bir tahsisat ayır.

Eğer Müslümanlardan biri yaşı büyük, gücü zayıf ve kazanmaktan âciz olan bir esir köleye sahipse, ölüm ya da özgürlük ikisini ayırıncaya kadar ona bakmakla yükümlüdür. Bana ulaşan bir habere göre Emirü'lmüminin Ömer, kapı kapı dolaşıp dilenen yaşlı bir zimmîyi görünce ona der ki: "Sana karşı insafsız davrandık, gençliğinde senden cizye aldık, yaşlandığında ise seni kendi haline bıraktık!" Daha sonra hazineden kendisine yetecek bir maaş bağlattı.[358]

Ömer b. Abdülaziz insanların üzerindeki mezalimi ortadan kaldırmak ve onlara yardım etmek için takip ettiği siyasetin ulaştığı boyutları Kûfe valisine yaz- dıklarında görüyoruz: "İyi bak! Üzerindeki cizye yükünden dolayı arazisine bakmaktan âciz düşen biri olursa toprağına bakacak gücü bulması için onu destekle. Çünkü onlar bizim için bir sene veya iki sene lazım değiller."[359]

Ömer b. Abdülaziz, valilerine, insanlara şefkat ve merhametle davranmasını emretmiş, Basra ve diğer şehir halklarından haraç alabilmek için eziyet etmelerini yasaklamıştır. Basra'daki valisi Adiy b. Artaa kendisine mektup yazarak şöyle demişti: "Bizden önceki insanlar biraz eziyet görmeden ödemeleri gereken haraçları ödemiyorlar. Bunun üzerine Ömer hemen cevap yazar: "İnsanlara işkence etmek için benden izin istemen çok ama çok tuhaf bir şey! Allah'ın azabından seni kurtaracak cennet miyim ben! Benim razı olmam seni Allah'ın gazabından kurtaracak mı? Bu mektubum eline ulaşınca, kim gönüllü olarak verirse onu güzellikle kabul et, aksi takdirde onunla anlaş. Vallahi, onların ihanetleri ile Allah'ın huzuruna çıkmaları, onlara yapacağım eziyetle O'nun huzuruna çıkacak olmamdan benim için daha iyidir, vesselam."[360]

Ömer b. Abdülaziz döneminden önceki mezalim örneklerinden biri de, Afrika'nın kuzeyindeki Levata'dan esir olarak alınan kız çocukları ve kadınlardır. Ömer bu mezalimi de ortadan kaldırmıştır. Ebu Ubeyd der ki: Ömer b. Abdülaziz Levata cariyeleri için şöyle yazmıştır: "Kim onlardan birini salıverirse ona verdiğinden bir şey alamaz. O verdikleri, mehir yerine geçer. Kimin yanında onlardan bir kadın varsa onu babasından istesin, ya da onu ailesine geri versin." Ebu Ubeyd der ki: "Levata Berberilerden bir topluluktur. Sanırım onlarla bir anlaşma vardır." İbni

358 Ebû Ubeyd, el-Emvâl, s. 57
359 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 241
360 Ebu Yusuf, el-Harâc, s. 129

Şihab onlar için şöyle der: "Osman Berberilerden cizye almıştır. Sonra onlar yeni şeyler çıkardılar, bunun üzerine esir alındılar. Ömer b. Abdülaziz de onlar hakkındaki emrini yazdı."[361] evleri sahiplerine iade etmiştir.[362] Zimmîlerden kaldırdığı mezalimlerden biri de ücretsiz işçi çalıştırma uygulamasıdır. Bu uygulamayı yapanlar, Müslümanların kişisel çıkarları doğrultusunda zimmîleri ücretsiz olarak çalıştırmalarında bir sakınca görmemişlerdi. Oysa anlaşmalarda böyle bir madde de yoktu.[363] Valilerine bununla ilgili şunları yazmıştı: "Ücretsiz işçi çalıştırma uygulamasına son verilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü bu işte zulüm vardır."[364]

Ömer b. Abdülaziz'in, zimmîler üzerindeki mezalimi ve haksızlıkları kaldırması neticesinde onlar arasında huzur ve istikrar ortamı doğmuştur. Ömer, kendilerine İslâm'ın gölgesi altında güven ve istikrar içinde yaşayabileceklerini, dinin hoşgörü ve adaletinin kendilerini de kapsayacağını, İslâm'ın kanatları altında işlerinin yoluna gireceğini, zarara uğramayacaklarını, ezilmeyeceklerini ve köle muamelesi görmeyeceklerini açıkça ilan etmişti. Hikmet sahibi yasa koyucunun garanti altına aldığı herkes Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünneti çerçevesinde sınırları belirlenmiş haklarına sahip olacak ve yükümlülüklerine karşı sorumlu olacaktır.[365]

Semerkand Halkı İçin Adaletin Tesisi

Maveraünnehir halkı Ömer b. Abdülaziz'in halife olduğunu duyunca Semerkand halkı toplanıp Süleyman'a şöyle dediler: "Kuteybe bize haksızlık yaptı, zulmetti ve ülkemizi gasp etti. Şimdi ise Allah adalet ve insafı hâkim kıldı. Bize izin ver, bizden bir heyet Emirü'lmümininin yanına gitsin, uğradığımız mağduriyetleri ona anlatsın. Eğer bir hakkımız varsa, bize verilsin, çünkü ona ihtiyacımız vardır." Süleyman onlara izin verdi. Kendilerinden bir heyet görevlendirip Ömer'in yanına gönderdiler. Ömer de Süleyman b. Ebi'sSırrî'ye verilmek üzere bir mektup yazarak kendilerine verdi. Mektupta şöyle diyordu: "Semerkand halkı bana Kuteybe'den gördükleri zulümlerden ve kendilerine kaldıramayacakları yükleri yüklemesinden şikâyette bulundular. Onları topraklarından çıkarmış. Bu mektubum sana ulaştığında onlar için bir kadı oturup durumlarına baksın. Eğer onların lehine hüküm verirse askerleri oradan çıkar, karargâhlarına çekilsinler ve hem sizler hem onlar Kuteybe orayı işgal etmeden önceki durumunuza dönün."

Süleyman, kadı olan Cümey' b. Hadır'ı hüküm vermesi için oturttu. O da Semerkand Araplarının karargâhlarına geri çekilmelerine ve eşit şartlarda ayrılmalarına

361 Fütûhü'l-Büldân, s. 226-227
362 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 245
363 A.g.e.
364 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 83
365 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 248

hükmetti. Bunun sonucunda da ya yeni bir anlaşma olacak, ya da zoraki bir zafer olacaktır. Suğd halkı[366] dedi ki: "Biz olanlara razıyız ve yeniden savaşmayacağız." Sonuçta karşılıklı rıza sağlandı. Rey halkı da dedi ki: "Biz bu insanların arasına karışıp onlarla birlikte oturduk. Karşılıklı birbirimize güven verdik. Eğer bizim için hüküm verilirse savaşa geri döneriz, kimin zafer kazanacağını da bilemeyiz. Eğer aksi durum olursa anlaşmazlıkta düşmanlık kazanmış oluruz. Daha sonra durumu olduğu gibi kabullenip buna razı oldular ve anlaşmazlık çıkarmadılar."[367]

20. asırda hangi devlet, adaletin yoluna girmesi ve bütün hak sahiplerinin haklarına kavuşmaları için bu şekilde adalete boyun eğer? Allah'ı tanımayan halkların tarihinde, hangi otorite sahibi Ömer b. Abdülaziz'den gelen bu süratli ve kararlı icabet etmek gibi, hakları gasp edilen mazlumların çığlıklarına kulak vermiştir? Çünkü Ömer b. Abdülaziz, yeryüzünün her bölgesinde kendini hukuk ve adalet değerlerine adamış sorumluluk sahibi bir insandı. Bunlar olmadan Allah'ın şeriatı, kendisini ayakta tutan değerlerini ve ulvi hedeflerini kaybeder.[368] Bu durum Ömer'in adaletini belgeleyen çok yüce bir örnektir. Aynı zamanda bu haberden aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz:

• İdareciler âdil olunca insanlar da mazlumiyetlerini, şikâyetlerini ve hak taleplerini onlara iletirler. Çünkü davalarının ciddiye alınacağını ve konuya adaletle bakılacağını biliyorlar. İşte zulme uğramış bu insanlar Velid ve Süleyman'ın halifeliği süresince mazlumiyet duygularıyla birlikte suskun kalmışlar, Ömer b. Abdülaziz'in adaletini gördüklerinde ise dâvalarını arz etmişlerdir.

• Ömer b. Abdülaziz, onların dâvaları ile ilgili detaylı bilgiye sahip olmadığı için meseleyi şer'i mahkemeye havale etmiştir. Bu tutum İslâm'a boyun eğmenin ve kişisel heveslerden arınmanın örnekleridir. Oysa Ömer de önceki birçok idarecilerin yaptığı gibi yaparak, uyarı ve tehdit mektupları gönderebilir ve o toplumun ileri gelenlerini tespit ederek onlara uygun cezalar verebilirdi. Fakat o, kendini haksızlıların ortadan kalkması ve adaletin tesisi için adamıştı. Bu da ancak şeriat hükümlerini uygulamak ve onun hakemliğine razı olmakla mümkündür.

• Semerkand halkı Ömer b. Abdülaziz'in mektubunu görünce şaşkınlıklarını gizleyemediler. Onların ileri gelenleri, ister lehlerine, ister aleyhlerine hüküm verilsin, her iki durumda da zararlı çıkacaklarını, durumu olduğu gibi kabul etmelerinin kendi çıkarlarına olacağını düşünüyorlardı. Böylece onların üstündeki zulüm kalktı ve İslâmî hâkimiyetin adaletini hissetmeye başladılar.

366 Maveraunnehir'in bir bölümünde ikamet eden bir topluluk
367 Târihu't-Taberî, c. VII, s. 472
368 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî, s. 68

Mezalimin Ortadan Kaldırılmasında Basit Delillerle Yetinilmesi

Ömer b. Abdülaziz, önceki idarecilerin insanlara zulüm ve zorbalık uyguladıklarını, hatta bu durumun artık alışılmış bir hal aldığını bildiği için mazlum insanları, uğradıkları haksızlıkları belgelemek için kesin delilleri getirmekle sorumlu tutmamış, bunun için basit delillerle iktifa etmiştir. Bir insanın uğradığı haksızlığı öğrenir öğrenmez delilleri araştırmadan bu haksızlığı telafi ediyordu. İbn Abdülhakim, Ebu Zennad'ın şöyle dediğini rivayet eder: Ömer b. Abdülaziz kesin deliller olmadan insanların uğradığı haksızlıkları gideriyordu, bunun için basit delilleri yeterli görüyordu. Bir insanın uğradığı haksızlığı öğrenir öğrenmez bu haksızlığı telafi ediyor ve onu delilleri ortaysa koymakla sorumlu tutmuyordu. Çünkü önceki idarecilerin zalim uygulamalarını biliyordu. Irak hazinesini mezalimlerin telafisi için harcamıştı. Hatta hazine bu amaçla onun yanına Şam'a taşınmıştı.[369]

Ömer b. Abdülaziz ne güzel yaptı da insanlara mümkün olduğu kadar kolaylık sağladı. Bu tutum hem zaman, hem de emek tasarrufu sağlamıştır.[370] Bizim bu uygulamadan çıkardığımız ve Ömer b. Abdülaziz'in ortaya koyduğu çok önemli kural da, adi yargılamalardaki araştırma tekniği ile idari yargılamalardaki araştırma tekniği arasındaki farktır. Çünkü kesin delil ortaya koymak ve onun bütün unsurlarını toplamak bazen imkânsız olabilir. Bu yüzden eğer zulüm yapıldığı açık ve ortada ise mezalim konularına bakan kadı, basit delillerle iktifa eder.[371]

Vergilerin Konulması

Şeriata aykırı yollarla insanlardan alınan vergiler zulüm ve haksızlık olduğundan, Müslümanlardan alınan zekât ve zimmîlerden alınan cizye, öşür ve haraç yeterli olduğu için Ömer vergi alınmasını yasaklamış ve bu konuda çok katı davranmıştır. Muhammed b. Kays der ki: Ömer b. Abdülaziz iş başına geldiği zaman bütün ülkelerde vergileri kaldırdı ve Müslüman olan herkesten de cizyeyi kaldırdı.[372] Ömer b. Abdülaziz Adiy b. Artaa'ya yazdığı mektupta şöyle demişti: İnsanlar üzerindeki vergileri kaldır. Hayatım için söylüyorum, o vergi değil, Allah'ın belirttiği haksızlık ve zulümdür: **"İnsanların (hakları olan mallarını) eşyasını değerinden dü- şürüp eksiltmeyin ve düzene (ıslaha) konulmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk (fesad) çıkarmayın."**[373] Kim malının zekâtını verirse ondan kabul et, kim de vermezse Allah onun hesabını görecektir.[374] Filistin'deki valisi Abdullah b. Avf'a şöyle yazmıştır: "Vergi denilen eve git, onu yık ve onu denizin derinliklerine

369 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 106-107
370 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 558
371 Nizâmü'l-Hükm fi'ş-Şerîat ve't-Târihi'l-İslâmî, c. II, s. 565
372 Tabakât, c. V, s. 345
373 Şuara Suresi, 26/183
374 A.g.e.
375 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 113

at."[375] Vergi'nin Pazar- yerlerinde mal satanlardan alınan para olduğunu daha önce belirtmiştik. Günümüzde ithalatı yapılan gümrük vergileri de aynı kapsamda değerlendirilebilir. Ömer b. Abdülaziz bunların zulüm olduğunu düşündüğü için yasaklamıştır.[376] Bunun delili de Allah Teâlâ'nın şu ayetidir: "İnsanların (hakları olan mallarını) eşyasını değerinden düşürüp eksiltmeyin ve düzene (ıslaha) konulmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk (fesad) çıkarmayın."

Mezalimin İadesi ve Zekâtlarının Çıkarılması

Ömer b. Abdülaziz hazinede toplanmış haksız malları (mezalim) iade etmeye karar verdi ve bu malların bir yıllık zekâtlarını aldı.[377] Malik b. Enes Eyyub Sahtiyani'den şöyle rivayet eder: Ömer b. Abdülaziz bütün hazinelerdeki mezalimi iade etti ve seneler önce sahiplerinden alınmış olan mallardan zekât alınmasını emretti. Sonra başka bir mektup yazarak şöyle dedi: "Bu malların durumuna baktım, bunların geri dönmesi imkânsız mallar olduğunu gördüm, onun için sadece bir senelik zekâtı alınacaktır."[378] Amr b. Meymun der ki: Abdülmelik zamanında bir vali Rikka ehlinden Ebu Aişe adında bir adamın yirmi bin dinar parasını alıp hazineye koydu. Ömer b. Abdülaziz halife olunca adamın oğlu Ömer'in yanına gelerek uğradıkları haksızlığı kendisine arz eder. Ömer Meymun'a şöyle yazar: "Onların mallarını kendilerine iade edin ve bu senenin zekâtını alın. Eğer o mallar geri dönmesi imkânsız mallar olmamış olsaydı geçmişe dönük bütün zekâtları alırdık."[379]

Ömer b. Abdülaziz devletini adalet üzerine işte böyle kurmuştu. Valilerine de – Allah rahmet etsin bütün alanlarıyla hayatın ancak adaletle dosdoğru olabileceğini öğretiyordu. Bazı valileri kendisine mektup yazarak şöyle demişlerdi: "Şehirlerimiz harap olmuş durumda. Emirü'lmüminin bize bir miktar para tahsis etse, biz de onunla şehirlerimizi imar etsek..." Ömer ise şöyle cevap vermişti: "Mektubunu ve şehirlerin harap olduğu yönündeki sözlerini anladım. Bu mektubumu aldığın zaman şehirlerini adalet kalesiyle koru, onların imarı işte budur, vesselam."[380]

Bazı valilerine de şöyle yazmıştır: "Sizden öncekiler, zorbalık, düşmanlık ve zulümde ilerledikleri kadar siz de adalet, iyilik ve doğrulukta aynı dereceye ulaşırsanız, bunu yapın. Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır."[381] Ebu Bekir b. Hazm'e yazdığı mektupta şöyle demişti: "Bütün sicil defterlerini temizle, benden öncekilerin bir Müslüman'a, ya da anlaşmalı bir zimmîye yaptığı bir haksızlığı görürsen hemen onu

376 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 561
377 A.g.e.
378 Tabakât, c. V, s. 342
379 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. III, s. 202
380 Ömer b. Abdülaziz, s. 226
381 Tabakât, c. V, s. 383-384

gider. Eğer zulme uğrayan kişiler ölmüşlerse onların varislerine öde!"[382] Ömer b. Abdülaziz -Allah rahmet etsin- istediği adaleti uygulama yolunda birçok zorluk, sıkıntı, direniş ve engellerle karşılaşıyordu. Hakkın uygulanabilmesi, adaletin yayılması ve zulmün engellenebilmesi için bir takım insanları sakinleştirmek amacıyla bazen harcamalar yapardı. Oğlu Abdülmelik bir gün babasının yanına girerek dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki, kazanlar ikimizle kaynasa da umurumda değil!" Ömer dedi ki: "Ben insanları meşakkatli bir sınavdan geçiriyorum. Ben bütün meseleleri adaletle ihya etmek istiyorum. Bunu temin edersem bundan dünyevi bir çıkar da ortaya çıkar. Birileri birinden kaçarken, bir diğer kısmı diğer tarafa yönelir."[383]

Ömer b. Abdülaziz, hayırlı bir işe ön ayak olan, bir yanlışa karşı uyaran ya da mağdurun iletemediği bir haksızlığı bildiren kişilere ödüller verirdi. Hac mevsimlerinde hacılara, ayrıca her türlü toplantı ve kalabalıklarda okunmak üzere bir mektup yazmıştı. Mektupta şöyle diyordu: "Kim bize başvurup da bir haksızlığın giderilmesine ya da özel veya genel dinî bir meselenin çözümüne sebep olursa, işin önemine ve geldiği yolun uzaklığına göre yüz dinar ile üç yüz dinar arasında ödül alacaktır. Yolunun uzaklığını sıkıntı yapmayandan Allah razı olsun. Umulur ki çekeceği bu sıkıntı sayesinde Allah bir hakkı ihya eder, bir batılı yok eder ya da hayırlı kapılar açar.[384]

Ömer b. Abdülaziz adaletli olmanın hazzını tatmış, merhametli biriydi. İnsanlar onun adalet gölgesinden sürekli istifade ediyorlardı. Ömer şöyle diyordu: "Vallahi isterdim ki, bir gün adaletle davranayım da ondan sonra Allah ruhumu alsın. Bütün insanlar halifeliği döneminde onun adalet ağacının meyvelerinden yemiş olmalarına rağmen sürekli yükseklerde olmayı istediği için o, daha fazlasını istiyordu. Bu duygularını şu şekilde ifade etmiştir: Eğer sizin aranızda elli sene de kalsam adaleti yerleştiremem."[385]

Hayvanlar dahi onun adalet ve insafından nasiplerini almışlar, onların üzerindeki zulüm ortadan kaldırılmıştır. Şu sahnelere birlikte bakalım:

Hayvanları Demirle Dehlemenin ve Ağır Gemler Vurulmasının Yasaklanması

Ömer b. Abdülaziz hayvanlara şefkatli davranılmasını, onlara zulüm ve işkence edilmesini kesinlikle yasaklamıştır. Ebu Yusuf, Ubeydullah b. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: "Ömer b. Abdülaziz, postacılara, hayvanları dehlemek için sopalarının uçlarına demir parça takmalarını ve ağır gemler vurmalarını yasaklamıştır."[386] Ömer,

382 A.g.e.
383 Ömer b. Abdülaziz, Abdüssettar eş-Şeyh, s. 226
384 Ömer b. Abdülaziz, Abdüssettar eş-Şeyh, s. 227
385 A.g.e.
386 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 573

genel emirler çıkararak, atlara ve katırlara yönelik ağır gemler kullanılmasını, ayrıca nodullu üvendire[387] kullanılmasını yasaklamıştır.[388]

Develere Altıyüz Rıtıl Yük Sınırlaması

Mısır'da bazı insanların develere güçlerini aşan yükler yükledikleri haberi Ömer b. Abdülaziz'e ulaşınca valisine mektup yazarak deve yüklerini altı yüz litre ile sınırlandırdı. Vali'den bu kararını herkese duyurmasını ve kararı mutlaka uygulamasını istedi.[389]

Ömer b. Abdülaziz'in devletinde adaletin yerleştirilmesi ile ilgili birkaç manzarayı seri bir şekilde göstermiş olduk. Bunlar yapılırken güdülen en önemli hedef ise, adalet değerlerinin egemen olduğu, zulmün ortadan kalktığı, zulmün her çeşidi ve şekliyle savaşıldığı bir toplum kurmaktır. Ömer b. Abdülaziz'in yapmaya çalıştı işte budur.

Eşitlik

Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Ey insanlar, gerçekten, Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler (şeklinde) kıldık. Şüphesiz, Allah Katında sizin en üstün (kerim) olanınız, (ırk ya da soyca değil) takvaca üstün olanınızdır."[390]

Allah Resûlü (s.a.v) de şöyle buyurdu: 'Ey insanlar! Doğrusu, sizin rabbiniz bir, babanız birdir. Doğrusu, Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arab'a üstünlüğü yoktur. Kızılın siyaha, siyahın da kızıla üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takva iledir."[391] Ömer b. Abdülaziz kendi devletinde işte bu ilkeyi uygulamıştır. Eşitlik ilkesini uygulama arzusunu gösteren ilk belirti olarak da günlük yaşantıda kendisi ve içlerinden geldiği yakın akrabaları ile halktan insanlar arasında eşitlik sağlamak istediğine yemin ederek[392] şöyle demiştir: "Vallahi ben isterim ki, önce benden ve içlerinden geldiğim yakın akrabalarımdan başlansın ki bizim yaşantımız ile sizin yaşantı şekliniz bir olsun. Ama vallahi, eğer asıl niyetim bu sözlerimden farklı olmuş olsaydı, benim dilim tutulurdu ve ben bunun sebeplerini bilirdim."[393] Bir hutbesinde de şöyle demişti: "Sizden her kimsenin bir ihtiyacı bana ulaşacak olursa, gücüm oranında onun ihtiyacını karşılamak isterim."[394]

387 Üvendire: Çift öküzlerini yürütmek için kullanılan, ucuna sivri demir çivi (nodul) çakılmış uzun değnek.
388 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî, s. 71
389 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 575
390 Hucurat Suresi, 49/13
391 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 297
392 A.g.e.
393 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 112
394 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 297

Ömer b. Abdülaziz, hayatın her alanında her türlü hak ve sorumluluklarda insanlar arasında eşitlik ilkesini benimsemiş, görev ve sorumluluk üstlenme haklarında insanlar arasında ayırım yapmamış ve kim olursa olsun hiç kimseye hakkı olmayan bir şey vermemiştir. Ümeyyeoğullarının eşraf ve yöneticileri ile diğer insanları eşit kılmış, onlara hediye ve kişisel mallar almalarını yasaklamıştır. Kendisiyle bu konuyu konuştuklarında ise onlara şöyle demiştir: "Benim malım sizin için bol olmayacaktır. Bu mallarda ise –Müslümanların hazinesini kast etmektedir Berk'ülĞimad[395] şehrinin en ücra köşesindeki bir adam kadar sizin de hakkınız vardır." Onun mali politikası eşitlik ilkesine dayanıyordu. Hazine bütün Müslümanlara aitti. Herkes başkalarıyla eşit olarak o hazineden alma hakkına sahipti. Halktan belli bir kesim bundan mahrum bırakılıp haksızlığa uğratılamazdı.

Ömer b. Abdülaziz'in insanlar arasında eşitlik ilkesini kökleştirdiğini gösteren uygulamalarından biri de, Ümeyyeoğulları geniş bir araziyi istila edip insanların yararlanamadığı bir koru haline getirdiklerinde şöyle demesiydi: "Bu koru Müslümanların geneli için serbesttir. Burada halife Müslümanlardan herhangi biri gibidir. Yağmuru Allah bütün kulları için yağdırır. Herkes bunda eşit haklara sahiptir."[396]

Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi, diğer dinlerden Müslüman olanlar ile diğer Müslümanlar arasında da eşitlik sağlamıştır. Aralarındaki düşmanlık engelini kırarak şöyle demiştir: Bugün cizye veren Yahudi, Hıristiyan veya Mecusilerden her kim Müslüman olup bulunduğu ülkeyi de terk edip Müslümanların arasına karışırsa, Müslümanlar için ne varsa onun için de o vardır, Müslümanların aleyhine ne varsa onun için de o vardır. Müslümanlar onları aralarına alıp eşit davranmalıdır.[397] İbni Sa'd der ki: "Ömer b. Abdülaziz Araplarla savaş esiri köleler arasında yiyecek, giyim, yardım ve sadakalar konusunda eşitlik sağlamıştır. Ancak azad edilmiş bu kölelere yirmi beş dinar maaş bağlamıştı."[398]

Mahkeme ve İslâmî hükümler önünde insanların eşitliği konusunda, Ömer b. Abdülaziz'in kadı önünde anlaşmazlığa düşmüş taraflardan biri olarak bulunduğu bir olayla yetinelim. Olayın ayrıntıları şöyledir: Mısır'dan adamın biri Ömer b. Abdülaziz'in yanına gelerek dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Abdülaziz –Ömer'in babasını kast ederek benim arazimi zulmen aldı." Ömer dedi ki: "Senin arazin nerede ey Allah'ın kulu?" Dedi ki: "Halvan'da." Ömer dedi ki: "Evet orayı biliyorum, orada – yani Halvan'da ortaklarım var. Kadı aramızda hükmetsin. Ömer kadı'ya gitti, onun aleyhine hükmetti." Ömer dedi ki: "Biz o araziye harcama yaptık." Kadı dedi ki:

395 Yemen'in ücra nahiyelerinden birisidir. Başka bir rivayete göre, Mekke'de bir yerdir.
396 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 81
397 A.g.e.
398 Tabakât, c. V, s. 375

"Bu da o araziden elde ettiğiniz gelirlere karşılıktır. Siz oradan yatığınız harcama kadar gelir elde ettiniz." Ömer dedi ki: "Eğer başka türlü hükmetseydin, ben hiçbir şeye hükmedemezdim." Sonra arazinin geri verilmesini emretti.[399]

Ömer, genel meselelerde dahi Müslümanlar arasında eşitlik ilkesine çok değer verirdi. Örneğin, Müslümanların özel anlamda birilerine dua etmemelerini emretmiştir. Bununla ilgili Cezire emirine yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Bana gelen haberlere göre bazı vaizler Allah Resûlüne (s.a.v) okunan salâvat dengi olarak kendi idarecilerine dualar icat etmişlerdir. Bu mektubum eline ulaştığında o vaizlere emret, salâvatı sadece Allah Resûlüne (s.a.v) okusunlar. Duaları da genelde müminlere ve Müslümanlara olsun. Bunu dışında istedikleri şekilde dua etsinler."[400]

Buradan da anlaşılıyor ki, Ömer b. Abdülaziz yaptıkları dualarda bile Müslümanlar arasında eşitliğe önem vermiş, hiç kimseye özel olarak dua edilmemesini istemiştir. Çünkü genel anlamda bütün Müslümanlar Allah'a dua etmeye muhtaçtır, dualarına karşılık verecek olan da Allah'tır.[401]

Eşitlik ilkesini kendi şahsı ile diğer Müslümanlar arasında da uygulamıştır. Medine'de bir sebepten dolayı adamın biri kendisine küfretmiş, o ise küfredilen kişi sıradan bir insan olduğu takdirde ne yapacaksa onu yapmıştır. Olay şöyle olmuştur: Sözü edilen adam Allah Resûlü'nün camisinde mahkeme edilir, Ömer'in Medine'deki valisi Ebu Bekir b. Muhammed b. Hazm namaz kılmaktadır. Adam namazlarını keserek kılıcını çeker. Ebu Bekir Ömer'e mektup yazar. Daha sonra Ömer'den gelen mektubu getirir, mektup insanlara okunur, adam Ömer'e, mektubuna ve mektubu getirene küfreder. Bunun üzerine Ebu Bekir adamın boynunu kesmek ister. Ancak daha sonra Ömer'e müracaat ederek adamın kendisine küfrettiğini ve kendisinin de onu öldürmek istediğini yazar. Ömer ise ona şunu yazar: "Eğer onu öldürseydin, ona karşılık seni de öldürürdüm. Çünkü birine küfretmek karşılığında hiç kimse öldürülemez. Allah Resûlüne (s.a.v) küfretmesi müstesnadır. Bu mektubum sana ulaştığında o adamın şerrinden Müslümanları koru ve her hilal vakti onu tövbe etmeye dâvet et. Eğer tövbe ederse onu serbest bırak."[402]

Ömer b. Abdülaziz eşitlik ilkesini bizzat uygulamakla yetinmemiş, vali ve idarecilerine de bunu emretmiştir. Örneğin; Medine'deki valisine şöyle mektup yazmıştır: "İnsanların arasına çık ve hem oturma yerlerinde, hem de görünüşte onlarla eşit ol. Hiç kimseyi başka birine tercih etme. 'Şunlar Emirü'lmümininin ailesindendir' deme. Çünkü bugün bana göre onlarla diğer insanlar eşittir. Aksine ben bu aile mensuplarının, kendileriyle anlaşamayanları sindirdiklerini düşünüyorum."[403]

399 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fi Reddi'l-Mezâlim, s. 298
400 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 273
401 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 299
402 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 142
403 Tabakât, c. V, s. 343

Bunlar farklı olsalar da Ömer'in tavırlarından birkaç örnektir. Ancak bu örnekler Ömer'in kendi devletinde eşitlik prensibine bağlı kaldığını açıkça göstermektedir.[404]

Ömer b. Abdülaziz Devletinde Hürriyetler

Hürriyet prensibi, Ömer b. Abdülaziz'in devletinde hükmü ayakta tutan temel prensiplerden biridir. Bu prensip, İslâm Şeriatı'nın sınırları içinde ve onunla çelişmeyecek şekilde bütün insanlar için genel anlamdaki bütün hürriyetleri teminat altına almakla hayata geçirilir. Ömer, insan hürriyetlerinin bütün boyutlarına önem vermiş, hürriyetlerin her tür ve şeklini sergilemiş, İslâm ilkelerine uygun olanları kabul etmiş, uygun olmayanları da İslâm ilkeleri dairesinin içine almıştır. Ömer b. Abdülaziz'in devletinde uygulanan hürriyetlerden bazı detayları şöyle sıralayabiliriz:

Düşünce ve İnanç Hürriyeti

Ömer b. Abdülaziz, toplumda inanç hürriyetini uygulama konusunda çok kararlıydı. Hıristiyan ve Yahudilerle ilgili politikası anlaşma ve sözleşmelere bağlı kalma, onlarla birlikte adaleti yerleştirip zulmü ortadan kaldırma, inanç ve dinlerinde onlara baskı yapmama esasına dayanıyordu. Bu hususlarda Allah'ın şu âyetinden yola çıkıyordu: **"Dinde zorlama yoktur."** (Bakara, 256) Ömer b. Abdülaziz, Hindistan kralları ve İslâm'dan çıkan kabilelere karşı ise dâvet üslubunu esas alıyordu. İleriki bölümlerde Allah'ın izniyle bunun detaylarına gireceğiz. Ömer, Hıristiyan veya başka birini İslâm'ı kabul etmeleri için kesinlikle zorlamamıştır.

Devlet idaresinde, valileri ve halkını yönetirken görüş ve ifade açısından fikir hürriyeti geniş bir alana sahip olmuştur. Ömer b. Abdülaziz, zulme uğramış herkese şikâyet etme hakkını sağlamış, söze tam bir hürriyet vermiş, her ferdin istediğini söyleme hürriyetini insanlara sağlamıştır. Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir Sıddîk bunu şöyle ifade eder: Bugün konuşamayan herkes konuşmaktadır.[405] Tabii ki şer'i daire içerisinde...

Siyasal Hayata Katılma Hürriyeti

Ömer b. Abdülaziz, İslâm'ın Müslümanlara bahşettiği siyasi hürriyetin yeniden başlayacağını ilan etmiştir. Yaratana isyan konusunda yaratılana halife de olsa, vali de olsa itaat edilemez. Ömer halifeliğinin daha ilk gününde, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma hürriyetini ilan etmiş, halkın yaşadığı baskıcı ortamı reddetmiş ve İslâm'ın zulme karşı sessiz kalmaya razı olamayacağını belirtmiştir. Okuduğu bir hutbede şöyle demişti: "Doğrusu, Sünnete muhalefet konusunda kimseye selâmet yoktur, Allah'a isyan konusunda yaratılana itaat yoktur. Doğrusu, siz halifenin zul-

404 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 301
405 Tabakât, c. V, s. 344

münden kaçana âsi diyorsunuz. Aslında isyanda en çok ileri giden zalim imamdır."[406]

Ömer'in insanlara siyasi hürriyet sağladığını gösteren belgelerden biri de, hâlifeliği ilan edildikten sonra ilk icraat olarak halifelikten istifa etmesi ve insanlardan bir halife seçmelerini istemesidir. Siyasi hürriyetin uygulama alanı iki yerde kendini göstermektedir: Birincisi: Ehli hall ve'lakd yoluyla idarecinin seçimine iştirak edilmesi, Müslümanların da buna rıza gösterip ona biat etmeleri. İkincisi: İdarecilere görüş ve nasihatlerin iletilebilmesi ve İslâmî ölçülerle uygulamalarının eleştirilebilmesi.[407] Ömer, bu her iki alanda da siyasi hürriyeti sağlamış, görüş bildirme ve nasihat aşamasından önce halifeliği üstlenme konusunda insanlara seçme hakkı vermiştir.[408] Yeri geldiğinde bu konu Allah'ın izniyle izah edilecektir.

Kişisel Hürriyet

Ömer b. Abdülaziz, İslâm ümmetinin fertleri için bireysel özgürlüklerin gerçekleşmesi ve desteklenmesi için çalışmıştır. Göç veya başka bir deyimle dolaşım özgürlüğü üzerinde bazı sınırlamaların olduğunu görünce başlattığı icraatla göç etmek isteyenler için bunun kapısını açarak şöyle demiştir: "Hicrete gelince, Arabîlerden hayvanlarını satıp göç eden ve obasından hicret diyarına, düşmanlarımızla savaşmak üzere taşınan olursa biz ona bu yolu açtık. Kim bunu yaparsa Allah'ın fey' olarak verdikleri hakkında muhacirlerin örneği onun için de geçerlidir."[409] Valilerine yazdığı mektupta da şöyle demişti: "Müslüman olanlara hicret yolu açılsın."[410]

İnsanların hicret ve dolaşım hürriyeti karşısındaki tavrı böyleyken, az kişinin dikkat ettiği, ya da birçok insanın ihmal ettiği bir konudaki insan hürriyeti ilkesine kararlı bağlılığı ortaya çıkmıştır. Bu konu elinin altındaki cariyelerle ilgilidir. Halife olduktan sonra cariyelerini, azad edilmek ve bir karşılık beklemeden yanında durmak arasında muhayyer bırakmıştır. Çünkü onların onun üzerinde bir takım hakları vardı ve halife olduktan sonra haklarını ifa edemezdi. Bu yüzden onların önüne bu iki seçeneği koymuştur. Sonuçta cariyelerden biri tamamen şahsi hürriyetine kavuştu.[411] İbn Abdülhakim, Ömer'in, cariyelerini muhayyer bırakarak şöyle dediğini rivayet eder: "Benim başıma bir iş geldi, artık sizinle ilgilenemem. Sizden kim özgürlüğü seçerse onu azat ederim. Kimi de yanımda tutarsam, onun benden bir isteği olmayacaktır. Bunun üzerine bütün cariyeleri kendisinden ümit keserek hüngür hüngür ağladılar."[412]

406 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 240
407 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 312
408 A.g.e.
409 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 312
410 A.g.e.
411 A.g.e.
412 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 121

Ticaret ve Kazanma Hürriyeti

Ekonomik özgürlüğün bir parçası olarak, ticaret ve kazanma özgürlüğü, karada ve denizde Allah'ın fazlının peşinden koşmak meselesine gelince; Ömer b. Abdülaziz, valilerine yazdığı bir mektupta, insanlara mallarında yatırım yapma, karada ve denizde ticaret yapma hürriyeti verilmesi zaruretini teyit etmiştir. Mektubunda şöyle diyordu: "Allah'ın, kitabında indirdiği itaatin bir parçası da bütün insanların İslâm'a dâvet edilmesi, insanların karada ve denizde mallarının peşinden gitmeleri, onlara engel olunmaması ve hapsedilmemesidir."[413] Yine şöyle yazmıştır: Denize gelince, Bize göre onun durumu yeryüzünün durumu gibidir. Allah şöyle buyurdu:

"Allah; kendi emriyle gemiler akıp gitsin ve O'nun fazlından ararsınız diye, sizin için denize boyun eğdirdi. Umulur ki şükredersiniz."[414]

İsteyen herkese onda ticaret yapmalarına izin ver. Onunla insanlardan hiç kimsenin arasına girmememiz gerektiğini düşünüyorum. Çünkü hem kara, hem deniz tamamen Allah'ındır, onlara kendi kulları için boyun eğdirmiştir. İnsanlar oralarda Allah'ın fazlından edinirler. Allah'ın kulları ile onların yaşamları arasına nasıl girebiliriz!"[415] Ömer başka bir yerde de şöyle der: "Yolcular için ücretsiz köprüler ve geçitler yap. Çünkü kötülük valileri emredilmedikleri şeyler konusunda sınırları aştılar."

Ömer zamanındaki fiyatlar ve fiyat politikaları hakkında Ebu Yusuf der ki: Abdurrahman b. Şevban, babasının şöyle dediğini rivayet eder: Ömer b. Abdülaziz'e dedim ki: "Ey Emirü'lmüminin! Neden fiyatlar senden öncekilerin döneminde ucuz iken senin zamanında pahalıdır?" Ömer dedi ki: "Benden öncekiler zimmîlere kaldıramadıkları yükleri yüklediler. Onlar da ellerinde bulunanları satmaya ve fiyatlarını kırmaya gerek görmüyorlardı. Ben ise kimseye gücünden fazla yük yüklemem. İnsanlar da istedikleri gibi satarlar." Dedim ki: "Sen fiyatlandırsan?" Ömer dedi ki: "Bu bizim elimizde olan bir şey değil, fiyatlar onlarla Allah arasındadır."[416]

Ömer b. Abdülaziz haram malların alış verişini şiddetle yasaklamıştır. Örneğin, içki haram ve zararlı olduğu için Müslümanlar arasında onu almak ve satmak caiz değildir. Çünkü onu içmek içilmesi haram olan kanı içmeye ve haram malı yemeye sevk edebilir.[417] Ömer der ki: "Bizim tarafımızdan uyarıldıktan sonra onu içtiğini gördüğümüz kişiyi hem malında, hem de canında cezalandırırız ve onu başkalarına ibret olur."[418]

413 A.g.e.
414 Casiye Suresi, 45/12
415 A.g.e.
416 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 48
417 A.g.e.
418 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 103

Hakların geri verilmesi ve kontrollü ekonomik özgürlüğün sağlanması alanlarında Ömer'in takip ettiği politika birçok alanda meyvelerini vermiştir. Örneğin, insanlar için çalışmaya ve üretime itici güç olmuş, bunun önündeki engelleri kaldırmıştır. Bu da ticaretin gelişmesine sebep olmuş, ticaretin gelişmesi de zekâta tâbi olan ürünlerin artmasına sebep olmuş, doğal olarak bu da zekâtın artmasına sebep olmuştur. Sonuçta yoksul kesimin gelir seviyesi yükselmiş, onların alım gücü artmış, bu durum tüketimi da daha artırmış, mal ve hizmetlere olan talebi artırmıştır. Bütün bunlar ekonominin canlanması, gelir seviyesinin yükselmesi ve refahın artması sonucunu getirmiştir.[419]

Ömer b. Abdülaziz'in devletinde hürriyetler, koruma ve garanti altına alınmıştır. Hürriyetin sınırları ve kayıtları belliydi. Bu yüzden toplum en parlak dönemini yaşamış ve yükselme alanında ilerlemiştir. Çünkü hürriyet, bireyin ve toplumun temel bir hakkıdır. Kişiliğini oluştururken ve gücünü ortaya koyarken yararlandığı en büyük desteğidir. Toplumdan hürriyetin alınması, onu ayakta tutan en önemli dayanaklarının alınması demektir. Bu durumda o bir ölü gibidir. İslâm'da hürriyet, insan nefsinin bağlantısını Allah ile kurmak suretiyle her tarafını saran bir ışıktır. İnsan bu bağlantı ile yüksek mertebelere ulaşır. İnsan nefsi yerin ve göklerin Rabbinin rızasını kazanmak için salih ameller işlemeye, hayırlı işlerde yarışmaya çok arzulu bir hale gelir. İslâm toplumunda hürriyet, temel esaslarından biri olup Ömer b. Abdülaziz'in devletinde en parlak şekliyle yerleşmiş, ışıkları zamanın bütün sayfalarına yansımıştır.[420]

419 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 48
420 el-Muctema' el-İslami, Muhammed Ebu Acve, s. 245

2. KONU

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN ÖZELLİKLERİ VE ORTAYA KOYDUĞU YENİLİKLER

EN ÖNEMLİ ÖZELLİKLERİ

Ömer b. Abdülaziz, kişilik olarak lider ve karizmatik olarak bilinirdi. Rabbani lider özelliklerinin tamamını taşıyordu. Bu özelliklerin en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Allah'a ve O'nun azametine olan derin iman, Âhiret ve hesap gününe olan iman, Allah korkusu, derya gibi ilim, Allah'a güvenmek, Örnek liderlik, Doğruluk, Yeterlilik, Cesaret, Âlicenaplık, Zühd, Fedakârlığı sevmek, Tevazu, Nasihati kabul etmek, Hoşgörü, Sabır, Yüce himmet, Kararlılık, Güçlü idare, Adalet, Problemleri çözme gücü, Planlama, Yönlendirme, Örgütlenme ve Denetleme gücü, vs.

Ömer b. Abdülaziz, Allah Teâlâ'nın kendisine bahşetmiş olduğu Rabbani sıfatlar sayesinde ıslahat projesini uygulayabilmiş, zorba saltanatların orduları karşısında yok olmuş Raşit Hilafet'in birçok işaretlerini tecdit edebilmiş, yolundaki engelleri bertaraf edebilmiş, yoğun çabaları bütün fertlerin ve toplumun üzerinde çok olumlu ve büyük sonuçlar bırakmış ve Ömer b. Abdülaziz'in Islahat ve Tecdit programı İslâm'ın onuru için çalışanlara bir deniz feneri olmuştur. Nureddin Zengi, kendi döneminde Ömer b. Abdülaziz'in attığı adımları izlemiş, Haçlılara karşı verdiği mücadelede ümmet için büyük başarılar elde etmiştir. Bu başarılar önce Allah'ın, sonra da Şeyh Ebu Hafs Ömer Muhammed elHıdır sayesinde olmuştur. Hicri 570 yılında vefat eden Ebu Hafs Nureddin Zengi'nin hocalarındandır. Nureddin Zengi için atacağı adımlarda ve mücadelesinde kendisini izlemesi için Ömer Abdülaziz'in kapsamlı hayatını konu alan kitabı yazmıştır.

Ömer b. Abdülaziz'in kişiliğinde somutlaşan en önemli sıfatları şöyle sıralayabiliriz:

Allah Teâlâ'dan Şiddetli Korkusu

Ömer'i bütün bunlara iten en büyük ayrıcalığı ve özelliği, onun âhirete olan güçlü imanı, Allah korkusu ve cennete olan arzusudur. Ömer b. Abdülaziz'in ayrıcalıklı olarak sahip olduğu bu imanın dışında hiçbir şey Ömer'in gençliğine,

gücüne, özgürlüğüne ve iktidarına sahip olan bir insanı bu ezici maddi tahriklerden, şeytanın aldatmalarından, yoldan çıkaran nefisten koruyamazdı. Bu iman onu, nefsini ince hesaptan geçirmeye ve hak yol üzerinde dosdoğru yürümeye mecbur bırakmıştır.[421] Çünkü o, cenneti özlemiş ve âhireti dünyaya tercih etmişti ve Allah'ın şu sözüne iman etmişti:

"Ey kavmim, gerçekten bu dünya hayatı, yalnızca bir meta (kısa süreli bir ya- rarlanma)dır. Şüphesiz âhiret, (asıl) karar kılınan yurt odur."[422]

Ömer b. Abdülaziz, sağlam fıtratı ve doğru akidesiyle Müslüman için âhiretinin dünyasından daha önemli olduğunu biliyordu. Yezid b. Mühlib'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Eğer ben kadınları elde etmeyi ve mal biriktirmeyi isteseydim, bunlardan benim ulaşacağım şeylere yaratılan hiç kimse ulaşamazdı. Ama ben imtihan için bana verilenler hakkında çok ağır bir hesaba çekilmekten ve büyük bir olaydan korkuyorum. Allah'ın af ve merhamet ettikleri müstesnadır."[423]

Ömer b. Abdülaziz Allah'tan çokça korkardı. Eşi, Abdülmelik'in kızı Fatıma der ki: "O, insanlar içinde en çok namaz kılan ve en çok oruç tutan değildi. Fakat vallahi, Ömer kadar Allah'tan korkan birini görmedim. Yatağında Allah'ı zikrederdi, Şiddetli korkudan kuşların titremesi gibi titriyordu. Bu durum karşısında biz insanlar halifesiz sabahlayacaklar, diyorduk."[424] Mekhul der ki: "Yemin edecek olursam doğru olacak: Ömer b. Abdülaziz kadar Allah'a karşı takva sahibi ve Allah'tan daha çok korkan birini görmedim. Allah'tan çokça korktuğu için çok ve çabuk ağlardı. Bir gün bir adam Ömer'in huzuruna girer, elinde bir ocak vardı, içinde de ateş vardı. Bana öğüt ver" dedi. Adam dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Eğer sen ateşe girecek olursan cennete girenlerin sana ne faydası olacak? Eğer sen cennete girecek olursan, ateşe girenlerin sana ne zararı olacak? Ömer o kadar ağladı ki gözyaşlarından elindeki ocak söndü. Kıyamet gününden de çok korkar ve Allah'a şöyle dua ederdi: Allah'ım! Eğer kıyamet gününden başka bir şeyden korktuğumu biliyorsan, benim bu korkumu bırakma."[425] Onun hayat akışında köklü değişiklikler yapan kıyamet günü hakkında Ömer şöyle demiştir: "Başınıza öyle bir iş geldi ki, eğer yıldızların başına gelseydi, saçılıp dağılırlardı, dağların başına gelseydi dağlar erirdi, yerin başına gelseydi yer parçalanırdı. Bilmez misiniz ki, cennet ile cehennem arasında bir menzil yoktur ve siz ikisinden birine gideceksiniz."[426]

Evet, Allah korkusu, net bir hayat görüşü, ölüm, ebedi hayat, hesap günü

421 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 140
422 Mümin Suresi, 40/39
423 A.g.e.
424 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 42
425 Târihü'l-Hulefâ, s. 224
426 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 232

bunlar yönetici konumundaki insanları, Allah'ın iradesinden kıl payı saptıkları takdirde yerlere çöktürür ve korkudan onları titretir.[427] Hesap günü bilinci ve duygusu ve buna benzer itikadi özellikler, lider insanı, bir söz söylerken veya bir iş yaparken mutlaka Allah'ın rızasını gözetmek durumunda bırakmaktadır. Günümüz çağdaş liderlik araştırmalarında bu özellikler hak ettikleri kadar inceleme ve araştırmaya tâbi tutulmamışlardır. Oysa bu özellikler liderlikte başarının temeli ve bir liderin taşıması gereken en önemli özelliklerdir. Ömer b. Abdülaziz'in taşıdığı en önemli özellikleri, Allah'a ve âhiret gününe köklü imanı, Allah'tan şiddetle korkması ve kıyamet günü korkusudur.[428]

Ömer b. Abdülaziz'in Zühd'ü

Ömer b. Abdülaziz, Kur'an ile olan yaşantısı, Hazreti Nebiyyi Emin'in hidayet yolunu incelemesi, bu hayatın mahiyetini düşünerek dünyanın bir imtihan diyarı ve âhiretin tarlası olduğunu bilmesi neticesinde, bütün ihtişamı, güzelliği, parıltısı ve görkemiyle dünyanın tahakkümünden kurtulup özgür olmuş, içiyle ve dışıyla Rabbine boyun eğmiş, O'na uymuş ve O'na teslim olmuştur. Ulaştığı hakikatler onun kalbine yerleşmiş ve dünya hakkında kanaatkâr (züht sahibi) davranmasına yardımcı olmuştur. Bu hakikatlerden bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

a- Kesin olarak inanmıştı ki biz, bu dünyada bir nevi yabancı, ya da yolcuyuz. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v) şöyle demiştir: "Dünyada bir yabancı, ya da bir yolcu gibi ol."[429]

b- Allah katında bu dünyanın Allah'a itaat edilmesi dışında hiçbir değeri yoktur. Allah Resûlü (s.a.v) şöyle der: "Eğer Allah katında bu dünyanın değeri sivrisineğin kanadı kadar dahi olsaydı, kâfire bundan bir yudum su bile içirmezdi.[430]

c- Bu dünyanın ömrü sona yaklaşmıştır. Çünkü Peygamber şöyle demiştir: "Ben kıyamet ile şunlar gibi gönderildim." Bunu söylerken işaret ve orta parmaklarını gösterdi.[431]

d- Baki olan âhirettir ve o karar günüdür. İşte bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Ömer dünyaya karşı züht ile (kanaatkâr) yaşamıştır.

Zühdün ilk adımı, haramda zühttür. Daha sonra mubah olan şeylerde züht sahibi olmaktır. Zühdün en yüksek mertebesi ise fuzuli olan ve muhtaç olmadığın her şeyde gösterilen kanaattir.[432] Çömer b. Abdülaziz'in zühdü Kur'an ve Sünnet

427 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî, s. 45
428 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 142
429 Tirmizi, 2333
430 Tirmizi, 2320
431 Müslim, Fiten,132
432 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 148

üzerine inşa edilmişti. Bu yüzden âhireti için faydalı olmayan her şeyi terk etmiştir. Eline geçen hilafet fırsatına sevinmemiş, dünyevi herhangi bir şeyi kaybettiğinde ise üzülmemiştir. Âhirette daha hayırlı olanla meşgul olup Allah katındakini istediği için dünyaya ait bir metadan elde edebildiği şeyleri terk etmiştir.[433] Malik b. Dinar der ki: "İnsanlar der ki: Malik b. Dinar zahittir. Ama doğrusu zahit olan Ömer b. Abdülaziz'dir. Çünkü dünya onun ayağına geldi ama o onu terk etti."[434]

İbnu Abdülhakim der ki: Ömer b. Abdülaziz halife olunca dünya hakkında zahit ve kanaatkâr oldu, dünyaya ait olanları reddetti ve çeşit çeşit yemekleri terk etti. Kendisine bir yemek yapıldığı zaman, bir şeyin üzerinde hazırlanır, üstü örtülür ve içeri girdiğinde acıktıktan sonra onu yerdi.[435] Yemek konusunda, sadece açlığın giderilmesini ve sırtının pek olmasını önemserdi. Kendisinin ve ailesinin günlük harcamaları ile ilgili Salim b. Ziyad'dan şöyle rivayet edilir: Ömer kendi ailesine, öğle ve akçam yemekleri için günde iki dirhem harcardı.[436] Sadece kalın ve ucuz elbise giyerdi. Kendisinden önce egemen olan lüks hayatın ve israfın bütün belirtilerini terk etmiş ve hepsinin satılmasını emrederek gelirlerini hazineye gelir kaydetmiştir.[437] Cariye ve köleler ile ilgili aynı şeyi yapmış, haksız yere alınan cariyeleri sahiplerine iade etmiş, köleleri de gözleri görmeyenlere, afet ve salgın hastalıklara uğramış olanlara dağıtmış ve her türlü konfor, lüks hayat ve israf belirtilerine savaş açmıştır.[438]

Evlilik ilişkilerindeki zühdü hakkında söylenenlere gelince, İbni Abdülhakim şöyle rivayet eder: Eşi Fatma dedi ki: Halife olduğu günden vefat ettiği güne kadar cenabetten dolayı sadece üç defa yıkanmıştır. Başka rivayette denilmiştir ki, ölünceye kadar cenabetten dolayı hiç yıkanmamıştır.[439] Ancak bu rivayetler Ömer b. Abdülaziz'in bilinen özellikleriyle çelişmektedir. Çünkü sünneti terk etmek, hanımlarına zulmedip onların haklarına tecavüz etmek ondan çok uzak olan şeylerdir. Evlilik ilişkilerinden uzak durup bunu kendine yasaklamak Allah Resûlü (s.a.v)'nün beyan ettiği İslâmî züht ile alakası olmayan ve İslâm toplumuna dışardan sokulan şeylerdir. İslâm'dan sapmış bazı fırkalar bununla iftihar edip bunun İslâmî züht olduğunu iddia etmişlerdir. Bu fırkaların rivayet ettiği hikâyeleri düşünen insan, bunların uzaktan yakından İslâm ile alakası olmadığında şüpheye düşmez. Bu konuda çok ilginç tavsiyeleri ve garip yönlendirmeleri mevcuttur. Bu tuhaf sözlerinde birkaç örnek verelim:

433 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 146
434 Hilye, c. V, s. 257
435 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 43
436 A.g.e.
437 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 155
438 A.g.e.
439 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 50

• Her kim kadını ve yemeği terk ederse, ondan keramet zuhur etmesi kaçınılmazdır.

• Kim evlenirse dünyayı evine sokmuş olur, evlenmekten kaçınınız!

• Bir insan hanımını bir dul gibi, çocuklarını da yetimler gibi terk etmedikçe ve sohbet mertebesine ulaşmadıkça sıddıkların mertebesine ulaşamaz.

• Kadınların bacaklarına alışana kurtuluş yoktur.

• Evlenen kişi, dünyaya meyletmiş olur.[440] Ve buna benzer birçok tuhaf ve saçma iddialar...

Bu anlayışlar, vasat ve itidal dini olan İslâm'a tamamen aykırıdır. Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o, benden değildir."*[441]

Sözün özü şudur: Ömer b. Abdülaziz'in zühdü Kur'an ve Sünnet ile kayıtlıdır. Bu konuda kendisine atfedilen birçok iddia Allah Resûlü' (s.a.v)'in hidayetine aykırı olduğu için doğru değildir.

Ömer b. Abdülaziz'in mal toplamada gösterdiği züht ile günümüzde bir makama gelen kişiler arasında taban tabana zıtlıklar vardır. Çünkü kendisi halife olduğu zaman birikiminin toplamı kırk bin dinardı, vefat ettiği zaman ise dört yüz dinara inmişti. Eğer yaşamış olsaydı daha da azalırdı.[442] Müslümanların hazinesinden hiç para almamıştır.[443] Zamanında insanların en zahidi olmasa da en zahit olanlar arasındaydı. Allah rahmet etsin, şöyle derdi: "Dünya, zarar verdiği kadar sevindirmez. Az sevindirir, uzun uzun süründürür."[444]

Ömer b. Abdülaziz'in zühdü ile ilgili birçok rivayet vardır. Mela' olarak bilinen Şeyh Ebu Hafs Ömer b. Muhammed elHıdır, bunlardan yaklaşık 445 eser zikretmiştir. Ömer b. Abdülaziz, züht ve zahitlerin sıfatlarını taşıma konusunda çok ileri merhalelere ulaşmıştır. Günümüzün maddi şartlarında yaşayan insanların bu seviyeye ulaşması imkânsızdır. Çünkü bugünkü maddi şartlar hayattaki her şeye egemen olmuştur ve insanlar sahip oldukları dünya metaını esas alarak birbirlerine değer veriyorlar. Maddeyi ön planda tutan çağımız lider ve idarecileri züht sıfatını taşımasalar da en azından tamahkârlık ve aşırı hırstan kendilerini korumalı, helâl kazanç için çalışmalı ve dünyevi arzularını kontrol altına almalıdır. Böylece Ömer b. Abdülaziz'in en büyük arzusu olan ve dünyevi arzuların ötesindeki Naim Cennetlerine ulaşabilirler.[446]

440 et-Tabakat, Şa'rani, c. I, s. 34
441 Fethu'l-Bârî, c. IX, s. 104
442 Hilye, c. V, s. 275
443 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 186
444 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 151
445 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 62
446 Medâricü's-Sâlikîn, c. II, s. 34

Tevazuu

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"O Rahman (olan Allah)'ın kulları, yeryüzü üzerinde alçak gönüllü olarak yürürler ve cahiller kendileriyle muhatap oldukları zaman 'Selâm' derler." (Furkan, 63)

İbni Kayyım der ki: Yani alçak gönüllü bir şekilde sükûnet ve vakar ile yürürler.[447] Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah bana şöyle vahyetti: Mütevazı olun, kimse kimseye karşı üstünlük taslamasın ve kimse kimsenin hakkına tecavüz etmesin."[448] Bu güzel sıfat, Ömer b. Abdülaziz'in temayüz ettiği temel özelliklerden biridir. Ömer'in zühdü onu, mütevazı olmaya itiyordu. Çünkü gerçek zühdün temel şartı Allah için mütevazı olmaktır.[449]

Ömer'in tevazuu hayatının her alanında ve bütün ilişkilerinde kendini gösteriyordu. Allah'tan korkan, O'nun katındakini isteyen ve halkından itaat ve bağlılık isteyen liderlerden beklenen işte budur.[450] Ömer'in tevazuu ile ilgili zikredilen örneklerden biri de, kendisini çağıran adama verdiği cevaptır. Adam kendisini şöyle çağırmıştı: "Ey Allah'ın yeryüzündeki halifesi!" Ömer ona dedi ki: "Bırak bunu! Ben doğduğumda benim ailem bana bir isim verdi, o da Ömer'dir. Eğer beni 'Ey Ömer' diye çağırsaydın, sana cevap verirdim. Kendime bir künye seçtiğimde ise Ebu Hafs (Hafs'ın babası) künyesini aldım. Eğer beni, 'Ey Ebu Hafs!' diye çağırsaydın, sana cevap verirdim. Beni iş başına getirdiğiniz zaman, bana "Emirü'lmüminin" ismini verdiniz. Eğer beni, 'Ey Emirü'lmüminin!' diye çağırsaydın, sana cevap verirdim. Allah'ın yeryüzündeki halifesine gelince, ben öyle değilim. Allah'ın yeryüzündeki halifeleri, Davud (as), Allah Resûlü (s.a.v) ve benzerleridir.[451] Ömer burada Allah'ın şu âyetine işaret etmektedir: "Ey Davud! Gerçek şu ki, biz seni yeryüzünde halife kıldık."[452]

Tevazunun bir örneği de, insanların önünde ayağa kalkmalarını yasaklayarak şöyle demesidir: "Ey insanlar topluluğu! Eğer siz kalkarsanız biz de kalkarız, eğer otururlarsanız, biz de otururuz. İnsanlar sadece Âlemlerin Rabbi olan Allah için ayağa kalkarlar. Kendi korumalarına da şöyle diyordu: Selâm verirken ilk olarak benden başlamayın. Selâm sizin için hepimizin üzerinedir."[453]

Ömer b. Abdülaziz, lambasını düzeltirken bile tevazuu elden bırakmıyordu. Bir

447 Müslim, 2865
448 Zuhayli, Ömer b. Abdülaziz, s. 105
449 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 152
450 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 46
451 Sad Suresi, 38/26
452 A.g.e.
453 A.g.e.

gece, bazı ihtiyaçlarından dolayı bir topluluk onun yanında bulunuyordu. Lambası sönünce bizzat kalkarak onu düzeltti. Ona denildi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Biz yapamaz mıydık?" Ömer dedi ki: "Bana ne zararı oldu ki? Kalktığımda da ben Ömer b. Abdülaziz idim, döndüğümde de Ömer b. Abdülaziz'im."[454] Tevazunun başka bir örneğinde ise, bir gün kendi cariyesine dedi ki: "Ey cariye! Bana yelpaze yap!" Cariye yelpazeyi alıp onu yelpazeledi. Bu arada uykusu bastırınca uyudu. Ömer bunun farkına varınca uyuduğu terde yüzünün kızardığını ve çok terlediğini gördü. Bunun üzerine Ömer yelpazeyi alıp cariyeyi yelpazelerdi. Cariye uyandı ve başını ellerinin arasına alıp haykırmaya başladı. Ömer ona dedi ki: "Sen de benim gibi bir insansın. Sıcaklar benim gibi seni de sardı. Sen beni nasıl yelpazelediysen, ben de seni yelpazelemek istedim."

Ömer b. Abdülaziz, ilim sahibi, düzgün bir konuşmacı ve konuşkan olmakla birlikte, laubali olmaktan, ya da insanların öyle düşünmesinden korktuğu için çok konuşmazdı. O şöyle diyordu: "Beni çok konuşmaktan alıkoyan şey, laubalilik korkusudur."[455] Adamın biri yanına gelerek dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Senden öncekiler için hilafet bir süstü, sen ise hilafetin süsüsün! Sen şairin dediği gibisin:

"Yüzleri süsleyen bir güzelliktir inci,
Yüzünün güzelliğini almıştır inci."

Ömer böyle konuşan adamdan yüzünü çevirdi.[456] Biri Ömer'e dedi ki: "İslâm'dan dolayı Allah seni onurlandırsın!" Ömer dedi ki: "Hayır, aksine, benden dolayı Allah İslâm'ı onurlandırsın."[457] Ömer kalabalık bir insan topluluğu içindeyken biri içeri girerek dedi ki: "Selâm sana ey Emirü'lmüminin!" Ömer dedi ki: "Selâmını genelleştir!"[458]

Emirü'l-müminin Ömer, kanatlarını müminler için işte böyle yerlere seriyor, Allah'ın hiçbir kuluna karşı büyüklenmez, halifelik onun alçak gönüllülüğünü, şefkat ve merhametini sadece artırmıştı. İşgal ettiği koltuk ona hakkın saltanatına boyun eğdirmişti. Lambasını kendi elleriyle düzeltiyor, insanların arasında yerde oturuyordu. Önünde ve arkasında korumaların ve polislerin yürümesini istemiyordu. Onu yüceltenleri ve oturanların içinden sadece kendisine selâm verenleri şiddetle kınıyordu. Bineğiyle, yedikleriyle, içtikleriyle ve giydikleriyle insanlardan farklı olmayı reddediyordu.[459]

454 A.g.e.
455 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 36
456 A.g.e.
457 Tabakât, c. V, s. 384
458 Abdüssettar eş-şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 123
459 el-Fetâvâ, c. X, s. 615

Takvası

Emirü'lmüminin Ömer b. Abdülaziz'in özelliklerinden biri de vera'dır. Vera' zararlı olan her şeyden korunmak demektir. Haramlar bu kapsama girdiği gibi, zararlı olabileceği için şüpheli şeyler de bu kapsama girer. Çünkü şüpheli şeylerden korunan, ırzını ve dinini korumuş olur. Şüpheli şeylere bulaşan harama da bulaşmış olur. Bir korunun etrafında hayvan otlatan bir çoban gibi, korunun içine girmek için ramak kalmıştır.[460] Aslında Vera' haramlardan elini çekip onlardan sakınmaktır. Ancak daha sonra mubah olan helâllerden sakınmak da buna teşmil edilmiştir.[461]

Ömer b. Abdülaziz'in vera' sıfatını ve şüpheli şeylerden korunma çabalarını gösteren örneklerden birine göre, balı katık yapmayı seven Ömer bir gün ailesinden bal ister, ancak o anda bal olmadığı için bir süre sonra getirirler. Baldan beğenerek yiyen Ömer ailesine şöyle dedi: "Bunu nerden getirdiniz?" Hanımı dedi ki: "Hizmetçime iki dinar vererek posta katırı ile gönderdim, o da bana satın aldı." Ömer dedi ki: "Allah için getirttiğin o şeyi bana getir." Hanımı içinde bal olan deriden bir tulum getirdi. Ömer onu iki dinar'dan daha fazla bir bedelle sattı, onun parasını iade etti, artan kısmı da Müslümanların hazinesine aktararak şöyle dedi: "Müslümanların hayvanını Ömer'in boğazı için kullandın!"

Başka bir örnekte, Ömer'in bir hizmetçisi ona içinde sıcak su olan bir güğüm getirirdi, Ömer de ondan abdest alırdı. Bir gün Ömer hizmetçiye dedi ki: "Yoksa sen bu güğümü Müslümanların mutfağına götürüp orda ısıttıktan sonra mı bana getiriyorsun?" Hizmetçi dedi ki: "Evet, Allah seni ıslah etsin." Ömer dedi ki: "Bu işi mahvettin!" Bunu üzerine Ömer Müzahim'e emrederek, güğümü kaynatarak bunun için ne kadar odun gittiğini ve sıcak suyunu kullandığı günleri hesaplamasını sonra da kulanılan odun kadar mutfağa koymasını istedi.[462]

Bir başka örnek: Ömer b. Abdülaziz, valilerinden ve zimmîlerden rüşvet kapsamına girecek korkusuyla hiç bir hediye kabul etmezdi. Amr b. Muhacir der ki: Ömer b. Abdülaziz'in canı bir elma çeker ve der ki: "Şimdi biraz elma olsaydı, çünkü onun hem kokusu, hem de tadı çok güzel olur." Bunun üzerine ailesinden biri kalkıp ona bir elma hediye etti. Elçi elmayı getirince Ömer dedi ki: "Kokusu ve şekli ne güzel! Ey hizmetçi, onu kaldır, falana selâm söyle ve de ki: Senin hediyen istediğin gibi bize ulaştı." Ben dedim ki: "Ey Emirü'lmüminin! Amcan oğlu ve ailenden biridir. Allah Resûlü' (s.a.v) nün de hediye yiyip sadaka yemediği sana ulaşmıştır." Ömer dedi ki: "Yazıklar olsun sana! Hediye Peygamber için hediye idi, bizim için ise bugün rüşvettir."[463]

460 Lisânü'l-Arab, c. VIII, s. 288
461 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 40
462 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 197
463 A.g.e.

Bir diğer örnek: Ömer b. Abdülaziz, Müslümanların hazinesine ait olan misleri koklamak istemiyordu. Bir gün, hazineye ait büyük bir mis şişesini önüne koydular, Ömer hemen burnunu tuttu. Dediler ki: "Ey Emirü'lmüminin! O, sadece bir kokudur!" Ömer dedi ki: "Kokudan başka ondan bir fayda sağlanıyor mu?"[464]

Müslümanların genel mallarını kullanmaktan kaçınırdı. Müslümanların ihtiyaçlarını karşılarken hazinenin lambasını kullanırdı, genel hizmetler bitince onu söndürür ve özel malından aldığı kendi lambasını kullanırdı.[465]

Tarihçiler onun vera' ve takvasına birçok örnek sıralamışlardır. Basit ve küçük şeylerde dahi Müslümanların mallarından uzaklaşmayı, şüpheden uzak durmak olarak değerlendiriyordu. Onun için şüpheli işlerden uzak dururdu.[466] Bunu dinini sağlama almak için yapıyordu. Çünkü bizzat kendisinin dediği gibi meseleleri üç başlıkta toplayabiliriz:

- Doğruluğu apaçık ortada olan işler, bunlara uy.
- Yanlışlığı açık olan işler, bunlardan sakın.
- Şüpheli olan işler. Bunlara karşı dikkatli ol.[467]

Ömer b. Abdülaziz konuşurken bile böyle davranırdı. Sıffîn savaşı hakkında ne düşündüğü kendisine sorulduğunda şöyle dedi: "Allah ellerimi o kanlara bulaştırmadı, dilimi de bulaştırmak istemem."[468]

Ömer b. Abdülaziz'in vera', takva ve titizliği bütün işlerinde, yediklerinde, özel ihtiyaçlarında, cinsel arzusunda, Müslümanların malında ve hayatın bütün alanlarında açıkça kendini gösteriyordu. Bu özelliği, güçlü imanından, sorumluluk duygusundan ve âhirete sürekli hazır olmasından kaynaklanıyordu. Vera', onun yüce meziyetlerinden biriydi. Bu özelliğinden dolayı defnedileceği mezarının yerini bile satın almıştı. Çünkü mezar yeri dâhil, dünyada karşılığını ödemediği hiçbir şeye sahip olmak istemiyordu.[469]

Hoşgörüsü, Bağışlayıcılığı ve Affediciliği

Ömer b. Abdülaziz'in şahsında tecessüm eden özelliklerden bazıları da hoşgörü, bağışlayıcılık ve affediciliktir. Hanasiri'lerden bir şeyh şöyle der: Ömer b. Abdülaziz'in, Fatma'dan bir oğlu vardı, dışarıda çocuklarla oynarken çocuklardan biri başını yardı. Ömer'in oğluyla başını yaran çocuğu alıp Fatma'nın yanına getirdiler. Ömer başka bir evdeydi, kargaşayı duyunca çıktı, bir kadın gelerek dedi ki: "Bu benim

464 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 164
465 A.g.e.
466 A.g.e.
467 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. . 195
468 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 156
469 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 207

oğlum ve yetimdir." Ömer dedi ki: "Ona bir ödenek veriliyor mu?" Kadın, "Hayır" dedi. Ömer dedi ki: "Onu da aileden yazın." Bunun üzerine Fatma şöyle dedi: "Allah ona yapacağını yapsın, inşallah bir daha çocuğun başını yarmaz!" Ömer dedi ki: "Siz çocuğu ürküttünüz!"[470]

İbrahim b. Ebi Uble der ki: Ömer b. Abdülaziz bir gün bir adama çok şiddetli bir şekilde öfkelendi. Onun emri üzerine adam getirildi, soyulup iplere bağlandı ve kamçılar getirildi. Ömer, "Onu serbest bırakın" dedi. Sonra da şöyle dedi: "Eğer ben öfkeli olmamış olsaydım, sana kötülük ederdim." Arkasından da şu âyeti okudu:

"Öfkelerini yenenler ve insanlar(daki hakların)dan bağışlama ile (vaz)geçenlerdir."[471]

Abdülmelik der ki: Ömer b. Abdülaziz, öğle istirahatı için kalkmıştı, adamın biri bir tomar kâğıdı kendisine uzattı. İnsanlar onun Emirü'l-müminine saldırdığını zannetti. Adam bu hareketinden dolayı hapsedileceğini sanarak tomarı ona fırlattı. Ömer dönerek onun yüzüne vurdu ve suratını yardı. Yüzünden kanlar aktığını gördüm. Güneşte, ayakta duruyordu. Daha sonra Ömer kâğıtları okudu, ihtiyaçlarının giderilmesini emretti ve adamı serbest bıraktı.[472]

Bir rivayete göre adamın biri Ömer'e saldırır, ancak Ömer ona karşılık vermez. Ona denildi ki: "Karşılık vermekten seni alıkoyan nedir?" Ömer dedi ki: "Allah'tan korkan insanın eli kolu bağlıdır."[473]

Hatim b. Kuddame'nin rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz hutbe okurken adamın biri ayağa kalkıp ona şöyle dedi: "Ben şahitlik ederim ki, sen fasıklardansın." Ömer ona şöyle karşılık verdi: "Nerden biliyorsun? Ama sen yalancı şahitsin, bu yüzden senin şahitliğini geçerli saymıyoruz."[474]

Rivayet edilir ki, Ömer b. Abdülaziz halife olduktan sonra bir gece seher vakti yanında korumayla birlikte camiye gitti. Camiye giderlerken yolda yatan bir adam gördüler. Adam Ömer'e dedi ki: "Sen deli misin?" Ömer, "Hayır" dedi. Koruması adama saldırmak istedi. Ömer ona dedi ki: "Sakin ol, o, sadece 'Sen deli misin?' diye sordu. Ben de, 'Hayır' dedim."[475]

Yine rivayet edilir ki, Ömer b. Abdülaziz minberde iken adamın biri kalkıp ona sataşarak kendisini kızdırdı. Bunun üzerine Ömer ona dedi ki: "Ey falan! Sen istersin ki, Şeytan beni tahrik etsin, ben de otorite gücü ile birlikte sana bugün

470 Âl-i İmran Suresi, 3/104
471 Hilye, c. V, s. 311
472 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 208
473 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 424
474 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 425
475 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 425

yapacağımı yapayım, sen de yarın aynısını bana yaparsın. Git, Allah seni de beni de affetsin!"[476] Denildi ki: Bir çocuk ağlayarak Ömer b. Abdülaziz'in yanına geldi. Ömer ona, "Ne oldu sana" diye sordu. Çocuk dedi ki: "Falanca köle beni dövdü." Köle getirildi. Ömer ona dedi ki: "Onu dövdün mü?" "Evet" dedi. Ömer ona dedi ki: "Defol, git. Eğer doğru söylediği için birini cezalandırmış olsaydım, seni cezalandırırdım, şimdi git!" Ömer onunla daha konuşmadı.[477] Ömer'in hoşgörüsü, bağışlayıcılığı ve affediciliği ile ilgili örnekler çok fazla olup, bunlardan sadece bir nebze anlatmaya çalıştık.

Sabrı

Ömer'in özelliklerinden biri de sabır ve şükür'dür. Rivayet edildi ki: Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdülmelik öldüğü zaman Ömer onun kabrinin başında bulunarak dedi ki: "Onu derin gömme, yeryüzüne yakın olan, derinde olandan daha hayırlıdır."[478] Yine rivayet edildi ki, oğlu Abdülmelik, kardeşi Sehl ve hizmetçisi Müzahim öldüklerinde Şamlı bir adam dedi ki: "Vallahi, Emirü'lmüminin, büyük bir musibet ile imtihan edildi: Oğlu Abdülmelik öldü, hayır vallahi, onun kadar babasına faydalı bir çocuk görmedim. Sonra kardeşi öldü, hayır vallahi, onun kadar kardeşine faydalı bir kardeş görmedim." Sıra Müzahim'e gelince sustu. Ömer b. Abdülaziz dedi ki: "Neden Müzahim için sustun? Allah'a yemin ederim ki, o diğerlerinden daha az değerli değildi. Allah seni bağışlasın, ey Müzahim! (Bunu iki veya üç defa tekrarladı.) Vallahi, sen dünyada birçok şeye kâfi geldin, âhiret işlerinde de sen çok iyi bir vezirdin."[479]

Hafs b. Ömer der ki: Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdülmelik öldüğü zaman babası mezarının başında ona övgüler sıralıyordu. Mesleme ona dedi ki: "Eğer yaşamış olsaydı onu kendi yerine tayin eder miydin?" Ömer, "Hayır" dedi. Dedi ki: "Ama sen onu bu kadar övüyorsun!" Dedi ki: "Bir babanın oğlunu sevmesi gibi benim de o sevgiden dolayı gözümde onun güzel görünmesinden korkarım."[480]

Ömer okuduğu hutbesinde şöyle dedi: "Başına bir musibet gelen bir insan, şüphesiz biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz, derse Allah'ın kendisine vereceği mükâfat, kendisinden alınandan daha hayırlı olacaktır. İnsanlar az kabullenir ve sabır müminin dayanağıdır. Kim ilim olmadan bir iş yaparsa, bozdukları düzelttiklerinden fazla olacaktır. Kimin konuştukları yaptıklarından fazla olursa yanlışları çok olur. Razı olan çok azdır. Müminin dayanağı ise sabırdır."[481] Ömer'in hayatında

476 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 425
477 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 425
478 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 425
479 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 428
480 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 428
481 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 144

en çok sabrettiği şey halifeliktir. Bu konuda şöyle demişti: "Vallahi, bu makama oturmamın sebebi, ehil olmayan birinin buraya çakılmasından korktuğum içindir. Eğer yaptıklarımda dinlenecek olsaydım, bunu –hilafeti layık olana teslim edecektim. Fakat ben, Allah kendi katından bir emir gönderinceye kadar, ya da bir zafer verinceye kadar sabrediyorum."[482]

Kararlılığı

Ömer b. Abdülaziz, özellikle valiler ve idareciler ile ilgili meselelerde ümmetin ve hilafetin her zamankinden daha fazla muhtaç olduğu bir zamanda, bu çok önemli sıfatı taşımaktaydı. Ömer'in sahip olduğu kararlılığın düzeyini, olaylara hâkimiyetini, kamu yararı ve Müslümanların işlerinin düzeni için zaruri olarak gördüklerini göstermek açısından şu hususu belirtmeliyiz: Ömer b. Abdülaziz'in tutumu değişik şekillerde ve birçok alanda kendini göstermiştir. Örneğin, Ümeyyeoğulları idareci ve eşrafına karşı, Müslümanları parçalamak, onları doğru yollarından saptırmak, aralarında fitne çıkarıp kanlarını akıtmak isteyenlere karşı çok kararlı bir tavır sergilemiştir. Kararlı duruşunun ilk örneği, Mervanoğullarına karşı takındığı tavır ile kendini göstermiştir. Onlara şöyle demişti: "Ellerinizdekileri hemen verin, istemediğim şeylere beni mecbur etmeyin, sonra sizi istemediğiniz durumlarla karşı karşıya bırakırım." Bu sözlerine onlardan hiç kimse karşılık vermedi. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Bana cevap verin." Onlardan bir adam dedi ki: "Vallahi, kellelerimiz gidinceye kadar babalarımızdan bize kalan mallarımızdan çıkmayız! Çocuklarımızı yoksullaştırıp atalarımıza nankörlük etmeyiz." Bunu üzerine Ömer dedi ki: "Vallahi, haklarını istediğim insanlar için bana yardımcı olmazsanız, anında sakallarınızı yolardım. Ancak ben fitneden korkarım. Eğer Allah beni yaşatacak olursa, hak sahibi olan herkese haklarını mutlaka iade edeceğim."[483]

Bir işe başladığı zaman, mutlaka sonuna kadar giderdi. Mervanoğullarından bir gün kendisine bir mektup gelmiş, buna çok kızmış ve hiddetlenmişti. Sonra şöyle dedi: "Mervanoğulları için de Allah'ın bir günü vardır. (Bir rivayete göre kafa kesme günü) Eğer bu kafa kesme günü benim elimle olmuş olsaydı..."

Mervanoğulları bunu duyunca pes ettiler. Çünkü Ömer'in çok ciddi, kararlı ve bir işi yapmak istediğinde sonuna kadar gittiğini biliyorlardı.[484]

Müslümanları parçalayıp onlara isyan etmek isteyenlere karşı ise diyalog ve tartışma metodunu benimsemiştir. Bunlar Şevzeb elHaricî liderliğinde hicri 100 yılında Ümeyyeoğullarına karşı ayaklanan Haricîlerdir. Böylece onları bu ayaklanmaya iten etkenleri ortadan kaldırmayı düşünüyordu. Haklı olduklarını gördüğü zaman

482 el-Ikdü'l-Ferîd, c. V, s. 173
483 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 158
484 A.g.e.

bunu dikkate alıyordu. Aksi halde diğer insanlara uymak zorundaydılar. Ama aynı zamanda iş Müslümanların kanlarının akmasına ve bozgunculuğa ulaştığında bu icraatlarına biraz da kararlılık ve sertlik eşlik ederdi. Irak'taki valisine yazdığı mektupta şöyle demişti: "Onlar kan akıtmadıkça, ya da bozgunculuk yapmadıkça onların üstüne gitme. Eğer bunu yaparlarsa sen buna engel ol, kararlı ve iyi bir adam bularak onlara gönder, onunla birlikte bir ordu da gönder ve sana emrettiklerimi ona da tavsiyede bulun."

Ömer b. Abdülaziz'in kararlılığı işte böyleydi, son derece önemli ve hassas konularda çok kesin ve kararlı icraatlar ve tavırlar ortaya koymuştur. İşlerin gidişatında ve uygulamak istediği adaletin, istikrarın ve Raşit Hilafetin işaretlerinin uygulamasında bu tutumunun çok büyük ve olumlu geri dönüşümleri de olmuştur.

Adaleti

Adalet, mutlak anlamda Ömer b. Abdülaziz'in en bariz liderlik sıfatlarındandır. Önceki bölümlerde, onun devlet işlerinde ve uyguladığı siyasette haksızlıkları giderirken uyguladığı adaleti anlatmıştık. Bütün âlimler istisnasız Ömer b. Abdülaziz'in âdil imamlardan, Raşit Halifelerden ve hidayet imamlarından biri olduğunda ittifak etmişlerdir.[485]

Ömer b. Abdülaziz'in âdil olmasının en önemli sebeplerinden biri belki de, onun, şuna kesin olarak iman etmesidir ki, adalet Allah'ın kâinattaki kanunlarından, imanın meyvelerinden bir meyve ve hakkın kurallarını seven müminlerin sıfatlarındandır. Bu sebeplerden biri de, Ömer b. Abdülaziz'in, önceki Emevî halife ve emirlerinin insanlara çektirdikleri zulümleri çok iyi hissetmesidir. Ancak hepsinden önemli sebep şudur: Allah Teâlâ adalet ve iyilikle davranmayı emretmiş ve bunları semavi şeriat hükümlerinin genel esası kılmıştır. Sonuç olarak İslâm, Ömer'in içine adaleti ve adalet değerlerini ihya etmeyi yerleştirmiştir.486 Şimdi de Ömer'in adaletini belgeleyen ve daha önce zikretmediğimiz birkaç örnek sunuyoruz:

Aciri'nin rivayetine göre Humus'lu zimmî bir adam Ömer'in yanına gelerek dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Senden Allah'ın kitabına uymanı istiyorum." Ömer dedi ki: "Ne demek istiyorsun?" Dedi ki: "Velid b. Abdülmelik'in oğlu Abbas benim arazimi gasp etti." Abbas da orda oturuyordu. Ömer dedi ki: "Ey Abbas! Ne dersin?" Abbas dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Velid b. Abdülmelik orayı bana tahsis etti ve onun için bana bir belge yazdı." Ömer dedi ki: "Sen ne diyorsun, ey zimmi?" Adam dedi ki: "Ey Emirü'lmüminin! Allah'ın kitabına uymanı istiyorum." Bunun üzerine Ömer dedi ki: "Allah'ın Kitabı, Velid b. Abdülmelik'in mektubundan daha çok uyulmaya değerdir. Ey Abbas, onun arazisini ona iade et." O da iade etti.[487]

485 A.g.e.
486 A.g.e.
487 Ahbaru Ebu Hafs, s. 58

Adalet tablolarından birini de Hakem b. Ömer er-Ruayni rivayet ederek şöyle der: Ömer b. Abdülaziz'in yanında Mesleme b. Abdülmelik'in Deyr İshak halkı ile Naura[488] hakkında ihtilafa düştüklerin gördüm. Ömer Mesleme'ye dedi ki: "Senin hasımların benim önümdeyken sen yastıkların üstünde oturma! Fakat dâvan için istediğini vekil tayin et, ya da insanlarla birlikte benim önümde diz çök." O da dâvası için bir hizmetçisini vekil tayin etti. Sonra Naura için onun aleyhine hükmetti.[489] Siyer kitaplarının Ömer'in adaleti ile ilgili rivayet ettiği birçok örnekten sadece bir kaçını burada zikretmiş olduk.

Yakarışı, Duası Ve Allah'ın Duasını Kabul Edişi

Ömer b. Abdülaziz çokça Allah'a dua eder, ona yakarışta bulunarak şöyle derdi: "Ey Rabbim! Beni yarattın, yasaklarından nehyettin, emrettiklerinin sevabını bana vaat ettin, nehyettiklerinin cezasıyla beni uyardın, bana öyle bir düşman saldın ki, onu göğsüme yerleştirdin, onu damarlarımın içinde yürüttün. Kötü bir şey yapmaya niyetlendiğimde beni teşvik eder, iyi bir şey yapmaya niyetlendiğim zaman beni vazgeçirir. Ben gafil olduğumda o, gafil olmaz. Ben unuttuğum zaman o unutmaz. Beni şehvete düşürmek için hile kurar, şüpheli işlere bulaştırmaya çalışır. Eğer onun hilelerini benden savmazsan beni zillete düşürür. Allah'ım! Onun üstündeki hâkimiyetinle onun bana hükmetmesini yok et ki, seni çokça zikretmekle onu hapsedeyim ve seninle korunanlarla birlikte olayım. Güç ve kuvvet sadece seninledir."[490] Yine şöyle diyordu: "Allah'ım! Düzelmesiyle Muhammed (s.a.v) ümmetinin düzeldiği insanları ıslah et. Allah'ım! Helâk olmasında Muhammed (s.a.v) ümmetinin salahı olanları da helâk et."[491] Ömer şöyle dua ediyordu: "Allah'ım! Afiyeti bana giydirerek hayatı bana mübarek kıl. Mağfiret ile hayatıma son ver ki, günahlar beni vurmasın. Cennetin önündeki korkuları gider ki, rahmetinle beni ona ulaştır, ey merhametlilerin en merhametlisi!"[492] Yine şöyle diyordu: "Allah'ım! Senin en sevdiğin şey olan tevhitte sana itaat ettim. En çok buğzettiğin şey olan şirkte sana isyan etmedim, ikisinin arasında beni affet."[493] Şöyle de dua ederdi: "Allah'ım! Senin nimetlerini nankörlüğe çevirmekten, nimetin yok olduktan sonra onu inkâr etmekten, ya da onu unutup da seni ondan dolayı övmemekten sana sığınırım."494 En çok okuduğu dualardan biri de şuydu: "Allah'ım! Senin hükmüne beni razı et, kaderini benim için bereketli kıl ki, geciktirdiğin bir şeyi öne almak istemeyeyim, öne aldığın bir şeyi de geciktirmeyi istemeyeyim."[495]

488 Halep ile Balis arasında bir yer. Halep'e 8 mil uzaklıktadır
489 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 91
490 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 341
491 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 342
492 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 343
493 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 230
494 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 343
495 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîreti Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 344

Ömer b. Abdülaziz, Allah rahmet etsin duaları makbul olan biriydi. İbn'ülHakem'in rivayetine göre İbnü'rReyyan Velid b. Abdülmelik'in kılıçdarıydı. Ömer halife olunca dedi ki: "Ben onu ve kibirli halini hatırlıyorum. Allah'ım! Ben senin için onu indirdim, sen de onu yükseltme. Sonunda onun kadar adışanı yok olan şeref sahibi biri görülmemiştir. Artık adı anılmaz oldu."[496] Ömer b. Abdülaziz hac yapacağı zaman Mekke'ye girmeden önce, Mekke'de suyun azlığı kendisine haber verilince su için dua etti, Allah da onun duasını kabul etti ve Mekke'ye yağmur yağdı. Bu olay kendisi Medine'de vali iken olmuştur.[497] Gaylan elKaderi ile tartıştığı zaman ona beddua ederek şöyle demişti: "Allah'ım! Eğer Gaylan doğru söylüyorsa... Aksi halde onu astır. Daha sonra Hişam b. Abdülmelik'in halifeliğinde asılmıştır."[498]

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'E GÖRE TECDİD'İN İŞARETLERİ

Âlimlerin, tarihçilerin ve tecdid hareketini araştırmakla ilgilenenlerin sözlerine dikkat edenler, Raşid Halife Ömer b. Abdülaziz'in İslâm'da ilk müceddid olduğunda ittifak olduğunu göreceklerdir.[499] Ömer'e ilk olarak bu sıfatı veren İmam Muhammed b. Şihab ez-Zühri'dir. Daha sonra İmam Ahmed b. Hanbel de bu görüşü benimseyerek şöyle demiştir: Hadiste şöyle rivayet edilmiştir: "Şüphesiz Allah, her yüz sene başında bu ümmet için, onun dinini tashih eden birini gönderecektir." İlk yüz seneye baktık, bunun Ömer b. Abdülaziz olduğunu gördük.[500] Onu ilk müceddidlerden sayan âlimler peşpeşe gelmiştir. Bazı âlimler de Ömer'in, "Şüphesiz Allah, her yüz sene başında bu ümmet için, onun dinini tashih eden birini gönderecektir" hadisinde kastedilenlerden biri olduğunu zikretmişlerdir.

Şüphesiz Ömer b. Abdülaziz bu hadisin işaret ettiklerinden biri olmaya layıktır. Çünkü o, ilmiyle amel eden bir âlimdi. Gece gündüz her zaman bütün düşüncesi, azmi, arzusu ve gayreti sünnetleri ihya etmek, bid'at ve dine sonradan eklenen şeyleri yok etmek ve bunları icat edenleri ikna ve doğru yolu göstermek suretiyle etkisiz hale getirmeye yönelik olmuştur.[501]

İbni Hacer el-Asakalani der ki: Tecdide muhtaç vasıflar, sadece hayırlı işlerin bir kısmıyla sınırlı değildir. Bütün hayırlı hasletlerin de bir kişide toplanması gerekmez. Ömer b. Abdülaziz için böyle bir iddia ortaya atılırsa bu istisna olur. Çünkü o, ilk yüzyılın başında, bütün hayırlı sıfatları taşıyarak iş başına gelmiştir. Bu yüzden

496 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 30
497 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 183
498 eş-Şerîa, c. I, s. 438
499 Câmiu'l-usûl, c. XI, s. 322
500 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 74
501 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 177

İmam Ahmet, sözü geçen hadisten kastedilen kişin Ömer olduğuna hükmettiklerini belirtmiştir. Ömer'den sonraki müceddit ise İmam Şafii'dir. Ancak o, güzel sıfatların hepsini taşısa da, cihad ve adaletle hükmetmek gibi işlerin başında değildi.[502]

Bazı âlimlerin görüşüne göre, kâmil müceddit makamına sadece âhir zamanda gelecek olan Mehdi layıktır ve ümmette şu ana kadar kâmil bir müceddit doğmamıştır. Eğer Ömer b. Abdülaziz, verasetle intikal eden yönetim sistemini ilga edebilseydi ve halifenin "şûra" yoluyla seçilmesini tekrar sağlayabilseydi, kâmil müceddit mertebesine ulaşması çok yakın olacaktı.

Ömer b. Abdülaziz, ister kâmil müceddid unvanını hak etmiş olsun ya da olmasın, tecdid alanında uyguladıkları, İslâmî hayatın tekrar başlaması ve onun Allah Resûlü (s.a.v) ve Raşit Halifelerinin dönemindeki duru ve temiz haline döndürmek için harcadığı büyük çabalar, onu, günümüze kadar zamanın bağışladığı müceddidlerin başına koymaktadır. Her açıdan güçlü ve korunaklı olan hilafetin başına yerleşmiş olması da bu konuda kendisine bu konuda yardımcı olmuştur.

Bu büyük halifenin gerçekleştirmeye muktedir olduğu tecdit hareketlerinin hacmini ve uyguladığı ıslahın sınırlarını anlayabilmemiz için, o dönemde İslâmî hayatta meydana gelen sapmaların hacmi ve İslâmî hilafette meydana gelen değişim ve devrim üzerinde durmamız gerekmektedir. O dönemdeki sapmaları sadece devlet düzenine ve ona bağlı olarak meydana gelen mezalim ve bozgunculuklara bağlasak sanırım hakikatten ayrılmış olmayız. O günkü genel hayatta ise nübüvvetin nurlu yolu henüz son derece etki sahibiydi ve insanların gönüllerinde din birinci derecede hâkimiyet sahibiydi.[503]

Ömer'in Tecdid Alanındaki Uygulama ve Islahatından

1- "Şûra": Önceki bölümlerde anlattığımız üzere Ömer b. Abdülaziz insanlarla olan ilk buluşmasında şöyle demişti: "Ey insanlar! Benden bir görüş alınmadan, benden bir istek olmadan ve Müslümanlarla bir istişare yapılmadan bu iş bir sınav olarak bana yüklendi. Ben sizi bana yaptığınız biatten dolayı bu işten azat ediyorum. Şimdi siz kararınızı verin." Bütün insanlar tek ağızdan haykırdılar: "Ey Emirü'lmüminin! Biz seni seçtik, sana razı olduk. Bizim idare işimizi hayır ve bereketle yap."[504] Böylece Ömer tecdit alanında ilk uygulamasını başlatmıştır. Çünkü insanları zorba yönetimden muaf tutmuş, istemedikleri birini seçmeye onları zorlamamıştır. Aksine yönetim işini onlara havale etmiş ve bunu "şûra"ya bağlamıştır.

2- Yönetimde Emanete Riayet Eden Emin İnsanları Yetkilendirmesi: Sağlam kaynakların tevatürle rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdülaziz bu konuda en yüksek

502 Fethu'l-Bârî, c. XIII, s. 295
503 Nedvi, Ömer b. Abdülaziz, s. 10
504 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 65

seviyede hassasiyete sahipti. Hilafeti teslim aldığı ilk andan itibaren sorumluluğunun büyüklüğünü ve yükünün ağırlığını iyi biliyordu. "Seni neden üzgün görüyorum?" diye soranlara şöyle diyordu: "Benim içinde bulunduğum duruma elbette üzüntü duyulur. İstisnasız, ümmetin bütün fertleri, sahip oldukları hakları bana yazmasalar ve benden talep etmeseler dahi, bu hakları kendilerine iade etmek isterim."[505] Başka bir yerde de şöyle demiştir: "Herhangi birinizden daha hayırlı değilim. Ancak hepinizden daha ağır bir yük taşımaktayım."[506]

Valilerinden, Müslümanların herhangi bir işini teslim ettikleri kişileri liyakat sahibi insanlardan seçmesini isterdi. Bir valisine şöyle yazmıştı: "Müslümanları doğru nasihat ile yöneten, onlara bütün imkânları sağlayan ve emaneti yerine getiren insanların dışında hiç kimseyi Müslümanların hiçbir işinde görevlendirme!"

Ömer b. Abdülaziz, Müslümanların malları hakkında gösterdiği titizliği sadece kendi nefsine uygulamıyor, bütün valilerini ve yetkilendirdiği kişileri de buna uymalarını sağlıyordu. Valisi Ebu Bekir b. Hazm'e yazdığı mektupta şöyle demişti: "Kalemini dikkatli kullan, satırlarını sık tut. Çünkü Müslümanların faydalandığı bir şeyi onların mallarından çıkarmak istemem."[507]

Ömer b. Abdülaziz halkını şefkat ve merhametle yönetmiş, onlara müreffeh bir hayat temin etmiştir. Onları isteme ezikliğine düşürmemiş, gelir fazlasını ihtiyaç sahiplerine dağıtmış,[508] Basra fakirlerine kişi başına üç dirhem dağıtmış, geçici olanlara da ellişer ellişer vermiştir.[509] Valilerinden, hac farizasını yerine getirmek isteyenlerin bütün ihtiyaçlarını karşılamalarını istemiştir.[510] Valilerine şunu yazmıştır: "Memleketlerinizde hanlar yapınız. Müslümanlarda size uğrayanları orada bir gün bir gece barındırın, hayvanların da bakın. Bir hastalığı veya sorunu olanları iki gün iki gece barındırın. Ülkesine gidemeyecek durumda olanları, ülkelerine ulaşacakları kadar destekte bulunun."[511]

Ömer b. Abdülaziz döneminde zekât kabul eden insanların sayısı azalmıştır. Ömer b. Üseyd der ki: "Vallah Ömer b. Abdülaziz ölmeden önce öyle yapmıştı ki, adamın biri büyük mallarla bize gelerek şöyle derdi: "Bunu uygun göreceğiniz şekilde harcayın." Ama adam malının tamamı ile dönmek zorunda kalırdı. Çünkü Ömer insanları muhtaç olmaktan kurtarmıştı.[512]

505 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 586
506 A.g.e.
507 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 595
508 Taberi, s. 81.
509 A.g.e.
510 A.g.e.
511 A.g.e.
512 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 588

Ömer b. Abdülaziz, Müslümanları bütün mallardan üstün tutardı. Valilerine şöyle yazmıştı: "Müslüman esirlere karşı fidye verin. Bütün mallarını vermek zorunda da kalırsanız, bunu yapın."[513]

Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği halen de İslâm ekonomi düzenini imkânsız görenlere karşı tarihi bir belge özelliğini taşıdığı gibi, Rabbani şeriatla hükmetmenin bütün insanlık için dünya ve âhiret mutluluğunun tek garantisi olduğunu gösteren kesin bir delildir."[514]

3- Adalet İlkesi: Ömer b. Abdülaziz adalette büyük bir paya sahipti. Bu konuda gerçek anlamda anne tarafından dedesi olan Ömer b. Hattab'ın varisi olmuştur. Paraların üzerine şu cümleyi yazdırmıştı: "Allah vefayı ve adaleti emretmiştir."[515] Kendisine bilgi verilmeden hiç kimseye ceza verilmemesini istemiştir.[516] Horasan emiri ve valisi Cerrah b. Abdullah elHakemi'ye şöyle mektup yazmıştır: "Ey Ümmü Cerrah'ın oğlu! Hiçbir mümine ve anlaşmalı gayrimüslime hak etmediği sürece bir sopa bile vurma. Kısas'tan kaçın ve bu konuda çok dikkatli ol. Çünkü sen gözlerin görmediğini ve gönüllerden gizli olanı bilene döneceksin. Sen büyük, küçük hiçbir şeyi kaçırmadan yazıp kaydeden bir kitabı okuyorsun."[517]

Ömer b. Abdülaziz, zimmîlere karşı insaflı davranmış, kendilerine veya mâbetlerine saldırı yapılmamasını emretmiştir. Bu konuda valilerine şunu yazmıştır: "Hiçbir kilise, mâbet veya üzerinde anlaşma yaptığınız ateş evini yıkmayın."[518] Önceki hükümetlerin koyduğu vergi, haraç ve öşürleri kaldırmış, karada ve denizde insanlara ticaret hürriyetini sağlamıştır. Ümeyyeoğullarının yaptığı haksız uygulamaları, Haccac ve onun yaptıklarının bütün izlerini ortadan kaldırmış, valilerine onun yolunu izlemelerini yasaklamıştır.[519]

4- Emri Bi'l-Maruf ve Nehyi Ani'lMünker İlkesini İhya Etmesi: Ömer b. Abdülaziz'den önce hilafet, dini korumak ve kollamak olan asli kuruluş amacından gerilemeye başlamıştı. Ömer bu amacı tekrar canlandırdı, dinin sancağını yükseltip şanını yüceltti ve onu başkalarına karşı egemen ve ileri duruma getirdi. Ömer'in gerçekleştirip tamamladığı bu işlere kendisini sevk eden en büyük etken, onun Allah'tan olan şiddetli korkusu ve yaptıklarıyla Allah'ın rızasını istemesidir. Onun büyük âlimlerden ve müçtehit imamlardan olması da bu yaptıklarında kendisine yardımcı olmuştur.[520] Ömer b. Meymun onun hakkında şöyle demiştir: "Ömer b.

513 İbnü'l-Cevzi, Sîratü Ömer, s. 120
514 el-Halifetü'l-hâmis Ömer b. Abdülaziz, s. 41-42
515 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 98
516 Taberî, c. VII, s. 474
517 A.g.e.
518 A.g.e.
519 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 107-108
520 et-Tecdîd fil-Fikri'l-İslâmî, s. 85

Abdülaziz'in yanında âlimler talebe gibi duruyordu."[521] Sağlam bir dini kişilik ve doğru bir akide sahibi oluşu, yaptığı tecdid ve ıslahatta büyük etkileri olmuştur. Kötü arzulara ve bid'atlere karşı savaş açmış ve bunların ehline karşı ağır cezalar uygulamıştır.[522] Bu konuyu Allah'ın izniyle ileriki bölümlerde detaylı olarak ele alacağız.

İmam Evzai Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: "Eğer bir topluluk toplumdan uzak bir şekilde dinleri hakkında bir şeyi kendi aralarında fısıldaşıyorlarsa iyi bilin ki, onlar bir dalaleti tesis ediyorlar."[523]

Ömer b. Abdülaziz, eğer bir sünneti ihya etmeyecek ve bir bid'ati ortadan kaldırmayacaksa hayatın hiçbir değeri olmadığını düşünüyordu.[524] İnsanları dindarlıkları ve ahlâklarına şiddetle önem veriyordu. Valilerine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Namaz vakti geldiğinde işleri bırakın. Namazı ihmal eden diğer İslâmî kuralları daha fazla ihmal eder."[525]

Ömer b. Abdülaziz'in sayılamayacak kadar çok olan mektupları hutbeleri ve vaazlarına dikkat eden kişi güçlü bir imanı, açık bir gözetim ve âlemlerin rabbinin önünde insanların durduğu günden bir korkuyu görmekteydi.

Ömer b. Abdülaziz'in şahsiyeti ve âdil siyaseti, toplum hayatında, insanların eğilim, arzu ve isteklerinde son derece büyük etkiler bırakmıştır.[526] Taberi, Tarihi'nde Ömer'in dönemi ile ondan önceki idarecilerin dönemlerini karşılaştırarak zikrettikleri şeyler bunu göstermektedir: "Velid bol miktarda binalar ve mal, mülk edinmişti. İnsanlar da onun zamanında karşılaştıklarında birbirlerine bina, mal ve mülkten sorarlardı. Sonra Süleyman iş başına geldi. O da kadınları ve yemekleri severdi. İnsanlar da birbirleriyle evlilik ve cariyeleri konuşurlardı. Ömer b. Abdülaziz iş başına geldiği zaman karşılaşan insanlar şöyle derlerdi: Geceyi nasıl geçirdin? Kur'an'dan ne kadar ezberledin? Ne zaman hatmedeceksin? Ne zaman hatmettin? Bu ay kaç gün oruç tuttun?"[527]

Ömer b. Abdülaziz, dini sadece kendi devletinde hâkim kılmakla yetinmemiş, Müslüman olmayanlarla da ilgilenmiş, onları İslâm'ı kabul etmeye dâvet etmiştir. Hind ve Maveraünnehir kralları ile yazışmış, Müslüman oldukları takdirde, lehte ve aleyhte Müslümanlar için ne varsa kendilerine de onun geçerli olacağını vaat etmiştir. Bunu üzerine birçoğu Müslüman olmuş ve Arapça isimler edinmişlerdir.

521 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 518
522 et-Tecdîd fil-Fikri'l-İslâmî, s. 86
523 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 83
524 et-Tecdîd fil-Fikri'l-İslâmî, s. 86
525 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 221
526 et-Tecdîd fil-Fikri'l-İslâmî, s. 86
527 et-Tecdîd f'il-Fikri'l-İslâmî, s. 87

Ömer b. Abdülaziz'in, bu dine hizmet için yaptığı en yüce işlerden biri, hadis ilmi başta olmak üzere İslâmî ilimlerin kayıt altına alınmasını emretmiş olmasıdır. Bu konuyu Allah'ın izniyle ileriki bölümlerde detaylı olarak ele alacağız.

Ömer b. Abdülaziz, bütün bu büyük işleri ve yüce ıslahatı çok kısa süren halifelik döneminde gerçekleştirmiştir. Sonuçta o, bu ümmetin bir incisi ve tecdit ve ıslah yolunu izleyenlerin ışığından yararlandığı bir deniz feneri olmuştur.[528]

Müceddidin Şartları Ve Sıfatları

Müceddidin taşıması gereken en önemli şartları ve sıfatları Ömer b. Abdülaziz'in hayatından tespit edebiliriz.

1- Müceddit Duru Bir İnanç ve Doğru Bir Yöntemle Tanınmalıdır.

Tecdidin en önemli yönü İslâm'ı sonradan ortaya çıkan unsurlardan arındırıp ilk dönemdeki duruluğuyla sunmaktır. Bu da müceddidin Resulüllah ve sahabenin yöntemini kullanmasıyla mümkün olur. Yetmiş üç gruptan yardım edilmiş ve kurtuluşa ermiş olarak nitelendirilen gruptan olmak ancak inançta, tasavvurda ve yöntemde Resûlüllah (s.a.v) ve sahabeye bağlanmakla mümkün olur.[529] Bütün bu özelliklerin Ömer b. Abdülaziz'de fazlasıyla var olduğunu görmekteyiz. İlgili bölümde meseleyi ayrıntılarıyla ele alacağız.

2- Müceddit Âlim ve Müçtehit Olmalıdır.

Bu özellik Ömer b. Abdülaziz'de görülmektedir. Asrında ortaya çıkan problemler kendisine yöneltildiğinde dinin prensiplerine uygun çözümler ortaya koymuş, içtihat etmiştir. İşin hakikatinde içtihat usul kitaplarında belirtildiği gibi ulaşılması zor bir rütbe değildir. Usul kitaplarında öyle şartlar ileri sürülmektedir ki; neredeyse içtihadın imkânsız olduğu söylenecektir. Dil, belagat gibi bütün alet ilimlerinin bilinmesini içtihat şartı olarak ileri sürdüler. Ayrıca tefşir, hadis, usulü fıkıh, Kur'an ilimleri, hadis ısıtlahları, siyer, mantık, kelâm ve bütün yönleriyle kuşatılması mümkün olmayan birçok ilim dalı içtihat şartı olarak sunulmuştur.530 Doğru olan, içtihadın olaylara yaklaşmayı bilen, tahlil yeteneği olan kişi için kolay bir zihinsel süreç olduğudur. İçtihat yapabilmek için önemli olan müceddite dinin kaynaklarını bilme, anlama, hüküm çıkarabilme, asrın olaylarına muttali olma, meseleleri tetkik etme şartlarının gerçekleşmesidir.[531]

Münavî şöyle diyor: Müceddit dinin kaynaklarını bilmeli, Sünnete bağlı olmalı, müteşabih meseleleri muhkem âyetlerden aldığı ilkelerle çözmeli, Kur'an'ın

528 et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî, s. 87
529 A.g.e. s. 46
530 Avnü'l-Ma'bûd, c. XI, s. 392
531 et-Tecdîd fî Fikri'l-İslâmî, s. 46

nasslarından, yönlendirmelerinden, delaletlerinden, uyanık bir kalpten çıkan yargılarla nazariyeleri ve hakikatleri birbirinden ayırma gücüne sahip olmalıdır.[532]

Azimabadi şöyle diyor: "Müceddit bütün dini ilimleri bilmeli, Sünnetin ihyası için çalışmalı, bid'atlere karşı çıkmalıdır."[533] Mevdûdî şöyle diyor: "Müceddite bulunması gereken özellikler şunlardır: Saf zihin, uzak görüş, doğru düşünce, ifratla tefrit arasındaki orta yolu gösterme gücü, ortaya çıkan olayların etkisinde kalmadan düşünebilme gücü, geçen asırları derinlemesine bilme, bulunulan çağda ortaya çıkan yanlış gidişata karşı konulabilecek cesaret ve cüret."[534] Müceddidin davranışlarıyla ilgili açıklamalarında şöyle diyor: "Dinde içtihattan maksat, müceddidin dini bütünüyle anlaması ve asrında ulaşılan medeniyet seviyesini dikkate alarak açıklamasıdır. Müceddit, geçmişten miras kalan medeniyetin sunduğu kalıplar içerisinde yeni tabirlerin ve değişimlerin gerçekleşme yolunu ortaya koyar. Bu yol, İslâm'ın ruhuna uygun ve maksatlarını gerçekleştirici niteliktedir. Böylece medeni âlemde İslâm'ın önderliği mümkün kılınmalıdır.

3- Tecdit Toplumun Düşüncesini ve Gidişatını Kapsamalıdır

Eğriliklerin giderilmesi, doğrunun gösterilmesi müceddidin yapacağı en önemli iştir. Bilindiği üzere eğrilik düşünce alanında olduğu gibi, yaşayış alanında da olur. Eğirip ve sapmaların çoğu yaşayış ve gidişatla ilgilidir. Bunların kaynağı da düşünce alanındaki hurafe ve batıl inanışlardır. Müceddit, düşünce ve anlayışların yanlışlardan arındırılması görevini yerine getirir. Ayrıca anlayış ve düşüncelerdeki şek ve şüpheleri ortadan kaldırır. Faydalı ilmi ve İslâm'ın ilkelerine göre doğru olan anlayışı ihya eder, bunu insanlara ulaştırır, eğitimle, kitaplarla ve başka uygun araçlarla insanlara yayar. İnsanların gidişatında görülen yanlışları ıslah etmeyi, ahlâklarını güçlendirmeyi, nefislerini arındırmayı, İslâm'a aykırı uygulamaların iptalini, bid'at ve hurafelere, insanların hayatlarında görülen kötülüklere, çeşitli şekil ve görünümlerde ortaya çıkan fesat girişimlerine, özellikle de yargı ve yönetim alanındaki bozulmalara karşı savaş ilan etmeyi hedefler. Müceddit böylece sözle uygulamayı, bilgiyle pratiği bir araya getirmiş olur. Önceki İslâm bilginleri "Müceddit, Sünnetin uygulanmasına yardımcı olur, bid'atlere karşı çıkar derlerken" buna işaret etmişlerdir.[535]

4- Faydası, Zamanındaki Bütün İnsanları Kapsamalıdır

Müceddit zamanları birbirine bağlayan, asırlara uzanan kişidir. İnsanlar onunla aydınlanmalı, gösterdikleriyle doğru yolu bulmalıdırlar. Müceddidin etkisi en azından yeni bir müceddit gönderilene kadar devam eder. Bu müceddidin bilgisinin

532 Münâvi, Feyzü'l-Kadîr, c. I, s. 14
533 Avni'l-Ma'bûd, c. XI, s. 319
534 Mevdûdî, Mûcezu Târîhi Tecdîdi'd-Dîn, s. 52
535 Avnü'l-Ma'bûd, c. XI, s. 391

ve faydasının asrındaki bütün insanları kapsamasını ve ıslaha yönelik gayretlerinin insanların düşüncelerinde ve yaşantılarında açık bir iz bırakmasını gerektirir. Çoğunlukla bu, müceddidlerin eğittikleri öğrenciler veya vefalı dostlar aracılığıyla olmaktadır. Onlar müceddidin ıslah hareketini ayakta tutuyorlar, kitaplarını ve düşüncelerini yayıyorlar, ıslah ve tecdit adımlarını öğreten düşünce okulları kuruyorlar.

Her Yüz Yıla Bir Müceddit

Hz. Muhammed'in, "Allah her yüz yılda bu ümmete dinlerini yenileyecek bir müceddit gönderir"[536] hadisi, bundan çıkarılan dersler, ibretler ve faydalar:

Bu hadis, ne kadar zaman geçerse geçsin Allah'ın dinini koruyacağına ve ölümden sonra ümmeti diriltecek, taşıdıkları hidayet ve nur konusunda onları uyaracak müceddidler göndererek bu ümmetin yüceltilmesine kefil olacağına işaret eden müjdelerden birisidir. Bu hadis Müslümanlara, şer ne kadar çoğalırsa çoğalsın, batılın yolcuları ne kadar azgınlık yaparlarsa yapsınlar geleceğin İslâm'ın olduğunu gösteriyor ve Müslümanlara güç veriyor. Her ne kadar gece olmuş, şiddetli karanlıklar ortaya çıkmışsa da mutlaka nur etrafı kaplayacaktır.

Günümüzde biz bu mânaya ve bunun insanlar arasında yaygınlaşmasına çok muhtacız. Ancak bu şekilde bütün gönülleri etkisi altına alan, nefisler için zillet ve teslimiyeti zorunlu gibi gösteren ümitsizlik ve karamsarlık dalgalarına karşı koyabiliriz. Öyle ki; deli olarak ahir zamanda olduğumuz, ne yaparsak yapalım fayda vermeyeceği, ıslah çalışmalarının sonuç getirmeyeceği, İslâm'ın sonunun geldiği, küfrün daha başlangıçta olduğu, kıyametin küçük alametlerinin gerçekleştiği, ardından kıyametin kopacağı büyük alametleri beklemekte olduğumuz söylenmiştir. Bu tavırda olanlar görüşlerini bazı hadislerle delillendirmişler, bu hadislerden kastedilmeyen mânaları çıkarmışlardır.[537] Buhari'nin Enes b. Malik (ra)'ten rivayet ettiği şu hadisi delil olarak kullanmışlardır: "İslâm garip olarak başladı ve garip olarak dönecektir. O garipler, ne üstün insanlardır!"[538] Bu hadisi, ümmete müjdeler getiren diğer hadislerden bağımsız olarak anlayamayacağımız gerçeğini unutuyorlar. "Ümmetimin misali bereketli yağmur gibidir. Başı da hayırdır, sonu da."[539] İbn Kayyım'ın belirttiği gibi,[540] farklı kavimlerde, farklı zamanlarda hayırlı insanlar çıkmıştır. Bundan dolayı İslâm tarihinde Ömer b. Abdülaziz,[541] Nureddin, Selahaddin, Yusuf b. Taşfin, Fatih Sultan Mehmet devirleri gibi parlak devirlere şahit olunmuştur.

536 Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, II, 151
537 et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî, s. 55
538 Müslim, İman, 208
539 Tirmizi, Sünen, 2795
540 Medâricü's-Sâlikîn, c. III, s. 196
541 et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî, s. 56

Burada üzerinde durduğumuz tecdit hadisine işaret etmek gerekir. Aynı şekilde İslâm'ın hayatın bütün alanlarında yürürlük kazanacağını müjdeleyen hadisler, Hz. Muhammed'den bizlere ulaşan kesin bilgiler olduğundan, bunların haber verildiği gibi gerçekleşmesi gerekir. Bununla beraber bu hadisler kapsamında Müslümanlara yönelik sorumluluklar ve inananların azimlerinin artması için uyarılar taşımaktadır. Bu hadisler, dinin meselelerde Allah'ın yardımının gerçekleşmesi ve Müslümanların yücelmesi için çalışmayı vacip kılmaktadır. Sonuçların sebepler doğrultusunda ortaya çıkması Allah'ın sünnetidir.[542]

1- Hz. Muhammed'in, "Allah Bu Ümmete Gönderir" Hadisi

Gönderilen kişinin tek derdi kendi nefsi olmayacaktır. O, ümmetin yaşayışını ilgilendiren bütün konularda etkin olacaktır. O, yücelik ve himmet sahibidir. Ümmeti içinde bulundukları durumdan kurtarmak için onların bütün önemli işlerine yaşantısıyla katılır, geceyi gündüze katarak gayret eder, gücünü sonuna kadar harcar. Dini duruşuyla ümmete güven verir. Önüne çıkan sarp yokuşlar karşısında yılmadan, bütün zorluklar ve meydan okumaların üstesinden gelerek ümmeti doğru yola yöneltmeye çalışır. Amacı ümmetin yüceliğini ve önceden var olan izzetinin geri dönmesini sağlamaktır.[543]

2- Hz. Muhammed'in "Her Yüz Yılın Başında"[544] Hadisi

"Ra'a" kelimesi bir şeyin başlangıcı veya sonu mânalarına gelir.[545] Âlimler kelimenin "başlangıç" ifade etmesi konusunda görüş ayrılığı içindedirler. Bir kısım bilginler kelimenin başlangıç mânasına geldiğini söylerken, bir kısmı da son mânasına geldiğini söylemektedir.[546] İbn Hacer,[547] Tayyibî[548] ve Azimabadî[549] kelimenin asrın sonunun ifade ettiği görüşündedirler.

Azimbadi, Zührî ve Ahmed b. Hanbel'in mütekaddimin ve müteahhirinden olmalarını delil almıştır. Ömer b. Abdülaziz'in ilk asrın müceddidlerinden birisi olduğu konusunda âlimler arasında görüş birliği oluşmuştur. Aynı şekilde âlimler, ikinci asırda ortaya çıkan müceddidin İmam Şafiî olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ömer b. Abdülaziz yüz bir yılında vefat etmiştir. Şafiî iki yüz dört yılında vefat etmiştir.[550] Ömer b. Abdülaziz'in ilk asrın başında ortaya çıkmış

542 Ömer Ubeyd Hasene, el-İçtihâd li't-Tecdîdi, s. 7
543 et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî, s. 57
544 Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha, II, 151
545 Avnü'l-Ma'bûd, c. XI, s. 386
546 A.g.e.
547 Fethu'l-Bârî, c. XIII, s. 295
548 Avnü'l-Ma'bûd, c. XI, s. 389
549 A.g.e. c. XI, s. 387
550 A.g.e.

müceddit olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü birinci asrın başında daha doğmamıştı. Aynı şekilde İmam Şafiî'nin doğumu da ikinci asrın başlangıcına denk gelmez.[551]

3- Bir Şahsın Müceddit Olarak Kabulü İçin Asrın Başında Ölmüş Olması Şartı Aranabilir mi?

Bazı âlimler, bir şahsın müceddit olarak nitelendirilebilmesi için o kişinin, asrın başında vefat etmiş olmasını şart koşmuşlardır. Ancak bu görüş kabul görmemiştir. Çünkü hadiste geçen "ba's" kelimesi gönderme ve açığa çıkarma mânalarına gelir. Ölüm ise yok olma ve zeval anlamına gelir.

Hadisin mânası şudur: Müceddit asrın sonunu görür. Onun tecdit nitelikli amelleri bu dönemde ortaya çıkar. Kendisi barış yanlılığıyla tanınır, onun faydası bütün kesimlere ulaşır. Asrın sonunda vefat etmesi veya sonraki asır girene kadar yaşıyor olması şart değildir.[552]

4- Asrın Müceddidi Bir Kişi midir, Yoksa Birden Çok Olabilir mi?

Hadiste geçen "dinini yeniden yorumlayacak olan" ifadesi geçmişle ve bulunulan zamanla ilişkilidir. Burada üzerinde durulması gereken, müceddidin sayısı ve niteliğidir. Bir kişi mi olacaktır, bir grup veya cemaatin bu görevi yerine getirmesi mümkün müdür?

Çoğunluk, müceddidin her asırda bir kişi olacağı görüşündedir. Suyutî, bunun cumhurun görüşü olduğunu söylemektedir. Konuyla ilgili şiiri şöyledir:

"Müceddidin bir kişi olduğu görüşü yaygındır, hadis ve cumhur buna işaret eder."[553]

Başka bir grup da dilsel gerekçelerle ortaya çıkmak suretiyle hadiste geçen ismi mevsulün umum ifade ettiğini söylemiştir.[554] Buna göre müceddit bir kişi olabileceği gibi müceddit de olabilir.[555] İbn Hacer, İbnü'lEsîr, Zehebî, İbn Kesir, Münavî ve Azimabadi bunlardandır.[556] Araştırmalar doğrultusunda ismi mevsulün umum olarak algılanmasının evla olduğu görülmektedir. Realite her asırda birden çok müceddidin ortaya çıktığını göstermektedir. Tecdit son derece önemli bir iştir. Çünkü bunun dinin herhangi bir alanıyla sınırlı kalması sözkonusu değildir. İslâm dininin kapsamı, bir kişinin bütün boyutlarıyla kuşatamayacağı kadar geniştir. Dolayısıyla kapsamlı, mutlak bir tecdit hareketinin gerçekleştirilebilmesinde oluşturulan tecdit grupları dahi zorlanabilecektir.[557]

551 et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî, s. 58
552 A.g.e. s. 61
553 Avnü'l-Ma'bûd, c. XI, s. 394
554 et-Tecdîd fi'l-Fikri'l-İslâmî, s. 61
555 A.g.e.
556 A.g.e. s. 62, 63
557 A.g.e. s. 65

5- Tecdit Konusu Olan, Ümmetin Dinidir

Hadiste geçen "dinini yeniden yorumlayacak olan" ifadesinde din ümmete izafe edilmiştir. Çünkü din, Allah'ın elçisini kendisine uymak üzere gönderdiği ilâhi yöntem mânasına gelir. Dinin kapsadığı inanç, ibadet, ahlâk ve kişinin kendisiyle rabbi ve diğer insanlar arasındaki ilişkilerini düzenleyen uygulama alanları Allah'tan indiği gibi sabittir. Bu alanlarda ilâhi buyruklar vardır, değişme ve tecdit sözkonusu olmaz. Ancak "ümmetin dini" ifadesi, ümmetin dinle olan alakasına, dine bağlılıklarına ve dinin gösterdiği ahlâkı benimsemelerine işaret eder. Bu tecdidin kabul edilebilir mânasıdır. Böylece insanlar sosyal ilişkilerinde bulunmaları gereken seviyeye yükseltilmiş olurlar.[558]

558 el-Kardâvî, Min Ecli Sahvetin İslâmiyyetin, s. 26-27

3. KONU

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN AKİDE'YE VERDİĞİ ÖNEM

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN EHLİ SÜNNET AKİDESİNE ÖNEM VERMESİ

Ömer b. Abdülaziz Ehli Sünnet akaidine önem vermiş; onun öğrenilmesi, öğretilmesi ve insanlar arasında yayılması konusunda son derece hırslı davranmıştır. Ehli Sünnet akaidiyle ilgili görüşleri akait, tefsir, hadis, fıkıh eserlerinde ve diğerİslâmî kaynaklarda dağınık olarak yer almıştır. Hayat b. Muhammed b. Cibrîl bilimsel çabasını ortaya koyarak, onun farklı eserlerdeki görüşlerini bir araya getirmek suretiyle mastır tezi hazırlamıştır. Ömer b. Abdülaziz'in hayatıyla ilgili olarak hazırlanan çok sayıda kitabın hiç birisi meseleleri derinlemesine ele alarak bütün konulara ışık tutmamış, insanları bilinçlendirme, Kur'an ve Sünnette ifade edilen sağlam inancı öğretme konusundaki hırsına değinmemiştir. Ömer b. Abdülaziz'in üzerinde durduğu önemli konulardan bazıları şunlardır:

ALLAH'IN BİRLİĞİ

Tevhit, İslâm dininin ve bütün ilâhi dinlerin esasıdır. Bütün peygamberler onu anlatmakla görevlendirilmiş, bütün kitaplar bu esas üzere indirilmiştir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberler tevhide dâvet etmişlerdir. O, insanların ve cinlerin yaratılış gayesidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."[559] Sahabe, tâbiin ve sonraki dönem İslâm bilginleri, tevhidin bu çeşidine önem vermekteydiler. Bu konuda payı büyük olanlardan birisi de Ömer b. Abdülaziz'dir.[560]

Ömer b. Abdülaziz'den rivayet edilenlerin açıklanmasından önce mutlak olarak tevhitten kastedilenin ne olduğunun açıklanması yerinde olur. Tevhit, Allah'a şirk koşulmaksızın ibadet edilmesidir. İbadet edilme hakkının tek sahibi Yüce Allah'tır.[561] Bazıları tevhidi kulların fiilleri doğrultusunda tanıladılar. Tevhitten kastedilenin ve talep edilenin bundan ibaret olduğunu söylediler. Bu tarife göre tevhit, şirk koşmaksızın bir olan Allah'a ibadet etmek, onu sevmek, ondan korkmak, ondan

559 Zâriyât Suresi 51/56
560 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 199
561 Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, c. I, s. 29

ümidini kesmemek, ona tevekkül etmek, onu istemek, yalnızca ona yönelmek, yarattığı başka bir kişiyi veya varlığı ortak koşmaksızın malî ve bedenî ibadetlerle ona yaklaşmaktır.[562]

Ömer b. Abdülaziz'den dua, bereket, korku, ümit, tevekkül ve şükürle ilgili rivayetler vardır.

Dua

Ömer b. Abdülaziz elindeki çakıl taşlarıyla oynayan bir adamın yanından geçiyordu. Adamın, "Allah'ım beni hurilerle evlendir" dediğini duydu. Ona yaklaştı ve "Evlenmek isteyenlerin en kötüsü! Çakıl taşlarıyla oynamayı bırak da Allah'a samimiyetle dua et" dedi.[563] Ömer b. Abdülaziz bu sözünde samimiyet ve gönül huzurunun duanın şartı olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Kitap ve Sünnet de duanın böyle olmasını istemektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Dindar ve ihlâslı olarak Allah'a dua edin."[564] Hz. Muhammed şöyle buyuruyor: "Allah'a onun karşılık vermesine hazır olduğunuzda dua edin. Bilin ki Allah, kalbi gafil olanın duasına karşılık vermez."[565]

Ömer b. Abdülaziz şöyle söylemiştir: "Allah'ım en çok sevdiğin şey olan tevhitte sana ettim. En çok sevmeğin şey olan inkârda da sana isyan etmedim. Bundan dolayı beni bağışla."[566] Burada Ömer b. Abdülaziz itaat ve tevhidi bağışlanma için aracı kılmıştır. Mağaraya sığınan üç kişi hadisinde[567] olduğu gibi, salih amellerin kurtuluş için aracı kılınması dinin ruhuna uygundur. Onlar, Allah dualarına icabet etsin ve sıkıntılarını gidersin diye salih amellerini aracı yapmışlardı. Âyette geçtiği üzere müminler de imanlarını duadan öne almak suretiyle aracı edinmişlerdir. "Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, 'Rabbinize inanın!' diye imana çağıran bir dâvetçiyi (Peygamber'i, Kur'an'ı) işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al, ey Rabbimiz!"[568] Onlar duadan önce imanlarını zikrettiler. Bunun örnekleri çoktur.[569]

Şam'da deprem oldu ve Ömer b. Abdülaziz bölge halkına gönderdiği mektupta bu sarsıntıyla Allah kullarını cezalandırdığını, belirtilen ayın belirtilen gününde toplu olarak namaz kılınacağını, insanların ellerinde bulunanları Allah yolunda harcamaları gerektiğini yazdı.[570] Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Temizlenen, Rabbinin

562 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 200
563 el-Hıyle, V, 287
564 Mümin Suresi, 40/14
565 Tirmizî, V, 483
566 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer b. Abdülaziz, s. 242
567 Müslim, 2743
568 Âli İmaran 3/193
569 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 219
570 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 64

adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir."[571] Hz. Âdem'in söylediği gibi söyleyin: "Biz nefislerimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ki zara uğrayanlardan oluruz."[572] Hz. Nuh'un söylediği gibi söyleyin: "Eğer beni bağışlamaz ve bana merhamet etmezsen, zarara uğrayanlardan olurum."[573] Hz. Yunus'un söylediği gibi söyleyin: "Senden başka ilâh yoktur. Seni eksikliklerden tenzih ederim. Ben zalimlerden oldum."[574] Ömer b. Abdülaziz Şam'da deprem olduğunda insanlara Allah'a sığınmalarını, Allah yolunda harcamayı ve namaza çıkmayı emretti.[575]

Meymun b. Mihran şöyle demiştir: Ömer b. Abdülaziz'le birlikteydim. Zaman ilerledikçe gözlerinden akan yaşlar arttı, şiddetle ağlamaya ve ölümü istemeye başladı. "Neden ölümü istiyorsun? Allah senin aracılığında birçok hayrı var etmiş, birçok sünneti ihya etmiş, birçok bid'atı yok etmiştir" dedim. "Âyette belirtilen Salih kul gibi olmayayım mı?" dedi ve şu âyeti okudu: "Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve âhirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat."[576] İman üzere ölüm için dua talep etti ve salihlere uyarak bu şekilde dua etti. Bu peygamberlerin duası ve salih kulların davranışıdır. Ömer b. Abdülaziz de dinî konularda ortaya çıkan fitneden korktuğu için bu şekilde dua etmiştir. Bazı kaynaklarda rivayet edildiği üzere, özellikle oğlu Abdülmelik, kölesi Müzâhim ve kardeşi Sehl öldüğünde üzüntüden ölüm için dua etmiştir.[577]

Şükür

Yahya b. Saîd'in rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdülaziz şöyle söylemiştir: "Nimetlerin zikri, onlardan dolayı Allah'a şükretmektir."[578] Ömer b. Abdülaziz'in başka bir sözü şöyledir: "Allah'ın nimetlerini, ona şükrederek yüceltin."[579] Görevlendirdiği kişilerden birisine yazdığı mektubunda şöyle diyor: "Sana Allah'tan korkmanı tavsiye ediyorum. Yüceliğinden dolayı sana verdiklerinden ve yanında bulunanlardan dolayı şükretmeni teşvik ediyorum. Muhakkak ki şükür nimetleri artırır, nankörlük azaltır."[580] Ömer b. Abdülaziz verdiği bol nimetler sebebiyle Allah'a şükretmeye teşvik etmiştir. Kitap ve Sünnet de buna işaret etmektedir. Yüce Allah şöyle bu-

571 A'lâ Suresi, 87/14-15
572 A'raf Suresi, 7/23
573 Hûd Suresi, 11/47
574 Enbiyâ Suresi, 21/87
575 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 220
576 Yusuf Suresi, 12/101
577 el-Ikdü'l-Ferîd, c. IV, s. 396
578 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. VIII, s. 240
579 İbn Ebi'd-Dünyâ, Kitâbu'ş-Şükri Lillâhi Teâlâ, s. 19
580 İbn Ebi'd-Dünyâ, Zemmü'd-Dünya, s. 81

yuruyor: "Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin."[581] Başka bir âyet şöyledir: "Beni anın ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin."[582] Şükür beraberinde artış getirir. Yüce Allah bununla ilgili olarak şöyle buyurur: "Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir."[583] Ömer b. Abdülaziz'den nakledilen haberler, Allah'ın kullarına verdiği nimetler karşısında selefin ortaya koyduğu tavrı anlamamızı sağlamaktadır.[584]

Tevekkül

Hakem b. Ömer'in belirttiğine göre Ömer b. Abdülaziz'in üç yüz hizmetçisi ve üç yüz güvenlik görevlisi vardı. Hizmetçilerinden birisine şöyle diyordu: "Kaderim belirlidir. Ecelim beni beklemektedir. Kim söylediğimi yaparsa ona on dinar var. Dileyen ailesine de başvurabilir."[585] Ömer b. Abdülaziz Medine'den çıktığında kölesi Müzahim aya baktı ve havanın kapalı olduğunu gördü.586 Müzahim havanın kapalı olduğunu söyleyemedi ve "Görmüyor musun ay ne kadar güzel" dedi. Ömer b. Abdülaziz aya baktı ve kapalı olduğunu gördüğünde, "Havanın kapalı olduğunu mu söylemek istiyorsun" dedi ve şöyle devam etti: "Ey Müzahim! Biz aya veya güneşe bakarak yola çıkmıyoruz. Biz Allah'a güvenerek yola çıkıyoruz."[587] Bu örneklerden Ömer b. Abdülaziz'in sebepleri göz ardı etmemekle birlikte, Allah'a tevekkül konusunda nasıl davrandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Tevhidin asıllarından birisi olan tevekkül, sebepleri dikkate alarak gerekenleri yaptıktan sonra, sonucu Allah'a havale etmektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Öyle ise ona kulluk et ve ona tevekkül et."[588] "Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et."[589] Tevekkül, istenilenin elde edilmesinde var olan en büyük sebeplerden birisidir. Tevekkülle istenilenler elde edilir, istenilmeyenler uzaklaştırılır. Sebepleri dikkate almayanın tevekkülü doğru değildir. Fakat tamamıyla sebeplere bağlanmamak, tevekkül anlayışının kemali için gereklidir. Aynı şekilde, sebepleri tamamen görmezden gelmek de tam bir tevekkül anlayışıyla bağdaşmaz. Kişi kalbiyle sonuçların Allah'tan olduğuna inanmalı ve bedeniyle gereken sebepleri oluşturmalıdır.[590]

581 Bakara Suresi, 2/172
582 Bakara Suresi, 2/152
583 İbrahim Suresi, 14/7
584 el-Âsâru'l-Vâride, c. I, s. 230
585 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. V, s. 136
586 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 235
587 İbn Abdilhakem, Sîratü Ömer, s. 32
588 Hud Suresi, 11/123
589 Furkan Suresi 25/58
590 Medâricü's-Sâlikîn, c. II, s. 125

Korku ve Ümit

Yezid b. İyâz b. Ca'debe'nin rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdülaziz'in Süleyman b. Ebî Kerîme'ye yazdığı mektup şöyledir: "Allah'ı yüceltmeye ve ondan korkmaya en layık olan kişi, Allah'ın benim gibi kendisini imtihan ettiği kişidir. Allah'ın huzurunda, ona isyan edenler içinde, hesabı benden daha şiddetli kimse yoktur. Bulunduğum yer bana dar oldu, evimin helâk olacağından korktum. Ancak Allah rahmetinden bana ulaştırırsa kurtulabilirim. Allah yolunda savaşa çıktığını duydum. Cephede mevzi aldığında Allah'ın beni şehitlikle rızıklandırması için dua etmeni istiyorum. Durumum şiddetli ve içinde bulunduğum tehlike büyüktür. Beni imtihan eden Allah'tan merhamet ve bağışlanma diliyorum."[591]

Rabî' b. Sübra oğlunu, kardeşini ve hizmetçisini kaybettiği günlerde Ömer b. Abdülaziz'e şöyle söylemiştir: "Ey Emirü'lmüminin! Böyle art arda musibetlere uğrayan başka birisini görmedim. Senin oğlun gibi oğul, senin kardeşin gibi kardeş, senin hizmetçin gibi bir hizmetçi görmedim." Bir süre başını eğip bekledikten sonra söylediklerimi tekrar etmemi istedi, tekrar söyledim. Ömer b. Abdülaziz "Hayır! Onlar hakkında kader neyse benim de Allah'tan istediğim odur" dedi.[592]

Katâde'nin rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz'in veliahtına yazdığı mektup şöyledir: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Emirü'lmüminin Ömer b. Abdülaziz'den Yezîd b. Abdülmelik'e... Selâm üzerine olsun. Bir olan Allah'a hamd ediyorum. Bu mektubu ağrılarımın şiddetlendiği bir zamanda, helâk olurken yazıyorum.

Muhakkak ki ben görevlendirildiğim işten dolayı sorumluyum. Dünya ve âhiretin sahibi beni mutlaka hesaba çekecektir. Yaptığım hiçbir davranışı Allah'tan gizleyemem. Âyette şöyle buyruluyor:

'Andolsun, onlara (yaptıklarını) tam bir bilgi ile anlatacağız. Çünkü biz onlardan uzak değiliz.'[593]

Eğer Rahman olan Allah benden razı olursa, büyük korkudan kurtulmuş olurum. Eğer böyle olmazsa vay halime! Allah'tan, rahmetiyle beni cehennem azabından kurtarmasını, cennetiyle mükâfatlandırmasını ve rızasını istiyorum.[594]

Ömer b. Abdülaziz'in sözlerinden, korku ve ümit arasında dengeli bir duruş sergilediğini görüyoruz. Şüphesiz korku ve ümit arasında yaşamak, selefin inanç ve düşünce tarzıdır. Bu Allah'ın azabından güven içinde olmakla, onun rahmeti

591 Tabakât, c. V, s. 394, 395
592 el-Âsâru'l-Vâride, c. I, s. 241
593 Araf Suresi, 7/7
594 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 244

konusunda ümitsiz kalmak arasında denge yoludur. Selef de Allah'ın azabından korkuyor ve rahmetini ümit ediyordu.[595] Onlar şu âyetin ışığında yaşıyorlardı:

"Onların yalvardıkları bu varlıklar, 'Hangimiz daha yakın olacağız?' diye Rablerine vesile ararlar. Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur."[596]

Allah (cc) şu âyetle korku ve ümit arasında olanları övmüştür:

"(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, âhiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi?"[597]

ESMAÜ'L-HÜSNA

Allah'ın güzel isimleri: Bunlar, onun zatına işaret eden kelimelerdir. Bu isimler, benzersiz bir şekilde Allah'ın kemal sıfatına sahip olduğunun, ayıp ve noksanlık bildiren isimlerle sıfatlandırılmadığının ispatını içermektedir.[598] Allah'a esmâü'lhüsnâ ile dua ederiz. Bu isimler Kitap ve Sünnetle bize kadar ulaşmıştır. Bunlar Allah'ı övmeyi gerektirir.[599] Kur'an'ı ve hadisleri okuyan kişi, Allah'ın kendisini farklı isimlerle isimlendirdiğini görür. Ayrıca Resûlüllah, Rabbini farklı isimlerle isimlendirmiştir. Allah'ın ve elçisinin sabit kıldığı isimleri selef de olduğu gibi kabul etmiştir. Çünkü Allah'ı kendisinden daha iyi bilen yoktur ve Allah'tan sonra onu en iyi bilen Hz. Muhammed'dir.

Allah'ın bütün isimleri güzeldir. Onun özel isimleridir ve sıfatlarını belirtir. İsimleri hem zatı hem de sıfatları bakımından hakikattir. Bunlar teşriî irade ile belir- lenmiştir, değiştirilemez. Esmâü'lhüsnâ belirli bir sayıyla sınırlı olmadığı gibi, yaratılmış da değildir. Bu alanda inkâr caiz değildir.[600]

Ömer b. Abdülaziz'in hutbelerine ve mektuplarına bakıldığında esmâü'lhüsnâdan kullandığı bazı isimler ortaya çıkmaktadır. Ömer b. Abdülaziz'in yolu, Kitap ve Sünnetin işaret ettiği hak yoldur. Ehli Sünnet, esmâü'l-hüsnâ ile ilgili bir kısmı Ömer b. Abdülaziz'in sözlerinden çıkarılabilecek olan bazı kurallar koymuşlardır. Bu kurallardan bazıları şöyledir:

• Allah'ın isimleri ezelîdir. Ömer b. Abdülaziz şöyle söylemiştir: "Allah hakkındaki en büyük cahillik, onun ilminin varlıkların yaratılmasından sonra ortaya çıktığını

595 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 245
596 İsra Suresi, 17/57
597 Zümer Suresi, 39/9
598 Hâlid Abdullatif, Menhecü Ehli's-Sünne ve Menhecü'l-eşâira fî Tevhîdillâh, c. II, s. 391
599 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 276
600 A.g.e. c. I, s. 287

söylemektir. Başlangıcı olmayan Yüce Allah her şeyi bilir. Hiçbir şeyi yaratmadan önce ve her şeyi yarattıktan sonra her şeye şahittir."[601] Ömer b. Abdülaziz esmâü'lhüsnâdan "Alîm" ve "Şehîd" isimlerini zikretmiştir. Ehli Sünnetin yaklaşımı da böyledir.[602]

• Esmâü'l-hüsnâ tevkifîdir. Yani o güzel isimleri belirleyen Yüce Allah'tır. Bu Ehli Sünnetin görüşüdür. Bu, Allah'ın kelâmının tümevarım yoluyla incelenmesiyle ortaya çıkan bir sonuçtur. Çünkü bunların tamamı Kitap ve Sünnette belirtilen isimlerden ibarettir. Hak böyledir. Allah'ın, Kitabında belirttiği veya elçisinin diliyle söylettiği isimler dışında başka lafızlarla isimlendirilmesi caiz değildir.[603]

• Esmâü'l-hüsnâ özel isimler ve sıfatlardır. Özel isim olarak nitelendirilme sebebi, bu lafızların Allah'ın zatına işaret etmesidir. Bu isimlerin sıfat olarak ifade edilmesinin sebebi de taşıdıkları mânalardır. Dolayısıyla, özel isim olmaları bakımından eş anlamlıdırlar. Ancak sıfat olmaları bakımından her birisi özel mânaya işaret ettiği için birbirinden farklıdırlar. el-Hay, er-Rahman, er-Rahim isimlerinin hepsi aynı zata işaret eder, bir olan Allah'ın isimleridir. Ancak "el-Hay" kelimesiyle "erRahman" kelimesinin mânaları aynı değildir.[604] Selefin esmâü'lhüsnâ konusundaki inancına, İslâm'a dâhil bazı gruplar muhalefet etmişlerdir. Cehmiyye[605] esmâü'lhüsnâyı inkâr etmiştir. Tevhidi koruma düşüncesiyle böyle bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Onlara göre esmâü'lhüsnânın ispatı sonradan ortaya çıkmış arazların ispatı anlamına gelir. Bundan dolayı, "el-Kâdir" ve "el-Hâlık" isimlerinden başkasını kabul etmediler. Allah'tan başka kimsenin "Kâdir" ve "Hâlık" olamayacağını söylediler. Cehmiyeye göre başkası için kullanılabilen isimler ve sıfatlar Allah için kullanılamaz.[606] Bu sebeple Müslüman, ileri gitmemeli, inkâra götüren bid'at, tahrip ve tevilleri terk etmelidir.[607] Yüce Allah şöyle buyuruyor: "En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır."[608]

• Ömer b. Abdülaziz'in hutbe ve mektuplarında esmâü'lhüsnâdan şu isimler kullanılmıştır: Allah (cc), er-Rab, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Habîr, el-Kerîm, el-Hay, er-Rakîb, eş-Şehîd, el-Vâhid, el-Kahhâr, el-Aliyy, el-Azîm, el-Afüvv, el-Ğafûr, el-Azîz, el-Hakîm, el-Vâris, el-Hâlık, el-Alîm.[609] Bu isimlerden bazılarını ayrı ayrı ele alacağız:

601 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 304
602 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 305
603 A.g.e.
604 el-Kavâid, s. 8
605 Sonraki konularda bu mezheple ilgili bilgiler verilecektir
606 Minhâcü's-Sünne, c. II, s. 526
607 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 306
608 A'raf Suresi 7/180
609 A.g.e. c. I, 279-306

1- er-Rabb

Ömer b. Abdülaziz şöyle diyordu: "Ya Rabbi! Aklımı benim için faydalı kıl!"[610] "er-Rab" esmâü'l-hüsnâdandır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir."**[611] Rab, "bir şeyi ıslah eden" demektir. Bir şeyin rabbi, onun sahibi demektir. Allah (cc) kulların sahibi, onları ve işlerini ıslah edendir.[612] Kelimenin mastarı "rubûbiyet"tir. Bir şeye sahip olan, onun rabbidir. "Rabbü'd-dâr" "evin sahibi" demektir. "Rab" kelimesi mârife olarak "er-Rab" şeklinde yalnızca Yüce Allah için kullanılır. Çünkü o, her şeyin sahibidir.[613]

2- el-Hayy

Ömer b. Abdülaziz'in bir arkadaşının ölüm haberi kendisine verilmişti. Taziye için cenaze evine gittiğinde insanların yüksek sesle, bağıraçağıra ağladıklarını gördü ve onlara, "Ölümü sebebiyle ağladığınız sahibiniz size rızık veremez. Ancak rızık vermekte olan diridir, ölmez" dedi.[614] "el-Hayy" Allah'ın isimlerinden birisidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Allah kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Diridir, kayyumdur."**[615] Onun varlığı için yokluk hiçbir zaman sözkonusu olmamıştır. İlim, kudret, işitme, görme ve diğer sıfatların kemali hayat sıfatının gereğidir.[616]

3- el-Vâhidü'l-Kahhâr

Ömer b. Abdülaziz hizmetçisi Müzâhim'e şöyle demiştir: "Ey Müzâhim! Biz güneşle veya ayla değil, bir ve kahredici olan Allah'ın izniyle yola çıkıyoruz."[617] "el-Vâhidü'l-Kahhar" Allah'ın isimlerindendir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hâkim) olan Allah'ın huzuruna çıkarlar."**[618] el-Vâhidü'lKahhâr, yüceliğinde, isimlerinde, sıfatlarında, fiillerinde ve kahrında bir, âlemdeki her şeyi tasarrufu ve düzenlemesi altında bulunduran yaratıcı. Hiçbir varlık onun izni olmadan hareket edemez ve hiçbir varlık onun izni olmadan duramaz.[619]

4- el-Aliyyü'l-Azim

Ömer b. Abdülaziz ordu komutanlarına yazdığı mektubunda şöyle diyordu: Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.[620] el-Aliyyü'l-Azîm, Allah'ın isimlerindendir.

610 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 68
611 Sebe Suresi, 34/15
612 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 281
613 Ez-Zeccâcî, İştikâku Esmâillâhi'l-Hüsnâ, s. 32, 33
614 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 288
615 Bakara Suresi, 2/255
616 İştikâku Esmâillâhi'l-Hüsnâ, s. 102
617 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 32
618 İbrahim Suresi,, 14/48
619 Tefsîru's-Sa'dî, s. 328
620 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 81

Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür."**[621] Zâtı itibariyle Arş'ının üzerindedir, kahrıyla bütün yaratılmışlar karşısında yücedir. Kemal sıfatının gereği olarak kudretiyle yücedir.[622] Azim olan Allah karşısında bütün zorbaların zorbalıkları geçersiz ve etkisiz hale gelir, kahrettiren krallar küçülür, basitleşir. O, büyüklük iddiasında bulunan bütün varlıklardan üstündür.[623] Bunlar, Ömer b. Abdülaziz'in mektuplarında ve hutbelerinde karşımıza çıkan güzel isimlerden bazılarıdır. Tamamı bunlardan ibaret değildir. Burada ifade edilenler örnek niteliğindedir.

ALLAH'IN SIFATLARI

Allah'ın sıfatları onun kemaline işaret eder, ilâhi zâtıyla vardır, kâimdir. Allah'ın kitabında haber verdiği ve elçisinin diliyle insanlara öğrettiği ilim, hikmet, işitme, görme, el, yüz vb. onun sıfatlarındandır. Allah'ın sıfatlarında tevhit, onu ispat veya ret şeklinde kendisinin ve elçisinin belirttiği isimlerle sıfatlandırmaktır. Kendisinin sabit kıldığı şey, onun için ispat edilmiştir; kendisinin reddettiği şey de onun için imkânsız olmuştur.[624]

Bu konuda asıl olan Allah'ı, kendisinin öğrettiği ve elçilerinin diliyle ortaya koyduğu isimlerle sıfatlandırmaktır. Kendisi için belirttiği sabit olmuş, kabul etmediği de muhal hale gelmiştir. Selef bu konuda mahiyetini ve niteliğini araştırmadan, teşbihe düşmeden, tahrif ve değiştirmeye yönelmeden yüce Allah'ın beyanına tâbi olmuştur. Aynı şekilde selef, ayetlerinde ve delillerinde inkâra sapmaksızın kendisi için ispat ettiğini kabul etmekle birlikte, Allah'ın reddettiğini muhal görüyordu.

Âyette belirtildiği üzere, Allah (cc) isimlerini ve sıfatlarını inkâr edenleri şöyle yermektedir:

"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır."[625]

"Âyetlerimiz konusunda (yalanlama amacıyla) doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz. O halde kıyamet gününde ateşe atılan mı, yoksa güven içinde gelen kimse mi daha iyidir? Dilediğinizi yapın. Şüphesiz o, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir."[626] Onların yolu, teşbihe düşmeksizin Allah'ın diğer varlıklara

621 Bakara Suresi, 2/255
622 Tefsîru's-Sa'dî, s. 110
623 A.g.e.
624 Ekvâlü't-Tâbiîn fî Mesâili't-Tevhîd ve'l-İman, c. III, s. 874
625 Araf Süresi 7/180
626 Fussilet Suresi 41/40

benzemediğinin ispatı ve onun eksikliklerden tenzihi şeklindedir. "Onun benzeri yoktur." âyeti buna işaret eder. Bu âyetle teşbih ve temsil reddedilmiştir. "O, işiten ve görendir" âyetiyle de inkâr ve ta'til reddedilmiştir.[627]

Allah'ın sıfatları konusunda Ömer b. Abdülaziz'den birçok rivayet gelmiştir. Bu rivayetlerde onun görüşlerinin, Allah'ın Kitabında ve elçisinin dilinde beyan ettiği açıklamalarla tamamıyla mutabakat halinde olduğu görülmektedir. Ömer b. Abdülaziz'in; nefsin niteliği, yüz, ilim, yücelik, kudret, üstünlük, yakınlık, dileme, irade, gazap, rıza ve rahmet konularında açıklamaları olmuştur. Bunların bazılarını ayrıntılı olarak ele alıyoruz:

1- Nefis

Ömer b. Abdülaziz'in Dahhâk b. Abdurrahman'a yazdığı mektup şöyledir: Muhakkak ki Allah, kendisi ve ikram ettiği kullar için razı olduğu İslâm'ı hak din olarak seçmiştir. Ondan başka bir seçim kabul edilmez.[628] Bu rivayet nefis sıfatının ispatı niteliğindedir. Kitap ve Sünnetteki açıklamalar da bu yöndedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah sizi nefsinden sakındırıyor."[629]

Hz. Muhammed, Rabbine hamd ederken şöyle diyor: "Nefsini övmekle bitiremediğim gibi, seni övmekle bitiremem."[630] Allah'ın nefsi, Kitap ve Sünnette açıklandığı üzere, mukaddes zatıdır.[631] Allah'ın nefsi, sıfatlarıyla vasıflandırılmış zâtıdır. Burada kastedilen, sıfatlardan ayrı bir zat değildir. Aynı şekilde burada murat edilen zâtın sıfatı değildir.[632]

2- Vech (Yüz)

Ömer b. Abdülaziz'in Haricîlere yazdığı mektup şöyledir: "Allah'a yemin olsun ki; siz benim ilk çocuklarım olsaydınız dahi, Allah rızası ve âhiret kurtuluşu için kanlarınızın akmasına razı olurdum."[633] "Vech" Allah'ın zatıyla ilgili sıfatlardan birisidir. Kitap ve Sünnetin açıklamaları da bu yöndedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Onlar, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli olarak ve açıktan Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır."[634]

627 Mecmûu'l-Fetâvâ, c. III, s. 8
628 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 86
629 Âl-i İmran Suresi, 3/28
630 Müslim, 486
631 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 314
632 el-Fetâvâ naklen ani'l-Âsâri'l-Vâride, c. I, s. 314
633 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 75
634 Ra'd Suresi 13/22

Resûlüllah da caiz olmayan şeyi Allah'tan istemiyordu. Allah'ın yüzüne bakmanınlezzetini isterken şöyle dua ediyordu: "Allah'ım senden, yüzüne bakma hazzı istiyorum."[635]

3- Kudret

Ömer b. Abdülaziz'in bazı görevlilere yazdığı mektup şöyledir: "Seni insanlara zulme dâvet edersem, onların başına gelenler konusunda Allah'ın kudretini ve sana gelenin kalıcılığını düşün."[636] Kaderiyeye cevap olarak yazdığı mektubunda da şöyle demiştir: "Allah kudretiyle en yücedir. Bilgiyi geçersiz kılmak istediğinde buna en çok güç yetirendir."[637]

Verilen iki örnekle, Ömer b. Abdülaziz'in Allah'ın kudret sıfatı konusundaki görüşü ispatıyla ortaya çıkmış olmaktadır. Rivayetler ve akıl da bu yaklaşımı onaylamaktadır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah her şeye güç kadirdir."[638]

Ebû Mes'ûd el-Bedrî, oğluna vurduğunda Hz. Muhammed ona şöyle demişti: "Bil ki Allah'ın kudreti senin gücünden çok fazladır. Bu çocuktan uzak dur!"[639]

Bunlar, Ömer b. Abdülaziz'in Allah'ın sıfatları konusunda Ehli Sünnet inancına doğrultusunda bir yaklaşıma sahip olduğunu ispatlayan bazı örneklerdir.

KABİRLERİN MESCİT EDİNİLMESİNİ YASAKLAMASI

İsmail b. Ebî Hakem Ömer b. Abdülaziz'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Hz. Muhammed'in son sözü şudur: Allah Yahudileri ve Hıristiyanları kahretsin! Onlar peygamberlerinin kabirlerini mescit edinmişlerdir. Arap topraklarında iki din bir arada bulunmaz."[640] Husayn'ın rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdülaziz kabirlerin bina gibi yükseltilerek yapılmasını yasaklamış ve kendi mezarının da yükseltilmemesini vasiyet etmiştir.[641]

Hz. Muhammed'in hadisi, ümmetin mescitleri kabir edinmelerini yasaklamış, bunun Yahudi ve Hıristiyanların işi olduğunu belirtmiştir. Müslümanların, Kur'an'ın ifadesiyle, gazaba uğramış Yahudilere ve sapmış Hıristiyanlara uymaları yasaklanmıştır. Kabirlerin mescit edinilmemesi ve mezarların binalarla yükseltilmemesi konusunda

635 Nesâî, I, 280, 281
636 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 125
637 el-Hilye, c. V, s. 347
638 Bakara Suresi, 2/20
639 Müslim, 1659
640 Buhârî, 1330
641 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 346

selef âlimleri görüş birliği içindedirler. Mezarların yükseltilmesini yasaklaması ve kendi mezarının da yükseltilmemesini vasiyet etmesinden anlıyoruz ki; Ömer b. Abdülaziz'in görüşüyle selefin yaklaşımı aynıdır.[642]

Velîd b. Abdülmelik, Mescidi Nebî'nin yeniden yapılmasını ve Resûlüllah'ın kaldığı odaların birleştirilmesini emrettiğinde, Ömer b. Abdülaziz Medine'de bu işi sürdürmekle görevliydi. Hz. Aişe (ra)'ya ait olan ve içerisinde Hz. Peygamberle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinin bulunduğu oda da yeniden yapım kapsamındaydı. Ömer b. Abdülaziz, insanlar Hz. Muhammed'in mezarına yönelerek namaz kılmasınlar diye, kabrin sonuna bir direk diktirdi. Evin direği yıkıldıktan sonra farklı bir düzenlemeyle yeniden yapılmış. Böylece ev yedi direk üzerine bina edilmiştir.[643]

Böylece Ömer b. Abdülaziz ilmi ve hikmetiyle şirk yollarını kapatmayı hedeflemiştir. Halifeliği döneminde Mescidi Nebi'nin yapılması sırasında gösterdiği tavır da onun bu konuda ne kadar hassa olduğu göstermektedir. Hz. Muhammed'in kendi kabrinin ve başkalarının kabirlerinin mescit edinilmesini yasaklama sebebi, insanların saygıda aşırı gidip fitneye düşmelerinden korkmasıdır. Birçok millette olduğu gibi, bu belki de inkâra sebep olabilecekti.[644] Ömer b. Abdülaziz, kendi mezarının mescit edinilmesini yasaklamış ve bunu vasiyet etmiştir. Sonraki dönemlere kıyasla o dönemde insanların inançlarının son derece saf, arıduru olmasına rağmen Ömer b. Abdülaziz böyle davranmıştır. Bunun sebebi, onun, Sünetin maksatlarını doğru anlaması, Hz. Muhammed ve ashabının doğru yoluna bağlanmasıdır. Allah'ın verdiği derin anlayışla, insanlar mescit edinmesinler diye kabri üzerine bina yapılmamasını vasiyet etmiştir.

Ömer b. Abdülaziz'in tercih ettiği uygulama, Cabir b. Abdullah'ın (ra) Hz. Peygamberden rivayet ettiği şu hadisle aynı doğrultudadır: "Hz. Muhammed kabirlerin kireçlenmesini, üzerlerine oturulmasını ve binalarla yükseltilmesini yasaklamıştır."[645]

ÖMER B. ABDULAZİZ'E GÖRE İMAN KAVRAMI

Ömer b. Abdülaziz'in Adiy b. Adiy'e yazdığı mektup şöyledir: "İman ferâiz, şeriat, hadler ve sünnetlerden oluşur. Kim bunları yerine getirirse, imanı kemale erer. Kim de bunları yerine getirmezse, kâmil iman sahibi olamaz. Yaşadığım sürece amel etmeniz için, imanı size açıklayacağım. Eğer ölürsem bilin ki; yaşama hırsıyla

642 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 264
643 A.g.e. c. I, s. 265
644 Sahihi Müslim BiŞerhi'n-Nevevî, c. II, s. 185
645 Müslim, 970

dolu değilim."[646] Ca'fer b. Burkân'ın belirttiğine göre Ömer b. Abdülaziz'in kendilerine yazdığı mektup şöyledir: "Dini ortaya çıkaran ve İslâm'ı ayakta tutan esaslar şunlardır: Allah'a inanmak, namaz kılmak ve zekât vermek. Namazlarınızı vaktinde kılın."[647]

Ömer b. Abdülaziz, imanı oluşturan unsurlardan birisinin de ferâiz olduğu söyler. Bunlar namaz, oruç, hac gibi farz kılınmış ibadetlerdir. Diğer unsur olan şeriat, Allah'a, meleklere iman gibi dinî akide anlamına gelir. Hadler, zina ve şarap içme gibi yasak fiillerdir. Sünnet, yolculara zarar veren bir şeyin yoldan kaldırılması gibi mendupları içerir. İman, bütün bunları kapsar.[648]

Ömer b. Abdülaziz hakkında iman konusuyla ilgili olarak zikredilenler Kur'an, Sünnet ve selef âlimlerinin görüşlerine uygundur. Hakka boyun eğen insanlara göre iman, dil ile söylemek, kalp ile onaylamak ve davranışlarla uygulamaktır.[649]

Allah'ın şu buyrukları, imanın lisan boyuna işaret eder:

"Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini di- ğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz."[650] Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah'tan başka ilâh yoktur" diyene kadar, insanlarla savaşmakla emrolundum. Kim 'Allah'tan başka ilâh yoktur' derse, canını ve hak olanın dışında malını benden korumuş olur. Onun hesabı Allah'a aittir."[651]

İmanın kalp boyutuna işaret eden âyet şöyledir: **"Müminler o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman, kalpleri titrer."**[652] Burada kalbin ameline vurgu yapılmış ve bu iman olarak isimlendirilmiştir. Organların davranışlarının imanın unsuru olduğuna işaret eden âyet şöyledir: "Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir."[653] Anlatıldığına göre âyetin iniş sebebi şöyledir: Hz. Peygambere Kudüs'e dönerek namaz kılan ve Kâbe'ye yönelerek namaz kılma fırsatı bulamadan ölen Müslümanların durumları soruldu. Bunun üzerine Yüce Allah "Allah imanınızı zayi edecek değildir" âyetini indirdi. Bu âyetten anlaşıldığına göre, Allah (cc) Müslümanların Kudüs'e yönelerek namaz kılmalarını iman olarak isimlendirmiştir. Bu durum namaz için böyle olduğuna göre, diğer ibadetler içinde aynı ilke geçerlidir.[654]

646 Fethu'l-Bârî Alâ Sahîhi'l-Buhârî, c. I, s. 45
647 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 72
648 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 545
649 A.g.e. c. I, s. 544
650 Bakara Suresi,, 2/136
651 Müslim, 32
652 Enfal Suresi 8/2
653 Bakara Suresi, 2/143
654 el-Beyhakî, el-İ'tikâd, s. 95-96

Ömer b. Abdülaziz'in mektuplarından birisi şöyledir: "Allah'tan rahmetini diliyor, fazlından istiyor ve hidayetimi artırmasını temenni ediyorum. Verdiği afiyetle kötülüklerden uzaklaşıp tövbe etmek istiyorum."[655] Ömer b. Abdülaziz'in imanın konuşulduğu bir mecliste söylediği sözler şöyledir: "Kim onları tamamlarsa, imanı kemale ermiş olur. Kim de onları tamamlayamazsa, imanı eksik olur."[656]

Bu açıklamalar, imanın artık eksildiğini gösterir. Kitap ve Sünnetteki açıklamalarla selefin görüşleri bu yöndedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlara Allah'ın âyetleri okunduğunda, imanları artar."[657] Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Güvenilir olmayan kişinin imanı yoktur."[658] Seleften Buhari'nin sözü şöyledir: Farklı şehirlerde binden fazla âlimle karşılaştım. Ancak imanın söz ve fiili kapsadığı ve artıp eksildiği konusunda muhalefet edeni görmedim.[659]

ÂHİRET GÜNÜNE İMAN

Âhiret gününe iman, birçok farklı konuyu kapsamaktadır. Ölümden sonra gerçekleşeceğini Allah'ın ve elçisinin bizlere haber verdiği kabir azabı, kabir nimetleri, yeniden dirilme, kıyamet günü sevapların ve günahların nasıl değerlendirileceği, cennet, cehennem vb. gibi bütün kavramlar böyledir. Ömer b. Abdülaziz bu konularla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Şimdi bunları sırayla ele alacağız.

Kabir Azabı ve Nimetleri

Ömer b. Abdülaziz bir adama şöyle demiştir: Ey falan! Dün akşam, kabirlerin ziyaret edilmesini anlatan bir sure okudum: "Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı."[660] Kabirlerde bekleyen nice insan vardır. Kimisi cennete gider, kimisi cehenneme.[661]

Ömer b. Abdülaziz bir hutbesinde şöyle söylemektedir: "Ey insanlar! Gördüğünüz gibi helâk olmuş insanların ardından dünyaya geldiniz. Ölmüş gitmiş insanların evlerindesiniz. Onlar dün sizinle beraberdiler, şimdi sessizlik âlemindekilerin yanına gittiler. Kimisi iman etmelerinin sonucu olarak kıyamete kadar rahatken, kimisi de kıyamete kadar azap içindedir."[662]

Başka bir konuşmasında Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Her gün Allah'tan

655 et-Tabakât, c. II, s. 313
656 Fethu'l-Bârî, c. I, s. 45
657 Enfal Suresi, 8/2
658 el-Îman li İbn Ebî Şeybe, s. 5
659 el-Buhârî Mea'l-feth, c. I, s. 47
660 Tekâsür Suresi, 102/1-2
661 el-Hilye, c. V, s. 317
662 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 259-260

ümit ederek yeryüzüne dağılırsınız. Sonra ecel gelir, ölüm gerçekleşir. Ölen kişiyi toprağa koyarsınız. O kişi artık sevdiklerinden ayrılmış, sebepler âleminden çıkmış, hesabına yönelmiş, toprağı mesken edinmiştir. Ameli kendisini rehin almıştır. Geride bıraktıklarıyla bağlantısını kesmiş, önceden âhireti için gönderdiklerine muhtaçtır."[663]

Ömer b. Abdülaziz'in söyledikleri, kabir azabı ve nimetlerinin ispatıdır. Ehli Sünnetin inancı da böyledir. Kitap ve Sünnet nassları da bu konuya işarete eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sabit bir sözle sağ- lamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar."[664]

Sahih kaynaklar bu âyetin kabir azabıyla ilgili olarak indiğini belirtmektedir. Başka bir âyet şöyledir:

"(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar."[665]

Yeniden Dirilmeye ve Hesaba İnanma

Ömer b. Abdülaziz, Hanâsıra'da yaptığı konuşmasında şöyle demiştir: "Ey insanlar! Siz boşuna yaratılmadınız ve başıboş bırakılmadınız. Geri döndürüleceksiniz ve Allah aranızda hükmedecektir."[666]

Ömer b. Abdülaziz'in, bazı memurlarına yazdığı mektup şöyledir: Sanki insanlar rablerine geri dönmüşler ve Allah kendilerine yaptıklarını haber veriyor gibi:

"Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. (Bu) kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, iyilik edenleri de daha güzeliyle mükâfatlandırması için (böyle)dir."[667]

Cerir b. Hâzim'in belirttiğine göre Ömer b. Abdülaziz'in Adiy'e yazdığı mektupta şu ifadeler bulunmaktaydı: "İnsanlar arasındaki meselelerin hükmünü verecek kimse kalmaz ve hiçbir çıkış yolu bulunamazsa, meselenin hesap günündeki yargılamaya bırakılması gerekir."[668]

Ömer b. Abdülaziz'in, Adiy b. Ertae'ye yazdığı mektup şöyledir: "Sana sabahında kıyametin kopacağı sarsıntılı geceyi hatırlatırım. Ne zor gece, ne zor sabah! İnkârcılar için darlık vakti!"[669]

663 A.g.e.
664 İbrahim Suresi,, 14/27
665 Mümin Suresi 40/46
666 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 42
667 Necm Suresi, 53/31
668 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 448
669 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 115

Bazı ordu mensuplarına yazdığı mektupta Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Allah'a takva ile bağlanmanızı ve O'na gerektiği gibi itaat etmenizi tavsiye ediyorum. Kim cenneti istiyor ve cehennemden kaçıyorsa bilsin ki; bu günlerde tövbe kabul edilir, ölüm gelmeden, vakit dolmadan günah bağışlanır. Allah, amelleri sebebiyle insanlar ve cinler için rahatlık bahşetmiştir. Hesap günü fidye kabul edilmez, o vakit hile ile meseleler halledilemez. O gün, gizlenmekte olan her şey açığa çıkar, şefaat geçersiz olur. Bütün insanlar amelleriyle var olurlar. Mahşer yerindeki bütün insanlar gruplara ayrılmıştır. O gün ne mutlu Allah'a itaat edenlere ve ne yazık ona isyan edenlere!"[670]

Öldükten sonra diriliş ve hesap imanın gereğidir. Allah (cc) bütün yaratılmışları mahşerde toplar. Ömer b. Abdülaziz'den gelen rivayetler konunun hikmetini ve kıyamet günü inkârcıların durumlarının zor ve şiddetli olacağını göstermektedir.

Şüphesiz ki âhiret, İslâm inanç sisteminin diğerlerinden ayrıldığı temel noktalardan birisidir. Kuran'da âhirete iman konusu bazen açık, bazen kapalı, bazen de işaret yoluyla anlatılır. Allah (cc) Kur'an'da ölümden sonra dirilişe imanın vacip olduğunu açıklamıştır. Bedenlerin haşrini inkâr edenlere, kibirden başka herhangi bir sebeple inkârı mümkün olmayan aklî izahlar verilmiştir.[671] Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. Sonra da yalnız O'na döndürüleceksiniz."[672]

"Sonra (ey insanlar) siz bunun ardından muhakkak öleceksiniz. Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde (tekrar) diriltileceksiniz."[673]

"İnsan, bizim, kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir. Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: 'Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?' De ki: Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir." "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder. O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? Sonra bu, bir 'alaka' oldu. Derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi. Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eşi var etti. Şimdi, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"[674]

Öldükten sonra diriliş konusu hadislerde de açıkça yer almaktadır. İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre bir kudsî hadis şöyledir: Allah (cc) şöyle buyurdu: **"Hakkı olmadığı halde insanoğlu beni yalanladı, benim hakkımda asılsız çirkin sözler**

670 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 115-116
671 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 451
672 Rum Suresi 30/11
673 Müminûn Suresi, 23/15-16
674 Kıyame Suresi, 75/36-40

söyledi. İnsanoğlunun benimle ilgili yalanı, yaratılmışları yeniden diriltmeye güç yetiremeyeceğim konusundaki iddiadır. Hakkımdaki çirkin söz ise, evladımın olduğu iddiasıdır. Ben, arkadaş ve evlat edinmekten münezzehim."[675] Bu hadisin içeriğiyle Ömer b. Abdülaziz'den nakledilen görüşler birbiriyle tamamen uyumludur.[676]

Mîzan

Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Ölünün hallerini gördünüz mü! Yüzü kaybolur, adı unutulur, kapısı terk edilir. Sanki dünyada insanlar arasına katılmamış ve diyarları imar etmemiş gibidir. Bir zerrenin dahi mizandan gizli kalmadığı günden sakının![677] Nefsimin hoş görmediği işleri sizlere emretmekten Allah'a sığınırım. Öyle davranırsam, zararlı bir alış veriş yapmış olurum. Zalim bir kişi olduğum ortaya çıkar. Zenginlik ve fakirliğin açığa çıktığı o günde benim yoksulluğum zahir olur. Bütün bunların ölçüleri belirlenmiştir."[678]

Becdel eş-Şamî'nin, Ömer b. Abdülaziz'in arkadaşı olan babasından naklettiğine göre Ömer b. Abdülaziz şu âyeti okuyordu: **"Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."**[679] Âyeti sonuna kadar okudu, bir tarafa eğildi, düşecekti neredeyse.[680]

Anlatılanlar kabirlerden çıktıktan sonra insanların mahşerde toplanmasına, Yüce Allah'ın celal sıfatına yakışır biçimde hesap için inişine ve mizanının kurulmasına işaret etmektedir. Bu amellerin tartıldığı hakiki mizandır. Ehli Sünnetin görüşü böyledir.[681] İbn Hacer'in Ebu İshak ez-Zeccac'dan naklettiğine göre Ehli Sünnet mizana iman etme konusunda görüş birliği içindedir. Kıyamet günü ameller mizanda tartılır. Mizanın dili ve amellerle sağa yola meyleden iki kefesi vardır. Mûtezile ve onlarla aynı görüşü paylaşan başka gruplar, mizanın varlığını inkâr etmişler ve onun adaletten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşleriyle Kur'an'a ve Sünnete muhalefet etmişlerdir. Çünkü Allah (cc) insanlar karşılığını görsün ve kendileri için şahit olsunlar diye amellerin tartılması için mizanın kurulacağını haber vermiştir.[682] Bu terazi son derece hassastır. Ne eksik ne fazla tartar. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

675 Buhârî, 3093
676 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 452
677 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 255
678 el-Hilye c. V, s. 291
679 Enbiya Suresi, 21/47
680 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 248
681 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 457
682 Fethu'l-Barî, c. XIII, s. 538

"Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."[683]

Kevser Havuzu

Ömer b. Abdülaziz Dimeşk'e bir mektup yazdı. Amacı Kevser havuzu konusunda Ebu Selâm'ın Hz. Muhammed'in kölesi Sevban'dan işittiği hadisi öğrenmekti. Durumun kendisine ulaştırılmasını istedi.[684] Başka bir rivayete göre Ömer b. Abdülaziz, Ebu Selâm'a haber gönderdi. Ebu Selâm Ömer b. Abdülaziz'e gelince çok sıkıntılar yaşadığını söyledi. Ömer b. Abdülaziz amacının sıkıntı vermek değil, Sevban'dan rivayet ettiği Kevser havuzuyla ilgili hadisi öğrenmek olduğunu söyledi. Ebu Selâm'ın rivayet ettiğine göre, Sevban Resûlüllah'tan (s.a.v) şöyle duyduğunu söylemektedir: "Muhakkak ki Kevser havuzunun büyüklüğü Aden'den Amman'a kadardır.[685] Suyu sütten beyaz, baldan tatlıdır. Yıldızların sayısı kadar kâsesi vardır. Kim ondan bir yudum içerse o vakitten sonra asla susamaz. Ondan ilk olarak fakir olarak Mekke'den Medine'ye hicret edenler içer."[686] Şüphesiz Kevser havuzunun varlığına inanmak Ehli Sünnet akidesidir. Bununla ilgili açık nasslar vardır. Ayrıca konuyla ilgili hadisler de tevatür derecesine ulaşmıştır.

Sırat

Ömer b. Abdülaziz'in kardeşine yazdığı mektup şöyledir: "Ey kadreşim! Yolun zorunu aştın, kolayı kaldı. Arasattan çıkışı ve Sırat'tan geçişi düşün! Kur'an'da Hz. Muhammed'e senin diriliş ehli olduğun değil, sırat ehli olduğun vahyedilmiştir. Dünyayı gözünde büyütme. Muhakkak ki dünya evi olmayanın yurdu ve malı olmayanın malıdır."[687]

Ömer b. Abdülaziz'den rivayet edilen bu bilgiler onun Sırat'a inandığına işaret etmektedir: "İnsanlar o zor günde Arasattan çıktıktan sonra Sırat'tan geçecekler. Sırat, cehennemin üzerinden geçen kıldan ince, kılıçtan keskin köprüdür. Bütün peygamberlerin bağlıları o köprüden geçer. Günahkârlar ve münafıklar da bunlardandır. Sırattan önce insanlar zifiri karanlığın içinden geçerler. Bu karanlıktan geçerken münafıklar Müslümanlardan ayrılır ve arkadan kalırlar. Müslümanlar önden giderler ve aralarında münafıkların Müslümanlara ulaşmasını engelleyen bir sur yapılır. Her Müslüman'a ameli ölçüsünde yolunu aydınlatacak ışık verilir. Bu ışıkla inananlar sıratı geçerler. Kimisi şimşek, kimisi rüzgâr gibi geçer sıratı. Kimisi vardır ki; ameli

683 Enbiyâ Suresi, 21/47
684 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. I, s. 462
685 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 462
686 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 37
687 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 257
688 Şerhu't-Tahâviyye, s. 470

oranında kendisine verilen ışık sırat geçmek için yeterli değildir. Ayakları kayar, düşmek üzereyken elleriyle sırata tutunur, ateşte yanarak cehennemin üzerinden geçmeye çalışır."[688]

Kur'an ve Sünnet de sırattan geçileceğine işaret etmektedir. Bununla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir. Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırız."689

Hz. Muhammed şöyle buyuruyor: "Allah'a yemin olsun ki Rıdvan biatına katılanlardan hiçbirisi ateşe girmez." Hafsa (ra) Yüce Allah, "(Ey insanlar!) 'Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur' buyurmuyor mu?" deyince Hz. Peygamber, "Sonra Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtarırız da zalimleri orada diz üstü çökmüş hâlde bırakırız' âyetini duymadınız mı" dedi. Bu hadis, cehenneme uğramanın oraya girmek anlamına gelmediğine işaret etmektedir. Şerden kurtulmanın şerrin gerçekleşmesini gerektirmemesi de böyledir. Müslümanlar ateşin üzerinde bulunan sırattan geçmek suretiyle oraya uğramış olurlar.[690] İşin hakikatine bakıldığında cehenneme uğramak iki çeşittir. Birincisi; kâfir cehennemliklerin oraya uğraması olup, şüphesiz bunun mânası cehenneme girmektir. Bununla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Firavun, kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe götürecektir. Ne kötü varış yeridir orası!"[691]

Yani oraya girenler ne kötü bir giriş yapmışlardır! Cehenneme uğramanın ikinci çeşidi inananların ateşin üzerinde bulunan sırattan geçmeleri şeklinde gerçekleşir.[692] Ömer b. Abdülaziz'in yukarıda geçen rivayette kastettiği mâna da budur.

Cennet, Cehennem

Ömer b. Abdülaziz, Fatıma ve ev halkı ağlıyordu. Ancak niçin ağladıklarını bilmiyorlardı. Bir süre sonra takatleri kesildi, sabırla toparlandılar ve Fatıma, Ömer b. Abdülaziz'e "Ey Müminlerin halifesi, neden ağladın?" dedi. Ömer b. Abdülaziz "Kıyamet gününde insanların yerlerinden ayrıldığını, bir grubun cennete, bir grubun da cehenneme gittiğini, cehennemliklerin zifiri karanlık içinde çığlık attıklarını düşündüm" dedi.[693]

689 Meryem Suresi, 19/71-72
690 Şerhu't-Tahâviyye, s. 471
691 Hûd Suresi, 11/98
692 el-Eşkar, el-Kıyametü'l-Kübrâ, s. 278
693 er-Rikka ve'l-Bükâ, s. 76

Süfyan şöyle diyor: Bir gün Ömer b. Abdülaziz arkadaşları konuşurken sessiz bir şekilde bekliyordu. Ona, "Ey müminlerin halifesi! Neyin var? Neden konuşmuyorsun?" dediklerinde, "Cennetliklerin karşılıklı ziyaretleşmelerini ve cehennemliklerin çığlıklarını düşünüyordum" şeklinde cevap verdi ve ağlamaya başladı.[694]

Ömer b. Abdülaziz'in ordu komutanlarından birisine yazdığı mektup şöyledir: Allah'ın rızasına ve cennete ulaşmış kişi için dünyada fakirlik ve belalara müptela olmak zararlı bir durum değildir. Aynı şekilde Allah'ın gazabına uğramış ve cehennemlik olmuş bir kişinin dünyada bolluk içinde rahat bir hayat sürmesinin de kendisine faydası yoktur. Dünyada cennetliğin başına gelenler ve cehennemliğin tattığı lezzetlerin tamamı yok hükmündedir.[695]

Fazl b. Rabî' Fuzayl b. İyaz'dan şöyle rivayet etmektedir: Bir görevlinin Ömer b. Abdülaziz'e şikâyette bulunduğunu ve buna karşılık Ömer b. Abdülaziz'in kendisine bir mektup yazdığını duydum. Halife mektubunda şöyle diyordu: "Ey kardeşim! Cehennemliklerin orada ebedi olarak kaldıklarını düşün. Bu şekilde Allah'ın huzurundan ayrıldığını, vaktin sona erdiğini ve ümidinin kalmadığını tefekkür et!" Bu kişi mektubu okuyunca yurdundan yollara düştü ve Ömer b. Abdülaziz'e gitti. Halife, "Seni buralara getiren nedir?" diye sorunca, "Mektubunla kalbin yerinden oynadı. Allah'ın irade ettiği zamana kadar beldeme geri dönmeyeceğim" dedi.[696]

Ömer b. Abdülaziz'in cennet ve cehennemle ilgili inançları Kur'an ve Sünnetin açıklamalarıyla birebir örtüşmektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz, iyiler Naim cennetindedirler. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler."[697]

"Her kim de O'na salih ameller işlemiş bir mümin olarak varırsa, işte onlar için en yüksek dereceler, içinden ırmaklar akan, içinde ebediyen kalacakları Adn cennetleri vardır. İşte bu, günahlardan temizlenenlerin mükâfatıdır."[698] Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: **"Kişi öldüğü zaman kendisine gece gündüz kalacağı yer arz edilir. Eğer cennetliklerdense, kabri cennet bahçelerinden bir bahçe olur. Eğer cehennemliklerdense, kabri cehennem çukurlarından bir çukur olur. O kişiye kıyamete kadar o şekilde kalacağı söylenir."**[699]

Müminlerin Cennette Rablerini Görmeleri

Ömer b. Abdülaziz'in ordu komutanlarından birine yazdığı mektup şöyledir:

694 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 154
695 A.g.e. s. 250-251
696 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 124-125
697 İnfitar Suresi, 83/13-14
698 Taha Suresi, 20/75-76
699 Müslim, 2866

"Allah'a takva ile bağlanmanı ve onun emirlerine uymanı tavsiye ediyorum. Allah'ın dini sorumluluk olarak üzerinize yüklediği konularda verdiğin sözlere bağlı kal. Allah kitabıyla korunma dile. Muhakkak ki, Allah'ın dostları takva ile onun cezasından korunurlar, takva ile ona dost olurlar, peygamberler takva ile başarılı olurlar, onunla yüzleri ağarır ve rablerine bakarlar."[700]

Bu Ömer b. Abdülaziz'in başarı ve hidayet nimetlerinden sonra en büyük nimet olan müminlerin cennette Allah'ı görmeleri konusundaki inancıdır. Müminlerin o andaki nitelikleriyle ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"O günde birtakım yüzler parıldayıcıdır. Rablerine nazar edicidir."[701]

"Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır."[702] Suheyb'in rivayet etiğine göre Hz. Peygambere, "Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır" âyeti söylendiğinde o şöyle buyurdu: "Cennetlikler cennete ve cehennemlikler de cehenneme girdiklerinde şöyle seslenilir: Ey cennetlikler! Allah'ın size sözü vardır. Onu gerçekleştirmek istiyor. Cennetlikler 'yüzümüz ak, tartımız ağır değil mi! Bizi cehennemden korumasını dileriz.' derler. O gün engel ortadan kaldırılır, örtü açılır ve cennetlikler Rablerinin cemaline bakarlar. Allah'ın kendilerine verdiği hiçbir nimet, onların Rablerinin cemaline bakmalarından daha güzel değildir."[703]

KİTABA SÜNNETE VE RAŞİT HALİFELERİN UYGULAMALARINA BAĞLILIK

Kitaba ve Sünnete Tâbi Olma

Ömer b. Abdülaziz'in halifeliğinin ilk dönemlerinde yazdığı mektup şöyledir: "Allah'a karşı takvalı olmanızı, kitabına bağlanmanızı ve Hz. Muhammed'in sünnetine uymanızı tavsiye ederim.[704] Allah'ın kitabında ve elçisinin sünnetinde var olan bir uygulama karşısında farklı görüşlerle hareket etme yetkisi yoktur. Her birey nasslarda belirtilenlere göre davranmak zorundadır.[705] Benim idare vazifesini yürüttüğüm şartlarda, Allah'ın kitabına ve elçisinin sünnetine tâbi olmak, heva ve heveslerden uzak durmak zorundasınız. Kim bunun dışında bir davranış biçimi seçerse, ne dünyada ne de âhirette üstünlük elde edemez. Allah'a yemin olsun ki;

700 ed-Dârimî, er-Red ale'l-Cehmiyye, s. 103
701 Kıyamet Suresi, 75/22-23
702 Yunus Suresi, 10/26
703 Müslim, 297
704 İbn Abdulhakem, Sîratü Ömer, s. 65
705 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 67

benim ilk nefeste canımı teslim etmem, bana tâbi olanları Allah'ın Kitabı ve elçisinin sünnetinin aksine yönlendirmemden daha iyidir. İnsanlardan kimi Hz. Muhammed'in sünnetine uygun yaşamış, kimisi de farklı bir hayat biçimi ortaya koymuştur. Beni en çok üzen durum, bir kişinin benden Allah'ın elçisinin sünnetine aykırı isteklerde bulunmasıdır."[706]

Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Yüce Allah bizler için farzlar ve sünnetler tayin etmiştir. Bunlara uyanlar kurtuluşa ermiş, aykırı davrananlar ise helâk olmuşlardır."[707] Ömer b. Abdülaziz'in başka bir ifadesi şöyledir: "Aranızda Allah'ın Kitabıyla amel etmiş olmayı umuyorum. Aranızda Hz. Peygamberin sünnetiyle amel etmeye çalıştığımda, o işin sonunda nefsimin ön plana çıktığını gördüm."[708] Ömer b. Abdülaziz'in Haricîlere yazdığı mektup şöyledir: "Sizi Allah'ın kitabına ve elçisinin sünnetine çağırıyorum.[709] Allah'ın elçisinin ve ondan sonra gelen halifelerin sünnetleri, uygulamaları vardır. Kim bunlara bağlanırsa Allah'ın kitabına sımsıkı sarılmış, dinine bağlılığını ortaya çıkarmış olur. Kimsenin bunları değiştirme ve dönüştürme gücü yoktur. Sonradan gelenlerin Sünnet karşısında görüş beyan hakları da bulunmamaktadır. Allah kime hidayet vermişse, o doğru yolu bulmuş, kime yardım etmişse o kurtulmuştur. Kim de müminlerin yolundan çıkar, başka yollara saparsa, onun terk etmesi gibi Allah da onu terk eder. O kişinin varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü varış yeridir."[710]

Bu rivayetler Ömer b. Abdülaziz'in Kitap ve Sünnete ne kadar bağlı olduğunu, âyetleri ve hadislerdeki hükümleri uygulamak için ne kadar gayret ettiğini ortaya koymaktadır. Öyle ki Ömer b. Abdülaziz dinin hükümlerinin uygulanması noktasında organlarının kesilmesini ve canının alınmasını dahi göze almıştır. Ömer b. Abdülaziz'in bu yaklaşımı dinin aslıdır, özüdür. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."[711] Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur:

"Ey insanlar! Size sımsıkı sarıldığınızda asla sapıtmayacağınız iki emanet bırakıyorum. Bunlar Allah'ın Kitabı ve elçisinin sünnetidir."[712]

706 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 71
707 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 39
708 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 130
709 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 602
710 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 40
711 Nisa Suresi, 4/65
712 Malik, Muvatta', c. III, s. 93

Raşit Halifelerin Uygulamalarına Bağlılığı

Hâcib b. Halife elBercemî Ömer b. Abdülaziz'in insanlara şöyle hitap ettiğini nakletmektedir: "Dikkat edin! Hz. Muhammed ve ondan sonraki iki halifenin uygulamaları bizim için dindir. Onların uygulamalarına tâbi olur, onların çözümlemeleriyle hareket ederiz. Onların dışındakilerin uygulamaları ise bizim için bağlayıcı değildir."[713]

Ömer b. Abdülaziz'in Salim b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb'a yazdığı mektup şöyledir: "Bu ümmetin idaresinde benim imtihan olduğum konuda sen de imtihan oldun. Fakat benimle istişare etmedin ve bunu da istemedin. Mektubum sana ulaştığında Müslümanlar için deden Ömer b. Hattab'ın hayatını yaz. Muhakkak ki ben Allah'ın izni ve yardımıyla onu örnek almaya çalışıyorum. Selametle."[714] Avn b. Abdullah'a Ömer b. Abdülaziz, "Sana göre Hz. Ömer ve ibn Ömer âdil kimseler midir?" deyince Avn "Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz "Onlar kendilerini böyle yüceltmiyorlardı" dedi.[715]

Ezherî'den nakledildiğine göre bir adam Ömer b. Abdülaziz'e sarhoşken eşini boşadığını söyledi. Ömer b. Abdülaziz'in görüşü o kişinin cezalandırılması ve boşamanın geçerliliğine hükmedilmesi yönündeydi. Bu sırada Eban b. Osman deli ve sarhoşun boşamasının geçersiz olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz, "Eban, babası Osman b. Affan'dan rivayette bulurken, aksine davranmamı mı istiyorsunuz!" dedi ve o kişiyi cezalandırdıktan sonra boşamanın geçersizliğine hükmetti.[716]

Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Önümüzde Hz. Peygamberin süneti ve sonraki halifelerin uygulamaları vardır. Onlara bağlanmak, Allah'ın Kitabına sarılmaktır. Bu, dindarlığın göstergesidir. Kimse Hz. Muhammed'in sünnetini ve halifelerin uygulamalarını değiştiremez. Halifelerin uygulamaları karşısında kişisel görüşlerle hareket edilemez. Allah kime hidayet etmişse, o doğru yolu bulmuştur. Kime yardım etmişse o kurtuluşa ermiştir. Kim de Allah'ın dinini terk edip, Müslümanların yolundan başka bir yol edinirse Allah ondan uzaklaşır. Onun varacağı yer cehennemdir."[717]

Ömer b. Abdülaziz Hz. Muhammed'in sünnetine ve Raşit halifelerin uygulamalarına sıkı sıkıya bağlandı. Onun döneminde hilafet makamı, Raşit Halifeler dönemindeki değerine ulaştı. Ömer b. Abdülaziz halifelerin uygulamalarına bağlılık

713 Hilye, s. 298
714 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 108
715 Abdurrezzâk, Musannef, c. II, s. 66
716 A.g.e. c. IV, s. 31
717 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 40

konusunda son derece ısrarcı oldu. Müslümanlar ve zimmîlerle ilgili bir anlaşmazlık olduğunda, Raşit Halifelerin görüşlerine göre hareket etti. Aynı şekilde ibadetler ve muamelat alanlarında da halifelerin uygulamalarına bağlı kaldı. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i en üstün halifeler olarak nitelendirdi. Bu iki halifenin uygulamalarını Sünnet değerinde kabul etti. Bununla birlikte Hz. Osman'ın bir uygulamasını duyduğunda da ona göre hüküm verdi, uygulamalar yaptı. Münazara yapması ve mektup yazması yönüyle Haricîlerle mücadele konusunda dördüncü halife Hz. Ali'nin yoluna bağlı kalmıştır. Haricîler yüz çevirdiklerinde onlarla savaşmış, onların malları ve esirleri hakkında Hz. Ali'nin verdiği hükmün aynısını tercih etmiştir.[718] Ömer b. Abdülaziz'e göre Hz. Muhammed'in sünnetinden ve halifelerin uygulamalarından ayrılan kişi, müminlerin gittikleri yoldan çıkmış, helâk olacakların grubuna katılmış olur. Raşit Halifelerin bütün uygulamaları Hz. Peygamberin sünnetindendir. Çünkü onların uygulamaları Resûlüllah'ın (s.a.v) emrine dayanır. Dinde onun vacip kıldığından başka vacip, haram kıldığından başka haram, müstehap kıldığından başka müstehap, mekruh kıldığından başka mekruh ve mubah kıldığından başka mubah yoktur.

Hükümler ve inanç alanında Raşit Halifelere tâbi olmak selefin yoludur. Kitap ve Sünnet de buna işaret eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir."**[719] Hz. Muhammed şöyle buyuruyor: "Sünnetime ve benden sonra gelecek olan Raşit Halifelerin uygulamalarına tâbi olun. Bid'atlerden uzak durun. Çünkü din adına ortaya çıkarılan bütün bid'atler sapıklıktır."[720] Huzeyfe (r.a.) şöyle rivayet ediyor: Hz. Peygamberin yanında oturuyorduk. Şöyle buyurdu: "Yanınızda ne kadar kalacağımı bilmiyorum. Benden sonra gelecek olanlara uyun." Bunu söylerken Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'i gösteriyordu.[721]

Fıtrata Uygunluğun Ölçü Alınması

Cafer'den (ra) rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Peygambere geldi ve heveslerine uyanların durumunu sordu. Halife, dinin fıtratla uyumlu olduğunu belirttikten sonra "Bunun dışında kalanlara yazıklar olsun" dedi.[722] Buradaki ifadelerinden anlaşıldığına göre Ömer b. Abdülaziz'in görüşü insanların İslâm fıtratı üzere yaratıldıkları ve insanların sonradan fıtratlarına aykırı davranarak yanlış yollara gittikleri yönündedir. Kur'an da buna işaret eder. Konuyla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyuruyor:

718 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 637
719 Nisa Suresi, 4/115
720 Tirmizi, Sünen, V, 44
721 Tirmizi, Sünen, V, 610
722 Tabakât, V, 374

"Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanlar üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."[723]

Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyurur: "Her çocuk İslâm fıtratı üzere doğar. Sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi olarak yetiştirir. Yeni doğan yavrunun sapasağlam, ayıpsız olması gibi..." Sonra Ebu Hureyre şu âyeti okudu: "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."[724]

Sağlam fıtratı var eden Yüce Allah'tır. Sağlam fıtratlı kişiler Allah'ı severler, onun karşısında boyun eğerler ve yalnızca onun dinine bağlanırlar. Çünkü fıtratın özünde böyle davranmayı gerektiren bir güç vardır. Aynı şekilde Allah'ın dini sağlam fıtratta yerleşiktir ve diğer insanları da etkiler. Sağlam fıtrat sahibi kişi Allah'ın kurallarını bilir, genelde ve olayların ayrıntısında hissiyatını bu kurallara göre şekillendirir. Bunu açıklamak, insanları uyarmak ve meseleyi ortaya koymak için peygamberler gönderilmiştir. Aynı zamanda fıtrat, yapısıyla çelişik olan sebepleri tanıyabilecek yapıda yaratılmıştır.[725]

SAHABEYE YAKLAŞIMI VE ONLAR ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKTA TAKINDIĞI TAVIR

Abdurrahman b. elKasım'ın rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: Ömer b. Abdülaziz'in şu sözü hoşuma gitti: "Ashabın ayrılığa düşmediği yönündeki yaklaşımları doğru bulmuyorum. Çünkü yalnızca bir yol olsaydı, bu yol bütün insanların ihtiyaçlarına cevap veremeyebilir ve sıkıntı ortaya çıkabilirdi. Sahabe, kendilerine uyulan önderlerdir. Bir kişi onların görüşleri doğrultusunda hareket ederse genişlik bulur, rahatlar."[726] Ebu Ömer onun içtihat usulünün böyle olduğunu söyler.[727]

Ömer b. Abdülaziz'e Hz. Osman, Hz. Ali, Sıffin ve benzer konular sorulduğunda, "Bunlar, Allah'ın elimi koruduğu kanlardır. Ben bu konuları konuşmak istemiyorum" cevabını verdi.[728] Muhammed b. enNadr şöyle naklediyor: Ömer b. Abdülaziz'in yanında sahabenin ayrılığa düşmesinden bahsettiler ve o şöyle dedi: "Allah ellerinizi o olaylardan korudu. Ancak siz dilinizle kendinizi koruyamadınız, o olayların içine girdiniz."[729]

723 Rum Suresi, 30/30
724 Buhari, 1358
725 Şifâu'l-Alîl, 229-230
726 Cami-u beyân'il-ilm, 901-902
727 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 410
728 Tabakât, V, 394
729 Tabakât, V, 282

Ömer b. Abdülaziz diğer selef âlimleri gibi, sahabenin faziletlerini anlatma konusunda son derece istekliydi. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan razı olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[730]

Ehli Sünnet inancı sahabeyi iyilik ve güzellikle anmak, onlar arasında geçen tartışmaları konu edinmemektir. Onlar kendileri hakkında iyi düşünceler taşımaya ve hüsnü zanda bulunmaya en layık kişilerdir.[731]

İbn Hacer şöyle diyor: Ehli Sünnet âlimleri sahabenin herhangi bir sebeple aralarında meydana gelen olaydan dolayı eleştirilmesinin yasaklığı konusunda görüş birliği içindedirler. Müslümanların birbirleriyle savaştıkları olaylarda dahi her Müslüman bir içtihada tâbi olarak hareket etmiştir. Hz. Peygamberin bildirdiğine göre içtihat eden kişi hatalıyla bir sevap, isabetliyle iki sevap alır.[732] Nakledilen haberler Ömer b. Abdülaziz'in sahabeyle ilgili inancını ve yaklaşımını ortaya koymaktadır. Ehli Sünnet inancıyla Ömer b. Abdülaziz'in yaklaşımları birebir örtüşmektedir.

EHLİ BEYTE YAKLAŞIMI

İbn Kayyım, âlimlerin Ehli Beyt tabirinin sınırı konusunda görüş ayrılığı içinde olduklarını belirtmektedir. Ona göre Ehli Beytle ilgili dört farklı görüş vardır.

1. Görüş: Ehli Beyt sadaka verilmesi haram olanlardır.

- Haşimoğulları ve Muttalipoğullarıdır.
- Yalnızca Haşimoğullarıdır.
- Galip ve sonrasındaki bütün Haşimoğullarıdır.

2. Görüş: Ehli Beyt Hz. Peygamberin soyu ve eşlerinden ibarettir.

3. Görüş:Ehli Beyt kıyamete kadar Hz. Muhammed'e tâbi olanlardır.

4. Görüş: Ehli Beyt ümmetin takvalılarıdır.[733]

Ömer b. Abdülaziz birinci görüşü tercih etmiştir. Buna göre Ehli Beyt sadaka verilmesi haram olanlardır.[734]

730 Fetih Suresi, 48/18-19
731 es-Semeru'd-Dâni fi Takrîbi'l-Maânî Şerhu Risâleti Ebu Zeyd, s. 23
732 Fethu'l-Bârî, XIII, 34
733 Celâü'l-Efhâm Fi's-Salâti ve's-Selâm alâ Hayri'l-Enâm, s. 109
734 A.g.e. 110-119

Şia'ya göre Ehli Beyt Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların soylarından ibarettir. Ancak bu görüş âyet ve hadislere aykırı olduğu gibi, dil kuralları ve ilgili örfle de çelişkilidir. Çünkü Ehli Beyt ifadesi Kur'an'da Hz. Peygamberin eşlerine hitaptan önce gelmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."[735]

Hz. Ali isimli kitabımda bu âyeti ele aldım ve Şia'ya cevap verdim.

Bunlar Ömer b. Abdülaziz'in Ehli Beyte yaklaşımını, onların maddi ve mânevi haklarıyla ilgili tavrını ortaya koymaktadır. O, Ehli Beytin haklarını ihmal etmeksizin haddi aşmadan yerine getirmiştir.[736] Ömer b. Abdülaziz Ehli Beyte yönelen zulme engel olmuş, var olan zulmü ortadan kaldırmış, onlara maddi ve mânevi ihsanlarda bulunmuştur. Cüveyriye b. Esma'nın naklettiğine göre, Ömer b. Abdülaziz'in merhametinin genişliğini izah babında Hz. Ali'nin kızı Fatıma'nın (r.a.) ifadeleri şöyledir: Medine valisi iken Ömer b. Abdülaziz'in makamına gittim. Oradakilerin tamamı dışarı çıkmıştı. İdare makamında yalnızca ben kalmıştım. Şöyle dedi: "Ey Ali'nin (r.a.) kızı! Allah'a yemin olsun ki; yeryüzünde sizden çok sevgi ve saygıya layık kimse yoktur. Size saygım ve sevgim kendi aileme olan saygı ve sevgimden daha çoktur."[737]

Abdullah b. Muhammed b. Akîl b. Ebî Talib'in naklettiğine göre Ömer b. Abdülaziz ganimet taksimi sırasında ilk olarak Ehli Beytin payını gönderir, kadınlara erkeklere verdiği kadar, çocuklara da kadınlara verdiği kadar pay ayırırdı. Bizlere üç bin dinar göndermiş ve yazdığı mektupta görevde kaldığı sürece Ehli Beytin haklarını koruyacağını belirtmişti."[738]

Ömer b. Abdülaziz Ehli Beytin hakları konusunda selefin yaklaşımı doğrultusunda hareket etmiş ve Hz. Peygamberin, "Ehli Beytim! Onlar hakkında size Allah'ı hatırlatıyorum"[739] şeklindeki buyruğunun dışına çıkmamıştır. İbn Teymiye şöyle diyor: Ehli Beyti sevmek, Ehli Sünnetin yaklaşımıdır. Onlar Ehli Beyti severler, onlara saygı gösterirler, onlar hakkında Resûlüllah'ın (s.a.v) vasiyetine uyarlar. Ehli Beytin hakları vardır. Bunlara uymak gerekir. Allah onlar için ganimet ve fey gelirlerinden pay ayrılmasını, Hz. Muhammed'e salâvat getirildiği gibi, onların da övülmesini emretmiştir.[740] İbn Teymiye'nin bahsettiği haklar, Ömer b. Abdülaziz'in şer'î sınırlar

735 Ahzab Suresi, 33/33
736 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 429
737 Tabakât, V, 286
738 A.g.e. V, 289
739 Müslim, 2408
740 Fetâvâ, c. III, s. 407

içerisinde yerine getirmek için son özen gösterdiği haklardır. Öyle ki, Fedek arazisini kendilerine geri vermiş, ganimetin yirmi beşte birini vermiş ve feyden de kendilerine pay ayırmıştır.[741]

Ömer b. Abdülaziz Ehli Beytin maddi ve mânevi haklarının kendilerine verilmesi konusunda son derece dikkatli davrandı. Bu konuda hassas davranma sebebi Allah'ın emrine uyma, yasakladığından kaçınma isteği ve selefe olan sevgisidir.[742] Tarih kitaplarının, Emevî halifelerinin Hz. Ali hakkında kötü sözler söyledikleri yönündeki bilgiler doğru değildir. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre Ali b. Muhammed'in Lut b. Yahya'dan rivayeti şöyledir: Ömer b. Abdülaziz'den önceki Emevî halifeleri Hz. Ali hakkında kötü sözler söylüyorlardı. O halife olduğunda bu tür sözlerden uzak durdu. Konuyla ilgili Huzaî'nin şiiri şöyledir:

Halife olduğunda Ali'ye kötü söz söyletmedin ve korkmadın
Yıldırımlardan. Günahkârların sözlerine uymadın.
Apaçık olan hakkı söyledin
Allah'ın âyetleri ancak konuşmakla anlatılır.
Söylediğini yaptıklarınla onayladın
Bütün Müslümanlar senden razı olarak sabahladın.[743]

Emevî halifelerinin Hz. Ali hakkında kötü söz söyledikleri yönündeki haberler zayıftır. Ravilerden Ali b. Muhammed zayıf ravilerdendir. Aynı şekilde hocası Lût b. Yahya da zayıftır. Yahya b. Maîn onun güvenilir bir ravi olmadığını söyler. Ebu Hâtim'e göre onun hadisi metruktur. Darekutnî bu kapsamda verdiği haberlerin zayıf olduğunu söylerken, Mizan isimli eserin sahibi haberleri güvenilir olamamakla nitelendirmektedir.[744] Haberlerin tamamı zayıf raviler tarafından rivayet edilmiştir.[745]

Şiiler, Muaviye'nin minberlerden insanları Hz. Ali'ye yönelik kötü sözler söylemek ve ona sövmek için kışkırttığını iddia etmektedirler. Bu iddiaların kesinlikle doğruluk değeri yoktur. Allah'a yemin olsun ki; araştırmacılar derinlemesine incelemelere gerek olmaksızın yaptıkları yüzeysel araştırmalarla bu iddianın yanlışlığını anlayabilirler. Öyle ki bu konu sonraki dönemlerde tartışmasız kabul edilen bir gerçek olarak görülmüştür. Çünkü ortaya atılan iddiayı destekleyen hiçbir sağlam kanıt yoktur. Ya'kûbî, Dimyerî ve Ebu'l-Ferec el-Esfehânî'nin verdiği bilgiler de tarihi gerçeklerle uyumludur. Tarihi bilgilerin Şiilerin iddialarının aksini ispat ettiği bilinmektedir.[746] Aynı şekilde tarihi bilgiler Muaviye'nin Hz. Ali ve Ehli Beyte olan saygısını desteklemektedir.

741 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 433
742 A.g.e. c. I, s. 435
743 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, c. V, s. 147
744 Mizan, c. III, s. 419
745 Def 'an Ani's-Selefiyye, s. 187
746 Muhammed Rıza, el-Hasan ve'l-Huseyn, s. 18

Muaviye'nin minberlerden halkı Hz. Ali'ye sövmeye teşvik ettiği yönündeki iddialar, olayların mantığına ve çatışmanın tabiatına uymamaktadır. Emevilerle ilgili son dönem tarih eserlerine baktığımızda, böyle bir bilgiyi asla göremeyiz. Bu tür bilgiler İslâm ümmetinin çoğunluğunun gözünde Emevilerin değerini düşürmek için Abbasiler döneminde yazılmış eserlerde yer almaktadır. Bu konuda Mesûdî ve diğer Şiî araştırmacılar değerlendirmeler yapmış, yazılar yazmışlardır. Sonradan bu yalanlar Ehli Sünnet kitaplarına da sızmıştır. Ortaya atılan iddiayla ilgili sahih bir haber yoktur. Gösterilen haberlerin sıhhati dikkate alınmalı, senedi cerh yönünden tetkik edilmeli ve metinlere yönelik itirazlar ele alınmalıdır. Bu çerçevede bakıldığında araştırmacılar meseleyi bütün yönleriyle ele alıp doğruyu ortaya koymuşlardır. Dindeki konumu da dikkate alındığında Muaviye'nin bu tür iftiralardan uzak olduğu anlaşılabilir. Kendisi yaşayış biçimi bakımından övülen bir kişiydi. Sahabeden bir kısmı ve tâbiînin önde gelenleri ondan övgüyle söz etmektedirler. Sahabe ve tâbiîn Muaviye'nin dinine bağlılığına, ilmine, adaletine, yumuşak huyluluğuna ve diğer güzel huylarına şahit olmuşlardır.[747] Muaviye'yle ilgili olarak bu bilgiler karşımızda olduğu sürece diyebiliriz ki; kendisi insanları Hz. Ali'ye sövmek için kışkırtacak bir kişi değildir. Onun fazileti ve üstünlüğü böyle bir davranış sergilemeyeceğinin göstergesidir.

Muaviye'nin hayatı, idare tarzı, yumuşak huyluluğu ve insanlara iyilikle yaklaşması konularıyla ilgili sahip olduğumuz bilgiler, bu iddianın büyük bir yalandan ibaret olduğunu göstermektedir. Muaviye yumuşak huyluluk bakımından nesillere örnek olmuş, yüksek bir konuma ulaşmıştır.[748] Bu konu üzerinde Beşinci halife Hasan b. Ali b. Ebu Talib isimli eserimde kapsamlı bir şekilde durdum. Orada Muaviye'nin halife olduktan sonra Hz. Ali'nin soyundan gelenlere yönelik yaklaşımını, aralarındaki sevgi ve muhabbeti açıkladım. Toplum dinin hükümleriyle sınırlı ve bu hükümleri uygulama konusunda hırslıydı. Bu sebeple yaralama, lânet etme ve kötü söz gibi dinin ruhuna uymayan davranışlardan son derece uzak bir hayat yaşıyorlardı. Allah, müşriklerin ölülerine dahi sövülmesini yasaklamışken Allah dostu Hz. Ali'ye nasıl sövülebilir. Hz. Aişe (ra)'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Ölülere sövmeyin. Çünkü onlar artık önceden gönderdikleriyle kalmışlardır."[749]

747 Zühaylî, el-İntisâr Li's-suhbi ve'l-Âl, s. 367
748 Hâmisü'l-Hulefâi'r-Râşidîn Hasan b. Ali b. Ebu Talib, s. 303
749 Buhari, 6516

4. KONU

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN HARİCÎLER, ŞİA, KADERİYE, MÜRCİE VE CEHMİYE KARŞISINDAKİ KONUMU

HARİCÎLER

Bu fırka Hz. Ali'nin halifeliği sırasında ortaya çıkmıştır. Hicretin otuz yedinci yılında Sıffin savaşından sonra Hz. Ali'nin hakemlerin hükmüne razı olacağını açıklamasının ardından tehditle buna karşı çıkmışlardır. Hz. Ali kitabımda bu fırkadan bahsetmiştim.

Haricîlerin en önemli inanç esasları şunlardır:

• Onlara göre Hz. Ali, Hz. Osman ve hakemlerden Ebu Musa el-Eş'arî ile Amr b. elAs kâfir olmuşlardır.

• Zalim devlet başkanına karşı çıkılmalı, isyan edilmelidir.

• Büyük günah işleyen kâfir olur ve sonsuza kadar cehennemde kalır.[750]

Bu üç ilke, Haricî inancının özüdür. Haricîler arasında bu ilkelere karşı çıkan, muhalefet eden kimse yoktur. Aralarındaki ayrılık, bu ilkelerin uygulama alanıyla ilgilidir.[751] Ebu'l-Hasan el-Eş'arî Haricîlerin üzerinde görüş birliğine vardıkları bazı inanç meseleleriyle ilgili olarak şöyle diyor: Haricîler Hz. Ali'nin kâfir olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Ancak onların ayrıldıkları nokta, bu küfrün şirk olup olması konusudur.

Haricîler büyük günah işleyenin kâfir olduğu konusunda icma etmişler. Ancak Haricîlerden Necedât fırkası bu görüşe karşı çıkmıştır. Aynı şekilde Haricîler büyük günah işleyenin Allah tarafından sonsuza kadar cezalandırılacağı görüşünde birleşmişler. Fakat Necedât fırkası bu görüşe de karşı çıkmıştır.[752]

Bu konuda Makdisî şöyle diyor: Haricî mezhebi Hz. Ali'nin tekfir edilmesi,

750 Vasatiyyetü Ehli's-Sünne Beyne'l-Fırak, s. 291
751 A.g.e.
752 el-Makâlât, c. I, s. 167-168

Hz. Osman'dan uzak durulması, büyük günah işleyenin kâfir olması ve zalim devlet başkanına karşı isyan etme fikirleri üzerine kurulmuştur.[753]

Haricîlerle Emevî devleti arasındaki savaş uzun süre devam etti. Bazen Haricîler başarı elde ediyorlarsa da çoğunlukla devlet, askerleriyle Haricîlere galip geliyor ve onların fitne ağlarını koparıyordu. Bu durum Ömer b. Abdülaziz devrine kadar devam etti. Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda savaş yerine diyalog yolunu seçti, farklı konularda onlarla tartıştı. Bununla beraber gereken durumlarda kullanmak üzere askeri kuvveti de hazır bulundurdu.

Ömer b. Abdülaziz her ne şekilde olursa olsun galip gelmenin hedeflendiği çirkin tartışmaları sevmiyor, en güzel şekilde tartışma yolunu tercih ediyordu. Bu sebeple şöyle demiştir: Kimse dinini düşmanlık içinde tartışma konusu yapmamalıdır.[754] Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Faydasız çirkin tartışmadan kaçının. Çünkü onun fitnesinden kimse emin olamaz ve hikmetine de kimse ulaşamaz."[755] Başka bir ifadesi şöyledir: "Gereksiz tartışmadan, öfkeden ve dünya hırsından kendisini koruyan kutuluşa ermiştir."[756] O, gereksiz tartışmayı yasaklar, en güzel şekilde tartışmayı teşvik ederdi.

Ömer b. Abdülaziz'in Haricîlerle tartışmalarının anlatıldığı meşhur haberler vardır. Halife, Haricîlerle iletişime geçmiş, karşılıklı münazara yapmışlar ve delillerle Haricîlerin şüphelerini ortadan kaldırmış, görüşlerini delilleriyle ortaya koymuş, hakkı izah etmiştir. Bunun sebebi Ömer b. Abdülaziz'in Sünnete bağlılığı ve selefin yoluna tâbi olmasıdır.[757]

Haricîler Kendisine Karşı Çıktıklarında Ortaya Koyduğu Tavır

Hişam b. Yahya el-Ğassâni babasından şöyle rivayet ediyor: Ömer b. Abdülaziz, Haricîler hakkında kendisine şunları yazmıştır: "Eğer bir topluluğun görüşü Müslümanlar ve zimmîler arasında fesat çıkarmaksızın, kimseye zarar vermeksizin yeryüzünde dolaşmaksa, diledikleri gibi dolaşsınlar. Ancak niyetleri savaşmaksa, Allah'a yemin olsun ki; devlet başkanına isyan ederek bir grup Müslüman'ı kontrolü altına almaya çalışan benim evlatlarım olsa dahi, kanlarını akıtırım. Bunu yapmaktaki tek amacım Allah rızası ve âhiret mükâfatıdır."[758]

Başka bir rivayet şöyledir: "Allah'a yemin olsun ki; siz benim evlatlarım olsanız dahi toplumun huzurunu bozarak isyan ettiğinizde kanınızı akıtırdım. Allah'ın

753 el-Bed'ü ve't-Târîh, c. V, s. 135
754 İbn Ebi'd-Dünya, Kitâbü's-Samt ve Âdâbü'l-Lisân, s. 116
755 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 293
756 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 291
757 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. III, s. 693
758 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 75

rızası ve âhiret saadetinin elde edilmesi için yapılması gereken budur. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"İşte âhiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır."[759]

Eğer sever ve isterseniz nasihat budur. Beni aldatmaya kalkarsanız, bundan önce de nasihatçileri aldatmaya kalkmışlardır. Allah'ın selâmı, rahmeti, bereketi üzerinize olsun.[760]

Geçen haberlerden, Ömer b. Abdülaziz'in Haricilerle olan ilişki biçimi ortaya çıkmaktadır. Haricîler kendisine karşı isyan ettiklerinde üzerlerine ordu göndermedi. Sadece kendilerine mektup yazarak nasihatte bulundu ve onları hakka bağlı insanlara karşı isyan etmekten sakındırdı. Muhakkak ki Allah, birliği ve cemaate bağlanmayı emretmiş, ayrılığı ve ümmete karşı ayaklanmayı yasaklamıştır. Allah, bu ümmetin icmasını delil olarak kabul etmiş, ona itaati emretmiş ve Allah'ın emirlerine açık bir aykırılık taşımadığı ve küfür olmadığı sürece ümmetin icmasına karşı çıkılmasını haram kılmıştır.[761]

Ömer b. Abdülaziz'in İslâm tarihinin ilk fırkalarından birisi olan Haricîlere karşı yaklaşımı, Ehli Sünnetin bakış açısını ve yöntemini ortaya koymaktadır. Kendisine karşı çıkıp isyan etmelerine rağmen halife onların üzerine ordu göndermemiştir. Bu durumda Ali b. Ebu Talib'in uygulamasını örnek almış ve Haricîlere hakka dönüş için bir fırsat daha vermiştir.[762]

Haricîlerle Münazaraları

Buraya kadar verilen bilgiler genel olarak Ömer b. Abdülaziz'in Haricîler karşısındaki tavrını açığa çıkarmaktadır. Bu bölümde münazara isteğiyle yazılan mektuplar ele alınacak ve halifenin konumu değerlendirilecektir. Münazaraya hazır olduklarında, Ömer b. Abdülaziz bazılarının münazara taleplerini kabul etmiştir. İbn Abdulhakem'in naklettiğine göre Ömer b. Abdülaziz'in Haricîlere yazdığı mektup şöyledir: "Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'den bu gruba... Allah'a takva ile bağlanmanızı tavsiye ediyorum. O şöyle buyuruyor:

"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu bek- lemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur."[763]

759 Kasas Suresi, 28/83
760 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 695
761 A.g.e.
762 A.g.e. c. II, s. 696, 697
763 Talak Suresi, 65/2-3

Yahya b. Yahya'ya ve Süleyman b. Davud'a yazdığınız mektup bana ulaştı. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Kim, İslâm'a dâvet olunduğu hâlde, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez."[764]

"(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir."[765]

"Sakın zaaf göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. Sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir."[766]

Sizi Allah'a, İslâm'a, namaz kılmaya, zekât vermeye, iyiliği emretmeye, kötülüğü yasaklamaya çağırıyorum. Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Herhangi bir kuvvet kullanmadan sizleri kan akıtma hırsınızdan vazgeçmeye çağırıyorum. Sizleri Allah'ın Kitabına ve elçisinin sünnetine dâvet ediyorum. Bunlar bizim sizlere nasihatlerimizdir. Eğer kabul ederlerse, bu bizim istediğimizdir. Aldatmaya kalkarlarsa, biliyoruz ki; bizden önce de nasihatçileri aldatmaya kalkmışlardı. Ayrıca, Allah hakkında böyle bir şeyin konulduğunu görmedik. Salih kul kavmine şöyle demişti:

"Eğer yüz çevirirseniz, sizin için o büyük günün azabından korkarım."[767]

"De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah'a çağırırız. Allah'ın şanı yücedir. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim."[768]

Başka bir rivayet şöyledir: Ömer b. Abdülaziz Haricîlere bir mektup yazmış, Haricîler mektubu okuduklarında şöyle demişlerdir: Onunla konuşmak üzere iki kişi gönderelim. Eğer bize olumlu cevap verirse ne güzel. Olumsuz cevap verirse Allah onun üzerindedir." Şeybanoğullarının Asım isimli kölesini ve başka bir kişiyi Ömer b. Abdülaziz'e gönderdiler. Makamına çıktıklarında selâm üzerine olsun dedi ve oturdular. Ömer b. Abdülaziz, "Sizi buraya getiren sebep nedir? Neyin intikamını almak istiyorsunuz?" dedi. Aslen Habeşli olan Asım şöyle cevap verdi: "Biz senden intikam almak için gelmedik. Senin döneminde ancak adalet ve iyilik gördük. Bu yaptıklarını Müslümanların rızasıyla mı yoksa zorla mı yapıyorsun?"

Sonra aralarında aşağıdaki diyaloglar geçti:

Ömer b. Abdülaziz: Onlardan velayet istemedim, diledikleri üzere onlara karşı üstünlük sağlamadım. Bir adam gizli veya açıktan istemediğim halde bana bir söz

764 Saf Suresi, 61/7
765 Nahl Suresi, 16/125
766 Muhammed Suresi, 47/35
767 Hûd Suresi, 11/3
768 Yusuf Suresi, 12/108

verdi. Onu yerine getirdim. Sizden başka kimse beni eleştirmedi, bu davranışı kötü görmedi. Siz tam bir adaletle razı olacağınızı söylüyorsunuz, ben insanlara karşı insafla davranıyorum. Beni bu adamın yanına götürün. Eğer hakka aykırı davranırsam, bana itaat etmeyin.

Asım: Aramızda bir konu var. Eğer istediğimizi bize verirsen, biz sendeniz sen de bizdensin. Eğer istediğimizi bize vermezsen biz senden değiliz, sen de bizden değilsin.

Ömer b. Abdülaziz: İstediğiniz şey nedir?

Asım: Sen Ehli Beytin yolunu terk edip başka yollara girdin ve onların zalim olduklarını söyledin. Eğer kendinin doğru yol üzerinde olduğunu ve diğerlerinin de sapıklığa düştüklerini iddia ediyorsan onları lânetle. Bizimle sizi birleştirecek veya ayıracak olan budur.

Ömer b. Abdülaziz: Ben sizin dünyalık isteğiyle geldiğinizi düşünmemiş, âhiret talebiyle geldiğinizi zannetmiştim. Sizlere sorular soracağım, bilginiz oranında cevaplamanızı istiyorum.

Haricîler: Tamam.

Ömer b. Abdülaziz: Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer selefleriniz değil mi? Onlar da halifelik görevini üstlenmediler mi? Onların kurtuluşa erdiklerine şahitlik yapmıyor musunuz?

Asım: Evet.

Ömer b. Abdülaziz: Bir kısım Arapların Resûlüllah'ın (s.a.v) vefatından sonra dinden çıkmaları sebebiyle Hz. Ebubekir'in onlarla savaştığını, kan döküldüğünü ve halifenin devlete verilmesi zorunlu olan zekâtı aldığını biliyor musunuz?

Asım: Evet, böyle olmuştu.

Ömer b. Abdülaziz: Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'den veya Hz. Ömer Hz. Ebubekir'den uzaklaştı mı?

Asım: Hayır.

Ömer b. Abdülaziz: Bana Nahrevan halkı hakkında haber verin. Onlar sizin selefleriniz değil mi? Onlar da idare görevini üstlendiler. Siz onların kurtuluşa erdiklerine şahitlik yapmıyor musunuz?

Asım: Evet.

Ömer b. Abdülaziz: Kûfeliler onlara isyan ettiklerinde onlara engel oldular, kan dökmediler ve onların mallarını almadılar. Bunları biliyor musunuz?

Asım: Evet olay bu şekildeydi.

Ömer b. Abdülaziz: Basralılar Abdullah b. Vehb er-Rasibi[769] ile isyan ettiklerinde insanlara saldırdılar, kan akıttılar, sahabeden olan Abdullah b. Habbab'ı ve cariyesini şehit ettiler. Sonra Beni Katîa'da sabahladılar. Bölgeye saldırılarının ardından erkekleri, kadınları ve çocukları öldürdüler. Öyle ki çocukları kaynar yağ kazanlarına atıyorlardı.

Asım: Evet, öyleydi.

Ömer b. Abdülaziz: Kûfeliler Basralılardan veya Basralılar Kufelilerden uzaklaştı mı?

Asım: Hayır.

Ömer b. Abdülaziz: Siz onlardan uzaklaşıyor musunuz?

Asım: Hayır.

Ömer b. Abdülaziz: Din bir midir, yoksa iki mi?

Asım: Allah'ın dini birdir.

Ömer b. Abdülaziz: Benden dolayı âciz duruma düştüğün herhangi bir şey var

Asım: Hayır.

Ömer b. Abdülaziz: Öyleyse nasıl oluyor da Hz. Ebubekir'le Hz. Ömer'in halifeliğini kabul ediyorsunuz! Hâlbuki her birinin yaşayışı diğerinin farklı olduğu halde birbirlerini halife olarak kabul etmişlerdi. Veya kan, namus ve mal gibi en önemli konularda ayrılığa düşen Basralılar Kûfelileri, Kûfeliler de Basralıları nasıl kabul etmişlerdir? Sizin isteğinizi yerine getirebilmem mümkün değildir. Bu benim için kendi ailemi lânetlememden daha zordur. Eğer günahkârların lânetlenmesinin Allah tarafından farz kılındığını iddia ediyorsan söyle bakalım sen en son ne zaman Firavn'u[770] lânetledin?

Asım: Ne zaman lânetlediğimi hatırlamıyorum.

Ömer b. Abdülaziz: Yazık sana. Senin Firavun'u lânetlememe hakkın var. Ancak benim Ehli Beyti lânetlememe hakkım yok öyle mi! Sana yazıklar olsun! Onlar cahil topluluklardır. Bir şey yapmak istediniz. Ancak hatalı davrandınız, Hz. Peygamberin reddettiğini siz kabul ettiniz, onun kabul ettiğini de reddettiniz. Hz. Muhammed'in yanında güven içinde olan sizin yanınızda korku içinde, onun yanında korku içinde olan sizin yanınızda güven içindedir.

Asım: Biz söylediğiniz gibi değiliz.

Ömer b. Abdülaziz: Şu anda söylediklerinizle böyle olduğunuzu gösteriyorsunuz.

769 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 703
770 Başak bir rivayete göre ifade "En son ne zaman Haman'ın lânetledin" şeklindedir

Resûlüllah'ın (s.a.v) putlara tapan bir topluluğa insanları putlara tapmaktan alıkoymak, bir Allah'a ve kendisinin elçiliğine şahitliğe dâvet için gönderildiğini biliyor musunuz? Kim böyle yaparsa kanını korumuş olurdu, onun yanında güven içindeydi. Kim de bundan sakınırsa onunla cihad ederdi. O Müslümanların en güzel örneği değil midir?

İki Haricî: Evet öyledir.

Ömer b. Abdülaziz: Siz putlara tapmaktan uzaklaşmış, bir Allah'a ve Hz. Muhammed'in elçiliğine inanan insanlardan uzaklaşmıyor musunuz? Onları lânetliyor, kanlarını helâl görüyor, kendilerini öldürüyorsunuz. Sizin yanınızda Allah'a inananlar korku içindeyken, Yahudiler ve Hıristiyanlar güven içindedirler.

Habeşli Haricî Asım: Senin kadar görüşü açık ve delili sağlam insan görmedim. Ben senin hak üzere olduğuna şahitlik ediyorum, sana muhalefet eden kişiden uzağım.

Ömer b. Abdülaziz diğer Haricîye sordu: Sen ne diyorsun, senin görüşün nedir?

Haricî: Ne güzel söyledin, ne kadar güzel açıkladın. Fakat ben delillerini anlamadığım bir konuda Müslümanlar hakkında açıklama yapmayı hoş karşılamıyorum. Belki onların bu söylediklerinizi hakkında benim bilmediğim farklı delilleri vardır.

Ömer b. Abdülaziz: Sen bilirsin.

Ömer b. Abdülaziz, Habeşîye hediye verilmesini istedi. Bu kişi halifenin yanında on beş gün kaldıktan sonra öldü. Diğeri ise kavmine döndü ve onlarla birlikte öldürüldü.[771]

Haricîlerle Ömer b. Abdülaziz arasındaki münazaralara ilişkin başka bir rivayet şöyledir: Haricilerden iki kişi Ömer b. Abdülaziz'in huzuruna girdi ve aralarında şu diyalog geçti:

Haricîler: Selâm üzerine olsun ey insan!

Ömer b. Abdülaziz: Selâm sizin de üzerinize olsun Ey iki insan!

Haricîler: Allah'tan başka itaat ettiklerini bırak, ona itaat et. O boyun eğmeye en çok hak sahibi olandır.

Ömer b. Abdülaziz: Kim bu söylediklerinizi bilmezse sapıklığa düşmüştür. Haricîler: Mallar zenginler arasında dolaşan refah vesilesi olmamalıdır.

Ömer b. Abdülaziz: İnsanlar mallarını korumuşlardır.

Haricîler: Allah'ın malları ehline taksim edilmelidir.

771 Ensâbü'l-Eşrâf, c. VIII, s. 211-215

Ömer b. Abdülaziz: Allah bunun ayrıntısını Yüce Kitabında açıklamıştır.

Haricîler: Namazlar vaktinde kılınmalıdır.

Ömer b. Abdülaziz: Bu namazın hakkıdır.

Haricîler: Namazda saflar düzgün tutulmalıdır.

Ömer b. Abdülaziz: O, Sünnetin tam olarak yerine getirilmesi için gereklidir.

Haricîler: Biz sana gönderildik.

Ömer b. Abdülaziz: Bana istediğinizi söyleyin, çekinmeyin.

Haricîler: İnsanlar arasında adaletle hükmet.

Ömer b. Abdülaziz: Adaletle hükmetmeyi sizden önce Allah emretmiştir.

Haricîler: Hüküm ancak Allah'ındır.

Ömer b. Abdülaziz: Eğer bâtılı talep etmezseniz o, hak sözdür.

Haricîler: Güvenilir kimseler güven içindedirler.

Ömer b. Abdülaziz: Onlar benim yardımcılarımdır.

Haricîler: Hainlikten sakın.

Ömer b. Abdülaziz: Hırsız sakındırılmıştır.

Haricîler: Şarap ve domuz eti?

Ömer b. Abdülaziz: Müşrikler ona daha çok hak sahibidir.

Haricîler: Kim İslâm'a girerse güven içinde olur.

Ömer b. Abdülaziz: İslâm olmasaydı iman edemezdik.

Haricîler: Resûlüllah'a (s.a.v) söz vermiş olanlar hakkında ne dersin?

Ömer b. Abdülaziz: Biz o sözleşmelere bağlı kalırız.

Haricîler: Onara güçlerinin yetmeyeceği sorumluluklar yükleme.

Ömer b. Abdülaziz: "Allah kimseye taşıyamayacağı yükü yüklemez."[772]

Haricîler: Biz Kur'an'la konuşuyoruz.

Ömer b. Abdülaziz: "Allah'a döndürüleceğiniz günden korkun."[773]

Haricîler: Bizim için ulaşım aracı?

Ömer b. Abdülaziz: Hayır! Allah'ın malını size tahsis edemem.

Haricîler: Yanımızda hiç paramız yok.

Ömer b. Abdülaziz: O halde kazanmak için çalışın.[774]

772 Bakara Suresi, 2/286
773 Bakara Suresi, 2/281
774 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 147

Ertaa b. Münzir'in rivayetine göre Ebu Amr şöyle diyor: Haruriye'den bir grup insan Ömer b. Abdülaziz'in makamına girdi ve onunla bir şeyi müzakere ettiler. Oradakilerden bazıları, Haricîlerin korkutulmasını ve durumlarının değiştirilmesini istediler. Bir süre sonra Ömer b. Abdülaziz onları yanına aldı, doyurdu, giydirdi. Onlar da bundan memnun oldular. Bu şekilde oradan gittiler. Ömer b. Abdülaziz yanında oturan kişinin dizine vurdu ve şöyle dedi: "Ey falan! Gücün yettiğinde arkadaşına acıtmadan, yakmadan şifa ver."[775]

Başka bir rivayete göre Yeşkür oğullarından Bistam, Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği döneminde Irak'ta Abdülhamid b. Abdurrahman'a karşı isyan etti. Beraberinde çoğunluğu Rabia'dan oluşan seksen atlı vardı. Hz. Muhammed'in Abdulhamid'e yazdığı mektup şöyleydi: "Kan dökmeyip fesat çıkarmadıkları sürece askerlerini onların üzerlerine gönderme. Fakat kan döker, fesat çıkarırlarsa artık saldırıyı hak etmişlerdir. Sert ve kararlı bir kişi tespit et, beraberinde bir orduyla o kişiyi gönder. Sana emrettiklerimi, ordu komutanı olarak görevlendirdiğin kişiye tavsiye et." Abdulhamid, Ömer b. Abdülaziz'in talimatıyla, Kûfeli iki bin askerle birlikte Muhammed b. Cerir b. Abdullah elBecelî ile anlaştı. Ömer b. Abdülaziz'in kendisine emrettiğini Abulhamid de Muhammed b. Cerir'e emretti.

Ömer b. Abdülaziz durumu öğrenmek üzere Bistam'a mektup yazdı. Muhammed b. Cerir yanındayken, Ömer b. Abdülaziz'in mektubu Abdulhamid'e ulaştı. Onu heyecanlandırmadı, kendisinin harekete geçmesine müsaade etmedi. Ömer b. Abdülaziz mektubunda şöyle diyordu: "Bu konuda benden daha faziletli olmadığın halde, Allah ve elçisi adına öfkeyle isyan ettiğin bana ulaştı. Gel seninle münazara edip görüşlerimizi delilleriyle ortaya koyalım. Eğer hakikat benin dediğim gibiyse sen de diğer Müslümanlar gibi itaat edersin. Eğer senin dediğin gibiyse duruma bakarız." Bistam hiçbir şey söylemeden Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazdı. Mektubu şöyleydi: "İnsaflı davrandım. Seninle münazara edecek ve sana ders verecek iki adam gönderiyorum."

Ma'mer b. Müsenî'nin Ebu Ubeyde'den naklettiğine göre bu iki kişiden birisi Şeyban oğullarının kölesi Mahdûc, diğeri de Yeşkür oğullarından birisiydi. Başka bir rivayete göre Bistam, Ömer b. Abdülaziz'e bir grup göndermiştir ve bu kişiler de gönderilen grupta bulunanlardandır. Ömer b. Abdülaziz Bistam'a dilediği iki adamı seçebileceğini söyledi. Bistam'ın seçtiği iki adam halifenin huzuruna gitti ve münazara başladı:

Bistam'ın adamları: Bize söyle, kendinden sonra Yezid'i halife olarak tayin edecek misin?

775 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 31

Ömer b. Abdülaziz: O benim dışımda bir olaydır.

Bistam'ın adamları: Başkasının malını idare görevini üstlenir, sonra onu güvenilmeyen birisinin vekâletine bırakırsan emaneti ehline vermiş olur musun?

Tahmin nitelikli rivayetler şöyledir: Mervanoğulları, yanındakilerin ve ellerinde bulunan malların ellerinden çıkmasından ve Yezîd b. Abdülmelik'i hal' etmesinden korktukları için hile ile Ömer b. Abdülaziz'in suyuna zehir kattılar ve Ömer b. Abdülaziz cevabını veremeden, takip eden birkaç gün içinde öldü.[776]

Haberler gösteriyor ki; Ömer b. Abdülaziz Haricilerle olan ilişkilerinde İbn Abbas ve Hz. Ali gibi selefin izlediği doğru yolu izlemiş, Haricîlerin gittikleri yanlış yoldan dönmelerini hedeflemiştir. Bu sebeple zihinlerinde hiçbir şüphe bırakmadı, bütün sorularını cevapladı.[777] Haklı oldukları konularda üstünlük fikrine dayalı anlamsız tartışmalara girmedi. O an için cevap veremediği konularda zaman istedi. Ancak yine böyle bir düşünce içerisinde, cevap arayışındayken zehirlendi. Haricîler Irak valisi Abdulhamid'e karşı askeri güç hazırladılar. Fakat valinin ordusunu hezimete uğratma imkânlarına rağmen temkinli davrandılar. Ömer b. Abdülaziz hızlı davranarak Şamlılardan oluşturulmuş bir ordunun başında Mesleme b. Abdülmelik'i Haricîlere gönderdi. Bu sırada Abdulhamid'e bir mektup yazdı. Mektubu şöyleydi:

"Ordunun neler yaptığı bana ulaştı. Kötülük ordusu! Mesleme'yi bölgeye gönderdim. Sen geri çekil, onları bırak." Mesleme Hilafet kuvvetlerinin başına geçti. Halife ordusuyla Haricîler arasındaki savaşı Haricîler kaybettiler.[778]

Ömer b. Abdülaziz'in bir Haricî grubu askerle yola getirmek zorunda kalması onu bütün Haricî gruplara karşı şiddetle muamele etmeye yöneltmedi. Düşman diyaloga açık olduğu sürece asla kan akıtılmadı.[779]

Ömer b. Abdülaziz'i Haricilerle Savaşa Sürükleyen Sebep

Ömer b. Abdülaziz görüş farklılığından, kendisine karşı çıkmalarından ya da sövmelerinden dolayı Haricilerle savaşmadı. Bütün bunlar karşısında belki doğru yolu bulurlar diye sabretti. Ancak kimi Haricîler haddi aşıp Müslümanların mallarını almaya, yol kesmeye, kan dökmeye başlayınca Ömer b. Abdülaziz de savaş kararı almak zorunda kaldı.[780]

Haricîlerin Mallarının, Sahiplerine Geri Verilmesi

Ömer b. Abdülaziz Haricîlerin kadınlarına zarar vermedi, mallarını helâl

776 A.g.e. s. 97
777 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 711
778 Tabakât, c. V, s. 358
779 Melâmihu'l-İnkılâbi'l-İslâmî, s. 94
780 Muhammed Şakîr, Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 469

görmedi. Aksine Haricîlerin mallarını sahiplerine geri verdi. Haricîlerin bulunduğu bölgedeki kendi memuruna gönderdiği mektup şöyledir: "Allah sana zafer nasip edip, seni onlara karşı üstün kıldığında ele geçirdiğin bütün malları geri sahiplerine ver."[781] Bu Hz. Ali'nin görüşüdür. O da Haricîlerin kadınlarına dokunulmamasına ve mallarının korunmuşluğuna hükmetmişti.[782]

Hayır, Söyleyene Kadar Haricî Esirlerin Hapsedilmesi

Savaş neticesinde kimi Haricîler öldürüldü, kimisi de esir alındı. Ömer b. Abdülaziz hayır söyleyene ve sapkın görüşlerinden hakka dönene kadar hapsedilmelerini emretti.[783] Ömer b. Abdülaziz Haricîleri hapsetmesinden bir süre sonra öldü.[784] Bu Ömer b. Abdülaziz'in isyankâr Haricîlere yaklaşım yöntemidir.

ŞİA

Şia Hz. Ali'yi kendisinden önceki halifelerden üstün gören ve Ehli Beyti hilafete en layık kişiler olarak değerlendirenler için kullanılan bir isimdir.[785] Hz. Ali'yle ilgili kitabımda Şia'yla ilgili ayrıntılı bilgi vermiştim. Şia birçok mezhepten oluşmaktadır. Ğulât ismi verilen bir Şiî grup vardır ki bunlar İslâm'dan çıkmışlardır. Şiî mezheplerin bir kısmı günümüze ulaşamamış, bir kısmı da halen varlığını sürdürmektedir. En önemli Şiî mezhepleri İmamiye, Keysaniye ve Sebeiyye'dir.

Bundan başka Şiî mezhepleri de vardır. Ömer b. Abdülaziz'in Şiilerin Ğulat koluyla ilgili sözleri vardır. Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Muhakkak ki ben Haşimoğullarının kurtuluşa erdiğini ve aşırı giden Şia grubundakilerin fesada uğradıklarını biliyorum.[786] Kim onları severse onlardandır. Kim de onları sevmezse kurtuluşa ermiştir. Çünkü onlar Hz. Ali'nin yeniden dünyaya döneceğine inanmaktadırlar."[787]

Kûfe valisi, Ömer b. Abdülaziz'e halkın kendisine itaat etmediğini haber veren bir mektup gönderdi. Buna karşılık Ömer b. Abdülaziz şöyle yazdı: "Razı olunan devlet başkanı, Raşit halife Hz. Ali'yi terk edip gidenlerden itaat bekleme!"[788] İshak b. Talha b. Eş'as Ömer b. Abdülaziz'in kendisini Irak'a gönderirken şöyle söylediğini nakleder: "Onlara oku, onların okumalarını isteme. Anlat, onları dinleme. Onlara

781 A.g.e. c. II, s. 471
782 A.g.e.
783 A.g.e. c. II, s. 473
784 Tabakât, c. V, s. 358-359
785 Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, s. 65
786 Târîhu'l-İslâm, c. II, s. 728
787 A.g.e.
788 A.g.e. c. II, s. 729

öğret, onlardan öğrenme." Ömer b. Abdülaziz, Ğulât'ın inancını son derece iyi biliyordu. Bu mezhebin şairlerinden birisinin Ehli Beytle ilgili şiiri, onların inançlarının ne kadar bozuk olduğunu göstermektedir:

Dikkat edin! İmamlar Kureyş'tendir. Hakkın dört halifesi eşittir.
Ali ve soyundan üç kişi.
Onlar torunlardır, hiçbirisi gizli değildir.
İman ve iyilik soyu!
Kerbelâ'nın gayb âlemine sürüklediği soy!
Ölümü tatmayan soy!
İdareyi ele alıp sancağı taşıyana kadar![789]

Zehebî'nin naklettiğine göre Zübeyir b. Bekkâr Ğulât'la ilgili şöyle diyor: Şiilerden olan bu grup, tenasühle ruhların başka bedende yeniden dünyaya gelmesini kabul ediyordu. "Dilediği şekilde seni oluşturdu."[790] Bunlar Hz. Ali'nin sonradan tekrar dünyaya döneceğine inanmaktaydılar.[791] Ömer b. Abdülaziz Kaderiye ve Haricîlere karşılık vermekle suçlanmasına karşılık, Ğulât Şia'nın görüşlerine karşılık vermekle suçlanmamıştır. Çünkü heveslerine uyan bid'atçilerle bir arada bulunmamış, onlarla aynı mecliste oturmamıştır.[792]

Ğulât Şia'nın bilinen görüşlerinden bazıları:

• Hz. Ali'nin imametini kabul etmek vaciptir. O diğer sahabilerden öncelikli ve üstündür. Hz. Peygamber Hz. Ali'yi halife olarak tayin etmiştir.

• Peygamberlerin ve imamların büyük ve küçük günahlardan korunmuş olduklarına inanmak vaciptir.

• Hz. Ali'nin imamlığını ve diğer sahabeden özellikle de ilk üçü halifeden üstün olduğunu sözle ve fiille kabul etmek.[793]

Kim bunların ayrıntısını görmek isterse, Hz. Ali'yle ilgili olarak yazdığım kitaba bakabilir.

ÖMER B. ABDULAZİZ DÖNEMİNDE KADERİYYE

Kaderiyye Kavramının Tanımı

Kaderiyye kelimesinin genel ve özel olmak üzere iki farklı kullanımı vardır.

- **Özel mânada Kaderiyye:** Burada kastedilen kaderi inkâr edenlerdir. Başka bir ifadeyle bu gruptakiler, Allah'ın kulların fiillerinin tamamını veya bir kısmını

789 el-Fark Beyne'l-Fırak, c. II, s. 734
790 İnfitar Suresi, 82/8
791 Tarihu'l-İslâm, c. II, s. 734
792 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 733-734
793 Vasatiyyetü Ehli'ş-Şîa Beyne'l-Fırak, s. 293-294

takdir ettiğini kabul etmez, bunu yalanlarlar. Onlara göre kader diye bir şey yoktur, işler kendiliğinden devam eder, işlerin yürüyüşünde Allah'ın önceden belirlenmiş bir takdiri yoktur. Bunların açıklaması ileride gelecektir.

- **Genel mânada Kaderiyye:** Bu gruptakiler bilgisizce Allah'ın ilmi, yazması, dilemesi, takdiri, yaratması gibi konularda nassların ruhuna ve selefin anlayışına aykırı biçimde yorumlar yapanlardır.[794]

İslâm Tarihinde Kader Konusunun Ortaya Çıkışı

Resûlüllah (s.a.v) Dönemi: Câbir b. Semura'nın rivayetine göre Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Ümmetim hakkında üç şeyden korkuyorum: Bunlar kasırgalarla gelen yağmurlar, devlet başkanlarının zulmü ve kaderin yalanlanmasıdır."[795]

Hz. Peygamber genel olarak anlamsız, üstünlük hırsına dayalı tartışmaları yasakladığı gibi, özel olarak da kaderin tartışılmasını ve Allah'ın âyetleriyle sahih hadislerin çatıştırılmasını, kaderle ilgili nasslar üzerinden şüphe ve çelişkilerin ortaya çıkarılmasını yasaklamıştır. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde nakledildiğine göre, Amr b. Şuayb'ın babasından rivayet ettiğine göre, dedesi şöyle demiştir: İnsanlar kaderle ilgili konuşmalar yapıyorlarken, Hz. Peygamber evinden çıktı ve insanlar arasında dolaşmaya başladı. Konuşmaları duyduğunda öyle öfkelendi ki; yüzü nar gibi kıpkırmızı oldu ve şöyle buyurdu: "Size ne oluyor! Allah'ın ayetlerinin bir kısmını bir kısmıyla çatıştırıyor musunuz! Sizden önceki topluluklar bundan dolayı helâk olmuştur."[796]

Kaderiyye'nin Ortaya Çıkışına Kadar, Mezheplerin Art Arda Zuhuru ve Kaderle İlgili Yaklaşımları

Birinci asırda 3740 yılları arasında Haricîler ve Şia gruplarının ardından 62 yılında Ma'bed elCühenî'nin öncülüğünde Hıristiyan ve Mecusi Kaderiyenin yıldızı parlayana kadar yeni bir grup ortaya çıkmamıştır. Bunun ardından farklı görüşler sırayla gelmiştir. İbn Teymiye'nin söylediği gibi bid'at başlangıçta bir karış idi. Sonra çoğaldı fersahlarca mesafeleri ele geçirdi.[797]

- **İlk Kaderiyenin Ortaya Çıkışı:** Bu görüşün ilk temsilcileri Ma'bed elCühenî (v. 80 H.) ve takipçileridir. Onların ardından Ğaylân ed-Dimeşkî (v. 105 H.) ve takipçileri gelir. Allah'ın kullar için bir kader belirlemediğini ve onu yazmadığını, işlerin Allah'ın bilgisi ve önceden gerçekleşen takdiriyle değil kendiliğinden gerçekleştiğini iddia ettiler. Bu iddialarının başlangıcı 63 senesinin sonrasına denk

794 Nâsır el-Akl, el-Kaderiyye ve'l-Mürcie, s. 19
795 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. V, s. 90
796 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.II, s. 187, 196
797 el-Fetâvâ, c. VIII, s. 425

gelir. Onların Allah'ın kulların fiillerini önceden takdir etmediğini, onları bilmediğini ve Levhi Mahfuz'a yazmadığını iddia ettiler. Onlara göre işler Allah'ın belirlemesi olmaksızın kendiliğinden ilerlemekte ve insan hayatının bütün çizgilerini kendisi belirlemektedir. Bunlar Ğâliye'nin kaderle ilgili görüşleridir. Onların iddialarının başlangıcı Allah'ın ilmini, yazmasını, mükelleflerin fiillerini hayrıyla ve şerriyle takdir etmesini inkârdır. Bütün Müslüman âlimler bu yaklaşıma karşı çıkınca Kaderiyye'nin çoğunluğu Allah'ın ilmi ve yazmasının geçmişe ait olduğu iddiasını ortaya attı. Fakat genel olarak Allah'ın kullarının fiillerini dilemesi, takdiri ve yaratmasını inkâr ettiler. Onlara göre kulların fiillerinin bir kısmını veya tamamını Allah yaratmamıştır. Onlara göre Allah şerri yaratmaz. Bu görüş ikinci Kaderiyye'den olan Mutezile'nin görüşüdür.[798]

İlk Kaderiyye'nin görüşleri iki cümleyle özetlenebilir:

• İşler kendiliğinden yürümektedir. Mükelleflerin fiilleri de böyledir.[799] İddialarına göre Allah fiilleri takdir etmemiştir ve bilmez. Onun bilgisi ancak fiillerin mükellef tarafından ortaya çıkarıldığı an için geçerlidir. İkinci görüş de bunun açıklaması niteliğindedir.

• Allah fiillerin Levhi Mahfuz'a yazılmasını takdir etmediği gibi, önceden gerçekleşeceğini de takdir etmemiştir.[800]

İlk Kaderiyye'nin Önderleri

Ma'bed el-Cühenî: İbn Hacer Tehzîbü'ttehzîb isimli eserinde Ma'bed elCüheni'yle ilgili olarak bazı cerh ve tadil âlimlerinin sözlerini nakletmiştir. Ebu Hatim şöyle diyor: "Hadis alanında doğru sözlü bir kişiydi. Basra'da kader konusunu konuşan ilk kişiydi. Orada Kaderiyenin önderi konumundaydı, Medine'ye geldi ve orada da insanların zihinlerini bulandırarak bozgunculuk yaptı."[801]

Ma'bed hakkında Darekutnî "Hadisi iyi, ancak mezhebi kötüdür" der.[802] Muhammed b. Şuayb b. Şabur Evzaî'den nakille şöyle diyor: Irak'ta kader konusunda ilk defa konuşan kişi Susan isimli Hıristiyan'dı. Önce Müslüman oldu, sonra tekrar Hıristiyanlığa döndü. Ma'bed el-Cühenî ondan, Ğaylan da Ma'bed'den bilgiler aldı.[803] Müslim b. Yesâr, Ma'bed'in Hıristiyan inançlarını açıkladığını söylüyordu.

Ğaylân ed-Dimeşkî: Ğaylan, Ma'bed'den sonra bid'atçi Kaderiye'nin ikinci önderidir. Görüşlerini Şam'da açıkladı ve insanları fitneye düşürdü.[804] Ğaylan,

798 Nâsır el-Akl, el-Kaderiyye ve'l-Mürcie, s. 25
799 el-Fetâvâ, c. VII, s. 385
800 A.g.e. s. 30
801 İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, c. X, s. 225
802 Tehzîbü't-Tehzîb, c. X, s. 225
803 A.g.e.
804 Nâsır el-Akl, el-Kaderiyye ve'l-Mürcie, s. 32

Ma'bed'in söylediklerivle kalmayıp daha da ileri giderek Allah'ın istiva gibi bazı sıfatlarını inkâr etti.[805] Ona nispet edilen görüşlere göre, iman mârifetten ibarettir, ameller iman kelimesinin kapsamına girmez. Aynı zamanda Kur'an'ın yaratılmışlığı konusunda görüşler beyan etti. Ğaylan'dan sonraki Kaderiyye temsilcisi el-Ca'd b. Dirhem'in görüşlerinin temelini Halku'l-Kur'an meselesi oluşturduğu gibi, Mûtezile ve Cehmiye'nin temelinde de bu konu vardır. Bu konuyla ilgili kurallar koydular, münazaralar yaptılar ve bid'atleri artırdılar.[806] Allah'ın arşa istivasını ilk inkâr eden kişinin Ğaylan ed-Dimeşkî veya el-Ca'd b. Dirhem (ö. 124 h.) olduğu söylenmektedir. Bu kişinin el-Cehm b. Safvan (ö. 128 h.) olduğunu söyleyenler de vardır.

İstivanın inkârı Ca'd'ın Allah'ın sıfatlarının inkârına yönelik ortaya koyduğu kurallarla somut bir hal almıştır. Bu kurallara bağlı kalarak Allah'ın kelâm sıfatını inkâr etmiştir. Allah'ın hakikaten arşa istiva etmediği görüşünü ilk olarak Ca'd'ın ortaya attığı görüşü tercih edilmektedir. Daha sonra bu görüşü Cehm Ca'd'dan almış ve insanlara anlatmıştır.[807] İstivanın inkârı heveslerine uyan bid'atçilerin ilk şerleridir. Bunun uzantısı olarak Allah'ın sıfatları konusuna daldılar. Red, inkâr veya te'vil yolunu benimsediler. Bunun sebebi istivanın yücelik, üstünlük, görme ve Allah'ın fiili sıfatlarıyla ilgili olmasıdır. Bunun ötesinde el, göz, yüz gibi Allah'ın haberî sıfatlarına yöneldiler.[808]

Ömer b. Abdülaziz'in Ğaylân ed-Dimeşkî Karşısındaki Konumu

Amr b. Muhâcir'in naklettiğine göre Ömer b. Abdülaziz'e Ğaylan'ın kaderle ilgili meseleleri halk arasında konuşarak insanların kafalarını karıştırdığı bilgisi ulaştı. Bunun üzerine Ğaylan'ı birkaç gün tutuklattı. Sonra makamına aldı ve şöyle dedi: "Ğaylan! Seninle ilgili olarak bize ulaşanlar nedir?" Amr b. Muhacir'in söylediğine göre Ömer b. Abdülaziz Ğaylan'a işaret etti ve "Bir şey söylemiyor mu?" dedi. Ğaylan şöyle cevap verdi: Evet ey müminlerin halifesi. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti. Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz onu (ömür boyu yürüyeceği) yola koyduk. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder."[809]

Allah (cc) surenin sonunda da şöyle buyurmuştur: "Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. O, dilediği kimseyi rahmetine sokar. Zalimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır."

805 Dirâsât Fi'l-ahvâ ve'l-Fırak ve'l-Bida', s. 251
806 A.g.e. s. 251
807 el-Fetâvâ, c. V, s. 20
808 Dirâsât Fi'l-ahvâ ve'l-Fırak ve'l-Bida', s. 251
809 İnsan Suresi, 76/1,2,3

Daha sonra aralarında şu konuşma geçti:

Ömer b. Abdülaziz: Ne diyorsun ey Ğaylân?

Ğaylân: Kördüm, gözlerimi açtın. Sağırdım sayende geçekleri duydum. Sapmıştım, beni doğru yola ulaştırdın.[810]

Başka bir rivayet şöyledir: Halife Ğaylan'ı çağırdı ve aralarında şu konuşma geçti:

Ömer b. Abdülaziz: Ey Ğaylân! Etrafta kaderle ilgili konuştuğun bana ulaştı.

Ğaylân: Ey Müminlerin halifesi! İnsanlar hakkımda yalan uyduruyorlar.

Ömer b. Abdülaziz: Ey Ğaylan, Yasin suresinin başını oku.

Ğaylan: **"Yasin. Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki..."**[811] âyetinden, "Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır. Biz, onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler. Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar"[812] âyetlerine kadar okudu.

Ğaylan: Ey Müminlerin halifesi! Allah'a yemin olsun, sanki ben bu âyetleri daha önce hiç okumamış gibiyim. Sana şahitlik ediyor ve daha önce söylediğim sözden tövbe ediyorum.

Ömer b. Abdülaziz: Allah'ım eğer doğru söylüyorsa onun ayaklarını sabit kıl. Eğer yalan söylüyorsa onu Müslümanlar için bir deli eyle.[813]

Ömer b. Abdülaziz'in Ğaylan'la olan birçok diyalogu bizlere ulaşmıştır. Ömer b. Abdülaziz'in Ehli Sünnetin kader anlayışıyla ilgili söyleyecek çok sözü, derin bilgisi vardı. Kaderiyye ile tartıştı ve onlara Allah'ın ilmi hakkındaki görüşlerini sordu. Eğer kabul ederlerse mağlup, inkâr ederlerse de kâfir olacaklardı. Aralarındaki konuşma şöyleydi:

Ömer b. Abdülaziz: İlim konusunda ne dersin?

Ğaylan: İlim bitmiştir.

Ömer b. Abdülaziz: Öyleyse sen mağlup oldun. Şimdi git ve dilediğini söyle. Yazıklar olsun sana Ğaylan! Sen ilmi kabul edersen mağlup olacaksın, inkâr edersen de kâfir olacaksın. Kabul edip mağlup olmak senin için inkâr edip kâfir olmandan daha hayırlıdır.[814]

810 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 750
811 Yasin Suresi, 36/1-2
812 Yasin Suresi, 36/8, 9, 10
813 el-İbâne, c. II, s. 235
814 Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, es-Sünne, c. II, s. 749

Belki de Ömer b. Abdülaziz Kaderiyeye bu yöntemle Allah'ın ilmini soran ilk kişidir. Onun ardından bu, Ehli Sünnetin yöntemi olarak benimsendi. Ömer b. Abdülaziz Ğaylan'a kaderi inkâr edenler konusunda cevap verirken açık âyetleri delil olarak gösterdi. Bazı haberlerde bildirildiğine göre şu âyetleri okudu:

"(Ey müşrikler!) Ne siz ve ne de taptıklarınız, cehenneme gireceklerden başkasını kandırıp Allah'ın yolundan saptırabilirsiniz."[815]

İbn Hacer bu âyetin tefsirinde şöyle diyor: Bu âyet şöyle anlaşılmaktadır: Ey Allah'a şirk koşanlar, ondan başka taptığınız ilâhlar ve putlar, önceden cehennemlik oldukları ilmimle sabit olanlar dışında kimseyi siz saptıramazsınız.[816]

Ömer b. Abdülaziz hutbeleri ve mektuplarında hidayet eden ve saptıranın Allah olduğunu beyan etmiştir. Yüce Kitabımızda yer alan bilgi de bu yöndedir. Allah şöyle buyuruyor:

"Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içerisindeki birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah, kimi dilerse onu şaşırtır. Kimi de dilerse onu dosdoğru yol üzere kılar."[817]

Bu konuya değinen daha birçok âyet vardır.

Kaderiyye Allah'ın hidayet veren ve saptıran olduğunu inkâr etmektedir. Onlara göre insan dilerse kendisini doğru yola iletir, dilerse de sapıklığı tercih eder.

Ömer b. Abdülaziz'in hutbeler ve mektuplar yoluyla bu bid'atçilere karşı yaptığı açıklamalar, ister cevap kastıyla olsun, isterse olmasın; kader konusunda Kur'an ve Sünnet çizgisinden çıkanlar için güçlü cevaplar olarak varlığını sürdürmektedir. Ömer b. Abdülaziz'in açıklamalarına göre kulların fiilleri Allah ta- rafından yaratılmış, takdir edilmiş ve önceden Levhi Mahfuz'a yazılmıştır. Kur'an ve Sünnetteki açıklamalar da böyledir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah sizi ve yaptıklarınızı yaratandır."[818]

"Yaşlılık ve zekilik dâhil bütün durumlar belirlenen kader çerçevesinde olmaktadır."[819]

Ömer b. Abdülaziz'in hutbe ve mektuplarında belirttiğine göre, günah işleyen kişi günahına gerekçe olarak kaderi öne sürmek yerine, Allah'tan bağışlanma dilemeli, tövbe etmeli, "O günah benim değil, bana takdir edilmiş bir günahtır, kaderimdir" dememelidir. Aksine kendisinin âsi ve günahkâr olduğunu bilmelidir. Bütün bunlar Allah'ın hükmü takdiri ve dilemesiyle başka bir ifadeyle kaza ve kader

815 Sâffât Suresi, 37/161-163
816 Tefsîru't-Taberî, c. XXIII, s. 109
817 En'am Suresi, 6/39
818 Sâffât Suresi, 37/96

doğrultusunda gerçekleşiyorsa da fiili yapan bizzat kişinin kendisidir. Ömer b. Abdülaziz, Kaderiyenin kişilerin bağımsız iradeleriyle sınırsız dileme hürriyetine sahip oldukları yönündeki iddiasına da gerektiği gibi cevap vermiş ve kişilerin dilemelerinin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu, sınırsız olmadığını bildirmiştir.[820]

Kaderin Mertebelerinin Açıklanması

Bütüncül bir değerlendirmeyle bakıldığında, Ömer b. Abdülaziz'den rivayet edilen haberler kadere inanmaya ve kaderin dört mertebe oluşuna işaret etmektedir. Selefin inancına göre de kader dört mertebedir ve geçerli bir iman için bu dört mertebenin tamamına inanmak gerekir. Bu dört mertebe meydana gelecek olayları Allah'ın önceden bilmesi, yazması, dilemesi ve yaratmasından ibarettir.

Ömer b. Abdülaziz dönemindeki Kaderiyye Allah'ın bilmesi ve yazmasını inkâr ediyorlardı. Hz. Ömer bu insanlardan uzak durmuş ve onlar hakkında şöyle demiştir: "Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktırlar."[821]

Ömer b. Abdülaziz'in kaderin dört mertebesiyle açıklamaları vardır. Kendisine yazılan mektupta verdiği cevap şöyledir: Mektubunda kaderin kabul edilmesini soruyorsun. Konu sana açıklayacağım. Kaderin kabulü için insanların ortaya koydukları yeni uygulamalardan ve bid'atlerden daha açık bir delil bilmiyorum. Cahiliye döneminde kader konusunu cahiller konuşurlar ve bununla ilgili şiirler söylerlerdi. Bu şekilde kendilerini ellerinden gidenler karşısında yüceltiyorlardı. İslâm'ın gelişinin ardından kader konuları daha şiddetli biçimde ele alınmaya başlandı. Resûlüllah (s.a.v) kaderle ilgili bir veya iki hadis buyurdu. O dönemde Müslümanlar Hz. Peygamberden duyduklarını konuştular. Ancak Hz. Muhammed'in vefatının ardından kader konusunda, Allah'ın bilgisi, yazması, takdiri ve yaratmasında ona teslim oldular. Bütün bunların Allah'ın kitabında var olduğuna inandı ve zayıflıklarını idrak ettiler. Allah'ın kitabından alıp, ondan öğrenmek yaklaşım tarzının temeliydi. Eğer, "Allah bu âyeti neden indirmiş, niçin böyle buyurmuş" derseniz, o sizden önce okumuş ve anlamadığınız bölümlerin yorumları yapılmıştır. Bundan sonra hepsi, Allah'ın fiilleri yazdığını, takdir ettiğini, kötüleri bilindiğini, onun takdir ettiğinin gerçekleşeceğini, dilediğinin gerçekleştiğini, dilemediğinin gerçekleşmediğini, bizim kendimizi zarar veya fayda verme gücüne sahip olamadığımızı kabul ettiler ve bundan sonra korkuyu ve ümidi yaşadılar.[822]

Ömer b. Abdülaziz'in mektup ve hutbelerinden onun kader ve mertebeleriyle ilgili inancı ortaya çıkmaktadır. Şimdi bu mertebelerle ilgi görüşlerini ayrı ayrı ele alıyoruz:

819 Müslim, 2655
820 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 769, 770
821 Müslim, İman, I, 36, 37
822 el-İbâne, c. II, s. 231, 232, 233

İlim

İlimden maksat, Allah'ın kulların yaptıklarını, kadim bilgisiyle yaratılmadan önce geçirdikleri süreçleri bilmesidir. İlim Allah'ın zatıyla kaim sıfatlarındandır. O cennetlikleri ve cehennemlikleri bilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah'ın bilgisi dâhilinde, Levhi Mahfuz'da) olmasın."[823]

Konunun Sünnette de açıklaması vardır. Bir kişi Hz. Peygambere, "Cennetliklerle cehennemlikler birbirinden ayrılmış mıdır?" diye sorduğunda Resûlüllah (s.a.v), "Evet" cevabını verdi. "İnsanların fiilleri nasıl gerçekleşiyor?" diye sorduğunda da "Her varlık yaratılış amacına uygun olarak var edilmiştir" buyurdu.[824]

Amellerin Levhi Mahfuz'a Yazılması

Bir hutbesinde Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Ey insanlar! Sizden kim bir hayır işlerse Allah'a hamd etsin, kim de bir günah işlerse Allah'tan bağışlanma dilesin. Eğer dönerse Allah'ın affını istesin. Toplumların, Allah'ın sorumluluk olarak yüklediği ve kaderlerinde yazdığı amelleri yerine getirmeleri gerekir."[825] Ömer b. Abdülaziz bir gün insanlara hitap etti ve şöyle dedi: "Dünya ebedi kalış yurdu değildir. Allah dünya için yok olmayı ve insanlar içinde oradan ayrılmayı yazmıştır."[826]

Bunlar Allah'ın yaratmadan önce varlıkların ölçülerini ve fiillerini yazması, bunların hesabını ve bütün ayrıntılarını bilmesi konusunda Ömer b. Abdülaziz'den gelen haberlerdir.[827] Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levhi Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır."[828]

Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah yeri ve göğü yaratmadan elli bin sene önce yaratılanların ölçülerini ve fiillerini yazmıştır. Arşı su üzerindedir."[829]

Meşîet (Dileme, İsteme)

"Meşîet"ten maksat, Allah'ın dilediğinin olması ve dilemediğinin olmamasıdır.

823 En'am Suresi, 6/59
824 Müslim, 2649
825 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 519
826 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 244
827 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 519
828 Hadid Suresi, 57/22
829 Müslim, 2653

Yeryüzünde ve gökteki bütün hareketler ve sükûnetler onun dilemesine bağlıdır. O dilemeden hiçbir şey hareket edemeyeceği gibi, hiçbir şey de duramaz. Mülkünde ancak dilediği olur. Ömer b. Abdülaziz özellikle kaderin bu mertebesinin izahı ve inkârcılara yeterli cevap için son derece hırslı davrandı. Memuruna yazdığı mektubunda şöyle diyor: "Allah'ın takdir ettiği vakti gelince olur, dilediği gerçekleşir, dilemediği gerçekleşmez." Başka bir konuşmasında şöyle diyor: "Şayet Allah kendisine isyan edilmesini irade etmeseydi, İblis'i yaratmazdı."[830]

Ömer b. Abdülaziz kader konusunda Ğaylan'la münazara yaptı. Ğaylan'ın iddialarının ne kadar hatalı olduğunu İnsan suresindeki âyetlerin başlangıç bölümlerini delil olarak sunmak suretiyle ortaya koydu. Ğaylan'dan surenin sonunu okumasını istedi ve "Yazıklar olsun sana!" dedi. Duymadın mı Yüce Allah ne buyuruyor:

"Allah'ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[831]

"Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içerisindeki birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah, kimi dilerse onu şaşırtır. Kimi de dilerse onu dosdoğru yol üzere kılar."[832]

Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "İnsanların kalpleri Allah'ın parmakları arasında bir kalp gibidir. Allah kalpleri dilediği tarafa çevirir." Hz. Muhammed sonra şöyle dedi: "Ey kalpleri dilediği tarafa çeviren! Kalplerimizi sana itaat yoluna çevir."[833]

Yaratma Sıfatı (Halk)

Bundan kasıt, Allah'ın yaratılmışların, bütün varlıkların yaratıcısı olmasıdır. Allah kâinatı yarattı, var etti. O yaratandır, onun dışındakiler yaratılmışlardır.[834]

Kaderin bu mertebesinin beyanı için baktığımızda, Ömer b. Abdülaziz'in çok açık ifadelerinin var olduğunu görürüz. Şu âyetleri yazmış ve ardından açıklamalar yapmıştır:

"Rabbin dileseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Rabbinin, 'Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım' sözü kesinleşti."[835]

830 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 524
831 İnsan Suresi, 76/30
832 En'am Suresi, 6/39
833 Müslim, 2654
834 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 525
835 Hûd Suresi, 11/118-119

Ömer b. Abdülaziz Allah'ın ihtilafa düşmeyenleri rahmet için yarattığını söylemektedir. Bu âyet kulların ve fiillerinin yaratılmasını içermektedir.[836] Bundan dolayı Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Rabbin dileseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Rabbinin, "Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım" sözü kesinleşti."[837]

Ömer b. Abdülaziz'in Adiy b. Ertaa'ye yazdığı mektup şöyledir: Saîd b. Mesûd'u Umman'da görevlendirmen Allah'ın seni imtihan etmek için takdir ettiği bir hatadır.[838] Ömer b. Abdülaziz'in açıklamaları Kitap ve Sünnetin beyanlarıyla aynı doğrultudadır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Allah her şeyi yaratandır."**[839] Başka bir âyet şöyledir: **"Allah sizi ve yaptıklarınızı yaratandır."**[840] Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Âcizlik ve zekâ dâhil her şey Allah'ın takdiriyle olmaktadır."[841]

Kavramsal Olarak Kaderle Kaza Arasındaki Fark

Kaderin takdir, kazanın da yaratma mânasına geldiği söylenmiştir. **"Yedi göğü yarattı"**[842] âyetinde olduğu gibi. Kaza ve kader birbirinden ayrılması mümkün olmayan, birisi diğerini tamamlayan iki durumdur. Çünkü kader temel, kaza da bina konumundadır. Kim ikisini birbirinden ayırmaya çalışırsa binayı yıkmış veya bozmuş olur.[843] Belirtildiğine göre kaza, Allah'ın olacak fiilleri önceden bilmesi, kaza da vakti gelince fiillerin kaza doğrultusunda gerçekleşmesidir.[844] İbn Hacer şöyle diyor: Belirtildiğine göre kaza, ezelde verilmiş icmalî, küllî hükümdür. Kader ise kazanın küllî parçaları ve ayrıntılarıdır.[845] İki kavram bir arada olduğunda farkları ortaya çıkar. Çünkü biraz önce belirtilenler doğrultusunda her birisinin işaret ettiği mâna farklıdır. İki kavram birbirinden ayrıldığında da birlikte değerlendirme gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü birisinin konu edinildiği yerde diğeri de doğrudan meseleye dâhil olur.[846] Bu ilişkiyi imanİslâm ve fakir miskinkelimeleri arasındaki ilişkiye benzetebiliriz.

Belki bu tarif, kaza ile kaderin farklı olduğunu söyleyenlerle aynı olduğunu

836 Abdurrezzak, Musannef, c. XI, s. 122
837 Hûd Suresi, 11/118-119
838 A.g.e.
839 Zümer Suresi, 39/62
840 Sâffât Suresi, 37/96
841 Müslim, 2655
842 Fussilet Suresi, 41/12
843 İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, c. IV, s. 78
844 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 494
845 Fethu'l-Bârî, c. XI, s. 486
846 Muhammed b. İbrahim el-Hamd, el-Kazâ ve'l-Kader, s. 29

iddia edenler arasında uyum sağlayabilir. Anlaşılmaktadır ki; kaza ile kader arasında açık bir fark yoktur.[847] Bu konuda ayrılığa düşmek de kimseye yarar sağlamaz. Çünkü birisinin diğer kelimeyi karşılayacak biçimde kullanılabileceği konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Buna göre kaza ve kader birlikte zikredilebilir, birisi diğerinin yerine kulanılabilir.[848]

Kaza ve Kadere Razı Olmak

Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Bugün başına gelen olayların tamamı Allah'ın ilminde görülen kaza iledir."[849] "Allah'ım ilminde var olan kaza ile benden razı ol, belirlediğin kaderle bana bereket ver ki; geciktirdiğin olayların erkenden gelmesini ya da erkenden gelmesine hükmettiğinin geciktirilmesini istemeyeyim" şeklinde dua ederdi. Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: Bu duayı sürekli yapardım. Başıma gelen bütün olaylar kaza ve kaderin gereğidir.[850] Oğlu Abdülmelik defnedildiğinde Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Allah'ın kazasına razı olduk, emrine teslim olduk. Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır."[851] Oğlu Abdülmelik'le ilgili olarak kendisini sorumlu tuttuklarında şöyle demiştir: "Allah'ın sevgine aykırı bir şeyi sevmekten ona sığınırım. Bela da verse, ihsan da etse öyle bir davranış bana yakışmaz."[852]

Belirtilen haberler Ömer b. Abdülaziz'in kaza ve kadere razı olduğunu göstermektedir. Kazadan maksat, Allah'ın günah niteliğinde olmaksızın kulları için takdir ettiği musibetlerdir. Musibetlere sabır vacip, razı olmak ise meşrudur. Fakat o, vacip midir, yoksa müstehap mı? Hanbelîler ve diğerlerinin bu konuda iki farklı görüşleri vardır. Bu görüşlerin en doğrusu, onun vacip değil müstehap olduğu yönündedir.[853] Kaza ve kadere razı olmak imanın tamama ermesi için gereklidir. Bu, Allah'a güvenmenin delilidir. Ona güvenen kaderine razı olur. Kaybettiğine üzülmez ve Allah'ın takdiriyle elde ettiğine de sevinmez. Allah'ın takdirine razı olur.[854]

MÜRCİE

İrca faaliyetine nispetle böyle bir isimlendirme yapılmıştır. İman gerekçesiyle amelin geciktirilmesidir.[855]

"İrcâ"nın iki mânası vardır. Bunlardan birisi, "Ona ve kardeşine zaman ver" âyetinde olduğu gibi mühlet vermek, zaman tanımak diğeri de ümit vermektir.

847 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 494
848 Abdurrahman el-Mahmûd, el-Kazâ ve'l-Kader, s. 44
849 Tabakât, c. V, s. 372.
850 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 97
851 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 536
852 Hilye, c. V, s. 358-359
853 Mecmûu'l-Fetâvâ, c. VIII, s. 191
854 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. I, s. 539
855 Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 202

Mürcie Kavramı: İmam Ahmed Mürcie'yi şöyle tanımlıyor: Bu gruptakiler imanın dil ile söylemekten ibaret olduğunu iddia ederler. Onlara göre iman yönünden insanların birbirlerine karşı üstünlükleri yoktur. Kendi imanlarıyla peygamberlerin ve meleklerin imanları aynıdır. İman artıp eksilmez. İman alanında istisna olmaz. Kişi iman ettikten sonra, amel etmese de hakiki Müslüman'dır.

Hâlis Mürcie: Bunlar iman olduktan sonra günahın kişiye zarar vermeyeceğini söylerler. İnkârcıya itaatinin fayda sağlamaması gibi... Bunlar cehennemliklerdir.[856] Şehristanî'nin de belirttiği gibi,[857] ircâ fikrini ilk olarak ortaya atan Ğaylân ed-Dimeşkî'dir. İbn Hanefiyye adıyla tanınan Ebu Muhammed el-Hasan b. Muhammed'e nispet edilen Mürcie iman konusuyla ilgili olarak Ğaylan'a nispet edilenden farklıdır. Ebu Muhammed'e nispet edilen Mürcie'nin özünde birbiriyle savaşan iki Müslüman'ın durumlarının Allah'a havale edilmesi fikri vardır.[858] İbn Sa'd Tercüme'sinde şöyle diyor: "O, irca konusunda konuşan ilk kişidir." Aynı şekilde şunları zikrediyor: Zâzân ve Meysera yanına girdiler ve ircâ ile ilgili olması sebebiyle önündeki kitaptan dolayı onu kınadılar. Zâzân'a şöyle dedi: "Bu kitabı ben, ölümüm mevzu bahis olsa yine de yazmam!"[859] Muhakkak ki bu kitap Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den sonra ortaya çıkan fitneye katılanlarının durumlarının Allah'a havale edilmesiyle ilgilidir.[860] İbn Hacer Hasan b. Muhammed'in hazırladığı bu kitabı bildiğini belirtmektedir. İfade ettiğine göre, bu kitaptaki irca Ehli Sünnetin ayıpladığı imanla ilgili ircâ değildir.[861]

Ehli Sünnetten farklı görüşlerinden bazıları:

• Amellerin iman kelimesinin kapsamına girmediğini ve imanın kurtuluş için yeterli olduğunu söylemeleri.

• Halis Mürcie taraftarlarının, imanın varlığında günahın buna zarar vermeyeceğini; aynı şekilde inkâr halinde itaatin fayda sağlamayacağını söylemeleri.[862]

Ömer b. Abdülaziz'den imanın artıp esildiğine ve amellerin iman kapsamında değerlendirildiğine işaret eden birçok haber gelmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in bu konuşmaları Mürcie'ye cevap mahiyetindedir. Özellikle ilimle meşgul olanlar halifenin bu ifadelerini Mürcie'ye cevap olarak kullanmışlardır. Genel olarak bütün bid'atlerden sakındırdığı gibi, Mürcie bid'atinden de sakındırmıştır.[863] Konuyla ilgili olarak

856 Vasatiyyetü Ehli's-Sünne Beyne'l-Fırak, s. 294
857 el-Milel ve'n-Nihal, c. I, s. 139
858 Vasatiyyetü Ehli's-Sünne Beyne'l-Fırak, s. 295
859 Tabakât, c. V, s. 328
860 Semîrî, Kadiyyetü's-Sevâb ve'l-İkâb, s. 30
861 Tehzîbü't-Tehzîb, c. II, s. 320
862 Vasatiyyetü Ehli's-Sünne Beyne'l-Fırak, s. 295
863 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 813

Ömer b. Abdülaziz'den nakledilen haberleri ele alıyoruz. Şu sözü daha önce geçmişti: "İslâm'ın hadleri, şeriatı ve sünnetleri vardır. Kim bunlarla amel ederse imanı kemale ermiş olur. Kim de bunlarla amel etmezse imanından eksiklik vardır. Yaşadığım sürece bildiklerimi sizlere öğretecek ve bu doğrultuda yaşamanız için çalışacağım. Eğer ölürsem bilin ki; dünyada sizinle olmak konusunda hırslı değilim."[864] Başka bir sözü şöyledir: "Sünneti bırakıp da doğru yol zannederek sapıklığa dalan kişinin mâzereti yoktur."[865] Allah bütün bid'atleri benim elimle ortadan kaldırsa ve bütün sünnetleri de benim ellerimle ihya etse! Bu yolda canımı, kanımı feda etsem![866]

Geçen ifadelerden Ömer b. Abdülaziz'in bütünüyle bid'atlere karşı olduğu, bid'atçilere gerekli cevabı verdiği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki; bu yolda bedenine zarar gelmesini dahi göze almıştır. Bu haberler, iman konusundaki doğru yaklaşımı da ortaya koymaktadır. Buna göre, iman bütünüyle ibadetleri de kapsamaktadır. Bu haliyle özel bir yardım için en uygun olanıdır. Ömer b. Abdülaziz yaşadığı sürece kendisine tâbi olanları hak üzere idare edeceğine, bid'atlere karşı çıkacağına dair söz vermiştir. Bu sözler de iman konusundaki doğru yaklaşımları içermektedir. Ömer b. Abdülaziz Ehli Sünnet inancına verdiği önemi belirtirken, onun iman anlayışı açıklık kazanmıştır. Aynı şekilde halifenin sözlerinde Mürcie'ye cevap vardır. Çünkü hakkın yerine getirilmesi, bâtılın iptal edilmesidir. Bütün bunlar iman konusunda Ömer b. Abdülaziz'den gelen ve hakikate işaret eden bilgilerdir.[867]

İbn Sa'd'ın Tabakat'ında rivayet ettiklerinde gelince; Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda kendisine bir grup geldi. Avn b. Abdullah, Musa b. Ebu Kesir ve Ömer b. Hamza grubun içinde bulunanlardandı. Bazı kaynaklar Ömer b. Zerr'i de zikreder. Halifeyle ircâ konusunda konuştular, münazara ettiler, Ömer b. Abdülaziz'in kendileri gibi düşündüğünü, hiçbir şeyde kendilerine muhalefet etmediğini iddia ettiler.[868] Bunun doğru olmadığı gösteren sebepler şöyledir:

- İbn Sa'd bu haberi senetsiz rivayet etmiştir. O halde rivayet munkatı'dır.
- Çünkü haberde temriz (ihtimal) sigası kullanılmıştır.
- Bu tür iddialar ona dönmez. Çünkü ravileri Mürcie'ye mensup olmakla suçlanmaktadırlar.

Bu rivayetin doğru olduğu varsayılsa bile, Avn b. Abdullah Mürcie'den çıkmış, tövbe etmiştir. Lâlkâî'nin nakline göre Nevfel elHüzelî babasından şöyle rivayet et-

864 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 40
865 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 814
866 Tabakât, c. V, s. 343
867 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 814
868 Tabakât, c. VI, s. 339

mektedir: Avn b. Abdullah b. Mesud Medinelilerin en edepli ve en anlayışlılarından birisiydi. Mürcie'dendi, sonra döndü. Şu şiiri söylerdi:

Şüphesiz ayrıldığımız ilk mesele,
Mürcie'nin görüşleridir.
Zulmedenlerin Müslüman olduklarını söylediler!
Bize zulmedenler Müslüman olmadıkları halde.
Müslüman'ın kanı helâldir dediler,
Müminlerin kanlarının akıtılması haram olduğu halde![869]

Avn b. Abdullah'ın Mürcie'yi terk ettiği, kesin bilgilerle ortaya çıkmıştır. Belki onun Mürcie'ye bağlılığı Ömer b. Abdülaziz'le tanışması ve konuşması ve onun yakınında bulunanlardan olmasının öncesine denk gelebilir.[870]

CEHMİYE

Cehmiye Horasanlı Rasiboğullarının kölesi el-Cehm b. Safvan'a nispet edilir. Cehm b. Safvan el-Ca'd b. Dirhem'in öğrencisi, Emevî Devletine karşı Horasan'da halkı kışkırtarak fitne oluşturan Hâris b. Süreyh'in kâtibi idi.[871] Cehm b. Safvan, Haris'in hayatını insanlara anlatır ve onun halife olmasını gerektiğini söylerdi.[872] Böylece insanları isyana yöneltmeye çalışıyordu. 128 tarihinde Horasan valisi Nasr b. Seyyar'ın ordusuyla Haris b. Süreyh'in orduları arasında savaş çıktı. Bu savaşta Cehm b. Safvan Haris b. Süreyh'in ordusundaydı. Onu bir kişi ağzından yaraladı ve ardından öldürdü. Başka bir rivayete göre bu savaş sonrasında esir alınarak Selm b. Ehvez'e teslim edildi, o da öldürülmesini emretti. Cehmiyenin önemli görüşleri:

1. Cehmiye el-Ca'd b. Dirhem'in görüşleri üzerine kurulmuştur. Ca'd Allah'ın sıfatlarını inkâr etmiş, Halku'l-Kur'an konusunda Ehli Sünnete muhalefet etmiş ve başka bid'atler orta atmıştır.

2. Cehmiye cebir inancını benimsemişlerdir. Onlara göre insan kendisi için belirlenmiş olan kaderi yaşamak zorundadır, kaderinin belirlenmesinde kişinin irade ve kudretinin hiçbir belirleyiciliği yoktur.

3. İman mârifetten, bilmekten ibarettir. Buna göre iman Allah'ı bilmekten, inkâr da Allah hakkında cahil olmaktan ibarettir.

4. Cehmiyeye göre cennet ve cehennem ebedi değil, sonludur. Onlara göre cehennemlikler cehenneme, cennetlikler de cennete girdiğinde cennet ve cehennem sona erer. Hiçbir hareket sonsuz değildir.

869 Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne, c. V, s. 1077
870 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 816
871 Hakîkatü'l-Bid'a ve Ahkâmihâ, c. I, s. 115
872 Hakîkatü'l-Bid'a ve Ahkâmihâ, c. I, s. 115

5. Cehmiyeye göre Allah'ın ilim sıfatı kadim değil, hâdistir. Yani sonradan ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerine dayanak yaptıkları iddia bir şeyin yaratılmadan önce bilinemeyeceği düşüncesidir.[873]

Cehm b. Safvan, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili görüşlerini Ca'd'dan, felsefecilerden ve Semeniyye'den[874] almıştır. Cehm b. Safvan'ın konuşma ve anlatma yeteneği son derece iyiydi. Ancak bilgi sahibi değildi ve âlimlerin sohbetlerinde bulunmamıştı. Semenîler, Cehm b. Safvan'a "İbadet ettiğin rabbini bize anlat" dediler. Cehm b. Safvan evine girdi ve günlerce dışarı çıkmadı. Bir süre sonra evinden çıkarak Semenîlerin yanına gitti ve onlara şöyle cevap verdi: "Benim rabbim her şeyle beraberdir, her şeyin içindedir, hiçbir şey ondan uzak olamaz." İmam Ahmed, Allah'ı ispat konusunda Cehm b. Safvan ile Semenîler arasında geçen münazarayı rivayet etmektedir. Cehm münazaranın sonunda Allah'ı görmeyen, hissetmeyen ve işitmeyen bir ruh olarak sundu.[875] İbn Teymiye şöyle diyor: "Ca'd b. Dirhem'in Harran'lı olduğu söylenmektedir. Orada çok sayıda Sabiî ve feslefeci bulunmaktadır. Allah'ın sıfatlarını inkâr eden bu mezhep, onun yalnızca selbî sıfatlarının bulunduğunu kabul ederler. Ca'd da bu görüşleri Sâbie'den ve felsefecilerden almıştır."[876] Cehm b. Safvan da Ca'd'ın görüşlerini benimsemekteydi.[877]

Cebir konusundaki yaklaşımlarına bakıldığında, bunu İslâm'dan önce müşrik Araplar da söylüyorlardı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah'a ortak koşanlar, dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir."[878] Allah (cc) müşriklerin içlerinde bulundukları durumda kendilerini kaderle kandırdıklarını haber vermektedir. Sözlerinin içeriği, "Şayet Allah yaptıklarımızı hoş görmeseydi, bizi cezalandırırdı ve bulunduğumuz yerlerde olamazdık" şeklindedir.[879]

İmanın mârifetten ibaret olduğu iddiasını Cehmiyeden önce Mürcie ortaya atmıştı. Cennet ve cehennemin sonlu olduğu görüşü ise İsmailiyye,[880] Bâtıniye, kelâmcılar ve Yahudiliğe dayanır. İbn Ebuliz Cehm b. Safvan'dan rivayetle şöyle

873 Tenâkuzu Ehli'l-Ahvâ ve'l-Bida' Fi'l-Akîde, c. I, s. 131
874 Semeniyye, Hindistan'da ortaya çıkan, kendilerine has felsefeleri bulunan inkârcı grup
875 İmâm Ahmed, er-Redd Ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdıka, s. 44, 45
876 el-Fetâvâ, c. V, s. 21, 22
877 Tenâkuzu Ehli'l-Ahvâ ve'l-Bida' Fi'l-Akîde, c. I, s. 131
878 Nahl Suresi, 16/35
879 Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm, c. II, s. 626
880 İsmailiyye, Cafer-i Sadık'ın oğlu Ahmed b. İsmail'i takip edenlerin oluşturduğu mezhep. Batınî tefsirler hareket eder, Allah'ın ilmi Hz. Ali'ye has kıldığını ve ona muhalefet edenin kafir olduğunu söylerler. el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 42

diyor: Muattıla'nın önderi olan Cehm b. Safvan, cennet ve cehennemin sonlu olduğunu söylemiştir. Seleften, sahabeden, tabiinden, İslâm âlimlerinden veya Ehli Sünnetten bu görüşü daha önceden dile getiren kimse yoktur. Bunun dayanağı sonradan yaratılanın sonsuz olarak var olmasının imkânsızlığı gibi fasit bir inanıştır. Bu kelâmcıların ileri sürdükleri yerilen ilkelerdendir.[881] Yerilen kelâmcılar, Kur'an ve Sünnet nasslarının delalet yönünden kat'î olmadığını söylerler. Onlara göre bütün nasslar delalet yönünden zannidir. Kelâmcılar da bilgilerini felsefecilerden ve mantıkçılardan almışlardır.[882] Onlar da Mecusilere, Hıristiyanlara ve Yahudilere dayanmaktadırlar.

Allah'ın ilim sıfatının hâdis olduğu iddiasını Cehm b. Safvan Ma'bed'den, Ma'bed de bir Hıristiyan'dan almıştır. Bu durum, farklı grupların önde gelenlerinin helâk olmuş toplumlardan ne kadar etkilendiklerini göstermektedir. Onlardan sonra gelenlerin durumlarını sen düşün![883]

Ömer b. Abdülaziz'den rivayet edilen haberler, Cehmiyeye cevap olarak kabul edilmektedir. İmam Ahmed, Darimi ve diğer selef âlimleri bu cevaplar doğrultusunda Cehmiyeye cevap vermişlerdir. Cafer b. Berkan'ın naklettiğine göre bir adam Ömer b. Abdülaziz'e geldi ve heveslerine uyan kişinin durumunu sordu. O şöyle dedi: "Kur'an'da Â'rabînin imanına bak, onu takip et, bunun dışındakileri bırak."[884] Sonra şöyle demiştir: Resûlüllah (s.a.v) ve halifeler sünnetler ortaya koymuşlardır. Sünnetle amel etmek, Allah'ın Kitabına uymaktır. Bu kişinin dinine bağlılığının kuvvetini gösterir. Kimse sünneti değiştiremez, dönüştüremez, ona aykırı davranamaz. Kim ona uyarsa doğru yolu bulmuştur. Kim Sünnete uyarak Allah'tan yardım dilemişse, o kurtuluşa ermiştir. Kim de Allah'ın dinini ve Müslümanların yolunu terk edip başka yollara girerse, o kişinin Allah'tan uzaklaşması gibi Allah da ondan uzaklaşır, ona yardım etmez. O kişinin varacağı yer cehennemdir. Orası ne kötü varış yeridir."[885]

Abdullah b. Abdulhakem İmam Malik (ra)'in şöyle dediğini naklediyor: "Ömer b. Abdülaziz'in bu konuda azimli yaklaşımı hoşuma gidiyor."[886] Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Kim diniyle korunmaya kalkarsa, bu isteğine ulaşamaz."[887]

Selef âlimleri, Ömer b. Abdülaziz'den gelen bu açıklamaları Cehmiyeye cevap verirken kullanmışlardır. Şüphesiz bu açıklamalar bütün bid'atçilere cevaptır. Bu

881 Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, s. 420
882 Tenkîzu fîdi'l-Ahvâ ve'l-Bida' Fi'l-Akîde, c. I, s. 133
883 A.g.e.
884 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 819
885 A.g.e. c. II, s. 820
886 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 40
887 Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa, c. II, s. 425

Ömer b. Abdülaziz'in yaratanın Kemal ve Celal sıfatlarını ispat gibi fıtrat ilkeleri doğrultusunda hareket etmesidir. Yücelik, üstünlük ve sağlam fıtratın işaret ettiği bütün sıfatlar bu kapsamdadır. Ömer b. Abdülaziz, bilgisizce dinî konuların tartışılmasını yasaklamıştır. Ancak Cehm b. Safvan bilgisizce tartışmalara girmiş, sapmış ve saptırmıştır.

Selef âlimleri Cehmiyeye cevap verirken, Hz. Muhammed'in sünneti ve ondan sonra gelen Raşit Halifelerin uygulamalarıyla amel etme konusunda Ömer b. Abdülaziz'in sözlerini delil olarak göstermekteydiler. İbn Teymiye'nin elFetava'lHameviyye'deki yaklaşımı böyledir. Ebu'lKâsım el-Ezcî İbn Abdullah'tan rivayetle şöyle diyor: Yanında birisi Allah'ın sıfatlarını inkâr ettiğinde Malik b. Enes'in cevabı şu şekildeydi: Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: Hz. Peygamberin sünneti ve Raşit Halifelerin uygulamaları şöyledir.

Bu rivayetle ilgili olarak Şâtıbî şöyle diyor: O, Sünnetin güzel köklerini içine alan özet bir sözdür. Böylece bid'atlerin önü bütünüyle kesilmiş olmaktadır. Bu söz aynı zamanda Sünnete tâbi olana övgü, ona aykırı davranana yergi içermektedir. Ayrıca bu söz gösteriyor ki; Raşit Halifelerin uygulamaları Allah'ın Kitabı ve Hz. Muhammed'in Sünnetinin açıklamasıdır. Ömer b. Abdülaziz'in sözü güzel asılları ve mühim faydaları içermektedir.[888]

İmam Ahmed er-Red ale'l-Cehmiye isimli eserinde Ömer b. Abdülaziz'in açıklamalarını kullanmıştır: "Kim dinini korunma vesilesi yapmaya çalışırsa, bunda başarılı olamaz."[889] Mûtezile taraftarları Allah'ın sıfatlarını inkâr ve Halku'l-Kur'an konularındaki yaklaşımlarını Cehmiye'den almışlardır. Cehmiye ile Mûtezile arasındaki bu yaklaşım çoğu araştırmacıların Mûtezile'yi Cehmiye olarak isimlendirmelerine sebep olmuştur. Ancak farklı gruplar için aynı isimlendirmelerin yapılmasından kaçınmak gerekir. Çünkü bu grupların her birisinin inanç yönünden diğeriyle mutlaka benzerliği vardır. Şayet bunu caiz görürsek, karışıklık ortaya çıkar ve sağlam bir yöntemle hareket etme imkânı olmaz. Öyleyse bir isim hangi gruba işaret ediyorsa o grup için kullanılmalıdır. Bu bilimsel açıdan daha doğrudur.[890]

MÛTEZİLE

Mûtezile ismi Vâsıl b. Atâ önderliğinde ikinci asrın başlarında ortaya çıkan grup için kullanılır. İnanç konularında aklî yöntemi kullanmışlardır. Mûtezileye göre elde edilen bütün bilgiler aklîdir. Bu vaciptir. Mûtezile âlimleri kelâmcı ve cedel ehli olarak bilinirler.[891]

888 el-Âsâru'l-Vâride an Ömer b. Abdülaziz Fi'l-Akîde, c. II, s. 822
889 İmam Ahmed, er-Red Ale'l-Cehmiye, s. 69
890 Kadiyyetü's-Sevâb ve'l-İkâb, s. 34
891 Te'sîru'l-Mutezile Fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 18

Mûtezile'nin Ortaya Çıkışı ve Bu İsmi Alma Sebebi

Bir adam Hasan-ı Basrî'nin yanına girdi ve şöyle dedi: "Ey dinin önderi! Zamanımızda bir grup ortaya çıktı, büyük günah işleyenin kâfir olacağını söylüyorlar. Onlar Haricîlerin cehennemle korkutan grubudur. Aynı şekilde bu iddiayı öne sürenlerden bazıları, büyük günah işleyenin bunu kaderi gereği Allah'ın emri olarak yaptıklarını söylemektedirler. Mürcie'ye göre imanın varlığı durumunda büyük günahın hiçbir zararı yoktur. İnanç bakımından bu konuda bize vereceğin hüküm nedir?" Hasan-ı Basrî bir süre düşündü. Daha cevabını açıklamadan Vâsıl b. Atâ şöyle dedi: "Ben büyük günah sahibinin mutlak olarak mümin veya kâfir olduğunu söylemiyorum. Fakat o kişi iki menzil arasında yerdedir. Ne mümindir ne kâfir."

Vâsıl b. Atâ bu açıklamasından sonra hızlıca yerinden kalktı, ilim halkasından ayrılarak mescidin direklerinden birisine doğru yöneldi. Hasan-ı Basrî'nin cemaatinden bir grup Vâsıl b. Atâ'nın görüşünü kabul etmişti. Hasan-ı Basrî, "Vasıl bizden ayrıldı" dedi. Bundan sonra Vâsıl b. Atâ ve arkadaşlarına "ayrılanlar" anlamında Mûtezile denildi.[892] Bu söz üzerinde mezhep tarihçileri neredeyse görüş birliğine varmışlardır.[893] Mûtezile isimlendirmesinin sahabeyle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Hz. Ali ve Muaviye arasındaki fitneden uzak duran sahabeye kelimenin işaretinden anlaşılan mânada ıstılâhî olarak kullanıldığı şekliyle Mûtezile ismi verilmemiştir. Aksine sahabe döneminde kelime kavramsal olarak değil, sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki; Mûtezile denilmesinin temelinde bu gruptakilerin Ehli Sünnetten ve Hz. Muhammed'in ashabından ayrılmaları gerçeği vardır. Dinin verilerini almaksızın aklın vardığı sonuçları temel alan Mûtezile'nin selefi olması mümkün müdür?

Bu çerçevede Hz. Peygamberin ashabını Mûtezile'nin selefi olarak gösteren yaklaşımın yanlışlığı ortaya çıkmış olmaktadır. Mûtezile, itizal mezhebini Allah'a ibadette esaslarına bağlı kaldıkları bir din olarak benimsemişlerdir. Buna karşılık fitneden uzaklaşan sahabenin amacı günahtan korunmak ve kan akıtılmasına engel olmaktır.[894]

Mûtezile yöntem ve fikir olarak Ehli Sünnetten ayrılmış, öne çıkmış, kendine has düşünce biçimini geliştirmiştir. Onlara göre akıl tartışmasız tek belirleyendir. Mûtezile âlimleri eğrilik ve sapıklıktan korunma ve doğru yolu bulmanın tek kaynağı olan Kur'an ve Sünnet nasslarını terk etmişlerdir.[895]

892 el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 118
893 Ali ed-Duveyhî, Ârâu'l-Mutezileti'l-Usûliyye, s. 71
894 A.g.e. s. 72
895 A.g.e. s. 76

Mûtezile'nin Farklı Grupları

Mûtezilenin temel kuralı akla dayanmak olduğu için, onunla ispat ettiler ve onunla inkâra yöneldiler. Cedel üzerine kurulu Yunan felsefesiyle haddinden fazla ilgilenmelerinin de sonucu olarak Mûtezile içinde farklı görüşler ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak on iki farklı gruba ayrıldılar.

Vâsıliyye, Amriyye, Hüzeliyye ve Nazzamiye bunlardan bazılarıdır. Bu gruplardan her birisinin kendisine has bir bid'ati bulunmaktadır. Bu grupların tamamı, bütün olarak beş esasın genelinde görüş birliği içinde olmakla birlikte; ayrıntılarda farklı yaklaşımlar benimsemektedirler. Aklın hakem kabul edilmesi ve her birisinin önceliğinin diğerlerinden farklı olması dikkate alındığında bu parçalanmışlığa şaşırmamak gerekir.[896]

Önceki Mezheplerin İnanç Esaslarının İhyasında Mûtezile'nin Rolü

Mûtezile kendisinden önceki üç faklı mezhepten görüşler almıştır. Bu bağlı olarak başka bir şekille bu mezheplerin akideleri, inanç esasları ihya edilmiştir. Bunlar Haricîler, Ğulât Şîa ve Cehmiye'dir.[897]

Mûtezile'nin Haricîlerden Aldıkları

• **Büyük Günah İşleyen Kişinin Âhiretteki Durumu:** Bağdadî şöyle diyor: Vâsıl ve Ömer, büyük günah işleyenin kâfir veya müşrik olarak nitelendirilemeyeceğini, onun muvahhit olduğunu söyleseler; cehennemle cezalandırılacağı konusunda Haricîlerin görüşlerine uymuşlardır.[898] Anlaşıldığına göre Mûtezile, büyük günah işleyenin âhiretteki durumu hakkında Haricîlerin görüşlerini benimserken; o kişinin dünyadaki durumu hakkında farklı bir görüş beyan ederek kâfir olmadığını söylemiştir.[899]

- **Zalim İdarecilere Karşı İsyan Etme:** Belirtildiği üzere Haricîler zulmü ve azgınlığı ortadan kaldırıp hakkı ve adaleti hâkim kılmak için zalim idareciye karşı ayaklanmanın vacip olduğu konusunda icma etmişlerdir.[900] Haricîler iyiliği emir ve kötülüğü yasaklamaya yönelten âyetleri devlet başkanlarıyla tartışma, onlara karşı isyan etme ve muhaliflerle savaşma şeklinde anladılar.[901] Mûtezile bu görüşü Haricîlerden almış ve iyiliği emir kötülüğü yasaklama kapsamında ihya etmiştir. Ebu'lHasan elEş'arî şöyle diyor: Esam hariç, bütün Mûtezile âlimleri iyiliği emir ve kötülüğü yasaklamanın vacip olduğu ve bu vacibin dille, elle, kılıçla veya güç

896 Te'sîru'l-Mutezile Fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 18
897 A.g.e. s. 19
898 el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 119
899 Te'sîru'l-Mutezile Fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 20
900 Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, c. I, s. 204
901 Nâsır el-Akl, el-Havâric Evvelü'l-fFrak fî Târîhi'l-İslâm, s. 37

yetirilebilen başka bir araçla yapılması gerektiği konusunda icma etmişlerdir.[902] Eş'ari başka bir yerde şöyle demiştir: "Mûtezile âlimleri imkân ve kudret ölçüsünde zalim devlet başkanına karşı isyan etmeyi vacip görmüşlerdir."[903]

- **Te'vil[904] Meselesi:** Haricîler İslâm tarihinden bâtıl te'vil yolunu seçen ilk gruptur. Nasslarda Allah'ın indirdiğinden başka kaynaklara bakarak te'vil ettiler. Ceza, iyiliği emir, kötülüğü yasaklama konularında da aynı yaklaşımı benimsediler. Sonradan gelen grupları bu yöntemi âdeta miras gibi sahiplendi ve ortaya attıkları diğer bid'atlere uyguladılar. Mûtezile bunlardandır. Çünkü Allah'ın sıfatları hakkındaki âyetleri ta'til fikrine yönelik olarak yorumladılar. Hâlbuki Haricîler sıfatlarla ilgili âyetlere böyle yaklaşmamışlardı.[905]

İbn Teymiye şöyle diyor: Haricîlerin Allah'ın sıfatlarını te'vil etmeleri, Mûtezile'nin ortaya çıkışından sonraki döneme denk gelir.[906] Mûtezile kaderle ilgili nasslarda te'vil yolunu benimsemiştir. Bu daha öncesinde Haricîlerin de ele almadığı bir yaklaşımdır.

Özet olarak Mûtezile te'vil yöntemini Haricîlerden miras olarak almış, bunu güçlendirmiş, Kur'an ve Sünnet nasslarının anlaşılmasında bir kural olarak benimsemiştir.

- Mûtezile'nin Kaderiyye'den Aldığı Fikirler: Mûtezile Kaderiyye'den kaderi inkâr fikrini aldı ve bunu ihyâ etti. Fakat Mûtezile Kaderiyye'nin Allah'ın ilim sıfatını inkâr etmek gibi aşırı tavrını aynısıyla almamıştır. İlk dönem Kaderiyye'si bu görüşü savunmaktaydı. Ancak iki sebeple görüşlerinin savunulabilir tarafı kalmamıştır:

- Kaderi bu şekilde kabul edenlerin sayısının azlığı.

- Sahabe ve Tâbiînin önde gelenlerinin bu görüş karşısında sağlam bir şekilde durmaları. Kimisi bu tür görüşler ileri düren gruplardan uzak durmuşlardır. İbn Ömer Kaderiyye ile ilgili olarak "Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktırlar" diyerek meseleye yaklaşımını ortaya koymuştur.[907] Sahabe ve Tâbiînin diğer bir kısmı da kaderin inkâr edenleri alçaltma ve tahkir yolunu seçmişlerdir. Tavus b. Keysan tavafta Ma'bed elCühenî'yi görünce insanlara dönerek, "Bu adama hakaret edin, buna değer vermeyin!" dedi.[908] Başka bir grup da kaderi inkâr edenlerin öldü-

902 Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, c. I, s. 337
903 A.g.e. c. II, s. 157
904 et-Te'vîlü'l-Bid'î, Lafzın hakikatinden çıkarılarak bir karine olmaksızın hakiki manasıyla çelişecek biçimde mecaza taşınmasıdır.
905 Te'sîru'l-Mutezile fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 22
906 A.g.e.
907 Müslim, I, 156
908 Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne, c. IV, s. 637

rülmeleri ve bu şekilde ortaya çıkabilecek fitnenin önlenmesi yolunu tercih etmişlerdir. Bu bozuk inançta ısrarcı davranması sebebiyle Ğaylan ed-Dımeşkî'nin başına gelenler gibi.[909] Fakat Mûtezile öncekilerin bu fasit inanışlarını biraz aşırılıklarını gidermek ve isyanın derecesini düşürmek suretiyle ihya etmiştir. Mûtezile, Allah'ın ilmini ve Levhi Mahfuz'a yazmasını kabul etmiş, ancak irade etmesi ve yaratmasını inkâr etmiştir. Bu yaklaşımlarının özünde kullanın fiillerinin yaratıcısı oldukları ve Allah'ın dilemesine bağlı olmaksızın kendilerinin istediklerini yapabilecekleri fikri vardır.[910] Bu sebeple âlimler Ğulât Kaderiyye'yi tekfir etmelerine karşılık Mûtezile'yi tekfir etmemişlerdir. İbn Teymiye şöyle diyor: Allah'ın ilim sıfatını ve Levhi Mahfuz'a yazmasını inkâr edenler kâfir olmuşlar. Ancak ilim sıfatını kabul edip, kulların kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu söyleyenler kâfir olmamışlardır.[911]

Mûtezile'nin Cehmiye'den Aldığı Fikirler

Asır, içinde bulunulan zaman, Cehm b. Safvan ve Mutezileye mensup kişiler arasındaki şahsi etkileşimler, Mûtezile'nin Cehmiyeye ait yaklaşımları almasını kolaylaştırmıştır. Tevhit ve ilgili konular bunlardandır.

- **Allah'ın sıfatlarının inkârı:** İbn Teymiye şöyle diyor: Allah'ın sıfatlarının inkârı yönündeki iddiaların kaynağı Yahudi ve müşriklerdir. Bu fikirlerin kaynağı el-Ca'd b. Dirhem'dir. Cehm b. Safvan Ca'd'dan öğrendiği düşünceleri insanlar arasında açıkladı ve Cehmiye kendisine nispet edildi.[912] Mûtezile bu bid'atleri Cehmiye'den miras olarak almış ve ihya etmiştir. Cehmiye Allah'ın sıfatlarını ve isimlerini inkâr etmekteydi. Mûtezile bu aşırılıkları ortadan kaldırmıştır.[913] İbn Teymiye şöyle diyor: Cehmiye Allah'ın isimleriyle birlikte sıfatlarını da inkâr etmekteydi.[914] Mûtezile ise Allah'ın isimlerini kabul etmiş, sıfatlarını inkâr etmiştir.[915]

Halku'l-Kur'an ve Ru'yetullâh: İbn Teymiye Mûtezile ile ilgili olarak şöyle diyor: "Onların tevhit anlayışları Cehmiye'nin tevhit anlayışının benzeridir. Sıfatların inkârı gibi konuları içerir. Mûtezile âlimleri Allah'ın cennette Müslümanlar tarafından görülemeyeceğini ve Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söylemişlerdir."[916]

Bunlar Mûtezile'nin Havâric, Cehmiye ve Kaderiyye'den aldığı görüşlerdir. Bu görüşleri ihya etmiş, yeniden toplumun gündemine taşımışlardır. Alınan görüşler, kendi mezheplerince kabul edilen esaslar doğrultusunda değiştirilerek mezhebe

909 Te'sîru'l-Mutezile fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 24
910 el-Kaza ve'l-Kader fî Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne ve Mezâhibi'n-Nâs, s. 117
911 Te'sîru'l-Mutezile fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 24
912 el-Fetva'l-Hamaviyyetü'l-kübrâ, s. 47, 48
913 Te'sîru'l-Mutezile Fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 25
914 Te'sîru'l-Mutezile Fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 25
915 A.g.e.
916 A.g.e. s. 26

uyarlanmıştır. Ayrıca bu görüşlerin desteklenmesi amacıyla aklî ve felsefî deliller toplamışlardır. Sonradan ortaya çıkan gruplar da belirtilen görüşleri Mûtezile'den almış ve onların delilleriyle savunmuşlardır.[917]

Mûtezile'nin Beş Esası

Bütün Mûtezile grupları inanç alanına ilişkin beş esas üzerinde görüş birliğine varmıştır. Bunlar Mûtezile'nin vazgeçilmez mühim esaslarıdır. Beş esas şunlardır: Tevhit, Adalet, Vaad ve Vaîd, elMenzile Beyne'lMenzileteyn, Emri Bi'lma'rûf nehyi Ani'lmünker.[918]

Beş esas, kavramsal olarak Vâsıl b. Atâ döneminde ortaya çıkmamış, öğrencileri ondan aldıkları bilgileri sistemleştirmişler ve nihayetinde Ebu'lHüzeyl elAllâf tarafından usûli hamse olarak açıklanmıştır. Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf döneminde Mûtezile zirveye ulaşmış, onun aracılığıyla bütün mevzular kendi sistematiği içerisinde izah edilmiş, beş esasa kitaplarının farklı bölümlerinde yer vermiştir. Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf 'tan sonra Ca'fer b. Harb, el-Kâdî Abdulcebbar ve bu görüşü paylaşan diğer düşünürler Mûtezile, özellikle de beş esas hakkında kitaplar yazmışlardır.[919]

Abbasi Devletinin kurulmasından sonra Mûtezile canlandı. İnsanları mezheplerine dâvet etmek için farlı bölgelere elçiler göndermeye başladılar. Mûtezile özellikle bazı halifeler tarafından desteklendi. Onları destekleyenlerden birisi de Abbasi Halifesi Memun'dur. Beş esas üzerindeki tartışmaları ve bunlar karşısında Ehli Sünnetin konumunu Allah'ın izniyle Abbasiler hakkında yazacağımız kitaba bırakıyoruz.

917 Te'sîru'l-Mutezile Fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 27
918 Te'sîru'l-Mutezile Fi'l-Havâric ve'ş-Şîa, s. 26
919 en-Neşşâr, Neş'etü'l-Fikri'l-felsefî fi'l-İslâm, c. I, s. 417

5. KONU

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN SOSYAL HAYATI İLMÎ YÖNÜ VE İSLÂM'A DÂVETİ

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN SOSYAL HAYATI

• **Çocuklarına ve Ailesine Önem Vermesi:** Ömer b. Abdülaziz çocuklarının eğitim ve öğretimini bizzat kendisi üstlenmiştir. Devlet başkanlığı görevi çocuklarını gerektiği gibi, dinin öğretilerine dayalı biçimde yetiştirmesine engel olmamıştır. Gönderdiği mektuplar ve eğitim sürecinden Ömer b. Abdülaziz'in bu konudaki yaklaşımını anlıyoruz.

• **Çocuklarını Kur'an'dan Ayırmaması:** Ömer b. Abdülaziz çocuklarını Kur'an'dan hiçbir zaman ayırmamıştır. Cuma günleri Kur'an dersi için, insanlara izin vermeden önce çocuklarına yanına girme izni verirdi. Okumaları için işaret ettiğinde önce büyükleri sonra sırayla bütün çocuklar Kur'an okurlardı.[920]

• **Çocuklarıyla Nasihat İçin Sözleşmesi:** Ömer b. Abdülaziz halife olduğu sene oğlu Abdülmelik'e bir mektup göndermiştir. O sırada Medine'deydi. Mektubu şöyleydi: "(Abdülmelik ve kardeşini kastederek) Kim cenneti istiyor ve cehennemden kaçıyorsa bilsin ki; şimdi tövbe vaktidir, Allah tövbeleri kabul edendir. Ecel gelip iş bitmeden günahından tövbe edeni Allah bağışlar. Allah'tan uzaklaşıp dinini değiştirenlerden kıyamet günü fidye kabul edilmez. O gün mâzeret fayda vermez, bütün gizlilikler ortaya çıkar. Allah izin vermeden kimse şefaat edemez. İnsanlar amelleriyle baş başa kalırlar. Farklı yerlerden grup grup Allah'ın huzuruna yönelmişlerdir. O gün Allah'a itaat edenlere ne mutlu! Yazıklar olsun isyankârlara!"[921] Ömer b. Abdülaziz başka bir mektubunda çocuklarını Allah'ı zikre, ona şükretmeye, sözlerde ve fiillerde onun rızasını gözetmeye teşvik ediyor: "Allah'ın sana ve babana verdiği nimeti, üstünlüğü düşün. Gücün yettiği ölçüde hamd, tesbih ve tehlille Allah'ı zikret. Eğer iyi bir sözü söylemen Allah'ın izniyle mümkün olduysa, ona hamd et, onu şükürle an. Eğer Allah kötü bir sözü söylemene engel olmuşsa yine onu hatırla, ona hamd et."[922]

920 Sîretü Ömer b. Abdülaziz fî Reddi'l-Mezâlim, s. 52
921 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 298
922 A.g.e.

Çocuklarını Müsamahakârlığa ve Hüsnü Zanna Teşvik Etmesi: Ömer b. Abdülaziz çocuklarını müsamahakâr davranma ve insanlar hakkında hüsnü zan besleme konusunda teşvik ediyordu. Muhakkak ki zannın bir kısmı günahtır. Bir defasında oğlu Abdülaziz'e şöyle demiştir: "Bir Müslüman'dan herhangi bir konuyla ilgili söz duyduğunda, mümkün oldukça o sözü şerre yorma, aksine sözün kapsamından hayırlar çıkarmaya çalış."

Çocuklarına Karşı Yumuşak Üslup Kullanması: Ömer b. Abdülaziz çocuklarıyla konuşurken, son derece zararlı olan yol gösterme üslubu yerine, yumuşak bir üslup kullanıyor, onlarla akıllıca diyaloglar kuruyor, meselelerin anlaşılmasında ikna ve mantık yollarına başvuruyor, öğrencilerini dinliyordu.[923] Bir rivayet şöyledir: Halife olduğu günlerde oğlu Abdullah babasından kendisine giysi vermesini istedi. Ömer b. Abdülaziz oğlunu elHiyâr b. Rabâh elBasrî'ye gönderdi. "Onun yanındakilerden bana kıyafet al" dedi. Abdullah elbiseleri beğenmedi ve geri döndü. Babasına şöyle dedi: "Babacığım, kıyafet istedim. Beni elHiyâr b. Rabâh el-Basrî'ye gönderdin. Bana gösterdiği kıyafetler ne benim ne de kavmimden herhangi birisinin giydiği kıyafetlerden değildi." O adamın yanında gerçekleşen olay böyle. Bundan sonra Abdullah uzaklaşmaya başladı. Ömer b. Abdülaziz orta yolu tercih eden, ikna yöntemini benimsemiş bir eğitimciydi. Oğlunun isteğini ve sözlerini değerlendirdi. Kendisi her istenileni de fazlasıyla yerine getiren bir eğitimci değildi. Çıkmadan önce oğluna seslendi ve dilediğine gitmekte muhayyer olduğunu, yüz dirheminin bulunup bulunmadığını sordu. Kendisine yüz dirhem de kendisi verdi ve yeterli miktar eline geçince Abdullah giysisini almış oldu.[924]

Ömer b. Abdülaziz'in yumuşak huyluluğunu ve ikna yöntemini kullandığını gösteren başka bir haber şöyledir: Kızı halifeye bir inci gönderir ve "Babacığım, eğer bu incinin eşini görürsen bana gönder, kulağıma takayım" der. Babası bir süre kabul veya ret yönünde cevap vermeksizin bekledikten sonra kızına iki ateş göndererek, "Kızın eğer bunları kulağına takıp gezebilirsen, sana gönderdiğin incinin eşini[925] gönderirim" cevabını verir. Bu kızı için son derece ikna edici bir cevap olmuştur.[926]

Çocukları Arasında Adaletle Davranması: Ömer b. Abdülaziz'in çocuklarına iyi davranması bağlamında zikredilen diğer konu, çocuklarının çokluğuna karşılık onlara âdil davranmak için oldukça dikkatli olmasıdır. Buradaki amacı da kardeşlerden bir kısmının diğerleri hakkında kin beslememesi, olumsuz duygular taşımamasıdır. Ömer b. Abdülaziz adalete çok önem vermiştir. Öyle ki; haksızlık olmasından

923 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 101
924 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 312
925 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 134
926 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 101

çekindiği için İbn Haris'in kendisiyle beraber uyumasına müsaade etmemiştir.[927] Bu bağlamda Abdülaziz b. Ömer b. Abdülaziz'den gelen rivayet şöyledir: Ömer b. Abdülaziz'in Hâris b. Ka'b'ın kızından bir oğlu vardı. Onu sever ve onun evinde uyurdu. Bir gece evine baskın yaptım. "Abdülaziz sen misin?" dedi. "Evet" dedim. Ardından "Şerle mi geldin? Otur" dedi, kenarda duran giysisinin yanına oturdum. Namazını bitirdikten sonra yanıma geldi ve aramızda şu konuşma geçti:

Ömer b. Abdülaziz: Sana ne oluyor?

Abdülaziz: Sen bize yapmadığını İbn Harisiyye'ye yapıyorsun. Bunun bizde görmediğini onda görmenden kaynaklanan bir durum olduğu yönündeki sözlere de inanmıyorum.

Ömer b. Abdülaziz: Bunları sana birisi mi öğretti?

Abdülaziz: Hayır.

Ömer b. Abdülaziz: Bana söyle, ben de sana söyleyeceğim.

Bu konuşmanın ardından eve gitmemi istedi ve ben de oradan çıkarak eve gittim. Ben, İbrahim, Asım ve Abdullah beraber aynı evdeydik. Bu sırada bir yatağın geldiğini, ardından da İbn Hârisiyye'nin içeriye girdiğini gördük. "Sana ne oluyor" dediğimizde, "Senin yaptıklarının sonucu ortaya çıkıyor" dedi. Sanki düşmanlığın ortaya çıkmasından korkmuş gibiydi.[928]

Çocukların Üstün Ahlâk Üzere Yetiştirilmeleri: Ömer b. Abdülaziz çocuklarının üstün ahlâklı bir şekilde yetişmeleri konusunda son derece özen gösteriyor, gücü oranında bunun gerçekleştirilmesi için fırsat kolluyordu. Ömer b. Abdülaziz Medine'deki oğlu Abdülmelik'e yazdığı mektubun başlangıcında oğlundan kibirden, gösterişli konuşmadan, kendini beğenmişlikten, gururdan ve kendini diğer insanlardan üstün görmekten uzak durmasını istemektedir. Mektubunda şöyle diyor: "Sözünde kibir olmasın. Kendini beğenmişlikten ve kendini üstün görmekten sakın. Rızık olarak verilenler Allah'ın sana kerametidir ve böylesinin verilmediği kişiler karşısında bu durumun fazilettir, üstünlüktür.[929]

Ömer b. Abdülaziz'in, Çocuklarını Zühd ve İktisat Üzere Eğitmesi: Ömer b. Abdülaziz'in eğitim anlayışı ortaya çıkmış olmaktadır. Kendisi, gücü yettiği oranda çocuklarının nimet aşamasından züht ve takva aşamasına geçmeleri için elinden geleni yapmıştır. Ömer b. Abdülaziz, çocuklarını refah içinde lüks bir hayat yerine, insanların genelinin yaşadığı gibi yaşamaya ikna etmiştir. Bu bağlamda Ömer b. Abdülaziz'in ilk icraatını Medine'de bulunan oğlu Abdülmelik'e gönderdiği

927 A.g.e. s. 102
928 Sîretü Ömer b. Abdülaziz fî Reddi'l-Mezâlim, s. 52, 53
929 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 314

mektupta görüyoruz. Mektubunun konuyla ilgili bölümü şöyleydi: Eğer Allah seni zenginlikle imtihan ederse, varlığını harcarken iktisatlı davran, israf etme. Allah için harcama yap, malınla ilgili farizaları yerine getir (Bu ifadesiyle zekâtı, sadakayı ve israftan kaçınmayı kastetmektedir) ve salih kulun söylediği gibi söyle: **"Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce şöyle dedi: "Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir."**[930]

Bu mektup Ömer b. Abdülaziz'in hilafet görevini üstlenmesinin ardından yazılmıştı. O dönemde nimetler içinde, refah ve lükse yönelik bir hayat yaşanmaktaydı. Tam bu dönemde, Ömer b. Abdülaziz parlak bir eğitim anlayışıyla meseleye yaklaştı. Aşamalı bir yaklaşım sergiledi ve mal çokluğunun, zenginliğin Allah'tan bir imtihan olduğunu hissettirdi. Ardından da zengin olanlara iktisatlı davranmalarını emretti. Sonra meseleyi tevazu ile karşıladı ve zekât, sadaka ve diğer Allah haklarının eda edilmesinin zorunlu olduğunu söyledi.[931]

Başka bir zaman Ömer b. Abdülaziz, oğlunun bin dirheme bir adet yüzük aldığını öğrenmiştir. Bunun ardından oğluna bir mektup yazmış ve şunları söylemiştir: Bin dirheme bir yüzük aldığını duydum. Onu derhal sat ve o parayla da bin fakiri doyur. Ayrıca ihtiyacını karşılamak üzere demirden yapılmış Çin yüzüğü al. Allah, nefsinin kıymetini bilene merhamet etsin.[932]

Ömer b. Abdülaziz, yüzüğün satılmasını açların varlığı ve onların doyurulması gerekliliğiyle irtibatlandırmaktadır. Çünkü bu, meselenin anlaşılması için en doğru yaklaşımdır. Ayrıca gelecekte malların infak edilmesi, harcanması bakımından da en uygunu budur. Böylece etkili bir eğitimin sonucu olarak fakirler ve yoksullar sürekli çocuklarının gözü önünde olacaklardır.[933]

Bir gün, oğullarından birisi Ömer b. Abdülaziz'den evlenmek için kullanmak üzere maddî yardım istedi. Bu isteği dile getiren kişi aynı zamanda evliydi. Beytülmal'den yardım istemesi üzerine Ömer b. Abdülaziz oldukça öfkelendi ve şu cevabı gönderdi: "Mektubun bana ulaştı. Evlenmek için beytülmal'den yardım istiyorsun. Müslüman gençler iffetlerini korumak için bir defa evlenmeye, tek eşe imkân bulamazken, senin bu yazdıkların nedir!" Ömer b. Abdülaziz daha sonra yazdığı mektupla oğluna sahip olduklarını satmasını ve satıştan elde ettiği gelirle de ihtiyaç sahiplerine yardım etmesini emretmektedir.[934]

930 Neml Suresi, 27/40
931 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 106
932 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 298
933 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 106
934 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 106

Ömer b. Abdülaziz'in yaklaşımı yalnızca oğulları için geçerli değildir. Kızları için de aynı yaklaşımı sergilemiştir. Bir gün Emine isimli kızı Ömer b. Abdülaziz'in yanından geçmiş, babası, "Ey Emine" diye seslenmiş, ancak kızı cevap vermemiş. Halife kızını çağırtmış ve aralarında şu konuşma geçmiştir:

Ömer b. Abdülaziz: Bana cevap vermene engel olan neydi?

Emine: Kıyafetlerim güzel değil.

Ömer b. Abdülaziz: Ey Müzâhim, dikişlerini söktüğümüz şu kumaşa bak ve Emine'ye bir gömlek olacak büyüklükte kumaş kes.[935] Bu, Ömer b. Abdülaziz'in kızlarıyla ilgili rivayettir. Ayrıca, onların yiyecekleriyle ilgili de haberler vardır. İbn Abdulhakem şöyle rivayet ediyor: Ömer b. Abdülaziz yatsı namazını kılar ve ardından kızlarının yanına girerek onlara selâm verirdi. Bir gün bu şekilde kızlarının yanına girdi, selâm verdi. Tam bu sırada kızları elleriyle ağızlarını kapatarak hızlıca kapıya yöneldiler. Ömer b. Abdülaziz bakıcı kadına, "Bunlara ne oluyor?" deyince kadın şöyle cevap verdi: "Onların bu akşam mercimek ve soğandan başka yiyecekleri yoktu. Ağızları komasın diye elleriyle kapattılar ve dışarı çıktılar." Bunları duyunca Ömer b. Abdülaziz kendisini tutamadı ve ağlamaya başladı. Ardından kızlarına şöyle dedi: "Yavrularım, renkli bir hayat yaşamanız size fayda sağlamaz. Böyle olması babanızı ateşe sürükler!" Bu konuşma sonrasında kızlar da ağlamaya başladılar. Ağlamaları sesleri kısılana kadar devam etti ve ardından oradan ayrıldılar.[936]

Ömer b. Abdülaziz ailesini refah ve bolluktan kanaat ve zühde yöneltmiştir. Eşi Fâtıma binti Abdülmelik'in mücevherlerini ve süs eşyalarını beytülmal'e bırakması bunun açık örneğidir. Ömer b. Abdülaziz eşinden seçim yapmasını istemiş ve "Ya mücevherlerini beytülmale vermeyi seç ya da boşanmak için bana izin ver. Çünkü ben, sen ve o mücevherler aynı evde olamayız" demiştir. Eşi şöyle cevap vermiştir: "Seni tercih ediyorum Ey Müminlerin halifesi! Sahip olduğum mücevherlerin katlarca fazlasına sahip olsaydım dahi, yine de seni tercih ederdim."[937]

Çocuklarının Öğretimlerine Önem Vermesi

Ömer b. Abdülaziz çocuklarının eğitim ve öğretimini diğer alanlardan daha öncelikli görmüştür. Bundan dolayı ayrı bir öğretim yöntemi takip etmiş, ortaya çıkan ihtiyaçlara uygun bir yöntem belirlemiştir. Amacı çocuklarının şahitleri ve hedefleri arasında uyumu sağlama, sözfiil çatışmasına engel olmaktır. Gerçekle örnek arasının ayrılabilmesini sağlamak da bu yaklaşımın sebeplerindendir.[938] Bu yöntemin ayrıntıları ve süreçte benimsenen ilkeler Ömer b. Abdülaziz'in çocuklarının

935 Hiletü'l-Evliyâ, c. V, s. 261
936 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 48, 49
937 Tabakât, c. V, s. 330
938 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 110

öğretmeni olan kölesi Sehl b. Sadeka'ya gönderdiği mektupta ortaya çıkmaktadır. Ömer b. Abdülaziz, Sehl b. Sadeka'yı çocuklarının hocası olarak seçtiğinde, onları nasıl eğitim vereceğini de göstermiş, yapacaklarını sınırlamıştır.[939] Mektubu şöyledir:

"Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'den kölesi Sehl b. Sadeka'ya. Seni tanıyor, ilmini biliyorum. Bundan dolayı oğlumun eğitmeni olarak seni seçtim. Onları diğerlerinden ve bende özel yeri olan insanlardan ayırarak sana gönderdim. Onlarla açıkça konuş. Bu ilerlemeleri ve anlamsız konuşmaları terk etmeleri için daha uygundur.

Eğer anlamsız konuşmalara dönülürse, gaflete düşülmüş olur. Az gülmek gerekir. Çünkü çok gülmek, kahkaha atmak kalbi öldürür. Eğitiminle öğrendikleri ilk şey çalgı aletlerinin şeytandan geldiği bilgisi olmalıdır. Çalgı aletleriyle ve dinin ruhuna aykırı müzikle uğraşan Allah tarafından cezalandırılır. Güvenilir âlimlerden bana ulaşan bilgi şöyledir: Çalgı aletleri, müzik dinleme, bu tür şeylerle vakit geçirme suyun ot bitirmesi gibi kalpte nifak üretir.

Kişinin bu tür mekânlara gitmeyi terk etmesi kalbinde nifak taşımasından daha kolaydır. Akıl sahiplerinin seçimi bu yönde olmalıdır. Kişi bu alışkanlıkları bıraktığında dinlemiş olduğu parçaların faydalı olmadığına inanır. Çocuklardan her birisi Kur'an'ı açsın ve ondan bir bölüm okusun. Böylece bilinçlenmiş olurlar. Bunları bitirdikten sonra okunu ve yayını alarak atış alanına gitti ve hedefe yedi atış yaptı. Ardından öğle uykusu için oradan ayrıldı. İbn Mesud şöyle diyor: "Ey oğlum, öğlen istirahatına çekilin. Muhakkak ki şeytan öğlen istirahatı yapmaz."[940] Bütün bunlardan şu sonuçları çıkarıyoruz:

• **Doğru Eğitimcinin Seçilmesi:** Eğitim etkinliğinde öğretmen anne kucağı gibidir. Ömer b. Abdülaziz köleleri içinden bilgili ve güvenilir bir kişiyi eğitici olarak seçmiştir. Ayrıca eğitim için Sehl'le yetinmemiş, eski eğiticileri Salih b. Keysan'a da görev vermiştir.[941] Ömer b. Abdülaziz'in isteği çocuklarının eğitim ve öğretimiyle sınırlı kalmamış, tecrübelerini aktarmaları için asrının önde gelenlerini seçmiştir. Meymun b. Mihran'a böyle bir sorumluluk verilmişti. Meymun b. Mihran Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdülmelik'le istişare eder, onula konuşur, aklını kullanma gücünü ve tahlil yeteneğini tespit etmeye çalışırdı. Meymun şöyle diyor: Abdülmelik b. Ömer'e gittim, izin alarak içeri girdim, bir saat oturdum ve memnun kaldım.[942]

939 A.g.e.
940 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 296, 297
941 Tezkiratü'l-Huffâz, c. I, s. 148
942 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 302

• **Eğitim Yönteminin Belirlenmesi:** Ömer b. Abdülaziz, eğitim yöntemini ve çocuklarına verilmesini istediği dersleri belirlemiştir. Buna göre çocuklarına öğretilecek derslerin başında Kur'an gelmektedir. Kur'an ilimleri ve diğer bazı dersler de okutulacaklar arasındadır. Ayrıca cihad, savaş ve sabır alıştırmaları da dersler arasındadır. Atıcılık alıştırmaları, hedefin vurulması, hızlıca hedefe yönelme gibi bedensel etkinlikler de âdet edinilmesi istenenlerdendir. Aynı şekilde belirlenen yöntem dinlenme vakitlerini de içermektedir. Diğer Kur'an ilimlerine ilaveten günlük Kur'an'dan bir bölümün okunacağının kararlaştırılması, bilinçlendirme maksadı taşımaktadır. Yedi hedefe ok atma alıştırmasının yapılması, amaçlı yaşamanın öğretilmesi gayesine matuftur. Bütün bunlar kesin hedefler doğrultusunda ortaya konulmuş yöntemlerdir. Dindünya, bedenruh ve sözfiil irtibatını içerir.[943] Bunlar, modern eğitim anlayışı ve öğretim programıyla ortadan kalkan hedeflerdir.[944]

• **Eğitim Öğretim Yolunun Belirlenmesi:** Ömer b. Abdülaziz çocuklarının eğitimi için bir öğretmen seçmek ve eğitim yöntemini belirlemekle kalmadı; ayrıca eğitimcilerin çalışmaları sırasında uymaları gereken yolu da belirledi. Eğitimin nasıl yapılacağı, süreç içinde dikkatli olunması, işlerin sağlam yapılması gibi konulara değindi. Mektubunun başında Sehl'den çocuklarıyla konuşurken ciddi davranmasını istemiştir. Bu onların ilerlemeleri ve dikkatlerinin çekilmesi için en uygun olandır. Ömer b. Abdülaziz, bir eğitimci olarak, seçtiği öğretmenlerden çocuklarıyla gereksiz yere konuşmamalarını istemiştir.

Eğer bu âdet edilirse gaflet oluşur, bu onlarda yer eder. Öğretmen öğrencilerini arkadaş veya dost edinip onlarla sırlarını paylaşmaz. Vakitlerinde ve hayatlarında onlara ortak olmaz. Bir şey beğenildikten sonra, onun faydasızlığı ve istenene cevap verilmediği nasıl ifade edilebilir ki![945] Belki de bu öğrencinin eğiticiden daha fazla bilgi istemesine sebep olur ve anlatılan bilgiler karşısında gafil davranmasına sebebiyet verir. Ömer b. Abdülaziz'in eğitmenlerden çocuklarını eğlence, çalgı aletleri ve müzikten uzak tutmasını isteme sebebi de budur. Çünkü bunların Müslümanların hayatlarında kötü izleri vardır. Dikkat edilirse, Ömer b. Abdülaziz verdiği emirleri, oraya koyduğu yol ve yöntemleri gerekçeleriyle açıklamış, belirttiği yöntemin hangi faydaları sağlayacağını belirtmiştir.[946]

• **Eğitim ve Öğretimin Önceliklerinin ve Vakitlerinin Belirlenmesi:** Ömer b. Abdülaziz'in çocuklarının eğitmenine gönderdiği mektupta belirttiği yöntem, vaktin nasıl idare edileceği konusunu da içermektedir. Halife çocukları için günlük bir program yapmıştır. Buna göre çocukların eğitimi sabahın erken vakitlerinde

943 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 113
944 A.g.e. s. 114
945 A.g.e.
946 A.g.e. s. 117

Kur'an okumayla başlayacaktır. Çünkü bu vakitlerde öğrencinin zihni son derece duru, aktif ve günün yorgunluğundan uzaktır.

Gece yeterince dinlenerek eğitime hazır hale gelmiştir. Ömer b. Abdülaziz bu yaklaşımıyla Kur'an'ın öğrencilerin zihin olarak en duru ve hazır oldukları zaman diliminde okunmasını istemiştir. Başka bir derse geçiş aşamasının güç ve sağlamlıkla irtibatlandırılması da böyledir. Sonra dışa çıkış ve ok atma vakitleri belirlenmiştir. Derslerden sonra atıcılık için dışarı çıkılacaktı. Bu durumda çocukların bedensel etkinliklere karşı istekli davranacakları ortadadır. Böylece öğrenciler en yüksek dereceleri elde edebileceklerdir. Günlük eğitim programından sonra da öğlen istirahati vakti gelir. Bu da bedenin, nefsin ve aklın dinlenmesi için zorunludur.[947]

• **Eğitim Öğretimi Etkileyen Unsurların Gözetilmesi:** Ömer b. Abdülaziz, ilimle irtibatlı, meselelerin anlaşılmasına ve iyi bir şekilde değerlendirilmesine etki eden, aklın anlama gücünü uzaktan veya yakından artıran bütün unsurları dikkate almıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Ömer b. Abdülaziz'in ahlâk, edep ve bilgi, çocuklarının eğitim ve öğretiminde önem verdiği birinci unsur öğretmendir. Öğretmen hem bilgili olmalı hem de edebi ve ahlâkıyla öğrencilere örnek olmalıdır.

Yumuşak davranma ve ciddiyetsiz sözlerden kaynaklanacak olumsuzluklar giderilmelidir. Aşırı gülme, oyun ve eğlence eğitimin gereklerinin yerine gelmesine engel olur. Öğrencilerde ilerleme ve yükselme gerçekleşmez, istenilen derecede anlayış ve idrak oluşmaz.

Müzik, çalgı aletleri ve diğer ilgili unsurlar zaman kaybına sebep olmaktadır. Vaktin böylece geçirilmek yerine ilimle değerlendirilmesi daha doğrudur. Böylece bilimsel duyarlılık elde edilmiş olur.

Öğrencilerin psikolojik durumları dikkate alınmalı, bıkmalarına sebep olacak uygulamalara yönelmemelidir. Konuların istenilen seviyede anlaşılmasında bunun etkisi büyüktür. Ayrıca belli aralıklarla dinlenmek de eğitim öğretim faaliyetlerinin amaçlarına ulaşması için zorunludur. Bir süre dersten sonra istirahat için teneffüs verilmelidir. Son olarak da spor etkinliklerine değinmek gerekir. Atıcılık ve diğer bedensel etkinlikler öğrencinin sağlıklı gelişimi için son derece önemlidir. Ayrıca bu tür etkinlikler aklın sağlıklı işleyişi, istendiği gibi gelişimi ve duruluğu için de faydalıdır.[948]

Ömer b. Abdülaziz'in Çocuklarını Eğitim Yönteminin Sonuçları

Oğlu Abdülmelik: Ömer b. Abdülaziz'in eğitim yönteminin Rabbinden ikram

947 A.g.e. s. 118
948 A.g.e. s. 119

olarak örnek nitelikli sonucu oğlu Abdülmelik'tir. Abdülmelik, bolluk içinde yaşayan gençlerden birisi olarak kabul edilir. Refah içinde geniş rızıkla büyümüştür. Hayatı onun durumundaki birçok Müslüman genç için örnektir. Burada bazı örnekleri sunuyorum:

İbadeti ve Gözyaşları: Âsım b. Ebubekir b. Abdülaziz b. Mervân (Ömer b. Abdülaziz'in kardeşinin oğlu) şöyle diyor: Bir heyetle Süleyman b. Abdülmelik'e gittik. Ömer b. Abdülaziz de bizimle beraberdi. Oğlu Abdülmelik'in yanına gittim. O sıralar bekârdı. Onun evinde kaldım. Yatsı namazını kıldık. Her birimiz istirahat için yatağına çekildi. Sonra Abdülmelik ışığa yöneldi ve onu söndürdü. Sonra kalktı namaz kılmaya başladı. Ben uyuyana kadar namazına devam etti. Uyandığımda Abdülmelik şu âyeti okuyordu: **"Ey Muhammed! Ne dersin; biz onları yıllarca (dünya nimetlerinden) yararlandırsak, Sonra da kendilerine tehdit edildikleri şey gelse, (hâlleri nice olurdu?) (Dünyada) yararlandırıldıkları şeyler onlara fayda sağlamazdı."**[949] Abdülmelik bu âyetleri okuduktan sonra gözyaşlarına hâkim olamadı ve ağlamaya başladı. Sonra bu âyeti tekrar okudu ve yine gözyaşları akmaya başladı. Ben Abdülmelik'in ağlamaktan öleceğini düşündüm. Onu bu şekilde gördüğümde şöyle dedim: Lailahe illellah, elhamdülillah, uykudan uyanan gibi. Beni işittiğinde ağlamaya son verdi. Allah ona merhamet etsin.[950]

Abdülmelik'in Bilgisi, Derin Anlayışı ve Düşüncesi: Ömer b. Abdülaziz insanları dâvet etti ve Haccac'ın zulmüne karşı yapılması gerekenler konusunda onlarla istişare etti. İstişare ettiği insanların hepsi, "Ey müminlerin halifesi! Bu senin otoriten ve görevin dışında bir olaydır" diyorlardı. Ömer b. Abdülaziz böyle diyen insanların yanından kalkıp başkasının yanına gidiyor ve onunla istişare ediyordu. Bu durum oğlu Abdülmelik'e gelene kadar devam etti. Abdülmelik babasına şöyle dedi: Babacığım! Haccac'ın zulmüne karşı koyabilen kimse yoktur. Ancak Haccac'a karşı çıkıp cevap vermeyen, onun zulmüne ortak olur. Ömer b. Abdülaziz Abdülmelik'e şöyle dedi: "Eğer oğlum olmasaydın, insanların en anlayışlığı olduğunu söylerdim. Abdülmelik'in dediği ve buna karşılık Ömer b. Abdülaziz'in oğlunu övgüsü yanlışlık içermez. Eğer devlet başkanı valilerden birisinin zulmüne engel olmaya güç yetirebildiği halde tepki göstermiyorsa, o zulmün ortağıdır."[951]

Ömer b. Abdülaziz ve oğlu Abdülmelik iki ilmi birleştirmiş âlimlerdendi. Bunlardan birisi Allah korkusu ve sevgisiyle, diğeri de helâl, haram, fetva ve ahkâmla ilgiliydi. Onlar bu iki alanı birleştirmişlerdi.[952]

949 Şuara Suresi, 26/105-107
950 Mecmûatu Resâili'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî, c. I, s. 479
951 A.g.e. c. II, s. 481
952 A.g.e.

Babasına Ölümü Hatırlatması: Ömer b. Abdülaziz'in oğlu ölmüştü. Oğlunun yanı başına oturdu. Yüzünü açtı, bakmaya başladı. Gözlerinden yaşlar akıyordu. Bu sırada oğlu Abdülmelik geldi ve şöyle dedi: "Ey müminlerin halifesi ölüm seni meşgul mü ediyor? O en büyük meşguliyettir. Sanki canını vermiş ve yüzüne attığın toprağı düzeltmiş gibisin." Ömer b. Abdülaziz bu sözler karşısında ağlamaya başladı ve şöyle dedi: "Allah sana merhamet etsin ey oğul! Muhakkak ki sen mübarek bir insansın. Senin gibisini görmedim. Verdiğin öğütler faydalıdır. Kardeşinden dolay üzüldüğümü görüyorsun. Fakat ben ölüm meleğinin evime girmesiyle gördüklerimden dolayı korktum." Sonra gerekenin yapılması emredildi.[953]

Dinî Konularda Katılılığı, Hakkı Uygulamada Kararlılığı: Meymun b. Mihran şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz, bana Mekhûl'e ve Ebu Kılabe'ye haberci gönderdi ve şöyle dedi: "İnsanlardan zulümle alınan mallar konusundaki görüşünüz nedir?" O gün Mekhûl zayıf bir görüş dile getirdi. Ancak Ömer b. Abdülaziz bu görüşü beğenmedi. Meseleyi yeniden düşünmesi gerektiğini söyledi. Bir cevap bekliyormuş gibi bana baktı. Şöyle dedim: "Ey müminlerin halifesi, Abdülmelik'e adam gönder, buraya gelsin. Onun görüşü seninkinden farklı değildir." Ömer b. Abdülaziz, oğlu geldiğinde ona şöyle dedi: "Ey Abdülmelik, insanlardan zulüm yoluyla alınan mallar hakkındaki görüşün nedir? Sahipleri mallarını istiyorlar." Abdülmelik şöyle cevap verdi: "Malları sahiplerine geri vermen gerektiğini düşünüyorum. Eğer malları sahiplerine iade etmezsen zalimlerin zulmüne ortak olursun."[954]

Abdülmelik'in Hastalanması ve Ölümü: Abdülmelik veba hastalığına yakalanmıştı. Ömer b. Abdülaziz, bir gün hastalığının acısıyla kıvranan oğlu Abdülmelik'in yanına girdi ve aralarında şu konuşma geçti:

Ömer b. Abdülaziz: Oğlum, kendini nasıl hissediyorsun? Abdülmelik: Hakkın geldiğini hissediyorum.

Ömer b. Abdülaziz: Oğlum, benim ölçütlerimi kabul etmen, benim senin değer yargılarını kabul etmenden daha iyidir.

Abdülmelik: Babacığım, kendi istediğim durumda olmaktansa senin istediğin durumda olmayı tercih ederim.[955]

Abdülmelik defnedildiğinde Ömer b. Abdülaziz bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Allah sana rahmet eylesin oğlum. Babana karşı son derece iyiydin. Allah'ın seni bana verdiği günden bu yana mutluydum. Allah'a yemin olsun ki, hiç o kadar sevinmemiştim. Allah sana merhamet etsin. Günahlarını bağışlasın. Yaptıklarının karşılığını en güzel şekilde versin. Kötülüklerini gidersin. Burada bulunan ve bulun-

953 Mecmûatu Resâili'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî, c. II, s. 487
954 A.g.e. c.II, s. 488
955 A.g.e. c.II, s. 495

mayanlardan sana şefaat eden herkese Allah merhamet eylesin. Allah'ın hükmüne razı olduk emrine boyun eğdik. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır." Ömer b. Abdülaziz, bu konuşmasının ardından oradan ayrıldı.

Sonra Kûfe'deki vekiline mektup yazarak oğlunun ölümünün ardından ağlama merasimlerinin yapılmamasını emretti. O dönemde devlet başkanları ve çocuklarının ölümünün ardından ağlama merasimlerinin yapılması âdet haline gelmişti. Ömer b. Abdülaziz'in mektubu şöyleydi: "Abdülmelik de Allah'ın kullarından bir kuldu. Allah ona ihsanda bulundu. Onun babasına da onula ihsanda bulundur. Onu dilediği kadar yaşattı. Sonra da ömrünün sona ermesini dilediği vakitte canını aldı. O artık ölmüştür. Onun için Allah'tan iyilikler diliyoruz. Bana olan sevgi ve saygından dolayı Allah'a saygıya yakışmayan işlerin yapılmasından Allah'a sığınırım. Eğer Allah'ın sevgisine muhalif bir iş yaparsan bu, Allah'ın nimeti ve ihsanıyla çelişir. O beni oğlumun ölümüyle imtihan etmektedir. Onun sevgine muhalif davranışlar imtihanı kaybetmektir. Bu mektubu sana Allah'ın hükmünü bildirmek, Abdülmelik'in ölümünü haber vermek için yazıyorum. Tarafından ağlama merasimi oluşturulmasını istemiyorum. Bu amaçla insanlar toplanmasınlar. Ne yakına ne de uzağa böyle bir izin vermiyorum. Bu konuda bana Allah yeter. Selâm üzerine olsun."[956]

Başka bir rivayet şöyledir: Abdülmelik b. Ömer öldüğünde babası şöyle dedi: Oğlum! Allah'ın buyurduğu gibi dünya hayatımın süsüydün. O şöyle buyuruyor:

"Mallar ve oğullar dünya hayatının süsüdür."[957]

Bugün salih olarak kalanlardan olmanı diliyorum. Öyle ki o doğruluk ve sonuç bakımından hayırlıdır. Allah'a yemin olsun ki; hiçbir şey beni sana çağırdığımda cevap vermenden daha çok sevindirmemiştir.[958] Abdülmelik b. Ömer on dokuz yaşındayken vefat etti.[959]

Ömer b. Abdülaziz, oğlu Abdülmelik'i överdi. Bir gün oğlu için şöyle dedi: "Ey Abdülmelik sana bir hayrı haber veriyorum: Allah'a yemin olsun ki; ibadetlerine bağlı senin gibi bir genç görmedim. Yeryüzünde senin kadar derin anlayış sahibi bir insan tanımadım. Senin kadar çok okuyan, çocuk olduğu halde çocukluktan uzak birisini bilmiyorum."[960] Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki; Abdülmelik bana güzel görünmeseydi, hiçbir baba için çocuğu güzel olmazdı. Onun hilafete ehil olduğunu gördüm."[961] Başka bir rivayet şöyledir: "Abdülmelik henüz yeni ölmüştü ve babası kabri başında onu övüyordu.

956 Mecmûatu Resâili'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî, c. II, s. 496
957 Kehf Suresi, 18/46
958 A.g.e. c. II, s. 498
959 A.g.e.
960 A.g.e. c. II, s. 499
961 A.g.e.

Bir adam ona şöyle dedi: "Ey Müminlerin halifesi! Eğer yaşasaydı Abdülmelik'i yerine halife olarak bırakır mıydın?"

Ömer b. Abdülaziz: Hayır.

Adam: Niçin? Hâlbuki oğlunu övüyorsun!

Ömer b. Abdülaziz: Başka evlatların babalarının gözlerini boyamaları gibi, Abdülmelik'in de benim gözlerimi boyamış olmasından korkarım.[962] Meymûn b. Mihrân şöyle diyor: "Üç kişiden daha hayırlı kimseyi görmedim. Bunlar Ömer b. Abdülaziz, oğlu Abdülmelik ve kölesi Müzâhim'dir."[963]

Bu, Ömer b. Abdülaziz'in çocuklarının yetiştirilmesinde benimsediği eğitim ve öğretim yönteminin sonucudur.

SOSYAL YAŞANTISI

Toplumun Islahına Önem Vermesi: Ömer b. Abdülaziz toplumun ıslahına çok önem veriyordu. Bu sebeple kötülüklerin yayılmasını önlemek için tedbir aldı. Bununla ilgili olarak valilerinden birisine uzun ve açık bir mektup yazdı. Faydalı olacağına inandığımız için bu mektubun bazı önemli bölümlerini burada ele alacağız. Ömer b. Abdülaziz mektubunda şöyle diyor: "Bir toplumda kötülük yaygınlaşır ve içlerinden bir grup bu kötülüğün ortadan kaldırılması ve nehyedilmesi için çalışmazsa Allah kendi katından veya dilediği kimseler tarafından o topluma azap indirir.

Mâsum insanlar, kötülüğün yaygınlaştığı toplumda, buna engel olup bâtıla yönelenleri kontrol altına aldıkları, haramlar alenî hale gelmediği, haram işleyen kişiye hesabı sorulduğu sürece ceza ve intikamdan uzak olarak hayatlarına devam ederler.

Eğer toplumda haramlar ortaya çıkar ve toplumun iyileri bu durum karşısında tavır alıp, haramların işlenmesini engellemek için harekete geçmezlerse, gökten günahkârlar ve sessiz kalanlar üzerine şiddetli bir azap iner. Onlara muhalif olsalar dahi, haramlara sessiz kalanlar da helâk olup gider. Yüce Allah'ın kitabından bunun aksine bir şey işitmedim. Haramların yaygınlaşmasına sessiz kalan toplumlar da hem haramları işleyen hem de sessiz kalanlar helâk olmuşlar, ancak sessiz kalmayıp kötülüğü nehyedenler kurtulmuşlardır. Allah haramları işleyen ve onlara sessiz kalanlar üzerine gökten şiddetli bir azap indirmese dahi onları korku ve zilletin içine düşürür. Belki Allah günahkârla günahkârdan veya zalimle zalimden intikam alır. Sonra iki gruptakiler de amelleriyle cehennemi boylarlar. Zalimlerden veya zulme sessiz kalanlardan olmaktan Allah'a sığınıyoruz!

962 A.g.e.
963 A.g.e.

Aranızda günahkârların çoğaldığını duydum. Fasıkların şehirlerinizde güven içinde olduklarını, açıktan haramları ve Allah'ın hoşnut olmayacağı işleri yaptıklarını öğrendim. Bu durumda sessiz kalınması razı olunacak bir hal değildir. Bir toplumda kötülükler yaygınlaştığında iyilik yanlısı insanlar vakar içinde Allah'a yalvarırlar ve ondan korkarlar. Bu kişiler toplumun önde gelenleridir ve sayı olarak da günahkârlardan çokturlar. Sizden öncekilerin durumu böyle değildir. Bu şekilde Allah onlara olan nimetini tamamlamaz. Onlar Kur'an'da buyrulduğu gibidirler:

"Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler."[964]

"Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar."[965]

Allah'a yemin olsun ki; haramları açıktan işleyenlere karşı elle ve dille sert davranmak Allah yolunda cihadın gereğidir. Haramları işleyen kişiler; babalar, oğullar veya aynı aşiretin insanları olsalar dahi bu durum değişmez. Muhakkak ki Allah'ın yolu itaat yoludur. İnsanlardan çoğunun kınanmaktan korktukları için iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama konusunda yavaş davrandıklarını duydum. Bu kişiler kendilerine "falan iyi ahlâklı, az sorumluluk alan bir kişidir" denilmesin diye kendi başına yaşamış, çevresindeki yanlışlıklar karşısında duyarsız kalmıştır. Allah böylelerini güzel ahlâklı olarak nitelendirmemiştir. Aksine bunlar, toplumun en kötü ahlâklılarıdır. Çünkü bunlar nefisiyle baş başa kalmayı tercih etmiş, haramları işleyenlerden yüz çevirmekle yetinmiş ve sorumluluk altına girmemiş insanlardır. Bu kişiler iyiliği emir, kötülüğü yasaklama görevini yerine getirmeyerek Allah'ın istediğinin dışında bir durumda olan nefislerinden razı olmuşlardır."[966]

Bu mektubunda Ömer b. Abdülaziz Allah'ın hiçbir şekilde ayrılığa düşülmemiş olan sünnetini açıklamaktadır. Allah'ın burada açıklanan sünneti şudur: Bir toplumda haramlar açıktan işlenir ve iyilik yanlıları günahkârlara engel olup onlara karşı çıkmazlarsa Allah üç felaketten birini başlarına indirir: Bunlardan birincisi, Allah'ın o topluma katından azap indirmesidir. İkincisi, dilediği kullarından birisi aracılığıyla azap etmesidir. Bu zorba kişiler eliyle olmaktadır. Böylece Allah isyankârlardan ve günahkârlardan intikam alır. Üçüncüsü de korku, açlık, zillet ve diğer musibet çeşitlerinin inmesidir.

Ömer b. Abdülaziz, zalimler ve günahkârlar karşısında sahabenin sessiz kalmadığını açıklamaktadır. Aksine, Yüce Allah sahabeyi günah ve isyan karşısında

964 Fetih Suresi, 48/29
965 Maide Suresi, 5/54
966 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 106

sert ve şiddetli olmakla nitelendirmiş, kendi yolunda günahları açıktan işleyenlere karşı elle ve dille ortaya konulan sertliği ve şiddeti cihad olarak zikretmiştir. Bu kişiler en yakın akrabalar olsalar dahi aynı tavır istenmiştir. Cihadın bu geniş mânasının birçok delili vardır. Bununla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!"[967]

Münafıklara karşı cihad da onlara karşı çıkma ve sert davranmak şeklinde olmaktadır.[968]

Ömer b. Abdülaziz, bu mektubuyla bazı insanların yanlış anlayışlarını düzeltmiş olmaktadır. Kötülüğe karşı çıkmayanları güzel ahlâklı, sorumluluktan kaçan, kendisiyle baş başa kalmış insanlar olarak nitelendirmiş, ardından da bunun kötü bir ahlâk olduğunu beyan etmiştir. Çünkü o kişiler kötülüğü dikkate almamış önemsememiştirler. Hâlbuki onların şefkat ve merhamete ihtiyaçları vardır ve bu da günahkârları ıslaha yönelmekle mümkün olmaktadır.

Ömer b. Abdülaziz, bu kişileri sorumluluktan kaçan, kendisiyle baş başa kalan insanlar olarak nitelendirmiştir. Çünkü bunlar kendilerini ateşten kurtarmak ve cennetteki seviyelerini yükseltmek için gayret etmezler. Aksine helâk olmayı beklerler. Çünkü günahlar karşısında sessiz kalmak isyandır. Bunun faili mutlaka hesaba çekilir. Onun varacağı yer ateştir. Haramlar karşısında susmak, üzerine fazla sorumluluk almamak olarak anlaşılmışsa da bu yanlıştır. Çünkü haramlar karşısında sessiz kalan Allah'ın iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama yönündeki talebine muhalif davranmış ve üzerine ağır bir sorumluluk almıştır.[969]

Ömer b. Abdülaziz'in tamamı toplumun ıslahına yönelik olan mektupları bulunmaktaydı. İbrahim b. Cafer'in babasından naklettiği haber şöyledir: Ömer b. Abdülaziz'den Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a gelen mektupların tamamı zulmün önlenmesi, Sünnetin ihyası, bid'atlerin söndürülmesi, yeminler, maaşların takdiri ve başka hayırlarla ilgiliydi. Dünyadan göçene kadar durum böyleydi.[970]

İnsanlara Âhireti Hatırlatması: Ömer b. Abdülaziz bir gün insanlara hitap etti ve şöyle dedi: "Ben kendi uydurduğum bir iş için sizi bir araya toplamadım. Sizin âhiret inancınıza rağmen aklınızı kullanmayışınıza ve varacağınız yere ilişkin değerlendirme yaptım. Onu tasdik edenin ahmak olduğunu, yalanlayanın ise helâk olacağını gördüm. Bu konuşmanın ardından hutbeden indi."[971]

967 Tahrim Suresi, 66/9
968 et-Târihu'l-İslâmî, c. XV, s. 130
969 A.g.e. c. XV, s. 130
970 Tabakât, c. V, s. 342
971 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 42

Bu, kısa olmakla beraber son derece açık bir konuşmadır. O insanın ölümden sonra gideceği yerle ilgili canlı bir hatırlatmadır. Öldükten sonra dirilişe, diriliş öncesi kabir azabına ve nimetlerine, diriliş sonrası hesaba, sürekli nimete veya cezaya inanıp gereken hazırlığı yapmayan kişi hakikaten ahmak sayılır. Çünkü âhirete inandığı halde aklını kullanıp ölümden sonrası için bir hazırlık yapmamıştır.[972]

Ömer b. Abdülaziz'in insanlara ölümü ve âhireti hatırlatan başka hutbeleri de bulunmaktadır. Bazı hutbelerinde insanın ebediyet için yaratıldığını ancak bir yurttan diğerine nakledildiğini söylemiştir. Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Muhakkak ki ebediyet için yaratıldınız. Fakat siz bir yurttan başka bir yurda intikal ettiriliyorsunuz."[973]

Ömer b. Abdülaziz, konuşmalarından birinde şöyle demiştir: "Ey insanlar! Dünya ve sahip olduğunuz ömrünüz sizi aldatmasın. Dünya azıcık kaldıktan sonra başka bir âleme nakledilirsiniz. Başka bir yurda göç edersiniz. Ey Allah'ın kulları ölüm size gelmedin, siz ölümünüzü, başka bir âleme göç ettiğinizi düşünün. Dünyada sonsuzluk yoktur. Ancak kalpleriniz katılaştı ve âhirette kendilerine ulaşacak nasiplerine çağrıldıkları halde verilen zamanı değerlendirmeyip nasiplerini kaçıran ve sonra da âhirette pişmanlık yaşayanlar gibi oldunuz.[974].

Ömer b. Abdülaziz, birçok hutbesinde ve vaazında ölüm, âhiret, Allah'ın huzurunda hesaba hazırlık gibi konuları ele almış, anlatmıştır.

Yanlış Anlayışları Düzeltmesi: Ömer b. Abdülaziz, konuşmalarından birinde şöyle demiştir: "Ey insanlar! Dünyada ebedi olarak yaşayamazsınız. Kıyamet sizin için hiç de uzak değildir. Kim ölmüşse onun kıyameti gelmiştir. Artık bir kötülüğünü ortadan kaldıramaz veya iyiliğini artıramaz. Dikkat edin! Sünnete muhalefet eden selâmete eremez. Allah'a isyan konusunda kula itaat edilmez. Siz isyan ederek devlet başkanlarının zulmünden kaçanları sayıyorsunuz. Dikkat edin! En çok isyan edilmesi gereken kişi zalim devlet başkanıdır. Dikkat edin! Vaktini ancak Allah'ın bildiği bir meseleyi anlatıyorum. Onun katında büyük ve zor yoktur. O dilerse küçüğü büyütür. Yabancı konuşması onun için fasih, anlaşılabilir bir konuşmadır. Arabîler ona yöneldiler ve onu din zannettiler. Onun tek hak olduğu düşüncesindeydiler. Sonra şöyle dedi: Mallarınız ve namuslarınız korunmuştur. Ancak Allah hakkı olan zekât ve sadakayı vermeniz hariç. Allah'tan başka güç sahibi yoktur!"[975]

Ömer b. Abdülaziz, bu konuşmasında Müslümanlara kıyamet gününün yakın

972 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 118
973 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîrati Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 448
974 A.g.e. c. II, s. 449
975 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 43

olduğunu haber vermektedir. Muhakkak ki kimin ölüm vakti gelmişse, onun kıyameti başlamıştır. Ölümün ne zaman ansızın geleceği belli değildir. Ölümden sonra artık kimse amel defterini karartan kötülükleri silme, ortadan kaldırma veya amel defterindeki iyilikleri artırma, defterini iyiliklerle süsleme hakkına sahip değildir. O gün kişi, vakit varken tövbe etmediği ve salih amelleri, iyilikleri azık olarak önceden göndermediği için pişman olur. Ancak pişmanlığın faydası yoktur. Ömer b. Abdülaziz, konuşmasının devamında selâmetin ancak Hz. Peygamberin sünnetine bağlılıkla mümkün olacağını beyan etmektedir. Bu salih amelin unsurlarından birisinin açıklanmasıdır. Bunlar Allah'a samimiyetle bağlanma ve Sünnete tâbi olmaktır. Ömer b. Abdülaziz, bu şekilde vakıayı tespit ediyor. İhlâs ve samimiyetin olduğu yerde amelin eksikliğinden söz edilemez. Ancak sahabe neslinden sonra bid'atlerin yayılması sebebiyle Sünnet diye yanlış uygulamalara tâbi olmak ameli eksiltir. Öyle ki; bazı valiler, istekleriyle uyumlu olmayan bazı sünnetlere karşı savaş açmışlardır.

Sonra Ömer b. Abdülaziz, bid'atlerin yayılması ve ümmet içinde fesadın çıkmasından korunma yollarından birisini açıklamış ve şöyle demiştir: "Allah'a isyan konusunda kula itaat edilmez. Bazı idareciler otoritelerini kötülük ve insanları Allah'a isyana teşvik yönünde kullanmışlar veya bunun yolunu açmışlardır. Böyle insanlara itaat edilmez. Böylece muhalefetin ortaya çıkmasının en büyük sebeplerinden birisi kesilmiş olmaktadır." Görülüyor ki; devlet başkanına itaat onun Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmesi şartına bağlıdır. Eğer hevesleri ve istekleri doğrultusunda toplumda bozgunculuğa sebep olacak emirler verirse, bu durumda kendisine itaat edilmez. O şartlarda söz toplumu ıslahla görevli olan kişilere aittir.

Sonra örfî kurallar çerçevesinde zulmü sebebiyle devlet başkanına isyan edip kaçan kişinin durumu beyan edilmiş ve bunun şer'îliğinin olmadığı belirtilmiştir. Çünkü bu durumda kaçan kişinin tasarrufunun temelinde zulümden kurtulma fikri vardır. Günahkâr olarak nitelendirilmek zalim olmaktan evladır. Ömer b. Abdülaziz'in duruşu ve durumu bunu açıklamaktadır. O halife olarak sorumluluk alanlarının zirvesindedir. Ancak nefsanî isteklerinden sıyrılarak idare görevini yürüttüğünün, akrabalık ilişkisine bağlı olarak kimilerine öncelik vermek gibi bir yaklaşım sergilemediğinin ve Allah'a samimiyetle bağlandığının delilleri çoktur.

Ömer b. Abdülaziz, daha sonra âdetler, din, bid'atler ve Sünnetin iç içe girdiği toplum gerçeğini açıklıyor. İnsanlar böyle bir sosyal yapılanmada doğup büyüyorlar, yabancılardan Müslüman olanlar bu toplumsal yapının önceledigi unsurlara göre çocuklarını yetiştiriyorlardı. Bir Arabî göç ettiğinde bu davranışı din olarak değerlendiriyorlardı. Farklı toplumların âdetlerinin karışmasına bağlı olarak, İslâm toplumunun örfî yapılanmasına cahiliye döneminden gelen bir kısım uygulamalar da

sızmıştır. Bu durum toplum içinde yetişen bireylerin eğitimini etkilemiş, cahiliye âdetleri onların kalplerinde yer etmiştir. Çünkü cahiliye âdetleri yanlış ve zulüm içerikli de olsa, nefislerin hevesleri kabule meyletmesidir. Böyle olunca, sonraki dönemlerde zamanın geçişine bağlı olarak cahiliye kültüründen sızma âdet ve kalıntılarıyla İslâm toplumunun âdetlerini birbirinden ayırmak zorlaşmaktadır. Çünkü her sapmanın yardımcıları ve destekçileri vardır ve toplumun bütün fertleri olayları hakikatiyle anlamaya güç yetiremez. Islahçılar toplumda var olan yanlış âdetleri ortadan kaldırmaya yöneldiklerinde öncelikle yanlışın yardımcıları ve destekçileriyle işe başlar, onları ıslaha çalışır, onların insanları atalarından gelen miras üzere yaşamaya dâvet yönündeki çalışmalarına engel olurlar. Çünkü bazı insanlara göre atalardan miras kalan kültürün kutsallığı vardır. Fakat ıslahat Ömer b. Abdülaziz döneminde olduğu gibi, zirvedeki sorumludan başlayınca, sonuç hızlı bir şekilde elde edilir ve büyük olur. Çünkü devlet başkanının yanında otoritesiyle beraber, Allah'a boyun eğdiği sürece kendisine itaat edecek olan çok sayıda insan vardır.[976]

Irkçılığa Karşı Çıkması: Ömer b. Abdülaziz, Dahhâk b. Abdurrahman'a bir mektup yazmıştır. Mektupta şu açıklamalar bulunmaktadır: "Bu mektubu yazmamın sebebi, bedevilerle ilgili olarak duyduklarımdır. Kabalık ve sertlikleri ortada olmasına karşılık yeni şeyler uydurmuşlar ve bunları emretmişlerdir. Hâlbuki onlar Allah'ın emirlerini de çok az biliyorlar. Allah adına büyük bir gurura kapılmışlardır.

Fakat bu gururun ne büyük bir bela olduğunu unutmuşlar, hiç akıllarına getirmemişlerdir. Sınırlarını aşarak, olmaması gereken biçimde Allah'ın nimetlerini değiştirmişlerdir. Bunlardan bir grubun Mudar ve Yemen halkıyla savaştıklarını, kendilerini diğer kavimlerden üstün gördüklerini duydum. Sübhanallah! Elhamdülillah! Bu insanlar Allah'ın nimetlerine şükretmekten ne kadar da uzaktırlar! Böyle davrananlar helâke, zillete ve küçüklüğe ne kadar da yakındırlar! Girdikleri yerde Allah'ı onları kahretsin! Çıktıkları yer, yaptıkları iş onlara ölüm getirsin! Fakat biliyorum ki; cehennemlik, niyeti sebebiyle cehennemdedir. Muhakkak ki ateş, batılla çelişmez. Yoksa onlar Allah'ın kitabındaki şu âyetleri duymadılar mı?

"Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin."[977]

"Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."[978]

976 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 121
977 Hucurât Suresi, 49/10
978 Maide Suresi, 5/3

Ümmet içinde ayrı bir birlik kurmak için çalışan insanların olduğunu duydum. İslâm'da bu tür birlikler yoktur! Cahiliye döneminde bu tür birlikler bulunmaktaydı. Ancak İslâm bunlara şiddetle karşı çıktı. Gruplar Allah'a ve elçisine isyan fiillerinin yapıldığı kendi günahkâr birliklerini korumaya çalışıyordu. İslâm geldiğinde, bunları kökünden söküp attı. Ben mektubun ulaştığı veya mektubu duyan herkesi İslâm'a aykırı uygulama ve yaklaşımlarla kendisini korumaktan sakınmamaya çağırıyorum. Allah'tan, elçisinden ve Müslümanlardan başka sığınak aramaktan kesinlikle sakının. Tekrar tekrar hatırlatıyorum. Her varlığı perçemin tutup alacak olan karşısında ben şahidim. Allah bütün kullarına şah damarlarından daha yakındır. Ben size yazdığım nasihatlerden çekinmiyorum. Bu yazdıklarımın birilerinin bir şeyler elde etmelerine sebep olmasını veya bir şeyleri kaybetmeleri sonucunu doğuracağını bilmem, bunları yazmama engel değildir. Böyle bir yaklaşım içinde olan kişileri, kabileleri, aşiretleri ve diğer grupları mektupta yazdığım esaslar doğrultusunda uyar. Bu gizli bir iş değil, olgunluktur. Sonra iyiler ve iman ehli olanlar dilleriyle birbirlerine yardım etsinler. İnsanların çoğu bilmiyorlar. Allah'tan aramıza hayırlar vermesini diliyor, ülfet ve muhabbet istiyoruz. Selametle."[979]

Ömer b. Abdülaziz bu mektubunda o dönemde Müslümanların başına gelen tehlikeli bir duruma işaret ediyor. İman kalplerin girmemiş, İslâm düşüncesini kavrayamamış insanlar cahiliye bağlarıyla kabilecilik ve aşiretçilik fikrine dayalı ilişkiler edindiler. Onların her birisi velayet yetkisini, haklı veya haksız olmasına bakmaksızın, adaleti gözetmeden kabilesinden olan kişi lehine kullanıyordu.

Kabilesiyle ilgili bir iş olduğunda onu önemsiyor, kabilesini savunuyor ve kabilesine yönelik saldırılara karşı koyuyordu. Birbirleriyle savaşan düşmanlarken, Allah için birbirlerini seven dostlar olmuşlar, cemaatleriyle âlemde üstün konuma gelmişlerdi. Ancak düşmana karşı cihad eden Müslümanlar kabilecilik meselesi ortaya çıktıktan sonra birbirleriyle savaşmaya başladılar. Böylece cihad önceliğini kaybetmiş oldu. Bunun sonrasında fethedilen bölge halkları sırayla, Müslümanlarla daha önce yapmış oldukları anlaşmaları bozmaya başladılar. Öyle bir durum ortaya çıktı ki; bir kişi bir bölgede vali olarak görevlendirildiğinde, yönetimin farklı kademelerine kabilesinden adamlar yerleştirdi, onlarla güçlendi ve onları güçlendirdi. Fitneye sürükleyen konuşmalar başladı. Diğer kabileler ayaklanmak için haklı gerekçelerin var olduğunu düşündüler. Bütün bunların temel sebebi, İslâmî bağların atılıp, onun yerine cahiliye bağlarıyla hareket edilmesidir.[980]

Önünde İnsanların Ayağa Kalkmalarına Engel Olması: Ömer b. Abdülaziz, halife olduğunda insanlar önünde ayağa kalktılar. Bunun üzerine onlara şöyle

979 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 103-106
980 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 124

seslendi: "Ey Müslüman topluluğu! Eğer kalkarsanız, biz de kalkarız. Eğer siz otururşanız biz de otururuz. Muhakkak ki insanlar Rableri için ayağa kalkarlar. Allah farzlar ve sünnetler belirlemiştir. Kim bunlara uyarsa hak üzeredir. Kim de bunları terk ederse, ona doğru yolun gösterilmesi gerekir."[981]

Ömer b. Abdülaziz halifenin Kayser, Kisra ve diğer devlet başkanlarına benzetilmesiyle yapıla gelen âdetleri yok etmek istemiş ve ümmetin Raşit Halifeler dönemindeki uygulamaya dönmesi konusunda azmetmiştir. Ömer b. Abdülaziz'i, aşiretiyle yakın olmaya sevk eden iki güçlü sebep vardır. Birincisi, bunu nefsin istemesi, insanların kalplerinde otorite ve heybetin hissedilmesinin zorunlu olmasıdır. İkincisi de aşiretinin bu görüntüden memnun olmaları ve bu uygulamanın kalmasını istemeleri ve onu önceki halifelere muhalefet iddiasıyla kınamalarıdır. Fakat Ömer b. Abdülaziz, kararlılık ve güçlü imanla bu iki engele karşı koymuştur. Onu tevazua ve dünyevi görünümleri önemsememeye iten etkenlerin başında Allah korkusu gelir.

Ayrıca o, Allah'ın rızasını talep ediyordu, düşüncesi âhirete yönelikti, dünyayı aşmıştı. Bu etken bütün arızî cezp edicilerden daha güçlüydü. Bundan dolayı nefsini isteklerinin boyunduruğundan kurtarmaya ve aldatıcı görünüm yanlılarını susturmaya, idarecilerin görevleri ve idareciyle halk arasındaki ilişki biçimi konusunda toplumun anlayışını düzeltmeye güç yetirebilmiştir. "Allah, farzlar belirlemiştir" sözü, dünya ve âhirette hakiki kurtuluşun sebeplerini beyan etmektedir. Kim bunu tatbik ederse, dünyada takva sahiplerinin bineğinde kendisine yer bulur ve kendisine iyi bir dostlukla ikramda bulunulmuş olur! Kıyamet gününde Allah'ın rızasına ve cennete ulaşır. Böylece güzel bir sonla kendisine ikramda bulunulmuş olur.[982]

Faziletli Kişileri Takdir Etmesi: Hafiz İbn Kesir şunları zikrediyor: İbnü'nNu'mân bir heyetle Ömer b. Abdülaziz'e gitti ve aralarında şu konuşma geçti:

Ömer b. Abdülaziz: Sen kimsin?

İbnü'n-Nu'mân: Gözleri yanağına akan kişinin oğluyum!

O yaşlar Hz. Mustafa'nın elleriyle iade edilmiştir!

İlk defa olduğu gibi, yine yerine dönmüştür.

Ey o gözün güzeli! Ey dönüşün güzeli!

Ömer b. Abdülaziz:

Bu olgunluk, sütte yoktur!

(Hayvanın içtiği) su, bembeyaz olarak geri döner!

981 et-Târihu'l-İslâmî, c. XV, s. 114
982 et-Târihu'l-İslâmî, c. XV, s. 115

Bu konuşmanın ardından Ömer b. Abdülaziz karşısındakini takdir etti ve ona en güzel hediyeler sundu.[983]

Bu haberde, Ömer b. Abdülaziz'in Katade b. Nu'man'a karşı tavrını ve ikramını görüyoruz. Heyetle gelen İbnü'nNu'mân kendisini, Hz. Muhammed'in önünde babasının başına gelen bir olayla tanıtmıştır. Bu haber, Ömer b. Abdülaziz'in ahlakî yönden ne kadar üstün olduğunu göstermektedir. Çünkü burada faziletli insanların, İslâm'a ve Müslümanlara hizmet konusunda önde gidenlerin takdir edildiği görülüyor. Katâde'nin başına gelen olay ve gözünün bu şekilde çıkması, onun savaşa katıldığı ve canıyla mücadele ettiğinin göstergesidir. Aynı şekilde nebevî mucize ile şereflenmiştir.[984]

İbn Ayyaş'ın kölesi Ziyad'a yönelik tavrı da Ömer b. Abdülaziz'in faziletli kimseleri takdir ettiğinin işaretidir. Ziyad, Ömer b. Abdülaziz'in yanına geldi. Kapıda bir grup insan vardı. Ancak halife diğer insanlara izin vermediği halde onun girmesine izin verdi. Ziyad içeri girdi. Ancak hilafet makamına yakışır biçimde selâm vermeyi unuttu. Sonra hatırladı ve şöyle dedi: "Selâm üzerine olsun Ey Müminlerin halifesi!" Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "İlk davranışın da bana zarar vermez." Sonra halife bulunduğu makamdan yere indi ve şöyle dedi: "Ben Ziyad'dan daha yüksek bir yerde bulunamam." Ziyad ihtiyacını karşıladıktan sonra hilafet makamından ayrıldı.

Ömer b. Abdülaziz hazine görevlisine, Ziyad ve beraberindekilerin, ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda mal almaları için hazineyi açmasını emretti. Beytülmalin bekçisi ona baktı ve bu durum karşısında şaşırdı. Görevli kendisine emredileni yaptı. Ziyad kendisi ve arkadaşları için seksen küsur dirhem aldı. Görevli bu durumu görünce şöyle dedi: "Müminlerin halifesi, beytülmale musallat olanlardan daha bilgilidir."[985]

Bu haberde Ömer b. Abdülaziz'in alçak gönüllülüğünü ve âlimlere değer verişini görüyoruz. İlk olarak, Müslümanlar katında en yüksek makam olmasına karşılık, Ziyad'ın karşısında hilafet makamı üzerinde fazla durmadı, abartılı bir yaklaşım sergilemedi. Bütün makamların fitneleri, büyük imtihanları vardır. Sahip olanlar bulundukları makamda kendilerini üstün görürler. Ancak güçlü iman sahiplerinin şahsiyetleri, elde ettikleri makamlarla değişmez. Aksine onlar görevlerine alçak gönüllülükle devam ederler. Belki de insanların saygıları sebebiyle alçak gönüllülüklerini daha da artırırlar. İkinci olarak, Ömer b. Abdülaziz, ilme saygısından dolayı, Abdullah b. Ayyaş b. Ebî Rabîa'nın kölesi Ziyad b. Ziyad karşısında yüksek

983 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 96
984 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 23
985 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 53

bir konumda olmaktan çekindiği için bulunduğu yerden aşağıya inmiştir. Bu âlimin köle olması Ömer b. Abdülaziz'in gözünde onun değerinden bir şey düşürmez. Soy üstünlüğüne değil, takva ve ilim üstünlüğüne itibar edilir. Ziyad b. Ziyad'ın değerini ve üstünlüğünü gösteren başka bir durum da beytülmalden istediği kadar mal alabilecekken, yalnızca ihtiyacını karşılayacak miktarda mal almış olmasıdır. Bu züht ve takvanın yüksek bir örneğidir. Gönüller yüce, akıllar üstün olunca küçük insanların elde etmek için yarıştıkları dünya menfaatleri basit kalır. Böyleleri gözlerini büyük insanların elde etmek için yarıştıkları sonsuz âhiret nimetine çevirmişlerdir.[986]

İnsanın En Küçüğe İndirgenmiş Hali Kalp ve Dildir: Hilafeti sonrasında Ömer b. Abdülaziz'i kutlayan Hicaz heyetinde küçük bir çocuk bulunmaktaydı. Çocuk en küçükleri olduğu halde, heyet halife ile konuşmak üzere onu seçmişti. Küçük çocuk konuşmaya başlayınca Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Oğlum müsaade et, büyüklerin konuşsun. Bunun sonrasında aralarında geçen konuşma şöyledir:

Çocuk: Ey Müminlerin halifesi! İnsanın en küçüğe indirgenmiş hali kalp ve dildir. Allah kime konuşan bir dil ve anlayan bir kalp vermişse, o konuşmayı hak etmiştir. Ey Müminlerin halifesi! Eğer öne geçme veya hak yaşa bağlı olsaydı, ümmet içinde senden daha yaşlılar vardır. Senin bulunduğun makamda onların bulunmaları gerekirdi.[987]

Ömer b. Abdülaziz: Konuş oğlum, anlat!

Çocuk: Evet Ey Müminlerin halifesi! Biz kutlama heyetiyiz, kötülük heyeti değiliz. Topraklarımızdan çıktık, seni kutlamaya geldik. Seni başımıza halife olarak seçen Allah'a hamd ediyoruz. Korkumuzdan veya bir beklentimiz olduğundan huzuruna çıkmadık. Seni istediğimiz için beldemizden sana geldik. Korkumuza gelince, zulmetmeyip adaletle davranacağın konusunda Allah'a güvendik.[988]

Çocuğun açık, anlaşılır bir şekilde konuşması, bilgisi ve keskin görüşlülüğü Ömer b. Abdülaziz'in hoşuna gitti. Bu konuda halifeye çocuğu cesaretlendirmekten başka bir seçenek kalmamıştı. Böylece çocuğun kendine güveni ve cüreti artacak, çocuk bir yandan da müminlerin halifesinden eğitici konumunda ders almış olacaktı. Çocuktan öğüt istedi ve "Bize veciz bir öğüt ver ey çocuk!" dedi.

Çocuk: Evet Ey Müminlerin halifesi! Öyle insanlar vardır ki; Allah'ın hilimle, yumuşaklıkla muamele etmesi, kendilerinin sonsuz istekleri ve başkaları tarafından övülmek onları aldatmıştır. Allah'ın sana karşı yumuşaklıkla muamele etmesi, sonsuz isteklerin ve insanların övgüleri seni aldatmasın. Sonra ayakların kayar!

986 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 24
987 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 79
988 Mürûcu'z-Zeheb, c. III, s. 197

Ömer b. Abdülaziz, çocuğun yaşına baktı, on küsur idi. Ardından şu şiiri okudu:

Öğren, insan âlim doğmaz,

İlme kardeş olan, cahil gibi değildir!

İlim toplumun büyüğünde değildir,

Küçüktür, gruplar kendisine yöneldiği zaman![989]

Ömer b. Abdülaziz'den Şikâyetçi Olan Mısırlı Kadın: Ömer b. Abdülaziz Müslümanların işlerini takip ediyor ve onları dinlemek için hilafet makamının kapılarını halka açıyordu. Halifenin posta görevlisine birisi mektup verdiğinde o kesinlikle halifeye ulaştırılırdı. Mısır'a giden postacıya Zî Esbah'ın cariyesi Fertûnetü'sSevda bir mektup verdi. Mektubunda kısa bir duvarının olduğunu, hırsızların duvardan geçip tavuklarını çaldığını anlatıyordu. Ömer b. Abdülaziz'in bu mektuba cevabı şöyleydi: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Müminleri halifesi Ömer b. Abdülaziz'den Zî Esbah'ın cariyesi Fertûnetü'sSevdâ'ya... Mektubun bana ulaştı. Duvarının kısa olduğunu, hırsızların duvarın üzerinden geçip tavuklarını çaldığını söylüyorsun. Eyyûb b. Şurahbîl'e mektup yazdım. (Bu kişi Ömer b. Abdülaziz'in Mısır'da namaz kıldırmak ve savaşta komutanlık yapmak üzere görevlendirdiği kişiydi.) Ona senin için duvar yaptırmasını emrettim. Allah'ın izniyle böylece hırsızların girişine engel olunacak, tavukların çalınmayacak."

Ömer b. Abdülaziz'in Eyyûb b. Şurahbîl'e yazdığı mektup şöyleydi: "Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'den Eyyûb b. Şurahbîl'e... Zî Esbah'ın cariyesi Fertûnetü'sSevdâ gönderdiği mektupta duvarının kısa olduğunu, hırsızların duvarın üstünden geçerek tavuklarını çaldıklarını belirtiyor ve duvarın hırsızların girmesini engelleyecek şekilde sağlam biçimde yapılmasını istiyor. Mektubum sana ulaştığında, bu işle bizzat kendin ilgilen ve duvar hırsızlarına geçişine engel olacak şekilde yapılsın."

Mektup kendisine ulaştığında Eyyûb b. Şurahbîl, atını aldı, bölgeye gitti ve kadını araştırdı. Aramalarının sonucunda yoksul bir kişi olan Fertûne'yi buldu, halifenin yazdığı mektubu ona haber verdi ve ardından bahçenin duvarını gerektiği gibi yaptırdı.[990]

Esirlerin Fidyelerine Önem Vermesi: Ömer b. Abdülaziz, Kostantiniye'deki esirlere şöyle yazmıştır: "Siz kendinizi esir olarak kabul ediyorsunuz. Allah'a sığınırım. Aksine siz, Allah yolunda hapsedilmiş insanlarsınız. Bilin ki; ben kendi ailem için ayırdığımın daha fazlasını ve daha temizini sizin ailelerinize taksim ettim. Her birinize beş dinar gönderdim. Şayet sapkın Rumların sizi hapsedeceklerinden çekin-

989 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 97
990 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 123, 124

meseydim, daha fazla gönderecektim. Size falanı gönderiyorum. Küçüklerin, büyüklerin, erkeklerin, kadınların, hürlerin ve kölelerin fidyelerini vereceğim. Müjdeler olsun, selâmlar."[991]

Bu mektupta Ömer b. Abdülaziz'in Allah'tan korkan ve onun emirlerine riayet eden bir idareci niteliğiyle, üstün ahlâkı ve sorumluluk bilinci parlak bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Samimiyet ve güvenilirliğin zirvesinde halkın hakları konusunda Allah'tan sakınmaktadır. Bunun göstergesi, Rumların elindeki Müslüman esirlere yönelik yazdıklarıdır. Öyle ki; oradaki esirleri, Allah için kendilerini hapseden kişilere benzetmiş ve murabıtların ecirlerine nail olduklarını belirtmiş, bu eşitliği de kendilerine gönderdiği malla göstermiştir. Esirlerine kefil olduğunu ifade etmek suretiyle sıkıntılarını gidermiş, esirlerin hür olmaları için gerekli fidyeyi ödeyeceğine dair söz vermiştir. Bu, İslâm'ı korumak ve onun yayılmasına yardımda bulunmak için canlarıyla ve mallarıyla Allah yolunda savaşa çıkan bu esirlerin hak ettikleri üstün bir davranıştır.[992]

Borçluların Borçlarının Ödenmesi: Ömer b. Abdülaziz memurunda yazdığı mektubunda şöyle diyor: "Borçluların borçlarını ödeyin!"

Cevap olarak şöyle yazılıyor: "Bazı borçlu insanlar görüyoruz, evi, hizmetçisi, atı ve ev için gerekli her şeyi var. Böylelerinin borçlarını da ödeyelim mi?"

Ömer b. Abdülaziz: "Müslüman'ın başını sokacağı bir evi, ihtiyacını karşılayacak bir hizmetçisi, düşmanla savaşmak için kullanacağı bir atı ve evi için gereken eşyaları bulunmalıdır. Bu şartlarda borçlu olan kişilerin borçlarını ödeyin."[993]

Bu haberde, müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz evi, atı ve hizmetçisi olan Müslüman borçluların borçlarının ödenmesini emrettiğini görüyoruz. Bu merhamet ve eşitlik duygusunun en yüce biçimiyle görünümüdür, halkın işlerine önem verilmesidir. Âdil devlet başkanları, ümmetin mallarını bu şekilde tasarruf ederler. Böylece fakirler zenginleşmiş olur. Devlet başkanları esirleri hürriyetlerine kavuştururlar, zorda kalan borçluların borçlarını öderler, fakirlerin sıkıntılarını ortadan kaldırırlar.[994]

Rumların Elindeki Âmâ Esirin Haberi: Ömer b. Abdülaziz Rum kralına mektup vermek üzere bir elçi gönderdi. Elçi, mektubu verdikten sonra geri döndü. Bir yerden geçiyordu ki; un öğütürken Kur'an okuyan birisini gördü. Elçi ona yaklaştı ve selâm verdi. Ancak adam selâma karşılık vermedi. Elçi, iki üç defa selâm vermesine karşılık cevap alamadı. Tekrar selâm verdi ve ona "Bu ülkede sana selâm

991 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 123, 124
992 et-Târihu'l-İslâmî, c. XV, s. 77
993 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 123, 124
994 et-Târihu'l-İslâmî, c. XV, s. 77

verdim!" dedi. Ardından da kendisinin Ömer b. Abdülaziz'in elçisi olduğunu belirttikten sonra "Burada bulunma sebebin nedir?" dedi.

Adam, "Şu mekânda esir düştüm. Rumlar beni ülkelerine getirdiler ve bir Hıristiyan olmamı istediler. Ancak ben bunu kabul etmedim. 'Eğer bunu kabul etmezsen gözlerin oyulacak' dediler. Ben de Hıristiyan olmaktansa, gözlerimin oyulmasını tercih ettim. Gözlerim çıkarıldı ve bu mekâna getirildim. Her gün bana buğday gönderiliyor. Buğdayı öğütüyor, eğmeğimi pişirip yiyorum" dedi. Elçi Ömer b. Abdülaziz'e gittiğinde bu adamın durumunu da bildirdi. Elçi daha konuşmasını bitirmeden Ömer b. Abdülaziz'in gözyaşları ellerine damlamaya başladı. Sonra emir verdi ve Rum kralına şu mektup yazıldı: "Bana falanın haberi ulaştı. (Gözleri çıkarılan esirin özellikleri ve durumu anlatılmış.) Allah'a yemin olsun ki; eğer gözlerini çıkardığınız o kişiyi bana göndermezsen, bir ucu Bizans'ta bir ucu Kûfe'de olan öyle bir ordu hazırlarım ki!"

Elçi geri dönünce şöyle dedi: "Dönüşün ne kadar hızlı oldu." Ona Ömer b. Abdülaziz'in mektubunu verdi. Mektubu okuduğunda şöyle dedi: "Salih bir adamı böyle götürecek değildik. Aksine biz onu gönderiyoruz." Elçi şöyle diyor: "Onu çıkaracağı vakti beklemeye başladım. Bir gün onun yanına gittim. Yatağından aşağıya inmiş, kederli bir yüzle oturuyordu. Şöyle dedi: "Niçin böyle yaptığımı anladın mı?" "Hayır" dedim. Kendisini iyi görmüyordum. Şöyle dedi: "Bazı yakınlarımdan bana gelen bilgiye göre salih adam ölmüş. Gördüğün davranışı bundan dolayı sergiledim." Sonra şöyle dedi: Salih adam, kötü topluluğun içinde kısa süre kaldı, ardından onların aralarından çıktı. "Çıkmam izin veriyor musun?" dedim, şöyle karşılık verdi: "Biz hayatındayken, emredildiği konuda kendisine cevap veremedik. Ölümünden sona ona dönüyoruz. Onunla adamı gönderiyorum."[995]

Kızları İçin Beytülmalden Kendisine Pay Ayrılan Iraklı Kadın: Iraklı bir kadın Ömer b. Abdülaziz'e geldi. Halifenin kapısına ulaştığında şöyle dedi: "Müminlerin halifesini, evini görmemiz için bir engel var mıdır?" Oradakiler "Hayır, istersen girebilirsin" dediler. Kadın evinde oturmuş yün açarken Fatıma'nın yanına girdi. Selâm verdi, Fatıma selâmına karşılık verdi ve "Gel, buyur" dedi. Kadın oturduktan sonra etrafa bakındı ve evde hiçbir şey göremedi ve "Evinize bakarak kendi evimi imar etmek için gelmiştim. Ancak evinizin harap olduğunu gördüm" dedi. Fatıma şöyle cevap verdi: "Bu ev, sizin gibilerin evlerinin imar edilmesi için harap oldu." Bu konuşmalar sırasında Ömer b. Abdülaziz eve girdi. Evin içindeki kuyudan birkaç kova su çıkardı ve girişteki torağa döktü. Bu sırada Fatıma'ya bakıyordu. Oradaki kadın Ömer b. Abdülaziz'in eşi Fatıma'ya "Şu testiciyi buradan çıkar, sana bakıyor" dedi. Fatıma, "O, sucu değil; müminlerin halifesidir" cevabını verdi.

995 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 168

Ravi şöyle diyor: Sonra Ömer b. Abdülaziz selâm vererek evine girdi ve namaz kıldığı yere yöneldi. Bu sırada Fatıma'ya evdeki kadını sordu. Fatıma, "İşte burada!" dedi. Halife içinde üzüm bulunan büyük sepeti aldı, misafir kadına ikram etmek üzere iyilerini seçerken bir yandan da "İhtiyacın nedir?" dedi.

Kadın, "Ben Iraklı bir kadınım. Beş kızım var. Yardımını umarak geldim" dedi.

Ömer b. Abdülaziz, ağlamaya başladı. Mürekkep ve kalemi alarak Irak valisine bir mektup yazdı ve kadına şöyle dedi: "Kızlarının büyüğünün adını söyle. Kadın söyledikten sonra ona bir pay ayırdı."

Kadın, "Allah'a hamd olsun" dedi.

Ömer b. Abdülaziz, ardından ikinci, üçüncü, dördüncü kızları içinde pay ayırdı. Kadın her defasında, "Allah'a hamd olsun" diyordu. Dördüncü kızı için de aynı şey yazıldığında kadın ferahladı, Ömer b. Abdülaziz'e dua etti ve onun için en güzel karşılıklar diledi. Ömer b. Abdülaziz elini kaldırdı ve şöyle dedi: "Allah bizi devlet başkanlığı göreviyle görevlendirdiği için, görevimizin gereği olarak yardımda bulunuyoruz. Yardım edilenlere de hamd etmek düşer." Bu dördü beşincisine baksınlar. Kadın halifenin mektubuyla oradan çıktı ve Irak'a ulaştı. Mektubu Irak valisine verdi. Veli mektubu ağlınca çok üzüldü ve ağlamaya başladı ve "Allah bu mektubun sahibine rahmet etsin!" dedi. Kadın "Öldü mü?" diye sorunca "Evet" dedi. Kadın bağırmaya başladı. Vali, "Sorun değil. Ben mektupta yazılanları yerine getireceğim" dedi ve kadının ihtiyacını karşılayıp kızların paylarını verdi.

Bağış Uygulamasını İhya Etmesi: Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Yakınlarınızdan ölen kişiler için pay almanız helâl olmaz. Ölenleri bizlere bildirin. Bizde yeni doğan çocuklarınızın paylarını verelim."[996] Konuyla ilgili olarak İbn Sa'd'ın Ebubekir b. Hazm'dan naklettiği haber şöyledir: "Biz divana çıkardık ve görevliler bizlere Ömer b. Abdülaziz'in yazdığı ölçüde atâ verirlerdi. Halifenin bana verdiği yazı şöyleydi: Yakın zamanda kaybolmuşlar için bağış verin. Ancak uzun zamandır kaybolanlar için, hayatta olduklarına dair bir delilin bulunması şartıyla, vekillerinin varlığı durumunda bağış verin.[997]

Böylece Ömer b. Abdülaziz Raşit halifeler ve Muaviye döneminde var olan bağış uygulamasını ihya etmiştir. Bu uygulama Muaviye döneminden sonra unutulmuş ve derecelerine göre Emevilerin önde gelenlerine büyük miktarlar halinde ödenir olmuştu. Fakat Ömer b. Abdülaziz bağış uygulamasını yeniden ihya etti ve ümmetin bütün fertlerine yaygınlaştırdı. Bu onun yenilik ve ıslahatlar karşısındaki konumunu gösteren en açık örneklerden birisidir.

996 Tabakât, c. V, s. 346
997 A.g.e. c. V, s. 348

Muhtaçlardan Meşakkatli İşler İstememesi: Ömer b. Abdülaziz'e Medine'den bir grup gelmişti. Onlara Medinelilerin hallerini sordu ve aralarında şu konuşma geçti:

Ömer b. Abdülaziz: Şurada oturan yoksullara ne oldu?

Medinelilerden birisi: Oradan kalktılar, Ey müminlerin halifesi!

Ömer b. Abdülaziz: Pekâlâ. Şurada oturan yoksullara ne oldu?

Medineli: Oradan kalktılar. Allah onları zenginleştirdi.

Ömer b. Abdülaziz: Yoksullardan bir grup vardı, yolcuların develerinin yemesi için yaprak satıyorlardı. Onlar da diğerleri gibi zengin oldular mı?

Medineliler: Ömer b. Abdülaziz'in verdiğiyle yaptığımız satıştan dolayı Allah bizi zenginleştirdi.[998]

Bu Ömer b. Abdülaziz'in Müslümanların mallarının dağıtımı konusunda takip ettiği âdil yöntemin sonucudur. Öyle ki; en küçük israf dahi yasaklanmıştır. Bu gruptan bir fert için yapılan harcama, onlarca Müslüman için yapılan harcamaya dönüşmüştür. Mallar daha önce dağıtım yapılmayan gruplara da ulaşmıştır. Bu bağlamda mübalağalı bir yaklaşımla meşakkat boyutuna varan ameller istenmemiştir.[999]

Mehirlerin Beytülmalden Ödenmesi: Ömer b. Abdülaziz, gücü olmayanların mehirlerinin beytülmalden ödenmesi konusuna önem vermiştir. Ebu'lAlâ şöyle diyor: Ben mescitte dinliyorken, Ömer b. Abdülaziz'in mektubu okundu. Şöyle diyordu: "Kimin üzerinde ödeyemediği bir emanet veya borç varsa, onu beytülmalden ödeyeyim. Kim evlenir de mehrini vermeye güç yetiremezse, onu da beytülmalden ödeyeyim."[1000]

Bu, toplumun ıslahı bakımından mühim bir karardır. Çünkü toplumun salahı, evlatlarının evlilik yoluyla korunması şartına bağlıdır. Böylece evlilik saadetini elde etmiş olurlar. Mehir bazı fakir gençlerin evlenmelerine engel olmuştur. Özellikler de miktarların yüksek olması halinde bu durumla çokça karşılaşılmıştır. Devlet güç yetiremeyenlere mehir yardımı yapmak suretiyle mutlu bir toplumun oluşması, sıkıntı ve fesat sebeplerinin ortadan kaldırılması konusunda büyük pay sahibi olmuştur.[1001]

Toplumun Farklı Kesimlerinin Yaklaştırılması ve Tabakalar Arasında Yakınlaşmanın Sağlanması Yönünde Gösterilen Çabalar: Yunus b. Ebî Şebîb şöyle diyor: Bazı bayramlarda Ömer b. Abdülaziz'i gördüm. Bir defasında eşraftan insanlar

998 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîrati Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 151
999 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 138
1000 Tabakât, c. V, s. 374
1001 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 139

mescide geldiler ve minberin önüne oturduktan sonra halkla aralarını ayırdılar. Ömer b. Abdülaziz, mescide geldikten sonra minbere çıktı. Halka eşraftan bir kısım insanın aralarının ayrıldığını gördü ve insanlardan ileri gelmelerini, boşlukları doldurmaları istedi. Böylece ileri gelenlerle halk arasındaki ayrım ortadan kaldırılmış ve zenginle fakir içi içe girmiş oldu.[1002]

Müminlerin halifesi Muaviye'den sonra gelen devlet başkanları, ısrarla Müslümanlar arasında farklı tabakalar oluşturdular, bağış miktarı, bulunulan meclis ve benzeri ölçütlerle insanları farklı gruplara ayırdılar. Bu, ümmete sirayet eden bir uygulama oldu, zamanla yanlış, doğru gibi kabul edildi. Ancak devlet gelirlerinin kimilerine fazlaca verilirken, bazı Müslümanlara hiç verilmemesi, kimisinin durumunun zayıflamasına sebep oldu. Bazıları, insanlar tarafından eşraf olarak nite- lendirilen ve devlet gelirlerinde büyük miktarda pay alan grupta değerlendirilmemeleri sebebiyle rahatsız olmuşlar, sorunlar ortaya çıkmıştır. Zamanla toplumun genelinde, büyük miktarda bağış alan tabakadaki insanlara ulaşma konusunda zayıflık oluştu. Bu iki grup arasındaki seviye o kadar artmıştı ki; köprülerle ulaşım mümkün değildi. Öyle bir hal alındı ki; bu ayrım mescitlere uzandı.

Eşraf önde, halkın diğer kısmı arkada namaz kılıyordu. Hâlbuki sahabenin uygulamasında ön safa geçip sevabın büyünü alma konusunda yarış içinde olma fikri vardır. Ömer b. Abdülaziz halife seçildiğinde, en çok önemsediği konulardan birisi toplumdaki farklı gruplar arasındaki uçurumu giderip yakınlaşmayı sağlamaktı. Bunun yolu, üst grupların ele alınması, kibirlenen, kendisini büyük görenlerin yola getirilmesiydi. Diğer yandan da ezilen halk tabakasının elinden tutulmalı, bu insanların mâneviyatları güçlendirilmeli ve zayıflık duyguları giderilmeliydi. Bağış miktarında eşitliğin sağlanması yönündeki gayretleri de buna yöneliktir. Şüphesiz insanların durumlarının yükselmesinde ve düşmesinde malvarlığının büyük önemi vardır. Bu haber, Ömer b. Abdülaziz'in halkla eşrafın yakınlaşmasına son derece önem verdiğini ortaya koymaktadır. Böylece halk içinde zenginle fakir iç içe olacak, zalim idarecilerin zulümlerinin ve kötü idare biçimlerinin kalıntıları olan uygulamalar ortadan kalkacaktı.[1003]

Toplum Fertlerine Yönelik Büyük Bir Sorumluluk Bilinci Taşıması: Ömer b. Abdülaziz'in eşi Fatıma binti Abdülmelik şöyle demiştir: "Ömer b. Abdülaziz Müslümanlar için canını ortaya koymuştu, zihni sadece onların işleriyle meşguldü.

Öyle günler oluyordu ki; halife kendi günlük ihtiyaçlarından hiçbirisini karşılayamıyor, Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek için gece yarılara kadar çalışıyordu. Devlet başkanlığıyla ilgili çalışmaları bittikten sonra, kendi malıyla alınmış kandili

1002 Tabakât, c. V, s. 387
1003 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 140

yakıyor, sonra iki rekât namaz kılıyor, başını ellerinin arasına alarak düşünüyor, gözyaşları yanaklarına akıyor, hıçkırıklara boğuluyordu. Âdeta kalbi yerinden çıkacak gibi oluyordu. Neredeyse canı çıkacak gibiydi. Bu hal üzere sabah oldu ve kendisi de o günün orucuna başladı. Kendisine yaklaştım ve şöyle dedim: Ey Müminlerin halifesi! Olanlar senden değil miydi?"

Ömer b. Abdülaziz: Evet. Sen işinle meşgul ol, bana da işimle ilgilenmem için fırsat ver.

Fatıma: Ben öğüt ve nasihat almak istiyorum.

Ömer b. Abdülaziz: Öyleyse sana haber vereyim: Ben siyah, kırmızı ayrımı olmaksızın bu ümmetin bütün ferlerinin halifesi olarak görevlendirildim. Ülkemin ücra köşelerinde ve dünyanın farklı yerlerindeki fakirleri, açları, garipleri, kaybolmuşları, esirleri, ezilenleri, malı aile fertlerinin ihtiyacını karşılamak için yeterli olmayanları ve benzeri durumları düşündüm.

Biliyorum ki; Allah onların hesabını bana soracaktır. Hz. Muhammed'e karşı da delilim olmayacaktır. Allah'ın onlar hakkında mâzeret kabul etmeyeceğinden korkuyorum. Aynı şekilde Resûlüllah'a (s.a.v) arz edeceğim hüccetim yok. Ey Fatıma, Allah bana merhamet etsin. Bunları düşündüm ve gözlerimden yaşlar boşaldı, kalbimde ağrı oluştu. Bunu her düşündüğümde korkum arttı. Eğer öğüt almak istersen bu sana yeter."[1004]

Bu, Ömer b. Abdülaziz'in taşıdığı sorumluluğun bilincinde olduğunun takdir edilmesi için açık bir örnektir. Öyle ki; ümmeti tanımak ve insanların ihtiyaçlarını karşılamak için bütün gücüyle çalışmasına rağmen, zayıfları ve ihtiyaç sahiplerini düşünmektedir. Bunun sınırsız olmasının ötesinde Ömer b. Abdülaziz, muhtaç oldukları kendisine ulaştırılmamış Müslümanlardan da sorumlu olduğunu düşünmektedir.

Hesap, cennet ve cehennemi düşünmesi, gayba iman konusundaki derinliğine işaret etmektedir. Sanki bütün bunların şahidi gibidir. Bu durum kendisini adalete ve merhametli davranmaya, ümmetin durumlarını ayrıntılı biçimde inceleyip değerlendirmeye sevk etmiştir. Şiddetli ağlayışında da Allah korkusunun yüceliğine işaret vardır. Allah, onu bu korkusuyla korumuş, aldatmacalar karşısında düşüncesi ve yaşayışıyla yükseltmiş, bütün meydan okuma ve tehditler karşısında güçlendirmiştir. İnsanlarla karşılaşma ve işleriyle ilgilenme kendisine zor geldiğinde cehennemi ve hesabı düşündü. Önünde büyük işler küçüldü, zor işler kolaylaştı.[1005]

Büyüdüğü Halde Malı Olmayan Zimmî Üzerinde Görüş Birliği: İslâm adalet ve müsamaha dinidir. İslâm'ın yürürlükte olduğu yerlerde zayıflara önem

1004 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 170
1005 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 108

verilir. İslâm Müslüman olmasa dahi, topları içinde yaşayan bütün insanlara önem verir. Ömer b. Abdülaziz dinin bu bağlamdaki hükümlerini uygulamak suretiyle İslâm'ın konuyla ilgili yaklaşımının somut örneğini ortaya koymaktadır. Ömer b. Abdülaziz büyüdüğü halde malı olmayan ve kendisini koruyacak bir kişinin de bulunmadığı zimmî çocuğun ihtiyaçlarının beytülmalden karşılanmasını kararlaştırmıştır.[1006] İbn Sa'd'ın rivayeti şöyledir: Ömer b. Bihrâm şöyle demiştir: Bize Ömer b. Abdülaziz'in şu mektubu okundu: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Ömer b. Abdülaziz'den Adiy b. Ertaa'ya ve diğer müminlere. Selâm üzerinize olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a hamd ediyorum. Zimmîlerin durumlarını araştır ve buna göre ayrı gruplar oluştur. Eğer bir kişi büyümüş ve malı da yoksa ona infak et. Yakını varsa, onlara da ver."[1007]

Ehli Kitapla Birlikte Yemesi: Ömer b. Abdülaziz, her gün malından bir dirhemi Müslümanların yemek ihtiyacı yönünde harcar. İhtiyaç sahipleriyle birlikte yemek yerdi. Ayrıca zimmîler kendisine süt, baklagiller ve benzeri yiyecekler getirir ve o da kendilerine getirdiklerinden fazlasını verir, beraber yerlerdi. Eğer verdiklerini almazlarsa Ömer b. Abdülaziz de onların getirdiklerini yemezdi.[1008]

Ömer b. Abdülaziz ve Şairler: Ömer b. Abdülaziz, halife seçildiğinde şairler heyet olarak kendisine geldiler ve kapısında beklediler. Ancak halife kendilerine günlerce izin vermedi. Onlar bu halde beklerken Şamlıların sözcüsü Racâ b. Hayat yanlarından geçerek halifenin yanına girdi. Bu durumu gören Cerîr şunları söylemeye başladı:

Ey imamesi gevşek adam!
Zaman senin zamanındır. Bizim için Ömer'den izin al!

Haberin devamı şöyle: Racâ b. Hayat içeriye girdi. Ancak dışarıda bekleyen şairlerden bahsetmedi. Sonra yanlarından Adiy b. Ertaa geçti. Cerîr Adiy'e şöyle dedi:

Ey bineği gevşek adam!
Senin vaktin gelmiş, benim zamanım geçmiş!
Hatırlat halifemize, eğer ulaşırsan ona,
Boynuza kelepçelenmiş gibiyim kapıda!
Unutma ihtiyacımızı, bağışlanmış olarak karşılandığında,
Arttı uzaklığım ailemden ve vatanımdan.

Adiy Ömer b. Abdülaziz'in huzuruna girdi ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin halifesi! Şairler kapında! Onların okları zehirli, sözleri etkilidir."

Ömer b. Abdülaziz: "Yazıklar olsun sana Adiy! Bana ne şairlerden!"

1006 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 353
1007 Tabakât, c. V, s. 380
1008 Hilyetü'l-Evliyâ, c. V, s. 315, 316

Adiy: "Allah müminlerin halifesini aziz kılsın. Muhakkak ki Resûlüllah (s.a.v) en güzel örnektir."

Ömer b. Abdülaziz: "Nasıl?"

Adiy: "Abbas b. Mirdâs es-Selmî Hz. Peygamberi övdü ve bunun karşılığında Hz. Muhammed'den hediye aldı."

Ömer b. Abdülaziz: "O şairin sözlerinde bana söyleyebilir misin?"

Şunları söylemeye başladı:

Seni gördüm, ey yeryüzünün en hayırlısı!
Kitabı yaydın, hakla geldin öğretmen olarak.
Hidayet dinini getirdin bize zorluktan sonra,
Karanlık hak olduğunda Allah'tan!
Aydınlattın karmaşık işleri Furkan'la,
Söndürdün zararlı ateşi Kur'an'la!

Ömer b. Abdülaziz: Yazıklar olsun sana ey Adiy! Onlardan kimler var kapıda? Adiy dışarıdakilerin isimlerini saydı: Ömer b. Abdülaziz b. Rabîa, Firuzdek, Ahtal ve Cerir.

Cerir'in dışındakilerin girmesine izin vermedi. Cerir'e içeri girmesi için müsaade etti. Cerir şu beyitleri okuyarak içeri girdi:

Muhakkak ki peygamber olarak gönderen Muhammed'i,
Âdil bir devlet başkanına verdi hilafeti!
Genişlik verdi yaratılmışlara vefası ve adaleti,
Öyle ki; insanlar ona meyletti.
Ben diliyorum senden âcil hayır,
Nefis âcil bir sevgi doğuracaktır!

Önüne gediğinde Ömer b. Abdülaziz, "Yazıklar olsun sana ey Cerir! Allah'tan kork, hakkı söyle" dedi. Cerir şu beyitleri okumaya başladı:

Zikredeyim mi başıma gelen belaları ve gösterdiğim gayreti?
Yeterli midir yoksa senden bana ulaşan hayır!
Nice saçı başı dağınık dul vardır Yamame'de,
Yetimlerin sesi ve görüşü zayıflar!
Seni sayanlar, babalarının kaybı için yeter,
Yuvasındaki uyanmamış, uçmamış yavru gibi!
Sanki özlenen bir dâvetle seni çağırıyor,
Cin çarpmış veya zarar görmüş gibi insandan!
Ne emrederler bizlere Allah'ını halifesi,
Size değil, bekleyiş halindeyiz!
Senden sonra yastayım uykuma engel olan,
Uzadı mekânda düşüşüm ve yükselişim!

Şehrin gayretlisi fayda vermez çölümüze,
Bizim için çöl dönmez şehre!
Bol yağmurun bırakmasını istiyoruz bizlere,
Yağmurdan beklediğimizi halife ile!
Halifeliğe nail olduğu kıymetinden dolayı,
Rabbi Musa'ya geldiği gibi kıymetinden dolayı!
İhtiyacını giderdiğin dullardır bunlar,
Vardır bu erkek dulun da bir ihtiyacı!
Hayır ayrılmaz bizden sen yaşadığın sürece,
Ömründen ey Ömer hayırları bereketli kıldın!

Ömer b. Abdülaziz: Ey Cerir burada söylediklerinde seni haklı görmüyorum. Cerir: Aksine, Ey Müminlerin halifesi! Ben yolcuyum, ihtiyaç sahibiyim.

Ömer b. Abdülaziz kendi malından Cerir'e yüz dirhem verdi. Bundan sonra Cerir dışarı çıktı ve oradaki diğer şairler, "İçerde ne oldu?" diye sormaya başladılar.

Cerir: Size kötü haber! Müminlerin halifesinin yanından çıktım. Fakirlere veriyor, şairlere vermiyor. Ben kendisinden razıyım. Bunun ardından şu beyitleri okudu:

Korktum, şeytanın düğümünü gördüğüm için,
Daha ince idi şeytanım cinden![1009]

Bu, Emevî devletinde şairlerle ilişki bakımından yeni bir yöntemdir. Şairler menfaat beklentisiyle devlet başkanlarını ve idarecileri şiirleriyle övüyorlar, kasidelerine abartı ve yalan katıyorlardı. Bu durum Ömer b. Abdülaziz'in halifeliğine kadar devam etti. Onun için de kasideler söylediler. Ancak o, önceki uygulamayı devam ettirmedi. Onun şairler karşısındaki konumunu biraz önce sunulan haber ortaya koymuştur. Toplumda yaşayan bireylerin ahlâkını bozan bu hatalı uygulama kesilmiş, ortadan kaldırılmıştır. Çünkü yalan, aldatma ve iki yüzlülük içeren kötü ahlâkın yüceltilmesini teşvik etmektedir. Bu âdet kesilmiş ve onun vefatına kadar ortaya çıkmamıştır.[1010] Cerir, şeytanın, halifeleri öven şairlerin arkasında gizli olduğunu kabul etmiştir. Ömer b. Abdülaziz kendisini bu şeytanlardan korumakla diğer halifelerden ayrılmıştır.[1011]

Zühd Şiirinden Etkilenmesi ve Sâbık el-Berberî ile Alakası: Ömer b. Abdülaziz, zühdle ilgili şiirler söyleyen, ölüm ve âhiret korkusunu konu edinen şairlerin kendisine yakın durmalarına müsaade etmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in kalbine en yakın şairin Sâbık el-Berberî olduğu gözüküyor.[1012] Bu şair, Ömer b. Ab-

1009 el-Muntazam, c. VII, s. 99
1010 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XV, s. 174
1011 A.g.e.
1012 Hikmetle ilgili sözleri ve şiirleri olan zühd ehli şairlerden birisi. Emevilerin kölesidir. el-Berberî lakabıdır. A'lâm, c. III, s. 69

dülaziz'e öğütler verir, şiirler okur; halife de okunan şiirlerden etkilenir ve ağlardı. Sâbık el-Berberî bir gün Ömer b. Abdülaziz'in huzuruna şiir okuyarak girdi. Şiiri şu beyitlerle bitiyordu:

Nice sağlıklı insanlar vardır ki; ölümden güvenle girmişlerdir geceye,
Bir heyecandan sonra ansızın gelmiştir kendisine!
Gelince ansızın ölüm, güç yetirememiştir
Kaçmaya! Yoktur korunma gücü de ölümden!
Yüzlerini örterek başlar ağlamaya kadınlar,
Duyulmaz sesi dâvetçinin, yüksek de olsa!
Sözü geçmiş ve mezara yaklaştırılmıştır,
Ayrılmıştır artık, dün beraber olduğu her şeyden!

Haberi rivayet eden Meymûn b. Mihran şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz akşama kadar ağladı. O bu haldeyken biz yanından ayrılıp gittik.[1013]

Sâbık el-Berberî öğüt ve hikmetler içeren bir kaside söylemiş ve Ömer b. Abdülaziz bundan çok etkilenmiştir. Bu kaside şöyledir:

Adıyla, katından sureleri indirenin,
Hamd olsun Allah'a ey Ömer!
Biliyorsan eğer sana geleni ve bıraktığını,
Uzak dur! Sakınmak fayda verir!
Razı ol sana gelen kadere, sabret,
Gelse de kader sana istemediğin şekilde!
Duru olmamıştır hayat kimse için sevinilecek kadar,
Ancak takip edecektir duruluğu keder olan bir gün!
Haber al insanlardan cahil olduğun konuda,
Gözlerin görmediğinde, açığa çıkarır bu hal haberi!
Pişman olur kişi çöktüğü gün,
Hükmeder cahile günler ve ibretler!
Kim zulüm isterse, zafer kazanamaz ihtiyacıyla,
Hediye edilir hakkı isteyene zafer!
Hidayette ibretler vardır, kalplere şifa veren,
Bol yağmur gibi! Tazelenir bahar yağmurlarıyla ağaçlar!
Değildir Allah'tan korkan âlim cahil gibi,
Gören de değildir, gözü olduğu halde görmeyen gibi!
Olgunluk, özelliktir sahibine doğru yolu gösteren,
Suya kanma ve dönme çirkin olur azgınlıkla!
Helâk eder kişiyi hakir gördüğü iş,
Getirilir istenen şey ey nefis!

1013 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîrati Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 612

Nefsi doyurmaz hiçbir şey, onu koruduğu zaman,
Devam eder onda başkası için istek!
Devam eder, genişlik içinde olsa da,
Onun için vardır yöneliş bir şeye, zafer kazanamaz baksa da!
Değiştirir ilgili olduğu her şey onu,
Değiştirdiği gibi afetin rengi, bütün etkenleri!
Hatırlatma orada hayattır kalpler için,
Dirilttiği gibi ülkeleri, öldüğü zaman, yağmur!
Bilgi gösterir âmâya sahibinin kalbinden,
Tecelli etmesi gibi ayın, karanlığın karasına!
Fayda vermez hatırlatma katı kalbe asla,
Yumuşatır mı öğüt verenin sözü taşı!
Ölüm köprüdür, ayakları üzerinde yürüyene,
Korkulan ve beklenen işlere!
Onlar geçiyorlar gruplar halinde! Toplanmaları,
Evdir onlara, bulunduğu şehirlinin ve bedevinin!
Kim girmişse bir sığınağa, güven içindedir,
Ya da bir örtü içindedir, kurtarmaz onu!
Kardeşiyim düşkünün dünyada olduğum sürece,
Hayırlar bendendir, lezzeti çarpar!
Görmüyorum etkisini düşüncenin bedenimde,
Suyun varken sert taşta izi!
Büyülese bile gözümü âhiretimin zikri,
Uyutmadığı gibi tanınma acelesi!
Böylece şifa verdim zarar görmüş bir kalbe,
Uzun süreli hastalık, kemiklerin zayıflaması tedavi edilir,
Kalmaz kabul edilecek hiçbir şey, ayrılık ortaya çıktığında,
Sabahın eksik olduğu gün!
Yükseltir kişiyi gençliğinin en güzel çağı,
Alçalacaktır bir gün her yükselen!
Haraptır her ev, ciddiyetten sonra,
Gençliğin ardından yaşlılık ve ölüm!

Görülür dal, yumuşak bir yol olarak dişlerinde, Güzel sabahlamış, sonunda karnı kurtlanmıştır. Nice gruplar vardır, zaman dağıtmıştır kokularını, Her koku, dağılacaktır tamamen!

Belki de en zararlı av zehri gruplaşmadır,
Taç ile ateşi harbi zorlaştırır.
Devam eder örtmeye yayılmış ipek,

Üzerine bina edilir kralın kubbesi ve taş!
Ecel ondan ayrılmış, zorla alınmıştır,
Yanakları bulanmıştır toza!
İnsanoğlu ister en uzağı, sonsuzu,
Yere düştüğünde kalır aslı fer'in!
Evleri vardır, akışın önünde,
Kalır suyun üstünde aslı çamur olan!
Uzun süre selâmette olursa bahçeye,
Varacağı yerdir bütün oğulların, çok da olsa!
İşler şüphelidir sana yöneldiğinde,
Görülür düşünülürse açıklamalar ve ibretler!
Vardır kişinin istekleri dünyada yaşadığı sürece,
Başlar bir yolculuk bitmeden diğeri!
Hayatın tadı vardır onda, ancak devamlı değildir,
Acı ve sabır vardır devamında.
Gerçekleştiğinde ecelin zümreleri iner,
İnmesi gereken yere! Ardından başka bir zümre.
Tâbi olunmazsınız verilen öğütten dolayı.
Çoban tâbi olur kapalılığa ve ona tâbi olunur!
Hazır oldunuz boğazlanmaya ölüm için,
Boğazlanması gibi dünyada hayvanların!
Aşırı gitmeyin, hicret edin dünyadan.
Dünyanın sonu vardır. Nimeti inkâr hoşnutsuzluktur!
Evlaya tâbi olun. Sizin için en iyi vardır.
Hiçbir ümmet yoktur ki; kendisi için iyilik var edilmesin!
Öncekilerinizin gidişatı üzere olun.
Onlar gibi siz de dünyalık istekler karşısında sabredin.
Bana ne oluyor, insanları görüyorum dünyanın ortaya çıkardığını!
Dağılacaktır her ipin üzerindeki!
Hissetmezler dinlerini eksilttiklerini cahillikten.
Ancak fark ederler şayet dünyalarında eksiklik olursa![1014]

Ömer b. Abdülaziz çokça şiir okurdu. Onun okuduğu beyitlerden bazıları şöyledir:

Hayır, yoktur o kişinin yaşayışında ki;
Yoktur onun Allah'tan bir payı karar yurdunda![1015]

Bu beyitlerden başka bir örmek de şöyledir:

1014 el-Kitâbü'l-Câmi' li Sîrati Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 81
1015 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 707

Fani olan sevindirir beni, ecelle ferahlarım,
Aldandığı gibi uykuda lezzetlerle rüya gören!
Günün yanılgı ve gaflettir ey gururlu!
Gecen uyku! Kötülük olmuştur ayrılmaz parçan!
Gelecek için çalışmanın kötü görülür neticesi,
Hayvanlar da böyle yaşar dünyada![1016]

Ömer b. Abdülaziz bir cenazedeyken, güneş ve tozdan dolayı nefes nefese kalan bir topluluğa baktı. Gölgeye geldiler. Ömer b. Abdülaziz şu beyitleri okuyarak ağlamaya başladı:

Kim ki; Güneş ve toz alnına isabet ettiğinde,
Korkarsa saçının dağılmasından ve ayıptan!
Gölgeye ulaşır neşeli kalmak için.
İstemese de girecek bir gün mezara!
Karanlığın derinliğinde, dehşete düşüren toz duman içinde,
Uzar da uzar derinlerde toprağın içinde kaldığı süre!
Donanın gereken azıkla, onunla gidin âhirete!
Kötülükten önce abes ortaya çıkarma ey nefis![1017]

Şair İbn Recâ ve Ömer b. Abdülaziz Arasında: Medine valisiyken Ömer b. Abdülaziz'e methiye okudum. Artık kullanılamaz duruma gelmiş beş devenin bana verilmesini emretti. Ben o develerle yolları aşamayacağımı düşündüm. Onları satmaya da gönlüm elvermedi. Mudar kabilesinden gelenler oldu, onlarla arkadaş olmak istedim. Aramızda şu konuşma geçti:

Mudarlılar: Bu gece yola çıkıyoruz. Bizimle beraber gitmek istersen sen de çık.

İbn Reca: Halife ile vedalaşmadım. Onunla görüşüp öyle yola çıkmam lazım.

Mudarlılar: O, gece yıldızından utanmaz.

İbn Recâ: Halifeye gittim, kendisinden izin istedim, o da verdi. Yanında tanıdığım iki yaşlının bulunduğu sırada makamına girdim ve kendisiyle vedalaştım. Bana şöyle dedi: Ey İbn Recâ! Güçlü bir nefsim var. Bulunduğum halden ileri gidersem, sana gösterilen halde olurum.

Ben,"Bu konuda sana şahidim" deyince "Allah şahidim olsun" dedi.

İbn Reca: Yaratılmışlardan?

Ömer b. Abdülaziz: Bu iki kişi.

İbn Reca: Birisine yöneldim ve "Kimsin? Kendini tanıt" dedim. "Ben Salim b. Abdullah'ım" dedi. Onu tanımıştım. Sonra diğerine "Sen kimsin?" dedim. "Halifenin

1016 el-Bidâye ve'n-Nihâye, c. XII, s. 707
1017 A.g.e. c. VII, s. 706

kölesi Ebu Yahya" dedi.[1018] Onlarla birlikte, ülkeme gitmek üzere yola çıktım. Allah onların üzerine bereket gönderdi. Onlar aracılığıyla develerim ve hizmetçilerim oldu. Verimsiz bir çöldeydik. O sırada birisinin Süleyman b. Abdülmelik'in ölüm haberini verdiğini duydum. Ondan sonra kimin halife olacağını sordum "Ömer b. Abdülaziz" dediler. Ona gitmeye karar verdim. Yolda, hilafet makamından dönmekte olan Cerir'le karşılaştım. "Nereden geliyorsun?" diye sorduğumda şöyle cevap verdi: "Şairlere vermeyip fakirlere verenin yanından geliyorum. Yolcu malını ona sor." Ömer b. Abdülaziz'in evine vardım. Evin ortasındaydı ve insanlar etrafı doldurmuşlardı. Ona gitmem mümkün olmadı ve şöyle seslendim:

Ey hayırların ve üstün ahlakın Ömer'i
Büyük ikramların Ömer'i!
Ben Katan b. Dârim'den gelen bir kişiyim,
Üstün ahlâklı kardeşten borç istiyorum.
Biz başarıya ulaştığımızda Allah uyuyor değildir,
Gecenin karanlığında ve şiddetli gecede!
Ebu Yahya ve Salim'in yanında.

Ebu Yahya ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin halifesi! Bu bedevi için huzurunda şahitlik ederim."

Ömer b. Abdülaziz "onu tanıyorum" dedi ve şöyle devam etti: "Bana yaklaş Ey İbn Reca. Sana söylediğim gibi, ancak gücümün yettiğine nail olabilirim. Dünya nimetlerine nail oldum. Ancak nefsin âhireti istiyor. Allah'a yemin olsun ki; beytülmalde bir şey olsa ondan sana veririm. Yanımda da iki bin dirhem var. Yarısını sana vereceğim. Bana bin dirhem verilmesini emretti. Allah'a yemin olsun ki; ondan daha bereketli dirhem görmedim."[1019] İbn Recâ şöye dedi:

Kişi ırzını cimrilikle kirletmezse, Giydiği her kıyafet güzel olur!
Eğer nefsi boyun eğdirmezse cimriliğe,
Yol yoktur güzel övgüye![1020]

Ömer b. Abdülaziz'in Sosyal Değişim Konusunda Kabul Ettiği İlkeler

Ömer b. Abdülaziz'in hayatını incelediğimizde, sosyal değişim konusunda hangi prensipleri benimsediğini tespit etmemiz mümkün olmaktadır. En önemlileri şunlardır:

Örnek Olma: Ömer b. Abdülaziz; züht, takva, nefis muhasebesi, aile sorgusu, aşiret yaklaşımı, dinin kurallarını şahsında ve ailesinde uygulaması yönüyle bizzat kendisi parlak bir örneklik sunmuştur.

1018 İbn Kuteybe, eş-Şi'r, c. II, s. 611
1019 İbn Kuteybe, eş-Şi'r, c. II, s. 616
1020 A.g.e.

Aşamalı Yaklaşım: Ömer b. Abdülaziz, daha önce de anlatıldığı üzere, toplumun ıslahı, bid'atlerin ortadan kaldırılması ve Sünnetin ihyası konularında tedricilik sünnetiyle amel etmiştir.

İnsan Psikolojisinin Anlaşılması: Ömer b. Abdülaziz, bu bağlamda insanlarla hikmet ve güzel öğüt yöntemleriyle konuşmaktaydı. Bazen sevindirir, bazen korkuturdu. Önce nefislerin sakinleştirilmesi için verir, sonra da hak için, adaletin yerine getirilmesi ve zulmün engellenmesi için alırdı.

Öncelik Sıralamasının Yapılması: Ömer b. Abdülaziz'in öncelikli hedefi zulmün önlenmesiydi. Bu sebeple zulmün ortadan kaldırılması için açık bir yöntem izledi. Kendisinden, ailesinden ve aşiretinden başladı. Zalim valileri görevden aldı. Dinin uygulanması ve adaletin ayakta tutulması için, liyakatli, güvenilir ve bilgili insanları görevlendirdi.

Islahat Adımlarının Açıkça Görülebilmesi: Ömer b. Abdülaziz "şûra", biat, ümmetin seçim hakkı konularını yeni bir bakış açısıyla ele aldı. Güvenilir kimseleri vali olarak görevlendirdi. Adaletin sağlanabilmesi için güven duygusunu devletin her tarafına ulaştırdı. İyiliği emir ve kötülüğü yasaklamakla adaleti ihya etti. Ümmetin doğru inancının selamette olması ve bozuk inançlara karşı mücadele etme konularında hırslı davrandı. Âlimlere önem vererek, onları dâvet, ilim ve tezkiye alanlarında İslâm'a hizmet için görevlendirdi. İktisat, siyaset ve toplum alanındaki görevlendirmelerin yanı sıra âlimlere daha birçok alanda görev verdi. Kitabın ileriki bölümlerinde açıklanacağı üzere Ömer b. Abdülaziz'in böyle davranmasının sebebi kapsamlı, yenilikçi bir yaklaşımına sahip olmasıdır.

Kur'an ve Sünnetle Kayıtlanma: Ömer b. Abdülaziz'in ıslahat anlayışının temelinde Kur'an ve Sünnete bağlılığın yanında Raşit Halifelerin uygulamalarına tâbi olma fikri de bulunmaktadır. Ömer b. Abdülaziz'in gerçekleştirdiği kapsamlı ıslahat için, müracaat kaynağının din olduğunu gösteren güçlü delillerin var olduğunu söylememiz mümkündür. Öyle ki; bu ıslahatın özünde toplumun arındırılması vardır.

ÖMER B. ABDÜLAZİZ VE ÂLİMLER

Süleyman b. Abdülmelik dönemi, âlimlerin devlet sorumluluğuna katılmalarının, siyasi kararların kaynağına yaklaşmalarının ve bu alanda etkili olmalarının başlangıç dönemidir. Ömer b. Abdülaziz dönemi geldiğinde âlimlerin devlet işlerindeki etkisi arttı ve çeşitlendi. Devletin başında öne çıkan âlimlerden ve büyük hukukçulardan birisi olarak kabul edilen Ömer b. Abdülaziz bulunuyordu. Devleti kral gibi değil, âlim gibi idare etti. Döneminde âlimlerin devlet işlerine katılımı genişletti. Başkentte bir karar merkezi kurdu. Halifenin etrafını bütünüyle âlimler kuşattı.

Böylece kendisine doğruyu gösterecek ve yardım edeceklerdi. Ömer b. Abdülaziz, bunların dışında kalan insanlardan uzaklaştı. Yarışın rakipsiz süvarileri oldular. Devlet siyasetinin ve özel yapılanmanın oluşumunda büyük paya sahip oldular. Âlimlerin yönetime katkıları daha sonra katılımı, devletin diğer alanlarına da taşıdı. Çeşitli işler ve makamlar âlimlere dayandırıldı. "Ömer b. Abdülaziz döneminde devlet, âlimlerin devletiydi" dersek, hakikate aykırı söz söylemiş olmayız. Bu, İslâm devletinin uyması gereken bir örnektir. Bu dönemde yasama ve yürütme en güzel birliği ve uyumu yakalamıştır.

Âlimler Ömer b. Abdülaziz döneminde, daha önce örneği olmayan bir yoğunlukta devlet yönetimine katılmışlardır. Emevî devletinde o vakte kadar öyle bir uygulama görülmemiştir. Bunun birçok sebebi vardır. En önemlileri şunlardır: Ömer b. Abdülaziz âlimlerle yakınlaşma, onları vezir veya yardımcı olarak görevlendirme konusunda kararlıydı. Âlimlerin kendileri için görmedikleri başka bir sebep daha vardı. Âlimlerden bazıları halifeden ve idarecilerden uzak durma görüşündeydi. Bunun temelinde de ilmi koruma ve devlet idaresine katılma konusunda çok istekli davranmama düşüncesi bulunmaktaydı. Aksine devlet başkanları ve idareciler ilim adamlarına yönelmeli, onlardan devlet işlerine katılmalarını istemeliydi. İlmin ağırlığı bunu gerektirirdi. Bu görüşte olanlar için istedikleri şartlar oluşmuştu. Ömer b. Abdülaziz, ilim adamlarına yönelmiş, onların devlet işlerinde görev almalarını bizzat istemişti.

Devlet işlerine ve devlet ricaline katılmakla dinlerinin zarar göreceği yönünde endişe taşıyanların çekinceleri geçerli görülmemiştir. Çünkü âlimler, Ömer b. Abdülaziz'in yanında dinlerinin gereklerini rahatça yerine getirdiler. Bundan dolayı bilim adamları Ömer b. Abdülaziz'e yönelmişler, halife tarafından kendilerine verilen görevin yerine getirilmesini vacip olarak değerlendirmişler, özür beyan etme yolunu tercih etmeksizin, verilen görevleri yerine getirmeye çalışmışlardır.[1021] İbn Asakir'in de ifade ettiği gibi, bilim adamları şöyle demişlerdir: Sözleriyle fiilleri çelişene kadar halifeden ayrılma ve uzaklaşma hakkımız yoktur.[1022] Meymûn b. Mihrân şöyle diyor: "Bağlılıkla emrine itaat edeceğim" dediğin sultanın yanına girme. Onun başka bir sözü şöyledir: İdareciyi tanıma, onu tanıyanı da tanıma. Meymûn b. Mihrân bu sözleri söyleyip böyle bir yaklaşım benimsemesine karşılık, Ömer b. Abdülaziz'le beraber çalışıp onun verdiği görevleri yapmaktan da kendini alamamıştır.[1023]

Âlimlerin Halifeye Yakınlıkları ve Onu Desteklemeleri

Âlimlerin, Ömer b. Abdülaziz'in ıslahat yönteminin akış sürecindeki payları

1021 A.g.e. s. 192
1022 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 197
1023 Eseru'l-Ulemâ, s. 197

büyüktür. Çünkü halife ıslaha yönelik bir karar aldığında âlimler onu desteklemişlerdir. Bazı kararların alınmasında dönemin âlimlerinden bir kısmının önemli etkileri vardır. Ömer b. Abdülaziz'in etkilendiği âlimlerden birisi Irak b. Mâlik'tir. Amcaoğlunun belirttiğine göre, Irak b. Mâlik Ömer b. Abdülaziz'in Mervanoğullarına karşı en yakın arkadaşlarından birisiydi. Halife bunların ellerindeki fey gelirlerini alma ve yaptıkları zulümlere engel olma konularında Irak b. Mâlik'in görüşlerine büyük önem vermiştir. Ömer b. Abdülaziz yanındaki bu konumu sebebiyle, daha sonra Emeviler tarafından saldırıya uğramış, Yezîd b. Abdülmelik halife olunca kendisini Dihlek'e sürgün etmiştir.[1024]

Irak b. Mâlik sürgün sırasında oldukça yaşlanmıştır. Tâbiînin güvenilir muhaddislerinden olan İbn Mâlik, züht hayatına yönelmiş ve kendisini ibadete vermişti. Bu haliyle sürgün edildiği yerdeki insanlara çok faydası olmuştur.[1025] Tâbiinden olan bu üstün şahıs namazlarına nafileleriyle birlikte devam ederdi. Onunla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Irak b. Mâlik kadar çok namaz kılan birisini tanımıyorum." Yezid b. Abdülmelik döneminde yüz dört tarihinde sürgündeyken vefat etmiştir.[1026]

Meymûn b. Mihrân da Ömer b. Abdülaziz'e yakın kişilerdendi. Ömer b. Meymûn b. Mihrân babasından şöyle rivayet ediyor: "Ümmetin işleriyle ilgili uygulamalar sebebiyle ben ve Ömer b. Abdülaziz taltif ediliyorduk. Öyle ki; kendisine devletin kalemleriyle gereksiz yazılar yazılmak suretiyle israfa gidildiğini belirttim. Hemen ilgili yerlere mektuplar yazarak bu uygulamayı yasakladı. Mektubu Şibr bölgesine yönelikti."[1027]

Meymûn b. Mihrân'la ilgili olarak Zehebî şöyle diyor: Hüccet nitelinde olan Meymûn b. Mihrân bölgenin âlimi ve müftüsüydü.1028 Onunla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Meymun ve misalleri gidince insanlar cahil oldular."[1029] Meymûn b. Mihrân Ömer b. Abdülaziz'den yirmi yaş büyüktü.[1030]

Meymûn b. Mihrân selef âlimlerindendi. Allah'ın Kitabı ve elçisinin Sünnetinin yaygınlaşması ve zafer kazanması bağlamında söylenmiş birçok sözü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: "Kadercilerle beraber olmayın, sahabeye sövmeyin, astrolojiden uzak durun."[1031] Bir gün Ömer b. Abdülaziz'e şöyle bir mektup yazmıştır:

1024 Siyeri a'lamü'n-nübelâ, c. V, s. 64
1025 İntişâru'l-İslâm Fi'l-Karni'l-İfrîkî Hilâle'l-Kurûni's-Selâseti'l-ûlâ Li'l-Hicra, s. 38, 39
1026 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 64
1027 A.g.e. c. V, s. 133
1028 A.g.e. c. V, s. 71
1029 A.g.e. c. V, s. 72
1030 A.g.e.
1031 A.g.e. c. V, s. 73

"Ben yaşlı bir insanım. Ancak bana insanları arasında hükmetme görevi verdin." Bölgede haraç toplamak ve anlaşmazlıkları çözmekle görevliydi. Ömer b. Abdülaziz'in cevap mektubu şöyleydi: "Sana güç yetiremeyeceğin bir sorumluluk yüklemedim. Haracı usûlüne uygun olarak topla. Tahlil edip, meseleyi anlamak suretiyle sonuca ulaşabildiğin konularda hüküm ver. Eğer bir sonuca ulaşamaz ve hüküm veremezsen meseleyi bana arz et. Eğer insanlar kendilerine zor gelen işi bırakıp kaçmaya çalışırlarsa, öylelerinin ne dünyaları ne de âhiretleri güzel olur!"[1032]

Meymûn b. Mihrân'ın sözlerinden birisi de şöyledir: "Kişi eğer nefsini ortaklardan birisinin diğerini giydiğinin, yediğinin ve içtiğinin nereden olduğu ko- nusunda sorguya çekmesi gibi sorgulamazsa takva sahibi olamaz."[1033] Başka bir sözü şöyledir: "İyiye ve günahkâra karşı yerine getirilmesi gereken üç şey vardır: Güvenilirlik, verilen sözde durma ve akraba ziyareti."[1034] Bir adam Meymûn b. Mihrân'a şöyle demiştir: "Ey Ebu Eyyûb! Allah seni onların başında bıraktığı sürece, insanlar hak üzere devam ederler." Meymûn b. Mihrân şöyle karşılık verdi: "İşine yönel! İnsanlar rablerinden sakındıkları sürece hak ve hayır üzere devam edeceklerdir!"[1035] Meymûn b. Mihrân'ın başka bir sözü şöyledir: "Kim gizle günah işlemişse, gizlice tövbe etsin. Kim de açıktan günah işlemişse, açıktan tövbe etsin. İnsanlar kınarlar fakat bağışla- yamazlar. Allah ise kınanmaz ancak bağışlar."[1036]

Ca'fer b. Berkân şöyle diyor: Meymûn b. Mihrân bana şöyle dedi: Ey Cafer, gördüğün olumsuzluğu yüzüme söyle. Kişi, gördüğü olumsuzluğu yüzüne söyleyemezse, arkadaşına nasihatte bulunamaz.[1037] Ebu'lMelîh şöyle diyor: Meymûn b. Mihrân şöyle dedi: Bir kişi sultanın kapısına geldiğinde ondan sakınsın. Rahman'ın kapısına geldiğinde ise iki rekât namaz kılsın ve ihtiyacını ondan dilesin.[1038]

Meymûn b. Mihrân şöyle diyor: Nefsini üç imtihandan koru: Allah'a itaat şartıyla onu itaat ederim demedikçe sultanın yanına girme, heva ve heveslere hitap eden şeylere kulak verme. Çünkü onların seni nereye sürükleyeceğini bilemezsin. "Ona Allah'ın kitabını öğreteceğim" desen dahi bir kadının yanına girme.[1039] Meymûn b. Mihrân'ın başka bir sözü şöyledir: İnsan sabırdan daha büyük bir nimete nail olmamıştır.[1040] Meymûn b. Mihrân yüz on yedi senesinde vefat etmiştir.[1041] Yüz on altı yılında öldüğü de söylenmiştir.[1042]

1032 A.g.e. c. V, s. 74
1033 A.g.e.
1034 A.g.e.
1035 A.g.e. c. V, s. 75
1036 A.g.e.
1037 A.g.e.
1038 A.g.e.
1039 A.g.e. s. 77
1040 A.g.e. c. V, s. 78
1041 A.g.e.
1042 A.g.e.

Âlimlerin Ömer b. Abdülaziz'e Nasihat Etme, Hatırlatma Ve Sorumluluk Alma Konusunda Söz Vermeleri

Ömer b. Abdülaziz, Emeviler devletinde kendisine en çok nasihat ve hatırlatma yöneltilen halife olarak kabul edilir. Bu dönmede halifeyle âlimler arasındaki mektuplaşmalar, diğer dönemlerde hiç olmadığı kadar çoktur. Şayet Ömer b. Abdülaziz'e nasihat ve hatırlatma nitelikli mektup yazan âlimleri ve yazdıkları mektupları burada yazsak konu oldukça uzamış olur. Ancak, örnek olarak bazılarını vermeyi uygun buluyoruz. Bu isimler: Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Muhammed b. Ka'b, Ebû Hâzim Seleme b. Dînar, el-Kâsım b. Muheymira, el-Hasan-ı Basrî.

Âlimlerin nasihatleri, Ömer b. Abdülaziz'in siyasi yöntemiyle irtibatlı olarak, birçok yönlendirmeyi içeriyordu. Ömer b. Abdülaziz'in yöntemini bu yönlendirmelerden elde ettiği bilgilerle genişletmesi de bunu destekleyen durumlardandır.[1043] Muhammed b. Ka'b'ın öğütleri de şöyledir: "Ey Müminlerin halifesi! Kapılarını insanlara aç, insanların sana ulaşmalarını kolaylaştır, mazluma yardım et, zalime engel ol."[1044] elKâsım b. Muheymira'nın bu bağlamda öğüdü şöyledir: "Bazı idarecilerin insanların ihtiyaçlarına ve isteklerine yüz çevirdiklerini, Allah'ın kıyamet gününde onların ihtiyaçları ve isteklerinden yüz çevirdiğini duydum." Ömer b. Abdülaziz, "Ne ağır söz söylüyorsun" dedikten sonra bir müddet düşündü ve sonra insanların huzuruna çıktı.[1045]

Hasan-ı Basrî'nin Ömer b. Abdülaziz'e gönderdiği bir mektup şöyledir: "Ey Müminlerin halifesi! Sana denk olanlara kardeş, büyüklerine oğul, küçüklerine baba ol. Onlardan her birisini suçu oranında cezalandır. Sakın öfkene mağlup olup kimseye bir kırbaç dahi vurma! Aksi halde cehennemlik olursun."[1046] Ömer b. Abdülaziz selef gibi, bu nasihat doğrultusunda hareket etmeye çalışıyor ve emri altındakilere de bunu öğütlüyordu.[1047]

Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. elHattâb'ın nasihatlerle dolu mektubu şöyledir: "Senden önce de devlet başkanları gelip geçti. Yaptıklarını yaptılar, ihya ettiklerini ettiler, getirdiklerini getirdiler. Bunların ardından yeni nesiller geldi ve gördükleri uygulamaların Sünnet olduğunu zannettiler. Bu tür uygulamalarla bütün kapıları kapatarak insanların huzurunu bozdular. Böyle olunca Allah'ın kendilerine açtığı bela kapısından başka açık kapı kalmadı. Eğer güç yetirebilirsen -kuvvet ancak Allah'ındır- insanlara rahatlık kapılarını aç. Bunun için elinden geleni yap. Allah senin için attığı bela kapısını kapatmadan, sen hiçbir kapıyı açamazsın. "Bir kişinin

1043 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 199
1044 A.g.e.
1045 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 113
1046 A.g.e. s. 103
1047 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 199

çalışması bana yetmiyor" demen, onu görevinden almana engel olmaz. Eğer sen Allah için görevden alır ve Allah için görev verirsen, Allah sana yardımcılar verir, onları sana getirir." Bu mektupta ayrıca şu ifadeler bulunmaktadır: "Kimi Irak'a vali olarak gönderirsen, ona hak olanın dışında insanların mallarını almak ve kanlarını akıtmak suretiyle ceza vermesini şiddetle yasakla. Mal, maldır Ey Ömer. Ya can! Eğer sana valilerinden birisinin zulüm yoluyla kan akıttığı ulaşır da sen o valiyi değiştirmezsen, cehennem ateşinden kurtuluşun yoktur."[1048]

Bu nasihatler Ömer b. Abdülaziz'in halkın zenginleştirilmesi, valilerin seçimi ve muhasebesi konularında izlediği siyasetin temel belirleyenleridir.[1049]

Âlimlerin, Çeşitli Makamları Üstlenmesi ve İşlerin Yürütülmesine Katılmaları

Ömer b. Abdülaziz döneminde âlimlerin yolu kendisine işaret etme ve nasihatle sınırlı kalmamıştır. Aksine birçok bölgede farklı görevler âlimler tarafından yürütülmüştür. Âlimlerin üstlendiği makamların en önemlileri ve devlet siyasetinde en etkili olanları bölgelerin imarı ve beytülmalin idaresidir.[1050] Ömer b. Abdülaziz'in faklı vilayetlerde görevlendirdiği valileri araştırırsak, çoğunluğunun âlimlerden olduğunu görürüz. Bunlardan bazıları: Âdil idareci Abdulhamid b. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb Kûfe valisi,[1051] Âlim idareci Ebubekir b. Ömer b. Hazm Medine valisi,[1052] büyük idareci İsmail b. Ebi'l-Muhacir Kuzey Afrika valisi,[1053] fakih, muhaddis Adiy b. Adiy el-Kindî Azerbaycan valisi,[1054] Ubade b. Nesî Ürdün valisi,[1055] Urve b. Atiye es-Su'dî Yemen valisi,[1056] Sâlim b. Vâbisa el-Abdî Rakka[1057] valisi olarak görev yapmıştır.

Beytülmalin idaresi için de görevlendirilmiş birçok âlim bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Meymûn b. Mihrân Cezire bölgesinde haraç vergisi toplamak için,[1058] Sâlih b. Cübeyr es-Sudâî Ömer b. Abdülaziz'e verilmesi gereken haraç vergisinin toplanması için,[1059] Vehb b. Münebbih ve Ebu Zinâd Yemen beytülmali için, Ömer b. Meymun da ulaştırma için görevlendirilmiştir.[1060]

1048 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 103
1049 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 199
1050 A.g.e. s. 200
1051 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 149
1052 el-Ma'rife ve't-Târîh, c. I, s. 645
1053 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 213
1054 Muhtasaru Târîhi Dimeşk, c. XVI, s. 32
1055 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 323
1056 Tehzîbü't-Tehzîb, c. VI, s. 186
1057 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 201
1058 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 78
1059 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 202
1060 A.g.e.

Şüphesiz böylesine geniş bir görevlendirme alanı içinde imar vazifesi de bulunmaktadır. Ömer b. Abdülaziz döneminde âlimlerin vali ve beytülmal idarecisi olarak görevlendirilmelerinin devletin idari ve mali işlerinin devamında büyük etkisi ve siyasal hayatta bundan kaynaklanan güzel sonuçları vardır.[1061]

EMEVÎ DEVLETİNDE VE ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDEKİ İLMÎ EKOLLER

Ömer b. elHattâb'la ilgili kitabımda ilmi ekollerden, Hz. Ömer'in başkentte bir ilmi ekol oluşturmasından, bu okullardan âlimlerin, dâvetçilerin, valilerin, hâkimlerin yetiştiğinden bahsetmiştim. İlmi ekoller Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam, Mısır ve diğer bölgelerde canlılık kazanmıştır. Bu bölgelerde ashap insanların eğitim ve öğretimi vazifesini üstlenmiştir. Bu ekoller seçkin ilmî, fikhî ve eylemsel kadrolar oluşturmuş, Irak, İran, Şam, Mısır ve Tunus'u fetheden askeri müesseselerle dayanışma içinde hareket edilmiştir. Kendilerini İslâm'a dâvete adamış olan sahabe, fethedilen bölgenin evlatlarından, İslâm'ı anlatabilecek, insanları eğitip İslâm'a dâvet edebilecek yeni bir nesli oluşturmaya güç yetirebilmiştir. Dil farklılığı probleminin üstesinden gelmişler, Arap olmayan birçok Müslüman İslâm'ın dilini öğrenmiştir. Sahabe asrından İslâm tebliğinin bayraktarlığını yapanların çoğu Arap olmayan milletlerdendi.

İlmî ve fıkhî ekoller fethedilen bölgeleri oldukça etkilemiş, bu bölgelerde ümmete İslâm'ı anlatacak Tâbiîn nesli yetiştirilmiştir. Bunlar Allah'ın Kitabı ve elçisinin sünnetini nakledenler zinciri içinde yer almışlardır. Fazilet ve üstünlük, birinci derecede haberleri Hz. Muhammed'den aktaran sahabenin ardından Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve diğer bölgelerde bu ekolleri kuranlar için sözkonusudur.[1062]

İlmi ekollerin canlılığı Emevî devleti boyunca devam etti. Bu ekollerde yetişmiş birçok âlim, Ömer b. Abdülaziz'e yenilikçi, doğruya yönlendiren, peygamber metoduyla şekillendirilmiş ıslahat projesinde yardımcı olmuşlardır. Bu ekollerin en önemlileri:

ŞAM EKOLÜ

Şam ekolü Hz. Ömer döneminde kurulmuştur. Sahabeden meşhur kurucuları şunlardır: Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Ubâde b. es-Sâmit. Sahabeden sonra ilim, eğitim ve dâvet sancağını Tâbiîn taşımıştır. Bunların en meşhurları:

Ebû İdrîs el-Havlânî: Âiz b. Abdullah: Âiz b. Abdullah Dimeşk'in hâkimi ve âlimiydi. Ebu'd-Derdâ, Ebû Hureyre, İbn Abbas ve diğer sahabeden rivayetler yaptı.

1061 A.g.e.
1062 es-Safevî, ed-Devru's-Siyâsî, s. 462, 463

Ebû İdrîs Şam'da Ebu'd-Derdâ'dan sonraki âlimdi. Ebû İdrîs şöyle diyor: Ebu'd-Derdâ'dan ders aldım, ondan öğrendiğim hadisleri ezberledim. Ubâde b. es-Sâmit ve Şeddâd bin Evs'ten de hadis öğrendim.[1063]

Ebû İdrîs dinde, helâller ve haramlar konusunda güvenilir bir kişiydi. İnsanların Kur'an'ı en iyi okuyanıydı. Yezid b. Ubeyde Abdülmelik b. Mervân zamanında, Dımeşk'te mescitte bir Kur'an halkasında Ebu İdris'i gördüğünü anlatır. İnsanlar beraberce Kur'an dersi yapıyorlardı. Ebû İdris de bir direğin kenarında oturuyordu. Secde âyeti geldiğinde Kur'an'ı ona getiriyorlar, Ebu İdris âyeti okuyor, bu sırada onlar susuyorlar ve ardından secde yapıyorlardı. Kur'an okuma bittiğinde Ebu İdris anlatmaya başlıyordu.[1064]

Yezîd b. Ebî Mâlik anlatıyor: Ebû İdris'in yanına oturduk ve bizlere anlatırdı. Yine bir gün böyle bir sohbette Hz. Peygamberin savaşlarını anlatmaya başladı ve hiçbir eksik kalmaksızın hepsini anlattı. Orada oturanlardan birsiyle aralarında şu konuşma geçti:

Meclisteki adam: Sen bu savaşlarda bulundun mu?

Ebu İdris: Hayır.

Adam: Ben o savaşlara Hz. Peygamberle birlikte katıldım. Ancak senin hafızan benden daha güçlü. Bütün olayları ayrıntılarıyla zihninde tutmuşsun.[1065]

Abdülmelik b. Mervan, Bilâl b. Ebu'd-Derdâ'yı hâkimlik görevinden aldı, yerine Ebû İdris'i görevlendirdi.[1066] Sonra Abdülmelik Ebu İdris'i kıssalar anlatma görevinden aldı ve yargılama alanında görevlendirdi. Bununla ilgili olarak Ebu İdris şöyle diyor: Beni isteğimden dolayı görevden aldınız, korkumdan dolayı da bıraktınız.[1067] Hicretin sekseninci yılında vefat etmiştir.[1068]

Kubeysa b. Züeyb ed-Dımeşkî: Hz. Ömer'den (ra), Ebu'd-Derdâ'dan, Abdurrahman b. Avf 'tan ve diğer sahabilerden rivayetleri vardır. Tâbiîn âlimlerinden olan Kubeysa, müksirûndan güvenilir bir kişiydi. Şa'bî şöyle diyor: Kubeysa, Zeyt b. Sabit'in (ra) hukuki görüşlerini en iyi bilen kişiydi.[1069] Onunla ilgili olarak Mekhûl şöyle diyor: Kubeysa'dan daha bilgili bir kişiyi görmedim.[1070] İbn Şihâb'ın sözü de şöyledir: Kubeysa b. Züeyb ed-Dımeşkî bu ümmetin âlimlerinden birisidir.[1071]

1063 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 275
1064 A.g.e. c. IV, s. 274
1065 A.g.e. c. IV, s. 275
1066 A.g.e.
1067 A.g.e.
1068 A.g.e. c. IV, s. 276
1069 A.g.e. c. IV, s. 283
1070 A.g.e.
1071 A.g.e.

Hicretin seksen altıncı yılında ölmüştür. Seksen yedi ve seksen sekiz yıllarında öldüğüne dair rivayetler de bulunmaktadır.[1072] Kubeysa b. Züeyb ed-Dımeşkî'nin hayatına Abdülmelik'le ilgili kitabımda daha geniş yer verdim, gerekli açıklamaları yaptım.

Recâ b. Hayat el-Filistînî: Tâbiînin önde gelenlerinden olan Recâ, Şam halkının mânevi ve bilimsel önderidir. Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derdâ, Ubâde b. es-Sâmit (ra)ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.[1073] Şamlı olan Recâ, güvenilir, faziletli, son derece bilgili bir kişiydi.[1074] Recâ b. Hayât'tan şöyle rivayet edilmiştir: Ayıbı olmayan kişiyle kardeş olmayanın dostu az olur. Samimi olduğu halde arkadaşından razı olmayanın sıkıntısı devamlı olur. Her hatasından dolayı arkadaşını cezalandıranın düşmanı çok olur.[1075]

Recâ b. Hayât'ın Süleyman b. Abdülmelik ve Ömer b. Abdülaziz yanında önemli bir yeri vardı. Allah onun eliyle birçok hayrı var etmiştir. Sonraki dönemlerde devlet işlerinden uzaklaştırılmış, o halde kalmış ve yüz on iki yılında vefat etmiştir.[1076]

Mekhûl eş-Şâmî ed-Dimeşkî: Şam bölgesinin hocası ve büyük âlimidir. Zührî'nin akranlarından olup, Tâbiîn neslinin ortalarında yaşamıştır. Şam'da vefat eden son sahabi olan Vâsıla b. el-Eska'dan rivayet etmiştir.[1077] Hicrî seksen beş tarihinde, doksan beş yaşında vefat etti.[1078] Onunla ilgili olarak Zührî şöyle diyor: Dört âlim vardır. Bunlar: Medine'de Saîd b. el-Müseyyeb (ra), Kûfe'de eş-Şa'bî, Basara'da el-Hasan, Şam'da Mekhûl'dür.[1079] Mekhûl Şamlılarını en derin anlayışlısıydı. Döneminde onun ulaştığı fetva mertebesine ulaşan kimse yoktu.[1080] Yüz on iki yılında vefat etmiştir. Ölümünün yüz on üç yılında olduğunu söyleyenler vardır. Ayrıca ölüm tarihiyle ilgili başka rivayetler de bulunmaktadır.[1081]

Ömer b. Abdülaziz: Ömer b. Abdülaziz Şam ve Medine okullarının âlimlerindendir. Halife olduktan sonra Şam'a gitmiştir. Fıkıh bilgisiyle ve sünneti gözetmesiyle tanınmaktaydı. Yargıçlar ayrılığa düştükleri konuda ona başvururlar ve meseleyi çözüme kavuşturmasını isterlerdi.[1082] Şam ekolünü ilk olarak verdim. Çünkü bu okul Emevî hilafetinin başkentinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

1072 A.g.e.
1073 A.g.e. c. IV, s. 559
1074 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetvâ Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 85
1075 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 558
1076 A.g.e. c. II, s. 561
1077 A.g.e. c. III, s. 386
1078 A.g.e.
1079 A.g.e. c. V, s. 158
1080 A.g.e. c. V, s. 159
1081 A.g.e. c. V, s. 159, 160
1082 ed-Da've İlellâh Fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, c. I, s. 54

Bilal b. Sa'd es-Sekûnî: Ebu Amr ed-Dımeşkî Dımeşk halkının hocası ve önderidir. Onları vaaz ve nasihatleriyle hakka yöneltmiştir. Babası, sahabedendi. Sohbetleri son derece açık ve anlaşılırdı. Kıssaları anlatımı oldukça güzeldi. Topluma faydalı bir kişiydi. Irak'ta Hasan-ı Basrî'nin konumu neyse, Şam'da İbn Sa'd'ın konumu oydu. Kur'an okuyuşuyla Şamlıları etkilerdi. Gür ve güzel sesliydi.[1083] Evzaî, Bilâl b. Sa'd'dan daha açık ve anlaşılır vaaz veren bir vaiz duymadığını belirtir.[1084] Derin mânalar içeren vaazlarından bazıları şöyledir: "Ey takvalılar! Siz yok olmak için yaratılmadınız. Babalarınızın sulbünden annelerinizin rahimlerine, oradan dünyaya, dünyadan kabirlere, kabirlerden mahşere, oradan da cennete veya cehenneme nakledildiğiniz gibi, bir yurttan başka bir yurda götürüleceksiniz."[1085]

Başka bir sözü şöyledir: Günahlarına küçük günah diye bakma, aksine hata edip etmediğine bak.[1086] Evzaî, Bilal b. Sa'd'ın şöyle dediğini naklediyor: "Yemin olsun ki; Allah bizi yaşatıyorken bizim halen dünyayı istememiz günah olarak yeter."[1087] Yüz onlu yıllarda vefat etmiştir.

MEDİNE EKOLÜ

Hz. Peygamber Allah'ın rahmetine kavuştuğunda Medine İslâm devletinin başkenti ve hilafetin merkeziydi. Medine'de dinin hükümleri sahabe aklıyla ortaya çıkarılmış, İslâm toplumunda ortaya çıkan birçok probleme uygun çözümler bulunmuştur. Fetihlerin çoğalmasının ardından Hz. Ömer (ra) döneminde hukukçu sahabilerin sayısı yüz otuza ulaşmıştı. Bunlar içinde kendilerinden çok sayıda hukukî görüş aktarılan sahabiler yedi kişidir. Bunlar: Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Hz. Aişe, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'dir (ra).[1088] Tâbiîn âlimleri hukuk, ilimi eğitim ve dâvet alanlarında geniş bir mirası teslim aldılar. Medine ekolünün en meşhur Tâbiîn âlimleri şunlardır: Saîd b. elMüseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, Umre binti Abdurrahman b. Sa'd el-Ensârî, el-Kâsım b. Muhammed b. Ebîbekir es-Sıddîk, Süleyman b. Yesâr, İbn Ömer'in kölesi Nâfi'.[1089] Medine'deki Tâbiîn âlimlerinin ve hukukçuların rolüne Ömer b. Abdülaziz'in gelişim döneminde yer verdim.

MEKKE EKOLÜ

Allah'ın haram kıldığı kutsal topraklarda gelişen Mekke ekolünün müminlerin

1083 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 90, 91
1084 A.g.e. c. V, s. 91
1085 A.g.e.
1086 A.g.e.
1087 A.g.e. c. V, s. 92
1088 el-Medînetü'n-Nebeviyye Fecru'l-İslâm ve'l-Asru'r-Râşidî, c. II, s. 45
1089 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetvâ Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 82

gönüllerinde farklı bir yeri vardır. Bu bölgedeki cereyanların ziyaretçiler, hacılar, idareciler ve diğer Müslümanlar üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Mekke'de orada gelen bütün müminlerin görüşlerinin özü alınmıştır. Sahabe döneminde Mekke'de ilim elde etmek kolaydı. Ancak, sahabe döneminin sonu ve Tâbiîn döneminin başında Mekke'de ilmi çalışmalar arttı. İbn Ebî Nüceyh ve İbn Cüreyc Mekke ekolü âlimlerindendir.[1090] Ancak, Mekke ekolü Tâbiîn döneminde Kur'an'ın tercümanı olan İbn Abbas üzerinde yoğunlaşmıştır. Öyle ki İbn Abbas bütün gayretini, çabasını ve imkânlarını tefsir ilmine yönlendirmişti. Arkadaşları da bu yaklaşımın sonucu olarak tefsir ilminde kendilerini geliştirdiler. Böylece tefsir ekollerinde kurucu niteliğinde yer alacak birçok müfessir ortaya çıktı. Mekke ekolünün özellikle tefsir alanında ilerlemesinin sebepleri üzerinde araştırmacılar birçok açıklama yapmışlardır. Bu sebeplerden en önemlisi, İbn Abbas'ın bu okulda önder ve hoca olmasıdır.[1091] Bu ekolün Tâbiînden en meşhur âlimleri şunlardır:

Mücâhid b. Cebr el-Mekkî

İbn Abbas'tan ve diğer sahabilerden fıkıh ve tefsir dersleri aldı. Büyük bir hukukçu ve âlim olan Mücahid, güvenilir bir kişiydi.[1092] Mücahid şöyle diyor: Kur'an'ı İbn Abbas'a üç defa okudum. Her âyeti okuduktan sonra, bu âyetin nerede ve nasıl indiğini soruyordum.[1093] Katade tefsir alanında Mücahid'in döneminin en bilgilisi olduğunu belirtir.[1094] Mücahid'in başka bir sözü şöyledir: "İbn Ömer'in yanında bulundum. Amacım ona hizmet etmekti. Ancak o bana hizmet etti."[1095] Mücahid, Süleyman b. Abdülmelik ve Ömer b. Abdülaziz dönemlerinde yaşadı.

Mücahid Ömer b. Abdülaziz ölüm hastalığındayken aralarında şu konuşmanın geçtiğini söylüyor:

Ömer b. Abdülaziz: Ey Mücahid! İnsanlar benimle ilgili neler söylüyorlar?

Mücahid: Büyülenmiş olduğunu konuşuyorlar.

Ömer b. Abdülaziz: Ben büyülenmiş değilim.

Halife bu konuşmanın ardından hizmetçisini çağırdı ve şöyle dedi: "Yazıklar olsun! Bana zehirli su getirmene sebep olan nedir?"

Hizmetçi: "Bana bin dinar verildi. Ayrıca azat edilecektim."

Ömer b. Abdülaziz: Getir onu.

1090 el-Medînetü'n-Nebeviyye Fecru'l-İslâm ve'l-Asru'r-Râşidî, c. II, s. 48
1091 Muhammed el-Hudarî, Tefsîru't-Tâbiîn, c. I, s. 371
1092 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetva Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 80
1093 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 451
1094 A.g.e.
1095 A.g.e. c. V, s. 452

Belirtilen parayı aldı, beytülmale koydu ve "Kimsenin seni görmeyeceği bir yere git" dedi.[1096]

Mücahid şöyle diyor: İki nimetten hangisi daha büyük bilmiyorum! Allah'ın beni doğru yola ulaştırması mı, yoksa heveslerden uzaklaştırıp afiyet içinde yaşatması mı![1097] Zehebi, Mücahid'in bu sözünün Rafiziye, Kaderiye ve Cehmiye'nin benzetimi olduğunu söyler.[1098]

Abdülvehhâb b. Mücahid şöyle diyor: Yakub'un babası Ebû Ficâ'nın yanındaydım. Dedi ki: "Ey babacığım! Bir grup, göktekilerin ve yerdekilerin imanlarının aynı olduğunu iddia ediyor." Babası şöyle cevap verdi: "Oğlum, onlar benim arkadaşlarım değillerdir. Hatalara dalmış kişilerle günahı olmayanlar Allah katında eşit değillerdir."[1099]

Mücahid secde halindeyken yüz iki tarihinde vefat etti.[1100] Öldüğünde seksen üç yaşındaydı.[1101]

İbn Abbas'ın Kölesi İkrime

Tâbiînden olan İkrime Mekkeli güvenilir bir kişiydi. Tâbiînin en bilgililerinden birisiydi. İbn Abbas, Hz. Aişe, Ebu Hureyre, İbn Ömer, İbn Amr, Ukbe b. Âmir ve Hz. Ali'den (ra) rivayet etti.[1102] İbn Abbas (ra) evde fetva verirken, ben de onun kapısındaydım. Bu şekilde kırk yıl ilim öğrendim. İkrime'nin bildirdiğine göre İbn Abbas (ra) kendisine insanlar arasına çıkıp fetva vermesi konusunda müsaade etmiş, kendisinin de ona yardımcı olacağını söylemiş ve şunu ilave etmiştir: "Şayet insanlar var olduklarının iki katına ulaşsalar, yinede onların meselelerinin çözümü için fetva verirdim." İbn Abbas (ra) şöyle demiştir: "Toplumun arasına katıl. Yardım için yanına gelene fetva ver. Anlamsız, gereksiz konular için sana gelirlerse, onlara fetva verme. İnsanların üçte ikisini bu şekilde uzaklaştıracaksın."[1103]

İkrime çok yolculuk yapardı. Bir süre Abdurrahman b. elHassâs elĞâfikî'nin yanında kaldı ve ardından Kuzey Afrika'ya gitti.[1104]

İkrime, Haricî mezheplerinden birisi olan Sufriyye'nin müntesibi olmakla itham edilmiştir. Bu suçlama sağlam kaynaklarla desteklenmemiştir, zayıf rivayetlerden ibarettir.[1105] Ebû Hatim er-Râzî, İbn Hibbân, el-İclî, İbn Mende, İbn Abdilber gibi

1096 A.g.e. c. IV, s. 453
1097 A.g.e.
1098 A.g.e.
1099 A.g.e. c. IV, s. 455
1100 Tabakât, c. V, s. 467
1101 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 456
1102 A.g.e. c. V, s. 13
1103 A.g.e. c. V, s. 15
1104 A.g.e.
1105 Berâetü's-Selef Mimmâ Nüsibe İleyhim Min İnhirâf fi'l-İ'tikâd, s. 39

cerh ve ta'dil âlimleri İkrime'yi müdafaa etmişlerdir. İbn Hacer Mukaddime'sinde konuyu bu şekilde naklettikten sonra İkrime hakkında bid'atin sabit olmadığını belirtmiştir.[1106] Buhari de "Arkadaşlarımız içinde İkrime'yi delil olarak kullanmayan kimse yoktur" der.[1107] İkrime yüz beş senesinde vefat etmiştir.[1108]

Atâ b. Ebî Rabâh

Mekke'nin müftüsü ve ümmetin önde gelen hukukçularından birisidir. İbn Abbas, Ebu Hureyre, Ümmü Seleme, Hz. Aişe, Râfi' b. Hadîc, Zeyd b. Erkam, İbnü'z-Zübeyr, İbn Amr, İbn Ömer, Câbir, Muaviye ve Ebû Saîd'den (ra) rivayet etmiştir.

Güvenilir bir hukukçuydu. Çokça hadis rivayet eden bir âlimdi. Mekke'de son fetva merciiydi. Onunla ilgili olarak İbn Abbas (ra) şöyle diyor: "Ey Mekkeliler! Atâ içinizdeyken, siz benim etrafımda toplanıyorsunuz!" İlminin genişliği ve değerinin yüceliği sebebiyle Emeviler döneminde, hac mevsiminde hacıların meseleleriyle ilgili sorularını Atâ b. Ebî Rabâh'a sormaları için bir münadi insanlar arasında sesleniyordu. Atâ yüz on beş senesinde vefat etmiştir.[1109]

Bunlar Mekke ekolünde yetişmiş, hayatlarını dâvet, eğitim ve ilmî binaların tamamlanması için vakfetmiş bazı Tâbiîn âlimlerdir.[1110]

BASRA EKOLÜ

Bu, Basra'nın bütün ilim dallarında diğer bölgelerle yarışmasıdır. Birçok sahabi Basra'ya gitmiş, oraya yerleşmiştir. Basra'ya giden bazı sahabiler: Ebu Musa el-Eşari, İmran b. Husayn, Enes b. Malik (ra) ve diğerleri. Enes b. Malik (ra) tabiinin önde gelen âlimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Basra'da öne çıkan diğer Tâbiîn âlimleri: Hasan-ı Basrî, Süleyman et-Teymî, Sâbit el-Bünânî, Rabîa b. Ebî Abdirrahman, İbrahim b. Ebî Meysera, Muhammed b. Sîrîn, Katâde ve diğerleri.[1111] Basra okulunun en meşhurlarından bazıları:

Muhammed b. Sîrîn el-Basrî

Enes b. Malik (ra)'in kölesiydi. İbn Abbas, İbn Ömer, Ebu Hureyre (ra) ve diğerlerinden hadis rivayet etti.[1112] Habîb b. eş-Şehîd şöyle diyor: Amr b. Dinar'ın yanındaydım. O sırada şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki; Tavûs gibisini görmedim. Orada oturmakta olan Eyyûb es-Sehtiyânî şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki; Mu-

1106 Mükaddimetü'l-Feth, s. 428
1107 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 31
1108 A.g.e. c. V, s. 34
1109 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetvâ Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 81
1110 ed-Da've İlellâh fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, c. I, s. 41
1111 Tefsîru't-Tâbiîn, c. I, s. 4239
1112 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 606

hammed b. Sîrîn'i görseydin öyle söylemezdin."[1113] Osman Elbettî şöyle diyor: "Basra'da yargılama alanında Muhammed b. Sîrîn'den daha bilgili kimse yoktur."[1114]

Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn'i diğer arkadaşlarından üstün tutardı. Sâbit elBünânî şöyle diyor: Hasan-ı Basrî, kızının ölmesi sebebiyle hacıların içine çıkmamıştı. Alelacele kızının namazını kıldırmamı istedi. Bu sırada ağlıyordu ve geçen zaman içinde ağlama sesleri duyulmaya başlandı. Sonra bana şöyle dedi: "Muhammed b. Sirin'e git ve namazı kıldırmasını söyle." Hakikati anlamış ve o dönemde kimsenin Muhammed b. Sîrîn'e denk olmadığını ortaya koymuştu.[1115]

Muhammed b. Sîrîn bir gün oruç tutar bir gün iftar ederdi.[1116] Rüya tabiriyle meşhur olmuştu. Bu bağlamda bilinenden öte, çok derin bir bilgiye sahipti. Onunla ilgili olara Zehebî şöyle diyor: "Muhammed b. Sîrîn'den rüya tabiriyle ilgili çok önemli bilgiler gelmiştir. Bu konuda âdeta ilâhi olarak desteklenmekteydi.[1117] Geniş, büyük, omuzları örten giysiler giyerdi."[1118] Çok güler ve mizahı severdi.[1119]

Muhammed b. Sîrîn annesiyle birlikte kalıyordu. Hafsa binti Sîrîn şöyle diyor: "Muhammed'in babası Hicazlıydı. Görünüme önem verirdi. Elbise alırken en yumuşak olanını seçerdi. Bayram günleri için elbiselerini boyatırdı. Onun sesini yükselttiğini görmedim. Konuşurken, dinliyor gibi dururdu."[1120] İbn Avn şöyle diyor: Birisi Muhammed b. Sîrîn'i annesinin yanında görünce tanıyamazdı. O kadar düşük sesle konuşurdu ki; insanlar onun hasta olduğunu zannedebilirlerdi.[1121]

İbn Avn'ın başka bir ifadesi şöyledir: Muhammed b. Sîrîn'in yanında bir kişi kötülüğüyle anılırsa, İbn Sirin o şahsın bildiği en iyi yönünü anlatırdı. İnsanlar kendisine geldiler ve şöyle dediler: "Biz seninle iyiliklere nail olduk. Yasaklananları bize helâl eyle." Bunun üzerine Muhammed b. Sîrîn şöyle dedi: "Allah'ın haram kıldığı şeyin helâl olduğunu söyleyemem."[1122] Muhammed b. Sîrîn Hasan-ı Basrî'den yüz gün sonra yüz on tarihinde vefat etmiştir.[1123]

Katâde b. Diâme es-Sedûsî

Katâde b. Diâme esSedûsî ilim hazinesiydi. Sahabeden ve Tâbiînin önde gelen-

1113 A.g.e. c. IV, s. 608
1114 A.g.e.
1115 A.g.e. c. IV, s. 610
1116 A.g.e. c. IV, s. 615
1117 A.g.e. c. IV, s. 617
1118 A.g.e. c. IV, s. 619
1119 A.g.e. c. IV, s. 613
1120 A.g.e. c. IV, s. 619
1121 A.g.e. c. IV, s. 620
1122 A.g.e.
1123 A.g.e. c. IV, s. 621

lerinden rivayetler yaptı. Hadis alanında güvenilir bir ravi olan Katâde b. Diâme esSedûsî hüccet olarak kabul edilmekteydi.[1124] Onunla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel şöyle diyor: Katâde b. Diâme es-Sedûsî tefsir ve hilaf âlimidir. Ahmed b. Hanbel Katade'nin ayrıca fıkıh âlimi olduğunu belirtir ve onu geçecek kişinin az bulunacağını söyler.[1125] Belirttiğine göre Katâde b. Diâme es-Sedûsî, Basralılar içinde hafızası en kuvvetli olan kişidir. Duyduğunu hemen hafızasında tutar. Kendisine Câbir'in sahifesi bir defa okunmuş ve bir defa duymakla bunu ezberlemiştir.[1126]

Selâm b. Mutî' şöyle diyor: Katâde b. Diâme es-Sedûsî Kur'an'ı yedi günde bir hatmederdi. Ramazan ayı geldiğinde ise üç günde bir hatim yapardı.[1127] Zehebî, Katâde b. Diâme esSedûsî'nin asrının hafızı, tefsircilerin ve hadisçilerin örneği olduğunu söyler.[1128] Arapça, Garîbü'l-Hadîs, Eyyâmü'l-Arab ve Ensab alanlarında önde gelen âlimlerden birisiydi.[1129] Hasan-ı Basrî'nin öğrencilerinden olan Katâde b. Diâme esSedûsî on iki sene onun sohbetlerinde bulunmuş, üç sene kendisiyle sabah namazı kılmıştır.[1130] Yüz on sekiz yılında vefat etmiştir.[1131]

KÛFE EKOLÜ

Bedir savaşına katılan yetmiş kişi ve Rıdvan Biatı'na katılan üç yüz kişi Kûfe'ye gitmişti. Hz. Ömer Kûfe'ye önem vermiş ve Abdullah b. Mesud'u oraya göndermişti. Abdullah b. Mesud Kûfe'de ilim ve anlayış yönünden İslâm'ı sonraki dönemlere aktararak yeni bir neslin oluşması için çok gayret göstermişti. Kendisine bağlananlar ve sonraki nesiller üzerinde Abdullah b. Mesud'un açık bir tesiri vardı. Abdullah b. Mesud'un öğrencilerinden bir grup fıkıh, ilim, zühd ve takva ile meşhur olmuştur. Bunlardan bazıları: Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda', Ubeyde es-Selmânî, el-Esved b. Yezîd, Mürratü'l-Ca'fî ve diğerleri Kûfe ekolünden yetişen meşhur Tâbiîn âlimleridir.

Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî

Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî asrının allamesi ve hukukçusuydu. Hz. Aişe (ra), İbn Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer ve diğerlerinden rivayet etmiştir. Öyle

1124 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetvâ Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 84
1125 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 276
1126 A.g.e. c. IV, s. 288
1127 A.g.e. c. IV, s. 276
1128 A.g.e. c. IV, s. 270
1129 A.g.e. c. IV, s. 277
1130 A.g.e. c. IV, s. 283
1131 A.g.e.

ki; beş yüz sahabiyi gördüğü söylenmektedir.[1132] Bu sebepler çok sayıda rivayeti bulunmaktadır, ilim ve fıkıh alanında öne çıkmıştır. Muhammed b. Sîrîn şöyle demiştir: Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî'yi çok sayıda sahabenin bulunduğu yerlerde, onlara soru sorup, kendilerinden fetva istediğini görüyordum.

Bu geniş ilmine rağmen, fazla fetva vermekten çekinir ve çoğunlukla "Bilmiyorum" derdi. Çünkü Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî bunu ilmin yarısı olarak görüyordu.[1133] Şa'bî şöyle demiştir: "Biz fakihlerin içinde değildik. Fakat biz çok sayıda hadis işittik ve rivayet ettik. Fıkıhçı ise bildiğini bildirendir."[1134] Âmir b. Şurahbîl eşŞa'bî'nin nüktelerinden birisi şöyledir: A'meş şöyle diyor: Bir adam Şa'bî'ye geldi ve "Şeytan'ın karısının adı nedir" deyince Şa'bî, "Ben onu görmedim" şeklinde cevap verdi.[1135] Âmir b. Şurahbîl eşŞa'bî yüz dört senesinde vefat etmiştir. Yüz beş ve yüz altı senesinde vefat ettiğini söyleyenler de vardır.[1136]

Hammâd b. Ebî Seleme

Hammâd b. Ebî Seleme Iraklıların fakihidir. Enes b. Malik (ra)'ten rivayet etmiştir, İbrahim enNehaî'nin öğrencisidir. Münazarada en seçkin, anlayışlı, keskin ve uzak görüşlü arkadaşıdır.[1137] Zeki ve üstün âlimlerden birisiydi. Zengin, haşmetli ve yakışıklıydı.[1138] Kûfelilerin en anlayışlıları Hz. Ali ve İbn Mesud'du. Onların öğrencilerinden en anlayışlısı Alkame, onun öğrencilerinin en anlayışlısı İbrahim ve onun öğrencilerinin en anlayışlısı Hammâd, Hammâd'ın öğrencilerinin en anlayışlısı Ebu Hanife, onun öğrencilerinin en anlayışlısı ise Ebû Yusuf 'tu. Ebu Yusuf 'un öğrencileri de farklı İslâm diyarlarına dağılmıştı. Onların en anlayışlıları da İmam Muhammed idi. Onun öğrencilerinin en anlayışlısı Ebû Abdullah eşŞafiî idi.[1139] Hammâd yüz yirmi senesinde vefat etmiştir.[1140]

YEMEN EKOLÜ

İslâm'ın Yemen'e girmesinde en büyük paya sahip olan sahabe âlimlerinin meşhurları şunlardır: Muâz b. Cebel, Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Musa elEş'arî ve diğerleri. Konuyla ilgili geniş bilgi almak isteyen, Dr. Abdullah elHumeyrî'nin ilmi risalesine[1141] bakabilir. Yemen ekolünde yetişen meşhur Tâbiîn âlimleri:

1132 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 298
1133 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetvâ Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 83
1134 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 303
1135 A.g.e. c. IV, s. 312
1136 A.g.e. c. IV, s. 318
1137 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetvâ Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 83
1138 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 231
1139 A.g.e. c. IV, s. 236
1140 A.g.e.
1141 el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn fî Asri's-Sahâbe

Tâvus b. Keysân

Yemenlilerin hukukçusu ve örnek aldıkları kişidir. İçlerinde haramı ve helali en iyi bilendir. Tâbiînin önde gelenlerindendir. Zeyd b. Sâbit, Ebu Hureyre, Zeyd b. Erkam ve İbn Abbas gibi birçok sahabiden rivayet etmiştir. Önde gelen arkadaşları içinde yeri bellidir.[1142] Muaz b. Cebel'den mürsel hadisler rivayet etmiştir.[1143] Yemen'i almaları için Kisra'nın donattığı kişilerdendi.[1144] Yemenliler için bereket kaynağı olan Tavus, üstün bir hukukçuydu.[1145] Sahabeden elli kişiyle görüşmeyi Allah kendisine nasip etti.[1146] Süleyman döneminde Ömer b. Abdülaziz Tavus'a "İhtiyacını müminlerin halifesine söyle!" dediğinde Tavus "Benim ona ihtiyacım yok" cevabını vermiş, bu durum karşında Ömer b. Abdülaziz biraz şaşırmıştı.[1147]

Tavusun şöyle diyor: "Gencin ibadeti evlenene kadar tam olmaz."[1148] Başka bir sözü şöyledir: "Cimrilik kişinin elindeki için sözkonusudur. Haset ise başkalarının ellerindekinin kendinin olmasını istemektir."[1149] Onunla ilgili olarak Kays b. Sa'd şöyle diyor: "Sizin yanınızda İbn Sîrin'in konumu neyse bizde de Tavûs'un konumu odur." İbnü'lMedînî şöyle diyor: "Süfyan, İbn Abbas'ın öğrencilerinden kimseyi Tavus'a denk görmüyordu."[1150] Tavus, zorla bir iş yaptırılması hariç, devlet başkanları ve idarecilerden uzak dururdu. Kendisinden insanlara nasihat etmesi istendiğinde, kimseyi övmez, hakkı anlatırdı. Yüz altı senesinde Mekke'de vefat etmiştir.[1151]

Vehb b. Münebbih

Farslı olan Ebu Abdullah Vehb b. Münebbih Yemen'deki Zimâr şehrinde yaşıyordu. Kitap okuyan, ibadete sarılan, ilme devam eden, züht hayatı yaşayıp dünyalıklardan uzaklaşan bir kişiydi.[1152] Zehebî, Vehb b. Münebbih'in allame, imam olduğunu, kıssaları ve geçmişlerin haberlerini anlattığını belirtir. İclî de güvenilir Tâbiîn âlimlerinden olduğunu, San'a bölgesinde yargılama vazifesini yürütmekle görevlendirildiğini söyler. Ayrıca Şîrazî de onu Tâbiîn dönemi Yemen hukukçuları arasında zikreder.[1153]

Hikmet ehli olan Vehb b. Münebbih son derece zeki idi. Onun özellikle

1142 A.g.e. c. V, s. 39
1143 A.g.e.
1144 A.g.e. c. V, s. 38
1145 Hüseyin el-Mellâh, el-Fetvâ Neşetühâ ve Tatavvuruhâ, s. 85
1146 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 43
1147 A.g.e. c. V, s. 41
1148 A.g.e. c. V, s. 42
1149 A.g.e. c. V, s. 48
1150 Tabakât, c. V, s. 541
1151 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 49
1152 el-Bestî, Ulemâü'l-Emsâr, s. 123
1153 Tabakât, s. 66

Yemen'de Haricîlerle mücadele ve insanların Haricî görüşlerden uzak tutulması konularındaki payı büyüktür.[1154] Burada Vehb b. Münebbih'le Şemmer elHulânî arasındaki bir konuşmayı ele alacağız. Şemmer Davud b. Kays'la birlikte Vehb'in yanına gelmişti. Davud Vehb b. Münebbih'le konuştu, Şemmer'in Kur'an ve barış ehli olduğunu söyledi. Gizlediklerini Allah en iyi bilendir. Bana haber verdiğine göre yanında bir grup Haricî bulunmaktadır. Ona şöyle demişlerdir:

"Vermen gereken zekâtı müminlerin halifesine verme. Çünkü o zekât mallarını ulaşması gereken yerlere ulaştırmıyor. Zekâtını bizlere ver."

"Ey Ebu Abdullah, senin sözün benimkinden etkilidir." Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Ey Hûlânî! Büyüklükten sonra Harûri olup sapıklığa düşenleri mi görmek istiyorsun? Yarın bir gün Allah seni ve şahitlerini durdurduğunda Allah hakkında ne diyeceksin? Allah onun imanına şahit olurken sen küfrüne şahitlik yapıyorsun. Allah onun hidayetine şahit olurken sen sapıklığına şahitlik yapıyorsun. Görüşün Allah'ın emrine, şahitliğine Allah'ın şahitliğine aykırı olduktan sonra sen ne yapacaksın?"

"Ey Hûlânî! Haber ver bana, sana neler söylüyorlar?" Bu konuyu konuştu ve Vehb'e şöyle dedi: "Onlar, ancak kendi görüşlerinde olanlar için sadaka vermememi, ancak onlar için bağışlanma dilememi söylüyorlar." Vehb b. Münebbih şöyle dedi: "Doğru söyledin. Bu, onların yalanla imtihanlarıdır. Sadakayla ilgili sözlerine gelince, ben Hz. Muhammed'den bir kediye davranışı sebebiyle cehenneme giren kadının haberini duydum.[1155] Allah'ı bir olarak tanıyıp ona şirk koşmadan yaşayan bir insan mı ona daha sevimlidir? Yoksa bu haldeyken bir insanı veya kediyi doğuran mı? Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler."[1156] Yalnızca kendi görüşlerinde olanlar için bağışlanma dilenmesini istemelerine gelince, onlar mı hayırlıdır yoksa melekler mi? Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler."**[1157]

Allah'a yemin olsun ki melekler bunları kendiliklerinden yapmazlar. Kendilerine emredileni yaparlar. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep O'nun emriyle iş görürler."[1158]

1154 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 667
1155 Müslim, 2242
1156 İnsan Suresi 76/8
1157 Şûra Suresi, 42/5
1158 Enbiya Suresi, 21/27
1159 Mümin Suresi, 40/7

Bunun açıklaması olarak şu âyet gelmiştir: **"İman edenler için bağışlanma dilerler."**[1159]

Zü-Havlan'la Vehb b. Münebbih arasındaki konuşma ve tartışma ZüHavlan'ın, "Bana ne yapmamı emrediyorsun" demesine kadar sürmüştür. Vehb b. Münebbih zekâtına bakmasını ve onu Allah'ın ümmete halife olarak tayin ettiği, ümmeti etrafında topladığı kişiye vermesini söyledi. Mülkün yalnızca Allah'ın olduğunu ve onu dilediğine verdiğini, zekâtını halifeye verdiğinde görevini yerine getirmiş olacağını, malının fazlasıyla akrabasına, hizmetçisine, komşusuna ve misafirine yardım etmesi gerektiğini belirtti. Bunun sonrasında ZüHavlan, "Şahitlik ederim ki; ben Haruriyye'nin görüşlerini terk ettim" dedi.[1160]

Vehb b. Münebbih Hişam b. Abdülmelik'in halifeliği döneminde yüz on yılında vefat etti.[1161] Yemen valisi Yusuf b. Ömer'in kendisini dövdürdüğü ve bunun sonucunda öldüğü de söylenmektedir.[1162] Belki de bunun sebebi Vehb b. Münebbih'in zulmü ve katı yönetimi karşısında Yusuf Ömer'e yönelik tavrıdır.[1163]

MISIR EKOLÜ

Mısır ekolünün hocaları, Mısırın fethi sırasında oraya giden, İskenderiye ve Fustat dolaylarında yerleşen sahabe idi. Bunlardan bazıları: Amr b. elAs, Abdullah b. Amr b. el-As, ez-Zübeyr b. elAvvâm (ra). Özellikle Ukbe b. Âmir'in (ra) Mısır'daki etkisi diğer sahabeden daha çok olmuştur.[1164] İnsanların dâvet edilmeleri ve İslâm'a yönelmelerinde bunların dışında daha birçok sahabenin büyük payı vardır.[1165] Sahabenin ardından Tâbiîn dönemi gelmiştir. Onların içinde büyük önderler ve davetçiler vardır. Bunlardan birisi,

-Yezîd b. Ebî Habîb'dir.

Yezîd b. Ebî Habîb, Mısır diyarının müftüsüdür. Halka önderlik yapmış olan Yezîd b. Ebî Habîb hüccet olarak tanınmaktaydı. Ebû Recâ elEzdî önde gelen âlimlerden birisiydi. Esved'in kölesi olmasına karşılık, halk arasında takvasıyla yükselmiş bir kişidir.[1166] El-Leys b. Sa'd onunla ilgili olarak şöyle diyor: Yezîd b. Ebî Habîb, efendimiz ve âlimimizdi.[1167] Yüz yirmi sekiz senesinde vefat etmiştir.[1168]

1160 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 555
1161 A.g.e. c. IV, s. 556
1162 A.g.e.
1163 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 667
1164 es-Sailâbî, Ömer b. el-Hattâb, s. 270
1165 ed-Da've İlellâh fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel, c. I, s. 57
1166 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. VI, s. 31
1167 A.g.e. c. VI, s. 32
1168 A.g.e.

KUZEY AFRİKA EKOLÜ

Fethin komutanları Kuzey Afrika'ya girdiklerinde başlarında Amr b. elAs (ra) vardı. Sonra Abdullah b. Sa'd b. Ebi'sSerh (ra), sonra da Muâviye b. Hadîc fetih komutanı olarak bölgeye girmişti. Muaviye b. Ebî Süfyân, Muaviye b. Hadîc'i bölge valisi olarak tayin etti. Onun ardından Ukbe b. Nâfi' elFihrî valilik görevini üstlendi. Kayrevân şehri de bölgeyle birleştirildi. Ukbe, insanlar arasında son derece güzel bir hayat yaşadı. Sözle ve kılıçla cihad edip insanları İslâm'a dâvet eden seçkin dâvetçi ve valilerdendi. Ardından gelen valiler de onun yöntemini benimseyerek dâvet sürecini devam ettirdiler.[1169]

Ömer b. Abdülaziz, halifeliği döneminde yüz yılında İsmail b. Ebi'lMuhacir'i vali olarak Kuzey Afrika'ya gönderdi. Diliyle, davranışlarıyla ve ahlâkıyla insanları İslâm'a dâvet ediyordu. İnsanlar onu ve dinini sevdiler. İsmail b. Ebi'lMuhacir Berberîleri İslâm'a dâvet konusunda özel bir çaba harcadı. Dâvetine olumlu cevap veren Berberîler, valinin önünde Müslüman oldular.

İsmail b. Ebi'l-Muhâcir insanlara İslâm'ın öğretilmesi, helâller ve haramların anlatılması konularına önem verdi. Ömer b. Abdülaziz, kendisiyle birlikte faziletli, ilim sahibi on kişiyi Kuzey Afrika'ya göndermişti. O sırada bölge halkı oldukça cahildi. Öyle ki; Müslüman olmalarına karşılık içkinin haram olduğunu dahi bilmiyorlardı. Ömer b. Abdülaziz'in gönderdiği on kişi bölgeye ulaştıklarında yoğun bir eğitim faaliyetine giriştiler, insanlara helâlleri ve haramları öğrettiler.[1170] Allah'ın izniyle yeri geldiğinde bu on kişiyle ilgili gerekli açıklama yapılacaktır.

Ekollerle ilgili yapılan açıklamalar selefin anlayışında ilmin ve dâvet tecrübesinin miras olarak aktarılmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bunun uzantısı, farklı bölgelerdeki İslâm devletlerini dahi kapsar. Aynı şekilde ekollere genel olarak baktığımızda ümmetin zeki bireylerinin eğitim öğretim, fetva, öğüt ve bilginin yayılması için diğer meşguliyetlerden arındırılarak görevlendirilmelerinin ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz.

TÂBİÎNİN KUR'AN'I TEFSİR YÖNTEMİ

Tâbiîn Kur'an tefsirinde açık bir yöntem kullanmıştır. Kur'an'ı Kur'an'la, sünnetle, sahabe kavliyle, Arapça ile içtihatla ve istinbat kuvvetiyle tefsir ediyorlardı.

A- KUR'AN'IN KURAN'LA TEFSİRİ

Tâbiînin Kur'an'ı Kur'an'la tefsir yolları çok farklıdır. Bu yollardan bazıları şöyledir:

1169 el-Merâkeşî, el-Beyânü'l-Muğrib, s. I, s. 19
1170 A.g.e. c. I, s. 48

1- Ayetin Ayetle (Nezâir) Tefsiri

Lafızları farklı bile olsa, aynı konu çerçevesinde gönderilmiş bir âyetin başka bir âyetle tefsiri bunun örneğidir. Tâbiîn çoğunlukla bu tefsir yöntemini kullanmaktaydı. Bunun örnekleri çoktur. Mücahid, **"Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabbine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır"**[1171] âyetindeki kelimelerin tefsiri için, "Dediler ki: Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz" âyetini okumuştur.[1172] İkrime ve Hasan-ı Basrî'den gelen başka bir tefsir şöyledir:

"De ki: (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut."[1173]

Bu âyetle ilgili olarak yapılan açıklamaya göre, Resûlüllah (s.a.v) namazı yüksek sesle okuyarak kıldırıyor ve bu da inkârcılara eziyet oluyordu. O ve ashabı namazlarında gizli okumaya başlayana kadar bu durum böyle dem etti. Bundan dolayı Yüce Allah,

"De ki: (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut"[1174] buyurdu.

Ayrıca Yüce Allah Âraf suresinde şöyle buyuruyor:

"Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabahakşam zikret ve gafillerden olma."[1175]

"De ki: Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!" Bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak Katade şöyle diyor: Yahudiler şöyle demişlerdir: "Bir de; 'Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası cennete girmeyecek' dediler."[1176]

"(Bir de) Yahudiler ve Hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler."[1177]

1171 Bakara Suresi, 2/37
1172 Tefsîru't-Taberî, c. I, s. 545
1173 İsra Suresi, 17/110
1174 İsra Suresi, 17/110
1175 Araf Suresi, 7/205
1176 Bakara Suresi, 2/111
1177 Maide Suresi, 5/18

"Onlar hakkında şöyle denilmiştir: "Eğer doğru sözlü iseniz ölümü temenni edin bakalım."[1178]

2- Âyetin Benzer Âyetle (Eşbah) Tefsiri

Eşbahtan kasıt, âyetin benzer âyetle tefsiridir. Âyetin, lafız yakınlığıyla birlikte mânanın bir kısmını içeren başka bir âyetle tefsiri gibi.[1179] Mücahid'in "nefis" kelimesini başka âyetle tefsiri bunun örneğidir. **"Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de, 'Bu, apaçık bir iftiradır' deselerdi ya!"**[1180] Âyette onlar hakkında "hayır" kelimesi kullanılmıştır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Nefislerinizi öldürmeyin."[1181]

"Bir kısmınız bir kısmınızla" kısmını da **"Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selâm verin"**[1182] ayetiyle tefsir etmektedirler.

Yani, bir kısmınız diğerlerine selâm versinler.[1183] Mücahid burada "nefis" kelimesini başka âyetlerle tefsir etmiştir. Kelimenin benzer ayetlerde, bu mânada kullanılmış olmasını da delil olarak göstermiştir.[1184]

3- Kelamın Öncesiyle (Siyak) Tefsir

Bu tür tefsirde, müfessir âyetin öncesini dikkate alır ve aralarında bir irtibat kurmaya çalışır. Aynı zamanda kelâmın sonrasıyla irtibat kurma çalışması da bu yöntemin gereğidir. Bu yöntem âyet içinde olabileceği gibi, âyetler arasında da olabilmektedir.[1185] Bunun örneği şu âyettir:

"İşte kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimiz. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir."[1186]

Bunun tefsiriyle ilgili olarak Mücahid şöyle diyor: **"İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."**[1187]

1178 Bakara Suresi, 2/94
1179 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 615
1180 Nur Suresi, 24/12
1181 Nisa Suresi, 4/29
1182 Nur Suresi, 24/61
1183 Tefsîru't-Taberî, c. XVIII, s. 96
1184 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 616
1185 A.g.e. c. II, s. 617
1186 En'am Suresi, 6/83
1187 En'am Suresi, 6/82

4- Mücmelin Beyanı

Bu tür tefsirde müfessir Kur'an'daki ayrıntıya girmeksizin yapılan genel açıklamalara bakar. Sonra da bu genelliği veya icmali açıklayıcı nitelikte olduğunu düşündüğü diğer âyetleri değerlendirir. Böylece mücmel, mübeyyene hamledilmiş olur. Yani, kapalı ifade açık ifadeyle anlaşılmış olur. Bunun örneği Mücahid'in, **"Hâlbuki O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır"**[1188] âyetini tefsirinde görülmektedir. Mücahid, bu evreleri toprak, alaka, nutfe şeklinde âyetteki gibi sıraladı ve şu âyetleri okudu: **"Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık. Sonra onu az bir su (meni) hâlinde sağlam bir karargâha (ana rahmine) yerleştirdik. Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yüce- dir!"**[1189]

5- Âmmın Has ile Tefsiri

Bu tür tefsir yönteminde müfessir umumî olarak zikredilen âyeti, o umumun fertlerinden birisinin zikredildiği başka bir âyete taşıyarak anlamaya çalışır.[1190]

"Kim bir kötülük yaparsa, cezalandırılır."[1191] Hasan-ı Basrî bu âyette kâfirlerin kastedildiğini söyler ve şu âyeti okur: "Kâfirlerden başkasını cezalandırır mıyız!" Ondan gelen başka bir rivayete göre, "Kâfirlerden başkasını cezalandırır mıyız!" âyeti namaz ehli insanlardan değil inkârcılardan bahsetmektedir.[1192] Birinci âyet "men" (her kim) lafzıyla umumi olarak gelmiştir. Bu ifade müminleri de kâfirleri de kapsar. Hasan-ı Basrî ise ikinci âyetteki hasr üslubuna bakarak bu âyeti kâfirlerle tahsis etmiştir.[1193] Böylece âyetle gelen mâna açıklık kazanmış olmaktadır. **"Kim bir kötülük yaparsa, cezalandırılır" âyetinde Allah'ın kimi dilerse ona ceza vereceği ve dilediğini de mükâfatlandıracağı anlatılmaktadır. Onlar da cennetliklerdir. "İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, onlara öteden beri yapıla gelen doğru bir vaattir."**[1194]

6- Bağlantıların Zikriyle Tefsir

Bu yöntemi kullanan müfessir, âyetin tefsirini bu konuda açıkça zikretmez. Fakat âyetler bağlantılı bilgileri zikreder ve âyeti başka âyetlerle irtibatlandırır. Said

1188 Nuh Suresi, 71/14
1189 Müminûn Suresi, 23/12-14
1190 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 621
1191 Nisa Suresi, 4/123
1192 Tefsîru't-Taberî, c. IX, s. 238
1193 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 623
1194 Ahkaf Suresi, 46/16

b. Cübeyr, **"Allah'tan geldik, ona döneceğiz"**[1195] âyetinin tefsirinde, "Şayet o, birisine verilseydi, Yakub'a verilirdi" der ve "Onlardan yüz çevirdi ve **"Vah! Yûsuf'a vah!" dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu"**[1196] âyetini okumuştur.[1197] O, "Allah'tan geldik, ona döneceğiz" âyetini bilmiyordu. Bilseydi, bunu söylerdi. Ancak buna bedel olarak Hz. Yusuf'un gidişinden duyduğu üzüntüyü belirtmektedir.[1198]

7- Mübhem (Kapalı) İfadelerin Açıklanması

Tâbiînin tefsir yöntemlerinden birisi de kapalı lafzın başka âyetlerle açıklanmak suretiyle anlaşılır hale getirilmesidir.[1199] İkrime "hîn" kelimesindeki kapalılığı bu şekilde açıklığa kavuşturmuş ve kelimenin "sene" mânasına geldiğini söylemiştir. Bununla ilgili olarak şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz bana haberci gönderdi ve şöyle dedi: Ey İbn Abbas'ın kölesi ben bir süre (hîn) şöyle yapmamaya yemin ettim. Sen söyle "hîn" ne demektir? Şöyle cevap verdim: Bazı zaman dilimleri belirlidir, anlaşılabilir. Ancak bazısı anlaşılamaz. Bu kısımla ilgili olarak Yüce Allah'ın şu buyruğuna bakmak gerekir:

"İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti."[1200]

Allah'a yemin olsun ki; insanın yaratılışından önce ne kadar zaman geçtiğini kimse bilemez. Zamanın bilinen kısmının örneği de şu âyettir:

"Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir."[1201]

Burada zikri geçen kelime bir yıl mânasında kullanılmıştır. Ömer b. Abdülaziz, "Doğru söyledin ey İbn Abbas'ın kölesi, ne kadar güzel bir şey söyledin" dedi.[1202]

8- Lafzın Mânasının Beyanı veya Müşkilin İzahı

Tâbiîn tefsirinde bu yönteme sıklıkla rastlanmaktadır. Kur'an âyetlerini lafızlardan bahseden ve mânayı açıklayan başka âyetlerle tefsir etmek suretiyle anlıyorlardı.[1203] Bunun örneği Hasan-ı Basrî'nin tefsiridir. **"Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir."**[1204] Hasan-ı Basrî iki

1195 Bakara Suresi, 2/156
1196 Yusuf Suresi, 12/84
1197 Tefsîru't-Taberî, c. III, s. 224
1198 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 623
1199 A.g.e. c. II, s. 624
1200 İnsan Suresi, 76/1
1201 İbrahim Suresi, 14/25
1202 Tefsîru't-Taberî, c. XVI, s. 581
1203 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 626
1204 Naziat Suresi, 79/6-7

sarsıntının iki üfürüş olduğunu, birincisinde canlıların öleceğini, ikincisinde de ölülerin dirileceğini söyledi ve şu âyeti okudu:

"Sur'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar."[1205]

Tâbiînin Kur'an'ı Kur'an'la tefsiri konusunda çok sayıda örnek bulunmaktadır. Daha fazla bilgi elde etmek isteyen Tefsîru't Tâbiîn isimli esere müracaat edebilir.[1206]

B- KUR'AN'IN SÜNNETLE TEFSİRİ

Şüphesiz Sünnet Kur'an'ın açıklayıcısı ve beyan edicisidir. Şâtıbî şöyle diyor: Sünnet mânası itibariyle Kur'an'a dayanır. Sünneti Kur'an'ın mücmelinin tafsili, müşkilinin beyanı ve özetinin açıklayıcısıdır.1207 Bunun sebebi Hz. Peygamberin Allah'ın kendisine vahyettiği mânalar sebebiyle Kur'an'ı en iyi bilen ve en doğru anlayabilen kişi olmasıdır. Onunla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulur:

"O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir."[1208]

Bununla ilgili olarak Resûlüllah (s.a.v) şöyle diyor: "Dikkat edin! Bana Kur'an ve onunla birlikte misli verildi."[1209]

İbn Teymiye şöyle diyor: Eğer bir kişi, "En güzel tefsir yöntemi hangisidir" derse, bunun cevabı, "En güzel tefsir Kur'an'ın Kur'an'la tefsiridir" şeklinde ortaya çıkar. Eğer bu şekilde sonuca ulaşamazsan, sünnetle tefsir yoluna başvurmalısın. Çünkü Sünnet Kuran'ın açıklayıcısıdır. Ebu Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şafiî şöyle diyor: Hz. Muhammed'in bütün hükümleri Kur'an'dan anlaşılmış mânalardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma."[1210]

"(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik."[1211]

1205 Zümer Suresi, 39/68
1206 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 608-627
1207 A.g.e. c. II, s. 628
1208 Necm Suresi, 53/3-4
1209 Ebu Davud, Sünen, 4604
1210 Nisa Suresi, 4/105
1211 Nahl Suresi, 16/44

"Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaman için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik."[1212]

Âlimler Sünnet verilerini kabulün vacip olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ayrıca Hz. Muhammed'in verdiği hükümler farz değerindedir. Tâbiînden olan Mekhûl Kur'an'ın Sünnete ihtiyacının, Sünnetin Kur'an'a ihtiyacından daha çok olduğunu söyler.[1213]

Tâbiînden, onların Sünnete şiddetle bağlılıklarını gösteren birçok haber nakledilmiştir. Rabîa, Zührî'ye kendisine bir mesele sorulduğunda ne yapacağını sormuş, Zührî, "Hz. Peygamberin konuyla ilgili hadisini söylerim. Eğer Sünnette konunun cevabı yoksa sahabe kavline bakarım. Onda da çözüm bulamazsam içtihat ederim" cevabını vermiştir.[1214]

Tâbiînin Kur'an'ı anlama konusunda Hz. Peygamberden rivayet edilenlerden yardım almaları konusuna işaret eden başka örnekler bulunmaktadır. Onların Hz. Muhammed'den gelen sahih rivayetlere muhalefet ettiklerini gösteren haberler yok denecek kadar azdır. Buna işaret eden örneklerden bazıları:

Bunun örneği, **"Gazaba uğramış ve sapıtmışların yoluna değil"**[1215] âyetinde görülmektedir. Bununla ilgili olarak Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Gazaba uğrayanlar Yahudiler, sapıtmışlar ise Hıristiyanlardır."[1216] Mücahid,[1217] Saîd b. Cübeyr[1218] ve diğerleri de bu âyeti hadiste belirtildiği gibi tefsir etmişlerdir. İbn Hâtim şöyle diyor: Gazaba uğrayanların Yahudiler ve sapıtmışların da Hıristiyanlar olduğu konusunda müfessirler arasında ortaya çıkmış bir ihtilaf bilmiyorum.[1219]

"Fecirde beyaz iplik siyah iplikten size seçilinceye (gündüzün aydınlığı, gecenin karanlığından sıyrılıp ayrılıncaya) kadar yiyin, için"[1220]

Hz. Peygamber bu âyetin tefsiriyle ilgili şöyle diyor: "Siyah ip gecenin karanlığı, beyaz ip ise gündüzün aydınlığıdır."[1221] Tâbiînden kimse buna muhalefet etmemiştir. Hasan-ı Basrî[1222] ve Katâde b. Diâme es-Sedûsî'nin[1223] tefsirleri de böyledir.

Hz. Peygamberin tefsirini şu âyette geçen zulüm kelimesinin tefsirinde de gör-

1212 Nahl Suresi, 16/64
1213 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 629
1214 Câmiu Beyâni'l-İlim ve Fazlihî, c. II, s. 75
1215 Fatiha Suresi, 1/7
1216 Mevâridü'z-Zamân fi Zevâidi İbn Hibbân, s. 224
1217 Tefsîru't-Taberî, c. I, s. 188
1218 ed-Dürru'l-Mensûr, c. I, s. 41
1219 Tefsîru İbn Ebî Hâtim, s. 22
1220 Bakara Suresi, 2/187
1221 Buhari, VIII, 182
1222 Tefsîru't-Taberî, c. III, s. 510
1223 A.g.e.

mekteyiz. **"İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."**[1224] Bu âyet sahabeye ağır geldi ve "Hangimiz imanımıza zulüm karıştırmamıştır ki!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: **"Öyle değil. Siz Lokman'ın (as) şu sözünü duymadınız mı? O şöyle diyordu: Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür."**[1225] Tâbiînden nakledilen tefsir de böyledir. İbrahim enNehaî, Katâde b. Diâme es-Sedûsî, Mücahid ve Saîd b. Cübeyr'in tefsirleri de böyledir.[1226]

"Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur'an'ı verdik"[1227] ayetindeki "tekrarlanan yedi âyet" ifadesiyle ilgili olarak Resûlüllah (s.a.v) Ebî Saîd b. elMuallâ'ya şöyle demiştir: "Mescitten çıkmadan önce sana Kur'an'ın en büyük suresini öğreteyim mi?" Hz. Peygamber çıkmaya yöneldiğinde Ebî Saîd hatırlatmış ve Hz. Muhammed Fatiha suresini okuyarak, bunun "tekrarlanan yedi âyet" olduğunu, kendisine Yüce Kur'an'ın indirildiğini söylemiştir.[1228] Bu Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, Mücahid ve Katâde b. Diâme es-Sedûsî'nin tefsiridir.[1229]

Hz. Peygamberin "vasat ümmet" lafzını tefsiri. Âyette şöyle buyrulmuştur:

"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kıble yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir."[1230]

Hz. Peygamberden nakledilen hadisler, vasat ümmetin "dengeli ümmet" olarak belirtildiği görülür. Mücahid, Atâ b. Ebî Rabâh ve Katâde b. Diâme es-Sedûsî'nin[1231] tefsirleri de böyledir. Bunlar Hz. Peygamberin tefsirinden örneklerdir. Tâbiîn Kur'an tefsirinde bunlara dayanmış, Resûlüllah'ın (s.a.v) açıklamalarına aykırı tefsirlere yönelmemiştir.

C- KUR'AN'IN SAHABE KAVLİYLE TEFSİRİ

Tâbiîn âlimleri Kur'an ve Sünnetin nasıl anlaşılacağını, içtihadı ve diğer dinî meseleleri sahabeden aldıkları eğitimle ve istidlal yöntemleri konusundaki tecrübeleriyle

1224 En'am Suresi, 6/82
1225 Lokman Suresi, 31/13
1226 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 639
1227 Hicr Suresi, 15/87
1228 Buhârî, Kitabü't-Tefsîr, VIII, 381
1229 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 641
1230 Bakara Suresi, 2/143
1231 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 641

biliyorlardı. Çünkü onlar istinbat yollarını öğrenmişler ve Hz. Peygamberin birçok rivayetini almışlardı. Ayrıca bütün bunların ilmî uygulamalarını görmüşlerdi. Tâbiîn âlimleri sahabenin elçiliğini görmüş ve onların üstünlüklerini öğrenmişlerdi. Bu konuda Mücahid, "Âlimler, Hz. Muhammed'in ashabıdır" diyor.[1232] Tâbiîn âlimleri sahabe kavlini kendi sözlerinden üstün görüyorlardı. Şa'bî şöyle diyor: "İnsanlar bir konuda ayrılığa düştüklerinde Hz. Ömer'in bu konudaki uygulamasına bak. Eğer Ömer b. Hattâb'ın bu konuda bir uygulaması yoksa istişare ederek sonuca ulaş." Hadisin ravisi Eşas şöyle diyor: Bunu Muhammed b. Sîrîn'e zikrettim. Bana şöyle dedi: "Eğer bir adam kendisinin Hz. Ömer'den daha bilgili olduğunu söylüyorsa, ondan uzaklaş."[1233] Tâbiîn sahabe kavliyle amel konusundaki yöntemi şöyleydi:

Sahabinin Hz. Peygamberden Gelen Bir Tefsiri Olduğu Zaman

Bu başlangıçta istenen olay, ulaşılması hedeflenen son amaçtır. Bundan sonra söz yoktur. Açık bir şekilde sebebi nüzulle ilgili olarak ortaya çıkan sahabi tefsiri de bu kategoridedir. Faklı görüş belirtme ihtimali bulunmayan durumlar da bu kapsamdadır. Bu durumlarda Tâbiîn âlimleri ortaya konan tefsiri aşmamış, orada kalmışlardır. Çünkü sahabe vahyin şahididir. Bunun örneği şu âyette görülür:

"Onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık. Topraklarından nehirler akıttık. Sonra da günahları sebebiyle onları helâk ettik ve arkalarından başka bir nesil var ettik."[1234]

Bu âyetle ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: "Muhakkak ki ölüm meleğinin diğer melekler içinden yardımcıları vardır." Bunu ondan İbrahim rivayet etmiştir.[1235] Bu tefsir hafif bir özetlemeyle İbrahim'in tefsirinde aynen yer almıştır. İbrahim, bu tefsire herhangi bir ilave yapmamıştır. Ölüm meleğinin yardımcıları ifadesini kullanmıştır.[1236] Katâde, Rabî' ve Mücahid de aynı tefsiri yapmışlardır.[1237]

Sahabi Tefsiri İçtihat Niteliğinde Olduğunda

Sahabenin içtihatları çoğunlukla dil eksenli olmaktadır. Ekseriyetle dil kurallarına Mücahid, "Sizin bir karar kılma yeriniz, bir de emanet bırakılma yeriniz var"[1238] âyetinin tefsirinde bir çelişki ortaya çıkınca diğerini dikkate almaksızın İbn Abbas'ın tefsirini dayanak kabul etmiştir. İbn Abbas, karar kılma mekânının yeryüzü, emanet mekânının da Rahman'ın katı olduğunu söyler.[1239] İbn Abbas'tan gelen başka bir

1232 İ'lâmü'l-Muvakkiîn, c. I, s. 16
1233 el-Hilye, c. IV, s. 320
1234 En'am Suresi, 6/6
1235 Tefsîru't-Taberî, c. XI, s. 410
1236 A.g.e.
1237 Tefsîru't-Tâbiîn, c. ,II s. 658
1238 En'am Suresi, 6/98
1239 A.g.e.

rivayet şöyledir: Karar kılma mekânı annenin rahmi, emanet mekânı ise babanın sulbüdür.[1240] Bazı âlimler de ikinci rivayete muvafakat etmişlerdir. Âyetin tefsirinde İbn Cübeyr'in takındığı tavır bunu gösterir.[1241]

Sahabeden Nakledilen Rivayetler Çeliştiğinde

Sahabe kavillerinin çelişmesi durumunda Tâbiîn tercih yöntemini kullanmaktaydı. Tercih dil, bir hadis veya çelişkili görüşleri cem eden başka bir görüşle olmaktaydı. Birincisinin örneği şu âyetin tefsirinde görülür: **"Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir."**[1242]

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre âyette geçen "dülûk" kelimesinin mânası batıya meyletmektir.[1243] Ondan gelen rivayet şöyledir: Güneşin dülûku, günün yarısından sonra batıya yönelmesidir.[1244] Aynı şekilde bu kelimenin batıya yönelme mânasına geldiğini ifade etmek üzere İbn Mesud'dan da rivayetler gelmiştir.[1245] Bu kelimenin zeval mânasına geldiğine işaret eden rivayetler de vardır.[1246] Katâde b. Diâme esSedûsî bu görüşler arasında kelimenin zeval mânasına geldiği yaklaşımını tercih etmiş ve tefsirini bu yönde yapmıştır.[1247] Katâde b. Diâme esSedûsî tercihini ortaya koyarken, İbn Mesud'un kelimenin batıya yönelme mânası taşıdığı yönündeki görüşünü de aktarmıştır.[1248] Belki de bu tercihin yapılmasında etken olan unsur dil bakımından "dülûk"un meyletme mânası taşımasıdır. Burada kastedilen öğlen namazıdır. İbn Cerîr bunu tercih etmiş ve birinci görüşü tartışmıştır.[1249]

Tercih, merfu bir hadis sebebiyle de olabilir. Bunun örneği Katade'de görülmektedir. Saîd b. elMüseyyeb'le konuşurken şöyle demiştir: Hz. Muhammed'in ashabı orta namaz konusunda görüş ayrılığı içindeydiler. Parmaklarını bir araya getirmişti.[1250] Hasan-ı Basrî orta namazın ikindi namazı olduğu görüşünü tercih et- miştir.[1251] Bu tercihinde çok sayıda sahabeye tâbi olması etkilidir. Burada tercih sebebi, Hasan-ı Basrî'nin Semura'dan rivayet ettiği hadistir. Buna göre Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Orta namaz, ikindi namazıdır."[1252]

1240 Tefsîru't-Taberî, c. XI, s. 570
1241 A.g.e.
1242 İsra Suresi, 17/78
1243 A.g.e. c. X, s. 134
1244 Fethu'l-Kadîr, c. III, s. 254
1245 Zâdü'l-Mesîr, c. V, s. 72
1246 Fethu'l-Kadîr, c. III, s. 254
1247 Zâdü'l-Mesîr, c. V, s. 72
1248 A.g.e.
1249 Tefsîru't-Taberî, c. XV, s. 136, 137
1250 Zâdü'l-Mesîr, c. I, s. 282
1251 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 282
1252 Tefsîru't-Taberî, c. V, s. 194

Bazen tercih âyetin umumunun hususuna takdimini gerektirecek, farklı görüşleri cem eden başka bir sahabe kavli sebebiyle olabilir. Bunun örneği şu âyetin tefsiridir: **"Biz sana Kevser'i verdik."**[1253] Kevser'in tefsiriyle ilgili sahabeden birçok rivayet gelmiştir. Bu rivayetlere göre Kevser cennette bir nehirdir.[1254] İbn Abbas Kevser'in Allah tarafından yalnızca Hz. Muhammed'e verilmiş bol hayır olduğunu söyler.[1255] Bu konuda Saîd b. Cübeyr de ona tâbi olmuştu. Ebû Bişr Saîd'e şöyle demiştir: "Biz Kevser'in Allah tarafından hayır olarak yalnızca Hz. Muhammed'e verilmiş bir hayır olduğunu duyduk."[1256] Burada İbn Cübeyr, İbn Abbas'ın sözüne dayanarak âyetin umumunu tercih etmiş, bu konuda hususi olarak varid olan görüşe yönelmemiştir. Ancak konuyla ilgili sahabeden yeterince rivayet gelmemiş olsaydı, konu artık içtihat meselesi olurdu.[1257]

Sahabeden yapılan rivayetler ve tefsirde onlara dayanılması bundan kaynaklanan sonuçların ve etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan bazıları: Sahabe haberlerinin kaydedilmesi, ince durumlarının bilinmesi ve aralarının ayrılması, yöntemlerinin benimsenmesi, sözlerinin vazgeçilmez kabul edilmesi.[1258]

Arapça

Tâbiînin dile itimat etmeleri konusunda çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Lisanı, tefsir kaynaklarından birisi olarak görmüşlerdir. Bunun birçok sebebi vardır. Bunlardan bazıları: Arapçanın bilinmesi, Arap âdetlerinin ve haberlerinin bilinmesi, Arap şiirlerine aşinalık, türevleri bakımından dil anlayışının bilinmesi, icaz, hazf, takdim, tehir vb.nin bilinmesi.[1259]

İçtihat

Tâbiîn döneminde tefsir alanında içtihatlar ortaya çıkmıştır. Bu sahabe dönemi için dahi sözkonusudur. İçtihatları birçok farklı alanı kapsamıştır. Çoğunluğu sahabenin görüş beyan etmediği konularla ilgilidir. En önemlilerinden bazıları:

a) Nassın muradının beyanı. Bu lafzın veya tamlamanın mücmel olması sebebiyle nassın delaletinin hafî (gizli) olmasına dayanır.

b) Bazı hükümlerin Kur'an nasslarından istinbat edilmesi.

c) Kelime ve mânaların benzerliklerine rağmen taşıdıkları farklılıkların beyanı ve benzerler arasında tefsir.

1253 Kevser Suresi, 108/1
1254 Zâdü'l-Mesîr, c. IX, s. 249
1255 Ed-Dürru'l-Mensûr, c. VIII, s. 649
1256 Zâdü'l-Mesîr, c. IX, s. 248
1257 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 661
1258 A.g.e. c. II, s. 672-677
1259 A.g.e. c. II, s. 689-707

d) Yüce Kitaptaki ilmin inceliklerinden yardım alma. Kur'an'daki âyetlerin ve kelimelerin sayılması[1260] vb.

Tâbiînin âyetlerin tefsirindeki içtihat yöntemlerinin ayırıcı özelliklerinden bazıları şunlardır:

- İçtihat ibarelerinin farklılığı ve çeşitliliği.
- Mûciz olmak.
- Derin düşünce ve dikkatli tefsir.
- İstinbat kuvveti.

ÖMER B. ABDÜLAZİZ VE TÂBİÎNİN SÜNNETE HİZMET KONUSUNDAKİ GAYRETLERİ

Resûlüllah (s.a.v) başlangıçta Kur'an'dan başkasının yazılmasını yasaklamıştı. Çünkü Kur'an'la Kur'an olmayanın birbirine karışmasından ve insanların Allah'ın kitabından başka şeyle meşgul olmalarından korkuyordu. Daha sonra hadisi şeriflerin yazılması konusunda izin verildi. Daha önceki emir neshedildi ve emir cevaza döndü.[1261]

Birçok sahabinin hadisin yazılmasını mubah gördüğü ve kendileri için hadis yazdıkları tarihi bilgilerle sabit olmuştur. Aynı şekilde sahabenin öğrencileri onların önünde hadis yazmaktaydılar. Hadisler yazılıyor ve ezberleniyordu.[1262] İlim ehlini önde gelenleri ve gayretli Müslümanlar Sünneti mutahharayı tedvin ve nebevi hadisleri cem etmişler, bir araya getirmişlerdir. Bu süreç şaibelerden uzak olmuştur. İmkânlarını, vakitlerini harcamışlar, gecelerini gündüzlerine katmışlardır. Usuller ve kurallar belirlemişler. Bu ağır çalışmalar neticesinde devasa eserler ortaya çıkmıştır. Öyle ki Müslümanlar bu eserleri okuma ve ezberleme üzerinde yoğunlaşmışlar. Bunlarla amel etmeye çalışmışlar. Üstünlük öncelikle Allah'a aittir. Ardından da bu büyük eserleri ortaya koyan, hadise emek veren bu kişilere aittir. Çünkü bunlar hadislerin toplanmasına sebep olmuşlardır. Allah'ın izniyle onlar için Rahman'ın kıyamet günündeki bol mükâfatından büyük karşılık yoktur.[1263]

Belki de hadislerin resmi tedvini fikrinin ilk olarak ortaya çıkışı Abdülaziz b. Mervân eliyle olmuştur. O dönemde İslâm devletinde sorumluluk sahibi kişiler bu görevi üstlenmişlerdir. Ömer b. Abdülaziz'in babası olan Abdülaziz b. Mervân o sırada Mısır valisiydi. Ne var ki; sonuç alınacak biçimde hadislerin resmi yazımı

1260 Tefsîru't-Tâbiîn, c. II, s. 711
1261 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 74
1262 A.g.e. s. 75
1263 A.g.e.

çalışması Ömer b. Abdülaziz dönemine denk gelir. Bu ilmin yazılması ve hadisin tedvini konusundaki yönlendirmelerinde ortaya çıkmıştır. Bununla ilgili genel ve özel emirleri bulunmaktadır. Yönlendirmelerinden birisi şöyledir: "Ey insanlar! İlmi şükürle kayıt altına alın, ilmi yazıyla kayıt altına alın."[1264]

Fakat Ömer b. Abdülaziz ilmin yazılması ve ezberlenmesiyle ilgili bu özel ve genel yönlendirmelerle yetinmedi. Müslümanların halifesi sıfatıyla ümmetin âlimlerine, hadislerin ve Hz. Muhammed'in sünnetinin toplanması için emirler gönderdi.

Onu böyle davranmaya sevk eden durumlardan birisi de Tâbiînin çoğunluğunun hadis yazımının mubahlığı konusundaki kanaatleriydi. Onlar bir ilim hazinesini taşımışlardı. Ömer b. Abdülaziz bu hazinenin kaybolmasından korkmaktaydı.

Ayrıca; ilmin nakli için onu ezberlemiş ve yeni nesillere aktarmaya hazır çok sayıda insan da bulunmamaktaydı. Hadislerin yazılmasının ihtiyaç olarak orta çıkma gerekçelerinden birisi de gerektiğinde hatırlanabilmesi için bu metinlere bakılabilmesidir. Hadislerin yazılma sebeplerinin bir diğeri öncekilerden çok daha önemlidir. O da yalan hadis uydurma çalışmalarının varlığı ve hadislere yalanların karıştırılmasıdır. Böylece mezhebe ve siyasi yaklaşımlara bağlı ayrılıklar sebebiyle Hz. Muhammed'in sahih hadisleriyle uydurma sözler karışabilirdi. İmam Zührî'nin sözü bu konuya işaret etmektedir: "Şayet hadisler bizlere ulaşmasaydı, onları inkâr eder ve sahihiyle uydurmasını ayıramazdık. Ben hadis yazmadım ve yazılmasına da müsaade etmedim."[1265]

Zühri asrın âlimlerinin çoğunun görüşünün böyle olduğunu belirtir. Bunun sebebi, Hz. Peygamberin hadislerinin kaybolmasından ve yalanla karışmasından korkulmasıdır. Bunlar âlimleri yazmak suretiyle Sünnetin korunmasına teşvik etmiştir. Yüksek otoritenin bu yöndeki görüşü de takvalı âlim, müçtehit, müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'le ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'in sünnetinin tedvini için kesin adımlar atmış ve Sünnetin korunmasını devletin sorumluluk alanlarından birisi olarak kabul etmiştir. Bu alandaki adımları ve gayretleri şöyle sıralayabiliriz:

Medine Valisi Ve Dönemin En İyi Yargıcı Ebubekir B. Hazm'a Mektup Yazması

Ömer b. Abdülaziz, Medine valisi ve zamanının en iyi yargıcı olan Ebubekir b. Hazm'a bir mektup göndererek hadislerin toplanması emrini vermiştir. Buharî'nin Sahîh'inde şöyle anlatılır: Ömer b. Abdülaziz Ebubekir b. Hazm'a bir mektup yazdı. Mektubunda şöyle diyordu: "Resûlüllah'ın (s.a.v) hadislerini araştır, bulduklarının tamamını yaz. Ben ilmin ve âlimlerin elden gitmesinden korktum. Hz. Muhammed'in

1264 A.g.e. s. 76
1265 A.g.e. s. 77

hadislerinden başkasını kabul etmeyin. İlmi araştırın, bilenle bilmeyeni birbirinden ayırın. Muhakkak ki ilim gizleninceye kadar helâk olmaz."[1266] İbn Sa'd'ın Abdullah b. Dinar'dan rivayeti şöyledir: Ömer b. Abdülaziz Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a bir mektup yazdı. Mektubu şöyleydi: "Hz. Muhammed'in hadislerini, geçmiş sünnetini ve Umre b. Abdurrahman'ın hadislerini araştır, ulaştıklarını yaz. Muhakkak ki ben ilmin ve âlimlerin kaybolmasından korkuyorum."[1267]

İbn Şihâb Ez-Zührî'ye Yazdığı Mektup

İbn Abdilber, İbn Şihâb'dan şunu naklediyor: Ömer b. Abdülaziz bize sünneti bir araya getirmemizi emretti. Onu defter defter yazdık. Halife bu hadisleri, otoritesinin bulunduğu bütün bölgelere yazılı olarak gönderdi.1268 Ebu Ubeyd'in rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz İbn Şihâb'a mektup yazarak, ürün zekâtının harcama yerlerini kendisine bildirmesini istemiştir. İbn Şihab, halifenin emrini yerine getirerek, konuyu ayrıntılı bir şekilde açıklayan uzun bir mektup yazmıştır.[1269] Bu konuyla ilgili olarak İbn Hacer şöyle diyor: Asrın başında Ömer b. Abdülaziz'in emriyle hadisleri ilk olarak tedvin eden İbn Şihab ezZührî'dir. Sonra tedvin ve tasnif çalışmaları arttı, bu çalışmalardan büyük hayırlar elde edildi. Allah'a hamd olsun.[1270]

Ömer B. Abdülaziz'in Emrinin Bütün Medinelilere Yönelik Olması

Ömer b. Abdülaziz'in hadislerin toplanmasına yönelik emri yalnızca Medine valisine yönelik değil, bütün Medinelilere yönelikti. Birkaç hadis dahi olsa, ilmi bulunan herkesin bu faaliyete katılması isteniyordu. Ömer b. Abdülaziz'in Medinelilere yazdığı mektup şöyledir: "Resûlüllah'ın (s.a.v) hadislerini araştırın ve ulaştığınız hadisi yazın. Ben ilmin ve âlimlerin kaybolmasından korktum."[1271]

Hadisinin Toplanmasına Yönelik Emrin Bütün Valiliklere Gönderilmesi

Ömer b. Abdülaziz'in hadislerin toplanmasına yönelik emri yalnızca Medine'ye değil, İslâm devletinin bütün valiliklerine gönderilmiştir. Bunun amacı, her âlimin bildikleri ve sahabeden duydukları hadislerin tedvini ve yazılması için gereken çalışmayı yapmasını sağlamaktır.[1272] Ömer b. Abdülaziz'de şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Muhammed'in hadislerini araştırın, bir araya getirin ve muhafaza edin. Ben ilmin ve âlimlerin kaybolmasından korkuyorum."[1273]

1266 Fethu'l-Bârî, c. I, s. 194-195
1267 Tabakât Usûlu'd-Dîn, s. 177-179
1268 Câmiu Beyâni'l-İlm, c. I, s. 92-93
1269 el-Emvâl, s. 231, 232
1270 Fethu'l-Bârî, c. I, s. 208
1271 Dârimî, Sünen, I, 137
1272 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 79
1273 Fethu'l-Bârî, c. I, s. 195

Ömer b. Abdülaziz Arapçaya son derece önem vermiş ve fethedilen bölge halklarını Arapçayı iyi bir şekilde öğrenmeye teşvik etmiştir. Ömer b. Abdülaziz Arapça konusunda yanlışlık yapan ve verilen yardımları farklı maksatlarla kullananları cezalandırdığı gibi, Arapça öğrenecek olanlara da bol bol yardım eder, maddi destek sağlardı. Çünkü Allah'ın Kitabı ve Elçisinin Ssünnetinin doğru bir şekilde anlaşılmasının ancak Arapçanın gerektiği gibi öğrenilmesinden geçtiğini biliyordu.[1274]

Ömer B. Abdülaziz'in Tedvin Yöntemi

Ömer b. Abdülaziz hadislerin toplanması ve tedvini konusunda güç, sağlam bir yöntem benimsedi. Bu bağlamda kesin şartlar ortaya koydu. Hedeflenen faydaya götüren ilkeler belirledi. Bunları dört başlık halinde ele almak mümkündür:

1- Görevlilerin İyi Seçilmesi

Ebubekir b. Hazm büyük bir ilim hazinesi, asrının önde gelen âlimlerinden birisidir. Onunla ilgili olarak İmam Malik şöyle diyor: "İbn Hazm gibisini görmedim. İyiliğin zirvesinde, kemalin doruklarındaydı. Onun verildiği gibi kapsamlı görevlerin de kimseye verildiğini görmedim. Medine valiliği, hâkimlik ve hac görevliliği! Doğru sözlü bir kişiydi. Çok sayıda hadis biliyordu." İbn Sa'd İbn Hazm'ın güvenilir, bilgili, büyük bir hadisçi olduğunu söylemektedir. Yüz yirmi senesinde vefat etmiştir.[1275] Zührî ise ilmin simgesi, zamanının hafızıydı. Şöhreti ufukları kaplamıştır. Onula ilgili olarak el-Leys b. Sa'd şöyle diyor: insanların üzerinde görüş birliğine vardıkları İbn Şihab'dan daha bilgili bir kişi görmedim. Cennetle müjdeler, cehennemle korkutur ve onu dinleyenler "Bu insanın en iyi yaptığı iş budur" derlerdi. Araplardan ve ensab ilminden bahsedildiğinde de onu dinleyenler, "Bu insanın en iyi yaptığı iş budur" derlerdi. Kur'an ve Sünneti anlattığında da aynı durum sözkonusuydu. Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "İbn Şihab'a gidin. Geçmiş sünneti ondan daha iyi bilen yoktur."[1276]

2- Belirli Şahıslardan Gelen Hadislerin Toplanması

İnsanlar bildikleri bir hadisi, önemine binaen belli bir konuyla ilgili olarak görevlendirilen kişilere aktarmak durumundaydılar. İbn Hazm, Hz. Aişe (ra)'yla uzun süre vakit geçirmesi, onunla birçok ortamda bulunması sebebiyle Amra binti Abdurrahman'ın hadislerinin toplanmasını emretmiştir. Çünkü Hz. Aişe (ra) Hz. Peygamberin (s.a.v) farklı durumlarını ve evdeki özel hallerini en iyi bilen kişiydi.[1277]

Amra binti Abdurrahman b. Sa'd b. Zürâre el-Ensârî en-Neccâri, Medineli

1274 eş-Şarkâvî, Ömer b. Abdülaziz, s. 178
1275 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 313-314
1276 A.g.e. c. V, s. 328
1277 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 81

fıkıhçıdır. Hz. Aişe (ra)'nin öğrencisi olan Amra, onun eğitimiyle yetişmiştir. Dedesi Sa'd sahabenin önde gelenlerindendir. Esad b. Zürare'nin kardeşidir. İbn Medînî, onu büyük övgülerle zikretmiş ve şöyle demiştir: Amra Hz. Aişe (ra)'den rivayet eden güvenilir, sağlam ravilerden birisidir.[1278] Zührî şöyle diyor: "Amra âdeta bitmeyen bir deniz gibiydi."[1279] Doksan sekiz yılında vefat etmiştir. Yüz altı yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır.[1280]

Başka bir rivayette belirtildiği üzere İbn Hazm, Hz. Ömer'e kadar uzanan hadislerin toplanmasını emretmiştir. Bunun sebebi Ömer b. Abdülaziz'in Hz. Ömer'in yaşayışını, yargı usulünü ve malî meselelerdeki siyasetini takip etmesidir. Bunu görevlilere yazdığı mektupta belirtmiştir. Aynı şekilde bunu Salim b. Abdullah b. Ömer'den de istemiştir. Bütün bunlar Ömer b. Abdülaziz'in atalarına bağlılık konusunda tuttuğu yöntemi açıkça göstermektedir.1281 Aynı şekilde Amr b. Hazm'ın ailesine malî konularla ilgili olarak topladıkları hadisleri kendisine ulaştırmaları için mektup yazmıştır. Böylece hilafet makamında halkın işleri daha kolay bir şekilde yürütülecekti.[1282]

3- Sahih Hadislerin Ayrılması

Bu dönemde hadisin sahih olanı ve olmayanı araştırılmıştır. Bu Darimî'nin rivayetinde açıkça görülmektedir. Ömer b. Abdülaziz İbn Hazm'a şöyle diyor: "Hz. Muhammed'den gelen sahih hadisleri ve Hz. Ömer'den nakledilen haberleri bana yaz." Ahmed b. Hanbel'in İlel'inde rivayet şöyledir: "Resûlüllah'tan (s.a.v) geldiği sabit olan hadisleri bana yaz."[1283] Bu, tedvin yönteminin derin, sabit, doğru, güçlü ve sonuca yönelik esaslar üzerinde oluşturulmasında son derece önemli bir noktadır.[1284]

4- Ömer b. Abdülaziz'in Sıhhat Tespitine Katılması

Ömer b. Abdülaziz, önde gelen âlimlerden birisiydi. Tedvin görevini verdiği kişilerden daha az bilgili değildi. Bu sebepler bazı hadislerin sıhhatinin ziyadesiyle tespiti için kendisi de tartışmalara katılırdı.[1285] Ebu'zZinâd Abdullah b. Zekvân el-Kureşî'nin rivayeti bunun örneğidir. O şöyle diyor: Hukukçuların hadis topladıkları sırada Ömer b. Abdülaziz'i gördüm. Bir araya getirdikleri bir kısım haberlerle Ömer b. Abdülaziz'e gelmişlerdi. Halife, bunlar arasında kendisiyle amel edilesi gerekmeyen

1278 A.g.e.
1279 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 508
1280 A.g.e.
1281 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 81
1282 A.g.e.
1283 Müsned, 20-23
1284 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 82
1285 A.g.e.

bir haber gördüğünde, onun ziyade olduğunu ve kendisiyle amel edilemeyeceğini belirtmiştir.[1286]

Tedvinin Semeresi

Bu gayretler bazı mahsullerini daha erken zamanda verdi. Bunu İmam ezZührî'nin hadisleri bir araya getirerek oluşturduğu defterler temsil etmektedir. Ömer b. Abdülaziz bunlardan çok sayıda nüshanın oluşturulmasını emretti. Sonra da oluşturulan nüshalardan her birisini devletin farklı vilayetlerine gönderdi. Her âlimin kendi işittikleri hadisleri yazmak suretiyle oluşturdukları derlemelerin bulunduğu da görülmektedir. Bireysel çalışmaların gerekçesi de bu kişilerin ezberlerindeki hadis hakkında şüpheye düştüklerinde başvuracakları bir doğrulayıcıya duydukları ihtiyaçtır. Bireysel tedvinlerin ötesinde Ömer b. Abdülaziz'in emriyle yapılan resmi tedvin semeresini ülkenin farklı vilayetlerinde vermiştir.

Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz tarafından uygulanan bu keskin yöntemin güzel sonuçlarından birisi de hadis tedvinine ilişkin esasların ve önemli noktaların belirlenmiş olmasıdır. Bu, daha sonra kemale ermiş biçimde ortaya çıkacak olan kapsamlı yöntemin nüvesi niteliğindeydi. Bütün bunlar, Ömer b. Abdülaziz'in ince anlayışının, geniş ilminin ve basiretinin sonuçlarıydı. Bundan önce ve sonra Allah'ın yardımı ve başarı onunlaydı. Kur'an'ın kitap haline getirilmesi fikrini Hz. Ömer vermiş ve Hz. Ebubekir uygulamışsa da ümmetin nazarında ikisinin de üstün bir yeri vardır. Sonra Hz. Osman gelmiş ve insanları bir Mushaf, bir harf ve bir lehçe üzerinde, Kureyş Lehçesinde birleştirmiştir. Yüce Allah Sünnetin tedvini ve sahih olanla olmayanın birbirinden ayrılması konusundaki hilafet emirlerinin verilmesini, bu üstünlüğü ve bu yüce konumu Ömer b. Abdülaziz'e nasip etmiştir. İslâm nizamının ikinci kaynağı olan Sünnetin korunması Ömer b. Abdülaziz döneminde bir devlet politikası haline gelmiştir. Bu Allah'ın önde gelen üstün insanlara, büyük ıslahatçılara nasip ettiği başarıdır. Böylece hadislerin gizli kalması sorumluluğundan onları kurtarmıştır. Allah onları hak yolda başarılı kılmış, hayırlara yöneltmiş, adımlarını sağlamlaştırmış, doğru yolda gidişlerini kolaylaştırmıştır.[1287]

Şair Ahmed Rafîk el-Mehdevî şöyle diyor:
Sevdiğinde Allah kulunun içini,
Ortaya çıkar onun üzerinde bolca verenin nimetleri!
Saf olduğunda Allah için ıslahatçının niyeti,
Kullar yönelirler ona ruhlarıyla![1288]

1286 Usûlü'l-Hadîs, s. 82
1287 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 83
1288 es-Semâru'z-Zekiyye Li'l-Hareketi's-Senûsiyye, s. 198

Resmi tedvin, Ömer b. Abdülaziz dönemindeki büyük işlerden ve önemli çalışmalardan birisi olarak kabul edilir.[1289]

Tâbiînin Sünnete Hizmet Yolundaki Gayretleri

Tâbiîn, sünneti büyük bir dikkatle sahabeden sonraki nesillere taşıdı ve sağlam bir şekilde senedini ortaya koydu. Hadis boyunlarında bir emanetti âdeta. Hadisleri kendilerinden sonrakilere ulaştırmak onlar için büyük bir görevdi. Özellikle Tâbiîn asrında siyasi ve kelâmi ayrılıklar, dinî ve devleti kötülemelerine karşın Müslüman gibi görünen zındıklar, ırk, dil, kabile ve bölgeye dayalı taassup, hikâyecilik yoluyla rızık elde etme ve kazanç sağlama, bazı zahit kimseler ve ibadet ehli kişilerin cahillikleri gibi sebeplerle yalan ve uydurma hadisler ortaya çıktı. Bu durumlar karşısında Tâbiîn âlimleri, emaneti korumuşlar, yalancı ve uydurmacılara karşı görevlerini yerine getirmişlerdir. Onların bu konuda son derece büyük ve övgüye layık gayretleri olmuştur. Bu çalışmaları şöyle özetlemek mümkündür:

1- Hadis Senedine Bağlılık

Muhammed b. Sîrîn şöyle diyor: "İnsanlar hadis rivayetinde senet sormazlardı. Ancak fitne hareketlerinden sonra isnad zinciri sorulmaya başlandı. Sünnete bağlı kimselere müracaat edilir, onlardan hadis öğrenilir, bid'atçilere bakılır ve onların hadisleri de alınmazdı."[1290]

Utbe b. Ebi'l-Hakem'den gelen rivayet şöyledir: Utbe, İshak b. Ebî Ferve'nin ya- nındaydı. Zührî de oradaydı. İbn Ebî Ferve, "Hz. Peygamber şöyle buyuruyor" diyerek konuşmaya başladı. Zührî ona şöyle dedi: Allah seni kahretsin ey İbn Ebî Ferve! Seni Allah'ın cezasından kurtaracak olan nedir! Hadisinin senedini söylemiyor, bizlere direkt Resûlüllah'tan (s.a.v) rivayette bulunuyorsun. Hadisinin ne başı var ne sonu![1291]

2- İlmî Halkaların Oluşturulması

Muhammed b. Sîrîn şöyle diyor: Kûfe'ye gittim. Şa'bî'nin büyük bir ilmi halkasının olduğunu gördüm. O zamanlar sahabe çoktu.[1292] İbn Şihâb şöyle diyor: Saîd b. Cübey her gün bize sabah ve ikindi namazlarından sonra ders veriyordu.[1293]

3- Rivayette Lafza Bağlı Kalınması

Resmi tedvinde lâfzen rivayete son derece önem verilmiştir. Eğer lâfzen rivayet mümkün olmamışsa, bilinen şartlara ve usullere riayet edilmek suretiyle mânen

1289 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 83
1290 Müslim, I, 15
1291 el-Hâkim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs, s. 6
1292 Târîhu'l-İslâm, s. 126
1293 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 336

rivayet yoluna gidilmiştir.[1294] İbn Avn şöyle diyor: İbrahim, Hasan-ı Basrî ve Şa'bî mânen rivayet ediyorlardı. Buna karşılık elKâsım, Muhammed b. Sîrîn ve Recâ bu hadisleri orijinal lafızlarıyla sunuyorlardı.[1295] Leys b. Ebî Selîm şöyle diyor: Tâvûs hadisleri lafzen rivayet eder, her harfi dikkate alırdı.[1296] Cerir b. Hâzim şöyle diyor: Hasan-ı Basrî'yi hadis okurken duydum. Farklı yerlerde okuduğu hadislerin asılları aynı, lafızları farklıydı.[1297]

4- Cerh ve Ta'dil İçin Ravilerin Durumlarının Bilinmesi Maksadıyla İlmî Ölçütlerin Konulması

• Güvenilir ravilerin rivayetleriyle karşılaştırma bu ölçütlerden birisidir. İbn Şihâb ez-Zührî şöyle diyor: Amra ve Urve'den hadis dinledim. Amra'nın hadisinin Urve'nin hadisini doğruladığını gördüm. Ancak ikisini değerlendirdiğimde Urve'nin bitmeyen bir deniz olduğunu gördüm.[1298]

• Farklı zamanlarda aynı ravinin hadislerinin birbiriyle karşılaştırılması diğer ölçüttür. Bu ölçütü Hişam b. Abdülmelik'in İbn Şihâb ez-Zührî'nin hafızasını kontrol etmek istemesini konu edinen haberde görmekteyiz. Hişam b. Abdülmelik, İbn Şihâb ez-Zührî'yi bizzat kendisi denemiş, İbn Şihab'dan oğlu için hadis yazmasını istemiş, İbn Şİhab kırk hadis yazarak kendisine göndermiştir. Aradan bir süre geçtikten sonra Hişam b. Abdülmelik gönderdiği nüshanın kaybolduğunu söyleyerek, hadisleri yeniden yazıp göndermesini istedi. İbn Şihâb ez-Zührî tekrar yazarak gönderdi. Hişam b. Abdülmelik iki nüshayı karşılaştırdı ve bir harfin dahi farklı olmadığını gördü.[1299]

• Senedin veya metnin değiştirilmesi. Bu konu bağlamında Hamâd b. Seleme'den gelen haber şöyledir: Hikâye anlatıcılarının hadisleri ezberlemediklerini duyuyordum. Ben duyduğum hadisleri sahih olanlarla karşılaştırıyordum. Enes'ten duyduğum hadisi İbn Ebî Leyla'dan duyduğum hadisle, İbn Ebî Leylâ'dan duyduğumu da Enes'ten duyduğumla karşılaştırıyordum. Böylece akıl karışıklığını gideriyor, haberleri değerlendiriyordum.[1300]

• Sünnetin Kur'an'a arzıyla bid'atlerin tespiti. Ebû Kılâbe şöyle diyor: Bir adama sünneti anlattım. "Biz bunu terk ettik, Allah'ın Kitabına bak ve sapıklık olduğunu bil!" dedi.[1301]

1294 et-Tâbiûn ve Cuhûduhum fî Hidmeti'l-Hadîsi'n-Nebevî, s. 58
1295 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 559
1296 A.g.e. c. V, s. 465
1297 el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi', c. II, s. 21
1298 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 436
1299 Mustafa es-Sibâî, es-Sünne ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî', s. 209
1300 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 222
1301 A.g.e. c. IV, s. 742

• Hadisle meşguliyetten önce Kur'an'ı koruma zarureti. Hafs b. Ğıyâs şöyle diyor: A'meş'e gittim ve "Bana hadis oku!" dedim. "Kur'an'ı ezberledin mi" dedi. "Hayır" cevabını verince, "Git ve Kur'an'ı ezberle. Ardından sana hadis okuyayım" dedi. Bu konuşmanın ardından gittim, Kur'an ezberledim. Ardından kendisine gidip öğrendiğim Kur'an'ı okudum. Ardından da bana hadis öğretti.

5- Fetva İsteyene Cevap Verilmesi, İnsanların sorunlarının Çözülmesi

Tâbiîn âlimleri Sünnete hizmet yolunda isteyenlere fetva vermiş, ellerinden geleni yapmışlar, Hz. Peygamberin sünnetiyle insanlar arasında hükmetmişlerdir. Alkame b. Kays en-Nehaî bunun örneğidir. İbrahim ve Şa'bî de böyledir. Hz. Ali (ra) ve İbn Mesud'dan sonra fetva ve imametle meşgul olmuştur. Yöntemi, yol gösterişi ve yaklaşımı bakımından İbn Mesud'a benziyordu. Çok sayıda sahabe varken öğrencileri ona soruyor ve fıkıh bilgisi elde ediyorlardı.[1302] Ebu'z-Zinâd şöyle diyor: Medine'de yedi fakih bulunmaktaydı. İnsanlar bu kişilere problemlerini arz ederler ve onların açıklamaları son söz olurdu, bununla amel edilirdi. Yedi fakih şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb, Ebubekir b. Abdurrahman, Urve, el-Kâsım, Ubeydullah b. Abdullah, Hârice b. Zeyd ve Süleyman b. Yesâr.[1303] Şüphesiz uyku, tembellik ve rahatlığın olduğu yerde vak'a anında fetva isteyenlere cevap vermek ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek mümkün olmaz. Bu ikisinin yapılabilmesi için hazırlık aşamasında gayret, vakit ve nafakanın temini gerekir.[1304]

6- Hüccetlik Durumlarının Bilinmesi İçin Ravilerin Hallerinin Beyanı

Tâbiînin hadise hizmetlerinden birisi de delil olarak kullanılabilir olanla olmayanın bilinmesi için ravilerin hallerinin beyan edilmesidir. Bununla ilgili rivayetler şöyledir:

Muhammed b. Sîrîn şöyle diyor: Kûfelilerin beş kişiyi öne çıkardıklarını gördüm. Bu beş kişi şunlardır: el-Hârisü'l-A'ver, Ubeydetü's-Selmânî, Alkame, Mesrûk ve Şurayh.[1305]

Katâde b. Diâme esSedûsî şöyle diyor: Dört raviyi gördüğümde başkasına bakmam ve onlara muhalif rivayetleri dikkate almam. Onlar Hasan-ı Basrî, İbn Müseyyeb (ra), İbrahim ve Atâ'dır. Bu kişiler farklı vilayetlerin dini önderleri, imamlarıdır.[1306]

Bunlar Tâbiînin Sünnete hizmet bağlamında ortaya koydukları önemli gayretlerdir.

1302 el-Muhaddisü'l-Fâsıl, Bâbü Evsâfi't-Tâlib ve Âdâbihî, s. 203
1303 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 438
1304 A.g.e.
1305 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 91
1306 A.g.e. c. V, s. 83

Daha geniş bilgi almak isteyen Muhammed Accac elhatîb'in "es-Sünne Kable't Tedvîn" isimli eserindeki "Tâbiînin nebevî Sünnete Hizmetleri" bölümüne bakabilir.[1307]

TÂBİÎNİN TEZKİYE YÖNTEMİ

-Hasan-ı Basrî Örneği

Ömer B. Abdülaziz Döneminde Ve Emeviler'de Hasan-ı Basrî

Hasan-ı Basrî Ömer b. Abdülaziz'in muasırlarından birisi olarak kabul edilir. Aynı şekilde onun Emevî devletinin dinî ve dünyevi hayatında büyük etkisi vardır. Hasan-ı Basrî'nin tam ismi Ebû Saîd elHasan b. Yesâr şeklindedir. Zeyd b. Sâbit'in kölesi olan Hasan-ı Basrî Tâbiînin önde gelenlerinden birisidir, Basralıların dinî önderi, döneminde ümmetin en tecrübelileri kişilerindendir. Annesi Hayra, ümmühatü'lmüminin'den olan Ümmü Seleme'nin cariyesidir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde yirmi bir yılında Medine'de doğmuştur. Hasan-ı Basrî'yi annesi Hayra'nın bazı ihtiyaçları satın almak için dışa çıktığı sırada Ümmü Seleme'nin emzirdiği söylenmektedir. Anlatıldığına göre annesi ihtiyaçları satın almaya gitmiş olan Hasan, emmekte olan küçük bir bebektir ve ağlamaya başlamıştır. Ümmü Seleme Hasan'ın ağladığını görünce onu kucağına alır, göğsüne yaklaştırır ve süt çıkar. Ümmü Seleme böylece Hasan'ı emzirir ve onun sütannesi olur. Hasan-ı Basrî'nin açık konuşması ve bilgisi bu bereketten gelmektedir. Müminlerin annelerinin evinde tanınan, onların suyunu içen, onlardan edebi öğrenen, onların ahlâkıyla ahlâklanan bir kişinin böyle olması akla kendiliğinden gelen bir gerçektir. Diğer yandan Hasan-ı Basrî Mescidi Nebî'de Ebu Musa el-Eş'ari, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Câbir b. Abdullah (ra) gibi sahabenin önde gelenlerinden ders almıştır.

Hayatının sonraki dönemlerinde ebeveyniyle birlikte Basra'ya gitmiş ve bundan dolayı da kendisine Basrî (Basralı) denilmiştir. Basra'ya gittiği sırada on dört yaşındaydı. Basra mescidinde âlimlerden dersler aldı. Özellikle de ümmetin tecrübeli âlimi Abdullah b. Mesud'un ilim halkasına katıldı. Hasan'ın öğrenciliği, İbn Mesud'un çok az öğrencisi varken başladı ve insanlar kendisine yönelip geniş bir öğrenci kitlesiyle muhatap olunca da devam etti. İnsanlar her taraftan ona yönelmeye başladılar. Sözü fiili gibiydi. Yapmadığı şeyi söylemezdi. Gizlediği, açığa vurduğu gibiydi. Emrettiği iyiliği en çok uygulayan kendisiydi. Yasakladığı kötülükten de en çok kaçan kendisiydi. İnsanların ellerindekine iltifat etmez, zahidane bir hayat yaşardı. O insanlardakine muhtaç değildi. Ancak insanlar onun bilgisine muhtaçlardı.[1308]

1307 es-Sünne kable't-Tedvîn, s. 144-199
1308 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 563-588

İnsanları Kalpten Etkilemesinin Sebepleri

Allah Hasan-ı Basrî, insanları kalplerinden etkiyecek üstünlükleri ve özellikleri kendisinde toplamıştır. Onunla birlikte toplumda dinin ve dindarların değeri yükselir. Geniş bir ilim hazinesiydi. Tefsir ve hadis alanlarında önde gelen âlimlerdendi. O devirde onun dâvetini gerçekleştirecek ve ıslah hareketini başlatacak başka bir kişi yoktu. Bu iki ilim dalında sonsuz bir deniz gibiydi. Birçok sahabeyi gördü ve onlarla aynı asırda yaşadı. Hayatına ve öğütlerine bakıldığında, Hasan-ı Basrî'nin bu asırda derin dersler verdiği görülür. Asrının ruhunu çözmüş, toplumsal gelişimin sağlanma biçimini tespit etmiştir. Nerede bir eğrilik ortaya çıkarsa, onu fark ederdi. Hayatı ve farklı tabakaları ince bir bakışla değerlendirirdi. Aidiyetleri, ahlâkı, hastalıkları ve bunların çözüm yollarını maharetli bir doktor gibi biliyordu.[1309]

Bununla birlikte son derece açık ve tatlı bir konuşması vardır. Dinleyenleri etkilerdi. Ebu Amr b. el-Alâ şöyle diyor: "Gördüğüm insanlar içinde en açık ve anlaşılır konuşanlar Hasan-ı Basrî ve Haccâc b. Yusuf'tur. Bunların en fasihi de Hasan-ı Basrî'dir."[1310] Geniş bilgi ve derin ilimde delil niteliğindeydi. Rabî' b. Enes şöyle diyor: "Hasan-ı Basrî ile on yıl yaşadım. Bir gün geçmiyordu ki; daha önce duymadığım yeni bir şey duymayayım!" Muhammed b. Sa'd şöyle diyor: "Hasan-ı Basrî farklı özellikleri kendisinde toplayan, bilgili, yüce, derin anlayış sahibi, güvenilir, ibadet ehli, âlim, açık ve anlaşılır konuşan, yakışıklı bir kişiydi. Mekke'ye geldi, divanına oturdu ve insanlar etrafına toplanıp "Senin gibisini görmedik asla!" dediler. Ebû Hayyân etTevhidî'nin naklettiğine göre Sâbit b. Kurra Hasan-ı Basrî'yi şöyle nitelendiriyor: İlim, takva, züht, iffet, incelik, anlayış ve bilgi yönünden yıldızlar gibiydi. Meclisinde anlayış ve bölge bakımından çok farklı insanlar bulunurdu. Kimisi ondan hadis alır, kimisi de bazı nassların tefsir yöntemlerini öğrenirdi. Kimisi helalleri ve haramları öğrenir, kimisi fetva alır, kimisi hüküm ve yargılamayı öğrenir ve kimisi de öğüt dinlerdi. Hasan-ı Basrî bütün bu alanlarda sonsuz bir deniz ve sönmeyen bir ışık gibiydi. İyiliği emir ve kötülüğü yasaklama konusunda devlet başkanları ve idareciler karşısında aykırı söz ve kesin ifadelerle takındığı tavır unutulmaz.[1311]

Bütün bunların ötesinde, Hasan-ı Basrî'nin insanları kalpten etkilemesinin, onları büyülemesinin, çevresindekilerin kendisine boyun eğmelerinin temelinde kuvvetli sevgisi ve insanları harekete geçiren güçlü ruhu vardır. Onun söylediği sözler kalpten çıkıyor ve kalbe giriyordu. Bir sahabeyi anlattığında veya âhiretten bahsettiğinde dinleyenlerin kalpleri hareketlenir, gözyaşları akmaya başlardı.[1312] Bu

1309 Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da've, c. I, s. 67
1310 Muhammed el-Kuhûcî, Nazarât fi't-Tasavvufi'l-İslâmî, s. 221
1311 Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da've, c. I, s. 67
1312 A.g.e.

konuda Mataru'l-Verrâk şöyle diyor: "Hasan-ı Basrî âhireti anlatmaya başladığında sanki orada ve gözleriyle gördüklerini anlatıyor gibiydi."[1313] Avf şöyle diyor: "Cennetin yolunu Hasan'dan daha iyi bilen kimseyi görmedim."[1314] İmanından tat alır, şefkatle ve vicdanının sesine kulak vererek konuşurdu. Bu sebeple Basra'daki halkası, ilim halkalarının en genişiydi. Hasan-ı Basrî insanları, demirin mıknatısı çekmesi gibi kendisine çekmişti. Gönül ehli insanların durumları her zaman böyledir.

Onun ayırıcı özelliklerinin en büyüklerinden birisi de sözünün Peygamberlerin sözlerine benzemesidir. İnsanlar peygamberlerin sözlerine onun sözünden daha benzer bir söz duymamışlardır. Gazali İhyâ'da şöyle diyor: "Hasan-ı Basrî konuşma yönünden peygamberlere en çok benzeyen kişiydi. Hidayet yönünden de sahabeye insanların en yakın olanıydı. Bu konuda farklı görüş beyan eden kimse yoktur."[1315]

Hasan-ı Basrî Allah'tan gelen birçok özellik ve çok sayıdaki üstünlüğün sonucu olarak güçlü bir şahsiyet sahibiydi, insanları çekiyor, etrafından topluyordu. Çevresindeki insanlar onu seviyorlar, âdeta sihriyle büyüleniyorlar ve üstünlüğü karşısında boyun eğiyorlardı. Öyle Sâbit b. Kurra el-Hakîm el-Harrânî şöyle diyor: "Hasan-ı Basrî Allah'ın diğer ümmetlerden farklı olarak Muhammed ümmetine verdiği ve övünülmesi gereken üstün bir şahsiyettir."[1316]

Can alıcı noktalara değinmesi, sosyal sorunların derinliklerine inmesi, hastalıkları tespit etmesi Hasan-ı Basrî'nin toplumu etkilemesinin, insanların kalplerinde ve akıllarında yer edinebilmesini en önemli sebeplerindendi. Dostça, olaylara hâkimiyet kurarak, nasihatle, şefkatle eleştirirdi. Asrında çok sayıda dâvetçi ve öğütçü vardı. Fakat toplum, Hasan-ı Basrî'den etkilendiği kadar başka kimseden etkilenmedi. Çünkü o, kalplere dokunuyor, hayatın özüne iniyor, olumsuz akımlara karşı çıkıyordu. Hayatın ebedi olmadığını ve insanın kendisini şehvetlerine kaptırmaması gerektiğini anlatıyordu.

Bu hastalık dünyada yayılmıştır. Hasan-ı Basrî ölümü hatırlatıyor ve insanları âhirete hazırlanma konusunda uyarıyordu. Dünya hayatında aşırı gidenler bu konuda birbirleriyle yarışıyorlar, yalan kuruntular ve rüya lezzetlerle nefislerini hasta ediyorlar, hayatlarını kederlendiren, yaşayışlarının saflığını bulandıran konuları zikretmekten kaçınıyorlar. Sürekli cahiliye yarışı içindedirler. Cahillik ancak, bu konuda yarışa girene boyun eğer, ancak ona savaş açan bir kişinin varlığında bilinebilir. İşte Hasan-ı Basrî, cahilliğe karşı savaş açmış bir kişiydi. Bundan dolayı etkisi çok olmuş, birçok insan ondan etkilenerek yaşadığı cahiliye hayatını ve

1313 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 573
1314 A.g.e. c. IV, s. 575
1315 Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da've, c. I, s. 68
1316 A.g.e.

günahları terk etmiştir. Onunla birlikte ıslahat dalgaları güçlü ve etkili olmuştur. Çünkü Hasan-ı Basrî, vaaz ve hutbelerinde kimseden çekinmeden, beraberindekilerin eğitim ve öğretimi için gerekeni söylerdi. O dâvetle irşadı, bilimsel eğitimle ahlâkın ve ruhun arındırılmasını bir araya getirmişti. Bu sebeple sayısını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği kadar çok insan doğru yolu bulmuş, imanın tadını almış ve İslâm hakikatini benimsemiştir.[1317]

Hasan-ı Basrî'nin Tasavvuf Anlayışının Görünümü

Hasan-ı Basrî, nefsin hastalıklarını düşünen ve bunlardan arındırılma yollarını bilen, kalbin ihyasına, yüce Rabbani mâna ve imanın kalbe ulaşmasına önem veren nadir tasavvuf âlimlerinden birisi olarak kabul edilir. Sağlam bir inanca sahipti. Eğitim ve öğretiminde Kitap ve Sünnetle kendisini sınırlardı. Şüphesiz tasavvuf anlayışının temelinde selefin yöntemi doğrultusunda inanç, ibadet ve yaşayış alanlarında Kur'an ve Sünnete bağlılık vardır. Bütün bunları Hasan-ı Basrî'nin hayatının izahı sırasında göreceğiz.

Hasan-ı Basrî'nin önemsediği meseleler:

Kalbin Katılığı, Ölümü ve İhyası: Bir adam Hasan-ı Basrî'ye, "Ey Ebu Saîd! Kalbimin katılığını sana şikâyet ediyorum" deyince Hasan-ı Basrî "kalbini zikre yaklaştır"[1318] cevabını verdi ve şöyle devam etti: Muhakkak ki kalpler ölür ve dirilir. Öldüğü zaman farzlara yönelin. Dirildiği zaman da nafilelere...[1319] Allah kalp katılığını yermiş ve şöyle buyurmuştur:

"Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı; taş gibi, hatta daha katı oldu."[1320]

Bunun ardından da kalplerin katılaşmasını şu âyetle açıkladı:

"Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir."[1321]

Konuyla ilgili olarak Resûlullah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Allah'ın zikri dışında, çok konuşmayın. Çünkü Allah'ı zikir dışında yapılan fazla konuşma kalpleri katılaştırır. Kalplerin Allah'a en uzağı katı olanıdır."[1322]

Kalp katılığının sebepleri çoktur. Allah'ı zikir dışında başka konularda fazla konuşmak bu sebeplerden birisidir. Bir diğeri Allah'a karşı verilen sözün bozulmasıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

1317 A.g.e. c. I, s. 75
1318 Hasanü'l-Basrî, ez-Zühd, s. 123
1319 A.g.e. s. 124
1320 Bakara Suresi, 2/74
1321 Bakara Suresi, 2/74
1322 Tirmizî, 2411

"İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık."[1323]

Çok gülmek, çok yemek, özellikle haram yemek, çok günah[1324] ve benzerleri kalbi katılaştıran sebeplerden bazılarıdır. Çokları kalbi katılaştıran bu sebepler üzerinde durmuştur.

Kalbin katılığını gideren sebepleri de şöyle sıralamak mümkündür:

• Allah'ı Çokça zikretmek Kalbin ve Dilin Zikirle Meşgul Olması

Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar."[1325]

Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Kalpler, demirin paslanması gibi paslanır." Orada bulunanlar, "Ey Allah'ın elçisi kalbin cilası nedir, onu ne parlatır?" dediklerinde o, "Kalbi Kur'an okumak ve Allah'ı çokça zikretmek yumuşatır" şeklinde cevap verdi.[1326]

Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: Ey insanlar! En hayırlınız ve en doğrunuz olmadığım halde sizlere öğüt veriyorum. Nefsim için israf ediyorum, nefsime hük- medemiyorum, Rabbine itaat konusunda nefsimi vacipleri yapmaya yönlendiremiyorum. Şayet müminler yalnızca kendi nefislerini kontrol altına aldıktan sonra insanları uyarmaya kalksalar, öğüt veren kimse kalmaz, hatırlatıcılar azalır, Allah'a dâvet eden, ona itaate çağıran, günahları yasaklayan kimse kalmazdı. Basiretli insanların bir araya gelmesi ve müminlerin birbirlerine doğruyu hatırlatmaları takva sahiplerinin kalplerine hayat verir, onları gafletten uyandırır, unutmaktan güven içinde olurlar. Zikir meclislerine katılın. Allah o meclislerle sizlere afiyet verir, belki işitilen küçük bir kelime fayda sağlayabilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün."[1327]

Başka bir konuşmasında Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: "Arifl.erin kalplerindeki iman nc tatlı, ondan uzaklaşmak ne kötüdür, ona hizmet etmek ne güzeldir. Ârifler Allah'ı zikirle zaman geçirirler, başka işlerle meşgul olmazlar. Onlara göre Allah'a

1323 Maide Suresi, 5/13
1324 el-Hâfız İbn Receb, Mecmûu Resâil, c. I, s. 261, 262
1325 Zümer Suresi, 39/23
1326 Beyhakî, 1402
1327 Âl-i İmran Suresi, 3/102

yalvarmaktan daha lezzetli bir iş yoktur. Onların gözlerinde ona hizmetten daha değerli bir iş yoktur. Zalimlerin kibirlenerek söylediklerine karşılık, onların dilleriyle yaptıkları zikir çok daha kolaydır."[1328]

Diğer bir konuşması şöyledir: "Üç durumda imanın tadı kaybolur: Namazda, Kur'an okumada ve Allah'ı zikirde. Eğer bunları hayatında buluyorsan devam et ve müjdeye hazır ol. Eğer böyle değilse bil ki; kapın kapalıdır. Onu açmak için çalış."[1329]

En üstün zikirlerden birisi de Kur'an'ı okumak ve onunla amel etmektir. Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: "Kim yaptığının bilinmesini isterse, amelini Kur'an'a arz etsin. Böylece zararda mı yoksa karda mı olduğu ortaya çıkar."[1330] Şöyle diyordu: "Nefsini Kur'an'a arz eden kula Allah merhamet etsin. Eğer ameli Kur'an'la uyumlu olursa Allah'a hamd eder ve fazlasını ister, aykırı olursa bağışlanma diler ve onu düzeltmeye çalışır." Başka bir konuşmasında Hasan-ı Basrî şöyle diyordu:

"Ey insanlar! Muhakkak ki bu Kur'an Müminler için şifa, muttakiler için önderdir. Kim onun gösterdiği yoldan giderse doğru yolu bulmuş olur. Kim de o yoldan ayrılırsa fitnelere bulaşır, kötülerden olur."[1331] "Kur'an okuyanlar üç gruptur. Kimisi onu insanların yanında bulunanı elde etmek için okurlar. Kimisi onun harflerini çok güzel okurlar, ancak mânasına dikkat etmezler. Amaçları idareciler önünde değer kazanmak ve insanlar üzerinde etki oluşturmaktır. Kur'an okuyucularının çoğu bu gruba dâhildir. Allah onların sayılarını artırmasın, onları diğerlerine yaklaştırmasın.

Diğer bir grup vardır ki, onlar Kur'an'ı ayetlerini düşünmek ve âdeta tedavi olmak için okurlar."[1332] Hasan-ı Basrî gece namazıyla ilgili olarak şöyle diyor: "Gece namazına ve gündüz orucuna güç yetiremediğinde bil ki sen mahrum bırakılanlardansın. Hatalar ve günahlar seni zincirlemiştir."[1333] Bir adam Hasan-ı Basrî'ye şöyle demiştir: "Ey Ebu Saîd! Yorgun oluyor ve gece namazına kalkamıyorum. Bu konuda ne bu kötülük işaretidir."[1334] "Kişi günah işleyerek kendisine gece namazını haram kılar."[1335]

• Ölümü Çok Hatırlamak

Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Lezzetleri ortadan kaldıran ölümü çokça ha-

1328 A.g.e.
1329 A.g.e.
1330 A.g.e. s. 142
1331 A.g.e. s. 147
1332 A.g.e. s. 148
1333 A.g.e. s. 146
1334 A.g.e.
1335 A.g.e.

tırlayın."[1336] Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Ölüm dünyayı gölgede bırakır. Akıl sahibinde rahatlık bırakmaz."[1337] Sâlih b. Resm şöyle diyor: "Etrafındaki insanların çokluğun kendisini aldatmadığı kişiye Allah merhamet etsin. Ey Âdemoğlu yalnız ölüyorsun, mezarına yalnız giriyorsun, yalnız diriliyorsun, yalnız hesaba çekiliyorsun. Ey Âdemoğlu çektiğin eziyet sana geri döner."[1338] Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Kişi Allah'ı zikri ne kadar artırırsa, bunun etkisini amellerinde o kadar görür. Kim de dünyaya yönelik büyük emellerin peşine düşerse o da amellerini kötü hale getirir."[1339]

Belirtildiğine göre, Hasan-ı Basrî bir cenazede yaşlı bir adam gördü ve defin işlemi tamamlandıktan sonra yaşlıya yöneldi ve aralarında şu konuşma geçti:

Hasan-ı Basrî: Ey yaşlı! Rabbinden istiyorsun. Zannediyor musun ki; bu ölü tekrar dünyaya geri döndürülmek, dünyada salih amellerini artırmak, günahlarından ve kötü amellerinden dolayı bağışlanma dilemek istemez!

Yaşlı adam: Evet ister.

Hasan-ı Basrî: Bize ne oluyor da bu ölü gibi söyleyemiyoruz!

Hasan-ı Basrî bu sözlerin ardından oradan ayrıldı. Ayrılırken şöyle söyleniyordu: "Öğüt almak nerede! Şayet kalplerde hayat olsa, ne kadar faydalıdır. Ancak öğüde çağrılanın kalbinde hayat yoktur."[1340]

Ölümü varacağı yer ve kıyameti de sözleşme olarak bilen kişi hakikat üzeredir. Güçlülerin önünde durmak onun görünümüdür. Dünyadaki pişmanlığı artar, salih amel isteği çoğalır.[1341] Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Ölümden daha şüphesiz kesin bir bilgi görmedim. Bunun kesimliği karşısında diğer bilgiler şüpheli kalır. Ölüm bize başka şeyler öğretir."[1342] Ey Allah'ın kulları! Muhakkak ki Allah amelleriniz için ölümden başka bir vakit tayin etmemiştir. İşlerinizde devamlı olmanız gerekir. Yüce

Allah şöyle buyuruyor:

"Kesin bilgi gelene kadar rabbine ibadet et."[1343]

"Ey Âdemoğlu! Yalnız ölürsün ve yalnız hesaba çekilirsin. Ey Âdemoğlu! Şayet yeryüzündeki bütün insanlar Allah'a itaat etseler ve yalnız sen isyan etsen, diğer insanların imanları ve itaatleri sana fayda vermez. Şayet bütün insanlar isyan etseler ve yalnızca sen iman etsen, onların isyanları senin itaatine zarar vermez. Ey

1336 Tirmizî, 2307
1337 el-Hasanü'l-Basrî, ez-Zühd, s. 20
1338 A.g.e. s. 21
1339 A.g.e.
1340 A.g.e.
1341 A.g.e. s. 22
1342 A.g.e.
1343 Hicr Suresi, 36/99

Âdemoğlu! Günahın, günahındır, etindir, kanındır. Eğer günahlardan kendini kurtarırsan, etin ve kanın da kurtulmuş olur. Bunun dışındakiler sönmeyen ateş, bitmeyen cezadır. Nefis ölmez.[1344] Üç şey olmasaydı, insanoğlunun başı eğilmezdi.. Bunlar ölüm, hastalık ve fakirliktir. Bundan ötesi kurtuluştur."[1345]

Hasan-ı Basrî, **"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağ-layamayacağı günden korkun! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın"**[1346] âyetini okuyunca, "Bunu söyleyen kim?" denildi. Hasan-ı Basrî "Yaratan en iyi bilendir" cevabını verdi.[1347] Devamında "Dünya meşguliyetlerinden sakının! Onun meşguliyeti çoktur. İnsan kendisine bir meşguliyet kapısı açtığında, ona on kapı kapanır" dedi.[1348]

• Kabirleri Ziyaret ve Onların Hallerini Düşünme

Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Kabirleri ziyaret edin. Çünkü kabirler insana ölümü hatırlatır."[1349] Başka bir rivayet şöyledir: "Kabir ziyaretini yasaklamıştım.. Ancak bundan sonra kabirleri ziyaret edin. Çünkü bu insana âhireti hatırlatır."[1350] Hasan-ı Basrî, kabirleri çok ziyaret ederdi. Ferezdak'ın eşi enNevvâr binti A'yan öldüğünde namazını Hasan-ı Basrî'nin kıldırmasını vasiyet etmişti. Basralılar ikisi de bineklerinin üzerindeyken Hasan-ı Basrî ve Ferezdak'ı beraber gördüler. Hasan-ı Basrî, "İnsanlar ne diyorlar?" diye sorunca Ferezdak, "Bu cenazeye insanların en hayırlısı (sen) ve en şerlisinin (ben) katıldığını söylüyorlar" dedi. Ona şöyle diyor: "Ey Ebu Firâs! Ben insanların en hayırlısı değilim, sen de insanların en şerlisi değilsin. Kıyamet için ne hazırladın?" Ferezdak şöyle dedi: "Seksen yıldır Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ediyorum." Hasan-ı Basrî cenaze namazını kıldırdı ve ardından kabre yöneldiler. Bu sırada Ferezdak şu beyitleri okumaya başladı:

Korkuyorum kabrin ötesinden eğer beni affetmezsen,
Daha şiddetli kabirden ateş ve darlık yönünden!
Geldiğinde bana kıyamet günü melek,
Kuvvetli, sert, sevk eden! Götürür Ferezdak'ı!
Gitmiştir dünya çocuklarından, yürüyen

1344 A.g.e. s. 23
1345 A.g.e. s. 24
1346 Lokman Suresi, 31/33
1347 A.g.e. s. 25
1348 A.g.e. s. 26
1349 Müslim, 976
1350 Müslim, II, 672

Ateşe sürüklenmiştir, boynundan bağlanmış olarak!
Cehenneme sürülür giysilerle,
Katrandır giysisi tutuşturulmuş olarak!
İçtiklerinde kaynar suyu görürsün onları,
Suyun sıcağından parçalanırlar!

Bunun ardından Hasan-ı Basrî ağlamaya başladı. Gözyaşları damlarken Ferezdak şöyle dedi: "Sen en çok buğz ettiğim kişiydin. Şimdi en çok sevdiğim kişi oldun."[1351]

Hasan-ı Basrî kabirlerden öğüt alır ve kabirdekilerin hallerini düşünürdü. Avâne'nin rivayetine göre Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Halife Abdülmelik b. Mervanın kardeşi, Mısır valisi Bişr b. Mervan yanımıza geldi. Orada insanların en genciydi. Kırk gün yanımızda kaldı. Sonra ayağından veba hastalığına yakalandı ve öldü. Onu kabrine götürdük. Bu sırada dört kişinin arkadaşlarını kabrine götürdüklerini gördük. Biz Bişr'in cenaze namazını kıldık, onlar da arkadaşlarının namazını kıldılar. Bişr'i kabre götürdük, onlar da arkadaşlarını götürdüler. Sonra Bişr'i defnettik, onlar da arkadaşlarını defnettiler. Onlar oradan ayrıldı, biz de ayrıldık. Sonra tekrar oraya gittim. Bişr'in kabriyle Habeşî'nin kabri arasında hiç fark yoktu. O kadar dikkatimi çeken başka bir şey görmemiştim."[1352]

Âlimler, kalbin katılığını gideren yetimlere ve yoksullara iyilik, helâk olmuş kavimlerin kalıntılarına bakmak, borçluların evlerini ziyaret gibi başka yöntemler de zikretmişlerdir.[1353]

Hasan-ı Basrî'nin Samimiyete, Allah'a İtaate, İnsanlar Arasını Islaha ve Düşünmeye Teşvik Etmesi:

• Samimiyete Teşviki

İşim samimiyetle yapılmasının olgun ahlâkın ortaya çıkmasında büyük etkisi vardır. Samimiyet, sahibinin kalbini kuvvetle tutar. Samimiyet kişiyi Allah rızası için olgunluğa ulaşma yolunda uyanık tutar. Samimi kişi işini cezadan korktuğu veya teşekkür beklediği için yapmaz. Allah'ın emrine bağlanarak, onun rızası ve âhiret mutluluğu için gönlünü yumuşaklık, af ve yüksek ahlâka açar. Buğzederse, Allah için buğzeder. Bütün işleri Allah içindir.[1354] Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Ey Muhammed! De ki: "Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir." O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben Müslümanların ilkiyim."[1355]

1351 Mustafa el-Han, el-Hasanü'l-Basrî, s. 345
1352 el-Beyân ve't-Tebyîn, c. III, s. 147
1353 Mecmûatu Resâili'l-Hâfız İbn Receb el-Hanbelî, c. I, s. 264-270
1354 el-Ahlâk Beyne't-Tab' ve't-Tetabbu', s. 21
1355 En'am Suresi, 6/162-163

Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Kim insanlar için süslenirse, bu davranışın Allah katında değeri yoktur."[1356]

Bazı salih kişilerden rivayet edildiğine göre o şöyle diyor:

Zühdün en faziletlisi onu gizlemektir.[1357] Hasan-ı Basrî bir gün vaaz verdi. Bu sırada bir adam derin derin nefes alıyordu. Şöyle dedi: "Ey kadreşimin oğlu! Bu yaptığınla ulaşmak istediğin amaç nedir? Eğer doğru söylüyorsan kendini tanıttın. Ancak eğer yalan söylüyorsan, nefsini helâk ettin demektir. İnsanlar gizlilik içinde çalışıyorlardı. Hiç kimse onlardan herhangi bir ses duymuyordu. Sizden önceki Müslümanlar Kur'an'ı baştan sonra okur, hatmederlerdi de komşuları bunu hissetmezdi bile. Bir grup Müslüman dinî konuları derinlemesine anlamak için uzun süreli çalışmalar yapardı da arkadaşları bundan hiç haberdar olmazdı. Bazılarına, "Namazına çok az yöneliyorsun, ancak huşû içindesin" denilirdi. Ey kardeşimin oğlu kalbimin nerede olduğunu sen bilir misin?[1358] Hasan-ı Basrî şöyle diyor: Recâ b. Hayat, sabah namazından sonra uyumakta olan bir kişi gördü ve şöyle dedi: "Uyan! Allah sana afiyet versin. Kimse bunun namaz olduğunu zannetmesin. Bunlar amelini yok eder."[1359]

Hasan-ı Basrî şöyle diyor: Bir adam bahis mevzuu oldu. Kur'an okuyarak başka bir adamın yanından geçiyordu. Okuduğu âyet şuydu:

"İnanıp salih amel işleyenler için Rahman, (gönüllere) bir sevgi koyacaktır."[1360] Âyeti okuduktan sonra, "Dünyada hatırlanacak bir kullukla Allah'a ibadet edeceğim" dedi. Namaza ve oruca yöneldi. Hiç iftar etmeden her gün oruç tutuyor, sürekli namaz kılıp Allah'ı zikrediyordu. Bir topluluğun yanından geçtiğinde insanlar onun için, "Görüyor musunuz ne kadar gösterişçi bir insan!" diyorlardı. Adam nefsiyle yüzleşti ve şöyle dedi: "Anneni yitirdin, ancak onu şerle andığını gördüm. Sana isabet eden fesadın niyetinin ve inancının bozukluğundan olduğunu gördüm. Sen amelinle Allah'ın rızasını istemedin. Bunun ardından yaptıklarından hiçbir şeyin kalmadığını gördüğü, niyetini değiştirmişti artık. Hali kötüden iyiye döndü, Allah amellerini kabul etti. Bir topluluğun önünden geçerken insanlar onun hakkında şöyle diyorlardı: Allah bu adama merhamet etsin. Şimdi, şimdi!"

Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Amellerinizi Allah için samimiyetle yapın.[1361] Âdemoğlu ağabeylerin elbisesini giyer, fasıkların amellerini yapar, amellerini heba eder, hilekârlar gibi bakar. Yazık! Samimi kimselerin elde edikleri mahsul bu değildir.

1356 Hayâtü'l-Hasani'l-Basrî, s. 170
1357 A.g.e.
1358 el-Hasanü'l-Basrî, ez-Zühd, s. 159
1359 A.g.e.
1360 Meryem Suresi, 19/96
1361 el-Hasanü'l-Basrî, ez-Zühd, s. 160

Kıyamet günü gözlerdeki hainliği ve gönüllerde gizlenenleri bilen Allah'ın huzurunda dirileceksin."[1362] Saîd b. Cübeyr, ibadete güç yetiremiyormuş gibi davranan bir adam gördü ve şöyle dedi: "Ey kardeşimin oğlu! İslâm diridir. Onu diri tut, öldürme. Eğer böyle yaparsan Allah da seni öldürür, canlılığını giderir, o halde kalırsın. Kim nefsini önde gelenler karşısında yererse, onu övmüş olur. Bu kişinin yaptığı, ne kötü bir davranıştır."[1363]

• Allah'a İtaate Teşvik

Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'lemre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."[1364]

Yüce Allah başka bir âyette şöyle buyuruyor:

"Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah'a aittir. İşte bu, Rabbim Allah'tır. Yalnız O'na tevekkül ettim ve ancak O'na yöneliyorum."[1365]

Hasan-ı Basrî, **"Kendilerine verilenden verirler"**[1366] âyetiyle ilgili olarak şöyle diyor: Müminler Allah'ın kendilerine verdiğinden, ihtiyaç sahiplerine verirler. "Kalpleri ürperir" âyetini de şöyle açıklar: İşlerini iyilik olarak yaparlar. Ancak bu yaptıklarının kendilerini cehennem azabından koruyamayacağından korkarlar.[1367] Hasan-ı Basrî başka bir açıklamasında şöyle diyor: Şeytan sana bakıp, sürekli olarak Allah'a itaat ettiğini gördüğünde, seni azdırmaya, yoldan çıkarmaya çalışır. Bunun için defalarca uğraşır. Halen Allah'a itaate devam ettiğini görünce, bıkar ve seni bırakır. Her defasında böyle olduğunda, şeytan sana tamah etmeye başlar.[1368] Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Öyle bir cehennem yoktur ki; kendisinden kaçan uysun! Öyle bir cennet yoktur ki; kendisine ulaşmak isteyen uyusun!"[1369]

Hasan-ı Basrî ile ilgili anlatılan hikâyelerden birisi şöyledir: Ömer b. Hubeyre Irak'a vali olduğunda Hasan-ı Basrî ve Şa'bî'ye mektup yazarak kendilerine makamına dâvet etti. Orada bir ay kaldılar. Bir gün hizmetçi geldi ve valinin onların yanına

1362 A.g.e.
1363 A.g.e.
1364 Nisa Suresi, 4/59
1365 Şûrâ Suresi, 42/10
1366 Müminun Suresi, 23/60
1367 A.g.e. s. 74
1368 A.g.e. s. 75
1369 A.g.e.

geldiğini söyledi. Ömer b. Hubeyre asasına dayanarak geldi, selâm verdi ve saygı ile oturdu. Halife Yezîd b. Abdülmelik'ten bir mektup gelmiştir. Bu mektup helâke götürür. Eğer ona itaat edersem Allah'a isyan etmiş olurum. Ona isyan edersem de Allah'a itaat etmiş olurum. Ona tâbi olmam konusunda görüşünüz nedir?" Şa'bî konuşmaya başladı, İbn Hubeyre'den tuttu ve "Sen ne dersin ey Ebû Saîd?" dedi. Ebu Saîd, "Şa'bî işittiklerini söylemiş, gereken açıklamaları yapmıştır." dedi. Vali tekrar, "Sen ne dersin ey Ebû Saîd?" deyince Hasan-ı Basrî şunları söyledi:

"Ey Ömer b. Hubeyra! Neredeyse Allah gökten kendisine asla isyan etmeyen meleklerden güçlü bir melek indirecek, seni geniş sarayından çıkarıp daracık kabre sokacaktı. Ey Ömer b. Hubeyra! Eğer Allah'tan korkarsan, o da seni Yezîd b. Abdülmelik'ten korur. Ancak Yezîd b. Abdülmelik seni Allah'tan koruyamaz! Yezîd b. Abdülmelik'e itaat ederek yaptığın en kötü şeyden dolayı, Allah'ın yüzüne bakacağını zannetme. Böyle olunca bağışlanma kapıları kapanır. Ey Ömer b. Hubeyra! Muhakkak ki, bu ümmetin önde gelenlerinden çok insan gördüm. Onlar dünya üzerinde yaşadılar. Dünya yönelişinizden çok, kaçışı kabul eder. Ey Ömer b. Hubeyra! Allah'ın korkuttukları konusunda senin hakkında en çok korkan kişiyim. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Bu, makamımdan ve cezamdan korkan içindir." Ey Ömer b. Hubeyra! Eğer Allah'a itaatle birlikte ona itaat edersen Yezîd b. Abdülmelik'e karşı Allah sana yeter. Eğer Allah'a isyan pahasına Yezîd b. Abdülmelik'e itaat edersen, Allah seni ona vekil kılar."

Bu konuşmalardan sonra Ömer ağlamaya başladı. Aldığı öğütlerle ayağa kalktı ve oradan ayrıldı. Sonraki gün, onları gönderirken, kendilerine hediyeler ulaştırdı. Ömer, Hasan-ı Basrî'nin bilgisine çok daha önem vermeye başladı. Şa'bi'ye de hediyeler verilmişti. Şa'bî mescide gitti, insanların huzuruna çıktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! İçinizden kim, insanları Allah'a yönlendirmeye güç yetiriyorsa, bunu yapsın. Allah'a yemin olsun ki; Hasan-ı Basrî'den ilim almayan kişi cahildir. Ben İbn Hübeyra'ya yönlendirmelerde bulunmak istedim. Allah beni ondan uzaklaştırdı."[1370] Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Allah'ın emirlerine aykırı davranmayın. Ona muhalefetle kurulan evi, Allah yok eder."[1371] "O, iyiler için bağışlayandır" âyetiyle ilgili olarak Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Burada anlatılanlar, kalbiyle ve ameliyle Allah'a yönelenlerdir.[1372] Allah, güçlü olup da gücünü Allah'a itaat yolunda harcayan ve zayıf olduğu halde çirkinlik ve yanlışlıklardan elini çeken kişiye merhamet etsin."[1373]

• İbret Alma, Düşünme

Yüce Allah şöyle buyuruyor:

1370 el-Hasanü'l-Basrî, Zühd, s. 76
1371 A.g.e.
1372 A.g.e. s. 77
1373 A.g.e.

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır."[1374]

Başka bir âyet şöyledir:

"Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?"[1375]

Evren, nefis ve Allah'ın âyetleri hakkında düşünmek, imanın güçlenmesine sebep olur. Yaratanın yüceliğiyle var edilen bütün bunlar, onun kudretine işaret eder. Evrenin, güzellik, düzen ve akılları hayrete düşürecek bir sağlamlıkta var edilmesi Allah'ın ilminin genişliğini ve hikmetinin kapsamlılığını gösterir. Dünyadaki menfaat çeşitleri ve sayılmayacak kadar çok nimetler, Allah'ın rahmetine, cömertliğine ve iyiliğine işarettir. Bütün bunlar yaratana saygıya, ona şükre ve dini Allah'a has kılmaya yönelten durumlardır. Bu imanın ruhu ve sırrıdır. Hasan-ı Basrî, insanları düşünme ve ibret alma ibadetine çağırdı, bu konuda onları teşvik etti. Onu ifadelerinden bazıları şöyledir: "Düşünmek ve ibret almak en faziletli amellerdendir." "Rabbini tanıyan onu sever." "Dünya'da gözleri gören, zahit olur." "Mümin gaflete düşmedikçe oyun ve eğlenceye dalmaz." "Müslüman düşündüğünde üzülür."[1376] "Allah, bakıp düşünen, düşündükçe ibret alan, ibret aldıkça gören ve gördükçe sabreden kişiye merhamet etsin. Hakikatler kendilerine gösterildiği halde görmeyen nice topluluklar vardır. Onların kalplerine korku yerleştirilmiştir. Bunlar istedikleriyle kendisinden kaçtıkları şeyleri birbirinden ayıramamışlar, bundan dolayı da dünyada ve âhirette hüsrana uğramışlardır. Bu apaçık bir hüsrandır."[1377] "Bir saat düşünmek, gece boyu namaz kılmaktan hayırlıdır."[1378] "Düşünce aynadır. Kişi bu aynada iyiliklerini ve kötülüklerini görür. Kim o aynaya bakarsa kurtuluşa erer. Kim de ondan gafil olursa, zarara uğrar."[1379]

• İlim ve Âlimler

Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: "Anlayış, ilmin kabı, ilim amelin yol göstericisi, amel hayrın önderidir. Hevesler isyankârlığın bineği, mal kibirlilerin belası, dünya âhiretin çarşısıdır. Yazıklar olsun. Tekrar yazıklar olsun! Allah'ın verdiği nimetleri kullanıp, onunla güçlenip isyan edene!"[1380] "Bir adam vardı. Allah'tan ilim ister, ancak konuşmasında, bakışında ve iyiliğindeki huşuu sebebiyle bu halinin görülmesini istemezdi."[1381]

1374 Âl-i İmran Suresi, 3/190
1375 Zâriyât Suresi, 51/21
1376 A.g.e. s. 83
1377 A.g.e.
1378 A.g.e.
1379 A.g.e.
1380 A.g.e. s. 92
1381 A.g.e.

Hasan-ı Basrî'nin Tûli Emeli Yasaklaması ve Kibri Yermesi:

• Tûli Emeli[1382] Yasaklaması

Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Muhakkak ki mümin dünyada gariptir. Hatalar kişinin kararlılığını gidermez. İnançlı kişi, aldatmak için yarışmaz. İnsanlar dünyada rahat içindedirler. Nefisler dünya işleriyle meşgul olur. İyilik kazanan kişinin durumu ne kadar güzeldir. O kişi fakirlik günü olan âhiret için önceden iyilikler sunar. Allah'ın yönlendirdiği şekliyle bu insanlar üstünlüğe ve fazilete yönelirler. Kendinizi zararın içine atmayın."[1383] Kim nefsinin arzularına uyarak hırsla dünyalık için çalışırsa, ameli çirkin olur.[1384] Şu söze kulak verilmelidir: "Ey Âdemoğlu sen günlerden ibaretsin! Bir gün geçtiğinde, senin bir parçan gitmiş olur."[1385]

• Kibirden Sakındırması

Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "Ey Âdemoğlu! İdrar yolundan iki defa geçen sen, nasıl kibirlenirsin!"[1386] Anlatıldığına göre Hasan-ı Basrî Nuaym b. Rıdvan'ı kibirli bir şekilde yürürken gördü ve şöyle dedi: "Bu adama bakın! Onun hiçbir organı yoktur ki; Allah onunla nimetleri var etmesin. Ancak o kişi şeytanın lânetini üzerine çekmiştir."[1387]

3- Hasan-ı Basrî'nin Tasavvuf İlminde Meşhur Olmuş Öğrencileri

Hasan-ı Basrî Ehli Sünnet âlimlerindendi. Kendisi tasavvufa son derece önem vermiştir. Evinde kendisine has bir meclisi vardı ve orada nerdeyse züht ve tasavvuftan başka hiçbir şey konuşulmazdı.[1388] İnsanlar gönülden etkilendiler ve Hasan-ı Basrî ekolünden hayırlı bir nesil ortaya çıktı. Bunlar içerisinde parlak yıldızlar, önde gelen Ehli Sünnet âlimleri vardır. Bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

• **Eyyûb es-Sahtiyânî:** Hafız, âlimlerin efendisi Ebûbekir b. Ebî Temime Keysân,[1389] hadis alanında güvenilir bir ravi idi. Birçok ilmi öğrenmiş, adaletli ve bilgili bir insandı.[1390] Kendisine bir şey sorulduğunda, eğer bilmiyorsa, "İlim ehline soralım" derdi. Çoğunlukla "Bilmiyorum" cevabını verirdi. Hammad b. Zeyd, Eyyûb ve Yunus'tan daha çok "Bilmiyorum" diyen kimseyi tanımadım. Zahidane yaşayışını gizlemeyi sever, "Kişinin zühdünü gizlemesi, açığa vurmasından hayırlıdır" derdi.[1391] Eyyûb es-Sahtiyânî kırk defa hac yaptı. Ubeydullah b. Ömer'in kalbi hac

1382 Dünyalık elde etme ve arzularına ulaşma konusunda hırslı davranmak
1383 A.g.e. s. 81
1384 A.g.e. s. 82
1385 A.g.e. s. 81
1386 A.g.e. s. 90
1387 A.g.e.
1388 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 579
1389 A.g.e. c. VI, s. 15
1390 Tabakât, c. VII, s. 246
1391 Bedvî, Târîhu't-Tasavvufi'l-İslâmî, s. 189

mevsimi faklı bölgelerden gelen Müslümanlarla karşılaşma heyecanıyla çarpıyordu. Onu heyecanlandıran olaylardan birisi de Eyyûb es-Sahtiyanî ile hac mevsiminde karşılaşmaktı.[1392] Yezîd b. el-Velîd b. Abdülmelik'in arkadaşıydı. Yezîd idare görevini üstlendiğinde Eyyûb es-Sahtiyânî "Allah'ım söylediklerimi onun için kolaylaştır" demiştir.[1393] Eyyûb es-Sahtiyânî insanlara çokça tebessüm ederdi.[1394]

*** Eyyûb es-Sahtiyânî'den nakledilen haberler ve sözler**

Ehli Sünnete saygısı:

Eyyûb es-Sahtiyânî şöyle diyor: "Ehli Sünnetten birisinin öldüğü haberi bana ulaştığında, sanki organlarımdan birisi kopmuş gibi üzülürüm.[1395]

- Heveslerine uyanlar ve bidatçiler karşısındaki konumu.

Eyyûb es-Sahtiyânî şöyle diyor: "Bid'atçinin içtihadı ancak onun Allah'a olan uzaklığını arttırır."[1396] Eyyûb, Ebû Kılabe'den şunları naklediyor: "Heveslerine uyan kişilerle beraber olmayın, onlarla tartışmaya girmeyin. Sapıklıklarının size bulaşması konusunda güven içinde olmayacağınız gibi, bildiğiniz doğruları değiştirmeyecekleri konusunda da güven içinde olamazsınız."[1397] Başka bir konuşmasında Eyyûb es-Sahtiyânî şöyle diyor: "Allah'a yemin olsun fakihlerden öylelerini gördüm ki; derin anlayış ve ince düşüncenin zirvesindeydiler."[1398]

- Din Kardeşleriyle Karşılaşmaktan Büyük Mutluluk Duyması

Eyyûb es-Sahtiyânî şöyle diyor: Hac mevsimine olan sevgimi arttıran sebeplerden birisi de o dönemde din kardeşlerimle görüşmem ve onlarla başka zamanlarda diğer insanlarla konuşmadığım meseleleri konuşmamdır.[1399]

- İbadeti

Eyyûb es-Sahtiyânî ibadetlerini gerektiği gibi yerine getiren ve çokça ibadet eden bir kişi olarak tanınmaktaydı. İbadetlerini insanların görmeyecekleri ortamlarda gizlice yerine getirme konusunda son derece itinalı davranmaktaydı. İnsanların Rabbine samimiyetle bağlanır, ibadetlerini dünyeviliklerden arındırırdı.[1400] Basra halkının önde gelenlerinden birisiydi. Etbâu't-Tâbiînden olan Eyyûb es-Sahtiyânî, ibadetlerine özen gösterirdi. İlim ve faziletle tanınmaktaydı.[1401] Çok defa hac ve

1392 Hilye c. III, s. 4
1393 A.g.e. c. III, s. 6
1394 Târîhu't-Tasavvufi'l-İslâmî, s. 189
1395 Hilye c. III, s. 9
1396 A.g.e.
1397 Süleyman el-Arabî
1398 İbn Vaddâh, el-Bida' ve'n-Nehy Anhâ, s. 48
1399 el-İmâm Eyyûb es-Sahtiyânî, s. 48
1400 A.g.e. s. 50
1401 Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr, s. 150

umre yapmıştı. Bu konuda Hz. Peygamberin "Hac ve umreyi art arda yapın"[1402] buyruğuna tâbi oluyordu. Eyyûb esSahtiyânî kırk sene hac yaptı.[1403] Geceleri namaz kılar ve bu konuda son derece dikkatli davranırdı. Gece sabaha kadar namaz kılar ve sabah olmak üzereyken okuyuşunu duyan sanki yeni kalkmış zannederdi. O kadar canlı bir şekilde gecesini ihya ederdi.[1404]

- Zühdü

Eyyûb es-Sahtiyânî şöyle diyor: "Dünyada züht üç şeyle olur: Bunların en çok sevgiye layığı, Allah'a yönelik olanıdır. Birincisi ve en yücesi Allah'a yönelik olanıdır. Bu, zühdün en büyüğüdür. İkincisi, Allah'tan başka varlıklara, idarecilere, putlara ve taşlara tapmak, üçüncüsü de Allah'ın haram kıldığı şeyleri alıp vermektir." Eyyûb esSahtiyânî sonra oradaki insanlara döndü ve "Ey kurrâ topluluğu sizin zühdünüz işte budur! Allah katındakilerin en kötüsü! Züht, Allah'ın helâl kıldığı şeylerde olmalıdır."[1405]

- Hasan-ı Basrî'nin Eyyûb es-Sahtiyânî hakkındaki şahitliği

Hasan-ı Basrî'nin Eyyûb es-Sahtiyânî hakkındaki sözleri şöyledir: "Bu, gençlerin efendisidir."[1406] "Eyyûb, Basralı gençlerin efendisidir." Eyyûb es-Sahtiyânî'nin, hocası Hasan-ı Basrî hakkındaki sözleri de şöyledir: "Hasan-ı Basrî'nin ağzından çıkan sözler âdeta inci gibiydi. Ondan sonra konuşanların sözleri, onun sözüne nispetle kusmuk mesabesindeydi."[1407] "Hasan-ı Basrî'nin yanında dört yıl kaldım. Ancak heybetinden dolayı, bu dört yıl içinde kendisine soru soramadım."[1408]

- Eyyûb es-Sahtiyânî'nin Vefatı

Eyyûb esSahtiyânî Allah'a ibadetle, öğrenimle, öğretimle, eğitimle, Allah korkusuyla, Sünnete bağlılıkla, Ehli Sünneti yüceltmekle, heva ve heves ehline karşı çıkmakla, Allah için samimiyetle ilim ve amele yönelmekle geçen bir ömürden sonra hicrî yüz otuz bir senesinde Basra'da yakalandığı taun hastalığı sebebiyle öldü.[1409] Ebû Nuaym, Hammâd b. Zeyd'den nakille şöyle diyor: Cuma günü, Cuma namazından önce Meymun, Ebu Hamza'ya uğradı ve "Dün gece Ebubekir'le (ra) Ömer'i (ra) rüyamda gördüm" dedi. O ikisine, "Size bir haber mi geldi?" dedim. "Eyyûb esSahtiyânî'nin cenaze namazını kılmaya geldik." dediler. O kişi, Eyyûb es-

1402 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 167
1403 Hilye, c. III, s. 5
1404 el-Ma'rife ve't-Târîh, c. II, s. 241
1405 Hilye, s. III, s. 7
1406 Tabakât, c. VII, s. 247
1407 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 577
1408 Hilye, c. III, s. 11
1409 el-Vâfi Bi'l-vefeyât, c. X, s. 54, 55
1410 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. VI, s. 23
1411 A.g.e. c. V, s. 362

Sahtiyânî'nin öldüğünü bilmiyordu. Kendisine önceki gece Eyyûb'un öldüğü haber verildi.[1410]

• **Mâlik b. Dînâr:** Mâlik b. Dînâr önde gelen âlimlerden, Tâbiînin güvenilir ravilerinden birisi olarak tanındı. Mushaf kâtiplerinin ileri gelenlerindendi. Bu yönüyle tanınmıştı.[1411]

*** Mâlik b. Dînâr'dan nakledilen haberler ve sözler**

- Övgü ve Yergiden Etkilenmeme

Mâlik b. Dînâr şöyle diyor: "İnsanları tanıdığım andan bu yana, hiçbirisinin övgüsünden dolayı sevinmedim ve hiçbirisinin yergisinden dolayı üzülmedim. Çünkü öven de yeren de aşırı gitmektedir. Âlim ilmi, amel etmek için öğrendiğinde kazançlı çıkmıştır. Ancak kişi ilmi amel etmek için değil de başka amaçlarla öğrenirse, bu ilim o kişinin gururunu arttırmaktan başka işe yaramaz."[1412]

- Kalbin Hüzünlenmesi

Mâlik b. Dînâr şöyle diyor: "Hüzünlenmeyen, üzülmeyen kalp harap olmuş demektir. Kim dünyanın süsünden uzaklaşırsa, heva ve hevesleri karşısında galip gelir."[1413]

- Çalmak için geldi, biz onu çaldık

Anlatıldığına göre, Mâlik b. Dînâr'ın evine bir hırsız girmiş, ancak çalacak hiçbir şey bulamamıştır. Mâlik, "Dünyalık bir şey bulamadın! Âhiretini de perişan ettin" diye seslenince hısız "Evet!" dedi. Mâlik "Abdest al ve iki rekat namaz kıl" dedi. Hısız, Mâlik'in söylediği gibi abdest aldı, iki rekât namaz kıldı, yanında biraz oturdu ve ardından birlikte mescide gittiler. "Bu kim?" diye sorulduğunda Mâlik b. Dînâr "Çalmaya geldi, biz onu çaldık!" cevabını vermiştir.[1414]

- Allah'ı Bilmek, Dünyadaki Her Şeyden Güzel

Mâlik b. Dînâr şöyle demiştir: "Dünyada yaşayanlar oradan göçüp gittiler ancak en tatlı şeyin hazzını alamadılar." Bu sözler karşısında kendisine, "Dünyadaki her şeyden daha güzel olan nedir?" diye sorulduğunda "Allah'ı bilmek!" dedi.

- Enes b. Malik'in Mâlik b. Dînâr'ı Sevmesi

Mâlik b. Dînâr şöyle diyor: "Ben, Sâbit ve Yezid erRakkâşî birlikte Malik b. Enes'e gittik. Bize baktı ve ardından şöyle dedi: "Hz. Muhammed'in ashabına ne kadar da benziyorsunuz! Siz benim için fazilet bakımından sizlere denk olmayan birçok çocuğundan daha fazla sevgiye layıksınız. Sizin için seher vakitlerinde dua edeceğim."[1415]

1412 A.g.e.
1413 A.g.e. c. V, s. 363
1414 A.g.e.
1415 A.g.e. c. V, s. 364.

- Geçim Kaynağı

Mâlik b. Dînâr dört ayda bir mushaf yazıyor, ondan aldığı ücretle yiyeceğini karşılıyordu. Senede iki felslik tuz kullanıyordu.[1416]

- Vefatı

Mâlik b. Dînâr yüz yirmi yedi yılında vefat etmiştir. Yüz otuz yılında öldüğünü söyleyenler de vardır.[1417] Ehli Sünnet âlimlerinden birisiydi. Onunla ilgili olarak kendisine nispet edilen İslâm'ın ruhuyla İslâmi olmayan unsurları birbirine karıştırdığı ve yazısında tahsis yoluna başvurduğu yönündeki zayıf haberleri dikkate almamak gerekir. Bunların aksine hayatı, Mâlik b. Dînâr'ın önde gelen tasavvuf insanlarından birisi olduğunu göstermektedir. Diğer yandan o, Hasan-ı Basrî'nin öğrencilerinden birisi olduğu gibi, Enes b. Mâlik'in, Ahnef b. Kays'ın, Saîd b. Cübeyr'in, Muhammed b. Sîrîn'in, Kasım b. Muhammed'in ve diğer Ehli Sünnet âlimlerinin de öğrencisidir.

• **Muhammed b. Vâsi':** Muhammed b. Vâsi' örnek insan, Rabbanî önder olarak bilinir. Onunla ilgili gerekli açıklamaları Abdülmelik dönemindeki fetih hareketleri bağlamında yapmıştım. Muhammed b. Vâsi', Kuteybe b. Müslim'in or- dusundaydı, bir süre Horasan'da ikamet etti.[1418] Onunla ilgili olarak Mâlik b. Dînâr şöyle demiştir:

"Kur'an okuyan kişiler üç çeşittir: Allah rızası için okuyan, dünyalık için okuyan ve devlet başkanının beğenisini kazanmak için okuyan. Ey insanlar! Bana göre Muhammed b. Vâsi' Allah rızası için okuyanlardandır."[1419] Hasan-ı Basrî Muhammed b. Vâsi'i, "Zeynü'lkurrâ"[1420] olarak isimlendirmekteydi. Muhammed b. Vâsi'in sözlerinden bazıları şöyledir: "Kişi kalbiyle Allah'a yöneldiğinde, Allah da kulların kalplerini o kişiye yöneltir." "Dua ve takva ile yapılan küçük bir amel, insan için yeterlidir."[1421]

Bunlar Hasan-ı Basrî'nin tasavvuf alanında bilinen en meşhur öğrencileridir. Bu kişilerin insanlar ve genel olarak toplum üzerinde büyük etkileri olmuştur. Günümüzde bu ilmin ihyasına şiddetle muhtacız. Çünkü zamanımızda tasavvuf ilmiyle meşgul olanlar oldukça azalmıştır.

Diğer yandan bu alanda bozuk inanç, hatalı tasavvur ve eğri düşüncelere sahip insanların etkileri yoğunluk kazanmıştır. Ümmet övülmüş, aslı ve ayrıntıları itibariyle

1416 A.g.e.
1417 A.g.e.
1418 Târîhu't-tasavvufi'l-İslâmî, s. 217
1419 Hilye, c. II, s. 345
1420 Kur'an okuyanların en iyisi, süsü. Bkz. Târîhu't-Tasavvufi'l-İslâmî, s. 214
1421 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. VI, s. 121

Kur'an'a, Sünnete, sahabenin uygulamalarına ve onları takip eden dinde derinleşmiş âlimlerin metotlarına dayanan bir eğitim yöntemine çok muhtaçtır. Ancak bu şekilde maddi saldırılar ve uluslararası, ulusal ve yerel basın yayın araçları vasıtasıyla servis edilen şehevî azgınlıklar karşısında korunmuş olarak mukavemet edebilecek bir yapıyla durulabilir. Ayrıca; ümmetinin uyanışını sağlayacak adımlardan birisi de ümmetin fertlerinin şehvetlerini boğazlamaları, nefislerini mânevi hastalıklardan arındırmaları, kalplerini yüksek mânalarla ve ümit, korku, samimiyet, âlemlerin Rabbine sığınma gibi kalbî amellerle canlandırmalarıdır.

4- Hasan-ı Basrî'nin Mûtezile'den Uzak Oluşu

Mûtezile âlimleri Hasan-ı Basrî'nin kader konusundaki görüşünün kendi görüşleriyle aynı olduğunu ve bu sebeple onun da Mûtezile'ye mensup olduğunu söylemektedirler. Rivayet ettiklerine göre Dâvud b. Hind şöyle demiştir: "Hasan-ı Basrî'nin şöyle söylediğini işittim: Günahlar dışında her şey kaza ve kadere göre olmaktadır."[1422] Hasan-ı Basrî'nin Abdülmelik b. Mervân'a gönderdiği mektuplardan bahseder, bu mektupta kendisinin kader hakkındaki görüşlerini Mûtezile mezhebinin ilkeleri doğrultusunda beyan ettiğini söyler ve bu mektupların meşhur olduğunu iddia ederler.[1423] Muhammed Ebû Zehra, Hasan-ı Basrî'nin kader konusunda mutezile ile aynı görüşleri sergilediği yönündeki iddiaları azimli ve derinlemesine bir çalışmayla ortaya koydu, delilsiz iddiaları delillerle cevapladı. Bu deliller şöyledir:

• **Mûtezile Âlimleri Hasan-ı Basrî'yi Kesin Olarak Kendilerine Nispet Etmemektedirler:** Bu bağlamda İbn Murtezâ'yı görüyoruz. Kendisine Hasan-ı Basrî ve kaderle ilgili görüşü hatırlatıldığında şöyle demiştir: "Eyyûb es-Sahtiyânî, Hasan-ı Basrî'ye gitmiş ve kaderle ilgili sorular sormuş. Hasan-ı Basrî de kendisinden kaderle ilgili sorular sormamasını istemiştir. Siz bunu delil olarak getiriyorsunuz. Ben de diyorum ki; Hasan-ı Basrî'nin kaderle ilgili konuşmayı yasaklamasının sebebi, devlet başkanından korkmasıdır."[1424] Her zaman hakkı söyleyen Hasan-ı Basrî'nin devlet başkanından korkması mümkün müdür?

• **Şehristânî'nin, Hasan-ı Basrî'ye Nispet Edilen Mektuplarla İlgili Açıklaması:** Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen ve halife Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı söylenen bir mektup gördüm. Mektuba göre, kendisine kader ve cebir konuları sorulmuş, Hasan-ı Basrî de Kaderiye'nin görüşleri doğrultusunda cevap vermiştir. Bu açıklamaları Kur'an'dan âyetlerle ve aklî çıkarımlarla desteklemiştir. Bu mektup belki Vâsıl b. Atâ'ya ait olabilir. Çünkü Hasan-ı Basrî hayır ve şerriyle kaderin Allah'tan olduğu konusunda selefe muhalefet etmiyordu. Bu durum üzerinde Ehli Sünnetin icması

1422 el-Mahmûd, el-Kazâ ve'l-Kader, s. 185
1423 el-Kazâ ve'l-Kader fî Dav'i's-Sünneti ve Mezhebi'n-Nâs, s. 186
1424 el-Meniyye ve'l-Emel, s. 15

vardır.[1425] Bu mektupların Hasan-ı Basrî'ye ait olduğu konusunda sahih bilgiler bulunmamaktadır. Mûtezile âlimleri munkatı rivayetlere dayanarak Hasan-ı Basrî'ye birçok görüş nispet etmektedirler. İbn Murtezâ, Mutezilenin adalet ve tevhit görüşlerini savunan âlimleri sıralar, Hasan-ı Basrî'yi de bunlar arasında zikreder ve onunla ilgili uzunca bilgiler verir. İbn Murtezâ, Hasan-ı Basrî'nin Mûtezile'nin adalet görüşünü savunduğunu ispat için şöyle diyor: "Ali b. el-Ca'd'ın rivayet ettiği bilgiler Hasan-ı Basrî'nin adaletle ilgili görüşlerini ortaya koyan delillerdendir." Belirtildiğine göre Hasan-ı Basrî, "Kim, günahların Allah'tan olduğunu söylerse, kıyamet günü mahşer yerine, yüzü kapkara bir şekilde getirilir" dedi ve şu âyeti okudu: **"Kıyamet günü Allah'a karşı yalan söyleyenleri görürsün, yüzleri kapkara kesilmiştir. Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok!"**[1426] Ali b. elCa'd Hasan-ı Basrî'den nakil yapmakta, anlattıklarını ondan duyduğunu söylemektedir. Hâlbuki el-Ca'd, ne Hasan-ı Basrî'yle karşılaşmış ne de ondan ders almıştır.[1427] Bu rivayetler munkatıdır.[1428]

• **İbn Kuteybe'nin Hasan-ı Basrî'den Naklettiği, Kaderle İlgili Konuşmalar:** İbn Kuteybe, Hasan-ı Basrî'nin kaderle ilgili açıklamalarını incelemiş, bunun ardından Atâ b. Yesâr ve Ma'bed el-Cühenî'nin Hasan-ı Basrî'ye geldiklerini belirtmiştir. Bu karşılaşmada Atâ ve Ma'bed Hasan-ı Basrî'ye açıklamalar yapıyor ve sorular soruyorlardı. Konuşma şöyledir:

Atâ ve Ma'bed: "Ey Ebû Saîd! İdareciler Müslümanların kanlarını akıtıyor, mallarını alıyor, dilediklerini yapıyor ve ardından da 'Bütün yaptıklarımız Allah'ın belirlediği kadere göre oluyor, biz suçlu değiliz, kaderimizi yaşıyoruz' diyorlar."

Hasan-ı Basrî: "Allah düşmanları yalan söylüyorlar!"[1429]

İbn Kuteybe böyle veya buna benzer çok sayıda rivayetin bulunduğunu belirtmektedir.[1430]

Hasan-ı Basrî hakkında, yukarıdakine benzer bir rivayet şöyledir: Hasan-ı Basrî, "Allah, Hz. Muhammed'i Araplara gönderdi. Onlar kader ve icbar fikrini savunur ve 'Onlar yokken Allah'ın dilediğini, kendilerini o işi yapmaya sevk ettiğini ve bunu emrettiğini' iddia ederlerdi" diyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Çirkin bir iş işledikleri vakit, 'Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz**

1425 el-Kazâ ve'l-Kader fî Dav'i's-Sünneti ve Mezhebi'n-Nâs, s. 186
1426 Zümer Suresi, 39/60
1427 A.g.e. s. 187
1428 A.g.e.
1429 A.g.e.
1430 A.g.e.

şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"[1431] Hasan-ı Basrî'nin bu iki rivayetteki sözleri, onun kaderi olduğunu gösterir mi?

Bunun cevabı açıkça ortadadır. Çünkü Hasan-ı Basrî kaderi böyle açıklayanların isyankâr olduklarını, dinden çıktıklarını söylemekteydi. Muhakkak ki diğerlerinin delilleri bâtıl, Hasan-ı Basrî'nin sözleri ise haktır.[1432] İbn Teymiye'nin konuya işaret eden açıklaması şöyledir: "Birçok âlim, olmadıkları halde, Kaderiyye mezhebine mensup olmakla suçlanmıştır. Bu kişiler, günahların kader gerekçesiyle mâsum gösterilmeye çalışılması yönündeki yaklaşımlara kesinlikle karşı çıkmışlardı." Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel için, "İbn Ebî Züeyb Kaderîdir." demişlerdir. İnsanlar arasında günahlar yaygınlaşmıştı. Bu sebeple Hasan-ı Basrî'ye de Kaderî demişlerdir.[1433]

• **Bu İddiaya Aykırı Başka Rivayetler:** Ğufra'nın kölesi Ömer şöyle diyor: Kaderciler açıklamaları kendi yaklaşımlarına aykırı olduğu halde, Hasan b. Ebî Hasan'ı sahipleniyorlardı. Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: "Ey Âdemoğlu! Allah'ın memnun olmadığı kişiden memnun olma! Allah'a isyan eden kişiye itaat etme! Allah'ın üstünlüğüne rağmen, kimseyi övme! Allah'ın sana vermediği şey hakkında başkasını kınama! Allah, yaratmayı ve yaratılanları var etti. Varlıklar, onun yarattığı hal üzere zaman içinde akıp gitmektedir. Eğer hırslı, çalışmayla rızkını artıracağını düşünen varsa, hırsıyla ömrünü artırsın, rengini veya parmak uçlarındaki izleri değiştirsin de görelim.[1434]

• **Mûtezile'nin Görüşlerini Beş Esas Olarak Bir Araya Getirmesi:** Hasan-ı Basrî "elmenzile beyne'lmenzileteyn"[1435] şeklinde ifade edilen görüşü bid'at olarak kabul ediyor ve bu inanca sahip olanların Ehli Sünnet akidesinin dışına çıktıklarını söylüyordu. Bundan dolayı Vasıl b. Atâ, Hasan-ı Basrî'ye muhalefet etmiş ve onun meclisinden ayrılmıştır. Durum böyle olunca, nasıl Hasan-ı Basrî Mûtezile'ye müntesip bir âlim olabilir![1436]

• **Bazı Mûtezile Bilginlerinin Hasan-ı Basrî'ye karşı tavırları:** Bir kısım Mûtezile âlimleri Hasan-ı Basrî'ye karşı tavır almışlardır. Abdullah b. Ahmet, Sünnet bölümünde, bununla ilgili birçok rivayeti nakletmiştir. Belirttiğine göre, Hamîd şöyle diyor: Hasan-ı Basrî Mekke'ye geldi. Onu gördüklerinde, Mekke'nin fakihleri Hasan b. Müslim ve Abdullah b. Ubeyd, "Şayet Hasan-ı Basrî ile konuşsak,

1431 Araf Suresi, 7/28
1432 A.g.e.
1433 Minhâcü's-Sünne, c. I, s. 362
1434 Tabakât, c. VII, s. 175
1435 Büyük günah işleyen müminin iki konum arasında bir yerde olmasıdır. Ölmeden tövbe ederse cennete gider. Ancak tövbe etmeden ölürse kâfir olmuştur, cehennemliktir.
1436 Mevkıfu'l-Mu'tezile Mine's-Sünneti'n-Nebeviyye, s. 27

bir gün dinlesek" diyorlardı. Ben Hasan-ı Basrî'ye, "Ey Ebû Saîd! Kardeşlerin seninle bir gün konuşmak istiyorlar" dedim. Hasan-ı Basrî "Olur, başım gözüm üstüne" dedi. İnsanlar toplandı ve Hasan-ı Basrî konuşmaya başladı. Ne o günden önce ne de o günden sonra öyle büyük bir kalabalık görmedim. Kendisine uzun bir sahifeyi sordular. Bir mesele dışında hiçbir hata yapmadı. Bir adam şöyle dedi: "Ey Ebû Saîd! Şeytanı kim yarattı?" Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Subhanellah! Subhanellah! Allah'tan başka yaratan var mı? Muhakkak ki şeytanı da hayrı da şerri de yaratan Allah'tır." İçlerinden bir adam şöyle dedi: "Allah onları kahretsin! Hoca hakkında yalan uydurmuşlar."[1437]

Hamîd, bu haberi nakleden Amr b. Abdullah'ın Hasan-ı Basrî hakkındaki haberlerine itibar edilmemesi gerektiğini, onun Hasan-ı Basrî hakkında yalan söylediğini ifade etmektedir.[1438] Abdullah b. Ahmed, Hammâd b. Zeyd'in şöyle dediğini rivayet ediyor: Eyyûb es-Sahtiyânî'ye Amr b. Ubeyd'in Hasan-ı Basrî'den sarhoşun nebizden dolayı cezalandırılamayacağı yönünde rivayette bulunduğu söylendi. Eyyûb esSahtiyânî bunun yalan olduğunu, kendisinin Hasan-ı Basrî'den nebizden dolayı kişiye ceza uygulanacağı yönündeki görüşünü duyduğunu söyledi.[1439]

Burada belirtilen rivayetler ve belirtilmeyen daha birçok rivayet, Hasan-ı Basrî'nin Kaderiyye'den olduğu ve onların görüşlerini benimsediği yönündeki iddiaların doğru olmadığını göstermektedir.[1440] Bu tavırla Mûtezile taraftarları, Hasan-ı Basrî'yi kendi mezheplerinden göstermek suretiyle şereflenmeyi ve kendi değerlerini yükseltmeyi amaçlamaktadırlar. Yoksa nasıl Hasan-ı Basrî'yi kendilerinden sayabilirler ki![1441] Mûtezile âlimleri Hasan-ı Basrî ile birlikte, daha birçok Ehli Sünnet mensubunu kendi mezheplerindenmiş gibi göstermişlerdir. Öyle ki; Râşid Halifelerden ve sahabeden birçok kişinin kendi mezheplerine mensup olduklarını söylemişlerdir.[1442] Raşit Halifelerin ve sahabenin Mûtezile'ye nispet edilmesinin altında, bu mezhebin takva ehli için en uygun ve en iyi mezhep olduğunu ortaya koyma fikri bulunmaktadır.[1443] İlim öğrencileri ve Müslümanlar bilmektedirler ki;

Raşid Halifeler ve sahabe Mutezile'den ve onların yaklaşımlarından uzaktırlar. Bu suçlamalar asılsızdır. Sahabe Hz. Muhammed'in sünneti üzere yaşamış Ehli Sünnet âlimlerinin efendileridir.

5- Hasan-ı Basrî'ye Göre Adaletli Devlet Başkanı

Ömer b. Abdülaziz hilafet görevini üstlendiğinde, Hasan-ı Basrî'nin ona yakın

1437 Abdullah b. el-İmâm Ahmed, Sünnet, c. II, s. 126
1438 A.g.e. c. II, s. 131
1439 A.g.e. c. II, s. 132
1440 el-Kazâ ve'l-Kader fî Dav'i's-Sünneti ve Mezhebi'n-Nâs, s. 189
1441 A.g.e.
1442 A.g.e.
1443 Abdurrahman Bedvî, Mezhebü'l-İslâmiyyîn, c. I, s. 40

durduğunu, vaaz ve irşatlarla yeni halifeyi yönlendirdiğini ve kendisine adaletli devlet başkanının kullanabileceği yöntemleri izah ettiğini görüyoruz. Bu, yeni halifeyi kabul etme mânası taşıyan bir yaklaşımdır. Islahatçılara yardım için koşan Rabbani âlimden beklenen bir tavırla, İslâm'ın zaferi için doğru davranışları beyan etmiştir. Bu bizlere Hasan-ı Basrî'nin İslâmî şahsiyetinin ne kadar olgun olduğunu göstermektedir. Öyle ki; cihada, eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmıştır. Hayatında, insanlar arasında toplumsal ıslahat ekolünün önderi konumundaydı. Kalplerdeki hastalıklara ve tedavisine önem verdi. Zalim devlet başkanlarına karşı siyasi isyanların ortaya çıkmasında olumlu görüşü bulunmaktaydı.

Ömer b. Abdülaziz'e yakın durması, onu desteklemesi ve onun yanında olması, ıslahat prensiplerine ve Ömer b. Abdülaziz'in önderliğini yaptığı yenilik hareketine yönelmesi, siyasi şahsiyetini en açık biçimde ortaya çıkarmıştır. Hasan-ı Basrî'nin Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı mektup şöyledir: "Ey Müminlerin halifesi! Muhakkak ki Allah âdil devlet başkanını eğrilikleri düzeltmekle, zalimlere engel olmakla, bütün fesat unsurlarını ortadan kaldırmakla, zayıflara destek olmakla ve mazluma insafla görevlendirdi. Ey Müminlerin halifesi! Adaletli devlet başkanı, develerine karşı şefkatli bir çoban gibidir. Şefkatli çoban develerini en güzel meraya götürür, hayvanları onlara zarar verebilecek şeylerden korur, yırtıcı hayvanlardan, şiddetli sıcaktan ve soğuktan uzak tutar.

Ey Müminlerin halifesi! Adaletli devlet başkanı, küçüklüğünde çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak için koşan, onları öğreten, onlar için çalışan, evlatları için ölümünden sonrana mal biriktiren şefkatli bir baba gibidir. Ey Müminlerin halifesi! Adaletli devlet başkanı şefkatli, çocuklarını gözeten, zorluklarla dokuz ay karnında taşıyan, acılarla doğuran, emziren, onlar için gece uykusuz kalan, onların afiyette olmasıyla sevinen, şikâyetleriyle üzülen merhametli bir anne gibidir. Ey Müminlerin halifesi! Adaletli devlet başkanı, yetimlerin vasîsi gibidir. Yoksulların dertleriyle üzülür. Küçükleri eğitir, büyüklere yardımcı olur. Ey Müminlerin halifesi! Adaletli devlet başkanı, bedendeki kalp gibidir. O iyi olursa bütün beden iyi olur. O bozuk olursa, bütün beden bozuk olur, fesada uğrar. Ey Müminlerin halifesi! Adaletli devlet başkanı, Allah ile kulları arasında üzerine düşen görevi yerine getirir. Allah'ın kelâmını duyar ve insanlara duyurur. Allah'ın emirlerini görür ve insanlara gösterir. Allah'a bağlanır ve insanları hakka yöneltir. Ey Müminlerin halifesi! İdareciliği kendisini güven için hissetmeye sevk eden, malını ve ailesini kayırmaya yönelen, bunun sonucunda da malından ve ailesinden ayrı kalan kimse gibi olma.

Ey Müminlerin halifesi! Bil ki Allah, çirkinlikleri ve pislikleri önlemek için sınırlar, cezalar belirlemiştir. Bu sınırlara uyar, cezaları verirsen toplum nasıl olur! Allah kısasta hayat olduğunu, hayatın düzen içinde devamı için bazen kısas uygula-

masının gerekeceğini bildirmiştir. Kısasla cezayı hak edenleri öldürdüğünde kim bundan sakınmaz!

Ey Müminlerin halifesi! Ölümü ve sonrasını düşün. Orada gücünün olmadığını ve yardımcının da bulunmadığını tefekkür et. Ölüm ve ondan sonraki büyük korku günü için azık olarak hayırlı ameller gönder. Ey Müminlerin halifesi! Bil ki; senin orada şimdi bulunduğundan farklı bir konumun vardır. Orada uzun süre ikamet edersin. Sevdiklerin senden uzaklaşırlar. Tek tek ayrılır giderler ve tek başına kalırsın. Önceden, kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve oğlundan kaçtığı gün sana fayda sağlayacak hayırlı ameller gönder. Ey Müminlerin halifesi! Kabirlerdekilerin çıkarıldığı, gönüllerde saklananların ortaya döküldüğü, sırların açığa çıkarıldığı günü düşün. O gün insan, büyük küçük yaptığı her şeyin amel defterinde kayıtlı olduğunu görür. Ey Müminlerin halifesi! Ecelden ve ölüm vaktinden önce sana bir imtihan süresi verilmiştir.

Ey Müminlerin halifesi! İnsanlar arasında cahiliye âdetlerine göre hükmetme. Onlara yönelik uygulamalarından zalimlerin adımlarını takip etme. Büyüklenenleri zayıfların üzerine musallat etme. Çünkü onlar sözleşme ve zimmet anlaşmalarına riayet etmezler. Başka ağırlıklarla birlikte kendi ağırlıklarını ve başkalarının yükleriyle birlikte kendi yüklerini taşıman gerekir. Dünya nimetlerine dalmış kimselerin durumları seni aldatmasın. Âhiretindeki güzellikleri gidererek, dünyada güzel nimetler yiyorlar. Bugün elinde bulunan kudret ve kuvvete değil, yarın âhirette ölümden sonra, Allah'ın, meleklerin ve peygamberlerin önünde, bütün yüzlerin ona yöneldiği günde sahip olacağın kudrete bak.

Ey Müminlerin halifesi! Benim bu öğütlerim, benden önceki kötülüğü nehyeden salih kişilerin öğütlerinden ibarettir. Sana olan şefkatimden ve nasihat etme isteğimden dolayı söylemem gereken her şeyi söyledim, yapmam gereken bütün uyarıları yaptım. Gönderdiğim mektup, deva gibidir. Seven kişi sevdiğine, şifa bulsun diye acı ilaçlar içirir. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun ey müminlerin halifesi!"[1444]

Bu mektuptaki temel vurgular:

- Muhakkak ki devlet başkanının en önemli niteliği adaletli olmaktır. Fakat bu, baba şefkatiyle bitişik bir adalettir.

- İnsanlar içinde Allah'ın belirlediği sınırlara en fazla uyması gereken kişi, devlet başkanıdır. Çünkü eğer devlet başkanı Allah'ın emirlerine uymazsa, halkın uymaması da son derece normal karşılanır.

- Devlet başkanı, kısas cezasının uygulayıcısıdır. Devlet başkanının haksız yere

1444 İbnü'l-Cevzî, el-Hasanü'l-Basrî, s. 56

kimseyi öldürme yetkisi yoktur. Kısasta hayat vardır. Hayat şartlarının daha elverişli ve yaşanabilir hale gelmesi konusunda kendisine vekâlet verilen kişinin haksız yere cana kıyması nasıl mümkün olabilir!

- Ümmetin selameti devlet başkanının selametine bağlıdır. Aynı şekilde toplumun fesadı da idarecinin bozulmasıyla paraleldir. Devlet başkanının fiillerinden sorumlu olması, aynı zamanda bütün halkın fiillerinden de sorumlu olması anlamına gelir. Ne büyük sorumluluk!

- Bu sorumluluğun özellikle de valilerin tayini konusunda ortaya çıktığı gözükmektedir. Tayin edilen valiler ve diğer görevlilerin işledikleri suçlardan dolayı birinci derecede sorumlu, devlet başkanıdır. Bu sebeple, devlet başkanının baskıcı kişileri zayıf halk üzerine musallat etmemesi, onları vali veya görevli olarak seçmemesi gerekir. Çünkü baskıcı kişiler haram sınırını gözetmedikleri gibi, uygulama ve hükümlerinde Allah'ın sınırlarına riayet etmeyi de düşünmezler. Eğer devlet başkanı böyle baskıcı kişileri vali olarak görevlendirirse, kendi yüküyle beraber, onların günahlarının yüklerini de taşımak zorunda kalır.[1445]

6- Hasan-ı Basrî, Ömer B. Abdülaziz'e Dünyayı Tavsif Ediyor

Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülaziz'e dünyanın niteliklerini açıkladığı bir mektup göndermiştir. Mektup şöyledir:

Ey Müminlerin halifesi! Dünya intikal yurdudur, ebediyen ikamet yurdu değildir. Hz. Âdem'in ceza olarak indirildiği dünyadan sakın! Dünya'yı isteyen, bir gün onu terk etmek zorunda kalır. Dünyanın zengini Allah huzurunda fakirdir. Ailesinden dolayı dünyada üstün ve saldırılardan korumuş olan, imtihanı kaybettiğinde âhirette kendisini zelil olarak bulur. Ait olduğu topluluktan ayrılır. O kişi bilmeyenin yediği, cahilin yöneldiği zehir gibidir. Allah'a yemin olsun ki; ölümü onun vesilesiyledir. Ey Müminlerin halifesi! O durumda yaraları iyileştiren ilaç gibi ol! Uzun süreli kötülüktense, kısa süreli iyiliği koru. Başlangıçta sabır, bela ihtimalinden daha kolaydır. Anlayışlı kişi bu durumdan sakınır. Görünen süslere aldanmaz. Çünkü dünya, ayrılık ve aldanmadan ibarettir. Kişi emellerinin saldırısına uğramış, kendisini yakacak odunlar ona güzel gösterilmiştir. Dünya, insanların bakışlarının üzerinde toplandığı, kalplerin kendisi için attığı eşlerini öldüren bir damat gibidir. Hz. Muhammed'i hak olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki; dünyanın ağırlıkları insanı öldürür.

Ey Müminlerin halifesi! Mücadele ettiğinde Allah'tan sakın. İşlerin istediğin gibi gitmeyip başarısız olduğunda da Allah'tan sakın. Dünya rahatlığı insanı şiddetli sıkıntılara ve belalara götürür. Ebedi olma hırsı, kişiyi helake ve yokluğa sürükler.

1445 Târîhu't-Tasavvufi'l-İslâmî, s. 180

Ey Müminlerin halifesi! Bil ki; dünyadaki kuruntular yalandan ibarettir. Oradaki emeller ve istekler batıldır, geçersizdir. Dünyanın saflığı keder, yaşantısı yüktür. Dünyayı ve dünyalıkları bırakan kişi başarılırdır. Dünyaya sımsıkı sarılan, onun içinde boğulmuş, helâk olmuştur. Akıllı kişi, Allah'tan gerektiği gibi korkan, ondan sakınan, fanilik yurdundan beka yurduna kaçandır. Ölüm anında o kişiye kesin bilgi gelir. Ey Müminlerin halifesi! Dünya, ceza yurdudur. Aklı olmayanlar dünyalık menfaatler için bir araya gelirler. İlmi olmayan kişi dünyalıklarla gururlanır. Akıllı, zeki insan yanında ilaç bulunduran kişi gibidir. Bu kişi afiyette olmayı istediği ve kötü sondan korktuğu için, ilacın acılığına sabreder. Ey Müminlerin halifesi! Dünya, rüyadan ibarettir. Âhiret ise uyanıklıktır. İkisi arasında ölüm bulunmaktadır. Ey Müminlerin halifesi! Ben sana el-Hakîm'in sözünü söylüyorum:

Büyüklük sahibinden kurtulmuşsan da,

Bu, gerçekten kurtulduğun anlamına gelmez!"

Mektubu okuduğunda Ömer b. Abdülaziz gözyaşlarını tutamadı ve ses verip ağlamaya başladı. Öyle ki; çevresindeki insanlar ona acıdılar. Ömer b. Abdülaziz "Allah Hasan'a merhamet etsin! Bizi uykudan uyandırıyor, gaflet tehlikesine karşı uyarıyor. Allah'a yemin olsun ki; nasihatlerinde şefkatli, öğütlerinde doğru ve açık sözlüdür" dedi.

Ömer b. Abdülaziz bu mektuba cevap olarak şunları yazdı: "Faydalı nasihatlerin bana ulaştı ve onlarla şifa buldum. Dünyayı gerektiği gibi nitelendirdin. Akıllı insan, dünyada kalbi titreyerek yaşayandır. Sanki üzerine ölüm yazılan her kişi ölmüş gibi! Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun."

Halifenin cevap mektubu ulaştığında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Hakkı söylemesi ve öğüdü kabul etmesiyle, halife Allah katında kazançlı çıkmıştır. Allah, halifelik makamını nasip etmek suretiyle kendisini yücelmiş, onun idaresiyle ümmete merhamet etmiş, onu bereketli kılmış, rahmet kaynağı eylemiştir."[1446] Hasan-ı Basrî'nin Ömer b. Abdülaziz'e gönderdiği diğer bir yazısı şöyledir: "En büyük korku ve talep edilen iş önündedir. Bu konuda durumu inceleyip son derece dikkatli davranmak gerekir. Çünkü sonunda ya kurtuluş ya da helâk vardır."[1447]

7- Dönemindeki İsyanlar Karşısındaki Konumu

Hasan-ı Basrî'nin düşüncesi, fesadın kılıçla düzeltilmeyeceği yönündeydi. Ona göre fesat ancak iş sahipleri ve idarecilerin tövbe etmeleri, Allah'a yönelmeleri ve bukişilere nasihat edilmesi yoluyla giderilebilir. Hasan-ı Basrî bununla ilgili olarak şöyle diyor: "Kılıçla insanları değişmeye çalışan kişi, ne kadar da şaşılacak bir durumdadır. Değişim ancak tövbeyle olur."[1448] Kişinin hoşuna gitmeyen meselelerde

1446 ez-Zühd, s. 169
1447 A.g.e.
1448 Tabakât, c. V, s. 125-131

sabretmesi gerektiğine işaret eden hadis şöyledir: "Sizden kim devlet başkanından hoşuna gitmeyen bir davranış görürse sabretsin. Çünkü o idareci toplumu gruplara ayıran ve cahiliye ölümüyle ölen bir kişi değildir."[1449]

Hasan-ı Basrî bu hadisi ve konuya işaret eden diğer hadisleri derinlemesine tetkik etmiş, Allah'ın ceza olarak kulları üzerine musallat ettiği idareciler karşısında sabretmek gerektiğini belirtmiş ve şöyle demiştir: İnsanlar devlet başkanlarından gelen bir bela ile imtihan edildiklerinde, o sıkıntı başlarından gidene kadar sabretmelidirler. Fakat onlar meseleyi kılıçla çözmeye çalışırlar. Allah'a yemin olsun ki; işlerin kılıca havale edildiği hiçbir gün hayır getirmemiştir.[1450]

Hasan-ı Basrî'nin İbn Eşas isyanları karşısındaki konumu da yukarıda nakledildiği gibiydi. Ona göre, cumayı ikame ettikleri, cemaati korudukları, fey gelirlerini toplayıp gerekli yerleri sarf ettikleri ve Allah'ın belirlediği sınırlara uydukları sürece devlet başkanlarına karşı ayaklanmak caiz değildir.[1451]

Mevdûdî, Hasan-ı Basrî'nin isyanlar karşısındaki tavrına ilişkin değerlendirmelerini konu edinmiş ve bu yöntemin faydası konusunda şüpheli olduğunu belirtmiştir.[1452]

Yezîd b. elMülehheb isyanındaki konumu şöyleydi: Hasan-ı Basrî Yezîd b. el-Mülehheb'in isyanına şiddetle karşı çıkıyordu. Özellikle Ömer b. Abdülaziz'in, Yezîd'i hapsetmesi bu düşüncenin sebeplerinden birisiydi. Şayet Yezîd b. elMülehheb Müslümanların malları üzerinde tasarruf hakkı elde edecek olsaydı, bunları dünyalık lezzetler için harcayacaktı.[1453] Hasan-ı Basrî, Yezîd b. el-Mülehheb'in yönelişinin nefsanî arzulara ve dünyalık çıkarlara hizmet amacı taşıdığını düşünüyordu. İnsanlar camide toplandıklarında, Hasan-ı Basrî, Muaz b. Sa'd'a yaslanmış bir vaziyette "Etrafa bak, tanıdığımız bir kişi görüyor musun?" dedi ve camide arkadaşlarından, tanıdıklarından kimseyi görmeyince bir sevinç hissetti.[1454]

Hasan-ı Basrî'nin cür'eti arttı, Yezîd b. elMülehheb konuşmaktayken minbere doğru yaklaştı ve Yezîd b. elMülehheb'e yüksek sesle şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki; biz seni vali olarak da gördük. Halka neler yaptığını da biliyoruz. Bu yaptıkların sana gerekmez." Daha cür'etli bir tavır sergiledi, sancaklarını kaldırmış, Sıffin'de olduğu gibi Müslüman'ın Müslüman'la savaşını seçmiş, Yezîd b. el-Mülehheb'le birlikte isyanı bekleyen insanlara karşı çıktı. Onları iki Ömer (ra)'ın uygulamalarına dâvet etti ve şöyle dedi: "Bundan önce Yezîd b. el-Mülehheb buradaki insanların boyunlarını vuruyor, sonra onları Mervanoğullarına götürüyordu.

1449 Buhârî, 6724
1450 Şezerâtü'z-Zeheb, c. I, s. 137
1451 el-Hasrî, Hayâtü'l-Hasani'l-Basrî, s. 194
1452 el-Mevdûdî, el-Hilâfe ve'l-Mülk, s. 149
1453 el-Hasrî, Hayâtü'l-Hasani'l-Basrî, s. 196
1454 Târîhu't-Taberî, c. VII, s. 491

Amacı da idarecilerin rızasını kazanmaktan başka bir şey değildi. Sonra onlara öfkelendi, karşı çıktı, isyan bayrağı çekti ve şöyle dedi: 'Ben Mervan'a ve soyundan gelenlere karşı çıktım, muhalefet ettim, siz de muhalefet edin.' Ben sizi iki Ömer'in (ra) uygulamalarına tâbi olmaya çağırıyorum. İki Ömer'in sünneti, Yezîd b. elMülehheb'in ayaklarının zincirlenmesi ve hapsedilmesidir."[1455]

Hasan-ı Basrî'nin isyanları hoş karşılamadığı gösteren birçok öğüdü vardır. İnsanlara sesleniyor ve şöyle diyordu: Ey insanlar! Kendi işinize bakın ve isyan sancağından elinizi çekin. Sahibiniz olan Allah'tan korkun. Basit şeyleri elde etmeyi hedefleyerek bir kısmınız bir kısmınızı öldürmesin. Kimse dünyada bakî değildir. Kimse de dünyada kazandığından razı değildir. Böyle yapanların çoğu hatipler, elçiler, akılsızlar, yolunu kaybetmişler ve kibirli insanlardır. Ancak takva sahipleri bu insanlardan güven içinde olabilirler.[1456]

Bu konuşmanın ardından, asi Yezîd'den sonra isyan bayrağını alan Mervan b. Mülehheb tehditler savuruyor ve şöyle diyor: "Bu yaşlı sapığın insanların isyanına engel olduğunu duydum. Allah'a yemin olsun ki; komşularından birisi içinde kaldığı kulübeden bir sap çekse, yıkılır, burnu kanar. Allah'a yemin olsun ki; hakkımızda böyle konuşan ve yüzünü bu şekilde bize çeviren kişinin yakınlarını ve kabilesini helâk ederim. Basra yabanisi! Büyük bir eğe ile onu düzelteceğim."[1457] İnsanlar Hasan-ı Basrî'yi destekledîler ve şöyle dediler: "Eğer sana zarar vermeye kalkarlarsa, dilersen seni koruruz." Hasan-ı Basrî şöyle cevap verdi: "Eğer benim için savaşmanıza izin verirsem, daha önce yasakladığım şeye şimdi muhalefet etmiş olurum. Size birbirinizi öldürmemenizi emrediyor ve sizi birbirinizi öldürmemeye dâvet ediyorum. İçinizde ben olsam da olmasam da bu kural geçerlidir."[1458]

Bunlar, topluma yönelen ve bütün Müslümanları kapsayacak olan fitneler karşısında Hasan-ı Basrî'nin tavrını gösteren örneklerdir. Böylece Müslümanların birbirleriyle savaşmaları yasaklanmıştır.1459 Silm b. Ebu'zZeyyâl şöyle diyor: Hasan-ı Basrî, Şamlı bir grup Müslüman'la konuşup, onları dinlerken bir adam şöyle sordu: "Ey Ebû Saîd, Yezîd b. elMülehheb ve İbn Eş'as isyanları gibi fitneler hakkında ne dersin?" Hasan-ı Basrî "Ne onlarla ne de diğerleriyle beraber olma!" dedi. Şamlılardan bir adam, "Halifeyle beraber de olmamak gerekir" deyince Hasan-ı Basrî, "Evet fitne zamanlarında halifenin yanında da olmamak gerekir" cevabını verdi.[1460]

1455 Vefeyâtü'l-Â'yân, c. III, s. 280
1456 Târihu't-Taberî, c. VII, s. 498
1457 Târihu't-Taberî, c. VII, s. 498
1458 A.g.e. c. VII, s. 499
1459 el-Hasrî, Hayâtü'l-Hasani'l-Basrî, s. 198
1460 Tabakât, c. VII, s. 121

Hasan-ı Basrî, iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama konusunda barış yöntemini benimsemiş ve birçok sebepten dolayı silahlı isyanları desteklememiştir. Bu sebepler şöyle sıralanabilir:

- Devlet başkanına karşı ayaklanmayı, işlerin karışması, güvenlik zaafiyeti ve toplumsal bozulma takip eder. Kargaşa anında, yıllara sığmayacak zulümler ortaya çıkar.

- Hasan-ı Basrî devlet başkanına karşı isyanların artmasının, İslâm devletinin gücünü azaltacağı görüşündedir. Bu durum, Müslümanların kendi aralarında birbirlerine şiddetli davranmalarına sebep olur. Fırsatçı düşmanlar Müslümanlar üzerine saldırır ve onların haklarını zayi ederler.

- Devlet başkanına karşı çıkarılan ayaklanmalarda, bir hakkın korunması sözkonusu olmaksızın kanlar akar. Zulüm giderildi zannedilirken, insanlar salimin otoritesinden kurtarılıp, daha zalimin ellerine atılır.

- Böyle şartlarda ıslah için takip edilmesi gereken yol şudur: Güç sahibinin ıslahı zorunlu hale geldiğinde, bir yandan da o gücün muhatapları ıslah edilmelidirler. Çünkü bu durumda fesat iki grubu da kaplamıştır. Hasan-ı Basrî, devlet başkanının, halkın renklerinden bir renk, görünümlerinden bir görünüm olduğuna inanmaktaydı. Ona göre, halk kendisini değiştirmedikçe, idarecilerin değişmesi de mümkün değildi. Bu ikisi arasında ayrılmaz bir irtibat görmekteydi.[1461]

8- İçinde Bu Kişinin Bulunduğu Toplum, Nasıl Yolunu Şaşırır!

Hâlid b. Safvân şöyle diyor: Mesleme b. Abdülmelik'le karşılaştım. Bana şöyle dedi: Ey Hâlid! Basra ehlinden Hasan hakkında bana bilgi ver. Şöyle cevap verdim: "Allah seni ıslah etsin. Bildiklerimi sana söyleyeceğim. Ben Hasan-ı Basrî'nin yakın komşusu ve meclis arkadaşıyım. Kalpten inanıyor ve biliyorum ki; o gizlediğiyle açığa vurduğu, söylediğiyle yaptığı birbirine en çok benzeyen kişidir. Bir işi yapmak için otururşa, onu tamamlar. Bir işi yapmak için ayağa kalkmışsa, onu yarım bırakmaz. Bir işi emrediyorsa, emrettiğini en fazla yapan kendisidir. Bir şeyden sakındırmışsa, insanlarla birlikte kendisi de o yasaktan uzak durur. Onun insanlara muhtaç olmadığını, fakat insanların ona muhtaç olduklarını gördüm. Mesleme b. Abdülmelik, "Söylediklerin yeterli. İçinde bu zatın bulunduğu topluluk sapıtmaz, yolunu şaşırmaz" dedi.

Hasan-ı Basrî'nin sözlerinden bazıları: Hişâm b. Hassan şöyle rivayet ediyor: "Kimse parayla yücelmemiş, aksine Allah nicelerini paraları sebebiyle zelil etmiştir."[1462] "Dinar ve dirhem ne kötü iki arkadaştır. Senden ayrılmadan sana fayda vermezler."[1463]

1461 Târîhu'l-Celd, s. 324
1462 A.g.e.
1463 A.g.e.

9- Hasan-ı Basrî'nin Vefatı

Hasan-ı Basrî, ölüm hastalığına yakalandığında yanı başında oğlu bulunmaktaydı. Bu sırada Hasan-ı Basrî sürekli, "Allah'tan geldik ona döneceğiz" diyordu. Oğlu ona şöyle dedi: "Senin gibisi dünyada istirca[1464] eder mi?" Hasan-ı Basrî şöyle cavap verdi: "Oğlum! Nefsim için istirca ediyorum."[1465]

Ebân b. Mihber'în Hasan'dan rivayet ettiğine göre, Hasan-ı Basrî ölüm hastalığına yakalanmışken, arkadaşlarından bir grup yanına girdi ve ona şöyle dediler: "Ey Ebû Saîd! Bize fayda sağlayacak kelimeler söyle." Hasan-ı Basrî, "Size üç şey söylüyorum. Bunları dinledikten sonra beni yalnız bırakın" dedi ve bu üç maddeyi sıraladı: "Bir şey size yasaklandığında, siz insanlar arasında ondan en çok uzaklaşan kişi olun. İyi bir iş size emredildiğinde, siz insanlar arasında o işi en çok yapan kişi olun. Bilin ki adımlarınız iki çeşittir. Attığınız her adım ya lehinize ya da aleyhinizedir. Adımınızı nereden aldığınıza ve nereye basacağınıza dikkat edin."[1466] Hasan-ı Basrî, canını teslim etmeden önce bayıldı. Sonra ayıldı ve şöyle dedi: "Cennetler, pınarlar ve yüce makamlar konusunda beni uyarmıştınız."[1467]

Hicretin yüz onuncu yılında[1468] Recep ayının başlangıcında bir Cuma gecesi Hasan-ı Basrî canını yaratana teslim etti. Yaklaşık olarak seksen sekiz yıl yaşadı. Oğlu Abdullah'ın belirttiği gibi, Hasan-ı Basrî'nin vefatından kısa süre önce bir adam İbn Sîrîn'e şöyle dedi: "Rüyamda bir kuşun, mescitten en güzel mahsulü alıp götürdüğünü gördüm." Muhammed b. Sîrîn, "Rüyan doğru çıktı, Hasan-ı Basrî öldü" dedi. Çok kısa bir süre geçmişti ki; Hasan-ı Basrî ruhunu teslim etti.[1469] Cenazesini Ehli Sünnet Hamîd ed-Tavîl yıkadı. Cenaze namazı da Cuma namazının ardından, en-Nadra b. Ömer el-Makrî tarafından kıldırılmıştır.[1470]

Hamîd edTavîl şöyle diyor: "Hasan-ı Basrî Perşembe akşamı vefat etti. Teçhiz, tekfin işlemlerinin ardından, Cuma namazından sonra cenaze namazını kıldık. Bütün insanlar cenazesine katıldı ve onunla meşgul oldu. O gün ikindi namazı camide kılınamadı. Müslüman oluşumdan itibaren o vakte kadar ikindi namazını camide kılmayı hiç terk etmemiştim. İnsanların tamamı cenazeyi takip ettiler ve mescitte ikindi namaz kılacak kimse kalmadı.[1471]

Peygamberlerin ve âlimlerin mirasları üzerinde varlık kazanan örnek şahsiyet

1464 İstirca, "Allah'tan geldik ve yine ona döneceğiz" demektir
1465 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 587
1466 Hilye, c. II, s. 154
1467 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 587
1468 Tezkiratü'l-Huffâz, s. 72
1469 Vefeyatü'l-A'yân, c. II, s. 72
1470 Ravza, Hayâtü'l-Hasanü'l-Barsî, s.202
1471 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. IV, s. 587

Hasan-ı Basrî'ye Allah rahmet eylesin. Büyük insanlardan birisiydi. Züht, takva, ilim, hikmet, cesaret ve edep yönünden onun gibisi az bulunur.[1472] Ömer b. Abdülaziz'in, halifelik görevini yürüttüğü hukukçular devletinde yaşayan âlimlerden birisiydi. Vakit, nasihat, öğüt, yönlendirme ve irşat konusunda kesinlikle cimri davranmamıştır.

ÖMER B. ABDÜLAZİZ, FETİHLER VE İSTANBUL KUŞATMASININ KALDIRILMASI

Ömer b. Abdülaziz, halifelik görevini üstlenince, ilk iş olarak devletin farklı sınırlarında devam eden genişlemeyi durdurdu ve savaş bölgelerindeki İslâm kuvvetlerini geri çekti. Bu kapsamda yaptığı ilk uygulama Mesleme komutasındaki orduyla ilgili oldu. Halife Süleyman, İstanbul'un fethi için kardeşi Mesleme komutasında bir ordu hazırlamış ve orduyu İstanbul'a göndermişti. Ordu iki sene boyunca İstanbul'u kuşatma altında tuttu. Birçok zorlukla karşılaşıldı. Ancak hedefe ulaşılamadı. Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda, Mesleme b. Abdülmelik'e orduyu geri çekmesi için mektup yazdı. Süleyman, Mesleme'nin denizden ve karadan saldırmasını istemiş, buna göre hazırlık yapılmıştı. Ancak zamanla şartları ağırlaştı, açlıkla mücadele etmeleri gerekti ve savaş için getirdikleri bineklerini kesip yemek zorunda kaldılar. Kimisi bineklerini bırakıp çarşılara yöneldiler. Süleyman fetih konusunda inatçı davrandı. Bu durum Ömer b. Abdülaziz'i üzüyordu. Sonra halife olduğunda Allah ile müminler arasındaki görevine bağlı olarak, Müslümanlara ağır gelen durumların varlığında bir süre ertelemenin mümkün olacağını düşündü. Bundan dolayı da acele kaydıyla bir mektup gönderdi.[1473]

Ömer b. Abdülaziz gönderdiği mektupla İstanbul kuşatmasında olan Mesleme'ye askerleriyle birlikte çekilmesini emretti. Kendilerine atlar ve çok miktarda yiyecek yönlendirdi, insanları da kuşatma ordusuna yardım konusunda teşvik etti. Belirtildiğine göre, Ömer b. Abdülaziz'in bu orduya gönderdiklerinin sayısı beş yüze ulaşmıştı.[1474] Rivayet edildiğine göre Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda hicretin doksan dokuzuncu yılında İstanbul yakınlarında bulunan Mesleme ve ordusuna binek ve yiyecek gönderdi. Gitmek isteyenleri bölgeye gönderdi, bol bol verdi ve ordunun geri dönmesini emretti.[1475]

Ömer b. Abdülaziz Endülüs'te Mesh b. Mâlik el-Hûlânî'yi görevlendirdi. Oradaki Müslümanlara da merhamet etti, şefkatle davranarak bölgenin boşaltılmasını istedi. Çünkü orada İslâm ordusu yenilmekle karşı karşıyaydı. Oradaki askerler,

1472 Hayâtü'l-Hasani'l-Basrî, s. 503
1473 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 32
1474 el-İllî, Ömer b. Abdülaziz, s. 140
1475 Târîhu Halîfe, s. 326

Müslümanlardan ayrılmışlar, denizi aşıp Endülüs'e varmışlardı ve gerektiğinde destek ihtimali zayıftı.[1476] Fakat Mesh b. Mâlik Endülüs'ten tamamen çekilmeyi uygun görmedi ve halifeye şöyle yazdı: Orada insanlar çoğaldı ve farklı bölgelere yayıldılar. Endülüs, Afrika görevlilerinin ellerinden alındı. Bunun düşünülmesi gerek.[1477]

Ömer b. Abdülaziz, doğuda Horasan valisi Abdurrahman'a mektup gönderdi ve ordunun Mâverâunnehr'in gerisine çekilmesini emretti. Horasan'dan Ömer b. Abdülaziz'e bir mektup yazıldı. Halifenin emrine karşı çıkıyorlar ve Merv bölgesini ellerinde tutabileceklerini söylüyorlardı. Ömer b. Abdülaziz cevap mektubu yazdı. Mektubunda şöyle diyordu: "Allah'ım ben gerekeni yaptım. Müslümanlarla savaşma! Allah'ın onlara nasip ettiği fetih yeterlidir."[1478] Halife b. Hayât, Ömer b. Abdülaziz'in el-Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî'ye gönderdiği mektubu şu şekilde kısaltıyor: "Savaşmayın. Ellerinizde olanı sapasağlam tutun."[1479]

Ömer b. Abdülaziz, Hindistan'daki idarecilere mektup gönderdi, onları İslâm'a dâvet etti ve itaate çağırdı. Onların lehine olanın Müslümanların da lehine olacağı, aksine onların aleyhine olanın Müslümanların da aleyhine olacağını belirtti. Ömer b. Abdülaziz'in yaşantısı ve yöntemi kendilerine ulaşan bölge idareçileri ılımlı bir yaklaşım sergilediler. Ceyşebe b. Dâhir ve birçok idareci Müslüman oldu. Arapların isimlerini kullanmaya başladılar. Bu sırada Amr b. Müslim elBâhilî Ömer b. Abdülaziz'in görevlisi durumundaydı.[1480]

Ömer b. Abdülaziz tarafından orduların geri çekilmesi, devletin farklı bölgelerinde devam eden genişleme siyasetinde yavaşlamaya gidilmesi ve barış görüşmelerinin sürdürülmesi için silahlı hareketlere karşı çıkılması, kökleri Hz. Muhammed zamanına kadar uzanan askerî kurumların ilga edilmesi anlamına gelmez. Devletin korunması, genişletilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanmasında bu siyasetin büyük bir rolü vardır. İşin hakikatinde, savaşla irtibatlı olarak yapılan bütün düzenlemeler, şehir hayatıyla yakından ilgilidir. Hiçbir devlet, ordusu olmadan varlığını sürdüremez. Kendisine yönelen saldırılara karşı koymak ve sınırlarını korumak ordunun var olması zorunluluktur. Ordunun ve orduyla irtibatlı kurumların ibkası gerekiyordu. Bundan dolayı Arapların savaş siyasetlerinin merkezinde bulunan şehirlerde ordular varlıklarını sürdürmekteydi. Bu ordular ilga edilmemiş, değiştirilmemiş, yapılanma ve komuta kademesi bakımından ordularla ilgili herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir. Şartlar, Ömer b. Abdülaziz'in kısa hilafeti döneminde küçük askeri hareketlerin devam etmesini zorunlu kılmıştır.

1476 İbnü'l-Kûtiyye, Târîhu İftitâhi'l-Endelüs, s. 12-13
1477 Hüseyin Munis, Fecru'l-Endelüs, s. 136-137
1478 el-İllî, Ömer b. Abdülaziz, s. 141
1479 Târihu Halîfe, s. 326
1480 Fütûhu'l-Buldân, s. 42

Azerbaycan'da Türkler Müslümanlara saldırıp, bir grubu öldürdüler ve ellerinde ne varsa hepsini aldılar. Ömer b. Abdülaziz, bunların üzerine Hâtim b. enNu'man el-Bâhilî komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu saldırgan Türkleri öldürdü. Onlardan çok az kişi kaldı. Kalanlardan elli esir Ömer b. Abdülaziz'e götürüldü.[1481]

Hicretin yüzüncü yılında Rumlar Lâzikiyye sahiline deniz yoluyla bir saldırı düzenlediler. Buradaki şehri yerle bir ettiler, halkı esir aldılar. Bunun üzerine bölgede binaların ve kalelerin yapılması emredildi.[1482]

Hicretin yüz birinci senesinde Ömer b. Abdülaziz, Hımıslı olan elVelîd b. Hişâm elMutiî ve Amr b. Kays elKindî'yi ordu komutanı olarak görevlendirdi ve savaşa gönderdi.[1483] Tornada bölgesindeki insanların, tavırları sebebiyle bölgeden çıkarılmaları emredildi. Bu, Ömer b. Abdülaziz'in şefkatinden kaynaklanıyordu.[1484] Rum mağaralarına saldırı sebebiyle Masîsa'yı yıkmak istedi. Ancak daha sonra bundan vazgeçerek, orada bir cami yaptırdı. Orada isminin üzerinde yazılı olduğu bir sarnıç edindi.[1485] Bu bölge, Antakya'dan sürekli olarak gelen Rum saldırılarına karşı savunma merkezi olarak kabul edildi.[1486]

Bununla birlikte, Ömer b. Abdülaziz Rumlarla girişilen savaşlarda sınırlamaya gitme yolunu seçti. İstanbul'u ve bazı savunma kalelerini kuşatmış olan İslâm ordusunu geri çektirdi. Fakat o hak sahibinin hakkını alma ve koruma konusunda son derece kararlıydı. İbn Abdülhakem'in rivayeti de bunu desteklemektedir. Zikrettiğine göre Ömer b. Abdülaziz, Bizans imparatoruna bir elçi gönderdi. Gönderilen elçi, daha önce belirtildiği gibi, Rum diyarından esir olan bir Müslüman'ın hikâyesini anlattı. Bu kişi İslâm'ı terk edip Hıristiyanlığı kabul etme konusunda zorlanmış ve kendisine, "Eğer İslâm'ı terk edip Hıristiyanlığı seçmezsen gözlerin oyulacak!" demişlerdi. Müslüman esir gözlerini verdi, ancak dininden dönmedi. Müslüman esirin gözlerinin kör edildiğini öğrenen halife Ömer b. Abdülaziz, derhal Bizans imparatoruna bir elçi gönderdi ve şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki; eğer o Müslüman esiri serbest bırakmazsan, öyle bir orduyla tepene binerim ki dünyan kararır! Öyle bir ordu hazırlarım ki; o ordunun bir tarafı Kûfe'de, diğer tarafı İstanbul'da görülür."[1487] Bizans imparatoru Ömer b. Abdülaziz'in isteğini kabul etti ve elçiyle birlikte Müslüman esiri İslâm diyarına gönderdi.[1488]

1481 Tarihu Halife, s. 326
1482 Fütûhu'l-Buldân, s. 20
1483 el-İllî, Ömer b. Abdülaziz, s. 142
1484 Fütûhu'l-Buldân, s. 220
1485 A.g.e. s. 163
1486 el-Alâkâtü'l-Arabiyyetü'l-Bizantiyye, s. 119
1487 A.g.e. s. 131.
1488 A.g.e.

Ömer b. Abdülaziz'in siyaseti isyanların önlenmesi ve İslâm devletinin sınırlarının korunması esasına dayanıyordu. Onun için önemli olan akılların fethedilmesi, kalplerin canlandırılması ve nefislerin İslâm'a sonradan girmiş olan yeni şaibelerden arındırılmasıydı. Bu sebeple İslâm devleti içindeki bedeviler, şehirli halk ve İslâm'ın prensiplerine son derece muhtaç toplumlar için dâvetçiler ve âlimler göndermeye başladı.

KAPSAMLI DÂVETİN ÖNEMSENMESİ

Ömer b. Abdülaziz, gayretini birliğin sağlanması, güvenin tesisi, halk arasında ilmin yayılması, Müslümanlar arasındaki kin ve nefretin giderilmesi için İslâm devletinin içyapısında yoğunlaştırdı. Ömer b. Abdülaziz, İslâm'ın ilkelerini insanların kalplerine, akıllarına ve nefislerine yerleştirmeyi hedefledi. Bu hedefin gerçekleşmesi için de büyük bir plan ortaya koydu. Ömer b. Abdülaziz, gerçekleştirilmesi imkânsız büyük projelerin peşinden gitmiyordu. Hayal sınırına geldiğinde orada kalıyor, ileri geçmiyordu. Aksine proje doğrultusunda gerçekleştirilebilir planlar yapıyordu. Zaman ilerleyip projeleri pratik uygulamaları da kapsayınca, sebeplerin oluşması için hazırlıklar yaptı. Bu durum onu tarihte görülen gerçeklerin uygulanmasına sevk etti. Ömer b. Abdülaziz'in dâvet, eğitim ve ilim içerikli projesinin başarılı olmasında birçok unsur etkili olmuştu. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

1- Dâvetçiler İçin Zaman Kazandırıcı Kuralların Konulması

Ömer b. Abdülaziz, birçok âlim, dâvetçi ve düşünürün kefaletini devletin üzerine almıştır. Böylece bu kişilerin başka işlerle meşgul olmaları engellenmiş ve yalnızca belirlenen fikrî ve dâvet içerikli projeler doğrultusunda çalışmaları sağlanmıştır. Bu kişiler ya kendi istekleriyle ya da devletin yönlendirmesiyle, belirlenen projelerin uygulanması için çalışıyorlardı. Âlimlerin rızıkları temin edilmiş, başka işlerle meşgul olmaksızın ilmin yayılmasına hizmet etsinler, düşünsünler ve kazanç yolları aramakla vakit geçirmesinler diye kendilerine maaş bağlanmıştır.[1489] Kur'an okuyucuları, Kur'an'ı ezberliyor, insanlara okuyor ve onun hükümlerini öğretiyorlardı. Muhaddis, imlâ meclisleri tertip ediyor ve Nebevî hadisleri yaygınlaştırıyordu. Fakih, kitaplara bakıyor, şer'î hükmü istinbat ediyor, basîret üzere Allah'a ibadet etsinler diye insanlara dinî meseleleri öğretiyorlardı. Öğrenci ise ilim, araştırma ve ders için diğer bütün meşguliyetlerden uzaklaşıyordu. Bunlardan her birisi yakınları ve çocuklarının ihtiyaçlarıyla meşgul olmakla, bir yandan da onların işlerini düzenlemeye çalışmaktaydılar. Ömer b. Abdülaziz, bütün bu meşguliyetleri ortadan kaldırmak istedi. İlim ehli ve onların ailelerinin üstün bir hayat yaşamaları için kefil

1489 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî fî Hilâfeti Ömer b. Abdülaziz, s. 184

oldu, devleti kefil kıldı. Âlimlere verilen pay, beytülmalden alınmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz'in uygulaması ne kadar güzeldir. Böylece imkân bulan her âlim ilmin yaygınlaşması, dine ve ümmete hizmet konularında cesur davrandı.[1490]

Ömer b. Abdülaziz'in, ilmî çalışmalar yapmak üzere İslâm devletinin farklı vilayetlerinde bulunan mescitlerde derin bir anlayışın ortaya çıkması, ilmin yayılması, Kur'an'ın öğretilmesi ve okunması görevlerini yerine getirmek üzere bir araya getirdiği âlimlere verdiği miktarın toplamı yüz dinarı buluyordu.[1491] Rivayet edildiğine göre Ebubekir b. Ebî Meryem şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in Hımıs valisine gönderdiği yazı şöyledir: "Salâh ehline beytülmalden kendilerini zengin edecek, başkalarına muhtaç duruma düşürmeyecek miktarda ver. Böylece geçim derdi onları Kur'an okumaktan ve hadis rivayetinden alıkoymasın."[1492] Ebû Meryem şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz Hımıs valisine şöyle yazmıştır: "Toplum içinde kendilerini fikhî çalışmalara adamış, dünya nimetlerini talep etmeyip ilim elde etmek için kendilerini mescitlere hapsetmiş kişilere bak ve onlardan her birine yüz dinar ver. Böylece beytülmalden ihtiyaçlarını karşılasınlar ve geçim derdi taşımaksızın çalışmalarına yoğunlaşsınlar. Mektubum sana ulaştığında bu hayrı yerine getirmekte acele et. Selâm üzerine olsun."[1493]

Ömer b. Abdülaziz, Hz. Muhammed'in savaşlarını ve sahabenin menkıbelerini anlatan kişilere maaş bağlamıştı. Kıssacılar ve vaizler için de aynı durum geçerliydi. İbn Şebbe'nin zikrettiğine göre Ömer b. Abdülaziz, Medine'de bir adama, insanlara kıssa anlatmasını emretti ve kendisine her ay için iki dinar maaş bağladı. Hişam b. Abdülmelik görevi üstlendiğinde bu ücreti yıllık altı dinar olarak değiştirdi.[1494]

Geçim derdine düşüp çeşitli meşguliyetlere atılmamaları için öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılandığı da Ömer b. Abdülaziz'in mektuplarından anlaşılmaktadır. İbn Abdilber, Yahya b. Ebî Kesîr'den rivayetle şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz, görevli memurlarına şöyle yazdı: "İlim öğrencilerine rızklarını temin için yeterli miktarda ücret verin ve onları başka meşguliyetlerden uzaklaştırarak ilme yönlendirin."[1495]

2- Âlimlerin İlmi Yaymaya Teşvik Edilmeleri

Bu dönemde mescitler insanlara dinî meselelerin öğretilmesi, ilim öğrencilerinin okutulması, dinlenmesi, hadislerin yazılması ve Sünnetin ihyası için merkez edinilmişti.[1496] Yemenli İkrime b. Ammâr şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in bir mektubunu

1490 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 72
1491 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî fî Hilâfeti Ömer b. Abdülaziz, s. 184
1492 Usûlü'l-Hadîs, s. 178
1493 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 72
1494 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 73
1495 Câmiu Beyâni'l-İlm, c. I, s. 227
1496 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 73

işittim. Şöyle diyordu: "İlim ehline, ilmi, mescitlerinde yaymalarını emrediyorum. Aksi takdirde sünnet öldürülmüş olur."[1497] İbn Abdilber, Cafer b. Berkân erRakkî'den nakille şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz bize şöyle bir mektup yazdı: "Yanında bulunan ilim ve fıkıh ehline ver. Böylece Allah'ın meclislerinde ve mescitlerinde kendilerine öğrettiği ilmi başkalarına aktarsınlar."[1498]

3- İlmin Önemi Konusunda Ümmetin Görüş Birliği

İlmin önemi konusunda ümmet görüş birliği içindeydi. Bununla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Güç yetirebiliyorsan öğreten ol. Buna güç yetiremiyorsan öğrenen ol. Buna güç yetiremiyorsan ilim öğretmenini ve öğrencisini seven ol. Buna güç yetiremezsen, onlara buğzetme, onlar hakkında olumsuz düşünceler besleme." Sonra şöyle dedi: "Eğer kabul ederse Allah onun için bir çıkış yolu var eder."[1499]

4- Âlimlerin Kuzey Afrika'ya Gönderilmeleri

Ömer b. Abdülaziz âlimleri farklı şehirlere gönderiyordu. Aynı şekilde bedevilerin yaşadığı çöllere de oradaki insanlara Allah'ın dinini öğretsin ve derin anlayış kazansınlar diye âlimler gönderilmiştir. Yezîd b. Ebî Mâlik ve elHâris b. Muhammed insanlara sünneti öğretmek üzere çöllere gönderildiler. Bu görevi yapmaları sebebiyle kendilerine ücret verildi. Bu ücreti Yezîd kabul etti. Ancak Hâris kabul etmedi ve "Allah'ın bana öğrettiği ilimden dolayı ücret almam!" dedi. Bu durum Ömer b. Abdülaziz'e zikredildiğinde o şöyle dedi: "Yezîd'in yaptığında bir beis görmüyoruz. Allah içimizde Hâris gibi insanları arttırsın."[1500] Ömer b. Abdülaziz bu cevabıyla Müslüman devlet başkanının sergilemesi gereken düşünsel tavrı ortaya koymuştur. Devlet başkanı formalizmin donukluğuna takılıp kalmamalıdır. Bunu da ilmî hizmetler karşılığında ücret almakta bir beis olmadığını beyan etmekle açığa çıkarmıştır. Ayrıca ücret almaksızın, yalnızca yaratanın rızası için bu hizmeti yerine getirenlerin artması için Allah'a dua etmiştir.[1501]

Ömer b. Abdülaziz, Mısır'a cesur âlimleri göndermiştir. İbn Ömer'in kölesi, Medine âlimi Nâfi' bunlardandır. Rivayet edildiğine göre İbn Abdullah b. Ömer şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz, İbn Ömer'in kölesi Nâfi'i sünneti öğretsin diye Mısır halkına gönderdi.[1502] Mısır medresesinden on Tâbiîn âlimini insanlara fıkhı ve dini öğretmek, aralarında Hz. Peygamberin hadisini yaymak üzere, Hicaz, Şam ve Irak'taki Müslüman kardeşlerinin aldıkları sevaplara ulaşabilmeleri için Kuzey

1497 Usûlü'l-Hadîs, s. 178
1498 Câmiu Beyâni'l-İlm, c. I, s. 149
1499 ez-Zühaylî, Ömer b. Abdülaziz, s. 74
1500 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 160
1501 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî fî Hilâfeti Ömer b. Abdülaziz, s. 184
1502 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 979

Afrika'ya gönderdi. Onlar ilmin kaynağı konumundaydılar.[1503] Bölgeye gönderilen âlimler, Allah'ın dinini insanların akıllarına, kalplerine ve nefislerine yerleştirmeyi amaçlamaktaydılar. Ömer b. Abdülaziz on âlimi kendilerine bölgedeki eğitim adımları için hedefler belirledikten sonra Kuzey Afrika'ya gönderdi. Bu adımlardan bazıları şöyledir:

- İlim, fıkıh ve dâvet alanında tanınmış âlimlerin seçilmesi, başka unsurlardan arınarak eğitim öğretime yönelme.

- Arapça öğreniminin yaygınlaştırılması için, uzun vâdeli adımların atılması, Berberî kavimler arasında Emevî milliyetçiliğinin engellenmesi. Ancak bu şekilde Kur'an, Sünnet ve sahabe uygulaması gerektiği gibi anlaşılabilir.

- İnsanların en sağlam ip olan Kur'an'la irtibatlandırılmasına önem verilmesi. Bu da kâtipler ve Kur'an'ı tecvidiyle ezberleyip okuyan kişiler aracılığıyla olur.

Ehli Sünnet akidesinin açık ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi.

- İnsanlara helâller ve haramların öğretilmesi.[1504]

Ömer b. Abdülaziz döneminde Kuzey Afrika'daki bereket, oraya salih amel sahibi bir kişinin idareci olarak tayiniyle, fakihlerin ve âlimlerin bölgeye gönderilmesiyle görülmeye başlanmıştır. Bölgeye gönderilen idareci ve fakihlerden bazıları şunlardır:

İsmâil b. Abdullah b. Ebi'l-Muhâcir: Ömer b. Abdülaziz İsmail b. Abdullah b. Ebi'l-Muhacir'i hicretin doksan dokuz ve yüz yıllarında Kuzey Afrika'da vali olarak görevlendirdi. Bölgenin en hayırlı valisiydi. İbn Haldun şöyle diyor: "Onun döneminde Berberîlerin hepsi Müslüman oldu. Ömer b. Abdülaziz İsmail b. Abdullah b. Ebi'l-Muhacir ile birlikte halka İslâm'ı öğretmek, helâli ve haramı açıklamak üzere on âlim ve fakihi de bölgeye gönderdi."[1505]

Bu vali son derece mütevazı, kendisini züht hayatına vermiş bir kişiydi. İlmin yayılması konusunda hırslıydı. Bölge halkı içinde âdil yaşantısıyla örnek oldu. Resûlüllah'ın (s.a.v) çok sayıda hadisini ezberlemişti. İbn Asâkir onun şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Kur'an'ı ezberlediğimiz gibi, Hz. Muhammed'in hadislerini de ezberlememiz gerekir." Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, Ahmet b. Hanbel ve diğerleri ondan hadis rivayet etmişlerdir. Yüz otuz bir senesinde vefat edene kadar otuz üç yıl boyunca Kayrevan'da insanların hocası ve sünneti yayan kişi olarak kaldı.[1506] Denklik, ilim ve takva İsmail'in şahsiyetinde bir araya toplanmıştı. Bu şahsiyet Kuzey Afrika'da İslâm'ın derinleşmesinde ürün verdi. Valilerin ve komu-

1503 Abdüssettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 79
1504 Es-Sallâbî, eş-Şeraf ve't-tesâmî bi hareketi'l-fethi'l-İslâmî, s. 306-307
1505 Târîhu'l-Fethi'l-Arabî fî Lîbya, s. 148
1506 Medresetü'l-Hadîs Bi'l-Kayrevân, c. III, s. 14-22

tanların nefislerinde ortaya çıkan bu sıfatların incelenmesini önemsememiz gerekiyor.

Bekr b. Sevâde el-Cüzâmî, Ebû Sümâme: Kuzey Afkika'da muhaddis, müftü ve fakih olarak otuz yıldan fazla kaldı. Bölge halkı ondan faydalandı. Kendisinden günümüze çok sayıda rivayet ulaşmıştır. Sahabeden naklettiği birçok hadisi Kayrevan'a ulaştırmıştır. Hadislerini rivayet ettiği sahabe şunlardır: Ukbe b. Âmir, Sehl b. Sa'd esSâidî, Süfyân b. Vehb elHavlânî. Rivayetini bölgeye aktardığı Tâbiîn âlimleri şunlardır: Saîd b. elMüseyyeb, İbn Şihâb ezZührî. Hocalarının sayısı kırkayaklaşmıştır. Kayrevân'daki birçok âlimden de rivayetleri olmuştur. Abdurrahman b. Ziyad ve Ebû Zer'a elİfrîkî bunlardan bazılarıdır. Hadis alanında güvenilir bir kişidir. Müslim, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Taberî ve diğer hadis âlimleri onun hadislerini tahric etmişlerdi. Uzun süre Kayrevan'da kalıp yüz yirmi sekiz yılında orada vefat etmesine karşılık Mısırlı olarak kabul edilmektedir.[1507]

Cu'sül b. Âhân erRuaynî el-Kutbânî, Ebû Saîd: Ebu'l-Arab, İbn Hacer ve diğer âlimler Cu'sül b. Âhân erRuaynî elKutbânî'yi Tâbiîn âlimlerinden saymışlar, ancak sahabeden sonraya ulaştırdığı rivayetlerden bahsetmemişlerdir. Muhaddis, fakih ve Kur'an okuyucusuydu. Kayrevan'da ordu komutanlığı görevini üstlendi. Geçirdiği on beş yıldan fazla süre içerisinde etrafına ilim saçtı. Kendisinden rivayette bulunan Kayrevanlılar şunlardır: Ubeydullah b. Zehr, Abdurrahman b. Ziyad, Bekr b. Sevâd el-Cüzâmî. el-Cüzâmî aynı zamanda Cu'sül b. Âhân erRuaynî elKutbânî ile birlikte Kuzey Afrika'ya gönderilen âlimler heyetinde bulunmaktaydı ve bu haliyle arkadaşlardı. Hakkındaki tenkitler sonuç vermemiş, güvenilir bir âlim olduğu ortaya çıkmıştır. Dört imam ve diğerleri kendisinde hadis istihrac etmişlerdir. Yaklaşık olarak yüz on beş yıllarında Hişam b. Abdülmelik'in halifeliği döneminde vefat etmiştir.

Hibbân b. Cebele el-Kureşî: Hibbân b. Cebele elKureşî'nin Ömer b. Abdülaziz tarafından Mısır halkına dinlerini ve hukuku öğretmek için gönderilmesi, onun hakkında ortaya atılan vehimleri geçersiz kılmaktadır. Yüz yirmi beş yılında Kayrevan'da vefat etmiştir. Yüz yirmi iki yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır. Çok sayıda sahabeden aldığı hadisleri Kuzey Afrika'ya taşımıştır. Hadis rivayet ettiği sahabeden bazıları: İbn Abbas, İbn Ömer, Abdullah b. Amr ve babası Amr. Kuzey Afrika'nın başkenti Kayrevan'da ilim dağıtan bir kişi olarak yirmi yıldan fazla kaldı. Bölge halkı kendisinden faydalandı ve çok sayıda Kayrevanlı ondan rivayette bulundu. Bunlardan bazıları: Abdurrahman b. Ziyad, Ubeydullah b. Zehr, Musa b. Ali b. Rabâh ve diğerleri. Hibbân b. Cebele el-Kureşî hadis ilminde güvenilir bir ravidir. Buhârî, el-Edebü'l-müfred'de, İbn Sencer Müsned'inde, el-Hâkim Müstedrek'inde ve diğer âlimler farklı eserlerinde ondan istihrac etmişlerdir.[1508]

1507 A.g.e.
1508 Medresetü'l-hadîs bi'l-Kayrevân, c. II, s. 14-22

Sa'd b. Mesûd etTücîbî, Ebû Mesûd: Ebu'd-Derdâ, kendilerinden hadis rivayet ettiği sahabedendir. Sa'd b. Mesûd et-Tücîbî, Hz. Peygamberden mürsel bir hadis rivayet etmiş ve bundan dolayı kendisini sahabeden zannedenler de olmuştur. Bu sebeple kaynakların çoğunu dikkatle inceledim. Bu kaynaklarda onun sahabe olmadığı belirtilmektedir. Karyevan'da oturdu ve Kuzey Afrika'da ilmin yayılmasını sağladı. Onun sohbetleri hikmetle ve açık öğütlerle doluydu. İdarecilere karşı şiddetli bir tutumu vardı. Ondan hadis rivayet eden bazı Kayrevanlılar şunlardır: Müslim b. Yesâr el-İfrîkî, Ubeydullah b. Zehr, Abdurrahman b. Ziyad. Bu rivayetler, İbn Vehb ve diğerlerinin eserlerinde görülmektedir. ed-Debbâğ, Sa'd b. Mesûd et-Tücîbî'nin birçok ilim bıraktıktan sonra Kayrevan'da öldüğünü belirtmekte ancak bir tarih vermemektedir.[1509]

Talk b. Ca'bân el-Fârisî: İsmini Ca'bân değil de Câbân şeklinde ifade edenler de vardır. İkmâl isimli eserde de görüldüğü gibi, doğrusu Ca'bân şeklindedir. Talk b. Ca'bân elFârisî Tâbiîndendir. Hz. Ömer'le karşılaşmış ve ona sorular sormuştu. Rivayetlerinin çoğu Tâbiîndendir. Fakih ve âlimdir. Musa b. Ali ve İbn En'am kendisinden hadis rivayet eden Kayrevanlılardır. Orada ne kadar kaldığı ve hangi tarihte vefat ettiği zikredilmemiştir.[1510]

Abdurrahman b. Râfi et-Tenûhî, Ebu'l-Cehm: Erken dönemde Kayrevan'a gitmiştir. Bunun seksen yılı olduğu belirtilir. Bölge hâkimlerindendir. Hasan b. Nu'mân döneminde de böyleydi. Yaklaşık olarak otuz üç yıl bölgede ilmin yayılması için mücadele etti. Bölge halkından birçok kişi kendisinden istifade etti. Abdullah b. Amr b. el-As gibi birçok sahabenin hadisini Kayrevan bölgesine taşıdı. Ondan hadis rivayet eden Kayrevanlılar: Abdurrahman b. Ziyad el-İfrîkî, Abdullah b. Zehr el-Kinânî, Bekr İbn Sevâd el-Cüzâmî ve diğerleri. Abdurrahman b. Râfi' et-Tenûhî Kayrevan bölgesinin ilk yargıcıdır. Orada yüz on üç senesinde vefat etmiştir.[1511]

Abdullah b. el-Muğîra b. Ebî Bedre el-Kinânî: Abdullah b. el-Muğîra b. Ebî Bedre el-Kinânî, Ömer b. Abdülaziz Kayrevan'a âlimler heyetini göndermeden çok uzun süre önce bölgeye gitmiş ve yerleşmişti. Orada insanlar arasında adaleti, ilmi ve takvasıyla tanınmıştı. Ömer b. Abdülaziz, hicretin doksan dokuzuncu yılında Abdullah b. elMuğîra b. Ebî Bedre el-Kinânî'yi Kayrevan'da yargıç olarak görevlendirdi. İlim ve fazileti sebebiyle bu görevini yüz yirmi üç yılına kadar sürdürdü. Zahit, takvalı ve âlim bir kimseydi. Kayrevan'da Kitap ve Sünnete uygun bir hayat yaşadı. Yirmi beş yıldan fazla süre içinde onlar arasında ilmi yaydı. İbn Hibbân onun güvenilir bir râvi olduğunu söylemektedir. Ayrıca eser musannifleri fazileti, ilmi ve dine bağlılığı sebebiyle kendisini övmüşlerdir.

1509 A.g.e.
1510 Asru'd-Devleteyni'l-Emeviyye ve'l-Abbâsiyye ve Zuhûr-u Fikri'l-Havâric, s. 45
1511 A.g.e.

Abdullah b. Yezîd el-Meâfirî el-Habelî, Ebû Abdurrahman: Erken dönemde Kayrevan'a gitmiştir. Musa b. Nusayr'la birlikte, seksen altı senesinde bölgeye gitmiş olabilir. Çünkü Endelüsün fethine şahit olmuş, sonra Kayrevan'a fönmüş, hayatını orada sürdürmüş, bir ev ve bir mescit yaptırmış, ardından da bölgeye giden ilim heyetinde görevlendirilmiştir. Yüz yılında vefat edene kadar bu göreve devam ettirdi. Başka bir ifadeyle, resmi olarak görevlendirildikten bir sene sonra vefat etti. Bununla birlikte el-Mâlikî onun hakkında şöyle diyor: "Kuzey Afrika halkı ondan istifade etti. Kendisi bölgede ilmin yayılmasında büyük hizmetler yaptı. Daha önce Kayrevan'a ulaşmamış birçok sahabe hadisini bölgeye ulaştırmış, hadislerin yaygınlaşması için çabalamıştır. İbn Ömer, Ukbe b. Âmir, İbn Amr ve Ebû Zer, kendilerinden hadis rivayet ettiği sahebedir. Ondan da Kayrevan'da Abdurrahman b. Ziyad, Ebû Kureyb Cemîl b. Kureyb el-Kâdî (v. 139 h.) ve daha birçokları hadis rivayet etmişlerdir. Salih, takva sahibi, Sünnetin yayılmasında son derece istekli idi. Kayrevan'da ilmî çevrelerde, özellikle de hadis alanında, son derece büyük bir etkisi vardı. İlmi meclisler oluşturmak için bir mescit yaptırdı. Hadis tenkitçileri, güvenilir bir ravi olduğu konusunda icma etmişlerdir. Müslim, Dört İmam, İbn Vehb, Ahmed b. Hanbel ve diğerleri onun hadislerini rivayet etmişlerdir."[1512]

Vehb b. Hay el-Meâfirî: İbn Ebî Hâtim, Vehb b. Hay el-Meâfirî'nin Hay b. Mevhib olarak da isimlendirildiğini belirtmektedir. Ebû Zür'a da bu bilgiyi doğrulamaktadır. İlk dönemlerde Kuzey Afrika'da savaştı. İbn Abbas'a Cezayir bölgesi hakkında sorular sormuştu. Bundan dolayı Tâbiîndendir. Ömer b. Abdülaziz'in Kuzey Afrika'ya gönderdiği âlimler heyetinde bulunmaktaydı. Kayrevan'da yaşadı, ilmi alanda büyük hizmetler verdi ve orada vefat etti. Kayrevan'a İbn Abbas ve diğer sahabenin hadislerini ulaştırdı. Hz. Muhammed'den mürsel hadis rivayet etti. Kendisinden de Kayrevanlı Abdurrahman b. Ziyad rivayet etmiştir. Kaynaklarda cerh ve ta'dil yönünden Vehb b. Hay el-Meâfirî'nin durumu hakkında bilgi nakledilmemiştir.[1513]

Bu on fakih, Tâbiînin en hayırlılarından bazılarıdır. Ömer b. Abdülaziz, bu fakihleri fıkhı ve İslâm'ın diğer alanlarını öğretsinler diğer Kuzey Afrika'ya gönderdi. Halife onlar hakkında hüsnü zan taşımaktaydı. İnsanlar için iyi birer örnek konumundaydılar. Bu on kişi, Tâbiînden faklı bölgelere İslâm'ı öğretmek içen giden âlimlerden birçoklarını ilim ve amel yönünden geçmişlerdir.[1514]

Bu on kişinin Kur'an ilimleri, tefsir, hadis, Sünnetin yayılması ve sağlam inancın öğretilmesi alanlarında çok önemli etkileri olmuştu. Yaptıkları çalışmalarla Haricî akımlara karşı İslâm devletinin valilerinin güçlerini arttırmışlar ve İslâm hü-

1512 A.g.e.
1513 Medresetü'l-Hadîs Bi'l-Kayrevân, c. II, s. 14-22
1514 Asru'd-Devleteyni'l-Emeviyye ve'l-Abbâsiyye, s. 47

kümlerinin Berberîler arasında yayılmasını sağlamışlardı. el-Mâlikî'nin rivayet ettiğine göre, yüz yirmi üç senesinde Tanca bölgesinde Haricîler Hanzala b. Safvân'a karşı ayaklandıklarında, Hanzala bölgeye Ömer b. Abdülaziz tarafından gönderilen âlimleri bir araya topladı ve onlardan halkı doğru düşünmeye sevk etmelerini istedi. Müslümanların tâbi olmaları ve inanmaları için, ilim heyeti şu mektubu yazdı: Muhakkak ki Allah'ı, Kitabını ve elçisinin sünnetini anlayanlar bilirler ki; Allah'ın âyetlerinin tamamı, toplam on âyete irca edilebilir. Bunlar şöyle sıralanır: Emreden âyetler, yasaklayan âyetler, müjdeleyen âyetler, korkutan âyetler, haber veren âyetler, muhkem âyetler, müteşabih âyetler, helâlleri gösteren âyetler, haramları gösteren âyetler ve misaller getiren âyetler.

İyilik emredilmekte, kötülük yasaklanmakta, cennet müjdelenmekte, cehennemle korkutulmakta, geçmişlerin ve geleceklerin haberleri verilmekte, amel edilmek için muhkem âyetler, iman edilmek için de müteşabih âyetler bildirilmekte, helâllerin yapılabileceği, haramlardan kaçınmak gerektiği açıklanmakta ve misallerle öğütler verilmektedir. Kim iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayanlara uyarsa müjdeleyici tarafından müjdelenmiştir. İnsanlar cehennem azabına karşı uyarılmışlardır. Kim haramlardan kaçınır, helâlleri yapar, insanların ayrılığa düştüğü konularda açık bir itaat ve iyi bir niyetle çözümü Allah'a havale ederse kazançlı çıkmış, kurtuluşa ermiş, başarılı olmuştur. Onun için güzel bir dünya ve âhiret hayatı vardır.[1515]

Bu mektup son derece önemli bir belge olarak kabul edilir. Çünkü Ömer b. Abdülaziz'in gönderdiği heyetin ilmî seviyesine ve önlerindeki şer'î hedeflerin ne kadar açık olduğuna işaret etmektedir. Mektubun tamamında muciz bir dil kullanmışlardır. Kuzey Afrika'nın bütün camilerinde okunacak olması dikkate alınmak suretiyle, elde edilecek faydaya da bakarak böyle bir yol benimsenmiştir.[1516]

5- Hindistan Ve Diğer Bölgelerdeki Devlet Başkanlarına Dâvet Mektuplarının Gönderilmesi

Ömer b. Abdülaziz Hindistan'daki idarecilere İslâm'a dâvet mektupları gönderdi. Mektupta İslâm'ı kabul etmeleri halinde onların yararına olan işlerin Müslümanların da yararına olacağı, aksine onların zararına ve aleyhine olan işlerin Müslümanların da aleyhine olacağı belirtilmekteydi. Ömer b. Abdülaziz'in yaşayış biçimi kendilerine ulaşmıştı. Bu mektup sonrasında Ceyşebe b. Dâhir Müslüman oldu.[1517] Yöneticiler ve halk Arap isimlerini kullanmaya başladılar. Ömer b. Abdülaziz ve Yezîd b. Abdülmelik dönemlerinde Hindistan'daki devlet başkanları Müslüman'dı.[1518] Ömer

1515 el-Mâlikî, Riyâzü'n-Nüfûs, c. I, s. 102-103
1516 Asru'd-Devleteyni'l-Emeviyye ve'l-Abbâsiyye, s. 48
1517 Fütûhu'l-Büldân, s. 428
1518 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetuhû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 173

b. Abdülaziz Hindistan'a İslâm'ı öğretecek hocalar gönderdi.[1519] Ömer b. Abdülaziz aynı şekilde Mâverâünnehir bölgesindeki hükümdarlara da İslâm dâvet mektupları gönderdi. Bir kısmı İslâm'ı kabul etti ve Müslüman oldu.[1520] Ömer b. Abdülaziz, İslâm'a dâvet için, Rum kayserine Abdula'lâ b. Ebî Umra başkanlığında bir heyet gönderdi.[1521]

6- Gayrimüslimlerin İslam'a Girme Konusunda Teşvik Edilmeleri

Ömer b. Abdülaziz kendilerine mal vermek suretiyle gayrimüslimleri İslâm'a girmeleri konusunda teşvik etti. Mal vermekteki amacı, onların kalplerini İslâm'a ısındırmaktı. Bu konuda Hz. Muhammed'in sünnetine tâbi oluyordu. İbn Sa'd, İsa b. Ebî Atâ'dan rivayetle Şamlı bir kişinin Medine divanına kayıtlı olduğunu belirtiyor. Ömer b. Abdülaziz'in o kişiye malî yardımda bulunmasının amacı, büyük ihtimalle kalbini İslâm'a ısındırmaktır.[1522] Ömer b. Abdülaziz'in gayrimüslimlerin kalplerini İslâm'a ısındırmak için bin dinar verdiği bildirilmektedir.[1523]

7- Zimmîlere Has Uygulamaların Düzeltilmesi

Ömer b. Abdülaziz'in cizye karşılığında teslim olan zimmîlere yönelik tavrı, onun insaflı yaklaşımını gösteren başka bir örnektir. Açıkça görülebilir ki; bu yaklaşım, beytülmal gelirlerine yönelik iddiaların aksine, zimmîlerin İslâm'a girişlerinde artışa sebep olmuştur. Horasan valisi elCerrâh b. Abdullah elHikemî ile birlikte ortaya konulan uygulama bunun misalidir. Ömer b. Abdülaziz, Horasan valisine gönderdiği mektupta, "Seninle aynı kıbleye yönelenleri araştır ve onlardan cizyeyi kaldır" diyordu.[1524] Bunun ardından zimmîlere İslâm'a dâvet mektubu göndermiştir. Örneğin, memuru el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî'ye gönderdiği mektupta ona, kendilerinden cizye alınan kimseleri İslâm'a dâvet etmesini, İslâm'ı kabul etmeleri durumunda kendilerinden cizyenin kaldırılmasını, bundan sonra onların aleyhine olan uygulamaların Müslümanların da aleyhine, onların lehine olanların Müslümanların da lehine olduğunun kabul edilmesini emrediyordu.[1525]

Bunun sonucu olarak on binlerce zimmî isteyerek İslâm'a girdi. Yalnızca Horasan'da vali el-Cerrâh b. Abdullah döneminde dört bin zimmî Müslüman oldu.[1526] Cezayir'de de Ömer b. Abdülaziz'in valisi İsmail b. Abdullah b. Ebi'l-Mücâhir döneminde, bu siyasetin sonucu olarak bütün Berberîler Müslüman oldu.[1527]

1519 A.g.e.
1520 Fütûhu'l-Büldân, s. 415
1521 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetuhû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 173
1522 Tabakât, c. V, s. 350
1523 A.g.e.
1524 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetuhû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 173
1525 Tabakât, c. V, s. 386
1526 A.g.e.
1527 Fütûhu'l-Büldân, s. 332-333

Bunlar, Ömer b. Abdülaziz'in hikmet ve güzel öğütle İslâm'a dâveti son derece önemsediğini gösteren delillerdir. Kabul edilmek bakımından bu yöntemin sonucu diğer yöntemlerden az değildir. Aksine bu yöntem kullanılmak suretiyle, Müslüman askerler şehit edilmeden, savaş yöntemiyle mümkün olmayacak sayıda insan Müslüman olmuştur. Ayrıca, bu yöntemin kullanılması durumunda savaş hazırlıkları için de harcama yapılmamaktadır. Zimmîler İslâm devletinin vatandaşlarıdır ve Müslümanlar arasında rahatça yaşamaktadırlar. Ömer b. Abdülaziz'in yöntemi onları İslâm'a dâvet konusunda diğer bütün yöntemlerden evladır. Bu sebeple, Ömer b. Abdülaziz döneminde İslâm'ın hikmet, güzel öğüt ve Emevî devleti döneminde yeşeren ilmî ekollerden çıkan âlimlerin elleriyle gerçekleşen dâvet merkezli cihad üslubundaki devamlılıkla yayıldığı söylenir. Bu âlimler, Ömer b. Abdülaziz'in ilmî dâvet projesini uygulamışlardır.

6. KONU

ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDEKİ MALÎ ISLAHATLAR

Ömer b. Abdülaziz plansız, rastgele bir maliye siyaseti benimsememiş, devlet sorumluluğuna yaraşır biçimde hareket etmiştir. Atacağı her adımın malî hesabını yapar, uygulanmasını kararlaştırdığı her iş için ödenek temin ederdi.[1528] İlkeli bir maliye siyaseti takip ediyordu. Bu ilkelerden bazıları şunlardır:

Kitap ve Sünnete Bağlılık Konusunda Kararlılık: Ömer b. Abdülaziz kitap ve Sünnete bağlılık konusunda canını ortaya koymuştur. Onun Kitap ve Sünnete bağlılığı valilerine yazdığı mektuplar ve halka yönelik konuşmalarından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Şu sözü Kur'an ve Sünnete bağlılığını gösteren örneklerdendir: "Hz. Muhammed ve ondan sonraki Raşit halifeler sünnetler ortaya koymuştur. Hz. Peygamberin sünneti ve halifelerin uygulamalarına tâbi olmak Kur'an'a sımsıkı bağlanmak ve güçlü bir dindarlıktır. Kimsenin sünneti değiştirme veya dönüştürme yetkisi olmadığı gibi, halifelerin uygulamalarını da tercih konusu yapma hakkı yoktur."[1529]

Hakkın Ayakta Tutulması, Adalet ve Zulmün Engellenmesi Konularında İtinalı Davranma: Bu, Ömer b. Abdülaziz'in siyasetinin esasıdır. Bütün hedefler ve kullanılan araçlar, bu esasla uyumlu idi. Hakkın sahibine ulaştırılması ve zulmün engellenmesi İslâm'ın en önemli ilkelerinden ve temel hedeflerinden birisidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde Kitab'ı ve Mizan'ı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlansınlar). Allah da kendisine ve Resûllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir."[1530]

İbn Kayyim şöyle diyor: "Dinin kuruluşu ve esası, hikmete ve kulların hem

1528 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 27
1529 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 38
1530 Hadidi Suresi, 57/25

dünyada hem de âhirette maslahatlarına dayanır. Din bütünüyle adalettir, rahmettir, maslahattan mefsedete ve hikmetten abese çıkar. Bu ise dinden değildir."[1531]

Ömer b. Abdülaziz, eğer hatalı olduğunu anlarsa, derhal hatadan hakka dönerdi. Bu konuda şöyle diyor: "En kolay karşı çıkacağım mizaç kendi mizacım, en rahat bozacağım karar kendi kararımdır. Verdiğim kararın haktan uzak olduğunu gördüğümde, o kararı derhal bozar hakka yönelirim."[1532]

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN İKTİSAT SİYASETİNİN HEDEFLERİ

1- Mal Ve Servetin Âdil Bir Şekilde Dağıtılması

Ömer b. Abdülaziz mal ve servetlerin Allah'ın razı olduğu âdil bir şekilde dağıtılması için çok çaba harcamıştır. Böylece haklar korunmuş, adalet sağlanmış ve zulüm önlenmiş olur. Ömer b. Abdülaziz, bu siyaseti bizzat kendisi sürdürüyor ve takip ediyordu. Halifeliğinden önceki dönemlerde ortaya çıkan bozulmaları gözetledi, bunların halk üzerindeki olumsuz etkilerini değerlendirdi. Süleyman b. Abdülmelik'in mal ve servetlerin dağıtımı konusundaki siyasetini eleştirdi ve şöyle dedi: "Zenginleri daha zenginleştirdiğini ve fakirleri de fakirlikleri üzere bıraktığı görüyorum."[1533] Ömer b. Abdülaziz, toplumsal düzensizliğin dengesiz servet dağılımı sonucunda ortaya çıktığını anlamıştı. Yeni siyasetini fakirlerin ve mazlumların korunması düşüncesi üzerinde şekillendirdi. Ömer b. Abdülaziz, bu hedeflerine ulaşabilmek için bazı pratik uygulamalara yöneldi. Bunlardan bazıları şöyledir:

• Yönetici ve önde gelenlerin, ümmetin servetinden kendilerine pay ayırmalarının yasaklanması ve zulüm yoluyla gasp edilen malların müsadere yoluyla geri alınması. Böylece idareci ve ileri gelenlerin işgal ettikleri yerler ellerinden çıkacaktı. Geri alınan mallar eğer biliniyorsa sahiplerine iade edilecek, bilinmiyorsa beytülmale verilecek veya kamu malı haline getirilecekti.

• Fakir ve ihtiyaç sahibi çevrelere yönelik infakın arttırılması, bu durumdaki kişilerin korunması ve gerek zekât gelirleri, gerekse diğer beytülmal gelirlerinden, fakirler için yeterli miktarda yardımın temin edilmesi.[1534]

Ömer b. Abdülaziz, zulmün engellenmesine yönelik siyasetinde olduğu gibi, bu siyasetinde de gerekli düzenlemeleri yaptı. Ömer b. Abdülaziz'in dağıtım siyasetinin hedefi, herkese yeterli miktarın ulaştırılmasıydı. Bu, insanlara yönelik konuşmalarında görülmektedir. Bir gün şöyle demiştir: "İsterim ki; zenginler bir araya gelsinler, mal-

1531 İ'lâmü'l-Muvakkiîn, c. III, s. 3
1532 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 13
1533 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 135
1534 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 135

larından fakirlere versinler ve onlar da bizimle eşit hale gelsinler. Bunu yapanların ilki ben olayım."[1535] Başka bir konuşmasında şöyle diyor: "Sizden kimin bir ihtiyacı olur da bu bana bildirilirse, gücüm yettiği oranda mutlaka o ihtiyacı karşılamaya çalışırım. Mali durumu zayıf olanın benim durumuma gelmesini isterim. Onun için benim mallarımdan başlayın. Yaşayışımız aynı seviyede olsun."[1536]

Ömer b. Abdülaziz bu gelişim siyasetini, borçluların borçlarının ödenmesine hükmetmesiyle pratik olarak uygulamıştı. Memuru Ömer b. Abdülaziz'e şöyle yazmıştı: "Öyle adamlar görüyoruz ki; evleri, atları, hizmetçileri olduğu gibi evlerinde de gereken malzemeler var!" Ömer b. Abdülaziz bu mektuba şöyle cevap verdi: "Müslüman'ın başını sokacağı bir evi, işlerini yapmak için yeterince hizmetçisi, düşmanla savaşmak için atı ve hayatını sürdürmek için gerekli ev araçları olmalıdır. Eğer borcu varsa, o kişinin borcunu ödeyin."[1537] Ömer b. Abdülaziz'in dağıtım siyasetinde insanlara konak, binek ve diğer aslî ihtiyaçları teminde yeterli miktarı sağlama hedefi bulunmaktaydı. Bunlar aslî ihtiyaçlardan ibarettir. Bunlar, bir yönüyle de bulunmadığında hayatın oldukça zorlaşacağı zarurî gereksinimlerdir.[1538]

2- Ekonomik Gelişme Ve Toplumsal Refahın Sağlanması

Ömer b. Abdülaziz, bu hedefi gerçekleştirmek için birçok farklı araç kullandı. Emniyetin korunması ve fitnelerin ortadan kaldırılması yoluyla gelişmenin sağlanması için uygun şartları oluşturdu. Hakları sahiplerine geri verdi. Bundan dolayı halk, hakları konusunda gönül huzuruyla, vatanlarında güven içinde vaktini geçirdi. Ömer b. Abdülaziz, insanlar arasında irtifak haklarının kurulmasını emretti. Gelişme, nehirler, kanallar, geçitler ve yollar üzerinde sözkonusu olan zorunlu irtifaklara dayanmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz, dinin kurallarıyla sınırlı özgür ekonomi ilkesini desteklemekteydi. İnsanlar ticaret yapmak ve mallarıyla gelir elde etmek için farklı bölgelere yayıldılar. Halife bu şekilde ziraata son derece önem verdi. Bireysel iktalara göre ziraî iktalar oldukça büyük bir yekûn tutmaktaydı. Devlet ölçeğinde bunun reddedilmesini gerektiren önemli sebepler vardır. Ömer b. Abdülaziz ve bütün ümmet, bu siyasetin semerelerini toplamış, bu sayede bölgesel ve bireysel huzur yaygınlaşmış, umumî bir hal almıştır.[1539] Zeyd b. el-Hattâb'ın neslinden bir adam şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz, halifelik görevini iki buçuk yıl, başka bir ifadeyle otuz ay sürdürdü. Öldüğü sırada herhangi bir adam büyük miktarda malla yanımıza gelir ve şöyle derdi: 'Bunu alın ve gördüğünüz fakirlere verin.' Buna rağmen bir fakir bulamaz ve malıyla geri dönmek zorunda kalırdı. Ömer b. Abdülaziz, insanları zenginleştirmişti."[1540]

1535 el-İdâratü'l-İslâmiyye fî İzzi'l-Arab, s. 103
1536 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 42
1537 A.g.e. s. 171
1538 es-Siyasetü'l-Mâliyye ve'l-İktisâdiyye li'Ömer, s. 38
1539 A.g.e. s. 14
1540 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 128

DEVLETİNİN EKONOMİK HEDEFLERİNİ GERÇEKLEŞTİRMEDE ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN KULLANDIĞI ARAÇLAR

Ömer b. Abdülaziz ekonomiye ilişkin hedeflerini gerçekleştirmek için birçok araç kullandı. Bunlardan bazıları şöyledir:

1- Gelişmeye Uygun Ortamların Arttırılması

Ömer b. Abdülaziz gelişim için uygun ortamları arttırmaya çalıştı. Bu amaçla şunları yaptı:

Hakların Sahiplerine Verilmesi: Hakların sahiplerine verilmesi suretiyle güvenlik ve huzur bölgeleri arttı. Ümmetin fertleri arasında hakkın ayakta tutulması, adalet ve gaspedilen hakların sahiplerine verilmesi düşünceleri sağlam bir şekilde yerleştirildi ve konu "mezalim" kavramı çerçevesinde değerlendirildi.[1541] Ömer b. Abdülaziz'in, zulmün önlenmesi ve hakların sahiplerine verilmesi siyasetinden bahsetmiş, bu konuyla ilgili birçok örnek zikretmiştim.

Bazı Sınırlamalarla Birlikte, Ekonomik Özgürlüğün Sağlanması: Ömer b. Abdülaziz, sınırlı iktisadî hürriyeti desteklemiş ve memurlarına şöyle yazmıştır: "Bütün insanları İslâm'a dâvet etmek, onları karada ve denizde mallarıyla istemek, kendi emekleriyle elde ettikleri kazançlara engel olmamak ve onları hapsetmemek Kur'an'ı indiren Allah'a itaatin gereğidir."[1542] Ömer b. Abdülaziz başka bir yerde şöyle diyor: "Köprüleri ve geçitleri yolculara söyle. Yapılan işlere karşılık herhangi bir ücret alınmaksızın oralardan geçsinler. Çünkü kötülüğün memurları, kendilerine ermedilenin dışındaki konularda aşırı giderler."[1543]

Ömer b. Abdülaziz, pazarlarda fiyatlara müdahale etmedi. Abdurrahman b. Şevbân şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'e "Ey Müminlerin halifesi! Fiyatların durumu nedir! Senden önce ucuz olan mallar senin döneminde zamlandı" dedim. "Benden öncekiler zimmîlere güçlerini aşan sorumluluklar yüklüyorlardı. Bu sebeple de zimmîler ellerindekileri satamıyorlardı. Ben kimseyi gücünü aşan yükle sorumlu tutmam. Dileyen malını dilediği fiyatla satar" şeklinde cevap verdi. "Ey Müminlerin halifesi! Fiyatları belirlesen!" dediğimde, "Bu, bizim işimiz değildir. Fiyatları belirleyen Allah'tır" dedi.[1544]

Ömer b. Abdülaziz, haram malların satımı konusunda şiddetli davrandı ve bunlar üzerine kurulu hukuki muameleleri men etti. Şarap pistir. Haram ve zararlı olması sebebiyle Müslümanlar arasındaki bir hukuki muamelenin konusu olamaz. Çünkü şarap içen kişi, kan dökmeyi helâl görür, haramları helâl sayar, haram malı

1541 es-Sîratü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye, s. 43
1542 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 94
1543 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 48
1544 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 48

yer. Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Kimin şarap içtiğini görürsem, ona hem malî hem de bedenî olarak şiddetli bir ceza veririm. Böylelerini diğer insanlara ibret olarak cezalandırırım."[1545]

Ömer b. Abdülaziz'in, hakların sahiplerine iadesi ve iktisadî hürriyet siyaseti ürünlerini verdi. Çünkü takip edilen siyaset insanları çalışmaya ve üretmeye sevk ediyordu. Ayrıca; çalışma ve üretime engel olan bütün unsurlar ortadan kaldırılmıştı. Bu durum ticaretin gelişmesine, zekât potansiyelinin büyümesine ve daha sonraki dönemlerde de devletin zekât gelirlerinin artmasına sebep oldu. Böylece toplumdaki fakir tabakanın seviyesi yükseldi, alım gücü arttı. Buna bağlı olarak da tüketim oranları yükseldi, mal ve hizmet talebi arttı. Neticede bütün bunlar ekonominin canlanmasına, yaşam kalitesinin yükselmesine ve toplumsal refahın artmasına sebep oldu.[1546]

Yeni Tarım Siyasetinin Uygulanması

Ömer b. Abdülaziz, ümmetin tarımsal üretiminde artma sayılayacak adımlar attı. Bu adımların ayrıntısı şu şekilde izah edilebilir:

Haraç Arazilerinin Satımının Yasaklanması: İnsanlar, Abdülmelik b. Mervân, elVelîd ve Süleyman dönemlerinde zimmîlerin ellerinde bulunan haraç arazilerini satın alma konusunda izin istediler ve idareciler kendi dönemlerinde, beytülmale gerekli ödemenin yapılması şartıyla haraç arazilerinin satın alınabileceğine hükmettiler. Ömer b. Abdülaziz, halife olduğunda haraç arazilerini bulundukları hal üzere bıraktı. Bu araziler miras, mehir ve güç yetirilemeyen borçların ödenmesi gibi meselelere konu olmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz, hicretin yüzüncü yılında bir mektup gönderdi. Halka okunan mektup şöyleydi: "Kim, hicretin yüzüncü yılından sonra haraç arazilerinden satın alırsa, bu alım satım işlemi geçersizdir." Bundan dolayı hicretin yüzüncü yılı "müddet senesi" olarak isimlendirilmiştir. O seneden sonra insanlar haraç arazilerini satın almamışlardır.1547 Haraç arazilerini satın alan Müslümanlar, haraç vermeleri sebebiyle, kendilerinden zekât alınmamasını istediler. Ömer b. Abdülaziz kendilerine şöyle cevap verdi: "İslâm'da hiçbir şeyi, bu topraklardan fey alınmasını Allah'ın farz kıldığını bildiğim kadar kesin bir şekilde bilmiyorum." Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Ömer b. Abdülaziz'in araziler konusundaki görüşü, onların fey olarak değerlendirilmesi yönündeydi. Bundan dolayı haraç arazilerinin satılmasını yasaklamıştır."[1548]

Ömer b. Abdülaziz'in Meymûn b. Mihrân'a yazdığı mektup şöyledir: "Haraç

1545 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 103
1546 Siyâsetü'l-İnfâki'l-Âm fi'l-İslâm, s. 372
1547 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 49
1548 Ebû Ubeyd, el-Emvâl, s. 121

arazilerinin sahipleri tarafından satılmasına engel ol. Çünkü o araziler Müslümanların fey gelirlerinin kaynaklarındandır."[1549] Böylece halife, sahipleri İslâm'a giren haraç topraklarının öşür topraklarına çevrilmesine karşı çıkmıştır.[1550] Haraç ve öşür arazileri bulundukları hal üzere, statüleri değiştirilmeksizin kalmıştır. Ömer b. Abdülaziz, bununla ilgili olarak şöyle diyor: "Haraç araziden, öşür üründen alınır."[1551]Böylece üretimin temel kaynağını korumuş, bu toprakları kişilere ait küçük mülkler haline getirmek yerine, ümmetin toprakları olarak muhafaza etmiştir.[1552]

Çiftçinin Desteklenmesi ve Vergilerin Hafifletilmesi: Ömer b. Abdülaziz'den önceki bazı Emevî halifeleri, ağır vergiler koymak suretiyle çiftçiye zulmetmeyi âdet haline getirmişti. Vergiler çoğalmış ve çeşitlenmişti. Bu durum ağır gelince, çiftçiler bölgeden göç ettiler ve araziler boş kaldı. Bunun sonucu olarak devlet malî açıdan zarar gördü. Vergi memurları, vergi toplamak için işkence yöntemlerine başvurdu. Çiftçiler devlet zulmünden kurtulmak ve vergileri ödemek için binek hayvanlarını veya giysilerini satmak zorunda kaldılar.[1553] Ömer b. Abdülaziz, halifelik görevini üstlendiğinde ilk iş olarak, dine uygun olmayan vergileri kaldırdı ve bu konuda vergi memurlarına mektuplar yazdı. Bu mektuplardan birisi şöyledir: "Kûfelilere Allah'ın hükümlerini uygulama sırasında birçok bela, musibet ve zulüm isabet etmiştir. Kötü niyetli vergi memurları, yanlış uygulamalar başlatmışlardır. Kesinlikle yedi miskalden fazla haraç vergisi alma. Bundan fazlasını alanlar, vergi toplayanların en zalimleridir. Bahar ve festival hediyeleri, kâğıt yazım ücreti, elçilik ücreti ve depo ücreti yasaklanmıştır."

Basra âdet haline gelen ücret karşılığında bir kişinin vergi toplaması uygulaması kaldırılmıştır. El koyma yöntemi de ilga edilmiştir. Öyle ki; vergi memurları ürünlere yüksek fiyatlar belirliyorlar, bu fiyatlara göre yüksek vergi istiyorlar, çiftçi istenilen yüksek miktarda vergiyi ödeyemeyince buna karşılık mallarına el koyuyorlar ve böylece çiftçiye zulmediyorlardı. Ömer b. Abdülaziz, bu uygulamayı kaldırarak, vergilerin pazarlarda görülen fiyatlar üzerinden tespiti usulünü getirdi. Konuyla ilgili olarak vergi memurlarına yazdığı mektup şöyledir: "Bana ulaştığına göre, Fars bölgesinde vergi memurları ürünlere yüksek fiyatlar belirliyor, bu fiyatlara göre vergi istiyor, buna karşılık çiftçinin ürünleri alınıyor ve bu şekilde insanlara zulmediliyormuş. Bu konuyu araştırmak ve insanlardan alınan ürünleri sahiplerine geri vermek üzere Bişr b. Safvân ve Abdullah b. Aclân'ı bölgeye gönderdim."[1554]

1549 A.g.e. s. 122
1550 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 50
1551 Ebû Ubeyd, el-Emvâl, s. 114
1552 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 50
1553 ed-Durî, ed-Darâib fi's-Sevâd, s. 57
1554 ed-Durî, ed-Darâib fi's-Sevâd, s. 65

Ömer b. Abdülaziz, Yemenliler üzerine yüklenen vergilerin kaldırılmasını emretti. Öyle ki; öşür arazilerinden ayrıca haraç vergisi alınmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz, Yemen'deki vergi memuruna şöyle yazdı: "Sen bana, bölgeye gittiğini, Yemenlilerden sabit, değişmeyen, cizye gibi her hâlükârda ödenen bir vergi olarak haraç alındığını yazmışsın. Sübhânallah! Âlemlerin rabbi eksikliklerden münezzehtir! Bu mektup sana ulaştığında bâtıl olan yanlış uygulamaları ortadan kaldır, hakka uygun doğru uygulamaları göster. Hakkı yeniden uygula, bana ve sana göre açık, yöntemlerimize uygun olan hükümlerle amel et. Hakka uygun olarak bütün Yemen'den toplayıp gönderdiğin bir avuç vergi benim için zulümle toplanan çok miktardaki vergiden daha iyidir. Selâm üzerine olsun."[1555]

Ömer b. Abdülaziz'in vergi memurlarına gönderdiği mektuplarda, önceki halifeler dönemindeki yanlış uygulamalar ve Ömer b. Abdülaziz'in bu uygulamalara karşı çıkışı gözükmektedir. Toprak sahiplerinin zayıf duruma düşürülmeleri ve arazilerini terk etmeleri sebebiyle, önceki yanlış uygulamaların olumsuz iktisadî etkileri olmuş, üretim düşmüş. Farklı bölgeler ve beytülmal bundan zarar görmüştür. Ancak Ömer b. Abdülaziz, hakkı uygulama konusunda ısrarlıydı. İslâm vilayetlerinden gelen verginin niceliğine değil, niteliğine bakıyor, zulüm yoluyla toplanmış vergiler istemiyordu.[1556] Ömer b. Abdülaziz'in haksız vergilerin kaldırılması gibi ıslahatlarının İslâm devletinin ekonomik yönden gelişmesinde önemli payı olmuştur.

Islahatlar, İmar Çalışmaları ve Arazilerin İhyası: Ömer b. Abdülaziz, tarıma elverişli arazilerin ziraat için kullanıma açılmasını teşvik etmiştir. Bu bağlamda Kûfe'deki memuruna yazdığı mektup şöyledir: "Ziraat yapılan alanlarla, ziraata elverişli alanları birbirinden ayır.[1557] Tarıma açılmamış bölgeleri, mahsul elde edilecek şekilde ıslah et. Bir toprağı ihya edenden, diğer toprak sahiplerini sakinleştirecek derecede az miktarda vergi al."[1558] Ömer b. Abdülaziz'in başka bir mektubu şöyledir: "Kim bir bölgeyi tarıma açar ve diğerlerinden fazla miktarda olmak üzere sularsa, orası onundur." Hakîm b. Züreyk şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz'in mektubunu babama okudum. Mektupta şunlar yazıyordu: "Kim, bina veya tarım yapmak için toplum içinde kimseye ait olmayan, alınıp satılmayan veya bir kısmı ihya edilip bir kısmı terk edilmiş olmayan ölü bir araziyi ihya ederse, o kişiyi veya toplumu ihyaları sebebiyle bina veya ziraat izniyle mükâfatlandır."[1559]

Ömer b. Abdülaziz mirasçısı olmadığı için devlete geçen arazilerden kâr elde edilmesi konusunda istekliydi. Bu arazilerin mülkiyetinin beytülmale ait olduğu gö-

1555 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 126
1556 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 52
1557 A.g.e. s. 53
1558 el-Emvâl, s. 717
1559 A.g.e. s. 369

rüşündeydi. Bu arazilerin ikta olarak verilmesine karşı çıktı, yarıcı uygulamasıyla verilmesini emretti. Eğer bu şarlarda kabul edilmezse, üçte bir geliri devlete ait olmak üzere tarım için verilmesini emretti. Bunlar da kabul edilmezse, oranın onda bire kadar düşebileceğini ifade etti. Eğer bu şartlarda da araziyi işleyecek kişi bulunamazsa, toprakların karşılıksız verilmesini, bu da olmazsa belirtilen arazilere beytülmalden infakta bulunulmasını emretti.[1560]

Ömer b. Abdülaziz çiftçilere ve onların üzerindeki vergilerin kaldırılmasına önem verdi. Rivayet edildiğine göre, Şamlılardan oluşan bir ordu, bir adamın tarlasından geçti ve mahsulü talan etti. Adam, durumu Ömer b. Abdülaziz'e bildirdi. Bunun üzerine halife, zararın tazmini için o kişiye on bin dirhem verdi.[1561] Ömer b. Abdülaziz, çiftçilere borç vermekteydi. Halifenin Irak valisine yazdığı mektup şöyledir: "Cizye borcu olup da ödemeye güç yetiremeyen, arazilerinden gereken mahsulü elde edemeyen ve topraklarını çalışacak gücü kalmayan kişileri araştır. Onlardan ne bir yıl ne de iki yıl vergi istemiyoruz."[1562]

Ömer b. Abdülaziz ve Meraların Kullanımı: Ömer b. Abdülaziz meraların yalnızca bazı kişiler tarafından kullanılmasını yasakladı ve bunların kamu malları olduğunu, meraların kullanımı konusunda hiçbir grubun diğerleri karşısında üstünlüğünün olmadığını bildirdi. Bu konuda şöyle diyor: "Meralardan bütün Müslümanların yararlanma haklarının olduğunu görüyoruz. Meralarda hayvanlarını otlatıyor ve zekât elde ediyorsun. Böylece zekât verenler fayda ve kuvvet elde eder. Bazılarının meralara girişi, diğerlerinin girişlerini engellemektedirler. Meraların kamuya açılması ve herkesin oralardan faydalanması gerekir. Durum böyle olunca, devlet başkanı da diğer idareciler de meraların kullanımında ümmetin herhangi bir ferdi gibidirler. Meralar Allah'ın gökten indirdiği yağmur gibidir. Yağmurdan istifadede kullar nasıl eşitseler, meralardan yararlanmada da eşittirler."[1563]

Ömer b. Abdülaziz, Hz. Peygamberin zekât develerini otlatmak için kullandığı Nakî' isimli mera hariç, bütün meraları kamulaştırdı. Bir yerin mera haline getirilmesi, oranın bütün Müslümanlara ait olması anlamına gelir. Böylece mera kamu menfaatine açılır. Mera, arazinin mubahlıktan kamu mülkiyetine nakledilmesidir. Meralar kamu malı olarak kalır.[1564]

Altyapı Projeleri: Ömer b. Abdülaziz, gerek Medine valiliği ve gerekse halifeliği dönemlerinde altyapı projeleri hazırladı ve bunların uygulanması için gayret etti. Tüccar, çiftçi ve yolculara hizmet verilmesini amaçlayan projelere önem verdi.

1560 el-Harâc, s. 99
1561 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 117
1562 et-Tatavvuru'l-İslâmî fî Asri'l-Emevî, s. 202
1563 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 98
1564 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 54

Medine valisiyken elVelîd b. Abdülmelik'e yazdığı mektupta, yolların düzeltilmesini ve su ihtiyacını karşılamak üzere kuyu kazılmasını emretmişti. Bu emirden sonra açılan kuyulardan tatlı su çıkmıştı.[1565]

el-Velîd, Ömer b. Abdülaziz'in emriyle su kaynakları buldu, suyu şehre akıttı, Mescidi Nebî'yi genişletti, minaresini yükseltti, mihrapla ilgili düzenlemeler yaptı, yolcular ve hacılar için, konaklama yerleri, oteller ve misafirhaneler yaptırdı.[1566]

Diğer yandan da nil nehriyle kızın deniz arasında, kanal açma çalışmaları devam etti. Bu şekilde Mısır'daki mahsulün Mekke'ye deniz yoluyla daha kolay bir şekilde aktarılması amaçlanmaktaydı. Bu çalışmalar Ömer b. Abdülaziz döneminde devam etti.[1567] Basra valisi, Ömer b. Abdülaziz'e, Basralıların bir nehir (kanal) açmak istediklerini yazdı. Ömer b. Abdülaziz'in verdiği izinle açılan nehre "Adiy nehri" ismi verildi.[1568]

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN GELİRLER KONUSUNDAKİ MALÎ SİYASETİ

Gelirler konusundaki malî siyaset, belirlenen iktisadî hedeflere ulaşma konusunda son derece önemli kabul edilir.[1569] Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz malî siyasetinde halka yönelik harcamaların arttırılması ilkesini benimsedi. Zulmün önlenmesi için harcamalar yaptı. Irak hazinesi yeterli olmayınca, Şam'dan takviye yaptı.[1570] Tarımsal projeler ve çeşitli kurumların inşası için harcama yaptı. Halkın bütün kesimleri için geçerli olmak üzere, toplumun korunması için harcamalar yaptı. Bu bağlamda, zulüm niteliğinde olan vergileri, Müslüman olmuş kişilerden cizye alınması uygulamasını, çiftçilerden alınan ek vergileri, özel vergileri ve sınırlamaları kaldırdı. Aynı şekilde, beytülmalin zorla alınan haklarını muhafaza etti. İkta olarak veya zulüm yoluyla alınanları beytülmale iade etti. İdarecilerin ve görevlilerin ayrıcalıklarını kaldırdı. Yönetim ve savaş alanındaki harcamalarda tasarrufa yöneldi.[1571] Bütün bunlar, toplumda var olan potansiyelin ortaya çıkmasına sebep oldu. Ticaret ve tarım gelişti, harcamaların daha da artması engellendi, zekât, haraç ve öşür gelirleri arttı. Devlette hızlı bir büyüme oldu. Artan gelirler iktisadî hedefler doğrultusunda kamu harcamalarının da artmasına sebep olmuştur.

Tarihe göz attığımızda, gerektiği gibi idare edilen ve İslâm'ın ilkeleri doğrultusunda

1565 el-Hayâtü'l-iktisâdiyye ve'l-İctimâiyye fî Necd ve'l-Hicâz fi'l-Asri'l-Emevî, s. 56
1566 el-Bedrî, Hâmisü'l-Hulefâi'r-Râşidîn, s. 170
1567 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 55
1568 A.g.e. s. 57
1569 A.g.e.
1570 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 129
1571 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 57

hareket eden bütün devletlerin malî olarak geliştiklerini görüyoruz. Böyle olunca halk zorluk, sıkıntı ve zulüm görmez. Kamu menfaati ihmal edilmez. Ne zaman devlet işlerinde doğruluktan sapılır ve dinin ilkeleri gözardı edilirse, o devletin malî düzeni alt üst olur. Malî düzen devletin adaletzulüm, düzenkarmaşa ikilemleri karşısındaki durumunu gösteren bir aynadır.[1572]

Ömer b. Abdülaziz döneminde devletin gelirleri zekât, cizye, haraç, uşûr, humus ve feyden ibaretti.

Zekât

Ömer b. Abdülaziz, zekât konusuna önem verdi ve bu konuda hırslı davrandı. Çünkü zekât; Allah'ın fakirler, yoksullar, darda kalanlar ve köleler için farz kıldığı bir haktır. Bu konuda ihmal caiz değildir. Halife toplanan zekâtların hak sahiplerine dağıtılmasına önem verdi.[1573] Valilerine zekâtı hak edenlerin araştırılmasını ve hak sahiplerine haklarının verilmesini emretti. Eğer zekâtı vermek için fakir, yoksul, muhtaç bulunamazsa, köle satın alınıp, alınan kölelerin azat edilmesi emredilmişti.[1574] Ömer b. Abdülaziz zekât konusunda Hz. Muhammed'in sünnetine bağlı olarak hareket etmek için dikkatli ve kararlı davrandı. Ondan önce halifeler zekât konusunda dikkatsiz davranıyorlar, alınmaması gereken insanlardan zekât alıyor ve verilmemesi gerekenlere veriyorlardı.[1575]

Ömer b. Abdülaziz'in Sünnete bağlılığını gösteren işaretlerden birisi de onun, Hz. Muhammed'in zekâtlarla ilgili olarak yazdırdığı yazıyı istemesidir. Ayrıca; konuyla ilgili olarak Hz. Ömer'in yazdırdığı mektubu da istemiştir. Bu yazıların çoğaltılmasını emretmiş ve yazılar birkaç nüsha olarak çoğaltılmıştır. Bu yazılar büyük baş hayvanlar, küçükbaş hayvanlar, altın, gümüş, hurma, tahıl ve üzümün zekâtını içermekteydi. Ayrıca, bu yazılarda belirtilen her bir grubun nisap miktarı belirtilmekteydi.[1576]

Ömer b. Abdülaziz, zekâtın harcanması konusunda da Sünnete tâbi olmuş ve şu âyet doğrultusunda hareket etmiştir: "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[1577] Ömer b. Abdülaziz bu emir doğrultusunda zekâtların Allah'ın emrettiği şekilde dağıtılmasını istedi.[1578] Ömer b. Abdülaziz zekâtların toplanması konusunda

1572 A.g.e.
1573 A.g.e. s. 60
1574 A.g.e.
1575 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 129
1576 el-Emvâl, s. 447
1577 Tevbe Suresi, 9/60
1578 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 94

da Sünnete tâbi olmuştur. Güvenilir vergi memurları tayin etti ve onlara herhangi bir aşırılık ve zulüm olmaksızın zekâtları toplamalarını, zekâtını verenler için, gelecek yıla kadar zekât borcunun bulunmadığına dair yazı yazmalarını emretti.[1579] Ömer b. Abdülaziz; zekâtın, Allah'ın alınmasını farz kıldığı bütün mallardan alınmasını istedi. Memurlara verilen maaştan, zulümle alındığı halde sahiplerine iade edilen mallardan ve verilen yardımlardan zekât alınması emredilmiştir.

Ömer b. Abdülaziz, her topluluğun, zengin olmamaları şartıyla kendilerinden alınan zekâtı kullanmaya başkalarından daha layık olduğunu kabul etmiştir.1580 Bu sebeple, zekât memurları topladıkları zekâtları Ömer b. Abdülaziz'e getirdiklerinde halife, toplanan zekâtların toplandığı bölgelerdeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını emretmiştir.[1581]

Zekât alanındaki bu ıslahatlar, zekât gelirlerinin artmasına sebep olmuştur. Halifenin iktisat siyaseti, zekât tahsilinin artışını sağlamıştır. Ülkede güven ve huzur ortamı oluşmuştur. Ömer b. Abdülaziz'in ticaret ve tarımla ilgili temel projelerin uygulanmasına önem vermesi, sınırlı iktisadî hürriyet siyasetini takip etmesi ve haksız yere konulan vergileri kaldırması, bütünüyle ticaretin ve tarımın canlanmasına, zekât gelirlerinin artmasına sebep olmuştur.[1582]

Ömer b. Abdülaziz, zekâtların ödenmesi konusunda genişletici bir tavır benimsemiştir. Bu durum tarımsal servetlerden, kamuya ait develerden, balıklardan ve baldan zekât alınması konusundaki yaklaşımından ortaya çıkmaktadır. Böylece zekât toplanan malların çeşidi ve miktarı artmış, buna bağlı olarak toplanan zekât miktarında da artış olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz döneminde dâvet çalışmalarının artmasına bağlı olarak, zimmîlerin gruplar halinde İslâm'a girmeleri, tercih edilen görüşe göre, zekât tahsilâtını arttıran başka bir sebeptir. Çünkü bu yeni Müslümanlar içinde fakirler de vardı, zenginler de. Zenginler Allah'ın farz kıldığı bir ibadet olarak zekât ödeyeceklerdi. Ömer b. Abdülaziz'in yaşantısı, yönetilenlerle yönetenler arasında güven oluşturmuş ve insanlar zekâtlarını doğrudan devlete vermeye başlamışlardır. İnsanların, Ömer b. Abdülaziz'in halife olduğunu duyduktan sonra zekâtlarını devlete vermeye yönelmeleri bunun açık işaretidir. Bu durum da zekât gelirlerinin ve yerine harcanması durumunda iktisadî etkilerinin artmasına sebep olmuştur.[1583]

Tarih kaynaklarının bildirdiğine göre, bu dönemde zekât gelirleri insanların ihtiyaçlarından fazlaydı. İnsanlar zekâtlarını verecek kişi bulamıyorlardı.[1584] Bunun

1579 A.g.e. s. 99
1580 Fethu'l-Bârî, c. III, s. 322
1581 el-Emvâl, s. 712
1582 Melâmîhu'l-İnkilâbi'l-İslâmî fî Hilâfeti Ömer b. Abdülaziz, s. 135
1583 A.g.e.
1584 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 131

sebeplerinden birisi de toplum fertlerinin çalışmaya ve üretmeye yönelmeleriydi. Neticede zekât verenler artmış, zekât alanlar ise azalmıştır.[1585]

Cizye

Kavramsal olarak cizye, gayrimüslimlerden İslâm devletinde yaşamaları sebebiyle yılda bir defa olmak üzere alınan vergidir. Cizyenin dayanağı Kitap, Sünnet ve icmâdır.[1586] Ömer b. Abdülaziz cizye gelirleri konusunda Sünnete tâbi olmuş, Müslüman olanlardan cizye almamıştır. Çünkü cizye, kâfirlerden alınması farz olan ve Müslüman olmakla düşen bir vergidir.[1587] Buna karşılık bazı Emevî halifeleri Müslüman olmalarına rağmen bazı insanlardan cizye almaya devam etmişlerdir. Haccâc, gayrimüslimlerin cizye ödemekten korktukları için Müslüman olduklarını düşünmüş ve Müslüman olmalarına rağmen onlardan cizye almıştır. Bu da Haccac ve Emevilere yönelik intikam duygularının artmasına sebep olmuştur.[1588] Ömer b. Abdülaziz halife olur olmaz derhal Müslümanlardan cizye alınması uygulamasını ortadan kaldırdı[1589] ve bu konuda son derece şiddetli davrandı. Vergi memurlarına yazdığı mektup şöyledir: "Şahadet getiren, bizim kıblemize dönen ve sünnet olan insanlardan cizye almayın."[1590]

Zimmîler Ömer b. Abdülaziz'in adaletini ve yaşayışını gördüklerinde İslâm'a girmek için âdeta yarışa başladılar. Bu durum karşısında vergi memurları şikâyetçi oldular. Çünkü kâfirler Müslüman oluyor ve cizye vergisi azalıyordu. Ömer b. Abdülaziz bu şikâyetlere şöyle cevap verdi: "Muhakkak ki Allah, Hz. Muhammed'i vergi memuru olarak değil, bir dâvetçi olarak göndermiştir."[1591]

Ömer b. Abdülaziz, zimmîlerle ilgili siyasetinde hakkın, adaletin ayakta tutulması ve zulmün önlemesi ilkesine dayanmış, çiftçilerin yanında olmuş, her fert için taşıyabileceği miktarda cizye belirlemiştir. Cizye alınan insanları zenginler, orta halliler ve fakirler olmak üzere üç tabakaya ayırmıştır. Yeni uygulamayla cizyesini çiftçi mahsulünden, esnaf yaptığından işinden ve tüccar da satımından ödemiştir.[1592]

Ömer b. Abdülaziz, bölgelerin mali güçlerine göre cizye miktarlarını belirlemiştir. Zenginlikleri ve rahatlıkları sebebiyle Şamlıların cizye miktarını Yemenlilerden yüksek tutmuş,[1593] cizye veremeyecek kadar fakir olanlardan cizye vergisini kaldırmış

1585 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 69
1586 İbn Kudâme, el-Muğnî, c. X, s. 557
1587 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 70
1588 ed-Darâib fi's-Sevâd, s. 58
1589 Tabakât, c. V, s. 345
1590 el-Emvâl, s. 61
1591 Tabakât, c. V, s. 384
1592 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 99
1593 el-Emvâl, s. 51

ve Hz. Ömer'in yaptığı gibi, geçimleri için kendilerine beytülmalden ödeme yapmıştır.[1594] Ömer b. Abdülaziz Necran bölgesinde sayım yapılmasını emrederken, bir yandan da cizye miktarının düşürülmesini emretmiştir. Bu sayım neticesinde sayılarının, belirtilenden onda bir daha az olduğu ortaya çıkmış, cizyeleri olduğu gibi kalmıştır. Kendilerinden cizye olarak, iki bin yerine iki yüz adet elbise alınmış, ölenlerin ve Müslüman olanların cizyeleri kaldırılmıştır.[1595]

Cizye alanındaki ıslahatların beytülmal üzerinde önemi bir etkisi olmuştur. Müslüman olanlardan cizyenin kaldırılması, yönetilenlerle yönetenler arasındaki güveni, adalet ve insaf duygularını arttırmıştır. Bunun bir sonraki adımı olarak, cizye miktarının düşürülmesi ve Müslüman olanlardan cizye alınmaması, ortaya çıkacak isyanları gidermiş, isyanlar için harcanacak kaynaklar beytülmalde kalmıştır. Aynı şekilde Müslüman olanlar, cizye yerine zekât ödemeye başlamışlardır. Zekâtın miktarı ise cizyeden çoktur. Bu durum, arazi için haraç ödemelerinin devam ettiği dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Neticede güven ve adalet artınca üretim de artmıştır. Çünkü insanlar üretim ve gelişmeye yönelmişlerdir.[1596]

Haraç

Haraç, savaşla fethedilen veya halkıyla bir miktar üzere anlaşılan arazilerden alınan vergidir.[1597] Ömer b. Abdülaziz döneminde haraç gelirlerinde artma oldu ve yüz yirmi dört milyon dirheme ulaştı.[1598]

Haraçtaki bu artış, ıslahat siyasetinin sonucuydu. Haraç arazilerinin satımı yasaklanmış, bu araziler üretimin temel kaynakları olarak görülmüştü. Ömer b. Abdülaziz, çiftçilere yardım etmiş, onlardan üretimi engelleyen ilave vergileri kaldırmış, ıslah ve imar siyasetini benimsemiş, ölü arazilerin ihyasına teşvik etmiştir. Buna ilaveten tarım alanlarında altyapı çalışmalarına önem vermiş, yollar ve kanallar açtırmıştır.[1599] Yolların açılmasıyla, çiftçiler ürünlerini kolaylıkla pazarlara ulaştırmışlar, kanallar ve kuyuların açılmasıyla mahsullerini en az külfetle sulama imkânı bulmuşlardır. Bütün bu ıslahatlar, nihayetinde mahsulünü vermiş, Ömer b. Abdülaziz döneminde haraç gelirlerinin artmasına sebep olmuş, onun döneminde Irak'tan elde edilen haraç miktarı yüz yirmi dört milyon dirheme ulaşmıştır. Bu miktar, ondan önceki bütün zamanlarda toplanan haraç miktarından fazladır. Haccac döneminde Irak bölgesinden toplanan haraç vergisi yalnızca kırk milyon dirhem idi. Hz. Ömer döneminde Irak'tan elde edilen haraç geliri yüz milyon dirhem idi.[1600]

1594 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 71
1595 er-Rayyis, el-Harâc, s. 232
1596 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li Ömer b. Abdülaziz, s. 72
1597 Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ, s. 194
1598 er-Rayyis, el-Harâc, s. 238
1599 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 73
1600 er-Rayyis, el-Harâc, s. 237-238

Horasan'dan elde edilen haraç ise devlet ihtiyaçlarının üstündeydi. Ömer b. Abdülaziz döneminde haraç vergileri, normal zamanlarda ulaşılabilecek en yüksek seviyeye ulaşmıştı.[1601] Haraç vergisindeki miktar artışı devletin gücüne işaret etmektedir. Çünkü Irak'tan gelen haraç vergileri, devletin en önemli gelir kalemlerinden birisini oluşturmaktaydı.[1602] Bu durum, altyapı projelerinin devam ettirilmesi, üretimin arttırılması, toplumdaki fakir ve âciz kesimlere yönelik harcamaların arttırılması gibi iktisadî hedeflerin gerçekleştirilmesinde büyük katkı sağlıyordu. Çünkü zekât gelirlerindeki sınırlamanın aksine, harcama yerleri bakımından haraç gelirlerinde bir sınırlama bulunmamaktadır.[1603]

Uşûr (Ticaret Malları Vergisi)

Uşûr kavramsal olarak, ticaret yapmak maksadıyla İslâm devletinin sınırlarından mal aktaran harbîlerden veya zimmîlerden karşılıklılık esasına dayalı olarak alınan ticaret malları vergisi veya gümrük vergisidir.[1604] Ticaret malları vergisi harbîden onda bir, zimmîden de yirmide bir oranında alınır. Aynı yıl içinde bir mal için bir defa vergi alınır. Gümrükten geçirilen malın değeri zimmî için yirmi, harbî için de on dinar değerine ulaşırsa, ancak o durumda ticaret malları vergisi alınır. Bunun altındaki değerler için vergi alınmaz.[1605]

Ömer b. Abdülaziz, ticaret malları vergisine önem vermiş, gerekli kuralları koymuş, vergisini verenin yazılmasını ve bir sene boyunca kendisinden yeniden vergi istenilmemesini emretmiştir. Aynı şekilde haksız yere istenen ticaret malları vergisinin elde tutulmasını da yasaklamıştır.[1606] Onun döneminde ticaret canlanmış. Devlet için yeni gelir kalemleri oluşmuş, halife de elde edilen gelirleri kamuya yönelik olarak gerektiği gibi sarf etmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in ticareti canlandırmak için yaptığı icraatlar şunlardır:

a) Tarımsal alanlar için sözkonusu olan ek vergilerin kaldırılması.[1607] Bunun olumlu etkisi ticarî hayatta tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi şeklinde ortaya çıkmıştı. Buna bağlı olarak talep artmış, satışlar zirveye ulaşmıştır. Tarım odaklı iktisat anlayışı gölgesinde ortaya çıkan artışa bağlı olarak, yalnızca tarımda değil, diğer bütün alanlarda da zirve değerlere ulaşılmıştır. Tarımsal ürün arzının artması fiyatları düşürmüştür. Bu Ömer b. Abdülaziz'in takip ettiği ince siyasetin neticesidir. İslâm devletinde, iktisadın bütün alanlarında zirve değerler yakalanmıştır.[1608]

1601 er-Rayyis, el-Harâc, s. 237
1602 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 76
1603 A.g.e.
1604 Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ, s. 312
1605 el-Muğnî, c. X, s. 589
1606 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 77
1607 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 141
1608 et-Tatavvuru'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Emevî, s. 218

b) Ticaret alanındaki ek vergilerin kaldırılması ve ticaret malları vergisinin azaltılması.[1609] Bu uygulamanın ticaret alanında olumlu etkileri ortaya çıkmıştı. Böylece tüccar çalışma konusunda cesaretlendirilmiş, ticarete bağlı kârlar atmış ve bunun uzantısı olarak ticaret hacminde de artma olmuştur.[1610]

c) Devletin malî haklarının tahsilinde tüccar ve diğer mükelleflere yönelik sert uygulamaların kaldırılması.[1611] Bu aynı zamanda ticaretin teşvik edilmesi ve gelişmesini yağlayan temel faktörlerden birisidir.

d) Doğu ülkelerine giden ticaret yollarında istirahat bölgelerinin yapılması, valilerin istirahat yerleri bulunan diğer ülkelerin ilgili birimlerinden, bölgelerinden geçen Müslüman yolcuların bir gece ve gündüz ağırlanmalarını ve devlet hesabına onlarla anlaşma yapmalarını istemeleri. Bu kapsamda, herhangi bir hastalık sebebiyle yoluna devam edemeyen tüccarın konaklama süresi arttırılacaktı. Eğer bir şekilde tacir zarara uğrar, malları çalınır veya telef olursa, o kişiye ülkesine dönmek için yetecek miktarda yardım yapılacaktı. Bu kolaylıklar ve ödemelerin insanları ticarete teşvik eden unsurlar olduğu açıktır.[1612]

e) Tüccara bağış verilmesinin yasaklanması. Bu uygulamayla ticaret, tacirlerin tek geçim kaynağı olmuş, ticaret yapan kişiler işlerine daha çok önem vermişler, daha aktif çalışmışlardır. Özellikle o dönemlerde ticaret, yolculuk sebebiyle oldukça yorucuydu. Çünkü günümüzde gördüğümüz kolay ulaşım araçları o dönemde yoktu.

f) İsraf veya sefahete düşmediği halde ödeme gücü bulunmayan kişilerin borçlarının ödenmesi.[1613] Zor durumda olan tüccar da bu kapsamdadır. Bu karar, iflas etmiş olan tüccarın yaşadığı zorlukların azalmasına sebep olmuş, bu kişilerin ticaretle yeniden zarar görmelerini engellemiştir. Özellikle de anaparasını borç alarak ticarete giren kişiler için bu karar çok büyük önem arz etmiştir.

g) Devletin her tarafından ölçü birliğinin sağlanması konusunda hırslı davranılması. Bunun için devletin her tarafında geçerli olacak nitelikte temel kanunlar yapılmıştır.

h) Valilerin ve diğer idarecilerin ticaretle meşgul olmalarının yasaklanması. Böylece idarecilerin çarşılardaki rekabet ortamına dâhil olup, tüccar arasındaki mâkul rekabeti bozmaları veya kendi menfaatleri doğrultusunda fiyatları etkilemeleri önlenmiştir. Bu, Ömer b. Abdülaziz'in fiyatların kendiliğinden belirlenmesini

1609 A.g.e.
1610 A.g.e.
1611 A.g.e.
1612 et-Tatavvuru'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Emevî, s. 219
1613 el-Emvâl, s. 234-235

olumsuz etkileyecek tabii olmayan unsurların giderilmesi için çarşılara yönelik olarak attığı bir adımıdır.[1614]

i) Karaborsacılığın yasaklanması. Ömer b. Abdülaziz, Hıms bölgesinde bir grubun elinde bulunan mahsulü oradaki dükkânlara dağıttırmıştı. İbnü'lVelîd b. Abdülmelik Hıms'ı kontrol altına aldı, kendi özel mülkü haline getirdi. Ardından karaborsacıların elinde bulunan malları aldı ve sahiplerine iade etti.[1615] Ömer b. Abdülaziz döneminde ticari hayatın canlanmasında bu ıslahat ve icraatların büyük payı vardır. Böylece ticaret mallarının vergisi arttı, devlet gelirleri çeşitlendi ve halife bütün gelirleri gerektiği gibi sarf etti, kamu yararına harcadı.

5- Ganimetlerin Beşte Biri (Humus) Ve Fey

Terim olarak ganimet, savaş esnasında düşman kâfirlerin mallarından zorla, kuvvet kullanılarak alınan şeylerdir.[1616] Fey ise terim olarak, müşriklerden savaş veya herhangi bir korkutma olmaksızın alınan her türlü mal demektir.[1617]

Ömer b. Abdülaziz, halife olunca öncelikle devlet içindeki uygulamaları düzenlemeye yöneldi. Bundan dolayı, onun döneminde fazla fetih hareketi olmamıştır. Fetih hareketlerine ağırlık vermek yerine dâvet etmeyi ve güzel örnekliği önceledi. Krallara ve halklara mektuplar gönderdi. Berberîler savaş olmaksızın Müslüman oldular.1618 Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz döneminde devletin çok fazla ganimet geliri olmamıştır. Fetihlere dayalı olarak beytülmalde var olan ganimetler de önceki fetihlerden gelmekteydi.[1619] Bununla birlikte Ömer b. Abdülaziz ganimetler konusunda ıslah çalışmalarına yöneldi ve beytülmal için ganimetten ayrılan beşte birlik payı, diğer beytülmal gelirlerine karıştırmadı.[1620] Ganimet gelirlerinin, Enfal suresinde belirtildiği üzere sarf edilmesini emretti ve âyette belirtilenler içinden de ihtiyaç sahiplerini diğerlerine tercih etti.[1621]

Ömer b. Abdülaziz "zevi'lkurbâ" payından on bin dinar ayırdı ve bunları Haşimoğulları arasında taksim etti. Kadınerkek, küçükbüyük ayrımı yapmaksızın herkese eşit verdi. Fâtıma binti Hüseyin yazdığı teşekkür mektubunda şöyle diyordu: "Ey Müminlerin halifesi! Hizmetçisi olmayana hizmet ettin, çıplak olanı giydirdin, infak edecek kimsesi olmayanlara infak ettin."[1622]

1614 et-Tatavvuru'l-İslâmî fi'l-Asri'l-Emevî, s. 219
1615 A.g.e. s. 220
1616 el-Emvâl, s. 323
1617 el-Mâverdî, el-Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 199
1618 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 81
1619 A.g.e.
1620 A.g.e.
1621 Tabakât, c. V, s. 350
1622 Tabakât, c. V, s. 390

Ömer b. Abdülaziz, humus hakkına sıkı sıkıya bağlıydı. Onun halifeliğinden önce Endülüs fethedilmiş. Ancak fetih sonrasında humus alınmamıştı. Halife, bölgedeki valisine gerekli açıklamaları yapmasını, bölgenin kuvvetle fethedildiğini bildirmesini ve humus almasını emretti.[1623]

Ömer b. Abdülaziz, fey gelirlerine yönelik tasarruflarında da Kur'an, Sünnet ve Raşit Halifelerin uygulamalarına tâbi olmaktaydı. Bir mektup yazmış ve bunda Allah'ın elçisine zor kullanmaksızın alınıp fey olarak verdiği malları ve köyleri açıklamış, bu konuyla ilgili olarak inen Haşr suresinin ilgili âyetlerini delil olarak ileri sürmüş ve Müslümanların ellerinde bulunan mallarda fey hakkının bulunduğunu beyan etmiştir. Ayet Ensar'ı, muhacirleri ve ilk hicretin ardından onlardan sonra gelenleri zikretmiştir.[1624] Bu âyet, Hz. Ömer'in fey'i daha sonraki Müslüman nesillerle açıkladığı içtihadıyla uyumlu idi.[1625]

Ömer b. Abdülaziz humusun harcama alanlarıyla feyin harcama alanlarının uyumlu olduğunu gördü ve Hz. Ömer gibi, feyle humusu birleştirmeye karar verdi.[1626] Bundan, Müslümanların bütün maslahatları için harcamalar yapılmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz'in konuyla ilgili mektubu şöyledir: "Bizden öncekiler humusun yeri konusunda ayrılığa düşmüşler ve farklı değerlendirmeler yapmışlardır. Allah'ın Kitabına baktığımızda humusun fey gelirleri içinde olduğunu ve diğer iki kaynağın da buna muhalif olmadığını görmekteyiz." Hz. Ömer fey gelirleriyle ilgili bir uygulama yaptı ve insanlar bu uygulamadan razı oldular. Onlara mal ve rızık verdi. Var olan uygulamanın sonuçlarını da dikkate aldı ve bu mallarda yetimlerin, yoksulların, yolda kalmışların haklarının olduğu söyledi. Bunun ardından humusu da fey gelirleri içine dâhil etti ve ikisini Allah'ın isimlendirip farz kıldığı biçimde, aynı kategoride değerlendirdi: "Âdil devlet başkanına tâbi olun. Fey ve humus âyetleri muttefiktir, aynı doğrultudadır. İkisinin fey olarak toplanıp, Müslümanlara yönlendirilmesi gerekir."[1627]

Ömer b. Abdülaziz'in fey ve humus konusundaki ıslahatları, devletin iktisadî hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlamıştır. Humusu –nerede bulunursa bulunsun ihtiyaç sahibine vermenin öncelikli olmasıyla birlikte, Kur'an'da belirtilen oranlarda bölüşümü, devlet gelirlerinin dağıtımının gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur. Bu üstün siyaset sebebiyle insanlar adaletin geldiğini ve zulmün ortadan kalktığını hissetmişlerdir.

1623 Hasan İbrahim, Târîhu'l-İslâm, c. I, s. 320
1624 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 97
1625 el-Harâc, s. 25
1626 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 83
1627 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 97

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN GENEL HARCAMA SİYASETİ

Toplumu Korumaya Yönelik Harcamalar

Ömer b. Abdülaziz, servetlerin dönüşümünü sağlamak, halkın sıhhî ve toplumsal açıdan güvenliğini temin etmek için fakir ve muhtaçlara yapılan harcamaları arttırdı. Bu, Kur'an ve Sünnette yer alan, dinin istediği bir uygulamadır. Halifeliğinin ilk günlerinden itibaren, dine tâbi olmuş, hakka ve adalete bağlanmış, bazı konularda âlimlerden açıklamalar istemiştir. İbn Şihâb Ömer b. Abdülaziz'e, halifeliği döneminde uygulaması için, zekâtla ilgili bir yazı göndermiştir. Bu yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

Zekâtta zimmîler ve diğer âcizlerin hakları vardır. Onda bir gününü geçirecek kadar dahi yiyeceği bulunmayan yoksulun hakkı vardır. Bu kişi işi esnasında bir musibete uğramış veya savaş sebebiyle yoksulluğa düşmüş olabilir. Dilenen ve zenginlerin verdikleriyle karınlarını doyuran yoksulların da kendilerine yetecek miktarda hakları vardır. Ancak kendilerine yeten miktardan fazlasını isteyemezler. Zekâtta, hapiste bulunan kimsesiz Müslümanların da hakları vardır. Mescitlere sürekli gelen, namazlarını kılan, ancak düzenli maaşa veya gelire sahip olmayanların da zekât gelirlerinde hakları vardır. Onlar insanlardan da isteyemezler. Allah'a isyan etmediği halde, borçluyken kendisine fakirlik isabet edip de borcunu ödeyemeyecek duruma gelen kişinin de zekât gelirlerinde hakkı vardır. Bu kişi borcundan dolayı suçlanamaz. Sığınacak bir yeri veya akrabası olmayan yolcunun da zekât gelirlerinde hakkı vardır. Bineğinin yiyeceği verilir, kendisine de bir konaklama yeri sağlayıp, ihtiyacını gidermesi için gerekli yardım yapılmalıdır.[1628]

Fakir ve Yoksullara Yönelik Harcamalar: Ömer b. Abdülaziz fakirleri ve yoksulları düşünür, onların yardımlarına koşardı. Eşi Fatma ile ağlamasının sebebini sorması sırasında aralarında geçen konuşma daha önce belirtilmişti. Ömer b. Abdülaziz eşine şöyle diyordu: "Muhammed ümmetinin halifeliği görevini üstlendim. Fakirleri, hastaları, açıkta kalanları, zulme uğrayanları, garipleri, yaşlıları, yeryüzünün farklı bölgelerindeki ihtiyaç sahiplerini ve Rabbimin bütün bunları bana soracağını düşündüm. Eğer onların dertleriyle dertlenmezsem, Hz. Muhammed'in benim karşımda olacağını, ona karşı delil getiremeyeceğimi düşündüm, kendime acıdım ve ağladım."[1629]

Bu olay, Ömer b. Abdülaziz'in ihtiyaç sahiplerine yönelik harcama siyasetini göstermektedir. Olay, ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken mânalarla doludur. Ömer b. Abdülaziz, bu kişilere yapılan zulmü, boynuna atılmış bir sorumluluk olarak hissetmiştir. Bununla ilgili olarak Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Hepiniz çobansınız

1628 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 83
1629 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 132

ve sürünüzden sorumlusunuz. Devlet başkanı da çobandır ve halkın gözetiminden sorumludur."[1630]

Ömer b. Abdülaziz, insanların ihtiyaçlarını gidermek için çalışmalar yaptı. Bir adam ona geldi, önünde ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin halifesi! Çok muhtacım! Her şeyimi kaybettim. Allah'ın huzurunda sana, içinde bulunduğum durumun hesabını soracağım." Bu sırada halife bir değneğe yaslanmıştı. Duydukları karşısında duygulanan Ömer b. Abdülaziz'in gözyaşları değneğine damlıyordu. O adam ve ailesi için beş yüz dinar ödedi. Bu ödeme, adama maaş çıkana kadar devam etti.[1631]

Daha önce zikri geçen Iraklı kadına yönelik tavrında da görüldüğü gibi, Ömer b. Abdülaziz dul kadınlara ve kızlarına önem veriyor, onlara yardım ediyordu. Resûlüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor: "Dul kimselerin ve yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için koşan kimse, Allah yolunda cihad eden mücahit veya gündüz oruç tutup gece boyunca namaz kılan kişi gibidir."[1632]

Ömer b. Abdülaziz; fakir, yoksul ve yolcuların doyurulması için bir ev tahsis etti.[1633] Yalnızca fakirlere yardımla kalmadı, aynı zamanda elini hastalara, zor durumda olanlara ve yetimlere de uzattı. Şam vilayetinin farklı bölgelerine gönderdiği mektup şöyleydi: "Namazına gidip gelmekte olan bütün âmâları, darda kalanları, kronik hastaları ve felçlileri bana gönderin, kendilerine divandan ödeme yapayım." Bu yazı üzerine vali belirtilen özellikteki kişileri halifeye bildirdi. Halife, âmâ için bir yol gösterici, kronik hasta için hizmetçi görevlendirdi. Sonra, "Bütün yetimleri ve kimsesizleri bana bildirin" dedi. Bu durumdaki her beş insan için bir hizmetçi tahsis etti.[1634]

Borçlular İçin Yapılan Harcamalar: Ömer b. Abdülaziz'in önemsediği gruplardan birisi de borçlulardır. İbn Şihab, Ömer b. Abdülaziz'e borçluların haklarıyla ilgili olarak şunları yazmıştır: "Allah yolunda mücadele ederken malları telef olan, kendisine fakirlik gelip çatan ve Allah'a isyan olmamak üzere, elinde hiçbir şey bulunmadığı için borcunu ödeyemeyen kişiler, borçları sebebiyle suçlanmazlar."[1635] Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz, borçluların borçlarının ödenmesine hükmetti. Halifeye şöyle yazdılar: "Evi, hizmetçisi, atı ve evinde gerekli bütün malzemeleri bulunan insanlar görüyoruz. Onların borçları da ödenecek mi?" Ömer b. Abdülaziz şöyle cevap verdi: "Müslüman'ın başını sokacağı bir evi, işlerini yapacak

1630 Buhârî, 893
1631 Hilye, c. V, s. 289
1632 Buhârî, 6006
1633 Tabakât, c. V, s. 378
1634 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 202
1635 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 29

bir hizmetçisi, düşmanıyla savaşacağı bir atı ve hayatını sürdüreceği temel ihtiyaç maddeleri olmalıdır. Bu durumdakilerden borcu olanların borçlarını ödeyin."[1636]

Kûfe valisi, Ömer b. Abdülaziz'e bir mektup yazdı ve beytülmalde çok miktarda malın biriktiğini haber verdi ve nasıl hareket etmesi gerektiğini halifeye sordu. Ömer b. Abdülaziz şöyle cevap verdi: "Mektubunda, ordunun payını verdikten sonra, beytülmalde çok miktarda malın kaldığını yazmışsın. Fesada meydan vermeksizin, artan miktarı borçluların borçlarını ödemek için kullan veya evlenmeye güç yetiremeyenleri evlendir. Selâm üzerine olsun."[1637] Ömer b. Abdülaziz Kûfe mescidinde okunan bir mektup yazmıştı. Mektubunda şöyle diyordu: "Kimin üzerinde bir emanet bulunur da o kişi, emaneti eda etmeye güç yetiremezse, kendisine Allah'ın malından verin. Kim evlenir de mehir vermeye güç yetiremezse, ona Allah'ın malından verin."[1638]

Esirler İçin Yapılan Harcamalar: Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız."[1639] Ömer b. Abdülaziz, esirler için beytülmalden harcama yapma konusuna önem vermiş, İstanbul'daki Müslüman esirler için bir mektup yazmıştır.1640 Sosyal hayatla ilgili başlıkta bu konuyu anlatmıştım. Ömer b. Abdülaziz, bir suç veya kısas sebebiyle hapiste bulunan Müslüman mahkûmların durumlarını önemsemiştir. Halife, onların gözetilmesini ve kendileri için gerekli harcamaların yapılmasını emretmiş ve valilere gönderdiği yazıda şunları ifade etmiştir: "Namazını ayakta kılamayacak kadar zayıf Müslümanları hapislerde bağlı bir şekilde kendi başlarına bırakmayın. Doyurulmaları ve hayatlarını devam ettirtebilmeleri için yeterli harcamaları yapın."[1641] Halife, hapistekilere yazlık ve kışlık elbise verilmesini emretmiştir.[1642]

Yolcular ve Yolda Kalmışlar İçin Yapılan Harcamalar: Ömer b. Abdülaziz, yolculara ve yolda kalmışlara önem vermiştir. Yolcuların ağırlanması ve onlarla ilgilenilmesi için misafirhanelerin yapılması konusunda valilerine emir vermiştir. Yazdığı mektuplardan birisi şöyledir: "Bölgende misafirhaneler yaptır. Oradan geçen Müslümanları bir gün bir gece ağırla, hayvanlarının su ve yiyecek ihtiyacını karşılasınlar.

1636 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 171
1637 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 67
1638 Tabakât, c. V, s. 374
1639 İnsan Suresi, 76/8-10
1640 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 93
1641 el-Harâc, s. 315
1642 Tabakât, c. V, s. 356

Hastaları iki gün iki gece ağırla. Eğer oraya yolda kalmış birisi gelirse, kendisine, memleketine gitmek için yetecek miktarda yardımda bulun."[1643] Ömer b. Abdülaziz, hacılara önem verilmesini, onlar için harcama yapılamasını, zayıfların gözetilmesini ve fakirlerin de desteklenmesini emretmektedir.[1644]

Köle Azadı İçin Yapılan Harcamalar: Ömer b. Abdülaziz; fakirler, yoksullar, âcizler, borçlular ve yolda kalmışlar için harcama yapmasının yanında, köle azadı için de harcamalar yapmıştır. Kuzey Afrika zekât memuru şöyle demiştir: "Ömer b. Abdülaziz, beni Kuzey Afrika'da zekâtları toplamakla görevlendirdi. Ben de görevimi yapmak üzere bölgeye gittim. Toplanan zekâtları dağıtmak üzere ihtiyaç sahiplerini araştırdım. Ancak hiçbir fakir bulamadım. Bunun üzerine, velayeti Müslümanlara ait olmak üzere köle satın aldım."[1645]

Diğer Harcamalar: Ömer b. Abdülaziz'in insanları İslâm'a dâvet ve eğitim için harcamalar yaptığı, daha önceki konularda geçmişti. Toplumun gözetilmesine yönelik bu çalışmalar, bütün ümmeti kapsamış, çocuklar dahi bu kapsamda değerlendirilmiş ve onlar için de eğitim payı olmak üzere belli oranda yardımlar ayrılmıştır.

Halife zimmîlere de önem vermiş. Onlardan fakir muhtaç olanlar için beytülmalden harcama yapmıştır.[1646] Bununla birlikte Ömer b. Abdülaziz'in iktisat siyasetinin sonucu olarak, birçok Müslüman'ın tarım, ticaret ve diğer alanlardaki çalışmalarıyla zengin hale gelip servetini arttırdığını belirtmek gerekir.

Böylece insanlar dine daha sıkı bağlanmış, nefislerinde âhiret sevgisini hissetmişler, Allah'ın rızasını umdukları ve azabından korktukları için, daha çok hayır yapmayı istemişlerdir. Böylece fakirlere, yoksullara, dullara yardım edilmek, kamu yararına yönelik çalışmalar yapılmak, kuyular kazılmak ve mescitler yapılmak suretiyle Allah yolunda harcamalar artmıştır. Bunun sonucu olarak da beytülmalin merkezde ve büyük vilayetlerdeki yükü belli oranda azalmıştır.

Devletin Maslahatları Doğrultusunda Harcama Yapılması İçin Yönlendirme

Ömer b. Abdülaziz'in harcamalar alanındaki siyaseti, iktisadi yönlendirme ilkesi üzerine kuruluydu. Bu, harcamalar konusunda güçlü bir prensip olarak ifade edilmektedir. Bu ilkenin içeriğinde israf, saçıp savurmak ve cimlikten uzak olmak vardır.[1647] Devletin maslahatları doğrultusunda harcamaların yönlendirilmesi alanında Ömer b. Abdülaziz'in takip ettiği adımlar şunlardır:

1643 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 94
1644 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 65
1645 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 94
1646 A.g.e. s. 95-96
1647 A.g.e. s. 96

Halifeye, Diğer Yöneticilere ve Emevilere Özgü Ayrıcalıkların Kaldırılması: Ömer b. Abdülaziz, hukukî ayrıcalıkları ortadan kaldırdı. İmtiyazlı sınıfları, beytülmal karşısındaki konumları itibariyle halkla eşit hale getirdi. Bu uygulamasına da kendisi ve ailesinden başladı. Ömer b. Abdülaziz, beytülmalden maaş olarak herhangi bir şey almıyordu. "Ömer b. Hattab'ın aldığı kadar sen de alsan!" dediklerinde "Onun malı yoktu. Benim yeterli miktarda malım var" cevabını verdi.[1648] Önceki halife Süleyman öldükten sonra Ömer b. Abdülaziz halife seçilince, halifelerin kullandıkları makam aracını ve ilgili müştemilatı kendisine getirdiler. Ancak Ömer b. Abdülaziz, kendi aracına bindi ve getirilenlerin beytülmale konulmasını emretti. Âdet, önceki halifelerin kullandıkları binek, koku gibi malzemelerin sonraki halifeye intikal etmesi şeklindeydi. Ömer b. Abdülaziz, halife olarak görevlendirildiğinde şöyle dedi: "Bunlar ne Süleyman'ın, ne benim ne de sizindir. Ey Müzâhim, bunları beytülmale koy!"[1649]

Ömer b. Abdülaziz, kamu mallarını kendi özel işleri için asla kullanmazdı. Bir defasında Ürdün emîri Ömer b. Abdülaziz'e iki sele hurma göndermişti. Halife, hurmaların devlete ait bir deve ile getirildiğini görünce, onları sattı ve elde edilen parayla deveye yiyecek aldırdı.[1650] Bir gün memurundan kendisi için bal satın almasını istedi. Memur balı, devlete ait bir deveyle getirdi. Bunu gören Ömer b. Abdülaziz, balı sattı, elde edilen parayı beytülmale koydu ve "Balın bizi fesada uğrattı" dedi.

İdarî Harcamalar: Ömer b. Abdülaziz, yardımcılarının ve valilerin Müslümanların mallarını iktisatlı kullanmaları için çalıştı. Medine valisi, mum almak için talepte bulunduğunda Ömer b. Abdülaziz ona şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin olsun ki; seni zifiri karanlık gecede, elinde ışık olmadığı halde evinden çıkıp giden bir kişi iken vali olarak görevlendirdim. Bugün senin için o günden daha hayırlıdır. Kendi kandilin sana yeter. Selâm üzerine olsun." Aynı şekilde Ömer b. Abdülaziz, kendisinden kâğıt isteyen kâtibe şöyle cevap verdi: "Bu mektup sana ulaştıktan sonra, kalemini ince kullan ve yazını küçülterek mümkün olan en az sayfaya sığdır. Birçok ihtiyacı bir kâğıtla bildir. Müslümanların, beytülmale zarar verecek fazla söze ihtiyaçları yoktur."[1651]

Burada Ömer b. Abdülaziz'in kamu malını koruma konusunda ne kadar dikkatli olduğunu görmekteyiz. Valilerini devlet gelirlerinden kâr elde etmeye yönlendirmiştir. Bu da kâğıtların, israf edilmeksizin kullanılması gibi taleplerle dile getirilmiştir. Çünkü o dönemde, seri kâğıt üretimi olmayıp günümüzdekinin aksine, kâğıt masrafları önemli devlet giderleri arasında yer almaktaydı.

1648 el-İkdü'l-ferîd, c. V, s. 22
1649 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 35
1650 es-Siyâsetü'l-İktisâdiyye ve'l-Mâliyye li'Ömer b. Abdülaziz, s. 98
1651 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 121

Savaş Harcamaları: Emevî devleti içte ve dışta çok sayıda savaşa girmiştir. Bu da devlet bütçesine ağır yükler getirmiştir. Süleyman b. Abdülmelik dönemindeki İstanbul kuşatması bunlardan birisidir. Hiçbir fayda elde edilmeksin büyük harcamalar yapılmış, çok sayıda şehit verilmiştir. Ömer b. Abdülaziz, halife olduktan sonra yazdığı mektupta, ordunun büyük bir zorluk içinde olduğunu da görerek, komutan Mesleme b. Abdülmelik'ten kuşatmayı bitirerek geri çekilmelerini istedi.

Ömer b. Abdülaziz'in yaşantısı ve siyaseti iç güvenliğin temin edilmesini sağlamış, savaşlar ve fitneler durdurulmuştur. Onun uygulamaları Haricîlere ulaştığında toplandılar ve şöyle dediler: "Bu adamla savaşmamız gerekmez."[1652] Savaşların ve fitnelerin durması, genel bir rahatlık ve huzur ortamı oluşturmuş. Bu da devletin ekonomik yönden gelişmesine katkı sağlamıştır. Başta Allah'ın ikramı sonra da Ömer b. Abdülaziz'in siyasetiyle fakirler ve ihtiyaç sahipleri öncekine göre sonra derece iyi bir duruma gelmişlerdir.

1652 A.g.e. s. 86.

7. KONU

ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNİN YARGISAL KURUMLARI VE HALİFENİN BAZI FIKHÎ İÇTİHATLARI

YARGI VE ŞAHİTLİK

Yargıcın Sıfatları: Ömer b. Abdülaziz, insanlar sıkıntıya düşmesinler ve haksız kararlar verilmesin diye, yargıçların seçiminde son derece dikkatli davranıyordu. Bu sebeple yargıç olarak görevlendirilecek kişide beş şart arıyordu. Bu şartları taşımayan kişilerin yargıç olarak görevlendirilmeleri mümkün değildi. Bu şartlar ilim, yumuşak huyluluk, iffet, istişare ve hakka bağlılıktır.[1653]

Müzâhim b. Züfer şöyle diyor: Kûfe heyetiyle birlikte Ömer b. Abdülaziz'in yanına geldim. Bize beldemizi, valimizi ve hâkimimizi sordu ve ardından şöyle dedi: "Beş hasleti şahsında taşımayan kişi kusurludur. Yargıç anlayışlı, yumuşak huylu, iffetli, hakkın uygulanması konusunda sert ve bilinmeyenlerin kendisine sorulabileceği bilgili bir kişi olmalıdır."[1654] Başka bir rivayet şöyledir: "Yahya b. Sa'd'ın rivayet ettiğine göre Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Bir kişi beş özelliği taşımadıkça yargıç olarak nitelendirilemez. Bunlar; İffet, yumuşak huyluluk, bilgi, derin anlayış sahipleriyle istişare ve kınayanın kınamasından korkmamaktır."[1655] Hz. Ömer[1656] ve Hz. Ali'nin[1657] de bu bağlamda sözleri bulunmaktadır. Dört mezhep imamı da yargıcın sıfatları konusunda Ömer b. Abdülaziz'le aynı görüştedirler.[1658]

Yargıcın, Açık Konularda Hüküm Vererek Karmaşayı Gidermesi: Bazı girift meseleler vardır ki; yargıcı şaşkınlığa düşürür. Bu durumda yargıç, hak açıkça ortaya çıkmadığı halde hüküm vermeli midir? Yoksa meseleyi kendisinden daha bilgili bir yargıca mı bırakmalıdır?

Ömer b. Abdülaziz, kıyamete kadar yargıçlar için ders olacak bir uygulamaya karar vermiştir. Buna göre, hâkim hak kendisi için açıkça ortaya çıktığında hükmünü

1653 Muhammed Şakîr, Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 285
1654 Tabakât, c. V, s. 369
1655 A.g.e. c. V, s. 369-370
1656 Abdurrezzâk, Musannef, c. VIII, s. 299
1657 el-Muğnî, c. IX, s. 3
1658 Hâşiyetü İbn Âbidîn, c. IV, s. 305

vermeli. Ancak içinden çıkamadığı meselelerle karşılaştığında yargılamayı terk edip, problemi çözümsüz bir şekilde bırakmamalı, değerlendirme yapması için konuyu kendisinden üstte olan birisine götürmelidir.[1659]

Meymûn b. Mihran, Cezîre'de yargıç ve haraç toplama memuru olarak görevlendirilmişti. Ömer b. Abdülaziz'e bir mektup yazdı, bölgede yargılama ve vergi toplamanın oldukça zorlaştığını bildirdi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz kendisine şöyle yazdı: "Üstesinden gelemeyeceğin konularda seni sorumlu tutmuyorum. Güzel cevap ver, hak senin için açıkça ortaya çıktığında hükmünü ver. Eğer mesele karışık olur ve içinden çıkmazsan, durumu bana ulaştır. Eğer insanlar kendilerine zor gelen işleri terk ederlerse, din de dünya da sarsılır."[1660]

Bu rivayetler de gösteriyor ki; Allah insanları ilim ve anlayış bakımından eşit yaratmamıştır. Bu bakımdan her insanın derecesi farklıdır. Yargılama görevini üstlenen kişi, görevli olduğu bölgede meseleler hakkındaki hükmünü vermelidir. Bu, hakkın kendisi için açıkça ortaya çıktığı durumlarda böyledir. Ancak yargıç meselenin hükmünü vermekte zorlanırsa, bulunduğu bölgedeki ilim sahipleriyle istişare etmelidir. Eğer bölgede böyle bir kişi yoksa meseleyi kendisinden daha bilgili olan kişilere veya idarî anlamda kendisinden üst makamda bulunan kişiye götürmelidir. Üst makam ya meseleyi başka bir hâkime yöneltir ya da ilim ehliyse kendisi çözer.[1661]

Ömer b. Abdülaziz'in din ve dünya işlerini danıştığı ilmî meclisleri vardı. O meclislerde âlimlerin, fakihlerin ve anlayış sahibi insanların görüşlerini alırdı. Çelişki halindeki fikirler kendisine ulaştırıldığında, derin anlayışının neticesi olarak çözümü açıkça ortaya koymuştur. Racâ b. Hayât kendisine, "Ey Müminlerin halifesi! Gündüzlerin tamamıyla doludur. Geceden sana kalan bu kadar vakti de bizimle sohbet ederek geçiriyorsun!" dediğinde Ömer b. Abdülaziz şöyle cevap vermiştir: "Ey Raca! İnsanların karşılık konuşup sohbet etmeleri özleri ortaya çıkarır. Danışma ve münazara rahmet kapısı, bereket anahtarıdır. Münazara ve istişare eden sapıtmaz, kararlılığıyla yoluna devam eder."[1662] Ben insanlarla karşılaşıp konuştuğumda, birçok meselenin özünü kavrama imkânı buldum.[1663]

Saf Kişilere Karşı Yumuşak Olmak Ve Öfke Anında Cezalandırmanın Yasaklanması: Ömer b. Abdülaziz'in konuyla ilgili mektubu şöyledir: "Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'den ordu komutanlarına! Sana Allah'ın meselesini

1659 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 487
1660 el-Harâc, s. 240-241
1661 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 488
1662 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî, s. 186
1663 A.g.e.

çözmeni ve onunla seni sınamayı takdir ettiği, kendisinde kötü davranışlar ve hak konusunda olumsuz bir yaşantı gördüğün cahil bir dâvacı geldiğinde imkânın ölçüsünde o kişiyi düzelt, onun gözünü aç, kendisine doğruyu öğret. Eğer doğru yolu bulur, gözü açılır ve öğrenirse, bu Allah'ın fazlındandır. Eğer doğru yolu bulamaz, öğrenmez ve gözü görmezse bu durum onun aleyhine delil olur. Eğer bir kişi sana cezalandırılması gerekmeyen bir suçla gelirse, öfkeliyken ceza verme. Ancak cezasına layık suçu takdir edebileceğin zaman ceza ver. Eğer suç tüm açıklığıyla ortaya çıkmazsa, cezası bunun üstünde bile olsa, sen bir celde takdir et. Eğer bir kişiye ölüm cezası vereceksen, onu öncelikle hapset, cezayı uygulama konusunda acele etme."[1664] Ömer b. Abdülaziz bir kişiyi cezalandırmak istediğinde öncelikle onu üç gün hapseder, sonra öfkesi geçince ceza verirdi.[1665]

Öfke anında verilen hükümde yargıcın hak sınırını aşma tehlikesi vardır. Böylece öfkenin etkisiyle günahkâra zulmedilmiş olur. Ömer b. Abdülaziz cezalandırmada aşırı gidilmesinden korktuğu için, yargıcın öfkesi geçene kadar suçluyu hapsetmesini, daha sonra sakin bir şekilde suç oranında ceza verilmesini istemiştir.[1666]

Valinin Hatayla Affetmesi, Cezada Aşırı Gitmesinden İyidir: Ebû Ukbe'nin belirttiğine göre Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: "Ne tür olursa olsun, şüphe durumunda had cezalarını uygulamayın. Bir valinin hatayla affetmesi, cezada aşırı gitmesinden daha hayırlıdır."[1667]

Zanla Amelin Terki: Ömer b. Abdülaziz, elVelîd b. Hişam el-Mutîî'yi vali olarak görevlendirdi. Aynı bölgede el-Furât b. Müslim de haraç memuru olarak görevlendirilmişti. Bu ikisi bölgede azgınlık ve yöneldiler. Bunun üzerine bir grup insan, halifeye gitti. Nabatların reisiyle birlikte el-Velîd de halifeye gitti. Ömer b. Abdülaziz, el-Furât'a mektup yazdı, yanına gelmesini istedi ve Furât geldi. Ömer b. Abdülaziz'in oturduğu yerin arkasında oturuyordu. Nabatlar içeri girdiklerinde halife, "Emirinizin bana ulaşması için ne hazırladınız" dedi. "O geldi mi Ey Müminlerin halifesi!" dediler. Halife, "Onunla ilgili ne biliyorsunuz?" deyince, "Kötü bir şey bilmiyoruz vallahi Ey Müminlerin halifesi!" cevabını verdiler. Ömer b. Abdülaziz Velîd'i karşısına aldı ve şöyle dedi: "Ey Velîd! Vali olarak görev yaptığın bölgenin sahibi yola çıkıyor ve bana gelene kadar onu kimse tanımıyor, o kimseyle savaşmıyor ve kimse onu korkutmuyor! Tabii olan mütevazı ve iffetli hareket etmektir." Velîd şöyle dedi: "Evet vallahi Ey Müminlerin halifesi! O iffetli bir kişidir. Bense ona zulmettim. Allah'tan bağışlanma diliyor, ona tövbe ediyorum." Ömer b.

1664 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 78-79
1665 es-Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, 236
1666 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 490
1667 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 123

Abdülaziz şöyle dedi: "Ne güzel itiraf! Üstünlüğünü gösterdi." Halife bu ikisine görevlerini iade etti.

Velîd, aldatma amacı güderek Ömer b. Abdülaziz'e bir mektup yazmıştı. Bu mektubu şöyleydi: "Aylık harcamalarımı belirlerdim ve şu kadar dirhem olduğunu tespit ettim. Rızkım, ihtiyaç duyduğumdan fazla. Bu konuda Müminlerin halifesinden maaşımın düşürülmesini isterim." Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Velîd, kendisini bizim hakkındaki zannımızdan faklı olarak iyi göstermek istedi. Şayet zanna dayanarak birisini görevden alacak olsaydım, Velîd'i görevden alırdım." Sonra Ömer b. Abdülaziz, Velîd'in aldığı miktarın düşürülmesini emretti. Ardından mektupa Yezîd b. Abdülmelik'e şu emri gönderdi: "el-Velîd b. Hişâm bana bir mektup göndermiş. Mektubunda durumu ve şartları olduğunda farklı gösterdiğini zannediyorum. Zanna göre asla hareket etmem. Fakat ben zahire, görünene göre hareket ederim. Gaybı bilen Allah'tır. Eğer başıma bir şey gelirse, onu seninle paylaşıyorum. Bu işi de sana havale ediyorum. Onun durumunu araştırmanı istiyorum. Böyle olmazsa asla başarı elde edilemez. Allah ile aldatmaya kalkan, kendisini aldatmış olur." Ömer b. Abdülaziz öldüğünde Yezîd halife oldu. Velîd, Yezîd'e Ömer b. Abdülaziz'i şikâyet eden bir mektup yazdı. Halifenin, maaşını azalttığını ve kendisine zulmettiğini yazdı. Bu duruma öfkelenen Yezîd, Velîd'i görevden aldı. Verilen bütün maaşı borç olarak değerlendirdi. Neticede Velîd helâk oldu.[1668]

Valilere Verilen Hediyeler: Ömer b. Abdülaziz, halifelere, bölge valilerine, hâkimlere ve diğer yöneticilere verilen hediyeleri rüşvet olarak değerlendirdi. Çok muhtaç olduğu durumlarda dahi kendisine gelen hediyeleri kabul etmedi. Valilere verilen herhangi bir hediyeyi kabul etmemelerini emrettiği gibi, insanlara da valilere hediye takdim etmemelerini emretti.[1669] Furât b. Müslim şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz elma yemek istedi. Ancak elma satın almak için hiç para bulamadı. Bineklerimizle yola çıktık. Bir manastıra uğradı. Onu gençler ve ellerinde elma tabağı bulunan manastır görevlileri karşıladı. Tabakların birisinden bir elma aldı, kokladı, sonra da aldığı elmayı tabağa bıraktı, sonra da şöyle dedi: "Manastırınıza gidin. Ben sizden bir şey istemedim, bunun için adam da göndermedim." Furât, bineğiyle Ömer b. Abdülaziz'e yetişmiş ve şöyle demiştir: "Ey Müminlerin halifesi! Elma yemek istedin. Fakat senin için elma almak üzere verecek para bulamadılar. Ben sana hediye ettim, onu da geri çevirdin." Ömer b. Abdülaziz "Ona ihtiyacım yok" dedi. Buna karşılık ben de "Resûlüllah (s.a.v), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hediye kabul etmiyorlar mıydı?" dediğimde, "Onlara verilenler hediyedir. Onlardan sonrakilere verilenler ise rüşvettir."[1670]

1668 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 129-131
1669 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 495
1670 Tabakât, c. V, s. 377

Şer'î Nasslara Muhalif Hükümlerin Bozulması: Ömer b. Abdülaziz, âyet ve hadislere aykırı olduğu gerekçesiyle hacılarla ilgili bir kısım hükümlerin geçersiz kılındığına dair mektup yazmıştır. Mâlik, Şafiî ve Amed b. Hanbel Kur'an ve Sünnete muhalif hükümlerin geçersizliği konusunda Ömer b. Abdülaziz'e muvafakat etmişlerdir.[1671]

İhmali Gidermek İçin Emaneti Kaybeden Kişinin Yemin Etmesi Gerekir: Vehb b. Münebbih, Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı mektupta Yemen beytülmalinden bir miktar dinar kaybettiğini bildirdi. Ömer b. Abdülaziz'in cevap mektubu şöyleydi: "Seni dinine bağlılığın veya güvenilirliğin bakımından suçlamıyorum. Fakat seni emaneti kaybetmen ve ihmalkâr davranmandan dolayı suçluyorum. Ben Müslümanların mallarını korumakla görevliyim. Eğer yemin edersen, zararı tazmin etmen gerekmez. Onlara yemin et. Selâm üzerine olsun"[1672]

Gâib Delilin Yargılamanın Ertelenmesine Tesiri: Ömer b. Abdülaziz'in etrafında, sürekli dâvalık olup ona gelen bir grup Kureyşli vardı. Halife de kendisine ulaşan meseleleri tetkik eder ve bir sonuca varırdı. Bir defasında, hakkında yargı kararı verilen kişi, "Allah seni ıslah etsin! Benim ortaya çıkmamış delillerim var" deyince, Ömer b. Abdülaziz, "Ben hak sahibini görünce yargılamayı ertelemem. Fakat sen git ve gizli delilini getir. Eğer bana delil getirir ve hakkının olduğunu ispat edersen, onu sana vereceğim. Yargı kararını bozan ilk kişi olacağım."[1673]

Kaybolmuş Devenin Masrafı: Şa'bî şöyle diyor: "Bir adam devesini kaybetmiş, başkası onu bulmuş ve sahibi gelip alana kadar devenin yiyeceğini vermiş, onun için harcama yapmıştı. Aralarında anlaşmazlık çıktı ve meseleyi çözmesi için o sırada Medine valisi olan Ömer b. Abdülaziz'e müracaat ettiler. Ömer b. Abdülaziz devenin sahibine verilmesi, devenin sahibi tarafından da harcamaların karşılanmasına hükmetti."[1674]

Buluntu Çocuğun Özgürlüğü: Ömer b. Abdülaziz'in Mekke'ye ulaşan mektubunda buluntu çocukların özgür oldukları, bu sebeple kesinlikle köleleştirilemeyecekleri belirtilmektedir.[1675]

Kişinin Kardeşi Veya Babası İçin Şahitlik Yapması: Ömer b. Abdülaziz, yazdığı mektupta, âdil kişinin kardeşi için yaptığı şahitliğin geçerli olacağını bildirmiştir.[1676]

1671 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 499
1672 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 104-105
1673 Tabakât, c. V, s. 386
1674 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. VI, s. 312
1675 A.g.e. c. VI, s. 531
1676 A.g.e. c. VII, s. 342-343

KAN AKITMA VE KISAS

Velilerin Kasten Öldürmede Af, Diyet Ve Kısas Arasında Serbest Olması: Bir adamı öldüren kadın hakkında Ömer b. Abdülaziz'in mektubu şöyledir: "Veliler isterlerse suçluyu affedebilir, kısas yoluyla öldürülmelerini isteyebilir veya diyetten düşen payının ölenin eşine verilmesi için diyet talep edebilirler."[1677]

Maktulün Velisi Ergen Olana Kadar Beklemek: Öldürülen bir adamın daha ergenlik çağına gelmemiş bir oğlu vardı. Ömer b. Abdülaziz yazdığı mektupta, katilin cezalandırılması için çocuğun ergenlik çağına gelmesinin beklenmesini istemiştir.[1678]

Velilerden Birisinin Affı: Zührî'nin belirttiğine göre, Ömer b. Abdülaziz bir mektubunda şöyle diyor: "Eğer maktulün yakınları olarak sizden biriniz, katili affederse, kısas cezası düşer, diyet verilmesi gerekir."[1679]

Diyet Aldıktan Sonra Öldürmek: Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: Allah'ın zikrettiği aşırılık, bir kişinin diyet aldıktan veya kısas yapıldıktan veya devlet başkanı yaralayanla yaralanan arasında hüküm verdikten ya da bir kısım insanlar haklarını aldıktan sonra ileri gitmek ve verilen hakla yetinmemektir. Böyle yapan kişi aşırı gitmiştir. Bu durumda devlet başkanının vereceği hükme, belirleyeceği cezaya razı olmaktan başka çıkar yol kalmamıştır. İdarecinin izni bulunduğunda ise hüküm değişir. Bu konumdaki her mesele aynı biçimde değerlendirilir. Bize ulaştığına göre, bununla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'lemre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."[1680] Yaralanmaların her türünde yargı mercii diyete hükmedebilir.[1681]

Çarşıda Bulunan Ölü: Basra'da yargıçlık görevini sürdüren Adiyy b. Ertaa, öldürülmüş bir şahsın çarşıda bulunduğunu, nasıl bir yol izlemesi gerektiğini sormuş. Ömer b. Abdülaziz, o kişinin diyetinin beytülmale ait olduğunu belirtmiştir.[1682]

Kalabalıkta Kargaşa Anında Öldürülen Kişi: Acaba bir kişi kalabalık içerisinde öldürülür ve kimin öldürdüğü bilinmezse, nasıl bir uygulama yapılacaktır? Kanının heder olduğu söylenebilir mi? Ömer b. Abdülaziz, bu şekilde ölen kişinin diyetinin beytülmalden ödeneceği görüşündedir. Ömer b. Abdülaziz, yazdığı bir mektupta,

1677 el-Muhallâ, c. X, s. 361
1678 Abdurrezzak, Musannef, c. X, s. 11
1679 A.g.e. c. IX, s. 318
1680 Nisa Suresi, 4/59
1681 A.g.e. c. X, s. 16, 17
1682 A.g.e. c. IX, s. 459

kalabalık içinde kargaşa anında öldürülen ve kimin öldürdüğü de bilinmeyen kişinin diyetinin beytülmalden ödenmesini emretmiştir.[1683]

DİYETLER

Diyetin Miktarı: Ömer b. Abdülaziz, ordu komutanlarına yazdığı mektupta diyet miktarının, Hz. Peygamber döneminde uygulandığı üzere, yüz deve olduğunu belirtmiştir.[1684]

Dilin Diyeti: Süleyman b. Musa'nın belirttiğine göre, Ömer b. Abdülaziz'in ordu komutanlarına yazdığı mektuplardan birisi şöyledir: "Eğer bir insanın dili, konuşmasını tamamen engelleyecek şekilde kesilmişse, bu durumda tam diyet gerekir. Ancak konuşması tamamen ortadan kalkmamışsa, ortaya çıkan zarar oranında diyet gerekir."[1685]

Sesi Gidermenin Diyeti: Sesin kaynağı, ses telleri başka bir ifadeyle hançeredir. Dolayısıyla hançereye zarar vermek sesi giderir ve artık konuşulamaz. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz, bir darbe neticesinde sesin tamamıyla gitmesi sonucu ortaya çıkmış, kişi konuşamaz hale gelmişse, tam diyetin verileceğine hükmetmiştir.[1686] Onun ifadesi şöyledir: "Hançereye zarar verilir ve kişi konuşamaz hale gelirse, tam diyet gerekir."[1687]

Erkek Tenasül Uzvunun Diyeti: Tenasül uzvu, erkek için son derece önemlidir. Çünkü bu organ ortadan kesilince, kişinin şehveti gider ve soyu kesilmiş olur. Ömer b. Abdülaziz'e göre, kişinin üreme organı tamamen kesilmişse tam diyet gerekir. Ancak tamamı kesilmemişse, bu durumda verilen zararla orantılı olarak diyete hükmedilir. Ondan gelen rivayet şöyledir: "Tenasül uzvunun kesilmesi durumunda diyet vermek gerekir. Tamamen kesilmemişse, zararla orantılı olarak diyet verilir."[1688]

Kadın Tenasül Uzvunun Diyeti: Bir erkek, kadınla birleşir, üretra ile tenasül uzvu arasındaki zarı yırtarsa, bundan sonra kadın lezzet alamaz, cinsel ilişkiye giremez. Böylece iki ihtiyacını karşılayamadığı gibi, çocuk sahibi de olamaz. Ortaya çıkan tehlikeye binaen Ömer b. Abdülaziz bu şartlarda tam diyetin verilmesine hükmetmiştir. Başka bir rivayete göre üçte bir diyet verilmesini emretmiştir. Bu iki rivayet bir arada değerlendirildiğinde, Ömer b. Abdülaziz'in iki ihtiyacın giderilmesinin önlenmesi ve çocuk imkânının ortadan kalkması halinde tam diyete, böyle bir

1683 el-Muhallâ, c. X, s. 418
1684 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. IX, s. 128
1685 Abdurrezzâk, el-Musannef, c. IX, s. 357
1686 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 69
1687 A.g.e.
1688 Abdurrezzâk, el-Musannef, c. IX, s. 372

sonucunda oluşmaması halinde ise üçte bir diyete hükmettiği söylenebilecektir.[1689]

Burnun Diyeti: Ömer b. Abdülaziz, burnun nefes alma, kokuları tanıma, birbirinden ayırma gibi menfaatlere, varlığıyla yüzü güzelleştirdiği gibi, yokluğunda çirkinleştirmesine bakarak, eğer burun tamamen kesilip koparılmışsa tam diyete, tamamıyla kesilmediği durumda da verilen zarar oranında diyete hükmetmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki; Araplar burnu kesik insanları aşağılık varlıklar gibi görmekteydiler.[1690]

Kulağın Diyeti: Bir kulak, insanın işitme duyusunun yarısıdır. Çünkü her insanın iki kulağı vardır. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz, bir kulağın tamamıyla yerinden koparılması halinde yarım diyetin verileceğine hükmetmiştir. Bununla ilgili sözü şöyledir: "Bir kulak için yarım diyet gerekir. Bu ceza hem işitme duyusunun giderilmesini hem de kulağın tamamen koparılmasını içerir."[1691]

Ayağın Diyeti: İnsan, ancak iki ayakla rahatça yürüyebilir, tek ayakla ekseriyetle oturmak zorundadır, rahatlıkla yürüyemez. İnsanda bir ayağın kesilmesi veya kullanılamaz hale gelmesi durumunda, Ömer b. Abdülaziz yarım diyetin verilmesine hükmetmiştir.

Kaşlar Arasına Verilen Zararın Diyeti: Burada diyetle ilgili olarak, âlimlerin Ömer b. Abdülaziz'den önce görmedikleri bazı ayrıntılar vardır. Daha önce görülmeyen bir olayda kendi görüşünü ortaya koymuştur. Bir kişi başkasının kaşları arasını çizerse ne yapılmalıdır? Bununla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Eğer kaşların arası kesilir ve kesik izi yüzden gitmezse, dörtte bir diyet gerekir."[1692]

Alındaki Derin Yaranın Diyeti: Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Eğer alında derin yara olursa, yüz elli dinar diyet vermek gerekir."[1693]

Çenenin Diyeti: Ömer b. Abdülaziz, çenenin kesilmesi durumunda üçte bir diyet verileceğine hükmetmiş ve "Çene yaraladığında üçte bir diyet vardır" demiştir. Aynı şekilde Ömer b. Abdülaziz, daha önce ortaya çıkmayan konularla ilgili, kendi sağlam içtihatları doğrultusunda kararlar vermiştir. Çenenin kesilmesinde üçte bir diyet verileceğine hükmetmesi böyledir. Bu hükmün dayanağı olarak da çenenin önemi üzerinde durulmuştur. Çünkü çene kesildiğinde yemekler çiğnenemez ve ağız açılamaz. Ancak bu görüşün ona özgü olarak kaldığı görülmektedir.[1694]

Parmakların Diyeti: Parmakların, özellikle de el parmaklarının önemine binaen

1689 Abdurrezzâk, el-Musannef, c. IX, s. 377
1690 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 76
1691 A.g.e. c. II, s. 80
1692 Abdurrezzak, Musannef, c. IX, s. 320
1693 A.g.e. c. IX, s. 291
1694 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 96

Ömer b. Abdülaziz, her bir parmak için onda bir diyet verilmesine hükmetti. Ayrıca başparmağın dışındaki parmakların her bir kıvrımı için, bir parmak için verilen diyetin üçte biri kadar, başparmak için de bir parmak için verilen diyetin yarısı kadar diyet verilmesine hükmetmiştir. Çünkü başparmağın iki kıvrımı, diğer parmakların ise üç kıvrımı vardır. Bunun ilgili sözü şöyledir: "Her parmak için onda bir diyet vardır. Bu değerde altın veya gümüş verilebilir."[1695]

Tırnakların Diyeti: Ömer b. Abdülaziz, tırnaklara verilen zararları dahi değerlendirmeye tâbi tutmuş ve verilen zararın tazminine yönelik kararlar almış, tırnağın kararması veya düşmesi durumunda parmak diyetinin onda biri kadar başka bir ifadeyle on dinar diyet verilmesine hükmetmiştir. Konuyla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz'in ifadeleri şöyledir: "Bir darbeyle kişinin parmağı kararır veya düşerse, zarar veren şahsın parmak diyetinin onda biri kadar, yani on dinar diyet vermesi gerekir."[1696]

HAD CEZALARI

Had Cezalarının Uygulanmasının Önemi: Had cezalarının uygulanması Müslümanların kanlarının, mallarının ve ırzlarını korunmasını, ülkede güven ortamının oluşmasını sağlar. Ömer b. Abdülaziz, had cezalarının uygulanması konusunu özellikle vurgulamış ve bu cezaların uygulanmasını namazın kılınması ve zekâtın verilmesi kadar önemli bir iş olarak nitelendirmiştir.1697 Ömer b. Abdülaziz'in bir mektubu şöyledir: "Bana göre had cezalarının uygulanması, namazın kılınması ve zekâtın verilmesi kadar önemlidir."[1698]

Mesele Hâkime Ulaştıktan Sonra Ceza Tatbikinden Vazgeçmenin Yasaklanması: Ömer b. Abdülaziz'e göre, bir mesele halifeye veya hâkime ulaşmış ve had cezasının uygulanmasına karar verilmişse, artık o cezanın tatbikinden dönüş yoktur. Sabit olan ceza uygulanmalıdır.[1699]

Bir Kişiye Birden Çok Had Cezasının Verilmesi: Bir kişi, kendisine had cezası uygulanmadan önce birçok suç işlemiş ve bu haliyle hâkimin önüne gelmişse, örneğin zina, hırsızlık ve öldürme suçlarını işlemişse, o kişinin öldürülmesi diğer had cezalarına gerek kalmaksızın yeterli midir? Yoksa diğer cezalar uygulanıp ondan sonra mı öldürülmelidir? Ömer b. Abdülaziz'den nakledilen rivayetlere göre, bu du-

1695 A.g.e. c. II, s. 100
1696 A.g.e. c. II, s. 103
1697 A.g.e. c. II, s. 111
1698 Tabakât, c. V, s. 378
1699 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 113
1700 A.g.e. c. II, s. 117

rumdaki kişiye öncelikle diğer had cezaları uygulanır, ardından da ölüm cezası tatbik edilir.[1700]

Halifenin İzni Olmadan Asma Veya Kesme Cezasının Uygulanmaması: Ömer b. Abdülaziz, yargıçların asma veya kesme cezalarını uygulamadan önce halifenin iznini almaları gerektiği görüşündedir. Bir kişi ancak halifenin muvafakatinden sonra asılmalı veya öldürülmelidir.[1701]

Kazif Cezasının Uygulanması İçin İftira Atılanın Müslüman Olması Şartı: Ömer b. Abdülaziz, kâfire iftira atılması durumunda kazif cezasının uygulanmayacağı görüşündedir. Çünkü inkâr, iftira edilen zinadan daha büyük bir günahtır. Zinadan daha büyük günah olan küfür hali kendisinde devam ettiği sürece, o kişinin iftira edilen zina fiilinden uzak olduğunun ispat edilmesi gerekmez.[1702] Tarık b. Abdurrahman ve Muttarif b. Tarîf şöyle diyorlar: "Şa'bî'nin yanındaydık. O sırada iki kişi geldi. Birisi Müslüman, diğeri Hıristiyan'dı. Her birisi diğerinin iffetine iftira atmıştı. Şa'bî'nin hükmüyle Hıristiyan'a seksen celde vuruldu. Sonra Şa'bî Hıristiyan'a şöyle dedi: 'Senin inkârının günahı, bunun iftirasından daha büyük!' Bunun ardından onları oradan gönderdi. Mesele Abdurrahman b. Zeyd'e ulaştı. O da Şa'bî'nin hükmünü ve yaptığı uygulamayı Ömer b. Abdülaziz'e yazdı. Halifenin cevap yazısı, yapılan uygulamayı onaylıyordu."[1703] Konuyla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz'in görüşü şöyleydi: "Küfür ve inkârdan daha büyük bir günah olmadığına göre, kâfire yönelik iffete iftiradan dolayı ceza vermek gerekmez. Onun inkârı iftirasından daha büyük bir günahtır. Zina etmesi dahi küfrü kadar büyük bir günah değildir. O halde kâfire iftira edene kazif cezası verilmez."

Adamın Oğluna İftira Atmasıyla Had Cezasının Düşmemesi: Kişi, oğlunun iffetin iftira atarsa, bundan dolayı o kişiye kazif cezası uygulanır mı? Yoksa başka bir uygulama mı sözkonusudur? Veya babanın oğluna iftira atma hakkı var mıdır? Eğer had cezası uygulanacaksa, oğul affettiğinde ceza düşer mi? Ömer b. Abdülaziz, oğlunun iffetine iftira atan babaya had cezasının uygulanması gerektiği görüşündedir. Ancak oğul babayı affederse, had cezası uygulanmaz.[1704] İbn Cüreyc şöyle diyor: "Ruzeyk bana, Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazdığını, mektubunda oğlunun iffetine iftira eden babanın durumunu sorduğunu ve halifenin, oğlun affetmemesi halinde babaya had cezasının uygulanması gerektiği görüşünde olduğunu haber verdi."[1705]

1701 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 114, 115
1702 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 130
1703 Abdurrezzak, Musannef, c. VI, s. 64-65
1704 A.g.e. c. II, s. 133
1705 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. IX, s. 504

Müslümanın Nikâhı Altındaki Hıristiyan Kadına İftira Atan Kişinin Cezalandırılması: Eğer Hıristiyan bir kadın, Müslüman bir erkeğin nikâhlısıysa ve bu kadının iffetine iftira atılmışsa, iftiranın kadının Müslüman eşine veya çocuğuna ulaşacağı düşünülerek Ömer b. Abdülaziz tarafından, iftira atan kişiye had cezası değil de celde cezası verilmesi kararlaştırılmıştır.[1706] Ebû İshâk eşŞeybânî'den nakledildiğine göre, Müslüman çocuğu olan bir Hıristiyan kadına iftira edilmişti. Ömer b. Abdülaziz, iftiracı adamı otuz küsur kırbaçla cezalandırdı.[1707] Zührî de Ömer b. Abdülaziz'in bu görüşüne muvafakat etmiştir. Katâde de bu kişiye had cezasının uygulanması gerektiği görüşündedir.[1708] Dört mezhep, bu durumdaki kişiye had cezasının uygulanmayacağı konusunda görüş birliği içindedirler. Ancak Malikiler, "Bu kişi Müslüman çocuklardan dolayı, ibret olsun diye cezalandırılmalıdır" derler.[1709]

Kadının, Kendisini Konu Edinerek Adama İftira Atması: Rivayet edildiğine göre bir kadın Ömer b. Abdülaziz'e gelmiş ve "Falan şahıs beni zinaya zorladı!" dedi. Halife "Seni gören veya duyan oldu mu?" diye sorunca kadın, "Hayır" cevabını verdi. Bu cevap karşısında Ömer b. Abdülaziz kadını cezalandırdı.[1710] Bu meselede zina cezası bahis mevzuu değildir. Halife iffete iftiradan dolayı cezaya hükmetmiştir. Kadının, adamın kendisini zinaya zorladığını iddia etmesi, kendisini kullanarak adama iftira etmesi anlamına gelir. İftira cezasından kurtulmak da ancak delille mümkün olabilir. Ömer b. Abdülaziz'e göre, kadının bağırmasının işitilmesi veya bu durumu bir kişinin görmesi had cezasının uygulanmasına engeldir. Ömer b. Abdülaziz'in, delil bulunmaması durumunda bu iddia ile gelen kişiye ceza verileceği konusundaki hükmüne Zührî, Katâde ve Yahya b. Saîd elEnsârî muvafakat etmişlerdir.[1711]

Çalıntıyla Evden Çıkamayan Hırsıza Ceza Uygulanması: Ömer b. Abdülaziz, çaldığı eşya ile evden çıkmadıkça hırsıza had cezasının uygulanmayacağı görüşündedir. Bu konuda şöyle diyor: "Hırsız çalıntı eşya ile evden dışarı çıkmadıkça, kendisine hırsızlık haddi uygulanmaz."[1712]

Kefen Soyucunun Hırsız Kabul Edilmesi Ve Kendisine Ceza Uygulanması: Bazı insanlar, kalpleri titreten işler yapıyorlar. Öyle ki; bazı bozuk yapı insanlar, ölüleri dahi mezarlarında rahat bırakmıyorlar. Bazı hırsızlar, mezarları kazıp, kefenleri

1706 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 136
1707 Abdurrezzak, Musannef, c. VII, s. 130
1708 A.g.e. c. VII, s. 130
1709 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 140
1710 A.g.e.
1711 el-Muhallâ, c. XI, s. 291-292
1712 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 146

çalıyorlar. Ömer b. Abdülaziz'e göre kefen soyucu, elinin kesilmeni hak eden bir hırsızdır. Çünkü ölüden çalan, diriden çalan gibidir.[1713] Ma'mer, Ömer b. Abdülaziz'in bir kefen soyucunun elinin kesilmesine hükmettiğini nakletmektedir.[1714]

İkinci Defa Şarap İçmenin Cezası: Ubâde b. Nesî, Ömer b. Abdülaziz'i şarap içen bir şahsa had cezası verirken gördüğünü belirtmektedir. Vuruşların kimisinde yara açılıyor, kimisinde ise açılmıyordu. Bu sırada halife şöyle diyordu: "Eğer yine içersen, seni aynı şekilde cezalandırırım ve hayır konuşana kadar hapse atarım." Adam, "Ey Müminlerin halifesi! Buna bir daha asla dönmemek üzere Allah'a tövbe ediyorum" dedi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz o kişiyi bıraktı.[1715]

Şarap Taşıyan Kişinin Cezası: Şarabı yapan ve içen kişiye takdim edenin cezası, içenden az olmamalıdır. Çünkü bu kişiler, şarabın içen şahsa ulaştırılmasına sebep olmaktadırlar. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz şarap servisi yapanları da içenlerle birlikte cezalandırmıştır.[1716] İbnü't Temîmî şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz şarap içmekte olan bir topluluk gördü. Yanlarında servis yapan bir kişi vardı. İçenlerle birlikte servis yapana da ceza verdi."[1717]

Şarapla Birlikte Kaplarının Da Telef Edilmesi: Hârun b. Muhammed'in rivayetine göre babası şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'i şarap kaplarının parçalanmasını emrederken gördüm.[1718]

Kâfirlerin İslâm Ülkesine Şarap Sokmaları: Kâfirler, şarabın helâl olduklarına inandıklarından, kedi ülkelerinde içmektedirler. Yanların şarapla İslâm ülkesine geldiklerinde kendilerine izin verilir mi? Veya içsinler diye, İslâm ülkesinde şarap üretmelerine izin verilebilir mi? Kâfirlerin, İslâm ülkesinde yaşamak istedikleri sürece, şarap içmeden sabretmeleri gerekir.

Nasıl ki her devletin uyulması gereken bir iç hukuk düzeni varsa, İslâm devletinin de bir iç hukuk düzeni vardır. Şarap yasağı, İslâm devletinin koyduğu bir düzen kuralı olduğu gibi, bunun da ötesinde âlemlerin Rabbi olan Allah'ın koyduğu bir kuraldır. Dolayısıyla daha çok riayet edilmesi, uyulması gereken bir kuraldır. Ömer b. Abdülaziz'in bu mantıktan hareketle, zimmîlerin İslâm ülkesine şarap sokmalarını yasakladığını görüyoruz. Ömer b. Abdülaziz'in konuyla ilgili olarak halifeliği döneminde yazdığı mektup şöyledir: "Zimmîler, daha önce de var olan uygulama doğrultusunda, Müslüman şehirlerine içki sokmamalıdırlar."[1719]

1713 A.g.e. c. II, s. 147
1714 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. X, s. 34
1715 Tabakât, c. V, s. 365
1716 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 159
1717 Abdurrezzak, Musannef, c. IX, s. 230
1718 Tabakât, c. V, s. 365
1719 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 164

Sihirbazın Cezası: Hemâm'ın Yahya'dan bildirdiğine göre, Umman valisi Ömer b. Abdülaziz'e bir sihirbazı yakaladığına dair mektup yazmıştı. Ömer b. Abdülaziz cevap mektubunda, o kişinin sihirbaz olduğunu itiraf etmesi veya gerekli delilin bulunması halinde öldürülmesini emretmiştir.[1720] Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleri de bu yöndedir.[1721] Hz. Ömer de halifeliği döneminde valilere gönderdiği mektupla, sihirbaz erkek ve kadınların öldürülmelerini emretmiştir.[1722]

Dinden Dönen Kişiden Tövbe İstenmesi: Müslümanlar kimseyi Müslüman olması için zorlamamışlardır. Aynı şekilde dinle oyun oynanmasını da kabul etmezler. Eğer bir kişi kendi isteğiyle Müslüman olmuş veya Müslüman bir ailede dünyaya gelmiş ve ardından da İslâm'dan çıkmışsa (mürted olmuşsa), Ömer b. Abdülaziz'e göre, o kişiden tövbe etmesi istenir ve kişi İslâm'a dâvet edilir. Eğer tövbe eder, İslâm'a girerse tövbesi kabul edilir. Ancak tövbe edip İslâm'a dönmezse boynu vurulur.[1723]

Mürtedden Tövbe İsteme Yolu: Abdurrahman b. Sâbir b. Sevbân'ın rivayet ettiğine göre babası şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in memuruydum. Kendisine, bir Yahudi'nin önce Müslüman olduğunu ardından da İslâm'dan dönerek tekrar Yahudiliğe geçtiğini yazdım. Ömer b. Abdülaziz'in bana gönderdiği cevap mektubu şöyleydi: "Onu İslâm'a dâvet et. Eğer dönerse, bırak gitsin. Dönmezse, kendisine ceza ver ve tekrar İslâm'a dâvet et. Yine kabul etmezse, kendisini tut, mızrağını kalbinin üzerine koy. Eğer inkârından döner ve Müslüman olursa serbest bırak. İslâm'a dönmezse öldür." Mızrağı kalbinin üzerine koydu. Dinden dönen kişi Müslüman olduğunu söyledi ve serbest kaldı.[1724] Doktor Muhammed Şakîr şöyle diyor: "Bu konuda, Ömer b. Abdülaziz'in görüşünden faklı bir fikir görmedim. Dört mezhep imamlarına göre de İslâm'a dönmesi ve tövbe etmesi istenen mürted eğer dönmezse öldürülür."[1725]

Dinden Çıkan Kadının Cezası: Ömer b. Abdülaziz, dinden çıkan kadının tövbe etmesinin isteneceğini, tövbe ederse serbest kalacağını, aksi halde cariye olarak, yeni dinine mensup olmayan bir kişiye satılacağını söyler.[1726] Katâde'nin görüşü de böyledir. O bu konuda şöyle diyor: "Dinden dönen kadınlar cariye statüsüne geçer ve satılır. Hz. Ebubekir de dinden dönen grupların kadınlarına

1720 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. X, s. 135
1721 Hâşiyetü İbn Âbidîn, c. I, s. 31
1722 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. X, s. 136
1723 Tabakât, c. V, s. 351
1724 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. XII, s. 274
1725 Hâşiyet-ü İbn Âbidîn, c. III, s. 289
1726 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 181

böyle yapmıştır."[1727] Hasan-ı Basrî şöyle diyor: "İslâm'dan çıkan kadınları öldürmeyin. Fakat onları İslâm'a dâvet edin. Eğer kabul etmezlerse, onları Müslümanların cariyeleri haline getirin, öldürmeyin."[1728]

TA'ZÎR CEZALARI

Ta'zîrin Üst Sınırı: Celde (deriye vurma) cezası had ve ta'zîr olmak üzere iki kısımdır. Had cezalarını Yüce Allah belirlemiştir. Bu tür cezaların miktarı bellidir. Kimse had cezalarında arttırma veya eksiltme yapamaz. Ta'zîr cezası ise, had cezasını gerektiren suçların dışındaki suçları kapsar. Başka bir ifadeyle had ve kısas cezalarının sözkonusu olmadığı suçlarda, ta'zîr cezası sözkonusudur. Had cezası belirlenmeyen herhangi bir cinayetin cezasının kendi tespitleri doğrultusunda hâkim tarafından belirlenmesine bırakılmış alanlarda ta'zîr cezasından bahsedilir. Ömer b. Abdülaziz ta'zîrin üst sınırını belirlemiş, bu sınırın aşılmasını yasaklamıştır. Bununla ilgili iki farklı yaklaşım vardır:

• Otuz celdeden fazlası caiz değildir: Bir görüşe göre, ta'zîr cezası olarak otuz celdeden fazla vurulamaz. Muhammed b. Kays, Ömer b. Abdülaziz'in Mısır valisine şöyle mektup yazdığını belirtmektedir: "Allah'ın belirlediği had cezaları dışında verdiğin cezalarda otuz kırbacı aşma."[1729]

• Ta'zîr cezası, en düşük had cezasından az olmalıdır: Başka bir görüş, ta'zîr cezası olarak vurulan celdenin en düşük had cezası miktarından az olması yönündedir. Buna göre ta'zîr olarak, hür bir kimseye otuz dokuz, köleye de on dokuz celdeden fazla vurulamaz. Çünkü hür için kırk, köle için de yirmi hadlerin en az miktarıdır.[1730]

Ömer b. Abdülaziz'in valilerine yazdığı mektuplardan birisi şöyledir: "İnsanları suçları oranında cezalandırın. Ceza bir kırbaç dahi olsa, onu aşmayın. Ta'zîr cezası verirken, Allah'ın hadlerini aşmayın."[1731]

Zan Ve Suçlamaya Bağlı Cezalandırmanın Yasaklanması: Ömer b. Abdülaziz, zanla veya suçlamaya dayalı olarak bir kişiye ceza verilmesini caiz görmemiş, bunu adalet ilkesi olarak kabul etmiş ve baskıcı uygulama yerine âdil uygulamayı tercih etmiştir. Çünkü zulümden uzak olmak istiyor ve zulmetmekten korkuyordu. Ömer b. Abdülaziz, bu durumdaki kişileri Allah'a havale etmeyi tercih etti.[1732]

1727 Abdurrezzak, Musannef, c. X, s. 176
1728 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. X, s. 140
1729 Tabakât, c. V, s. 365
1730 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 189
1731 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 117
1732 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 212

İbrahim b. Hişam b. Yahya el-Ğassân şöyle diyor: Babamın bana haber verdiğine göre, dedem şöyle demiştir: Ömer b. Abdülaziz beni Musul'a vali olarak görevlendirdi. Oraya gittiğimde, Musul'un büyük bir şehir olduğunu ve sık sık hırsızlık vak'alarının ortaya çıktığını gördüm. Halifeye bölgenin durumunu bildiren bir mektup gönderdim. İnsanlara zan ve suçlama sebebiyle ceza uygulama konusunu, cezadan önce delil istenmesini ve insanların bu konudaki âdetlerini sordum. Bana yazdığı cevap mektubunda, insanlara ancak Sünnet olduğu üzere, delillerin bulunması durumunda ceza uygulamamı istiyordu. Eğer insanlar, hakları sahiplerine vermezlerse, Allah onları ıslah etmez. Yahya şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in söylediğini uyguladım. Ben Musul'dan çıkarken, orası barışın hâkim olduğu en güvenli bölgelerden birisi haline gelmiş, suç oranları düşmüştü.[1733]

Adiy b. Ertaa'nın Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı mektup şöyledir: "Allah Müminlerin halifesini ıslah etsin. Benden önceki valiler, Allah'ın mülkünü insanlara ikta olarak vermişler. Verilenleri geri almak istemiyorum. Ancak kendilerine benden bir cezanın gelmesi sözkonusudur. Eğer Müminlerin halifesi bu konuda izin verirse, gerekeni yapayım." Ömer b. Abdülaziz'in cevap mektubu şöyledir: "Çok şaşılacak şey! İnsanlara eziyet etmek için benden izin istiyorsun. Sanki ben azaptan seni koruyacak bir kalkanım! Sanki benim rızam, seni Allah'ın azabından korur! Kim sana delil getirirse, o delil doğrultusunda hüküm ver. Kim bir şey hakkında ikrarda bulunursa, o ikrar doğrultusunda hakkı sahibine ulaştır. Kim inkâr eder ve Yüce Allah adına yemin ederse, onu da serbest bırak. Bana göre onların ihanetleri kanlarının akmasına göre tercihe şayandır."[1734]

Aynı şekilde Ömer b. Abdülaziz baskıcı bir tutumla değil, adalete uygun bir tahkikle hüküm vermek gerektiğini belirtir. Ömer b. Abdülaziz ve Atâ, zan ve suçlamayla cezanın uygulanamayacağı görüşündedirler.[1735]

Müslenin Yasaklanması: Allah, hac ve umrede başın tıraş edilmesini bu ibadetlerin gereklerinden kılmıştır, hac ve umrenin sonunda tıraş olmak sünnettir. Aynı şekilde Hz. Peygamber sakalların kesilmesini yasaklamıştır. Bazıları buna muhalefet ederek, saç ve sakalın tamamıyla kesilmesi şeklinde bir ceza vermeye başladılar. Ömer b. Abdülaziz, müsle adını verdiği bu tür ceza uygulamasını yasaklamıştır.1736 Ömer b. Abdülaziz, valisine yazdığı mektupta, müsle uygulamasından uzak durmasını istemekte, saç veya sakalın ceza olarak kısmen veya tamamen kesilmesini yasaklamaktadır.[1737] Dört mezhebe göre sakalın kesilmesi suretiyle ta'zîr

1733 Hilye, c. V, s. 271
1734 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 55
1735 Abdurrezzak, Musannef, c. X, s. 218-219
1736 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 215
1737 Tabakât, c. V, s. 380

cezası verilemez. Ayrıca İmam Malik ve Ebû Hanife saç kesme şeklindeki ta'zîr türüne de karşı çıkmaktadırlar.[1738]

HAPİSLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Sanıkların Durumlarına Bakmak Konusunda Acele Etmek: Ömer b. Abdülaziz, sanıkların durumlarının araştırılmasında acele edilmesini istemiştir. Edepli olan, edepli bir şekilde yoluna devam eder. Hakkında hüküm verilmeyen kişi özgürdür. Had cezalarının uygulanmasının mahpusların azalmasına sebep olduğu görülmektedir. Çünkü hapis fasık ve ahlâksız kişileri alçaltır.[1739] Cafer b. Berkân şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz'in bize yazdığı mektup şöyledir: "Hadlerin uygulanmasını emrettiğimde, hapisteki suçluların sayıları azalır. Çünkü cezalar günahkârları ve isyancıları korkutur. Bundan dolayı da yaptıkları yanlışlardan uzaklaşırlar. Eğer onların durumlarına bakılmazsa, hapistekilerin sayıları artar. Bu durum, hapsedilenlerin yargılamalarının devam ettirilmemesi durumunda sözkonusudur. Önceki valiler, hapistekilerin durumlarıyla ilgilendiler. Gerekiyorsa suçluyu tedip ettiler. Suçu yoksa serbest bıraktılar."[1740]

Hapistekilerin İşlerine Önem Vermek: Ömer b. Abdülaziz her alanda ıslah çalışmalarına yöneldi. Farklı alanlarda adaleti gerçekleştirdi. Hapistekilerin durumlarına çok önem verdi. Yemek, katık, giysi ve diğer bütün ihtiyaçlarının karşılanması için tâlimatlar gönderdi.[1741] Cafer b. Berkân şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz'in meseleyle ilgili mektubu şöyledir: Hapistekilere yiyecek ve katık ihtiyaçları için yeterli miktarda sadaka verin. Bu uygulama daha sonra aylık dirhem ödemesine dönüştü. Eğer sen hapistekiler için verirsen, gardiyanlar ve diğer görevliler, verdiğini yerine ulaştırırlar. Bu görevleri hayır sahiplerinden birisine ver. Onlara aylık ödeme yapılsın. İsim isim çağrılsın ve herkese ayrı ayrı yardımda bulunulsun. Yardımlar hapistekilerin ellerine verilsin. Kışlık giysileri gömlek ve kalın bir elbise, yazlık giysileri ise gömlek ve ince bir elbisedir. Kadın için ilave bir giysi daha vardır. Hapisteyken ölenlerden yakını olmayanlar yıkanır, masrafı beytülmalden karşılanmak üzere kefenlenir, namazı kılınır ve defnedilir."[1742]

Ömer b. Abdülaziz, ordu komutanlarına şöyle bir mektup yazmıştır: "Hapislerde bulunanların haklarına riayet edin. Cezalandırmada aşırı gitmeyin. Hapislerde hastalanan, malı ve akrabası bulunmayan kişilere yardım edin. Hapisle kendini

1738 Muğni'l-muhtâc, c. IV, s. 192
1739 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 225
1740 el-Harâc, s. 301
1741 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 226
1742 el-Harâc, s. 300-301

düzelten ve düzeltmeyeni gözetleyin. Kim kendisini düzeltmezse, onun için gerekeni yapın."[1743]

Kadınlar İçin Hapishanelerin Yapılması: Ömer b. Abdülaziz, hapistekilerin durumlarını düzeltme, onlara önem verme ve destekleme bakımından bir adım daha atmış, erkeklerle karışma imkânı bulunmayan uzak bir yerde kadınlara has ayrı bir hapishane yapılmasını emretmiştir. Dindar ve güvenilir kimselerin Ömer b. Abdülaziz'e yönelmelerinin sebeplerinden birisi de onun hapistekilerle ilgili böyle önemli ıslahatlar yapmasıdır.[1744]

Ömer b. Abdülaziz'in ordu komutanlarına yazdığı mektuplardan birisi şöyledir: "Hapislerde olanlara bakın. Haksız yere insanları oralarda bekletmeyin. Kimin durumu problem olursa, onu bana yaz. Alçaklıkla meşgul olanları kontrol altına al. Hapis onlar için uyarıdır. Ceza verirken aşırı gitme. Malı ve kimsesi olmayan bir mahpus hastalanırsa ona yardımda bulun. Bir topluluğu herhangi bir borçtan dolayı hapsedersen, karşı tarafları aynı hapse veya mekâna koyma. Yalnızca kadınların kalacağı ayrı hapishaneler yaptır. Hapisle ibret alanları tespit et. İbret almayanlar için gerekenleri yap."[1745]

Burada anlatılanlardan da anlaşılmaktadır ki; Ömer b. Abdülaziz hapistekilerin durumlarını önemsemiş, onlara yardım etmiş, aralarında adaletin gerçekleşmesi için hırslı davranmış, fesada sürükleyen eski uygulamaları ıslah etmiştir.

CİHADLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Savaşa Katılabilme Yaşı: İlk nesil Müslüman gençleri savaşa katılmak için birbirleriyle yarışmaktaydılar. Bir gence savaşa katılma izni verilmezse, o genç çok üzülmekte ve savaşabilecek güçte olduğunu göstermeye çalışmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz, savaşa katılma yaşını sınırladı ve on beş yaşındaki gençlerin cihada çıkmalarına izin verdi. On beşin yaşın altındaki gençlere savaşa katılma izni verilmemiştir.[1746]

Gayrimüslimlerle Savaşa Başlama Şekli: Safvân b. Amr şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in valilerine gönderdiği yazısı bize ulaştı. Şöyle diyordu: "İslâm'a dâvet etmedikçe Rum kalelerine girmeyin, hiçbir Rum topluluğuyla savaşa girişmeyin. Eğer Müslüman olmayı kabul ederlerse, ellerinizi üzerlerinden çekin. Müslüman olmazlarsa cizye vermeye razı olmaları gerekir. Buna da razı olmazlarsa, kötü sonra razı olmaktan başka seçenekleri kalmaz."[1747]

1743 Tabakât, c. V, s. 356
1744 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 228
1745 Tabakât, c. V, s. 362
1746 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 415
1747 Tabakât, c. V, s. 355

Sınır Boylarında Savunma Müddeti: Allah için sınır boylarını bekleyip, İslâm yurdunu düşman saldırılarından korumak, Allah'ın en çok sevdiği amellerden birisidir. Bu görevi yerine getirenin Allah katında büyük mükâfatı vardır. Ömer b. Abdülaziz sınır boylarındaki nöbet müddetini kırk gün olarak belirlemiştir. Bununla ilgili olarak şöyle diyor: "Sınır boylarında bekleme süresi toplam kırk gündür."[1748]

Mücahidin Kendi Malından Harcamasının Hükmü: Ömer b. Abdulaziz şöyle diyor: "Bir kişi atının sırtında meydanda savaşıyorken, malıyla ne yaparsa, bu caizdir."[1749]

Atların Düşmana Satılması: Düşmana silah, at satan, bunları nakleden veya düşmanı Müslümanlara karşı güçlendirecek işler yapan kişinin mallarına ve kontrolü altında bulunan her şeye el konulur. Bu uygulamanın amacı, düşmanın desteklenmesinin engellenmesidir. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz, atların Hindistan'a götürülmesine izin vermemiştir. Çünkü o dönemde Hindistan müşrik bir memleket idi. Düşmanlık, Müslümanlarla müşrikler arasında gizli kalmaz.[1750]

Çok Olsa Bile, Müslüman Esirlerin Fidyelerinin Verilmesi: Ömer b. Abdülaziz, valilerine yazdığı mektuplarda Müslüman esirlerin kurtarılmasının vacip olduğunu sürekli vurgulamış, ne kadar olursa olsun fidyelerinin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in valilerine yazdığı mektuplardan birisi şöyledir: "Bütün mallarınız elinizden gitse dahi, Müslüman esirlerin fidyelerini verin."[1751] Rabia b. Atâ'nın belirttiğine göre Ömer b. Abdülaziz, bir Müslüman esiri kurtarmak için on Rum esirini vermiştir.[1752] Başka bir rivayet şöyledir: "Bütün malınız elinizden gitse de Müslüman esirlerin fidyelerini verin ve onları kurtarın."[1753]

Adamın, Kadının, Kölenin Ve Zimmînin Fidyesi: Rabia b. Atâ şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz yazdığı bir mektubu benimle gönderdi. Mektupla beraber Aden sahiline ulaştırılmak üzere bir miktar da mal verdi. Bu mallar esir konumundaki adamların, kadınların, kölelerin ve zimmîlerin fidyelerinin verilmesi için kullanılacaktı.[1754]

Bütün bu açıklamalardan sonra Ömer b. Abdülaziz'in adaleti açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü o, İslâm devleti sınırları içinde yaşayan bütün insanların fidyelerinin verilmesini emretmişti. Bunların zimmî veya köle olması hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Zimmînin korunması, müdafaa edilmesi ve esir düştüğünde fidyesinin

1748 A.g.e.
1749 Tabakât, c. V, s. 352
1750 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 427
1751 Hilye, c. V, s. 311-312
1752 Tabakât, c. V, s. 354
1753 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 120
1754 Tabakât, c. V, s. 353

verilmesi gerekir. Bu, Müslümanların verdikleri sözlere bağlı kaldıklarını gösteren en açık delildir.[1755]

Esirlerin Öldürülmemesi: Ma'mer şöyle diyor: Şamlı bir adam Ömer b. Abdülaziz'le ilgili olarak bana şunu haber verdi: Ömer b. Abdülaziz'in esir öldürdüğünü asla görmedim. Ancak bir Türk esiri öldürmüştü. Bir Türk esir getirildi. Onlara o kişiyi dinlemelerini emretti. Onlardan bir kişi şöyle dedi: Ey Müminlerin halifesi! Sen bu adamın kaç Müslüman'ı nasıl vahşice öldürdüğünü görseydin, gözyaşlarını tutamazdın. "Onu kendine çevir ve öldür" dedi. Adam, halifenin emrini yerine getirerek, esiri öldürdü.[1756]

Ömer b. Abdülaziz esirlerin öldürülmesini hoş karşılamadı ve bunu yasakladı. Ancak çok sayıda Müslüman'ı öldüren bir esir öldürülmüştür.[1757]

EVLENME VE BOŞANMA

Kadının, Velisi Olmaksızın Evlenmesi: Süfyân'ın Cezîreli bir adamdan rivayet ettiğine göre bir adama bir kadınla evlenmişti. Rumlardan birisi veli olarak bulunmuştu. Ömer b. Abdülaziz bu nikâhın geçersiz olduğuna hükmetti ve şöyle dedi: "Nikâhın geçerli olması için valinin bulunması gerekir. Veli yoksa devlet başkanının izni olmalıdır."[1758]

İki Velinin, Kadını İki Farklı Adamla Nikâhlamaları: Sâbit b. Kays elGifârî şöyle diyor: Cüheyneli bir cariye hakkında Ömer b. Abdülaziz'e mektup yazdım. Bu cariyeyi velilerinden birisi Kays oğullarından bir adamlar, başka bir velisi de Cüheyne oğullarından bir adamla nikâhlamıştı. Ömer b. Abdülaziz'in cevap mektubu şöyleydi: Âdil şahitler tut ve kadını istediğini seçmekte serbest bırak. Kimi seçerse kocası odur.

Zinadan Sonra Adamın Zina Ettiği Kadınla Evlenmesi: Bir adam bir kadınla zina eder ve ardından da o kadınla evlenirse, bu nikâh geçerli midir? Ömer b. Abdülaziz, hayırlı olacağı düşünülüyorsa, bu nikâhın geçerli sayılacağı görüşündedir. Bu, doğru bir görüştür. Çünkü bu uygulama birçok şerri ortadan kaldırır. Çünkü eğer bu caiz değildir dersek, kadınla zina eden kişiyle etmeyen kişi arasında onun açısından bir fark kalmaz. Adam kadını kabul etmezse, şer ve büyük fesat ortaya çıkar.[1759] Yahya b. Saîd şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in bir kadının başına gelen hatayı sorduğunu, sonra meseleyi hayırlı bir çözüme kavuşturmaya yöneldiğini ve

1755 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 436
1756 Abdurrezzak, Musannef, c. V, s. 205
1757 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 438
1758 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. IV, s. 132
1759 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 412

kadınla adamı nikâhladığını duydum. Halife, bu durumda kadınla adamın evlenebileceğine hükmetmişti.[1760]

Esirin Eşini Nikâhlanmak: Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Esirin eşiyle, esir olduğu sürece asla nikâhlanmayın."[1761] Müslüman esir, İslâm sancağını yüceltmek sebebiyle esir olmuştur. Müslüman esirin eşi, bu durumu iyi anlamalı, sabretmeli ve eşi kendisine dönünceye kadar sabretmelidir. Özellikle de kişinin esir alınmasının ve kaybolmasının kendi seçimi olmadığına dikkat edilmelidir. Çünkü her an serbest bırakılma ihtimali vardır. Bu sebeple, esirin eşiyle, esirlik süresi içinde nikâhlanmamak, insaf ve adaletin gereğidir.[1762]

Kayıp Şahsın Eşiyle Nikâhlanmak: Bir kişi kaybolur, canlı mı ölü mü olduğu bilinemezse, eşi onu beklemeli midir? Bekleyecekse eğer, bunun süresi ne kadardır? Ömer b. Abdülaziz'e eşi kaybolan kadın, dört yıl bekler, ardından evlenebilir.[1763] Ömer b. Abdülaziz'in Adiy b. Ertaa'ya konuyla ilgili olarak yazdığı mektup şöyledir: "Mefkûdun (kaybolan kişinin) eşi dört yıl bekler."[1764] Ömer b. Abdülaziz, mefkûdun eşinin, aradan dört yıl geçtikten sonra, halen adamdan haber alınamamışsa, evlenebileceği görüşündedir. Dört yıldan sonraki iddet, dört ay on gündür.[1765]

Hastalık Sebebiyle İlişkiden Önce Gerçekleşen Boşanmada Mehir: Ömer b. Abdülaziz, hastalık sebebiyle ilişkiden önce gerçekleşen boşanmalarda mehrin yarısının kadına ait olacağına hükmetmiştir. Hastalığının, eşini boşamasına etkisi yoktur.[1766] Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "İlişkiden önce boşanan kadına mehrin yarısı vardır. Onun mirastan payı olmadığı gibi, iddet beklemesi de sözkonusu değildir."[1767]

Adamın, Kızını Evlendirirken, Kendisi İçin Şartlar İleri Sürmesi: Baba, her ne kadar kendisi için bir miktar ayırmaya yönelse de Ömer b. Abdülaziz, mehrin evlenen kadına ait olduğunu belirtmiştir. Bunda babanın hakkı yoktur.[1768]

Evzaî şöyle diyor: bir adam kızını bin dinar karşılığında evlendirmiş ve kendisine de bin dinar ayrıca verilmesini şart koşmuştu. Ömer b. Abdülaziz bu şartı kabul etmedi, iki bin dinarın evlenen kıza verilmesine hükmetti.[1769]

Boşanmada Ciddiyet: Ömer b. Abdülaziz'e göre, bir kişi ister ciddi olsun,

1760 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. IV, s. 250
1761 Tabakât, c. V, s. 351
1762 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 417
1763 A.g.e. c. I, s. 418
1764 Muhallâ, c. X, s. 138
1765 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 418
1766 A.g.e.
1767 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. IV, s. 331-332
1768 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 425
1769 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. IV, s. 201

isterse şaka mahiyetinde ifadeler kullansın boşanmanın gerçekleşmesi bakımından fark etmez. Süleyman b. Habîb el-Muhârbî şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz bana şöyle bir mektup yazdı: "Belki akılsızlar bazı yaptıklarından dönerler. Köle azat etme ve boşanmanın şakası olmaz."[1770]

İkrah Altında Boşanma: Bazı durumlarda kimi insanlar, boşanmaları için zorlanabilirler. Şöyle yapılırsa veya şu terk edilmezse gibi ifadelerle kişi eşini boşamaya zorlanabilir. Eşini boşamadığı için tehdit edilebilir. Bu şekilde zorlama yoluyla yapılan boşama geçerli midir? Ömer b. Abdülaziz, ikrahla yapılan boşamanın geçersiz olduğuna hükmetmiştir.[1771] Bununla ilgili olarak şöyle diyor: "İkrah anında boşama, köle azadı geçersizdir."[1772]

Yarım Boşama: Ömer b. Abdülaziz'e eşini yarım boşayan adamın durumu sorulduğunda, halife, boşanmanın tamamıyla gerçekleşeceğine hükmetmiştir.[1773]

Yetkili Kadının Kendisini Boşaması: Ömer b. Abdülaziz, boşama yetkisi olan kadının bu yetkisini kullanarak boşanmasının geçerli olduğuna hükmetmiştir. Bu üç talak da olsa, bir talak olarak kabul edilir. Dönme istediğinin ortaya çıkmasına bağlı olarak, o kişi daha çok hak sahibidir. Temimoğullarından eşine yetki vermiş bir adam hakkında Ömer b. Abdülaziz şöyle yazmıştır: "Eğer ona yetki vermişsen, o da yetkisini kullanabilir. Eğer onu bir defada boşamışsa, onun buna hakkı vardır."[1774]

Kâfirle Evli Kadının Müslüman Olması: Eğer kâfirle evli bir kadın Müslüman olursa, nikâhları sona erer, evlilik bağı ortadan kalkar, hâkim kararıyla birbirinden ayrılmaları gerekir. Ma'mer b. Süleyman babasından şöyle rivayet ediyor: Hasan-ı Basrî ve Ömer b. Abdülaziz, gayrimüslimle evli iken Müslüman olan bir kadın hakkında şöyle söylemişlerdir: "Müslüman olması kadını, kâfirinin nikâhından çıkarmıştır."[1775] Her ne zaman kadın Müslüman olur ve erkek kendi dini üzere kalırsa, aralarının ayrılması gerekir. Çünkü kâfir, Müslüman kadın üzerinde veli olamaz. Çünkü bu, Allah'ın dininde kabul edilebilir bir durum değildir. Ömer b. Abdülaziz, kâfir bir adamla evli kadının Müslüman olması durumunda, bu kişilerin hâkim kararıyla ayrılmaları gerektiğine hükmetmiştir.[1776] Ancak bu ayırma işlemi, kâfir kocanın İslâm'a dâvet edilmesinden sonra, eğer adam İslâm'ı kabul etmezse gerçekleşir. Eğer Müslüman olursa, kadın eşi olarak kalır. Müslüman olmazsa,

1770 A.g.e. c. V, s. 106
1771 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. . 434
1772 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. V, s. 49
1773 İbn Ebî Şeybe, Musannef, c. V, s. 53
1774 A.g.e. c. V, s. 57
1775 A.g.e. c. V, s. 90
1776 A.g.e. c. I, s. 451

aralarında bâin talak yani geri dönüşü olmayan boşanma gerçekleşmiş olur.[1777] Adam Müslüman olmamış, ayrılmışlar ve kadın iddet beklerken adam Müslüman olmuşsa, bu durumda adam kadınla evlenmek bakımından öncelik hakkına sahiptir.[1778]

Kaybolanı Bekleme Süresi: Ömer b. Abdülaziz, bu konuda gaipliğinde en fazla iki yıl olabileceğini ölçü almıştır. Bu süre dolduktan sonra ya adam karısına döner ya da boşanmış olurlar. Bu konuda şöyle diyor: "Karısından uzak yaşayan kişi, ya ona dönsün ya da onu boşasın."[1779]

Bunlar Ömer b. Abdülaziz'in uyguladığı bazı fikhî içtihatlar ve yargı hükümleridir. Bunlar Ömer b. Abdülaziz'in şer'î meselelerdeki tecrübesine, içtihat gücüne, Allah'ın kitabından, elçisinin sünnetinden, Raşit Halifelerin uygulamalarından ve ümmetin âlimlerinin görüşlerinden hükümler çıkarabilecek kuvvette olduğuna işaret eder. Dr. Muhammed Şakîr, Ömer b. Abdülaziz'in fıkhî görüşlerini iki ciltlik bir kitapta toplamıştır. Muhammed Şakîr bu çalışmasıyla Suudi Arabistan Riyad'da yargı alanında doktor unvanını almıştır.

1777 A.g.e. c. I, s. 452
1778 A.g.e.
1779 A.g.e.

8. KONU

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN İDARE ANLAYIŞI, SON GÜNLERİ VE VEFATI

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN TANINMIŞ VALİLERİ

Ömer b. Abdülaziz gözetim ve işleri insanlar arasında hakka uygun olarak sürdürme siyasetine bağlı olarak güvenilir, hayırlı, bilgili, güçlü, mütevazı, iffetli, adaletli, güzel ahlâklı, merhametli, güzel bir örnek olabilecek nitelikte, başkalarının görüşlerini alan, onlarla istişare eden, gerektiğinde nasihat eden, bencillik yapmayan, işi için yeterli, zeki ve hikmetli davranışlar sergileyen valiler seçmiştir. İbn Kesir, Ömer b. Abdülaziz'in valileriyle ilgili olarak şöyle diyor: "Ümmet, Ömer b. Abdülaziz'in görevlendirdiği valilerin güvenilir olduklarını açıkça belirtmiştir."[1780] Bu valilerden bazıları şunlardır:

Cerrâh B. Abdullah El-Hikemî: Horasan ve Sicistan valiliği yapmıştır. Zehebî onunla ilgili olarak şöyle diyor: Ordunun öncüsü, tabur komutanı olan Ebû Ukbe el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî, Haccac tarafından Basra valisi olarak görevlendirilmişti. Sonra Ömer b. Abdülaziz döneminde Horasan ve Sicistan valiliklerinde bulundu. Kahraman, cesur, heybetli ve ibadetlerine düşkün bir komutandı. Çok değerli bir insan olan el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî, çokça Kur'an okurdu.[1781] el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî şöyle diyor: Hayâmdan dolayı günahları kırk yıl terk ettim. Sonra takvaya yöneldim.[1782] Horasan'da komutan, namaz imamı ve vergi memuru olarak görevlendirilmişti. Bütün bunları yalnızca o, yapmaktaydı.[1783] Hişam'ın halifeliği döneminde yüz on iki tarihinde öldürülmüştür. Süleym b. Âmir şöyle diyor: "el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî'nın yanına girdim. Ellerini kaldırdı, yanındaki görevliler de ellerini kaldırdılar. Bu halde uzun süre kaldıktan sonra bana şöyle dedi: Ey Ebû Yahya! Bizim ne yaptığımızı anladın mı? "Hayır, anlamadım. Ziyarete gelmiştim, ellerinizi kaldırdığınızı görünce ben de kaldırdım." dedim."Allah'tan şehit olmayı diledik." dedi. Allah'a yemin olsun ki; orada elini kaldıranlardan kimse kalmadı. Hepsi şehit oldu."[1784] Halîfe şöyle dedi: "el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî

1780 Abdüssettar, s. 270
1781 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 189
1782 A.g.e. c. V, s. 190
1783 A.g.e.
1784 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 190

yüz on iki senesinde Berzea bölgesinde İbn Hâkâ üzerine yürüdü. Şiddetli bir savaş yaptılar. el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî Ramazan ayında öldürüldü. Ancak Azerbaycan'a karşı galibiyet elde edildi ve Musul'a yakın bölgelere kadar ulaşıldı."[1785] el-Cerrâh b. Abdullah el-Hikemî öldürüldüğünde Müslümanlara büyük belalar isabet etti. Bütün Müslümanlar üzüntüden ağladılar.[1786]

Adiy B. Ertaa El-Fezârî: Adiy b. Ertaa el-Fezârî Ömer b. Abdülaziz'in Mısır valisi idi. Amr b. Abese ve Ebû Ümâme'den rivayette bulunmuştur. Ubâde b. Mansûr şöyle diyor: "Adiy b. Ertaa el-Fezârî farklı şehirlerde minberlere çıkar, insanlara hitap eder. İnsanları ağlatır ve kendisi de ağlardı."[1787] Ömer b. Abdülaziz'in ona yönelik öğütleri ve nasihatleri olurdu. Ma'mer şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz, Adiy b. Ertaa el-Fezârî'ye şöyle yazmıştır: "Siyah sarığın ve Kur'an okuyanlarla aynı meclislerde bulunuşunla beni yanılttın. Sizin gizlediğiniz birçok şeyi Allah bizlere bildirdi.[1788]

Adiy Basra'ya geldi, Yezîd b. el-Mülehheb'i aldı ve Ömer b. Abdülaziz'e götürdü. Ömer b. Abdülaziz bu sırada ölünce Yezîd b. elMülehheb kendisini kurtarmış oldu. Kahtânî olarak isimlendirilmiştir. Bir ifadesi şöyledir: "İnsanları Ömer b. Hattâb'ın yaşayışına çağırın." Mesleme b. Abdülmelik onunla savaşmış ve savaş sonucunda Mesleme öldürülmüş, sonra Mesleme'nin oğlu Muâviye yüz iki yılında Adiy b. Ertaa elFezârî'yi ve bir grup insanı öldürmüştür. Dârekutnî, Adiy b. Ertaa elFezârî'nin hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini söylemektedir.

Abdulhamîd B. Abdurrahman B. Zeyd B. El-Hattâb: Güvenilir, adaletli devlet başkanı olan Abdulhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. elHattâb Medinelidir, Kûfe valisi olarak görev yapmıştır. Ömer b. Abdülaziz tarafından Kûfe valisi olarak görevlendirilmişti. Az sayıda rivayeti bulunan, değerli bir kişidir. Yüz on beş yılında vefat etmiştir.[1789]

Ömer b. Hübeyra: Ömer b. Hübeyra, Cezîre valisi olarak görev yapmıştır. Çok zeki, cesur bir kişiydi. Şamlı olan Ömer b. Hübeyra Ömer b. Abdülaziz tarafından yüz yılında Cezîre valisi olarak görevlendirilmişti. Bölgeye bitti, Ermeni topraklarında Rumlara karşı savaştı. Onları hezimete uğrattı ve çok sayıda esir aldı. Bu bölgedeki valiliği Yezîd b. Abdülmelik'in halifeliğine kadar devam etti. Ayrıca, Irak ve Horasan valilikleri yaptı. Sonra hişam Ömer b. Hübeyra'yı görevinden aldı, zincire vurdu, birçok meseleden kendisini sorumlu tuttu ve hapse attı. Çocukları, Ömer b. Hübeyra'yı hapisten kaçırdılar. Ömer b. Hübeyra Mesleme b. Abdülmelik'in yanında

1785 A.g.e.
1786 A.g.e. c. V, s. 53
1787 A.g.e.
1788 A.g.e. c. V, s. 149
1789 A.g.e. c. IV, s. 562

ücretli olarak çalıştı. Çok zaman geçmeden, yaklaşık yüz yedi yılında vefat etti.[1790]

Ebubekir Muhammed B. Amr B. Hazm: Ebubekir Muhammed b. Amr b. Hazm Medine valisi olarak görev yapmıştır. Ümmetin güvenilir önderlerinden birisidir. Medine'de valilik görevinin yanında yargıçlık da yapmıştır. Yargılama alanında döneminin en bilgili kişisi olduğu belirtilir. Babasından, Ubâde b. Temîm'den, Selmânü'lAğar, teyzesi Amra binti Abdurrahman'dan ve Tâbiînin küçüklerinden rivayetlerde bulunmuştur.[1791] Attâf b. Hâlid'in annesi ve İbn Hazm'ın eşinden naklettiği habere göre Ebubekir Muhammed b. Amr b. Hazm kırk seneden sonra yatağına uzanmamıştır. Aylık gideri üç yüz dinardı.[1792]

Abdülaziz B. Abdullah B. Esîd El-Emevî: Ömer b. Abdülaziz, Süleyman b. Abdülmelik'İn vali olarak görevlendirdiği Abdülaziz b. Abdullah b. Esîd elEmevî'yi Mekke'de vali olarak bırakmış, onu görevinden almamıştır. Nesâî ve İbn Hibbân onun güvenilir bir kişi olduğunu söylerler. Hişam b. Abdülmelik'in halifeliği döneminde vefat etmiştir.

Rifâa B. Hâlid B. Sâbit El-Fehmî: Rifaa b. Hâlid b. Sâbit el-Fehmî Mısır valiliği yapmıştır. Onunla ilgili olarak İbn Tağrâ, başka yerde rastlanmayan bir bilgiyi nakletmektedir. Bu bilgi şöyledir: Ömer b. Abdülaziz Mısır'da Rifaa b. Hâlid b. Sâbit el-Fehmî'nin vali olarak kalmasına karar verdi, onun yerini değiştirmedi. Çünkü dürüst bir yaşantısı vardı, iffetliydi, hakkı gözetirdi, halk arasında güvenilir, üstün, âdil bir kişi olarak tanınırdı. Leys b. Sa'd ve başkaları ondan rivayet etmişlerdir. Sonra doksan dokuz yılının Rebiülevvel ayında Ömer b. Abdülaziz, Rifaa b. Hâlid b. Sâbit elFehmî'yi sebebini belirtmeksizin[1793] görevden aldı ve yerine Eyyûb b. Şurahbîl b. Üksûm b. Ebrehe b. esSabbâh'ı görevlendirdi.[1794]

İsmail B. Ubeydullah B. Ebi'l-Muhâcir El-Mahzûmî: İsmail b. Ubeydullah b. Ebi'l-Muhâcir elMahzûmî, faziletli, züht sahibi, iyilik yanlısı bir insandı. Mağrib valiliği yaptı. Kuzey Afrika'ya doksan dokuz senesinde gitti. Yüz senesinde gittiği de söylenmektedir. Dürüst bir hayat yaşadı. Haktan ayrılmadı. Bütün Berberîler ona teslim oldular. İslâm'ın uygulanması konusunda son derece hırslıydı. Ömer b. Abdülaziz, zimmîleri İslâm'a dâvet için İsmail b. Ubeydullah b. Ebi'lMuhâcir el-Mahzûmî'ye mektuplar gönderiyor, o da gönderilen mektupları halka okuyordu. İsmail b. Ubeydullah b. Ebi'l-Muhâcir el-Mahzûmî yüz otuz iki senesinde vefat etmiştir.[1795]

1790 A.g.e. c. IV, s. 562
1791 A.g.e.
1792 A.g.e.
1793 Ömer ve Sîretühû fi Reddi'l-Mezâlim, s. 289
1794 A.g.e.
1795 A.g.e.

Es-Semah B. Mâlik: es-Semah b. Mâlik, meşhur bir idarecidir. Ömer b. Abdülaziz onu Endülüs'te görevlendirdi. Halife, es-Semah b. Mâlik'e Endülüs topraklarını taksim etmesini, savaşla fethedilen arazilerden humus almasını emretmişti. Yüz yılında Endülüs'e gitti ve Ömer b. Abdülaziz'in kendisine emrettiği işleri yerine getirdi. Ferance topraklarında şehit oldu.[1796]

Bunlar, Ömer b. Abdülaziz'in faklı vilayetleri gönderdiği en tanınmış valileridir. Hepsi halifenin hüsnü zannına layık olmuş insanlardı.

Ömer B. Abdülaziz, Görevlendirdiği Kişileri Hayır Ehlinden Seçmesi

Halifenin görevlendirdiği memurlar ve valiler, faklı vilayetlerde onun vekilleri konumundadırlar. Halkla halife arasında vasıta görevi yaparlar. Halife ne kadar dirayetli olursa olsun, alınan kararları uygulayacak memurlara veya valilere sahip değilse, ortaya koyduğu siyaseti uygulayamaz. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz, memurlarının ve valilerinin seçiminde son derece dikkatli davranmıştır. Konuyla ilgili haberleri incelediğimizde, Ömer b. Abdülaziz'in görev vereceği kişide bazı şartları aradığını görmekteyiz. Takva, güvenilirlik, dine güzelce bağlılık bu şartların en önemlilerinden bazılarıdır. Ömer b. Abdülaziz, Velîd b. Süleyman döneminde vali olarak görevlendirilen Hâlid b. er-Reyyân'ı görevinden aldı. Bölge halkının değerlendirmelerini aldı, Amr b. el-Muhâcir el-Ensârî'yi çağırdı ve şöyle dedi: "Allah biliyor ki; seninle benim aramdaki yakınlık İslâm'dan başka bir şey değildir. Fakat ben senin çok Kur'an okuduğunu duydum. Kimsenin seni görmediğini zannettiğin yerlerde namaz kıldığını ve namazını da huşû içinde eda ettiğini gördüm. Bu kılıcı al! Seni buraya vali olarak tayin ettim."[1797]

Ömer b. Abdülaziz, valilere mektuplar yazmaktaydı. Bu mektuplardan birisi şöyledir: "Kur'an ehli olmayanı devletin herhangi bir işini yapmak üzere görevlendirmeyin. Kur'an ehlinin yanında ve meclislerinde bulunanlar daha hayırlıdır. Ancak bu iki grubun dışındakilerde hayır yoktur.[1798]

Sizden biriniz, bir şahsı görevlendireceği zaman, herhangi bir şüpheye düşerse, o şüphesini giderene kadar görevlendirme yapmasın. Gerekli araştırmaları yapsın." Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda, başında Bilal b. Ebû Bürde'nin bulunduğu bir heyet geldi ve halifeyi kutladılar. Bilal şöyle dedi: "Halife kimi şereflendirmişse o üstündür. Kimi de zelil etmişse o aşağılıktır." Ayrıca çeşitli beyitler okuyarak Ömer b. Abdülaziz'e övgüler yağdırdı. Halife ona iyi bir mükâfat verdi. Bilal mescitten çıkmıyor, sürekli namaz kılıyor, gece gündüz Kur'an okuyordu. Asıl istediği, Ömer b. Abdülaziz'in kendisini Irak valisi olarak görevlendirmesiydi. Sonra, "Bu faziletli

1796 Abdussettar eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 271
1797 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 31
1798 A.g.e. s. 8.

bir adamdır" dedi ve onu denemek için şöyle dedi: "Eğer seni Irak valisi olarak görevlendirirsem, bana ne verirsin?" Bilal, çok mal vereceğini söyledi ve bunun ardından halife Bilal'ı bölgeden çıkarıp sürgün etti.[1799]

Ömer b. Abdülaziz, zülme bulaşmış insanların devlet işlerinde görevlendirilmesini hoş karşılamıyordu. Haccac'ın zulmüne ve diğer zalimce işler karışan kişilere görev vermiyordu.[1800] Ondan önceki halifeler devlet işlerinde görevlendirmede Emevî soyundan olmayı esas almaktaydılar. Fakat Ömer b. Abdülaziz kesinlikle devlet işlerinde görevlendireceği kişinin seçiminde böyle bir ölçüte yer vermemiştir. Evzaî'nin anlattığına göre, Ömer b. Abdülaziz evde oturmuş, etrafında da Emevilerin önde gelenleri bulunmaktaydı. Şöyle dedi: "Sizden her birinizi ordu komutanı olarak görevlendirmemi ister misiniz?" Onlardan bir adam, "Bize yapmayacağın şeyi mi söylüyorsun?" dedi. Ömer b. Abdülaziz şöyle cevap verdi: "Üzerinde oturduğum halıyı görüyorsunuz. O benim için imtihan vesilesidir. Ayaklarınızla onu kirletmenizi istemiyorum. Siz nasıl benim için dinimden evlâ olabilirsiniz? Öncelikli olan Müslümanların ırzlarıdır. Heyhât!"[1801]

Ömer b. Abdülaziz'in benimsediği memur ve vali seçim yöntemi, farklı vilayetlerde siyasi istikrarın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü insanlar valilerin yaşantılarından razı olunca, onların uygulamalarından da razı olmuşlardır. Böyle olunca, Ömer b. Abdülaziz'in valileri arasında insanlara şiddetle davranıp onları suçlayan Haccac gibi zalim insanlar bulunmamıştır. Aynı şekilde Ömer b. Abdülaziz'in valileri ve memurları arasında ırkçılık veya kabilecilik düşünceleriyle hareket edip, ırkından olanı yüceltip diğerlerini aşağılayan insanlar da olmamıştır.[1802]

Bu durumu ortaya çıkaran unsurlardan birisi de Abdülmelik b. Mervan'ın hazırlamış olduğu devlet teçhizatıdır.

Devlet İşlerinin Doğrudan Kontrolü

Ömer b. Abdülaziz, devlet içinde tamamlanan işleri büyük küçük demeden bizzat kendisi kontrol ediyordu. Faklı vilayetlerdeki memurlarını takip ediyor, Abdülmelik b. Mervan döneminde hazırlanmış olan imkânlarla onlara yardım ediyordu. Bu imkânlar arasında posta teşkilatı ve istihbarat sistemi sayılabilir. Öyle ki; istihbarat teşkilatı, devletin bütün vilayetlerine ulaşmış ve bütün halifeler bilgi toplamak için bu teşkilatı kullanmışlardı.

Ömer b. Abdülaziz'in, valileri son derece titiz bir şekilde dikkatle tayin etmesi,

1799 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 182
1800 A.g.e.
1801 Siyeri A'lami'n-Nübelâ, c. V, s. 132
1802 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 183

onun halkın işlerini takip etmesine ve devlet işlerini yönlendirmesine engel değildi. Halifenin azmi ve ciddiyeti meşhur olmuştu. Onun temel ilkelerinden birisi "Bu günün işini yarına bırakmamak" şeklinde ifade edilir. Halifeyle bir Müslüman arasında geçen konuşma şöyledir:

Adam: Ey Müminlerin halifesi! Atına binip biraz dolaşsan, dinlensen olmaz mı?

Ömer b. Abdülaziz: Bugünün işlerinden beni kim kurtaracak?

Adam: Kalan işleri yarın yaparsın.

Ömer b. Abdülaziz: Bir günün işi bana ağır geliyor. İki günün işi bir araya gelirse nasıl altından kalkarım?[1803]

Meymûn b. Mihrân şöyle diyor: "Bir gece Ömer b. Abdülaziz'in yanındaydım. Kendisine şöyle dedim: Ey Müminlerin halifesi! Gördüğüm şekilde seni bekleten nedir? Gündüz Müslümanların işleriyle meşgulsün, gece bizimle ilgileniyorsun, Allah bilir, bizden sonra da çalışmalarına devam ediyorsundur."[1804] Ömer b. Abdülaziz vaktinin çoğunu siyasi, iktisadi ve idari hayatın farklı alanlarını kapsayan ıslahat siyasetini belirlemekle geçiriyordu. Bu siyasetle ilgili geride kapsamlı ıslahat idaresinin düzenine ilişkin devasa bir miras bıraktı. Bu siyaseti uygulanmak üzere farklı İslâm vilayetlerindeki valilere gönderdi. Çoğu zaman bununla birlikte eğitimle ilgili yönlendirmeler de göndermekteydi. Bunlarda, valilerin boyunlarındaki sorumluluğun ne kadar büyük olduğuna, bu konuda Allah'tan korkmaları gerektiğine işaret edilmekte, Allah'ın bildirdiği ve sakındırdığı yanlış işlerden uzak durarak ona takva ile bağlanmak emredilmekteydi.[1805]

Ömer b. Abdülaziz'in öğütleri valiler ve memurlar üzerinde kırbaçtan daha etkiliydi, bu nasihatlerin görevden alınma uyarılarından daha çok tesiri vardı. Bir defasında valilerinden birisine şöyle yazmıştır: "Ey kardeşim sana cehennemin ebedîliğini hatırlatırım. Allah'ın katından ümidini kesmiş olarak ayrılanlardan olmaman için seni uyarıyorum." Vali bu mektubu okuyunca, memleketleri geçti ve Ömer b. Abdülaziz'e geldi. Halife, "Seni buralara kadar getiren nedir?" deyince adam şöyle cevap verdi: "Mektubunla kalbim yerinden çıktı. Allah gitmemi takdir edene kadar asla oraya adım atmayacağım."[1806]

Ömer b. Abdülaziz yalnızca takip edilen yolu ve gerekli yönlendirmeleri valilere yazmakla kalmıyor, aynı zamanda verilen emirlerin uygulanıp uygulanmadığını ve uygulamaların halk üzerinde nasıl tesirlerinin olduğunu dikkatle takip ediyordu. Kendisini ziyarete gelen bölge insanlarına da şikâyetlerini veya değerlendirmelerini sormayı ihmal etmiyordu.

1803 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 55
1804 Tabakât, c. V, s. 371
1805 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 176
1806 A.g.e.

Ziyad b. Ebî Ziyad Medine'ye Ömer b. Abdülaziz'in yanına geldiğinde ona şöyle demişti: "Ömer b. Abdülaziz bana şehrin önde gelenlerini, adamların ve kadınların durumlarını, yapılmasını emrettiği işlerinin yapılıp yapılmadığını sordu, ben de bildiğim kadarıyla kendisine cevap verdim."[1807] Çoğunlukla yaptığı gibi, bir defasında da Ömer b. Abdülaziz hizmetçisi Müzâhim'le birlikte atına bindi ve İslâm devletinin farklı bölgelerinde insanların neler konuşup, hangi meselelerle ilgilendiklerini ve valilerin faaliyetlerine yönelik değerlendirmelerini almak üzere kontrole çıktı. Şehir halkından bir kişi kendilerini karşıladı. Halife bu kişiye insanların ve bölgenin durumunu sordu. Adam şöyle dedi: "İsterseniz bildiğim her şeyi anlatayım. Eğer böyle olmasını istemezseniz, size bazı konularda bilgiler vereyim." "Bütün bildiklerini söyle" denildiğinde adam anlatmaya başladı: "Şehrimizde zalim kahrolmakta, mazlum yardım görmekte, zengin malıyla bolluk içinde yaşamakta, fakirin ihtiyacı giderilmektedir." Ömer b. Abdülaziz işittikleri karşısında sevindi ve şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki; bütün İslâm vilayetlerinin bu şekilde olması benim için üzerime güneşin doğmasından daha iyidir."[1808]

Ömer b. Abdülaziz'i ziyaret için Horasan'dan bir adam gelmişti. Halife onu bölgesine gönderdi ve Horasan'da olan biteni kendisine haber vermesini istedi. Ömer b. Abdülaziz yaşantısından razı olduğu şahsa şöyle demişti: "Bizin için yapabileceğin bir iş varsa, seni o işle görevlendireyim." Adam, "Evet" deyince, Ömer b. Abdülaziz şunları söyledi: "Bize gelen bütün memurların yaşantılarına bakarız. Eğer yaşantısı iyi ise ona mektup yazmayız, kötü ise yazarız." Müzâhim şöyle diyor: "Bir memurdan gelen mektup doğrultusunda, kendisine Horasan'a ulaşmadan görevinden alındığı haberi ulaşırdı."[1809]

Görüldüğü üzere, Ömer b. Abdülaziz, bilgi toplamak için farklı kaynaklara önem vermekteydi. Çünkü o, halk ve valiler hakkında hassas ayrıntılı bilgilerin elde edilmesinin sağlam kaynaklardan bilgi toplanmasıyla mümkün olduğunu biliyordu. Öyle ki; devlet ve ümmet için faydalı yönlendirmelerini, yasaklamalarını ve emirlerini, topladığı bu bilgilere göre yapmaktaydı. Ömer b. Abdülaziz'in valiler ve memurlar üzerindeki bu sıkı takibinin semereleri İslâm devletinin farklı vilayetlerinde istikrarın sağlanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Diğer yandan bu takip ve yönlendirmeler, memur ve valileri sürekli çalışmaya sevk etmiştir. Çünkü bu yönlendirmeler, kalplerinde yer etmekteydi. İbrahim b. Cafer babasından rivayetle şöyle diyor: "Ebubekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ı, Ömer b. Abdülaziz'in teşvikleri sebebiyle gece gündüz çalışırken gördüm."[1810]

1807 A.g.e. s. 187
1808 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 115
1809 Eseru'l-Ulemâ fi'l-Hayâti's-Siyâsiyye, s. 188
1810 Tabakât, c. V, s. 347

Ömer b. Abdülaziz, kendisine haber getirmeleri için, farklı vilayetlere müfettişler göndermekteydi. Horasan'a üç müfettiş gönderdi. Adiy b. Ertaa'nın halktan aldığı haraç vergilerinin zulüm boyutuna ulaşıp ulaşmadığı teftiş edilecekti. Bir başka müfettişi de halk ve vali hakkında bilgi toplaması için Irak'a gönderdi.[1811] Ömer b. Abdülaziz devlet işlerini takip edeceğini herkese duyurmuştu. Buna bir bakıma kamunun gözetimi denilebilir. Hacca gelenler için yazılan mektup şöyleydi: "Ben, size zulmedenlerin zulümlerinden uzağım. Hiçbir mazluma zulmetme izni olamaz. Bütün mazlumların koruyucusu ve sorumlusu benim. Kim Allah için ıslaha yönelik bir tavır ortaya koymuşsa, bu ister geneli isterse özeli ilgilendirsin, o kişi, niyetlendiği iyilik ölçüsünde yüz veya üç yüz dinar alır."[1812] En büyük İslâmî birleşmeyi ilan etmişti. Ömer b. Abdülaziz, maddî ve mânevi olarak, halkın ve valilerin gözetiminde, Kitap ve Sünnete uygun olmayan hususların açığa çıkarılmasında cesur davrandı. Hiçbir şeyden çekinmedi. Tabii olarak, İslâm ümmetinin Kitap ve Sünnetin öğretilerinin dışında başka ilkelere ihtiyacı yoktur. Hedef, halkın ve valilerin Kur'an ve Sünnete bağlılıklarının sağlanmasıdır.[1813]

Ömer B. Abdülaziz'in İdare Anlayışında Geleceğe Hazırlanma (Tahtît)

"Tahtît" genel mânada, geleceğin ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlık yapmak ve bu ihtiyaçların karşılanmasında kullanılacak araçları sınırlandırmaktır.1814 Tahtît, bulunulan zamanla gelecek arasında bir köprü olarak da ifade edilir. Bu genel tariflerden sonra İslâm'da tahtît, bulunulan zamanda insanın gelecekte karşısına çıkacak durumlara veya hayatından karşılaşacağı olaylara hazırlanması şeklinde ifade edilebilir.[1815]

Ömer b. Abdülaziz, geleceği düşünmeksizin anlık kararlar almamış, işlerin varacağı yeri dikkate almıştır. Belki de Ömer b. Abdülaziz'in bu konudaki yaklaşımını en iyi şekilde anlamamızı sağlayacak olan, onun Recâ'ya söylediği şu sözlerdir: "Ey Reca! Benim geleceğe yönelik değerlendirmeler yapmak için aklım vardır. Ancak Allah'ın aklım sebebiyle bana azap etmesinden korkarım."[1816]

Ömer b. Abdülaziz, öncelikle Allah'a dayanıyordu. Bunun ötesinde, devlet işlerini gerektiği gibi sürdürebilmek için farklı vilayetlerden mâlumat topluyordu. Bu çalışmalarında geleceğe hazırlanma ve istenen hedeflerin gerçekleştirilmesi düşünceleri de vardı. Bu konuyla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Kim

1811 ez-Zühaylî, Ömer b. Abdülaziz, s. 182
1812 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 90
1813 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehles Min İdâreti Ömer b. Abdülaziz, s. 413
1814 el-Münîf, el-İdâre, s. 147
1815 ed-Dahiyyâni el-İdâretü'l-İslâmî, s. 7
1816 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 266
1817 A.g.e. s. 250

bilgisizce iş yaparsa, yaptığından çok yıkar."[1817] Ömer b. Abdülaziz geleceğe hazırlanırken, hedefler belirliyor, siyasetini sınırlandırıyordu. Yapılacak icraatları tayin ediyor, atılacak adımları açıkça ortaya koyuyordu. Hedefler belirlenirken, Ömer b. Abdülaziz gerçekleştirmek için var gücüyle çalıştığı bir ana hedef belirlerdi. Dikkat edin! Bu ana hedef, Hz. Peygamber ve Raşit Halifelerin uygulamaları doğrultusunda ıslah, tecdit ve bu projenin adaletin uygulanması, hakka bağlılık, zulmün giderilmesi, İslâm'ın kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına bağlı olarak, insan, evren, hayat ve yaratan arasındaki uyumun tekrara sağlanması gibi gereklerini yerine getirmekti. Uygulanacak siyasetin belirlenmesi, geleceğe hazırlanmanın en önemli ayaklarından birisiydi. Bu durum Ömer b. Abdülaziz'in yönetim anlayışında ortaya çıkmıştır. Burada ayrıca Ömer b. Abdülaziz'in Kur'an ve Sünnetle yetinme konusundaki azimli yaklaşımına değinmiyorum.[1818] Ömer b. Abdülaziz, dinle ilgili herhangi bir konusun tartışılmasına hazır değildir. Çünkü o, otoritenin sahibi ve uygulayıcısıdır. Din halk için ne kadar bağlayıcı ise, halife için de o kadar bağlayıcıdır. Halk için durum neyse, idareci için de odur.[1819] Bu, kamu siyasetinin seçilmesi ve sınırlandırılmasıdır.

Aynı şekilde icraatların sınırlandırılması da geleceğe hazırlanmanın önemli adımlarından birisidir. Bu, onun siyasetinin uygulanması için belirlediği ümmetle sohbetinde şartlar getirmesi gibi icraatlarda ortaya çıkmaktadır. Bunu daha önce açıklamıştım. Ömer b. Abdülaziz, tatbik yöntemiyle ilgili olarak da kendisinin dinden olmayan yenilikler ortaya koymadığını, dolayısıyla bid'atçi olmadığını, yalnızca Allah'ın dininin uygulayıcısı olduğunu belirtmiştir. İtaat, Allah'a itaat eden kişiyedir.1820 Ömer b. Abdülaziz'in uygulamalarının esası; zulüm, günah ve düşmanlığın aksine; adalet, ıslah ve ihsan idi.[1821]

Ömer b. Abdülaziz, geleceğe yönelik hazırlıkların kapsamını ortaya koymuş ve bu çalışmaların bütün alanlarda yapılmasını istemiştir. Ayrıntılarına girilmemiş ancak, bütün alanlara ilişkin belirlemeler yapılmıştır. Siyaset, idare, yargılama, iktisat, eğitim, öğretim ve diğer sosyal düzlemler, kamu işlerinde geleceğe yönelik hazırlıkların yapıldığı alanlardır. Ayrıca Ömer b. Abdülaziz, bazı bölgelere özel bir önem vermiştir. Horasan ve Irak bunlardan bazılarıdır. Düzenin sağlanması kapsamında yargı, beytülmal ve haraç valilikleri gibi diğer kurumalara da önem vermiştir.[1822]

Ömer B. Abdülaziz'in Yönetiminde Düzen

Düzen, gerekli adımların atılması için istenen icraatların yapılmasıyla, toplumun

1818 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 35
1819 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehles Min İdâreti Ömer b. Abdülaziz, s. 397
1820 Sîret-ü Ömer b. Abdülaziz, s. 35, 36
1821 A.g.e. s. 102
1822 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehles Min İdâreti Ömer b. Abdülaziz, s. 400

ve devletin geleceğe hazırlanmasında tamamlayıcıdır. Ömer b. Abdülaziz, düzeni yönetimin en önemli önceliklerinden birisi haline getirdi. Düzen kavramı, onun idare anlayışıyla derinlik kazandı.

Ömer b. Abdülaziz'in devlet teşkilatına baktığımızda, onun devlet işlerini dört ana grup halinde ele aldığını görmekteyiz. Bu dört grup, devlet için vazgeçilmez olan dört farklı alanın temsilcileri tarafından idare edilmektedir. Görevliler vali, yargıç, beytülmalin sahibi ve halifedir.[1823] Diğer düzenlemeler şu alanlarla ilgili olmuştur: Haraç vergilerinin toplanması, ordu, yazıcılar, polisler, bekçiler ve diğerleridir.

Aşağıda Ömer b. Abdülaziz dönemindeki devlet teşkilat şeması bulunmaktadır.

Düzen konusuyla ilgili olarak icraatlar, halife, memurlar, valiler arasındaki ilişkiler, işlerin sınırlandırılması ve uygulama üslûbunun belirlenmesi bakımından şunu söyleyebiliriz: Ömer b. Abdülaziz'in mektuplarının çoğu, idare mekanizmasının düzen yönünden izahı belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesini kapsar. Kendisiyle mazlumlar arasında ve mazlumların kendi aralarındaki irtibat usulünü açıklaması bunun örneğidir. Bu bağlamda Ömer b. Abdülaziz, mazlumların izinsiz olarak huzuruna girmelerine müsaade etmiştir.

Yargı alanındaki birçok uygulamanın, Hz. Peygamber ve Raşit Halifeler dönemindeki haline döndürülmesi, düzenleme alanında karşımıza çıkan farklı görünümlerdendir. Hayber'deki tarım alanlarının, Hz. Muhammed dönemindeki statüde değerlendirilmesi bunun örneğidir. Fedek için de aynı durum sözkonusudur. Medine valisi Ebubekir b. Hazm'a şöyle yazmıştır: "Fedek'le ilgili durumu değerlendirdim, yanlış uygulamaların olduğunu gördüm. Budan dolayı Fedek arazilerini Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerindeki statüde değerlendirmeyi uygun buldum. O arazileri al, bir sorumlu belirle ve herkese hakkını ver. Selâm üzerine olsun."[1824]

Ömer b. Abdülaziz maliye görevlilerine mehir, vergiler, humus, zekât, ticari paraların basılması, ticarette hakkı olmayanların belirlenmesi gibi malî meselelerin düzenlenmesiyle ilgili mektuplar yazmıştır.[1825]

Aynı şekilde Ömer b. Abdülaziz, insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenebilmesi için yargılama alanındaki düzenlemelere ve hakkın korunmasına son derece önem vermiştir. Her vilayette Kur'an ve Sünnete göre hüküm veren yargıçlar bulunmaktaydı. Yargıçlar, görev yaptıkları vilayetlerin en anlayışlı en bilgili âlimle-

1823 A.g.e. s. 401
1824 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 131
1825 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 78-83

rindendi.[1826] Kûfe'de Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî,[1827] Hımıs'ta Âmir b. Yemcüd el-Eşarî,[1828] Dımeşk'te Ömer b. Süleyman b. Habîb el-Muharibî[1829] ve diğerleri bu kapsamda sayılabilir. Ayrıca Ömer b. Abdülaziz'in kendisi de yargılama yapmaktaydı.[1830]

Ömer b. Abdülaziz'in yargılama alanındaki temel düşüncesi, hakka dönmek şeklinde ifade edilebilir. Hakka dönmek, bâtılda devam etmekten daha hayırlıdır.[1831] Daha önce de anlatıldığı gibi, Semerkant halkı bölgede yargıç olarak görev yapan Kuteybe b. Müslim'den şikâyetçi olunca, Ömer b. Abdülaziz orada başka bir yargıç görevlendirdi. Yargıcın görevi iddia edilen zulmün araştırılıp, gerekli hükmün verilmesiydi. Bu olay sonrasında Ömer b. Abdülaziz, yargılama ile devletin diğer işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini anlamıştı. Müminlerin halifesi olarak Kuteybe'yi derhal görevden alma gücüne sahipken, meseleyi araştırması için bir hâkim görevlendirmişti. Bu görevi, hevesine göre davranmasından veya aşırı gitmesinden korktuğu için, Semerkant'taki maliye görevlisi Süleyman b. Ebi's-Serâ'ya da vermedi. Çünkü halifenin görevlendirdiği bir kişi olarak, devlet kuvvetini arkasına almış olacaktı. Ömer b. Abdülaziz, bu görevi bir ordu komutanına da vermedi. Bütün bunların ötesinde bir uygulamayla meselenin çözümü için hâkim görevlendirdi. Çünkü hâkim, askeri veya siyasi mülahazalarla hareket etmez, hükmünün kaynağı Allah'ın hükmüdür, dinin emirlerini olduğu gibi tatbik eder. Böylece Ömer b. Abdülaziz'in zannı gerçekleşmiştir. Hâkim, haksız yere yöneticilerine karşı ayaklanan halkın bölgeden çıkarılmasına karar verdi.[1832]

Ömer b. Abdülaziz'in düzenleme bağlamındaki uygulamaları, hilâfet merkezini de kapsıyordu. Hilafet Müslümanların gözünde eşi benzeri olmayan bir kurumdu ve Ömer b. Abdülaziz de bu bakış açısıyla uyumlu düzenlemeler yapmıştı. Onun mala ihtiyacı yoktu. Önceki dönemlerde ortaya çıkan halifeye yakışmayacak nitelikteki görünümleri ortadan kaldırdı. Halifenin yakınında vazifesini icra eden polislerin ve bu nitelikteki diğer görevlilerin görev alanlarını değiştirdi. Önceki halifelerin çok sayıda memuru ve görevlisi vardı. Ancak Ömer b. Abdülaziz bu uygulamaları ortadan kaldırdı. Bu bağlamda görevlilere şöyle demişti: "Benden uzaklaşın! Ben de sizin gibi bir Müslüman'ım." Bundan sonra etrafında çok sayıda görevlilerle gezmek yerine, halkın içinden bir insan olarak dolaşmayı tercih etti.[1833]

1826 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 403
1827 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetuhû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 277
1828 A.g.e. s. 285.
1829 A.g.e.
1830 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 403
1831 A.g.e.
1832 Nizâmü'l-Hükm fi'ş-Şerîa ve't-Târîhi'l-İslâmî, c. I, s. 407
1833 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 65

Devletin İdarî Bozulmadan Korunması

Ömer b. Abdülaziz devletin idarî anlamda bozulmasını engellemek için, bütün koruma yollarını etkili biçimde kullandı; ihanet, yalan, rüşvet, idarecilere hediye verilmesi, israf, görevli ve valilerin ticaretle meşgul olmaları, idarecilerin ve valilerin insanlardan uzak durmaları, insanların durumlarından haberdar olmamaları, zulüm ve haksızlık gibi zehirlerin yönetime sızmasını önledi. Konuyla ilgili bazı ayrıntıları ele alabiliriz.

Görevlilerin Maaşlarının Arttırılması: Ömer b. Abdülaziz ihanete engel olmak için öncelikle görevlilerin maaşlarını arttırdı. Görevlilerin maaşlarını arttırırken kendisi ve ailesi için devletten hiçbir şey almadı. Böylece devlet görevlilerin ihanet etmelerini önlemek istiyordu.[1834] Memurların ekonomik durumlarında iyileştirmeye gitti, her bir memura yüz veya iki yüz dinar aylık veriyordu. Böylece görevliler başka işlere yönelmeyip Müslümanların sorunlarıyla ilgileneceklerdi. Kendisine, "Önceki halifeler gibi sen de kendin ve ailen için harcama yapsan ya!" denildiğinde, "Onlara gelen hiçbir şeyi engellemediğim gibi, kendilerine hak etmedikleri hiçbir şeyi de vermiyorum" şeklinde cevabını açıklamıştır. Aile bireyleri kendileri çalışıp kazanırdı. Önceki halifelerin aileleri ise devlet gelirleriyle hayatlarını sürdürmekteydiler.[1835] Ömer b. Abdülaziz valilerinin durumlarında iyileştirmeye gitmesi iki önemli işin gerçekleşmesine sebep olmuştur:

- İhanet yollarının, görevlileri ihanete ve devlet malını çalmaya sürükleyen açıkların kapatılması.
- Valilerin, idarecilerin ve maliye görevlerinin başka meşguliyetlerden uzaklaştırılarak halkın işleri ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmelerinin sağlanması.[1836]

Yalanın Önlenmesinde Dikkatli Olma: Meymûn b. Mihrân şöyle diyor: Yanında Kûfe maliye görevlisi varken Ömer b. Abdülaziz'in yanına girdim. Görevliye çok öfkelenmişti. "O ne yapmış Ey Müminlerin halifesi!" diye sorduğumda şöyle dedi: "O, yalan şahitlik yapanın dilini keserim demiş." "Ey Müminlerin halifesi! O bunu yapmamıştır" dediğimde "Şu yaşlı adama bak! İyi kötü konum vardır. Bunlar içinde yalancılık konumunu düşünün!" dedi.[1837] Bunun mânası, yalanın kötülük konumlarından birisi olduğudur. Bundan dolayı Ömer b. Abdülaziz uyarı suretiyle, yalan ve hayalî yaklaşımlarla kararların alınmasıyla ortaya çıkan idarî bozulmayı önlemeye yönelmiştir.[1838]

1834 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 314
1835 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 315
1836 A.g.e.
1837 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 134
1838 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 316

Hediye Ve Hibe Almamak: Ömer b. Abdülaziz, "Hz. Peygamber hediye almıyor muydu?" diyen kişiye şöyle cevap vermiştir: "Evet Resûlüllah (s.a.v) hediye alıyordu. Fakat biz ve bizden sonrakiler hediye aldıklarında, bu rüşvet olur."[1839]

Daha önceki Emevî halifeleri halktan hediyeler almaktaydılar. Ancak Ömer b. Abdülaziz yöneticilerin hediye almalarını yasakladı. Özellikle de Nevruz ve Mihrican hediyeleri alınmaktaydı. Bunlar İranlıların bayram günlerinde verilen hediyelerdi. Ömer b. Abdülaziz, valilere bir mektup yazdı, mektubun halka okunmasını istedi. Halka okunan mektupta, valilere ve yöneticilere hediye verilmesi yasaklanıyordu. Bayram günlerinde verilen hediyeler yasaklandığı gibi, diğer zamanlarda ve faklı şekillerde verilen hediyeler de yasaklanmıştır.[1840] Aynı şekilde, devlet hazinesinde kendilerine teslim edilen her hangi bir şeyi ne kendileri ne de aileleri için almamaları konusunda valiler uyarılmıştır. Fatıma binti Abdülmelik'in İbn Ma'di Kerb'den bal istemesi olayı burada zikredilebilir. Fatıma Sîna veya Lübnan balından istemiş, İbn Ma'di Kerb, bu isteği yerine getirerek bal göndermiş. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz şöyle yazmıştır: "Bir daha bunu yaparsan asla benim işimi yapma ve bil ki; bir daha böyle bir şey yaparsan yüzüne bakmam."[1841]

İsraf Ve Saçıp Savurmanın Yasaklanması: Ömer b. Abdülaziz Müslümanların mallarının korunmasıyla ilgili olarak büyük bir hırsla önemli kararlar almıştır. Bu bağlamda halifelik görevini üstlendikten sonraki ilk icraatı, halifelik makamına yönelik olarak yapılan gereksiz harcama ve görevlendirmeleri engellemek suretiyle israfı bir oranda engellemek olmuştur. Kendine makam aracı yaklaştırıldığında "Bu nedir?" dedi. Oradakiler, "Bu, halifenin makam aracıdır. Buna yalnızca halifeler biner" dediler. Ömer b. Abdülaziz ona binmedi, kendi bineğiyle oradan ayrıldı. Şöyle dedi:

"Ey Müzâhim! Bu aracı beytülmale koy." Kendisine daha önce kimsenin oturmadığı, yalnızca halifenin kullanımına sunulan, kıymetli malzemelerden yapılmış tahtlar verdiler. Ancak Ömer b. Abdülaziz, "Ey Müzahim, bunları beytülmal bütçesine ekle" dedi, kendisine sunulanların hiçbirisini kullanmadı. Kendisine yalnızca halifelerin kullandığı, daha önce eşi benzeri görülmemiş yataklar sunuldu. Ancak bütün bunları ayağıyla itti, daha önce yattığı hasırına geçti ve şöyle dedi: "Ey Müzahim, onları beytülmal bütçesine ekle."[1842]

Devlet imkânlarının israfına karşı açtığı savaşı gösteren başka bir örnek de şudur: Meymun b. Mihrân ve Ömer b. Abdülaziz birlikte oturuyor ve halkın

1839 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 189
1840 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 136
1841 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 318
1842 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 33
1343 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 88

sorunlarını dinliyorlardı. Meymun b. Mihrân şöyle dedi: "Kalın uçlu kalemlerle yazılan bu kâğıtlar ne olacak! İsrafçı kullanımlar beytülmal bütçesine zarar vermektedir."

Bu ifade üzerine Ömer b. Abdülaziz memurlara ve valilere mektup gönderdi ve mektup yazımında tasarruflu davranılmasını emretti. Mektubunu çok küçük yazılarla, milim milim yazdığı söylenir.[1843] Mumlarla ilgili hikâyede Medine valisi Ebubekir b. Muhammed b. Hazm elEnsârî'ye yazdığı mektubu, Ömer b. Abdülaziz'in bu konudaki yönlendirmesini ve mektubunu nasıl yazdığını belirtmiştik. Şöyle diyordu: "Yazım sana ulaştığında kalemini incelt, tasarruflu kullan. Yazıyı uzatma, özet olarak yaz. Birçok ihtiyacı bir sayfalık yazıyla ifade et. Müslümanların, beytülmale zarar veren ziyade söze ihtiyaçları yoktur. Selâm üzerine olsun."[1844]

Bütün bunlar küçük olsun, büyük olsun Ömer b. Abdülaziz'in Müslümanların mallarını koruma konusundaki özenli davranışını göstermektedir. Bu tavrı bütün valilere ve halka yöneliktir. Valiler de kendisine destek vermişlerdir. Ömer b. Abdülaziz'in Medine valisi iken de böyle olduğu, kabul edilen bir gerçektir. Bütün valiler ve görevlilere karşı da aynı tavrı sergilemişti. Beytülmal harcamalarında iktisatlı davranıyor, saçıp savurmaktan kaçınıyordu.[1845]

Valilerin Ve Diğer Görevlilerin Ticaretle Meşgul Olmalarının Yasaklanması: Ömer b. Abdülaziz memurlarına yazdığı mektupta şöyle diyor: "Devlet başkanı ticaret yapmaz. Bir memurun otoritesini kullanarak, ticaret yapması helâl değildir. Ticaretle meşgul olan idareci, farklı durumlardan etkilenir, işi doğrultusunda başkalarına zarar vermiş olabilir. Bunu yapmamalıdır."[1846] Bu açıklama halifenin, valilerin ve diğer idarecilerin ticaretle uğraşmaları durumunda şu iki şeyden birisinin veya ikisinin gerçekleşeceğini anladığını gösterir: Bunlardan birincisi, idarecinin ticaretle meşgul olup, Müslümanların sorunlarıyla ilgilenememesi, ikincisi de otoritesini kullanarak ticarette haksız yere kazanç elde etmesidir. Ömer b. Abdülaziz büyük bir tehlikenin yolunu kapatmış ve böylece yönetim alanında ortaya çıkabilecek bozulmalar için önlem almıştır.[1847]

Ondan sekiz asır sonra gelen İbn Haldun Mukaddime'sinde Ömer b. Abdülaziz'in derin bakışını, açık hikmetini onaylayan ifadeler kullanmış ve şöyle demiştir: "İdarecilerin ticaret yapmaları, halka sıkıntı verir ve vergilerin rahatlıkla toplanmasına engel olur."[1848]

1844 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 55
1845 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 319
1846 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 83
1847 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 320
1848 en-Nedvî, c. I, s. 46

Valilerle Halk Arasındaki İletişim Yollarının Açılması: Ömer b. Abdülaziz'den önce, halifeyi kuşatan sınırlar halkın halife ile iletişime geçmesine engel olmuştu. Etraflarına yaptıkları demirden duvarlardan, ancak istedikleri ve menfaatlerine uygun davrananlar geçebiliyordu.

Fakat Ömer b. Abdülaziz, olayları hakikatiyle haber verenlerin veya Müslümanların ya da devletin menfaatlerine uygun bir işi gösterenlerin ödüllendirileceğini ilan etti. Konuyla ilgili mektubu şöyleydi: "Kim bize zulmün giderilmesi, dinle ilgili genel veya özel menfaatin temini için gelirse, onun için yolculuğu ve gayreti oranında yüzle üç yüz dinar arasında değişen miktarlarda mükâfat vardır. Belki Allah onunla bir hayrı getirir, şerri giderir veya ardından hakkı getirir."[1849]

Ömer b. Abdülaziz, valilere ve memurlara, halkla aralarındaki iletişim yolları açma konusunda hırslı olmalarını, halkı dinlemelerini, onların hallerini öğrenmelerini emretmiştir. Bu, zulmün ve başkalarının hakları konusunda aşırılığın ortaya çıkmasına engeldir. Böylece insanların ihtiyaçlarını İslâm'ın onaylamadığı farklı yollarla memurlara veya valilere ulaştırmaları, müşkül yollara başvurmaları gerekmez.[1850]

Valilere Beytülmal Bütçesinin Hesaplatılması: Ömer b. Abdülaziz halife olunca Horasan valisi Yezîd b. Mülehheb'in merkeze getirilmesini istedi. Yanına geldiğinde, Süleyman b. Abdülmelik döneminde Horasan'da beytülmal bütçesinin ne kadar olduğunu sordu. Yezîd, "Süleyman döneminde de beytülmal bütçesi şu an gördüğünüz kadardı. İnsanların duymadığı şeyleri Süleyman'a yazdım. Onun hiçbir şey almayacağını ve istemediğim emirler vermeyeceğini gördüm" dedi. Buna karşılık Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi:

"Senin hapsedilmen gerekir. Allah'tan kork ve üzerindeki borçları öde. O, Müslümanların hakkıdır, terk edemeyiz." Halife, Yezîd'i hapse attırdı. O kişi, Ömer b. Abdülaziz hastalanıncaya kadar hapisten çıkamadı.[1851] Ömer b. Abdülaziz, valilerinin haberlerini takip ediyordu. Onları gözetliyor, yaptıkları hatalardan dolayı kendilerini hesaba çekiyordu. Valilerden birisine yazdığı mektupta şu ifadeler yer al- maktaydı: "Senden şikâyet eden kimselerin sayısı artarken, sana teşekkür edenlerin sayıları azaldı. Ya adaletli olursun, ya da seni görevinden alırım! Selâm."[1852]

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN YÖNETİMİNDE MERKEZİYETÇİLİK VE ADEMİ MERKEZİYETÇİLİK

Ömer b. Abdülaziz devlet idaresi boyunca merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik

1849 Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da've, c. I, s. 47
1850 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 320
1851 Târîhu't-Taberî, c. VII, s. 460, 461, 462
1852 Abdüssettâr eş-Şeyh, Ömer b. Abdülaziz, s. 275

arasında orta yol tuttu. Belirli ölçülere tâbi olarak, bu iki idare biçiminden birisini seçti. Bu durumu açıklayan bazı icraat ve durumları görüyoruz. Kûfe'deki valisine gönderdiği mektup, merkeziyetçiliğin tatbikine işaret eden emirler içermekteydi. O mektup şöyledir: "Allah'ın beni görevli kıldığı meselelerde ben de seni görevlendirmiş bulunmaktayım. Bana sormadan asma ve kesme cezalarını uygulama. Benden onay aldıktan sonra verdiğin hükmü uygula."[1853]

Ömer b. Abdülaziz, bu uygulamada merkeziyetçiliğin ümmet için faydalı olduğunu gördü ve ehemmiyetine binaen merkeziyetçi bir tavır benimsedi. Öldürme ve asma konularında aceleci davranmak hiçbir zaman ümmetin menfaatine değildir. İster uzun zaman geçsin isterse anında olsun, neticede hak edene cezası verilecektir. Ömer b. Abdülaziz, aceleci ve sert uygulama yerine, adaletli uygulamayı tercih etmiştir.[1854] Bunun dışındaki yaklaşımlar tiksinti verici niteliktedir.[1855]

Burada daha kapsamlı başka durumlar vardır. Ömer b. Abdülaziz, merkeziyetçi bir üslup takınarak valilerine, memurlarına ve hâkimlerine bazı durumlarda kendisine müracaat etmelerini emretmiştir. Bunlar genellikle ümmetin derinden imtihan olduğu ve öncesinde ne Kur'an'da ne de Sünnette benzeri bulunmayan örneklerdir. Memurlarına gönderdiği mektubunda bulunla ilgili siyasetini belirtiyor ve şöyle diyordu: "Ümmetin derin bir imtihana muhatap olduğu, Kur'an'da ve Sünnette yer almayan işlere gelince; idareciler ve diğer görevliler bu konularda kendi başlarına karar vermemelidirler. Bunun hükmünü başkasından da istememelidirler. Çünkü böyle yaparlarsa, verilen hükme teslim olmak zorunda kalırlar."[1856] Ömer b. Abdülaziz, merkeziyetçilik anlayışının gereği olarak Irak'ta birden çok vali görevlendirmiştir. Diğer yandan Horasan, Sicistan ve Amman valiliklerini doğrudan hilafet makamına bağlamıştır. Aynı şekilde, Kuzey Afrika valiliğiyle irtibatı olmaksızın, bölgeye son derece önem vermesinden dolayı, Endülüs'e ayrı bir vali görevlendirmiştir.[1857] Bütün bunlar gösteriyor ki; Ömer b. Abdülaziz gerektiğinde merkeziyetçi bir tutum sergiliyor ve hükmün ancak kendisinden onay alındıktan sonra uygulanmasını istiyordu.

- Ömer b. Abdülaziz'in ademi merkeziyetçiliğini gösteren örnek olaylar:

Rivayet edildiğine göre Ömer b. Abdülaziz Yemen valisi Urve b. Muhammed'e şöyle bir mektup göndermiştir: "Sana yazıyorum ve Müslümanların uğradıkları zulümler hakkında bana müracaat etmeni emrediyorum. Seninle benim aramızdaki

1853 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 322
1854 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 323
1855 A.g.e.
1856 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 63
1857 el-İdâra fi'l-Asri'l-Emevî, s. 107

mesafeyi bilmiyorsun, ölüm olaylarını da bilmiyorsun. Eğer bir Müslüman için sözkonusu olan zulmün hükmü hakkında sana yazarsam, o doğrultuda hareket et. Bazı konuları geri gönderiyorum. Müslümanlar arasındaki bir kısım olaylarda kendin hüküm ver, bana müracaat etme!"[1858]

Dikkatle bakıldığında bu mektupta merkeziyetçi yaklaşımla değerlendirilen konular görüldüğü gibi, âdemi merkeziyetçi bir yaklaşımla ele alınan konular da görülmektedir. Aynı şekilde bu mektupla, ümmetin menfaatlerine uygun olmak üzere hangi durumlarda âdemi merkeziyetçi bir tavır takınılacağının sınırları da belirlenmiştir.[1859]

Ömer b. Abdülaziz'in Adiy b. Ertaa'ya yazdığı mektup, onun gerektiğinde ademi merkeziyetçi bir idare tarzının uygulanması yönünde istekli olduğunu göstermektedir. Mektubunda şöyle diyor: "Bana sürekli haberci gönderme. Gönderdiğin adamlarla gelecek yılın nasıl geçeceğini, soğuk mu sıcak mı olacağını soruyorsun. Bu şekilde beni hatalı bir düşünceyle yüceltmiş oluyorsun. Sana Hasan-ı Basrî yeter. Sorularını ona sor. Bu mektubum sana ulaştığında, ben, sen ve bütün Müslümanlar hakkında soruların varsa, bunları Hasan-ı Basrî'ye sor."[1860]

Ömer b. Abdülaziz, rutin işlerde, eğer bölgede bilgisine güvenilen bir kişi varsa ademi merkeziyetçiliği ve meselelerin kendisine sorulmamasını tercih ediyordu. Hasan-ı Basrî bunlardan birisidir. O hem halifenin, hem vali Adiy'in hem de bütün Müslümanların sorularını kendisine sorabilecekleri bilgili bir kişidir.[1861] Bu değerlendirmesiyle Ömer b. Abdülaziz Hasan-ı Basrî gibi Allah'a gönül vermiş âlimlere değer vermiş, saygı göstermiş, onları yüceltmiş ve layık oldukları makama getirmiştir. Milletler ancak âlimlerine saygı gösterdikleri ve onları hak ettikleri makama ulaştırdıkları zaman uyanabilir, ayağa kalkabilirler.

Ömer b. Abdülaziz, merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik arasında denge siyaseti izlemiştir. Bu iki yoldan birisini seçerken kullandığı ölçütler ve unsurlar vardı. Bu ölçütleri şöylece özetlemek mümkündür:

- Durumun veya icraatın genel veya özel maslahatla irtibatlı olması.
- Merkeziyetçi veya ademi merkeziyetçi idare tarzının benimseneceği konunun önemi. Ömer b. Abdülaziz, asma, öldürme gibi olaylarda merkeziyetçi idare tarzının şartlara daha uygun olduğuna kanaat getirmiştir.
- Kur'an ve Sünnette yer almayan yeni meseleler. Bu, yerine göre önem kazanır.
- Halife ve valiler arasında coğrafi uzaklığın dikkate alınması.

1858 Tabakât, c. V, s. 281
1859 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 324
1860 A.g.e. s. 324.
1861 A.g.e.

- Bilgisine dayanılan ve güvenilen kişilerin bulunması...
- Acelenin uygulamaya etkisi.
- Hâkim, vali ve memurlarda güvenilirliğin gözetilmesi.[1862]

Bu ilkeler ışığında Ömer b. Abdülaziz idarî işleri merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik arasında dengeli bir biçimde toplamıştır. İşlerin hangi kapsamda değerlendirileceği ve bu ilkelerin nasıl anlaşılacağı konularında âlimlerin görüşlerine paralel hareket etmekteydi.[1863]

Ömer B. Abdülaziz'in Devlet İdaresinde Yumuşaklık İlkesi

Ömer b. Abdülaziz, meselelerin anlaşılmasında, diyalogda, düşüncede, emirlerde ve bunlarla kayıtlanmada esnek bir idare biçimi benimsemişti. Meymûn b. Mihrân'ın rivayeti bunun şahitlerindendir: Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Gördüğün adaleti uygulamana engel olan nedir?" Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz "Vallahi, bu yükün bana ve sana ağır geleceğini bilmesem, hükmü uygulamazdım. İnsanlara zor görevler veriyoruz. Adalete uygun olmayan şekillerde işlerin canlanmasını istemiyorum. Bundan dolayı dünya istekleri gidene kadar erteliyorum. İnsanlar mücadele edip oralara yerleşiyorlar" şeklinde cevap verdi.

Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "İnsanlar, kendilerine dünyalık verilene kadar bana isteyerek itaat etmezler."[1864] Ömer b. Abdülaziz, bunu halifeliğinin daha başında ilan etmişti. Hedeflerin gerçekleşmesi yumuşaklık gerektiriyordu. Oğlunun ifade ettiği gibi adaletin gerçekleşmesine engel ağır yükler yoktur. Hangi yönden ele alınırsa alınsın, durum böyledir.[1865]

Bu konudaki başka bir örnek, Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdülmelik'le aralarında geçen konuşmadır. Diyalog şöyle:

Abdülmelik: Nasıl rahat uyuyorsun? Sana bazı meseleleri arz ettim, o konularla ilgili olarak hüküm vermedin!

Ömer b. Abdülaziz: Nefsim aracımdır. Eğer yakın olmazsam, benden ayrılır gider. Nefsime ve yardımcılarıma tâbi olursam, hem nefsim hem de yardımcılarım az zamanda düşer ve düşürürler. Ben uyanıkken nasıl Allah'tan mükâfat bekliyorsam, uyurken de bekliyorum. Allah dileseydi Kur'an'ı bir defada indirirdi. Fakat o, iman kalplere tam olarak yerleşsin diye âyet âyet inmiştir.

Oğlum... Benim için yaptığım iş, Emevilerden daha önemlidir. Onlar güçlü, kalabalık, dediklerini kabul ettiren insanlardır. Bir gün içinde toplansalar, bana

1862 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 326
1863 A.g.e.
1864 A.g.e.
1865 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 328

karşı gelecekler diye korkarım. Fakat ben kadınlara ve erkeklere insaflı davranıyorum, bu da sonradan başarı olarak geri dönüyor.[1866]

Geçen haberler Ömer b. Abdülaziz'in yenilikçi ıslahat hareketlerini idare anlayışını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda zulmün ve baskının ortadan kalkmasını, adalet ve eşitliğinin yayılmasını hedefleyen programlar kolaylaştırılmıştır.[1867] "Nefsime ve yardımcılarıma tâbi olursam, hem nefsim hem de yardımcılarım az zamanda düşer ve düşürürler" sözünün mânası insanın gücünün sınırlı olduğudur. İnsanın tahammül sınırı vardır. İnsan zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli vakte muhtaçtır. Bunlar içte temsil edilmiş, insanın kanı ve sinirleriyle karışmış değer hükümlerine ve ilkelere dönüşmüştür. Eğer bünyede problem varsa, bunlar insanın içine işlemez, haricî duyum eşiğinde birikme devam eder, birikmeye bağlı olarak ağırlık günden güne artar. Öyle zaman gelir ki; birikme sonucunda insanın düşmemesi, taşıdığı yüke dayanabilmesi imkânsız hale gelir.[1868]

Ömer b. Abdülaziz'in konuyla ilgili dikkat çekici başka bir ifadesi "Fakat ben kadınlara ve erkeklere insaflı davranıyorum, bu da sonradan başarı olarak geri dönüyor" şeklindedir. Ömer b. Abdülaziz, bu sözünde uygulamanın önemini, ıslah ve tecditteki rolünü vurgulamaktadır. Birçok insan, düşüncelerine uymayan sözleri reddetmiş, gerçek bir isyan ve inkılâbın gerçekleştirilmesi konusundaki azmini açıkça ortaya koymuştur. Böylece verimsiz kökler koparılacak, ürün yeni kökten alınacaktı. Fakat bunlar başarısız oldular ve ilkeleri de kendileriyle birlikte kayboldu. Çünkü onlar farklı görüşleri reddetmişlerdi. Fakat büyük ıslahatçı ve hukukçu Ömer b. Abdülaziz yanlış fiilleri reddetmiş. Ancak bunu kaba kuvvetle değil, kadınlara ve erkeklere insafla davranmak suretiyle gerçekleştirmiştir. Daha sonra bu yöntem âdeta ümmetin ruhuna sirayet etmiş, karanlıkları aydınlığa çeviren nur olmuştur.

Ömer b. Abdülaziz, kalpleri yumuşatan dünyalık, yoksa bir şeyin ortaya çıkarılmasını istememiştir.[1869] Ayrıca, kimse Ömer b. Abdülaziz'in terakki üzerine bina edilmiş olan kapsamlı ıslahat hedeflerinden vazgeçtiğini gösteren bir delil ortaya koyamaz. Ömer b. Abdülaziz, halifeliği boyunca, ortaya koyduğu büyük hehedefleri tespit ettiğinde derhal bunlardan vaz geçmiştir. Ömer b. Abdülaziz burada hedeflerin tam olarak yerine getirilmesi için gereken üsluba dair anlayışını ortaya koymuştur.

Devamlı baskı, patlamaları ortaya çıkarır. Belki zayıf patlamalar ortalığı yakıp

1866 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. . 106
1867 Melâmihu'l-İnkilâb, s. 173
1868 A.g.e.
1869 A.g.e. s. 174

yıkabilir. Önderler ve komutanlar için insanın yapısına ve nefsine uygun canlı bir üsluba bağlanmak yoluyla bu yangını engellemek mümkün olsa, neden bu yoldan gitmesinler ki?[1870] Abdülmelik, "Ey Müminlerin halifesi! Yük ağır olsa da Allah'ın emrini uygula!" dediğinde Ömer b. Abdülaziz'in cevabı neydi? "Oğlum! İnsanlar bu şekilde bir anda senin dediğinle ortaya çıksalar, beni kılıca muhtaç ederler. Kılıçla ayakta duran hayrın değeri yoktur. Kılıçla ayakta duran hayrın değeri yoktur."[1871]

Ömer b. Abdülaziz, bu esnek uygulaması ve zekâsıyla, hedeflerinden bir gün olsun dönmemiştir.[1872] Geçen açıklamalardan, Ömer b. Abdülaziz'in yönetim anlayışında esnekliğin yeri açıkça ortaya çıkmaktadır. Kamu siyaseti, adaletin gerçekleştirilmesi, İslâm'ın yayılması ve inanç devletinin bina edilmesinde aynı yaklaşımla hareket edilmiştir.[1873] Ömer b. Abdülaziz'in devlet idaresinde uyguladığı yumuşak siyasetinin örneklerinden bazıları:

Acelemiz Namazını Geciktirmene Sebep Olmasın: Ömer b. Abdülaziz, bir gün kontrol amacıyla dışarı çıkmıştı. "Mısır'a gönderdiğimiz bu adamı kim tanıyor?" deyince, "Biz tanıyoruz" cevabını verdiler. Kısa süre önce Mısır'a bir elçi gönderilmişti. Ömer b. Abdülaziz, "İçinizden bir genç gitsin ve onu bıraksın" dedi. Bu olay Cuma günü gerçekleşmişti. Adam, o kişiye gitti. Elçi, Ömer b. Abdülaziz'in yavaş davranılmasını istediğini düşündü ve şöyle dedi: "Acele etme, üzerime elbisemi alayım." Elbisesini aldı ve Ömer b. Abdülaziz'in yanına gitti. Halife ona şöyle dedi: "Bu gün sana korku yoktur. Çünkü Cuma günündeyiz. Cuma namazını kılana kadar acele etme. Seni Müslümanların acele bir işi için gönderdik. Ancak işinin acele olması, namazı vaktinde kılmana engel olmasın."[1874] Ömer b. Abdülaziz burada, uygulamada benimsediği yumuşaklık siyasetini, elçiyi Müslümanların son derece önemli ve acele bir işi için göndermiş olmasına karşılık, bir kez daha sergilemiştir.[1875]

İftara Kadar Kal, Sonra Çıkarsın: Ömer b. Abdülaziz Horasan valisini yanına çağırdı. Vali, halifenin emrini yerine getirmek için hiç zaman kaybetmeden yola koyuldu. Şam'a gelip hilafet merkezine ulaştığında, halifede yorgunluk işaretleri gördü. Çalışıp bitkin düştüğü yüzünden anlaşılıyordu. Halife, valinin ne zaman yola çıktığını sordu, vali Ramazanda çıktığını söyleyince Ömer b. Abdülaziz şöyle dedi: "Seni cefa olarak nitelendiren doğru söylemiş! İftara kadar kal, sonra çıkarsın."

İnsanların İşlerini Zorlaştırma: İbn Sa'd'ın anlattığına göre, Meymun b.

1870 A.g.e.
1871 Melâmihu'l-İnkilâbi'l-İslâmî, s. 175
1872 A.g.e.
1873 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 329
1874 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 106
1875 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 330

Mihrân Dımeşk divanında görevliydi. Şöyle anlatıyor: Kronik hastalara pay ayırmışlardı. "Bu durumdaki hastalara iyilik yapmak lazımdır. Ancak sağlam bir kişiye verilen payın aynısı verilemez" dedim. Bundan dolayı beni Ömer b. Abdülaziz'e şikâyet ettiler ve kaba davrandığımı, sıkıntı ve zorluk çıkardığımı söylediler. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz bana şunları yazdı: "İnsanlara kaba davranma, onlara sıkıntı ve zorluk çıkarma. Ben insanlara böyle davranılmasını sevmiyorum, istemiyorum."[1876] Ömer b. Abdülaziz'in yazısında yumuşaklık ve işlerin kolaylaştırılması ilkelerini görmekteyiz.

Karşılıklı Konuşma Ve Anlaşmada Yumuşaklık: Ömer b. Abdülaziz'in üslubu sakin bir şekilde konuşmak, tartışma ve münazaralarında delil getirene karşı delil getirmek şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Haricîlerle olan münazaralarında görüldüğü gibi... Anlatıldığına göre Harûra'dan bir grup insan Ömer b. Abdülaziz'in yanına girmiş, onunla bir süre müzakere etmiş, önde gelenlerden bazıları Ömer b. Abdülaziz'in bu kişileri korkutması, bulundukları konumları değiştirmesi gerektiğini söylemişlerdir. Halife bu görüşte olanlarla aynı düşünmüyor, konumlarının değiştirilmesine ise asla müsaade etmiyordu. Halife ile müzakere edenler, orada kaldıkları sürece hiçbir olumsuz tavırla karşılaşmadılar. Kendilerine yiyecekleri ve giyecekleri verildi. Bu hal üzere oradan ayrıldılar. İnsanlar çıkıp gittiklerinde Ömer b. Abdülaziz, meclisinde bulunanlardan birisinin dizine vurdu ve "Ey falan! Eğer yarasını dağlamadan, arkadaşına şifa olacak bir ilaca sahipsen, o ilaçla iyileştir, kesinlikle yarayı dağlama" dedi.[1877] Bütün uygulamalarda yumuşaklık açıkça görülmekteydi.[1878]

Fikrî Açıdan Yumuşak Olma: Ömer b. Abdülaziz, fikrî alanda yumuşak huyluluğu bir ahlâk ve yaşayış biçimi haline getirmişti. Çünkü o, donukluk ve aşırılığa karşı çıkmaktaydı. Daha önce anlatıldığı gibi Ömer b. Abdülaziz, Yezîd b. Ebî Mâlik ve el-Hâris b. Muhammed'i insanlara sünneti öğretmeleri ve mal bölüşümünü yapmaları için göndermek istemiş, bu görevi Yezîd kabul etmiş ancak Hâris kabul etmemiş ve "Allah'ın bana verdiği ilimden dolayı ücret almam" demişti. Bu durum Ömer b. Abdülaziz'e ulaştığında o, "Yezîd'in yaptığında bir beis yoktur. Allah içimizde Haris gibileri arttırsın" dedi.[1879]

İnsanlara verdikleri eğitim karşılığında ücret kabul etmek bakımından ortaya çıkan yaklaşımlar farklı olduğu halde, bu iki âlime yönelik sabit bir tavır takınmadı, her birisi için ayrı değerlendirmeleri yaptı. Öğretim karşılığında ücret alınmasını destekledi, bunda bir beis görmedi. Sonra da toplumda Haris gibi insanların

1876 Tabakât, c. V, s. 380
1877 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 76-78
1878 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 331
1879 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 138

çoğalması için Allah'a dua etti. Bir anda ihtilaflı olmasına karşılık iki farklı tavrı desteklemesi, Ömer b. Abdülaziz'in yumuşaklığını ve kanaatkâr olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yumuşaklık, istenen zorunlu bir ilkedir. Bundan dolayı Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: "Muhammed'in (s.a.v) ashabı ayrılığa düşemeselerdi ben sevinemezdim. Çünkü onlar ayrılığa düşmeselerdi, ümmeti için de ayrılığa düşme izni olmazdı."[1880] Başka bir ifadesi şöyledir: "Muhammed'in ashabının ihtilafa düşmesi, beni sevindiren en büyük nimetlerdendir."[1881]

Bunlar, Ömer b. Abdülaziz'in yönetimde yumuşaklık ilkesini uyguladığının delilleridir. Kararların uygulanmasında, belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde ve amaçlara ulaşılmasında bu ilke doğrultusunda hareket edilmiştir.[1882]

Ömer B. Abdülaziz'in Yönetim Anlayışında Vaktin Önemi

Ömer b. Abdülaziz, vaktinin tamamını değilse de çoğunu devlet işlerinin halledilmesinde, ümmetin maslahatına yönelik çalışmalarda, Allah hakkı olan ibadetlerde kullanıyordu. Gecelerini namaz ve dua ile geçiriyordu. Vitir namazından sonra kimseyle konuşmuyordu.[1883] Vaktin kıymeti konusundaki şu söz Ömer b. Abdülaziz'e atfedilmektedir: "Gece ve gündüz sende amel ediyor. Sen de gece ve gündüzde amel et."[1884] Ömer b. Abdülaziz, vaktini aceleci bir şekilde, zamanın kıymetini bilerek salih amellerle, yönetime ilişkin kararlar almakla ve geciken işleri veya maslahatları telafi etmekle geçirirdi. Acele bir şekilde üç kararı duyurması, bunun delillerinden birisidir. İbn Abdülhakem bunları şöyle rivayet etmiştir:

Süleyman akşam namazından sonra defnedilince, Ömer b. Abdülaziz kalem kâğıt istedi ve üç meseleyi yazdı. Allah karşısında, yazdığı meseleleri geciktirme yetkisinin olmadığı kanaatindeydi. Yazdıklarını derhal uyguladı. İnsanlar bu durum karşısında alaycı bir yaklaşımla, "Ne bu acele! Evine dönene kadar sabredemedi mi!" diyorlardı. Bu, bir yönüyle Ömer b. Abdülaziz'in halka yönelik sevgisinin göstergesidir. Kendisi meseleye müdahale etmemeyi hoş görmemiştir. Ömer b. Abdülaziz aceleci değildi ve olanları o haliyle çok da istemiyordu. Fakat nefsini hesaba çekti ve yazdığı üç meseleyi geciktirme hakkının bulunmadığını düşündü.

Birinci mektup, hiçbir şekilde şahsî nitelik arz etmemek üzere, İstanbul kuşatmasında açlık ve büyük sıkıntılar içine düşmüş Müslüman askerlerle ilgiliydi. Onlar düşman karşısında zor duruma düşmüşler ve durumları oldukça şiddetlenmişti. Ömer b. Abdülaziz, Mesleme b. Abdülmelik'e kuşatmayı kaldırarak orduyla birlikte

1880 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 275
1881 Tabakât, c. V, s. 381
1882 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 332
1883 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 210-211
1884 el-İdâre Fi't-Türâsi'l-İslâmî, c. I, s. 279

geri dönmesini emretti. Ömer b. Abdülaziz, Müslümanların işleriyle imtihan edildiğini ve bazı durumlarda bir saat gecikmenin dahi mümkün olmayacağını biliyordu. Halifenin, mektup yazma konusunda aceleci davranmasının sebebi budur.[1885] Hakikat şu ki; İstanbul kuşatmasındaki askerlerin dönüş emirlerinin verilmesi konusunda bir an dahi geciktirme imkânı sözkonusu değildi. Uygun icraat, uygun vakitte yapılandır.[1886]

Ömer b. Abdülaziz'in defin işlemlerinden sonra acele ile yazdığı ikinci mektup, Mısır'da haraç vergisi toplamakla görevli olan Üsâme b. Zeyd etTenûhî'nin zulmü ve baskısı sebebiyle görevinden alınmasıyla ilgiliydi.

Üçüncü mektup da zulmü sebebiyle Kuzey Afrika'da görev yapan Yezîd b. Ebî Müslim'in görevine son verilmesiyle ilgiliydi.[1887]

Ömer b. Abdülaziz, yönlendirmelerin ve idarî kararların ilanı ve insanlara ulaştırılmasında uygun vaktin seçimine önem veriyordu. Bir meselenin halka ulaştırılması için en uygun zaman dilimini tercih ediyordu. Bu bağlamda, toplanan insanların çokluğu veya mekânın kutsallığı dikkate alınan unsurlardı. İkinci olarak bazı zamanlardaki olaylara bağlı olarak, açıklamalara en ileri derecede önem veriliyordu. Dikkat edin! Bu, hac mevsimidir. Bu dönemde Müslümanlara hitap etmek veya yazmak çok önemlidir. Hac mevsiminin, münasip vakit olarak seçilmesi iki sonuç ortaya çıkarmaktaydı:

• Yönlendirme, karar veya icraatların faklı ülkelerden gelen en çok sayıda Müslüman'a ulaşması sağlanıyordu.

• Hac mevsiminde ilan edilen kararlar veya yönlendirmeler süratle yayılıyordu.[1888]

Hac mevsiminde hacılara yazdığı mektuplardan birisi şöyledir: "Allah'ın birliğine şahitlik ediyor, haram ayda ve haram beldede ona yöneliyorum. Büyük hac gününde açıkça belirtiyorum, ben size zulmedenlerin zulümlerinden ve aşırı giden azgınların yaptıkları eziyetlerden uzağım. Zulmü veya eziyeti emrettiğim, kasten yaptığım ve bunlara razı olduğum yönündeki iddialar, benimle ilgili vehimlerden ibarettir. Veya benim bilmediğim gizli durumlar sözkonusu olabilir. Zulmün engellenmesi için yaptığım çalışmalar ve bu konudaki hırsım sebebiyle sorumluluğumun kaldırılmasını ve Allah'tan bağışlanmayı diliyorum. Dikkat edin! Ben kimseye zulüm için izin vermem, mazlumların yanındayım. Görevlendirdiğim memur veya valilerden kim, haktan yüz çevirir Kur'an ve Sünnete göre hareket etmezse, ona itaat etmeyin. Yan-

1885 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 32
1886 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 337
1887 A.g.e.
1888 A.g.e. s. 339

lışlıkların hakka dönüştürülmesi görevini size vermiştim. Dikkat edin! Aranızda zenginler otoriteyi ellerinde tutup istedikleri gibi hareket etmesinler. Fey gelirlerinizde fakirlerin herhangi bir zorlamaya mâruz kalmadan alacakları hakları vardır. Sizden kim ister özel olsun ister genel, dinden bir şeyin ıslahına yönelik olarak çalışma yaparsa, ona niyeti ve çektiği sıkıntıyla da orantılı olarak, yüzle üç yüz dinar arasında değişen yardımlar vardır. Allah'ın kendisini onunla hakka getirdiği yolda, zorluklara rağmen sabreden, sonrakiler için hakkı getiren kişiye merhamet etsin. Şayet meşgul etmeyeceğini bilsem, hakla ilgili sizi canlandıracak işler ortaya koyardım. Aynı şekilde, nefisinizi öldürecek bâtıl işlerin giderilmesine yönelirdim. Bu konuda Allah tektir. O'ndan başkasına hamd etmeyin. Eğer nefsimi bana kefil kılarsa, ben başka bir şahıs olurum. Selâm üzerine olsun."[1889]

Bu, Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'den, zulme karşı savaş ve adaletin gerçekleştirilmesi bağlamında yazılmış büyük bir mektuptur. Bildiği, gördüğü bütün zulümlerin ortadan kaldırılması için gücünün sonuna kadar mücadele etti. Fakat onun bilmediği veya ulaşamadığı zulümler de vardı. Bu mektubu hac mevsiminde yazıp okutmak suretiyle, İslâm devletinin farklı vilayetlerinden gelen heyetlere mesajını ulaştırmış oldu. Bundaki amacı, kendisine ulaşmayan gizli zulümlerin sorumluluğunu yerine getirmekti. Yazısında, zalim valilerin yaptıkları zulümlerden kendisinin sorumlu olmadığını, asla zulme izin vermediğini, idarecilerine ancak Allah'a itaat ettikleri sürece bağlı kalmaları gerektiğini, aksi halde karşı çıkabileceklerini belirtiyordu. Böylece, âdeta ümmetin bütün fertlerini, vilayetlerindeki valilerin gözcüleri olarak görevlendirmişti. Halk, valilerin doğru gidişatlarını sağlamlaştıracak, yanlışlıklarını da düzeltecekti.

Bu yazıdan sonra, kim ümmetin işlerinin ıslahı için çalışırsa, kendisine belli bir miktar mal tahsis edileceği bildirilmiştir. Bunun amacı, ümmetine ıslahı için gayret edenlerin yol masraflarını ve diğer harcamalarını karşılamaktır. Aksi halde harcamalar sebebiyle, ümmetin menfaatine olan bir bilgi öğrenilememiş olabilirdi. Ömer b. Abdülaziz yazısını, kendi eliyle ıslahatları geçekleştirmeye muvaffak kılması sebebiyle Allah'a şükrederek bitirmektedir. Bu nefsin payının olmayacağını bilerek, Allah için gönülden samimi olmanın örneğidir. Bu, ancak Allah'ın lütfu, başarı nasip etmesi ve yardımıyla gerçekleşecek bir durumdur.[1890]

Örnekler, Ömer b. Abdülaziz'in vaktin önemine riayet etme ilkesine uygun hareket ettiğini göstermektedir. Çünkü vaktin önemi ve en yüksek verimle kullanılması konusunda kusurlu bir yaklaşım benimsememiştir. Aksine vakti en verimli şekilde değerlendirmek için bütün gerekenleri mükemmel bir idare anlayışıyla yerine getirmiş, bu bağlamda kararları mümkün olan en yüksek hızda almış ve en uygun

1889 Hilye, c. V, s. 292
1890 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 340

zamanda gerekli yönlendirmeleri yapmıştır. Bununla birlikte, geciktirmenin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları telafiye, bunların sebeplerini ve etkileyen unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelmiştir.[1891]

Ömer B. Abdülaziz'in Yönetim Anlayışında İş Bölümü

Ömer b. Abdülaziz; açıkça, işlerin ve devlet sorumluluğunun bölüşümüne işaret etmekteydi. Ukbe b. Zer'a et-Tâî'yi Horasan'da haraç vergilerini toplamak üzere görevlendirmiş ve ardından ona şu mektubu yazmıştır: "Otoriteyi ayakta tutan sağlam direkler vardır. Bunların birincisi vali, ikincisi yargıç, üçüncüsü beytülmal görevlisi ve dördüncüsü de halifedir."[1892] Bu genel bir iş bölümüdür, kuvvetlerin dağılımıdır. Yönetimin bu şekilde taksimiyle bakıldığında, vilayetleri vali, yargılamayı yargıç, beytülmal idaresini maliye görevlisi, devletin yüksek idare makamını veya halifeliği de müminlerin emîri temsil etmektedir.

Ayrıca bu üst iş bölümünün altında ayrıntılı iş bölümleri de vardır. Cihad emirlikleri bunlardandır. Mansur b. Gâlib harp valisi olarak görevlendirilmişti.[1893] Velîd b. Hişâm ve Amr b. Kays es-Sekûnî de bu bağlamda görevlendirilen kişilerdendir.[1894] Diğer kısım iç güvenlikle ilgilidir. Ömer b. Yezîd b. Bişr polis teşkilatının başında görevlendirilmiştir.[1895] Muhafaza alanında da Ömer b. Mucâhir b. Ebî Müslim ve kölesi Hubeyş'e görev verilmiştir. Ömer b. Abdülaziz, geçiş alanları inşa etmiş ve buralara görevliler yerleştirmiştir. Mısır geçidinde Ömer b. Züreyk elEylî'nin görevlendirilmesi böyledir. Günümüzde bu geçitler, gümrük kapıları olarak bilinmektedir.[1896] Üçüncü grup yazma işiyle görevlendirilmiştir. Leys b. Ebî Rukayye İbn Ümmü'l-Hakem binti Ebî Süfyân kâtip olarak görevlendirilenlerdendir.[1897] Mühür görevini Nuaym b. Sellâme yerine getirmekteydi.[1898] Maliye alanında da çok sayıda alt dal bulunmaktaydı. Haraç vergisinin toplanması bunlardan birisidir. Ukbe b. Zer'a et-Tâî, Ömer b. Abdülaziz'in haraç vergisi toplamakla görevlendirdiği kişilerdendir.[1899] Maliyenin alt dallarından birisi de zekâtların toplanmasıdır. Ömer b. Abdülaziz, Abdullah b. Abdurrahman b. Utbe elKureşî'yi zekât memuru olarak görevlendirmişti.[1900] Nakit müessesesinde İbn Ebî Hamele el-Kureşî[1901] ve merkezdeki haraç kurumunda da Sâlih b. Cübeyr sorumluluk üstlenmişlerdir.[1902]

Ömer b. Abdülaziz eğitim ve kültür alanında, mescitlerde devamlı ders ve sohbet halkaları oluşturdu. İnsanları bilgilendirmek ve meselelerin derinlemesine anlaşılmasını sağlamak üzere hocalar görevlendirdi. Bunlar, geçmişten gelen bilgi birikimini de geleceğe aktarıyorlardı. Halife, bazı insanları iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamakla görevlendirdi. Fetva evleri kurdu, şehirlerde insanlar sorularını üç fakihe sormaktaydılar.[1903]

1891 A.g.e.
1892 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 342
1893 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 71

Zikredilenlerin dışında namaz imamlığı, hac görevliliği, işlerin kolaylaştırılması görevi, posta gibi burada ayrıntılı olarak ele alma imkânımız bulunmayan başka görevler de bulunmaktaydı. Aynı şekilde Ömer b. Abdülaziz, devlette işlerin bölüşümü ilkesini uygulamaktaydı.[1904] O, bu tarzı benimseyen ilk devlet adamlarındandır.

Ömer b. Abdülaziz, çoğunlukla valilere yardımcılarını tayin etme ve danışma meclislerini oluşturma hakkı vermekteydi. Valilerin vilayet ordusunun başına geçme hakları vardı. Onlar vilayetin iç güvenliğinden, gerekli harcama kaynaklarının bulunması ve takibinden sorumluydular. Bunlar Ömer b. Abdülaziz'in yönetim anlayışıyla ilgili bazı ilkelerdir.

Ömer B. Abdülaziz'in Islah Projesinin Başarılı Olmasının Sebepleri

Ömer b. Abdülaziz'in ıslah projesinin başarılı olmasını sağlayan birçok sebep vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

• Şahsî özellikleri: Ömer b. Abdülaziz'i başarılı kılan şahsî özelliklerinden bazıları şunlardır: İlim, takva, Allah korkusu, zühd, tevazu, yumuşaklık, hoşgörü, af, kararlılık, adaletli olma, planlama, düzenleme, komuta etme, yönlendirme ve insanları tanıma özellikleriyle, büyük bir idare gücüne sahip olma.

• Yenilikçi ıslahat için açık ilkeler benimsemiştir. Amacı devletin Raşit Halifeler ve Hz. Peygamber dönemindeki şartlara döndürülmesidir.

• Uygulayıcının doğruluk ve samimiyetini gören halkın, projeye yönelmesi, değer vermesi.

• Döneminde etrafında yıldız mesabesinde, ümmeti ve devleti komuta etmeye ehil âlimlerin bulunması. Ömer b. Abdülaziz'e hükmetme yetkisi geçtiğinde, âlimler için büyük bir fırsat ortaya çıktı. Böylece yeni çalışmalarla, önemli meselelerde kendilerine destek olan duvarlarını güçlendirdiler. Bu, idare gücüne sahip olmakla birlikte, şer'i ilimlerin, güvenilirliğin ve takvanın âlimlerin şahsiyetlerinde tekâmülünün ne kadar önemli olduğunu gösteren mühim bir derstir. Ortaya çıkan durum,

1894 Târîhu Halîfe, s. 324
1895 A.g.e.
1896 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 344
1897 Târîhu Halîfe, s. 324
1898 A.g.e. s. 325
1899 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 344
1900 Ümerâü Dimeşk fi'l-İslâm, s. 48
1901 Ömer b. Abdülaziz ve Siyâsetühû fî Reddi'l-Mezâlim, s. 295
1902 Târîhu Halîfe, s. 324
1903 en-Nemûzecü'l-İdâriyyü'l-Müstehlis min İdârati Ömer b. Abdülaziz, s. 344
1904 A.g.e.

onların Allah'ın dinini devlet kurumlarında, toplumların idaresinde hâkim kılmalarına yardım ediyor. Böylece büyük İslâm dini, gerektiği gibi anlaşılmış olur.

• Büyük küçük bütün meselelerde Allah'ın hükümlerini uygulamakta hırslı olması. Devlet ve ümmet düzleminde durum böyledir. Allah'ın dinini uygulamak için özen gösterilince, ardından başarı geliyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayıverdik."**[1905]

Ömer B. Abdülaziz'in Devletinde Kur'an Ve Sünnete Bağlılığın Etkileri

Allah'ın Kitabını, elçisinin sünnetini, ümmetlerin ve halkların hayatlarını derinlemesine düşünmek, Allah'ın sünnetinin gönüllerdeki, kâinattaki ve ufuklardaki etkisiyle aslî bir bilgi verir. Allah'ın sünnetinin ve kanunlarının en açık mekânı Kur'an'dır. **"Allah, size (hükümlerini) açıklamak, size, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."**[1906]

Allah'ın sünneti, Hz. Muhammed'den rivayet edilen hadislerin derinlemesine düşünülmesiyle ve sünnetinin mütalaa edilmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber, ashabını Sünnete yönlendirmek için fırsat kolluyordu. Bundan dolayı Adbâ onunla yarışamıyordu. Bir defasında bir Arabî otururken Resûlüllah'ı (s.a.v) geçti. Olayı gören ashap çok üzüldü. Allah'ın sünnetlerden birisini ortaya koyarak ashabına şöyle dedi: "Kendisine verdiğinden başkasını yükseltmemek Allah için bir haktır."[1907] Kur'an bizleri Allah'ın sünnetinin farklı mekânlardaki etkilerini büyük bir özveri ve gayretle takibe yönlendirmektedir. Tarihin farklı dönemleri ve siyer için böyle bir bakış açısı istenmektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da ya- lanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün. Bu (Kur'an), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür."**[1908] Kur'an bizleri etrafımıza bakarak ve tefekkür ederek Allah'ın sünnetlerine ulaşmamız konusunda uyarmaktadır. Bununla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"De ki: Göklerde ve yerde neler var, bir baksanıza. Fakat âyetler ve uyarılar, inanmayan bir topluma hiçbir fayda sağlamaz. Onlar sadece, kendilerinden önce gelip geçenlerin başlarına gelen (azap dolu) günlerin**

1905 Araf Suresi, 7/96
1906 Nisa Suresi, 4/26
1907 Buhari, Cihad, 2872
1908 Âl-i İmran 3/137-138

benzerini mi bekliyorlar? De ki: Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim."[1909]

Allah'ın Sünnetinin (Sünnetullah'ın) Bazı Özellikleri

Allah'ın Sünneti Önceden Takdir Edilmiştir: Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın emri, kesinleşmiş bir hükümdür."**[1910] Yani Allah'ın emri ve takdiri gerçekleşir. Ondan kaçış yoktur. Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz.

Allah'ın Sünneti Değişmez: Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse, elbette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz. Onlar da (bundan sonra) orada lânete uğramış kimseler olarak seninle pek az süre komşu kalacaklardır. Nerede bulunurlarsa, yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler. Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın."**[1911]

Konuyla ilgili başka bir âyet şöyledir: **"İnkâr edenler sizinle savaşsalardı, arkalarını dönüp kaçarlar, sonra da ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilirlerdi. Allah'ın öteden beri işleyip duran kanunu (budur). Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın."**[1912]

Allah'ın sünneti durdurulmaksızın devam eder: Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan ilâhî kanun devam etmiş olacaktır."**[1913]

Allah'ın sünnetine aykırı hareket edilemez: Allah'ın sünnetine aykırı hareket edilemez. Böyle davranan kişi, bundan herhangi bir fayda sağlayamaz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı?

Onlar kendilerinden daha çok, daha güçlü ve onların yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemişti. Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımardılar (ve

1909 Yunus Suresi, 10/101-102
1910 Ahzab Suresi, 33/38
1911 Ahzab Suresi, 33/60-62
1912 Fetih Suresi, 48/22, 23
1913 Enfal Suresi, 8/38

onları alaya aldılar). Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi. Azabımızı gördükleri zaman, "Yalnız Allah'a inandık; O'na ortak koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik" dediler. Fakat azabımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi. Bu, Allah'ın kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan kanunudur. İşte orada inkârcılar hüsrana uğradılar."[1914]

İnatçılar ve Muttakiler: Allah'ın sünnetine karşı inatçı davranan, inadından dolayı hiçbir şey elde edemez. Fakat takva sahipleri ondan öğüt alırlar. Bununla ilgili âyet şöyledir: "Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün. Bu (Kur'an), insanlar için bir açıklama, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür."[1915]

Allah'ın sünneti iyi insanlar için de günahkârlar için de geçerlidir: En üst derecede bulunan peygamberler dâhil, bütün müminler için Allah'ın sünneti geçerlidir. Allah'ın sünneti, onun dinine uyanlar için de uymayanlar için de geçerlidir.[1916]

Allah'ın Hükmünün Dünyevî Etkileri

Allah'ın hükümlerinin hem dünyevî hem de uhrevî etkileri vardır. Bu hükümlerin Ömer b. Abdülaziz'in devletindeki dünyevi etkilerinden bazıları şunlardır:

• **İstihlaf ve Temkin:** Allah, İslâm'ı şahsında, ailesinde, çevresinde, kavminde ve ümmetinde uygulama konusundaki hırsından dolayı Ömer b. Abdülaziz'i yeryüzünde sağlam bir şekilde yerleştirmiştir. Çünkü o, ıslah projesinde son derece samimi idi. Bundan dolayı Allah kendisini destekledi, ona güç verdi. Gerekli şartları oluşturdu ve bu yolda çalışmaya başladı. Onun için Allah'ın vaadi gerçekleşti: "Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların tâ kendileridir."[1917] Bu, Allah'ın dinini uygulamak için ciddî ve kararlı bir şekilde çalışan her grup için geçerli olan, ümmetlere göre değişmeyen Rabbanî sünnettir.

• **Güven ve İstikrar:** Emeviler döneminde var olan devlet düzenine karşı sürekli ayaklanmalar olmaktaydı. Özellikle de Haricîler devamlı isyan etmekteydiler. Ancak Ömer b. Abdülaziz isyan eden gruplarla konuştu, münazara etti, çoğunu

1914 Mümin Suresi, 40/82-85
1915 Âl-i İmran 3/137-138
1916 el-Hükm ve't-Tahâküm fî Hitâbi'l-Vahy, c. II, s. 667-669
1917 Nûr Suresi, 24/55

ikna etmeyi başardı. Adaletle hükmetmesi, zulmü kaldırması, toplumun en küçük gruplar dâhil bütün kesimlerine saygı göstermesi ve hayatın bütün alanlarında İslâm dininin uygulanması konusunda hırslı olması sebebiyle, onun dönemi güven ve istikrar devri olarak bilinmektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."[1918]

• **Yardım ve Açık Fetih:** Ömer b. Abdülaziz, sahip olduğu her şeyle İslâm'ın zaferi için çalışma konusunda son derece hırslı davranmıştır. İslâm'a yardım edene onun da yardım etmesi Allah'ın sünnetidir. Bu sünnet gereği Allah Ömer b. Abdülaziz'e de yardım etmiştir. Çünkü Allah, düşmanlara dinine yardım konusunda istikametle hareket edenlere kuvvetiyle ve izzetiyle yardım edeceğinin garantisini vermiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlar, haksız yere, sırf, 'Rabbimiz Allah'tır' demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. Onlar öyle kimselerdir ki, şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin akıbeti Allah'a aittir."[1919] Allah, kendisine yardım edenlere yardım edeceğini vaat etmiştir. Bu yardım, Kur'an'la, İslâm'la ve elçiyle olmaktadır. Allah'ın indirdiğinden başkasıyla hükmedene, bilmeyi şeyler hakkında konuşanlara yardım ve zafer yoktur.[1920] Günümüzde de bunu toplumsal hayatımızda açıkça görmekteyiz.

• **İzzet ve Şeref:** Tarih kitaplarında Ömer b. Abdülaziz için anlatılan şeref ve yüceliğin sebebi, onun Allah'ın kitabına ve Hz. Muhammed'in sünnetine sıkı sıkıya bağlanmış olmasıdır. Ümmet, Allah'ın kitabıyla şereflenmiştir. Kim Kur'an'la şereflenirse, onun adı yücelir, ayakları doğru yola girer. Kur'an'a ve Sünnete sıkıca bağlanan kişiler için Allah'ın şereflendirme ve yüceltme konusundaki sünneti gerçekleşmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Andolsun, size öyle bir Kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şanınız ondadır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"[1921] İbn Abbas, bu âyeti, insanların şeref ve şan elde etmelerinin ancak Kur'an'a uymakla olacağı şeklinde tefsir etmiştir.[1922] Bu ümmet şeref ve izzeti ancak Kur'an ve Sünnete bağlılıkta aramalıdır.

1918 En'am Suresi, 6/82
1919 Hac Suresi, /40-41
1920 es-Sallâbî, Safahât Müşrika fi't-Târîh, c. II, s. 306
1921 Enbiya Suresi, 21/10
1922 Tefsîru İbn Kesîr, c. III, s. 170

• **Bereketli Hayat:** Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereketler(in kapılarını) açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayıverdik."**[1923]

Allah'ın dininin hâkim kılınması ve hükümlerinin uygulanması, maddî ve mânevi bereketleri beraberinde getirir. Kim hakiki bir iman ve takva ile yaşarsa, Allah ona bu büyük nimeti ikram eder. Allah'ın kesin bir şekilde inanıp takva ile hayatlarını sürdürenlere hazırladığı çok çeşitli bereketleri âyetler ve hadisler ayrıntılı biçimde vermez. Her taraftan gelen, fışkıran, taşan nimetler ima edilmektedir. Bu nimetler, sınırlama, ayrıntılandırma veya açıklama olmaksızın her taraftan çıkar. Bütün nimetler çeşitleriyle, renkleriyle, görünümleriyle, şekilleriyle insanların daha önceki görmedikleri ve hayal dahi edemeyecekleri şeylerdir.[1924]

İnsanlar, Ömer b. Abdülaziz döneminde bu bereketi yaşadılar. Görülen bereket hem maddiyatı hem de maneviyatı kapsamaktaydı. Toplumun bütün kesimlerine yayılmış bir bereket ortamı oluştu. Devletin malî yapısı güçlendi. Geniş Emevî devletinin her tarafında insanlar huzura kavuştular. Öyle ki; zekât verecek kimse bulmak zorlaştı. Bir an önce zekâtı vermek isteyen zenginler ve mal sahipleri için bu, büyük bir problem olmaya başladı. Yahya b. Saîd şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz beni Kuzey Afrika'da zekâtların toplanıp dağıtılmasıyla görevlendirdi. Bölgeye gittim, zekâtları topladım. İhtiyaç sahiplerinin isimlerini istedim. Ancak zekât verecek kimseyi bulamadık. Zekât alacak durumda olan fakir veya ihtiyaç sahibi yoktu. Ömer b. Abdülaziz bütün insanları zenginleştirmişti. Böyle olunca, toplanan zekât paralarıyla köle satın aldım. Alınan köleleri velayetleri Müslümanlara ait olmak üzere azat ettim."[1925]

Zeyd b. el-Hattâb'ın evladından bir adam şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz iki buçuk sene halifelik yaptı. Bu, toplam otuz ay eder. Öldüğü sırada öyle bir duruma ulaşılmıştı ki; insanlar büyük miktarda mallarla gelirler ve 'Malımı dilediğiniz şekilde fakirlere ulaştırın' derdi. Ancak malını verecek kimse bulamaz ve getirdiği malla tekrar geri dönerdi. Ömer b. Abdülaziz, insanları zenginleştirmişti."[1926] Bunlar, Allah'ın hükümlerini uygulayan İslâm devleti içinde ortaya çıkan bereketlerdir.

• **Faziletlerin Çoğalması, Rezilliklerin Azalması:** Dinle insanlar arasındaki en sağlam bağ, en güçlü ip, risâletin en büyük amacı ahlâkî temizlik ve faziletlerdir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Andolsun, Allah, müminlere kendi içlerinden;**

1923 Araf Suresi, 7/96
1924 Fî Zilâli'l-Kur'ân, c. III, s. 1339
1925 Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da've, c. I, s. 58
1926 A.g.e.

onlara âyetlerini okuyan, onları arındırıp tertemiz yapan, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler."[1927] Arındırmak, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamaktır. Böylece nefisler arınır, her türlü kirlerden ve şirk halinde cahiliye döneminde bulaşılan çirkinliklerden temizlenir.[1928]

Ömer b. Abdülaziz, faziletlerin yaygınlaştırılmasını önemsemiş, rezilliklerle muharebe etmiş; vaaz, irşat, tezkiye ve terbiye yolunu harekete geçirmiştir. Vaaz ve irşadın önde gelenleri Hasan-ı Basrî, Eyyûb esSahtiyânî, Mâlik b. Dînar ve diğerleri idi. Bu çalışma, faziletlerin yaygınlaşması ve rezilliklerin ortadan kaldırılması alanında önemli sonuçlar vermiştir.

Ömer b. Abdülaziz döneminde ümmete ve İslâm toplumuna yönelik büyük yenilikler, ahlâk, zevkler, eğilimler ve istekler alanında önemli gelişmeler ortaya çıktı. Kısacık halifelik döneminde böylesinde önemli başarılar elde edilmişti. Taberî, eserinde şöyle anlatıyor: "el-Velîd binalar ve üretim tesisleri yapardı. Onun döneminde insanlar karşılaştıklarında, birbirlerine yeni yapılan binaları ve üretim tesislerini sorarlar, bunları konuşurlardı. Süleyman, halife olduğunda nikâha ve yemeğe önem verdi. İnsanlar karşılaştıklarında evlilikleri ve komşulara verilen ikramları konuşurlardı. Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda ise, insanlar bir araya geldiklerinde şunları soruyorlardı: Geceyi nasıl değerlendiriyorsun? Kur'an'dan ne kadar ezber biliyorsun? Ne zaman hatim yapıyorsun? Ne zaman hatim yaptın? Ayda ne kadar oruç tutuyorsun?"[1929]

• **Hidayet ve Sebat:** Ömer b. Abdülaziz, hac mevsiminde insanlara okunmak üzere şu mektubu göndermiştir: "Şayet hac ibadetini yerine getirmenize engel oluyorsam şunu söylüyorum: Hak olarak yaptıklarımı Allah sizinle ihya etsin. Bâtıl olarak yaptıklarımı da sizinle iptal etsin. Allah zâtı itibariyle birdir. O'ndan başkasına hamd etmeyin. Allah'ın beni kendim için vekil kıldığı konularda ben de başkası gibiyim. Selâm üzerinize olsun."[1930]

Ömer b. Abdülaziz'in Allah'ın dinini devletin yerleştirip uygulamak konusunda hırslı davrandığında şüphe yoktur. Böylece Allah ona büyük bir nimet vermiştir. Dikkat edin! Bu da hidayet ve hakta sebattır. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar."**[1931] Sonra Allah (cc) şöyle buyurmuştur:

1927 Âl-i İmran Suresi, 3/164
1928 Tefsîru İbn Kesîr, c. I, s. 401
1929 Ricâlü'l-Fikri ve'd-Da've, c. I, s. 59
1930 Hilye, c. V, s. 292-293
1931 Nisa Suresi, 4/65

"Eğer biz onlara, 'Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın' diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu. O zaman kendilerine elbette katımızdan büyük bir mükâfat verirdik."[1932]

Âyette verilen öğüt ve hayır vaat edilen iş, İslâm'ın devlette sağlamlaştırılıp uygulanması ve Resûlüllah'a (s.a.v) tâbi olmaktır. Şayet onlar kendilerine emredilene uysalardı, Allah onların ayaklarını hak üzere sabitlerdi, onlar dinleri sebebiyle sıkıntıya uğratılmazlardı. Ulaştırıldıkları hidayetleri onlara büyük mükâfatlar getirirdi. Öyle ki; o hidayet yolunda eğrilik yoktur.[1933]

Hidayet ve sebat Allah vergisidir. Bunları ancak, kalbini Allah'ın emrine âmade kılan ve organlarını onun hükmüne ram edenlere verir.[1934]

Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği, papağan gibi aynı sözleri tekrar edip duranlar ve yanlış görüşlerle seslerini yükseltenler için tarihî bir delildir. Bu yanlış görüş sahipleri İslâmî hükümler üzerine kurulmuş bir devletin kendisini problemlerden ve krizlerden koruyamayacağını iddia etmektedirler. Onlara göre İslâm devleti her an yıkılma ve çöküntüye karşı korumasızdır, ayrıca bir riyadan ibarettir. Tarih bu iddialara meydan okuyor ve onlara şöyle diyor: **"Eğer doğru söylüyorsanız, delilinizi getirin bakalım."**[1935]

Yaptığım tarihî araştırmalarda Müslüman nesillerin Ömer b. Abdülaziz'in hayatından ve uygulamalarından etkilenmiş olmalarını görmem, beni dehşete düşürmüştür. Beş yüz altmış yedi yılında vefat eden Nureddin Zengi bunlardan birisidir. Şeyh Allâme Ebû Hafs Muînüddîn Ömer b. Muhammed b. Hadr elİrbilî, Nureddin Zengi'ye, yöntemini ve yaşantısını örnek alması için, Ömer b. Abdülaziz'in hayatını yazmıştır. Ömer b. Abdülaziz dönemindeki yenilik ve ıslahatların meyvesi Zengi devletinde ortaya çıkmıştır. Çünkü devlet içinde büyük bir âlim bulunmaktaydı ve Ömer b. Abdülaziz'in ilkelerini yöneticilerine aktarabilmişti. O büyük âlim, Ebu Hafs Muînüddîn idi. Ebû Hafs, askeri komutan ve siyasi önder olan Nureddin Zengi'yi Ömer b. Abdülaziz'in yönteminin başarıya ulaştıracağı konusunda ikna etmiştir. Ebû Hafs, Nureddin Zengi'ye takdim etmek üzere Ömer b. Abdülaziz'in yenilik ve ıslahatlarıyla ilgili kitabının giriş bölümünde şöyle diyor:

Selefin faziletli ve akıllı kişilerine tâbi olmak mükâfatın tam olmasına ve kişinin adının unutulmamasına sebep olur. Raşit Halifelerin uygulamalarına tâbi olmak

1932 Nisa Suresi, 4/66-67
1933 Fethu'l-Kadîr, c. I, s. 485
1934 el-Hükm ve't-Tehâküm, c. II, s. 690
1935 Bakara Suresi, 2/111

gönlü ve yaşantıyı güzelleştirir. Allah, peygamberine, kendisinden önceki nebilere uymasını emretmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy. De ki: Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. O (Kur'an), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır."**[1936] **"(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, müminlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir."**[1937]

Bundan dolayı doğru yaşantıların ve bunların açık etkilerinin araştırılması konusundaki hırsı arttı. O zaman yardım ve kuvvetin kullanılması konularında, doğru bir idare ve sağlam bir kardeşliğin oluşması için kendimde gayret etme hakkı gördüm. Dikkatimi Ömer b. Abdülaziz'i araştırmaya yönelttim. Bana güzelce yardım etmesi ve yöneldiğim işi kolaylaştırması için Allah'a sığındım. Allah gönlümü bu işe açtı ve yardım işaretleri ortaya çıktı. Bunun ardından hiç zaman kaybetmeden, iyilik ve takva düşüncesiyle yardımcı olmak amacıyla Ömer b. Abdülaziz'in hayatını yazmaya başladım.[1938]

Ebû Hafs, Nureddin Zengi için yazdığı bu kitabın bütün bölümlerinde bilimsel bir üslup kullanmış ve bu eserle âdeta devletin inanç sistemini kurmuştur. Belirtildiği gibi Ömer b. Abdülaziz, dinin emirleri doğrultusunda hükmetmiş, adaletle davranmış, vergileri ve ağır yükleri ümmet üzerinden kaldırmış, Sünnetin ihyası ve bid'atlerin ilgası için çalışmış, ümmet kimliği derinleştirmiş, cihad ruhunu canlandırmış, ilmi yaymış, rahatlık ve huzuru sağlamıştır. Kendisi züht, takva, ibadet ve doğrulukla bilinmekteydi. Geniş bilgi almak isteyen, Muhammed Hâmid en-Nâsır tarafından Nureddin ve Salahaddin dönemleri için yazılmış olan "el-Cihâd ve't-Tecdîd fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî" isimli esere bakabilirler.

İslâm'ın Allah'ın emirlerine ve yasaklarına riayet eden toplumlarda uygulanmasının etkileri, tarihî çalışmalarda açıkça görülmektedir. Ömer b. Abdülaziz'in, Nureddin Zengi'nin, Yusuf b. Taşfîn'in ve Fatih Sultan Mehmet'in devletlerinde ortaya çıkan bu güzel etkiler, Allah'ın geçmişte ve gelecekte cari olan sünnetidir. Allah'ın sünneti değişmez. Bu hedefe, bu büyük işe yönelmiş olan, Allah için gayretinde samimidir, onun yeryüzündeki sünnetini idrak etmiştir. Zaman sonra da olsa, ulaşılacak yer burasıdır. Neticede İslâm'ın etkileri bireyleri, toplumu, devleti ve idarecileri kapsar.

İslâm tarihinin farklı konularının ele alınmasıyla ulaşılmak istenen amaç, bizden önceki iman ehlinin ilimlerinden, ciddiyetlerinden, eğitimlerinden, İslâm'ı uygulama konusundaki gayretlerinden, Allah'ın sünnetine bağlılıklarından, İslâmî olgunluk

1936 En'am Suresi, 6/90
1937 Hûd Suresi, 11/120
1938 el-Kitâbü'l-Câmî li Sîrati Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 2

doğrultusunda halkların yüceltilmesi için tedricîlik ilkesinin uygulamalarından istifade etmektir. İslâm tarihine bakıldığında, Allah Rabbine ve dinine samimiyetle bağlananlara, İslâm'ın kurallarını uygulayanlara, yaratıcının rızasını hedefleyenlere ve bunu her şeyin üzerinde görenlere başarı nasip emiştir.

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN SON GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ

Ömer B. Abdülaziz'in Son Hutbesi

Ömer b. Abdülaziz son hutbesini Hanâsıra'da vermiştir. O hutbesi şöyledir. "Ey insanlar! Siz boşuna yaratılmadınız ve başıboş bırakılmazsınız. Dönüşünüz Allah'adır. O gün aranızda hükmedecektir. Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetine nail olamayanlar zarara uğramış, kaybetmişlerdir. Böyleleri için, genişliği yerle gök arası kadar olan cennet haram kılınmıştır. Dikkat edin! O gün, Allah'ın yasaklarından sakınan ve ondan korkan kişi güven içindedir. Aza karşılık çoğu ve korkuya karşı güveni satanlar helâk olanların yolundadırlar. Onlar helâk olur, yeni bir nesil gelir. En hayırlı nesil gelene kadar bu böyle devam edip gider.

Sabah akşam Allah için yolculuk yapıyorsunuz. Allah hükmünü vermiş, vakit gelmiştir. Yeryüzünün bir yerinde diriliş gününe kadar beklersiniz. Orada ne yastık vardır, ne yorgan! Sevdiklerinizden ayrılmışsınız, sebepler ortadan kalkmıştır. Toprağın sesi kesilmiş, insanlar hesaba yönelmişlerdir. O gün herkes amellerine rehindir, önceden gönderdiklerine muhtaçtır. Bıraktıklarından dolayı zengindir. Ölüm gelip hüküm verilmeden önce Allah'tan korkun. Ben bunları sizlere söylüyorum. Ancak içinizde benden daha günahkâr birisini tanımıyorum. Allah'tan bağışlanma diliyor, ona tövbe ediyorum. Sizden kiminin muhtaç olduğu bana ulaşmışsa, gücüm yettiği ölçüde onun ihtiyacını karşılamaya çalışmışımdır. Birisinin darlık içinde olduğunu duymuşsam, etimden, kanımdan başka her şeyimi vermişimdir. Böylece istedim ki; insanların yaşam sevileri eşit olsun. Eğer bundan başka bir hayat isteseydim, ondan dolayı dilim dolanırdı. Fakat Allah'ın konuşan Kitabı ve âdil sünneti gelmiştir. Bunlarda Allah'a itaat emredilmekte, isyan yasaklanmaktadır."

Sonra Ömer b. Abdülaziz, elbisesinin bir tarafını kaldırdı ve hıçkırarak ağlamaya başladı. Etrafındaki insanları da ağlattı. Ardından minberden indi, bu konuşmasından sonra bir daha insanlara hitap etmedi.[1939]

Zehirli Su

Ömer b. Abdülaziz'in hastalığı ve ölümüyle ilgili farklı rivayetler vardır. Bazı rivayetlere göre hastalanma ve ölüm sebebi Allah korkusu ve eşi Fatma binti Abdülmelik'ten de rivayet edildiği üzere insanların işlerine fazlaca önem vermesidir. Bunu

1939 Târîhu't-Taberî, c. VII, s. 475

İbn Sa'd'da İbn Lehia'dan rivayetle zikretmekte, başka bir sebepten daha bahsetmektedir. Bu da kendisine zehirli su içirilmesidir. Çünkü Ümeyye oğulları Ömer b. Abdülaziz'in adaletli siyasetinden çok zarar görmüş ve sıkılmışlardı. Halife, başkalarının ulaşamadığı birçok zevk ve lezzeti yalnızca Ümeyyeoğullarının almasına müsaade etmemiş, bu tür uygulamaları yasaklamış ve Ümeyyeoğullarını devletin en ücra köşesindeki herhangi bir Müslüman'la eşit tutmuştu. Zulümlerine engel oldu, onlarla şehvetleri arasına girdi. Bundan dolayı, Ümeyyeoğullarından bazıları Ömer b. Abdülaziz'e zehirli su içirmeyi düşünmüşlerdi.[1940]

Ümeyyeoğullarından herhangi bir şahsın zehirli su içirmek suretiyle Ömer b. Abdülaziz'den kurtulmak istemesi uzak bir ihtimal olmadığı gibi, şaşılacak bir şey de değildir. Bunun, kendisine yiyecek ve içecek getiren hizmetçisi aracılığıyla yapılmış olması mümkündür. Bununla ilgili bir rivayet şöyledir: "Ümeyyeoğulları, eğer yaptıkları planı uygularsa, Ömer b. Abdülaziz'in hizmetçisine yüz dinar vereceklerini ve onu hürriyetine kavuşturacaklarını vaat ettiler. Hizmetçi, bu teklifler karşısında üzülüyor, çok zor duruma düşüyordu. Böyle olmayınca hizmetçiyi öldürmekle tehdit ettiler. İki arada kalan hizmetçi, zehri tırnağının altına aldı. Ömer b. Abdülaziz içmeden önce suyun içine attı. Halife suyu içinde karnında ağrı ve acı hissetmeye başladı."[1941]

Mücahid şöyle diyor: "Ömer b. Abdülaziz bana "İnsanlar hakkımda neler söylüyorlar?" dedi. Büyülendiğini söylüyorlar dedim. "Ben büyülenmedim" dedikten sonra hizmetçisini çağırdı ve "Yazıklar olsun sana! Bana zehirli suç içirmene sebep olan nedir?" dedi. Hizmetçi, "Bin dinar ve azat edilme karşılığında bunu yaptım" dedi. Ömer b. Abdülaziz, "Bin dinarı alın" dedi. Alınan dinarlar beytülmale konuldu. Ardından halife hizmetçiye, "Kimsenin seni göremeyeceği bir yere git!" dedi."[1942]

Ömer b. Abdülaziz'in hastalanıp ölmesinin temel sebebi, kendisine zehir içirilmesidir.[1943] Suyuna zehir koyup ölümüne sebep olan hizmetçiyi, kötü bir şekilde öldürmeye gücü varken, zehirleme emrini kimin verdiğini sormadan affetmesi d şaşırtıcı bir örnektir. Hâlbuki kısas uygulatabilir, en ağır cezayı verebilirdi. Çünkü o, biliyordu ki; Allah katındaki mükâfat daha hayırlıdır. Ayrıca o, hizmetçiyi affettiğinde sevap alacağını, had cezası uygulandığında da günahkâr olmayacağını, fakat af sevabından mahrum kalacağını biliyordu. Onun için hayattaki en önemli şey, iyiliklerini arttırmaktı. Dolayısıyla kısasa karşılık af yolunu tercih etti.[1944]

1940 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 43
1941 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 316-317
1942 Tezkiratü'l-Huffâz, c. I, s. 160
1943 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 44
1944 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XVI, s. 229

Ömer B. Abdülaziz'in Mezarını Satın Alması

Ömer b. Abdülaziz'in tevazuuyla ilgili olarak şöyle bir haber nakledilmiştir: Kendisine içinde Resûlüllah (s.a.v), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerinin bulunduğu yerde, Hz. Aişe (ra)'nin odasına defnedilmesi zikredildi ve "Medine'ye gelip onların yanına defnedilsen!" dediler. Ömer b. Abdülaziz, "Vallahi hayır! Allah'ın bana azap etmesi, kendimi oraya ehil görmemden daha iyidir. Allah kalbimi biliyor."[1945]

Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz, mezar yerinin başka şekillerde alınmasına karşı çıktı ve kendi parasıyla mezar yerini satın aldı. Bunun sebebi takvası ve kendisini şiddetli bir şekilde muhasebe etmesidir. Bununla ilgili rivayetler şöyledir: "Ölüm hastalığındayken etrafındakilere şöyle dedi: "Rahipten kabrimi satın alın." Hıristiyan ona şöyle dedi: "Ey Müminlerin halifesi! Vallahi kabrinin benim arazimde olması, benim için büyük bir hayırdır. Ben hakkımı sana helâl edi- yorum." Ömer b. Abdülaziz şöyle diyerek bunu kabul etmedi: "Eğer burayı mezar yeri olarak bana satarsanız, alırım. Aksi halde başka bir yere bakarım." Sonra kaynaklarda miktarı hakkında faklı bilgiler verilen parayı verdi. Bunun iki, altı veya otuz dinar olduğu söylenmektedir. Ömer b. Abdülaziz parayı Hıristiyan'ın eline koydu. Arazi sahipleri "Şayet orayı bırakıp bizim yerlerimizi isteseydi, vereceği parayı asla kabul etmezdik" diyorlardı."[1946]

Veliahdı Yezîd b. Abdülmelik'e Vasiyeti

Ömer b. Abdülaziz ölüm hastalığına yakalanmışken, Yezîd b. Abdülmelik'e şunları yazmıştır: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'den Yezîd b. Abdülmelik'e. Selâm üzerine olsun.

Senin için bir olan Allah'a hamd ediyorum. Ölüm hastalığı çekiyor ve şifamın ölümden başkası olmadığını biliyorken sana bu mektubu yazıyorum. Halifelik görevimden dolayı sorumlu olduğumu biliyorum. Dünya ve âhiretin Melik'i, bundan dolayı beni hesaba çekecek. Ondan hiçbir amelimi gizleyemem. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Andolsun, onlara (yaptıklarını) tam bir bilgi ile anlatacağız. Çünkü biz onlardan uzak değiliz."**[1947] Eğer Rahim olan Allah benden razı olursa felaha erdim, uzun süreli azaptan kurtuldum demektir. Eğer azap ederse, yazıklar olsun bana! Bir olan Allah'tan rahmetiyle beni cehennemden korumasını, bana rızasını ve cennetini nasip etmesini diliyorum. Sana takva ile Allah'a bağlanmanı tavsiye ederim. Benden sonra fazla kalmayacak, çok lütuf sahibi, her şeyden haberdar olan Allah'a kavuşacaksın.[1948]

1945 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 321-324
1946 A.g.e.
1947 Araf Suresi, 7/7
1948 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 317

Başka bir rivayet şöyledir: "Süleyman b. Abdülmelik, Allah'ın kullarından bir kuldur. Allah onun canını aldı, beni halife olarak görevlendirdi ve insanlar bana bağlılık sözü verdiler. Yezîd b. Abdülmelik de benden sonraki halifedir. Eğer ben dileseydim eşler alabilir, benden önce kimsenin biriktiremediği kadar mal toplayabilirdim. Fakat ben, şiddetli hesaptan korkuyorum. Ancak Allah'ın yardımı bizi koruyabilir. Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun."

Ömer b. Abdülaziz, imkânlar ölçüsünde veliahdı Yezîd b. Abdülmelik'e nasihat etmiş, örneklerle ve önceki nesillerin ifadeleriyle işlerin sonuyla ilgili tehdit ve sınırlamaları açıklamaya çalışmıştır. Nasihat etmiş ve her şeyi açıkça ortaya koymuştur.[1949]

Ömer b. Abdülaziz'in Ölüm Anında Çocuklarına Vasiyeti

Ömer b. Abdülaziz'in ölüm vakti geldiğinde Mesleme b. Abdülmelik yanında girdi ve şöyle dedi: Ey Müminlerin halifesi! Sahip oldukları mallardan dolayı oğullarının ağızları açık kalmıştır. Bana ve kavminden benim durumunda olanlara vasiyet etsen, onlar da kendi paylarını sahiplenseler! Ömer b. Abdülaziz, bu sözleri işitince, etrafındakilerin oturmalarını istedi. Oturduklarında şöyle dedi: "Ey Mesleme, söylediklerini duydum. Sahip oldukları mallarla oğullarımın ağızlarının açık kaldığını söylüyorsun. Allah'a yemin olsun ki; onlara hak etmedikleri hiçbir şeyi vermediğim gibi, başkalarına vermediğim bir şeyi onlara da vermedim. Onlar hakkındaki vasiyetim şudur: **"Çünkü benim velim, Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren Allah'tır. O, bütün salihlere velilik eder."**[1950] Ömer b. Abdülaziz'in oğulları ya Allah'ın zengin ettiği salih kimselerdir, ya da böyle değillerdir. Ben malî yardımla onları Allah'a sürükleyen ilk kişi olmak istemem. Oğullarımı çağırın." Oğulları geldi. Onları gördüğümde yaşlar gözlerinden akmaya başladı ve "Allah'a yemin olsun ki onlara hiçbir şey bırak- madım" dedi. Ardından oğullarına yöneldi ve şöyle dedi: "Ey oğullarım! Size çok hayır bıraktım. Bir Müslüman ve zimmînin yanından geçtiğinizde mutlaka sizin haklı olduğunuzu görürler. Oğullarım size iki durumu gösterdim: Ya zengin olup cehenneme girersiniz, ya da fakir olup cennete. Ben sizin fakir olmanızı istiyorum. Allah sizi korur, size rızık verir."[1951]

Başka bir rivayet şöyledir: Ömer b. Abdülaziz Mesleme'ye ölümünde hazır bulunmasını, yıkanması ve kefenlenmesinde yer almasını, kabrine kadar tabutunun yanında yürümesini ve kendisini mezara koyanlardan olmasını vasiyet etmiş, ona bakmış ve şöyle demiştir: "Ey Mesleme! Beni nerede ve hangi halde bıraktığına bak!" Mesleme Ömer b. Abdülaziz'e şöyle dedi: "Bu yüz bin dinarı, sevdiğin kişilere

1949 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 47
1950 A'raf Suresi, 7/196
1951 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 115, 116

vasiyet et." Halife, "Bundan daha hayırlısı yok mu en Mesleme!" deyince, o şöyle cevap verdi: "Allah sana bol mükâfat versin Ey Müminlerin halifesi! Allah'a yemin olsun ki sen, katı kalpleri yumuşattın ve bizlere salih kulları hatırlattın."[1952]

Anlatılan iki haberde dersler ve ibretler vardır. Birincisinde, Ömer b. Abdülaziz'in ne kadar üstün bir takvaya sahip olduğu görülmektedir. Ölümünden sonrası için çocuklarına yapacağı vasiyetinde dahi bu takva anlayışı bütün açıklığıyla görülmektedir. Çünkü o, borçlu bir şekilde, nereye harcanacağını bilmediği mallar bırakarak dünyadan ayrılmak istememiştir. Belki de akrabalarından birisine vereceği malın helâl yollardan gelmemiş olabileceği ihtimalini ve malına günahın karışabileceğini düşünmüştür. Bundan dolayı Allah'a sığınmış, evladının durumlarını Allah'a havale etmiştir. Evlatlarına iki farklı durumdan birisiyle davranılabileceğini tasavvur etmiştir. Bunlardan birincisi oğullarını zenginleştirmektir. Böyle olunca evladına kamu malından vermiş olabilecek, böylece onları ateşe yaklaştıracaktır. İkinci yol ise evladına şüphelerden uzak mallardan helâlinden az miktarda vermekle yetinmektir. Böylece onları cennete yaklaştırmış olur. Ömer b. Abdülaziz, zayi olmayacaklarına inandığı için ikinci yolu seçti ve onlar için yüceliği terk ettiğini belirtti. Böylece oğulları saygı duyulan bir konumda, bütün Müslümanların ve zimmîlerin kendilerine yöneldikleri bir vaziyette olacaklar ve bu şekilde terekeden istifade edeceklerdi! Parlak fikir sahiplerine ve derin akıl sahibi insanlara göre bu, dünya malıyla elde edilemeyecek büyük bir terekedir.

Ömer b. Abdülaziz'in başka bir sözü şöyledir: "Ömer b. Abdülaziz'in çocukları iki uç arasındadır. Bunlardan birincisi Allah'ın zenginleştirdiği salih kul, ikincisi de bunun dışında kalanlardır. Ben onlara Allah'a isyan konusunda malıyla yardımda bulunan ilk kişi olmak istemem." Bu, Allah'ın dostlarına verdiği güçlü bir bakış açısıdır. Bunun dayanağı Allah'ın salih kimselerin velisi olduğuna işaret eden âyetlerdir. Burada evlatları, Allah'ın kendilerini koruması için sulh üzere eğitmede babanın, büyük bir özen ve gayretle hareket etmesinin önemine işaret vardır. Önemli olan evlatlar için mal biriktirmek değil, onları gerektiği gibi eğitmektir. Çünkü asıl zenginlik budur. Eğer çocuklar gerektiği gibi eğitilmezlerse, babaların onlara bıraktığı mal kendilerine Allah'a karşı düşmanlıktan başka hiçbir şeyde yardım etmez.[1953]

İkinci rivayette ise Ömer b. Abdülaziz amcasının oğlu Mesleme b. Abdülmelik'i mal kazanma konusunda araştırmaya yönlendirmekte, malın zekâtının verilmesi veya maldan hediyelerin takdim edilmesinin onu helâl hale getirmediğini açıklamaktadır. Araştırma yapmak gerekir. Eğer sözkonusu malda başkalarının hakları yoksa onun hak sahibine verilmesi icap eder. Bu kişi sadaka veya hediyeler verebilir.[1954]

1952 İbn Abdulhakem, Sîratu Ömer, s. 122, 123
1953 et-Târîhu'l-İslâmî, c. XVI, s. 222
1954 A.g.e.

Kendisini Yıkayıp Kefenleyecek Olan Kişiye Vasiyeti

Râfi' b. Hafs el-Medenî'nin rivayetine göre Ömer b. Abdülaziz Racâ'ya şöyle demiştir: Öldüğümde beni yıkayın, kefenleyin, namazımı kılın, kabristana götürün, mezarıma koyun ve sonra yüzümü açın. Eğer yüzün kıbleye dönükse Allah'a hamd edin, onu çokça övün. Eğer yüzüm kıbleye dönük değilse, yüzümü mezarımın etrafında bulunan Müslümanlara göster. Ravi şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'i mezarına koyduğumuzsa, yüzünü açtık, kıbleye dönük olduğunu gördük, Allah'a hamd ettik.[1955]

Ölümün Hafife Alınmasını Hoş Görmemesi

Ömer b. Abdülaziz şöyle diyor: Ölüm sarhoşluğunun ve acısının hafife alınmasını hoş görmüyorum. Çünkü o Müslüman'ın bu dünyada aldığı son sevap zamanıdır.[1956] Başka bir rivayet şöyledir: Ölüm acısının hafife alınmasını hoş karşı- lamıyorum, çünkü o müminle kâfir arasındaki son ayrım noktasıdır.[1957]

Ölüm Anındaki Hâli

Ölüm anı geldiğinde Ömer b. Abdülaziz, "Yanımdan çıkın, burada kimse kalmasın" dedi. O sırada orada Mesleme b. Abdülmelik vardı. Dışarı çıktılar. Mesleme ve Mesleme'nin kız kardeşi olan Ömer b. Abdülaziz'in eşi Fatma kapının kenarına oturdular. Ömer b. Abdülaziz şöyle diyordu: "Merhaba ey güzel yüzlü! Bu, bir insan veya cinin yüzü değildir."[1958] Başka bir rivayet şöyledir: "Fatma binti Abdülmelik şöyle demiştir: Ömer b. Abdülaziz ölüm hastalığına yakalandığı günlerde şöyle diyordu: "Allah'ım! Gün içinde bir saat bile olsa ölümümü onlardan gizle." Ruhunu teslim ettiği gün içindeydi. Yanından çıktım ve kendi odama geçtim. Aramızda yalnızca bir kapı vardı. O, şu âyeti okuyordu: **"İşte âhiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır."**[1959] Bu âyeti okuduktan sonra sessizlik oluştu. Kendisinden başka bir ses veya kelâm duymadım. Hizmetçisine, "Müminlerin halifesinin yanına girsen, bir baksan!" dedim. Hizmetçi içeri girer girmez bağırmaya, ağlamaya başladı. Bu sırada ben de içeriye girdim. Yüzünü kıbleye çevirmiş, bir eliyle gözlerini, diğer eliyle de ağzını kapatmış ve böylece ruhunu Allah'a teslim etmişti."[1960]

Başka rivayet şöyledir: Ömer b. Abdülaziz, ölüm hastalığında iken etrafındaki

1955 el-Kitâbül'-Câmi' li Sîrati Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 644, 645
1956 A.g.e.
1957 A.g.e.
1958 A.g.e. c. II, s. 652
1959 Kasas Suresi, 28/83
1960 A.g.e.

insanları yanına oturttu ve şöyle dedi: "Emirlerini tam olarak yerine getiremedim. Yasaklarına isyan ettim. Fakat Allah'tan başka ilâh yoktur." Sonra başını kaldırarak etrafa baktı. İnsanlar "Çok şiddetli bakıyorsun" dediklerinde "Ne insan ne cin olan bir varlığı, Azrail'i görüyorum" cevabın verdi ve ruhunu teslim etti.[1961] Yüzüğünde "Allah'a inanan Ömer bin Abdülaziz" ifadesi yazılıydı.

Ölüm Tarihi

Ömer b. Abdülaziz, yüz bir yılında Recep ayının son on gününde bir Cuma gecesi vefat etmiştir. En sağlam rivayet budur. Ölüm hastalığı yirmi gün sürmüştür. İki yıl beş ay dört gün süren halifelikten sonra Şam'da Süm'ân'ın evinde vefat etmiştir. Otuz dokuz yaşında öldüğü belirtilmekteyse de kırk yaşında öldüğüne dair rivayetler daha sağlamdır.

Ömer B. Abdülaziz'in Mirası

Ömer b. Abdülaziz'in terekesi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Fakat bütün rivayetler terekesinin son derece az olduğu konusunda ittifak halindedir.[1962] Ömer b. Hafs elMutîî'nin rivayeti bunlardan birisidir: Abdülaziz'le Ömer b. Hafs arasındaki diyalog şöyledir:

Ömer b. Hafs: Babanız size ne kadar mal bıraktı?

Abdülaziz: Hizmetçimiz şöyle anlatıyor: "Ömer b. Abdülaziz, ölüm hastalığına yakalandığında bana "Ne kadar malın var?" diye sordu. "On dört dinarım var" dediğimde, "Onunla beni buradan başka yere taşıyın" dedi."

Ömer b. Hafs: Ömer b. Abdülaziz size ne kadar hediye bıraktı?

Abdülaziz: Altı yüz dinar bıraktı, Abdülmelik'in seçimiyle ona mirasçı olduk. Bize on iki erkek altı kadın hizmetçi bıraktı. Biz de bunları on kişi aramızda taksim ettik.[1963] Doğru görüş, Abdülmelik'in daha önce ölmesi sebebiyle Ömer b. Abdülaziz'in mirasında hak sahibi on bir oğlunun bulunduğu yönündedir.[1964]

İbnü'l-Cevzî şöyle diyor: Bana ulaştığına göre Mansur, Abdurrahman b. Kasım b. Muhammed b. Ebubekir Sıddîk'a "Bana öğüt ver!" demiş, Abdurrahman şunları anlatmıştır: "Ömer b. Abdülaziz öldüğünde on bir oğlu vardı. Terekesi on yedi dinardı. Beş dinarla kefenlendi. İki dinara mezarı satın alındı. Geri kalan da oğulları arasında taksim edildi. Her bir oğluna on dokuz dirhem düştü. Hişam b. Abdülmelik öldüğünde on bir oğlu vardı ve terekesinden her bir oğluna bin dirhem düşmüştü. Bir gün Ömer b. Abdülaziz'in oğullarından birisinin yüz fers karşılığında hamallık yaptığını, Hişam oğullarından birisinin ona sadaka verdiğini gördüm."[1965]

1961 A.g.e.
1962 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 50
1963 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 337
1964 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 55
1965 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 338

Geçen rivayetlerden Ömer b. Abdülaziz'in miras olarak bıraktığı malları açık bir şekilde görmekteyiz.[1966]

İnsanların Ölümünden Sonra Ömer B. Abdülaziz'i Övmeleri

• **Mesleme b. Abdülmelik:** Ömer b. Abdülaziz vefat ettiğinde Mesleme b. Abdülmelik kefenlenmiş halde onu görmüş ve şöyle demiştir: "Allah sana merhamet etsin. Katı kalplerimizi yumuşattın, Salih bir kimse olarak içimizde yaşadın."[1967]

• **Fatma binti Abdülmelik:** Vüheyb b. elVerd şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz daha yeni vefat etmişti. Fakihler eşi Fatıma'ya tâziyeye geldiler ve ona şöyle dediler: "Ömer b. Abdülaziz'in vefatı sebebiyle sana başsağlığı dilemek için geldik. Bu musibet bütün ümmetin başına gelmiştir. Bize Ömer b. Abdülaziz'den haber ver. Ev hayatı nasıldı? Muhakkak ki adamı en iyi bilen, ailesidir." Fatma şöyle dedi: "Ömer b. Abdülaziz sizden çok namaz kılmaz ve sizden çok oruç tutmazdı. Fakat ben, Allah'tan onun kadar korkan kimseyi görmedim. Allah'a yemin olsun ki; eğer böyle olmasaydı, ailesiyle bir mekânda mutlu bir şekilde olurdu. Aramızda örtü vardı. Kalbine Allah'ın bir emri gelir, suya düşen kanatlı hayvanın çırpınışı gibi çırpınır, ben, 'Vallahi ağlamaktan canı çıkacak!' diyene kadar yüksek sesle ağlardı. Aramızdaki örtüyü kaldırdı. Ona merhametimden dolayı, 'Keşke bizimle devlet idaresi arasında iki doğru kadar mesafe olsaydı. Vallahi halifelik evimize gireli, huzur görmedik!' diyordum."[1968]

• **Hasan-ı Basrî:** Ömer b. Abdülaziz'in ölüm haberi Hasan-ı Basrî'ye ulaştığında, "Ey hayırların sahibi! Senden geldik ve yine sana döneceğiz" dedi.[1969]

• **Mekhûl:** Mekhûl "Ömer b. Abdülaziz kadar züht sahibi, Allah'tan korkan bir insan görmedim" diyor.

• **Yezîd b. Hûşeb:** Ömer b. Abdülaziz ve Hasan-ı Basrî kadar Allah'tan korkan kimseyi görmedim.[1970] Sanki ateş o ikisi için yaratılmıştı![1971]

• **Rahibin Gözyaşları:** Evzaî şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in cenazesinde bulundum. Sonra oradan Kınnesrîn şehrine yöneldim. Orada bir rahibin yanından geçiyordum. Bana, "Ey falan! Ömer b. Abdülaziz'in vefatını duydun mu?" deyince, "Evet" dedim. Gözyaşlarını tutamadı, ağlamaya başladı. "Müslüman olmadığın halde onun ölümü seni neden ağlatıyor?" dediğimde, "Ben onun ölümüne değil, yeryüzündeki nurun sönmesine ağlıyorum!" dedi.[1972]

1966 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 56
1967 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 339
1968 Melâmihu'l-İnkilâb, s. 56
1969 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 53
1970 Melâmihu'l-İnkilâb, s. 55
1971 Safvetü's-Safve, c. III, s. 156
1972 İbnü'l-Cevzî, Sîratü Ömer, s. 331

• **Roma Kralı ve Komutanları:** Ömer b. Abdülaziz Roma kralına Müslümanların maslahatlarına uygun bir meseleyi görüşmek için heyet göndermişti. Kral heyeti huzuruna dâvet etti. Müslüman heyet halifeden aldıkları mesajı krala bildiriyor, tercüman çeviri yapıyor ve kral da makamında dinliyordu. Tacı başındaydı, komutanları sağında ve solunda duruyordu. Diğer görevliler de makamlarına göre kralın önünde sıralanmışlardı. Heyetin istediklerini verdi, güzellikle karşılık verdi, soruları en güzel şekilde cevapladı. O gün, kralın yanından ayrıldılar. Kralın elçisi dâvet etti ve heyet sonraki gün kralın huzuruna girdi. O gün kral makamından indi, başındaki tacı çıkardı. Görünümü tamamen değişmişti. Sanki kendisine bir musibet gelip çatmış gibiydi. "Sizi niye çağırdığımı biliyor musunuz?" dedi. Heyettekiler "Hayır" deyince, "Şu an Arap diyarından bir mektup geldi. Salih devlet başkanı Ömer b. Abdülaziz ölmüş" dedi. Oradakiler kendilerini tutamayarak ağlamaya başladılar. "Kendiniz için mi, dininiz için mi yoksa onun için mi ağlıyorsunuz?" dediğinde, "Kendimiz, dinimiz ve onun için ağlıyoruz!" dediler. Kral, "Onun için ağlamayın, kendiniz için ağlayın. Çünkü o, dünyadan daha hayırlı bir yere gitti" dedi. Şöyle devam etti: "O, Allah korkusunu bırakmaktan korkuyordu. Allah ondan hem kendi korkusunu hem de dünya korkusunu bir araya getirmedi. Onun iyiliği, fazileti ve doğruluğu bana ulaştı. Şayet İsa'dan (as) sonra ölüleri diriltecek birisi olsaydı, zannedersem o, Ömer b. Abdülaziz olurdu. Onun haberleri gizli ve açık olarak bana gelmiştir. Onun işi Allah'a yöneliktir. Ancak Mevlâ'sına yönelişine baktığında içindeki bağlılığın görünenden daha şiddetli olduğu açıktır. Rahibin dünyayı terk edip kilisede ibadete çekilmesine şaşırmıyorum. Ancak Allah'ın dünyaları ayaklarının altına sermesine karşılık züht hayatı yaşayan halifeye, Ömer b. Abdülaziz'e şaşırıyorum. Hayır, ehli, şer ehliyle çok fazla birlikte olmaz."[1973]

Ömer B. Abdülaziz'e Nispet Edilen Kerametler

Anlatıldığına göre Hüseyin el-Kassâr şöyle diyor: Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği döneminde koyun güdüyordum. Bir gün bir çobana uğradım. Sürüsünün etrafında otuz kurt vardı. Kurtları koyun köpeği zannettim. "Ey kardeşim! Bu kadar köpeği ne yapacaksın?" dediğimde çoban, "Onlar koyun köpeği değil, kurtlardır" dedi. "Sübhanallah! Sürünün etrafından kurtlar var, ancak koyunlara zarar vermiyor, şaşılacak şey!" dediğimde çoban şu karşılığı verdi: "Baş sağlam olduğunda beden de sağlam oluyor!"[1974]

Bu tür hikâyelerin, mübalağa kabilinden olduğu görülmektedir. Gerek Hz. Peygamber gerekse Raşit halifeler döneminde kurtla kuzunun yan yana görülmesi sözkonusu olmamıştır.

1973 Fıkhu Ömer b. Abdülaziz, c. I, s. 53
1974 el-Kitâbül'-Câmi' li Sîrati Ömer b. Abdülaziz, c. II, s. 670

Onunla ilgili salih rüyalar görülmüştür. Bundan dolayı genelde özelde insanlar onun için üzülmüşlerdir. Özellikle de zahitler, âlimler ve ibadet ehlinin üzüntüleri derin olmuştur.

Allah, müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'e merhamet etsin, ıslahatçılar arasında onun adını yüceltsin. Bunlar, onun yenilikçi, ıslahatçı, peygamber yöntemiyle şekillenmiş hayatında görülen bazı ilkelerdir. Allah bizim için onun hayatını korumuş, günümüze ulaştırmıştır. Geceler onun parlak hayatının görülmesine mani olmamıştır. Asır surları ve zaman engelleri onu bizden ayıramamıştır. Onun hayatını okuyan idarecilerimizin ve liderlerimizin, öğrendikleri bilgiler doğrultusunda hareket etmeleri gerekir. Bunun bizler ve diğer nesiller için gerçekleşmesi, Allah katında hiç de zor değildir.

ONUNCU BÖLÜM

ABDÜLMELİK'İN OĞULLARI YEZİD VE HİŞAM

1. KONU

YEZİD B. ABDÜLMELİK

Bu zat, Yezid b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem b. Ebil As b. Ümeyye b. Abdşems Ebu Halid el Kuraşi el-Emevî olup Müminlerin Emiridir. Annesi Atike bint Yezid b. Muaviye'dir. Dımeşk'te H.75 (694 M) yılında doğmuştur. Uzun boylu, iri yapılı, beyaz yuvarlak yüzlü bir kişidir.[1975]

HALİFELİKTEN ÖNCEKİ HAYATI

Yezid b. Abdülmelik, halife olmazdan önce Kureyş toplumu arasında sevilen biriydi. Gidişatıyla, tavır ve hareketleriyle, alçakgönüllü oluşuyla, mûtedil hareket etmesiyle tanınıp bilinen biriydi. Halkın bir işi gelip kendisine arz edildiğinde, halkın şikâyetine yer bırakmadan işlerini görürdü, Hz. Ömer'i kendisine örnek edinmişti. Eğitimini gerçekten dindar ve fazilet erbabı kimselerden alarak yetişen bir kimseydi. Hocaları arasında Dahhak b. Müzahim, Amir b. Şurahil, İsmail b. Ubeydullah b. Ebil-Muhacir, Muhammed b. Müslim ez-Zühri gibi isimler bulunuyordu.

Burada adları geçen bilginler, babası Abdülmelik tarafından seçilerek, çocuklarının eğitimini bu ilim adamları eliyle yaptırtmıştır. Yezid, kimi zaman da İsmail b. Ebul-Muhacir ve Zühri eliyle de eğitimini sürdürüyordu. Kendisi halifelik görevine gelmezden önce daha çok ilim meclislerinde bulunmaktan haz alırdı, onların aralarına katılır, onların ilim halkalarında bulunurdu. Dolayısıyla onların âdabı ile edeplenmeyi, onların sözlerine kulak vermeyi bilirdi.

Kendilerinden ilim aldığı hocaları Şam'da Mekhul ve Zühri, Medine ulemasından el-Makburi ve İbn Ebul-Attab gibi zatlardı. Görüldüğü kadarıyla Yezid çok iyi bir eğitim ve öğrenimden geçmişti, üstün bir dereceye varabilmiş, özellikle hadis ezberlemede ve rivayetinde o derece ilerlemişti ki, bu nedenle bazı kimseler onu muhaddislerden sayarlardı.

İbn Cabir diyor ki: "Yezid b. Abdülmelik, daha çok Mekhul'ün ilim meclisine

1975 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/12; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/150

yönelirdi. Oysa biz isterdik ki o ilim alanında geniş bir payeye ersin. Hocası da onun için, "Ona dokunmayın, bırakın da tevazu nedir, öğrensin" derdi. Kaldı ki, Ömer b. Abdülaziz'in de onun hakkındaki kanaati güzeldi."[1976]

YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN HALİFE OLUŞU

Ömer b. Abdülaziz'in ölümünden sonra, H. 101 (719 M) yılında Recep ayında halifelik için kendisine biat edilmiştir. Bu göreve gelmesi, Ömer b. Abdülaziz'den sonra bu görevi üstlenecek olan kardeşi Süleyman'ın onayı ile Yezid bu göreve atanmıştır.

İlk dönemlerde Ömer b. Abdülaziz'in izlediği siyaseti gütmüş ise de, bunun sonunu getirmemiştir. Bunun içindir ki Zehebi, onun hakkında şu ifadelere yer veriyor: "Yezid, devlet başkanlığı yapabilecek ehliyette biri değildi. İşi gücü oyun ve eğlenceden ibar[illegible]" İbn Kesir ise diyor ki: "Bu adam önemsenecek biri değildir."

Dr. Abdullah eş-Şerif diyor ki: "Açık olan bir husus varsa, o da Yezid b. Abdülmelik'in siyasi gücü ve idare etme yeteneği bakımından, bulunduğu koltuğu dolduracak olan biri olmadığı gibi, devleti yönetebilme kudreti de yoktu. Yezid, aslında sıradan bir devlet adamıydı Muaviye örneğinde görüldüğü gibi siyasi ve idari bakımdan gücünü sergileyen biri değildi. Hatta Abdülmelik örneğinde görüldüğü gibi iyi bir idareci de olamamıştı, dahası, Ömer b. Abdülaziz misali barışçıl bir hizmet de sergileyememişti. Ancak oğlu Velid b. Yezid kadar da kötü biri değildi.

Ömer b. Abdülaziz'den sonra bu göreve gelmiş olması, kendisiyle Ömer b. Abdülaziz arasında ne kadar büyük bir farkın olduğunu da ortaya koymaktaydı. Ancak Yezid b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz gibi birisinden sonra göreve gelmesi sebebiyle onun deneyimlerinden yararlanmış olmalıdır. Çünkü Ömer b. Abdülaziz döneminde ulemaya ve onların idare üzerinde söz sahibi olmalarına önem verildiğinden, Yezid de bu geleneği sürdürmüştür. Bir farkla ki, Yezid döneminde ulema büyük bir çoğunlukla geri duruyorlardı, bu nedenle ümmet başarılı bir deneyimden mahrum bırakılıyordu.

Yezid döneminde ulemanın yer almasıyla birlikte gerileme sebepleri bazı nedenlere dayanıyordu ki, bunlardan bir kısmını şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Yezid b. Abdülmelik'in kişiliği, hiçbir zaman Ömer b. Abdülaziz'in yerini tutacak bir düzeyde değildi. Onda var olan hamaset duygusu ve halkı Allah'ın istediği doğrultuda idare etme arzusu yoktu. O, Ömer gibi, hilafet makam ve

1976 Abdullah eş-Şerif, ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdil Halife Yezid, s. 46–65; Zehebi, Siyeru Alami'n- Nubela, 5/150

görevinin bir şereflenme makamı olmayıp bir sorumluluk makamı olduğunu da fark etmiyordu.

Yezid, sadece kendini ve ailesini tatmin adına başkalarını mutlu etmek için çaba gösterirdi. Bu nedenle Yezid, 40 gün bile Ömer b. Abdülaziz'in bıraktığı çizgide hareket etmemiştir. Yezid kırk gün sonra artık krallar gibi yaşamaya başlamıştır.[1977]

2- Bu ikinci sebep de, birincisiyle bağlantılıdır. Çünkü ilim adamları, Yezid'in,

Ömer b. Abdülaziz'in izlediği yolu terk ettiğini gördüklerinde, Ömer'de gördükleri hizmet ve çalışma gayretini bunda görmediklerinde, onu kendi başına bırakırlar ve her biri kendi ilim dallarındaki sorumluluk alanına dönerler.

Nitekim Reca b. Hayve, Yezid tarafından uzaklaştırılınca birileri, kendisine, "Doğrusu sen sultanlara gidiyorsun ama onlar seni terk ediyorlar" dediklerinde, o da, "Senin o kastettiklerin hepsi gittiler" der.

Bu arada Yezid b. Abdülmelik'in, Ömer b. Abdülaziz'in izlediği yolu terk konusunda söylenenlere gelince; güya "40 kadar ilim adamının, kendisine, 'Krallar ve idareciler için hesap da azap da yoktur' diye tanıklık etmeleri sebebiyle, Ömer b. Abdülaziz'in izlediği yolu terk etmiştir" sözü, sadece bir iddiadan ibarettir. Acaba hangi ilim adamı, böylesi bir iftira uydurmaya imza koyabilir ki? Kaldı ki dinin ve imanın zorunlu ve kesin görevleri arasında olan şeylerden biri ve belki de en başta yer alanı, Allah'ın emirleri ve yasakları doğrultusunda uyarıda bulunmalarıdır.

Hangi Müslüman bu derece bir cehalete imza koyabilir ki? Her insan, yaptığı işlerden hesaba çekileceğini, sonunda ya ödüllendirileceğini ya da cezalandırılacağını bilir. Bunu, sıradan olan herkes bilir. Kaldı ki sahih hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Hepiniz, çobansınız ve emri altındakilerden sorulacaksınız."[1978]

Bu hadisi, bırakın ilim adamlarını, sıradan tüm Müslümanlar bilirler. Hatta çağımızdaki Müslümanlar bile bunu bilirken, bir de İslâm'ın ilk çağındaki Müslümanların bunu bilmemeleri hiç düşünülebilir mi?

Ancak işin aslı, İbn Kesir'in anlattığı gibidir. İbn Kesir diyor ki: "Yezid b. Abdülmelik, göreve geldiğinde, Ömer b. Abdülaziz gibi görev yapmak istedi, fakat çevresindeki kötü arkadaşları onun böyle yapmasına fırsat tanımadılar ve işlediği haksızlıkları ona güzel gösterdiler."[1979]

Tarih Kitaplarında Gerçeklerin Saptırılması

Tarihi kaynaklar, halife Yezid b. Abdülmelik'in yaptıklarını genelde çarpıtarak

1977 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/13–14; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/152; Abdullah eş-Şerif, ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Halife Yezid, s. 73; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 114
1978 Müslim, 3/1459
1979 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/3, 13; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/560

vermektedir. Tarihçiler, onun oyun ve eğlenceye düşkün bir devlet adamı olduğunu, âşık olduğu iki cariyenin kulukölesi haline gelerek, onlar uğruna her şeyi boş verdiğini yazarlar. Hatta bu ikisinden en çok sevdiği cariyesi ölünce, onun defnedilmesine izin vermemiş, nihayet tam kokuşuncaya kadar hep onun yanında kalmıştır. Dahası, defnettiklerinde bile gidip mezarını yeniden kazıp çıkarmaya uğraşmıştır.

Ancak bu türden gelen rivayetlerin genelinin senedlerinde meçhul raviler bulunmaktadır. Aslında Yezid'in cariyesi ile olan kıssası görüldüğü gibi çok basit bir hâdisedir. Yezid'in iki güzel, zarif, narin ve şarkı söyleyen cariyesi varmış Yezid halife olduktan sonra onları satın almış ve fakat her ikisine de gönlünü kaptırmıştır. Özellikle de Habbe adındaki cariyeyi daha fazla sevmiştir. Onun yanında olduğu zaman neşesi hep yerinde olurmuş.

Ancak Habbe vefat edince, Yezid çok üzülmüş ve üzüntüsünden her şeyi boş vermiştir. Nihayet Yezid, fazla dayanamaz, aradan kısa bir süre sonra o da hayatını kaybeder. Gerçi ölümünün üzüntü sebebiyle değil veba salgını veya verem yüzünden olduğu da söylenmiştir. Genelde tarihçiler, Yezid'in veba veya verem hastalığından ölmüş olabileceğini yazarlar. Ki doğrusu da budur. Zaten Dımaşk bölgesinde veba salgını hemen her zaman olmuştur, bölge bu salgından çoğu zaman kurtulamamıştır. Zaten bu nedenledir ki, Emevî halifeleri genelde saray ve köşklerini Şam badiyeleriyle köylerinde inşa ederlerdi.

Yezid'in, cariyesi Habbe ile ilgili kıssası, kaynaklarda genel olarak çarpıtılarak verilmiş ve gerçekler hep ters yüz edilmiştir. Anlatılan kıssalar arasında hiçbiri diğerine uymadığı gibi gelen rivayetler aslında akıl ve mantık ölçülerine de aykırı rivayetlerdir. Bunları nakledenler ya belli bir düşüncenin radikal savunucuları idiler veya hiçbir araştırmaya tâbi tutmaksızın bulundukları köşelerinde yazıp çizmişlerdir.[1980]

Yezid'in Hz. Hüseyin'in Kızı Fatıma'ya Yardımı

Hicri 104 (722 M) yılında Halife Yezid b. Abdülmelik, Haremeyn (MekkeMedine) emiri olan Abdurrahman b. Dahhak b. Kays'ı, bu görevinden alır. Bunun sebebi ise, Abdurrahman b. Dahhak b. Kays, Hz. Ali'nin torunu ve Hz. Hüseyin'in kızı Fatıma ile evlenmek ister. Ancak Fatıma bu evliliğe rıza göstermez. Abdurrahman, Fatıma üzerinde baskı kurar ve korkutarak onun zorla evlenmek ister.

Fatıma mecbur kalınca, durumu Yezid'e bildirip, valiyi şikâyet eder. Bunun üzerine harekete geçen Yezid, Abdurrahman'ı görevden alır ve Taif Naibi olan

1980 ed-Devletu'l-Emeviyye el-Muftera aleyha, s. 14; Isfahani, 13/158; ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l- Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 65–69

Abdulvahid b. Abdullah enNadri'yi, Medine'ye vali olarak tayin eder. Bu arada yeni valiye de Abdurrahman b. Dahhak'ı öylesine dövmesini ister ki, bağırtısı, Yezid Dımeşk'te yatağında uyurken, tâ oraya ulaşsın ister. Ayrıca kendisinden 40 bin dinar alınmasını da emreder.

Abdurrahman bu haberi alınca, derhal Dımeşk'e döner ve Yezid'in kardeşi, Mesleme b. Abdülmelik'i aracı kılar. Mesleme de kardeşi Yezid'in huzuruna çıkar ve kendisinden bir isteğinin bulunduğunu söyler. Yezid de, "İbn Dahhak dışında ne isteğin varsa, hepsi kabulümdür" diye kesin cevabını verip, ona kimsenin aracı olmasını istemez.

Kardeşi Mesleme de, "Vallahi, senden isteğim onun için olacaktı" der. Yezid de: "Allah adına yemin olsun ki, senin bu isteğini kabul etmeyeceğim ve onu da asla bağışlayacak değilim" der ve onu tekrar Medine'ye gönderip Medine'nin yeni valisi Abdulvahid'e teslim ettirir.

Yeni vali Abdulvahid, onu dayaktan geçirir ve elinde nesi var, nesi yoksa hepsini alır, sadece sırtındaki elbiseyle bırakır. Artık bundan böyle eski vali Abdurrahman b. Dahhak, Medine sokaklarında dilenir olur. Bu kişi, tam üç yıl Me- dine'de valilik yapmıştı. Zühri en doğru bir yaklaşımla İbn Dahhak hakkında kanaatini belirtir. Buna göre, bu kişi herhangi bir problem karşısında ulemaya sorar ve fakat onların çözümlerini kabul etmez, uygulamaya da geçmezdi. Yaptıklarından ötürü halkı karşısına almış ve şairler de onu hep kötüler olmuşlardır.[1981]

Abdülmelik'in iki oğlu Yezid ve Hişam

Yezid b. Abdülmelik, kardeşi Hişam'a şöyle yazar: "Asıl anlatacaklarıma gelince, Emirü'lmümininin hayatı durma noktasına gelmiş gibidir, o, artık ölümünü istemektedir. Bu nedenle halifeliği bıraktım."

Hişam da ona şöyle yazar: "Allah önce bana ölüm versin, önce benim çocuğum ölsün. Senden sonra hayatın ne anlamı var ki?"

Bir rivayete göre de Hişam şöyle yazmıştır: "Esas meseleye gelince; Emirü'lmüminin, kötülük düşünenlere ve nimet düşmanlarına artık kulak vermesin. Çünkü bunun yakın bir gelecekte kargaşaya varması ve toplumun bozulması sonucunu doğurmasından korkulur. Zîra sıkıntılar baş gösterince akrabalık bağları kesilir. Emirü'lmüminin, suçluların suçunu üstlenmeye, örtmeye daha yetkilidir. Bana gelince ben, hayatını zora sokmamanı isterim, vefatının gecikmesini dilerim."

Yezid de kardeşi Hişam'a şunları yazara: "Biz, senin işlediğin kusurlarını bağışlamışızdır. Senden bize iletilen sözlerin de yalan olduğunu kabullenmişizdir. Babamız Abdülmelik'in bize vasiyetine bağlı kal. Onun bize sözü, isyandan kaçınmamız ve

1981 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/9

halkın diline düşüp aşağılanmamız idi. O, düşmanlığı değil, arabulmayı emrederdi. Bu, senin için daha hayırlıdır ve ben sana dayanarak bu varlığı sürdürebiliyorum. Doğrusu ben sana yazacağım. Ve ben, senin, Şairin söylediği gibi biri olduğunu da biliyorum. Şair şöyle diyor:

Doğrusu ben, senden yana bazı şeylerden şüpheye düşüyorum
Öteden beri bağışlayanlar hep güzellik bulurlar, biliyorum
Eğer sen kardeşine acımazsan, onun bir kanadı kırık
Olur, bilirsen ve eğer akledersen sen bunu

Yezid'in bu mektubu, Hişam'ın eline geçince, hemen kalkıp onun yanına göçüp gitti. Yezid vefat edinceye kadar hep onun yanında kaldı, onu iç çekişmelerin ve isyancıların eline bırakmadı.[1982]

YEZİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE İÇ ÇEKİŞMELER VE İSYANLAR

Yezid b. Mühelleb'in isyan hareketi

Bu isyanın sebebi, daha önce Yezid b. Mühelleb ile Haccac b. Yusuf (Haccac zalim) arasında anlaşmazlık belirmişti. Yezid, bunun üzerine Abdülmelik'e gitti ve ondan güvence aldı. Ancak Abdülmelik'in ölümü üzerine, H.96 (714 M) yılında Süleyman b. Abdülmelik bu göreve gelince, Süleyman, Yezid b. Mühelleb'i Horasan'a tayin etti. Yezid, Cürcan ve Dağıstan'ı fethetti. Daha sonra ise Irak'a döndü. Bu sırada Süleyman b. Abdülmelik vefat etmiş, yerine de Ömer b. Abdülaziz geçmişti. Ömer b. Abdülaziz, Yezid b. Mühelleb'i Horasan valiliği görevinden aldı.

Ben, bu konuyu, Ömer b. Abdülaziz'in hilafete gelişi ile ilgili bölümde ele almıştım. Ömer b. Abdülaziz, hasta yatağında iken, Yezid hapisten kaçar. Ömer b. Abdülaziz de, onun hakkında şöyle dua eder: "Allah'ım! Eğer bu ümmete kötülük etmek istiyorsa, onları onun şerrinden sen koru, onun tuzağını da kendi boynuna geçir!"

Yezid b. Abdülmelik, hilafet görevine gelince, Yezid b. Mühelleb ortaya çıktı ve Yezid'in halifeliğini kabul etmediğini ilan etti, bu arada Basra üzerine yürüdü. Bunun üzerine Yezid b. Abdülmelik, kardeşi Mesleme b. Abdülmelik komutasında İbn Mühelleb'in üzerine donanımlı büyük bir ordu gönderdi. İbn Mühelleb de, büyük bir ordu hazırlamıştı.

Taraflar Babil topraklarında karşı karşıya geldiler. Aralarında şiddetli çarpışmalar oldu, savaş sekiz gün sürdü. Bu savaşta Yezid b. Mühelleb ve kardeşleri öldürüldü. Ordusu çok büyük kayıplar verdi. Kalanlar da dağılıp kaçtılar. Ailesinden kaçıp

1982 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/14; Murucu'z-Zeheb, 3/213

kurtulmak isteyenler, her nerede bulunup yakalanmışlarsa, orada öldürüldüler. Bu olay, H.102 (720 M) yılında meydana gelmişti.

Zehebi'nin anlattığına göre, Hasan-ı Basrî, Yezid b. Mühelleb fitnesiyle alakalı olarak demiş ki: "Şu Allah düşmanı Yezid b. Mühelleb var ya, kim nereden bir ses çıkardıysa, hemen onun peşinden koştururdu."

Bir başka rivayette de, "O, adamlarını Allah ile çarpışmaya dâvet etmiş, ırz ve namus demeden haram işlemiş, haksız yere canlara kıymıştır. Halkın malını haksız yere ellerinden almıştır" diye geçmektedir.

Dr. Abdullah b. Hüseyin Şerif, Yezid b. Mühelleb'in savaş sebeplerini ve sonuçlarını yazdığı eserinde oldukça etraflı olarak kaleme almıştır. Dileyen onun, "ed-Devletul Emeviyye Fi Hilafeti Yezid b. Abdülmelik" adlı eserine baksın.[1983]

Haricîlerin Başkaldırıları

• **Şevzeb'in Başkaldırısı ve Akıbeti:** Yezid b. Abdülmelik hilafet görevine gelince, Haricîlik hareketi depreşmeye başladı. Bunların başında da ilk olarak Şevzeb'in başkaldırısı oldu. Bunun üzerine, Yezid kardeşi Mesleme'yi gönderdi. Mesleme, Yezid b. Mühelleb üzerine gönderildiği sırada, Şevzeb de isyan bayrağını çekmişti. Bu nedenle Mesleme, önce aynı güzergâh üzerinde olan Şevzeb'in ve adamlarının işini gördü.

Çünkü Mesleme, Kûfe'ye girdiğinde, Kûfe halkı, Şevzeb ve adamlarından çektikleri sıkıntılardan şikâyette bulunurlar. Mesleme de, bunun üzerine Said b. Amr elHaraşi komutasında on bin kişilik bir askeri kuvvetle, H.101 (719 M) senesinde Şevzeb üzerine harekete geçer. Ancak Haricîler, Şam ordusunun harekete geçtiğinin farkına varırlar ve meydanlara atılırlar.

Haraşi, sonucun kötü olabileceğini, kaybedebileceğini düşünerek, böyle bir endişeyle, askerlerinin moralini üstün tutmaya çalıştı, öncelikle Şevzeb'in işinin bitirilmesi gereği üzerinde durdu ve ordusunu Şevzeb ve adamlarının üzerine saldırttı. Bunun üzerine Şevzeb'in etrafında bulunanlar bozguna uğrarlar, kendisi ve yanında yer alan adamları öldürülürler.[1984]

• **Bahreyn ve Yemame'de Mesud elAbdi Başkaldırısı:** O sırada Yemame emiri olan Süfyan b. Amr el-Ukayli, Mesud el-Abdi'nin işini görmüştü. Bu olay kimilerine göre Yezid b. Abdülmelik'in son dönemlerine rastlar. Bu arada, bu olayın Yezid döneminde bizzat Mesud el-Abdi'nin kardeşi eliyle bitirilmiştir.[1985]

1983 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/505–506; Vefeyatu'l-Ayan, 6/304
1984 İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih; ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik, s. 171
1985 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik, s. 172–174

• **Musab el-Valibi hareketi:** Musab el-Valibi, Kûfe'de harekete geçmişti. Bunun da işini, o sırada Kûfe amili olan İbn Hubeyre bitirmişti. Olay yine Yezid b. Abdülmelik dönemine rastlar.[1986]

• **Akfan hareketi:** Dımeşk'ın bir bölgesi olan Harura kasabasından Haricî düşünceyi savunanlardan biri olan Akfan bu hareketi yönetir. Bunun çevresinde hacri düşünceye sahip 80 kadar kişi vardı. Yezid b. Abdülmelik, bu adamın üzerine asker gönderme kararını alınca, Yezid'in çevresinde bulunanlar ona şöyle bir fikir sundular:

Bu adamın etrafında bulunanların sayısı belli, bunların kimlere ve hangi kabilelere mensup oldukları da bellidir. O halde harekete geçmeden önce, Akfan'ın çevresinde bulunan adamların ailelerine ve yakınlarına haber gönderelim. Bunlar, adamlarını ikna edip Haricî düşüncelerden vazgeçirsinler. Halife de, bu durumda kendilerine bir şey yapmayacağına güvence versin.

Bu fikri sunanlar halifeye dediler ki; eğer bu adamlar öldürülürse, Haricîler bu beldeleri hicret yurdu olarak kabul ederler. Halife fikri benimsedi. Akfan'ın çevresinde bulunan adamlara, yakınları gidip onları ikna ederek, ondan ayrılmalarını başardılar. Çünkü adamlar, bunun bir tuzak olabileceğini ve böylece yakalanacaklarını, bunun olmaması için de, mutlaka bir güvence verilmesi gerektiği istediler. Kendilerine istedikleri güvence verildi. Onlar da Akfan'ın çevresinden uzaklaştılar

Böylece Akfan yapayalnız kaldı. Yezid, Akfan'a da, kardeşini gönderdi. O da affını ve güvence istedi. Yezid, ona istediği güvenceyi verdi. Sonradan Akfan artık Haricî düşünceyi terk etti, hatta daha da ileri gidip devletin en samimi hizmetkân oldu. Nitekim Hişam döneminde, âsilere karşı gönderilen gücün başında yer aldı, bu birliğin komutanlığını üstlendi. Hişam ölünceye kadar sadakatle bu görevini sürdürdü.[1987]

Yahudi Şirim hareketi

Şirim, aslen Suriye kökenli bir Yahudi'dir. Kendisini, beklenen Mesih ve Yahudi toplumunu kurtaracak olan kişi ilan etti. Filistin bölgesinden Müslümanları çıkarıp atmak için başkaldırdı. Bu arada Babil ve İspanya Yahudilerini de aldatarak kendince öz topraklarını kurtarmak amacıyla bunları da yanına aldı. Böyle bir maceraya koyuldu. Ancak bu işin başında bulunan kişi esir alındı, Halife Yezid, onu halka teshir etti ve bu kişinin şeytanın soytarısı olduğunu ilan etti. Sonra da adamı öldürttü.

Öyle anlaşılıyor ki, bu isyancılar henüz harekete geçmeden, eyleme koyulmadan

1986 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 175
1987 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 176; İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih

inlerinde vuruldular. Böylece Şirim hareketi başlamadan bitmiş oldu. Buna rağmen, Şirim'in kendisi dâvetini devam ettirdi, bu hareketin başında mutlaka kendisini yer alması gerektiğini söylüyordu. Yahudiler, insanlar arasında bu türden olayları çıkarmada en atılgan kimselerdir. Ortalığı velveleye vermek, toplum arasına korku salmak konularında üzerlerine kimse yoktur. Bu konuda oldukça sinsi ve genelde kendilerini temize çıkaracak şekilde hareket ederler. Yani her zaman sütten çıkmış ak kaşık rolünü çok güzel oynarlar. Bunlar, güya Filistin bölgesini Müslümanlardan kurtarmak amacıyla Yezid döneminde böyle bir kıvılcım yakmak istemişlerse de başarılı olamamışlardır.[1988]

Endülüs'te Balay Hareketi

Hür b. Abdurrahman'ın Endülüs'te velayet görevini üstlenmesinden sonra Balay Kemnavi liderlik için harekete geçer.

el-Makarri'nin verdiği bilgiye göre, Arapların Endülüs'te üstünlük kazanmalarından sonra Hıristiyanların dağılmış olan birliklerini bir araya toplamak için harekete geçen ilk kişi Balay'dır. Balay ise İştavraş'ın Culayka halkındandır. Bu şahıs, H.98 (716 M) yılında Hür b. Abdurrahman döneminde Kurtuba'dan firar eder.

Balay kaçarken beraberinde birtakım Hıristiyanlar da kaçarlar. Birlikte Hür tarafından kendisine vekil olarak atanan kişiye saldırırlar ve onun elinde olan yerleri alırlar. Ancak Semh b. Malik (ra) Endülüs valiliğine atanınca, ordusunu hazırlayıp bölgede savaşmaya başlayacaktır. Ordusu ile Endülüs'ün kuzey taraflarına doğru yöneldi. Burada Hıristiyanlardan başkaldırmış olanlarla savaşa girişir. Böylece onları Istiryas bölgesinde dağlık bölgelere sığınmaya mecbur bırakır.[1989]

Ancak Fransa'nın Gall bölgesinde Toluşa savaşında Müslümanların bozguna uğramaları ve komutanları Semh b. Malik (ra)'in şehit düşmesi üzerine, Balay ve adamlarına böylece Gündoğmuş oldu. Ne kaçar kaçak, isyancı varsa hepsi Balay'ın etrafında birleşip Müslümanlar aleyhine güç oluşturdular.

Yalnız Abdurrahman el-Gafiki ki bu adam Toluşa savaşındaki yenilgiden sonra, ordu ile birlikte Endülüs'e tekrar dönmüş, buradaki halkın başına geçmiş ve yeni vali atanıncaya kadar burada göreve devam etmiştir. Endülüs'ün kuzeyindeki dağlara sığınan isyancıları bastırmaya çabalamıştır. Ancak Balay hareketi, Anbese b. Suhaym idaresinde (H.103–107/721 –725) büyük bir güç kazanmıştı. Balay, böylece Hıristiyanlık direniş gücünü oluşturdu ve Endülüs'te yeniden Hıristiyan devletinin diriltilmesini sağladı. Bu devletin temelinin ilk taşını koyan kişi oldu.

1988 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 180–181; Kıssatu'l-Hadara, 14/76–77
1989 Nefhu't-Tib, 4/350; Halil Samurayi, es-Sağru'l-Ala, s. 103; Muhammed, Zeytun, el-Muslimun Fi'l-Garbi ve'l-Endülüs, s. 197

Anbese döneminde Culayka halkı Balay'ın dâvetine olumlu cevap verdiler, Müslümanlar aleyhinde harekete geçtiler ve topraklarını Müslümanlara karşı savaşmaya başladılar. Gerçi ilk zamanda istedikleri başarıyı elde edememişlerse de, sonraki dönemlerin başarısı için ilk adımı atan ve ilk harcı koyan bunlar olmuşlardır.

Balay saldırılarını hep vur kaç taktiğiyle yürütüyordu. Daha çok da Müslümanların zayıf noktalarını yakaladığı zamanlarda saldırıya geçiyordu. Özellikle de H. 114 (732 M) yılında Balat denilen bölgede Müslümanların bozguna uğramaları ve şehit olana dek savaşı sürdürmeleri sırasında Balay saldırmaya kalkışmıştır.

Endülüs'te artık işler iyice zorlaşmıştı. En çok da Ebu'lHattab fitne hareketiyle Berberîlerin Kuzey Afrika'da isyana kalkışmaları üzerine durum ciddi bir hal almıştı. Böylece Müslümanlar İştaryus'tan çıkarıldılar. İstavrika halkı Müslümanlara üstünlük kazandılar ve onlara karşı savaşa geçtiler, Müslümanları yendiler. Nitekim kaynaklar, Lakova Donca denilen bu savaşa işaret etmektedirler. Müslümanlar bu bölge de bozguna uğradılar.

Balay, bundan sonra hemen harekete geçerek Müslümanların tamamını Culayka'dan çıkardı. Ancak dinlerinde samimi olmayan, müzebzep kişiler yani rüzgârın esişine göre yön değiştirenler derhal dinlerini değiştirip Hıristiyanlığa geçer oldular.

Hüseyin Munis'in tercihine göre bu savaş, H.133 (750 M) veya sonrasındaki tarihlerde gerçekleşmiştir. Balay ise, aynı yıl içerisinde, zafer elde ettikten az bir süre sonra vefat etmiştir. İşte bu olay, aslında kesin bir çizgi getirdi. Çünkü bu, İştaryus devletinin temellerinin atılmasını sağlamıştı. Müslümanların bundan sonra artık bir daha sarsamayacakları bir şekilde devletin temelini güçlendirmiş oldular.

Bu şekilde Balay hareketi, İspanya'da tarihsel bir ayırım çizgisi getirmişti. Çünkü bu bölge, zaten gerçekten tâ başından beri Hıristiyanların Müslümanlara karşı direnme gösterdikleri noktadır.[1990]

Ahila Hareketi

Ahila b. Gaytaşa, babasına ait olan Endülüs'teki varlığı yeniden ele geçirmek istedi. Tartuşa bölgesine bağlı Tarkona beldesine karşı isyan bayrağını çektiğini ilan etti. Semh b. Malik (ra) elHavlani, (H.100–102/718720 M) Ahila'ya karşı harekete geçti, bulunduğu beldeye boyun eğdirdi, buradaki isyan ateşini bastırdı.

İhtimaldir ki, Semh b. Malik (ra), H.101 (719 M) yılında Fransa'nın Gall

1990 Muhammed Abdullah Anan, Devletu'l-İslam Fi'l-Endülüs, s. 81–82; ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik, s. 185–187; Halil Samurayi, es-Sağru'l-Ala, s. 105–106;es-Seyyid Abdülaziz Salim, Tarihu'l-Müslimin ve Asaruhum Fi'l-Endülüs, s. 169

bölgesine harekete geçtiği sırada, yolu üzerinde bulunan bu bölgeye de saldırıp, bu tehlikeyi ortadan kaldırmıştır.

Yine anlaşıldığına göre bu olay da halife Yezid b. Abdülmelik döneminde meydana gelmiştir. Aslında Ahila hareketini önlemek için Semh b. Malik (ra) çok fazla zorlanmamıştır. Çünkü o, Ahila olayından çok daha büyük bir olayı önlemek için harekete geçmişti. Semh, sözkonusu isyan ateşini söndürmekle beraber, Haricîlere karşı müsamahakâr davranmaya başladı. Çünkü daha sonra isyancı Ahila'yı bağışlamış ve onu yerinde bırakmıştır.

Semh b. Malik, H.102 (720 M) tarihinde Toluşa savaşında şehit düşünce, Ahila yeniden isyan bayrağını çekti. Tarkona halkı Anbese b. Suhaym elKelbi'ye kaşı olan antlaşmalarını da bozdular. Fakat Semh'in yerine atanan yeni komutan ya da vali, şehit düşen komutan kadar toleranslı değildi. İlk görevi isyan ateşini yakanların ateşini söndürmek ve onları ortadan kaldırmak oldu. İsyancılar hangi deliğe sığınmışlarsa ve nerede saklanmışlarsa, hepsini bir bir yakalayıp cezalarını verdi, liderlerini de kısas yaptı.

Bu arada Ahila teslim olunca, Tulaytula'ya götürüldü, kendisine burada ikamet zorunluluğu getirildi. Bundan sonra Müslümanlar aleyhinde ayaklanma fırsatını bulamadı. Artık ülke içerden istikrar kazanmış, her tarafta güven sağlanmıştı.

Doğrusu Müslümanların Gall bölgesindeki Bortat dağlarına geçmeleri, geçerken de arkalarında birtakım düşman beldeler bırakmaları, durmadan fırsat bekleyen düşmana aradığını vermişti. Topladıkları güçlerle fatihlerin sultanını arkadan vurmayı başardılar.

Gerçi bazı isyancı gruplarını, örneğin Ahila'nın isyan hareketini bastırmışlar ise de, Müslümanların güçlerinin azaldığı bir sırada harekete geçmişler ve arkadan vurmuşlardır. Nitekim Balay isyan hareketi buna bir örnektir. Böylece yeniden gelişen Hıristiyanlık hareketi, İslâm'ın varlığına izin vermemiştir.[1991]

YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN İDARİ VE MALİ POLİTİKASI

Yezid b. Abdülmelik, halife Ömer b. Abdülaziz'in ölümünden sonra hilafet görevine getirilmişti. Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in devlet idaresindeki siyasetini oldukça az bir müddet aynen izledi. Daha sonra onun yolunu bıraktı, kendisi, kendisi için yeni bir yol çizdi. Bu yol, daha çok, Emevî hanedanına mensup önceki halifelerin çizgilerinde oluşan bir siyaset idi. İdari ve mali politikasını bu esaslar çerçevesinde götürüyordu.

1991 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 189–191

Ancak Ömer b. Abdülaziz'in uygulamada getirdiği kimi düzen ve yenilikleri terk etti. Özellikle mali konularda getirdiği yenilikleri uygulamadan kaldırdı.

Hatta kimi tarihçilere göre –ki İbn Esir bunlardan biridir Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in hayatta ve görevde iken yaptığı her işi, kendince yerinde bulmuyor, hemen hepsi ret ediyordu. Bundan ötürü başına çok yakın gelecekte bir şeylerin gelebileceğini, günah işlemiş olacağını hiç düşünmüyordu.

İmaduddin Halil, bu konuda, Yezid b. Abdülmelik dönemine ait olarak şöyle bir açıklama yapıyor: "Biz, Yezid'in, Ömer b. Abdülaziz tarafından uygulan her şeyi terk ettiğini, böyle bir şeyi amaçladığını söyleyecek değiliz. Çünkü her konuda öyle yapmamıştır. Sadece, bir kısmını kendince uygun bulmamış, onları uygulamadan kaldırmıştır.

İmaduddin Halil de bu sözleriyle İbn Esir ve onun gibi düşünenleri bir bakıma doğrulamış olmaktadır. Çünkü bu kimselerin söyledikleri hususlar, netice itibariyle büyük bir deneyimcinin bıraktığı mirastan yararlanmamaktır ve bu da sonunda yıkım getirmiştir. Halife Yezid'in, Ömer b. Abdülaziz'in bazı siyasi yönlerini, idaredeki etkin rolünü bir kenara bırakması, gerçek mânada bir gerilemeyi getirmiştir. Dahası uzağı görmesini önlemiş ve uygulaması gereken stratejiyi de kaybetmiştir."[1992]

İşin doğrusu, Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in yaptıklarını ret ile İbn Esir ile Yakubi'nin söylediklerine kurban gitmiş oluyor. Çünkü bunların ifadelerine göre, Yezid göreve gelir gelmez ilk iş olarak Ömer b. Abdülaziz tarafından atanmış olan tüm valileri görevlerinden almış. Çünkü Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in hilafetinden sonra göreve gelmekle onun hilafetinin gölgesinde varlığını yitirmiş, halife olarak ortalarda görünmüş olsa da, lezzet ve nefsi arzularına esir, oyun ve eğlenceye düşkün bir halife olarak görülür olmuştur. Habbe ve Sellame adlı cariyelerin tuzağına düşmüş, doğrudan devlet ve hükümet işleriyle ilgili hizmetlerle ilgilenmez olmuştur.

Birçok kaynakların da ele aldığı gibi, anlatılanların birazının da abartılı olmasının yanında, kendi nefsanî işleri peşinde koşturması sebebiyle, kendi varlığını pek gösterememiş, kişiliği kendi kişiliği ile Ömer b. Abdülaziz'in kişiliği arasında neredeyse görünemez olmuştur. Böylece Yezid iki kişinin siyaseti gerisinde kalmış oluyor.

Ömer b. Abdülaziz'de işin dinî yönü ve kendini Allah'ın emirlerine vermesi baskın geliyordu. Bu itibarla, onun döneminde bütün kurumlarda dinin ağırlığı ve İslâm'ın ruhu hâkimdi. Nitekim izlemiş olduğu devlet idaresindeki siyaset de bu merkezde idi. Kaldı ki Ömer b. Abdülaziz'in, devleti idare etmedeki yeterliliği,

1992 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 319; İbn Esir, el-Kâmil Fi't-Tarih, 3/272-273; İmaduddin Halil, Dirase Mukaveme, s. 290

kişilik ve ağırlığı, denetimi elinde bulundurması, olaylara hâkim olması bakımından da Yezid'i gölgede bırakacak bir durumdaydı.

Yezid b. Abdülmelik hakkında böyle söylerken, o tamamen devlet işlerini boş bırakmış da değildi. Gördüğümüz kadarıyla kendi döneminde meydana gelen birçok olayların önüne geçebilmiş ve birçok tehlikeleri de önleyebilmiştir. Ancak her şeye rağmen, Yezid kendini tamamen devlet hizmetlerine vermemiştir. Selefi Ömer b. Abdülaziz'in davrandığı gibi hareket etmemiştir. Yine de içte ve dışta olsun, devletini koruma adına elinden gelen çabayı, istenilen düzeyde olmasa da gösterebilmiştir.

Mesela; meydana gelen iç isyanları bastırabilmiş, bu noktada selefi Ömer b. Abdülaziz'in yolunu izlemiştir. İbn Tağriberdi diyor ki: Ömer b. Abdülaziz'den sonra Yezid, görevi devralınca, onun uyguladığı siyaseti genel olarak terk etmiştir. Daha sonra da, Ömer b. Abdülaziz tarafından atanmış olan valilerin bir kısmının görevlerine son vermiştir."

Tağriberdi, Yezid için böyle söylemekle birlikte, "Yezid, Ömer'in tüm uygulamalarını sil baştan yaptı ve tüm valilerini görevden aldı" dememiştir. Bu ifadelerden açıkça anlaşılan o ki Yezid, uzak görüşlü biri değildi, bu nedenle de uygun bir strateji uygulayamıyordu. Nitekim selefleri zamanında büyük fetihlere imza atıldığı halde, Yezid b. Abdülmelik döneminde böyle bir durum görülmemiştir.

Devlet için en önemli olan husus olarak, fetihler yoluyla değişik milletlerin İslâm toplumuna dâhil olmaları, değişik mezhep ve düşünce gruplarının bu toplum arasında yer alması, birçok değişikliklere de sebebiyet vermiştir. Bu nedenle devlete düşen görev, ümmet bütünlüğü içerisinde İslâm ümmetini korumak ve İslâm dinini yeni unsurlar arasında yaymak idi. Özellikle Ömer b. Abdülaziz döneminin en göze çarpan tarafı da işin bu yönüydü.

Ancak halife Yezid işin bu yöndeki önemini kavrayamadı. Bu nedenle de, Ömer b. Abdülaziz'in uygulamalarını bırakıp ondan önce geçen Ümeyyeoğullarının siyasetini izlemeye koyuldu. İslâmî fetihlere, yeni gelişmelere, iç çekişmelere yönelik istenilen mânada ağırlığını gösterememiştir. İslâm ümmeti arasında İslâmî yönden bir canlılık sağlayamamış, İslâmî hükümlerin uygulanması noktasında pek de varlık gösterememiştir.

Yezid'in bu siyaseti, Emevîoğulları devletinde görülen bir zaaf veya güçsüzlük nedeniyle değildi, ancak o, böyle bir merhalede nasıl adım atılması gerektiğini, ne gibi yenilikler yapması lazım geldiğini, ne türden değişikliklere gidilmesi icap ettiğini kavrayacak kapasitede değildi. Yezid, en fazla, Ömer b. Abdülaziz'den önceki seleflerinin yolunda yürümekte ısrar etti, Ömer'in uygulamalarını umursamadı. Hatta uygulamalarıyla giderek devleti uçuruma doğru yuvarlıyordu. İşin bu yönü

Yezid döneminde açık olarak pek görülememiş ise de, sonraki dönemlerde bu durum kendisini hissettirmiştir.[1993]

Devlet İdaresinde Yezid'in Önemli Özellikleri

Kesin kararlı olması: Yezid b. Abdülmelik, kimi iç kargaşalarda olsun, dış olaylarla alakalı olsun, hepsinin üzerlerine kararlılıkla giderdi. Kararlı idi, özellikle iç isyanları batırmada kimsenin gözünün yaşına bakmazdı. Nitekim İbn Mühelleb hareketini bu şekilde önlemiştir. Kaldı ki Türklerden ve Maveraünnehir'in yani Orta Asya bölgesindeki Ceyhun çevresindeki toplumların, Hazar denizi ve Ermenistan bölgelerindeki karşıt hareketlerin bastırılmasında ve önlenmesinde kesin kararlılıkla işin üzerine gidip, bunlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmiştir.

Çok çevik olarak hareket etmesi ve yumuşaklık taraftarı olması: Yezid'in bu ko- nudaki örneğini, Akfan ve adamlarına karşı uyguladığı siyasette görmekteyiz. Çünkü bir Haricî olan ve Haruriye bölgesinde faaliyet gösteren Akfan ve adamlarının hare- ketinin, Yezid'in kendilerine yumuşak davranması yüzünden isyana dönüşmeden anlaşmayla sonuçlanması da yine onun uyguladığı siyasetten kaynaklanıyordu. Nitekim İbn Mühelleb karşısında Kûfe halkına karşı takındığı yumuşak tavır da, Kûfelilerin Yezid'in yanında yer almasını sağlamıştır.

Gerçekçi olarak hareket etmesi: Mesela Berberî toplumunun, kendi Emirleri olan Yezid b. Ebu Müslim'i öldürüp, neden öldürdüklerine ilişkin gerekçelerini halifeye bildirmeleri üzerine, Yezid, bunu olumlu karşılamış ve öldürülen Emir'in yerine bir başkasını görevlendirmişti.

Olay şu şekilde gelişmiştir, H. 102 (720 M) yılında, Yezid b. Ebu Müslim, Afrika bölgesi valisi iken, bölge halkı tarafından öldürülür. Çünkü vali, halka, özellikle de bölgede İslâm dinini kabul eden yerleşik halka Haccac b. Yusuf 'un uyguladığı zorbalık siyasetini uyguluyor, onlara zulüm ve haksızlık yapıyordu. Bunların çoğunluğunu da zimmet ehli oluşturuyordu, kimisi Irak'ta teslim alınan zimmet ehli olan kimselerdi. Vali Yezid bunlar üzerinde baskı kurar, kendi bölgelerine dönmelerini ister, altından kalkamayacakları ağır vergiler yükler. Oysa adamlar Müslüman değiller ve zimmet ehlidirler. Hatta kimisi İslâm dinini kabul ettiği halde, vali onlar üzerinde de aynı baskıcı tutumunu devam ettirmişti.

Bu zulüm ve haksızlığa dayanamayan halk, kurdukları bir tuzak sonucu, valileri olan Yezid b. Ebu Müslim'i öldürürler. Başlarına da, Ensar'ın azatlı kölesi olan ve daha önce onun emri altında bulunan Muhammed b. Yezid'i geçirirler. Yezid b. Abdülmelik'e de, "Biz, valimizi öldürdük ama sana verdiğimiz itaat sözünün dışına

1993 Tarihul Yakubi, 2/319; ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 322–323; İmaduddin Halil, Dirase Mukaveme, s. 304

çıkmış ve çıkacak değiliz. Fakat Yezid b. Ebu Müslim, bize hayal edemeyeceğiniz derecede işkence ve azap etti, bize yaptığı işkenceden ne Allah razı olur, ne de Müslümanlar. İşte biz de bu nedenle onu öldürdük, bize yeni valini gönder" diye yazdılar.

Yezid b. Abdülmelik de onlara, "Ben de, Yezid b. Ebu Müslim'in uygulamalarından asla memnun kalmadım" diye yazar ve Muhammed b. Yezid'i Afrika valiliği görevini de onaylar. İşte Yezid'in bu tavrı, devletinde meydana gelebilecek problemlerin çözümünde izlediği en güzel bir yol idi. Sonra da bölge halkına, onları memnun edebilecek şekilde birçok mali yardımda bulunmuştur.[1994]

Devlet Sınırları İçerisindeki Vilayetleri İdare Etmede İzlediği Siyaset

Yezid b. Abdülmelik, bu konuda Emevî halifelerinin izlediği siyaseti uygulamıştır. Valilerin idaresi altındaki tüm bölgelerin, tasarruf yetkisini tamamen onlara bırakmış, kendi karar ve hizmetlerinde bağımsızlık sağlamıştır. Hatta kimi vilayetleri birleştirip bir tek valinin emrine vermiştir. Nitekim Mekke ve Medine böyledir. Hatta Irak bölgesi de böyledir. Başka bölgeleri de ıraktaki valinin denetimine bırakmıştır. Örneğin Irak bölgesini önceleri Mesleme b. Abdülmelik'in emrine, daha sonra ise Ömer b. Hubeyre'nin emrine vermiştir. Bütün doğru bölgesi idaresini bu kişiye bırakmıştır. Nitekim Abdulvahid enNasri'ye de Mekke, Medine ve Taif bölgelerinin idaresini vermiştir.

Endülüs bölgesi idaresini de Afrika bölgesi valiliği emrine bırakmıştır. Mısır ve Medine dışında, bölgeler üzerinde mali ve idari bakımdan bir ayırıma gitmemiştir. Yezid b. Abdülmelik, Mısır haracını toplamak için bu bölgeye Usame b. Zeyd'i görevlendirmiştir. Bunun dışındaki bölgelerde ise, buraların hem idaresini ve hem maliyesini, gelir ve gider düzenlenmesini tamamen bölge valilerine terk etmiştir. Ancak elimizde bu söylenenleri belgeleyebileceğimiz bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak eldeki belgelere göre, genel anlamda birtakım yöneticilerin, kadıların, haraç ve sadaka toplayacak görevlilerin hizmetle görevlendirildiği bir gerçektir.

Böylece vilayetler ya da eyaletler diyebileceğimiz bu bölgeler, âdeta halife adına genel vali gibi hareket ediyorlardı. Çünkü buradaki yetkili kişi, halifenin sahip olduğu haklara sahip bulunuyordu. Kaldı ki bunlar, gerek gördüklerinde bölgelere müdahalede bulunuluyorlardı. Örneğin; Doğu Eyaleti tamamen elinde bulunan İbn Hubeyre, Horasan'a vali olarak el-Haraşi'yi atayabiliyordu.

Bu devletin idari konudaki belirgin özelliği, azatlı kölelere, hizmetlerinde ve başarılarında ilerlemeleri konusunda kendilerine fırsat ve imkân tanınmasıydı, daha önemli görevlere getirilmeleri de sağlanıyordu.

Yezid b. Abdülmelik, azatlı köleleri devlet işlerinde görevlendirmede ve istihdam

1994 Tarihu't-Taberi, 7/522; ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 324

etmekte, Ömer b. Abdülaziz'in sürdürdüğü siyaseti devam ettiriyordu. Özellikle de kadıların tayininde bu uygulamayı yapıyordu. Nitekim Mısır kadılığına Abdullah b. Yezid b. Huzamer el-Sağani'yi atamıştı. Bu, azatlı bir köleydi. Yezid, ayrıca tıpkı Ömer b. Abdülaziz gibi, zimmîlere devlet idaresinde görev vermezdi.[1995]

Yezid B. Abdülmelik'in En Tanınmış Valileri

Medine valisi, Abdurrahman b. Dahhak; Mekke valisi, Abdülaziz b. Abdullah b. Halid b. Useyd; Kûfe valisi, Muhammed b. Amr ZuŞame gibi isimlerden oluşmaktaydı. Kûfe'ye kadı olarak elKasım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mesud; Basra'ya Abdülmelik b. Bişr b. Mervan; Horasan'a, Said b. Abdülaziz'i tayin etmişti. Ki bu sonuncusu Huzeyne adıyla tanınmıştır. Mısır'da Usame b. Yezid'i tayin etmiştir.[1996]

Yezid b. Abdülmelik'in Mali Siyaseti

Ömer b. Abdülaziz'in, hilafet makamına geçtikten sonra mali konulardaki izlediği siyaset, tamamen İslâm esasları üzerinde idi. Ömer b. Abdülaziz'in yapmış olduğu ıslahat ve iyileştirme politikalarını Yezid de kendi döneminde uygulamaya devam etmiştir.

Acaba Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in uygulamalarından ne miktarda sapmıştır ve ne yapmıştır?

Bilinmelidir ki Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in mali uygulamalarını tıpa tıp uygulamış değildir. Daha çok, Ömer b. Abdülaziz öncesi Emevî seleflerinin izlediği yolu izlemiştir. Yezid, daha çok devlet hazinesi noktasında Ömer b. Abdülaziz'in yolunu izlemiştir. Bu nedenle devlet hazinesi konusunda daha titiz ve daha sıkı bir siyaset gütmüştür. Mesela Yezid de tıpkı Ömer b. Abdülaziz gibi haraç malı olan toprakların satılmasına yasak getirmiştir. Gelir ve giderlerin denetimini daha sıkı tutmuş, herhangi bir mali harcamada görülen bir eksiklik durumunda ilgililer üzerinde büyük baskı uygulamıştır.

Yapılan savaşlarla ilgili gerekli olan harcamalar için, özellikle doğuda Türklerle benzeri birtakım toplumlara karşı girişilen hareketlerde savaş harcamaları için elinden ne geldiyse yapmıştır.

Kuzeyde Ermenilerle, Hazarlılarla, Rumlarla, batıda ise Frenklerle savaşmış, bu konuda askeri harcamalardan hiç kaçınmamıştır. İçte de İbn Mühelleb ve benzerlerine karşı sürdürülen isyanları önlemek için de harcamada kısıntıya gitmemiştir.

Yezid, kendi nefsine ve kendi adına yapacağı mali harcamalarda Ömer b.

1995 Muhammed Kürt Ali, el-İdaretu'l-İslamiyye, s. 95–96; ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 328–333; Belazuri, Ensabu'l-Eşraf, 5/111

1996 Tarihu't-Taberi, 7/522

Abdülaziz'i örnek almamış, onun gibi sade bir hayat sürdürmeyi hiç düşünmemiştir. Mesela; Yezid b. Abdülmelik, Mekke'deki valisine, iki şarkıcı kadın için yol boyunca onlara refakatçi tayin etmesini, emrine ihtiyaç duyacakları kadar mali imkân sunulmasını, hatta yol buyunca onlar için yapılacak harcama için bin dinar verilmesini, bu kadınlardan güzel şarkılar dinleyebilmesi için bunun gerekli olduğu emrini verir.

Oysa Ömer b. Abdülaziz, kendisinin Medine valisi olan İbn Hazm'ı ve Yemen valisini aşırı harcama ve israflarından ötürü hesaba çekmiş, aşırı mum ve kâğıt kullanımının önüne geçmediklerinden ötürü uyarmıştır.

Oysa Yezid b. Abdülmelik daha çok hazineyi doldurup, gelen bu paraları savaşan askerler ve hizmet için kullanırdı. Yezid'in dünya malına olan düşkünlüğünü, İbn Kesir'in şu rivayetinden öğrenelim.

Ömer b. Velid b. Abdülmelik b. Mervan, halife Ömer b. Abdülaziz'i, Müslümanlara ait olan malın, Beytülmaldeki varlığın arasında yer alan en değerli şeyleri, inci, mücevher ve değerli taşları kendi adına alıp, kendisine ait olan evindeki iki odasında tuttuğunu yaymaya başlar. Bunun üzerine Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in eşi ve kendisinin de kız kardeşi olan Fatıma'ya haber gönderip o mal varlıklarının nerede saklı olduğunu sorar. Fatıma da, kardeşi Yezid'e, "Eşim Ömer, devlete ve millete ait olan bir çöpü bile evde bırakmamıştır" diye cevap gönderir.

Bu cevaptan tatmin olmayan Yezid, doğruca kız kardeşi Fatıma'nın yani enistesi Ömer b. Abdülaziz'in evine gider ve doğruca, değerli eşyanın saklı olduğu iki oda diye belirtilen odalara yönelir. Çünkü o, odaları, ona Ömer b. Velid b. Abdülmelik tarif etmişti. Yezid bu iki odada araştırma yapacak ve Ömer b. Velid'in iftira olarak söylediği şeyleri güya bulacaktı. Kaldı ki Ömer b. Velid de beraberindeydi. Yezid, içeri girer girmez ilk iş olarak söylenen iki odaya girer ve fakat içerisinin bomboş olduğunu görür.

Oysa sözkonusu iki oda, Ömer b. Abdülaziz'in ibadet etmek için kendisine tahsis ettiği odalarmış. Bu iki odadan birisinde tek başına inzivaya çekilir, burada Rabbine ibadet eder, dini ve dünyası ile ilgili yaptıklarının muhasebesini yapar. İkincisi ise, geceleyin orada, çocuklarından ayrı olarak ibadet etmesi için ayırdığı bir odadır. Yezid bu hali görünce, ağlamaya başlar. Ömer b. Velid de, bu durum karşısında mahcup bir vaziyette, başı eğik olarak çıkar.

İşte Ömer b. Abdülaziz'in mali politikası ile Yezid b. Abdülmelik'in mali idaresi arasındaki fark budur.[1997]

Haraç: Yezid haraç konusuna pek önem verirdi. Ömer b. Abdülaziz birçok mali konuda değişiklik yaptığı gibi, haraç konusunda da bir kısım iyileştirmelere ve dü-

1997 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 416–420

zenlemelere gitmek istiyordu. Nitekim Yezid de, onun bu gibi hizmetlerini devam etmek istemekle beraber, işin içine hırs ve nefsani arzular da girdi. Çünkü Yezid'in bir tek hedefi vardı, o da her ne olursa olsun, gelirleri artırmaktı. Bu nedenle Yezid b. Abdülmelik halk üzerinde baskıcı uygulamalara girişmiş, özellikle haraç verenler üzerinde daha çok baskıcı bir tutum izlemiştir. Nitekim haraç verebilme gücünde olmayanlardan bile haraç almaya kalkışmıştır.[1998]

Vergiler: Yezid, tüm yaptığı işlerin İslâm'a uyup uymamasına bakmazdı. Hatta Ömer b. Abdülaziz tarafından kaldırılan birçok vergileri yeniden uygulamaya geçirdi. Bunun yanında yeni vergi türleri de koydu. Hatta Ömer b. Abdülaziz döneminden önce bu konuda ne gibi uygulamalar var idiyse, onlara yeniden hayatiyet kazandırdı. Tek amacı, hazineyi kendi adına doldurmaktı. Bu konuda yapılan uygulamanın meşru olup olmaması onu ilgilendirmezdi.[1999]

Bağışlar: Yezid b. Abdülmelik siyaseti gereği amacına ulaşabilmek adına, kendisine hizmet edenlerin hepsine çok bonkör davranırdı. Onun için Ebu Bekir, Ömer (rma) dönemlerinde getirilen uygulamaların bir anlamı yoktu. O yapacağı bahşişi adalet ölçülerine göre değil, kendisine hizmet edenlere göre değerlendirirdi. Zaten Yezid b. Abdülmelik, kendisinden önceki Emevî hanedanına mensup halifeler Ömer b. Abdülaziz dışında hepsi nasıl ki Raşit Halifelerin uygulamalarını terk etmişlerse, o da onların uygulamalarına dönmüştür. Bazen bunun alanını oldukça daraltıyordu, kimi zaman da bir başka uygulamaya geçiyordu. İstediklerinden fazla almaya, istediklerinden hiç almamaya, kimisine dilediği kadar bağışlamaya, kimisine de hiç vermemeye kadar gidebiliyordu.

İşte bu davranış sebebiyle Müslüman halk giderek seslerini yükseltmek suretiyle şikâyetlerini artırıyorlardı. Oysa bağış yoluyla gelen yardımlar tamamen Müslüman yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılması gereken mallardı. Ama Yezid bunu uygulamadı.[2000]

İkta: Bu, yarıcı usulüyle toprağı kullanmak, devletin, gelirinden yararlanmak üzere, belli ölçüler dairesinde toprak sahiplerine işlenmek üzere verdiği toprak demektir.

Yezid, bu konuda da yine seleflerinin uygulamasını hayata geçirdi. Özellikle yazlık mevsimlerde kullanılan toprakları genel olarak kendi ailesi ve yakın çevresine tahsis etti, kendisine hizmet eden devlet adamlarının emrine verdi.

İşte Yezid bu ve benzeri konularda Ömer b. Abdülaziz'in uygulamalarını terk etmiştir.

1998 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 437
1999 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 448
2000 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 233, 454

Yezid b. Abdülmelik Döneminde Fetihler

Ömer b. Abdülaziz'in hilafeti döneminde meydana gelen huzur ve istikrardan sonra, işler biraz olsun rayına girmişti. İşte Yezid, bundan da yararlanarak birtakım fetih hareketlerine girişmişti. Bunlardan bir kısmını şöylece sıralayabiliriz:

Maveraünnehir beldelerindeki fetihler: Ömer b. Abdülaziz, Maveraünnehir beldelerine yönelik fetihlerini durdurmuştu. Ömer b. Abdülaziz, Horasan valisi olan Abdurrahman İbn Nuaym'a, bu durdurma emrini vermişti. O da, "Müslümanların buna yanaşmadıklarını ve Horasan'ın en büyük kentlerinden olan Başkent Merv'e karşı bir şey yapamayacaklarını, söylediklerini iletir. Konu ile ilgili durumu bir yazıyla da halifeye iletir. Halife Ömer b. Abdülaziz de valisine şöyle yazar:

"Allah'ım! Ben üzerime düşeni yaptım. Artık Müslümanlar gazaya gitmek istemiyorlar. Allah'ın fetih olarak onlara nasip ettiği yerler onlara yeterlidir."

Bu değişikliğin sebebi, bir idareci olarak Ömer b. Abdülaziz, vatandaşları adına büyük bir sorumluluk taşımasıdır. Çünkü o, İslâm'ın yayılmasını genel olarak silah zoruyla değil, güzel öğütlerle ve hikmetli yaklaşım suretiyle kazanmayı istiyordu. Bu da, Maveraünnehir bölgesinde bulunan kralları İslâm'a dâvet etme yolu idi. Fitne ehline karşı sabretmeyi ve işleri adaletle çözümlemeyi istiyordu. Çünkü görünürde onların Müslüman olmaları hasebiyle, baskıcı bir yöntemle tutma yerine onların gönüllerini kazanmak yoluyla bir uygulamaya geçmişti.

İşte bu düşünce, Ömer b. Abdülaziz'in Horasan bölge valisi elCerrah'ı görevden alıp yerine Abdurrahman b. Nuaym'ı getirmeye yöneltti. Çünkü Abdurrahman sertlik değil, yumuşaklık taraftarıydı. Bu, uygulamanın, bazı kralların İslâm'ı kabullenmesinde ve bölge halklarının Müslüman olmaları yönünde olumlu bir etkisi olduğu gibi, bir başka Müslüman grubun ayrılmalarına ve bölünmelerine de yol açtı.

Bölgedeki Suğdlular, Müslümanların sultanına saldırdılar. Türkler de beldede saldırılara geçtiler ve Suğdlularla yardımlaştılar. Bütün bu olaylar Abdurrahman b. Nuaym el-Gamidi'nin bölge valisi olduğu ve Ömer b. Abdülaziz'in de halifeliği döneminde (H.100–102/718720 M) meydana gelmiştir. Bu durum, Said b. Abdülaziz'in (102–103/720–721) velayeti zamanına kadar devam etti.

Said b. Abdülaziz, halife Yezid tarafından Horasan valiliğine atanmıştır. Bölgedeki fitne ve isyan olaylarının önlenmesi göreviyle Said bölgeye gelmişti. Suğdlularla Türkler birbirleriyle yardımlaşmalarını sürdürüyor ve Müslümanlar aleyhinde hareketlerini devam ettiriyorlardı.

Yeni vali, bölgedeki farklı din önderlerini ve bölgede söz sahiplerini her ne kadar sürdüğü yumuşaklık siyaseti ile yanına çekmeye çalışmış ise de, Maveraünnehir

bölgesindeki büyük şehirlerin halkları konumlarını aynen sürdürüyorlardı. Bu da, vergi vermeme ve İslâmî hükümetin verdiği emirleri uygulamama gibi konulardı. Çünkü Ömer b. Abdülaziz, bölge Müslüman olunca, onlardan haraç alınmasını kaldırmıştı. Oysa Yezid göreve gelince, bölge Müslüman da olsalar, onları vergiye, haraç vermeye tâbi tuttu.

Halife Yezid, bölgeye gönderdiği vergi memurları yoluyla halk üzerinde baskı uyguluyor ve zorla onlardan vergi topluyordu. Bu baskıcı yöntem bölge halkını, sözlerini ve ahitlerini bozmaya götürdü. Örneğin Suğdlular, Fergana, Keş ve Nesef gibi bölge halkları bu uygulamaya karşı duran beldelerdi. Hatta bu baskıcı tutum sonunda, bölge halklarının birçoğu İslâm dinin terk ettiler.

Bu durum karşısında Said b. Abdülaziz, akınlarını ve gazvelerini Suğd ve Türklerin bölgelerine yönlendirdi. Said, bu isyancıları bastırabilecek güce sahipti. Özellikle Abgur kalesine sığınmış olan Suğdluların üzerine saldırıya geçti.[2001]

Said, Keş bölgesi ahalisiyle barış antlaşması yaptı, Taharistan ile savaştı, Hazarlılarla sulh yaptı ve isyancı hareketleri bastırma gücünü ortaya koydu. Said b. Abdülaziz el-Haraşi Merv şehrine geri döndü, bu arada Suğdlulara ait tüm kaleleri fethetti. Böylece onları, ister barış yoluyla olsun, ister zor kullanılmak suretiyle olsun hepsini, peş peşe sürdürdüğü savaşlar neticesinde itaat altına aldı. Bunlar (H.103–104/721722 M) yılında gerçekleşti. Böylece Müslümanlar yeniden bu bölge üzerindeki hâkimiyetlerini kurdular.

Vali Said, bölgede gücü eline geçirince, tıpkı Yezid b. Abdülmelik gibi halk üzerinde baskıcı bir tutum sürdürdü. Mevaliler, Süleyman b. EbusSırri komutasındaki orduya katılarak bunlarla birlikte hareket ettiler. Nitekim Buhara, Harzem ve Şuvman halkları da, Semerkant Emiri olan Gorak'ı açık bir şekilde desteklediler.

Ancak Said b. Abdülaziz'in Müslümanlar lehine oluşturmuş olduğu güç ve kazandığı fetih, Maveraünnehir bölgesinde pek fazla tutunamamıştır. Artık Müslümanlar bundan böyle saldırı durumundan savunma durumunda kalmışlardır. Bu durum, Said elKilabi'nin Horasan valiliği (H.104–106/722724 M) yılları arasında olmuştur. En son olarak H.105 (725 M) yılında Türklere karşı savaşmış ve fakat hiçbir yeri fethedemeden tekrar yerlerine dönmüşlerdir. Aksine Türkler, Said elKilabi'nin ordusunun peşine düşmüşler, Said ordusuyla birlikte Ceyhun nehrini geçerken, burada ona yetişmişlerdir.

İşte bu akın, halife Yezid b. Abdülmelik döneminde gerçekleşen son akın olmuştur. Gerçi bu akın, yeni birtakım kazanımlar elde edemese de, görünürde başarılı bir akın gibi görülmektedir. Ancak Türklerin Müslümanların peşine

2001 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 235–237; Mucemu'l-Buldan, 5/112, 116; Tarihu Halife, s. 320; Şükri Faysal,

takılmaları ve onları izlemeleri, Türklerin onlar aleyhine bir güç elde etme peşinde olduklarını göstermektedir. Çünkü bu durum, onların, Müslümanların Maveraünnehir'deki güçsüzlüklerinden yararlanarak onlar üzerinde baskı kurmak niyetinde olduklarını göstermektedir. Onlar, Müslümanları geldikleri yere gitmeye mecbur bırakmaya çalışmışlardır[2002]

Ermenistan Bölgesindeki Fetihler: Yezid b. Abdülmelik döneminde sınır bölgelerinde askeri akınlar yapılmaya yeniden başlandı. Nitekim Taberani ve daha başkaları da Türklerin H.103 (721 M) yılında Türklerin idaresindeki bir baskın hareketinin, Ermenistan bölgesine yakın olan Babu'lEbvab denilen yere yakın olan Lan beldelerine doğru yapıldığına işaret etmektedirler. O zaman Ermenistan Emiri olan Muallâk b. Saffar elBehrani'nin geri püskürttüğü baskındı. Ki bu zat, Hazar üzerine akın yapmakla görevlendirilmişti.

Emir Muallâk b. Saffar, aynı yılın Ramazan ayında MercilHicara denilen yerde onlarla karşılaşır. Kış da iyiden iyiye varlığını göstermişti. Savaş başladı, fakat Müslümanlar bozguna uğradılar, epeyce can kaybı verdiler. Hazarlılar, İslâm ordusunu ele geçirdiler, ellerinde ne var ve ne yoksa hepsini aldılar. Müslümanların bu hezimeti, Hazarlar eliyle Ermenistan bölgesinde H. 103 (721 M) yılına rastlar. Ki bunlar Kokaz[2003] ve Türklerden oluşan bir milletti.

Böylece Ermenistan sınırına doğru gidiyorlardı, baskınları çok feci olmuştu. Halife Yezid'in Cerrah b. Abdullah elHikemi'yi Azerbaycan ve Ermenistan bölgesine atadığı sırada buralara saldırmışlardır. Bu olay H.104 (722 M) senesinde vuku bulmuştur. Halife, valisine bu bölge üzerindeki aykırı seslerin ve hareketlerin önlenmesini istemiş, bölge için büyük bir askeri güç hazırlamıştır.

Bütün bu olaylar, halifenin Ermenistan ve bölge sınırları üzerinde ciddi mânada bir harekâta girişmeye kararlı olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu arada mevcut İslâm beldelerindeki askeri gücü de takviye etmekten geri durmuyordu. Önceden ele geçirilmiş olan topraklar üzerinde aykırı seslerin çıkmaması için, bu yerleri boş bırakmıyordu. Yeni bir yeri elde edeceğiz derken, tekrar eski yerlerle yeniden bir savaş meydana gelmesini istemiyordu.

Cerrah, ordusu ile beraber Ermenistan'a kadar yol aldı ve Ran bölgesinde yer alan Berzaa'da konuşlandı. Burada biraz olsun, ordusunu dinlendirmek istemişti. Çünkü ordu tâ Suriye'den buraya kadar yürüyerek yol gelmişti. Böylece hem askerleri dinlensin, hem de kendisi, nasıl bir taktik uygulayacaksa ona göre saflarını düzenlesin diye bu noktada askere mola verir.

2002 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 250–257; İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih

2003 Gagavuz olsa gerek –çeviren-

Cerrah, henüz bu noktada iken, daha önce istila ile ele geçirdikleri İslâmî beldelerden irtidat hareketlerinin baş gösterdiği haberi gelir. Bunun üzerine derhal geri döndüler ve gelip Babul-Ebvab denilen yerde konuşlandılar. Cerrah, ordusuna kısa bir süre dinlenme verdikten hemen sonra, H.104 (724 M) yılında Hazar'a doğru harekete geçti. Burada kerr nehrini geçerek, Şirvan bölgesine geldi. Buradan da Semur nehrini geçip Babu'l-Ebvab şehrine yöneldi.

Cerrah, yol boyunca kendisi için gerekli olabilecek tüm ihtiyat tedbirlerini de almıştı. Belli yerlere timlerini yönlendirmiş ve öncü güçlerini de ordudan önce bilgi toplamak üzere harekete geçirmişti. Ordu BabulEbvab denilen kente geldiğinde kentin boşaldığını görür. Bunun üzerine küçük çaptaki askeri güçlerini yakın çevrelere dağıtır. Böylece zafer ve başarı elde ederler, birçok ganimet kazanırlar.

Ordu komutanı Cerrah, dağıtmış olduğu küçük çaptaki askeri kuvvetlerinin toplanıp bir araya gelmesinden sonra 20 bin kişiden oluşan ordusu ile olduğu noktadan harekete geçer ve Ran nehrine kadar gelir, burada konuşlar. Burası, BabulEbvab[2004] kentine yaklaşık altı fersahlık bir uzaklıkta bulunuyordu. Daha önceden belirlemiş oldukları hedefe gitmek üzere, çevreye dağılmış olan küçük askeri timler de gelip orduya katıldılar. Böylece 25 bin kişilik bir İslâm ordusu meydana gelmişti.

Anlaşılan o ki, Müslümanların bu güçleri, yapmış oldukları akınlar ve elde ettikleri başarılar, Hazar halkını karşı harekete geçirmeye sevk etti. Hazarlılar, krallarının Narstik b. Hakan adındaki oğlu komutasında 40 bin kişilik bir ordu ile harekete geçtiler. Bu ordu da gelip Ran Nehri çevresinde konuşlandı. Yıl H. 104 (724 M) idi. İki taraf arasında çok çetin bir çarpışma baş gösterdi. Müslümanlar savaşı kazandılar, Hazarlılar kaybettiler. Birçokları öldürüldü, birçoğu da esir alındı. Müslümanlar, Hazar ordusunda ne varsa hepsini ganimet olarak ele geçirdiler. Artık bu olaydan sonra bölgedeki düşman güçler en azından başkaldırmaya cesaret edemediler.

Komutan Cerrah, Hazar bölgesindeki tüm şehirleri ve kaleleri almaya başladı. Bu arada Rastak Yezuva ve Blencer kalesi H.104 (724 M) yılında ele geçirildi. Burada savaş, Müslümanlarla daha önce antlaşmalı olanlar lehinde gerçekleşti. Elde edilen ganimetlerden en büyük pay süvari olanlara verildi ki bu, her biri için 300 dinardan oluşuyordu.

Ancak Blencer kalesi idarecisi, kavminden oluşan 50 kişiyle kaçmayı başardı. Ordu komutanı, kaçan liderin eşini, çocuklarını, hizmetçilerini aldı, onlara güvence verdi, onları kaçan liderlerine iade etti ve ona da güvence verdi, onun kalesini, mal

2004 Babul-Ebvab: Servan bölgesinde bulunan en büyük liman kentidir. Kazvin'deki limanlar içerisinde en önemli ve en güzeliydi.

varlığını ve ailesini iade etti. Böylece, onun, o bölgede, İslâm düşmanları aleyhine olmak üzere Müslümanların gözü ve kulağı olmasını sağladı. Böylece Blencer kalesinin fethi gerçekten apaçık bir fetih oldu. Kaldı ki, bunun çok güzel sonuçları da doğdu.

Cerrah bundan sonra Vebender kalesine yöneldi. Kale halkıyla barış antlaşması yaptı. Cerrah, Hazarlıların, Blencer kalesindeki adamlarına karşı yeniden harekete geçtiklerini öğrendikten sonra Şeka'ya geri döndü. Cerrah Şeka'ya geldikten sonra halife Yezid b. Abdülmelik'e, fethettiği yerlere dair bilgi içeren bir mektup yazdı. Bu mektubunda, Hazarlıların yeniden aleyhte harekete geçtiklerini de belirtti ve aynı zamanda yardım istedi. Halife, ona yardım sözünü verdi, fakat Yezid, Cerrah'a istediği yardımı gönderemeden ecel ona yetişti.

Hişam, göreve geldikten sonra, Yezid'in bıraktıklarını tamamlamakla işe başladı ve Cerrah'ı Ermenistan bölgesi valiliğine atadığı gibi, ona istediği yardımı da gönderdi. O da böylece İslâm beldelerinden düşmanları sürüp çıkardı.[2005]

Rum-Bizans Topraklarındaki Fetihler: Halife Yezid döneminde Rumlara karşı, sınırları güçlendirmek ve sınır bölgelerini takviye etmek, buraları savunmak için askeri çabalar en üst düzeyde idi. Kara yoluyla yapılan savaşlar genelde kışlık ve yazlık askeri akınlarla devam ediyordu. Bu esnada küçük Asya'ya yönelik fetih hareketi sona ermişti. Deniz yoluyla sürdürülen savaşlar Afrika üzerinden Akdeniz yoluyla yapılıyordu. Ancak Yezid döneminde, Bizans'a yönelik olan askeri akınlar, öyle büyük çapta olan akınlar değildi. Keza, Bizans'ın başkenti olan Kostantiniye'yi ele geçirme konusunda da büyük çapta bir gayret gösterilememişti. Yaz ve kış olarak bu mevsimlerde genelde yapılan akınlar, Küçük Asya'ya yönelik olan akınlardı ve bu bölgeye yapılan akınlar da genelde başarılı geçiyordu. Bu esnada daha çok Ermenistan bölgelerinde bulunan birçok yerleşim merkezi ele geçirilmişti.[2006]

Orta Akdeniz'de Cihad: Yezid b. Abdülmelik döneminde Afrika bölgelerinde görev yapan valiler, daha önce geçen seleflerinin yolunu izlediler. Ki bunlar da genelde Kuzey Afrika bölgesinde görev ve hizmet veren Emirlerden oluşuyordu. Nitekim Afrika bölgesi Emiri olan Yezid b. Ebu Müslim (H.101–102/719720 M), Sıkılıye adasındaki gazve ile ilgilendi. Bu, hicri 101 (719 M) senesinde idi. Yine sözkonusu bu Emir tarafından H.102 (720 M) senesinde Muhammed b. Evs elEnsari, deniz savaşı için görevlendirildi ve bu kişi de Sıkılıye adası üzerine yürüdü. Nihayet ordu birçok ganimetlerle zafer kazanmış olarak salimen döndü.

Afrika Emirinin özellikle Sıkılıye adası üzerinde yoğunlaşma nedeni, Rum toplumu açısından bu adanın büyük bir öneme haiz olmasındandı. Çünkü böylece

2005 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 267–274; Tarihu İbn Haldun, 3/84
2006 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 276

Bizans için en önemli bir vurucu nokta olan bu adanın ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu ada alınmalıydı ki, Bizanslılar burada kümelenip Afrika üzerine saldırıya geçmesinler ve Afrika sahillerini tehdit edemesinler. İşte bu açıdan Sıkıliye adasının ele geçirilmesi gerekiyordu ve öyle de oldu.

Beşir b. Safvan'ın Afrika bölgesi valiliğine getirilmesine gelince (H.102–109/720727 M), bu dönem ağırlıklı ve yoğun olarak deniz savaşlarının sürdürüldüğü bir dönemdi. Bu dönemde Sardunya, Korsika ve Sıkıliye adaları üzerine akınlar yapıldı. Bu zatın dönemi, İslâm Deniz savaşı tarihi açısından oldukça önemli ve çok parlak olan bir dönemdi. Çünkü Beşir b. Safvan dönemi Hicri II. asrın başından itibaren fütüvvet merhalesine ulaştı.

Bu olay, Müslümanlar tarafından İspanya'nın doğu sahillerinin istila edilmesinden sonra gerçekleşmişti. Bunlar, savaşlarını genelde yıllık programlar ve periyotlar dâhilinde yapar ve yaklaşık olarak da Rumların yoğunlaşma imkânlarının olabileceği yerlere yakın olan bölgeler seçerlerdi. Böylece Rumlara gözdağı vermek, onları moral bakımından çökertmek, Rumların batı sahillerine saldırılarına mani olmak istiyorlardı.

Yine Yezid dönemindeki deniz savaşlarından birisi de Yezid b. Mesruk elYahsubi komutasında Sardunya adalarına karşı yapılan akınlardı. Bu da, H.103 (721 M) yılı Muharrem ayında Gerçekleşmişti. Nihayet Müslümanlar buradan da başarıyla döndüler ve birçok da ganimet elde ettiler.[2007]

Gall Bölgesi beldelerinin fethi

Gall bölgeleri denilince bu bölge Araplar arasında Bortat (Bruney) dağları ile Alp dağları ve okyanus arasında yer alan bölge demektir. Ki burada aynı zamanda Alba nehri bulunmaktadır ve Rum memleketidir. Bu tanım, Şarlman (Charlemagne) dönemindeki Fransa'yı bize hatırlatmaktadır. Bu bölgede yaşayanlar, farklı diller konuşan toplumlardı. Halife Yezid b. Abdülmelik, Endülüs yoluyla Müslümanların bu akınlarının yapılmasına tanık olmuştu. Bu savaşı, Semh b. Malik elHavlani yönlendiriyordu. Bu da yine H.101–102 (719720 M) yılları arasında gerçekleşmişti.[2008]

Semh b. Malik el-Havlani'nin Gall beldelerine akın yapması: Semh b. Malik Yezid b. Abdülmelik'in halifeliğinden itibaren Bortat yani Gall bölgesi beldelerine saldırmayı planlıyordu. Nitekim emri altında bulunan birliklerini de hep oraya yönlendiriyordu. Endülüs'ün iç işlerini düzenlemekle birlikte, ayrıca bu bölgeye de önem veriyor ve hazırlık yapıyordu.

2007 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 287–289

2008 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 290; Şekip Arslan, Gazavat el-Arab, s. 50–51

Semh b. Malik, imanı yönünden sağlam ve ödünsüz bir komutandı. Kendi döneminin en iyilerinden olduğu gibi en güvenileni ve en âdil olanıydı. Akıl, deneyim ve uzağı görebilme gibi üstün meziyetlere sahip olan bir kimseydi. Bu nedenle halk, onun etrafında toplanabilmiş ve onu komutanları olarak benimsemişlerdir. Semh'in dönemi, yeniden savaşa başlama ve fetih hareketlerini devam ettirme dönemiydi ki, bu dönemde akınlarını ve fetih hareketlerini Gall bölgesine yönelik olarak sürdürdü.

Barselona'da bir merkez oluşturup askerlerini burada topladı. Daha sonra Semh, buradan ordusuna hareket emrini verip onları Gall bölgesine yönlendirdi. Semh b. Malik (ra), bu savaş için oldukça büyük çapta bir ordu hazırlamıştı. Ordu Doğudan Bortat dağlarını geçerek, Rosyon nahiyesini ve Barninyan'ı geçerek, Gall beldelerinden olan Sebtmanya'ya hareket etti. Böylece ilerlemesini devam ettirip Arbuna kentine kadar geldi.

Bu bölge Müslümanlar için bir silahlanma merkezi haline geldi. Buradan Od ırmağı üzerinde bulunan Gall bölgesi kentlerinden Karkşuna üzerine saldırıp burasını istila ettiler. Semh, yol güzergâhında her nereye uğramışsa, hepsine üstün gelmiş, mukavemet etmek isteyenleri de yenmiştir. Böylece Sebtmanya bölgesinin tüm beldelerini ele geçirmişti.

Semh b. Malik, Sebtmanya ve çevresini ele geçirip burada gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra, bu defa ordusunu alıp batıya, Carun nehrine doğru yöneldi. Böylece amacı Akitanya (Akutin) bölgesine geçmek ve bu suretle bölge başkenti olan Toluşa kentini ele geçirmekti.

Nitekim yolu üzerinde bulunan Tarskuna şehrini de böylece ele geçirmişti. Buradan da yoluna devam ederek Toluşa'ya geldi, burada bir kale yaptırdı. Şehir halkı ile Semh'im askerleri arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Bölgeyi ve şehri ele geçirmek için mancınık ve başka silahlar kullandı. Nihayet şehir halkı neredeyse teslim olacaklardı ki, Odu bölgesi lideri bunların imdadına yetişti. Bunun üzerine Müslümanlar buradaki kaleyi ve halkı bırakıp Odu ve ordusuyla savaşmaya başladılar.[2009]

Toluşa Savaşı: Semh b. Malik'in başarıları ve Sebtmanya beldelerini ele geçirmesi, Lider Odu Dok Akitanya'yı korkuttu. Bu nedenle başkentini kurtarmak için harekete geçti. Ordusu ile beraber Toluşa'ya kadar geldi. Bu sırada Müslümanlar bu kenti kuşatmışlardı.

Durumun nazikliğini farkına vardıklarında, kuşatmayı kaldırdılar ve gelen

2009 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 299–300; Muhammed Zeytun, el- Müslimun Fi'l-Mağribi vel-Endülüsi, s. 198–199

düşmana yöneldiler. Fakat Odu'nun ordusu oldukça kalabalıktı ve hatta ordusunda bulunan asker sayısının Müslümanların askerlerinin on katlarıyla ifade olunacak kadar büyük bir sayı oluşturuyordu.

İki ordu Toluşa yakınlarında karşı karşıya geldiler. Ancak Semh b. Malik, ordusunun moral gücünü oldukça üstün tutmuştu. Mânevi bakımdan karşılarındaki ordu ne kadar güçlü olursa olsun, Allah'ın gücü karşısında bir hiç oldukları inancına sahiptiler. İslâm ordusunda cihad ve sadakat, samimiyet ruhu çok üstündü. Kaldı ki komutanları Semh tarafından zafer ve başarı vaat eden cihad âyetleri okunuyor, onları bekleyen mânevi derecelerden söz ediyordu.

Sayıca hiç de birbirinin dengi sayılamayacak derecede iki ordu arasında savaş başladı. Müslümanlar dâvalarında çok samimi olduklarından, pervasızca çekinmeden sayıca çok fazla olan orduya karşı güçlerini ortaya koydular. Hatta öyleki iki ordu birbirleriyle çarpışırlarken sanki dağlar birbirleriyle çarpışıyormuş gibi idi.

İki taraf arasında savaş, orantısız olarak devam ediyordu. Müslümanlar bu savaşta çok büyük bir üstünlük ve başarı gösterdiler. Çünkü liderleri Semh b. Malik'e son derece bağlıydılar ve cesarette onu örnek alıyorlardı. Çünkü komutanları sadece sözle değil, aynı zamanda fiili olarak da savaşa katılıyordu. Nereden bir saldırı ve darbe geliyor idiyse, komutanları oraya atılıyordu.

Acıdır ki komutan Semh, boynundan almış olduğu bir mızrak darbesiyle yere yığıldı ve şehit düştü. Müslümanlar, komutanlarının yere yığıldığını görünce ayaklarının bağı çözülür ve bu olay, onların morali üzerine büyük bir olumsuzluk meydana getirmeye neden olur. Ordunun düzeni sarsılır, bu esnada İslâm ordusunun ileri gelenlerinden Abdurrahman elGafiki işi derhal ele alır. Ordu içerisindeki kargaşayı önler ve böylece Frenklerin İslâm ordunu takip etmesinden orduyu kurtarır. Nihayet böylece Arbuna kentine gelirler. Semh b. Malik elHavlani'nin şehit düşmesi H. 102 (720 M) yılı Zilhicce ayının 9. gününde meydana gelmiştir. Bu sırada, bu orduya ilk komuta eden kişi, Abdurrahman elGafiki olmuştur. Onun bu görevi ele almasından itibaren üstlendiği vazife, 6 ay kadar bile devam etmemiştir. Çok kısa bir süre orduya komuta etmiştir. Ancak her şeye rağmen, Abdurrahman el-Gafiki, bu kısa sürede ordusuyla birlikte dönüp gelmesi, ona bir deneyim kazandıracaktır. Çünkü bundan sonra o, bu bölgeye yeniden dönecek ve eskisinden daha büyük bir alanı ve bölgeyi ele geçirmiş olacaktır.[2010]

Gall Beldelerinde Anbese b. Suhaym el-Kelbi'nin Fetihleri: Abdurrahman el-Gafiki Endülüs emiri olarak görevini sürdürdü. Bu, göreve gelmesi, Semih b.

2010 Muhammed Zeytun, el-Müslimun Fi'l-Mağribi vel-Endülüsi, s. 198–199; el-A'lam, 3/312–313; ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 302; Vefa el-Mazrui, Cihadu'l-Müslimin Halfe Cibali'l-Burtat, s. 66

Malik'in şehit düşmesinden itibarendi. Ki daha önceden de belirttiğimiz gibi olay 9 Zilhicce, 102 (720 M) senesinde olmuştu.

Abdurrahman el-Gafiki'nin bu görevi, halife Yezid tarafından Afrika ve Mağrib bölge Emirliklerine atanan Beşir b. Safvan tarafından bu bölgeye Anbese b. Suhaym elKelbi'nin Emir olarak atanmasıyla, Anbese b. Suhaym'ın bölgeye intikaline kadar devam etmişti. Bu olay da H. 103 (721 M) yılı Safer ayında gerçekleşmişti.

Anbese de tıpkı şehit düşen selefi gibi takva sahibi, idareci ve uzağı çok iyi gören bir kimseydi. Askerliği seven, İslâm için varlığını ortaya koyan ve devletine de bağlı bulunan bir zattı. Kısaca hayırlı bir selefin hayırlı bir halefiydi. Anbese yeni Emir olarak öncelikle Endülüs ve çevresinde düzeni sağlamak için, bölgedeki fitne hareketlerinin ateşini sürdürmek maksadıyla bir süre bölgede kaldı.

Nitekim bu amaçla Endülüs'ün kuzeyinde fitne hareketini yönlendiren Balay hareketini önlemek için işe, buradan başladı. Yine Ahila b. Gaytaşa'nın Dargona kentindeki hareketini bastırdı. Buralarda düzeni sağladı. Sonra da kendini cihada hazırladı ve bizzat Bortat bölgesinde fetih hareketine girişti. Bu olay, H.105 (723 M) yılında gerçekleşmişti.

Bütün bu hareketler, akınlar ve fetihler Yezid b. Abdülmelik'in halifeliği dönemine rastlar. Anbese'nin eliyle elde edilen yerler de yine Yezid döneminde gerçekleşmiş ve Gall bölgesinde birçok yer Müslümanların eline geçmişti.[2011]

Yezid b. Abdülmelik'in Ölümü

Anlatılanlara göre Yezid verem hastalığından vefat etmiştir. Ölümü H.105 (723 M) yılı, 24 veya 25 Şaban Cuma günü olmuştur. Dört yıl halifeliği sürmüştür. Gerçi bu süreden daha az bir süre hilafet görevinde bulunduğunu söyleyenler de vardır. Öldüğünde Yezid 33 yaşındaydı. Ancak daha büyük olduğunu, bunun için farklı yaş rakamlarını da telaffuz edenler olmuştur. Cevlan veya Havran'da vefat ettiği söylenmektedir. Cenaze namazını, oğlu Velid'in veya kendisinden sonra hilafet makamına getirilen kardeşi Hişam'ın kıldırdığı belirtilmektedir. Cenazesi omuzlarda taşınıp, Dımaşk'ta Cabiye kapısı ile Küçük kapı arasında toprağa verilmiştir.

Vefatından önce, yerine halife olarak kardeşi Hişam'ın getirilmesini, ondan sonra da oğlunun bu göreve getirilmesi istemiştir. Halk, Yezid b. Abdülmelik'in ölümüyle, kardeşi Hişam b. Abdülmelik'e biat etmişlerdir. Yezid'in yüzüğünün kaşında, "Ey Yezid kötülüklerden sakın" diye yazılıymış.[2012]

2011 ed-Devletu'l-Emeviyye Fi Ahdi'l-Hilafeti Yezid b. Abdülmelik , s. 307–308; el-Beyanu'l Mağrib, 2/27; Futuhu Mısr, s. 82; Hacci, et-Tarihu'l-Endülüs, s. 190

2012 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/12; Tarihu'l-Kudai, s. 366

2. KONU

HİŞAM B. ABDULMELİK

ADI, SOYU VE YETİŞMESİ

Bu zat, Hişam b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem b. Ebul-As b. Ümeyye b. Abdişems'tir. Lakabı Ebul-Velid'dir, Kureyş kabilesinin Ümeyyeoğulları soyundandır, Dımaşk'lıdır ve Emirü'lmüminindir.

Annesi Ümmü Hişam bint Hişam b. İsmail olup Mahzum kabilesine mensuptur. Evi Dımaşk'ta Babul-Havvasin denilen yerde idi. Hişam'ın Medine'de doğduğu söylendiği gibi, Dımaşk'ta dünyaya geldiği rivayeti de bulunmaktadır. Aslında Hişam, dünyaya geldiği sırada, annesi babasından boşanıp ayrılmıştı. Bu nedenle annesi, ailesinin yanında, Medine'deki evlerinde bulunuyordu. Bu nedenle Hişam'ın Medine'de doğmuş olması daha akla yatkındır. Hişam, gelen doğru bilgilere göre H.72 (691 M) yılında dünyaya gelmiştir.

Hişam dünyaya geldiğinde babası Abdülmelik, bu sırada Mus'ab'a karşı zafer kazandığından, bu nedenle zafer kazanmış mânasında, adını Mansur koymuştu. Ancak Abdülmelik, annesi tarafından, oğluna, annesinin babası olan Hişam'ın adının verildiğini öğrenince, artık o da buna karşı çıkmayıp oğluna dedesinin isminin verilmesini uygun bulmuştur.

Hişam daha sonra babasının ocağında, hilafet merkezi olan Şam'da, çocukluk hayatını devam ettirmeye başlamış, babasının son dönemlerine kardeşleriyle birlikte yetişmiştir. Hişam, kardeşleri Velid ile Süleyman dönemlerinde Emevî saraylarında vakit geçirdi. Hişam, H.105 (723 M) yılında hilafet görevini alıncaya dek pek fazla olaylara karışmamış, genelde olaylardan uzak bir hayat yaşamıştır.

Hişam, beyaza çalan kumral tenli güzel bir kimseydi. Abdülmelik'in soyundan gelip de hilafet görevini üstlenen dördüncü çocuğuydu. Baba Abdülmelik bir rüya görür, riyasında mihraba dört kez idrar yapıyormuş. Bu rüyanın yorumunu almak için, Said b, Müseyyeb'e (ra) dolaylı yolardan sormuş, o da, Abdülmelik'in soyundan dört halife çıkacak, diye rüyayı yorumlamıştır. Nitekim bu rüya gerçekleşmiştir. Hişam sonuncularıydı.

Hişam, görüşlerinde hassas ve mal biriktirmede de olabildiğince hırslı olan

biriydi. Kendisi, zeki, tedbiri elden bırakmayan, ister önemli, ister basit, ister, ister kolay olsun, her işin altından çıkmasını bilen biriydi, yumuşaktı, ağırbaşlı hareket ederdi.

İmam Zehebi, onun hakkında diyor ki: "Akıllı idi, işlerinde dikkatliydi, idare etmesini bilirdi, zaman zaman haksızlık etmiş olsa da adaleti de uygulayan biriydi."[2013]

HİLAFET MAKAMINA GELMEK İÇİN GAYRETİ VE VELİAHT OLARAK ATANMASI

Hişam, hilafet görevine gelmek için çok arzulu olan biriydi. Süleyman b. Abdülmelik'in halifeliğinin sonlarına doğru, Reca b. Hayve, Ömer b. Abdülaziz'in kendisinden sonra hilafet makamına getirilmesi için Süleyman üzerinde büyük etki etmişti. Süleyman'dan sonra, halkın Ömer b. Abdülaziz'e biat etmelerini istiyordu. Çünkü aksi takdirde bir fitne çıkması endişesi vardı. Süleyman'dan sonra halkın Yezid b. Abdülmelik'e biat konusuna karşı çıkabilme ihtimalleri mevcuttu. Bu nedenle Reca b. Hayve, Süleyman'dan, kendisinin yerine, Ömer b. Abdülaziz'i göstermesini ısrarla istiyordu.

Konu bir mektuba yazılıp, kapalı bir zarfın içine konulacak, Reca b. Hayve dışında, Süleyman b. Abdülmelik'in kendisinden sonra kimi halife olarak gösterdiği konusu da halifenin ölümünden sonra açılacak olan zarftan çıkacak mektuptan öğrenilecektir.

Ancak Hişam, Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra göreve kimin geleceğini, Reca'dan öğrenmek için çaba göstermiş ise de, Reca bu konuda ona taviz vermemiştir. Hişam, Reca'dan öğrenmek istediği bilgiyi alamayınca, durumu gerçekten garipsemiş ve çok da zoruna gitmişti. Çünkü Hişam, herkesten daha çok, hilafet makamına layık olan kimsenin kendisi olduğunu zannederdi. Nitekim Reca diyor ki: "Hişam b. Abdülmelik, beni hep izlediğinden, yolda giderken gelip bana yetişti ve 'Ey Reca! Bilirsin ben, sana hem saygı duyan ve hem de seni seven biriyim. Ne olur, Süleyman kimi halife olarak belirledi, bunu bana bildir. Eğer görev bana bırakılmışsa, gereğini yaparım. Yok, eğer benim dışımda birilerine bırakılmışsa, konu hakkında gerekenleri konuşurum, benim gibi birinin bu işte geri planda tutulması olamaz' dedi."

Reca, onun öğrenmek istediklerini ona vermekten kaçındığını ve istediklerini elde edemeyince de Hişam'ın, üzüntülü bir halde yanından ayrıldığını, ayrılırken de, bir eliyle diğerine vurarak uzaklaştığını ve kendi kendine şöyle dediğini belirtiyor:

2013 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/151; Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 29–33; el-Kamil Fi't-Tarih, 3/308; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/352

"Benden başka kime bu görev veriliyor, neden ben uzak tutuluyorum? Yoksa Sen, Abdülmelik oğulları arasından dışlanıyor musun?"

Hişam'a biat edilmesi ise, birtakım siyasi nedenlere, zaman, zemin ve ortama göre oluyordu. Yezid b. Abdülmelik, Irak'ta bulunan Yezid b. Mühelleb üzerine büyük bir ordu göndermek istediğinde, Abbas b. Velid, kardeşi için Abdülaziz b. Velid'i veliaht olarak tayin etmesi için, Yezid b. Abdülmelik'e yol göstermişti. Ondan sonra da Velid b. Yezid'in geçirilmesini önermişti.

Ancak sözkonusu çocuk henüz küçüktü. Kaldı ki, Abbas b. Velid, gerekçe olarak Yezid b. Abdülmelik'e, Irak halkının başkaldırısından endişe duyduğunu ve problemler doğabileceğini söylemişti. Nitekim Yezid de bunu uygun gördüğünü ifade etmiş ve ölümünün hemen ertesinde, Abdülaziz b. Velid'e biat edilmesine onay vermişti. Ne var ki Hişam, bu haberi tez elden öğrenmişti.

Bunun üzerine Hişam, hemen gidip kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'le görüşür. Çünkü Yezid'in, ölümünden sonra göreve Süleyman gelecekti. Öneri olarak Süleyman'ın hilafet makamına geçmesini ve ondan sonra da veliaht olarak kendisinin gösterilmesini ve Hişam'dan sonra da Velid b. Yezid'in veliaht gösterilmesini işaret etti. Tercih edilen bilgilere göre bu olay H.101 (719 M) yılında gerçekleşmiştir.

Halife Yezid b. Abdülmelik ile kardeşi Hişam arasındaki, ilişki, onun veliaht olmasının uygun olacağıdır. Oğlu Yezid'i her gördüğünde ona, "Hişam'ı benimle senin arana sokanlar konusunda benimle senin aranda Allah vardır" der.

Velid büyür ve babasının dönemine yetişir. Yezid b. Abdülmelik en çok, ölümünden sonra kardeşi Hişam ile oğlu Velid arasında olabileceklerden endişe duymaktaydı. Gerçi konu hakkında kardeşi Hişam'dan kesin söz almış ve onu veliaht olmaktan mahrum bırakmayacağı güvencesini almışsa da yine de halife Zeyd, bu endişeyi taşıyordu.[2014]

HİŞAM'IN HİLAFET MAKAMINA GEÇMESİ

Halife Yezid, bir Cuma gecesinde vefat etmişti. Vefatı H.105 (723 M) senesinde Şaban ayının bitimine beş veya iki gün kala gerçekleşmişti. Yezid vefat ettiği sırada Hişam, Zeytuna'da bulunuyordu. Postacı ona, hilafet makamına getirildiği müjdesini burada vermişti.

Hişam, haber alır almaz derhal yola çıkıp Rasafe'ye gelir, buradan da binitli olarak Dımeşk'e yani Şam'a gelir. Hemen Ramazan ayının ilk gününde (H.105/723 M), halife olarak kendisine biat edildi.

2014 Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 34–43; Tarihu't-Taberi; İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/288

Ancak Taberi ve İbnu'lEsir aynı yılın Şaban ayının bitimine iki gün kala göreve getirildiğini ifade etmektedirler. Hişam, görevinde nasıl hareket etmesi gerektiğini biliyordu, Kendisi Emevî halifeleri arasında büyük siyasetçi olarak bilinir. Hişam ile siyaset kapıları da kapanmış oldu.

Hişam vali ve görevlilerine karşı oldukça şiddetli davranırdı, gözlerinin yaşına bakmazdı. Nitekim hasımlarından biri olan Abdullah b. Ali b. Abbas onun hakkında şöyle demektedir: "Mervanoğullarının tüm idari teşkilatlarını araştırdım, Hişam kadar genel mânada defter tutan ve sistemi düzene sokan bir başka adam göremedim."[2015]

HİŞAM'IN ÖZEL HAYATI

Hişam Çok Cimri Biriydi

Toplum tarafından, Hişam mal stok edèn eli oldukça sıkı olarak bilinen biriydi. Hatta onun hakkında Cahiz diyor ki, Hişam, "Dirhemi dirhem üzerine koy ki, mal birikmiş olsun" derdi. Bunun sebebi de, gelir ve gideri, Beytülmali korumada gösterdiği titizlikti. Hesap ve kitap işlerine bakanlar, bu işte görevli olanlar çok sıkı denetim altında tutulurlardı. Müslümanlara ait malın çarçur edilmemesi konusunda fazlasıyla titizdi. Bu nedenle şairler ve yazarlar onu pek sevmezlerdi. Çünkü o dönemin şairleri, Ümeyyeoğulları krallarından çokça bahşiş almaya alışmışlardı.[2016]

İçkici Olmakla Suçlanması

Hişam'ın içkici olduğu hakkında gelen rivayetler bulunuyor ise de, bu rivayetlerin gerçekçi olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Güya Hişam, her Cuma günü namazdan sonra içki içermiş, bunun için devam ettiği bir arkadaş grubunun var olduğu ve onlarla birlikte çilingir sofrası kurdukları rivayetleri bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlerin hiçbiri senetleri yönünden sahih kabul edilecek rivayetler değildir. Kaldı ki, Hişam'ın hayat hikâyesi değerlendirildiğinde tamamen bu rivayetlerle çelişir durumdadır. Nitekim Hişam, veliahdını böyle bir yanlışa gitmesi sebebiyle uyaran biri olduğu gibi, Ebu Şakir künyesiyle bilinen oğlu Mesleme'yi de bununla ilgili olarak uyarmıştır. Ona edepli olmasını tembih etmiş ve her zaman cemaatte hazır bulunmasını mecburi tutmuştur.[2017]

2015 İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/308; Tarihu't-Taberi, 7/546; Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 40 ve 59

2016 Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 59 ve 63; Abdulmunim el-Haşimi, el-Hilafetu'l- Emeviyye, s. 371

2017 Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 63

Şiirleri Ve Şairliği

Kaynaklar bize, Hişam'ın kaside ve beyitlerinden söz etmiyorlar. Kaldı ki o dönemde şairlerin belli bir yeri ve mevkileri vardı. Bununla birlikte kaynaklar bize, Hişam'ın sürekli olarak şu dizeleri mırıldadığını yazarlar:

Heva ve hevesine uyarsan sen eğer
Güder seni, heva ve hevesin bilirsen eğer

Bu beyti söyleyeninin kim olduğunu kaynaklar vermiyorlar. Belki de bu beyit Hişam'ın kendisine ait olabilir. Gerçi Hişam, her ne kadar şiir okuyan ve dinlemesini seven biri olsa da kendisi şair değildi.[2018]

Hişam Hediye Kabul Eden Biriydi

Hişam valilerden olsun, olmasın hediye getirenlerden getirdikleri hediyelerini kabul ederdi. Bunda herhangi bir sakınca görmezdi. Bunun devlet işlerine zarar getireceği, kamu haklarının çiğnenmesine eneden olabileceği gibi bir kanaat taşımazdı.

Ancak Hişam, en fazla ve özellikle valilerinden gelen hediyeleri alırdı, gelen hediyelerin kaynağını araştırma gereğini de duymazdı. Çünkü kendisi gibi bir devlet adamının bunun arkasını araştırması pek yakışık olmazdı.

Hişam'ın bu uygulaması, Ömer b. Abdülaziz'in getirdiği uygulamalara aykırı idi.[2019]

Özellikleri

Hişam buğday tenli biriydi, yumuşak huyluydu, kolayca öfkelenmezdi. Ancak kendi gözleri önünde bir olay cereyan ederse, o zaman da gereğini yapardı. Hata ettiği zaman, çabuk pişmanlık duyardı ve affedici olurdu. Kâbe örtüsünü en değerli ipekten hazırlatırdı.[2020]

ÇOCUKLARI VE AKRABASI İLE OLAN BAĞLARI

Çocuklarını Eğitmesi

Hişam'ın on erkek ve birkaç tane de kız çocuğu bulunuyordu. Hişam, çocuklarının eğitim ve öğretimine özen gösterirdi. Bu amaçla, çocuklarını eğitmek üzere Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihab ez-Zühri'yi hoca olarak görevlendirmişti. Hişam, ayrıca çocuklara dil ve şiir eğitimi vermek için de öretmen gö-

2018İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/154; Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 64
2019 Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 65
2020 Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 66; İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/393; Mucemul Üdeba, 4/161–62; Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 66 ve 73

revlendirmişti. Kimi zaman Hişam, bizzat çocuklarının eğitim ve öğretiminden sorumlu hocalarının derslerine katılır, onları izlerdi. Çocuklarının hocalarına aylık olarak bin dirhem verirdi. Verilen bu maaşa, ayrıca ödenen hediyeler, armağanlar ve giysiler dâhil değildir.

Çocuklarının hocalarına, onlara Kur'an öğretmelerini, şiir eğitimini vermelerini, tarihi olaylarla ilgili tarihsel bilgiler öğretmelerini de tavsiye ederdi. Ayrıca din ve dünyalarına ait ne kadar gerekli bilgiler varsa öğretilmesini isterdi.

Yine gelen rivayete göre, çocuklarına Allah'ın Kitabını ve her gün bu kitaptan on âyet ezberlemelerini ve böylece Kur'an'ı anlayan birer hafız olmaları tavsiyesinde bulunurdu. Şiir, edebiyat ve benzeri ilim dallarına ilişkin bilgilerin öğretilmesini isterdi. Yine helâl ve haram konularına ilişkin bilgiler, hitabet bilgileri konusunda çocuklarının eğitim ve öğretimine önem verirdi.

Hişam, çocuklarının ilim adamlarıyla oturup kalmalarını ve onların meclislerinde bulunmalarını isterdi. Bütün bu çabalarına rağmen, çocuklarından kimisi yine de yollarını saptırdılar. Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra, torunu Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam dışında şöhret kazanan olmamıştır. Zaten Abdurrahman b. Muaviye de Endülüs Emevî Devletinin kurucusudur.

Rivayete göre Hişam, Oğlu Muhammed'in, bir kölesinin Hıristiyan bir çocuğu dövmesi sebebiyle, kıyama kalkışması yüzünden onu aşağılamıştı. Nitekim Hişam bazen oğlu Muhammed'in çocukları üzerinde de baskı kurarmış. Hatta Hişam bir oğlunu, hayvana binmekten bir yıl süreyle menetmiş, ona yaya gidip gelme cezası vermiştir. Bu cezanın sebebi de, oğlunun Cuma namazına gelebilmek için bir binek bulamadığından bahisle, Cuma namazına gidemediğini bir mâzeret olarak ileri sürmesiydi. Çünkü yaya olarak camiye gidebilmek için gücünün olmadığından söz etmişti. Bunun üzerine baba Hişam, bundan böyle, bir yıl boyunca, yaya olarak camiye gidip gelme cezası vermişti.

Hişam çocuklarının tasarruflarına, yapıp ettiklerine çok dikkat ederdi ve halk arasındaki tutum ve davranışlarına dikkat etmeleri konusunda onları uyarır ve ciddiyetlerini muhafaza etmelerini isterdi. Keza Rabbi ile olan münasebetlerini, dinlerini ihmal etmemelerini isterdi. Nitekim Hişam'ın çocuklarının eğitimi için hoca seçimine baktığımızda, onun konuya ne kadar önem verdiği, mutlaka Cuma namazlarında hazır bulunmalarını istemiş olması zaten bu konuyu kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır.[2021]

2021 Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 73–74; Mekanetu'l-Muallim Fi't-Turasi'l-Arabiyyi'l-İslamiyyi, s. 154; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye. Dirase Fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 322

Çocuklarını Savaşlara Katması

Hişam, çocuklarının savaşa katılmalarını sağlardı ve onlara devlet idaresinin, askere komuta etmenin ne kadar önemli olduğunu gösterirdi. Çocukları arasında ün yapan Muaviye b. Hişam idi. İbn Hazm bundan söz ederek diyor ki: "Muaviye b. Hişam, Yazlık mevsimindeki askerlere, yirmi yıl boyunca komuta etti. Hatta Muaviye b. Hişam, babasının zamanında Rumlara karşı yapılan akınlara da yirmi seferden fazla katılmıştır. Hişam'ın çocuklarından savaşlardaki akınlarda yer alanlar; Süleyman, Mesleme, Said ve Muhammed idiler.[2022]

Hişam'ın, Veliaht Olan Velid B. Yezid İle Olan İlişkisi

Hişam, kendisinden sonra hilafet makamına geçecek olan Velid b. Yezid'e, yanlış yola, fasıklığa sapmadığı sürece hep saygı gösterirdi. Ancak Velid'in yolunu sapıtmasında daha çok, onun eğitimcisi durumunda olan Abdussamed b. AbdulA'la etkili olmuştur. Velid'in bozulmaması için amcası Hişam, onu Abdussamed'den uzaklaştırmak istemiş ve bunun için de Velid'e mektup göndermiştir. Velid de amcası Hişam'ın bu isteğine olumlu cevap verir ve Abdussamed'i yanından uzaklaştırır.

Hişam, Velid'i yeniden düzletmeye gayret gösterdi, H.116 (734 M) yılında bir sorumluluk vererek göreve getirdi. Öyle anlaşılıyor ki Velid, alışkanlıklarından kopmamış, yine oyun ve eğlenceye dalmıştır. Bunun üzerine Hişam, Velid'i veliahtlık görevinden alıp yerine oğlu Mesleme'yi veliaht olarak tayin etmek ister. Ancak Velid, böyle bir şeye rıza göstermedi. Bunun üzerine Hişam ondan, Velid'in, göreve gelmesi halinde, kendisinden sonra oğlu Mesleme'yi veliaht olarak tayini istedi. Ancak Velid, bu teklifi de reddetti.

Velid'in bu tutumları karşısında Hişam rahatsızlık duymaya başladı, ondan habersiz olarak oğlu Mesleme adına biat aldı, bu biat alma işine bir toplum olumlu cevap verdi. Nitekim Mahzum kabilesinden Hişam b. İsmail'in Muhammed ve İbrahim adlarındaki oğulları buna evet dediler. Bu arada Ka'ka b. Haliyd elAbsi oğulları ile daha başkaları da bu teklife olumlu yaklaştılar. Çünkü zaten bunlar, Hişam'ın yakın çevresinden olan kimselerdi.

Bunun üzerine Hişam ile yeğeni ve veliahdı olan Velid ile arası iyice bozuldu. Hişam, halkın huzurunda Velid'i hep aşağılıyordu. Halk da, Velid'in yanlışlarını ileri sürerek Hişam'ın yakınında olmak istiyordu. Artık, Hişam'ın Velid'i, veliahtlıktan alacağı ciddi mânada anlaşılmış olmaktaydı. Onun yerine oğlu Mesleme'yi hazırlıyordu. Bütün bunlara rağmen Hişam, halkın Velid'e biat etmeme konusunda meydan okumalarını isteme cesaretini kendisinde bulamıyordu.

2022 Cemheretu Ensabi'l-Arab, 1/92; Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 75–76

Bu konuda İbn Kesir diyor ki: "Muhaddis Zühri, Hişam'ı, Velid'i veliahtlıktan alması için durmadan teşvikte bulunuyordu. Ancak Hişam, halkın gözünde rezil olabilirim endişesiyle açıkça ortaya çıkmak cesaretini kendisinde bulamıyordu. Ancak sonunda Hişam Velid'i veliahtlık görevinden aldı, yerine oğlu Mesleme'yi getirdi. Bu da, daha sonra Velid'in, amcası Hişam'ın oğullarından intikam almasına sebep oldu. Zaten ileriki sayfalarda bu konuyu ele alacağız.[2023]

Hişam'ın Mervanoğulları ile ve diğer Emevî aileleriyle olan ilişkileri: Hişam b. Abdülmelik, aile bireylerini ve yakınlarını Bizanslılara karşı yapılacak olan akınlarda hep görevlendirmiştir. Nitekim bu akınlarda görevlendirdiği kardeşi Mesleme, yıllarca sözkonusu askerlere ve birliklere hep komuta etmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan'a yönelik olan akınlarda da ikişer defa olmak üzere kardeşini görevlendirmiştir.

Hişam, H.114 (732 M) yılında ikinci Ermenistan ve Azerbaycan akını ile ilgili görevlendirmesinde kardeşi Mesleme'yi bu defa görevinden almıştır. Bu defa amcası oğlu Mervan b. Muhammed b. Mervan b. Hakem'i ordunun başına geçirmiştir. Hatta Hişam, Bizanslılara karşı da kardeşi Said'i bu akınlardan birisini başına getirmiştir.

Kardeşinin Oğullarına Gelince

Hişam her ne kadar bunları yaz mevsiminde faaliyete geçen askeri harekâtın başlarına doğrudan tayin etmemiş ise de, onların da ordu içerisinde yer almalarına izin vermiştir. Bu arada, Hişam, Mervan ailesinden yardım alan herkesin savaşlarla ilgili sorumluluk almalarını mecburi kılardı. Mervanoğullarından kim bir yardım alıyorsa, mutlaka savaşa katılmak zorunda idiler. Bunlardan kimisi doğrudan savaşa katılırdı, kimisi de buna alternatif olan bir diğer işte hizmet görürdü.

Bunlar bizzat bürokrasiyi ve hesap işlerini denetlemede yardımcı kimselerdi. Bu kimseler devletin farklı birimlerinde ve kademelerinde üst düzey görevli olarak hizmet verirlerdi. Görüldüğü kadar bu kesimin aylık olarak aldıkları yardım iki yüz dinar idi. Yine anlaşıldığına göre Hişam kendi ev halkına mal olarak herhangi bir şey hibe etmemiştir. Hişam, eski geleneklere göre aile bireylerine verilen ne idiyse, sadece onu hibe etmekle yetiniyordu. Hişam, Mervanoğullarını diğerleriyle farklı bir muameleye tâbi tutmazdı, onlara bir ayrıcalık tanımazdı.

Hişam tüm kızlarını amcası oğulları evlendirmişti. Mervanoğullarından belli kimseler Hişam'ın meclisine katılırlardı, onunla durum değerlendirmesi ve önemli meseleleri görüşüp tartışırlardı.

2023 Tarihu't-Taberi, 7/523; Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 78–79; İkdu'l-Ferid, 5/184; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye

Söylentilere göre Hişam, en değerli valilerinden olan Irak valisi Halid elKasr'yi, Emevilerden birini basit görmesi yüzünden fena bir şekilde hırpalamıştır. Hatta bu mesele Halid el-Kasri'nin görevden alınmasına kadar gitmiştir.[2024]

Dayıları Tarafı Olan Mahzumoğullarına Değer Vermesi

Daha önceki sayfalarda işaret ettiğimiz gibi, Hişam'ın Medine'de dayılarının yanında dünyaya geldiğini yazmıştık. Çünkü o sırada annesi ile babası boşanmışlardı. Bu nedenle Hişam, ilk dönemlerini Medine'de dayılarının yanında geçirmişti. Nitekim Hişam, hilafet görevine gelir gelmez ilk iş olarak dayısı İbrahim b. Hişam'ı, H.106 (724 M) yılında Mekke Medine ve Taif'ten sorumlu vali olarak görevlendirmişti. İbrahim b. Hişam, bu görevine H.114 (732 M) yılına kadar devam etti.

Hişam daha sonra H.114 (732 M) yılında dayısı İbrahim'i bu her üç vilayetin görevinden aldı. Mekke ile Taif üzerine diğer bir dayısı olan Muhammed b. Hişam elMahzumi'yi görevlendirdi, ileriki tarihlerde, H.118 (736 M) yılında Medine'yi de bu dayısının sorumluluğuna verdi. Hişam, dayıları tarafına oldukça meyilli biriydi.[2025]

HİŞAM'IN SOSYAL HAYATI

Vatandaşlarıyla Olan Alakası

Hişam, tayin ettiği valileri denetlemek amacıyla toplum arasında iyi ve âdil olarak bilinip tanınan kimseleri görevlendirirdi. Böylece idarecilerin halka zulüm etmemelerini ve haksızlıkta bulunmamalarını, âdil davranmalarını sağlardı. Halkın ihtiyaçlarını tespit ettirirdi. Bununla yetinmeyip bizzat kendisi toplum arasına karışır, onların durumlarını, problemlerini öğrenir ve haklarını ararardı.

Rasafe şehrinde bir mekânı vardı, burada çadırlar kurulurdu ve o da burada altmış gece kalarak, halka açık bir şekilde onların sorunlarını dinlerdi, herkes hiçbir problemle karşılaşmaksızın yanına rahatlıkla girip dertlerini aktarırlardı. O, bu zaman içerisinde kim haksızlığa uğramış, kim haksızlık etmişse, mazlumun hakkını zalimden alırdı. Ülkenin her neresinden kimler gelirse, bu çadırlarda kalırlar ve meselelerini Hişam'a anlatırlardı.

Yani buraya çobanı da gelirdi, siyah cariye de gelir, derdini anlatırdı. Kısaca bunlardan daha düşük seviyede olanları da gelirlerdi, kendilerini üstün görenler de gelirlerdi. Akıllı, zeki ve edip adamlarla zayıf ve güçsüz kimseler bir arada olurdu, kadınlarla yetimler arasında bir ayırım gözetilmezdi.

2024 Tarihu't-Taberi; Abdulmecid Kebisi, Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 80–81
2025 Tarihu't-Taberi, 7/551, 614 ve 638

Burada farklı şehirlerden gelen heyetler kabul edilir, ihtiyaçları karşılanır, Hişam danışmanlarıyla birlikte çıkıp bizzat kendisi onlara yemek hazırlardı. Hazırladığı yemekten yerdi ve aynı sofrada gelenler de birlikte onun yediğinden yerlerdi.

Eğer kendisiyle, ailesinden önde gelenlerinden herhangi biri ile problem yaşarsa, hemen kendi başına onu yargılamaya kalkışmaz, hasmıyla birlikte bizzat kendisi de hâkimin huzuruna çıkar, ailesinden olanları da bu şekilde olmaya mecbur kılardı. Hatta içlerinden birinin hasmı bir Hıristiyan bile olsa, farklı bir muameleye gitmezdi.

Bir defasında vatandaşlarından birine yapılan bir haksızlık sebebiyle, sözkonusu vatandaş tüm yolların denenmesine rağmen, onun memnun edilememesi sebebiyle Hişam, eşraftan olan bir adamını epeyce aşağılamıştı. Eşraftan olan adam bunun üzerine Hişam'a, "Sen, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğun halde, bana hakaret etmeye utanmıyor musun?" der.

Bu söz üzerine çok fazla üzülen Hişam, adama, "O halde gel, kısas yaparak hakkını benden al" der. Adam, Hişam'a, "Eğer ben de senin bana yaptığın gibi, sana davranacak olursam, senin gibi aşağılanmış biri olmaz mıyım?" diye cevaplar. Bu defa Hişam, "Öyleyse, mal olarak ne istersen onu al" der. Adam, "Ben, mala tamah edecek biri değilim" der. Hişam da, "Allah için olsun, hakkını helâl et bari" der. Adam da, "Önce Allah için, sonra da senin için bağışladım" der.

Hişam neye uğradığını bilemez ve başını önüne eğer, âdeta yerin dibine geçer ve "Vallahi artık bundan böyle hiçbir zaman böyle bir sözü ağzıma alacak değilim" diye yemin eder.[2026]

Hişam B. Abdülmelik'in Gelen Arap Heyetleriyle İlişkisi

Hişam döneminde özellikle badiyelerde kıtlık baş göstermişti. Bu nedenle de Araplar heyetler halinde kendisine gelip gidiyorlardı. Fakat gelenler Hişam'ın huzuruna çıkmaktan korkuyorlardı. Gelen bir heyetin içerisinde Dirvas b. Habib adında, 16 yaşlarında bir genç de vardı. Oldukça atılgan biriydi. Üzerinde de iki pelerin vardı. Bu delikanlı, Hişam'ın dikkatini çeker ve yardımcısına, "Huzura her kim girmek isterse, hepsine izin verilsin" diye emir verir.

Bunun üzerine çolukçocuk her kim varsa hepsi içeri dalarlar. Dirvas hemen sıçrayıp öne geçer, başı eğik olarak şöyle söze başlar:

"Ey Emirü'l-müminin! Doğrusunu sorarsan sözün uzunu da var, kısası da. Yalnız, kısa ifadeyle anlaşılamayan mesele, uzun bir anlatımla ele alınır. Eğer Emirü'lmüminin, sözü uzatmam için bana izin verirlerse, ben de biraz sözü uzatacağım" der.

2026 İbn Esir, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/392–393

Hişam da, "Allah iyiliğini versin, anlat bakayım" der. Dirvas da şöyle devam eder: "Ey Emirü'lmüminin! Üç yıldır kıtlık çekiyoruz. Birinci yılda yağlar eridi, ikinci yılda etler yendi, üçüncü yılda ise, kemikler inceldi. Eğer elinizde artan maldan bir şeyler varsa ve eğer bu da Allah'a aitse, o halde o malı Allah'ın kullarına verin. Yok, eğer o mal, zaten onlarınsa, o halde o malı hazinede tutup saklamayın. Şayet o mal size ait ise, bu durumda elinizde olup size ait olan bu malı sadaka olarak dağıtın. Çünkü Allah sadaka verenleri ödüllendirecektir."

Hişam, on altı yaşlarındaki bu delikanlıdan bu sözleri işitince çevresindekilere, "Delikanlı, sözkonusu ettiği üç problemden birinde olsun bize bir mâzeret beyan etme fırsatını vermedi" der ve ilgililere, gelen kırsal bölge insanlarına yüz bin dinar verilmesi, verir ve ayrıca çocuk için de, yüz bin dirhem verilsin emrini verir. Sonra da Hişam çocuğa döner ve "Senin başka bir ihtiyacın, bir isteğin var mı?" diye sorar. Genç de, "Bütün Müslümanların ihtiyacı varken, benim bir başka isteğim yok" diye cevaplar.

Hişam, Beytülmale herhangi bir malı sokarken, onu kırk tanık huzurunda oraya yerleştirir ve hakkını alırken de bu ölçüye dikkat ederek hakkını alır. O, her hak sahibine hakkını verirdi. Hatta Hişam için, ondan önceki halifelerden hiçbirinin Beytülmalde mal biriktirdiği kadar, kimse biriktirmemiştir, diye de söylenir.[2027]

Bana Adamın Aklı Lazım, Yüzü Değil

Hişam'ın etrafında genel olarak zeki, aklı eren, hikmet sahibi ve uzağı görebilenler toplanırlardı. Nitekim kendisine hilafet görevinin verildiği haberi geldiğinde şükür için secdeye kapanmış ve secdeden başını kaldırdığı esnada başucunda Abraş elKelbi'nin dikilip durduğunu görüverir. Bunun üzerine Hişam ona, "Sen neden benimle birlikte secdeye varmadın?" diye adama çıkışır.

Abraş da, "Ey Emirü'lmüminin! Ben seni göğe yükselmiş olarak gördüm. Oysa ben yeryüzünde kalakalmıştım" der. Bunun üzerine Hişam da ona, "O halde, benimle beraber secdeye kapanarak seni yükseklere kaldırayım ister misin?" der. Abraş da, "İşte şu anda secde çok güzel oldu ve birlikte secdeye vardılar."

Hişam, bundan ötürü Abraş'a büyük miktarda bahşiş verilmesi emrini verdi ve uzun bir süre onu yanından ayırmadı. Bu nedenle yakın çevresinden bazı kimselerden, "Ne diye bu alaca tenli adamı yanında taşırsın?" diye serzenişte bulunulunca, Hişam onlara, "Ben onun yüzünden değil, aklından hoşlanıyorum" cevabını verir.[2028]

2027 Ahbaru'd-Düvel ve Asarul-Evvel Fi't-Tarih, 2/49;
2028 Fevatu'l-Vefeyat, 4/239

Düşmanından Bana Gelecek Bir Gerdanlığı Boynumdan Ancak Beni Yıkayan Çıkarır

Ebu Cafer Mansur, aynı zamanda Hişam b. Abdülmelik'in de yakın çevresinde bulunan Şamlılardan güngörmüş birine, Hişam'ın Haricîlere karşı savaşlarındaki tavır ve tutumunu öğrenmek için soru yöneltir. O zat da, Hişam'ın ne gibi tedbirlere ve yollara başvurduğunu şu ifadeleriyle anlatır: Adam da aklına gelebilenleri anlattı ve "Hişam şöyle yaptı ve şöyle emretti" gibi ifadelerle bir şeyler söylüyordu.

Bunun üzerine Ebu Cafer Mansur adama, "Kalk, sana da ona da lânet olsun. Gelmişsin minderimin üzerinde oturmuşsun, kalkmış bir de bana düşmanımı merhametle anıyorsun" der. Adam da kalkar ve giderken şöyle der: "Doğrusu senin düşmanının nimetleri benim boynumda bir gerdanlık gibi asılı duruyor ve o gerdanlığı da oradan ancak cenazemi yıkayan çıkarabilir."

Ebu Cafer Mansur da adama, "Ey Şeyh dön" der. O da, döner. Bunun üzerine Ebu Mansur ona, "Buna tanık ol ki sen buradan özgür ve saygın bir nasihatçi olarak kalkıp ayrılacaksın. Söylediklerini tekrar eyle ve devam et" der. Adam da söyleyeceklerini söyledi, nihayet sözlerini bitirince de, kendisine iyi bir mal bahşişi verildi, o da verilen hediyeleri kabul etti ve şöyle söyledi:

"Ey Emirü'lmüminin! Vallahi benim bunlara herhangi bir ihtiyacım bulunmamaktadır. Az önce sözünü ettiklerimin hepsi öldüler. Bundan böyle bu, beni hiçbir kimsenin kapısında beklemeye muhtaç bırakmayacaktır. Eğer Emirü'lmümininin değeri ve önemi olmasaydı ve ona itaati, başkalarına tercih etmemiş olsaydım, bundan sonra hiç kimseden bir nimet almazdım."

Ebu Cafer Mansur da ona, "Allah için ölmek istersen öl, kalan babana kalır, eğer baban yoksa kavmine kalır. Kaldı ki Sen, kendin dışındakilere bir şeref ve ebedi bir saygınlık bırakmış olursun."[2029]

İsteyerek Veya İstemeyerek De Olsa Bu Görevi Yapacaksın

İbrahim b. Ebu Able'nin rivayetine göre demiş ki: "Hişam b. Abdülmelik, beni, Mısır'da haraç toplamakla görevlendirmek istedi. Ancak ben, kabul edemeyeceğimi belirttim. Benim itirazım sebebiyle o kadar öfkelendi ki yüzü kıpkırmızı oldu, gözleri belermeye başladı. Bana, hiç de hoş olmayan bir dikkatle bakıyordu ve gözlerini benden ayırmıyordu. Sonra bana dönerek, "İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa, kesin olarak buraya bu görevle gideceksin" dedi.

Ben, öfkesi dininceye kadar kendisine bir şey demedim, bir karşılık vermedim. Nihayet sakinleşince kendisine dönerek, "Ey Emirü'lmüminin! Konuşabilir miyim?" dedim. O da, "Evet" dedi. Ben de, "Yüce Allah, **"Biz, emaneti, sorumluluk yü-**

2029 el-Muntazam, 7/99

kümlülüğünü göklere, yere ve dağlara sunduk da buna yanaşmadılar, onlar bunu yüklenmeye korktular" (Ahzab, 33/72) diye buyurmaktadır. Ey Emirü'lmüminin! Allah adına yemin olsun ki, bu âyette belirtilen varlıklar, görevi ve sorumluluğu yüklenmekten kaçınınca, Allah onlara kızmadı. Onlar emaneti yüklenmek istemeyince, onları mecbur kılmadı. Ben, verdiğiniz görevi almak istemeyince, sizin bana kızma ve öfkelenme hakkınız olmadığı gibi, baskıyla beni o göreve zorla gönderme hakkınız da yoktur" dedim.

Bunun üzerine Hişam b. Abdülmelik güldü ve beni görevden bağışladı.[2030]

Hişam El Öpülmesinden Pek Hoşnut Olmazdı

Hişam b. Abdülmelik, eletek öpülmesini sevmezdi.

el-Atbi diyor ki: "Adamın biri Hişam b. Abdülmelik'in huzuruna girdi ve elini öptü." Bunun üzerine Hişam, "Yazıklar olsun sana! Ancak korkak Araplar el öper. Arap olmayanlar da bunu bir tevazu göstergesi olarak yaparlar" dedi.[2031]

Hişam'ın Tavus B. Keysan'ın Cenazesine Katılması

Tavus b. Keysan vefat edince, halkın yoğun katılımı sebebiyle cenazenin, bulunduğu yerden çıkarılması için kimse yanaşamıyordu. Nihayet Mekke Emiri, kolluk görevlileri aracılığıyla çıkarılma imkânını sağladı. Hişam b. Abdülmelik'in kendisi de bizzat onun cenazesinde hazır bulunmak istiyordu. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali, Tavus'un yatağını, sırtını dayayabileceği şekilde ayarladı, nihayet sarığı başından düştü, üzerinde bulunan ridasını arkadan yırttı.[2032]

Hişam Döneminde Sapık Akımlarla Savaşılması

Irak bölgesinde çok erken denilecek bir dönemde Mâbed elCuheni diye biri ortaya çıkar. Bunlar kaderi inkâr ettiklerinden ötürü, İslâm'da ilk kadercilik meselesini gündeme getiren kişilerdendir. Kaynaklara inildiğinde bu düşünce ve inancın temellerini Hıristiyanlığa dayandığı görülmektedir. Derken bu fikri akım, Emeviler aleyhinde olmak üzere İbn Eş'as ile ortaya çıkar. Bu akım başarısızlıkla sonuçlanınca, Haccac bunlar üzerine yürüdü, kendilerini yakalayıp öldürdü.

Mâbed el-Cuheni'nin kaderi inkâr konusundaki düşüncelerini Şamlı biri olan Gaylan ed-Dımaşki aldı. Gaylan ed-Dımaşki Hz. Osman (ra) ailesinin azatlı bir kölesiydi. Zaten önceden de, bu kişi, inançları sebebiyle pek de iyi bir gözle bakılmayan biriydi. Nitekim bir fakih olan Mekhul, buna şöyle dermiş:

"Ey Gaylan! Ramazanda elma ile kadınların kucağına sokulan adam değil

2030 Tarihul Hulefa, s. 249; Vekil, ed-Devletu'l-Emeviyye, 1/548
2031 eş-Şuhubu'l-Lamia, s. 321
2032 ed-Devletu'l-Emeviyye el-Muftera Aleyha, s. 356; Mir'atu'l-Cinan, 1/227–228

misin?" Daha sonra da Harisilere yamandın ve Haris'in yalancı olan karısının hizmetçisi değil miydin? Ki o, peygamberlik iddiasına kalkışmış ve daha önceki sayfalarda da işaret edildiği gibi Abdülmelik tarafından öldürülmüştü. Hatta o yalancı kadın, kendisini müminlerin annesi diye de lanse ediyordu. Şimdi oradan yön değiştirip bu sefer de zındık, ateist bir Kaderîci olarak karşımıza çıkıyorsun, öyle mi?"

Ömer b. Abdülaziz, bu adamın bozuk inancını öğrendiğinde onunla tartışmaya girmiş ve tartışma sonrasında sapık biri olduğu ortaya çıkmıştı. Gaylan, birçok kereler, bozuk inancından geri döndüğünü, onları terk ettiğini söylemiş ise de hiçbirisi de doğru çıkmamıştır.

Ömer b. Abdülaziz, valilerine gönderdiği genelgesinde bu Kaderîcilerin savundukları sapık düşüncelerinin aksine doğru fikirlerin aktarılmasını istemiş ve Ömer b. Abdülaziz, Gaylan'ın hiçbir yerde konuşturulmaması konusunda emir vermiştir. Ancak bu durum, Ömer b. Abdülaziz'in ölümü ile son bulmuştur. Artık bundan sonra, bu akım sel misali yayılmaya başlamıştır.

Hişam b. Abdülmelik, hilafet görevine geldikten sonra bu adamı getirtmiş ve "Yazıklar olsun sana! Söyle bakalım, savunduğun dâva nedir? Eğer gerçekten hakkı savunuyorsan, sana tâbi olalım. Eğer gittiğin yol bâtıl ve sapık bir yol ise, bundan döneceksin" diye uyarır.

Nitekim Meymun b. Mihran ve Evzai de, Gaylan'ın bozuk düşüncelerini, sapık itikadını, kurduğu hile ve tuzaklarını öğrenince, onunla münazarada bulunup, konuyu tartışmışlar, sapık inancında ısrarını görünce de Hişam b. Abdülmelik, öldürülmesi için gereken emri verir. Onun çevresinde toplanmış olan adamlarını da bulundukları yerden bir başka yere sürgün eder.

Hatta halktan birtakım insanlar halife Hişam aleyhinde harekete geçerler ve onun Gaylan'a haksızlık ettiğini ve iftirada bulunduğunu söyleyerek onu bayağı zor duruma düşürürüler. Hatta Hişam'ın, onu öldürmekle büyük bir hata işlediğini söylemişlerdir.

Şam bölgesi fakihi olan Reca b. Hayve bile, Gaylan'ın ne kadar azılı biri olduğunu bildiğinden bu nedenle halife Hişam'a mektup yazmak gereğini duymuş ve mektubunda şu ifadelere yer vermiştir:

"Ey Emirü'l-müminin! Öğrendiğim kadarıyla, Gaylan'ı ve onun yakın destekçisi Osman'ı öldürtmen sebebiyle, onun adamları tarafından zorlandığın haberi bana ulaştı.

Ey Emirü'l-müminin! Allah adına yemin olsun ki, senin o iki kişiyi öldürmüş olman, inanın iki bin Rumu veya inanmamış olan Türkü öldürmenden daha faziletlidir."

Daha sonra Şam'da Beni Hakem'in azatlı kölesi olan Ca'd b. Dirhem bu fikri yaymak üzere harekete geçer. Bu kişi, Emevî halifelerinden sonuncusu olan Mervan b. Muhammed'in de hocasıydı. Hz. Muhammed'in ümmeti içinden, "Kur'an mahlûktur" düşüncesini de ilk defa gündeme getiren kimsedir. Edinilen bilgiler, Ca'd'ın, bu düşünceleri Yahudilerden aldığı yönündedir.

Ca'd'ın bu düşüncesi ortaya çıkınca, kendisi Şam'a çağrılır. Ancak Şam'a gelmeye cesareti olmadığından, bulunduğu yerden Kûfe'ye kaçar. Halid el-Kasri, onu burada yakalayıp hapse attırdı. Hişam b. Abdülmelik, Halid el-Kasri'ye onu öldürtmesi için emir verdi. Halid el-Kasri de Kurban bayramı günü onu hapisten çıkarır. Çıkardıktan sonra da bayramda halka seslenir ve konuşmasının sonunda da şöyle der:

"Artık ayrılabilir ve kurbanlarınız da kesebilirsiniz. Allah kurbanlarınızı kabul buyursun. Ben de bugün Kurban olarak Ca'd b. Dirhem'i kurban etmek istiyorum. Çünkü Ca'd b. Dirhem, "Allah, Musa ile konuşmadı ve Allah, İbrahim'i de Halil olarak göndermedi, diyor" diye onun sapık düşüncelerinden örnek verir Sonra da Allah, Ca'd'ın söylediklerinden yücedir, uzak ve beridir" deyip minberden iner ve Ca'd b. Dirhem'i katleder."[2033]

Bu bâtıl inanç akımlarını, bu dönemde yayanlar arasında Muğire b. Said ve Benan b. Sem'an enNehdi gibi isimler de bulunuyordu. Bu iki isim Şia'nın gulat yani sapık grubundan idiler. Hatta bu iki isimden Muğire b. Said, Hz. Ali'nin ilâh olduğunu ileri sürüyor, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ve bu ikisi paralelinde hareket eden tüm sahabenin de kâfir olduklarını söylüyordu. Sadece Hz. Ali taraftarlarının mümin olduklarını savunuyordu. Yine bu adamın ileri sürdüğü iddialar arasında peygamberlerin getirdikleri şeriatlarda aralarında hiçbir ihtilafın ve ayırımın olmadığını söylüyordu.

Muğire b. Said, aynı zamanda bir büyücü idi ve "Eğer ben, Ad, Semud ve bunlar arasında gelip geçmiş olan toplumları diriltmek istersem, bunu kesin olarak yapabilme gücündeyim" derdi. Kendisi mücessime görüşünü, Allah'ın da diğer yaratıklar gibi cisim sahibi olduğunu söylüyordu.

Benan b. Sem'an ise, o da bu sapık kişinin düşüncelerini yaymada onun yanında yer alıyordu ve Hz. Ali'ye ilâhi mânada bir parçanın hulul ettiğini ve bu nedenle de bir ilâh olduğunu söylüyordu. Hz. Ali'nin gaybı bildiğini ve gayptan haber verebileceğini savunuyordu. Öldükten sonra yakın bir gelecekte tekrar dünyaya dönüp geleceği şeklindeki bâtıl inancını yayıyordu. Bu nedenle de zaten halife ve imam olmaya layık olanın da Ali olduğunu savunurdu. Dahası Benan b. Sem'an,

2033 Tabakatu'l-Mutezile; ed-Devletu'l-Emeviyye el-Muftera aleyha, s. 234–235; İbn Nebate, Serhu'l-Uyun, s. 166–167; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/155 ve 13/235; İbn Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, 5/172; İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih, 3/393

tenasüh yoluyla ilâhlığın Hz. Ali'ye geçtiği inancını yaymaya çaba gösteriyordu. Hatta "Bu, bütün insanlara bir açıklama, bir beyan ve ültimatomdur" (Âli İmran, 3/138) mealindeki bu âyetin Hz. Ali ile ilgili olduğunu, bu ve benzeri birçok sapıklık doğuracak ve şaşkınlık uyandıracak saçma ve küfre varan düşünceleri savunup yaymaktaydı.

Daha ileriki zamanlarda Muğire b. Said ile Benan b. Sem'an'ın her ikisi, yanına aldıkları yedi kişiyle dönemin Irak valisi Halid elKasri'ye karşı başkaldırırlar, Halid de, H.111 (729 M) yılında her ikisini de yakalayıp yakarak öldürtür. Yine Halid, daha sonraları peygamberlik iddiasına kalkışan birilerini de Kûfe'de öldürtür.

Halid el-Kasri'nin görev alanı içersinde yer alan bölgede Ammar b. Yezid isimli biri tarafından Horasan'da İslâm'da Batınîlik akımı başladı. Ammar b. Yezid kimi zaman Hıddaş lakabıyla da anılırdı.

Bu adam, halkı, halife olarak Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas etrafında toplanmaya çağırıyordu. Onun bu çağrısına halktan birçok katılımlar oldu. Halkın bu ismin çevresinde toplanmaları üzerine, adam bunları, Zındık Hurremiye görüşüne çağırdı.[2034] Bu görüş mensupları, eşlerinin birbirlerine helâl olduklarını ve bu inancın Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın getirdiği yeni bir inanç olduğunu savunuyordu.

Ancak bu tür sapık görüşleri sebebiyle yalanlandı. Allah İslâm Devletini ona baskın çıkardı. Ansızın yakalanıp Horasan Emirine teslim edildi. Horasan Emiri de gerekli emri verdi, elleri ve dili kesildi, bundan sonra da darağacına çekildi.

Yusuf b. Ömer'in Irak valisi bulunduğu sırada (H.120–126/737743 M) Gulatı Şia denilen aşırı sapık Şia kolundan biri olan Ebu Mansur el-İcli de öldürüldü. Bu adam görüş ve inanç olarak Hz. Ali'nin, Hasan ile Hüseyin'in, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'nin ve Muhammed el-Bakır'ın hepsinin nebi ve resul olduklarını ileri sürüyordu. Hatta kendisinin de mürsel bir peygamber olduğunu ve göğe yükseldiğini de savunuyordu. Allah'ın, onun başını eliyle sıvazladığını ve kendisine, "Yavrucuğum! Benden tebliğ et" diye emir buyurduğunu, sonra da onu yeryüzüne indirdiğini ileri sürmekteydi. Ashabını cennet ve cehennemle tekfir ederdi. Cennetin dünya nimetleri, Cehennemin de dünya da kendilerine karşı olanları bertaraf etmek olduğunu söylerdi. Bu nedenle muhaliflerinin öldürülmesini mubah sayardı. Bölge valisi Yusuf b. Ömer, bu Deccalın durumunu öğrenince hemen yakalatıp idam ettirdi.[2035]

2034 Hurremiye: Sapık Mezdek mezhebinin bir koludur. İsmailiye'nin Batınî görüşünün bir bakıma devam ettiren kolu demektir. Halife Memun döneminde Azerbaycan ve Horasan çevrelerinde ortaya çıkan ve Babek'in başında bulunduğu sapık bir akımdır. Hicri 224 (838) yıllarında öldürülen Babek, bu akımın lideriydi. Babek'in sebep olduğu fitne yirmi yıl kadar sürmüştür. Bölgenin başkent idarecisi ve Mutasım'ın da komutanı Afşin tarafından Samarra'da asılarak öldürtülmüştür. (Çeviren)

2035 ed-Devletu'l-Emeviyye el-Muftera Aleyha, s. 235–236; el-Fark Beyne'l-Fırak, s. 239–240; Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, 1/204–205; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/81

Hişam'ın Şair Kumeyt'i Affetmesi

Kumeyt, çok tanınmış Emevî Devleti döneminde yaşayan bir Arap şairiydi. Belagat ve fesahatte, hitabette parmakla gösterilen biriydi. Hatta belagat ve beyanda darbı mesel haline gelmişti. İşte bu zat, Kumeyt b. Zeyd elEsedi'dir. Kumeyt, Haşim oğullarını övmüş ve Ümeyyeoğullarını ve halife Hişam'ı da şiirlerinde yermişti.

Bunun üzerine Kumeyt, huzura çağrılır ve korkuya kapılarak Hişam'dan kaçar. Ancak Hişam korkusu, onu hep huzursuz edip durdu. Daha sonraki zamanlarda, Hişam'ın kardeşi Mesleme b. Abdülmelik aracılık ederek kardeşi Hişam'dan Kumeyt'i bağışlamasını istedi. Hişam da, kadreşinin aracılık etmesiyle Kumeyt'i affetti. Mesleme, Kumeyt'i alıp kardeşi Hişam'ın huzuruna çıkardı. Kumeyt, orada öyle bir konuşma yapar ki, bundan önce benzeri bir konuşma görülüp duyulmuş değildi. "R" harfiyle sonlanan ve "Rai" kaside diye ifade olunan bir kaside ile irticalen Ümeyyeoğullarını över.

Kumeyt daha sonra şiir okumayı bırakır, konuşmasına devam eder. Hişam ayağa kalkar ve ona, "Ey Kumeyt! Yazıklar olsun sana! Kim sana böyle bir suç işlemeyi allıpullu gösterdi, kim seni böyle bir körlüğe itti?" diye konuşur.

Kumeyt de ona, "Babamızı cennetten çıkaran ve ona verdiği sözü unutturan, kendisinde bir gayret bırakmayan beni böyle bir şeye itti" der. Anlatılanlara göre Hişam Kumeyt'e, şu;

"Söyle Ümeyyeoğullarına bozdukları şeyi
Kılıçlarından ve kestiklerinden korksam bile
Doyurduklarınızı Allah, hep aç bıraksın
Sizin içlerini boşalttıklarınızdan acı duyarak doyarım ben
Haşim oğullarını memnun kılacağım diye
Ümmeti için Rebia oğulları hep diri kalır" dizelerini söyleyen sen değil misin?" diye sorar.

Bunun üzerine Kumeyt, "Ey Emirü'lmüminin! Artık bugün için azarlama diye bir şey yok, istersen, bu ifadeleri silip yalanlayacak bir şeyler söyleyebilirim" der. Hişam da, "Ne ile yalanlayacaksın?" diye sorar.

Kumeyt ona, "Sadık olanın sözü ile" diyerek şu cevabı verir:
"Hişam'ın annesi onu Atlara miras bıraktı
Seçkin bir soy ve uzağı görebilen bir yüzle
İbn Aişe bir hilal bağışladı
O da ona denk bir rakip oluverdi
Halifelerin atası Mervan giydirdi
Ona en güzel seçkin değeri bıraktı" diye devam eden şiirini okur. Yaslandığı

yerden doğrulan Hişam, "İşte şiir dediğin böyle olur" der. Sonra da, "Ey Kumeyt! Bundan böyle senden memnunum" diye konuşur.

Kumeyt ile ilgili olarak söylenen güzel bir olay bulunmaktadır. Kendisi, Ferezdak'a göre şiirde henüz çocuk yaştadır. Ferezdak'ın huzurunda şiir söyler. Bunun üzerine Ferezdak, Kumeyt'e, "Ey çocuk, senin baban olmam seni mutlu eder miydi?" der. Kumeyt de ona, "Ben, babamı kimse ile değiştirecek değilim. Ancak, senin benim annem olmanı isterdim" diye cevap verir. Ferezdak, bu cevap karşısında bir şey diyemez olur ve "Böylesi biri yanıma bugüne dek gelmiş değildir" der. Kumeyt, H.60 (679 M) yılında dünyaya gelmiştir ve H.120 (737 M) yılında vefat etmiştir.[2036]

Hişam'ın Günlük Çalışmaları Ve Meclisi

Hişam b. Abdülmelik, sabah namazını kıldıktan sonra, ilk huzura giren koruma ve kollama işleriyle görevli müdürü olurdu. Bu, kendisine gece olup biten ne varsa onları iletirdi. Bundan sonra iki görevli daha içeri girer, bunlardan biri Hişam'ın sağında, diğeri de solunda otururlardı. Her birisinin elinde birer mushaf olurdu ve her ikisi de kendisine günlük okunması gereken cüzlerini okurlardı.

Daha sonra da özel kalem müdürü içeri girer ve kendisine, "Filan kimse, filan ve filan şahıslar gelmiş, huzura girmek için izin istiyorlar" derdi. Bu arada giriş için izin verilir ve durmaksızın gelenler peş peşe içeri alınırlar. Gün ortası olunca bu defa ortaya sofra konur, perdeler kaldırılır, halk ve ihtiyaç sahipleri içeri alınırlar.

Bu esnada kâtibi de arkasında oturur, olanları ve söylenenleri kayda geçirir. Bu durum yemek bitene kadar sürer. Halk oradan ayrılırlar. Hişam da bu sırada kuşluk uykusu için dinlenmeye geçerdi.

Öğle namazını kıldıktan sonra, kâtibini yanına çağırtır, onunla birlikte halkın problemlerini görüşüp tartışır, bu, ikindi namazını kılana dek sürerdi. Nihayet yatsı namazını kıldıktan sonra bu defa beraber görüşüp sohbet edeceği sohbet arkadaşları ve Zühri gelirlerdi. Haliyle bu toplantıda başkaları da hazır bulunurdu.[2037]

At Yarışlarına Önem Vermesi

Hişam b. Abdülmelik b. Mervan, at yarışlarına büyük önem gösterirdi. Bu nedenle yarışlar düzenlerdi, bunun için hem kendisinin beslemekte olduğu yarış atları, hem de halkın beslediği yarış atları bu yarışa katılırlardı. Sayıları dört bini bulurdu. Bu kadar geniş katılımlı yarışlar ne cahiliye döneminde ne de İslâm'ın ilk

2036 el-Edebu'l-Arabi ve Tarihuhu Fi'l-Asrayni'l-Emeviyyi ve'l-Abbasiyyi, s. 191; Mesleme b. Abdülmelik Fatihu Şatri'l-Anadul, s. 156; el-İkdu'l-Ferid, 2/183–185; Dr. Hafaci, el-Edebu'l-Arabi ve Tarihuhu, s. 200-201; el-Vesaiku's-Siyasiyye ve'l-İdariye Li'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 463; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, s. 5389

2037 el-Muntazam, s. 98

hediye kabul ederdi. Bu nedenle at yarışları için alanlar hazırlardı. O bölgeye ait yolları düzenler, alanları genişletirdi. En çok da, kendi yarış atları yarışı kazanınca bundan çok hoşlanırdı. Şairlerden yarışı kazanan atları öven şiirler söylemesini isterdi.[2038]

Geçmiş Milletlere İlişkin Özel Edebi Eserlere Değer Vermesi

Hişam b. Abdülmelik, bilhassa geçmiş toplumlara ait özel eser ve metinlere, edebi eserlere önem veren biriydi ve bunlar hakkında da yeterli bilgi sahibi bulunuyordu. Örneğin; Fars tarihine ilişkin bir eserin Arap diline çevrilmesi için emir vermiştir. Azatlı kölesi Salim de Aristo'ya ait bazı eserleri Arap diline çevirmişti. Nitekim Salim'in oğlu Cebele b. Salim de babasından öğrendiği ve miras olarak edindiği birçok bilgiyi, ilimleri, bazı tarihi değeri olan eserleri Arapçaya çevirmiştir.[2039]

Kitap Ehline Karşı Muamelesi

Hişam b. Abdülmelik, Melkan Hıristiyanlarına karşı müsamahakâr davranırdı. Bu nedenle onlara Antakya kürsüsüne el tutmalarına, Patrik Stefan'ı başlarına patrik olarak atamalarına müsamaha ile bakardı. Hişam, tüm Hıristiyanlara karşı arkadaşlık tavrıyla yaklaşırdı. Nitekim Hişam zamanında, patrik Mihail, ihtifal amacıyla İskenderiye şehrine gidebilmiştir. Patrik Mihail, İskenderiye'ye girerken önünde mumlar yakılı, haçlar dikili ve İnciller bulunduğu halde böyle bir törenle şehre girer. Şehre girerken kâhinler de seslerini şöyle yükseltiyorlardı: "Rab, bize Memun'a dua eden zatı gönderdi ki o, yeni Markos'tur."[2040]

HİŞAM B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE İLİM ADAMLARI

Hişam b. Abdülmelik, döneminin ilim adamlarını yakın çevresine alarak onlardan yararlanma çabası içine girmiştir. Ancak bu konuda bir yere kadar başarılı olabilmiştir. Bu ilim adamları arasında en çok tanınmış olanları değerli ve önemli ilim adamlarından biri olan Muhammed b. Müslim ez-Zühri idi. Nitekim İmam Evzai, Ebu'z-Zenad ve daha başka isimler de bu gibi ilim adamları arasında yer alıyorlardı.

Kimi konularda karar almada bu ilim adamlarının Hişam üzerinde, dolaylı yollardan da olsa büyük etkileri görülmüştür. Çünkü halifeye ve ailesine yakınlık sırasında, özellikle de Zühri'nin, Hişam'ın üzerinde büyük etkisi görülmüştür. Nitekim İmam Zühri'nin hayat hikâyesini ele aldığımızda bu konuya yeniden döneceğiz.

2038 eş-Şuhubu'l-Lamia, s432; Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 55
2039 ed-Devletu'l-Emeviyye el-Muftera Aleyha, s. 460
2040 Eseru Ehli'l-Kitap Fi'l-Fiteni ve'l-Hurubi'l-Ehliye, s. 434

Hişam'ın birtakım kararlar almada, Ömer b. Abdülaziz dönemiyle kıyaslandığında az da olsa, ulemanın etkisinin var olduğu bilinmektedir. Böylece Hişam b. Abdülmelik orta bir yol ve siyaset izlemekteydi. Kaysoğulları kabilesiyle Yemenliler kabilesi arasında da yine orta bir çizgiyi devam ettiriyordu. İşte Hişam'ın böyle bir siyaset izlemesi, Zühri'nin onun üzerindeki etkisinden kaynaklanıyordu. Kısaca, Hişam'ın izlediği politikada haksızlık ve adalet iç içeydi.. Bu nedenle ilim adamları kendisini uyarıyor ve ona yol gösteriyorlardı. İşte o yol göstermede bazı örnekler...[2041]

Ata İbn Ebi Rebah'ın Öğütleri

Bir keresinde Ata b. Ebi Rebah, Hişam'ın huzuruna çıkar, etrafında halktan ileri gelenler de vardır, hepsi bir arada sohbet etmektedirler. Ata b. Ebi Rebah'ın içeri girmesiyle sessizlik başlar. Bunun üzerine Hişam kendisine dönerek, "Ey Ebu Muhammed! Bir isteğin mi var?" diye sorar. O da, "Ey Emirü'lmüminin! Mekke ve Medine halkı, Allah adamıdırlar. Resulüllah'ın komşularıdırlar. Onlara ait olan ve verilmesi gereken paylarını ve erzakını paylaştırıp verin" der.

Hişam da, "Evet" der ve yanındaki görevlisine, "Ey delikanlı! Mekke ve Medine halkına ödenmek üzere, kendilerine verilecek şeylerin iki katının verilmesini ve bir yıllık da erzaklarının teslimini yaz" diye söyler.

Sonra yeniden Ata b. Ebi Rebah'a döner ve "Ey Ebu Muhammed! Başkaca bir talebin var mı?" diye sorar. O da, "Evet, ey Emirü'lmüminin! Hicaz, Necid ve Arap halklarının, İslâm devleti idarecilerinin de ihtiyaçları bulunmaktadır. Onlara da, fazla gelen mallardan bağışlarını ver" der.

Hişam da, "Evet, delikanlı! Adı geçen bu kesimlere de fazla gelen ve artan bağışlardan haklarını verin" der. Hişam tekrar Ata b. Ebi Rebah'a döner ve "Ey Ebu Muhammed! Başka bir isteğin var mı?" diye sorar. Ata da, "Evet, ey Emirü'lmüminin! Sınırda bulunanlar, varlığınızı devam ettirmeniz adına savaşıyorlar ve düşmanlarınıza karşı aman vermiyorlar. O halde onların da ihtiyaçlarını bekletmeksizin göndermeniz gerekir. Çünkü tehlikeye düşmeleri halinde, sizinle savaşırlar" der.

Hişam bunu da onaylar ve görevlisine, "Ey delikanlı! Onların ne tür ihtiyaçları varsa, hemen kayda geçir" diye emir verir. Hişam, "Ey Ebu Muhammed başkaca bir talebin olacak mı?" der. O da, "Ey Emirü'lmüminin! Evet, devletinizde azınlık durumunda olanların küçükleri iş yapamaz durumdalar, yaşı ilerlemiş olanları da ağır yükler altında bellerini doğrultacak durumda değiller. Onlara altından kalkamayacakları yükleri yükletmeyin. Çünkü onlardan vergi olarak aldığınız şeyler, düşmanlarınız aleyhine olmak üzere size yararı dokunacaktır" diye uyarır.

Hişam da kâtibine dönerek ona, azınlıklara, altından kalkamayacakları yükler

2041 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 116; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/352

yükletilmemesi emrini yazılmasını emir buyurur. Halife, "Peki bir başka isteğin var mı?" der. O da, "Ey Emirü'lmüminin var. Kendi adına Allah'tan kork" der.

Bir rivayete göre de, "Kendi adına Allah'tan kork. Çünkü sen, yalnız olarak yaratıldın, yine yalnız olarak ölüp gideceksin. Tek başına mahşer alanına gidecek ve tek başına hesaba çekileceksin. Allah adına yemin olsun ki, gördüklerinden hiçbirisi yanında yer almayacaktır" diye öğüt verir.[2042]

Halid B. Safvan Ve Hişam

Rivayete göre Halid b. Safvan b. Ehtem, Hişam b. Abdülmelik'in yanına gelir. Hişam da ailesi bireyleri, çevresindeki devlet erkânı ve akrabalarıyla, hizmetçileriyle onu büyük bir törenle karşılar. Zaman ilkbahardır. Yeryüzü tüm güzelliklerine bürünmüş, her türden meyvelerini, ürünlerini ve her renkten güzelliklerini sergilemiştir. Temiz hava da güzel çiçeklerin ve güllerin kokusuyla çevreyi ferahlatıyordu. Askerler onun için en güzel yaygıları yere sermişler ve halk da bu arada, o meclise bulunmak üzere gelmişlerdir.

Bu manzarayı gören Halid b. Safvan, bir o tarafa, bir bu tarafa bakar, Hişam da ona, onu sorgulayacak biri edasıyla dikkatle onu süzer. Bu manzarayı gören Halid b. Safvan, Hişam'a dönerek,

"Ey Emirü'l-müminin! Allah, nimetini senin üzerinde tamamlamıştır, Allah buna şükretmeni de sana nasip eylesin. Sana tüm bu verdiklerinden ötürü, seni doğru yolunda sabit kılsın, sonunda hamdını eda edenlerden eylesin. Allah, sana samimi mânada takva nasip eylesin. Bunları elinde nemalandırıp artırsın. Temiz olan şeyler bulanmasın, bunun mutluğunu bozacak bir şey buna karışmasın. Sen, Müslümanlar için bir güven kaynağı, haksızlıklara uğradıklarında kaçıp sığınacakları bir sığınak oldun. Her işlerinde sana sığınıyorlar.

Ey Emirü'l-müminin! (Allah canım yoluna feda kılsın) Senin hakkını yüceltmek, meclisine değer vermek için üzerime düşeni sana iletmek için başka bir şey bulamadım. Sadece Allah'ın sana verdiği nimetleri zikretmekle, bunların şükrünü eda etmekle seni uyardım. Ben, senden önce geçen krallara atfedilen ifadelerden bir kısmını hatırlatmaktan başka sana vereceğim bir şeye sahip değilim. Eğer Emirü'lmüminin bana izin verilerse, onları söyleyebilirim" der.

Hişam da, oturup yaslandığı yerden doğrularak Halid b. Safvan'a, "Ey İbn Ehtem! Buyurun, konuşun" der. İbn Ehtem de tıpkı, krallardan birinin, aynen Hişam'ınkine benzer bir zaman diliminde, bir ilkbahar mevsiminde bu şekilde kıra çıktığını ve yanında bulunan adamların neler söylediğinden söz eder ve "Benim şu

2042 Muhtasar Tarihu İbn Asakir; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 297

anda içinde yaşadığım bu mutlu an gibi bir başkasını hiç görmüş müydünüz?" der. Bu arada, adamları arasında sözünü esirgemeden konuşan, eskilerden kalma güngörmüş bir adam da vardır. Hakkın ve hak ölçülerinin neler olduğunu bilen bir adam... İşte bu adam kralına dönerek ona,

"Ey Kralım! Sen, bir şey sordun, acaba cevap vermem için izin verir misiniz?" der. Kral da, "Evet" der. Bu defa o bilge kişi sözlerine şöyle devam eder: "Seni hayrete düşürüp hoşuna gidecek bir şeye ne dersin? O, hiç olmamış bir şey mi olsun yoksa senin dışında birilerinden sana miras kalacak bir şey mi olsun? Ki o sana gelip ulaştığı gibi senden de başkalarına ulaşan bir miras mı olsun?" der. Bunun üzerine Kral da adama: "Söylediğin gibi o olsun" der. Adam da, "Hoşuna gidip de, hareket edip giden ve azalan ve uzun bir süre yok olan bir şeyi sana göstereyim istemez misin? Ki sen yarın onun hesabını vermekten rehin alınasın" der.

Kral, "Yazıklar olsun, kaçış nereye olacak? Kimden medet istenecek?" der. Adam da, "O halde ya mülkünde kalır, seni üzecek veya sevindirecek şeylerden ötürü ya Rabbine itaat edersin. Ya da tacını, tahtın bırakır, kabasaba giysilerini giyerek, ecelin gelene dek hep Rabbine kulluk ve ibadette bulunursun" der.

Hikâyeyi hatırla hele; kral ikinci öneriyi kabul eder, tacı tahtı bir kenara atar. Bundan böyle hayatının kalan kısmını kendisine o öğüdü verenle birlikte Allah'a kulluk ve ibadetle geçirir.

Hişam b. Abdülmelik, anlatılan bu hikâyenin etkisinde kalır. Askerine gereken emrini verir, yanındakilerle birlikte oradan hemen toparlanıp sarayına döner. Hişam'ın yanında olanlar, gelip Halid b. Safvan'ın çevresinde toplanırlar ve kendisine, "Sen, Emirü'lmüminine ne demek istedin ki, tüm arzu v e istekleri altüst oldu, kendisinde hiçbir neşe bırakmadın. Adamcağızın çölde geçireceği güzel bir vaktini de adama zehir ettin?" diye sordular.

O da onlara, "Benden uzak durun. Ben, Allah'tan başka hiçbir kimseyle baş başa kalmamaya, orada Allah'ı zikretmeye, anmaya söz vermişimdir" der.[2043]

Salim B. Abdullah B. Ömer Ve Hişam B. Abdülmelik

Bir keresinde Hişam, Kâbe'ye girer, bakar ki Salim b. Abdullah oradadır. Hişam kendisine, "Ne ihtiyacın var, bana söyle" der. Salim de Hişam'a, "Allah'ın evinde olduğum halde, ondan değil de bir başkasından ihtiyacımı karşılaması için istekte bulunmaktan hayâ ederim" der.

Nihayet Beytullah'ın dışına çıktıklarında Hişam kendisine, "Az önce Kâbe'de idik, söylediğini anladım. Şimdi oradan ayrıldık, o halde şu anda söyle, ne gibi bir ihtiyacın var?" diye sözlerini tekrar eder.

2043 Muhtasar Tarihu Dımaşk; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 284

Salim de Hişam'a dönerek, "Dünya ile ilgili isteklerimi mi yoksa âhiretimle ilgili taleplerimi mi? Hangisini isteyeyim senden?" der. Hişam da, "Dünya ile ilgili ihtiyaçlarını benden iste!" der. Salim ise ona, "Allah adına yemin olsun ki, dünyaya malik ve sahip olandan dünyalıkla ilgili bir talepte bulunmadım ki, dünyaya sahip olmayan birinden nasıl bir şeyler isteyebilirim?" diye cevap verir.[2044]

HİŞAM DÖNEMİNDE İMAM MUHAMMED B. ŞİHAB EZZÜHRİ VE EMEVÎ DEVLETİ

Zühri: İmam Muhammed b. Müslim b. Abdullah b. Abdullah elAsgar b. Şihab b. Abdullah b. Haris b. Zühre b. Kilab b. Murre b. Kaab b. Lüey ezZühri elKuraşi elMedeni'dir. Künyesi Ebu Bekir'dir. Zühri diye tanınmıştır. Nitekim dedesinin dedesi Şihab b. Abdullah b. Haris b. Zühre'ye nispetle de İbn Şihab denir.

İslâm âlimleri veya kaynaklarda mutlak mânada Zühri veya İbn Şihab adını kullandıklarında, bununla sadece İmam Zühri akla gelir, bir başkası değil. Çünkü bu iki unvan onda galebe çalmıştır.

İmam Zühri Peygamber (s.a.v) şehri olan Medine'de dünyaya gelmiştir. Ancak doğum tarihi kesin olarak bilinememektedir. Dr. Haris Süleyman edDarri'nin tercihine göre, İmam Zühri'nin doğum tarihi, Muaviye döneminde H.51 (671 M) yılıdır.

İmam Zühri Medine'de doğmuş, burada yetişmiştir. Çünkü Medine, tüm ilim talebelerinin kalıp okumak istedikleri bir ilim merkeziydi. Dünyanın dört bir yanından ilim ve ziyaret için herkes buraya akın ederdi. Zühri sayılı Tâbiun simalarından biri olarak bilinirdi. Kendisi oldukça erken yaşlarında ilim öğrenmeye başlamıştır.

Zühri, ilk olarak Kur'an-ı Kerim öğrenmeye başlamış, Kur'an-ı Kerim'i seksen gecede yani iki buçuk aylık bir zaman diliminde ezberlemiştir. Bundan sonra soy (nesep) bilgisini öğrenmiş, arkasından Sünnet ilmine yönelmiştir. Helâl ve haram konularını ele almış, bunların bilgilerini edinmiş, kendisinden ilim aldığı hocalarına, öğrendiklerini tekrar etmeye başlamıştır. Onlardan rivayet ettiklerini her cumada tekrar eder ve ezberlerdi. Çünkü onları unutmaktan ve kaybetmekten çok endişe duyardı.

Öğrendiklerini müzakere yoluyla sürekli tekrar eder, onları hafızasına alır, sürekli olarak müzakere ve hıfz üzerinde durup meşgul olurdu. Hatta eşinin hafızasına güvenerek, ondan bunların tekrarını dinlerdi. Hatta Zühri'nin eşinden

2044 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/46

gelen rivayete göre, eşi bir gün kocası Zühri'ye demiş ki: "Allah adına yemin olsun ki, senin şu kitapların üzerime üç kuma getirmekten daha ağır basıyor."

Zühri oldukça aşırı bir istekle ve samimi olarak ilim öğrenmekten haz duyardı. Kaldı ki, bunun yanında üstün bir zekâ ve kesin bir azim ve kararlılığın da sahibiydi. Birçok sebepler, onun ilim tahsiline yönelmesine yardımcı olmuştur. Şöyle ki; Zühri edebi bir cesarete sahipti, birçok değerli ilim adamlarından ilim tahsil etmek, onlardan bir şeyler öğrenmekte oldukça sabırlıydı, kararlıydı, yılmak bilmezdi. Hocalarının yanında uzun süre kalır, onların yanında oturmaktan bıkmazdı.

Hocaları arasında Said Müseyyeb, Urve b. Zübeyir, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Ebu Bekir b. Abdurrahman b. Haris b. Hişam gibi zatlar bulunuyordu. Uzun müddet bunlardan ilim almış ve yanlarından ayrılmamıştır. Hocalarına karşı oldukça saygılıydı. Nitekim çağının ilimlerini ve bilgilerini öğrenmek amacıyla yolculuk ettiği de olmuştur. Yaşıtları ve çağdaşları arasında onun kadar derin vukufiyeti olan bir başka kimse yoktu. Nihayet bulunduğu dönemde her bilim dalında parmakla gösterilen ve peşinden gidilen bir ilim adamı, bir imam olmuştu. Hatta onu için, çağının en bilgin kişisi denirdi. Onun ilmî değerini ve üstünlüğünü ifade için söylenen başkaca özellikleri de bulunmaktadır.

Mekhul'den gelen rivayete göre demiş ki: "Zühri kadar geçmişe ait ilimler hakkında bilgi sahibi olan bir başkasını görmedim. Çünkü çağının tüm ilim dallarında bilgi sahibiydi. Zaten bunun içindir ki kendisi darbı mesel halini almıştır."

Zehebi, Ömer b. Abdülaziz'in niteliklerini sayarken, "Ömer b. Abdülaziz, adaletli olması, güzel bir yaşantı sürmesi, annesi tarafından dedesi Hz. Ömer'e, Zühd bakımından Hasan'a ve ilim yönünden de Zühri'ye benzer" dermiş.[2045]

Zühri'nin İlim ve Kültürü

Zühri ve Kur'an ilmi: İmam Zühri, Tâbiun ulemasının oldukça sayılı simalarından biriydi. Tefsir ve hadis alanlarında temel kaynakları kendisinde toplamış olan, Kur'an tefsiri ve diğer ilimlere ait ilimleri sözkonusu temel kaynaklardan rivayet yoluyla öğrenmiş olan biriydi. Nitekim İmam Zühri'den tefsir, kıraat, Kur'an'ın nüzulü ve nüzul sebeplerine dair çokça rivayet aktarılmıştır. O bu ilimleri kendisinde toplamış, nasih ve mensuhlarını, Mekkî ve Medenî olanlarını ve birçok ilim ve ilim konularına ilişkin rivayetler bildirmiştir.

Hatta Dr. Haris Süleyman ed-Darri bu anlatılanlara ilişkin olmak üzere eserinde birçok örnek sunmuştur. İsteyen onun eserine müracaat edebilir.[2046]

2045 Bu başlık için bk. Tezkiretu'l-Huffaz, 1/119 ve 180; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/93; ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 21–27 ve s. 75–90; Şezeratu'z-Zeheb, 1/196; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye; İbn Sa'd, Tabakat; Tehzibu't-Tehzib, 9/449

2046 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 165

Zühri ve Fıkıh: İmam Zühri fıkıh alanında da Tâbiun ulemasının önde gelen ilim adamlarından biridir. İmam Evzai'den rivayette bulunmuştur. O demiş ki: "Ben, Hişam b. Abdülmelik döneminde Tâbiun uleması arasında, fıkıh dalında ondan daha çok bilgili olan birini görmedim." İmam Zühri, fıkhını Allah'ın Kitabından, Resulünün sünnetinden ve sahabenin söz ve fiillerinden alırdı. Zühri, Kitap ve Sünnette hakkında bir nass bulamadığı ve sahabeden de intikal eden bir bilgi elde edemediği konularda içtihatta bulunurdu.[2047]

Zühri ve Tarih: İmam Zühri, gerçek mânada bir İslâm tarihçisi olarak kabul edilir. Çünkü kendisi, hem Hz. Peygamberin (s.a.v) Peygamberlikten önceki ve hem de sonraki döneme ait bilgileri kaleme alan kişidir. Özellikle de Hz. Peygamberin (s.a.v) özel hayatını ve siretini, gazvelerini çok geniş olarak ele almış ve bu konuya büyük bir titizlikle eğilmiştir. Hatta birçok araştırmacılar bu konuda önceliğin ona ait olduğunu, onun bu konudaki değerini ve hizmetlerini önemle ele alırlar ve küçümsenemeyecek boyutta bilgiler verdiğini belirtirler. Kendisi eserinde neredeyse kronolojik diyebileceğimiz bir metotla sözkonusu eserini yazmıştır.[2048]

Zühri ve Soy Bilimi: İmam Zühri soy bilimi konusunda da ün yapmış bir İslâm bilginidir. Çünkü henüz çocuk yaşta iken bu alana yönelmişti. Bu konuda Abdullah b. Salebe b. Sair'den ders almış ve ona öğrencilik etmiştir. Ondan gelen bir hikâyeye göre, Said b. Müseyyeb'e (ra) nasıl intikal ettiği aktarılmıştır. İmam Zühri demiş ki: "Ben, hiçbir mal varlığı bulunmayan bir çocuk olarak yetiştim. Benim yazacağım bir şeyim de yoktu. Ben, Abdullah b. Salebe b. Sair'den kavmime ait soy bilgilerini öğreniyordum. Çünkü bu zat, bu konularda söz sahibi bir bilgindi. Zühri, sadece Abdullah b. Salebe'den bu ilmi öğrenmekle yetinmedi. Aksine başka ilim adamlarından da bu konuda bilgi öğrenmeye çalıştı. Said b. Müseyyeb (ra) ve başkaları buna örnektirler. Zühri, bu alanda halk arasında nesep bilimini en iyi bilen biri olana dek, bu ilmi öğrendi.[2049]

Zühri ve Edebiyat: Zühri, Edebiyata oldukça meyli olan biriydi. Nitekim onun edebiyata dair haberleri bize kadar ulaşıyordu. O, aynı zamanda şairdi. O şiiri tarihi rivayetlere, siyer, Megazi ve nesep bilgilerine de sokardı. Rafii, onu n için diyor ki: "Arap şiir ve edebiyatına, tarihine dair ilk eser verenler arasında kabul edilir. Hatta Araplarla ilgili bu gibi konularda ilk olarak kitap yazanlardan sayılır."[2050]

Zühri ve Lügat bilgisi: İmam Zühri adı geçen ilimler yanında ayrıca lügat ve

2047 Nesai, Tesmiyetu Fukahai'l-Emsar, s.7; ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 172-173
2048 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 173–176
2049 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 183
2050 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 186

kelime bilgisi konularında çok bilgili ve uzman olan biriydi. Lafızların delalet ettiği mânaları çok iyi bilirdi. Kaldı ki, hatipliği ve güzel konuşması bile dillere destandı. Ahmed b. Salih'ten gelen rivayete göre, demiş ki: "Onun yaşadığı dönemdeki güzel konuşanlar üç kişiden ibaretti. Bunlardan biri İmam Zühri, ikincisi Ömer b. Abdülaziz ve üçüncüsü de Musa b. Talha b. Ubeydullah'tır."[2051]

Zühri'nin Zekâsı, Hafızası Ve Sözleri

Zühri'nin zekâsı: Zühri, zekâ yönünden oldukça üstün zekâlı olan biriydi, güçlü bir hatırlama özelliğine sahipti. Çok zeki ve çok anlayışlı ve büyük bir kavrama kapasitesine sahip olan biriydi. Zühri'den gelen rivayete göre demiş ki: "Hiçbir hadisi tekrarlamazdım, bir tek hadis dışında hiçbir hakkında şüpheye düşmemiştim. Arkadaşıma da onu sordum, baktım ki, o da ezberlediğim gibi bana aktardı."[2052]

Zühri'nin Hafızası: Zühri, hafıza yönünden bir harikaydı. Bu bakımdan ezberlemede, ezberlediklerini zapt etmede üzerine yoktu. Duyduğunu, anında hafızasına alırdı, ezberlemede bir benzeri yoktu. Nitekim Abdülmelik b. Mervan, kendisiyle ilk karşılaşmasında bunun üzerinde düşünmüş ve ona şöyle demiştir:

"İlim tahsil et, çünkü ben, sende güçlü bir hafıza gücünün, zeki bir kalbin var olduğunu görüyorum."

Malik b. Enes'ten rivayete göre o, demiş ki: İbn Hişam, bana oldukça uzun bir hadis okudu. Ben de, onun hayvanının yularını tutuyordum. Kendisine, "Bana okuduğunu tekrarla, diye söyledim. O da bana, hayır, olmaz" dedi. Bu defa kendisine, "Söyler misin, sen, ilk okumada anlayamadığın veya öğrenemediğin bir şeyin sana tekrar edilmesini istemez misin?" diye sorar. Zühri de, "Hayır" diye cevap verdi. Bu defa kendisine, "Öyleyse sen öğrendiklerini yazar mıydın?" diye sordum. O da, "Hayır" diye cevapladı.

Leys b. Sa'd'ın anlattığına göre, İbn Şihab ezZühri şöyle dermiş: "Kalbime neyi emanet ettiysem, hiçbirini unutmuş değilim."[2053]

İmam Zühri'nin Güzel Sözleri: Mamer, Zühri'den şöyle söylediğini dinlemiş: "İlmi bir defada öğrenen, bir defada da kaybeder. İlim ancak tekrar edilerek öğrenilir."

Zühri diyor ki: "Eğer sen, bu ilmi üstünlük taslayarak alırsan, ilim sana galebe çalar. Fakat o ilmi, gecelerini ve günlerini bir araya getirerek, ilme karşı yumuşak davranarak alırsan, kazanan sen olursun."

2051 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 187;
2052 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/94
2053 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 194–195; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye; el-Marifetu ve't-Tarih

"İlim bir vadidir. Vadiye indiğinde, oradan çıkıncaya kadar, çok dikkatli ve titiz hareket etmelisin."

"İlimden daha üstün bir değerle Allah'a kulluk yapılamaz."

"Halk, kişinin kendisinin amel etmediği bir şeyle amel etmeye güvenmez. İlmiyle amel etmeyen âlimin sözüne de kimse dönüp bakmaz"

"İlmin en büyük afeti, unutmak ve müzakere etmemektir."

"Bir meclis uzun sürerse, orada şeytana bir pay ve yol vardır."

"Üç şey var ki, kadılarda bulunması halinde, onlar hâkim olamazlar. Hâkim, tenkitten hoşlanmazsa, hep övülmeyi severse, görevden alınmaktan rahatsızlık duyarsa, kadı olamaz."[2054]

Zühri'nin Cömertliği

İmam Zühri, haksızlığı sevmeyen asil ve cömert biriydi. Korkmadan verirdi, azalacak diye endişeye kapılmadan dağıtırdı. Elinde olsun veya olmasın, her şeye rağmen yardımda bulunurdu, elindekinin azına ve çoğuna bakmadan verirdi. Mal biriktirmek nedir, bilmezdi. Tükenecek diye de korkmazdı. Çünkü onun yanında malın bir değeri yoktu. Sanki kendi malının düşmanı gibiydi. Onun nazarında altın ve gümüş sinek kanadı kadar bir değer taşımazdı.

Amr b. Dinar diyor ki: "İbn Şihab ezZühri gibi, paraya pula asla değer vermeyen birini görmedim. Onun nazarında deve gübresinin değeri ne ise, altın ve gümüşün değeri de o kadardı."

Ebu Nuaym da diyor ki: "O, izzet, şeref ve saygınlık sahibi bir kimseydi, övülmeye değer cömert bir insandı."[2055]

İlim Adamlarının, Onun Hakkındaki Methiyeleri

Said b. Müseyyeb (ra) onun için, "Senin gibi birini arkasında bırakan bir baba ölmemiştir" diyor.

Ömer b. Abdülaziz de meclisine gelenlere, "Siz İbn Şihab ezZühri'ye gidiyor musunuz?" diye sorar. Onlar da, "Bundan böyle gideriz" derler. Ömer b. Abdülaziz de onlara, "Ona mutlaka gidin. Çünkü eski toplumlar hakkında ondan daha bilgini yoktur" der.

Mamer de, "O dönemlerde Hasan-ı Basrî ve benzeri değerli ilim adamları hep hayattaydılar" demiştir.

2054 Kurtubi, el-Cami Li'Ahkami'l-Kur'an, 1/40; ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 198-200; Darimi, Sünen, 1/150

2055 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 217

Cafer b. Rebia da diyor ki ben, Arak b. Malik'e, "Medine halkı içerisinde en âlim olanları, Allah Resulü'nün (s.a.v), Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın verdiği hükümleri en iyi bilen, kim, diye sordum." O da, "Said b. Müseyyeb (ra), geçmiş insanlara ait bilgileri en iyi bilen ve kavratan zattır. Hadisler konusunda en çok bilgiye sahip olan kişi de, Urve'dir. Bana göre bütün konularda en büyük ilim sahibi İbn Şihab Zühri'dir. Çünkü o, onların hepsinin tüm ilimlerini kendi ilmine katan biridir" dedi.

Malik b. Enes de diyor ki: "İbn Şihab, hayatta olduğu sürece onun gibisi var olmadı."

İmam Evzai de, "İbn Şihab Zühri, hiçbir krala hiçbir zaman yalakalık etmeden huzuruna girerdi. Hişam b. Abdülmelik'in hilafeti dönemine ondan daha bilgin ve fakih olan biri yetişmedi" diyor.

Şafii de, "Eğer Zühri olmasaydı, kesin olarak Medine'de Sünnet kaybolurdu" diyor.

Ahmed b. Hanbel de, "Zühri, ilim adamları arasında en güzel mânada hadis bilen ve isnadı çok iyi anlayıp değerlendiren biriydi" diyor.

Ali el-Medini de, "Yedi fakihin görüşlerini en iyi bilen kişi, İmam Zühri'dir" demiştir.[2056]

Zühri ve Sünnet Çalışması

Sünnet üzerindeki çalışma ve gayretleri, bunu yaymaya çalışması konusundaki mesaisi, takdir ve teşekküre değer olan bir hizmettir. İşte onun önemli çalışma ve hizmetlerinden birkaç örnek:

Sünnet konusunda kim ne öğrenmek istemişse, öğretmeye çalışması,
Yaşıtlarıyla birlikte Sünnet üzerinde müzakereler yapması,
Kitap yazmak suretiyle yaygınlaşmasını sağlaması,
Derslerine devam eden öğrencilerine dikte ettirip yazdırması,
Vaazları ve anlatımı yoluyla bu bilgileri Arap toplumuna, bedevi kesimlere aktarması. Çünkü İmam Zühri Bedevi toplumlar arasına gider ve onlara Sünnet bilgilerini öğretirdi.

Yazılan ilmi eserlerin evlerde kapalı tutularak hapsedilmesini yasaklaması da bu çalışmalarındandır.

Yunus b. Yezid'den rivayete göre demiş ki; Zühri'nin, "Sizi, kitaplara kelepçe vurmaktan uyarırım" dediğini duyunca, kendisine, "Kitaplara kelepçe vurmak da

2056 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 229–236; İbn Ebu Hatim, el-Cerhu ve't-Ta'dil; el-Marifetu ve't-Tarih, 1/639; Tehzibu'l-Esma ve'l-Lügat, 1/91; Tezkiretu'l-Huffaz, 1/331

nedir?" diye sordum. O da, "Onları kimsenin faydasına sunmadan eve hapsetmektir" dedi.

İmam Zühri, herkesi Sünnet öğrenmeye teşvik eder ve öğrenmesine, öğretilmesine, hıfzına hizmet ederdi. Malik b. Enes demiş ki: "İmam Zühri yüz hadis okuyup ezberledi, sonra da dönüp bana baktı ve "Ey Malik! Kaç hadis ezberledin?" diye sordu. Ben de, "kırk hadis" diye cevapladım. Bunun üzerine elini başına koyup bir süre öylece düşünüp durdu, sonra da, "Aman Allah'ım! Hafıza nasıl da eksilmiş!" diyerek üzüntülerini ifade etti.

Sünnete bağlanmayı ve onun edebiyle edeplenmeyi teşvik ederdi. Nitekim Zühri şöyle diyor: "Sünnete sarılmak kurtuluştur." İmam Evzai yoluyla Zühri'den gelen bir rivayete göre o demiş ki: "Bizden önce göçüp giden ilim adamlarımız, 'Sünnete sarılmak kurtuluştur. İlim çok hızlı bir şekilde kaçıp gider. Kaldı ki, din ve dünyanın ayakta kalması güçlü bir ilim edinmekle sağlanır. İlim yok olursa, hepsi ve her şey de yok olur' derlerdi" diyor.[2057]

İmam Zühri, Sünneti yayma uğrunda mal varlığını ortaya koyduğu gibi, bunun için vakit ve zamanını da ortaya koymuştur. Zaman ve mal infakından hiçbir zaman geri durmamıştır. Zühri, elinde var olan ne kadar mali imkânı var idiyse, onu ortaya koymaktan hiç çekinmedi. Hatta "Zühri'nin Sünnet ve ilim uğruna harcadıkları, kendi kişisel hizmetleri ve aile bireyleri için harcadıklarının çok çok üzerindedir" denilse bu, abartılmış olmaz.

Zühri talebeleri yedirip içirirdi, onların bakımlarını da üstlenirdi. Talebelerine hizmet konusunda cömertliğin ne kadar geniş mânada anlamı varsa, işte Zühri o mânada talebelerine her şeyi sağlamaya gayret ederdi. Hatta zor durumda olan talebelerinin her türlü aile masraflarını da üstlenirdi. Zühri, yanında kalıp da onunla oturup yemeyeni öğrencisi olarak görmezdi.

Zühri, kırsal alanlardaki bedevi Arapların yanlarına gider, onlara bilmediklerini öğretmeye çalışır, onların arasında kaldığı müddetçe de onları yedirip içirirdi. Dahası belki de o gün için onların hayatlarında yiyemeyecekleri lezzette ve hoşlukta yiyecekler yedirirdi.

Musa b. Abdülaziz ondan bahisle diyor ki: "İbn Şihab ez-Zühri, hadis öğrencilerinden biri, eğer onun sofrasına oturup yemezse, ona, on gün süre ile hadis ilmini öğretmeyeceğine yemin ederdi."

Sünnet konusundaki hizmet ve çabaları konusunda gelen rivayetler: Leys b. Sa'd diyor ki; İbn Şihab Zühri'nin ilim için üzülüp ağladığını ve şöyle dediğini dinlemiştim: "İlim ve o ilimle amel edenleri birçoğu kaybolup gittiler." Ben de

2057 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 388–389; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/94

kendisine, "Senden sonra halkın arasında halef olarak kalabileceklerini umduğun kimselere de sen, ilmini vermedin mi?" dedim. O da, "Vallahi, kimse benim ilmi yayma konusundaki gayretim kadar gayret göstermeyecek ve kimse de benim gibi sabırla bu işe eğilmeyecek" dedi.

İmam Zühri, Sünnet öğrenimi ve öğretimi konusunda şu esaslara göre hareket edilmesini isterdi:

a- İlim öğrenmede acele etmeden, sırasıyla öğrenilmesi gerekenleri öğrenmek. Önce bir hadisi, arkasından da ikincisini... Gibi tedrici bir çaba ile öğrenmektir. İlim öğrenmek isteyen bir kimse, çok hırslı bir şekilde hepsini birden öğreneyim diye öğrenmeye kalkışmamalıdır. Çünkü böyle bir durumda, öğrendikleri arasında bir değerlendirme yapacak durumda olamaz, öğrendikleri de üzerinde ağır baskı meydana getireceğinden bu defa bıkkınlık ve usanç başlar. Sonunda tüm öğrendiklerini de kaybeder.

b- Talebeler hocalarının ayağına gitmelidir. Hocalar, öğrencilerinin ayağına gitmemelidirler. Çünkü ilim adamlarının öğrencilerin veya öğrenmek arzusunda olanların ayağına gitmeleri halinde ilim ayağa düşer, ilim adamlarının değeri kaybolur. İmam Malik'ten rivayete göre diyor ki: "Zühri'nin, ilim adamının öğrencilerinin ayağına gitmeleri, ilmin ayaklar altına alınarak basite indirgenmesidir" dediğini işittim.

c- Zühri, ilim meclislerinin uzamasından hoşlanmazdı. O, ilim meclisleri olsun, farklı meclisler olsun, bunların uzamasından sakınırdı. Çünkü oturumların uzaması, ders halkalarının olması gerekenden fazla sürmesi durumunda usanç ve bıkkınlık getirir. Bu arada, meclislerde veya oturumlarda faydasız konulara girilmemelidir. İmam Zühri şöyle derdi: "Eğer, bir konuda meclis veya oturum olması gerekenden fazla uzun sürerse, şeytan oraya girmeye yol bulur."

d- Kullanılması kolay olan şeylere yönelinmeli ya da hıfza ve hatırlamaya engel olabilecek aşırı yemeği terk etmelidir. Nitekim Zühri şöyle demiştir:

"Kim, hadis ezberlemek isterse, kuru üzüm yesin." Kendisi bal şerbeti içerdi ve derdi ki: "Bal şerbeti, hatırlamayı kolaylaştırır, unutkanlığı önler." Yine Zühri demiş ki: "Hafızamı tedavi etmeye başladığımdan bu yana ne bir elma yedim, ne de sirke kullandım."[2058]

İmam Zühri ve Emeviler

İmam Zühri, kaynakların belirttiğine göre Ümeyyeoğulları halifeleriyle içli dışlı olan biriydi, onlara gider, gelir ve sohbetlerine katılırdı. Ümeyyeoğulları halifeleri,

2058 ed-Darri, el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 390–392; el-Cami li'Ahlaki'r-Ravi, 5/86; İbn Salah, Ulumu'l-Hadis, s. 252

Zühri'ye büyük saygı gösterirlerdi, Zühri'nin onlar katındaki yeri çok önemliydi. Nitekim Zehebi, bundan söz ederek der ki:

"İbn Şihab ezZühri (rh) çok muhteşem ve debdebeli bir şekilde, ordu mensuplarına ait giysiler giyinmiş halde, Ümeyyeoğulları devleti nezdinde büyük bir yere sahipti. Âdeta bir Emir rütbesiyle anılırdı."

Kaldı ki ben, Zühri'nin, Abdülmelik b. Mervan ile ilk karşılaşmalarından, Kabisa b. Züeyb'in onu kral katına nasıl yakınlaştırdığının tesirinden daha önce söz etmiştim. Zühri'nin, Abdülmelik b. Mervan'ın yanında geçirdiği süre aslında çok uzun bir süre olmamıştır. Bu nedenle Abdülmelik'in siyaseti üzerindeki etkisi hiç denecek derecede az olmuştur.

Bu etkilerinden bir örnek olmak üzere mesela, İmam Zühri'nin, Abdülmelik b. Mervan'a, Ali b. Hüseyin konusunda, onu tatmin eder mânadaki telkinleri olmuştur. Çünkü Abdülmelik b. Mervan, adamlarından bazılarına Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'yi Medine'den alıp getirmeleri emrini vermişti. Adamları, Ali b. Hüseyin'i Medine'den alıp, Şam'a, Abdülmelik'e getirirlerken, o, adamların elinden kurtulur ve tek başına çıkar, Abdülmelik'in huzuruna gelir.

Bu sırada İmam Zühri de Şam'a çıkar gelir. Abdülmelik, konu ile ilgili durumu İmam Zühri ile görüşür ve ona, "Arkadaşlarının kaybettikleri, ellerinden kaçırdıkları Ali b. Hüseyin'in kendisine geldiğini ve huzuruna çıkarak, kendisine, "Benim seninle ve senin benimle münasebetimiz nedir?" diye sorduğunu, kendisinin de ona, "Bundan böyle yanımda ikamet et" diye söylediğini, onun da cevaben "Ben, bunu istiyor değilim, sevmiyorum" dediğini, sonra da çıktığını, onun bu hareketi sebebiyle yüreğine korku dolduğunu" anlatır.

Zühri diyor ki; bunun üzerine ben de kendisine, "Ey Emirü'lmüminin! Hz. Hüseyin'in oğlu Ali, senin sandığın gibi endişe duyulacak biri değildir. O, kendi nefsiyle meşgul olan biridir" dedim.

Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervan der ki: "Onun gibi birisinin kendi nefsiyle meşgul olması ne kadar güzel bir şeydir."

Kuşkusuz, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali hakkında, İmam Zühri'nin bu bakış açısı ve onu hakkındaki açıklamaları, Abdülmelik üzerinde çok olumlu etki bırakmış ve Abdülmelik'in Ali b. Hüseyin'den yana olan endişelerinin yersiz olduğunu göstererek bir sıkıntıya yer olmadığını belirtmiştir. Artık bundan böyle içi rahatlayan Abdülmelik, Ali b. Hüseyin üzerinde baskı kurmanın ve ondan endişeye kapılmanın yersiz olduğunu kavramıştır.

İmam Zühri, kimi zaman fırsatını ve yolunu bularak Abdülmelik üzerinde etkili olabilecek öğütlerde bulunmuştur. Nitekim bir keresinde Abdülmelik, İmam

Zühri'ye, bölgelerin durumlarını iyileştirmenin nelere bağlı olduğunu sormuş, o da, birçok bölgenin ve onları belli bir düzeye getiren mevalinin bilgi ve dindarlıkları sayesinde geliştiğini söylemiştir.

Bunun üzerine Abdülmelik de, "Allah adına yemin olsun, kölelikten azat olunmuş, bilgi düzeyleri yüksek kimseler kesin olarak Araplar üzerinde egemen olacaklar, dahası minberlere çıkıp onlara seslenecekler ve Araplar da onların altında olacaklar" der.

Abdülmelik'in bu ifadeleri üzerine İmam Zühri de, "Ey Emirü'lmüminin! Bu, sadece Allah'ın emri ve dininin bir gereğidir. Kim ona sahip çıkar ve o dini korursa, Allah o toplumu yüceltir, kim de ona sahip çıkmazsa Allah onları da alçaltır"

İşte bu konuşma üzerine Abdülmelik uyanır ve ondan sonra dine bağlanmaya gayret eder. Çünkü dine bağlı kalmakta yükselme vardır, liderlik vardır. Ona değer vermeme durumunda da zillet vardır.

Her şeye rağmen İmam Zühri'nin Abdülmelik b. Mervan'a gelmesi, Süleyman b. Abdülmelik'le sohbette bulunması ile bu iki melik üzerinde etkili olmuşsa da, Hişam b. Abdülmelik'in yanındaki yeri çok daha farklıydı. Hişam b. Abdülmelik döneminde Zühri'nin onun üzerindeki ağırlığı, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede ileri seviyede idi. Zaten uzun bir süre Hişam döneminde İmam Zühri'nin kadılık görevini üstlenmiş olması, bunun bir göstergesidir. Bunun içindir ki, Hişam, çocuklarının eğitim ve öğretimini bile ona bırakmıştı.

Hişam, halifeliğinin ilk yıllarında H.106 (724 M) senesinde Zühri ile birlikte haccetmesi, çocuklarının terbiyesini ona bırakması, vefat edene kadar Zühri'nin Hişam'ın saraylarında yer alması -ki bu, yaklaşık yirmi yıllık bir zaman dilimini kapsar- hepsi, Hişam'ın Zühri'ye verdiği değeri gösterir ve Zühri'nin de onun üzerinde ne kadar etkili olduğunu ortaya koyar.

İmam Zühri'nin, Hişam'ın saraylarında uzun bir müddet hizmet vermesi, Hişam ve ailesi üzerinde, istikametlerini düzeltmeleri bakımından büyük bir öneme sahiptir. Kaldı ki Hişam b. Abdülmelik'in de ifade edilmeye değer birtakım özellikleri vardı. Örneğin; yumuşak huylu olması, sertlik taraftarı olmaması, işleri aceleye getirmemesi, boş yere kan akıtılmasına karşı olması, içki, kumar ve benzeri işret meclislerine, eğlenceli oyun düzenlemelerine karşı çıkıp bu durumda olanları cezalandırması gibi vasıfları vardı.[2059]

Hişam'ın çocukları üzerinde Zühri'nin etkisi: Hişam b. Abdülmelik'in çocuklarının eğitim ve öğretimi konusunda İmam Zühri'nin onlar üzerindeki etkisi

2059 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/9 ve 5/337–341; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 203–205; Sıfatu's-Safve, 2/90; Tarihu Dımaşk; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye

çok büyük olmuştur. Çünkü Zühri, onların eğitim ve öğretimlerini tâ küçük yaştan itibaren üstlenmiştir. Onları güzel ahlâk üzere eğitmiş ve önemli işlerin kendilerine bırakılacağı kimseler olarak yetiştirmeye çalışmıştır.

Muhammed Şarrab diyor ki: "İmam Zühri'nin, Hişam b. Abdülmelik'in çocuklarının yetişmesinde büyük tesiri olmuştur. Onu sayesinde ahlâkta ve yaşantıda dürüst insanlar olarak yetişmişlerdir. Hepsi fetihlerde ordu idare eden komutanlar, dâvet ordularını idare eden kişiler olarak yetiştiler. Allah, onlar eliyle birçok yerleri fethetmelerini sağlamıştır. Gaza yoluyla elde ettikleri ülke insanlarının Müslüman olmalarını sağlamışlardır.

Hişam zamanındaki gazveleri araştırdığımızda, onun çocuklarının komutayı ele almalarında ve başarı kazanmalarında büyük payları olmuştur. Bir sene geçmemiş olsun ki, mutlakla bir gaza olur ve bu gazalarda çocuklarından biri komutayı ele alırdı. Nitekim bu alanda Hişam'ın oğlu Muaviye'nin çok büyük yararlılıkları görülmüştür.

Bu çocukların çıktıkları gazvelere komuta etmelerinin yanında buna ilave olarak, babaları Hişam, her yıl oğullarından birine hac emirliği görevini verirdi. Nitekim H. 119 (737 M) yılında Mesleme b. Hişam, halk ile birlikte haccetti. Oğlu Yezid b. Hişam da, H.123 (740 M) yılında aynı görevle haccetmişti.

İmam Zühri de, hac yolculuğunda onlara refakat eder ve kendilerini irşat ederek, hem kendileri ve hem de ümmet için güzel olabilecek hayır yollarına onları yönlendirirdi. Nitekim Zühri'nin de beraber olduğu bir hac mevsiminde, Mesleme b. Hişam hacca giderken, ona Medine halkına çok iyilikte bulunmasını tavsiye etmiş ve onu bu hizmete teşvik etmiştir.

Mesleme b. Hişam, Medine'de yaklaşık on beş gün kadar kalmış, humus gelirini divan ehline dağıtmış ve çok güzel işler başarmıştır.[2060]

Velid b. Yezid'in görevden alınmasında Zühri'nin etkisi: Hişam b. Abdülmelik döneminde İmam Zühri'nin siyasi mânada en büyük etkisi, Velid b. Yezid b. Abdülmelik'in görevden alınmasıdır.

Yezid b. Abdülmelik, kendisinden sonra hilafet makamına gelmesi için kardeşi Hişam'ı, ondan sonra da oğlu Velid'i halifeliğe aday göstermiş ve bunun için de söz almıştı. Hilafet görevi sırası Hişam'a gelince, İmam Zühri, Velid b. Yezid'in, daha sonra göreve getirilmemesi için devreye girer ve Hişam'ı da bunun için teşvik eder. Ancak, Hişam, ordu içerisinden böyle bir duruma karşı çıkanların olabileceğinden endişe duymaktaydı. Bu defa Zühri, Hişam'a, "Sen bu işi bana bırak, izin ver de,

2060 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 206–207; Muhammed Şarrab, Alimu'l-Hicaz ve'ş-Şam, s. 319–322

şöyle orduları bir dolaşayım, hepsiyle birebir konuşayım ve Velid'in bu işe uygun olmadığına onları ikna edeyim" der.

Zühri'nin Velid'i, gelecekte göreve getirilmemesi için, onu veliahtlıktan almakla ilgili haberi doğrulayan bir husus da şudur. Konu öylesine yaygınlık kazanmış ki, yayılan haber bir noktada duruyor değildir. Çünkü Zühri'nin bu işte rol oynadığı haberleri Velid'in kulağına kadar gider. Haliyle Velid de ona karşı tavrını ortaya koyar. Nitekim İbn Asakir anlatıyor, diyor ki, Velid Zühri'ye,

"Eğer günün birinde fırsat elime geçerse, sen de o zaman ne yapacağımı bileceksin" demiş. Zühri de ona diyordu ki: "Doğrusu Allah, sefih ve bunak birini başıma musallat etmekten daha âdildir."

Aksine, Velid, hilafete geleceği günü beklemedi. Hemen Beda ve Şağab denilen yerde, Zühri'ye ait malına -ki Zühri'nin kabri de buradadır- saldırdı ve orada bulunan tüm ağaçlarını kökünden kestirdi.

Yüce Allah, Zühri'nin dediklerini doğru çıkardı. Çünkü Zühri, Velid'in şerrine uğramadan Allah, onun canını almıştı.

Kaldı ki İmam Zühri, Velid'in oyun eğlenceye ve kötülüğe meylini önceden görmüş, onu bunlardan engellemeye çalışmış ise de başaramamıştır. Bu nedenle, Velid'in hilafet makamına gelmesi halinde ümmetin başına nelerin gelebileceğinden, dinde fesadın ve kötülüğün kapısının açılacağından endişe etmiştir. Ahlâkta çöküntü başlayacaktır. Çünkü söylendiği gibi, insanlar, krallarının dini üzeredirler. Bu itibarla, onun göreve gelmesiyle toplumda tüm kötülüklerin kapılarının açılacağını biliyordu.

Gerçi her şeye rağmen Velid b. Yezid'e nispet edilen birçok şey aslında yalandır ve uydurmadır. Söylendiği kadar da kötülenecek biri değildir. Yalnız, Velid'in oyun ve eğlenceye, fıska meyilli olduğu da oldukça yaygınlık kazanmış bir durumdur ve birçok kaynakta da bu durum sabittir.

Rivayete göre Mekhul (rh) şöyle dua edermiş: "Allah'ım! Hişam'dan sonra beni hayatta bırakma!"

Mekhul'ün bu şekilde dua etmiş olması, belki de, Velid hilafet makamına gelir de, bu sebepten fitneye düşerim, endişesiydi.

İmam Zühri ise; Velid'in ümmete ilişkin görevi üstlenmesi durumunda, ümmet için büyük tehlikeler doğuracağı ve çok zararlara neden olacağı endişesini taşıyordu. Bu nedenle mutlaka onun, göreve gelmesine engel olunmalıydı. Çünkü bu mesele halifeye bağlı kalan bir iştir. Ümmete ait bir görevi üstlenmiş olan bir halife, mutlaka yapılan nasihatlere kulak vermeli ve yapılacak öğütleri dinmeye müsait biri olmalıdır.

Hişam, Velid'i veliahtlık görevinden almaktan endişe duyunca –çünkü burada verilmiş bir sözden geri dönmek sözkonusuydu bunun üzerine kardeşi Yezid, kendisinden sonra oğlu Velid'i veliaht kabul etmesi şartıyla, Hişam'ın hilafet makamına gelmesine izin vermişti. Ancak İmam Zühri, Hişam'a, "Onu, bu görevden al" diye uyarıyordu. Ve Zühri şunu söylüyordu:

"Asıl ahde vefa demek, Allah'ın vaadine uyarak, Velid'i bu görevden almandır. Çünkü bugün için, senin, Velid, hilafet makamına gelmeden, onu bu görevden alman daha az tehlikelidir. Zîra bugün almadığın takdirde, yarın görev başına geçtiğinde, artık oradan alınması daha da zorlaşır. Dahası, o zaman ortaya çıkabilecek ve verebileceği zarar, bugün görevden alman halinde doğabilecek zarardan daha fazla olacaktır. Kaldı ki bu, zaten fiilen gerçekleşmiş bir durumdur."

Nitekim bu, İbn Kesir Velid'in hayatından söz ederken ele aldığı meseledir. İbn Kesir diyor ki: "Amcası Hişam, bizzat yeğeni Velid'i, ileride halife olma görevinden almakta kararlıydı, keşke bunu yapabilseydi." Bir diğer anlatımla İbn kesir şöyle diyordu: "Keşke bu mesele gerçekleşip tamamlanmış olsaydı."

Daha önceki sayfalarda ele almıştık. İmam Zühri, Hişam'ı, yeğeni Velid'i hilafet makamına getirmemesi için çok uyarmış ve onu buna hep teşvik etmişti. Çünkü ümmetin menfaat ve çıkarları için olması gereken bu idi. Bu nedenle, güvendiği devlet başkanına öğütte bulunuyor ve ona bunun için yaklaşıyordu. Bu nedenle İmam Zühri, Velid'den kendisine gelebilecek bir zararı dikkate almıyordu. Çünkü Allah'tan korkmak her şeyden önce gelirdi. İnsan Allah'tan başkasından korkmamalıydı. Bu itibarla ümmetin çıkarları, kişinin şahsi çıkarlarından önce gelirdi.[2061]

İmam Zühri'nin Ümeyyeoğullarına yakınlığı sebebiyle tenkit edilmesi: İmam Zühri, Ümeyyeoğullarına yakınlıktan dolayı çok tenkit görmüştür. Bu tenkitçilerin başında da Dımaşklı âlim Mekhul gelirdi. Mekhul, İmam Zühri'den bahisle şöyle derdi:

"Eğer Zühri, krallara yakınlığı sebebiyle kendisini lekelememiş olsaydı, onun gibi adam yoktu."

Bunlardan birisi de Amr b. Ubeyd idi. Ömer b. Redih'ten rivayete göre, demiş ki: "Ben, İbn Şihab ezZühri ile birlikte yürüyordum. Onunla yürüdüğümü gören Amr b. Ubeyd, daha sonra yanıma geldi ve şöyle dedi:

"Sana ne oluyor ki, şu, Emirlerin hizmetkârı konumundaki adamla birliktesin!"

İmam Ebu Hazım Süleyman b. Dinar, İmam Zühri'yi en ağır şekilde tenkit

2061 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 210–213; Tarihu Dımaşk; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye

edenlerdendir. Nitekim kendisi İmam Zührî'ye oldukça uzun bir mektup yazmış ve mektubunda yer verdiği ifadelerinden birkaç örnek şöyledir:

"Şunu iyice bil ki, işlediğin suçun en basit mânası ve kazandığın en büyük vebal, bir zalime yakınlık duyman ve ona zulmün yollarını basit göstermendir. Senin ona olan yakınlığın sebebiyle sen de en basit biri oldun. Seni dâvet ettiğinde dâvetine icabet etmekle sen bu suçu işlemiş oldun. O her ne yaparsa, senin adını kullanarak işlemektedir. O halde sen de onun işlediği cürümle berabersin. Eğer sen, zalimin zulmüne göz yummakla ne istediğini sorarsan, sen, sana ait olmayan ve sana verilemeyen bir şeyi almış olmaktasın. Sen, hakkı olan hiçbir kimseye hakkı konusunda cevap vermeyen birine yakın oldun, onun koltuğuna girdin. Sana yaklaştığından bu yana bâtıl olan hiçbir şeyi geri çevirmez oldu. Sen, onun kötülüklerine bir köprü görevi gördün. Sapıklılarına merdivenlik ettin. Onun yanlışlarına çağırır oldun. Onların yoluna girer oldun. Onun dâvetine icabet etmenle, onun yanlışlarına imza atmış oldun. Sen, onun için, bir değirmentaşı merkezi haline geldin. O, istediği bâtılı o değirmende öğütmektedir. Senin yüzünden ilim adamları arasında kuşkuya neden olundu. Senin aracılığınla cahillerin ve kendini bilmezlerin gönüllerini onlara yönlendirdin.

Özeli de geneli de herkes onlara gelip gidiyor. Ancak onların tahrip ettikleri yanında senin tamir ettiklerinin ne mânası var ki? Senden aldıklarının yanında sana verdiklerinin ne değeri olabilir ki? Dön de kendine, nefsine bir bak! Çünkü senden başka ona kimse bakamaz."[2062]

Zührî'ye yöneltilen bu tenkide burada kısa bir nokta koyalım. Onları tenkit eden bu zatların düzeyleri ve konumları nedir, önce bunu bir öğrenelim.

Tenkitçilerden biri Amr b. Ubeyd'dir. Bu adamın birini tenkit edip lekelemeye kalkışması konusundaki tenkitleri, ilim erbabınca dikkate alınmaz. Çünkü kendisi bid'at sahibidir. Aynı zamanda cerh ve ta'dil ilminde uzman olanlar onu hep tenkit etmişlerdir. Yalancılıkla suçlamışlar ve Mûtezile ehlinden olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü Mûtezili görüşe mensup olanlar, Emevî hanedanının hilafetini meşru saymazlar. Doğal olarak, onlara yakın olan kimseleri de sevmezler.

Mekhul ile Ebu Hazım Süleyman Darani'ye gelince; bu mesele, bunlarla Zührî arasındadır. Bu kimselerin İmam Zührî'ye karşı olmaları ve onu tenkit etmiş olmaları konusu içtihadi bir mesele değildir. Kaldı ki Mekhul, İmam Zührî'yi tenkit etmesine rağmen, ona tâzimden ve onu takdir etmekten asla geri kalmamıştır.

2062 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 213–214; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/339; Tarihu Dımaşk; Sıfatu's-Safve, 2/91

Ebu Bekir b. Meryem diyor ki; Mekhul'e, "Halk arasında en bilgili ilim adamı kim?" diye sordum. O, "İbn Şihab'tır" dedi. Bu defa, "Peki ya ondan sonra kim gelir?" dedim. O da, "İbn Şihab'ın kendisi gelir" dedi. Yine, "Ya ondan sonra?" dedim. Mekhul de, " İbn Şihab ez-Zühri'dir" dedi.[2063]

Bu hal, bir gelenek olarak fıkıh bilginlerinin, muhaliflerine karşı bir âdetidir. Ancak Ebu Hazım Süleyman Darani'nin, ilim adamlarının idarecilerle, sultanlarla oturup kalmaları, onlarla yakınlık elde etmeleri meselesine gelince; bu, onun bu konuda duyduğu endişe sebebiyledir. Çünkü bu durum, ilim adamlarının saltanat sahiplerine, krallara, devlet adamlarına ve yöneticilere karşı yakınlık duymaları, ileride onların bozulmasına ve onlara karşı yaltakçı bir tavır takınmalarına neden olabilir. Çünkü bu durum, ilim adamlarının hem dinlerine ve hem dünyalarına ve hem âhiretlerine zarar getirir. İşte Ebu Hazım bu nedenle olaya karşı çıkmaktadır.

Oysaki Zühri güçlü bir kişiliğe, sorumluluk taşıyan bir bilince sahip olduğu gibi, maslahat ve mefsedet fıkhını en iyi takdir eden bir zattır. Nerde durulması gerektiğini, sakıncanın nereden itibaren başlayacağını bilen biridir.

Kaldı ki İmam Zühri'nin bu yönünü gösteren durumlar da mevcuttur. Örneğin, Buhari'nin rivayetine göre İmam Zühri demiş ki: "Velid b. Abdülmelik bana dedi ki: "Ali'nin Aişe'ye (rha) iftira edenlerden olduğu haberi sana geldi mi?" Zühri, ben de, "Hayır, gelmedi. Ancak senin kavmin olan Kureyşlilerden iki kişi –Ebu Seleme b. Abdurrahman ile Ebu Bekir b. Abdurrahman b. Haris bana haber verdiler. Hz. Aişe (rha) o ikisine, 'Ali, bu konuda pek sesini çıkarmamıştır, suskun kalmıştı' demişlerdi, diye söyledim" diyor.[2064]

İbn Hacer'in bu hadis ile ilgili açıklamasında, İbn Merduye yoluyla İmam Zühri'den gelen bir rivayet bulunmaktadır. Zühri diyor ki: "Ben, bir gece Velid b. Abdülmelik'in yanında bulunuyordum. O, uzanmış halde Nur suresini okuyordu. Nihayet, "Muhakkak ki, o iftirada bulunanlar sizden küçük bir gruptur. Bunu kendiniz için bir şer, bir kötülük olarak sanmayın. Aksine o, sizin için bir hayırdır. Onlardan her birine bu işte payı olduğu nispette günah vardır; onların en büyük rolü oynayan günahkârını ise büyük azap beklemektedir" (Nur, 24/11) mealindeki bu âyete geldiğinde, doğrulup oturdu. Sonra da dedi ki:

"Ey Ebu Bekir! (Zühri), bu âyette geçen, 'Onların en büyük rolü oynayan günahkârını' ifadesinden kasıt, Ali b. Ebu Talib değil midir?" diye sordu. Zühri diyor

2063 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye, s. 215; Tarihu Dımaşk. Mekhul'e dayanılarak verilen, "Eğer Zühri, krallara yakınlığı sebebiyle kendisini lekelememiş olsaydı, onun gibi adam yoktu" haberine gelince, bu, zayıf bir haberdir, bu nedenle buna itibar edilmez. Kaldı ki bu bilginin isnadında birçok meçhul vardır. (Bk. es-Sünnetu Kable't-Tedvin, s. 510)

2064 Buhari, Megazi, 34, H:4142172

ki; ben de kendi kendime, "Ben bu adama ne cevap vereyim; 'hayır' desem, bir kötülük işleyeceğinden endişe ettim. Evet, desem, bu defa da çok daha büyük bir vebal altına girmiş olurum, diyordum. Yine içimden, "Allah, beni doğru konuşmaya, hayrı söylemeye alıştırmış" diye geçirdim ve "Hayır" dedim. Bu cevabım üzerine, elinde bulunan kırbacıyla döşeğe vurarak, "Peki ya kim?" diye bu sözleri defalarca tekrarlayıp durdu. Ben devamla; "Bu ancak Abdullah b. Übeyy b. Selul'dür" dedim.

İbn Hacer Askalani, bunun üzerine şu açıklamayı yapıyor: "Kendilerinden hayır beklenmeyen ayaktakımı ve Nasıbiye mezhebi mensuplarından olan bazı kimseler, bu tür yalanlarla Emevilere yaklaşıyorlardı ve Hz. Aişe (ra)'nin sözünü, olmaması gereken mânalara yorumluyorlardı. Gerçeği bilmelerine rağmen, bu kişinin Hz. Ali olduğunu söyleyerek gerçeği tahrif ediyorlardı. Böylece, onun bu konuda doğru söylediğini kabul ediyorlardı. Oysaki İmam Zühri, Velid'e, gerçeğin, anlatılanın aksi olduğunu açıklamıştı.[2065]

Nitekim bunun benzeri bir durum da Hişam b. Abdülmelik döneminde meydana gelir. Bir keresinde Süleyman b. Yesar, Hişam b. Abdülmelik'in huzuruna girer. Hişam, Süleyman b. Yesar'a, "Onların en büyük rolü oynayan günahkârını" ifadesinden kasıt, kimdir?" diye sorması üzerine o da, "Bundan kasıt, Abdullah b.Übeyy b. Selul'dür" der. Hişam, "Yalan söyledin, bundan kasıt Ali'dir" der ve Süleyman'ı da azarlar. Süleyman da, "Emirü'lmüminin ne söylediğini daha iyi bilir" diyerek susar.

İşte tam bu esnada İmam Zühri içeri giriverir. Bu defa Hişam ona dönerek, ey İbn Şihab, "Onların en büyük rolü oynayan günahkârını" ifadesinden kasıt, kimdir?" diye sorar. Zühri de, "Bundan kasıt, Abdullah b. Übeyy b. Selul'dür" der. Hişam da, "Yalan söyledin. Ondan kasıt, Ali'dir" der. Bunun üzerine Zühri, "Ben mi yalan söylüyorum? Babası yok olası adam! Vallahi, gökten bir ünleyici, şüphesiz Allah yalancılığı helâl kılmıştır, diye seslense, ben yine de yalan söylemem" der ve sözlerine şöyle devam eder:

"Bana Said b. Müseyyeb (ra), Urve b. Zübeyir, Ubeydullah, Alkame b. Vakkas, Hz. Aişe (ra)'den rivayetle anlattılar. Hz. Aişe (ra) (rha) demiş ki: 'Onların en büyük rolü oynayan günahkârını' ifadesinden kasıt, Abdullah b. Übeyy b. Selul'dür, demiştir."

Bunun üzerine Hişam, Zühri'ye, "Kalk yanımdan; bize, senin gibisini yanımızda taşımak yakışık olmaz" der. Zühri de ona, "Niçin? Ben seni nefsim üzerine gasp ettim veya sen beni nefsim üzerine gasp ettin. O halde bırak yoluma gideyim" der.

Hişam ona, "Hayır, olmaz. Çünkü sen, bana iki milyon borçlusun" der. İmam

2065 İbn Hacer Askalani, Fethu'l-Bari, 7/436–437

Zühri de, "Sen ve senden önce baban da biliyorsunuz ki, ben bu malı ne senden ve ne de babandan almış değilim" der. Hişam da, "Galiba biz hocayı heyecanlandırdık" der. Sonra da Hişam, Zühri'ye verilmesi için, adamlarına bir milyon ödenmesi emrini verir. Bunu da kendisine bildirir.

Bu durum karşısında Zühri, "Katından bunu gönderen Allah'ıma hamd olsun" diyerek Rabbine hamd eder.

İmam Zühri hakkında söylenenlerin tamamını ele almaya kalkışsak, mesele çok uzar. Bu konuda en güzel söz, Zehebi'nin söylediği sözdür. O diyor ki: "Kendini bilmez birtakım insanlar, Zühri'ye dil uzatırlar. Sebep olarak da onun halifelerle birlikte oturup kalkmasını gösterirler. Eğer Zühri böyle bir şeye kalkışmışsa, mutlaka elinde bir hüccet ve kanıtı var ki, öyle davranmıştır. Kaldı ki, Zühri gibi bir ilim adamı bulunur mu?[2066]

Şia İle Misyonerlerin İmam Zühri'ye Dil Uzatmaları

Aşırı mezhepçilikten ve taassuptan kendilerini kurtaramamış, heva ve heveslerinin esiri olmuş olan kimseler, İmam Zühri'nin Emevilerle olan münasebetleri sebebiyle, onu hep kınamışlar, kötülemişler ve ona dil uzatıp durmuşlardır. Bunların da başında Yakubi, İbn Ebi'lHadid, Memkani ve daha benzeri başka kişiler gelirler. Bunlar kendi bâtıl görüş ve düşünceleri doğrultusunda olamayanlara hep bu türden iftiralarda bulunurlar. Nitekim bu türden bâtıl yorumları, iftira ve yalanları bunlardan alıp devşiren aşırı İslâm düşmanı müsteşrikler ve bunların başında da aslen bir Yahudi olan Goldziher gelir. İslâm'a ve Müslümanlara kin dolu olan bir kişidir.

İslâm dinine, Hz. Peygamberin sünnetine büyük hizmetler sunan ve Müslümanlar nezdinde büyük bir saygıya değer olan İmam Zühri'yi dillerine dolayarak, onun Emevî hanedanına hizmet ettiğini, onların paralelinde hareket ettiğini ileri sürerler. Böylece, onun hakkında halkın ona şüpheci bir gözle baktıkları konusunda iftiralarda bulunurlar. İşte konuya ilişkin olarak onun etrafında sürdürülen bazı şüphelerden örnekler:

Emevilerle olan ilişkisi ve onların saraylarına gidip gelmesi meselesi: Goldziher tarafından ileri sürülen şüphe ve iftiraların başında, İmam Zühri'nin Emevî halifelerinin saraylarına gitmesi, sultanlarla bir arada bulunması gösterilir.

Herkesin mâlumu olduğu gibi Goldziher'in ileri sürdüğü saraylar, Aslında dârülhilafe denilen hilafet merkezidir. Bu itibarla herkesin meselelerini ve problemlerini iletmeleri için gidip gelmeleri gayet normal olan bir devlet kapısıdır. Dinî ve dünyevi hizmetlerin yürütüldüğü, ilim adamlarının ve üst düzey görevlilerin bulunduğu bir merkezdir.

2066 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/339

Burası, Allah'ın Kitabı ve Resulünün (s.a.v) Sünnetine dayanılarak hüküm çıkarılan bir fetva merkezidir. Bu nedenle her Müslüman'ın hemen her konuda buraya gelip gitmeleri hem çok doğaldır ve hem de en başta gelen haklarıdır. Bir haksızlığın giderilmesi, bir zulmün önlenmesi, bir nasihatte bulunulması veya herhangi bir konuya açıklık getirilmesi amacıyla buralara hep gelinir ve gidilir. Nitekim ümmetin bir maslahatı için de buraya gelinir.

İster sahabeden olsun, ister Tâbiundan olsun seleften kim olursa olsun hemen hepsi hilafet merkezine gelip gitmişlerdir. Geldiklerinde de ya bir işi düzeltmek –ki onlar bu görevi, farz olarak kabul ederlerdi bir zulmü ortadan kaldırmak, bir hakkın gerçekleşmesini sağlamak veya bir bâtılı yok etmek için gelirlerdi. Yoksa İslâm düşmanlarının söyledikleri gibi bu gelinen yer, saray olmayıp hilafet merkeziydi.

İşte İmam Zühri de bu amaçla buraya gelip gidenlerdendi. O, bu amaçla Emevilerle irtibat sağlamış, Nitekim Abdülmelik b. Mervan ile buluşması da, onun içine düştüğü bir hatayı düzeltmek amacıyla olmuştur. Hatta ileride ümmetin başına bela olabileceğini sezdiği ve tahmin ettiği Velid b. Yezid'in göreve getirilmemesi konusunda Hişam'a yaptığı uyarılar da bunun bir örneğidir.

Fakat bir Yahudi oryantalist olan Goldziher sırf bu maksatla İmam Zühri konusunda akıllara şüphe sokmaya çalışmıştır. Fakat bu konuda konuşurken olsun, yazarken olsun elle tutulur ve gözle görülür herhangi bir delile de dayanmamaktadır.

Bizim burada İmam Zühri hakkında ele aldığımız hususlar onun ilme, İslâm'a, Müslümanlara ve özellikle de Sünnet ilmine verdiği değer, asla unutulacak değildir. Çağının en üretken ve en samimi İslâm bilginlerinin başında yer alan bir ilim adamıydı.

O, nasihatte bulunur, tebliğ görevini yapar. İyilikleri emretme ve kötülüklerden sakındırmada öncülük ederdi.[2067]

Kadılık Görevini kabullenmesi: Yine Yahudi müsteşrik Goldziher'in şüphe yaymaya çabaladığı bir mesele de, İmam Zühri'nin o dönemde kadılık görevini kabullenmesi meselesidir. Çünkü Zühri, 2. Yezid zamanında bu görevi kabullenmişti. Demiştir ki: "Onlar, kadılık görevini kabul eden bir kimseyi, makbul biri olarak görmezlerdi" dediklerinde, Zühri böyle diyenlere, bu makamın yüce bir makam olduğunu, Müslümanların da bu kurumlara kadı tayin etmenin meşru bir hizmet olduğunda icma ettiklerini ifade etmiştir. Çünkü bu makam, insanlar arasında adaleti sağlama ve hüküm verme makamıdır. Bu nedenle bu görevin farzı kifaye olduğunu

2067 el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 442–445; es-Sünnetu ve Meknatuha fi't-Teşrii'l-İslamiyyi, s. 222

söyleyenler de olmuştur. Çünkü bu makam olmadan ve bu makama ehil kişiler atanmadan işler düzene girmez.

İslâm'da bu görevi ilk olarak üstlenen kişi Hz. Peygamber'dir (s.a.v). Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Yok, yok! Rabbine yemin ederim ki, aralarındaki anlaşmazlıklarda seni hakem kabul edip, sonra da verdiğin hükümden kalplerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça, iman etmiş sayılmazlar." (Nisa, 4/65)

Hz. Peygamberden (s.a.v) sonra da bu görevi Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer üstlenmişlerdir. Nitekim Ebu Derda Medine kadılığına, Şurayh ise Basra kadılığına, Ebu Musa el-Eş'ari de Kûfe kadılığına getirilmişlerdi. Kaldı ki sahabeden sonra Tâbiunun önde gelen gözde simaları da bu makamlara getirilmişlerdi. Nitekim Ebu İdris elHavlani, Hasan-ı Basrî, Abdülmelik b. Ya'la el-Leysi, Mesruk, Ömer b. Abdülaziz, Ebu Bekir b. Hazm, Yahya b. Said el-Ensari, Süleyman b. Habib el-Muharibi, Kasım b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mesud ve daha niceleri bu görevlere getirilmişlerdir. Hepsi de güvenilir ilim adamları idiler.[2068]

Böylece anlaşılıyor ki, kadılık görevi, utanılacak ve güven duyulmayacak bir görev değildir. Bu nedenle kadı olan bir kimse güvensiz biridir ve adalet işinden de anlamayan kimsedir, demek de doğru değildir. Kaldı ki bu görevin hakkını veren ve gereğini yapanlar için büyük ecirlerin olduğu da bir gerçektir. Çünkü konu hakkındaki nasslar bunun kanıtıdır.

Ancak Yahudi Goldziher'in bunu kötülemesi, kadıları aşağılaması, onlar hakkında bâtıl birtakım uydurmaları gündeme sokması, İslâm'a ve Hz. Peygamberin (s.a.v) Sünnetine, bu alanda ilim yapan değerli ilim adamlarına olan düşmanlığı se- bebiyledir.

Çünkü kendisi de, bu kurumun İslâm'da meşru bir kurum olduğunu ve kadılık görevini üstlenmenin de meşru olduğunu biliyor. Ancak bilmesine rağmen İslâm'a ve Müslümanlara, İslâm'ın temel kaynaklarının çok azılı bir düşmanı olması nedeniyle onları karalamayı hedefliyor.

Gerçi Seleften yani Tâbiun âlimlerinden Ebu Kılabe, Ebu Hanife, Süfyanı Sevri ve daha başkaları bu görevi almayı pek istememişler ve almaktan geri durmuşlar, konuyla ilgili birtakım tenkitler de getirmişlerdir. Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen ve aynı zamanda tehdit mânaları içeren rivayetlere de dayanmışlardır. Ancak onların bu tenkitleri yapıcı mânada olan ve ehil olmayan kimselerin bu görevlere getirilmesiyle ilgili tenkitleridir. Ya da görev hakkında gerekli donanıma sahip olmasına rağmen görevinin hakkını yerine getirmeyenlere yöneliktir.

2068 el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 446; İbn Kudame, el-Muğni, 9/34

Çünkü bu görev, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma hizmetidir, hukuku gerektiği gibi işletmektir, toplum arasında yanlışları önlemek ve onları ıslah etmektir. Nitekim İbn Ferhun diyor ki:

"Tehdit ve korkutma içeren her hadis, zalim olan veya cahil olan kadılar hakkındadır. Çünkü onlar hiç de hak etmedikleri halde böyle bir makama gelip yerleşmişlerdir. İşte asıl tehdit bunlar hakkındadır."[2069]

İmam Zühri'nin halifelerden hediye kabul etmesi meselesi: Yine, Zühri hakkında ileri sürülen ve bu yoldan onun hakkında olumlu düşünenlerin kafasını karıştırıp şüphe uyandıran bir diğer husus da, Zühri'nin halifelerden hediye kabul etmesi meselesidir.

Bu konuyu şu şekilde cevaplamak suretiyle aydınlatmaya çalışacağız. İmam Zühri, önceleri bir öğrenciydi, nihayetinde önemli bir ilim adamı oldu. Nihayetinde talebelikten kurtulmuş, ihtiyaçlı durumdan çıkmış, belli bir konumda yeri olan önemli bir ilim adamı olmuştur. Bu, onun ilk konumudur.

İkinci konumu ise artık isteyen konumda değil, öğreten, ilim yayan bir kimsedir. Bununla beraber herhangi bir mal varlığı, bu mânada bir birikimi olmayan, atalarından, dedelerinden miras kalan bir şeyi de bulunmayan bir ilim adamıdır. Bu nedenle onun da elbette ki ihtiyaçları vardır, zaruri ve önemli problemleri olmuştur, olacaktır. Sürekli ilimle uğraşmasının yanında, bu konuda harcama yapması gereklidir.

Böyle bir durumda olan bir insan elbette devletten ihtiyacını karşılayacak kadar ve hakkı olan şeyleri alacaktır, gerektiğinde hediye de kabul edebilecektir. Çünkü elde ettiklerini aynı zamanda ilgilendiği öğrencilerine ve ihtiyacı olanlara da harcamaktadır.

Bu mânada ona ilk olarak böyle bir fırsatı sağlayan kişi, Abdülmelik b. Mervan'dır. Abdülmelik, Zühri, Medine'ye dönmeye karar verince, ona hediyeler sunmuştur. Bu hediyeleri de Zühri'nin ona yaptığı öğütler ve yanında ilim öğrettiği öğrenciler ve benzeri hizmetleri için vermiştir. Neticede Zühri, Medine'de Ensar'dan öğrenmek istediği ilimleri öğrendikten sonra Dımeşk'e döner. Aralıklarla da, ileride orada ikamete karar verene dek hep gider gelirdi. Nihayet daha sonradan kendisini tamamen ilme ve ilim neşrine verdi.

Böylece gerek bizzat Şam'ın içinden olsun ve gerekse dışarıdan olsun, ilim edinmek isteyen herkes buraya, İmamı Zühri'nin yanına akın ediyordu. Bu konu daha önceki sayfalarda da geçmişti. Bundan böyle Şam, mutlaka mânada olmasa bile yine bir ilim merkezi haline gelmişti.

2069 el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti, s. 446–448; Tabsiratu'l-Hükkam, 1/10

Bu nedenle devletin mutlaka böyle bir ilim adamına el atması ve ona yardımcı olması gerekiyordu. Çünkü ülkenin her yanından buraya öğrenciler, ilim adamları, görüşmek isteyenler ve benzeri hizmetler için gelip gidiyordu. Zaman zaman özel konukları olurdu. Bu itibarla onlara hizmet verilmesi, yedirilip içirilmeleri, kalacakları yerlerin sağlanması için hep harcama gerekiyordu. Bu nedenle elinde bulunanları da zamanla bu tür hizmetler için harcıyordu. O halde böyle bir ilim adamı, hizmet verirken başkalarına el mi açmalıydı?

Hatta Zühri'nin, kimi zaman bu amaçla borçlandığı da olmuştur. O, böylece mümkün olduğunca ihtiyaç için açılan gedikleri borçlanma yoluyla kapatmaya gidiyordu. Esasen halifelerden aldığı hediyeleri de genelde kendisinde ilim öğrenen öğrencilerinin hizmetine harcıyordu.

Kaldı ki ilgililerden ilk defa hediye alan kişi de Zühri değildir. Ondan önce geçenler de birçok devlet adamlarından hediye kabul etmişlerdir. Bunlar arasında sahabeden olanlar, Tâbiundan olanlar da bulunmaktaydı. Örneğin Zeyd b. Sabit (ra), Muaviye b. Ebu Süfyan'dan hediye almıştır. Nitekim Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyir, Abdullah b. Cafer Tayyar, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebu Bekir, Hz. Hüseyin (ra) ve daha niceleri devlet adamlarından hediye ve bahşiş alan isimlerden sadece birkaçıdır. Şam'daki merkeze heyetler halinde gelenlere, başta Muaviye olmak üzere dönemin halifeleri hep hediye sunmuşlardı. Hem de verdikleri hediyeler azımsanamayacak derecede çok olurdu.

Mesela; Hz. Ali oğlu Hz. Hasan (rma) her yıl Muaviye'den büyük bir bağış alırdı. Hz. Hasan, Muaviye'ye her gelişinde, Muaviye onu hediyesiz göndermezdi. Her hediye verdiğinde de dört yüz bin dirhem verirdi. Bunun dışında maaş olarak yılda yüz bin dirhem verirdi. Kaldı ki. Hasan-ı Basrî gibi, Şa'bi, İbrahim b. Yezid enNahai, Eban b. Osman, Ebu Seleme b. Abdurrahman, Ebu'zZenad, Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ebi Talib gibi Tâbiundan olanlar da dönemin halifelerinden caize yani bağış alırlardı. Örneğin; burada adları zikredilen kişiler halife Süleyman b. Abdülmelik'e her gelişlerinde ondan yardım ve hediyelerini alırlar, her türlü ihtiyaçları halife tarafından karşılanır. Hatta bunlarla birlikte gelenlerin de ihtiyaçları karşılanırdı.

Nitekim bunlardan sonra gelen Malik b. Enes de, Süfyan Sevri, Ebu Yusuf, Şafii ve daha başkaları da hediye kabul ederlerdi. Demek ki büyüklerden, idarecilerden hediye almak bir kusur ve suç değilmiş. Bu, o kişilerin dinine, insanlıklarına bir zarar vermediği sürece meşrudur.

Kubbetu'ssahra ve Şedd-i rahl hadisi: Yine bu şarkiyatçı Goïdziher'in ileri sürdüğüne göre güya Abdülmelik, Kubbetu'ssahra'yı inşa etmiş, böylece Irak halkını Kâbe'yi haccetmekten vazgeçirip Kudüs'teki Kubbetu's-sahra'yı Kâbe haline getirmek

istemiştir. Böylece yaptığı işe dinî bir kisve giydirmeye çalışmıştır. Nitekim yakın dostu Zühri de, onun hatırı için şeddi rahl hadisini uydurmuştur. Bu hadise göre sadece üç mescit için yolculuk yapılabilir.

Benliğime yemin olsun ki bu, şaşılacak en büyük iftiralardan bir iftiradır. Tarihi gerçekleri tersyüz etmektir. Nitekim bu saçmalığı Mustafa esSibai, "esSünne ve Mekanetuha Fi't-Teşri" adını verdiği eserinde ele almıştır. Orada diyor ki: "Güvenilir tarihçiler, Kubbetu'ssahra'nın ne zaman inşa edildiğinde ittifak içindedirler. Bu kubbe, Velid b. Abdülmelik zamanında yapılmıştır. Nitekim İbn Asakir, Taberi, İbn Esir, İbn Haldun, İbn Kesir ve daha başkaları da böyle yazmaktadırlar. Gelen rivayetler arasında bu kubbenin Abdülmelik zamanında yapılmış olduğunu bildiren bir tanesi bile yoktur.

Yani Yahudi müsteşrik Goldziher'in ifade ettiği gibi, Kubbe'nin, Kâbe'nin yerine geçmesi ve Kâbe'ye değil, buraya hac yapılması gibi bir gaye asla sözkonusu değildir. Eğer böyle olsaydı bu, İslâm tarihinde meydana gelecek en büyük olayların başında yer alırdı. O dönemlerde her konuda hassas olan ilim adamlarının ve tarihçilerin, ulemanın ölüm tarihlerine varana dek her şeyi yazıp kayda geçirdikleri halde, bunu kayda geçirmemeleri sözkonusu değildir. Ancak kaynaklarda gördüklerimiz, bu kubbenin Velid döneminde yapıldığıdır. Oysaki adı geçen tarihçiler alanlarında kendilerini kanıtlamış kimselerdir.

Demiri'nin "Hayatul Hayavan" adını verdiği eserinde, İbn Hallikan'dan naklen yer alan bir bilgiye göre, Kubbe Abdülmelik döneminde güya inşa edilmiştir. Oradaki ifadeler şöyledir:

"O kubbeyi Abdülmelik yaptı ve halk Arefe günü onun yanında durup dua ederlerdi, vakfe yaparlardı."

Ben, Yakubi'nin sözünü ettiği bu meseleyi, Abdülmelik'ten bahsederken zikretmiştim.

Hakikat şu ki, Goldziher'in söylediği gibi bu olay asılsızdır. Çünkü Hac ibadeti görevini Beytullah'tan buraya yönlendirmek ve bunu istemek apaçık bir küfürdür. Abdülmelik böyle bir işe hiç kalkışabilir mi? Çünkü o dönemde herkes Emevî ailesine düşman iken, birçok yönlerden onlara saldırıp dururken, böyle bir yanlışa hiç imza atabilir mi? Düşmanları o kadar çok olmasına rağmen ve hakkında birçok şey ileri sürdükleri halde onun kâfir olduğunu söylemeye hiçbir zaman cesaret edememişlerdir. Gerçi sabit olmamasına rağmen Kubbetu'ssahra'yı yaptı diye kimse onu kınamaya da kalkışmamıştır. Böyle bir durum olmuş olsaydı, en başta bunu ileri sürerlerdi.

Daha önceden de söylediğimiz gibi İmam Zühri, H.51 (671 M) veya H.58

(677 M) yılında dünyaya gelmiştir. Abdullah b. Zübeyir ise H.73 (692 M) senesinde şehit edilmiştir. Bu sırada Zühri birinci rivayete göre 22, ikinci rivayete göre ise 15 yaşlarında bulunuyordu. Yaşı bu kadar küçük olan bir kimse nasıl olur da toplum arasında ün yapmış olsun? Yani, o yaşta Abdülmelik lehine sözkonusu hadisi uydurmuş olsun! Bunun bir iftira olduğu ortadadır. Yani Kâbe bırakılacak, Kudüs'teki Kubbetussahra'ya hac yapılacak?

Tarihi gerçekler de gösteriyor ki Abdullah b. Zübeyir döneminde Zühri, Abdülmelik'i tanımadığı gibi onu görmüş de değildir.[2070]

Zehebi'nin anlattığına göre, Zühri'nin Abdülmelik ile görüşüp tanışması yaklaşık olarak H.80 (699 M) yılı dolaylarında olmuştur. İbn Asakir'den gelen rivayete göre bu tanışma, H.82 (701 M) yılında gerçekleşmiştir. Zühri'nin Abdülmelik ile tanışması, ilk defa Abdullah b. Zübeyir'in ölümünden sonra olmuştur. Daha sonra, ilmi Ensar'dan alması öğüdünde bulunmuştur.

Dikkat edilirse bu Yahudi oryantalist, nasıl da yalan uydurmaktadır. Güya Zühri yakın dostu olan Abdülmelik'in isteğine karşı koyamamış ve bu hadisi uydurmuştur. Henüz Abdullah b. Zübeyir'in hayatta olduğu bir dönemde Kâbe'ye haccetmeyi yasaklayacak ve Beytulmakdis'e hac yapılacak? Buna kimse izin vermez ve kimse de buna inanmaz.

Şedd-i rahl hadisi Kütübi Sitte'de mevcut olan sahih bir hadistir. Bu hadis birçok tariklerden rivayet olunagelmiştir. Yoksa sadece Zühri tarikiyle gelen bir rivayet değildir. Buhari bu hadisi Ebu Said el-Hudri tarikiyle, Zühri tarikinin dışında rivayet etmiştir. Müslim de aynı hadisi üç tarikten rivayet etmiştir. Bunlardan biri Zühri tariki, ikincisi Cerir tariki olup Cerir de hadisi İbn Umeyr'den, bu da Kuzaa'dan, o da Ebu Said el-Hudri'den rivayet etmiştir.

Üçüncü tarik de; İbn Vehb tarikidir. İbn Vehb bu hadisi, Abdulhamid b. Cafer'den, o da İmran b. Ebu Enes'ten, bu da Selman el-Ağarr'dan, Selman da Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir.

Kaldı ki bu hadisi sadece Zühri rivayet etmiş değildir. Çünkü Goldziher'in iddiası böyledir. Burada görüldüğü gibi, bu hadisi başka rivayet eden raviler de vardır.

İbn Teymiye'ye, Beytulmakdis'i, ziyaret etme meselesi sorulmuş –ki İbn Teymiye, kabir ve türbe ziyaretlerine şiddetle karşı olan biridir o, bu konuda demiş ki: "Bu hadis'in Hz. Peygamber'den geldiği sabittir ve Buhari ile Müslim'de yer almıştır. Çok meşhur olan ve kabul gören bir hadistir."

"Üç mescit dışında sefere çıkılamaz..." diye başlayan bu hadis Sahihayn'da yer

2070 Mustafa es-Sibai, es-Sünnetu ve Mekânetuha Fi't-Teşri, s. 217–219

almaktadır Ebu Said elHudri ve Ebu Hureyre rivayet etmişlerdir. Kaldı ki aynı hadis bir başka tarikten de rivayet edilmiştir. Kaldı ki ilim ehli bu hadisin sahih olduğunda müttefiktirler, hepsi de kabul ile karşılamışlardır. Zaten İslâm âlimleri de Beytülmakdis'i ziyaret etmenin meşru ve müstahap oluşunda da müttefiktirler. Nitekim Abdullah b. Ömer buraya gelip namaz kılardı.

Bu hadisi İmam Zühri, hocası Said b. Müseyyeb (ra)'ten rivayet etmiştir. Bilindiği gibi Said b. Müseyyeb (ra), Zühri'nin böyle bir şey uydurması durumunda buna ses çıkarmayacak biri değildir. Kaldı ki, hepsi de az veya çok Emevilerden eza ve cefa gören kimseler oldukları halde, onların ekmeğine yağ sürecek bir şey uyduracak değillerdir.

Said b. Müseyyeb (ra) H.93 (711 M) yılında, Abdullah b. Zübeyir'in öldürülmesinden sonra vefat etmiştir. Nasıl olur da, uzun bir süre aralarında bulunduğu kimselerin bu yanlışına karşı çıkmamış olsun? Oysaki Said b. Müseyyeb (ra), gözünü budaktan sakınmayan dağ gibi bir cesarete sahip olan bir ilim adamıydı. O, hiçbir kınayıcının kınamasına asla aldırmaz kişiliğe sahip bir ilim adamıydı.

Esasen bu oryantalist Yahudi, Şiî ve Batınî kaynaklardan yararlanarak İslâm aleyhinde iftiraları ve batıl yakıştırmalarını yaymaya çalışmıştır. Nitekim müfteriler aynı şekilde değerli bir sahabi olan Ebu Hureyre'ye de büyük iftiralara kalkışmışlardır. Dolayısıyla Tâbiunun tanınmış simalarından olan Zühri'ye de böylece iftira etmeye kalkışmışlardır.[2071]

Bunların böyle davranma sebepleri, hadis külliyatına ve bu ilim üzerinde çalışanlara kuşku ile bakılması içindir. İslâm'a düşmanlıklarındandır. Gerek Ebu Hureyre ve gerekse Zühri, Tâbiundan ve onların izinden gidenlerden birçok rivayetler aktarmışlardır. Eğer en güvenilir ve en sağlam raviler hakkında kuşku oluştururlarsa, bu defa tüm değerli ilim adamları için istediklerini yapmak konusunda hedeflerine ulaşmış olacaklardır. Çünkü Sünnet Kur'an'ı en net bir şekilde açıklayan ve onu tefsir eden en önemli kaynaktır. Bunda şüphe uyandırmayı başarmaları halinde, bu defa hedefleri Kur'an'a yönelmek olacaktır. Müslümanlar eğer Sünnetten yüz çevirirlerse -Allah böyle bir fırsatı, İslâm düşmanlarına asla vermesin- Artık müsteşrikler daha rahat bir şekilde Müslümanların inançlarıyla oynama fırsatını elde edebileceklerdir.

Bu konuda daha detay bilgi edinmek isteyenler, Dr. Mustafa es-Sibai'nin, "es-Sünnetu ve Mekanetuha Fi't Teşri" adlı eserine, Dr. Muhammed Accac elHatib'in, "es-Sünnetu Kable't-Tedvin" kitabına ve Dr. Haris Süleyman ed-Darri'nin, "el-İmam ez-Zühri ve Eseruhu Fi's-Sünneti" adlı eserine baksınlar.[2072]

2071 Mustafa es-Sibai, es-Sünnetu ve Mekanetuha Fi't-Teşri, s. 217–219
2072 Dr. Muhammed Accac el-Hatib, es-Sünnetu Kable't-Tedvin, s. 501–502

Zührî'nin Ölümü, H.124 (741 M)

İmam Zührî, ilmî bir hayat sürdürdükten sonra, H.124 (741 M) yılı, Ramazan ayında 17 veya 19. salı gecesi, 73 yaşlarında iken vefat etmiştir. Cenazesi, kendisine ait olan Adami kasabası yakınında bulunan, Şağab ve Beda bölgesi arkalarına düşen yerde toprağa verilmiştir. Kendisi, mezarının yol kenarında yapılmasını vasiyet etmiş, gelip geçen yolcular kedisine dua etsinler istemiştir.

Nitekim bir keresinde İmam Evzai, Zührî'nin kabrine uğramış, kabrinin başında durmuş ve şöyle seslenmiştir:

"Ey Kabir! Sende nice ilim ve hikmetler gizlidir. Ey Kabir! Sende nice ilim ve asaletler bulunmaktadır ve sen nice rivayetler ve hükümler bünyende barındırmaktasın."

Rabbim rahmetiyle muamele buyursun, onun yaydığı Sünnet ilmiyle âmil olanları da bununla ödüllendirsin![2073]

2073 Muhammed Accac el-Hatib, es-Sünnetu Kable't-Tedvin, s. 500; el-İmam ez-Zührî ve Eseruhu Fi's- Sünneti, s. 263; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye

3. KONU

HİŞAM DÖNEMİNDE İDARİ VE MALİ SİSTEM

İDARİ SİSTEM

Hişam b. Abdülmelik döneminde idari sistem, daha önceki Emevî idarecilerinin bir uzantısı durumundaydı. Hişam b. Abdülmelik döneminde, eski dönemlere nazaran genel olarak içte sükûnet vardı. Gerçi ufak tefek birtakım sıkıntı veren başkaldırılar vardı, ancak önemsenecek derecede değildi. Örneğin Irak'ta Haricîlerin isyanı, Zeyd b. Ali'nin Kûfe'deki başkaldırısı, keza Kuzey Afrika bölgelerinde yine Haricî kıpırdanışlarla, Horasan'da sessiz bir şekilde yayılan Abbasi dâveti bunun örnekleridir. Gerçi bu gibi kıpırdanışların tanınan elebaşlarından kimileri ortaya çıkarılıp öldürülmüşlerdir. Nitekim Hişam'dan sonra ortaya çıkan Yahya b. Zeyd hareketi de böyle bir hareketti.

Ancak Endülüs ile Fransa'da henüz fetih hareketleri devam ediyordu. Çünkü buralarda fetih hareketini yürütenler arasında henüz bir anlaşmazlık bulunmuyordu. Burada savaşan mücahitler, diğer yerlerde birbirlerini boğazlayan türden bir anlaşmazlığın ve yanlışın içerisinde değillerdi. Ne acıdır ki, buradaki sükûnet fazla uzun sürmedi, içteki anlaşmazlıklar sonunda bu bölgelere kadar uzanabildi. Nihayet, Fransa savaşının tam ortasında mücahitler birbirileriyle anlaşmazlığa düştüler, şehitlerin kanları üzerinde birbirlerinin kanlarını akıtır oldular. Sadece Fransa'nın güneyinde istikrar sağlanmıştı.[2074]

Suriye'de durum: Şam'da durum pek de iç açıcı değildi. Emevî Devleti'nin başkenti, bugün bizim Şam dediğimiz ancak asıl adı Dımaşk olan kent idi.[2075]

Devletin önemli bütün işleri ve kurumları özellikle Halife eliyle denetlenir ve onun emriyle gerekenler yapılırdı. Bu maksatla, halifenin emrinde onun bu özel işlerini yürüten ve sorumluluk üstlenmiş olan üst düzey görevliler bulunurdu.

Bu önemli idari birimlerin kimisi Haraç işleriyle ilgili, kimisi posta hizmetleriyle

2074 Mahmud Şakir, et-Tarihu'l-İslami, 4/267

2075 Şam: Esasen Suriye'nin bütünü, Ürdün topraklarını, Irak'ın ve bizim Güney doğu bölgelerinin belli bir kısmını içine alan tüm sahaya verilen isimdir. Bu genel isim daha sonradan bu gün Suriye'nin başkenti olan Dımaşk'ın adı olmuştur. Ancak eski kaynaklarda Şam denilince Suriye'nin başkenti olan ve bizim de Şam dediğimiz Dımaşk kenti olmayıp, ilgili tüm alanların ortak adı olarak bilinmelidir.

alakalı, kimisi de sadaka, gelir ve gider konularına veya buna benzer önemli görülen hizmet alanlarına ait olan idari birimlerdi.

Said b. Amr elAbraş elKelbi, Hişam'ın tüm yazışma ve idari konulardan sorumlu ve yetkili adamı olduğu gibi onun en büyük yardımcılarından biriydi. Bu zat aynı zamanda Hişam üzerinde de etkili olan bir isimdi. Konuyu Taberi bize şöyle aktarmaktadır:

"Hişam, Horasan bölge valisi olan Nasr b. Seyyar tarafından imzalanan Müslümanlarla Suğdlular arasındaki barış şartlarını reddeder, uygun bulmaz. Ancak konuyu Said b. Amr elAbraş Hişam'a aktarınca, bunun üzerine Nasr b. Seyyar'ın uygun gördüğü şartlarla Hişam da uygun bulur."

Salim b. Abdurrahman, Said b. Abdülmelik'in azatlı kölesiydi. Onun işlerini düzenleyen sorumlu kâtibi idi. Sözkonusu işlerinde Bişr b. Ebu Dülce de ona yardım ederdi. Hişam, yeri geldiğinde hizmetlerin verimliliği için bazen zimmîlere de iş verirdi. Cünade b. Ebu Halid ve Rebi b. Sabur da önemli devlet birimlerinde üst görev sorumlularıydı. Hişim daha sonra Rebi b. Savur'u, korumalardan ve emniyetten sorumlu birimin başına getirdi.

Beytülmal hizmetlerine gelince; bu birimin başında Abdullah b. Amr İbn Haris bulunuyordu. Bir alt birimde ise, gerek özel hizmetlerde ve gerekse daha basit işlerde olmak üzere, bunun azatlı kölesi Istahr Ebuz Zübeyir görevliydi.

Halife Hişam'ın ayrıca, özel bir koruması da vardı ki, bu görevi onun azatlı kölelerinden Nusayr adında biri yürütürdü. Hişam, halifeliğinden üç yol sonra bu adamı görevinden aldı. Bundan sonra aynı görevi, Benu Hureyş'in azatlı kölesi Rebi b. Sabur'a verdi. Hişam, Polis teşkilatının başına da Kaab b. Hamid elAbsi'yi getirdi. Absi, bu görevi 13 yıl süreyle götürdü. Daha sonra bu şahsı, Ermenistan böle sorumluluğuna getirdi. Bundan sonra da sözkonusu görevi Yezid b. Ya'la b. Dahm elAbsi'ye verdi. Halife Hişam Debdebeden hoşlanırdı. 800 süvari korumalığını yapardı. Bunlardan 400 kadarı polis teşkilatından, 400 kadarı da askeri teşkilattan idiler. Hişam kendi kardeşi Mesleme dışında hiçbir kimse ile şaşalı olarak geziye çıkmazdı. Hişam, aynı zamanda fetihler için görevli olarak Şam'a (bu tanım içerisinde ifadesini bulan tüm bölgelere) asker gönderirdi.[2076]

Irak: Irak, idari birim olarak Basra ve Kûfe eyaletlerine ayrılırdı. Bazen bu eyaletler tek bir kişinin sorumluluğuna verilirdi, bazen de iki ayrı kişinin sorumluluğuna verilirdi. Vasıt, şehri, şehir haline getirildikten sonra burası bölgenin karargâhı haline getirildi.

Irak ve Irak'ın doğu kısmına düşen yerler, Hişam, hilafet görevine gelmezden

2076 Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 51–68;

kısa bir süre öncesinde Ömer b. Hubeyre elFezari'nin denetimine verilmişti. Bu bölgenin genel valisi bu zat idi. Ancak Hişam göreve geldiğinde, Ömer b. Hubeyre'yi, denetimi altında bulunan tüm bölgelerin görevinden aldı. Bunun yerine, Doğu ve Batı Irak'ın tüm bölgelerinin idaresini Halid b. Abdullah el-Kasri'ye verdi.

Bundan öncesinde de Mekke valiliğine Velid b. Abdülmelik'i getirmişti. Velid'den sonra bu göreve Süleyman'ı getirdi. Halid el-Kasri, kahraman erlerden biri olup övülmeyi, rütbelerle taltif edilmesini seven cömert bir adamdı. Halid'in hutbelerinden birinde yer alan bir ifadesine bir örnek olmak üzere şunu verebiliriz:

"Doğrusu insanların en cömert olanı, hiç beklemediğin kadar verebilendir. Affetme bakımından en büyük insan, elinde affettiği kimseyi yok etmeye gücü yettiği halde onu bağışlayabilendir. Akrabasına bağlı olan ve onlarla alakasını kesmeyen de akrabaları onunla bağlarını kopardıkları halde, onlardan alakasını kesmeyenidir."

İmam Zehebi de Halid'den söz ederken der ki: "Halid'in, birtakım yanlışlarına rağmen, O İslâm'a göre hareket ederdi. Hişam, Halid'i, H. 120 (730 M) senesinde Yusuf b. Ömer esSakafi'nin etkisiyle görevinden aldı. Hişam b. Abdülmelik, Yusuf b. Ömer'e, "Eğer Halid'e, senin sebebinle bir diken de batsa kesin olarak seni öldürürüm", diye yazar.

Halid, Şam'a gelir, burada durmadan emrindeki yazlık askerleriyle düşmanlarına savaşını sürdürür. Bu durum, Hişam'ın ölümüne kadar devam eder."

Yine söylenenlere göre Yusuf b. Ömer, Halid'i yakalamış, onu gün boyunca işkence altında tutmuş, on aydan fazla hapiste tutmuş, sonra da serbest bırakmıştır. Halid, H.122 (739 M) yılında Şam'a gelmiştir.

Halid'in en önemli hizmetlerinden biri, Ca'd b. Dirhem ile yalancı Peygamber Muğire'yi ortadan kaldırmasıdır. Halid el-Kasri'den sonra Irak ve Horasan bölgesi valiliklerine Yusuf b. Ömer es-Sakafi getirilmiştir. Yusuf b. Ömer es-Sakafi, acımasız, katı yürekli, çevresine korku salan, zalim, gaddar ve oldukça siyasetçi biriydi. Velid b. Yezid, kendisini Irak valiliği görevinde bıraktı.

Hicri 122 (739 M) senesinde vefat eden tanınmış Basra kadısı Ebu Vâsile İyas b. Muaviye b. Kurra el-Müzeni el-Leysidir. Enes b. Malik (ra) ve daha başkalarından hadis rivayet etmiştir. Zeki ve feraset sahibi bir zattı.

Nitekim el-Hariri de diyor ki: "O halde iki parlak zekâlı kişi vardır; biri İbn Abası zekâsı, diğeri de İyas'ın ferasetidir"

Ebu Temmam de diyor ki: Amr'ın şecaatteki atılganlığı, Hatem'in cesareti, hilimde Ahnef gibi, zekâda ise İyas gibidir."

Babası Muaviye'ye, "Senin için oğlun neyi ifade ediyor?" dediklerinde o, "Dünyam için bana kâfidir ve âhiretim için benim yükümü boşalttı" demiştir. Yine ondan rivayete göre demiş ki: "Babamla ikimizi rüyamda birer ata binmiş olarak gördüm. Her ikimiz de yarışıyorduk, fakat ne ben onu, ne de o beni geçebildi. Babam tam 96 yaşında vefat etti. İşte şimdi ben de o yaşa gelmiş bulunuyorum."

Nihayet yılın son gecesi olunca O, "Nihayet ben ömrümü tamamladım" demiş ve yatağına uzanıp yatmış. Sabaha gözlerini hayata kapatmış olarak çıktı, çünkü vefat etmişti. Hicri 122 (739 M) senesinde vefat etmiştir.[2077]

Horasan valileri ve Maveraünnehir bölgesindeki beldeler: Halid b. Abdullah el-Kasri, kardeşi Esed b. Abdullah'ı, H.106 (724 M) yılında Horasan valiliğine atadı. Daha sonra Hişam buraya gelir ve Eşres b. Abdullah es-Sülemi'yi buraya tayin eder. Daha sonra Hişam, bunu da görevden alır, yerine Cüneyd b. Abdurrahman'ı tayin eder. Cüneyd, Merv'de vefat eder ve burada toprağa verilir.

Bu ölüm olayının H. 115 (733 M) veya 116 (734 M) yılında olduğunu belirtenler de bulunmaktadır. Şairin biri onun ile ilgili olarak:

"Cömertlik de, Cüneyd de birlikte ölüp gittiler"

Cömertliğe de, Cüneyd'e de Selâm olsun" diye başlayan bir de mersiye yazmıştır.

Daha sonra Hişam, vali olarak Asım b. Abdullah elHilali'yi, Horasan bölgesi valiliğine tayin eder. Ancak bundan böyle Horasan karışır, birtakım problemler ortaya çıkar, Bölgede bulunan Yemenlilerle Kayslılar arasındaki ihtilaf şiddetini giderek artırır. Daha sonra Hişam, bölgeye vali olarak Esed b. Abdullah elKasri'yi tayin eder. Bu zat, H. 120 (737 M) yılı Rebiulevvel ayında vefat edene dek burada görevde kalır.

Hişam, Esed el-Kasri'nin ölümünden sonra bölgeye vali olarak 120 (737 M) yılı Recep ayında, Nasr b. Seyyar'ı tayin eder. Hişam'ın, vali olarak Nasr'ı tercih etmesi, yerinde bir tayin oldu. Çünkü hem idareci ve iyi bir siyaset izlemesini bilen biriydi; ilim, zekâ ve akıl yönünden yeterliydi, deneyim sahibi bir kimseydi. Döneminde gerek mali alanda ve gerekse savaş sahasında yenilikler yapmıştır. Nasr'ın Horasan bölge valiliği, Emevî Devletinin yıkılmasına kadar devam etti.[2078]

Ermenistan ve Azerbaycan bölgeleri valileri: Hişam b. Abdülmelik, Ermenistan ve Azerbaycan bölgesi valiliklerine Cerrah b. Abdullah'ı tayin etti. Ancak daha sonra H. 107 (725 M) yılında görevden aldı. Bölgeye vali olarak kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'i görevlendirdi. Bu da bölgede H. 111 (729 M) yılına kadar göreve devam

2077 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/426–442; Şezeratu'z-Zeheb, 2/94–95
2078 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 112–121; Tarihu't-Taberi, 7/618;

etti. Hicri 111 (729 M) yılında Hişam, kardeşi Mesleme'yi bu görevinden aldı. Göreve ikinde kez yine Cerrah b. Abdullah elHikemi'yi getirdi. Bu da, H.112 (730 M) yılında şehit düşene dek bu görevine devam etti. Daha sonra aynı göreve Hişam, kardeşi Mesleme'yi getirdi. Hazar bölgesiyle savaşa devam etmesi için beraberinde büyük bir de ordu gönderdi. Mesleme, Ermenistan ve Azerbaycan bölge valisi olarak H. 113 (731 M) yılına kadar bu göreve devam etti. Bu tarihte bu görevinden alınan Mesleme'nin yerine, H.114 (732 M) senesi Muharrem ayında Ermenistan, Azerbaycan ve Cezire'ye Mervan b. Muhammed tayin edildi. Mervan b. Muhammed bu görevine Hişam'ın ölümünden sonra da devam etti. En büyük amacı da, görevde bulunduğu sürece düşmanlarla savaşmak oldu ve bunu devam ettirdi.[2079]

Cezire Ve Mavsıl (Musul): Anlaşıldığı kadarıyla Mavsıl bölgesi, Hişam döneminde el-Cezire'den ayrı bir bölge olarak değerlendiriliyordu. Nitekim Ezdi, kendi tespitlerine dayanarak bölgenin yerleşik yerlerini belirtiyor. Buna göre bölge kısmen Kuzeyden ve bir de bugünkü Musul'un kuzey doğusundan olmak üzere güneyden tâ Tikrit'e kadar olan alanı kapsamaktadır.

Yine anlaşıldığı kadarıyla Musul, Hişam zamanında bir tek vali tarafından idare ediliyordu ve doğrudan Halifeye bağlıydı. Musul'un kuzeyinden itibaren tâ Azerbaycan'a kadar olan bölge ise, Azerbaycan ve Ermenistan valisinin emri altında bulunuyordu. Yine bu bölge de Hişam zamanında bir tek valinin idaresinde bulunuyordu.

Her ne kadar genel olarak kaynaklar Hişam döneminde Cezire valilerinden söz etmiyorlarsa da, anlaşılan o ki, Cezire, Azerbaycan ve Ermenistan olarak her üç bölge de Hişam döneminde bir tek vali tarafından yönetiliyorlardı. Oysa Musul'u, Hişam döneminde, H.105 (723 M) yılında onun adına yöneten Mervan b. Muhammed idi. Bundan sonra da aynı göreve hür b. Yusuf b. Yahya b. Hakem b. EbulAs getirildi ve tercih edilen görüşe göre de, Mısır vilayeti valiliği görevinden alındıktan sonra bu zat, H.108 (726 M) yılına Musul valiliği görevine getirildi. Kendisi H.113 (731 M) yılında vefat edinceye dek bu görevde kaldı.

Hişam, bundan sonra bölgeye Velid b. Telid elAbsi'yi aynı bölge valiliği görevine getirdi. Daha sonra da bunun yerine H. 122 (739 M) yılında Ebu Kuhafe elMüzeni'yi bu göreve atadı. Bu zat da Velid'in akrabalarındandı. Hişam ölünceye kadar burada, bölge valisi olarak görevini devam ettirdi.[2080]

Hicaz Vilayeti: Hicaz Emirliklerinin tamamı, Mekkei Mükerreme, Medinei Münevvere ve Taif Abdulvahid b. Abdullah enNadri'nin elinde bulunuyordu. Daha sonra Hişam b. Abdülmelik, hilafeti döneminde, bu adamı Hicaz valiliği görevinden

2079 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 122–123
2080 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 122–125; Tarihul-Mavsıl, 32–33 ve 52–53; en-Nucumu'z-Zahire, 1/259

aldı. Yerine dayısı Muhammed b. Hişam b. İsmail'i Mekke-i Mükerreme valiliğine getirdi.

Medine valiliği görevini de Halid b. Abdülmelik b. Haris b. Hakem'e verdi. Sonra dönüp Halid'i Medine'deki bu görevinden aldı. Medine'yi de dayısı Muhammed b. Hişam b. İsmail el-Mahzumi'ye H.118 (736 M) yılında bağladı.

Mısır: Hişam b. Abdülmelik'in göreve başladığı ilk yıllarında Mısır'ın idaresi, kardeşi Muhammed b. Abdülmelik b. Mervan'ın elinde bulunuyordu. Ancak daha sonra Hişam bu görevi kardeşinden alıp Hür b. Yusuf'a verdi. Bu da Emevî soyundandı. Bu şahıs atandığı görevde (H.106–108/724 –726) olmak üzere iki yıl kaldı. Bundan sonra aynı göreve, Hafs b. Velid elHadrami getirildi. Ancak Abdülmelik b. Rifaa, ikinci bir defa olarak Mısır valiliğine getirildi. Çünkü daha önce de burada aynı görevi üstlenmişti. Yalnız bu zat, görevi devraldıktan 15 gün sonra vefat eder. Ki bu da H.109 (724 M) yılına rastlar.

Halife Hişam, Abdülmelik b. Rifaa'nın ölümü üzerine, Mısır valiliğine bunun kardeşi olan Velid b. Rifaa'yı getirdi. Velid de, H.117 (735 M) yılında vefat edene kadar, hep Mısır valiliği görevinde kaldı. Hişam bu zattan sonra aynı göreve Abdurrahman b. Halid'i getirdi. Fakat Abdurrahman çok uysal ve ağırbaşlı bir yöneticiydi. Mısır halkı bu nedenle onu halifeye şikâyet ettiler. Halife de kendisini görevden aldı. Bunun yerine göreve Hanzala b. Safvan elKelbi, ikinci bir defa olarak Emirliğe getirildi. Bu da H.119 (737 M) yılında gerçekleşmiştir.

Bu zat da, Hişam tarafından H.124 (741 M) yılında, Gülsüm b. İyaz elKuşeyri'nin öldürülmesinden sonra Afrika bölgesine görevli olarak gönderildi. Bunun yerine de Mısır valiliğine Hafs b. Velid elHadrami'yi getirdi. Nihayet bu zat da Hişam b. Abdülmelik'in vefatına kadar bu görevinde kaldı. Hişam'ın vefatından kısa bir süre sonra bu görevinden alındı.[2081]

Afrika: Hişam b. Abdülmelik hilafet görevine geldiğinde Afrika valisi Bişr b. Safvan idi. Bişr vefat edince yerine ölümünden önce Neffaş b. Kurt elKelbi getirildi. Ki bu adam, çok aşırı giderek Kays kabilesini dize getiren adamdı. Hişam sonradan Afrika valiliğine Ubeyde b. Abdurrahman elKaysi'yi getirdi. Bu da bölgenin Yemen kökenli eski valilerini ve Musa b. Nusayr ailesini bölgeden uzaklaştırmıştır.

Hicri 116 (734 M) yılında Mısır valisi Ubeydullah b. Habbab gönderildi. Bölgede Tanca'da vali olarak Ömer b. Abdullah elMuradi görevliydi. Ancak bu vali, Berberilere kötü muamelede bulunuyordu. Ki, Berberileri isyana götüren sebebi, ileride Hişam b. Abdülmelik dönemindeki ayaklanmalar bağlamında ele alacağız. Bundan böyle artık Afrika'da iç çalkantılar, huzursuzluklar ve ayaklanmalar baş gös-

2081 Mahmud Şakir, et-Tarihu'l-İslami, 4/270

teriyordu. Bu durum, giderek sıkıntı verecek hale gelince, Emevî Devleti barış yaptı.[2082]

Endülüs: Hicri 107 (725 M) yılında Fransa içlerinde Anbese b. Suhaym el-Kelbi şehit düşünce, dört yıl süren anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Daha sonra Endülüs bölgesiyle ilgili göreve Abdülmelik b. Kutn elFehri getirildi. Ancak Afrika'ya ulaşmış olan Ubeydullah b. Habhab, halife'nin emriyle Abdülmelik b. Kutn'u görevinden aldı. Endülüs'e görevli olarak Ukbe b. Haccac el-Seluli elAbsi'yi getirdi.

Ukbe görevi üstlenince hemen Endülüs'e yürüdü, buraya el koydu ve Fransa'ya girdi. Sabtmanya'da karargâhını kurdu. Nitekim Endülüs'ün kuzeyinde bulunan Culaykıya bölgesinin bir kısım topraklarını da fethetti. Nitekim bu yeni valinin etkisiyle binden fazla kişi Müslüman oldu. İleriki dönemlerde, H. 123 (740 M) yılında ise Endülüs halkı, valinin üzerine yürüdüler ve onu görevinden uzaklaştırdılar. Ancak vali Ukbe b. Haccac elSeluli elAbsi, görevinden alınmasından kısa bir süre sonra Kurtuba'da vefat etti.

Endülüs halkı, Abdülmelik b. Kutn elFehri'yi, Emirleri olarak ilan ettiler. Berberîler, Endülüs'te ayaklandılar. Bunun üzerine Abdülmelik b. Kutn elFehri, Belc b. Bişr'in Endülüs'e girmesine izin verdi. Kendisi Tanca'da bulunuyordu. Belc b. Bişr, bölgeye girdi ve çok az rastlanacak bir savaş ile Berberilere karşı üstünlük kazandı. Belc, bölgeyi ele geçirdikten sonra, Endülüs Emiri, Belc b. Bişr'den Endülüs'ten çıkması emrini verdi. Ancak, Belc teklifi reddetti ve iki taraf arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Bunun sonucunda Abdülmelik b. Kutn öldürüldü. Böylece Belc b. Bişr, Endülüs Emiri oldu.

Ancak Belc, Emirlik görevine geldikten yaklaşık bir yıl sonra, daha önceden bir savaşta almış olduğu bir yara sebebiyle vefat etti. Bunun yerine de Salebe İbn Selame geçti. Ki Salebe ve Belc, Gülsüm b. İyaz ile beraber Afrika'ya gelmişlerdi. Ancak, Afrika bölgesi Emiri olan Hanzala b. Safvan, Endülüs bölgesine, Halife Hişam b. Abdülmelik'in emirleri doğrultusunda EbulHattar Hisam b. Dırar elKelbi'yi gönderdi.[2083]

Yemen: Hişam b. Abdülmelik, buraya Yusuf b. Ömer esSakafi'yi vali olarak tayin etti. Yusuf b. Ömer, H.120 (737 M) yılında, Irak'a vali olarak atanıncaya dek Yemen valisi olarak görevde kaldı. Yusuf b. Ömer'in Yemen'den Irak'a alınmasından sonra, Yemen'e bunun oğlu Salt görevlendirildi, sonra da kardeşi Kasım Yemen valiliğine getirildi.[2084]

Yemame: Bu bölge doğrudan hilafet merkezi tarafından idare ediliyordu.

2082 Mahmud Şakir, et-Tarihu'l-İslami, 4/271
2083 Mahmud Şakir, et-Tarihu'l-İslami, 4/272
2084 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 147

Hişam, Yemame valiliğine Muhacir b. Abdullah'ı getirmişti. Muhacir b. Abdullah, Bekr b. Kilab oğullarındandı. Muhacir vefat edince yerine oğlu tayin edildi.[2085]

Hişam İle Valileri Arasındaki İlişki

Valiler, kendi denetimleri altında bulunan bölgenin idaresinden sorumlu idiler. Bu nedenle bölgelerindeki tüm idari işlerde ve birimlerinde çalıştırılmak üzere adamlarını kendileri belirleyip tayin ederlerdi. Örneğin; Emniyet müdürlerini, Kadıları, Eyalet merkezine bağlı diğer illerin valilerini atama yetkisi, Eyalet veya bölge valisine bırakılıyordu.

Halife Hişam, pek azı dışında bölge veya eyaletlere tayin ettiği valilerinin iç işlerine karışmıyordu. Örneğin; Halid elKasri'nin, bölgesindeki polis teşkilatından sorumlu genç yaşta birini ataması üzerine, bundan ötürü Hişam, kendisine, "Sen, emniyet teşkilatından sorumlu, deneyimsiz birini geçirmişsin. Eğer sen bunu, herhangi bir amaca yönelik yapmışsan, bilmelisin ki ben de senin tayin ettiğin o adamı, layık olabileceği bir başka yere naklettim" diye yazar.

Hişam bunun üzerine emniyetten sorumlu genci alır, onu Faris (İran bölgesine veya Mısır'ın İskenderiye kenti yakınında olan Farus adası) bölgesine görevlendirdi. Ondan boşalan emniyet teşkilatının başına da Uryan b. Heysem'i tayin etti.

Nitekim Mısır kadısı Yahya b. Meymun'un emrinde çalışan adalet kâtipleri, görevlerini kötüye kullanıyorlardı. Çünkü bunlar, herhangi bir hükmü kayda geçirirlerken, rüşvet almadan gereğini yapmazlardı. Bu durum Yahya'ya anlatılmış ise de, Yahya buna karşı çıkmamıştır. Konu defalarca kadı Yahya'ya götürülmüş ise de, gereğini yapmamıştır. Rüşvetle iş gören adamlarından hiçbirini de görevlerinden almamıştır.

Bir yetim, Vasisi'nin durumunu kadı Yahya'ya şikâyet eder, fakat kadı Yahya meseleyi hiç umursamaz. Olaya, yetimin yakın çevresinden tanıklık endeler de bulunmaktadır ve onlar da yetime haksızlık edildiğini ifade etmişlerdir. Nihayet, yetim umudunu kesince derdini şu beyitle dile getirir:

Bâtıla prim verdin, dönüp hakka bakmadın
Senin gibi şikâyetlere kulak tıkayana görmedim.

Yahya, yetim tarafından kendisi hakkında böyle bir şiir söylendiğini duyunca hemen onu hapse attırdı. Nihayetinde, Hişam, yetimin düştüğü durumu öğrenir, durumdan dolayı büyük bir üzüntü duyar ve döneminin Mısır valisi Velid b. Rifaa'ya, Yahya'nın görevine son verilmesi içim emir verir ve "Zelil ve hakir duruma düşürüp aşağılatmak suretiyle derhal Yahya'nın kadılık görevine son verin. Ordun için bundan böyle daha iffetli, daha dürüst, daha çok Allah'tan korkan, Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda hareket eden birini göreve getir" der.

2085 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 147

Mısır valisi Velid b. Rifaa da, derhal Yahya'yı kadılık görevinden alır. Bölge valilerinin, bölgeleri dâhilinde çok büyük yetkileri vardı. Buna rağmen, eğer halk, valilerinden memnun ve hoşnut değilse ve haklarında yapılan şikâyetler de doğru çıkarsa, halife Hişam, bu durumdaki valisini görevden almakta asla tereddüt etmezdi. Nitekim Esed b. Abdullah el-Kasri'yi Horasan bölgesi valiliğinden almıştır. Çünkü Esed, çok çabuk kızan, öfkeli, kendi kavmi olan Yemenlilere karşı Yemenlilik asabiyeti ağır basan ve bu nedenle kayslılara kötü davranan bir özeliğe sahipti.

Nitekim Hişam b. Abdülmelik'in Humus valisi bulunan oğlu Said hakkında kendisine şikâyetler geldiğinde, derhal onu görevinden almış ve bundan ötürü onu fena bir şekilde de kınamıştır. Hişam, aslında hedef olarak, bölge valiliklerinin Emevî hanedanının elinde olması yolunu tercih ederdi. Bölge valilerinin görevlerinde veya belli önemli mevkilerde kalabilmeleri de esasen çoğunlukla halife ile halkın rızasına bağlıydı.[2086]

Bölge Valiliklerin asıl görevleri: Bölge valilerinin birinci görevleri, denetimleri altında bulunan eyaletlerin veya bölge sınırlarının korunmasıydı. İkinci önemli hedefleri de sürekli fetih hareketini devam ettirmeleriydi. Hemen hepsi de üstlendikleri görevlerinde büyük çapta başarılı olabilmişlerdir. Nitekim deniz sahilindeki bölgelerde görev yapanların çoğu da genel olarak himayeleri altında bulunan vilayetleri korumasını bilmişlerdir. Hem de özgürce bir hizmet anlayışıyla görevlerini sürdürüyorlardı. Kaldı ki Hişam b. Abdülmelik döneminde Bizanslılar defalarca, İslâm Devletinin sahillerine saldırmışlardır. Ancak Müslümanlar güç olarak Bizanslılardan üstün olduklarından, Rum Denizinin[2087] doğu bölgesinde onları hep geri püskürtmüşlerdir. Denizin batı cihetini de emniyete almışlardı.

Horasan ve Endülüs bölgelerindeki durumlar benzerlik gösterir: Bu iki bölgede de Türklerle Frencler (veya Frenk) gibi birçok güçlü düşmanlar bulunuyordu. Bu iki toplumun Araplar, Mevaliler, Farslılar, Berberilerle daha başka toplumlarla da çetin savaşları olmuştu. Bu işin bir yönüdür. İkinci bir yönü de bizzat Araplarla Yemenliler ve Kayslılar arasında çarpışmalar baş gösteriyordu. Bu tür çatışmalar ve iç çekişmeler genelde, İslâm devlet merkezinin düşmanları karşısında gücünü kaybettiği dönemlerde, her iki bölgede de görülmüştür. Bu nedenle de bölgede idareciler sıklıkla el değiştirebiliyorlardı.

Devletin iç bölge vilayetlerindeki valilere gelince; Devlet merkezine yakın olan

2086 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 148–153; Ensabul Eşraf; Tarihu't-Taberi; el-İkdul-Ferid, 5/182

2087 Bu, Avrupa, Afrika ve Asya arasında yer alan, 2966000 kmlik bir alana sahip olan, Karadeniz'i de içine alan, 5121 m derinliğe sahip olan, ortalama derinliği ise, 1424 m olan bir denizdir. Bu deniz aynı zamanda Akdeniz ve Rum Denizi olarak da anılan bir denizdir. Bir tarafıyla Cebelitarık boğazının en dar bölümüne, bir yönüyle Süveyş kanalına, kısaca Marmara ve Boğazları da içine alan ta Atlas okyanusuna kadar uzanan deniz olup, kısaca Karadeniz ile Akdeniz denmesinde bir yanlışlık olmasa gerek.

ana bölgelerde durum, uzak bölgelere nazaran daha canlıydı. Vilayetlerde genel olarak güven ve istikrar vardı. Ağırlıklı olarak mal edinme ve biriktirme buralarda amaçtı. Bu bölgelerde genelde zamanla meydana gelen bazı iç karışıklıklara ve huzursuzluk doğuranlara karşı güç kullanılırdı, bunlara karşı tedbirler alınırdı. Çünkü iç bölgelere daha yakın olan yerlerde dış güçlerin saldırma endişesi fazla yoktu.

İçeride en çok gizli örgütlenmelere ve başkaldırılara karşı tedbirler alınırdı. Kimileri bu tür başkaldırılara karşı takiplerinde ve uygulamalarında başarılı olmuşlar. Kimileri de toplum üzerinde aşırı şiddete kalkıştıklarında, gizli örgütlenmelerde de artış başgöstermiş ve Emevî devleti giderek gücünü kaybetmiştir.[2088]

MALİ UYGULAMA

Hişam b. Abdülmelik'in mali politikası genelde Emevî halifelerinin uygulayageldikleri politikadan pek farklı değildi. Hatta Ömer b. Abdülaziz'in uygulamaya koyduğu yenilikçi uygulamaya da aykırıydı. O dönemde maliye'nin gelir kaynakları başlıca cizye, haraç, ganimetler, zekât ve başkaca olan kaynaklardan ibaretti.

Devletin giderlerine gelince; bu da en üst düzeydeki görevlilerden tutum tüm memurlara, görevlilere, ordu mensuplarına ödenen maaşlar, askeri harcamalar, ülkenin bayındır hale gelmesi için geliştirilen yenilikler, su kanallarının açılması, toprakların ıslahına gidilmesi ve benzeri işler için yapılan harcamalar, işte biz burada bu tür harcama kalemlerine bazı örnekler vereceğiz:

1- Zirai mülkiyetin, Ömer Abdülaziz öncesi döneme dönüştürülmesi: Emevî Devletinin Emirlik görevini üstlenen kesimi ve önde gelenleri, Ömer b. Abdülaziz'den önceki dönemde olduğu gibi büyük mülkler edinme yoluna gidiyorlardı. Özellikle de Irak bölgesinde bu uygulama fazlasıyla yaygındı. Yezid b. Abdülmelik ile Hişam b. Abdülmelik'in böyle bir konuda izledikleri siyaset, onların işine yarıyordu. Bu mülklere bazı örnekler:

• En büyük toprak mülkiyeti Mesleme b. Abdülmelik'e ait bulunuyordu. Çünkü kendi bölgesi dâhilindeki toprakları ıslah cihetine gitmiş ve hatta bu topraklarını sulayabilmesi için iki büyük kanal açtırmıştır.

• **Halid b. Abdullah el-Kasr'iye ait olan mülkler:** Bu şahsın yıllık topraktan elde ettiği ürünün bedeli, 13 milyon dinara ulaşıyordu. Bu meblağın dirhem cinsinden olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ayrıca bunun dışında Halid Kasri'nin oğlu da topraktan yıllık olarak on milyon dinar veya dirhem gelir sağlardı.

• **Halife Hişam b. Abdülmelik'in mülkiyeti:** Bunun devlete dâhil olan hemen

2088 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 154

her bölgesinde kendisine ayırdığı arazisi vardı. Hişam'ın yıllık olarak toprak geliri, o kadar fazlaydı ki, onun mal varlığı ve fiyat politikası, ülkenin pazar hayatını etkileyecek ve onlara yön verecek kadar fazlaydı.

2- Hişam b. Abdülmelik döneminde zirai ürünlerde düşüş görülmesi ve idarecilerin bu düşüşün önüne geçmeleri için getirdikleri bazı tedbirler:

• Bu konuda Hişam b. Abdülmelik, Mavsıl (Musul) valisine, tam şehrin ortasından geçmek üzere büyük bir kanal açmasını tavsiye ettiğini görüyoruz. Bu nehrinkanalın açılması tam 13 yıl sürmüştür. Anlatıldığına göre, bu kanal için üç milyon dirhem harcanmıştır. Bu kanalın açılmasının Musul ekili alanları üzerinde çok olumlu etkileri olmuştur. Sözkonusu kanalın açılması süresi ve bunun için yapılan harcamalar dikkate alındığında, açılan kanalın ya da nehrin büyüklüğü hakkında bize bir fikir verebilir. Çünkü koskoca Musul şehrini ortadan ikiye ayıran bir kanal açılmıştır. Şehrin ziraatla uğraşan birçok çiftçisi bundan yararlanmışlar ve ürünlerini katlayarak elde edebilmişlerdir. Bunun doğal bir sonucu olarak toprakta yarıcı olarak çalışan çiftçiler hem kendi gelirlerini artırmışlar ve hem de devlet bütçesinin dolmasını sağlamışlardır. Çünkü bu topraklarda alınan bol miktarda üründen dolayı o nispette öşrü de artmıştır. Ki bu da şu hadise dayanılarak sağlanan bir gelir olmaktadır.[2089] Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Akarsu ve yağmur ile sulanan toprakların gelirinde onda bir gelir alınır, hayvanlarla ve sulama yoluyla sulanan araziden elde edilen ürünlerde alınacak öşür miktarı, yirmide birdir."[2090]

• Halid el-Kasri, nehir taşmalarının önüne geçmek için Dicle nehri üzerinde setler yapmış, köprüler inşa etmiştir. Bununla da yetinmemiş birçok sulama kanalı açmıştır. Halid el-Kasri, özellikle nehir kenarlarında bulunan nehre yakın arazileri kendisine almıştı.

• Mesleme b. Abdülmelik Fırat çevresinde Belîh nehri üzerinde büyük bir baraj inşa etmiş, bunun ziraat üzerinde çok olumlu etkileri görülmüştür. Çünkü Mesleme yaptırmış olduğu barajın gerisinde suyun toplanmasını sağlıyor, böylece su ürünlerinin ve gelirinin artmasını da sağlıyordu. Bundan ayrı olarak sahip olduğu topraklar üzerinde kuyular açtırmak suretiyle, bu sulardan da yararlanıyordu. Bütün bu çabalar ve gayretlerden ötürü toprakta yarıcı olarak çalışanların gelirlerinin artması sonucunda, maliyenin hazinesine de çok fazla gelir sağlanıyordu.

3- Yeni yolların yapımı ve eski yolların onarımı: Emevî Devleti idarecileri, yerleşim birimlerinin onarımı, alt yapılarının ve yolların yapımı, yeni yolların

2089 Mukaddime fit-Tarihi'l-İktisadi'l-Arabiyyi, s. 39; et-Tatavvuru'l-İktisadiyyi Fi'l-Asri'l-Emeviyyi, s. 87 ve 202;
2090 Müslim, Zekât, H.981/7

açılması gibi temel konulara çok büyük önem verirlerdi. Devlet bu konuda üzerine düşenleri yapmaktan asla geri durmazdı. Bunun en bariz örneği H.126 (743 M) yılında Musul bölgesinde nehir üzerinde inşa edilen köprü idi. Böylece nehrin her iki tarafına geçiş kolaylığı sağlanıyordu. Bunun en önemli yararı, ticaret erbabının ürünlerini istedikleri yere taşımaları ve istedikleri kolaylıkla alış verişlerini, zirai ürünlerini taşımaları ve ticari münasebetlerini sürdürmeleriydi. Ki bu, köprü H. 105–120 (723737 M) yılları arasında meydana gelen bir çabanın ürünüydü. Böylece Dicle nehri üzerinde köprü inşa edilmiş, ancak mühendislik kurumunun çok iyi gelişememiş olmadığı için köprü kısa bir zaman içerisinde yıkılıp gitmiştir.[2091]

4- Yeni şehirlerin, kalelerin, surların ve pazaryerlerinin yapımı: Bölge valilerinden kimileri yeni kentler kuruyor, bulundukları kentlerde imar işlerine önem veriyorlardı. Eskiden kalmış olan kentlerin surlarını onarıp buraları kendileri için karargâh haline dönüştürüyorlardı ve ihtiyaç duyduklarında ise buralara sığınarak, kendilerini koruma altına alıyorlardı.

Nitekim Sind valisi, kendisi ve ordusu için karargâh haline getirmek amacıyla Mahfuza kentini inşa etmiştir. Horasan valisi Esed elKasri de, ilk valiliği sırasında Belh kentini yeniden elden geçirip onarmıştır. İkinci valiliği sırasında ise, bütün önemli devlet kurumlarını bu kente taşımıştır.

Hür b. Yusuf da Mısır'da, Hişam'a ait olan Kaysariyye'yi inşa ettiği gibi Hişam da, Rikka yakınlarında bulunan Rasafe kentini kendisi için yazlık olarak değerlendirip inşa ettirmiştir. Bu kentin bazı binalarını ve surlarını yeniden elden geçirmişti. Yine Hişam, Malatya (veya Malta) şehrini ele geçirdikten, önce burada bulunan Bizans kalesinde gerekli çözülmeleri sağladıktan sonra, şehri yeniden imara açmıştır. Hişam böylece Suriye ile Bizans sınırları arasında kaleler yapılmasını ve burada askeri güçler bulundurmasını emretmiş ve bunu sağlamıştır.

Mısır ve Kuzey Afrika valisi Ubeydullah b. Habhab Rum denizinde, deniz savaşlarına önem verdi. Tunus'ta gemi inşa alanlarını ve tersaneleri genişletti. Nitekim halife Hişam da savaş gemilerinin yapım yerini Suriye'nin Akka bölgesinde yer alan yerleri Sur kentine taşıdı. Burada oteller inşa ettirdi.

Halid el-Kasri döneminde Irak'ta imar alanındaki hizmet ve ıslahat çalışmalarının başladığını görmekteyiz. Bu tür hizmetlerin bir kısmını bizar Halid Kasri'nin kendisi denetlemiş ve inşasında öncülük etmiştir. Kardeşi Esed elKasri de Kûfe'de ve bu bölgede kendi adıyla anılan bir panayır yeri inşa ettirmiştir. Keza Yusuf b. Ömer de Irak valisi iken (H.120–126/737743 M) yine kendi adıyla anılan elHiyre şehrini ve pazarını kurmuştur.[2092]

2091 et-Tatavvuru'l-İktisadiyyi Fi'l-Asril-Emeviyyi, s. 268

2092 Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 301-303; Tarihu't-Taberi; Belazuri Futuhu'l-Buldan; Yakup el-Hamevi, Mucemu'l-Buldan, 1/202

5- Yardımlar ve Bahşişler: Emevî İslâm Devleti, Hişam döneminde en çok alana sahip, geniş bir saha üzerinde egemen duruma ulaşmıştı. En büyük iç kargaşalar ve olaylar da Hişam döneminde meydana gelmiştir. Bu nedenle de ülkenin büyük bir askeri güce sahip olması gerekiyordu. Doğal olarak bu askeri güç için harcama yapılması da lazım geliyordu. Askerler için silah, savaş araç ve gereçleri, erzak ihtiyacı ve maaşlarının karşılanması gibi ihtiyaçlar vardı. Bu nedenle her yıl, Muharrem ayı esas alınarak, yıllık olarak harcamaları gereken ihtiyaçlar kendilerine takdim edilirdi.

Beytülmal ya başkent Dımaşk ya da eyaletlerin merkez karargâhlarında bulunuyordu. Bundan bizzat ya halifenin kendisi veya eyalet valileri sorumlu idiler. Bu nedenle bunlar ihtiyaç duyulan malları, ordu ve başka giderler için gerekli olan yardımları ve ihsanı ellerinde hazır bulundururlardı.

Bu türden gelirleri genel olarak alanında uzman olan sadece bu hizmetle görevli elemanlar toparlardı. Ki birçoğu da farklı kaynaklardan sağlanırdı. En önemli gelir kalemi haraç vergisiydi. Bu türden gelen ihsan ve bahşişlerin miktarı da belirlenmiş değildi. Mesela Mervanoğullarının ihsanı iki yüz dinar idi. Sözkonusu gelir, devleti güçlendirmeye yönelikti.

Nitekim Hişam, Medine valisi Abdulvahid enNadri'ye, şairlerin hisselerini vermesini şart koşmuştu. Hatta Hişam, kimi şairlerin dillerine hedef olamamak için onlara sus payı manasında maaş vermeye mecbur olmuştu. Yine halifenin emri gereği ihtiyaçların karşılanması için de bir miktar ödeme mecburiyeti getirilmişti.

Savaşı idare edeceklere ve askerlerin idaresini üstlenenlere de gereken bahşişi bu hizmeti üstlenen kişiye verilirdi. Bu kalemden yararlananlar ya bizzat kendileri gidip savaşa katılırlar ve savaşırlardı veya yerlerine başkalarını kiralayıp paralı asker gönderirlerdi.

Emevî Devleti idarecileri, özellikle Emevî gücüne ve saltanatına karşı koyanlara, bu yardım kaleminden yapılacak olan yardımı keserdi ve onların adlarını, kendilerine bahşiş verilecekler listesinden silerdi. Halifenin kendisi dilediğine yardım vermede ve dilediğinden de bu yardımı kesmede tek yetkili isimdi. Yardımlar her yılın Muharrem ayının başından itibaren dağıtılırdı. Valiler de aldıkları bu ihsanları orduyu idare eden üst düzey görevlileri arasında paylaştırırlardı. Bunlar da genel olarak kabile reisleri ve öncüleri olurlardı. Sözkonusu bahşişi alan kabile reisleri de kendi emirleri altında hizmet veren kabilelerinin ilgilisine bundan pay verirlerdi.[2093]

6- Vakıflardan Sorumlu Devlet Dairesi: Buna "Divanul-Evkaf denirdi. Emevî Devleti, kendi döneminde devlet teşkilatı açısından en fazla ve en düzenli kurumlara

2093 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 305–311; Tarihu't-Taberi

sahip olan bir devletti. Çünkü zaman içerisinde ve edindiği deneyimler çerçevesinde devlet içerisinde hizmeti kolaylaştırmak maksadıyla yeni birimler oluşturuyordu.

Bu kurumların en yaygın olanları, ordu ile ilgili Askerlik Dairesi, Evrakları Mühürleme Dairesi, Yeni Model Üretme Dairesi, Gelirler Dairesi, Sadakalar Dairesi, Giderler Dairesi gibi geliştirilen devler kurumlarıydı.

Halife Hişam b. Abdülmelik döneminde ise, bu Dairelere bir yenisi eklendi, buna DivanulAhbas ya da Divanul Evkaf adı veriliyordu ki, Vakıflar İdaresi demektir. Yine Hişam döneminde Mısır'da Vakıflar Dairesi'nin başına getirilen yetkili kişi, Tevbe b. Temr adındaki kadı idi. Ancak Tevbe b. Temr bu göreve gelene dek vakıflar, o dönemde genelde vakfı kuranların elinde ve onların vasilerinin elinde bulunuyordu.

Tevbe b. Temr göreve gelince, "Ben, bu sadakaların sadece fakir ve miskinlere harcanmasını, onlardan başkalarına verilmesini uygun bulmuyorum. Bu nedenle artık bundan böyle bu tür vakıflara el koyuyorum, bunu, onları korumak için gerekli görüyorum" dedi. Tevbe b. Temr, bu kurumu, devletin önemli büyük bir kurumu haline getirdikten sonra ömrü vefa etmemiş, H.118 (736 M) yılında hayata gözlerini yummuştur.

İşte bundan böyle artık hacir ve benzeri hizmetleri kadılar üstlenir oldular. Bundan böle Kadılar cezai işlere bakmanın yanında bir de hukuk işlerini de hizmet alanlarına kattılar.[2094]

İşte Hişam döneminde mali hizmet alanlarıyla ilgili birkaç örneği burada sunmuş olduk. Konunun daha çok uzamaması için konuyu özetleyerek vermeye gayret ettim.

2094 Necdet Hammaş, el-İdare Fi'l-Asril-Emeviyyi, s. 289; Abkariyyetu'l İslam Fi Usuli'l-Hüküm, s. 344

4. KONU

HİŞAM B. ABDULMELİK ZAMANINDA BAŞKALDIRILAR

ZEYD B. ALİ B. HÜSEYİN AYAKLANMASI

Bu Zatın Adı Ve Soyu

Zeyd, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in torunudur. Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'nin oğludur. Bu itibarla Zeyd, babası tarafından Hz. Ali'nin (ra) soyuna ve annesi tarafından da Hz. Peygamberin (s.a.v) kızı Hz. Fatıma'ya (rha) dayanmaktadır. Yani Ehli Beyttendir. Künyesi EbulHüseyin'dir. Medine halkından olup üçüncü tabaka Tâbiundandır. Annesi Sindli bir cariyedir. Bu yönüyle Zeyd'in annesi Ümmü Veled'dir.

Bazı kaynakların yazdıklarına göre Muhtar b. Ebi Ubeyd esSakafi, bu cariyeyi satın almış ve oldukça güzel olduğunu görmüş, dolayısıyla Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'den başkasına bunun layık olmayacağını düşünür ve bu cariyeyi ona götürüp hediye eder. Bir başka rivayete göre de bizzat Hz. Hüseyin'in oğlu Ali bu cariyeyi kendisi satın almıştır. Oğlu Zeyd, annesini şu ifadelerle övmüştür:

"Efendisinin ölümünden sonra sabredip beklemiş, oysa ondan başkası olsaydı sabretmezdi."

Hz. Hüseyin'in kızı Fatıma da, bu kadından söz ederek, "Allah'a yemin olsun ki, o, aramıza katılan ne güzel bir kadındır" diyerek takdirlerini ifade etmiştir.

İbn Kuteybe'nin rivayetine göre bu cariyenin adı, Haydan veya bir rivayete göre de Ümmü Haydan imiş. Zeyd'in babası da Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'dir. Yani Ali Zeynelabidin de Hz. Ali'nin torunudur.

Ali Zeynelabidin, Tâbiunun ikinci tabakasındandır ve Tabiunun da önde gelen simalarındandır. Dindar, âlim bir zat olmasının yanında Ehli Beyt fakihlerindendir. Haşimoğullarının da en faziletlilerinden ve Medine halkının da en çok ibadet edenlerinden biriydi. Nitekim ilerideki sayfalarda Zeyd'in hocalarından söz ederken, babasından da söz edeceğiz.[2095]

2095 Tehzibu't-Tehzib, 3/419; 19/419; Dr. Şerif Şeyh Salih Ahmed el-Hatib, el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 34; İbn Kuteybe, el-Maarif, s. 365; et-Tabakat, 5/211; Nesebu Kureyş, 2/60; el-Hayatu's-Siyasiyye ve'l- Fikriyye Li'z-Zeydiyyeti Fi'l-Meşriki'l-İslamiyyi, s. 26–27; Tarihu't-Taberi; Vefeyatu'l-Ayan, 2/267; Meşahiru Ulemai'l-Emsar, s. 63

Doğumu: Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd'in ne zaman doğduğu konusu tartışmalıdır. Dr. Şerif Şeyh Salih Ahmed elHatib'in tercihine göre Zeyd H.78 (697 M) yılında doğmuştur. Bu görüş aynı zamanda "Fevatul Vefeyat" adlı eserin yazarının görüşüyle de ittifak sağlamaktadır. Çünkü Zeyd 44 yaşında iken vefat etmiştir. Anlaşılan o ki, ilim adamlarından Şeyh Ebu Zehra, Zeyd'in 42 yaşında öldüğüne kânidir. Bu da onun doğumunun H.80 (699 M) yılı olduğunu ortaya koymaktadır.[2096]

Evlenmesi ve çocukları: Zeyd b. Ali (ra) üç evlilik yapmıştır. Eşlerinden biri Ebu Haşim b. Abdullah b. Muhammed b. Hanefiye kızı Erbita'dır. Zeyd'in bu eşinden Yahya adını verdiği bir çocuğu olmuştur. Kûfe'de iken de iki kadınla evlenmiştir. Bunlardan biri Ferkad oğullarından Yakub b. Abdullah es-Sülemi'nin kızıydı. İkincisi de Abdullah b. Ebul Anbes elEsedi'nin kızıydı. Sonradan da Ümmü Veled denilen cariye ile evlenmiştir ki, bundan da İsa, Hüseyin ve Muhammed adlarını verdiği üç çocuğu dünyaya gelmiştir.[2097]

Tahsili ve yetiştiği çevre: Zeyd b. Ali (rh) Medine'de yetişmiştir. Bulunduğu dönemde kendisi sahabe ve Tâbiun arasında yetişen ve çevrelerini aydınlatan bir ilim ocağında bulunuyordu. Zaten dünyaya geldiği ev ve ortam, bir ilim yuvası olmasının yanında, peygamberlik mirasının da eviydi. Çünkü babası ve Hz. Hüseyin'in oğlu Ali, döneminin Tâbiileri arasında en önemli ve sayılı, dinine bağlı ilim adamlarından biriydi ve büyüklerindendi.

Zeyd babasıyla 18 yıl beraber kaldı. Bu esnada babasından üstün bir ahlâki mirasa sahip oldu, yüksek bir dinî ruh ile yetişti. Babasının ölümünden sonra, artık Zeyd büyük kardeşi Muhammed el-Bakır'ın himayesinde yetişti. O da züht, takva ve vera bakımlarından çok üstün durumda olan biriydi. Zeyd'in ağabeyi olan Muhammed Bakır'ın, Zeyd üzerindeki etkisi çok büyük olmuştu, çünkü onun himayesinde yetişmişti. İşte ağabeyinin yuvası, onun yetişmesinde, ruhi gelişmesinde büyük rol oynamıştı.

Muhammed Bakır'ın takvası, Allah'tan korkusu, Kur'an okumaya olan düşkünlüğü, dünyaya önem vermemesi gibi özelliklerinin tesiri oldukça onu olgun- laştırmıştı. O da tüm bu özelliklere sahip bulunuyordu. Nitekim Zeyd, kendisinden şöyle söz etmektedir:

"Ben, sağımı solumdan ayırdığım günden bu yana bir tek defa olsun, vallahi yalan söylemiş değilim. Yüce Allah'ın beni hesaba çekeceğini öğrendiğim andan itibaren asla bir haramı çiğnemedim."

2096 Dr. Şerif Şeyh Salih Ahmed el-Hatib, el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 34; Fevatu'l-Vefeyat, 2/27; Muhammed Ebu Zehra, Zeyd b. Ali, s. 22

2097 Dr. Şerif Şeyh Salih Ahmed el-Hatib, el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 41; Markizi, el-Hutat, 3/339; Tarihu't-Taberi. Tabakatu İbn Sa'd, 5/325

Zeyd, babasından, kardeşinden, yetiştiği ortamdan çok etkilenmişti. Onun yetiştiği bu ilim ve dindarlık ortamı sebebiyle, sahabe ve Tâbiunun o dönemdeki âdet ve gelenekleri gereğince hemen ilim öğrenmeye koyuldu ve Kur'an-ı Kerim'i ezberlemekle işe girişti.

İmam Zeyd, âdeti gereği Kur'an ile çok meşgul olurdu. O, yine kendisinden bahisle şöyle söylerdi: "Ben, tam 13 yıl, Kur'anı Kerim ile başbaşa kaldım, hep onu okudum ve hep mânaları üzerinde düşündüm."

İmam Zeyd, Tefsirde, Sünnette ve Sünnetle ilgili ilimlerde, fıkıh ve usulüddin konularında, dil ve edebiyatta çok geniş bir bilgiye sahipti. Yani kültürel renklerin tümü hakkında bilgi sahibiydi ki, bu bilgiler onun yaşadığı çağda en gözde olan ilim alanlarıydı. İşte Zeyd, bu geniş çaptaki ilim alanlarında söz sahibi olan İslâm âlimleri arasında parmakla gösterilen bir kişiydi. Uzak ve yakın herkes onun âlimliğini kabullenir ve üstünlüğünü teslim ederdi.

Nitekim kardeşi ve ağabeyi onun hakkında biri bir şey sorduğunda şöyle söylerdi: "Sen, benden, başındaki saçlarından tutun da ayaklarına kadar ilim dolu olan birinden soruyorsun."

Ebu İshak es-Sebii de onun hakkında şöyle demektedir: "Zeyd b. Ali ile tanıştım, ailesi içerisinde onun gibi değerli birini göremedim. Ne ondan daha âlim olan birini ve ne de ondan daha fazıl olan birini hiç görmüş değilim."

Ebu Hanife de diyor ki: "Zeyd b. Ali'yi, ailesinin nasıl bir aile olduğunu görüp tanıdığım gibi görüp tanıdım. Onun döneminde ondan daha fakih ve onda daha âlim birini göremedim."

Şa'bi de onun hakkında, "Kadınlar Zeyd b. Ali'den daha üstün, daha fakih, daha cesur ve daha zahit olan birini doğurmuş değillerdir" der.

İmam Zehebi de Zeyd için, "O, ilim, azamet ve salah ehli biriydi" der. İslâm Tarihi adlı eserde de onun için, "O, salih olan ilim adamlarından biriydi" der.[2098]

İşte Ehli Sünnet âlimlerinden Zeyd b. Ali'yi tezkiye eden çok değerli ifadelerdir bunlar. Onlar Hz. Zeyd b. Ali'nin de Ehli Sünnet ve'l-Cemaat âlimlerinden olan üstün bir sima olduğuna tanıklık ediyorlar.

Zeyd b. Ali'nin Hocaları

En başta babası Ali Zeynelabidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'tir. Zeyd, ilk önce babası Ali Zeynelabidin'den ders almış, ona öğrencilik etmiş ve ondan hadis

2098 Dr. Şerif Şeyh Salih Ahmed el-Hatib, el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 39–40 ve 71–72; Ahmed es-Sağı, 1/104, 128 ve 1/98; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/236–237; Zehebi, Tarihu'l-İslam; Nesebu Kureyş, 2/61; Markizi, el-Hutat, 2/436; el-Hayatus-Siyasiyye ve'l-Fikriyye Li'z-Zeydiyyeti Fil-Meşriki'l-İslamiyyi, s. 37–39

rivayet etmiştir. Çünkü Zeyd'in babası Ali Zeynelabidin, hadis alanında bir otoriteydi, Çünkü sahabeden ve Tâbiundan babasından hadis rivayet eden çok sayıda kimse bulunmaktadır. Ali Zeynelabidin'in kedisi de birçok sahabeden hadis almıştır.

Ali Zeynelabidin fıkıh alanında da söz sahibiydi. Bu itibarla Ali Zeynelabidin, oğlu Zeyd'in eğitim ve öğreniminde ilk hocasıydı. Kaldı ki Ali Zeynelabidin toplum arasında saygın bir yeri olan bir ilim adamıydı ve Ehli Beyttendi.

Halkın Ali Zeynelabidin'e olan saygısı ve Ferezdak'ın Ali'ye methiyesi: Ali Zeynelabidin, halk nazarında büyük bir saygınlığı olan bir zat idi. Halk kendisini çok sevdiği gibi, Resulüllah'a (s.a.v) olan yakınlığı yani onun torunu olması, babası şehit Hz. Hüseyin'e olan bağlılığı hasebiyle de onu takdir ediyorlardı. Çünkü Hz. Hüseyin (ra) şehit düştükten sonra hayatta ondan başka tek erkek çocuğu kalmamıştı.

Ali Zeynelabidin, kendisine ilme adamış, ibadetle meşgul olurmuş. İbadete fazla olan düşkünlüğü sebebiyle de ona Zeynelabidin lakabı verilmiştir. Künyesi Ebu Hüseyin veya EbulHasan yahut da Ebu Muhammed idi. Çok büyük azamete sahip bir zat idi. Vallahi, o, en büyük imamet makamına layık olan biriydi. Çünkü şerefi, soyu, dürüstlüğü, âlim oluşu, zeki ve akıllı olması hasebiyle o buna bihakkın layık olan kişiydi.[2099]

Yaşadığı dönemde onun önemini ortaya koyan şöyle bir hâdise cereyan eder. Hişam b. Abdülmelik, kardeşi Velid b. Abdülmelik'in halifeliği döneminde hacca gider. Bu arada Haceri Esved'i selamlamak ve öpmek ister. Ancak aşırı izdiham ve kalabalık yüzünden Haceri Esved'e yaklaşamaz. Bunun için bir minber kurulur ve minber üzerinde Haceri Esved'i istilam eder. Bu sırada da Kâbe çevresinde bulunan halk da merakla Hişam'ın çevresinde toplanırlar.

Tam bu esnada şehit Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin çıkagelir ve doğruca Haceri Esved'i istilam için oraya doğru yönelir. Halkın ona olan saygısı sebebiyle halk, açılarak, Zeynelabidin'in Haceri Esved'i istilam etmesi için yol açarlar.

Ali Zeynelabidin güzel giyimli, güzel görünümlü, tatlı ve güler yüzlü bir kimseydi. Halkın bu güzel insana olan saygısını gören Şam halkı, Hişam'a, "Bu adam da kimmiş?" diye sorarlar. Hişam, "Tanımıyorum, kim olduğunu bilemiyorum" der. Bunun üzerine, orada bulunan Ferezdak hemen öne atılır ve "Ben onu tanıyorum" diyerek şu methiyesini orada okur:

"Bu gördüğünüz kişi Hüseyin'in soyundandır, Resulüllah'ın kızı
Fatıma'nın doğurduğu, haksızlığa uğrayan oğludur

2099 Nesebu Kureyş, 2/61; el-Hayatus-Siyasiyye ve'l-Fikriyye Liz-Zeydiyyeti Fi'l-Meşriki'l-İslamiyyi, s. 39; Sıfatu's-Safve, 2/102; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/386–387

Bu, ayağını toprağına basmasıyla Batha'nın kendisini tanıdığıdır
Beytullah'ın, Hillin ve Haremin de kendisini bildiği zattır o
O bütün kulların en hayırlısının oğludur
O takva sahibi, tertemiz, ilim ehli olan zattır. Kureyşliler görünce onu derler şunu
'Ahlâkın en üstünü onda görülür bil bunu'
diye devam eden şiirini okur ve Ali Zeynelabidin'i orada, Hişam'ın huzurunda övmeye başlar ve devamında,
"O, Fatıma'nın oğludur, bilmezlikten gelsen de sen
Dedesiyle peygamberlik sona ermiştir, bilmelisin sen
Her iki eli bereket doludur, hangisinden istersen yararlan
Hepsine yeterlidir, onlarda yokluk denen şey yoktur.
O teşehhüdü dışında asla "Layok" dememiştir bilesin
Eğer teşehhüt olmasaydı, "La"sı onun "evet" olurdu.
Onları sevmek dinin gereğidir, buğzetmek ise küfürdür
Onlara yakın olmak kurtuluştur, Allah'ın ipine sarılmaktır
Allah'ın adından sonra onları yâdı gelir akla dile
Her hüküm ve söz onun ifadesiyle mühürlenir
Eğer takva ehlini sayarsan, bunlar imamlarıdır onların
Ya da "yeryüzünün en hayırlısı kim?" denir, denilir ki onlardır
Senin bu sözün verecek değildir onlara zarar
Sen tanımazdan gelsen bile Arap'ı da Acemi de tanır onu" ifadeleriyle sözlerini bitirir.

Bu Beyti Ferezdak'ın ağzından dinleyen Hişam b. Abdülmelik, hemen Ferezdak'ın hapse atılmasını emreder. Bunun üzerine Ferezdak, Usfan'da hapse atılır. Ali Zeynelabidin b. Hüseyin, onun hapse atıldığını öğrenince, kendisine on iki bin dirhem gönderir.

Ancak Ferezdak, "Ey Ebu Faris, beni mazur gör" diyerek gönderilen hediyeyi geri çevirir ve "Ben, o şiiri, Allah ve Resulüne gazaplarından dolayı, onları kınamak için söyledim" der. Yani amacının Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu, bu sebeple bahşiş almak olmadığını ifade etmek ister. Ancak Hz. Hüseyin'in oğlu, sözkonusu paraları tekrar ona gönderir ve "Senin üzerinde olan hakkım için bunu kabul buyurmalısın. Çünkü Allah, senin niyetini biliyor, senin yerini ve makamını da görüyor" der. Bunun üzerine Ferezdak gönderilen hediyeyi kabul eder.

Zeynelabidin'in annesi Ümmü Veled idi, adı da Selafe idi. Selafe, Fars kralı Yezdcerd'in kızıydı. Gerçi adının Gazale olduğunu söyleyenler de olmuştur.[2100]

2100 Allimu Evladekum Muhabbeti Ali Beyti'n-Nebiyyi (sa), s. 162; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/39 ve 4/386; Şezeratu'z-Zeheb, 2/59

Kitap ve Sünnete Bağlılığı, sahabeyi savunması ve ulemanın kendisine olan sevgileri: Zeynelabidin Kitap ve Sünnete çok bağlıydı. Dedesi Hz. Ali, şehit edilen babası Hz. Hüseyin'in yolundan yürürdü. Akidesinde, inancında, ibadet ve amelinde onların yolundan zerre kadar ayrılmazdı. Çok iffetli ve takva sahibiydi. Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman (rhum) haklarında iyi konuşurdu ve onları çokça severdi, yaptıklarını takdir ederdi. Bütün sahabeye karşı sonsuz sevgiye sahipti.

Nitekim Ebu Bekir ve Ömer'e (rma) karşı, Ehli Beytin takıyye yaptıklarını söyleyip güya Ehli Beyti sevdiklerini ileri sürenlerin bu tutumları karşısında, Zeynelabidin, karşılarına dikilir ve onların hile ve tuzaklarını başlarına yıkardı. Hz. Ebu Bekir ve Ömer'e (rma) karşı bu şekilde bir inanca sahip olanlardan uzak olduğunu, onlarla bir ilgisini bulunmadığını açıkça ilan ederdi.

Ebu Hazım el-medeni diyor ki: "Ben, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin gibi Haşim oğullarında fakih ve anlayış sahibi olan başka birini görmedim. Ben ondan dinlemiştim. Kendisine, Allah Resulü'nün (s.a.v) yanında, "Ebu Bekir ile Ömer'in değeri ve konumu ne idi?" diye sorulduğunda, hemen eliyle, kabri işaret ederek şöyle konuştu: "Onların Allah Resulünün yanındaki yeri, kıyamette Resulünün olduğu yerdir" diye cevapladı.

Cafer b. Muhammed de babasından rivayetle aktarıyor, babası demiş ki: "Adamın biri babamın yanına geldi ve "Bana Ebu Bekir hakkında bilgi ver" dedi. Babam da kendisine, "Herhalde sen Sıddik'ten soruyorsun" der. Bunun üzerine soruyu soran adam babama, "Sen, ona Sıddik mi diyorsun?" deyince, babam da ona, "Anan seni kaybedesi adam! Ona Sıddik adını veren, benden daha hayırlı olan zattır, Resulüllah'tır, Muhacirlerle Ensar'dır, Kim, ona Sıddik demez ve bu ismi vermezse, Allah onun sözünü hiç doğrultmasın. Git, Ebu Bekir ve Ömer'i sev! Onları veli olarak kabullen. Eğer bunda sana bir vebal olacaksa, vebalin benim boynumadır" dedi.[2101]

Muhammed b. Ali babasından rivayet ediyor, babası demiş ki: "Iraktan bir takım kimseler gelip yanımda oturdular ve bu arada Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'den söz açtılar ve o ikisine dil uzatmaya kalkıştılar. Sonra da Hz. Osman'ı dillerine dolamaya başladılar ve böylece hepsine hakaret etmeye kalkıştılar.

Bu durum karşısında Hz. Hüseyin'in oğlu Ali onlara, "Vallahi, Osman (ra) asla haklı olarak öldürülmedi. Osman (ra) halka gerçekleri anlatır ve doğru olan akideyi açıklardı" der.

Yine Ali b. Hüseyin der ki: "Yanıma adamın biri geldi ve bir ihtiyacı için geldiğini, yoksa haccetmek veya umre ziyareti yapmak niyetiyle gelmediğini söyledi.

2101 Allimu Evladekum Muhabbeti Ali Beyti'n-Nebiyyi (sa), s. 163; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/395

Bunun üzerine ben de ona, "Peki, seni buralara kadar getiren ihtiyacın ne ki?" diye sordum. Adam bana, "Ben, sana, Ali'nin ne zaman dirileceğini ve yeniden gönderileceğini sormaya geldim" dedi. Ben de ona, "Vallahi, o kıyamet gününde yeniden dirilecektir, sonra da orada kendi derdiyle baş başa kalacaktır" diye cevapladım.

Zühri de diyor ki: "Ali b. Hüseyin'e Kur'an hakkında sordum." Bunun üzerine bana, "O, Allah'ın Kitabı ve Kelâmdır" dedi.

Ali Zeynelabidin, Ehli Sünnet ve'l-Cemaat imamlarından idi. Kendisi, Ehli Beyt hakkında taşkınlık gösterilmesine karşıydı. O şöyle derdi: "Ey insanlar! Bizi, İslâm'a olan sevgimiz ve bağlılığımızdan ötürü sevin. Yoksa sizin bizi sevmeniz, bize utanç verecek bir hal almasın."

Ali Zeynelabidin, "Oldukça güvenilen, emin, yüksek dereceli, takva sahibi bir kimseydi. Kendisi Ubeydullah b. Abdullah'a gelirdi. Bu ilim adamı, namaza başladığında, bir kimse gelip de yanıbaşında otursa, namazını bitirinceye dek dönüp ona bakmazdı.

Ali b. Hüseyin, fazilet ehlindendi, o, bu zatın yanına geldiğinde, gidip onun yanıbaşında otururdu. Bunu gören Ubeydullah da namazını daha fazla uzatır ve dönüp ona bakmazdı. Kendisine, "Ali'dir, gelen. O da, onlardan biridir" denildiğinde, bunun üzerine Ubeydullah, "Bu işe talip olan için mutlaka gerekli olan şey, ondan ötürü sıkıntıya düştüğünü bilmektir" derdi.

Zeynelabidin, alçakgönüllü, ilim öğrenmeye düşkün biriydi. Kendisi gelip mescide girer ve halkı yararak tâ gelip Zeyd b. Eslem'in halkasına girip oturana kadar durmazdı.

Nafi b. Cubeyr kendisine, "Allah seni mağfiret buyursun. Sen halkın efendisi iken, milleti yara yara tâ gelip şu kölenin yanında oturuyorsun, niye?" der. Ali b. Hüseyin de ona, "İlim böyle istiyor, nerede olursa olsun, ona gelinir ve ondan istenir" diye cevaplar.

Ali Zeynelabidin, bir şey öğrenme konusunda hiç çekinmeden sorar öğrenirdi. Hocaları arasında Said b. Cubeyr'i sayabiliriz.

Mesud b. Malik (ra)'ten rivayete göre, diyor ki; Ali b. Hüseyin bana dedi ki: "Sen, benimle Said b. Cubeyr'i bir araya getirebilir misin? Beni onunla tanıştırır mısın?" dedi. Ben de kendisine, "Ne yapacaksın?" diye sordum. Ali Zeynelabidin de bana, "Ondan sorup öğrenmek istediğim bazı şeyler var. Çünkü halk, bizde bilgisi olmayan şeyleri gelip bizden soruyorlar" dedi.

Zühri de diyor ki: "Ali b. Hüseyin, Ehli Beytinin en faziletlisiydi ve onlar içerisinde en güzel taatte bulunanıydı. Abdülmelik'in valisi Mervan tarafından Ehli

Beyt içerisinden en çok sevileniydi." Ali Zeynelabidin asla takıyye yapmaksızın Emevilerin arkasında namaz kılardı. Ebu Cafer'den rivayete göre, demiş ki: "Biz, takıyye yapmaksızın Emevilerin arkasında namaz kılarız. Çünkü ben, babamın da hiç takıyye yapmadan onların arkasında namaz kıldıklarına şahit oldum."

Said b. Müseyyeb (ra), Ali b. Hüseyin'in çok fazla vera sahibi olduğuna tanıklık etmiş ve "Ondan daha çok Vera sahibi, takvaya sarılan bir başkasını görmedim" demiştir.

Cuveyriye b. Esma da diyor ki: "Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin (ra), Resulüllah'ın yakını olduğunu ileri sürerek bir dirhem de olsa kimseden asla bir şey alıp yememiştir."[2102]

Ali Zeynelabidin'in zahitliği, ibadeti, duası ve sadakati: Ali Zeynelabidin, ibadete düşkün, dünya ile bağlarını kesen, vefakâr, cömert, Rabbine dayanıp güvenen bir kimseydi. Çağdaşları, onun insanlar arasında Allah'a en çok ibadet eden, kulluğunda kusur etmeme gayretinde olan biri olduğunda ittifak etmişlerdir. Namaza giderken, kendisini bir tireme tutardı. Bunun sebebi sorulduğunda, "Siz, benim, huzurunda ibadete durup dua ettiğim, münacatta bulunduğun zatın kim ve nasıl bir zat olduğunu biliyor musunuz?" diye cevaplarmış.

Ali Zeynelabidin'in, abdest alırken benzi sararıp solarmış. Söylendiğine göre kendisi, vefat edene dek, her gün, gece ve gündüz olmak üzere bin rekât namaz kılarmış. Zaten çok ibadet ettiğinden dolayı da, hayatını ibadetle süsleyen manasında Zeynelabidin lakabı verilmiştir.

İbn Teymiye Ondan şöyle söz ediyor: "Ali b. Hüseyin, ibadete çok düşkün olması, dünyaya önem vermemesi, dinî konularda çok hassas ve titiz olması, müsamahakâr bulunması, üstün ahlâkı sebebiyle hayatını ibadetle süsleyen manasında Zeynelabidin ve İslâm'ın göz nuru diye isim verilmiştir."

Geceleri çok ibadet ederdi. Ramazan ayında çok yardımlarda bulunurdu. Haccettiği zaman çokça sadaka dağıtırdı. Geceleri, karanlıklar içerisinde sırtında yardım çuvallarını taşıyarak fakir ve yoksullara götürürdü ve derdi ki: "Gecenin karanlığında sadaka taşımak, yardım götürmek, Rabbin gazabını söndürür."

Medine'de öyle kimseler vardı ki, geçimlerini sürdürüyorlardı, ama gelen yardımların kimden ve nereden geldiğini bilmezlerdi. Ali b. Hüseyin vefat edince, Medinelilerden yoksul olanlar, geceleyin kendilerine yiyecek getiren adanılarını kaybetmiş oldular.

Ali b. Hüseyin öldüğünde, yıkadıkları zaman, sırtında geceleyin yoksullara ve dullara taşıdığı erzak çuvalları sebebiyle iz olduğunu gördüler. Bu zat vefat ettiğinde,

2102 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/387–397

hayatta iken onun sebebiyle geçimlerini sağlayan yüz kadar aile olduğunu gördüler. Ali b. Hüseyin çok dua ederdi.

Tavus, ondan şöyle söz ediyor: "Ben, Ali b. Hüseyin'in Hicr denilen yerde, başı secdede iken şöyle dua ettiğini işittim:

"Şu zavallı kulcağızın senin evine, avluna gelmiş, şu zavallı miskin senin konuğun olmuş. Senin evinde, senden yardım istiyor. Senin evinde sana ihtiyacını sunuyor."

Tavus devamla diyor ki: "Vallahi ben, ne zamanki sıkıntılı bir anımda bu duayı okumuş isem, kesin olarak sıkıntım benden giderilmiştir."

Yine Ali b. Hüseyin şöyle dua ederdi: "Allah'ım! Açıkça işlediğim amellerimin gözlere güzel gösterilmesinden ve gözlerden ırakta gizlice işlediğim çirkinlikler sebebiyle kınanmaktan sana sığınırım. Allah'ım, ben kötülük işlediğimde sen bana ihsanda bulundun. Tekrar hataya düştüğümde sen de bana yeniden ihsanda bulun."[2103]

Ölümü: Ali Zeynelabidin b. Hüseyin, Cafer Sadık'tan gelen rivayete göre, H. 94 (712 miladi) yılında vefat etmiştir. Gerçi ölüm tarihinin H. 92 (710 M) yılı olduğu da söylenmiştir. Bu tarihler dışında farklı tarihler de verilmiş ise de, bunlar arasında en sağlıklı olan tarih, H.94 (712 M) yılında vefat etmiş olduğudur. Kabri, Baki mezarlığındadır.

Hz. Hüseyin'in soyu sadece oğlu Ali b. Zeynelabidin yoluyla devam etmiştir.[2104]

Ebu Cafer el-Bakır Muhammed b. Ali b. Hüseyin: Zeyd b. Ali'nin hocalarından birisi de Ağabeyi Muhammed b. Ali idi ve elBakır diye ün yapmıştır. Bakır adını alması, çok derin bilgi sahibi olmasından ötürü ona bu lakap verilmiştir. Muhammed Bakır, birçok sahabiden ve Tâbiundan ilim tahsil etmiş ve onlardan rivayetlerde bulunmuştur. Nitekim Babası Ali b. Hüseyin'den de rivayetlerde bulunmuştur. Keza Abdullah b. Ömer, Cabir, Ebu Said, Abdullah b. Cafer, Said b. Müseyyeb (ra), Babası Zeynelabidin'den, Muhammed İbn elHanefiye'den ve daha nicelerinden rivayetlerde bulunmuş ve ilim öğrenmiştir.

Muhammed Bakır, H. 56 (675 M) senesinde, henüz Hz. Aişe (ra) annemiz ve Ebu Hureyre (ra) hayatta iken dünyaya gelmiştir. Muhammed Bakır ilim ve ameli bünyesinde toplamış olan bir zattır. Şefkat ve merhamet sahibi, güvenilir bir kişiliğe sahipti. Halife olmaya liyakati olan bir kimseydi.

2103 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/393–396
2104 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/400

İmamiyye Şiasının önem verdiği 12 imamdan biridir. Hatta İmamiyye Şiasına göre 12 imam mâsumdurlar ve onlar din ile ilgili tüm konularda donanımlı bilgiye de sahip kimselerdir. Oysa sadece melekler ve bir de peygamberler mâsumdurlar. Hz. Peygamber dışında herkes doğru da yapabilir, yanlış da yapabilir. Sözleri gerektiğinde alınabilir de, terk de olunabilir. Ancak sözü alınıp da terk edilmeyecek olan zat, sadece Hz. Peygamberdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) mâsumdur ve vahiyle desteklenmiştir.

Ebu Cafer imam idi, müçtehitti. Allah'ın Kitabını çokça okuyan biriydi. Bununla beraber kıraat bakımından İbn Kesir ve benzeri kıraat imamları derecesine ulaşan biri değildi. Nitekim Fıkıh bilgisinde de Ebuzzenad ve Rebia derecesine ulaşan biri değildi. Hıfz yönünden ve Sünnetlerin derecelerini bilme bakımından Katade, İbn Şihab düzeyine ulaşan bir bilgiye de sahip bulunmuyordu. Biz böyle söylemekle onu küçümsüyor ve basit görüyor değiliz. Biz onu, taşımış olduğu üstün ve olgun niteliklerinden ötürü Allah için severiz.

Muhammed Bakır, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i (rma) savunurdu. İbn Fudayl, Salim b. Ebu Hafsa'dan rivayetle diyor ki, Salim demiş ki: "Ben Ebu Cafer'e ve oğlu Cafer'e, Ebu Bekir ile Ömer hakkında sordum. Her ikisi de bana dediler ki: "Ey Salim! Onları veli edin ve sev. Onlara düşmanlık etmekten uzak dur. Çünkü onun her ikisi de hidayet imamları ve önderleridirler."[2105]

Bu ifade üzerine, Zehebi şöyle bir açıklama getirmiştir: "Salim, Şiiliğini açıkça ortaya koyan biriydi. Bununla beraber, onun bu sözü gerçek olarak yaygınlaştırılabilir. Ancak, erdemlilerden, erdem sahibi olan kimselere erdemlilik gösterilir. Nitekim bu sözü aktaran Fudayl da bir Şiî'dir. Fakat bununla beraber güvenilir bir zattır. Allah zamanımız Şiilerine de bu basireti versin. Ne kadar da cehalete ve yalana dalmayı seviyorlar. Hz. Peygamberin (s.a.v) iki veziri, danışmanı olan Şeyhaynı yani Ebu Bekir ile Ömer'i dillerine doluyorlar. Muhammed Bakır ve Cafer'den gelen bu ifadeyi, takıyye diye yorumlamaktadırlar."

Bessam el-Sayrafi'den rivayete göre demiş ki: "Ebu Cafer'den, Ebu Bekir ile Ömer konusunda soru yönelttim. Bunun üzerine dedi ki:

"Vallahi ben onların her ikisinin de hilafetlerini kabul ediyorum ve her ikisi için de Allah'tan mağfiret diliyorum. Ehli Beytimden, ailemden her kime erişmiş isem, onlar da o ikisinin hilafetlerini kabul ediyorlardı."

Cabir el-Cufi, Muhammed b.Ali'den rivayet ediyor. Muhammed b. Ali demiş ki: "Fatımaoğulları (Hz. Fatıma'nın soyundan gelenler), Ebu Bekir ile Ömer hakkında en güzel ifadelerin kullanılması konusunda ittifak etmişlerdir."

2105 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/401–402; İlmul-Kıraat, s. 179 İbn Kesir, Abdullah İbn Kesir'dir Kıraatte Mekkelilerin imamıdır. Hicri 120 (737 M) senesinde vefat etmiştir.

Zehebi de diyor ki: "Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir Sıddik'ın kızı Ümmü Ferve, Ebu Cafer Bakır'ın hanımıdır ve oğlu Cafer'i Sadık'ın da annesidir." Yani burada Hz. Ebu Bekir'in (ra) kız torunu Ümmü Ferve, Hz. Fatıma'nın, dolayısıyla Resulüllah'ın torunu Caferi Sadık'ın da annesidir. Bu demektir ki Ebu Cafer'in yani Muhammed b. Ali'nin de eşidir.

Urve b. Abdullah'tan rivayete göre diyor ki: "Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den, kılıçları süsleme konusunda soru sordum, o, "Bunda herhangi bir sakıncanın bulunmadığını, hatta Ebu Bekir Sıddik de kılıcını süslerdi" diye söyledi.

Urve diyor ki; Ebu Cafer Muhammed el-Bakır b. Ali'nin, "Ebu Bekir Sıddik" diye ifade etmesi üzerine ben, "Yani Sen o adama Sıddik mi diyorsun?" diye karşılık verince, Ebu Cafer Muhammed b. Ali, yerinden öyle bir sıçrayışla sıçrar ki doğruca kıbleye döner, sonra da, "Evet, O, Sıddik'tir. Evet, O, Sıddik'tir. Kim ona Sıddik demezse, Allah dünya ve âhirette o kimsenin sözünü doğru çıkarmasın" diyerek tepkisini gösterir.

Cabir el-Cufi diyor ki: "Muhammed b. Ali bana dedi ki; bana gelen bilgilere göre, Irak'ta birtakım kimseler ortaya çıkıp, Ehli Beyti sevdiklerini iddia ile Ebu Bekir ve Ömer'e de dil uzatırlarmış, böyle yapmalarını da güya onlara ben emretmişim. Onlara, "Benim Allah için onlarla hiçbir ilgimin olmadığını ve onlardan uzak olduğumu" tarafımdan bildir. Muhammed b. Ali'nin varlığı elinde olan Allah adına yemin olsun ki, eğer ben onlara yaklaşsaydım, kesin olarak onların kanlı elleriyle Allah'a yaklaşmış olurdum. Eğer ben, Ebu Bekir ile Ömer için Allah mağfiret dilemez ve onlar için Rabbimin merhametini istemezsem, Muhammed'in şefaati bana erişmez. Doğrusu Allah düşmanları, o iki zatın değerini ve İslâm'a olan hizmetlerini bilip takdir etmekten gaflettedirler. Onlara, benim onlardan uzak olduğumu, Ebu Bekir ile Ömer'den (rma) teberi edenlerden de uzak olduğumu haber ver."

Abdülmelik b. Ebu Süleyman diyor ki; Muhammed b. Ali'ye, "**Sizin dostunuzu ve yardımcınız ancak Allah ve onun peygamberidir ve bir de Allah'ın emirlerine boyun eğerek namaz kılan ve zekât veren müminlerdir**" **(Maide, 5/55)** ayetiyle kimlerin kast edildiğini sordum. Dedi ki: "Onlar, Peygamberin (s.a.v) ashabıdırlar." Ben de, "Bundan kasıt Hz. Ali'dir, diyenler vardır" dedim. O da, "Ali de onlardan biridir" dedi.

Doğrusu bu, İmam Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den gelen çok güzel ve önemli bir ifadedir. Çünkü o, bu sözüyle fazilet erbabının faziletini açıkça belirtiyor. Esasen, fazilet erbabının fazilet sahibi olan biri hakkındaki bu tür bir itirafı da aslında, faziletli olmanın tâ kendisidir. Sahabenin âdil olduğunu söylemek, onların erdemli kişiler olduğunu kabullenmek, aslında salih ameller bağlamında

kabul edilir. Ki böyle yapanlar, bundan ötürü sevap kazanırlar. Özellikle de eğer bu türden bir ifade Ehli Beyt ulemasının dilinden ifade ediliyorsa, apayrı bir değeri vardır. Çünkü sahabe hakkında birtakım yakışıksız ifadeler onlara mal edildiği bir sırada, onların böyle bir görüş ortaya koymaları, onların ağzından olmayacak sözler yayanlardan, Ehli Beytin uzak olduklarının bir kanıtıdır.[2106]

Sözlerinden örnekler: Ebu Cafer elBakır Muhammed b. Ali'nin hikmet dolu güzel söz ve öğütleri bulunmaktadır. İşte o sözlerinden birkaç örnek: "Takva ehli, dünya ehline göre en az sıkıntı verenlerdir. Çok yardım severdirler. Unutursan, sana hatırlatırlar. Hatırlarsan, sana yardımcı olurlar. Hep Allah için hakkı, gerçeği söylerler. Allah'ın emirlerini ayakta tutarlar."

Yine der ki: "Dünya, âdeta konakladığın bir konak yeri gibidir. Bakarsın konakladığın o yerden bir süre sonra göçüp gitmişsin. Ya da rüyada gördüğün bir zenginlik gibidir, uyandığında zenginliğinden elinde eser yoktur."

O, diyor ki: "Dilediğiniz kadar Allah'ın azametini anın. Hatırladığınız ve aklınıza gelen her azametli şeyden bilin ki o, daha büyüktür. Cennetten istediğiniz mertebeyi hatırlayın ve anın, fakat onun hakkında her ne hayal ederseniz edin, bilin ki cennet tüm andıklarınızdan daha değerlidir."

Ebu Cafer elBakır Muhammed b. Ali b. Hüseyin, kibirlenme konusunda der ki: "Kimin kalbine kibir ve gururdan bir şey girmişse, bilmelidir ki, aklından da o kadarını eksiltmiş demektir."

Yine der ki: "Yıldırımlar inananlara da, inanmayanlara da isabet eder. Ancak Allah'ı zikredenlere isabet etmez."

Ebu Cafer elBakır Muhammed b. Ali b. Hüseyin der ki: "Kötülerin silahı, çirkin söz söylemektir."[2107]

Ebu Cafer el-Bakır Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in ölümü: Ebu Cafer Muhammed Bakır, H.104 (722 M) yılında Medine'de vefat etmiştir. Gerçi H.117 (735 M) yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır. Muhammed Bakır baba ve anne tarafından Haşimoğullarındandır. Annesi Ümmü Abdullah olup bu da Hasan b. Ali'nin kızıdır.[2108]

Eban b. Osman b. Affan: Bu zat da, Zeyd b. Ali'nin hocalarından olup, Zeyd'in, kendisinden hadis rivayet etmiş olduğu zatlardandır. Eban b. Osman dönemin fıkıh dalında imamı idi. Ondan da Amr b. Dinar, Zühri, Ebu'zZenad ve daha başkaları hadis rivayet etmişlerdir.

2106 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/402–408; İbn Sa'd, et-Tabakat, 5/321; Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, 3/84, 321; Humeydi, et-Tarihu'l-İslami, 17/284; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye

2107 Şezeratu'z-Zeheb, 2/72–73; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/403–409; Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, 3/180

2108 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/403–409

Yahya b. Kattan, "Medine fakihleri on kişiden oluşur. Eban b. Osman, Said b. Müseyyeb (ra)..." diyerek hepsini sayar.

İbn Ebu'z-Zenad, babasından, babası de Eban'dan rivayet etmiştir. Eban da babası Hz. Osman'dan (ra) rivayet ediyor, diyor ki, Osman'dan dinlediğime göre dedi ki: "Kim, güne ve geceye:

بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِي لاٰ يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَ لاٰ فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

Duası ile başlarsa yerde ve gökte hiçbir şey ona zarar verme gücünü kendilerinde bulmayacaktır. Çünkü Allah her şeyi işiten ve en iyi bilendir."

Hz. Osman'ın (ra) oğlu Eban, felç hastalığına yakanlınca demiş ki: "Allah'ın emrinin gerçekleşmesi sebebiyle vallahi ben, o gece bu duayı okumayı unutmuştum."

Halife diyor ki : "Eban, H.105 (723 M) yılında vefat etti."[2109]

Zeyd'in hocalarını değerlendirdiğimizde, onun Medine'nin Sünni ekolünün etkisinde kaldığını düşünebiliriz. Gerek aldığı ilimde ve gerekse anlayışında, onların bir uzantısı ve devamı gibidir. Çünkü Zeyd'in babası olsun, kardeşi olsun, Eban b. Osman ve başkaları olsun, hepsi de Medine ekolünün yetiştirdiği kimselerdir.

Zeyd b. Ali, Mûtezile mezhebinin müessisi olan Vasıl b. Ata'ya öğrencilik etmemiştir:

Bazı ilim adamları Zeyd b.Ali'nin Vasıl b. Ata'dan ders aldığını ve ona öğrencilik ettiğini söylemektedirler. Zeyd'in de tıpkı İbn Haldun, Şehristani, Muhammed Şakir el-Kütübi ve benzerleri gibi Vasıl'dan Mutezili fikirler edindiğini rivayet ederler. Bu nedenle Mutezili ilim adamlarına ilişkin Tabakat eserlerini yazanlar, Zeyd'i de ikinci tabaka Mutezili düşünceye sahip olanlar arasında gösterirler. Nitekim "el-Münye ve'l-Emel" eserinin sahibi el-Murtaza ile "Fadlu'lİtizal ve Tabakatu'lMûtezile" adlı eserlerin sahibi Kadı Abdulcebbar bu görüştedirler. Oysa yapılan araştırmalar ve incelemeler, Zeyd'in Vasıl b. Ata'ya öğrencilik ettiği ve onun düşüncelerinin etkisinde kaldığı görüşünü geçersiz kılmaktadır. Bu gerçeği açık olarak ortaya koymak için size aşağıdaki delilleri sunmak istedik:

"Zeyd, Basra'da ikamet etmiştir ve burada değişik inanç ve akide sahibi fırkalardan akait ile alakalı bilgileri almak adına, Basra'yı ikamet yeri olarak tercih etmiştir" görüşü üzerinde duracağız.

İşte bu konu ile ilgili olarak Prof. Ebu Zehra ile ona yakın görüşler ortaya koyan Dr. Ali Sami en-Neşşar'ın eserlerinden örnekler sunacağız. Eski tarihçilerden hiçbiri zaten bu konuda bir şey yazmış değillerdir. İster Taberi, ister İbn Kesir, İster Yakubi,

2109 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/351–352; el-Hayatu's-Siyasiyye ve'l-Fikriyye, s. 40

Mesudi, Makdisi, İbnul-Esir ve benzi olsunlar, hiçbirisi konuya dair herhangi bir şey yazmış değillerdir.

Oysa söylenenlerin tamamı ile ilgili olarak Taberi'nin yazdıklarına bakarsak, Zeyd, Basra'da sadece iki ay kadar bir süre zarfında ikamet etmiştir. Oysa "Şezeratu'z-Zeheb" adlı eserin yazarı İbnulİmad ise, Zeyd'in Basra'da sadece bir ay ikamet etmiş olduğunu söylemektedir.

Kûfe'de ikamet ettiği sırada ise, burada Ümeyyeoğullarına karşı çıkabilmek için gereken hazırlıklarını yaparak adam toplamakla meşguldü. Yani Zeyd, buraya kırk yaşını geçtikten sonra ancak gelmiştir ki, bu yaşa kadar öğrendiği bilgileri ve teorileri pratiğe geçirmek, bu alanda gerçeği ortaya koymak için bu bölgeye gelmiştir.

Kimse, bu şekilde olgunluk yaşına gelmiş ve zaman ve zeminin ne durumda olduğunu bilen birinin, bu yaşta, Vasıl'dan bilgi öğrenmek için bu bölgelere kalkıp geldiğini söyleyemez. Hatta varsayalım ki Zeyd, geldiği bu bölgede onunla buluştu -ki bu ret edilmeyecek bir varsayımdır- ancak biz, Zeyd'in ilmi bir olgunluk çağına erdiği bir sırada, birçok hizmet ve çalışmaları, meşguliyetleri de varken, gidip Vasıl b. Ata'dan ders aldığını, ona öğrencilik ettiğini kabullenemeyiz.[2110]

Bir de Vasıl b. Ata'nın Medine'ye gittiği ve orada Ehli Beyt'in onun etrafında toplandıkları, bunlardan birisinin de Zeyd olduğu rivayeti bulunmaktadır. Kendisiyle kardeşinin oğlu Caferi Sadık arasında da bu konuya ilişkin anlaşmazlık bulunduğu türünden rivayetler de yer almaktadır. Bu kıssa, Mutezile mezhebine mensup olan iki kişinin, "el-Münye ve'l-Emel" adlı eserin sahibi Hüseyin b. elMurtaza ile "Fadlu Tabakati'l-Mûtezile" adlı eserin sahibi Kadı Abdulcebbar'ın eserlerinde zikrettikleri bir husustur.

Bilindiği gibi Mutezililer, kendi düşüncelerini yaymak ve egemen kılmak adına her yolu meşru sayarlar. Bu nedenle, kendi köklerinin tâ birinci tabakaya, Ehli Beyte kadar ulaştığını yaymaktan asla geri durmazlar. Hatta sahabeyi bile listelerine dâhil edebilirler. Bu nedenle, Zeyd'i bu tabakalardan birine sokmalarına şaşırmamak gerekir. Hatta sadece Zeyd b. Ali ile de yetinmeyip listelerine diğer Ehli Beyt imamlarını da, örneğin Caferi Sadık, el-Bakır, Zeynelabidin gibilerini de katarlar. Dahası bunların babalarını ve dedelerini de bu işe katarlar. Hatta kendi görüşlerini yansıtan birtakım sözleri, Ehl-i Beyt imamları tarafından söylenmiş gibi aktarırlar.

Mademki Ehl-i Beyt imamları, hadis bilginidirler. Böyle olmaları bakımından

2110 Tarihu İbn Haldun, 3/172; el-Hayatu's-Siyasiyye ve'l-Fikriyye, s. 40; Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, 1/207–208; el-Kütübi, Fevatu'l-Vefeyat, 3/37; el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 55–57; el-Murtaza, el- Münye vel Emel; Kadı, Abdulcebbar, Fadlul-İtizal ve Tabakatul-Mutezile; Muhammed Ebu Zehra, Zeyd b. Ali, s. 39–40; Neşe'tul Fikri'l-Felsefi Fi'l-İslam, 1/121; Tarihu't-Taberi; İbn İmad, Şezeratu'z-Zeheb, 2/92

da zaten onlar Ehli Sünnet ve'l-Cemaat akidesine bağlıdırlar. Kaldı ki en başta İmam İbn Teymiye olmak üzere Ehli Sünnet uleması, hep onları övmüşlerdir. Eğer gerçekten ortada, Ehli Beyt akidesi konusunda sıkıntı veren bir olay bulunmuş olsaydı, mutlaka bunu da zikrederlerdi.

Öte taraftan İmam Zeyd de, bayraklaşmış Ehli Sünnet uleması tarafından övgüye değer bulunan Ehli Beyt ulemasından biridir. Nitekim İbn Teymiye diyor ki: "Ehli Beyt imamları içerisinden, örneğin Ali b. Hüseyin, Ebu Cafer elBakır ve oğlu Cafer b. Muhammed gibilerinden Allah'ın görülebileceğini inkâr edenler olmadığı gibi, Kur'an'ın mahlûk olduğunu ileri sürenleri de olmamıştır. Onlar kaderi inkâr etmedikleri gibi, Hz. Ali hakkında herhangi bir nassın varlığını da söylemiş değillerdir. 12 İmamın mâsum olduklarına dair görüşü de savunmuş değillerdir. Onlar Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e de dil uzatmazlar. Ehli Beyt imamlarından mütevatir derecesine ulaşan ve elimize kadar gelen sabit rivayetler bulunmaktadır ve bu rivayetler Ehli Sünnetin de itibar ve itimat ettiği rivayetlerdir."

İbn Teymiye, Ehli Beyt imamlarının Ehli Sünnet akidesi üzerinde olduklarını açıklıyor ve bu konuda da şöyle diyor: "Tanınmış Ehli Beyt imamlarının hepsi, yüce Allah'ın sıfatlarının varlığını ispat ve kabul ediyorlar ve şöyle diyorlar: "Kur'an, Allah'ın mahlûk olmayan kelâmıdır. Âhirette Allah görülecektir."

İşte bu görüş ve inanç aynı zamanda sahabenin, Ehli Beytten onlara iyilikle uyanların ve benzerlerinin de akidesidir. Kaldı ki Ehl-i Sünnet uleması, Zeyd'in, Ehli Sünnet inancına mensup olduğunu belirtmektedir. İbn Teymiye eserlerinde, Rafızîlerin kendisinin fasık ve kâfir olduğunu ileri sürmüş olmalarına rağmen, onun Ehli Sünnet ve'l-Cemaat inancına sahip olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Rafızîler, "Fatıma evladının tümüne cehennem ateşi haram kılınmış değildir" demektedirler. Aksine onlar arasında iyi olanlar da var, facir olanlar da vardır. Rafızîler, bunların birçoğunun o kötü olanlardan olduğunu iddia ediyorlar.

Rafızîlere göre bunlar Ehli Sünnet düşüncesine sahip olup da Ebu Bekir ve Ömer'e yakınlık gösterenlerdir. Mesela; Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib ve benzeri Hz. Fatıma soyundan gelenler böyledirler. Çünkü Rafızîler, Zeyd b. Ali ve onun yanında yer alanları ret ederler, bunların gerçek Ehli Beyt olmadığını ileri sürerler, onların kâfir ve fasık olduklarını iddia ederler.

Abdullah b. Muhammed b. Abdulvehhab diyor ki: "Ali İlim ehli, Zeynelabidin ve oğlu Zeyd b. Ali ile benzeri gibi Ehli Beyt imamlarının (rhum) âlim, sadık, dürüst, emin ve dindar kimseler olduklarına tanıklık etmişlerdir. Hadis alanındaki cerh ve tadil uleması da onların güvenilir ve sika kimseler olduklarını ifade etmişlerdir. Bu ilim adamlarından hiçbiri Ehli Beyt imamlarını herhangi bir bid'at

yaftasıyla tenkit etmedikleri gibi, onları Mutezili düşünceye veya bir başka düşünceye sahip kimseler olduklarını da söylemiş değillerdir.[2111]

Ebu Hatim elBüsti, Zeyd ile ilgili olarak şöyle der: "Zeyd, Ehli Beyt'in faziletlilerinden ve çok ibadet edenlerdendi."[2112]

Zehebi de onun için diyor ki: "Zeyd, istikamet üzere olan ilim adamlarından biriydi. Bu durum onun yüz hatlarından seziliyordu. Bu da, onun âhiretteki derecesinin yüceliğine sebeptir."[2113]

İbn Hacer de diyor ki: "Zeyd, dördüncü tabakadan güven duyulan sika biridir. Zeydilik mezhebi ona nispet edilir. Nitekim Şerif Şeyh Salih Ahmed elHatib, Şeyh Abdülaziz b. Baz'a Zeyd b. Ali hakkında soru yöneltmiş, o da kendisine şu cevabı vermiştir: "Selef âlimlerinden herhangi birisinin onu övmediği sabit değildir. Onun tâbilerinden Mutezili düşünceye sahip olanlar olmuştur. Ancak kendisi, Tâbiunun en hayırlılarından olan bir zattır.[2114]

Vasıl b. Ata'nın Medine'ye gittiğine ve burada Ehli Beyt imamlarıyla bir araya geldiğine, bunlar arasında bulunan imamlardan birisinin de Zeyd olduğuna, sırf bu sebeple kendisiyle kardeşinin oğlu Caferi Sadık arasında tartışma ve anlaşmazlık çıktığına işaret eden rivayetlere gelince; aslında bu rivayet, bir Mutezili olan el-Murtaza'nın "el-Münye ve'l-Emel" adlı eserinde yer verdiği bir rivayettir. Ancak bu rivayetin dayandığı tarihi bir senedi ve dayanağı bulunmamaktadır. Kaldı ki sözkonusu rivayet, zayıflık ifade eden bir kip ile gelmiştir. Örneğin, "rivayet olunduğuna göre vasıl..." diye devam ediyor ve meçhul bir anlatımla aktarıyor.

Nitekim aynı rivayet yine kendisi de bir Mutezili olan Kadı Abdulcebbar tarafından aynı şekilde zayıf bir kip ile yani meçhul olan "ruviye" (rivayet olundu) kipiyle aktarılmıştır. Dolayısıyla rivayet edenin kim olduğu belirsizdir.[2115]

Oysaki Zeyd, Resulüllah'tan (s.a.v) sonra dedesi Hz. Ali'nin sahabenin en fazıl kimselerinden olduğunu bildiği gibi, Hz. Musa'ya göre Hz. Harun ne idiyse, Resulüllah'a (s.a.v) göre de Hz. Ali'nin yerinin öyle olduğunu bilen biridir.

Bu bakımdan Zeyd gibi bir Ehli Beyt imamının gidip Vasıl gibi birisine öğrencilik etmiş olması akıl kârı değildir. Çünkü Zeyd de biliyor ki, Vasıl'ın düşünceleri, dedesi Hz. Ali'nin inançlarıyla terstir. Kaldı ki, fazilet ve şahitliğinin kabul edilebilirliği bakımından Vasıl ile sahabe arasında bir eşitliği de kabul etmezdi.

2111 el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 57–58 ve 148–150; Fırak ve Tabakatul-Mutezile, 2/123–124; Cevabu Ehlis-Sünneti'n-Nebeviyyeti, s. 151; Minhacul-İtidal, s. 172; İbn Teymiye, Minhacu's-Sünne, 1/122, 173
2112 el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 150; İbn Hibban, es-Sükat, n:2511
2113 Zehebi, Tarihu'l-İslam, 5/75; el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 150
2114 İbn Hacer Askalani, Tehzibu't-Tehzib, 3/419; el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 149
2115 el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 58

Aynı zamanda Vasıl b. Ata, Zeyd'in dedesi Hz. Ali ile Haricîler arasında çıkan anlaşmazlığın ve savaşların kesin olarak sahihliğine de kani değildir. Hatta Vasıl'a göre, sözkonusu savaşlarda Zeyd'in dedesi Hz. Ali'nin de hatası olabileceğini kabul eden biridir.

Oysaki Hz. Ali, sahabenin kendisine biatte bulundukları bir imamdır. En basit bir meselede de olsa, bunların şahitlikleri kabul edilemeyecektir, öyle mi?[2116]

Nasıl olur da böyle bir düşünceye sahip olan biri gidip ilmini Vasıl'dan almış olsun! Ki adam bid'at sahibi biridir. Kaldı ki bu mesele ve anlaşmazlık, esasen konu ile ilgili temel meseledir. Bu, aynı zamanda çok hassas olan bir konudur. Çünkü mesele, Zeyd'in dedesi Hz. Ali'nin şahsiyetini ilgilendiren bir meseledir.

İki kimse düşünün; aralarında bu türden önemli bir ihtilaf bulunduğu halde, buna rağmen bir araya gelecekler ve bu mânada aralarında bir bağ oluşturacaklar. İşte bu, olacak şey değildir.

Zaten biz, Zeyd gibi bir ilim adamının Vasıl gibi birinden gidip ilim almaya ve ona öğrenci olmaya kalkışacağını sanmıyoruz. Yani dedesi Hz. Ali aleyhindeki saçma ve asılsız ifadelerine rağmen Zeyd gidip ona öğrenci olacak öyle mi? Dahası bu konuda ağabeyi Muhammed Bakır ile anlaşmazlığa düşecekler? Çünkü Şehristanî böyle bir rivayet aktarmaktadır.

Buna göre, Zeyd, Vasıl'dan ders almaya kalkışınca –ki Vasıl b. Ata'ya göre Hz. Ali'nin hata edebileceğinin caiz olduğu görüşündeydi. Çünkü Hz. Ali sözlerinde durmayan ve kendisine karşı isyana kalkışanlarla savaşmıştı, Oysa Vasıl'a göre savaşmamalıydı bu yüzden aralarında anlaşmazlık çıkmış.

Şimdi Muhammed Bakır gibi bir zat, bozuk bir akideye sahip olan Vasıl'ın öğrenciliğini kabul eden Zeyd'i, nasıl övebilir? Oysa daha önceki sayfalarda gördüğümüz gibi, Muhammed Bakır Zeyd'i övmüştü. Çünkü Cabir elCufi, Muhammed Bakır'a, kardeşi Zeyd hakkında soru yöneltince, o da,

"Sen benden, tepeden tırnağa iman ve ilim dolu biri hakkında mı sormak istiyorsun. O, ailesinin seyyididir" diye överek cevap vermiştir. Durum böyle olunca iki kardeş arasında ihtilaf olduğu uydurmasına kim inanabilir?[2117]

CAFERİ SADIK İLE ZEYD B. ALİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Caferi Sadık, Cafer b. Muhammed b. Ali b. eşŞehid Ebu Abdullah Resulüllah'ın reyhanı Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'tir. Haşimoğullarının sadık İmamı ve büyüdür.

2116 el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s 1/61–62
2117 el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 62; Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal; er-Ravdu'n-Nadir, 1/104

Ebu Abdullah el-Kuraşi, el-Haşimi olup Medine'de dünyaya gelmiş, Hz. Ali soyuna mensuptur. Döneminin önemli bayrak isimlerinden biridir. Hicri 80 (690 M) senesinde doğmuştur. Enes b. Malik (ra) ve Sehl b. Sa'd (ra) gibi sahabeden olan bazı zevatı görmüştür.

Caferi Sadık, amcası Zeyd'i över ve onu takdir ederdi. Amca yeğen arasındaki ilişki çok güzeldi. Ömer b. Kasım'ın bize rivayetine göre, diyor ki: "Caferi Sadık'ın yanına vardım. Yanında Rafızîlerden birtakım kimseler vardı. Bunun üzerine, Caferi Sadık'a, 'Bunlar senin amcan Zeyd'den teberi ediyorlar, onun iyi biri olmadığını söylüyorlar, ne dersin?' dediğimde o, amcası Zeyd için şöyle demiştir: "Ondan beri olduklarını, onu sevmediklerini ileri sürenleri de Allah sevmesin ve onları amcamdan uzak kılsın. Allah adına yemin olsun ki amcam, Allah'ın Kitabını hepimizden daha iyi okuyup anlayan, Allah'ın dinini bizden daha iyi anlayıp kavrayan, akrabasına bizden daha çok yakınlık gösteren, onlarla bağlarını hiç koparmayan biriydi; aramızda onun gibisi olduğu sürece biz onu terk etmedik."

Cafer, amcası Zeyd'e, çok tâzim ederdi. Bunun bir örneği de şudur. Cafer, amcasının binitinin dizginin tutar ve binitin üzerinde iken elbiselerini düzeltirdi. Nitekim amcası Zeyd, Ümeyyeoğullarına karşı harekete geçtiğinde Cafer, amcası Zeyd'i desteklemiş, hatta onunla birlikte harekete katılmak için amcasından izin de istemiştir.

Amcası Zeyd Kûfe'ye gitmek için Medine'den çıkmak istediğinde, Cafer ona, "Amcacığım, ben de seninleyim" diyerek, onunla gitmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine amcası Zeyd, yeğeni Caferi Sadık'a, "Sen bilmez misin, bizim harekete geçenimiz, harekete katılmayanımız adına ortaya atılır. Geride kalanımız da harekete geçenimiz adına oturup bekler. Eğer ben ve sen her ikimiz birlikte Medine'den çıkıp gidersek, bizim buradaki haremimizi bizden sonra kim koruyup kollayacak?" İşte amcası Zeyd'in uyarısı sebebiyle, yeğen Cafer, onunla yola çıkmaz ve Medine'de, ailenin başında kalır.

Taberi ile İbn Esir'in anlattıklarına göre, Şia'dan bir grup kimse, Zeyd harekete kalkışmadan önce, Caferi Sadık'ın yanına varmışlar ve ona, "Zeyd b. Ali, bizim adımıza biat ediyor, sen, bizim ona biat etmemize ne dersin?" demişler. Caferi Sadık da onlara, "Evet, ona biat edin. Vallahi o, bizim en faziletlimizdir, efendimizdir ve en hayırlımızdır" demiştir.

Ancak bunlar da, Zeyd b. Ali'ye gelirler, fakat kendilerine Caferi Sadık tarafından verilen emri gizlerler. Caferi Sadık, amcasının zafer elde etmesi için dua etmiş ve Zeyd'in oğlu Yahya, babası Zeyd'in yanına gitmek istediğinde, Caferi Sadık ona şöyle der: "Benden babana, amcama selâm söyle. Benden yana ona de ki: 'Ben, Allah'tan, ona yardım etmesi, onu hayatta kılması, ondan ötürü bize hoşlanmayacağımız, üzüleceğimiz bir şey göstermemesi için dua ediyorum.'

Zeyd b. Ali, şehit olarak Rabbine kavuştuktan sonra, yeğen Caferi Sadık durumdan haberdar olunca, "Vallahi Zeyd b. Ali, Tıpkı Ali, Hasan, Hüseyin ve onların yanında yer alanların gittikleri gibi o da şehit olarak cennete gitti" der.

Amca Zeyd ile yeğen Cafer'in arası çok iyiydi. Onların araların iyi olmadığını ve ikisini ayıranlar, Zeyd'i terk edip savaşta onun yanında yer almayan Şiilerdir. Çünkü Cafer'in tavsiyesine uymamışlardır. Halktan kendilerini kınayacaklarından ve azarlayacaklarından korktukları için Caferi Sadık tarafından bir vasiyet olduğunu uydurmuşlardır.[2118]

Dedesi Ebu Bekir Sıddik ile Sahabeyi savunması: Hz. Ebu Bekir Sıddik'ın kız torunu, Muhammed Bakır ile evliydi. Muhammed Bakır ise, İmamiyye Şiasının 5. imamıdır. Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin ise, "Sadık" yani "Caferi Sadık" lakabını almıştır. Demiştir ki: "Ebu Bekir, beni iki defa dünyaya getirdi." Caferi Sadık'ın annesi, Ümmü Ferve'dir. Ümmü Ferve de Ebu Bekir Sıddik'ın oğlu Muhammed'in oğlu Kasım'ın kızıdır. Yani Ümmü Ferve, Ebu Bekir'in torunu olan Kasım'dan olma kız torunudur.

Hz. Ebu Bekir'in oğlu Muhammed'in oğlu, yani torun Kasım, Medine'deki yedi fakihten biriydi. Müminlerin annesi Hz. Aişe (ra) annemizin kucağında büyümüştü. Annesi de Esma bint Abdurrahman b. Ebu Bekir esSıddik'tir.

Caferi Sadık, İmamiyye Şiası'nın dedesi Hz. Ebu Bekir'e dil uzattıklarını, ona karşı yanlışlar yaptıklarını öğrenince kızar ve onlara gazapta bulunurdu. Düşünün bir kez; bir kimse Ehli Beyti ve İmam Cafer'i sevdiğini ileri sürecek, sonra da aynı kişiler kalkıp onun dedesi olan Hz. Ebu Bekir'e lânet okuyacaklar. Bu, hiç kabul edilecek bir şey midir?

Salim b. Ebu Hafsa'dan rivayete göre demiş ki; Ebu Cafer'e yani Muhammed el-Bakır'a ve oğlu Cafer'e, Ebu Bekir ile Ömer (rma) hakkında soru yönelttim. Bunun üzerine bana, "Onların her ikisini de sev ve onların velayet ve hilafet görevlerini de kabullen. Onlara düşmanlık edenlerle de bağlarını kes, onlardan uzak dur. Çünkü onların her ikisi de hidayet imamlarıdırlar" dedi. Sonra Cafer sözlerine şöyle devam etti ve "Ey Salim! Adam hiç dedesine söver mi? Ebu Bekir, benim dedemdir. Eğer ben Ebu Bekir ile Ömer'i sevmez ve onların velayet görevlerini kabul etmez ve onun her ikisine düşmanlık besleyenlerden teberri edip uzak kalmazsam, kıyamet gününde Muhammed'in (s.a.v) şefaati bana erişmesin" dedi.

Hafs İbn Ayyaş demiş ki, Cafer b. Muhammed'in şöyle dediğini işittim: "Ben, Ali'nin şefaatinden bir şey bekliyor değilim. Ancak ben, en Ali'ninki kadar Ebu Bekir'in de şefaatini umuyorum. Çünkü o, beni iki defa dünyaya getirdi."

2118 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/390, 6/255; Mukatilu't-Talibin, s. 129; el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 60–61; Resailu'l-Adli ve't-Tevhid, s. 80–81; Tarihu't-Taberi, 8/51

Hz. Ebu Bekir Sıddik ailesiyle Ehli Beyt ailesi arasındaki bağ çok güçlüydü, âdeta et ve kemik iç içe olmuşlardır. Çünkü Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir, Ebu Bekir'in torunudur. Nitekim Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib de Hz. Ali'nin torunudur. Her ikisi de teyze çocuklarıdırlar. Çünkü Hz. Ebu Bekir'in torunu olan Kasım'ın annesi ile Hz. Hüseyin'in torunu olan Ali'nin annesi yani her ikisi de Yezdücerd b. Şehriyar b. Kisra'nın kızlarıdır. Hz. Ömer (ra) zamanında İranlılardan esir olarak alınmışlardı.

İhsan İlahi Zahir, Ehli Beyt ailesi ile Sıddik ailesi arasındaki akrabalık ilişkilerini ve nereye kadar dayandıklarını, kaleme aldığı bir eserinde konuyu çok etraflı olarak zikretmiştir.

Cafer b. Muhammed'de, Ebu Bekir ile Ömer (rma) konusunda soru yöneltilmişi, o da demiş ki: "Yani sen, cennet meyvelerinden yemiş olan iki adam hakkında mı soruyorsun?"

Bize, Amr b. Kays el-Mulai anlattı ve dedi ki, Cafer b. Muhammed'den dinledim, diyordu ki: "Ebu Bekir ile Ömer'den teberi edenlerden Allah beridir."

Zehebi de diyor ki: "Bu ifadenin, Caferi Sadık tarafından söylendiği tevatür derecesine ulaşmıştır. Ben de Allah adına şahitlik ederim ki, Caferi Sadık, söylemiş olduğu sözünde kesin doğrudur, kimseye karşı münafıkça söylenmiş bir söz de değildir."[2119]

Hac Menasiki ile ilgili güzel bakış açılarına örnek: Süfyan Sevri diyor ki; Mekke'ye gelmiştim. Bir de ne göreyim. Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed, Abtah denilen yerde devesini çökertmiş, burada konaklatmış. Bunun üzerine kendisine, "Ey Resulüllah'ın oğlu! Ne diye vakfeyi Harem gerisinde bırakmışsın ve geçip Meş'ari Haram'a gitmemişsin?" diye sordum. O, benim bu soruma şu latif cevabı verdi:

"Kâbe, Allah'ın evidir. Harem, onun perdesi ve örtüsüdür. Mevkıf ise, kapısıdır. Çünkü buraya gelenler, önce kapıda durdurulup bekletilirler ve orada yalvarıp yakarırılar. Eğer kapıdan içeriye giriş izni verilirse bu defa onları ikinci kapıdan içeri almayı işaret ederler, bu da Müzdelife'dir. Ancak onların çok fazla yalvarıp yakardıklarını, illa da o ilk kapıdan girişte ısrar ettiklerini gördüklerinde, o zaman onlara merhamet ederler, acırlar. Kendilerine merhamet edilince o zaman da, kurbanlarını ona yaklaştırmaları için emir verirler. Kurbanlarını getirip yaklaştırdıklarında ve tıraş olup tırnaklarını kestikten sonra, günahlardan arınıp temizlenirler. Ki bu, onlarla Beytullah arasında bir engel ve örtü idi. İşte bundan böyle artık kendilerine tertemiz ve arınmış bir halde Rabbinin Beytini ziyaret emri verilir."

2119 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 6/254–260; Sallabi, Ali b. Ebi Talib, s. 163; eş-Şia ve Ehlu'l-Beyt, s. 78–83

Yine kendisine, "Teşrik günlerinde neden oruç tutulması haram kılındı?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Çünkü artık onlar, o günlerde Allah'ın sofrasındadırlar ve Allah onları misafir etmiştir."[2120]

Caferi Sadık'ın güzel ve hikmetli sözleri: Caferi Sadık diyor ki: "Takvadan üstün azık, susmaktan daha güzel, cahillikten daha zararlı bir şey, yalancılıktan daha onulmaz bir dert yoktur."

Yine der ki: "İyilik ancak üç şeyle tamamlanır; iyilikte acele etmek, büyütmemek ve gizlemektir. Din konusunda tartışmaktan sizi uyarırım. Çünkü dinî konularda tartışmaya girişmek, kalbi meşgul eder, nifak doğurur."[2121]

İMAM CAFERİ SADIK, H. 148 (765 M) SENESİNDE VEFAT ETMİŞTİR

Zeyd b. Ali'nin Hişam'a karşı başkaldırı sebepleri: Zeyd (rh) zilleti, hafiflik ve basitliği sevmez ve kabul etmezdi. Üstün bir kişiliğe sahipti. Hakkın karşısında susmazdı, bir yanlış gördüğünde asla affetmezdi. Adaleti sever, zulüm ve haksızlığa karşı savaşırdı. Hz. Zeyd'in, Hişam b. Abdülmelik'e karşı başkaldırı sebeplerinden bir kısmını şöylece açıklayabiliriz:

1- Ehli Beyte karşı takındığı tavır ve tutumu, onları öldürmeleri, haksızlık etmeleri, sürgüne göndermeleri, dedesi Hz. Hüseyin'i haksız bir şekilde öldürüp şehit etmeleri, özellikle Hişam tarafından atanmış olan valiler tarafından aşağılanmaları, basit görülmeleri, haksızlık yapılması ve aynı haksızlıkların bizzat Hişam'ın kendisinden de görülmesi, Zeyd bütün bunların etkisinde kalarak artık yapılanlara dayanamaz olmuştur.

2- "Şûra" ve istişareye dayalı olan hükmü ısırıcı krallığa dönüştürmesi ki bu, Emevilerin iktidara gelişiyle başlamıştır. Emeviler tarafından haksız yere akıtılan kanlar, zorbalık, baskı yoluyla, kendilerine karşı yapılan başkaldırıları kanlı bir biçimde bastırmaya kalkışmaları da sebeplerden biridir.

3- Kendi zamanında halka karşı uygulanan haksızlıklar, yapılan zulüm ve işkenceler ve benzeri olumsuzlukları dikkate alan Zeyd b. Ali, emri bilmâruf ve nehyi anilmünker görevini yerine getirmek ve gereğini yapmak, halka karşı yapılan haksızlıkları önlemek ve zulmü ortadan kaldırmak üzere harekete geçmiştir. Özellikle de Mevali denilen kesimin altından kalkamayacakları bir cizye yükü altında ezilmeleri ve hatta Müslüman olmalarından sonra bile bunlardan cizye alınmasına devam edilmesi gibi haksız uygulamalar Zeyd'i harekete geçmeye mecbur bırakmıştır.[2122]

2120 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 6/265
2121 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 6/263–64
2122 el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 120

Nitekim Muhammed b. Ömer b. Ebi Talib'in, Hişam'ın kendisine zulmettiği konusunda, Zeyd'e müracaat etmesiyle, Zeyd, açık bir şekilde, Hişam'ın zulmünü haykırmaya başlamış ve şöyle demiştir:

"Hişam, bize karşı gelerek suçsuz kimseleri esir alıyor. Tâ Hicaz'dan tutun da Şam'a kadar durum böyledir. Sonra Cezire'ye kadar, sonra Irak'a kadar, sonra da Sakif kabilesinin reisine varana kadar esir almaya başlamıştır. Bu adam bizimle oyun oynuyor." Sonra şu şiiri dile getirmiştir:

Öldürülme endişesi erkenden başladı benim için
Sanki bu hayattan sabahleyin ayrılacak gibiyim
Ona hazırım, çünkü ölüm benim konaklama yerim
Mutlaka o pınarın bardağından o suyu içeceğim
Hey babası olmayası adam sana sevgiden senada bulundu
İyi bil ki öldürülmesem bile ben de bir gün öleceğim

Seni ben, Allah'a havale ediyorum. Eğer ben, bunlara itaat elimi uzatırsam, yaşamamaya Allah'a söz verdim.

4- Kûfe'de, ayaklanma için ortamın uygun olması: Çünkü Kûfe'de, Ehli Beyte tâbi olanlar vardı ve hilafetin Ehli Beyt'in hakkı olduğunu savunuyorlardı. Emevî hükümranlığına da karşıydılar.

İşte bu anlattıklarım, Zeyd b. Ali'yi ayaklanmaya götüren en önemli sebeplerden bazısıydı. Ancak Zeyd'in, Hişam'a karşı giriştiği asıl ayaklanma sebepleri, tarihçilerin zikrettiklerine göre, Zeyd ile Hişam arasında meydana gelen ikili birtakım anlaşmazlıklar yüzündendir. Bütün bu anlaşmazlıkların Zeyd üzerinde önemli derecede olumsuz etkileri olmuş, o da söz ve şiirlerle, ona karşı ayaklanacağını hep söyleyip durmuştur. Çünkü Zeyd b. Ali'nin Hişam'dan gördüğü kötülükler, Hişam'ın Hz. Hüseyin'in torunu olan bu ilim adamını aşağılaması ve benzeri yanlışlıklara imza atmış olması, Zeyd'in şahsiyeti üzerinde çok olumsuz etkiler bırakmıştır. Zîra Zeyd, ondan hep zulüm, haksızlık ve kötü muamele ile karşılaşmıştır. Şöyle ki:

• En başta Hişam, Zeyd'in hukukuna riayet etmemiş, onun ihtiyaçlarını karşılamamış ve borç yükü altında ezilmesine göz yummuştur. Hatta Hişam, Zeyd'e karşı bu görevlerini yerine getirmediği gibi bir de üstelik hakarete kalkışmış, söz ve davranışlarıyla ona kötü muamelede bulunmuştur.

İbn Asakir, Abdullah b. Cafer'den rivayet ediyor, demiş ki: "Hişam'ın azatlı kölesi bana dedi ki; Zeyd b. Ali, Hişam'a geldi ve ona birçok borcu olduğunu ve ihtiyaç içinde kıvrandığını aktardı. Hişam, onun hiçbir ihtiyacını karşılamadığı gibi üstelik hakarette bulundu. Zeyd, oradan ayrılırken bıyıklarını ağzına alıyor, onları öperek şöyle diyordu: "Hayatı sevmek sadece zillettir ve aşağılanmaktır." Sonra da geçip gitti ve giderken güzergâh olarak Kûfe yolunu seçti."[2123]

2123 Markizi, el-Hutat, 3/338; el-İmam Zeyd el-Muftera Aleyh, s. 121–126; Tarihu Dımaşk

• Hişam, hiçbir zaman, Zeyd'in kendisine aktardığı birtakım anlaşmazlıkları çözüme bağlamadı, birinde olsun, yardımcı olmadı ve ona hiç acımadı.

İbn Esir ve başkalarının da rivayetlerine göre Zeyd, Amcası oğlu Cafer b. Hasan b. Hüseyin b. Ali ile Hz. Ali'nin vakıflarının velayeti konusunda aralarında bir anlaşmazlık bulunuyordu.

Zeyd, Hüseyinoğullarından şikâyetçiydi. Cafer de Hasan oğullarından şikâyetçiydi. Her ikisi de vali huzurunda bu amaç için çok ileri gidiyorlardı. İkisi de harekete geçiyorlar ve her ikisi de aralarında olan ihtilafta zerre kadar geri adım atmaya yanaşmıyorlardı. Cafer'in ölümü üzerine, Abdullah b. Hasan b. Hasan, Zeyd ile anlaşmazlığa düştü. Bir gün her ikisi de meseleyi Halid b. Abdülmelik b. Haris'e götürdüler. Hişam'ın Medine valisi, her ikisinin arasını bozmak ister. Abdullah b. Hasan da konuşmak ister. Bunun üzerine Zeyd der ki:

"Ey Ebu Muhammed! Aceleci davranma! Eğer sen davanı Halid'e götüreceksen, Zeyd sahip olduğu her şeyi ebedi olarak bırakıyor. Sonra da Halid'e döner ve "Sen Resulüllah'ın çocuklarını, Ebu Bekir ile Ömer'in bile üzerinde bir araya getirmediği bir konuda bir araya toplamak mı istiyorsun?" der.

Bu sözleri Zeyd'den duyan Halid, "Bakın hele şu alçak adama..." diye hakaret eder. Bundan sonra Zeyd, Hişam'a gidip ona durumu şikâyet eder ve Halid'in kendisine karşı olan aşağılayıcı tutumundan söz eder. Ancak Hişam, ona izin vermez ve kısas emrini de vermez. Her ne zaman herhangi bir olay hakkında Zeyd'den bir yazı gelirse, Hişam, gelen yazının altına, "Evine dön" diye yazıp onu geri çevirir.[2124]

Üçüncüsü: Hişam b. Abdülmelik'in, Zeyd'i, kendisine karşı ayaklanmakla suçlaması, bu sebeple ona çok ağır ifadelerle hakarette bulunması da bu sebepler arasındadır. Bir gün Hişam Zeyd'e, "Ey Zeyd, öğrendiğime göre sen hilafet peşlindeymişsin. Oysa sen buna layık biri değilsin. Çünkü senin annen bir cariyedir" der.

Zeyd de ona, "Sana cevap verme hakkım var değil mi" diye sorar. O da, "Konuş, ne diyeceksen söyle!" der. Zeyd de söze şöyle başlar: "Allah'ın Peygamber olarak gönderdiği bir kimseden daha evlası olmadığı gibi, Allah katında ondan daha üstün dereceli biri de yoktur. İbrahim'in oğlu İsmail de bir cariyenin oğludur. Kardeşi ise özgür olan bir kadının oğluydu. Ancak Allah, cariyenin oğlunu ona tercih etti ve İsmail'in, cariye kadının oğlunun soyundan beşerin en hayırlısını çıkardı. Dolayısıyla bu, bir kusur değildir. Çünkü onun dedesi Allah'ın Resulü Hz. Muhammed'dir (s.a.v) ve babası da Ebu Talib'in oğlu Ali'dir, annesi bir cariye olmuş ne yazar."

2124 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/374

Bu cevap üzerine öfkelenen Hişam, Zeyd'e, "Çık dışarı!" diye onu huzurundan atar. Zeyd de, "Çıkıyorum, ancak senin hoşlanmayacağın bir şekilde çıkıyorum" der ve onun yanından çıkarak doğruca yanında bulunanlarla birlikte Kûfe'ye hareket eder.[2125]

ZEYD'İN BİAT ALMASI VE ŞEHİT DÜŞMESİ

Zeyd, Kûfe'ye gelir ve burada her gün yerini değiştirerek gizlenip hareketini organize etmek ister. Değişik yerlerden taraftarları gelip ona biatte bulunurlar. Zeyd biatini şu şekilde alıyordu:

"Biz sizi, Allah'ın Kitabına, Resulünün (s.a.v) Sünnetine, zalimlere karşı cihada, müstazafları savunmaya, haklarından yoksun bırakılanlara haklarını vermeye, elde edilen ganimetleri hak sahipleri arasında eşit olarak paylaştırmaya, zulmü önlemeye ve Ehli Beyte yardımcı olmaya dâvet ediyoruz. Siz, bütün bunlar için bana biat ediyor musunuz?"

Buna "Evet" demeleri halinde, Zeyd b. Ali, ellerini onların elleri üzerine koyarak şöyle diyordu: "Allah'ın sana olan ahdi, misakı, Allah'ın ve Resulünün zimmeti adına bana biatinizi yerine getireceğinize dair söz veriyor musunuz? Düşmanlarımla savaşmaya, gizli ve açık her nerede olursa olayım, benimle beraber hareket etmeye söz veriyor musunuz?"

Buna da evet, demeleri halinde, bu defa Zeyd b. Ali, eliyle biatini aldığı kimsenin elini sıvazlardı ve sonrasında da: "Allah'ım! Şahit ol!" derdi.

Rivayetlere göre on beş bin ya da kırk bin kişi kendisine biatte bulunmuştur. Zeyd, bundan sonra arkadaşlarına ayaklanmak için hazırlık yapmalarını emreder. Bunun üzerine sözlerinde durup onunla birlikte hareket etmek isteyenler hazırlıklarına başladılar. Durum halk arasında giderek yaygınlık kazandı. Zaten alınan biat sözlerinden de anlaşıldığı gibi, Zeyd'in hangi amaçla başkaldırdığı da ortaya çıkmış oluyordu. O, halkı Kitap ve Sünnet'e, zalimlere karşı cihada, müstazafları savunmaya, imkânlardan yoksun bırakılanların haklarını almaya, zulmü önlemeye ve Ehli Beyte yardıma dâvet ediyordu.[2126]

İşte Zeyd'i ayaklanmaya sevk eden bu önemli amaçlardı. Bu konuda Caferi Sadık da ve İmam Ebu Hanife de onun yanında yer alıyordu. Ama Zeyd'in bu çıkışına karşı çıkan ve taraftar olmayanlar da vardı. Bunlardan şu isimleri sayabiliriz:

Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebu Talib

Zeyd b. Ali ile amca çocuklarıdırlar. Abdullah, amcası oğlu Zeyd'e bir mektup

2125 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/374
2126 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/375; Tarihu'l-İslamis-Sikafiyyi ve's-Siyasiyyi, s. 566

yazar. Mektubunda Zeyd'e hitaben şöyle der: "Esas meseleye gelince; Kûfe halkı açıkta öterler. Amma tenhada kaldıklarında sırt çevirirler. Onlar bir şey yok iken aslan kesilirler, ancak karşılaşmaya iş gelince kaçarlar. Dilleri uzundur ama gönülleri bu işe hiç yanaşmaz. Onların bana dâvetleri konusunda gönderdikleri mektuplar neredeyse tevatür derecesinde bana haberleri ulaştı. Fakat ben hepsine de kulaklarımı tıkadım. Ben onları içime gömdüm, çünkü onlardan umutvar değilim. Onlar için bir örnek vermek gerekirse, bu konuda sadece Ali b. Ebi Talib'in dediğine kulak vermek icap eder. Çünkü Ali diyor ki: "Eğer onları ihmal ederseniz, kendinizi olayların içinde bulursunuz. Eğer size karşı savaşılırsa, sizi yalnız bırakırlar. Eğer insanlar bir imam etrafında toplanırlarsa, size dil uzatılır. Eğer herhangi bir sıkıntıya göğüs gererseniz, size verdikleri sözlerinden cayarlar."[2127]

Biri de Davud b. Ali'dir

Kûfe halkının Zeyd b. Ali'ye biat ettiklerini öğrenen Davud b. Ali, Zeyd'e şu öğütte bulunur: "Amcam oğlu! Bu adamlar seni aldatıyorlar. Senden daha azizi ve değerli olanları bunlar yapayalnız terk etmediler mi? Nihayet deden Ali b. Ebi Talip bunlar yüzünden öldürülmedi mi?

Ondan sonra gelen Hasan'ı düşün hele; önce gidip ona biat ettiler, sonra da ona saldırmaya kalkıştılar, ridasını çıkarıp onu yaraladılar. Deden Hüseyin'i yerinden, yurdundan çıkaranlar onlar değiller mi? Ona yemin ettiler, söz verdiler, fakat daha sonra onu yapayalnız bırakıp düşmanlarına teslim ettiler. Hatta teslim etmekle de yetinmediler, sonunda onu öldürdüler değil mi? Ne olur sakın onlarla dönüp gitme!"

Davud sözlerine devamla dedi ki: "Eğer sen, onlarla birlikte dönecek olursan, sen daha iyi bilirsin ya, bunların ötekilerden daha çok sana düşman kesilmelerinden endişe duyarım." Davud, daha sonra Medine'ye döner.

Seleme b. Küheyl

Bu zat da, Zeyd'in yanına gelir ve Resulüllah'a (s.a.v) olan yakınlığından, onun kendisi üzerindeki hakkından söz eder ve güzel şeyler söyler. Daha sonra Zeyd'e der ki: "Allah adına sana yemin veriyorum, söyler misin sana kaç kişi biat etti?" Zeyd de, kır bin kişinin biat ettiğini söyler. Bu defa Seleme, "Peki, söyler misin, bunlardan dedene kaç kişi biat etmişti?" Zeyd de, seksen bin kişinin biat ettiğini söyledi. Bu defa Seleme, "Söyler misin, seksen bin kişiden yanında kalan kaç kişiydi?" Zeyd de, üç yüz kişi kaldığını söyler.

Seleme, "Allah için bana söyle sen mi yoksa deden mi daha hayırlıydı?" diye sorar. Zeyd, dedesinin kendisinden daha hayırlı olduğunu söyler. Yine Seleme, "Şu

2127 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/376

andaki nesliler mi daha hayırlıdır yoksa o dönemdeki nesiller daha mı hayırlıydı?" diye sorar. Zeyd, elbette ki o dönemdeki nesillerin daha hayırlı olduğunu belirtir.

Seleme yine, "O daha hayırlıdır dediklerin dedeni arkadan vurdukları halde, sen bu adamların sana verdikleri sözlerine mi güveniyorsun?" diye uyarır. Zeyd de, Seleme'ye, "Onlar bana biat etiler. Artık benim de, onların da boyunlarına biat vacip hale geldi" der.

Bunun üzerine Seleme kendisine, "O halde, buradan ayrılıp gitmem için izin var mı? Çünkü ben nelerin olabileceğinden emin değilim ve ben kendi adıma bir şey yapacak durumda da değilim" diye konuşur. Zeyd de kendisine gitmesi için izin verir, o da oradan ayrılıp Yemame'ye gider.[2128]

Zeyd, Kûfe'de, artık evden eve geçerek gizlenmeye çalışır. Bazen Absoğullarında kalır, saklanır ve bazen de Hindoğullarında, kimi zaman ise, Tağlib ve benzeri kabilelerde saklanmaya çalışır. Nihayet bu durum açıkça meydana çıkana dek devam eder.

Zeyd, adamlarına artık başkaldırı zamanının geldiğini ve gereken hazırlıkların yapılması emrini verince, kendisine söz vermiş olanlar, hazırlanmaya başlarlar. Ancak o dönemde Irak valisi olan Yusuf b. Ömer olaydan haberdar olur. Bunun üzerine devletin tüm imkânlarından yararlanarak büyük bir ordu hazırlar ve Zeyd'in üzerine harekete geçer.[2129]

Rafızî Olan Şiî Guruplar Zeyd B. Ali'nin Saflarını Terk Ederler Ve Sözlerinde Durmazlar

Bu olay H. 121 (738 M) senesinde, Zeyd b. Ali, Hişam b. Abdülmelik aleyhinde ayaklanmaya kalkıştığında meydana gelmişti. Çünkü Zeyd'in ordusunda yer alan kimi Şiiler, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e (rma) dil uzatmaya ve hakarete kalkıştılar. Zeyd, onların bu davranışlarına karşı çıkınca, onlar da onu terk edip gittiler. Bu kimselerin Zeyd b. Ali'yi terk etmeleri sebebiyle, "terek edenler" anlamında kendilerine Rafızî denildi. Hz. Zeyd'in yanında kalanlara da Zeydiye diye isim verilmiş oldu.[2130]

İbn Teymiye diyor ki: "İslâm'da Rafızî adı ilk olarak, Zeyd b. Ali'nin başkaldırısı esnasında kullanılır oldu. Bu olay, hicri ikinci yüz yılın başlarında meydana geliyordu. Çünkü Zeyd'in ordusunda yer alanlardan kimisi, Zeyd'e, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer hakkındaki düşüncesini sorarlar. O da, onların her ikisinin de velayetlerini kabul ettiğini ifade edince, bu defa onu terk ederek ondan ayrıldılar. Bundan ötürü de kendilerine "terk edenler" manasında "Rafızî" denilir oldu.

2128 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/376
2129 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/376–380
2130 Tarihu't-Taberi, 7/160; el-İntisar Li's-Suhub vel-Al, s. 47

İbn Teymiye diyor ki: "Zeyd'in başkaldırısı zamanında, Şiiler, Rafizîler ve Zeydiler diye iki gruba ayrıldılar. Çünkü ordusunda bulunanlardan bazılarının, Zeyd'in Ebu Bekir ile Ömer hakkındaki kanaatini öğrenmek maksadıyla, ona birtakım sorular yöneltmişlerdi. Bunun üzerine, Zeyd, Ebu Bekir ile Ömer'e rahmet okur. Bunun üzerine, bunlar Hz. Zeyd'in ordusundan ayrılırlar. Zeyd de onlara, "Siz beni terk ediyorsunuz öyle mi?" diye konuşur. İşte bunların Zeyd'i, bu şekilde terk etmiş olmalarından ötürü, kendilerine Rafizî adı verilmiş oldu. Şiilerden, Zeyd'in yanında kalanlara da Zeydi adı verildi."[2131]

İşte o tarihten bu yana Rafizîler, Şia'nın diğer fırkalarından işin bu yönüyle ayrılmış oldular. Bundan böyle Rafizîler de başlı başına bir fırka oldular ve hep bu isimle ve bu itikatla anılır oldular.

Bir rivayete göre Zeyd, Şeyhayn diye de söylenen Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer için şöyle demiş: "Onlar velayet görevini üstlendiler ve görevlerinde halka âdil davrandılar. Kitap ve Sünnet esaslarına göre amel ettiler."

Zeyd'in, Ebu Bekir ile Ömer (rma) hakkında bu şekilde konuşması üzerine yanında bulunanlardan kimisi, "Bunlar sana haksızlık ve zulüm yapmadılar mı? Mademki bunlar sana zulüm ve haksızlıkta bulunmadılar, o halde sen, ne diye onlarla savaşıyorsun?" derler. Zeyd de, "Onlar, bunlar gibi değillerdi. Bugün görev başında bulunanlar bana da size de kendilerine de zulüm ve haksızlık etmektedirler. Biz, sadece onları Allah'ın Kitabına ve Peygamberinin sünnetine dâvet ediyoruz. Sünnetleri, o dönemdeki uygulamaları yeniden hayata geçirmeye ve bid'atleri ortadan kaldırmaya çağırıyoruz. Eğer bizimle birlikte hareket ederseniz, bizi mutlu etmiş olursunuz. Eğer vazgeçerseniz, ben sizin üzerinize vekil değilim" der.

Bunun üzerine onlar, Zeyd'in yanından ayrılırlar ve verdikleri sözü ve ahdi bozarlar. Yine bunlar, Muhammed Bakır'ı kast ederek diyorlar ki: "İmam gitti." Çünkü Muhammed Bakır vefat etmişti. Aynı kesim, "Bundan böyle bizim imamız, babasının ölümünden sonra onun oğlu olan Caferi Sadık'tır" demişlerdir. Zeyd bunlara Rafizî adını verdi.[2132]

İşte Zeyd b. Ali'nin Şeyhayn hakkındaki görüşü ve akidesi budur. Kimseden çekinmeden çok açık ve net olarak onlar hakkındaki kanaatini ortaya koymuştur. Çünkü Zeyd, Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda nasıl hareket edilmesi gerektiğini bilen biri olduğundan burada da o şekilde hareket etmiştir.

Zeyd b. Ali gibi gerçekten önemli bir İslâm bilgini, eğer dünyaya meyli olan biri olsaydı ve isteseydi o esnada takıyye yapar, böylece onları yanına almasını

2131 İbn Teymiye, Minhacu's-Sünne, 1/35
2132 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/380; el-İntisar Li's-Suhub ve'l-Al, s. 48

bilirdi. Belki de o şekilde düşmanlarına karşı üstün de gelebilirdi. Ancak o, takıyye yolunu seçmedi, işin hilesine gitmedi, onların isteklerini geri çevirdi. Bâtılın yerine hakka bağlanmayı ve ona tutunmayı tercih etti. Çünkü hak, tâbi olunması vacip olan bir durumdur. Allah'ın rızası konusunda bütün halk, onun aleyhinde de olsalar, ona gazapta da bulunsalar, o, babası Zeynelabidin Ali b. Hüseyin'in metodunu ve yolunu izledi. Kaldı ki kendisinden önce babası, babasından önce de dedesi Ali b. Ebi Talib de bu yolu seçmişlerdi. Çünkü onlar da Ebu Bekir ile Ömer'i ve Osman'ı çok samimi olarak seviyorlardı. Nitekim sahabenin hepsi de öyleydi.[2133]

Zeyd'in Şehit Edilmesi

Rafızîler, Zeyd'i tek başına bıraktılar. Emevilerin valisi İbn Hubeyre, Zeyd'in başkaldırısına karşı büyük bir ordu ile harekete geçmişti. Zeyd'in, ani bir baskınla çıkış yapacağını sezmişti. Bu nedenle ondan önce davranarak bir Çarşamba günü yola çıkar. İbn Hubeyre, Pazartesi günü halkı mescitte toplanmaya dâvet eder. Halkı mescitte topladıktan sonra, mescidin kapılarını üzerlerine kilitler. Böylece onların dışarı çıkmalarını önlemiş olur. O gün hava oldukça soğuktu. Halk, geceyi mescitte soğuktan titreyerek geçirdiler. Nihayet Zeyd, gelip de adamlarını toplamak istediğinde, Kûfe'de sadece iki yüz kişi kadar bir topluluk bulabilir. Hemen bu iki yüz kişiyle mescide hareket eder, kapıları açar. Kûfe halkı soğuktan donmakla karşı karşıya bulunduklarını ileri sürerek, Zeyd'den özür dileyip evlerine koştular ve Zeyd'in yanında yer almadılar. Irak ordusu ise Hiyre yönünden Kûfe'ye doğru harekete geçmişti. Zeyd, emrindeki iki yüz kişilik kuvvetle gelen Şam ordusuna karşı harekete geçer ve aralarında çok şiddetli çarpışma olur.[2134]

Bu çetin çarpışma sırasında Zeyd şu şiiri mırıldanıyordu:
Yaşamak zillet oldu, ölmek ise izzet
Hepsinden de elverişsiz gıda gördüm
Eğer yine de birini seçecek isem
Ölüme hızla giden çok güzel bir gidiş görülüyor

Ancak oklar ondan daha da güçlü idi. Bu nedenle ordusu dağıldı. Nihayet gece karanlığı iki ordu arasına girmiş oldu. Zeyd, yaralı bir halde gece karanlığından yararlanarak sığınacak bir yer arıyordu. Çünkü ok, alnına isabet etmişti. Oku çıkarması için birini istiyordu. Nihayet köyün birinden hacamat işini yapan birini bulup getirdiler. Getirdikleri adamdan durumu gizli tutmasını, kimseye haber vermemesini söylediler. Nihayet adam oku çıkardı ama Zeyd hemen oracıkta canını teslim etti. Bunun üzerine, onu bir su arkının içine gömdüler. Kabri üzerine toprak ve ot attılar. Üzerinden de su akıttılar. Ancak oku çıkarması için getirdikleri hacamatçı da Zeyd'in defninde hazır bulundu, böylece o da defin yerini öğrenmiş oldu.

2133 Kadi İsmail b. Ekva, ez-Zeydiyye, Neşetuha ve Mutekadatuha, s. 21
2134 Tarihu't-Taberi, 8/54; Murucu'z-Zeheb, 3/217; el-Haşimi, el-Hilafetu'l-Emeviyyetu, s. 377

Adam gidip, Zeyd b. Ali'nin defin yerini Yusuf b. Ömer b. Hubeyre'ye gösterdi. O da gelip Zeyd'in cesedini kabrinden çıkardı, başını kesip Hişam'a gönderdi ve Zeyd'in cesedini de astı.[2135]

Hz. Peygamberin, Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in torunları olan Zeyd'in kesik başı Hişam b. Abdülmelik'e ulaşınca, onun öldürülmüş olmasından üzüntü duydu. Çünkü insanların öldürülmesinden hoşlanmazdı.

Bu konuda birçok rivayetler bulunmaktadır ama sahih olmadıkları gibi sabit de değillerdir. Bu rivayetlere göre güya Hişam b. Abdülmelik, valisi Yusuf b. Ömer'e, Zeyd'i çırılçıplak asması emrini vermiş.

Zeyd'in şehit edilmesi üzerine, Emevilerin şerrinden ve onlar tarafından öldürülmekten kurtulmak için oğlu Yahya Horasan'a geçer. Burada bir süre, Hişam'ın ölmesine kadar kalır ve Velid b. Yezid'in göreve gelmesi ile meydana çıkar, ancak aradan fazla bir zaman geçmeden o da öldürülür.

Ancak Zehebi'ye, göre Zeyd'in oğlu Yahya, Hişam döneminde Horasan'da yakalanıp öldürülür. Leys b. Sa'd diyor ki: "Zeyd'in oğlu Yahya H.125 (742 M) yılında öldürüldü. Hişam b. Abdülmelik, Zeyd ile oğlu Yahya'nın öldürülmesinden ötürü etkilenmiş, öldürülmeleri sebebiyle büyük sıkıntı çekmiş ve hatta "Keşke öldürtmeyip her ikisini de bağışlasaydım" diye pişmanlığını dile getirmiştir.[2136]

Hişam b. Abdülmelik'in, Zeyd b. Ali'ye karşı izlediği yolu araştıranlar, Hişam'ın, hiçbir zaman Zeyd'de var olan kapasiteye ulaşacak bir noktada olmadığını göreceklerdir.

ZEYD'İN AYAKLANMASININ BAŞARISIZLIĞI

Bu başarısızlığın bazı nedenlerini şöyle sıralayabiliriz.

Tüm Emniyet Güçlerinin Ve İmkânlarının Emevilerin Elinde Olması

Emevilerin elindeki güç ve imkân, he zaman Zeyd'in elindeki gücü ortadan kaldıracak kuvvete sahipti. Kaldı ki, Emevilerin gizli ajanları Zeyd'in her hareketini sürekli olarak gözetim altında tutuyorlardı. Nere de gizleniyor, kimlerle görüşüyor ve ne yapmak istiyor idiyse, bütün bunların istihbari bilgilerini ediniyorlardı. Hatta öyle ki sıfır hatasız ne zaman harekete geçeceğini bile öğrenmişlerdi. Zaten Zeyd'in, çok acele etmesinin nedeni de bu idi. Ansızın baskın yapmak istiyordu, ancak başaramamıştır.[2137]

2135 Dr. Ahmed el-Hafi, Edebus-Siyase Fi'l-Asril-Emeviyyi, s. 43; Tarihu't-Taberi, 8/60 Peygamber torunlarına bunu reva gören Emevilerin hesabını Rabbim kolay etmesin.
2136 Yani timsah gözyaşlarını dökmüştür. Yusuf, el-İşş, ed-Devletu'l-Emeviyye, s. 290; Murucu'z-Zeheb, 3/217; Ahdas ve Ehadisu Fitneti'l Herc, s. 226; Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/391
2137 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/352; Naci Hasan, Sevratu Zeyd b. Ali, s. 119

Rafızîlerin İhaneti Ve Orduya İkiye Bölmeleri

Kûfe halkı, Zeyd'e biat etmişleri, hedeflerini ve neden dolayı başkaldırdığını öğrenmişlerdi. Onun akidesini de biliyorlardı. Ancak Rafızîlerin, Şeyhayn hakkındaki tutum ve davranışları, ordunun ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Çünkü orduyu bırakıp gitmişlerdir. Hazırlıklar da, başkaldırma zamanının ilanına engel oluyordu. Buradan da çok büyük bir ders çıkmış bulunuyor. O da, Şiilerin her zaman güvenilmez oldukları gerçeğidir. Onlar, ortalık sakin iken söz verirler. Fakat harekete geçilecek denildiği an, hemen bırakıp giderler.

Kûfe Halkının Korkaklığı Ve Pısırıklığı

Yusuf b. Ömer b. Hubeyre'nin kurduğu tuzak, Kûfe toplumu üzerinde çok büyük mânada olumsuz etki bırakmıştır. Çünkü Yusuf b. Ömer, ilk iş olarak Kûfe halkını mescitte toplar ve kapıları üzerine kapatır, onları ayazda bırakarak, çarpışmayacak bir duruma, caydırıcı bir hale sokar. Nitekim bu hilesinde de başarılı olur. Bu durum gösteriyor ki Zeyd ve adamları, halkı mescitten kurtarmaya teşvik etmemişler ve sadece gidip mescidin kapılarını açarak onların çıkmasını sağlamışlar, ancak halkın kendilerine katılmadıklarını görmüşlerdir. Çünkü daha önceden biat etmiş olanların birçoğu verdikleri sözlerini bozmuşlardı. Bu da yine Zeyd'in başarısız kalmasına sebep olmuştur.[2138]

Şam Ordusu

Şam, ordusu tâ Muaviye döneminden bu yana düzenli bir ordu idi. Irak'ta aynı ordu o gücünü koruyarak bekliyordu. Nitekim birçok başkaldırıda Irak ordusunun bunları bastırmadaki etkisi büyüktü.

Zeyd b. Ali, Kûfe'de harekete geçince, bu amaçla Emeviler, ne kadar kuvvet ve güç bulabilmişlerse, hepsini hazırlamışlardır. En başta da Şam ordusuna güveniyorlardı. Bir de bunlara ek olarak paralı askerler tutulmuştu. Emevilerin Şam ordusunun, bu türden ayaklanmaları bastırmada çok büyük rolü ve önemi vardı. Bu nedenle Şam ordusu devreye sokulmuştur.[2139]

Acele Olarak Harekete Geçmesi

Zeyd'in başkaldırısını araştıran bir kimse, onun Emeviler aleyhine hareket konusunda oldukça aceleci davrandığını görecektir. Nitekim onun bu aceleci tutumu, sonu olmuştur. Nitekim İmam Zühri, Zeyd'in ölümünü haber aldığında ağlamaya başlamış ve "Şu Ehli Beyti acelecilik helâk etmiştir" diye konuşmuştur.

Buradan anlaşılan o ki, İmam Zühri de, Zeyd'in bu konuda çok aceleci

2138 Naci Hasan, Sevratu Zeyd b. Ali, s. 119–123
2139 Naci Hasan, Sevratu Zeyd b. Ali, s. 118

davrandığı görüşündedir. Oysa hareketin olgunlaşmasını ve zaman ve zemini çok iyi tespit etmesi gerektiğini bilmeliydi.

Abbasilerin Dâveti

Zeyd b. Ali'nin hareketi üzerinde Abbasi dâvetinin olumsuz etkileri olmuştur. Tarihçilere göre H.100 (718 M) yılı, gizli örgütlenme yılı olarak kabul edilir. Çünkü Abbasiler H. 100 (718 M) yılından itibaren yeraltı örgütleri yoluyla Emeviler üzerinde olumsuz mânada çok büyük etkiler doğurmuştu. Abbasiler adına hareket eden bu gizli örgütler Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'ın (v.H.125/742 M) emriyle Emevî devletini birçok yerlerinde içeriye sızmışlardı. Hatta Abbasiler adına hareket eden bu gizli örgüt elemanları ve dâvetçileri ele geçirildiklerinde Emevî valileri tarafından akla hayale gelmedik mânada işkenceye mâruz kalıyorlardı.

Ancak bu örgütler hiçbir zaman gözlerini budaktan sakınmaksızın, her türlü işkenceye rağmen dâvetlerini ve çalışmalarını sürdürdüler. Bunların birçokları halkın içinden geldiklerinden ve halkın karşı karşıya buldukları işkence ve haksızlıkları da gördüklerin dolayı, aynı zamanda halkın anlayabilecekleri bir dilden de onlara yaklaşım gösterdiklerinden ötürü, halktan çok büyük taraftar kazanıyorlardı.

Bu kimseler köy, köy, kasaba, kasaba, şehir, şehir dolaşarak, ülkenin dört bir tarafına ticaret erbabıymışlar gibi halkın arasına girerek propagandalarını ve örgütlenmelerini, yapılanmalarını devam ettiriyorlardı. Abbas oğulları da Kûfe'yi kendilerine en büyük üs olarak seçmişlerdi. Bu nedenle Kûfe şehri iki dâvetin de merkezi haline gelmişti. Bunlardan biri Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'nin dâvetiydi, diğeri ise Abbasilerin Emeviler aleyhindeki dâvetleriydi. Bu nedenle her iki tarafın da dâvetçileri vardı, taraftarları vardı. Bu iki grup her ne kadar farklı anlayışlara sahip idiyseler de, her ikisi de bir tek hedef için çabalıyorlardı. Amaçları Emevileri yıkmak ve Hişamoğullarına yapılacak olan biatı önlemekti.

Zeyd b. Ali'nin, Abbasilerin olaya önceden el koymamaları için ve böyle bir endişenin varlığından hareketle, çok aceleci davrandı. Zeyd b. Ali'nin bu aceleci hareketi, Abbasilerden Muhammed b. Ali'yi farklı bir yol izlemeye sevk etti. Muhammed b. Ali, Iraklılar arasında kendileri (Abbasiler) adına dâveti yürüten Bukeyr b. Haman'dan, Zeyd'in hareketini geçersiz kılmasını istedi ve ona dedi ki:

"Benim Ehli Beytimden olan biri, Kûfe'de harekete geçmiştir. O bir zayiat olarak öldürülüp asılacaktır. Sizden önce onun bu durumuna taraftarları dikkat çekmiş bulunmaktadırlar. Olaya siz de müdahil olun."

Abbasilerden Muhammed b. Ali'nin, Bukeyr b. Haman'a, bu emri vermesi üzerine, Bukeyr geri döndü ve doğruca Kûfe'ye hareket etti. Emrindeki adamlarına emir vererek Kûfe'den Hiyre'ye doğru harekete geçmelerini söyledi. Böylece Emevilere

karşı, Zeyd'den yana bir tavır sergilenmesini istedi. Ancak Zeyd b. Ali'nin şehit düşmesi üzerine Kûfe'ye döndüler. İşte bu durum da Zeyd'in başarısızlık sebeplerinden biri oldu.[2140]

İmamiyye Şiasının Tamamı Zeyd B. Ali'ye Yardımdan Geri Çekildiler

İmamiyye Şiasına göre İmamet görevi, Hz. Ali'den sonra, büyük oğlu Hz. Hasan'a geçti. Hz. Hasan'ın ölümünden sonra da, Hz. Hüseyin'e geçti. Bundan sonra sırasıyla bu görev; Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer b. Muhammed Sadık diye bir yol izledi. İşte bu inancın Kûfe'de bulunan Şiiler üzerinde çok büyük etkisi olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla genel olarak Şiiler şuna inanıyorlardı: Kardeşinin oğlu Caferi Sadık'ın varlığına rağmen, Zeyd b. Ali, için imamet dâvasına kalkıştı. Bu da Şiilerin genel olarak Zeyd b. Ali'nin hareketinde yer almamalarına sebep olmuştur.[2141]

ZEYD'İN AYAKLANMASI KARŞISINDA ULEMANIN DURUMU

Muhammed Ebu Zehra diyor ki: "Zeyd'in azgın ve tuğyana varan Emevî saltanatına karşı ayaklanması, ilim ehlinin, zahitlerin ve ibadete düşkün olanların Emevî Devletine karşı olan bir başkaldırısıdır. Hatta bazı tarihçiler, Zeyd'in yanında savaşta yer alanların, genelde kurra, yani ilim adamları ve fakihlerden oluşan kimseler olduğunu zikrediyorlar.

Yine tarihçilerin belirttiklerine göre Zeyd b. Ali (ra), fakihler ve muhaddislere sonsuz olarak güvenen biriydi. Çünkü zaten kendisi de onlardan biriydi. Bu nedenlerdir ki, işler sarpa sardığında halkın Zeyd'in çevresinden uzaklaştığını gördüler. Zeyd, bu durum karşısında ilim adamlarını onlara gönderip onlar yoluyla kendisine taraftar kazanmak cihetine giderdi. Zaten bu sebeptendir ki, Hz. Zeyd'in etrafında toplananlar genelde hep yanında olan gençlerdi.

Nitekim Kûfe muhaddisi ve vaizi Süfyanı Sevri, Hz. Zeyd'den söz edildiğinde onun kaybı ve onun kaybıyla ilmin de kaybından ötürü ağlamaya başlardı. Ondaki takvayı, fazileti hatırlar ve ağlardı. Hatta kadılardan da bazı kimseler onunla birlikte Emevilere karşı başkaldırmışlardır."

Nitekim Muhammed Ebu Zehra daha sonra diyor ki: "İşte gördüğünüz gibi İmam Zeyd'in Emevilere, Hişamoğullarına başkaldırısı, aslında Kur'an'ın, ilim ehlinin, muhaddislerin ve takva sahiplerinin bir başkaldırısıydı."

Ancak Muhammed Ebu Zehra'nın bu tarzdaki değerlendirmesi pek de gerçekçi

2140 Naci Hasan, Sevratu Zeyd b. Ali, s. 124–126; Tarihu't-Taberi; Ahbaru't-Tıval,336–337
2141 Naci Hasan, Sevratu Zeyd b. Ali, s. 126–128

bir değerlendirme değildir. Çünkü ilim adamları arasında Hişam b. Abdülmelik yönetimine karşı başkaldıranlara karşı çıkan ilim adamları da vardı. Kaldı ki, Zeyd b. Ali hareketini ve ulemanın bu konudaki tutum ve davranışlarını gerektiği gibi araştırdığımızda, Zeyd b. Ali hareketini tasvip eden, destekleyip teşvikte bulunan ilim adamları olduğu gibi, buna karşı çıkan ilim adamları da vardı. Ancak, Hz. Zeyd hareketini destekleyip tasvip edenlerin sayısı oldukça azdı. Oysaki Hişam b. Abdülmelik'e karşı çıkılmaması gerektiğini savunan ilim adamları, sayıca çok daha fazlaydı.[2142]

Birincisi: Hz. Zeyd'i destekleyen ilim adamlarının en başında İmam Azam Ebu Hanife gelir. Kaynaklarda anlatıldığına göre, İmam Ebu Hanife, hiç çekinmeden Hz. Zeyd hareketini kendisi bizzat açıkça desteklemiş ve halkı da Zeyd'in yanında almaları için teşvik etmiştir. Ancak bütün buna rağmen kendisi fiilen savaşa katılmamıştır.

Gelen bilgilere göre Zeyd b. Ali, İmam Ebu Hanife'nin kendisine biat etmesi için ona davette bulunmuş, o da onun bu dâvetine şu karşılığı vermiştir: "Eğer, halkın onun babasını tek başına bıraktıkları gibi onu da kendi başına bırakmayacaklarını bilmiş olsam, derhal onunla birlikte cihada katılırdım. Çünkü hak olan imam odur. Ancak ben ona sadece mali imkânlarımla destek ve yardımcı olabilirim." Nitekim İmam Ebu Hanife kendi mal varlığından olmak üzere İmam Zeyd'e On bin dirhem yardım göndermiştir. Gelen elçiye de, "Benim mâzeretimi orada kendisine açıkça aktar" der.[2143]

Yine büyük ilim adamlarından Mansur b. Mutemir de Zeyd'e destek vermiştir. Rivayete göre Mansur b. Mutemir, Zeyd'in hareketini yanında yer alınması gerektiğini söylemiş ve onunla birlikte savaşa çıkılması için teşvikte bulunmuştur.

Ukbe b. İshak diyor ki: "Mansur b. Mutemir, Zebid b. Haris'e gelir ve ona Ehli Beytin durumunu anlatır, Zeyd'in harekete geçeceği zamanda, onunla birlikte hareket edilmesini isterdi.[2144]

İkincisi: Zeyd'i ve hareketini desteklemeyen ilim adamları ise, bu kimseler, Hz. Zeyd'e öğütte bulunmuşlar ve böyle bir çıkışın doğru olmayacağını belirtmişlerdir. Bunlar sayıca, Zeyd'i destekleyenlerden çok daha fazla idiler. Bunların arasında amcasının oğlu Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali vardı. Keza; Sele b. Küheyl vardı. Ben, daha önceki sayfalarda bunlardan söz etmiştim.

Zeyd'in, başkaldırıya geçtiği günlerde ilim adamların Ameş'e, "Sen de onunla beraber olmak istemiyor musun?" dediklerinde, şu cevabı vermiştir: "Yazıklar olsun

2142 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fiddevleti'l-Emeviyye, s. 496
2143 Hafızuddin el-Kürdi, Menakıbu Ebi Hanife, s. 267
2144 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 5/294

size! Vallahi ben, ırzımı kime emanet edeceğimi bilemiyorum, dinimi nasıl emanet edebilirim ki?"

İmam Zühri'ye gelince, kendisi Hz. Zeyd'in öldürüldüğünü öğrendiğinde ağlamaya başlamış ve "Bu Ehli Beyti, aceleciliği helâk etmiştir" diye konuşmuştur. Adı geçen bu ilim adamları Zeyd'e, böyle bir harekete kalkışmaması için öğütte bulundukları gibi, aynı zamanda Kûfe halkının güvenilir bir toplum olmadıkları konusunda da kendisini uyarmışlardır.

Yakınlarından aklı erenlerden de Hz. Zeyd'e öğütte bulunanlar olmuştur. Örneğin; Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebu Talib ile Davud b. Ali b. Abdullah b. Abbas bunlar arasındadır.[2145]

İmam Zehebi, İmam Zeyd b. Ali'nin biyografisi ile ilgili olarak şu ifadelere yer veriyor: "Zeyd, ilim sahibi, salih, dürüst biriydi. Hişam'a karşı ayaklandı ve şehit edildi." Bir başka yerde de şu ifadeye yer veriyor: "Te'vilci olarak başkaldırmaya kalkıştı ve şehit olarak öldürüldü. Keşke hiç harekâta kalkışmasaydı."

Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi Zeyd'in çıkışını destekleyen ulemaya karşı, bu çıkışı istemeyen ulema çok daha fazlaydılar. Verdiğimiz bilgilerden, "Zeyd'in çıkışı, ulemanın, fakihlerin, kuranın ve muhaddislerin çıkışıydı" diyenlerin pek de gerçekçi olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü bu konuda dayanılacak sahih bir delileri bulunmamaktadır. Bilakis bunun aksine elde daha çok delil bulunmaktadır.[2146]

ZEYD B. ALİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ OLAYININ EMEVÎ DEVLETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Hz. Zeyd'in şehit düşmesi olayı Emevî Devleti üzerinde birçok olaya sebep oldu, buna zemin hazırladı. Çünkü bu olaydan sonra artık olaylar âdeta zincirleme birbirini izler hale geldi. Zeyd b. Ali'nin şehit edilmesi üzerine oğlu Yahya Horasan'a kaçmak zorunda kalır. Yahya Horasan'a geldikten sonra artık Emevilere karşı açıkça başkaldırı ilanını yapar. Dedesi Hüseyin'e söz verenlerin ve babasını şehit edenlerin durumlarını göz önünde bulundurarak, bu harekete girişecek ve yanında yer alacak olanlara şöyle seslendi:

"Vallahi ben, yanımda kendimden başka hiçbir kimseyi bulamasam da, tek başıma onlarla savaşacağım." Ancak Babası Zeyd, nasıl ki hareketinde başarısız

2145 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 6/234; Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 499–500

2146 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 496–500; Naci Hasan, Sevratu Zeyd b. Ali, s. 137

kalmışsa ve bu, onun hayatına mal olmuş ise, Yahya da aynı şekilde başarısız kalmıştır.

Ancak Zeyd ile Yahya'nın bu karşı çıkışları ve kıyamları doğrudan olmasa da dolaylı olarak Emevî Devletini sarstı ve artık Devletin yıkılmasının da yolu açılmış oluyordu. Yahya'nın Horasan'da başarısızlığa uğraması ve şehit edilmesi üzerine, Abbasilere de âdeta gün doğmuştu. Çünkü bu her iki olayı da kendi lehlerine çevirmesini iyi başardılar. Zîra Horasan halkı, Hz Zeyd'in oğlu Yahya'nın da öldürülmesi üzerine üzüntülerinden gece ve gündüz ağlıyorlardı.

Bu durum Abbasiler için çok önemli fırsatlar sağladı. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Horasan'da harekete geçen Zeydiye, Abbasilere ve hareketlerine ortam hazırlamış oldular. Burada Zeydiler, sadece işin Zeydilik yönüyle değil, özellikle zalime karşı genel bir ayaklanma düşüncesinden hareket ettiler ve böylece Kitap ve Sünnet ışığında bu zulmü önlemenin yollarını aradılar. Bu amaçla da, Kitap ve Sünnete göre amel eden bir devlete ihtiyaç olduğunu anladılar. Çünkü bu devletin egemen olması halinde Kur'an ahkâmı uygulamaya konulacaktır.

Bu hareketin başında Ehli Beytten Rıza vardı. İşte Abbasiler bunu kendileri açısından çok iyi değerlendirdiler. Çünkü halkta, Zeyd'in ve oğlu Yahya'nın öldürülmesi sebebiyle bir kıyam arzusu ve isteği vardı. Bir taraftan halk, Emevilere karşı ayaklanmaya teşvik edilirken, Abbasiler bir taraftan da Horasan'daki harekete destek çıkıyorlardı.[2147]

KUZEY AFRİKA'DA BERBERÎ ÇIKIŞLARI

Hicri 116 (734 M) yılında Afrika Emiri Ubeydullah b. Habhab, zulüm ve şiddetini Müslüman halk üzerinde iyice artırmaya başlamıştı. Halk, idarecilerin uygulamalarıyla İslâmî uygulamalar arasında büyük çelişkiler olduğunu görüyordu. Haricîlik hareketinin Afrika ve Mağrip'te baş göstermesiyle birlikte artık, bu gibi akımlardan yararlanarak başkaldırma yoluna gidenler olmaya başladı.

Haricîler, Haricîlik esaslarını yaymak için açıkça propagandalarını sürdürüyorlardı. Dıştan bakıldığında hak gibi gözüktüğü halde, içten tamamen büyük bir Batınîlik fitnesini taşıyorlardı. Yani kuzu postuna bürünmüş kurtlar durumunda idiler. Örneğin Müslümanlar arasında eşitliğe riayet, zalim idarecilere karşı kıyam etmek gibi görünürde çok meşru olan bu istekler aslında içinde büyük kötülükleri barındıran tehlikeli bir akımdı. Bu hareketin Berberîler üzerinde etkisi görülmeye başladı, halktan birçokları Haricîlerin çok mâsum gösterdikleri düşüncelerine olumlu yanıt veriyorlardı.

2147 Naci Hasan, Sevratu Zeyd b. Ali, s. 1126–137–139; Tarihu't-Taberi; Sallabi, Asrud-Devleteyn el- Emeviyyeti vel-Abbasiyye, s. 51

Ancak Haricîler, önceleri açıktan olarak devlete ve idarecilere isyan için halkı dâvet etmiyorlardı. Yalnız ne zaman ki açık olarak dâvalarını açıklayamaz ve anlatamaz duruma düştüler, seslerini halifeye duyuramaz oldular. O zaman uygulamaları gereken metotları harekete geçirdiler. Nitekim Taberi diyor ki: "Afrika Berberileri, Hişam b. Abdülmelik'i en çok dinleyen ve en fazla itaatkâr olan bir toplum idiler ve bu durumlarını Hişam dönemine dek devam ettirdiler. Ancak ne zaman ki Irak bölgesi propagandacıları devreye girdiler, artık bundan böyle onlara danışır oldular. Böylece daha önceki birliklerini sarstılar ve bölünmelerini sağladılar. Bölünme sebepleri ise şöyleydi. Berberîler heva ve heveslerine göre hareket edenleri ret ediyorlar ve onları başlarında görmek istemiyorlardı ve "İdarecilerin yaptıkları yüzünden biz imamlara karşı koyacak değiliz. Biz bundan dolayı onlara karşı bir davranış içine de girecek değiliz" diyorlardı.

Buna karşılık diğerleri de diyorlardı ki: "Bu valiler ve idareciler, bu yaptıklarını kendi adlarına ve kendi başlarına yapıyor değiller. Onlara bunu yaptırtanlar sizin imamlarımız dediklerinizdir." Onlar da, "Biz onları imtihandan geçirmeden kabul edecek değiliz" diyorlardı.[2148]

Safariye grubunun lideri Meysere elMuzafferi, beraberinde on küsur kişi olduğu halde, Hişam ile görüşmek için yola çıktılar. Hişam'a geldiklerinde, görüşme talebinde bulundular, fakat kendilerine bu konuda zorluk çıkarıldı. Hişam ile görüşme imkânını bulamayan heyet, Hişam'ın yardımcısı Abraş'a gittiler ve ondan Hişam b. Abdülmelik ile kendileri arasında aracılık etmesini istediler. Bu arada idarecileri tarafından zulüm gördüklerini, Müslüman olmalarına rağmen en değerli mal varlıklarına el konulduğunu, hatta en güzel kızlarının bile cariye olarak alınmak istendiğini anlattılar bu ve benzeri şikâyetlerini ilettiler. Fakat istedikleri neticeyi alamayınca, yol ihtiyaçlarının da bitmesi üzerine Afrika'ya geri döndüler.

Dönüşlerinde Hişam'ın valisine karşı koyarak, onun Afrika valisini öldürdüler ve Afrika'yı da istila ettiler. Bu olaydan sonra artık Afrika ve Mağrip'te ayaklanmalar baş gösterdi, giderek ayaklanma hareketleri birbirini izler oldu.

Bu olay ilk defa H.122 (739 M) yılında cereyan etti İbaziye hareketi ve Saferiler hareketi gibi hareketler Kayravan'daki hükümete karşı isyan bayrağını çekmiş oldular. Bundan böyle Halife, doğuda olup biten bu ayaklanmalara önem vermeye başladı ve önlemeye gayret etti. Bu nenle halife, bölgeye peşpeşe durmadan asker gönderiyordu.

Bu durum 122–156 (739772 M) yılları arasında devam etti. Bu zaman zarfında 375 defa olaylar sebebiyle ayaklanmaları bastırmak için harekete geçilmiş, bu arada

2148 Sallabi, Asrud-Devleteyn el-Emeviyyeti vel-Abbasiyye, s. 51

binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Bu türden harekâta ilim adamları, vaizler katılmış, nitekim Ömer b. Abdülaziz'in komutasında, Haricîlerin isyanını bastırmak maksadıyla Hanzala b. Safvan'dan yardım istenmişti. Bu savaşlar yaklaşık olarak 30 yıl kadar devam etmiştir. Bu arada, Haricîler Kayravan bölgesini iki defa bir süre istila etmişlerdir. Nitekim Saferiler de H.140 (757 M) yılında bir yıl iki ay kadar bölgeyi ellerine geçirmişlerdir. Hatta hayvanlarını mescitlere, camilere bağlamışlar, buraları ahır olarak kullanmışlardır. Orada bulunan tüm Kureyşlileri öldürmüşler, halkını da işkenceye tâbi tutmuşlardır. Bunlardan sonra da İbaziler bölgeyi ele geçirmişler ve bunlar da iki yıl süre ile bölgeyi ellerinde tutmuşlardır.[2149]

Afrika bölgesinde olan bitenlerin durumundan Hişam haberdar olunca, bölgeye Gülsüm b. İyaz el-Kuşeyri'yi, H.123 (740 M) senesinde Cemadilahire ayında gö- rev- lendirir. Gülsüm b. İyaz, Hişam tarafından 12 bin askeri güç ile yola çıkarır. Bu orduya ayrıca Mısırlılar, Burkalar ve Trabluslular da katılırlar.

Gülsüm b. İyaz, Kuzey Afrika tarafına ağırlık verdi ve Saferilerden oluşan Haricî ileri gelenleriyle Tanca yakınlarında Meysere komutasında karşılaştı. Meysere, Berberilerden oluşan büyük bir kuvvetle gelmişti. Bu amaçla hayatını ortaya koymuşlardı, Meysere, ölümüne savaşıyordu. Nihayet Gülsüm öldürüldü, ordusu dağıldı. Böylece Haricîlerin gücü artmış oldu. Haricîler böylece Afrika'nın doğu bölgelerinde halifelerin egemenliğine son verdiler.[2150]

Hişam b. Abdülmelik döneminde böylece Emevilerle Kuzey Afrika'yı ellerine geçiren Haricîler arasında savaşlar devam etti. Bu merhalede Emevilerin en tanınmış valileri, Gülsüm b. İyaz ve Hanzala b. Safvan gibi isimlerdi. Ki Afrika ve Mağrip bölge valilikleri H.124 (741 M) yıllarında bunlardan sorulurdu.

Bunlar, Afrika ve Mağrip bölgelerinde Saferilerden olan Haricîlerle savaştılar. Çünkü Haricîler Ehli Sünnetin mallarının yağmalanmasını helâl sayıyorlar. Kadınlarını hayatta bırakıp erkeklerini de öldürüyorlardı. Bu olay, H.124 (741 M) senesinde Karen savaşında olmuştu. Anlatılanlara göre bu savaşta 170 bin kişiden fazla insan öldürülmüştür. Ancak bu, oldukça abartılmış bir rakamdır.

Bu savaş, tarihteki en acımasız ve en kanlı savaşlardandır. Nihayet zafer rüzgârı Emevî Devletinden yana esmeye başladı. Haricîler hezimete uğratıldı. Havara Berberilerinden olan Abdulvahid b. Yezid öldürüldü. Rasa ve Ukaşe esir alındılar.[2151]

Mısır Fakihi olan Leys b. Sa'd, bu savaşla ilgili haberi aldığında, "Bedir savaşından sonra ölüp de şehit olmak istediğim savaş, Karen savaşıdır" demiştir.

2149 Asru Hişam b. Abdülmelik, s. 181; Tarihu't-Taberi; Medresetu'l Hadis Fi'l-Kayravan, 1/56–61
2150 Tarihul Fethil Arabî, s. 161
2151 Tarihul Fethil Arabî, s. 161–166; Sallabi, Asrud-Devleteyn el-Emeviyyeti vel-Abbasiyye, s. 58

Hişam'a da bu zaferle ilgili haber, H.125 (742 M) yılı başlarında ulaşır. Bu esnada Hişam hasta yatağında bulunuyordu. Hişam döneminde Haricîlere yönelik olarak çok savaşlar yapıldı.

Haris b. Süreyc, Horasan bölgesindeki ayaklanmalarla ilgileniyordu. Fakat istediği hedeflere ulaşamamıştır. Suğd ise Maveraünnehir bölgesi ayaklanmalarıyla ilgileniyordu. Bazı idarecilerin kötü idareleri yüzünden Mısır'da da küçük çapta da olsa ayaklanmalar başgöstermiştir. Bu konularda detaylı bilgi edinmek isteyen Hişam b. Abdülmelik dönemiyle ilgili bölüme baksın.[2152]

Bütün bu ayaklanmaların yegâne sebebi, halife Hişam b. Abdülmelik'in, Ömer b. Abdülaziz'in uygulamalarını terk etmesidir. Çünkü Ömer b. Abdülaziz, hem kendisi âdil idi, hem de çevresindeki valilerine ve görevlilerine âdil olmalarını emrederdi ve onlar da gereğini yaparlardı.

Eğer Hişam ve ondan sonra gelen idareciler, Ömer b. Abdülaziz'in çizgisini devam ettirebilselerdi, ümmete büyük zararlar verilmez ve birçok can haksız yere öldürülmezdi.

2152 Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 205–235; el-Beyanu'l-Mağrib, 1/59

5. KONU

HİŞAM B. ABDULMELİK DÖNEMİNDE FETİHLER

Halife Velid döneminde yapılan fetihler gibi Hişam b. Abdülmelik döneminde çokça fetih yapılamamıştır. Birtakım savaşlar olmuş ise de çok az sayıda ilerleme kaydedilmiştir. Daha sonra Müslümanlar bulundukları eski bölgelerine ve sınırlarına yeniden çekilmişlerdir. Bazen de küçük çapta yerler ellerine geçirmişler veya birtakım kalelere el koymuşlardır. Yahut da Müslümanlarla daha önce yaptıkları antlaşmalarını bozan İslâm düşmanlarıyla ufak çapta savaşlar olmuştur. Müslümanların başına en büyük problem açan mesele cizye meselesi olmuştur. Bu nedenle yapılan savaşlar ve yeniden ikinci kez yapılan antlaşmalar...

BATI CEPHESİ

Rum (Bizans) Beldelerine Karşı Yapılan Savaşlar

Hişam b. Abdülmelik'in görevde bulunduğu sürece Bizans topraklarında savaşlar hep devam edip durdu. Yaz ve kış mevsimlerine göre ordu karada ve denizde savaşlarını devam ettiriyordu. Fakat bu topraklarda savaş sürdürülmesine rağmen, sınırlarda herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Sadece Rum toprakları üzerinde karışıklıklar meydana getiriliyor, sonra da askerler daha önceki yerlerine, kalelerine ve sınırlarına çekiliyorlardı. İslâm ordusunun kaleleri, yerleri genelde Toros Dağlarının yüksek tepeleri üzerinde ve Toros Dağlarının yüksek eteklerinde oluyordu. Bu savaşlarda görev alan en meşhur komutanları da şöylece sayabiliriz:

Mesleme b. Abdülmelik b. Mervan, Muaviye b. Hişam b. Abdülmelik, Abdullah Battal, Said b. Abdullah, İbrahim İbn Hişam, Velid b. Ka'ka elAbsi, Numan b. Yezid b. Abdülmelik, Mesleme b. Hişam İbn Abdülmelik.

Hicri 107 (725 M) yılında yazlık askerlerin komutasını elinde tutan Muaviye b. Hişam, bu dönemde savaş yapıyordu. Şam ordusunun başında ise Meymun b. Mihran vardı. Denizden Kıbrıs'a kadar olan alanı denetmekle görevliydi. Mesleme b. Abdülmelik, H.108 (726 M) yılında Kaysariye kentini (Kayseri'yi) ele geçirdi. Daha sonra buradan ayrılıp kendi sınır bölgesine çekildi. Said b. Hişam da H.111 (729 M) senesinde, Rum topraklarında gerekli kargaşalıkların çıkarılması sırasında

Kayseri'ye ulaştı. Abdullah Battal Kostantin'i ve ordusunu hezimete uğratarak onu esir aldı. Süleyman b. Hişam da ikinci defa Kayseri'ye kentine ulaştı ve H.113 (731 M) yılında burada Muaviye b. Hişam'ı Maraş bölgesinde murabıt olarak bıraktı. Zaten bundan bir yıl öncesinde de Harşane kalesi fethedilmişti.[2153]

Deniz Savaşları

Bu esnada Akdeniz'de de mevcut adalarda deniz savaşları devam ediyordu. En önemli deniz savaş komutanları da şu isimlerden oluşuyordu: Abdullah b. Ukbe b. Nafi, Abdullah b. Ebu Meryem, Meymun b. Mihran.

Afrika Emiri H.121 (738 M) yılında Sıkıliye adasında savaştı. Bu sırada ordu komutanı Habib b. Ebu Ubeyde b. Nafi idi. Ki bu komutan Sarakosta kentini fethetmişti. Nitekim Afrika Emiri Ubeydullah Habhab de Sardunya adasında H.117 (735 M) senesinde savaştı.

Şehitler Meydan (Balatuş-Şüheda-Buvatiye) Savaşı

Abdurrahman el-Gafiki ikinci defa Endülüs'e gitti. Abdurrahman Gafiki, İslâm'ın sayılı ve az rastlanan askeri komutanlarından idi. Abdurrahman Gafiki, takvasıyla, salahıyla ve güçlü iman sahibi olmakla tanınmıştı. O, şöyle derdi: "Eğer gök ile yer bitişik olsaydı, mutlaka Allah oradan takva sahipleri için bir çıkış yeri yaratırdı."

Abdurrahman el-Gafiki'nin ordusu, H.114 (732 M) yılı başlarında Burine dağlarında konuşlanmıştı. Yaklaşık yetmiş bin Müslüman'dan oluşan bir orduydu. Abdurrahman, ordusunu Banblona'da hazırladıktan sonra Arel kentini önce ele geçirdi, sonra da Bordu (Buzdal) kentini fethetti. Abdurrahman Gafiki çok parlak bir zafer elde etmişti. Abdurrahman Gafiki, başarısını Dok Odo'ya karşı elde etmişti. Dok Odo hezimete uğrayınca, çık hızlı bir şekilde hemen Şarl Marten'e sığında ve ondan yardım istedi. Özellikle de Abdurrahman Gafiki, Fransa'nın güneyinden yarısını tamamen batıdan doğuya doğru ele geçirince Dok Odu, Şarl'dan yardım istemeye koşmuştu.

İslâm ordusu, yedi yıl zarfında ikinci bir defa daha Paris kapılarına dayanmıştı. Abdurrahman burada Buvatiye'yi istila etti. Bu durum karşısında Şarl Marten, Frenk devletine karşı Müslümanların ikinci defa ayak basacağını kavramıştı. Bu nedenle Dok Oto ile geçici de olsa bir antlaşma imzalayarak her ikisi de ortak düşman kabul ettikleri Müslümanlara karşı hareket etmeye karar verdiler. En büyük çarpışma ve kapışma İslâm ordusu ile Frenk ordusu arasında H.114 (732 M) senesinde, Buvatiye'nin kuzeyine düşen ovada meydana gelmişti. Bu savaş Batılı kaynaklarda Buvatiye savaşı diye geçerken Arap ve İslâmî kaynaklarda Balatuşşüheda

2153 et-Tarihu'l-İslami, 4/273–340; el-Kamil Fi't-Tarih, 3/318 ve 3/328

savaşı (şehitler meydan savaşı) diye geçer. Bu ordunun başında da bizzat Abdurrahman el-Gafiki'nin kendisi vardı, fakat bu savaş yenilgiyle ve büyük şehitler verilerek sona erdi.[2154]

Ordunun hezimete uğrama nedenleri: Tarihçilerin yazdıklarına göre, en etkin sebebin, İslâm ordusunun merkezden oldukça uzak mesafelere uzamış olmasıdır. Çünkü Dımaşk'taki hilafet merkeziyle ordunun irtibatı kesilmişti. Bu nedenle gerektiği anda yardım ulaşması mümkün değildi. İşin gerçeği ise bunun herhangi bir önemi yoktur. Çünkü başlangıçta Müslümanlar zaferi kazanmış gibiydiler. Ancak Düşman Müslümanlarla doğrudan temas fırsatını bulunca, onların zayıf bir noktasından Müslümanları vurmayı başardılar.

Kimi tarihçiler, Müslümanların bu bölgede kaybetmelerinin sebebi olarak, o sırada Araplarla Berberîler arasındaki savaştan dolayı bu bölgeye istenilen miktarda asker gönderilmemesini göstermişlerdir. Doğal olarak bunun da göz ardı edilmemesi icap eder.[2155]

Esasen en önemli başarısızlık sebebi, Müslümanların ele geçirdikleri yerlerde ganimet paylaşımı konusunda anlaşamamalarıdır. Kaynakların ittifakla belirttiklerine göre, İslâm ordusu, beraberinde ganimet olarak ele geçirdikleri varlıkları taşımışlardır. Bu nedenle askerlerin aklı fikri elde edilen bu ganimetlerde bulunuyordu. Hatta öyle ki, onlar bu ganimetleri Luvar nehrine kadar taşımışlardı. Oysa Müslümanlar yanlarındaki ganimetleri güneyden Endülüs'e sevk etselerdi, bundan emin olabilirlerdi. Dolayısıyla düşmanla savaşmak için ayrıca ganimetleri kurtarma endişesi de olmayacaktı. Fakat onlar, düşmandan daha çok, ganimetleri koruma telaşına düştüler.

İşte Müslüman ordusunun asıl kaybetme ve bozguna uğrama sebebi budur. Çünkü düşmanları, Müslümanların bu zaaf noktalarını çok iyi yakalamışlardı ve nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini de biliyorlardı.[2156]

Buvatiye (Balatuş-şüheda) savaşı, Teşrinievvel (Ekim) ayının ortalarında Miladi 732 senesinde başlamıştı ki bu, Hicri 114 senesi Şaban ayının sonlarına denk geliyordu. Kaynakların belirttiğine göre başlangıçta savaş Müslümanlar lehine devam ediyordu. Fakat daha sonraları, Frenklere ait bir grup asker, Müslümanları arkadan çevirdi. Burada ise ganimetler bulunuyordu. Askerlerin birçoğunu ganimetlerin düşman eline geçeceği endişesi sardı. Bu nedenle askerlerin bir kısmı geriye dönerek ganimetleri kollama ve kurtarma derdine düştüler.

2154 el-Futuhul-İslami Abral Usur, s. 186; el-Kamil Fi't-Tarih, Avamilu'n-Nasri vel-Hezimeti Abra Tarihina el-İslami, s. 107; ed-Devletu'l-Emeviyye Devletul-Fütuhat, s. 65

2155 Avamilun-Nasri ve'l-Hezimeti Abra Tarihina el-İslami, s. 108

2156 Avamilun-Nasri ve'l-Hezimeti Abra Tarihina el-İslami, s. 108; Fecrul Endülüs

İşte bu noktadan itibaren Müslüman saflarında çözülmeler, başladı ve Frenk askerleri de bu noktalardan sızmaya başladılar. Artık çok çetin ve kanlı bir savaş ortaya çıkmıştı. Müslüman ordusu ne yapacağını şaşırmış haldeydi. Abdurrahman Gafiki ordusuna ve askerlerine hâkim olmak ve yine eski düzene sokmak istemiş ise de bunda başarılı olamamıştır. Nihayet Abdurrahman Gafiki'ye bir ok isabet eder ve bu onun hayatının sonu olur.

İşte bu, hezimetin başlangıcı oldu. Artık bundan böyle düşmanlar dört bir taraftan Müslümanların üzerine abanıyorlardı. Nihayet savaş gece vaktine kadar sürdü. İslâm askerleri gece karanlığından da yararlanarak, hızlı bir şekilde güneye doğru çekilip kaçmaya başladılar. Bu olay 20 Ekim 732 yılında oluyordu ki bu, 114 Hicri yılı Ramazan ayı başlarıydı.[2157]

Bu savaşın sonuçları: Bu savaş sonuç itibariyle tarihi akış içerisinde büyük değişikliklerin sebebi oldu. Ancak bu hezimet Fransa'ya karşı bir daha harekete girişmenin önüne geçmedi. Ancak sadece bu hezimet bile, Müslümanları o noktada durmalarına bir engel oluşturmadı. Kaldı ki daha sonraları defalarca fetih ve zafer hareketlerine girişmişlerdi. Müslümanlar Fransa'dan çekildikten sonra, artık tamamen onları egemenlikleri altına almak için girişimde bulunmamışlardır. Eğer tamamen onları egemenlikleri altına alabilselerdi, onların o ortaçağ karanlığı çok daha erkenden son bulurdu. Endülüs'te olduğu gibi İslâm'ın zenginliğinden ve uygarlık alanındaki gelişmeklerinden yararlanırlardı.

Buna da fazla şaşırmamak gerekir. Çünkü birçok Batılı yazar İslâm'ın parlaklığını görmüş, uygarlığına tanıklık etmişlerdi. Çünkü İslâm her nereye girmişse oraya bir uygarlık getirmiştir. Yazarlar, şehitler meydan savaşını, Avrupa'da büyük bir felaket olarak, acılı bir darbe kabul ediyorlar. Çünkü bunu, İslâm'ın o uygarlığına ve insanlık onuruna vurulmuş bir leke olarak yorumlamaktadırlar.

DOĞU CEPHESİ

Ermenistan

Hişam b. Abdülmelik döneminde en çok savaş yapılan yerlerden birisi de Ermenistan ile Lan beldeleridir. Bu bölgede şöhret bulan komutanlar ise Haccac b. Abdülmelik, Cerrah b. Abdullah elHikemi, Mesleme b. Abdülmelik, Eşres b. Abdullah esSülemi, Haris b. Amr etTai, İshak b. Müslim elUkayli ve Mervan b. Muhammed gibi isimlerden oluşmaktaydı.

Haccac b. Abdülmelik, Lan bölgesinde savaştı. Nihayet bölge halkı, Müslümanlara

2157 Avamilun-Nasri ve'l-Hezimeti Abra Tarihina el-İslami, s. 109

cizye vermek şartıyla Haccac ile barış antlaşması imzaladılar. Fakat buna rağmen anlaşmalarında durmadılar ve antlaşmayı bozdular. Bunun üzerine Mesleme b. Abdülmelik, Babulebvab cihetinden bölgeye saldırıya geçti ve H.110 (728 M) yılında bunları dağıttı.

Türkler Azerbaycan'a yürüdüler. Haris b. Amr, H.112 (730 M) yılında bunların üzerine yürüdü ve onlarla karşılaşıp hepsini bozguna uğrattı. Bu defa Lan bölgesi cihetinden harekete geçtiler. Bunları da Cerrah b. Abdullah elHikemi, yanında bulunan Şam ve Azerbaycan ordusu ile birlikte aynı yıl karşılarına çıktı. Ancak Cerrah b. Abdullah ve beraberindekiler Erdebil'de şehit düştüler. Türkler Erdebil kentini ele geçirdiler.

Bu defa Hişam b. Abdülmelik kardeşi Mesleme'yi, soğuk bir kış mevsiminde, kar, tipi ve yağmur fırtınası altında onların peşi sıra gönderdi. Nihayet Babulebvab'ı geçtiler. Mesleme, Haris b. Amr etTai'yi burada yerine görevlendirdi. Mesleme ertesi yıl, H.113 (731 M) yılında tekrar onlara döndü. Ordusu onların topraklarına dağıttı ve kimini öldürdü, kimiini de esir aldılar. Nitekim ölenler arasında Türk Hakan'ın oğlu da vardı. Hakan bundan çok etkilendi, oğlunun başına gelenlerden ötürü üzüldü. Bunun için Mesleme üzerine harekete geçti. Ancak H.114 (732 M) senesinde yenildi. Mesleme de Babulebvab'tan ayrıldı. Türkler yeniden verdikleri sözlerini bozdular. Bu defa üzerlerine Mervan b. Muhammed H.117 (735 M) senesinde gönderildi. Cizye vermek kaydıyla barış yaptılar, fakat pek geçmeden yine ahitlerini bozdular.

Bunun üzerine H.120 (737 M) senesinde İshak b. Müslim elUkayli ve Mervan b. Muhammed üzerlerine gönderildi. Bunlar Serir beldelerini fethettiler, boyun eğdirdiler ve cizye vermeyi kabul ettiler. Bu olay H.121 (738 M) yılında gerçekleşmişti. Rum ve Türk beldelerini fetheden Mesleme b. Abdülmelik aynı yıl içerisinde vefat etti.[2158]

Maveraünnehir Bölgeleri

Bu bölgelerde de savaş kesintisiz devam etti. En tanınmış komutanlar Esed b. Abdullah el-Kasri, Müslim b. Said, Cüneyd b. Abdurrahman, Said b. Amr elHarsi ve Nasr b. Seyyar gibi isimlerden oluşmaktaydı.

Sind Beldeleri

Hilafet görevi Hişam b. Abdülmelik b Mervan'a geçince, Sind bölgesinde cihad hareketi biraz canlandı. Bu bölgede belirlenen bazı noktalara ve Hindistan'a komşu bazı kentlere yönelik olarak savaş sürdürüldü. Çünkü Sind bölgesinde istikrarsızlık hâkimdi. Bu bölgede isim yapmış olan komutanlardan biri Cüneyd b. Abdurrahman

2158 et-Tarihu'l-İslami, 4/276

el-Murri idi. Bu zat, Sind beldelerine ve Hindistan beldelerinden olan Kacarat bölgesine boyun eğdirmek istedi. Çok hızlı bir şekilde harekete geçti, başarılı bir çıkarma yaptı. Böylece Sind beldelerinde yeniden huzur ve güven sağlanmış oldu. Bu olay, H.107 (725 Miladi) senesinde gerçekleşmişti.

Cüneyd b. Abdurrahman'ın Horasan bölgesine geçmesinden sonra Sind bölgesi Emirliğine H.111 (729 M) yılında Temim İbn Zeyd el-Atbi getirildi. Ancak Cüneyd bölgeyi gerektiği gibi yönetemeyince bölgede huzursuzluklar başladı, Sind halkı ile Araplar arasında fitne oluştu. Nihayet bölgede iç savaş çıkmaya ramak kala, Temim bölge denetimini Irak'a bırakmak amacıyla yola çıktı, ancak yolda iken vefat etti. Göreve H.112 (730 M) yılında Temim yerine Halid b. Abdullah el-Kasri tarafından el-Hakem b. Avane el-Kelbi tayin edildi. Bu komutan cihad ruhunu hayata geçirdi ve Sind bölgesinde güzel bir idare sergiledi.

Bunun başarı sebeplerinden biri, Amr b. Muhammed b. Kasım esSakafi'yi tercih etmesindendi. Çünkü ordunun idaresi buna bırakılmıştı. Amr da ordusu ile birlikte fitne ateşini söndürmek için harekete geçti ve hareketinde de zaferle döndü. Artık Sind bölgesinde istikrar yerine gelmişti. Bölge halkı, Hakem'in idaresine bırakıldı. Hakem, Sind emirliğinde H.122 (739 M) yılına kadar bölge Emirliğini devam ettirdi. Çünkü bölgedeki fitne hareketini bastırmak için Sind bölgesine gelmişti. Gelişinde kendisine Amr b. Muhammed b. Kasım Sakafi de katılmıştı. Kendisi zaten elMansura kentinin valisi olarak onun valilerinden biriydi. Bu bölge, herhangi bir düşman saldırı halinde Müslümanların kalesi ve sığınağı konumunda bir kent idi.

Burada söylemek gerekir ki, Emeviler dönemindeki fetihler, İslâm Devleti içinde problemler azaldığı zaman canlılık kazanmıştır. Müslümanlar cihad ve fetihlerle meşgul bulundukları zamanlarda içeride de problemler o nispette düşük oluyordu. Ne zaman cihad hareketi durdurulmuşsa o dönemlerde fitneler ortaya çıkmış ve iç sarsıntılar baş göstermiştir.

Muaviye dönemi, fetihler bakımından en parlak dönem sayılmaktadır, Nitekim Velid b. Abdülmelik döneminde ise Emevî döneminin altın çağını yaşamıştır. Çünkü bu dönemde Sind, Endülüs ve Maveraünnehir gibi yeni bölgeler İslâm topraklarına katılmıştır.

Muaviye döneminde, kendisinden önceki dönemlerle, kendi zamanı ve sonrası kıyaslandığında, hiçbir zaman bu kadar geniş mânada ve geniş çapta bir fethin gerçekleşmediğini görebiliriz. Bundan sadece Raşit Halifeler döneminde olanları dışta tutabiliriz. Ya da sonraki dönemlerde Osmanlı dönemini buna ekleyebiliriz. İşte bu üç dönem, fetihler ve İslâm topraklarının sınırlarının uzayıp gittiği temel dönemler olmaktadırlar.[2159]

2159 Humeydi, et-Tarihu'l-İslami, 13/173; el-Kamil Fi't-Tarih, 3/315; Tarihu Halife, s. 354; el-Futuh el-İslamiyye Abral Usur, s. 18

FETİHLERDEN ÇIKAN DERSLER VE İBRETLER

Kadınların Savaşta Yer Almaları

Hicri 123 (740 M) yılında yirmi bin Rum Müslümanlar aleyhinde harekete geçtiler ve Maltıya (Malatya) bölgesinde konuşlandılar. Bölge halkı, bunlara karşı giriş kapılarını kapattılar ve kadınlar başlarında sarıklarla Rumlara karşı surlar üzerinden savaşmaya başladılar. Elçilerini, yardım istemek amacıyla Rasafe'de bulunan Hişam b. Abdülmelik'e gönderdiler. Hişam da buraya yönlendirdi. Daha sonra Rumların bölgeden uzaklaştırıldıkları ve sürüldükleri haberi kendisine ulaştı. Ancak bizzat Hişam'ın kendisi de bu savaşa katıldı, orduya komuta etti, sonunda bölgeyi garantiye aldı.[2160]

Komutanların Ve Askerlerin Şehit Olma İstekleri

Hişam b. Abdülmelik döneminde İslâm ordusunun tanınmış komutanlarından bazıları, örneğin Ermenistan bölgesi valisi de olan Cerrah b. Abdullah elHikemi, H.112 (730 M) senesinde şehit düştü. Sur b. Hür elTemimi aynı yıl içerisinde Horasan bölgesinde şehit düştü. Ukbe b. Suhaym elKelbi Horasan'ın güneyinde H.107 (725 M) yılında şehit oldu. Daha sonra Abdurrahman Gafiki aynı cephede, Buvatiye savaşında Tor şehrinde H.114 (732 M) senesinde şehit oldu.

Bütün bu cihad hareketinin ne kadar geniş bir alanda sürdürüldüğü görülmektedir. Bu cihadlarda ordu komutanları olsun, emrindeki askerleri olsun, hayatlarını ortaya koymaktan hiç kaçınmamışlardır. Biri şehit düşünce derhal ötekisi hemen onun yerine geçiyor ve hedeflerine ulaşmak için asla geri çekilmiyorlardı. Hişam gerek komutanlarına karşı olsun ve gerekse emrinde bulunan orduya karşı olsun çok müşfik olarak davranırdı. Ne zaman komutanlarından birinin şehit düştüğü haberini alsa, yüreği dağlanırdı.

Nitekim Cerrah b. Abdullah şehit düşünce, Hişam, sayılı komutanlarından biri olan Said b. Amr elHaraşi'yi çağırır ve ona der ki: "Öğrendiğim kadarıyla Cerrah, müşriklere yaklaşamamış." Said b. Amr da çok güvenilir bir ifadeyle, "Ey Emirü'lmüminin! Asla böyle bir şey olamaz. Çünkü Cerrah Rabbini çok iyi bilir, düşmana meydan bırakmaz, fakat o, şehit edilmiştir" der.

Komutanlar bu örneği verdiklerinde, artık askerler bunun karşısında geri durmazlar ve şehit olmayı isteyerek öne atılırlar. Nitekim Ebu Damre enNadr b. Raşid elAbdi adında biri, hanımının yanına gider. Bu sırada herkes Maveraünnehir bölgesindeki bir savaştadır. Ebu Damre hanımına, "Ebu Damre kanlar içerisinde sana gelirse ne yaparsın" deyince, hemen üzerindekini ikiye bölerek feryadı basar. Bunun üzerine kocası hanımına, "Şu sana yeter: Eğer tüm kadınlar bana yönelseler,

2160 ed-Devletu vel-Muctema Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 105

ben, hurileri özlediğimden hepsine karşı çıkarak onlara yönelirim" der. Hemen geri döner ve nihayet şehit düşene dek savaşır.[2161]

Hişam, Askeri Konularda "Şûra"ya Önem Verirdi

Hişam b. Abdülmelik askeri konularda hep "şûra"ya ve istişareye göre hareket ederdi. Ancak Cerrah b. Abdullah elHikemi adındaki komutanı ile beraberindekilerin Hazarlılar tarafından şehit düşmesi üzerine, bundan böyle Hişam danışmanlarıyla, vezirleriyle ve özel adamlarıyla, Cerrah ve arkadaşlarının başına gelenler konusunda istişareye başladı. Kendisine danışılan herkes kendi alanında ve sahasıyla ilgili bilgi ve becerilerini, görüşlerini ortaya koydu. Onların ne diyeceklerini dinledi, bu musibet yüzünden ne yapılması gerektiği konusunda görüşlerini aldı. Hazar halkına karşı, Cerrah'ın yerine atanacak olan valinin nasıl birisi olması gerektiğini görüştü. Savaşlarla ilgili alınması gereken tedbirlerin, yürütülecek olan yolların, stratejilerin nasıl olması gerektiğini ve benzeri konuları görüşüp danıştı. Böylece göreve alınacakların ortaya konulan esaslar üzerinde hareket etmeleri üzerinde duruldu.

Horasan bölgesi ile alakalı ve savaş konusundaki görüşlerini Mücşir b. Müzahim es-Sülemi ortaya koydu. Buna göre herkes kendi sancağında kalacak ve buna göre yapılması gerekenler yapılacaktı. Bu konuda en kabul gören görüş bu oldu. Nitekim Abdurrahman b. Subh el-Harki de savaş konusunda görüşlerini ortaya koyduğu zaman, kimse onun gibi bir görüş ortaya seremezdi.

Abdullah b. Habib el-Hicri, Savaş konusunda Tabya meselelerinde kendisine danışılan bir kimse olarak, bu da "şûra" meclisinde görüşlerini olduğu gibi ortaya koymaktan geri durmadı. Bir de Mevalilerden de gerçekten görüş sahibi olan, ilim adamları ve savaş deneyimleri bulunan kimseler de vardı. Komutanlar özellikle savaşta ve askeri konularda bu kimselerden çok fazla yararlanıyorlardı.[2162]

Hişam B. Abdülmelik Döneminde Ajanların Devreye Sokulması

Hişam, göreve gelir gelmez askeri konularda olsun, başka konularda olsun, devlet hizmetiyle ilgili her alanda casusular kullandı ve istihbarat toplamak için ajanlara önem verdi. İster dış düşmanlarla ilgili olsun, ister içerdeki çalkantılarla alakalı bulunsun, her alanda ajanları vardı.

Hişam posta ve yol hizmetlerine de önem verirdi. Bu nedenle kurmuş olduğu merkezi bir teşkilat ile vilayetler arası haberleşmeyi, valiler, komutanlar ve belli merkezlerdeki önemli mevkilerde bulunan adamlarıyla olan haberleşmeyi sağlamak için her türlü tedbiri alıyordu.

Özellikle askeri mânada bir yardım çağrısı olduğunda, anında oraya ulaşmak için bu türden bir hizmete ihtiyaç vardı. Çünkü önemli komutanlardan Cerrah b.

2161 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/330–333; el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 1/285
2162 Tarihu't-Taberi; el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 1/285

Abdullah elHikemi'nin şehit düşmesi üzerine, halife Hişam b. Abdülmelik, Said b. Amr el-Haraşi'yi çağırttı ve onu o bölge komutanlığına tayin etti. Daha sonra Hişam, el-Haraşi'den görüşünü sordu, el-Haraşi de şunları söyledi: "Siz beni, posta atlarından kırk atlı ile göndereceksiniz, sonra peşimden her gün olmak üzere aynı şekilde kırk posta atı üzerinde kırk adam bana göndereceksiniz. Bundan sonra da bölge askeri komutanların bir genelge gönderip bana yardım etmelerini yazacaksınız" dedi.

Halife Hişam da denilenleri yerine getirdi. Hişam b. Abdülmelik'in komutanları da askerleri ile ilgili haberler edinmek ve bölgeler hakkında bilgi toplamak için casuslar kullanıyorlardı. Nitekim Horasan valisi olan Cüneyd b. Abdurrahman el-Murri, Türklerin Hakanına karşı savaşırken, onlar hakkında istihbarat toplamak için casuslar göndermiştir. Aynı zamanda askerleri arasına, birilerini gönderip onların mânevi duygularını ve morallerini öğrenmek için de bilgi toplamaya yönelmiştir. Gönderdiği adamına, "Safların arasına gir ve dolaş, halkın arasında gez, neler konuştuklarını ve ne yapmak istediklerini öğren, durumları nasıldır, bana ilet" diye de emir vermiştir.[2163]

Kara Sınırlarına Önem Verilmesi

Halife Hişam, askeri idare bakımından daha önceki Emevî halifelerinin uygulamaları nasıl idiyse, onların yolunu izledi. Sınır bölgelerine ve bu bölgelerin takviyesine önem verdi. İslâm Devleti sınırlarını korumaya devam etti. Bu amaçla yeni kaleler ve sığınma yerleri inşa etti, zayıf sınır bölgelerinde takviye güçlendirme yerleri hazırladı. Örneğin; Masisa bölgesinde Rabaz kalesini, yine Masisa bölgesine yakın yerde bulunan deniz sahilindeki Musakkab kalesini, Kutrugaş kalesini inşa ettiği gibi başkaca kalelerin inşasına da önem verdi. Bu kaleler murabıt askerleriyle doldurulmuştu. Sınır bölgelerindeki kale komutanları halife Hişam ile sürekli iletişim içerisinde bulunuyorlardı. Herhangi bir ihtiyaçları olunca hemen talepte bulunuyorlardı.

Bir örnek olması bakımından Mervan b. Muhammed Ermenistan bölgesi sınırında görevlendirildiğinde, her iki senede bir Hişam'a gelir, bölgenin ihtiyaçlarını bildirirdi. Bölgeyi tahkim için gerekli olan çalışmaların da yapılmasını istedikten sonra, posta yoluyla haberleşme sağlanması için de gereken hizmetlerin verilmesini sağlarlardı.[2164]

Deniz Sınırlarına Verilen Önem

Halife Hişam, sadece devletin kara sınırlarıyla değil, denize sahili olan bölge sı-

2163 Tarihu't-Taberi; el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 1/412–415; el-Ahbaru't-Tıval, s. 339–342
2164 Tarihu't-Taberi; el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 2/495; Tarihu't-Taberi

nırlarına da önem verirdi. Özellikle Şam sahilinde yeni birimlerin kurulmasını emrettiği gibi, gemi inşası için tersanenin Akka'dan Sur'a naklini de emretti. Bizanslılara karşı savaş yapılabilmesi için savaş gemileri ve liman inşasına da önem verdi. Böylece giriş ve çıkışların kolaylığını sağlamak istedi. Nitekim Afrika valisi Ubeydullah b. Habbab Tunus'ta tersane yapımı ile görevlendirildi. Çünkü İslâm Devletinin savaş gemileri ve donanması buradan savaş için yola çıkardı.

Yaz ve kış mevsimlerinde aralıksız olarak Hişam döneminde sahillerin korunabilmesi amacıyla donanma sürekli devriye halinde olurdu. Bu gibi donanma hizmetlerinde ün yapmış büyük komutanlar görev alırlardı. Örneğin; Muaviye b. Hişam b. Abdülmelik, Abdurrahman b. Muaviye b. Hadiç, Abdullah b. Ebu Meryem, Abdullah b. Ukbe b. Nafi elFehri ve kendilerini bu alanda kanıtlamış olan daha niceleri görevlendiriliyorlardı.[2165]

Hişam Döneminde Fethin Uygarlık Alanındaki Etkileri

Halife'nin askeri komutanları, ordu içerisinde bulunan ilim ve takva sahibi adamlarına serbestlik tanıyorlardı. Onlar da böylece küfür toplumlarını İslâm'a dâvet için çalışmalarını gittikleri toplum üzerinde sürdürüyorlardı. Doğal olarak bu gibi hizmetleri sürdürenler, aynı zamanda gittikleri toplumun dillerini bilme konusunda da birer uzman gibiydiler.

Askerler sürekli Kur'an okurlardı, savaş sırasında kendi aralarında birtakım şiirler okuyarak vakit geçirirlerdi. Bunun, onların canlı kalması üzerinde çok büyük etkisi görülüyordu. Zîra eski başarılarını dile getiren şiirlerin okunmasıyla ordunun morali yüksek tutuluyordu. Bu nedenle şairler eski kahramanlardan ve kahramanlıklarından söz eden şiirler okuyarak onları coşturuyorlardı. Örneğin Sabit b. Kutna'nın Müslümanların Türklere karşı, Semerkant saraylarının birinde kazandıkları başarıyı ifade eden kasideleri terennüm ediyorlardı.

Hişam döneminde sosyal ve ekonomik mânada da hizmetler sunuluyordu. Örneğin; Hişam'ın Musul valisi, bölgesinde kanallar ve nehirler açtırıyor, halkın su ihtiyacını karşılamaları için hizmet veriyordu.

Bunun sebebi, Vali, el-Mankuşa adıyla şöhret bulan sarayında ikamet ediyordu. Ki imaret sarayı bölgesiydi. Günün birinde vali, sarayından çevreyi gözetlerken, bir kadının omuzlarında kırba ile su taşıdığını görür. Kadın bir süre suyu omzunda taşıyor, sonra indirip bir müddet de dinleniyordu. Bunun sebebi sorulunca, adamları, valiye, bunun gebe bir kadın olduğunu, çok uzaklardan, tâ Dicle'den buraya içme suyu taşıdığını ve bunun da onu oldukça zor durumda bıraktığını söylediler.

2165 Tarihu't-Taberi; el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 2/551; Mucemu'l-Buldan, 2/62; Belazuri, Futuhu'l-Buldan, 1/140

Vali bu olaydan çok üzüldü. Hemen halife Hişam'a bir yazı yazarak, durumu aktardı ve suyun şehirden oldukça uzakta bulunduğunu belirtti. Hişam da, Musul valisine bir yazı göndererek halkı içme ve sulama ihtiyaçlarını karşılamaları için, kanal açmasını emretti.

Vali hemen işe girişti. Bu, oldukça uzun bir zaman aldı, çok kişi bu işte çalıştı, çok para harcandı. Nihayet kanalların işi bitince, bu defa halife, şehrin ortasından geçirilen kanalların farklı taraflarında kanaların rahatlıkla birbirlerine gidip gelmeleri ve ihtiyaçlarını karşılamaları için üzerine köprü kurulması emrini verdi. Bunun için de gerekenler yapıldı.

Mısır valisi de halife Hişam tarafından, Badiye halkı olan Kayslılardan oluşan bir kasaba oluşturması emrini verdi. Buraya Nasr oğullarından yüz aile, Amiroğullarından yüz aile, Hevazinlilerden yüz ve Selimoğullarından yüz aile olmak üzere buraya yerleştirmelerini emretti ve bunların çiftçilikle uğraşmalarını istedi. Kendilerine bir yardım olmak üzere de Öşür gelirlerinin onlar için harcanmasını söyledi.[2166]

Hişam zamanında, ekonomik ve sosyal alandaki yenilikler yanında uygarlık alanında da birçok hizmet verildi. Hişam'ın Kûfe'den sorumlu Irak valisi yollar, panayırlar ve pazaryerleri kurdu, her bir satıcı için ayrı yurtlar ve bölümler inşa etti. Buranın gelirlerini de orduya bıraktı. Buraya on binlerle sayılabilecek savaşçı asker gelip konuşlanıyordu.[2167]

HİŞAM'IN ÖLÜMÜ VE DEVLETİN YIKILMA DÖNEMİ

Hişam b. Abdülmelik H.125 (742 M yılında, bir çarşamba günü Rebiulahir ayında vefat etti. Hişam, H.105 (713 M) tarihinde göreve başlamıştır. Görevde kalış süresi, hicri yıl olarak 19 yıl, 7 ay ve beş gündür.[2168]

Hişam ölüm döşeğinde iken, çocuklarının çevresinde toplanıp ağlaştıklarını görür. Bunun üzerine onlara: "Hişam, dünyada sizin için çabalayıp durdu, siz de onun için ağlamakla çaba gösteriyorsunuz. Topladıklarını size terk edip gitti. Siz de ona kazanılmış olanı bırakıyorsunuz. Eğer Allah kendisini bağışlamazsa, Hişam'ın dönüşü ne büyük felaket olacak."

Ölüm Nedeni

Salim b. Ebul Ala anlatıyor, diyor ki: "Bir gün Hişam b. Abdülmelik üzüntülübir halde yanımıza geldi. Bu, onun yüzünden anlaşılıyordu. Üzerindeki elbiseleri sarkmış halde, hayvanının dizginini de salıvermişti. Nihayet kendine geldi, elbiseleri

2166 Tarihu't-Taberi, 7/512–516; Tarihul Mavsıl, s. 26–28; el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 2/884
2167 el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 2/784
2168 Tarihu't-Taberi, 8/72; el-Kamil Fi't-Tarih, 3/391; Asru Hişam b. Abdülmelik , s. 69–70; Tarihu Halife

topladı, hayvanının yularına sarıldı ve Rebi'a, "Bana Abraş'ı çağır" dedi. Abraş çağrıldı, o da benimle Abraş arasında yürüyordu. Abraş kendisine, "Ey Emirü'lmüminin! Sende beni üzen bir durum seziyorum" dedi. Hişam da, "Neymiş o?" diye sordu. Abraş da, "Sen, beni üzecek bir durumda çıkıp bana gelmişsin" der. Hişam da ona, "Yazık sana! Ben nasıl üzülmeyeyim ki! İlim ehli, benim ölmeme otuz üç gün kaldığını söylüyorlar" dedi.

Salim diyor ki: "Ben evime dönüp gittim, bir kâğıda, 'Emirü'lmüminin, ben şu kadar zaman sonra öleceğim, o, şu anda otuz üç günlük bir misafirdir' diye yazdım." Nihayet otuz üçüncü gece dolunca, bir de baktım, bir hizmetçi kapımı çalıyor ve bana, "Emirü'lmüminine gel, beraberinde anjinle ilgili ilaçlarını da getir" dedi.

Çünkü daha önce bir defa onları kullanmış ve kendine gelmişti. Ben de, hemen yanımda ilaçlarla birlikte evden ayrıldım. Bunlarla gargara yaptı, ağrıları şiddetliydi. Sonra biraz sakinleşti ve bana, "Salim! Şu anda biraz sakinleştim gibi. Artık sen evine dön, ilaçları da bana bırak" dedi.

Ben oradan ayrıldıktan bir saat geçmişti ki, bir de baktım ki ağıt sesleri duyulmaya başladı ve "Emirü'lmüminin, öldü" diyorlardı. Hişam ölünce hazinedar kapıları kilitledi. İçinde teneşir suyunu ısıtmak için bir kazan istediler, fakat bulamadılar, nihayet bir komşusundan ödünç olarak bir kazan aldılar ve suyunu onda ısıttılar.

Orada hazır bulunanlardan bazıları dediler ki; doğrusu bundan ders almak isteyenler için çok büyük bir ders vardır. Çünkü adam gripten vefat etti. Cenaze namazını oğlu Mesleme, İbn Kesir'e göre de Velid b. Yezid b. Abdülmelik kıldırmıştır.[2169]

Hişam b. Abdülmelik vefat ettiği sırada, İbn Kesir'e göre elli küsur yaşında bulunuyordu. Rasafe'de, H.125 (742 M) senesi Rebiulahir ayının bitimine altı gün kala bir Çarşamba günü vefat etmiştir. Gerçi vefat ettiğinde yaşı altmışın üzerinde idi, diyenler de vardır. Yüzüğünün kaşında, "Hüküm, Hâkim olan hüküm sahibinindir" diye yazılıydı.

Emevî Devleti İçin Sonun Başlangıcı

Hişam b. Abdülmelik'in vefatından sonra Ümeyyeoğullarının mülkü iyice sarsıldı. Gerçi Hişam'ın ölümünden sonra yedi yıl kadar daha devam etmişse de bu çöküşün önü alınamamıştır. Abbasiler harekete geçtiler ve onların varlıklarını ele geçirip mülklerine kondular. Ümeyyeoğullarından kimisini öldürdüler. Halifeliği de onlardan aldılar. Yakında bu konu, Allah'ın izniyle detaylı olarak ele alınacaktır.

2169 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/158–159; Tarihu't-Taberi, 8/37

ONBİRİNCİ BÖLÜM

EMEVİ DEVLETİNİN YIKILIŞI

1. KONU

VELİD B. YEZİD B. ABDULMELİK'İN HİLAFETİ

Bu zat, Velid b. Yezid b. Abdulmelik b. Mervan b. Hakem olup Dımaşklı Ebul Abbas diye anılır. Hicri 90/709m yılında dünyaya gelmiştir. Yaşının küçük olması bakımından babası onu hilafet makamına getirmemiş, onun yerine bu görevi kardeşi Hişam'a bırakmıştır. Ancak Hişam'dan sonra hilafet makamına getirilmek üzere Velid'i veliaht olarak tayin etmiştir.

Velid'in birçok lakapları bulunmaktadır. Bunlardan bazısı Baytar, Haliu Beni Mervan ve elFatik gibi lakaplardır. Annesi, Muhammed essakafiyye'nin kızı Ümmül Haccac'tır.

Velid'in özelliklerini elKütübi, elVefeyat kitabında ele almıştır. Veljd, cüsseli, buğday tenli, orta boylu biriydi.

İmam Süyuti de onun için Mervan b. Hafsa'dan rivayetle: "Velid, insanlar arasında en güzel biriydi, en şiddetli olanıydı" diye verirken bir başka yerde de Süyuti onun için "Velid, içkici, fasık, Allah'ın haramlarını çiğneyen biriydi" diyor.

Isami de diyor ki: "Edebiyat ve Fesahat bakımından Ümeyye oğulları içersinde en mükemmel olanıydı, lügat ve hadis konusunda en çok bilgi sahibiydi. Cömert ve faziletli biriydi. Ümeyye oğulları içerisinde onun kadar içkiye ve eğlenceye düşkün biri yoktu. Ondan zalimi ve haram çiğneyeni olmamıştı. Din ile ümmetin işleriyle hep alay ederdi."

Kimi kaynaklarda ise onun hayatı ve kötü yaşantısı hakkında çok aşırıya varan abartılı ifadelere yer verilmiştir. Kimi kaynaklarda ise, bu kötü özellikler ret ediliyor ve üzerinde ittifak olunan halife diye söz ediliyor.[2170]

VELİD'İN HİLAFET MAKAMINA GELMESİ

Velid, amcası Hişam daha hayatta iken ona karşı öfke doluydu. Bu nedenle ondan uzak kalmış ve elBeriyye denen yerde ikamet etmiştir. Nitekim amcası

2170 Tarihul Hulefa, s:250; Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:389–390; İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/168; Fevatul Vefeyat; el-Kamil Fittarih.

Hişam ölünceye kadar da onun olduğu yere gitmemiştir. İlgililer amcasının ölüm haberini ve halkın ona biatını bildirdiler.

Bunun için Velid ilk iş olarak yaptığı şey, Abbas b. Abdulmelik b. Mervan'ın Rasafe'ye dönmesi için yazı yazdırmasıydı. Ki burada Hişam'ın, çocuklarının, ailesinin ve emrinde çalışanlarının hak ve mallarının korunması isteniyordu. Sadece Mesleme'yi bunun dışında tutuyordu. Çünkü Mesleme, Velid'e yumuşak davranması için gidip babasıyla konu hakkında görüşme yapmıştı. Nihayet Abbas Rasafe'ye gelir, Velid'in kendisine yazdıklarını yerine getirir. Velid tarafından amcası Hişam hakkında alaylı olarak söylenen birçok şiirlerin üzücü etkileri olmuştur.[2171]

Taberi diyor ki: "Hişam, yeğeni Veli'de çok değer verirdi, ona saygı gösterirdi. Hişam, yeğeni içkiye ve kötü işlere bulaşana dek ona karlı olan saygılı tutumunda hiçbir değişiklik yapmadı. Ancak kötü yola sapmasından sonra Hişam, ona karşı olan tavrını değiştirdi. Aslında Velid'i kötü yola düşüren kişi de, Abdussamed b. Abdula'la eşŞeybani olmuştur. Velid bu kimse yüzünden kötü arkadaşlar edindi."

Tarihçilerin anlattıklarına göre, konu hakkında İbn Kesir şunları zikrediyor: "Amca Hişam, Velid'i içkici arkadaşlarından ayırmak ister. Bu amaçla onu h:116/735m senesinde Hacca görevli olarak gönderir. Beraberinde de sandıklar içerisinde av köpekleri yollar. Bu sandıklardan biri düşer. Bunun üzerine köpekleri taşıyanlara saldırıp onları dayaktan geçirdi. Bu arada Kâbe'nin damı üzerine bir kubbe kurup orada oturup içki içmek ister.

Arkadaşları kendisini uyarırlar ve halkın hem kendilerine ve hem de ona zarar vereceklerini söyleyerek onu korkutup uyarırlar. Fakat o, hiç umursamadı. Bunun üzerine halk, onun nasıl biri olduğunu ve din ile alay eden bir kimse olduğunu anladılar. Yeğeninin u durumu halife Hişam'a bildirildi ve o da yeğenini kendisinden sonra hilafet makamına getirilmemsi için görevden almak istedi keşke alsaydı ve kendisinden sonra oğlu Mesleme b. Hişam'ı veliaht olarak göstermek istedi. Nitekim onun bu isteğine Emirlerinden ve dayılarından kimisi olumlu olarak konuya baktılar. Nitekim Medinelilerden ve başka yerlerden de buna olumlu bakanlar vardı. Keşke bunu başarabilseydi, fakat bunu bir nizama bağlayamadı.[2172]

VELİD'İN DEVLET İŞLERİYLE İLGİSİ

Velid, hilafet makamına gelir gelmez ilk iş olarak vatandaşlarının ve hizmetinde bunan görevlilerin, valilerin maaşlarında iyileştirmeye gitti. Böylece toplumun ve emrinde çalışan görevlilerin gönlünü alıp onları kendi yanına çekmek istedi.

2171 İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/162
2172 Tarihuttaberi, 8/82; İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/160–161

Kendisini Hişam'da n farklı olduğunu göstermek gibi bir yo seçti. Bu hedeflerini gerçekleştirmek için üç yol izledi.

1- Başkentte halka sunulan hizmetlerin iyileştirilmesi adına herkes arasında eşitliği esas aldı. Zayıf, güçsüz ve bir şey yapamayacak durumda olanlar dâhil olmak üzere Şam halkının tamamına yönelik iyileştirmeye ve eşit muameleye gidildi. Dağıtılan hediye ve yardımların çocuklar dâhil herkese eşit olarak sunulmasını emretti.[2173]

2- Devlet bütçesinde isimleri geçen tüm vatandaşların maaşlarında artışa gidildi. Tüm şehirlerdeki görevlilerin maaşlarında da ayrıca onar dirhem artış yaptı. Ancak Şam'da oturanlara bir ayrıcalık olmak üzere, onlara verilen 10 dirhem dışında fazladan bir onar dirhem daha ek olarak verdi.

Kendisini tebrike gelen akrabasına, yakınlarına ve çercesine, kendisine destek veren herkese verilen hediye ve bahşiş miktarlarında artış yaptı. Bu arada kendisine kim gelip başvuruda bulunmuş ve kim yardım talebinde bulunmuş ise, hepsine ikramda bulundu. Bu arada Mekke ve Medine halkını gönlünü almak ve onları memnun etmek için iyileştirmelerde bulundu. Bu nedenle onların hakları olan erzaklarını ve mali haklarını kendilerine iade etti.

Velid, bu tür harcamaları yaparken, Hişam'ın mal varlığından da alıp buralara aktarılmasında ve devlet hazinesinde olanı harcamaktan çekinmedi, iflas edene dek hepsini harcamaya koyuldu ve tüm yolları mubah saydı. Nihayet öyle bir duruma düştü ki, bunalımdan boğulacak hale geldi. Hatta Velid yukarıda sözü edilen iki kararını bir kasidesinde de açıklama cihetine gitmişti. Dımaşk'ta minberde iken kendisine biat olunduğunda sözkonusu kasidesini okumuştu. Daha sonra bu kasideden nüshalar çoğaltılmasını ve farklı şehirlere gönderilmesini de emretmişti. Çünkü burada her yıl, her şehre ne miktarda yardım yapılacağı ve ne miktarda artışa gidileceği belirtiliyordu. Tüm halkına mutluluklar ve hayatlarında huzur dileğinde bulunuyordu. Bundan bir nüshasını da Medine'ye göndermişti.

3- Velid, bu üçüncü kararında da, Şam'da birtakım su kanallarının açılmasını, çiftçiliğe önem verilmesini, yaz mevsiminde elde olunacak olan ürünlerin değerlendirilmesini, çalışanların ücretlerinin iyileştirilmesini istiyordu. Masisa'dan itibaren dokuz millik mesafede Adana yolu üzerinde Velid köprüsünü yaptırdı. Dımaşk'ın doğusunda yaklaşık 83 mil uzaklıkta suyolları açtırdı. Bu arada yağmur sularından yararlanılması için de gerekli tedbirleri aldırdı.

Askeri konulara önem vermesi: Velid, askeri konulara da önem verdi ve fakat bu konuda aşırıya gitmedi. Ancak cihad hareketi artık zayıflamıştı. Artık Müslümanların

2173 Dr. Hasan Arvan, Siretul Velid b. Yezid, s:255

katılması bir yana, bundan böyle mevcut sınırları savunmada kaldılar. Ellerinde daha önce İslam'ı yaydıkları beldeler kaldı. Gerçi Velid döneminde de bazı yeni fetihler olmuş ise de öyle geniş çapta olmamıştır. Nitekim Velid'in hilafeti sırasında Kıbrıs fethedilmiştir.

Velid, kardeşi Ğamr b. Yezid b. Abdulmelik'i görevlendirdi. Deniz donanmasına Esved b. Bilal el-Muharibi'yi Emir olarak tayin etti ve ona Kıbrıs'a hareket etmesi emrini verdi. Bu arada Kıbrıslıları Şam'a gelmek ile Bizans'a gitmek arasında muhayyer bırakmasını söyledi. Bunlardan bir kısmı Müslümanlarla beraber kalmayı kabul ederlerken, bir kısmı da Bizans'a gitmeyi istediler. Esved b. Bilal elMuharibi, Şam'a gelmek isteyenleri alp Şam'a nakletti. Ötekiler de Bizans'a gittiler.

Velid'in kardeşi Ğamr b. Yezid birçok defa yaz mevsimindeki orduyu idare etmede görev aldı. Hiçbir kimsenin sahip olamadığı ganimetler elde etti. Son yazlık kuşatması da 126/743m yılında oldu.

Velid'in hilafete geçmesiyle Velid'in hilafet sarayı, kazanılan kimi fetihler ve elde olunan başarılar, mali, sosyal, ekonomik ve zirai alanlardaki iyileştirmeler hemen hepsi Velid'in kardeşi Ğamr döneminde gerçekleşti. Devlet sınırlarının korunmasında, alınması gereken acil önlemlerde hep Ğamr'ın etkisi vardı.

Yakubilik ithamı sebebiyle ondan uzak kaldı. Çünkü bu itham sebebiyle işleri umursamadığı, çevresine fazla önem vermediği, halkın işleriyle ilgilenmediği gibi suçlamalar yayılıyordu.[2174]

İdarede Yaptığı Değişiklikler

Velid, amcası Hişam'ın kendisi hakkındaki görüşlerini ve düşüncelerini, hilafet görevine geçtikten sonra ele geçirdiği yazışmalardan öğrendi ve Hişam'ın valilerinden hangilerinin kendisinin aleyhinde olduklarını yazışmalardan ortaya çıkardı. Böylece ölen halife Hişam'ın hangi valiler tarafından desteklendiğini, hangileri tarafından karşı görüşte olduğunu ortaya çıkarınca, artık idarede değişikliğe gitti. Hişam taraftarı olanları görevlerinden uzaklaştırdı, kendisini savunanları destekledi. Onları daha güzel yerlere getirtti, kendilerine ihsanda bulundu. Ötekilerini ise görevden almasının yanında cezalandırdı ve işkencelere tabi tuttu.[2175]

Velid'in Valileri: Muhammed b. Hişam el-Mahzumi -ki bu, Hişam b. Abdulmelik'in dayısıydı-. Velid, ilk olarak bunu görevinden uzaklaştırdı. Mekke, Medine ve Taif valiliklerinden uzaklaştırdı. Bunun yerine dayısı Yusuf b. Muhammed Sakafi'yi tayin etti. Velid b. Ka'ka elAbsi'yi Kınnesrin'den uzaklaştırdı ve bunun yerine Yezid b. Ömer b. Hubeyre elFezari'yi görevli kıldı, bölgeyi buna bağladı.

2174 Tarihuttaberi, 8/102; Dr. Hasan Atvan, Siretul Velid b. Yezid, s:258; Tarihu Halife; Tarihul Yakubi, 2/333
2175 Dr. Hasan Atvan, Siretul Velid b. Yezid, s:251

Nitekim Abdulmelik b. Ka'ka elAbsi'yi de Humus vilayetinden aldı, burayı amcası oğlu Osman'a bıraktı. Medine fakihi ve Rebiaturrey diye ün kazanmış olan Rebia b. Abdurrahman'ı da ona yardımcı verdi.[2176]

Ancak Velid, bu sayılanlar dışında, Hişam tarafından tayin edilmiş olan diğer valilere dokunmadı, onları yerinde bıraktı. Velid'in dayısı Yusuf b. Ömer Sakafi, Irak valiliğinde kaldı. Çünkü bu vali, Velid'in veliahtlıktan alınmaması konusunda Hişam'a fikir beyanında bulunmuştu. Nitekim Kasım b. Muhammed b. Kasım Sakafi de Basra valiliğinde bırakılmıştı. Hişam adına Irak valiliğinde bulunan Yusuf b. Amr dışında, Kufe valiliği de Kasım b. Muhammed'e bırakıldı. Sonuncuları da Ziyad b. Sahr el-Lahmiydi.

Velid'in göreve gelmesiyle Yusuf, el-Lahmi'yi görevinden aldı, onun yerine Ubeydullah b. Abbas el-Kindi'yi getirdi. Daha sonra bunu da görevden aldı, bunun yerine Ebu Ümeyye b. Muğire b. Abdullah b. Ebu Akil es-Sakafi'yi getirdi. Velid'in öldürülmesine kadar Yusuf b. Ömer burada Cumaları kıldırdı, Velid'in öldürülmesi üzerine kaçıp gitti. Mervan b. Muhammed, Ermenistan valisi olarak görevine devam etti. Harb b. Kutn b. Kabisa b. Muharik el-Hilali de Sicistan valiliğinde kaldı. Nasr b. Seyyar, Horasan valiliğinde, Amr b. Muhammed b. Kasım Sakafi de Sind valiliğinde kaldılar.

Hişam'ın hilafetinin sonuna doğru Yemen'de Kasım b. Ömer Sakafi görevliydi. Bu zat, Yusuf b. Ömer Sakafi'nin kardeşiydi. Hişam ölene dek, Kasım o görevinde kaldı. Daha sonra Dahhak b. Zemel es-Sekseki, bu göreve getirildi ve Velid öldürülene kadar bu görevde kaldı. Hem Hişam ve hem de Velid dönemlerinde Muhacir b. Abdullah el-Kilabi Yemame valisi olarak görev yaptı. Afrika valiliğinde de Hanzala b. Safvan el-Kelbi bulunuyordu. Bu zat hem Hişam ve hem Velid dönemlerinde bu görevini devam ettirdi.[2177]

Başkentte üst düzey görevliler: Velid göreve gelir gelmez, Hişam tarafından görevlendirilen ve onun has adamları olan tüm üst düzey görevlilerini, maliyeden, emniyetten, hazineden, haraçtan, ordudan sorumlu tüm görevlileri uzaklaştırdı. Zaten bir gelenek olarak gelen halife, kendisinden önceki halife tarafından görevlendirilmiş olanları, vazifelerinden uzaklaştırırlardı. Velid de aynısını yaptı. Velid'in göreve getirdiği valiler Kayslılar, Yemenliler ve Mevalilerden oluşuyordu.[2178]

Vilayetlerde görevli kadılar: Velid, göreve gelince, vilayetlerde görevli bulunan

2176 Dr. Hasan Atvan, Siretul Velid b. Yezid, s:251; Tarihuttaberi; Tarihu Halife; Ensabul Eşraf, 2/320: Vefeyatul A'yan, 2/288

2177 Tarihuttaberi; Dr. Hasan Atvan, Siretul Velid b. Yezid, s:252; Tarihu Halife, 2/538–553; Murucuzzeheb, 3/225

2178 Dr. Hasan Atvan, Siretul Velid b. Yezid, s:253

ve Hişam tarafından atanmış olan kadılarda herhangi bir değişikliğe gitmedi. Bunlardan sadece Yusuf b. Sa'd b. İbrahim'i görevinden aldı. Bu zatı, Yusuf b. Muhammed esSakafi, Medine kadılığından aldı ve bunun yerine de Medine kadılığına Yahya b. Said elEnsari'yi getirdi. Öteki kadılar ise, görevlerine devam ettiler.

Haris b. Yemcud el-Eşari, hem Hişam'ın ve hem de Velid'in Dımaşk kadılığını yaptı, her iki dönemde de görevine devam etti. Nitekim Velid adına Haris b. Muhammed Ebu Habib ez-Zuhri el-Humsi de Velid adına kadılık görevini yürüttü. Bu kişi, daha önceleri, Yusuf b. Ömer Basra'ya geldiği gün, Basra kadılığını yapıyordu. Yusuf b. Ömer Abdullah b. Büreyde elEslemi, h: 120/737m yılında gelmişti. Aradan uzun bir zaman geçmemişti ki, bu da vefat etti. Bunun üzerine Amir b. Ubeyde elBahili kadılık görevine getirildi. Bu zat da Hişam ve Velid'in her ikisi ölene dek burada kadılık görevini sürdürdü. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebu Leyla, Kufe'de hem Hişam ve hem de Velid adına kadılık görevini yapmıştı.[2179]

Velid b. Yezid zamanında ilim adamlarının durumu: Velid b. Yezid, hilafet görevini devraldıktan sonra ilim adamlarının devletin siyaseti ve gidişatı üzerinde pek fazla etkinlikleri görülemedi. Çünkü artık Emevi Devleti hızlı bir şekilde çöküşe doğru yol almış bulunuyordu. Çünkü Velid, kabilecilik hırsına yakalanmış hasta ruhlu biri olduğu kadar aynı zamanda kendisini oyun, eğlence ve lüks hayata vermiş şımarık biriydi.[2180]

Velid'in, Hakem ve Osman adlı oğulları adına biat alması

Velid, h:125/742m yılında göreve gelir gelmez, henüz daha bir aylık iken, daha önceden kendisi aleyhine olabilecekleri bildiğinden ilk iş olarak oğulları adına biat almak oldu. Kendisinden sonra göreve getirilmek üzere önce oğlu Hakem, ondan sonra da oğlu Osman adına olmak üzere biat aldı.

Velid, tüm bölge valilerinden yazılı güvence aldı, bunu takviye amacıyla desteklenme işini ikinci bir defa takviye ettirdi. Böylece merkezde kendisini sağlama almak ve kendisine karşı olanların da gücünü zayıflatmak istedi.

Velid, kendisini, Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliği metodunca hareket edeceğini ve bu manada Allah adına hilafet görevini yürüttüğünü yaymaya ve bu konuda genelge yayınlamaya başladı. Çünkü istediklerini yaptırtabilmek için böyle bir yol izlemesini biliyordu. Allah'ın emirlerini ve hükümlerini yerine getireceğini, onun Resulünün uygulamalarına göre hareket edeceğini, görev ve haklarını yerine getireceğini dile getiriyordu. Velid, aynı zamanda, halifelerin Allah katındaki görevlerinin onun adına görev yapmak olduğunu, halifeye itaat edilmesi durumunda Allah'ın kendilerini düşmanlarına karşı üstün kılıp, zafer vereceğini de söylüyordu.

2179 Dr. Hasan Atvan, Siretul Velid b. Yezid, s:253; Tarihuttaberi; Tarihu İbn Asakir
2180 Eserul Ulema Fil hayatissiyasiyye fiddevletil Emeviyye, s:217

Velid, yazışmalarında ve genelgelerinde kendisine itirazsız bir itaat istiyordu. Ümmetin halifeye itaat etmesinin, Allah'a itaat etmek olduğunu söylüyordu. Bu itaatin karşılığının da kesin cennet olacağını aktarıyordu. Dolayısıyla kendisine karşı zorluk çıkaracak olanların, birliği bozanların da kesinlikle cehennemlik olacaklarını söylüyordu. Böylece onları itaate teşvik ediyor ve sakin olmaya davet ediyordu. Böylece kendisine karşı çıkacak olanların önünü kesmek istiyordu.[2181]

VELİD'İN İNTİKAMA YÖNELİK YAPTIKLARI

Tarih, halife Velid'in Emevi Devleti aleyhinde olabilecek birçok cinayetlerinden söz eder. En büyük cinayetlerini de kendisinden önce halife olan amcası Hişam ile yine bir başka amcası Velid'in ailelerine karşı, onun vezirlerine, adamlarına, Yemen bölgesindeki valilerine karşı olmuştur.

Nitekim Velid, amcası Hişam'ın oğlu Süleyman'a dayak attırmış ve onu Amman'a sürgün olarak göndermiştir. Böylece amcası Hişam'dan intikam alıyordu. Çünkü amcası Hişam, bir zamanlar Velid'i veliahtlıktan almak ve yerine oğlu Süleyman'ı geçirmek istemişti. Kaldı ki Süleyman b. Hişam, çok değerli, siyaseti bilen ilim sahibi olan devlet büyüklerinden biriydi. Aynı zamanda savaş konularında deneyimli, birçok stratejileri bilen ve uygulamaya koyacak olan özellikte bir değerdi. Düşmanlarını nasıl alt edebileceğini ve nasıl tuzağa düşüreceğini bilen biriydi.

Bu arada Velid b. Yezid yani halife amcasının ailesine ait olan bir cariyeyi gasp eder, cariye konusunda Ömer b. Velid kendisiyle konuyu görüşür ve iadesini isterse de, Velid buna yanaşmaz. Bu durum karşısında amcası oğlu Ömer b. Velid, halife Veli'de: "Bu durumda senin askerlerinin etrafında kişneyen çok kısraklar olacaktır" der.[2182]

Velid henüz çocuk yaşta olan oğulları Hakem ile Osman adına biat almak istedi. Vezir Said b. Suhayb, buna mani olmak istediğinden ötürü onu hapse attırır ve ölene kadar hapisten çıkarmaz. Velid, oğullarına biat konusunu valisi, Halid b. Abdullah el-Kasri'ye aktarır. Çünkü Halid, tüm Emevi valilerinin başı, baş vali idi, aynı zamanda Bakanlar kurulunun da başı, yani Başbakan konumundaydı. Yemen ordusunun da başkomutanıydı.

Bunun üzerine Halid kendi kendine şöyle demiştir: "Arkasında namaz kılamadığım bir kimseye nasıl biat edebilirim ki ve onun şahitliğini nasıl kabullenebilirim ki?" Bu durum karşısında ailesinden birtakımları Halid'e: "Velid, Fasık ve zalim'in biri olduğu halde sen onun şahitliğini nasıl kabul edeceksin?" derler. Halid de onlara:

2181 Mudar Talfah, el-Kaderiye Cedeliyyetuddin vessiyasiyye Fil İslam, s:90
2182 Sealibi, Sukutuddevletil Emeviyye, s:66; Tarihuttaberi.

"Onun bu durumunu ben kesin bilemiyorum. Bu, sadece halkın yaymış oldukları birtakım haberlerden ibarettir" der. Ancak, Velid, kendisine kızgınlık duyar ve onu gözden çıkarır.

Hatta Velid'in, Halid elKasri'yi gözden çıkarmasına dair birtakım sebepler de sayarlar. Halid, Velid'in izlediği siyasete karşı çıkar. İşte Velid'i asıl kızdıran sebep de budur. Kaldı ki, Halid, aynı zamanda Velid'in oğullarına biat etmeyi reddetmiştir.

Daha sonra Yemenlilerin durumunu Velid'den saklı tutar. Çünkü Yemenliler, Velid'e karşı bir plan peşindedirler. Nitekim Velid, kendisine biat olunduğu sene, haccetmek ister, yola çıkmak için de Halid ile konuyu istişare eder. Fakat Halid, ona, haccını bir yıl ertelemesini söyler. Çünkü kendisi, Mudar, Kudaa ve Yemen halkının önde gelen liderlerinin onun aleyhinde nasıl bir ittifak içinde olduklarını biliyordu.

Halid, Velid'e, haccını bir yıl ertelemesini söyleyince, Velid, sebebini sorar. Ancak Halid, fitne olmasın diye meseleyi ortaya dökmez. Bunun üzerine Velid, Halid'in hapse atılması için emir verir. Irak valiliği görevinden ayrılmasını ister ve onu Yusuf b. Ömer'e teslim eder. Çünkü Halid Irak valisiydi. Böylece 50 milyon dirhem alır ve Ömer bu parayla Halid'i alıp Irak'a hareket eder. Nihayet Velid, h:126/743m yılında öldürülünceye kadar burada işkence görür.

Ka'ka ailesi, önemli vilayetlerin görevlerini üstlenmişlerdi. Velid b. Ka'ka, Kınnesrin valisiydi. Kardeşi Abdulmelik Humus valisiydi. Bu ikisi de görevlerinden alındılar. Yezid b. Ömer b. Hubeyre, bu göreve getirildi. Buna da Ka'ka ailesini teslim etti. Yezid de onları işkenceye tabi tuttu. Bu ceza Velid b. Ka'ka ile kardeşi Abdullah ve ayrıca aileden iki kişi daha işkence altında ölene dek devam etti.

İşte bütün bu sebepler dikkate alındığında, halife Velid, amcaları Hişam ile Velid b. Abdulmelik oğullarına, aynı zamanda Ka'ka ailesine, Yemenlilere ve Mudar kabilelerine karşı kin gütmeye sebep oldu.

İşte Velid, bu ve benzeri intikam alma hırsıyla kendisine düşman saydığı ve sandığı herkese karşı zulmetmeye ve bunun sınırlarını da genişleterek zulmüne devam etmeye başladı. Bu, Velid'in ne kadar kısır bir siyasi düşünceye sahip olduğunun kanıtıdır. Çünkü işigücü eski defterleri karıştırarak kim kendisine karşı olduysa onların hepsini hedef tahtasına almıştır. Nihayet onun bu yanlış siyaseti sonunda kendi canına mal olmuş, yaptıklarını hayatıyla ödemek zorunda kalmıştır.[2183]

2183 Tarihuttaberi, 8/108–110; Sealibi, Sukutuddevletil Emeviyye, s:67; Yezid b. Velid, el-Kaderiye Cedeliyetuddin vessiyasiyye Fil İslam, s:89

YEZİD B. VELİD'İN İNKILABİ HAREKETİNDE TEMEL UNSURLAR

Ümeyye Oğulları

Son dönemlerde Emevi Devletinin birçok Emirleri gelmiştir. Bunların geneli Abdulmelik, Abdülaziz ve Muhammed b. Mervan b. Hakem soyundandırlar. En azı ise Yezid b. Muaviye b. Ebu Süfyan'ın soyundandırlar. Böylece anlaşılan o ki, Ümeyye oğulları iki guruptan oluşmaktadırlar. Büyük çapta küçük yaşta gelen Emirler Velid; Hişam ve Haccac b. Abdulmelik b. Mervan soyundandırlar.

Ömer b. Abdülaziz'in çocuklarından ise, Velid aleyhinde olmak üzere bir tek taraftırlar. Aralarında hep çekişme ve anlaşmazlık olmuştur. Onun görevden alınması için hep fırsat aranmıştır. Yezid b. Velid b Abdulmelik, Velid b. Yezid'in en azılı düşmanlarındandı, ona en çok karşı çıkan biriydi.

Yezid'i, kardeşleri Bişr, Mesrur, Ömer, Ravh, İbrahim destekliyorlardı. Ömer b. Abdülaziz'in oğulları Asım ve Abdullah, Velid'den uzak durulardı ve onu hafife alırlardı. Nitekim İbn Asakir tarafından rivayet olunan Asım'ın şiiri bunu göstermektedir. Asım ona karşı söylediği şirinde diyor ki:

Yezid size azap tattırdı ve saldırdı üzerinize
Ancak sizden kaçan olmadı saldırısından onun
Dediğiniz gibi eğer erkekseniz o zaman
Erkeğim diyenlerin kimseye olmaz eyvallahı
Eğer öyle değilse susun bari kalın sessiz
Yerinize geçsin kadınlar, durmayın orada

Emevilerin önde gelen Emirleri, Abdulmelik b. Mervan'ın ile kardeşi Muhammed b. Mervan b. Hakem'in soyundandırlar. Bir de Yezid b. Muaviye b. Ebu Süfyan'ın torunlarından olanlardır. Bunlar küçük yaşta Emirlik görevine gelen ve işlerde acelecilik edenlerden daha akıllı, daha mutedil ve uzağı daha iyi gören kimselerdi. Kendileri için nelerin fayda ve nelerin zarar getirebileceğini çok iyi bilirlerdi.

Emevilerin en önemli ve sayılı idarecilerinin en başında şu isim yer alır: Abbas b. Velid b. Abdulmelik. Bu zatın kendi kavmi arasında üstün bir yeri ve ağırlığı vardı. Nitekim kardeşi Yezid ve Yemenlilerden bunlara bağlı olanlar, Abbas'ın değerini bilirler ve onun Velid'e karşı üstünlük elde etmesini isterlerdi.

Nitekim Ömer b. Yezid el-Hikemi, Yezid b. Velid'e, öğüt anlamında, Velid'e karşı ayaklanmasını isterdi ve derdi ki:

"Abbas b. Velid, senin kardeşin ve ailenin de büyüğüdür. Eğer Abbas, sana biatte bulunursa, artık bundan böyle halktan kimse sana karşı çıkamaz. Eğer o, bunu kabul etmezse, zaten halk ona hep itaatkârdır. Eğer sen, onunla istişarede bulunmaktan kaçınırsan, o zaman, onun sana biat ettiğini açıkla."[2184]

2184 Siretul Velid b. Yezid, s:285–286; Ensabul Eşraf, 2/328

Yezidi, bu niyetle kardeşi Abbas'a gitmiş ise de, Abbas onu, bundan menetti ve kendisini azarlayıp gözdağı verdi. Bunun üzerine Yezid, buradan ayrılarak Badiyede bulunan evine geldi. Yezid, halk arasında gizlice bu işi organizeye başladı. Halk bundan böyle gizlice gelip ona biat ediyorlardı.

Daha sonra kardeşi Abbas'a döndü. Yanında da azatlı köleleri Kutn da vardı. Abbas ile istişarede bulundu ve ona, birtakım kimselerin kendisine gelerek, biat etmek istediklerini bildirdi. Bu durum karşısında Abbas, onu azarladı ve kendisine: "Eğer sen, bir daha böyle bir işe kalkışırsan, kesin olarak seni iplerle bağlar ve seni müminlerin Emirine gönderirim" der.

Abbas, devamlı olarak kardeşi Yezid'e karşı çıkıyor, onu tehdit ediyor, gizli herhangi bir işe kalkışmamasını söylüyordu. Ümeyye oğullarının birliğinin bozulmasını önlemek için Abbas elinden geleni yapıyordu. Nitekim bir gün Abbas, azatlı köleleri olan Kutn'u çağırır ve ondan Yezid'in hedeflerini, niyetlerini, neleri gizleyip gizlemediğini sorup öğrenmek ister. Abbas önce Kutn'u tehdit eder, üzerinde baskı kurar ve: "Yazıklar olsun sana, sen Yezid'i, ciddi biri olduğunu mu sanıyorsun?" der.

Kutn da: "Yoluna canım feda olsun. Ben böyle bir şey bilemiyorum. Ancak o, Velid'in işlerine müdahale ediyor ve yaptıklarını basite alıyor" der. Abbas da kendisine: "Allah adına yemin olsun ki, Ben, onu Mervan oğullarının en uğursuzu adamı olarak görüyorum. Eğer ben, Velid'in aceleciliğinden korkmasam, kesin olarak onu ellerimle bağlar ve ona gönderirdim. Onu böyle bir sevdadan menet. Çünkü o, benden çok seni dinler" der.

Daha sonra kardeşi Bişr, kendisine gelince, meseleyi kavradıktan sonra, Velid'i görevden uzaklaştırma ve Yezid'e biat etme konusunda onunla konuşur, ancak o, kardeşini bundan meneder ve der ki:

"Ey Mervan oğulları! Ben öyle inanıyorum ki, Allah sizin helak olmanız izin vermiştir." Çünkü kendisi, kavmini fitneden uzak tutmak istiyor, birlik ve beraberlik içinde olmalarını arzu ediyordu. Kendilerine ilk Emevileri örnek edinmelerini söylüyordu. Çünkü onlar güçlü, sarsılmaz, birbirlerine bağlı ve takva sahibi kimselerdi. Bu nedenle onlar, hem dinlerini ve hem dünyalarını korumuşlardır. Ümmet de onlara boyun eğmiştir. Güçlü azim ve gayretleri sayesinde Devleti ayakta tutmuşlar ve gücünü artırmışlardır.

Bu sayede hem saygınlıklarını ve hem de güçlerini korumuşlardır. Düşmanları hiçbir zaman onların mülklerine göz dikememişlerdir. Çünkü varlıkları ve birlikleriyle düşmanlarının başlarına nelerin geleceğini düşmanlarına göstermişlerdir. Çünkü bir devletin idarecileri dürüst olmadıkları müddetçe idare edilenleri de dürüst olamazlar.

Daha sonra da birlik ve beraberliği simgelen, anlaşmazlığı ve terfikayı yeren, dine ve ümmete bağlılığı esas alan bir şiir okur.

Önemli devlet adamlarından biri de, Velid b. Yezid'in yanında, Mervan b. Muhammed b. Hakem ile Said b. Abdulmelik b. Mervan idiler. Bunlar Velid'e karşı çıkış istemiyorlardı ve deneyimsiz genç Emirlerin çıkışlarına mani olmak istiyorlardı. Bunlarla Velid arasında bir fitne oluşsun istemiyorlardı.

Ancak Ermenistan'da olmaları sebebiyle uzakta bulunuyorlardı. Kaldı ki Mervan ile Said, Yezid b. Velid'in alttan alta kendi adına biat davasına kalkıştığını bilemiyorlardı. Her an bir fırsat gözetlediğinin farkında değillerdi.

Ancak çok geç de olsa Said'den önce Mervan bu durumu öğrenir. Hemen durumu Said'e yazar ve bir an önce fitnenin önüne geçmesi için gereğinin yapılmasını ister. Mervan, mektubunda Said'e şunları yazar:

"Doğrusu Allah, her bir aile için birtakım esaslar ön görmüştür ve onlar o esaslar üzerinde hareket ederler. O sayede korkulardan sakınırlar. Sen, Allah'a hamd olsun ki kendi ailenin bu temellerindensin..." diye oldukça uzun bir mektup yazar. Mektup Said'in eline geçince, bundan dolayı büyük bir sıkıntı yaşamaya başlar. Hemen Abbas b. Velid'e bir mektup gönderir. Yezid'i çağırtır, onu azarlayıp tehdit eder. Bunun üzerine Yezid de kendisini uyararak kardeşine: "Bak kardeşim! Bazı düşmanlarımız bize ait olan bu nimeti kıskanıyorlar ve böylece aramızı bozmak istiyorlar, benim korkum budur" der ve ona böyle bir işte herhangi bir çalışması olmadığı konusunda yemin eder ve onu doğru söylediğine ikna eder.

Açıktır ki, Yezid b. Velid, Velid b. Yezid'in en azılı düşmanlarındandı. Çünkü bunlar Emevi hanedanının en basit idarecileri konumunda olan kimselerdi, deneyimleri yoktu. Taht kavgasının neler getireceğini ve neleri yok edeceğini bilen kimseler değillerdi. Emevi hilafetinin sona ereceğini, varlıklarının son bulacağını bile dikkate almıyorlardı.

Çünkü Yezid, bazı deneyimsiz ve basit idarecileri, Emirleri Velid'e karşı kışkırtmaktan geri durmadı. Onların heva ve heveslerine göre hoşlarına gidecek vaatlerde bulunarak, Velid'den intikam almak için kışkırtıyordu. Çünkü Velid onları ihmal ediyormuş, onları uzak tutuyormuş ve onları hafife alıyormuş gibi şeylerle planlarını devreye sokuyordu.

Oysaki Emevilerin deneyimli, akılları başlarında olan önemli devlet başkanları bile, fitneyi ve fitneye götüren sebepleri gerektiği gibi ortadan kaldırmada başarılı olamamışlardı. Bunun sebeplerinden biri, bölgeler arası mesafenin oldukça uzak olması ve zamanında gereken müdahalenin yapılamamasıydı. Abbas b. Velid b. Abdulmelik'in, kardeşi Yezid'in durumunu gizlemesi, biri de Yezid'in çok sinsice

hareket etmesi, hileye, tuzaklara ve aldatma yollarına gitmesiydi. Bunun için kardeşi Abbas'ı bir şekilde yalanlarına ve hilelerine ikna etmesi olmuştu. Doğal olarak burada Velid'in istibdadının da önemli rolü oluyordu. Çünkü o, kendi reyinden başka kimsenin reyine itibar etmiyordu.[2185]

Yemenliler

Şam'da olsun, Irak'ta olsun Yemenliler hep Ümeyye oğullarından şikâyetçiydiler. Özellikle Abdulmelik b. Mervan tarafından Abdurrahman b. Eş'as el-Kindi'nin ve Yemenlilerden ve başka kabilelerden onun etrafında toplanmış olanların ortadan kaldırılmasından sonra, artık Ümeyye oğullarına olan güvenleri sarsılmıştı.

Daha sonra Yemenlilerin Ümeyye oğullarına karşı olan öfke ve kinleri özellikle ikinci asrın başlarında Yezid b. Abdulmelik onları neredeyse tamamen yok edecek tarzda bir hareketin içine girmesiyle bu düşmanlık had safhaya varmıştı. Yemenlilerin bu kini, Hişam'ın son dönemlerinde Halid'in Irak valiliğinden uzaklaştırılmasıyla yeniden canlandı. Çünkü Velid b. Yezid, Halid b. Abdullah el-Kasri'ye karşı çıkmasıyla mesele sarp sarmaya başladı. Çünkü Halid, Velid'in izlediği siyaseti tenkit etmiş ve buna karşı çıkmıştı. O da bundan dolayı Halid'i hem hapse attırmış ve dövülmesine izin vermişti.

Nitekim Yusuf b. Ömer'in Halid'i öldürmesi, bardağı taşıtan son damla olmuştu. Bu nedenle artık Velid'in görevden uzaklaştırılması ve hakkında ne yapılması isteniyorsa yapılmalıydı. İşte Yemenliler bu duygularla harekete geçtiler, liderlerinin kanlarının yerde kalmayacağına karar verdiler. Bu nedenle Ümeyye oğullarını destekleyen ve onların yanında yer alan Temimlilerden olan kayslılarla Mudarlılara karşı tavır almanın zamanı gelmişti. İş bu noktaya gelince Yemenliler Şam'da iki yola başvurdular:

Birincisi: Başkaldırı için gizli propaganda yollarına gidilmesi ve kendilerinden olan Yemenlilerin yanlarına alınması. Bu amaçla kabilecilik ruhunu yeniden canlandırmaya başladılar. Bu arada Velid b. Yezid'in ağzından uzunca bir kaside uydurdular. Bu kasidede Yemenliler aşağılanıyor, kötüleniyordu. Kayslılarla övünülüyordu. Onların zulmü, Basklıları, Yemen halkını aşağılayan ifadeleri bu şiirde yer alıyordu. Bu şiirin, Yemen toplumu üzerinde olumsuz manada çok büyük bir etkisi olmuştu.

Ancak konu ile ilgili yazarlar ve tarihçiler sözkonusu kasidenin kim tarafından söylendiği konusunda farklı değerlendirmelerde bulunuyorlar. Yemenlilerden sözkonusu kasideyi değerlendirenler, o kasidenin kesin olarak Velid'e ait olduğunu söylemektedirler.

Taberi ise, onların rivayetlerinden kaçınarak diyor ki: "Heysem b. Adi'nin ileri

2185 Siretul Velid b. Yezid, s:289–291; Tarihuttaberi, 8/114

sürdüğüne göre, Velid b. Yezid, Yemenlilerin Halid b. Abdullah'a yardım etmemeleri yüzünden onlar aleyhine bir şiir söylemiştir."

Medaini gibi tarihçiler ve ondan alarak yazan Belazuri, Taberi, İbn Haldun gibileri ise, sözkonusu kasidenin uydurma olduğunda müttefiktirler. Bunu, Yemenli şairlerinden biri alıp düzmüş ve sonra da onu Velid'e yamamıştır. Çünkü kasidede yer alan üslup, Velid'in tarzına benzemektedir.

Mansur b. Cumhur el-Kelbi'nin, Yemenli kabilelerin hamaseti ve onları Ümeyye oğullarının idaresini ithama teşvik etmesinde payı vardır. Özellikle de sonradan gelen halifelerin küçük yaşta olmalarını, deneyimsizliklerini, Yemenlileri uzaklaştırıp Mudarlılara yer verdiklerini dikkate alarak bu manada Yemenliler adına onlarla problemlerini paylaşmıştır. Hatta bu amaçla Velid ve Ümeyye oğulları aleyhinde bazı şiirler de dile getirmiştir. Mesela bu konuda yardımcı olan şairler, Rebia oğulları şairlerinden Hamza b. Biyz elHanefi el-Kufi'yi sayabiliriz. Bu şiirlerin etkisiyle Yemenliler Velid ve Mudarlılar aleyhine harekete geçtiler. Nitekim Ebu Hanife edDeynuri, sözkonusu kasidede Yemenliler aleyhinde yer alan ifadeler onları galeyana getirmiştir. Nitekim Suriye kentlerinde olup da bunu duyan tüm Yemenliler bir araya gelerek toplanmışlar ve Velid b. Yezid'e doğru ayaklanarak harekete girişmişlerdir.[2186]

İkincisi: Yemenlilerin Şam'da başvurdukları ikinci yol, Velid'e karşı ayaklanmayı hızlandırmak için gizli propaganda yapmak ve örgütlenmek oldu. Bu amaçla başlarına geçirebilecekleri güvenli bir adam arıyorlardı. Onların acılarını, dertlerini ve elemlerini paylaşacak olan birini... Çünkü güvendikleri Halid b. Abdullah elKasri öldürülmüştü.

Bunun için aradıkları adamı bulmuşlardı. O adam, Yezid b. Velid'den başkası değildi. Çünkü Yezid, Velid'e karşı azılı bir kin güdüyordu. Bu iş için biçilmiş kaftandı. Tarafların hepsi de ortak düşman olarak Velid b. Yezid'i hedeflerine almışlardı. Taraflar sonunda karşılıklı olarak birbirlerinden emin oldular ve hepsinin de amacının Velid'in ortadan kaldırılması olduğu kesindi. Yezid b. Velid de göreve gelmek adına bu iş için Yemenlilere yanaşıyordu.

Kaldı ki Yezid bir de onlara akraba çıkmıştı. Çünkü Yemenlilerden, Hind adında bir kadın ile evlenmişti. Bu kadın Zeban elKelbi'nin kızıydı. Hatta bu kadından da Yezid'in, Ebu Bekir, Abdulmümin ve Ali adlarında üç de oğlu vardı.

Yemenlilerin liderleri Yezid'e giderler ve Velid'in görevden alınması kaydıyla onunla anlaşıp kendisine halife olarak biatte bulunurlar. O da onlara muvafakat eder, dediklerini kabullenir.

2186 Tarihuttaberi, 8/110; el-Ahbaruttıval, s:348; Ensabul Eşraf, 2/301; Siretul Velid b. Yezid, s:309

Tarihçiler bu konuda Yezid'e gidip ona cesaret veren, onu harekete geçiren ve onunla anlaşma yapanlardan bazılarının isimlerini de vermektedirler. Örneğin Mansur b. Cumhur el-Kelbi, Tufeyl b. Harise el-Kelbi, Bişr b. Helba el-Kelbi, Abdur- rahman b. Musadir el-Kelbi ve Sabit el-Haşeni gibi isimler yer almaktadır. Nitekim başkaca Yemenli liderler de sonradan gelip Yezid b. Velid'e katılırlar. Ki bunlar daha önceleri Halid b. Abdullah el-Kasri ile birlikte hareket edenlerden idiler.

Yezid, hedefinde başarıya ulaşması için Yemenlilere güvendi. Bu amaçla tüm Dımaşk halkı ve Yemen'in önde gelen simaları Yezid'e biat ettiler. Yemenlilerden kimileri de halkın arasında dolaşarak haber topluyorlardı, gözetme görevini üstlenmişlerdi. Aldıkları haberleri hemen Yezid'e iletiyorlardı.

Nitekim Amr b. Mervan elKelbi diyor ki: "Ürdünlü Muhammed b. Said b. Hassan'dan dinlemiştim, diyordu ki; ben, Ürdün'de Yezid b. Velid adına casusluk yapıyordum. Nihayet Yezid, istediğini elde edince, beni Ürdün'deki haracı toplamakla görevlendirdi."

Şam'da bulunan Yemenli kabilelerin, Velid'e karşı gerçekleştirilen ayaklanmada çok büyük hizmetleri olmuştu. Onun siyasi otoritesini sarstılar, Ümeyye oğullarının kendi liderlerine karşı yaptıkları haksızlığın cezasını vermiş oldular. Çünkü onlar Dımaşk, Irak ve Horasan'da kayslılara büyük bir değer veriyorlardı. Bu nedenle Yemenli liderler de Dımaşk'ta kendilerine değer veren, Yemenlilere karşı samimi davranan bir halife olsun istediler.

Bunun oldukça zor olacağını anladıklarında ise gidip Yezid b. Velid'den yardım istediler, ona sığındılar. Ona yardımcı olmaya, onu desteklemeye karar verdiler. Bu amaçla da Velid b. Yezid'den öçlerinin alacağı günü iple çektiler ve kaybedilen saygınlıklarının yeniden iade olunacağı günü dört gözle bekler oldular.[2187]

Kaderciler

Ya da Kaderiye mezhebine mensup olanlar da, kendilerine bir arka bulabilmek adına Yezid hareketine katıldılar. Bazı tarihçilerin anlattıklarına göre zaten Yezid'in kendisi de Kaderiye mezhebi düşüncesine sahip olan biriydi. Mutezile mezhebi mensupları, Yezid'i, mezhebi görüş açısından Ömer b. Abdülaziz'den daha üstün olarak kabul ederler. Nitekim İbnul Esir de onun Kaderi olduğunu söylemiştir.[2188]

Ancak Sallabi olarak bana göre Yezid b. Abdulmelik, mülk ve saltanat peşindeydi. Onun amcası oğlu Velid ile olan kavgası siyasiydi. Gerçi Yezid, her ne kadar amcasının tahtını altından çekmek ve onun durumunu halk nazarından düşürmek amacıyla birtakım fikirler ortaya atmış olsa bile, o siyasi amaçla ortaya çıkmıştır.

2187 Ensabul Eşraf, 2/237–238; Siretul Velid b. Yezid, s:311-313; Tarihuttaberi; el-Kamil Fittarih, 3/425
2188 Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 5/376; el-Kamil Fittarih, 3/425

Bazı tarihçilerin anlattıklarına göre Yezid'in annesi Fars kökenli bir kadındı. Bu açıdan o, Mervani olan bir aileden sayılamazdı. Çünkü Arap geleneğine göre, bir kimsenin Arapların idaresini ele alması için halife çocuğu olması ve mutlaka hür olan bir Arap kadından doğmuş olması gerekir. Bu nedenle Yezid ve kardeşleri böyle bir göreve getirilmekten mahrum bırakılıyorlardı. Çünkü bunlar Emevi Emirlerinin çocukları olsa bile anneleri Arap değildi. Zaten Yezid'in kendisi de kaderiye mezhebine de meyilli olan biriydi.

Sallabi olarak bana göre işin hilafetle ilgili olan noktası, kişi ister Arap olsun, ister olmasın, ister mevali olsunlar, halifelik hakkı tüm müslümanların hakkıdır. Ehil olan göreve getirilmelidir.

Bunlar içerisinde azımsanmayacak derecede kendilerini takva ehli imiş, züht sahibiymiş, ibadete düşkünmüş gibi gösterdiler. Kaderiye mezhebiyle tatmin oluyorlardı. Nitekim Kadericiler de onların yanında kendilerini huzurlu buluyorlardı. Bu nedenle Kadericilerin, halkı Yezid'in lehine teşvikte bulunmaları ve onu desteklemek için halk arasında propaganda yapmaları, Velid'in görevden alınmasını ve ortadan kaldırılmasını istemeleri işlerine geliyordu.

Anlaşılan o ki, Kadercilerin Yezid'i desteklemelerinin sebebi, Velid'in kadercilere karşı Hişam b. Abdulmelik'in takındığı tavırla karşı koyması ve bunlara fırsat vermemesiydi. Ancak Sallabi olarak benim düşünceme göre Yezid, başarıya ulaştıktan sonra bu hareket onun konumunu zayıflatmıştır. Nitekim konu ile alakalı olarak birtakım düşüncelere ve mütalaalar da bulunmaktadır ki, bunların Yezid b. Velid'in hareketi üzerinde etkileri bulunmaktadır. Şöyle ki:

• Ümeyye oğulları Emirlerinin böyle bir harekete katılmaları, aslında Emevilerin harekete meşruluk kazandırmalarının bir sonucudur. Çünkü bu hareket, Emevi ailesi bireylerinin arasında bir anlaşmazlığa sebep olmuştur. Oysaki Emevi hilafetine karşı bir başkaldırış burada yoktur. Bireylerin saltanat kavgası vardır. Kaldı ki Emeviler, hilafeti ele geçirmek ve onu kendi lehlerine pekiştirmek adına büyük çabalar sarf etmişlerdir. Bunun halk arasında bir istikrarın sağlanmasında da yayarı olmuştur. Bu nedenle Yezid'in Dımaşk ve çevresinde hilafet makamına getirilmesi, işe bir meşruiyet kazandırmak içindi. En azından bu göreve gelen kişi de yine Emevi ailesinden bir ferttir ve onlara karşı olan biri değildir. Bu nedenle her şeyden önce bu havayı hâkim kılmayı sağladılar.

• Yemenlilerin bu harekette en önemli rolü almalarıdır. İleride de ele alacağımız gibi, Emeviler askeri güç olarak Yemenlilere dayandıklarından, dolayısıyla o madeni karşılarına almak istemediler. Bu nedenle Yemenliler hareketin vurucu gücü haline geldiler ve darbeyi indiren onlar oldu.

• Kadercilerin rolü ise, muarızlarına karşı güç kazanmak ve onlardan intikam

almaktı. Çünkü harekete karşı olanlar kadercilerin öldürülmeyi hak eden bir kesim olduklarına inanıyorlardı. Örneğin Yezid b. Velid'in, Velid b. Yezid'in öldürülmesinden sonra Osman b. Davud el-Havlani'yi, harekete katılmalarını sağlamak maksadıyla Ürdün ve Filistin halkına göndermesi bunu içindi. Ürdünlüler Muhammed b. Abdulmelik'i anarak şöyle diyorlardı: "Allah, Emiri ıslah etsin. Şu iğrenç kaderiyi öldürün!"[2189]

BAŞKENTİ ELE GEÇİRİLMESİ VE VELİD B. YEZİD'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Yezid, zeki, hüner sahibi, işleri nasıl idare edeceğini bilen biriydi. Olaylara teenni ile yaklaşırdı, uygulamaya geçmek için hep uygun zaman ve zemini beklerdi. Böylece Yezid, Emevi toplumunu, Yemenlileri ve Kaderiye mezhebi mensuplarını Velid'e karşı direnmeleri konusunda yanına almasını bilmişti. Çünkü hepsine de problemlerini çözeceğini, isteklerini yerine getireceğini vaat etmiş ve gereğini yapacağını söylüyordu. Bunun için de hep uygun ortamı bekledi durdu. Son darbeyi indirebilmek için çok titiz hareket etti.[2190]

Hareketi İlan Etme Ve Uygulamaya Geçmenin Planı

Yezid, harekete geçmek için çok sağlam bir plan yaptı. Önce plan gereği, başkent Dımaşk'ta tüm önemli merkezleri ele geçirecek, ilgilileri etkisiz hale getirecekti. Ortam oldukça uygundu. Çünkü Şam bölgesinde veba salgını baş göstermiş, yağmurlar kesilmiş, kuraklık bölgede hâkim olmuştur.

İşte bu günlerde Halife ve devletin önde gelen adamları Dımaşk'ı terk ederler. Halife b. Velid, bir rahatsızlık nedeniyle Badiyede tedavi olmaktadır. Şehirdeki veba salgınından da kaçmıştır. Dımaşk'ta bıraktığı valisi Abdulmelik b. Muhammed b. Haccac b. Yusuf da, veba hastalığına yakalanma korkusu ile şehri terk eder ve oğlunu yerinde bırakır.

Plan gereği, hicri 21 Cemadilahire, 126 tarihinde yani 9 Nisan 744 miladi tarihte bir Cuma gecesi, şehre girilecektir. Söz verildiği gibi hareket edilecek, böylece Dımaşk'a girilecek ve burada hareket açıkça ilan edilecektir.

Ancak plan gereği, Yezid'in bazı samimi arkadaşlarıyla birlikte gizlice şehre, Dımaşk'a girmesi gerekmektedir. Şehre girildikten sonra Yezid ve adamları Sabit b. Süleyman el-Haşeni'nin evinde saklanacaklardır. Bu, yatsı namazına kadar devam edecekti. Ki tam yatsı namazıyla birlikte Yezid ve beraberinde bulunan adamları

2189 Siretu Velid b. Yezid, s:318-319; el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami Hareketu Yezid b. Velid, s:118, 148-149
2190 Siretu Velid b. Yezid, s:321

olundu. Böylece Velid'in tüm adamları ve yardımcıları, taraftarları ele geçirilip Dımaşk'ta yakalandılar.

Anlaşma ve plan gereği şehre alınacak kimselerden önce parola sorulacak, daha sonra parolayı bilenler şehre girebileceklerdir. Hareketin taraftarları ve yardımcıları Guta bölgesinden yola çıkıp buradan Dımaşk'a giriş yaptılar. Başkentin tüm sokak ve caddelerini tutmuş olarak, şehrin giriş kapılarından Mescidin bulunduğu tarafa doğru geliyorlardı. Böylece şehrin her tarafında güç gösterisi yaparak halk tarafından hareket gücünün ne kadar kuvvetli olduğunun bilinmesini ve herhangi bir eyleme girişmemelerini isteyip gözdağı veriyorlardı. Harekette başarı oranı, şehri ansızın basmaları ve kimseye göz açtırmamaları olmuştur. Artık şehir ele geçirilip burada konuya hâkim olunduktan sonra iş, Velid'in ele geçirilmesine kalmıştı. Çünkü plan başarıyla sonuçlanmıştı.

Dımaşk'ta Velid'in ne kadar adamları var idiyse, ne kadar temsilcileri bulunuyor idiyse hepsi tutuklandılar. Artık Yezid şehirde olaylara tamamen hâkim durumdadır ve şehrin tüm kapılarını da tutmuştur. Emirlerini kapılardaki görevlilere verdi, Cuma sabahı, parolayı bilenler dışında şehre hiçbir kimsenin sokulmaması emrini verdi. Yezid, aynı zamanda Emevi ailesinin önde gelenlerine sorumluluk vererek, harekete destek verenlerin, emniyeti sağlayanların, Dımaşk bölgesinde olayların çıkmasını önleyenlerin değerlendirileceklerini ve kendilerinin haklarının korunacağını ilan etti.

Abdülaziz b. Haccac b. Abdulmelik'in görevli olarak Cabiye kapısında durmasını, Velid b. Ravh b. Velid'in Rahip denilen yerde nöbette kalmasını istedi. Böylece şehirde her şeyi garanti altına almak istiyordu. Velid b. Abdulmelik oğullarına da halkın aralarına dağılmalarını, onların arasında dolaşıp istihbaratta bulunmalarını, halkın herhangi bir yanlışlığa kalkışmamalarını, yeni düzene itaat etmelerini sağlamalarını emretti. Bu arada şehre münadiler çıkartmış ve onlar halka şu şekilde ilanda bulunuyorlardı:

"Kimin önceden almakta olduğu bir bahşişi varsa gelip aynı şekilde bahşişlerini almaya devam etsinler. Kimin de herhangi bir bahşiş alacağı yoksa bundan böyle onlara da yardım olmak üzere biner dirhemgümüş para verilecektir."

Böylece halkın harekete desteklerinin sağlanması, herhangi bir itaatsizliğe kalkışmamalarını temin edilmesi isteniyordu.[2191]

Velid B. Yezid Üzerine Ordu Gönderilmesi

Yezid hareketi Dımaşk'ta olaylara hâkim olduktan ve ortalık sükûnete kavuştuktan sonra, Yezid b. Velid hemen ordu hazırlığına girişerek halife Velid b. Yezid üzerine

2191 Tarihuttaberi, 8/118; el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:155

saldırıya geçti. Artık bundan böyle halk da Yezid hareketine katkıda bulunmaya başladı. Halk önceleri bu harekete katılmakta tereddüt gösteriyordu. Önce halk, bu harekete bin dirhem karşılığında katılacağını ileri sürüyordu. Bunun üzerine bin dirhem karşılığında harekete alınmaya başlanıldı. Ancak meblağ 1500 dirheme çıkartılınca, bunun üzerine her bir katılımcıya 1500 dirhem verildi. Meblağ 2000 dirheme yükseltilince, 2000 olarak verildi.

Abdülaziz b. Haccac b. Abdulmelik gidecek olan askeri güce komutan olarak atandı ve Abdülaziz hareket edip yola çıktı. Ancak büyük bir sayı yolda geri çekildi. Velid, hareket ordusunun kendisine karşı geldiklerini anlayınca, orduyu karşılamak ve onlarla savaşmak için birtakım planlar yapmaya, tedbirler almaya başladı. Velid, Amman'ın Bakla bölgesinde bir su yeri olan Ağdef 'ten çıktı ve Bahra'ya doğru harekete geçti. Burada halkı ordusuna alarak destek kazanmaya çalıştı. Velid, bu bölgede çok beklemedi hareket ordusu gelip buraya yetişti. Aralarında savaş kızıştı. İşin başında durum hareket ordusunun aleyhinde gibi gidiyordu. Hatta bir kısmı geri çekilmeye başladı. Ancak Abdülaziz olaya müdahale etti, askeri savaşa teşvik etti, geri çekilenler yeniden dönüp Velid'in askerleri üzerine saldırıya geçtiler. Nihayet fazla bir zaman geçmedi ki, başarı hareket ordusundan yana ağır basmaya başladı.

Bunun sebebi, hareket ordusu Abbas b. Velid ailesinden yana bir endişe duymuyordu. Çünkü savaş esnasında Abbas'ın halife Velid'den yana tavır koyması beklenemezdi. Bu nedenle fırsatı kolladılar ve bir bayrak kaldırıp şöyle seslendiler: "Bu, Abbas'ın bayrağıdır, bu, Abbas'ın sancağıdır. O, kardeşi Yezid'e, müminlerin emiri diye biat etmiştir."

Bunun üzerine Abdülaziz'in emrinde olan münadiler de: "Kim, gidip Abbas'a katılırsa, onlar güvende olacaklardır" diye teminat veriyordu. İşte bu adımın sonunda hareket ordusundan yana terazinin ibresi ağır bastı. Halife'nin ordusunda bir korku ve endişe oluşmaya başladı Çünkü artık asker kırılmıştı, kimse Velid'e bakmıyordu. Herkes Velid'in etrafından uzaklaşmaya başladılar. Velid'i bırakıp Abdülaziz ile Abbas'ın etrafında toparlanmaya başladılar.

Velid, askerlerini toparlamaya çalışmış, onlarla birlikte çok çetin bir savaş çıkarmış, askerlerine önemli mali yardımlarda bulunacağı vadini yapmış, hatta hareket ordusunun askerlerinden kim bir kelle getirirse, karşılığında 500 dirhem vereceği vadinde bulunmuştur. Hatta Velid, bununla da yetinmemiş, hareket ordusunun komutanlığını yapan Abdülaziz'i yanına çekmek için, ona Velid b. Halid el-Kelbi'yi gönderip halifenin ona 50 dinaraltın para vadettiğini ve buna ek olarak Humus vilayetini de tamamen onun emrine vereceğini, her yönden ona teminat verdiğini aktardı, yeter ki Yezid'i bırakıp kendisi tarafına geçsin istedi.

Ancak Abdülaziz, teklifi reddetti. Artık Velid'in hareket ordusu karşısında gücü giderek tükenmek üzereydi. Velid'in adamları da, işin vahametinin farkına vardılar. Velid, en büyük darbeyi ordusunun sol ve sağ kollarından yedi. Kendilerine birçok imkânlar sağladığı sağ ve sol kol hareketi Velid'i yalnız bıraktılar, gidip hareket ordusuna katıldılar. Velid b. Yezid'in yanında yer alanlar da bozguna uğradılar. Artık Velid, Bahra kalesine sığınmaktan başka bir çare kalmadığını anlamış oldu. Ancak hareket ordusu kalenin etrafını kuşattılar.[2192]

Halife İle İsyancılar Arasında Görüşme

Halife Velid, kendisine karşı ayaklananlara, onlara daha önceden yapmış olduğu iyiliklerinden, yardımlarından söz ederek onları yumuşatmak istedi. Bu nedenle kale kapısına yaklaşarak, buradan dışarıdakilere: "içinizde saygın, soylu ve haya sahibi biri varsa, onunla konuşmak istiyorum" der.

Bunun üzerine Yezid b. Anbese esSekseki, halifeye "benimle konuşabilirsin" diye seslendi. Halife ona: "Sen kimsin?" diye sordu. O da, Yezid b. Anbese olduğunu söyledi. Bunun üzerine halife kendisine: "Ey Seksekli kardeş! Sana verdiğim yardım ve bahşişlerde artışa gitmedim mi? Fakirlerine yardımda bulunmadım mı? Yatalaklarınız hizmet götürmedim mi?" diye yaptığı iyiliklerini saymaya başladı.

Yezid b. Anbese de: "Biz, kendi nefsimiz adına sana karşı gelmiyoruz. Ancak senin, Allah'ın haram kıldıklarını hiçe sayman, onları çiğnemen, içki içmen ve babanın çocuklarının anneleri olan Ümmehatı Veledini yatağına alman, Allah'ın emirleriyle alay etmen, kadınları bırakıp erkeklerle ilişkiye girmen sebebiyle biz senden intikam alıyoruz" der.

Halife de: "Ey Seksekli kardeş! Yeter artık. Varlığıma yemin olsun ki, sen çok ileri gittin ve abarttın. Oysaki Allah'ın bana helal kıldıklarından işlediklerim, senin anlattıklarından daha çoktur" dedi.

Velid, kendisini savunmaya başladıysa da hiç etkili olmadı. Artık kendisini öldüreceklerini anlayan Velid, Yezid b. Anbese'ye son kez şöyle seslendi: "Allah adına yemin olsun ki, bu yaptığınız yanınıza kar kalmayacak, sizin dağınıklığınız toparlanmayacak ve siz birlik oluşturmayacaksınız."

Velid, hiçbir konuşmanın yarar sağlamayacağını anlayıp umudunu keserek kalenin içine doğru geçti, Mushaf'ı önüne koyup açtı ve okumaya başlayarak: "Bu gün, adeta Osman'ın yaşadığı gün gibidir" dedi.[2193]

Etrafı kuşatıldıktan ve kendisini öldüreceklerini anladıktan sonra Mushaf'a

2192 Tarihuttaberi, 8/121–126; el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:155–160; Ensabul Eşraf,
2193 Tarihuttaberi, 8/122–126

sığınan bir adamın din ile alay etmesi mümkün olmaz ama bugüne o dine yaptıklarına bakın hele. Adam Mushaf'ı basite alıyor, onu parçalıyor. Çünkü kimi rivayetlerde bunlar yer almaktadır.

Çünkü Velid, daha çok oyun ve eğlenceye meyilliydi, yanlışları vardı ama hiçbir zaman Kâbe'nin üzerinde masa kurup içki içmeye kalkışacak kadar da aklını yitirmiş değildi. Yani Velid, dünya daraldı da, başka yer bulmadı, ancak Kâbe'nin üzerimi kaldı içki içmesi için?

Eğer böyle bir durum, günümüz müslüman idarecilerinden biri tarafından yapılsa, halk onu taşa tutarlardı. O halde hem de daha saadet asrından çok da uzaklaşılmamış olan bir dönemde oldukları halde, Velid'in böyle bir yanlışına kimse ses çıkarmayacak. Bu, olacak iş değildir. O dönemde hem de Tabiundan o kadar ilim adamları, salih insanlar olacak, sessiz kalacaklar. Bu, doğru olamaz. Yine de Allah en iyisini bilir.[2194]

Halife Velid B. Yezid'in Öldürülmesi (H:126/743m)

Hareket ordusundaki askerler kaleyi iyiden iyiye kuşattılar, içeri girmek için kapıları zorladılar. İlk defa içeri giren kişi, Yezid b. Anbese esSekseki oldu. Hemen Velid'in eline yapıştı, onu tutuklayıp hapse attırmak istiyordu. Yezid b. Velid, ona karşı bir lider gibi muamelede bulunmak istiyordu. Ancak Yemenlilerden bazıları, hemen Velid'in bulunduğu yere indiler. Bir an önce kafasını omzundan ayırmak için birbirleriyle yarışıyorlardı. Nitekim hemen oracıkta kafasını vurdular. Başını gövdesinden ayırdılar. Çünkü Yezid b. Velid, onun başına 100 bin dirhem gümüş para ödül koymuştu.

Velid b. Yezid, 27 Cemadilahire 126 hicri yani 16 Nisan 744 miladi yılında kuşatılmadan sonra ellinci günde öldürüldü. Hareket ordusunda bulunan askerler, Velid'in oğulları olan Hakem ile Osman'ı da yakaladılar ve her ikisini de Dımaşk'ta hapse attılar.

Yezid b. Velid, Dımaşk'ta bir Cuma gecesi, 28 Cemadilahire–126 hicri yılında Velid'in öldürüldüğü haberini aldı. Cuma sabahı, Velid'in başı getirilip Yezid'in önüne bırakıldı. Böylece halk tarafından Velid'in ortadan kaldırıldığı anlaşılmış olsun ve Yezid'in zaferine inanılsın istendi. Çünkü daha önce, Dımaşk'ta Yezid'in, Velid önünde hezimete uğradığı haberi yayılmıştı. Velid'in yüzük kaşında, ya da mühründe "Ey Velid! Ölümden sakın" yazılıydı.

Anlatıldığına göre Velid'in cenazesi getirildi. Cenaze namazını İbrahim b. Velid b. Abdulmelik kıldırdı ve Dımaşk'ta Babul Firdevs denilen yerde toprağa ve- rildi.[2195]

2194 El-Alemul İslami Fil Asril Emevi, s:199

2195 Tarihuttaberi, 8/122–127; el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:163; Ensabul Eşraf; Tarihul Kudai, s:375

Velid'in Öldürülmesinin Doğurduğu Sonuçlar

Velid b. Yezid'in öldürülmesi ile birtakım sonuçlar ortaya çıktı. Şöyle ki:

1- Emevi hilafeti artık gücünü yitirmiş oldu. Halk nezdinde önemi kayboldu. İster kamu olsun, ister hanedanın has adamları olsun, ister ordu açısından olsun tüm Emevi Devletine bağlı kentlerde artık zaaf baş gösterdi.

2- Şam'da bulunan Yemenli kabilelerin ihtilafı, siyasi amaçlarının farklılaşması, paylaşımda meydana gelen rahatsızlıklar, kendi aralarında birbirleriyle savaşmaları. Oysa Yemenliler, Emevilerin askeri gücünün belkemiğini oluşturmaktaydılar. Böylece en başta, başkentte orduda bölünmeler ve anlaşmazlıklar belirdi. Böylece birlikleri bozulup parçalandı.

3- Bu hareket, Emevilerin İster Süfyaniler kısmı, İster Mervaniler kısmı olsun, böylece bu ailenin artık kokuştuğunu ortaya koymuş oldu. Sırf iktidar kavgaları yüzünden, saltanat uğruna her şeylerini yok ettiler.

4- Fitne olaylarının zincirleme artması: Mervan oğulları, Velid b. Yezid'in öldürülmesinden sonra oldukça sıkıntılı bir döneme girdiler. Çünkü her taraftan fitneler hücum etmeye başladılar. Olaylar durmadan birbirini izler oldu. Bu da varlıklarını, saltanatlarını kaybetmekle sonuçlandı.

Doğrusu bu ailenin bu durumlarında, anlayan ve görenler için önemli dersler bulunmaktadır. Çünkü Süleyman b. Hişam b. Abdulmelik, Amman'da Yezid b. Velid üzerine saldırmıştı. Çünkü Süleyman burada sürgünde bulunuyordu. Kendisi devlet malını ele geçirmek istiyordu. Bu sürgünlük hali, kendisi Yezid tarafından affedilene dek devam etmişti.

Humus halkı Ecnad ile anlaşarak Velid'in kan davasını gütmüşler, onlar da Humuslulara olumlu cevap vermişler. Ayaklanan bu guruplar kendi aralarında bir antlaşmaya varıp bundan böyle Yezid'in itaati altına girmeyeceklerine karar vermişlerdir. Yani Velid'in iki çocuğu hayatta oldukları sürece, onlar adına önceden biat alındığından, Yezid'in biatini kabullenmeyeceklerini ilan ettiler.

Ancak kendisinde hayır ve iyilik gördükleri kimsenin adına hareket edeceklerini benimsediler ve başlarına da Muaviye b. Yezid b. Husayn'ı emir olarak seçtiler. Yezid b. Velid, bunlarla ilgili bu haberi alınca, kendilerine bir elçi gönderdi. Onlara, hiçbir kimseyi kedi adına çağırmadığını, kendilerini bu maksatla istişareye davet ettiğini aktarır. Bunun üzerine ayaklananların liderleri bir araya geldiler, Yezid'e verecekleri cevabı aralarında tartıştılar.

Bunun üzerine Amr b. Kays esSekuni: "Bizler, daha önce veliaht olarak tayin ettiklerimizden memnunuz, yani öldürülen Velid'in iki oğluna verdiğimiz söz geçerlidir" diye konuştu. Buna karşılık Yakup b. Umeyr ayağa kalktı ve Amr b.

Kays'ın sakalına yapışarak: "Behey kuru kafa! Sen iyice yaşlanmışsın, aklın da çalışmıyor. Senin şu anda savunduğun o iki kimse, eğer senin yanında, senin evinde yetim olarak kalmış olsalardı, senin o iki çocuğu onlara teslim etmen sana helal olmazdı. Sen hilafet meselesini nasıl savunabileceksin? Sen Allah'tan korkmuyor musun?" diye uyarır.

Bunun üzerine ikisi arasında tartışma çıkar. Daha sonra Yezid'in elçisine cevap vermemek ve onu kovmak üzerinde anlaşmaya vardılar. Yezid bu haberi alınca, orduyu onlara karşı harekete geçirmişti. Bu arada Humus halkı da hazırlıklarını yapmış ve Dımaşk'a doğru yola çıkmışlardı. Nihayet Humuslular Emevi başkenti olan Dımaşk'a 14 mil mesafede bulunan Azra denen yere gelmişlerdi.

Abdülaziz b. Haccac, Humuslulara karşı 3000 kişilik bir orduyla harekete geçti ve askerlerine, Humusluları Aakabetusselam denen yerde tutmalarını emretti. Nihayet iki ordu intikam hırsıyla karşı karşıya geldiğinde, Abdülaziz b. Haccac hemen ayaklanan gurubun üzerine hamle yaptı, ayaklananlar dağıldılar. Abdülaziz peşlerini bırakmadı. Bunun üzerine Yezid b. Halid elKasri: "Kavmin için Allah'tan kork! Kavmin için Allah'tan kork!" diye seslendi. Böylece humus halkıyla, Yezid'e biat etmeleri şartıyla anlaşma yapıldı. İleri gelenleri tutuklu olarak Dımaşk'a getirildiler. Nihayet Dımaşk'a geldiklerinde Dımaşk halkıyla birlikte Yezid'e biat ettiler. Yezid, Humusluları affetti, kendilerine birçok mal verdi ve başlarına da Muaviye b. Yezid b. Husayn'ı, onların isteği doğrultusunda vali olarak tayin etti.[2196]

Filistin halkının ayaklanması: Filistin halkı, Velid b. Yezid'in öldürülme haberini aldıklarında onlar da ayaklanırlar. Başlarında da Said b. Ravh b. Zenba vardı. Bu adam, Yezid b. Süleyman b. Abdulmelik'e bir yazı göndererek, halifenin öldürüldüğünü bildirir. Bize gel, senin emrini bekliyoruz, der. Bunun üzerine Said kendi kavmini toplar. Bu arada Filistin valisi olan Said b. Abdulmelik'e bir yazı gönderir, kendisi Sebu denilen yerde konaklamıştı. Yazısında ona hitaben: "İş bizden çıktı, konu sıkıntı verecek durumdadır. Biz, kendimiz adına içimizden birini başımıza tayin ettik ve biz ondan memnunuz, der. Bunun üzerine Said çıkar ve gidip Yezid b. Velid'e katılır.[2197]

Ürdün halkının ayaklanması: Ürdünlüler, Filistinlilerin nasıl hareket ettiklerini öğrenirler. Onlar da Filistinlileri izlerler ve başlarına Muhammed b. Abdulmelik'i geçirirler. Yezid, Ürdünlülere Süleyman b. Hişam'ı, Dımaşk ve Humus ordusu ile gönderir. Süleyman ordusu ile hareket ederek Taberiye'ye gelir. Ayaklananlar burada onunla anlaşırlar. Elçileri Muhammed b. Raşid'i kendisine gönderirler. Bu da, Ravh'ın oğulları olan Said ve Dab'an; Cerv'in oğulları Hakem ve Raşid ile görüşür.Ni-

2196 Siretu Velid b. Yezid, s:330; Tarihuttaberi, 8/142–145
2197 Tarihuttaberi, 8/147

hayet bunlardan da Yezid'e biat etmeleri üzerinde kendileriyle anlaşma yapılır. Ordu ayrılır. Böylece Allah kendilerini bir felaketten korumuş oldu.

Yezid, Ürdünlülere verdiği sözünü tuttu, Muhammed Raşid'in istediği yerlerin valiliğini verdi. Daha sonra Süleyman emrindeki askerlerle birlikte Remle'ye yöneldi, Remle halkından da biat aldı.[2198]

Velid, Zındıklardan Ve Küfürden Uzaktı

Abbasiler ilk dönemlerinde Emevilere hücum ediyorlar, onları dalalet ve dinsizlikle itham ediyorlardı. Nitekim Ebu Abbas'ın, Ebu Cafer Mansur'un, Davud b. Ali'nin, Süleyman b. Ali'nin ve İsa b. Ali'nin hutbelerinde bu durum çok açık olarak dile getiriliyordu. Nitekim bu hal, Abbasiler adına propaganda yürütenlerin ve komutanlarının da dillerinde açık olarak söyleniyordu. Örneğin Ebu Müslim Horasani bunlara bir misal teşkil etmektedir. Kimi raviler de birtakım haberlere dayanarak Velid b. Yezid'in inanç bakımından uygun biri olmadığını söylüyorlardı. Hatta kimi raviler bu konuda bir de hadis uydurmaktadırlar. Bu uydurma rivayete dayanarak onun zalim ve küfrü savunan biri olduğunu ileri sürüyorlardı.

Bu nedenle Velid'in hilafete geliş görevini Emevi Devletinin çöküş ve Abbasilerin döneminin başlayacağı müjdesini verdiğini kabul etmektedirler. Bu, Ahmed b. Hanbel tarafından rivayet olunan bir hadise dayandırılmak isteniyor. Ahmed b. Hanbel diyor ki, bize İbn Abbas anlattı ve dedi ki, bana Evzai ve başkaları Zühri'den rivayetle anlattılar. O da Said b. Müseyyeb'ten, bu ise Hz. Ömer'den rivayet ediyor.

Rivayete göre Hz. Peygamberin (s.a.v) eşi, müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin kardeşinin bir oğlu dünyaya gelir ve adını Velid koyarlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Siz, ona Firavunlarınızın adını mı verdiniz? Bu ümmette mutlaka Velid adında bir adam gelecek ve o, Firavun'un kavmine karşı yaptığı kötülükten daha fena bir kötülükte bulunacaktır."[2199]

Öncelikle belirtmek gerekir ki Said b. Müseyyeb, oldukça küçük yaşta Hz. Ömer'e yetişmiştir. Bu nedenle de Hz. Ömer'den rivayette bulunmamıştır. Ancak İbn Müseyyeb başka sahabilerden rivayette bulunmuştur ki İbn Sa'd bunlardan söz etmektedir.

Aslında hadis diye sunulan bu ifade uydurmadır. Bunu Ezdi gibi Yemenli ilim adamları ve Şerif elMurtaza gibi Şii ilim adamları zikretmişlerdir. Anlatıldığına göre İmam Evzai, Zühri'ye sorar ve: "Hadiste sözü edilen Velid, hangi Velid'di?" der. Zühri de: "Eğer halifelik görevine getirilen Velid'den söz ediliyorsa, bu, o Velid'dir. Eğer halife olmayan Velid'den söz ediliyorsa, bu takdirde sözkonusu olan Velid, Velid b. Abdulmelik'tir" der.

2198 Tarihuttaberi, 8/147

2199 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/109. Hadis munkati olduğundan isnad yönünden zayıf olan bir hadistir.

Hilafet görevi Emevilerden Abbasilere geçip, egemenlikleri pekişince, bunlardan devlet idaresine gelen halifeleri, Ümerası, valileri ve benzeri adamları Emeviler aleyhinde olmak üzere büyük bir iftira kampanyasına giriştiler. Onların müslüman olmadıklarını yaymaya başladılar. Hutbelerinde Emevilerin küfründen söz eder oldular. Hatta Velid'in zındık, dinsiz olduğunu yaymaya başladılar. Ancak Mehdi ve Reşit, kendilerine sırf yağcılık ve yalakalık olsun diye yaklaşarak Emevi halifelerine dil uzatanları menetmişler, onun zındık ve dinsiz olmadığını söylemişlerdir.

Hatta el-Mehdi'nin tanında, Velid'in sözü geçtiğinde, ek-Mehdi, onun için: "Allah kendisine rahmetiyle muamelede bulunsun" diyerek rahmet okurdu. Bu arada: "Allah, onu katiline de rahmet eylemesin" diye de eklerdi. Çünkü Velid, halkın üzerinde ittifak ettikleri bir halifeydi, derdi. Hatta kendisine: "Velid, zındık adamın biriydi" denilince, Mehdi, "Allah adına hilafet makamına gelecek olan birinin mümin olmamasından Allah daha yüce ve daha azizdir" diyerek o makama gelenlerin kesin olarak mümin olduklarını belirtmek istemiştir.

Anlatıldığına göre Ğamr b. Yezid b. Abdulmelik'in bir oğlu Reşid'in yanına girer. Reşit kendisine: "Sen kimlerdensin?" der. O da: "Kureyşten" der. Bu defa Reşit: "Kureyşin hangi kolundansın?" diye sorar. İbn Ğamr, susar, bu soruya cevap vermek istemez. Reşit kendisine: "Söyle, sen güvendesin. Hatta sen Mervani de olsan yine de güvendesin" der. Bunun üzerine: "Ben, İbn Ğamr b. Yezid'im" der.

Bu cevap üzerine Reşit: "Allah, senin amcana rahmet eylesin. Allah, Yezid'e ve amcanın tüm katillerine de lanet eylesin. Çünkü onlar herkesin üzerinde ittifak ettikleri bir halifeyi öldürdüler. Ne gibi ihtiyaçların varsa, bize bildir" der. İbn Ğamr da ihtiyaçlarını iletir, o da gereğini yapar. Birçok tarihçiler şuna dikkat çekerler ve derler ki, Velid'in inancı hakkında söz söyleyenler, onu zındıklıkla itham edenler, tamamen kendi uydurmalardır. Bu bakımdan kimi tarihçiler bu noktada sessiz kalırlar, bu gibi rivayetleri yapmada zorlanırlar. Bu konu ile ilgili olarak kesin bir şey söyleyemezler.

Bunlardan biri de İbn Şakir'dir. Bu zat diyor ki: "Kimileri Velid'i zındıklıkla ve benzeri şeylerle itham etmektedirler. Yine de Allah en iyisini bilir."

Yafii de diyor ki: "Velid hakkında, inancı ve ırzı ile alakalı olarak çok çirkin ve iğrenç şeyler anlattılar. Ben burada onlardan söz etmekten iğreniyorum. Allah bu konuda her şeyi en iyi bilendir."

Ancak bir kısım tarihçiler, onu dışladılar ve onun aleyhinde cürüm işleyerek birtakım şeyler uydurdular. Kimileri, bu söylentilerin sadece siyasi maksatla ortaya atıldığını zikretmişlerdir. Nitekim İbn Esir bunlardandır. İbn Esir diyor ki: "Kimileri Velid b. Yezid hakkında söylenenler konusunda, onu tamamen temize çıkardılar, böyle bir şeyle ilgisini olmadığını anlattılar. Ve: "Bu gibi söylentiler, sadece onun

aleyhinde söylenen asılsız şeylerdir, ona bu gibi söylentileri yamadılar. Oysaki söylentilerin hiçbiri doğru değildir" dediler.

Zehebi de diyor ki: "Velid b. Yezid'in kâfir ve zındık, dinsiz olduğuna dair söylenenler doğru değildir."

İbn Haldun da şöyle diyor: "Onun hakkında birçok söylentiler yaydılar. Fakat insanların birçoğu söylenenleri reddettiler, asılsız olduğunu ifade ettiler ve: "Bütün bu söylenenler düşmanların uydurması ve iftirasıdır, ona böyle bir yaftayı uygun buldular."

İbn Tağriberdi de diyor ki: "Kimi tarihçiler onun hakkında olmayacak kötülemelerde bulundular ama bunların hiçbirisini kabul edilecek bir yanı yoktur."

İmam Süyuti de Zehebi'nin görüşünü tekrarlıyor ve sadece bunu tekrarlamakla yetiniyor. Kendisi bir şey söylemiyor. İşte doğru ve gerçek olan şey budur. Yine de Allah en iyisini bilir.

Esasen Velid b. Yezid'in öldürülmesi, Emevilerin kendi aralarında birbirleriyle kavgaya tutuşmaları, hem güçlerini kendilerine kaybettirdi ve hem de bir an önce sonlarının gelmesini hazırladı.[2200]

2200 İbn Sa'd, Tabakat, 2/380; Siretu Velid b. Yezid, s:56 ve 237–238; Müsned, Ahmed Şakir taliki, 3/50, 80; Tarihul Mavsıl, s:56; el-Murtaza, Emalişşerif, 1/129; el-İkdul Ferid, 4/101–107; Cemheretu Hutabil Arab, 3/50, 80; Ensabul Eşraf; el-Kamil Fittarih, 3/412; Uyunuttevarih; Mir'atuzzaman, 1/264; en-Nucumuzzahire, 1/298; Tarihul Hulefa.

2. KONU

YEZİD B. VELİD B. ABDULMELİK

Bu zat, Yezid b. Velid b. Abdulmelik b. Mervan b. Hakem'dir. Annesi, Fars krallarının sonuncusu olan Feyruz b. Yezdcerd'in kızı Şah Aferid idi. Bu nedenle Yezid, damarlarında hem Arapların, hem Farsların, hem Rumların ve hem Türklerin kanını taşıyordu. Yezid'in baba tarafından dedesi, Abdulmelik b. Mervan'dır. Anne tarafından dedesi Feyruz b. Yezdcerd'dir. Bu da FarsİIran kökenlidir. Anne tarafından dedesinin ninesi Kayser'in kızıydı. Anne tarafından olan ninesi ise bir Türk Hakanının kızıydı. Yezid bununla övünür ve şöyle derdi:

Ben Kisra'nın ve Ebu Mervan'ın oğluyum
Dedemin biri Kayser'dir ve biri de Hakan'dır[2201]

YEZİD'İN DEVLET İDARESİNDE İZLEDİĞİ METOT

Yezid, fitnenin son bulduğu müjdesini alınca büyük bir ihtişam içerisinde Camiye doğru yola çıkar. Modern çağda halka sesleniş diye ifade ettikleri konuşmasını burada yaptı. Bu hitabesinde, devlet idaresinde nasıl bir siyaset izlemesi gerektiğini de ortaya koymaktaydı.[2202]

Yezid'in bu konuşması izleyeceği yol bakımından oldukça doyurucu ve yeterli bir konuşmaydı. Allah'a hamd ve senadan sonra halka şöyle sesleniyordu:

"Ey insanlar! Allah'a yemin olsun ben, bir dünyalık adına, şımarıklık için ya da tahta karşı olan bir isteğimden dolayı bu işe kalkışmış değilim. Ben nefsimi tatmin adına da çıkmadım. Çünkü ben, nefsimin isteklerine asla değer vermem. Eğer Rabbim bana rahmetiyle muamele buyurmazsa ben yanmışım demektir. Ancak benim çıkış amacım ve öfkem Allah içinidir ve onun dini içindir. Halkı Allah'a ve Peygamberinin sünnetine davet etmek adınadır. Çünkü dinin esasları yıkılıyor, takva nuru söndürülüyordu. Zalimler ve Allah'ın haram kıldığı her şeyi helal sayanlar açıkça meydanlarda dolaşıyorlardı. Bidatin her çeşidi mubah sayılıyordu. Allah adına yemin olsun ki o hesap gününe iman etmiyor, sevap ve ceza günün de

2201 Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 5/374–375; el-Alemul İslami Fil Asril Emeviyyi, s:203
2202 Sukutuddevletil Emeviyye ve kıyamuddevletil Abbasiyye, s:77

tasdik etmiyordu. Gerçi o, soyca benim amcamın oğluydu, hasep yönünden de benim dengimdi.

Onun bu halini görünce, onun hakkında Rabbimden hayır dileğinde bulundum, istihare ettim. Rabbimden beni nefsime havale etmemesini diledim. Bu amaçla ailemden bana bu konuda katılacak olanlara çağrıda bulundum. İstedim ki Allah bu adamdan kullarını kurtarsın, beldelerini ondan temizlesin. Bütün bunları kendi gücüm ve kuvvetimle değil, ancak Allah'ın gücü ve kuvvetiyle istedim.

Ey insanlar! Sizin benim üzerimde bir hakkınız var. Taş üzerine taş koymam, tuğla üzerine tuğla yerleştirmem, su kanalı açmam, mal depolamam, bir eşe ve çocuğa yardım etmem, bir beldeden diğerine mal nakletmem sözkonusu olursa, sadece onunla bir yoksulluğu gidermem, o beldenin ihtiyacını kapatmam için olacaktır. Eğer bir yerde bir mala ihtiyaç duyulmaz ve o beldenin ihtiyacından arta kalırsa, bu durumda onu hemen onun yakınında yer alan ve gerçekten ihtiyaç içinde bulunan beldeye taşıyacağım. Kapılarımı üzerinize kapatarak güçlüleriniz zayıflarınızı ezmesine ve yemesine fırsat verecek değilim. Sizin cizye verenlerinizden alınan vergiler, özellikle kendi beldelerinde harcanacaktır. Onların nesillerini bundan mahrum bırakacak değilim. Sizin ne gibi bir hakkınız varsa o, her yıl size verilecektir. Erzakınız her ay size dağıtılacaktır. Böylece varlıklı olanlarınızla olmayanlarınız arasında eşitlik sağlanana kadar elimden geleni yapacağım.

Eğer ben, size karşı sözümü tutacak olursam, sizin de beni dinlemeniz ve bana itaat etmeniz gerekir. Eğer size karşı görevimi yeterince yerine getiremezsem, o takdirde beni görevden alırsınız. Sizin böyle bir hakkınız vardır. Eğer beni tövbeye davet ederseniz, ben de tövbe edersem, siz de kabul edeceksiniz.

Eğer salahına güvendiğiniz birinin benim bulunduğum bu yerimde olmasını isterseniz, benim size verdiğim gibi o da candan size verecekse, bundan böyle siz de ona biat etmek isterseniz, o takdirde, o kimse ilk biat eden ve onun emri altına, itaatine girecek kişi ben olacağım.

Ey insanlar! Bilmelisiniz ki yaratana isyan halinde yaratılana itaat yoktur. Ben sözümü, size diyeceklerimi dedim. Allah'tan hem kendim için ve hem de sizin için mağfiret diliyorum."[2203]

Doğrusu bu konuşa çok yönlerden ele alınıp üzerinde durulması gereken bir konuşmadır. Şöyle ki:

1- Yezid burada, böyle bir işe girişmesinin gerekçelerini açıklıyor. Hemen konuşmasının başında, Allah için ve onun dini için kızgınlık geçirmesi sebebiyle böyle bir işe kalkıştığını ve insanları Allah Resulü'nün Sünnetine davet ettiğini-edeceğini

2203 Tarihuttaberi, 8/148; Cahiz, el-Beyan vettebyin, 2/69–70

söylüyor. Çünkü zalim, haramı helal sayan ve getirdiği birçok bidatler sebebiyle Velid'in yaptıklarına karşı koyulması gerektiğini dile getiriyordu.

2- Yezid bu konuşmasında yapacaklarını adım adım ilerleyerek ele alıyor ve halka öyle aktarıyordu. Çünkü haksız yere taş üzerine taş, tuğla üzerine tuğla koymayacağını, herhangi bir nehri, kanalı boşa açıp akıtmayacağını, herhangi bir mal biriktirmeyeceğini, herhangi bir eşe ve çocuğa haksız yere bir şey vermeyeceğini dile getiriyor.

Çünkü bilindiği gibi Emevi halifeleri geleneksel olarak yatırımlarını genelde saray ve köşklerine yaparlardı. Özellikle de Dımaşk ve Badiyede olanlarına bu yatırımı yaparlardı. Gerçi Medine, Kudüs, Dımaşk ve benzeri yerlerdeki mescitlere, bunların imarına da önem verirlerdi. Aynı zamanda hac yoluna önem verirlerdi.

Şunu da belirtmeliyiz ki, Emevi halifeleri ve Emirleri aynı zamanda su kanalları da açarlar ve arazi sulanmasına önem verirlerdi. İşlenmeyen toprakları hizmete sokarlardı. Bu amaçla kamu mallarından oldukça harcamada bulunurlardı. Bir de Emeviler, siyasetleri gereği ihtiyaç sahiplerine Beytülmalden infakta da bulunurlardı.[2204]

3- Yezid, Devletin parçası durumunda buluna her bölgeye, durumlarına ve işlerine göre infakta bulunulacağını ve harcama yapılacağını üzerine basarak anlatıyor. Çünkü Ömer b. Abdülaziz döneminde de, bu yapılacak işlerden bir kısmına öncelik verildiği gibi, burada onu görmekteyiz. Mesela Şam'dan alıp Irak'a mal gönderebilecektir. Bu durum, merkezler arasında yapılan bir devrim niteliğindedir. Burada bir başka noktaya da dikkat çekiliyor. Hangi bölgede ne gibi bir vergi toplanmışsa, o vergi, o bölgede harcanacaktır.

Çünkü bilindiği gibi Emevi halifeleri topladıkları vergi ve cizyeyi askerlere ve orduya harcarlardı. Bu sayede ayaklanmaların önüne geçmek isterlerdi. Oysa Yezid, eskiye ait her uygulamayı alt üst ediyor. Çünkü artık ihtiyaç duyulması halinde, hemen artan maldan komşu beldeye hizmet götürülüyordu, bölgenin ihtiyaçları karşılanıyordu. Yoksa Yezid, merkez hazinesi doldurmak gibi bir amacın peşinde olmadığını ilan ediyordu.

4- Yezid, daha önceden savaşa gidip de düşman topraklarında bekletilen ve orada uzun süre kalmalarını öngören manada uzun bir süre ailelerinden uzak kalmalarına karşı çıkarak bu uygulamayı kaldırdı. Ki bu, Ömer b. Abdülaziz ve ondan sonraki halifelerin de bir uygulamasıydı.

Burada unutmamamız gereken bir husus, İbn Eş'as'ın ayaklanmasının en açık yanı da bundan yararlanması olmuştur. Çünkü o, askerlerin merkezden hep uzakta

2204 Es-Sulta vel muaraza Fil İslam, s:482

tutulması taraftarıydı. Nitekim Mühelleb b. Ebu Sufra, bu amaçla Haccac'a onlarla ilgilenmemesi için öğütte bulunmuştur. Çünkü dönmeleri halinde adeta patlama durunda olan bir sel gibi oluyorlardı.

Bu karar, Iraklı olan Şam askerleri üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Çünkü daha önceleri ister yazlık mevsim manasında olsun, ister bir başka uygulama anlamında olsun, önceden askerler sürekli olarak bir o tarafa, bir bu tarafa gönderilerek evlerinden hep uzak tutulmaktaydılar. Bu nedenle bir düzen getirildi ve askerlere verilmesi gereken bahşiş, maaş ve erzak yıllık ve aylık olarak düzene konuluyordu. Erzak aylık olarak verilirken, diğerleri yıllık olarak ödeniyordu.

5- Yezid, konuşmasının bir bölümünü de cizye verenlere, doğuda olsun, batıda olsun yenik düşen toplumlara ayırmıştı. Bunlara karşı insaflı davranılmasını, varlıklarını sürdürebilmeleri için bulundukları topraklarında, köy ve kasabalarında kalarak topraklarını işlemelerine izin verilmesini istiyordu. Çünkü kendilerine karşı haksızlık edilmesi ve üzerlerinde baskı kurulması halinde yerlerini terk edip gitmelerine sebep olunacak ve bu durumda topraklar işlenmez hale gelecek, dolayısıyla devlet geliri de düşecektir.[2205]

6- Bu durumda doğal olarak müslüman olanlarla olmayanlar arasındaki uçurum önlenecek, gerek sosyal ve gerekse ekonomik yönden pek fazla bir problem doğmayacaktır. Halk arasında Arapça terimlere değil, İslami terimlere ağırlık verilecektir. Daha önceden Ömer b. Abdülaziz'in uyguladığı gibi toplumlar arasında eşitlik esas alınacaktır.

7- Bu, program, önlerinde hangi yoldan ve çizgiden hareket edecekleri konusunda kendilerini yönlendirecekti. Ancak Yezid bütün bunlara karşılık halktan kesin itaat ve destek bekliyordu. Kendisinin bu planı çiğnemesi halinde, halkın kendisini görevden alma haklarının bulunduğunu ilan ediyordu.

Doğrusu böyle bir program çok titizlikle karşılık hal ve görevleri ortaya koyan bir programdı ve bu, idare edenlerle idare olunanlar arasında uyulması gereken bir programdı. Görünürde çok parlak ve sevindirici bir program olmakla birlikte pratikte yerini bulamamıştır. Çünkü burada taraflar birbirlerini haklarına riayet edecekler, ihlali halinde haklarında gereken işleme de rıza gösterecekler. Hatta bizzat halifenin kendisinin uygulamaya uymaması durumunda halk tarafından görevinden uzaklaştırılması bile öngörülüyordu.

Evet, işin aslı böyle olmakla birlikte, teori ile pratik her zaman birbirine uymamaktadır. İntikam hırsıyla göreve gelen halife, vadettiklerini yerine getirmedi, sözlerinde durmadı. Ona hilafet koltuğunun yolunu açan Yemenlilere bol vermeye

2205 Es-Sulta vel muaraza Fil İslam, s:483

başladı, onları varlıklara gömdü. Nihayet harcamada sıkıntılar baş gösterince, Beytülmalde de yeterince imkân kalmayınca, önceden bol keseden dağıttıklarını bu defa kısma cihetine gitti. Bu nedenle de halk tarafından kendisine verdiğini geri alan manasında Nakıs adını koydular. Bu lakap tam da onun üzerine oturan bir isim oldu. Kaldı ki Mudar kabileleri, Yezid'in Yemenlilerle olan aşırı ilişkisi sebebiyle araları bozuldu. Bu nedenle artık bir de ortaya Mudarlılar sorunu ortaya çıktı. Zaten, bu sorun kısa sürede Yezid'in hilafetinin sonu ve kökünden kazınması oldu.[2206]

KENDİSİNİ DESTEKLEYENLERİ ÖNEMLİ MEVKİLERE GETİRMESİ MUARIZLARINI YANINA ALMA ÇABASI

Yezid, kendisiyle beraber hareket edenleri prensip olarak önemli yerlere getiriyordu. Örneğin şu isimleri sayabiliriz:

Abdülaziz B. Haccac B. Abdulmelik

Nakıs Yezid'in önem verdiği adamlardandı. Çünkü Velid'i görevinden almak için giriştiği harekette onun yanında yer alan ve hatta Velid'i de bizzat öldüren kişidir. Bu nedenle Yezid, kardeşi İbrahim'den sonra hilafet makamına getirilmesi için bu şahsı veliahdı olarak göstermiştir.[2207]

Mansur B. Cumhur

Yezid b. Hacve el-Gassani, Yezid b. Velid tarafından Irak valiliğine getirildiğinde demiş ki: "Ey müminlerin Emiri! Yani sen, Mansur'u Irak valiliğine getirdin öyle mi?" Yezid de ona: "Evet, onun belasından ve yapmış olduğu güzel hizmetinden ötürü oraya vali tayin ettim" der. Mansur bu defa: "Ey müminlerin Emiri! Orada dini yönden ne Arap olanı, ne de sert biri var" der. Yezid de kendisine: "Eğer güzel hizmetleri için oraya Mansur'u tayin etmeyeceğim de kimi göndereceğim?" diye karşılık verir.[2208]

Yezid B. Akar El-Kelbi Ve Velid B. Musad El-Kelbi

Bunun her ikisi de Velid2i ele geçirmek ve onun öldürülmesi görevini üstlenen kimselerdir ve her ikisi de Kelb kabilesindendir. Bu nedenle birisi Yezid'in özel koruma müdürlüğü görevine getirilmişi diğeri de emniyet müdürlüğüne getirilmiştir.[2209]

2206 Es-Sulta vel muaraza Fil İslam, s:483; el-Alemul İslami Fil Asril Emeviyyi, s:205
2207 el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:100–101; Tarihu Dımaşk
2208 Tarihuttaberi, 8/150
2209 el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:101; Tarihuttaberi, 8/116–122

Yezid B. Velid'in Azatlı Kölesi Kutn

Bu kişi, Ümeyye oğullarının azatlı kölelerinden olan cin fikirli biriydi. Yezid'in yeraltı çalışmalarında ve propagandasında yanında yer alan ve en çok yardımı dokunanlardan biridir. Yezid, göreve geldikten sonra onu, devlet mühründen, resmi yazışmalardan ve mali işlerden sorumlu muhafızlık görevine getirmişti.[2210]

Yezid B. Anbese Es-Sekseki

Propaganda çalışmalarını yapan birimin başında bulunuyordu. Dımaşk'ta hareketin ilan edildiği gece, istila hareketine fiilen katılmıştır. Velid b. Yezid'in öldürülmesin fiilen görev yapmıştır. Yezid b. Velid'e, biat edilmesi konusunda çok büyük hizmetler vermiştir.[2211]

Sabit B. Süleyman B. Sa'd El-Haşeni

Bu zatın evi, Dımaşk'ta bulunuyordu ve hareket taraftarları bu evi üs haline getirmişlerdi. Nitekim Yezid b. Velid, harekete geçeceği gece için, gelip bu evde gizlenmiştir. Bu kişi Yezid'in hilafet döneminde resmi yazışmalardan sorumlu kişiydi.[2212]

Mervan b. Muhammed

Bu zat, öldürülen halife Velid'in kan davası için başında bulunduğu ordu ile harekete geçmişti. Yezid, ondan erken davranıp onu biate ve kendisine itaate çağırdı ve ona, Abdulmelik b. Mervan tarafından babası Muhammed b. Mervan'a verilen Cezire, Ermenistan, Mavsıl ve Azerbaycan valiliklerini kendisine bırakacağının sözünü verdi. Bunun üzerine Mervan b. Muhammed bu vaatlerden tatmin oldu, girişti̇ği davadan vazgeçti ve gidip Yezid'e biat etti. Sonra da Yezid bunu, kendi adına temsilci olarak Cezire'de olan Muhammed b. Abdullah b. Ulase'ye ve Cezire'nin önde gelen simalarına, kendisine biat etmeleri için temsilci olarak gönderdi. Ancak biat olayı kendisine ulaşamadan önce Yezid vefat etti.

Söylendiğine göre Yezid b. Velid'e, Mervan b. Muhammed'den bir emir gelir, Yezid de ona şunları yazar: "Görüyorum ki, sen bir adım, bir adım arkaya atıyor, bu işte yavaşlıyor gibisin. Hangisine karar vereceksen, ona göre işe koyul." Mervan da ona der ki: "Ben öyle bir ordu ile karşılaşmaya gidiyorum ki, o ordu, bu kelimelerle karşılaşmaktan daha ağır ve kuvvetlidir." Daha sonra Mervan boyun eğer ve oda herkesin geçtiği köprüden geçer.[2213]

2210 el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:101; Tarihu Dımaşk; Belazuri, Ensabul Eşraf,

2211 el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:101; Tarihuttaberi, 8/116-122

2212 el-Kaderiyyetu Cedeliyetiddini vessiyaseti Fil İslami. Hareketu Yezid b. Velid, s:102; Tarihu Dımaşk

2213 Tarihuttaberi, 8/181; Fevatul Vefeyat, 4/333

Yezid Ve İlim Adamları

Yezid b. Velid zamanında Ehli Sünnet görüşünü savunan ilim adamlarının pek bir önemi yoktu. Çünkü Yezid, daha çok Kaderiye görüşüne taraftar olduğundan, o görüşün mensuplarını ve o görüşte olan ilim adamlarını önemsiyordu. Ki bunların birçoğu da Gaylan ed-Dımaşki'nin taraftarlarıydılar. Bu nedenle Kaderi görüşü savunan en önemli adamları Yezid'in etrafındaydılar. Yezid'e olan yardımları ve Velid'in öldürülmesinde paylarının bulunması sebebiyle Yezid bunları himaye ediyordu. Bütün güç bunların elindeydi. Bu nedenle halkı, kendi mezhepleri girmek için zorluyorlar, zor kullanmak suretiyle mecbur bırakıyorlardı.

Kendilerine karşı olan ilim adamlarına değer vermiyorlar ve onları kabul de etmiyorlardı. Dahası kendi görüşlerinde olmayan ilim adamlarını nasıl baskı altına alıp onları zora sokarız diye bunun yollarını arıyorlardı. Hatta bazı tarihçilerin yazdıklarına göre, Yezid, olaylara hâkim olduktan sonra halkı kaderiye mezhebine davet etmiş ve hatta buna girmeleri için de halk üzerinde baskı kurmuştur. Ancak onunla bu işi savunanların ve buna özenenler arasına arkadaşları devreye girerler, engel olmaya çalışırlar. Ancak hilafet süresi altı aydan fazla sürmemiştir. İstediğini bu manada elde edememiştir. Nitekim Zehebi diyor ki: "Ancak istediğini elde edemedi ve tükürdüğünü yalama durumuna geldi."[2214]

YEZİD'İN BAZI SÖZLERİ VE ÖLÜMÜ

Yezid derdi ki: "Ey Ümeyye oğulları, şarkı ve türkü gibi oyun ve eğlence yerlerinden uzak durun. Çünkü bunlar hayâyı ortadan kaldırır, şehveti arttırır. İnsanlığı öldürür. İçkiyi çağrıştırır. Eğer mutlaka böyle bir şeye girişeceksen bari kadınları işin içine sokmayın. Çünkü oyun ve eğlence beraberinde zinayı getirir."[2215]

Nakıs Yezid (tükürdüğünü yalayan Yezid): Hicri, 7 Zilhicce 126/743 m senesinde vefat etmiştir. Altı aylık bir süre zarfında görevde bulunmuştur. Zarif ve esmer tenli bir adamdı. Veba hastalığından vefat ettiği söylenir. Yezid'in ölümünden sonra kardeşi İbrahim b. Velid göreve getirilmiştir.

Yezid, Şam'a Babussağir denilen yerde toprağa verilmiştir. Son sözleri: "Yazıklar olsun, eyvahlar olsun bana" olmuştur. Yüzüğünün ya da mührünün kaşında: "Yezid! Hakkı ayakta tut" yazılıydı.[2216]

2214 Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 5/376
2215 Tarihul Kudai, s:377; Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 5/376
2216 Tarihuttaberi, 8/182

3. KONU

İBRAHİM B. VELİD

Bu zat; İbrahim b. Velid b. Abdulmelik b. Hakem'di. Annesi Berberi bir kabileye mensup olan bir cariye idi. Kardeşi Yezid'in ölümünden sonra, onun veli ahdi olarak göreve bu zat getirilmiş ve kendisine halife olarak biat olunmuştu. Bu olay, zilhicce ayının sonlarında h:126/743m yılında olmuştu. Fakat o, bu işi sonuna erdirmemiştir. Taberi'nin de belirttiği gibi halk ona bir Cuma halife olarak selam vermişler. Bir Cuma da Emir olarak onu selamlamışlar, Bir üçüncüsünde ne halife olarak, ne de emir olarak selam vermiş değiller.[2217]

İbrahim'in biatını ilk reddeden toplum, Humus şehri halı olmuştur. Bunun üzerine İbrahim Amcası oğlu Abdülaziz b. Haccac b. Abdulmelik'i, Humus halkı üzerine gönderip onları kuşatma altına almış ve İbrahim adına onlardan zorla biat almak istemiştir. Oysaki Humus halkı, onu kabul etmiyorlardı.

Nihayet Mervan b. Muhammed çıkıp Humus'a gelir, Abdülaziz b. Haccac, Mervan b. Muhammed'in geldiğini öğrenince hemen Humus'u terk eder. Mervan Humus'a girer ve Humus halkı ona biat ederler. Humus halkı Mervan ile birlikte Dımaşk'a doğru yola çıkarlar. Bunun üzerine yeni halife İbrahim b. Velid'in ordusu, başlarında Süleyman b. Hişam olduğu halde 120 bin askerle karşılarına çıkar. Mervan da 80 bin askerle bunları karşılar. İki taraf arasında Dımaşk ile Baalbek arasında Aynulhar denilen yerde savaş başlar. Bu savaşta Süleyman hezimete uğrar, ordusundan da yaklaşık 17 bin kişi öldürülür ve bir o kadarı da esir alınır. Süleyman kaybetmiş halde Dımaşk'a döner. Bunun üzerine Süleyman b. Hişam İbrahim b. Velid ve Abdülaziz b. Haccac ile bir araya gelirler ve aralarında şöyle bir ittifakta bulunurlar.

Mervan gelip Dımaşk'a girmeden önce daha evvel öldürülmüş olan halife Velid'in hapiste tutuklu olarak tutulan oğulları Hakem ile Osman'ı öldürteceklerdir. Gerekçeleri de şudur; eğer Velid'in oğulları sağ bırakılırlarsa -ki Velid, kendisinden sonra hilafet makamına getirilmeleri için onlar adına halktan biat almıştı- Mervan'ın, Dımaşk'a gelmesi durumunda, gidip onları hapisten çıkarır ve doğal olarak görevi hiçbirini hayatta bırakmazlar. O hadle, Mervan gelmeden bunlar hapisten çıkarılmalı ve öldürülmelidirler. Nihayet bu doğrulta karar alırlar ve her ikisini de çıkarıp öldürtürler.

2217 Tarihuttaberi, 8/182

Bundan sonra da halife olan İbrahim b. Velid ve adamları Dımaşk'tan kaçıp ayrılırlar. Bu arada Mervan da nihayet Dımaşk'a girer ve gidip hapiste tutulan Yezid b. Halid ile Ebu Muhammed Süfyani'yi çıkartır. Bu ikisi de Velid b. Yezid'in her iki çocuğunun öldürülmüş bedenleriyle gelirler.

Ebu Muhammed Süfyani, öldürülen halifenin öldürülen her iki oğlu da öldürülmezden önce, kendisine, o ikisinin yerine Mervan'ı halife olarak seçtiklerini söylediğine dair şahitlik eder. Ebu Muhammed Süfyani'nin şahitliği ve bu olay h: 127/744m yılı Rebiulahir ayında gerçekleşmiştir.

İbrahim b. Velid'in halifelik süresi yaklaşık dört ay kadar devam etmiştir. Bundan böyle Mervan hilafet görevini teslim aldı, olaylara İbrahim'den daha güvenilir olarak el koymak için de görevi üstlenmiş oldu. Görevi devralan Mervan ters dönmüş bir dünya ve paramparça olmuş bir devletle karşılaştı. Bu devletin son bölümü ile ilgili tarihi yazmak da onun hayatına nasip olmuştur.

Halife İbrahim, h:132/749m yılında Zab gününde vefat etmiştir. Bir rivayete göre de Mervan onu öldürmüş ve asmıştır. İbrahim'in mühründe ya da yüzüğünde: "Hay ve Kayyum olan Allah'a dayanıp güvendim" yazılıydı.[2218]

2218 Tarihul Kudai, s:379; el-Alemul İslami Filasril Emeviyyi

4. KONU

MERVAN B. MUHAMMED (SON HALİFE, H:127/744M)

Bu zat; Mervan b. Muhammed b. Ebul As b. Ümeyye'dir. Künyesi, Ebu Abdulmelik olup müminlerin Emiridir ve Emevi halifelerinin de sonuncusudur. Hocası ve eğitimcisi Ca'd b. Dirhem'e nispetle elCa'di lakabıyla da anılmıştır. Gerçi HimarEşek lakabıyla da ananlar olmuştur. Güya savaşlara karşı çok sabırlı ve dayanıklı olduğundan, savaş meydanlarından kaçmadığından ötürü, Eşek gibi inatçı manasında bu lakapla anılır olmuştur. Bu lakabın tam da hilafet makamına geleceği sıralarda ona verilmiş olması düşündürücüdür. Aslında bu lakabın verilmesinin sebebi, tarihçilerin ona haksızlık etmesidir. Zira böyle bir lakapla isimlendirilmiş olması adalet ve insaf ölçüleriyle bağdaşmaz.

Eğer bir kimse güçlü ve sabırlı ise, ona cesur adam, çok sabırlı ve dayanıklı adam ve Aslan gibi adam denmesi gerekir. İyi bir biniciydi, atılgandı, gözünü budaktan sakınmazdı, deha sahibi, adam gibi adamdı. Buğday tenli, mavi gözlü, gür sakallı, iri yapılı biriydi. İsabetli görüşlere sahip olan hiçbir şeyden yılmayan bir kahraman kişiydi.

Zehebi onun için şu ifadelete yer veriyor: "Mervan, kahraman, cesur ve dahi bir kişiliğe sahipti. Cezire'den Haricileri çıkarıp atmıştır." Mervan, Cezire'de, h:72/691m senesinde dünyaya gelmiştir. Babası bu bölgenin mütevellisiydi, Annesi ise bir cariye yani Ümmü Veled idi.[2219]

MERVAN B. MUHAMMED'İN ASKERİ ALANDAKİ KONUMU

Mervan b. Muhammed döneminde Emevi devleti yıkılmış olsa bile ve onunla Ümeyye oğullarında hilafet son bulsa da, Mervan b. Muhammed, Ümeyye oğullarının arasında en cesur, en çok gözünü budaktan sakınmayan, gözü kara olan bir kişiydi. Mervan, öyle sıradan bir komutan değildi. O gerçekten bu alanda kendisini kabul ettirmiş olan, harp sanatlarını ve stratejilerini çok iyi bilen biriydi.

2219 Tarihul Hulefa, s:254; İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/262; Mühenned Mahir, el-Harekatul Münahada Lihilafeti Mervan b. Muhammed, s:19; Tarihul Alemil İslamiyyi, ed-Devletul Emeviyye Fiş şark, s:84; Semtunnücum, 3/229; el-Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:409; Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 6/74

Emrindeki askerleri ve yönetimindeki idarecileri yönetmesini, sevk ve idaresini çok iyi bilen bir asker kişiydi. Düşman, onun nereden, nasıl ve ne zaman baskın yapacağını tahmin bile edemezdi. Emrindeki çok az sayıda olan bir askeri güçle çok büyük kuvvetleri dize getiren bir komutandı.

Mervan b. Muhammed bu haliyle bize, kahraman Alman Mareşali Rommel'in (1891–1944) Kuzey Afrika'da Son Dünya Savaşında İngilizlere karşı sergilediği kahramanlığa benzer bir kahramanlık sergileyen bir askeri deha idi.[2220]

Mervan'ın dehalarından birisi de, emrindeki ordusunda bulunan askerlerini kabilecilik esasına göre düzenlemeyip karma düzenlemeye gitmiş olmasıdır. Bu nedenle her askeri birim kendi başına verilecek görevi yerine getirebilecek kabiliyet ve esasa göre dizayn edilmiştir. Mervan ordusunu çok yönlü olarak tasarımladığından, her bir birimin bağımsız olarak işleri başaracak tarzda düzenlemiş olmasından ötürü düşman, karşılarında bulunan ordu birliklerinin nasıl ve ne şekilde bir savaş taktiğini izleyeceklerini bilemediğinden hep rahatsızlık duymuştur. Birliklerden birinin hafif yalpalanmış gibi görünerek hareket etmesi ve düşmanın böylece tuzağa düşürülmesinden sonra arkasından bir başka birliğin gereğini yapması ve düşmanı şaşırtarak tuzağa düşürmesi, düşmanın hep korkulu rüyası haline gelmiştir.

Mervan her askeri birliğine ve her bir timine özel bir isim vermişti. Örneğin Zekvaniler Vaddahiler gibi isimlerle askerini tanzim etmiştir. Bu birlikler, bölükler ve timlerin her biri eğitimli, donanımla ve ne yapacağını çok iyi bilen kimselerden oluşmaktaydı. Yapacakları iş ve hizmetleri arasında insicam vardı.

Mervan'ın emrindeki ordu, geçimlerini savaşlarda elde edebilecekleri ganimet esasına dayandırıyor değillerdi. Onlar için önemli görevleriydi, alacakları ganimetler değildi. Hedefleri bu olduğundan, onlar düşmanla savaşırken ele geçirecekleri ganimetlere değil, karşılarında bulunan düşmana kilitlenirlerdi. Çünkü bu ordunun düzenli bir maaşları vardı, aldıkları maaş, geçimleri için yeterliydi Bu nedenle düşmana karşı sergiledikleri strateji ve taktiklerinde hep başarılı olmuşlardır.[2221]

Yezid b. Velid vefat ettiği sırada Mervan olgun yaşta, deneyimi olan bir kimseydi. Ki bu sırada 55 yaşlarında bulunuyordu. Bu nedenle kendisi Ümeyye oğullarının en olgun ve en yaşlı adamı kabul edilirdi. Mervan çok hırslı, istediklerini ele geçirmeyi bilen biriydi. Bu nedenle kimse güç, kuvvet, kudret ve yeterlilik bakımlarından onun dengi olamazdı.

Bilindiği gibi tam da Emevi Devletinin yıkıma uğradığı bir sırada, intikal yoluyla kendisine bırakılan hilafet görevini almaktan geri durmamıştır. Ki kendisi

2220 Yusuf el-İşş, ed-Devletul Emeviyye, s:410; el-Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:409–410
2221 el-Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s: 411

Emeviler arasında kabul gören biriydi. Bu makama herkes gelmek için birbirileriyle adeta öldüresiye kavga ederlerken, ya da biri diğeri aleyhinde tuzak kurmaya çalışırken -ki Yezid'de bunu gördük- Mervan'da böyle bir kaygı olmamıştır. Bu makam bizzat ona bırakılıp sunulmuştur. Bilindiği gibi Yezid, hilafet makamına gelince, Mervan onu meşru bir halife olarak değil, o makamı gasp eden biri olarak onu değerlendirmişti.

Hatta Yezid tarafından Cezire ve Ermenistan, Azerbaycan ile Mavsıl (Musul) bölgeleri valilikleri kendisine verilmemiş olsaydı, bu amaçla da ona isyan bayrağını çekmeyi de istemişti. Mervan, bu görevlere karşılık olmak üzere Yezid'e biat etmeyi kabullenmişti. Ancak çok fazla sürmeden Yezid, h: 126/743m yılı sonlarında vefat etti. Vefatından öncesinde kardeşi İbrahim adına biat toplamış ve halk da halife olmak üzere İbrahim'e biatte bulunmuşlardı.[2222]

MERVAN'IN HİLAFET MAKAMINA GEÇMESİ

İbrahim b. Velid, hilafet makamında tutunamadı. Bu nedenle Mervan, Dımaşk üzerine yürüdü ve Dımaşk'ı baskı altına aldı. Nitekim Dımaşk'a giderken yolda İbrahim'in, Süleyman b. Hişam emrindeki ordusuyla karşılaşmış ve bu orduyu darmadağın ettikten sonra Dımaşk'a doğru yoluna devam etmiştir. Gerek Süleyman b. Hişam ve gerekse halife İbrahim b. Velid, Beytülmali talan ederler, sonra Dımaşk'ı bırakıp kaçarlar, şehrin kapılarını da açık bırakırlar. Mervan şehre girdiğinde, öldürülen halife Velid'in Hakem ve Osman adlarındaki her iki oğlunun da öldürülüş olduklarını görür.

Oysa Mervan, babalarından sonra halifeliğin asıl sahipleri bu ikisinin olduğunu kabul ediyordu. Özellikle de babalarının hakkını almak ve bu ikisini de tutuklu bulundukları yerden çıkarıp kurtarmak niyetiyle yola çıkmıştı. Her iki çocuğun da cesetleriyle karşılaşınca, Mervan artık bu makama gelecek bir başka kimsenin olmadığını gördü. Bu makam artık kendisine kalmıştı. Kaldı ki zaten bu makama geçmesi için de Ebu Muhammed Süfyani tanıklık etmiş ve Velid'in her iki oğlunun da öldürülmeden önce kendisine, öldürülmeleri halinde, hilafet makamına Mervan'ın getirilmesini söylediklerine tanıklık etmiştir.

Bu nedenle Ebu Muhammed Süfyani öne geçerek Mervan'a biat eder ve halk da bunun peşinden gelip Mervan'a halife olarak biatte bulunurlar. Bu olay h:127/744m yılı Rebiulahir ayında gerçekleşmişti. Böylece Mervan, Emevi hanedanının son halifesi oluyordu.[2223]

2222 Ed-Devletul Emeviyye, s:306; Tarihuttaberi, 8/182
2223 Tarihuttaberi, 8/195–196

Rivayetlere göre, Ebu Muhammed Süfyani de, Velid'in iki oğlu ile birlikte hapiste tutuluyordu. Kendisi çok şaşkınlık uyandıran bir tarzda öldürülmekten kurtulmuştu. Çünkü kendisi elleri ve ayakları zincire vurulmuş halde, Mervan'ın huzuruna gelip selam vermiş ve emirlik ve hilafet görevinden ötürü Mervan'ı kutlamıştır. Ancak Mervan, onun bu kutlamasını hoş karşılamamış ve reddetmişti. Ancak Ebu Muhammed Süfyani kendisine: "Velid'in iki oğlu öldürülmezden önce, kendilerinin öldürülmeleri halinde bu göreve kendisinin yani Mervan'ın getirilmesi için kendisine durumu haber verdiklerini aktarır. Hatta Velid'in büyük oğlu Hakem'in bu konuda bir de şiir söylediğini ve bir çocuğunun olduğunu da haber verdiğini aktarır. Süfyani, o şiiri de Mervan'a okur. Şiir şöyle başlamaktadır:

Benden Mervan'a iletilmek üzere var mıdır biri?
Amcam Gamr'ın bize olan şefkati uzadı
Ben haksızlığa uğradım, kavmim de
Velid'in ölümüyle bize tabi oldular
Köpekleri benim kanım ve malımı mı götürecek?
Mervan Nizar oğulları topraklarındadır, Ormandaki
Aslan gibi bizi çıplak bırakanları gelip parçalayacak

Bu şekilde devam eden şiir: "Eğer ben ve veli ahdim öldürülecek olursak, Mervan bizim, müminlerin Emiridir" diye biter.

Taberi'nin rivayetine göre ilk olarak ayağa kalkıp Mervan'a biat eden kişi Muaviye b. Yezid b. Husayn b. Nemir olur. Kendisi Humus halkının önde gelenlerindendi. Bunun üzerine herkes Mervan'a biat ettiler. O da, kendilerine bir ordu komutanı seçmelerini emir buyurur. Bunun üzerine Dımaşk halkı Zamil b. Amr el-Cubrani'yi ordu komutanı olarak seçerler. Humus halkı da kendi ordularının başına Abdullah b. Şecere el-Kindi'yi, Ürdünlüler, Velid b. Muaviye b. Mervan'ı, Filistinliler, Sabit b. Nuaym el-Cüzami'yi ordu komutanı olarak seçerler.

Mervan, kendisine biat konusunda hepsinden kesin söz alır, hepsine de büyük yeminler ettirir. Sonra buradan ayrılarak Harran'da bulunan evine döner. Mervan, çok önemli niteliklere sahip olmasına rağmen, cesur, atılgan, gözü kara, aslanlar gibi savaşan, cesur ve kahraman olmasına ve bu özellikleri taşımış olmasına rağmen Emevi Devleti onun ellerinde son bulmuştur.[2224]

Mervan b. Muhammed ile artık Emevi dönemi son perdeyi kapatmış oluyor. Ancak bütün olanlardan da Mervan sorumlu değildir. Çünkü Emevi Devletinin sonunun yaklaştığına dair çok önceden ziller çalmaya başlamıştı. Mervan'ın karşı karşıya kaldığı en büyük tehlike, Emevilerin kendi içlerinde birbirilerine düşmesi olmuştur. Bu nedenle Şam'da iki büyük Arap kitlesi Yemenlilerle Kayslıların karşı

2224 Tarihuttaberi, 8/196

karşıya gelmesi olmuştur. Yemenliler Mervan'a karşı harekete geçerken Kayslılar ise Mervan taraftarı oldular. Bunun sonucunda Şam hilafet merkezinde büyük sarsıntılar meydana geldi, artık Devlet temelinden çatırdamıştı. Mervan, Dımaşk'ta, göreve geldiği tarihten itibaren olayları teskin etmek istemişse de pek başarılı olamamıştır.

Mervan, halk kendisine biat etikten sonra, özellikle Şam'ın öneli vilayet valilerine, kendisini halife olarak kabul edip etmediklerine dair bir sunum yaptı. Bu, Mervan tarafından yapılan bilgece bir girişimdi. Çünkü kendisi Yemenli Araplarla Kayslı Araplar arasında herhangi bir ayırım gözetmiyordu. Kaldı ki, ilgili valiler arasında Yemenli olanlar vardı, Kayslı olanlar da bulunuyordu. Mervan, böyle bir davranış ile çok büyük bir değerlendirme yapmış oldu. Çünkü onların Sabit b. Nuaym elCüzami'yi tercihlerinden önce Ermenistan'da Mervan konusunda bir haksızlığa gidildi. Kendi iddiasına göre isyan hareketini orada, Mervan'a karşı olarak Şam ordusu başlatmıştır.[2225]

Buna rağmen Mervan, Sabit b. Nuaym el-Cüzami'yi affetti ve Filistin'e vali olarak tayin etti. Böylece fitneyi önlemek, bölünmenin ve ihtilafın önüne geçmek istiyordu. Mervan, ŞamSuriye'deki işleri yoluna koyarken tam bu sırada başkent Dımaşk'ta Harran'a (el-Cezire'ye) karşı bir ihanet başladı. Mervan, Harran'ı kendisi için hükümet merkezine dönüştürmüştü. Çünkü fitneyi önlemek, durumları düzeltmek için böyle yapması gerekiyordu.

Görevinden uzaklaştırılmış olan halife İbrahim b. Velid ile Süleyman b. Hişam, bilindiği gibi daha önce her ikisi de Dımaşk'tan kaçıp gitmişlerdi. Bu sırada Mervan henüz Dımaşk'a ulaşmamıştı. İşte bu iki isim Mervan'a gelip ondan eman istediler, o da her ikisini de gerekli güven için teminat verdi, her ikisini de bağışladı ve onlar da Mervan'a biat ettiler.

Mervan, taassup derecesinde Emevilik taraftarıydı. Bu nedenle devlet idaresinin mutlaka kendi ailesin, Emevi hanedanında kalmasını ısrarla istiyordu ve bunun için de elinden geleni yapıyordu. Bu nedenle Mervan'ın Ubeydullah ve Abdullah adlarında olan iki oğluna da biat olundu. Böylece kendi ailesi yani Emevi hanedanı arasında barış anlaşması da sağlanmış oluyordu. Bu nedenle her iki oğlunu Hişam'ın iki kızıyla evlendirdi.[2226]

İşte gelişmeler bu şekilde başladı, sanki istikrar oluşmaya başlamış gibiydi. Ancak bu sessizlik, fırtına öncesi bir sessizliğe benziyordu. Aradan uzun bir zaman geçmedi ki, Şam'da yeniden kıpırdamaların olduğu duyulmaya başlandı. Artık ayaklanma hastalığı giderek damarlar içerisinde yayılıyordu. Nihayet uzun bir süre

2225 Tarihuttaberi, 8/196; el-Alemul İslamiyyi Filasril Emeviyyi, s:210
2226 Tarihuttaberi, 8/197–199; Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:414; el-Alemul İslamiyyi Filasril Emeviyyi, s:212

geçmeden Ümeyye oğulları ümerası arasında yeniden ayaklanmalar, isyanlar ve devleti tanımama olayları başladı.[2227]

ŞAM VE IRAK, AYRICA HİCAZ'DA HARİCİ EBU HAMZA AYAKLANMASI

Humus Halkının (H:127/744m) Ayaklanması

Humus halkı ikinci Mervan'a biat ettiler ve onun öncülüğünde Dımaşk üzerine yürüdüler. Fakat daha sonra Humus halkı, ikinci Mervan'a da karşı çıktılar. İkinci Mervan, önceleri durumu barış yoluyla düzeltmeye çalışmış ise de Humus halkı buna yanaşmadılar. Bunun üzerine halifenin kendisi bizzat onların bu hareketine el koymaya başladı. Çünkü halife'nin Humuslularla öncelere dayanan kesinleşmiş başarıları vardı. Bu nedenle onlara karşı üstünlük kazanır ve şehrin surlarını yıkar.[2228]

Ğuta Halkının H:127/744m Senesinde Ayaklanmaları

Mervan, Humus'taki problemi ve ayaklanmayı çözmekle meşgul iken, bu defa Ğuta'da ikinci bir ayaklanma ortaya çıktı. Bunlar da başlarına Yemenli Yezid b. Halid elKasri'yi lider olarak seçtiler, bunun komutasında Dımaşk üzerine yürüdüler ve Dımaşk'ı kuşattılar. Ancak Mervan, henüz Humus'ta iken onlara, kendi komutanlarından Ebu Verd b. Kevser b. Zefr b. Haris ile Ömer b. Vaddah isimli iki komutanını on bin kişilik bir kuvvetle bunlar üzerine gönderdi. Şehre yaklaştıklarında hemen üzerlerine saldırdılar. İsyancılar dağıldılar. Mervan taraftarları onların ordularında bulunan her şeyin yağmalanmasını serbest bıraktılar, Yemenlilere ait olan tüm köy ve kasabaları ateşe verdiler. Yezid b. Halid yakalanıp öldürüldü. Dımaşk valisi Zamil İbn Amr Yezid b. Halid'in kesik başını alıp Humus'ta bulunan Mervan'a getirdi.[2229]

Filistin Ayaklanması (H:127/744m)

Filistin valisi Sabit b. Nuaym elCüzami de halife Mervan b. Muhammed aleyhine ayaklandı. Ancak Emevi halifesi, ondan daha erken davranarak daha önce Guta ayaklanmasını bastıran ve Dımaşk kuşatmasını kıran Ebu Verd'e, gereğini yapması ve Sabit üzerine yürümesi için durumu bir yazıyla bildirir. Ebu Verd bölgeye yakındı, hemen Taberiye halkı Sabit üzerine yürüdüler, onu bozguna uğrattılar, ordusundaki her şeyi yağmalanmasını da serbest kıldılar. Ebu Verd, askerleriyle Sabit'in peşine takılır, onu yakalayıp öldürürler. Böylece Ebu Verd,

2227 El-Alemul İslamiyyi Filasril Emeviyyi, s:210–212
2228 Tarihuttaberi, 8/197–199; Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:415
2229 Tarihuttaberi, 8/198

ikinci kez Sabit'i bozguna uğratır. Sabit'in adamları, etrafından kaçıp dağılırlar. Çocuklarından üç tanesi esir alınır ve hepsi de Mervan'a gönderilir. Mervan tarafından Filistin'e atanan Yeni vali Rumahis b. Abdülaziz elKinani, Sabit b. Nuaym'ı yakalar ve onu Mervan'a gönderir. Mervan da, hem Sabit'i ve hem oğullarını öldürmesi için valisine emir buyurur.[2230]

Irak'ta Hariciler: Dahhak B. Kays Eş-Şeybani

Dahhak b. Kays Şeybani, bulunduğu yerden ayrılıp Kufe'ye gelir. Kufe Emiri Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'in denetiminde olan Kufe'yi istila eder. Abdullah, Vasıt şehrine kaçar. Ancak Dahhak onu izler. Savaş şiddetini artırınca Abdullah görevi Dahhak'a bırakır ve ona biat eder. Nitekim Süleyman b. Hişam b. Abdulmelik de Dahhak'a biat eder. Dahhak bu işi başardıktan sonra hemen Mavsıl'a (Musul) hareket eder. Burayı da ele geçirdikten sonra buraya bağlı köy ve kasabaları da istila eder. Halife, Cezireдeki görevlisine, Dahhak'ın Cezire ortasına ulaşmasına mani olunması emrini verir. Oğlu buraya 7 bin kişilik bir savaşçıyla hareket eder. Dahhak da buraya doğru harekete geçer ve onu Nusaybin'de kuşatır.

Dahhak'ın emrinde 100 bin kişilik bir ordu vardı. Bu arada Mervan da Humus'taki durumu yatıştırmıştı. Buradan hareketle Dahhak'ı karşılamaya, onunla savaşmaya çıkar. İki taraf Kefrtusa denilen yerde karşılaşırlar, burada Dahhak öldürülür. Bunun üzerine Hariciler başlarına Sa'd b. Behdel elHayberi'yi geçirirler, fakat bu da öldürülür. Hariciler, Hayberi'nin de öldürüldüğünü öğrenince, bunun yerine Şeyban b. Abdülaziz Yeşkuri'yi getirirler.

Mervan, Yezid b. Ömer b. Hubeyre vasıtasıyla Irak'ı Haricilerden temizlemeyi sağlar. Bundan böyle Mervan, Mavsıl (Musul)'da altı ay süreyle Haricilere karşı savaşır. Bunun üzerine Şeyban b. Abdülaziz iki düşman arasında sıkışı kalır, nihayetinde Musul'dan ayrılmak zorunda kalır. Ancak Mervan, peşini bırakmaz, arkasından asker gönderir. Gönderdiği birlik komutanına da, Şeyban nerede duracak olursa, kendisinin de orada durmasını, savaşa ilk başlayanın kendisinin olmamasını ve onunla herhangi bir savaşa girişmemesini emreder. Eğer buna rağmen Şeyban savaşa girişirse, onunla savaşmasını söyler. Böylece askerler komutanlarının emrinde Şeyban'ı izlediler, nihayet kesin ayırıcı bir savaşma ile karşı karşıya geldiler. Çok feci bir şekilde hezimete uğradı. Nihayet Şeyban buradan çıkıp Sicistan'a gitti ve orada öldü. Bu olay h:130/747 senesinde gerçekleşti.

Hicaz Bölgesinde Harici Ebu Hamza Ayaklanması (H:128/746m)

Bu hadise h:128/746m yılı sonlarında meydana geldi. Bir harici olan Ebu Hamza, Abdullah b. Yahya ile karşılaşır ve ona der ki: "Bak adam! Sana güzel bir söz

2230 Tarihuttaberi, 8/199

söyleyeceğim, beni dinle. Seni, hakka davet eden biri olarak görüyorum. O halde benimle gel. Ben, kendi kavmim arasında sözü geçen biriyim."

Abdullah b. Yahya da, onun peşine takılır, nihayet birlikte Hardamavt denilen yere gelirler. Burada Ebu Hamza kendisine biat eder ve ikinci Mervan'a ve ailesine karşı çıkmasını söyler. Sene h:129/746m senesidir. Halk Arafat'a çıkmışlardır. Derken üzerlerinde birtakım işaretler ve kılıçlarının başlarında siyah sarıklar bulunan ve sayıları 700 kişiye varan birtakım insanlar... Halk bunları görünce korkmaya başladılar, bunların kimler olduğunu soruşturdular. Cevap olarak bunların ikinci Mervan ve ailesine karşı çıkan kimseler olduğunu bilgisini edindiler.

Bu sırada Mekke ve Medine valisi olan Süleyman b. Abdulmelik'e elçi gönderdiler ve kendilerine boyun eğmesini istediler. Nihayet onunla anlaştılar, bir- birlerinden emin ve güvencede olacakları teminatını verdiler. Bu durumu Nefri ahir denen teşrik günlerinin üçüncü gününe kadar gizlediler. Neticede hepsi birlikte Arafat'ta vakfeye durdular. Birinci nefr yani teşrik tekbirlerinin ikinci günü olunca, bu ilk gurupla Mekke ve Medine valisi olan Abdulvahid Mekke'den ayrıldı, böylece Mekke'de vali kalmayınca, şehir boşalmış oldu. Bunun üzerine Ebu Hamza kan dökmeden Mekke'ye girmiş oldu. Nihayet Abdulvahid Medine'ye gitti. Halkı ayaklanmaya ve bahşişlerinde de on dirhem artırmaya gitti. Başlarına da Abdülaziz b. Abdullah b. Ömer b. Osman'ı görevlendirildi. Harekete geçen bu ordu nihayet Kadid denilen yere varana dek harekete geçtiler. Burada Ebu Hamza'nın güçleriyle karşılaştılar. Aralarında büyük bir savaş çıktı. Bu olay h:130/747m yılında Safer ayının bitimine yedi gün kala meydana gelmişti.

Nihayet Ebu Hamza yoluna devam etti ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan Medine'ye girdi. Medine'de halka bir konuşma yaptı. Konuşmasında Allah'a hamd ve sena ettikten sonra dedi ki: "Ey Medineliler! Sizin de bildiğiniz gibi, biz yerimizi, yurdumuzu, varlığımızı bırakıp kötülük etmeye, yanlışlar yapmaya, eğlenmeye, boş bir şeye gelmedik. Biz herhangi bir devlet, bir varlık içinde çıkıp gelmedik ki ona dalıp kalalım. Herhangi birilerinden öç almak için de gelmedik. Ancak gördük ki hakkın kandilleri geçersiz kılınıyor, baskı yapanlar haktan söz ediyor, adaletle iş görmeye geldik. Genişliğine rağmen dünya başımıza dar geldi. Biz bir davetçinin, Rahman olan Allah'a ve Kur'an'ın hükmüne davet ettiğini duyduk ve Allah'ın davetçisinin davetine icabet ettik.

"Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde yakasını Allah'ın azabından kurtaramaz. Onun, Ondan başka da koruyucuları yoktur. Bunlar açık bir sapıklık içindedirler." (Ahkaf, 46/32)

Farklı kabileler bize gelip yöneldiler, bize katılıyorlar. Azıkları ve canları bir tek deve üzerinde olarak biz ona doğru gidiyoruz. Yeryüzünde sayımız az ve müstazaf

ezilmişler olarak gideceğiz. Allah yardımıyla bize kuvvet verecek, vallahi biz hepimiz onun adıyla ve onun nimetiyle sabahlayacağız. Adamlarınız bizi Kadid denilen yerde karşıladılar. Biz kendilerini Rahman olan Allah'a ve Kur'an'ın hükmüne davet ettik. Oysa onlar bizi Şeytana itaate ve Mervan ailesinin hükmü altına girmeye çağırdılar. Allah adına yemin olsun ki Doğruluk ile sapıklık arasında ne kadar da büyük fark vardır.

Ey Medine halkı! Eğer siz Mervan ailesine yardım edecek olursanız, Mervan sizi ya Allah katından gelecek bir azap ile veya bizim elimizle gelecek bir azap ile Allah'ın azabıyla karşı karşıya bırakır, ortadan kaldırır ve inanmış bir toplumun gönüllerine de şifa verir.

Ey Medineliler! Sizden önce gelenleriniz, ilklerin en hayırlılarıydılar. Sizin en sonra gelenleriniz ise, en sonradan gelenlerin en kötüleridirler. Ey Medineliler! Müşrikler, puta tapanlar veya kitap ehlinden olan müşrikler, ya da zalim olan devlet başkanı dışında İnsanlar bizden yanadırlar, biz de onlardan yanayız.

Ey Medineliler! Kim, Allah, insanlara taşıyamayacağı bir yükü yüklemiştir diye iddiada bulunursa, ya da Allah'ın ona vermediği bir şeyi ondan isterse, o, bizim düşmanımızdır ve biz de onunla savaş halindeyizdir.

Ey Medineliler! Allah'ın hem güçlüye ve hem de güçsüz olana Kitabında farz kılmış olduğu sekiz paydan bana haber verin. Bir de buna bir dokuzuncu pay eklendi, bunda ne bir velayet ne de bir tek pay vardır. O, bu dokuzuncusunu büyüklük taslayarak ve Rabbine karşı savaş açarak kendisine ayırdı.

Ey Medineliler! Sizin, benim taraftarlarımı azımsadığınız haberi bana geldi. Diyormuşsunuz ki, onlar yeni yetme gençlerdir, Ne yaptıklarını bilmeyenlerdir. Çıplak ayaklı bedevilerdir. Yazıklar olsun size ey Medineliler! Allah Resulünün (s.a.v) etrafında yer alanlar yeni yetme gençler değiller miydi? Vallahi onlar gerçekten gençliklerinin baharında olan kimselerdi. Gizleri şerden uzak, ayakları batıla gitmekte ağır basan, kıpırdamayan gençlerdi Allah'a, canlarını bir daha ölmeyecek olan bir can karşılığında sattılar. Gecelerini ibadetle, gündüzlerini oruçla geçirirlerdi. Onların bütün soyları ve cüzleri Kur'an'ın her parçasına nüfuz etmişti. Ne zaman cehennem ateşinden söz eden bir ayete gelirlerse, korkudan ağlamaktan ötürü, göğüsleri parçalanırdı.

Ne zaman ki müjde içeren bir ayete gelirlerse, cennet özlemiyle kendilerinden geçerlerdi. Kılıçlara dönüp baktıklarında, kınından çekilip çıkarılmış, mızraklara baktıklarında, düşmana yönlendirilmiş ve düşmanı ölümcül yıldırım misali korkutan birlikler. Askeri birliklerin tehdidini, Allah'ın azabı karşısında hiçe saydılar. Hiçbir zaman askerlerin korkusuyla Allah'ın azabını basite almadılar. Ne mutlu onlara, güzel son ve varacakları güzel yer onlarındır. Kuşun gagasında nice gözler var ki

çoğu zaman gecenin karanlığında, Allah korkusundan gözyaşları taşmaya başlar. Nice eller de var ki, sahibinin Allah için uzun süre secdede kalması nedeniyle, eli eklem yerinden ayrılır. Allah'ın rahmeti o bedenler üzerine olsun ve Allah onların ruhlarını da cennetlerine koysun.

Neticede ben sözümü söyledim, diyeceğimi dedim. Kusurlarımızdan ötürü Allah'tan mağfiret diliyorum. Muvaffakiyete ermem ancak Allah sayesindedir. Ona dayanıp güvendim ve ona döneceğim."[2231]

Daha sonra Ebu Hamza Medine'den ayrılır ve geride arkadaşlarından bir kısmını bırakır. Nihayet Vadil Kura denilen yere kadar gider. Mervan da, 4000 bin kişilik bir askeri gücü İbn Atıyye komutasında Ebu Hamza üzerine gönderir ve kendilerine çok hızlı hareket etmelerini, gecikmemelerini emreder. Bu arada yola koyduğu her bir askere de 100 Dinar altın para, yüklerini taşımaları için de Arap atları ve katırlar verir. Ebu Hamza ile savaşmaları için de ayrıca emir verir.

Ebu Hamza'yı yenmeleri durumunda yollarına devam edip Yemen'e kadar gitmelerini ve orada bulunan Abdullah. Yahya ve beraberindekilerle de savaşmalarını emreder. Ordu harekete geçer ve Ula denilen yerde konaklar. Ebu Hamza, Medine'den ayrılırken, onlarla, Mervan'a karşı savaşmak üzere yola çıkıyorum diye veda eder ve Medinelilere şöyle seslenir:

"Ey Medineliler! Biz, Mervan'la savaşmak üzere oraya doğru yola çıkıyoruz. Eğer Mervan'ı yenersek, sizinle ilgili hükümler konusunda adil davranacağız ve sizi Peygamberiniz Allah Resulü Muhammed'in (s.a.v) Sünnetine döndüreceğiz. Kendi ganimetinizi sizin aranızda paylaştıracağız. O zulüm ve haksızlık edenler ise nasıl bir azabın içine yuvarlanacaklarını kesin olarak bileceklerdir."

Ebu Hamza ve arkadaşları Mervan'a doğru harekete geçerler. Vadil Kura denilen yere geldiklerinde, burada İbn Atıyye esSa'di komutasındaki Şam ordusuyla karşılaşırlar. Burada çarpışma başlar, Ebu Hamza ve arkadaşları hezimete uğrarlar ve savaşı kaybetmiş olarak gerisin geri Medine'ye gelirler. Bu defa Medine halkı onların karşısına dikildi ve hepsini öldürdüler.

İbn Atıyye bir ay kadar Medine'de kaldı. Sonra yerine Velid b. Urve'yi bıraktı, Buradan da önce Mekke'ye hareket etti, Şam halkından olan İbn Maiz'i Mekke'de görevli olarak bıraktı. Yapılan savaşta bir harici olan Ebu Hamza öldürülmüştü. İbn Atıyye buradan da hemen Yemen'e doğru hareket etti. Burada İbn Atıyye ve Abdullah b. Yahya karşı karşıya geldiler. Nihayet yaya olarak Sana'ya girdi. Abdullah b. Yahya'nın kesik başını da Mervan'a gönderdi.

Daha sonra Mervan, İbn Atıyye'ye, gönderdiği yazısında, askerlerini alıp onlarla

2231 Tarihuttaberi, 8/288–292

birlikte haccetmesini söyledi. İbn Atıyye de yanına almış olduğu bir kısım asker arkadaşlarıyla beraber yola çıkar ve Curuf denilen yerde konaklarlar. Buradaki kasaba halkından onları tanıyanlar çıktı ve kendilerine: "İnşaAllah siz de hezimete uğrarsınız" diye bedduada bulundular ve zorluk çıkardılar. İbn Atıyye de onlara: "Yazıklar olsun size! Ben hac amili olarak görevliyim. Vallah'i müminlerin Emiri bana bu görevi yazılı olarak verdi" diye konuştu. Ancak karşılarına dikilen adamlar, İbn Atıyye'yi ve askerlerine karşı çıkmada direndiler ve doğruluklarını kabul etmediler. Bunun üzerine, bunlar üzerine saldırdılar ve biri dışında hepsini öldürdüler.[2232]

Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebu Talib'in Ayaklanması

Hz. Caferi tayyar'ın torunlarının torunu olan Abdullah b. Muaviye, Emevi devletine karşı, Şia tarafından desteklenen bir şekilde ayaklandı. Bu harekete Kufe'deki Şiiler de katıldılar ve ona, halife olarak biat ettiler. Bu ayaklanma h:127/744 yılı Muharrem ayında meydana geldi. Ayaklananlar elHiyre denilen yerde Şam ordusuyla savaşacaklardı. Daha işin başında iken, savaşı başlamasıyla Şiiler onu yalnız bırakıp kaçtılar. Abdullah'ın yanında sadece Rebia ile Zeydiler kaldılar. Bunun üzerine Abdullah tekrar geri dönüp Kufe'ye sığınmak zorunda kaldı. Ancak Emeviler, peşini bırakmadılar. Böylece Kufe caddelerinde taraflar arasında çok şiddetli çarpışmalar oldu. Nihayet Abdullah savaşı kaybetti. Emevi valisi, Abdullah b. Muaviye'ye eman vererek onu bağışladı ve oradan ayrılmasına izin verdi.

Abdullah b. Muaviye de buradan ayrılıp FarisİIran bölgesine geçti. Burada yeniden saflarını düzene sokmaya başladı. Bu arada Mevali denilen azatlılardan ve kölelerden de hareketine katılanlar olduğu gibi öteden beri Emevi devletine karşı diş bileyen Abbasiler de bunu desteklediler. Aynı zamanda ikinci Mervan'a karşı intikam hisleriyle dolu olan kimi Emeviler de Abdullah b. Muaviye'nin yanında yer aldılar. Kısaca bir Atıyye, bir bahşiş bekleyen, bir görev peşinde olan kim varsa hepsi Abdullah b. Muaviye'nin etrafında birleştiler. Bu arada ikinci Mervan tarafından Musul'dan çıkarılıp uzaklaştırılan Haricilerin kalıntıları da bu harekete katıldılar. Abdullah b. Muaviye'nin etrafında toplanan kimseler karma ve farklı şekilde düşüncelere sahip olan kimseler toplanmıştı. Çünkü harekette kim yer alıyor idiyse, ikinci Mervan'a karşı duymakta olduğu kin ve nefret sebebiyle yer alıyordu. Bu nedenle bu şekilde karma olan, biri diğerinden tamamen farklı düşünen bir topluluğun birliktelikleri de uzun süreli olamamıştır. İkinci Mervan'ın askerleriyle Merv Şazan denilen yerde h:129/747m senesi bitiminde ilk karşılaşmalarında birlik çözülmeye ve dağılmaya başlamıştır.

İbn Asakir diyor ki: "Abdullah b. Muaviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebu Talib,

2232 Tarihuttaberi, 8/295; Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:423

h:127/744m senesinde Mervan b. Muhammed'in halife olduğu dönemde ortaya atılmış ve Isfahan'da halife olarak kendisine biat olunmuştur. Bu arada Faris, Kirman çevreleri ona tabi olmuşlardır. Çok etraf toplamış, her taraftan kendisine mali yardım geliyordu. Tüm bu beldelere sahip olduğu gibi eli de güçlenmişti. Abdullah ile Mervan'ın valileri arasında birçok çarpışmalar olmuştur. Bu durum, ta Abbasi Devleti gelene dek hep böyle devam etti gitti.

Abdullah daha sonra Ebu Müslim'in yakın arkadaşı Malik b. Heysem'le savaştı. Malik b. Heysem, Abdullah b. Muaviye'yi yendi, onu yakalayıp Ebu müslim Horasani'ye götürdü, o da kendisini hapse attırdı ve sonra öldürdü. Bir söylentiye göre de hapiste iken ölmüştür.

Abdullah b. Muaviye'den yani Caferi Tayyar'ın torunundan bir şiir örneği: Her kusuru görmemekte gece gibi olmak

Ancak öfkenin kendisi çıkarır ortaya kötülüğü
Hiçbirimiz vermez kardeşinin hayatına önem
Ölünce bizler bize ağıt yakanlar çok olur[2233]

Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'in Ayaklanması

Bu zat, Irak valisiydi, vilayet merkezi ise Kufe idi. Abdullah b. Ömer, hem bağımsız bir devlet olma hayaliyle yaşardı. Çünkü Abdullah b. Muaviye'nin öldürülmesinden sonra artık güç ve saha ona kalmıştı. O, bu bakımdan ikinci Mervan'a karşı bayrak açabilirdi. Bu nedenle biatini bozdu. O, bu davranışıyla, Yemenlilerle Kufe'de oturan Şamlılara ve Hiyrelilere güveniyordu. Çünkü bunlar Kayslılar tarafından baskı görüyorlardı.

İkinci Mervan ise, konumu itibariyle Abdullah b. Ömer'in herhangi bir problem oluşturmayacağına inanıyordu. Bu nedenle başta olayı pek fazla önemsemedi. Ancak işin ciddiyetini anlayınca, artık Abdullah'ın olayına dur demesi gerekiyordu. Bu amaçla Nadr b. Said elHaraşi komutasında Şam'dan bir orduyu harekete geçirdi. Nadr b. Said, Kays kabilesinden tanınmış bir kahramandı. Taraflar arasında basit denebilecek manada bir savaş oldu ise de, bu çarpışmada taraflar kesin sonuç alamadılar. Taraflar bir süre bu problem ile devam ettiler. Daha sonra bundan çok daha büyük bir tehlike baş gösterdi. Ki bu, haricilerin sebep olduğu tehlikeydi. Hariciler hemen her yerde yeniden birtakım olaylar çıkarıyor ve ayaklanmalara sebep oluyordu. Bu nedenle ikinci Mervan, Abdullah b. Ömer'le uğraşmayı bıraktı, onlara yöneldi.[2234]

2233 İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/213; Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:417–418 ve 463; el-Kamil Fittarih, 3/463; Tarihu İbn Asakir, 35/149–151
2234 Haşimi, el-Hilafetul Emeviyye, s:418; el-Kamil Fittarih

Süleyman B. Hişam B. Abdulmelik (H:127/744m)

İkinci Mervan, Süleyman'ın iki kız kardeşini oğullarıyla evlendirince, artık akrabalık bağı sebebiyle aralarında bundan böyle bir problemin çıkmayacağına inanıyor ve güveniyordu. Böylece tüm Emevilerle arasında herhangi bir problem doğmayacağını sanıyordu. Zaten Şam'da işler yolunda gidiyordu. Bu nedenle 20 bin kişiden oluşan bir kuvvet hazırlayıp, bu orduyu Yezid b. Ömer b. Hubeyre'nin emrine verdi. Bu kuvvetle Irak'taki harici tehlikesini bertaraf etmek istiyordu.

Çünkü bunlar daha önce Dahhak b. Kays Şeybani idaresinde yine başkaldırmışlardı. Çünkü Şam'daki olayları bir fırsat kabul etmişlerdi. Kaldı ki daha önceleri Şamlılardan bir kuvvet hazırlanıp Haricilerle savaşmaları için Yezid ve Muaviye'ye destek olması amacıyla bir kuvvet de gönderilmişti.

Süleyman b. Hişam ise, Mervan'ın gelinlerinin öz kardeşi, oğullarının da kayını idi. Süleyman birkaç gün Rasafe'de dinlenmek bahanesiyle Mervan'dan izin istedi, o da kendisine bu izni verdi. Bizzat Mervan'ın kendisi, Karkaysıya'da İbn Hubeyre ordusunu hazırlamakla ilgileniyordu. Bu arada Mervan aniden büyük bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Bu ayaklanmayı dünürü Süleyman idare ediyordu.

Çünkü Mervan, haricilerle savaşmaları için hazırlamış olduğu ordusundan on bin kişi ayrılıp Rasafe'de bulunan Süleyman b. Hişam'ın yanına gittiler ve onu, Mervan'ı tahttan indirmesi için göreve çağırdılar. Süleyman, daha önce Mervan'a verdiği biatini, sözlerini ve akrabalık bağlarını hiçe sayarak teklifi kabullendi. Hem de tam Emevi Devletinin tamamen yok olacağı bir dönemde ve ortamda böyle bir harekete girişir.

Süleyman'ın çevresinde 70 bin kişi toplandı, Kınnesrin kentlerinden olan ve Hasaf denilen bir kasabayı üs edindi. Mervan hiç beklemediği böyle bir haberi ansızın alınca, bundan böyle bizzat kendisi Süleyman üzerine yürüme kararı aldı. Hasaf 'ta onunla karşılaştı, aralarında şiddetli çarpışmalar oldu. Süleyman burada yenilgiye uğradı ve kaçıp gitti. Rivayete göre Süleyman'ın taraftarlarından yaklaşık olarak 30 bin kişi öldürüldü. Süleyman askerlerin hayatta kalanlarla birlikte Humus'a kaçıp gitti. Fakat Mervan peşini bırakmadı. Humus'ta ona yetişti. Fakat Mervan Humus kentine girmeden Süleyman, kardeşi Said b. Hişam'ı bırakıp buradan da kaçtı.

Daha sonra Mervan ona yetişip kendisini yakaladı. Onu on ay süreyle bir hisara kapattı. Daha sonra ona teslim oldu.[2235]

İşte bu oldukça sıkıcı hava içerisinde Emevi hanedanı kendi aralarında birbirlerine girdiler, bölünüp parçalandılar. Ne zaman ki Mervan, Şam, Hicaz, Irak, Yemen ve

2235 Tarihuttaberi, 209–213; el-Alemul İslamiyyi Fil Asril Emeviyye, s:213

benzeri yerlerde istikrarı sağlamak ve birliği yeniden kurmak istemişse de, görüldüğü gibi hep zorluklarla, problemlerle uğraşmıştır. Kendinse fırsat tanınmamıştır. Mervan durman bir ayaklanmadan, diğerine, bir isyan bir başkasına koşuşturup durmuştur.

Bundan böyle artık Abbasiler aniden Horasan taraflarından sel misali akın etmeye başladılar. Mervan'ın askerleri ve gücü Horasan'da, Irak'ta artık bitmişti. Daha sonra Zap mevkisinde Cemadilahire ayında h: 132/749 m senesinde kesin olarak kaybetti. Buradan Mısır'a kaçan Mervan'ın, vefatı da Mısır'da oldu. Mervan, Mısır'da aynı yıl içerisinde Zilhicce ayında vefat etti.[2236]

Buraya kadar Emevi Devletini baştan sona aktardık. Buradan itibaren de Abbasi Devletini kuruluşuna dek, Emevi Devleti içerisinde ne gibi çalışmaları oldu, nasıl bir yol izlendi. Bundan sonra gelecek olan bahiste de bu konuyu ele alacağız.

2236 El-Alemul İslamiyyi Fil Asril Emeviyyi, s:214

5. KONU

ABBASİ DEVLETİ VE EMEVİ DEVLETİNİN SONU

ABBASİLERİN TARİHSEL DERİNLİĞİ

Abbas B. Abdulmuttalib B. Hişam

Abbasiler, Abbas b. Abdulmuttalib b. Hişam b. Abdmenaf elKuraşi'ye nisbet olunurlar. Abbas (ra), Hz. Peygamberin (s.a.v) amcasıdır. Yaşça Resulüllah'tan (s.a.v) üç yaş büyüktür. Haşim oğullarınca en saygın yere sahip olan zattır. Cahiliye döneminde Mekke'de mal varlığı bakımından zamanının en zenginiydi. Onların liderliğini yapardı, Ebu Talib'in ölümünden sonra itaat olunan ve sözü dinlenen adamlarıydı. Kabilesinin işlerini ve düzenini koruyandı.

Mekke'de hacıları ağırlama ve su ihtiyaçlarını karşılama yani siyakat ve rifade gibi görevleri vardı. Mescidi Haram'ın bakımı da ona aitti. Hiçbir kimseye Mescitte kötü bir söz ve lakırdı yapmasına izin vermezdi. Halkı mescidi tamir etmeye, temiz tutmaya yönlendirirdi. Kimse bundan geri duramazdı, karşı da koyamazdı. Kureyş ileri gelenleri bu nedenle bir araya toplanırlar ve bununla ilgili sözleşme yaparlardı. Bu arada kendisinin yardımcıları da vardı. Hepsi bu konuda ona teslim olurlar.

Hz. Abbas, müslüman olmazdan önce, Hz. Peygamberin (s.a.v) Mekke'de, Medineli Ensar ile olan Akabe görüşmelerinde ve Akabe biatinde hazır bulunmuştur. Müşriklerle beraber istemeyerek de olsa Müşrikler safında Bedir savaşına katılmıştır. Burada esir düşmüş, kendi hayatını fidye olarak ortaya koymuştur. Sonra Mekke'ye dönmüş ve burada müslüman olmuştur. Fakat müslüman olduğunu gizli tutmuştur.

Hz. Abbas (ra) daha sonra Mekke fethinden kısa bir süre öncesinden Medine'ye hicret etmiştir. Mekke'nin fethinde hazır bulunmuş, Huneyn gününde Hz. Peygamberin (s.a.v) yanında kalmıştır. Hz. Peygamber (sa9 amcasına saygı gösterir ve onu hep takdir ederdi. Hz. Abbas (ra) Recep ayında Medine'de hicri 32/652nci senesinde vefat etmiş ve Baki mezarlığında toprağa verilmiştir. (Allah kendisinden razı olsun.)[2237]

2237 Nesebu Kuteyş, s:18; Tabakatu İbn Sa'd, 4/4–5, 32; Şezeratuzzeheb, 1/38; Dr. Hüseyin Atvan, ed-Davetul Abbasiyye, s:87–88; Tarihu İbn Asakir; Tehzibuttehzib, 5/123; Üsdül Ğabe, 3/109; el-İstiab, 3/49\. 101; el-Akide Fi Ehlil Beyt, s:154-155

Hz. Abbas (ra) Hakkında Gelen Rivayetler Ve Menkıbeler

Tirmizi ve daha başkalarından gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v): "Abbas, bendendir, ben de Abbas'tanım"[2238] diye buyurmuştur.

İmam Müslim, kendi isnadıyla Ebu Hureyre'den (ra) rivayet ediyor. Ebu Hureyre demiş ki; Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ömer'i (ra) sadakazekât toplamak üzere görevlendirmişti. Söylendiğine göre İbn Cemil. Halid b. Velid ve Hz. Peygamberin (s.a.v) amcası Abbas ona zekâtlarını vermemişlerdi. Bunun üzerine Resulüllah (s.a.v) şöyle buyurur:

"İbn Cemil nasıl olur ki zekâtını vermemiş olsun! O fakir iken Allah onu zengin kılmıştır. Halid'e gelince, siz ondan zekât istemekle ona haksızlık ediyorsunuz. Çünkü Halid Allah yolunda, zırhlarını ortaya koymuş, savaş alet ve edevatlarını da buna bağlamıştır. Abbas b. Abdulmuttalib'e gelince, o Allah Resulünün amcasıdır, onun zekât vermesi farzdır ve onun zekâtına gelince, bir o kadarı da beraberinde olmak üzere benim üzerimdedir." Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v): "Ey Ömer! Sen, bir kimsenin amcasının babasının aslından olduğunu bilmiyor musun?" diye buyurur.[2239]

Hz. Abbas'ın (ra) menkıbelerinden biri de onun Huneyn savaşı esnasında Resulüllah'ın yanından ayrılmayarak sebat etmesi ve cesurca davranmasıydı. Rivayete göre Hz. Abbas (ra), demiş ki, Huneyn savaşı gününde Hz. Peygamberin (s.a.v) yanında bulunuyordum. Ben ve Ebu Süfyan b. Haris Resulüllah'ın (s.a.v) hep yanındaydık, ondan hiç ayrılmadık. Resulüllah (s.a.v) beyaz katırının üzerindeydi. Bu katırı, kendisine Nüfase el-Cüzemi hediye etmişti. Müslümanlarla kâfirler karşılaşınca, müslümanlar gerilemeye başladılar. Ancak Resulüllah (s.a.v) katırını, kâfirlerin üzerine doğru hızlıca sürmeye çalışıyordu. Bu sırada ben, Resulüllah'ın (s.a.v) katırının gemine yapışmış, kopmaması için çaba gösteriyordum. Ebu Süfyan ise Resulüllah'ın (s.a.v) üzengisine yapışmıştı.

İşte tam bu esnada Resulüllah (s.a.v) bana: "Ey Abbas! Ashabı Semura'ya seslen!" diye buyurdu. Bunun üzerine Hz. Abbas (ra) –ki sesi gür olan bir kimseydi diyor ki: "Ben avazımın çıktığı kadar yüksek sesle: Ashabı Semura nerede!" diye sesleniyordum. Abbas devamla diyor ki: "Allah adına yemin olsun ki onlar sesimi duyar duymaz adeta ineklerin yavrularının sesine koşması gibi bir hızlı koşuşla dönüp gelişleri vardı ki hepsi: "Buyur! Buradayız ve geliyoruz. Buradayız ve geliyoruz" diye sesime yanıt veriyorlardı ve hemen kâfirlerle savaşa girişiyorlardı.

Bu defa sıra Ensar'a seslenmeye gelmişti ve: "Ey Ensar topluluğu! Ey Ensar topluluğu!" diye sesleniyorlardı. Sonra aynı şekilde Hazrec oğullarına: "Ey Haris

2238 Tirmizi, h:3759; Hâkim, Müstedrek, 3/325. Hâkim hadisin isnad yönünden sahih olduğunu ve fakat Buhari ve Müslim tarafından sahihlerine alınmadığını söylüyor.
2239 Buhari, Zekat, h:1468/70; Müslim, Zekat, h:983/11

oğulları' Ey Hazreçliler!" diye çağrı seslendiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) katırının üzerine uzanmış gibi yaparak ashabının savaşmalarını seyretti, sonrasında da: "İşte bu, tam da ateşin kızardığı, kora dönüştüğü andır" buyurdu ve arkasından yerden birkaç çakıl taşı alarak kâfirlerin üzerine doğru serpti ve: "Muhammed'in Rabbine yemin olsun ki düşman bozguna uğradı" buyurdu. Daha sonra bakmaya gittiğimde ne göreyim savaş Resulüllah'ın (s.a.v) buyurduğu gibi sonuçlanmıştı! Allah adına yemin olsun ki, o kâfirleri o hale düşüren Resulüllah'ın onların üzerlerine fırlatmış olduğu çakıl taşlarından başkası değildi. Çünkü güçleri tükenmişti, artık bir şey yapacak halde olmadıklarını gördüm."[2240]

Hz. Abbas'ın (ra) faziletine ve Hz. Peygamberin (s.a.v) yanındaki değerine gelince, bunu da Hz. Ömer'in (ra), yağmur duasına çıkarken Hz. Abbas'ı yanına alması ve onu vesile kılarak dua etmesi olayı bunun kanıtıdır.

Buhari'nin Sahihinde Enes'ten gelen rivayete göre, Medine'de kıtlık baş göstermiş. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra), Hz. Abbas'ı (ra) vesile kılarak yağmur duasına çıkmıştı ve Hz. Ömer şöyle dua ediyordu:

"Allah'ım! Biz, hayatta iken Peygamberimizi vesile kılarak yağmur duasına çıkıyorduk ve sen de bize yağmur veriyor, bizi suluyordun. Şimdi ise, Resulüllah'ın (s.a.v) amcasını vesile kılıyoruz. Onun duasını öne sürüyoruz. Bize yağmur gönder." Hz. Enes devamla diyor ki: "Bu duadan sonra da yağmur yağardı."[2241]

Hz. Abbas b. Abdulmuttalib Abbasi halifelerinin dedesiydi ve halifeler ona nispet olunuyordu.

Abdullah b. Abbas (rma)

Abdullah b. Abbas (rma); Hz. Peygamberin (s.a.v) amcası Abbas b. Abdulmuttalib'in oğludur. Annesi Hilaliye kabilesine mensup olan Haris'in kızı Lübabe'dir. Lübabe Resulüllah'ın (s.a.v) baldızıdır. Çünkü kız kardeşi Meymune bint Harsi, Hz. Peygamberin eşi ve müminlerin de annesidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v) ile amcası Abbas bacanak idiler. Meymune de İbn Abbas'ın teyzesidir.

İbn Abbas, "Hibrul Ümme ve tercümanul Kur'an" diye anılır. Kısaca kendisine "Hibr ve Bahr" denilirdi. Çünkü geniş bir Kur'an bilgisine sahipti ve Kur'an'ı çok iyi anlardı. Aklı yerinde, fazilet sahibi bir kimseydi. İbn Abbas (rma), hicretten üç yıl önce dünyaya gelmişti. Resulüllah'tan (s.a.v) ayrılmazdı, Allah resulü (s.a.v), onun ilminin ve anlayışının ve tevil bilgisinin artması için ona dua etmişti. Hz. Ömer (ra), ona çok değer verir ve saygı gösterirdi.

2240 Müslim, Cihad, h:1775/76

2241 Buhari, h:1010. Ölen kimse ile tevessül caiz değildir. Eğer ölen kimse ile tevessül caiz olsaydı, Hz. Ömer (ra) Hz. Peygamberi tevessül gösterirdi. Ayrıca dua etmesi için amcası Abbas'a da bir ihtiyaç duyulmazdı. (Sallabi.)

İbn Abbas (ra), Cemel ve Sıffin olayında Hz. Ali'nin yanında yer almış ve orada beraber bulunmuştur. Son dönemlerinde gözlerini kaybetmiştir. Taif 'e yerleşmiştir. Hicri 68/687m yılında vefat etmiştir.[2242]

İbn Abbas'ın Fazileti: Abdullah b. Abbas'ın faziletine dair birçok hadis rivayet olunmuştur. Nitekim Buhari kendi isnadıyla İbn Abbas'a (rma) dayanarak şu rivayette bulunuyor; Hz. Peygamber (s.a.v) helâya gittiğinde, İbn Abbas ona abdest suyu hazırlamış. Çıktığında: "Bunu kim hazırladı?" diye sormuş, o da durumu ilemiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): "Allah'ım! Onu dinde çok anlayışlı ve kavrayış sahibi kıl!"[2243] diye dua etmiştir.

Ben, İbn Abbas (rma) hakkında, müminlerin Emiri Hz. Ali (ra) hakkında yazdığım kitabımda detay bilgi verdim. Dileyen oraya baksın.

Abbasiler, kendilerini dedeleri Abdullah b. Abbas'a nispet etmekle hep kıvanç duyarlardı. Abbasi davetinin lideri olan Muhammed b. Abbas, dedesinin ortaya koyduğu hareket fıkhı esaslarına göre yol haritasını belirlerdi ve onun okulunun ortaya koyduğu prensipler ölçüsünde öğretisini devam ettirirdi. Nitekim ileride Allah'ın izniyle konu hakkında detay bilgi vereceğiz.

Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib

Bu zat, Haşim oğullarına mensup Ebu Muhammed'dir. İbadete düşkün ve çok secde eden yani namaz kılan bir zattır, Medinelidir.

Ali b. Abdullah, İmam Ali'nin şehit edildiği yıl dünyaya gelmiştir, dolayısıyla ona İmam Ali'nin yani Hz. Ali'nin adını vermişlerdir. Ali b. Abdullah, babası İbn Abbas'tan, Ebu Hureyre'den, İbn Ömer'den, Ebu Said Hudri'den ve daha başkalarından da hadis rivayet etmiştir. Annesi Kinde kralı Meşrah b. Adiy'nin kızıdır. Ali b. Abdullah iri yapılı, uzun boylu, babası gibi heybetli, gür sakallı, yakışıklı biriydi.

İmam Evzai ve başkalarının rivayetlerine göre Ali b. Abdullah günde bin secde yaparmış, yani 500 rekât namaz kılarmış. İbn Sa'd'ın belirttiğine göre Ali b. Abdullah az hadis rivayet etmiştir ve güvenilir bir zattır.

İkrime diyor ki, İbn Abbas bana ve oğlu Ali'ye dedi ki: "İkiniz de Ebu Said Hudri'ye gidin. Ondan hadis öğrenin. Bizde, kendisine ait olan bir evde (avluda) ona yanına gittik."

İbn Mübarek de diyor ki: "Ali b. Abdullah'ın 500 ağacı vardı, gider her bir ağacın altında iki rekât namaz kılardı ve bunu her gün yapardı."

Zehebi de diyor ki: "Çok namaz kılması sebebiyle kendisine çok secdeye varan manasında Seccade lakabı verilmiştir."[2244]

2242 Ebu Nuaym, Hilyatul Evliya, 1/314; el-Akide Fi Ehlil Beyt, s:158
2243 Buhari, h:143
2244 Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 5/284–285

Ali b. Abdullah, kardeşleri arasında en saygın ve en hatırı sayılan biriydi. Yaşayışında, münasebetlerinde, tavır ve hareketlerinde, ahlaki güzellikte adam gibi adamdı. İbn Sa'd onun için diyor ki: "Babasının yaşça en küçük çocuğu idi, yeryüzünde Kureyş'in en güzel yüzlü insanıydı. Çok namaz kılardı, İbadete düşkünlüğü ve fazileti dikkate alınarak kendisine seccade denilir olmuştur. Bir günde günün 24 saat itibariyle 1000 rekât namaz kılardı. Zahit biriydi, şatafattan uzaktı, oğulları ve torunları üzerinde etkiliydi.

Çocukları onun yolunda ve görüşünde idiler, kendilerine babalarını örnek almışlardı. İnsanlar arasında en çok Kur'an okuyan, çok namaz kılan ve oruç tutan biriydi, salih bir kimseydi. Nitekim kendilerine hilafet görevi verildiğinde, yeryüzünde ondan fazla Kur'an okuyan yoktu, ondan daha güzel ibadet eden de yoktur. Önemli bir ilim adamıydı, babasından birçok bilgi almış ve rivayette bulunmuştur. O saygın, belagat sahibi, Hicaz halkı arasında çok fazla yeri ve değeri olan bir kimseydi."[2245]

Mahzum kabilesinden olan Hişam b. Süleyman'dan rivayete göre, hac veya umre ibadetini yapmak üzere Ali b. Abdullah Mekke'ye geldiğinde, tüm Kureyşliler Mescidi Haramdaki oturum ve toplantılarına ara verirler ve Ali b. Abdullah'ın toplantı mahalline toplanırlardı. Ona olan saygı ve hürmetlerinden ötürü, onun meclisinden ve yanından ayrılmazlardı. Eğer o, oturuyorsa, onlar da otururlardı, eğer o hareket halindeyse onlar da hep birlikte onunla giderlerdi. Ali b. Abdullah Mescidi Haramdan ayrılıp gitmedikçe, Kureyşliler bir başka zikir meclisi toplamazlardı.

Ali b. Abdullah b. Abbas (rhum) ilim ve ibadet yönüyle kendisinde liderlik özelliklerini toplamış olan bir kişiliğe sahipti. Halk üzerinde tesir bırakan heybetli bir görünüme sahipti.

• **Ali b. Abdullah'ın Şam'a taşınması:** Abdullah b. Abbas (rma), oğlu Ali'ye, Abdullah b. Zübeyir'in egemen olduğu yerden ayrılıp, Şam'da egemen olan Abdulmelik'in olduğu yere göç etmesini vasiyet etmişti. Ali'nin babası Abdullah b. Abbas vefat edince, oğul Ali, babasının vasiyeti gereği bulunduğu yerden ayrılıp Şam'a, Abdulmelik'in yanına geldi. Abdulmelik kendisini Şam'da karşıladı ve kendisini çok samimi bir şekilde karşıladı.

Ali b. Abdullah, Abdulmelik'in yanına gittiğinde, Abdul melik kendi makamına oturtur, onunla sohbet eder, ilmi görüşmeler ve tartışmalar yapardı. Onun haklarını gözetir ve kendisine cariyeler hediye ederdi. Aynı zamanda ne tür ihtiyaçları oluyor

2245 Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 5/84; Tabakatu İbn Sa'd, 5/314; Hüseyin Atvan, ed-Da'vetul Abbasiyye, s:146–147; İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye; Tehzibuttehzib, 7/357; Vefeyatul Ayan, 3/276; Ahbaruddevletil Abbasiyye, s:140

idiyse onları da karşılar, herhangi bir konuda aracı olmak istediğinde, aracılığını kabul ederdi.[2246]

• **Hilafet için çaba göstermesi ve Velid tarafından kırbaçlanması:** Velid b. Abdulmelik, kendi döneminde, Ali b. Abdullah'ın hilafet davasında olduğunu biliyordu. Bu nedenle aynı düşünceyi oğullarına aktaracağını da biliyordu. Dolayısıyla onu hep izledi, fırsatını kollamaya başladı, sonra durumunu öğrenince onu kırbaçlattı. Sonra da Şam bölgesinden onu uzaklaştırdı. Ali b. Abdullah, Velid zamanında pek önemsenmez duruma düşürüldü, çok zor durumlara düşürüldü. Çünkü Velid, her fırsatta ondan intikam almak, onu zor duruma düşürmek ve kendisine eziyet etmek için yollar arıyordu. Bu amaçla defalarca onu yakalatıp ona sopa attırmış ve bulunduğu yerden başka yerlere hep sürgün etmiştir.[2247]

• **Süleyman, Ömer b. Abdülaziz ve Hişam dönemlerindeki durumu:** Süleyman b. Abdulmelik hilafet makamına geçince, Ali b. Abdullah'ı yeniden Dımaşk'a getirtti, onu serbest bıraktı. Ona yapılan haksızlıkları ve bu yüzden düştüğü konumu düzeltmeye çalıştı. Kimi zaman da, Velid'in, kendisine karşı yapmış olduğu haksızlıklardan ötürü ondan özür diliyordu. Süleyman, daha bir olgunca yaklaşıyor ve ona eskiden olduğu gibi saygısını kazanmasını sağlıyordu. Bu nedenle Ali b. Abdullah, Süleyman zamanında özgüce ve saygı görerek bir hayat sürdürdü.

Ömer b. Abdülaziz dönemi geldiğinde ise, Ömer b. Abdülaziz, Haşim oğullarına karşı uygulanmakta olan haksızca baskıların kaldırılmasını istedi ve bu gibi davranışlardan adamlarını menetti. Kendilerine, hazineden akrabaya verilmesi öngörülen paylarını verdi. İyi bir hayat yaşamalarını sağladı. Bundan ötürü Ali b. Abdullah b. Abbas, akrabasına karşı göstermiş olduğu yakın ilgi nedeniyle kendisine teşekkür mektubu yazdı.

Ali b. Abdullah b. Abbas ile Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib, onu savunmaya ve gıyabında halkın konuşmamasını önlemeye çalıştılar.[2248]

Hişam b. Abdulmelik göreve gelince, Ali b. Abdullah b. Abbas'a gereken değeri gösterdi, ona iyilikte bulundu, onu meclisine alıyor, herhangi bir heyet geldiğinde onun orada hazır bulunmasını sağlıyordu. Onun siyasi çıkışlarına sabır gösteriyor, görmezden geliyordu. Aceleciliği sebebiyle de onu önemsemiyordu. Bu durum, Ümeyye oğulları aleyhinde tam bir tehdit oluşturana dek devam etti. Çünkü hilafetle ilgili haberler sebebiyle onunla alay ediyor ve bu görevin bir gün Abbasi oğullarına geçmesini hafife alıyordu.

Hişam, bu durumu onun yaşlılığına, artık akli dengesini gereği gibi kullanmadığına, hayal gördüğüne hep yorumluyordu.

2246 ed-Da'vetul Abbasiyye, s:148–152
2247 Hüseyin Arvan, ed-Da'vetul Abbasiyye, s:151–157; Belazuri, Ensabul Eşraf, 3/79
2248 Tabakatu İbn Sa'd, 5/391

Bazı tarihçilere göre Ali b. Abdullah b. Abbas (rma), Abbas oğulları içerisinde halifeliğe ilk talip olan kişidir. Bu nedenle hilafet makamının kendi ailesine, Abbasilere geçmesi için de davete başlamış, bunun temellerini atmıştır. Bu niyetini açığa vurduğu gibi, çekinmeden açıkça da söylüyordu.

Ali b. Abdullah b. Abbas, h:118/736m yılında vefat etmiştir.[2249]

Muhammed b. Ali b. Abbas

Muhammed b. Abdullah b. Abbas (v:125/742m), kardeşleri arasında en faziletlisi ve en çık kafası çalışan biriydi. Ki Abbasilerin davet esaslarını düzenleyen ve pekiştiren de Muhammed'dir. Muhammed bu alanda yapılması gereken neler varsa, hepsini belli esaslara bağlayarak bir çalışma programı haline getirmiştir.

Kendisi, henüz devleti geçirmezden önce bunun kurallarını, idarecilerini, ordu komutanları, üslerini ve karargâhlarını tespit edip hazırlamıştı. Bu nedenle de Kufe ve Horasan'da, bunun temellerini kurmuştur. Adamlarını sürekli olarak zinde tutuyor ve onlara sabırsızlıkla ayaklanacakları günü beklemeleri için kendilerini hep canlı olarak kalmalarını sağlıyordu. Kendisi halk tarafından saygıyla kabul görem ve takdir edilen bir zattı. Babası ile arasında 14 yaş fark vardı. Babası Ali siyaha çalan bir renge sahipken, Muhammed kırmızıya çalan bir renge sahipti.

Ali ile Muhammed'i önceden tanımayanlar, Muhammed'i Ali'nin ta kendisi sanırlardı. İbadete düşkün ve zahit bir kimseydi. İlmi yeterliliği, fıkıh ve hadis bilgisi yerinde olan, güvenilir ve yanınmış bir ilim adamıydı. Yine Muhammed Mücahid bir kimseydi, bizzat kendisi ve yanındaki adamları, kardeşleri, Mevalisi fiilen savaşa girerlerdi. Babasının oğulları arasında en saygınıydı, dindar biriydi, oldukça cömertti, toleranslı ve sabırlı biriydi. Katı yürekli, kararlarında isabetli görüş sahibi ve tedbiri elden bırakmayan biriydi. Karşısındakilere kesin kanıtlarla çıkar, güzel konuşur ve sözlerini yerinde kullanırdı.[2250]

Ebu Hişam İle Olan Münasebeti Ve Ona Vasiyeti

Medine'de h: 81/700m tarihinde Muhammed b. Ali elHanefiye vefat ettikten sonra, onun Şiasıtaraftarları ikiye ayrılırlar.

• **Birinci fırka:** Onun Keysani düşüncesine sıkı sıkıya tutundular ve bunda devam ettiler. Birinci fırka şöyle diyordu: "O, kaybolmuştur. Ancak o, Radavi dağında hayattadır ve orada rızıklandırılıyor. Bir gün mutlaka dönüp gelecektir. Bunlar, ondan başkasını veli olarak tanımazlar. Çünkü fiilen onun gelmesini beklemektedirler.

2249 Dr. Hüseyin Atvan, ed-Da'vetul Abbasiyye, s:159; Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 5/285

2250 Dr. Hüseyin Atvan, ed-Da'vetul Abbasiyye, s:164–165; Ahbaruddevletil Abbasiyye, s:164, 197; el-İkdul Ferid, 5/105; Belazuri, Ensabul Eşraf, 3/83

• **İkincileri ise:** Muhammed b. Ali'den bu imamet görevi, ondan sonra onun oğlu Abdullah'a geçmişti. Abdullah'ın künyesi de Ebu Hişam'dır. Buna da Haşimiye fırkası denmektedir. Şia'nın bu kolu, bu imamet görevi, babasından vasiyet yoluyla oğlu Ali'ye intikal etmiştir. Alevi fırkalar bu İmamiyye fırkasını daha düzenli ve daha inandırıcı bir fırka olarak kabul ederler. Ebu Haşim künyesiyle anılan bu imam, çok daha akıllı ve daha bilgili biri olarak kabul görür. Olayları çok iyi değerlendirebilen, tedbirsiz hareket etmeyen, fırkaları da çok iyi tanıyan biri olarak kabul ederler.

Ebu Haşim'in babasının vefatından sonra taraftarları daha da artmıştı. Bundan böyle bizzat işlerin idaresini ele almış ve adamlarını gizli olarak örgütlendirmek suretiyle propaganda yapmaları için bölgelere yaymıştır. Bu örgütler çok düzenli ve tertipli, programlı bir şekilde hilafetin kimin hakkı olduğunu ve bu göreve kimin gelmesi gerektiğini, hak sahibinin kim olduğunu halka aktarıyorlardı. Bu görevi Emevilerin götürmelerinin bir haksızlık olduğunu dile getiriyorlardı. Bu nedenle de Emevilerin ve Emevi halifelerinin bazı çirkin hareket ve davranışlarını, uygulamalarını halka aktarıyorlardı.

Ebu Haşim, Dımaşk'a bulunan Süleyman b. Abdulmelik'in yanına gelir. Süleyman ona saygıda ve ikramda kusur etmez, hatta onu ödüllendirir. Ebu Haşim, buradan Filistin'e veya Hicaz'a gitmek üzere yola çıkar ve fakat yolda hastalanır, Humayme'ye döner ve vefat eder. Ebu Haşim'in çocukları olmamıştı. Bu nedenle imamet görevi en yakın akrabasına geçti.

Ebu Haşim, Muhammed b. Ali'nin yanında konakladı ve imamet görevine gelmesini ona vasiyet etti, aynı zamanda ona bu işi yürüten propagandacıların, davetçilerin listesini de kendisine teslim etti, nasıl bir yol izlemesi gerektiğini de ona öğretti. Artık bundan böyle Ebu Haşim'in Şiası yani taraftarları Muhammed b. Ali'ye yöneldiler. Ebu Haşim, taraftarlarının Muhammed b. Ali'yi dinlemeleri için onlara emir verdi. Ebu Haşim, aynı zamanda Muhammed b. Ali'ye, hilafet görevinin onun soyundan Abdullah b. Harisiye geçeceğini de bildirdi.

Ebu Haşim'in bu vasiyeti ister doğru olsun, ister uydurma olsun, Abbas oğulları ve taraftarları bunu doğru olarak kabul ettiler ve hilafette haklarının olduğunu bu vasiyete dayanarak hilafet davasına kalkıştılar. Bu nedenle bunlar hep bu davayı ve bunun doğruluğunu savunmuşlardır. Hilafetin onlar yoluyla Ebu Cafer Mansur dönemine kadar onlara intikal ettiğine inanıyorlardı.

Ancak Süleyman b. Abdulmelik'in Ebu Haşim'in zekâsından ve yapacaklarından herhangi bir korku ve endişe duyduğuna dair sabit olan bir durum bulunmamaktadır. Ya da Ebu Haşim'in oradan ayrılmasından sonra onu zehirleyip ortadan kaldırmış olabileceği gibi bir durum da sözkonusu değildir. Fakat Ebu Haşim'in ölümü çok ani olmuştur.

Bazı tarihçilere göre Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed b. Hanefiye'nin daveti, onun ölümünden sonra Abbasilere geçmiştir. Ki Ebu Haşim bu dava için 17 yılını vermişti. Nitekim gerek Horasan halkı içerisinden olsun ve gerekse Irak halkından olsun kutup denebilecek düzeyde Alevi Şiası âlimleri yetişti. Bunların birçokları da o dönemde belli kentlere dağılarak bu görevlerini yaymaya çalışıyorlardı. Hepsi, de bu daveti daha sistemli hale getirdiler ve daha güzel bir şekilde örgütlenmeyi sağladılar ve halkı böylece beklenen güne hazırladılar.

Ebu Haşim, Muhammed b. Ali İbn elHanefiye'nin Medine'de hicri 81/700m tarihinde vefatından sonra h: 98/716m senesinde vefat etmiştir.[2251]

Ebu Haşim'in Muhammed B. Ali ElAbbasi Lehine Çekilmesinin Sebepleri

Elde bulunan tarihi verilere göre Ebu Haşim'in daveti Muhammed b. Ali lehine görevden çekilmesinin sebebi, özellikle ölümünün yaklaştığını fark ettiğinde bu görevden ayrılma sebebi hakkında diyebiliriz ki: Aslında ortada Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed b. Hanefiye'nin bu görevi Muhammed b. Ali lehine bırakması, gizli örgütleşme halinde devam ettirdiği bu davayı ona teslim etmesi, hilafet konusunda Ali ailesinin hakkını aramak ve istemek adına olmuştur. Bunun da birtakım sebepleri bulunmaktadır. Biz bu sebeplerin bir kısmından özetle söz etmek isteriz. Şöyle ki:

a- Gördüğümüz kadarıyla bu davetin başarılı olma olasılığı olduğu gibi başarısız kalma olasılığı da bulunmaktadır. Ancak işin başarısızlık yönü sanki daha baskın gibidir. Özellikle de aşırılık Gulüv ile nitelenmesi bunun bir sebebi olabilir. İşte işin bu noktası, Ebu Haşim'in Muhammed b. Ali el-Abbasi lehine feragat etmesi, bunun öneminin azaltmış olmaktadır.

b- Ebu Haşim, özellikle ölümünün yaklaştığını hissedince bundan böyle hilafet beklentisinin sonuca ulaşamayacağını anlamıştı. Bunun için de bir başkasını seçme gibi bir zamanı, geniş bir vakti olmamıştı. O anda seçecekleri arasından en iyisinin Muhammed b. Ali olduğunu, bir başka kimsenin olmadığını fark etmişti.

c- Kaldı ki Ebu Haşim'in yerini alabilecek bir çocuğu da yoktu ki, kendisinden sonra hilafet davasını o sürdürsün istesin.[2252]

d- Ebu Haşim ile Muhammed b. Ali arasında sevgiye dayanan ve bilimsel çalışmalar yapmaları bakımından da bir muhabbetleri de vardı. Bu, ikisi arasında oldukça güçlü bir samimiyet oluşturmuştu. İşte bu gibi hususular da Ebu Haşim'in hilafet davasından Muhammed b. Ali lehine feragat etmesine sebeptir.

2251 Haşimiye kolu: Muhammed b. Hanefiye'nin vefatı ile bu davet hizmeti, onun oğlu Abdullah'a kalmıştır. Bak: Şehristani, el-Milel, 1/150; el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt, s:51; Nesebu Kureyş, s:75; Tabakatu İbn Sa'd, 5/328; ed-Da'vetul Abbasiyye, s:167–169

2252 Tabiatuddavetil Abbasiyye, s:125; Zebidi, Nesebu Kureyş, s:75; Şezeratuzzeheb, 1/166; el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:57–58

e- Ebu Haşim, Irak ve Horasan halklarından olup da kendi taraftarlarından önde gelen simaları da, Ebu Haşim'e gelip gittiklerinde onları Muhammed b. Ali elAbbasi'ye tanıtmıştı. Kimi rivayetlerde anlatıldığı gibi adamlarına da, ölümünden sonra göreve talip olacak kişinin Muhammed b. Ali olduğunu söylemekteydi.

f- Ebu Haşim, Muhammed b. Ali'nin akıl, zekâ ve deha bakımlarından iyi biri olduğunu, nasıl hareket edip etmeyeceği konularında işin farkında olan biri olduğunu anlamıştı. Bu bakımdan Ebu Haşim, kendi görüşleri doğrultusunda, davetle daveti yapacaklar konusunda Muhammed b. Ali'yi bir bakıma yetiştiriyordu. Çünkü zaten Muhammed b. Ali zekâsı ve aklıyla kendisisini kanıtlamış olan biriydi. O insanları çok iyi değerlendiren, beldelerini durumlarını iyi tahlil edebilen, kendi çağında meydana gelen olaylardan yararlanmasını bilen ve ders çıkaran biriydi.

Muhammed b. Ali, özellikle amcaoğulları olan Abbasilerle Emevilerin hilafet konusunda ne kadar kanlı çatışmalara giriştiklerini ve nelere sebebiyet verdiklerini çok iyi bilen biriydi. Bu bakımdan kendisi, kazanma ve kaybetme sebeplerin nelerden ve hangi sebepler ötürü meydana geldiğini de çok iyi analiz edebiliyordu. Nitekim bu dava sebebiyle nice canlara kıyıldığını da görmüş ve yaşamıştı.

Irak ve Horasan'da bulunan Alevi Şiası liderleri olan Abdullah b. Muhammed'in yani Ebu Haşim'in ölümünün öldüğünü ve ölümünden sonra bu davet görevinin Muhammed b. Ali el-Abbasi'ye geçeceğini bildiklerinden dolayı, ölüm olayı gerçekleşince hemen taziye için en yakın dostuna koştular. Çünkü Muhammed b. Ali'ye hem taziyede ve hem tebrikte bulunacaklardır. Zira yeni imamları artık Muhammed b. Ali'dir. Ali Beyt davasını sürdürecek olan lider ve komutan bundan böyle odur.

Irak ve Horasanlı liderler hem biat etmek ve hem de daveti sağlıklı olarak devam ettirebilmesi için kendisine mal ve canlarıyla hizmetinde olduklarını sunmak ve bildirmek için orada bulunuyorlardı.

Muhammed b. Ali el-Abbasi, adamlarının samimi olduklarını ve bu davaya içtenlikle baş koyduklarını, Ehli Beyte karşı olan samimi sevgilerini, Ümeyye oğullarından hoşlanmadıklarını ve bir an önce onların uzaklaştırılmaları gerektiğini de öğrenmişti.[2253]

ÖRGÜTLENME AŞAMASINDA ABBASİLERİN HUKUKİ DAYANAKLARI

Abbasilerin, örgütlenme aşamasında hukuki yasa meşru dayanakları konusunda düşündüğümüzde, bakıyoruz ki, çok sağlam bir esas üzerinde hareket etmektedirler.

2253 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:57–58

Nasıl ve ne zaman hareket edeceklerini ve ne şekilde davranmaları gerektiğini çok önceden tespit etmişler ve birtakım kural ve kaidelere bağlamışlardır. Dolayısıyla temel olarak dayandıkları kural ve kaideler hem meşru ve meşru olduğu kadar da hukukidir, uygulanabilirdir ve tarihsel bir geçmiş vardır.

Üzerinde meşruiyeti tesis ettikleri prensipler, uygulanmasını istedikleri plan ve stratejileri önceden belirlenmiş sağlam ölçülerdir. Aynı zamanda idarecilerle, davetçiler ve delegeler arasındaki ilişki çok sağlamdır. Bu nedenle toplu Emevilerin zulmünden kurtarmak için başvuracakları operasyonların neler olduğunu öncedem belirlenmiş ve hedef olarak ortaya konmuştur. Bütün bunları yaparlarken işin emniyet yönünü ihmal etmemişler, özellikle meselenin ekonomik ve propaganda yönünü tüm boyutlarıyla uzak ve yakın olasılıklar dikkate alınarak belirlenmiştir.

Liderlik Meselesi

Muhammed b. Ali el-Abbasi, gizli davet ve örgütlenme görevini ve liderlik vazifesini Ebu Haşim'den teslim alır. Artık eski örgütlenme çalışmaları bırakılarak yeni gizli örgütlenme esasları ortaya konuldu. Bu, düşünsel, sosyal ve birçok yönlerden yeni bakış açısıyla ele alınmaya başlandı. Ancak bununla beraber işin tedricilik yönü hiçbir zaman göz ardı edilmedi.

Muhammed b. Ali'nin şahsiyetinde liderliğe ait birçok özellikler toplanmış oldu. Öncelikle her bakımdan uyanık ve çok dikkatli, titiz bir lider olma vasfını kazandı. Yeni ve oldukça doğru ve uygun planlar ve stratejiler getirdi. Meseleyi planlamada, taktik ve strateji geliştirmelerinde, daveti yayma konularında ne kadar üstün bir dehaya sahip olduğunu kanıtladı. Kaldı ki çevresindekiler de onun bu iş konusunda gerçekten yeterli, donanımlı olduğunu, hem ruhsalpsikolojik açıdan hem de hem bilimsel yönden ne kadar özelliklere sahip olduğunu ortaya koymaktaydı.

Kaldı ki zaten ibadeti ve ilmiyle de kendisin kanıtlamış olan biriydi. Muhammed b. Ali, hareketini ve davasını Sünni esaslar üzerinde yani Kitap ev sahibi Sünnet bağlamında hazırlıyordu. Bunun için de dedesi Abdullah b. Abbas'ın okullundan faydalanıyordu. Zaten ileriki sayfalarda bu bilgileri göreceğiz.

Emevilere karşı zafer kazanabilmek için teni taraftarlar ve sebepler bulmaya çalıştı. Bu arada Muhammed Ali tarafından kurulan düzenli örgütten çok yararlandı. Ki birçoğu da ondan sonra yeni bir devlet kurmak için gayret göstermişlerdir. Örneğin Muvahhitler hareketi, Batıniler ve benzeri hareketleri gösterebiliriz.

Muhammed b. Ali el-Abbasi, davet ve çalışmasında başarılı olabilmek için ağırlığı davet konularına veriyor be bu arada da devleti ele geçirmenin de yollarını, tanzimini ve nasıl idare olunacağını dikkate alarak bu konuda da gereken çalışmaları yürütüyordu. Muhammed b. Ali bu gizli örgütleme çalışmalarını h. 125/742 yılında vefat edene dek devam ettirdi.

Kimi ilim adamlarının belirttiklerine göre Abbasilerin bu davet hareketi ve çalışmaları, Abbasi ailesine mensup üç kişiye dayanmaktadır. Fakat onlar bu daveti milletin gönlünde ekme başarısını elde edememişlerdir. Ki bunların ilki Ali b. Abdullah elAbbasi'dir. Kendisi bu davetin ilk lideridir ve 20 yılı aşkın bunu devam ettirmiştir. Zaten davetçiler, delegeler bunun tarafından belirlenmiş, bunun tarafından Irak ve Horasan'ın hemen her bölgesine dağıtılıp yaygınlaştırılmıştır.

Ali b. Abdullah, ölmeden önce bu görevi ölümünden sonra oğlu Muhammed b. Ali'nin üstlenmesini, onun vefatından sonra da diğer oğlu İbrahim'in bu görevi üstlenmesini istemiş ve onları tayin etmiştir.

Araştırmam sırasında edindiğim kanaat, gizli örgütlenme esnasında Abbasi davetinin en büyük lideri Muhammed b. Ali elAbbasi'dir. Bu arada kardeşlerinden, oğullarından ve farklı kimselerden farklı yönlerden onunla birlikte çalışan ve hizmet verenler de olmuştur.[2254]

Örgütlenmenin Çatısı

Muhammed b. Ali, sağlam bir örgütlenmeye gidebilmek için konu üzerinde düşündükten, sağlam birtakım çalışma ve etütlerden sonra, davetin lider konumunda olabilecekler için, nasıl hareket etmeleri gerektiği, nere ve ne zaman, nasıl yapmaları icap ettiği konularında davetin esaslarını ve amacını ortaya koyan birtakım esaslar ve prensipler ortaya koydu. Bütün bunlar hicretin birinci yüz yılında oluyordu.

Muhammed b. Ali elAbbasi, üstlendiği davetini, üç mihver etrafında hareket edebilecek şekilde düzenledi. Önce Humayme kasabasını planını gerçekleştirmek, eğitim hizmetlerini yürütmek adına bir üs haline getirdi. Burası davetin de ilk merkezi olmuştu. İkincisi Kufe şehri doğrudan davet denetleme merkezi haline getirildi. Aynı zamanda Kufe, Humayme merkezinde İmam tarafından yayınlanması istenen genelgelerin Horasan'da bulunan davetçilere ulaştırılması için de bir üs haline getirilmişti.

Horasan ise, davetin rahat bir şekilde yayılma alanı haline getirildiği bir yer konumundaydı. Ki daha sonra bu bölge aynı zamanda ordu için askeri çalışma alanları haline getirilmişti. Bu arada davetin asıl lideri olan Muhammed b. Ali elAbbasi, davetin diğer komutanlarına da destek veriyordu. Fakat yazışmalarında ve herhangi bir durumda bunların isimlerinden hiç söz etmeden aralarında iletişimi sağlıyordu. Çünkü örgütlenme ve davet görevleri çok ama çok gizli bir şekilde sürdürülüyordu.

Nitekim Muhammed b. Ali, Ebu İkrime esSirac'ı Horasan'a gönderirken ona şöyle diyordu: "Sizin davetiniz, Muhammed ailesinden olan Rıza'yadır. Eğer sen, aklına ev ön görüsüne güvenebildiğin biriyle karşılaşırsan, meselenizi ona açıklayın.

2254 Hasan Ahmed, el-Alemul İslami Fil Asril Abbasi, s:114; Faruk Ömer, el-Asrul Abbasi, s:112

Adımı hiçbiriniz ama hiçbiriniz bilmesin. Meğerki sence adil ve güvenilir kabul ettiğin biri olsun. Ondan kesin güvence alarak ve biatını da alarak, o takdirde ona ismimden söz edebilirsin."[2255]

Oysaki Kufe halkına gönderdiği davetçisine de Muhammed b. Ali şu uyarıda bulunuyordu: "Kufe halkından fazla çevre edinmeyin. Onlardan herkesi davetin içerisine almayın. Meğerki niyetlerini sahih olduğuna kanaatiniz gelmiş olsun. Sadece onları alabilirsiniz."[2256]

Humayme kasabası çevresinde dolaşabilecek ve kuşkuya neden olabilecek şeylerden bizzat uzak durulmasına özen gösteriliyor ve bu konuda çok ihtiyatlı davranılıyordu. Bu amaçla Horasan'dan görüşmek için gelen davetçilerle buluşma ve görüşme yeri Kufe olarak tespit edilmişti. Humayme kasabası bu gibi işlerin dışında tutuluyordu. Çünkü Emeviler tarafından burası öğrenilmesin ve durumları açığa çıkmasın isteniyordu. Aynı zamanda gizlilik konusunda herkesten kesin garanti sözü alınıyordu. Muhammed b. Ali, adamların geliş ve gidişlerinde mutlaka ana yolların kullanılmasını, farklı yollardan gidip gelmekten kaçınılmasını emrederdi. Geliş ve gidişlerinde de sanki bir tüccar imiş gibi, gidip gelişlerin sağlanmasına dikkat çekilirdi. Mümkün olduğunca da Humayme kasabasına sık aralıklarla gidilip gelinmemesini isterdi.[2257]

Bundan böyle Ebu İkrime es-Sirac 12 delege tespit etmişti, isimleri sırasıyla şöyledir:

Süleyman b. Kesir el-Huzai; Malik b. Heysem el-Huzai Ebu Uyeyne; Talha b. Rezik el-Huzai; İsa b. Ayun el-Huzai (Huzaa'nın azatlı kölesidir); Amr b. Ayun Ebul Hakem (Huzaa'nın azatlı kölesidir); Lahiz b. Kurayz et-Temimi; Musa b. Kaab et-Temimi Ebu Ali; İsa b. Kaab etTemimi; Kasım b. Mucaşi et-Temimi Ebu Nasr; Halid b. İbrahim Ebu Davud (Bu zat, Amr b. Şeyban b. Zühel oğullarındandır.); Şibl b. Tahman er-Rib'i Ebu Ali el-Herevi eş-Şeybani ve Kahtaba b. Şebib et-Tai Ebu Hamza isimlerinden oluşmaktadır.[2258]

İşte burada isimleri sayılan bu kimseler baş delege konumunda olan kimselerdir. Bunlar, imamın kim olduğunu bilirler, tanırlar, kişiliği hakkında bilgi sahibidirler. Davetin sırlarına vakıftırlar.

Baş delegelerin yardımcıları, bunların da sayıları 12 kişiden ibaret bulunuyordu. Baş delege yardımcıları, baş delegenin herhangi bir yolculuğa çıkması ya da vefatları durumunda onun yerine vekâlet eden kimselerdir.

2255 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:61; Faruk Ömer, Tabiatuddavetil Abbasiyye, s:155
2256 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:61
2257 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:62
2258 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:62

Baş delege yardımcılarından sonra davetçiler, propaganda görevini üstlenmiş olan örgütün eğitimli elemanlarıdır. Bunların sayıları 70 kişiden oluşmaktaydı. Bunları da davetçilerin altında yer alan alt gurup davetçilerdi. Sayıları 36 kişiden oluşuyordu.

Muhammed b. Ali el-Abbasi adamlarını öyle bir düzene koymuştu ki, çok hassas ve dakik manada olan bir düzenlemeydi. Onları adeta nebilerin ve Resullerin davet hizmetini yürüttükleri gibi daveti götürmeleri ruhunu yetiştiriyor ve onlara bu ruhu üflüyordu. Muhammed b. Ali adamlarını bu tarzda bir düzenleme ile eğitirken şu gerekçeyle onları eğitiyordu:

"Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla... Alınacak örnek, sünnet, öncekilerin uygulamasıdır, sünnetidir. Örnek edilecek olanlar da sonrakilerdir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Ve Musa, tayin ettiğimiz vakitte huzurumuzda bulunmak üzere kavminden yetmiş kişi seçti." (Araf, 7/155)

Yine Rabbimiz bir başka ayetinde de şöyle buyurmaktadır: **"İçlerinden on iki delegekefil göndermiştik."** (Maide, 5/12)

Hz. Peygamberin (s.a.v) hayatı incelendiğinde, Akabe gecesi buluşmasında Medineli Evs ve Hazrec kabilelerinden 70 kişiyle buluşmuştur. Bunlardan 12 kişiyi de delegekefil ve garantör olarak seçmişti. Bu nedenle sizin izleyeceğiniz yol ve yapacağınız uygulama İsrail oğullarının sünnetiuygulaması ile Hz. Peygamberin (s.a.v) sünneti ve uygulaması olacaktır.

İşte bu çok hassas ve dakik olan gizli düzenleme ya da örgütlenme Irak ve Horasan bölgelerinde çalışma yapan dava adamlarının hepsi buna göre yerine getiriliyordu. Mesela Kufe'ye (h:102–105/720723m) Meysere el-Abdi yönlendirildi. Ondan sonra da Bukeyr b. Mahan (h:105–127/720744m) gönderildi. Bundan sonra da Ebu Seleme el-Hilal (h:127–132/744749m) göreve geldi.[2259]

Horasan davetçilerine gelince, bu bölgeye Muhammed b. Huneys, Hayyan elAttar ve Ebu İkrime Ziyad b. Dirhem -ki bu Ebu Muhammed es-Sadık'tır- olmak üzere bir defada üç davetçi birden gönderildi.

İşte burada adları geçen kimseler, aynı zamanda Kufe ve Horasan'da bulunan Abbasi davetçilerin de başkanları konumunda idiler. Bu nedenle bu kimselere tüm delegelerin de başkanları olmaları hasebiyle kendilerine Baş Delegeler adı verilirdi.

Ebu İkrime es-Sirac, Horasan halkının bölgeden uzak olmasına rağmen, kendilerinin ve Ali Beytin daveti sebebiyle çok mutlu olduklarını, bunu kabullendiklerini

2259 El-Ahbaruttıval, s:332–334; Tarihuttaberi; el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:63

ve imamı tanımak istediklerini liderlerinden istediler. Onlara, İmam Muhammed b. Ali'ye, kendilerine güvenmeleri, samimi olduklarını ve böyle bir davette yer almaktan mutluluk duyduklarını tekit ve teyit eden bir yazı yazmalarını istediler. Çünkü bu davet, aslında onları Emevi zulmünden kurtaracak olan bir davet olarak görülüyordu. Zaten onlar olaya bu gözle bakıyorlardı.

Bu maksatla Meysere elAbdi Kufe'ye gönderilmişti. Bu zat, sözkonusu konuları Humayme'de bulunan Muhammed b. Ali'ye iletecektir. Bundan ötürü sevindi, bundan mutluluk duydu. Çünkü bunun gizli örgütlenmenin prensiplerinin ilkiydi.[2260]

Muhammed b. Ali, davetçilerine, tüm ihtiyaçlarını karşılamada, daveti yürütmede gizli davranmalarını tavsiye etti. Mutlaka çalışmalarını yürütürlerken, bir tüccar gibi, ticaretle ilgilenen biriymiş ve hedeflerinin de Ali Beyte halkı davet etmek gibi hareket etmelerini emretti. Bunun için adamlarına diyordu ki:

"Ey topluluk! Gidin. Halkı gayet yumuşaklıkla ev işin esasını gizli tutarak davet edin. Ben, öyle inanıyorum ki Allah bu işinizi tamamına erdirecektir. Davetinizi üstün kılacaktır. Güç, kuvvet ve kudret sadece yüce Allah'ındır."

Daha sonra onlara şöyle diyordu: "Eğer size benim adımdan, liderinizin kim olduğundan sorarlarsa, onlara, takıyye içinde olduklarını, takıyye inancı gereği ismi söylemeyeceğinizi belirtin ve: "Biz, imamımızın adını gizli tutmakla emredilmişiz" deyin."

Muhammed b. Ali, adamlarını bölge içerisine dağılmak üzere gönderdi. Bunlar, halkı gizlice davet ediyorlar. Fakat görünürde toplum arasında ticaretle uğraşan tacirlermiş süsünü veriyorlardı. Oysa aslında gizliden gizliye Al Beytten Rıza lehine davette bulunuyorlardı. Onun takva ve salah sahibi olduğunu, zahitçe bir hayat yaşadığını, çok vera sahibi olduğunu halka aktarıyorlardı. Asıl amacının Allah'ın şeriatını tatbik etmek, adaleti ve eşitliği sağlamak, hakkı hâkim kılıp, batılı ortadan kaldırmak olduğunu, Ümeyye oğullarının dünya fasıklık, facirlik ve kötülüklerle doldurduğu gibi o da gelecek dünyayı ıslah edecek, adaleti sağlayacaktır. Çünkü ortaya çıkış sloganları böyleydi. Tacirler görünürde ticaretle uğraşır görünürlerken asıl amaçlarını gizli ve saklı tutuyorlardı. Çünkü davalarında başarılı olabilmek için, ticaret işini bir basamak olarak kullanıyorlardı. Bu amaçla görevleri gereği bölgeleri içerisinde kalan tüm yerleri karış karış gezerek propagandalarını götürüyorlardı. İşleri basit olmakla beraber, üstlendikleri görevleri ise çok önemliydi.

Öte taraftan bu davaya baş koymuş olan davetçiler, sıradan insanlardan oluşmuyorlardı. Kendileri kültürlü, bilgili, samimi, davet işinden çok iyi anlayan,

2260 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:63–64; el-Kamil Fittarih

davaları uğruna canlarını feda etmekten asla çekinmeyecek olan kimselerden oluşmuştu. Mallarını ortaya koyan, bu uğurda hapislerde yatan, işkencelere dayanan, ölümleri göze alan fedakârlıkta kimselerdi. Halkı yanlarına çekebilecek manada deneyim sahibi olan kişilerdi.[2261]

Abbasiler adına bu davayı yürütenler, aslında o dönemde genelde ilim ile tanınmış olan bilginlerden değillerdi. Aksine bu davanın propagandasını yürütenler en çok, idareciler, komuta mevkiinde bulunan kimseler ve savaş uzmanlarıydılar. Mesela Ebu Müslim Horasani ve Kahtaba b. Şebib'i sayabiliriz. Ya da kabileleri arasında saygın olan isimlerden oluşan kimselerdi. Örneğin Bukeyr b. Mahan bunlardan biridir. Bu zat da, bu davaya sırf mal varlığıyla destek çıkmıştır.

Anlatıldığına göre, bu davanın gerçekleşebilmesi uğruna Bukeyr b. Mahan 4 kalıp külçe gümüş ve bir kalıp külçe altın harcamıştır. Hatta gelen rivayetlere göre Bukeyr b. Mahan, Ebu Müslim Horasani'yi tanıyınca, onun salih, dürüst biri olduğunu ve bu davayı çok samimi olarak yürütebileceğini fark etmiş ve onu bu dava için satın almıştır.

Örneğin Ebu Seleme el-Hilal de böyledir. Rivayete göre bu zatın iyi bir idareci, cesur bir adam olduğu, varlığının da yerinde olduğu bir kişidir. Bu nedenle davaya kazandırılan bu zat, dava uğruna, devletin kurulabilmesi adına malını harcamaktan hiç geri kalmamıştır.[2262]

Kaldı ki Abbasiler adına bu daveti yürütenlerden kimileri de azatlı kölelerden oluşmaktaydı. Bunların tek gayeleri vardı, Emevi Devletinin ortadan kaldırılması ve Abbasilerin başarı elde etmesiydi. Çünkü Abbasiler adına ortaya çıkanlar eşitlikten, adaletten söz etmekte ve kölelere mali yardımda bulunacaklarını vaat etmektedirler. Eğer dikkatinizi çekmişse, seçilen delegelerin ve liderlerin geneli Araptırlar. Nitekim araştırma yapanlar bunların isimlerini, örgütlenmeleri ve nasıl tanzim edildiklerini de eserlerine yazmışlardır.[2263]

Kufe'de Davetçilerin Lideri: Muhammed b. Ali elAbbasi, Kufe'de, Davetçilerin başına, onlardan sorumlu bir büyük, lider getirdi. Kufe'yi bunun için bir üs ve makam haline soktu. Burası Humayme yerine daha çok Horasan'a yakın bir yerdi. Burada, sonradan Abbasilere katılan Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed elHanefiye'nin taraftarları, şiası vardı.

Davetçilerin büyüğülideri, aynı zamanda daveti yaymaktan ve Horasan'da bizzat bu işi denetlemekten de sorumluydu. Bu nedenle davet heyetlerini oraya gönderirdi.

2261 Ahbaruttıval, s:332; el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:64

2262 Tarihuttaberi; Eserul Ulema Fil hayatissiyasiyye Fiddevletil Emeviyye, s:600; İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye; Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 6/7

2263 Eserul Ulema Fil hayatissiyasiyye Fiddevletil Emeviyye, s:600; es-Sevretul Abbasiyye, s:117

Aynı zamanda Muhammed b. Ali'ye de gelişmelerle ilgili haberleri, da- vetçilerin neler yaptıklarını haber vererek onu bilgilendirirdi. Aynı zamanda Hac mevsiminde Muhammed b. Ali ile buluşabiliyorlardı. Gerektiğinde ve bir durum sözkonusu olduğunda, bir konuda görüş ve bilgisine ihtiyaç duyulduğunda onu Humayme'de de ziyaret edebiliyordu. Çünkü uygulamayı genel başkandan alınacak olan direktif doğrultusunda yapmakla yükümlü idiler.

Horasanda bulunan davetçiler, herhangi bir konuyu görüşmek istediklerinde Kufe'ye gelirler, burada davetçilerin lideri olan zata çıkarlar, daveti yayma konusunda neler yaptıklarını ve nasıl davrandıklarını liderlerine bilgi olarak aktarırılar. Aynı zamanda bölgelerinde zaman ve zeminin ne durumda olduğunu sunarlardı. Daha sonra da burada toplanan bilgi ve belgeler Hicaz'a aktarılırdı. Konu burada hac mevsiminde Mekke ve Medine'de yerleşen Muhammed b. Ali'ye sunulurdu. Kendisiyle genelde görüşmeler bu mevsimde Mekke ve Medine'de yapılırdı. Topladıkları mali yardımları bu zamanda kendisine teslim ederlerdi.

Yine Hac mevsiminde genel başkanlarını tüm olan bitenler konusunda bilgilendirirler, nasıl bir yol izlediklerini ve ileride nasıl hareket etmeleri gerektiğini burada karşılıklı olarak görüşüp tartışarak bir sonuca varırlardı. İleri de herhangi bir sıkıntıya düşülmemesi ve problemin yaşanmaması için nerelerde eksikliklerinin var olduğunu ve nerelerde yanıldıklarını, zayıf noktalarının nelerden ibaret olduğunu, aynı hataların tekrarlanmaması için nelere dikkat etmeleri ve nelerden kaçınmaları gerektiğini bu görüşmelerde karar bağlarlardı. Davetçilerin takviyesi, yardım edilmesi, olabileceklerden dolayı korunmaları gibi hemen her konu burada gözden geçirilir ve gereği yapılır.

Hac mevsiminin bitimi ile ilgililere nasıl davranmaları gerektiği konularında taktikler verilir, o konuda hepi istenilen bilgilerle donatılır, gerekli irşat ve öğütler verilir. Böylece Horasan'a geri dönülürdü. Artık bundan böyle davetle ilgili yapılacak hizmetlere koyulurlar ve çok ciddi manada herkes bu alanda daveti yayma görevini yapmaya devam eder.

Belazuri diyor ki: "Muhammed b. Ali, her yıl Medine'ye gelir, burada bir veya iki at kadar ikamet ederdi. Kendisine getirilen malları burada ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı." Abbasilerin bu hizmetinde en büyük düzenlemeyi yapan ve yürüten kişi Bukeyr b. Mahan idi. Ebu Rebah Meysere en-Nebbal'ın vefatından sonra, Muhammed b. Ali elAbbasi, ilgili göreve Bukeyr b. Mahan'ı getirmişti. Bu zat, Humayme'de Muhammed b. Ali'ye gelir ve Kufe'de bulunan taraftarlarından söz eder. Muhammed b. Ali de, kendisine, Muhammed Ailesinden Rıza'nın davetine katılmalarını tavsiye eder, Ümeyye oğullarının zulmünden söz eder. Bu bakımdan Muhammed ailesinin göreve gelmesinin, Emevilerin görevde kalmalarından daha evla olacağını zikreder.

Bu arada Muhammed b. Ali, kendisine Abbas oğulları Şiasınıntaraftarlarının, Ebu Talib ailesinden olan amcası oğulları konusunda tahrike neden olabilecek herhangi bir davranıştan da uzak durmaları tavsiyesinde bulunur. Çünkü onlardan dışta kalanlar öldürüldü, ayaklananlar ise saf dışı edilerek perişan hale getirildi. Bu bakımdan onların işbaşına geçmede herhangi bir nasipleri yoktur, diye de direktifler verdi. Kufe halkı konusunda da onu korkuttu ve onlardan uzağı görebilecek olanlar dışında hiçbir kimseyi kabul etmemesini emretti. Çünkü onların yardımcı oldukları kimseler, hiçbir zaman onlar ile güç kazanmazlar. Onarlı rezil edenler de, onların rezil olunmaları sebebiyle basite alınmazlar. Bukeyr b. Haman çok anlaşılır bir dille konuşan bir kimseydi.

Bunun üzerine davetçilerle ilgili görevi üstlendi ve hem Irak ve hem Horasan ile ilgili görev yetkisini kabullendi. İmamın mektupları ona gelirdi, o, bunu su ile yıkar, o su ile hamur yoğurur, sonra da bu hamurun ekmek yapılması içim emir verirdi. Bundan yuvarlak ekmekler yapılırdı. Bu ekmekten ailesinden ve çocukların herkese yedirirdi, ondan yemeyen kimse bırakmazdı.

İşte bu durum, Muhammed b. Ali elAbbasi'nin taraftarları üzerinde ne kadar etkili bir manevi otorite oluşturduğunun bir göstergesidir. Kuşkusuz bu durumun, Abbasi Davetinin büyük ölçüde başarılı olmasında çok önemi bulunmaktadır. Bukeyr b. Mahan, davetin egemen olması uğruna malını harcamaktan asla geri durmamış ve gözünü kırpmadan harcama yapmıştır.[2264]

Abbasilerin Davet Çalışmaları: Abbasi Devleti ile ilgili eser verenler, h:120/737m yılında davet ile ilgili olarak Bukeyr b. Mahan tarafından değişik meclisler oluşturduğundan bahsederler. Bu konuda anlatılanların kimisi genelleme ve vehim anlamında bir anlatım içermektedir. Çünkü nakiplerin yani delege ve kefillerin meclisleri olsun yetmişlerin meclisi olsun hepsi h: 100/718m yılında olmuştur. Nitekim tarihçilerin birçoğu bunun anlatmaktadırlar ve bu konuda ittifak içindedirler. Anlaşılan o ki, Bukeyr, he iki meclisin adamlarını toplamıştır. Bununla beraber anlaşılan o ki Abbasi daveti konusunda farklı görüşler ortaya konmaktadır. Bunları tespit etmiş ve onları kendi mansıplarında, iş ve hizmetlerinde bırakmış, onlardan hiçbirini ayırmamıştır. Özellikle de nakipleri, çünkü bunların isimleri "Ahbaruddevletil Abbasiyye" eserinin yazarının bu eserinde belli olduğu kadar diğer tarihçiler açısından da bellidir ve hepsi de birbiriyle mutabıktırlar.

Oysa sözkonusu olan diğer yetmiş kişilik meclisin adamlarının adlarına gelince, sadece o, bu konuda isimler belirlemekte ise de, bu konuda başka tarihçiler onunla aynı şeyi değil, farlı isimler zikretmişlerdir.

2264 Ahbaruddavetil Abbasiyye, s:213–215; Belazuri, Ensabul Eşraf, 3/86; Tarihul Mavsıl, s:49; ed-Da'vetul Abbasiyye, s:172, 189; el-Ahbaruttıval, s:333

Yine anlaşıldığı kadarıyla Bukeyr, "Ahbaruddevletil Abbasiyye" eserinin yazarının zikrettiği diğer meclisleri yeniden ele almıştır. Çünkü bunlar bu tarihten önce bilinemiyorlardı. O da delegeleri denetleyen delegelerin meclisi manasında "Nüzeraunnukeba" meclisidir ve 12 kişiden oluşmaktadır. Gerçi bu meclisin 20 veya 21 kişiden oluştuğu da söylenmektedir. Hepsine bu isimleri vermiştir.

Bir de davetçiler meclisi var ki, bu meclis de 70 kişiden oluşmaktadır. Bunun 65 kişiden oluşan bir meclis diye de ileri sürenler olmuştur.

Bunun dışında bir üçüncü meclis de var ki, bu da davetçilerin davetçilerinin oluşturduğu meclistir. Aslında bu mecliste kaç kişinin olması gerektiği hususu sınırlandırılmış değildir. Gerçi bunların sayılarının 37 kişiden oluştuğu da söylenmektedir.

Bütün bu meclislerin her birinde, 70ler meclisini oluşturanlardan bir gurup bulunur. 12 kişiden oluşan meclis, konusunda aslında ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Ancak "Nüzeraunnukeba" denilen meclis ile 70 kişiden oluşan meclis konularında farklı görüşler ileri sürülmüştür.[2265]

Daha sonra Bukeyr, İmamlarının kendilerine verdiği nasihat doğrultusunda gizlide ve aleniyette hep imamın yanında olacaklarına dair Abbas oğulları taraftarından hazır olanlarından biat aldı. Bu konuda güvenmedikleri ve kendilerinden korkuya kapıldıkları hiçbir kimseye de bundan söz etmeyeceklerine dair de söz verdiler. Herhangi bir olay meydana geldiğinde ise, mutlaka imamın yanında yer almaları, onun etrafında toplanmaları, onu savunmaları da biat gereği kendilerinden alınan teminat idi.

Yine Bukeyr, kendilerinden biat aldığı kimselere, Ebu Salih Kamil b. Muzaffer'in görüşüne uymalarını da emretti. Çünkü Ebu Salih, görüşlerinde güvenilen biri olduğu kadar, şefkat bakımından da itimat telkin eden biriydi.

Buradan Curcan'a gider ve Curcan'da bir ay kadar kalır. Taraftarları orada kendisine mal ve ziynet eşyası toplarlar. Buradan da Kufe'ye geçer. Kufe'ye geldiğinde burada çok kısa bir süre kalır. Buradan da hareketle Muhammed b. Ali'nin yanına gider. Aldıklarını kendisine teslim eder. Humayme'de bir süre kalır. Bukeyr, daha sonra buradan h:122/739m yılı başlarında yeniden Kufe'ye döner.

Hazırlanan Çalışma Programı, Taktik Ve Strateji Meselesi

Muhammed b. Ali elAbbasi yanında hazırlanan plan, program, alınacak tedbirler, uygulanacak taktik ve stratejiler, gözden geçirilirdi. Ünü başarı için bunların önemi

2265 Ahbaruddavetil Abbasiyye, s:213–223; Belazuri, Ensabul Eşraf, 3/115; ed-Da'vetul Abbasiyye, s:189,211

büyüktü. Muhammed b. Ali bu amaçla Abbasi hareketinin idaresinde görev alan komuta heyetinin ve sorumlularının elinde örnek bir çalışma programı olsun için, Muhammed b. Ali kendilerine bir genelge yazar. Bu genelgede nasıl dav- ranmaları gerekiyorsa, o şekilde hareket etmeleri için bir el kitabı olarak sunuldu. Bu tamimde şunların değerlendirilmesi vardı:

"Kufe ve Kufe ileri gelenleri Ali ve çocuklarının Şiası ve taraftarı idiler. Basra ve Basra'nın önde gelenleri ise, Osman taraftarıydılar. Olaylardan uzak kalınması taraftarıydılar. Basralılar gerekçe olarak: "Allah'ın öldürülen kulu ol ama Allah'ın katil olan kulu olma!" diyorlardı. Cezire'ye gelince; bunlar karşı çıkan haricilerdi, yolunu şaşırmış, hatta mürtet durumuna düşmüş kimselerden oluşuyorlardı. Kısaca bunlar yaban eşeği misali bedevilerdir. Hıristiyan ahlakını benimsemiş müslüman görünümünde insanlardır.

Şam halkına gelince, bunlar Muaviye'den başka kimseyi tanımazlar. Yalnızca Ümeyye oğullarına itaat ederler. Köklü bir düşmanlık ve koyu bir cehalet karanlığında olan kimselerdir. Mekke ve Medine ise bunlarda daha çok Ebu Bekir ile Ömer sevgisi galebe çalmıştır.

İşte bütün bu anlattıklarım çerçevesinde size tavsiyem, sakın ha, Horasan halkına sahip çıkın, onları yanınıza çekmeye çalışın. Çünkü Horasan'da çok büyük bir nüfus kitlesi bulunmaktadır, orada apaçık bir hoşnutsuzluk ve sertlik hâkimdir. Yine orada çok temiz ruhlu, zihni bulanmamış insanlar bulunmaktadır. Kalpleri kötülüklere meyletmemiş, heva ve heveslerinin esiri olmamış kimseler vardır. Orada fesat yoktur, milliyetçilik, kabilecilik gibi hastalıklar yoktur. Onlar omuz omuza dayanışma içinde olan, gür sesli, gözlerini budaktan sakınmayan askerler vardır, ufukları geniştir. Ben hayrın doğudan geleceğine inanıyorum. Dünyanın kandili, halkın lambaları oradan doğacaktır."[2266]

Muhammed b. Ali, bu genelgesinde davetin nerelerde yeşerme imkânını bulabileceğini ve gelişip büyüyeceğini anlatıyor. En büyük başarının hangi noktalardan kazanılacağını, Emevilerin sonunun nasıl getirileceğinin yollarını çiziyor. Şöyle ki:

Horasan: Başkentten uzak bir bölge, güçlü insanların var aldığı bir yer, Emevi Devletine karşı diş bileyen hoşnutsuzlukta insanların yer aldı bir belde. Bu bölgede istikrardan neredeyse eser yoktur. Ehli Beyte karşı içtenlikle sevgi besleyen taraftarların yer aldığı bir mıntıka.

Horasan'da: Savaşçı ve kararsız Araplar var. Burası Arapların savaş alanı haline gelmiş ve sürekli Türkistan halkıyla savaşan Emevilerce denetlenen Araplar ordusu.

2266 Ahbaruddavetil Abbasiyye, s:223–230; Uyunul Ahbar, 1/204; el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:58

Horasan bölgesinin her bir yerinde, her bir sınır noktasında bir Emevi askeri ve baskısı. Özellikle kış mevsiminde ikamet ettikleri bir askeri bölge durumundadır.

• Emeviler tarafından atanan vali, zaman zaman ganimet yoluyla elde edilen mal varlığından bu bölgede oturanlara paylarını vermemektedirler, ya da birine çok, birine az vererek haklarını çiğnemekte, kimi zaman da ellerinden alınması gerekenin üzerinde vergi alınmaktadır.

• Liderlerin, başkanların ve belli konumda bulunanlar arasında sürekli olarak devam eden sürtüşmelerin, kavgaların, hatta savaşların toplumda oluşturduğu nefret, korku, istikrarsızlık gibi durumlar, kabileler arası oluşturulan rahatsızlıklar bölgede tam bir bunalım haklinin yaşanmasına sebep oluyordu.

Bu gibi sebeplerden ötürü bölgede yaşayan halk ve kabileler, Abbasilerin davetini, kendileri için bir kurtuluş vesilesi ve bir umut kapısı olarak görüyorlardı. Çünkü istikrara susamışlar, sıkıntılardan bunalmışlar, huzur ve refah istiyorlardı. İşte Abbasi hareketi bütün bu sebeplerden ötürü bir umut ışığıydı.[2267]

Hicaz: Bu bölge, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in (rma) sevgilerinin yoğunluk kazandığı bir bölgeydi. Bölge halkı züht ve ibadet yönüne meyilli olan kimselerdi. Hep barıştan yanaydılar. Siyasetten hoşlanmayan bir özelliğe sahiptiler. Bunlar, hilafet görevinin mutlaka Haşim oğullarının hakkı olduğu kanaatinde değillerdi. Genel olarak Kureyşten olmasıydı. Kureyşten ise, hangi kabileden olması önemli değildi. Bu açıdan, Emevi idaresinden hoşnut olmayan kimi bölge insanları, başkaldırılarına rağmen Hicaz bölgesinin bu tutum ve davranışları sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Örneğin h:63/682m yılı Harre vakası buna bir misaldir. Nitekim Mekke'de de Abdullah b. Zübeyir'in hilafeti, istenilen amacı elde edemeden h:73/692m yılında sona ermişti. Ki bunun birçok nedenleri bulunmaktadır. Kaldı ki Hicaz bölgesi halkı, Raşit halifelerin –Allah onlardan razı olsun-, hilafete gelişleri şura, seçim ve kabul yoluyla olduğunu da biliyorlardı. Bu, yol tüm İslam ümmetince uygun görülmüş, biri diğerine tasallutta bulunmamış ve kan akıtılmamıştır.

Şam: Yani Dımaşk ve bölgesi zaten Emevilerin egemen olduğu bir bölge olmasının yanında, aynı zamanda Emevilerin başkentiydi. Şam, halkı, saygınlıklarını Emevi hanedanı sayesinde kazandıklarına inanırlar. Bu bakımdan onlardan başkalarının gelmesine izin vermezler.

Basra: Bu bölge Muhammed b. Ali elAbbasi açısından, bu davet için hiç de uygun olmayan bir yerdir. Bu bölge, sanki kozmopolit insanlardan oluşmuş bir yer gibidir. Çünkü bölgede her cinsten, her inançtan insanların yer aldığı bir insanlar

2267 Tabiatud-da'vetil İslamiyye, s:156; es-Sevratul Abbasiyye, s:114; el-Hilafetul Abbasiyye, Asrul Kuvveti vel İzdihar, s:15–16

müzesimozayığı gibiydi. Basra, bir ekonomi kentidir. Siyasetle alakası olmayan bir şehirdir. Çok az taraftar olması hasebiyle burası hiç hesaba katılmasa da olur. Çoğunda: "Allah'ın öldürülen kulu ol" anlayışı halimdi.

Kufe'ye gelince: Burada Hz. Ali ve çocuklarının taraftarları çoğunluktaydı. Onlar Hz. Ali evladı dışında hiçbir kimseyi kabul etmezlerdi. Kufelilere göre hilafet hakkı, sadece Hz. Ali soyundan gelenlerin hakkıdır, başkalarının asla değil.

Muhammed b. Ali elAbbas'ın bu İslami bölgeler ve toplumlar ile alakalı olarak ortaya koymuş olduğu bu değerlendirme görüldüğü hedefine varabilmek için adamlarına vermesi gereken bilgi ve talimattı. Ancak tek tek bölgelerden söz ettiği halde, Şam'a yakın olan Mısır'dan söz etmemiş ve oraya işarette bulunmamıştır. Çünkü Muhammed el-Abbasi, Mısır ve çevresini, kendi hareketi için bir üs ve merkez olarak uygun görmemişti. Bu nedenle de Mısır'ı hiç gündeme getirmedi.

Oysa Afrika bölgesi Mısır'a yakındı ve aynı zamanda her an Emevi ordusunun avucu içinde bulunuyordu. Bu nedenle burası da uygun değildi.[2268]

Humayme'nin bir komuta üssü olması ve yeni oluşturulan binada Arap unsurunun önemi: Abbasi hareketi, kendisi için üs olarak "Humayme" kentini en uygun yer olarak seçti. Çünkü siyasi bakımdan denetlenmesi ve durumları denetim altına alması bakımından bu bölge en elverişli olan bölgeydi. Çünkü denetimi kolaydı. Herhangi bir problem belirdiğinde Horasan gibi bir yere gitme ihtiyacı duyulmadan problemin çözülebileceği bir bölgeydi. Bunun dışında ayrıca bu bölge halen Emevi etkisinin var olduğu bir yerdi.

Burada en önemli mesele, Horasan bölgesinin tercih sebebi, Abbasilerin Şam'ı gözden çıkardıkları manasına gelmez. Aynı zamanda Mevali denilen kölelere yönelmeleri de, onların Emevi Devletine olan kin ve öfkelerinden yararlanmak anlamında da değildir. Oysa günümüz müsteşriklerinin yaptıkları budur.

Abbasilerin bu bölgeyi tercih sebepleri, sadece coğrafi yönden sağladığı yararlar olmayıp aynı zamanda eskiden burada yapılan hizmetlerden de yararlanmaktı. Çünkü burası aynı zamanda bir devlet merkezi konumundaydı. Kaldı ki davet, oluşumunda esas alınan ölçüler çerçevesinde, Araplara dayanan bir hareketti. Bu nedenle Abbasilerin Horasan bölgesine önem vermeleri, bölgede bulunan yemen kökenli Arap kabileler sebebiyledir. Çünkü bölgede çok büyük bir nüfusa sahip olan Arap kabileler bulunuyordu.

Kaldı ki buna bir de sözkonusu delegeleri de katmak ve hesaplamak gerekecektir. Çünkü bunlar da genelde en büyük kabilelerden oluşanlardan seçilmiş kimselerdi. Örneğin bu nakiplerden yani seçilmiş olan delegelerden bir defa beş tanesi Huzaa

2268 Es-Sevratul Abbasiyye, s:114; el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Da'vetu Alil Beyt; s:58-60

kabilesinden, üç tanesi Temim kabilesinden ve iki tanesi de Müzeyne kabilesinden idiler. Oysaki bir de bunlara ilave olarak Tayy ve Rebia kabileleriyle daha başka Arap kabilelerden de delegeler vardı.

Bu arada Arap asıllı olmayıp da kendilerini kanıtlamış olan ve davete büyük hizmetleri bulunan önemli şahsiyetler de bulunuyordu. Örneğin Ebu Müslim Horasani ve Ebu Seleme elHilal gibi isimleri saymak mümkündür. Bütün bunlar sözkonusu muhalefet cephesinin çok geniş çapta bir çalışma içerisinde olduğunun en önemli göstergesidir. Bu demek oluyor ki, daveti yüklenmiş olanlar, hemen her konuya ve her alana el atmak ve onlara hâkim olmak istiyorlardı. Bir taraftan gizli örgütlenme çalışmalarını yaparlarken, diğer taraftan da halkın rahatsızlık duyduğu konulara ve noktalara el uzatıyorlardı.

Çizilmiş olan dönemlerinin sona ermesiyle hızlı bir şekilde bu iki adamdan kurtulma yoluna giriyorlar, bu iki adamdan her biri ötekisinin sınırlarını ele geçirme gayretinde idiler. Böylece Şam bölgesinde yer alan bir kasabada bu işler yürütülürken daha sonra Abbasiler, uygulamada esas alınacak meşru bir plan çıkarmaya gittiler. Aynı zamanda bunun üzerinde antlaşıp yemin edecekler, gizli örgütlenmede çok hassas ve titiz bir çalışma yürütecekler, Emevi gücünü var olduğu noktalarda denetim ve gözetimi çok hassas bir şekilde yürüteceklerdi. Halifelerin kötü idareleri ve halkı bunaltacak manada bir dar görüşlülükle idare etmeleri gibi hususları göz önünde bulundurarak gerekli çalışmaları yürütüyorlardı.

Özellikle son aşamada bazı noktalarda sorumluluk üstlenmeleri, başarı elde edebilmek için Emevilerin zayıf noktalarının nelerden ibaret olduğunun araştırılması ve bunların sebepleri üzerinde durulması gibi konular dikkatle ele alınıp inceleniyor, bunun eğitimi veriliyor, genel merkezin Humayme'de büyük bir zekâ ve deha ile olayları değerlendirip gerekli uygulamalara geçiliyordu.[2269]

Abbasi Çıkışının Önemli Prensipleri Ve Davette Amaçlanan Hususlar

Her bir davanın ve her bir görüşün mutlak manada düşünsel bir dayanağı, ölçüsü ve birtakım özel sloganları vardır, olacaktır. Bunları çalışmalarında bayraklaştıracak, sembol haline getirecektir. Çünkü bunları yapmakla işin mutlak manada gerçekleşmesine güvenerek ve inanarak yapacaktır. Abbasilerin en önemli prensipleri ve sembolleştirdikleri, çağrılarını yaptıkları temel unsurlarından bir kısmı şöyledir:

Islah ve hakka yöneliş çağrısı: Abbasi davetinin ıslah esasları veya Kitap ve Sünnete davet ölçüleri, genel manada olan bir çağrıydı. Ki, bu çağrılar Abbasi davasını kapsar mahiyette olan çağrılardı. Gerçi birçok olaylar defalarca toplum üzerinde büyük tekiler ve derin yaralar bırakmıştır.

2269 İbrahim Beydun, Tarihu Biladişşam, s:228; Tarihuttaberi; el-Ahbaruttıval, s:359

Örneğin Kâbe'nin kuşatılması, Harre olayında Medine Haremi'nin hiçe sayılması, Ehli, Beytin kanlarının dökülmesi, zora, baskıya ve güce dayanan bir siyaset ve idare yolunun izlenmesi, Salih Selefin çizgisinin terk edilmesi, lükse ve israfa yönelinmesi, görüntüye önem verilmesi, farklı görüş ve düşüncede olan gurupların artması, her bir gurubun kendilerinin hak davasında olduklarını ileri sürmeleri, birbirleriyle sürekli didişip durmaları, daha önceleri hiç de görülmeyen ve alışılmayan yeni düşüncelerin ve akımların ortaya çıkması, devlet idaresinde kayırmacılığın ayyuka çıkması gibi hususlar büyük yaralar açmıştı.

Bu durumda anlaşın o ki, bu davetçilerle imamlarınliderlerin çabaları, sözkonusu davanın taraftarlarını artırmak, davayı yaymak ve bir an önce istenilen hedefe varabilmektir. Bunun doğruluğunu "Ahbaruttıval" adlı eserin yazarının sözkonusu eserindeki rivayettir. Rivayete göre, bu davayı yürütenler Ebu Müslim Horasani'nin sancağı altında toplanıyorlar ve ona biat ediyorlar. Horasan bölgesinin tüm şehirlerinden heyetler haline gelenler Ebu Müslim etrafında birleşiyorlar. Halk Kirman'dan, Kabil, Harzem, Curcan ve Deylem'den heyetler halinde geldikleri gibi aynı zamanda Maveraunnehir ve Taharistan halkları da buraya geliyorlardı.

Aksine Araplar da bu davet hareketine inanmışlardı. Bu nedenle Huzaa, Tayy, Bekr, Tağlib ve Temim kabileleri gibi Arap kabileler de bu hareketin içerisinde yerlerini almış oluyorlardı. Doğal olarak bu hareket İslam dünyasının her tarafına yayılıyordu. Genelde İran ve özelde de Horasan'da üslenme gerçekleşiyordu.[2270]

Eşitlik meselesi: Abbasi hareketinin geliştirdiği sloganlardan birisi de eşitlikti. Abbasiler tüm toplumlar arasında eşitlik sağlanacağını ileri sürüyordu.

Evet, Abbasi hareketi eşitlik sloganıyla etrafına birçok kesimden insanların toplanmasını sağlamıştı. İslam dinin kabul etmiş olan milletler, İslam uygarlığının getirdiği gerçekleri öğrendikçe ve bunlardan yararlanmaya başladıkça yükselmeye tırmanmaya çalışıyordu. Nitekim bunlardan birisi de eşitlik basamaklarına çıkmak oldu. Esasen bu maddenin kendisi bile başlı başına insanlığın en önemli ve en değerli olan bir insanlık hakkıdır. İnsanlar çok eskiden beri hep bunun için gayret etmişler ve bu sayede en güzel model oluşturabilmişlerdir.

Bunun içindir ki dinimizde de buna çok önem verilmiştir ve buna özel bir yer ayırmıştır. O da insanlar arasında sırf renkleri, dilleri, inançları ve tarihleri açısından bir ayrıcalık verilemeyeceği gerçeğidir. Çünkü dinimize göre, Allah katında insanların en asil olanı, Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda hareket ederek, azabından sakınanlardır.

İşte Abbasiler bu sloganların arkasına sığınarak propagandaları ve davalarını yü-

2270 Hasan Ahmed Mahmud, el-Alemul İslami Fil Asril Abbasi, s:19–33

rütüyorlardı. Buna dayanarak Emevi Devletini kötülüyorlardı ve onların İslam'ın temel prensiplerinden uzaklaştıklarını buna dayanarak davalarını sürdürüyorlardı.[2271]

İmamet görevi Hz. Muhammed'in (s.a.v) ailesinden olan Rıza'ya aittir: Bu slogan, ister Şiilerden olsun, ister Sünnilerden olsun birçok büyük insan kikte ve guruplarını memnun eden bir slogandı.

Çünkü biat, Hz. Muhammed'in (s.a.v) soyundan gelen ve onun Ehli Beytinden olan imam Rızaya yapılacaktı. Bu nedenle Abbasi ailesi hareketinde kimsenin adı öne çıkarılmayacaktı. Ya da Talibinden yani buna istekli olanlardan da hiçbir kişinin adı öne çıkarılmayacaktı. Sonunda Şiiler işin farkına vardılar ve Abbasilerin Ehli Beyt için böyle bir dava girişmeleri gibi bir dertlerinin olmadığını ve aslında davayı kendi adlarına ve Abbasi ailesi adına yürüttüklerinin farkına vardılar. Fakat bunun farkına vardıklarında artık iş işten geçmiş, atı alan Üsküdar'ı çoktan geçip gitmişti.

İşte burada ele aldığımız hususlar, Adil olmanın yanında, Abbasi hareketinin en önemli prensipleriydi. Zulüm ve haksızlığın karşısında olacaklar ve buna karşı mücadele edeceklerdi, Resulüllah'ın (s.a.v) Ehli Beyti adına zafer elde etmek için çıkmışlardı.

Muhammed b. Ali, davasını yaymak adına yeni bir tarz geliştirmişti. Adamlarına asıl davalarını gizli tutmalarını, kimseye bu konuda herhangi bir açıklama yapmamalarını tavsiye ediyor ve emir veriyordu. Ancak ilgilisinden gerekli kesin söz alındıktan sonra meseleyi açmalarını söylüyordu. Böylece hareketleri hakkında Emevi sultasının haberdar olunmaması amaçlanıyordu.

Muhammed b. Ali, adamlarını tüm bölge ve beldeleri dolaşmalarını, davet görevini tüccar perdesi altında sürdürmelerini ve adının herkesten gizli tutulmasını tavsiye etti. Muhammed b. Ali'nin ismini, bu hareketin lideri olarak davetçilerde başka kimse bilemiyordu. O, bu görevi sürdürdüğü sürece böyle kaldı. Hatta onun etrafında olup harekete hizmet eden davetçiler çok az olarak liderleriyle buluşup görüşebilirlerdi. Eğer mutlaka liderle görüşme gereği duyulmuşsa bu, çok gizli ve çok güvenli şartlar altında, çok sıkı tedbirler alınmak suretiyle olabilirdi. Bu görüşme ve buluşmalar genelde gecenin geç vakitlerinde, hemen herkes evlerine ve yerlerine geçtikten çok sonraya bırakılırdı.

Muhammed b. Ali, adamlarına hareketin çok gizli tutulması emrini verir ve bit alırken de bunun meçhul bir kişi adına, örneğin Ehli Beytten Rıza adına alınmış olarak gösterilmesini isterdi. Anlaşıldığı kadarıyla bu gizli örgütlenme yoluyla

2271 Hareketunnefsizzekiyye, s:46

hareketin sürdürülmesi, Abbasilerin davet prensiplerinin bir gereği ve siyasetlerinin bir icabıydı. Bunun başarı kazanılmasın çok büyük etkisi olmuştu.

Ehl-i Beyt'ten Rıza'yı ön plana çıkarmak, aslında hilafet dairesini çok daraltıyordu. Çünkü bu, sadece Kureyş toplumundan Ehli Beyti kapsamına alıyordu ki, bu da sıkıntılara neden olabiliyordu. Ehli Beyt denilince, Kureyş'in bütünü bu kavram içerisinde yer almıyordu. Bu nedenle Emeviler, Kureyşten olmalarına rağmen dışta kalıyordu. Onların haklarını geçersiz kılıyordu. Bu, aynı zamanda Abbasiler için kısmen de olsa bir pay sağlamaktaydı. Çünkü Abbasiler, kendilerini Ehli Beytin bir kolu olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle de Abbasiler, Ehli Beyt taraftarı olan birçok kimselerden yardım ve destek alabiliyorlardı. Diğer taraftan da geçici bir süreliğine de olsa bu durum, Abbasilerle Aleviler arasında bir anlaşmazlığın durmasına da fayda sağlıyordu. Çünkü hepsi tek bir bayrak ve amaç altında birleştirmelerini sağlıyordu. Hedefleri ortak düşman olarak kabul ettikleri Emevilerdi.

İşte bu bakımdan Abbasiler, bu süre içerisinde, kendilerinin Ali evladının sahip oldukları hakları kendi adlarına kullanacaklarına dair açıklamalardan kaçınıyorlar ve Alevilerin bunu sezmemelerini istiyorlardı. Tek amaçlarının Emevi Devletini yıkmak olduğunu hep dile getiriyorlardı. Asıl amaçlarının hilafet makamına gelmek olduğunu hep saklı tutuyorlardı. Abbasiler, izledikleri metot gereği, hedeflerinin hilafet değil, hakkı egemen kılmak adına batıla karşı cihad etmek olduğunu hep söylerlerdi.[2272]

Abbasi hareketi, tarihte en büyük ayaklanma hareketlerinden biridir. Karşımıza değişik tarzda çıkmıştır, değişik yollar deneyerek hareketinde başarıya ulaşmıştır. Fikri, siyasi, sosyal, ekonomik tüm yolları deneyerek ve basamak yaparak başarı elde etmiştir. Kuşkusuz Mevali denilen köle kesimlerinin de bu hareket içerisinde yer almasının önemli etkileri görülmüştür.

Ancak mevali denilen bu kesim genelde ordu içerisinde ve bu harekete tabi olanlar arasında yer alırlardı. Çok az istisnalar dışında köleler hareket içersinde hiçbir zaman komuta ve lider mevkiine getirilmezlerdi. Aslında Abbasi hareketi, büyük Yemen ayaklanması hareketidir. Tıpkı Abbasi, Mürcie, Kaderiye ve Haricile taraftarlarının ayaklanması gibi bir harekettir. Bütün bu sayılan kesimlerin Abbasi hareketi içerisinde az ya da çok hizmetleri ve yardımları olmuştur. Gerçi daha sonraki dönemlerde, bizzat Ebu Müslim Horasani tarafından bu kesimlerden birtakım temizlik hareketlerine gidilmiş ise de, hareketin öncesinde bunların da payları olmuştur.

Ebu Cafer Mansur, Yemenlilere yönelik olarak yaptığı konuşmasında, bu

2272 Belazuri, Ensabul Eşraf, 3/82–136; el-Vasıyyetüssiyasiyye Fil Asril Abbasi, s:89; el-Asrul Abbasi el-Evvel, s:25

hareketin başarıya ulaşmasında en önemli ve değerli hizmetin Yemenlilerden geldiğini çok açık olarak itirafta bulunmuş ve: "Açıkça itiraf etmeliyiz ki, bizim bu zaferi kazanmamızda ve davamız adına ayaklanma hareketinde, devletimiz kurmamızda en büyük pay onların olmuştur" diye ifade etmiştir.[2273]

Bu hareket kimi zaman Abbasilerin bu ayaklanma hareketi, sanki bir Yemenliler hareketi halini almıştı. Çünkü Kayslılar ile Nasr b. Seyyar ve Mervan b. Muhammed'in siyasetinden rahatsızlık duyanlar da aynı şekilde Abbasi hareketinin saflarına katılmışlardır. Hepsi birlikte Emevi Devletinin döneminin sona erdiğini, bu devleti yıkmakla ortaya koymuşlardır.

Özetlemek gerekirse, Abbasiler hareketi, hemen her kesim tarafından kabul gören, bu hareketin başladığı günden itibaren değişik kesimlerce de büyüyerek kabul gören bir hareket galine gelmişti. Çünkü Emevi idaresinden rahatsız olan her kesimden faydalanmasını biliyordu. Bu nedenle Abbasi ayaklanma hareketi içerisinde çok aşırı olanlar yer aldığı gibi, mutedil hareket edenler de vardı. Müslüman olan kesimler olduğu gibi gayri müslimler de vardı. Hem Arap olan taraftarlar vardı, hem de Arap olmayanlardan taraftarları bulunuyordu.

İşte bu kadar kitleyi bünyesinde barındırabilmesi, Abbasi hareketinin başarısının sırrıdır. Çünkü Abbasiler başarıya ulaşabilmek için, Emevi karşıtı olan her guruptan ve hoşnutsuz olan her kesimden yararlanmak istiyorlardı ve bunu da başarıyla götürebilmişlerdir.

Abbasi davet hareketi, gizli bir örgütlenme olarak yoluna devam ederken Emevi Devletine kimler düşman ise, onların hepsini hedeflemişti. Bunun önemlilerinden bazı örnekleri şöylece sıralayabiliriz:

• Yezid b. Mühelleb'in öldürülmesinden sonra, bunun kabilesine mensup olanlar yani Muhalebiler Emevilere karşı artık iyice düşman haline gelmişlerdir ve bunlar Yemenliydiler. Abbasiler bunlardan çok iyi yararlanmasını bildiler.

• Mevali denilen azatlı köleler ve genelde kölelerden yararlanmasını çok iti bildiler. Çünkü mevali, en çok vergi ödeyen kesimdiler. Bu nedenle vergi ödenekten gına getirmişlerdi. Diğer müslüman guruplarla ve Araplarla eşit kabul edilmezlerdi. Her yönden üzerlerinde büyük baskı ve haksızlık sürdürülüyordu. Böylece bu kesim doğal olarak devlet düşmanı unsurlar haline gelmişlerdi.

• Bütün bunlara ilave olarak Emevilere karşı çok azılı düşmanlar da vardı. Bunlar Şiilerdi. Alevi Şiası, öteden beri, Emevilere karşı hep ayaklanma hareketlerine girişmişlerdir. Ali Şiasının bu ayaklanmaları kimi zaman oldukça sakin ve dingin

2273 Nakd ve Tarif bi Tarhilmavsıl; Mecelletu el-mektebe-el-Bağdad, 1968, s:194; es-Sulta vel muaraza Fil İslam, s:527

dönem yaşardı, kimi zaman ise hoşnutsuzlukları artar ve düşmanlıkları şiddetlenirdi.

İşte bütün bu guruplar, Abbasilerin kendilerinden yararlanmak adına hedef guruplarıydı. Bu nedenle bütün bu farklı ve dağınık gurupları belli bir potada eritmek ve aynı hedefe kilitlemek için mutlaka çok titiz bir siyasete ve uygulamaya gerek vardı. Zaten bu, siyasi manada çok ve net bir yol idi. Abbasi hareketinin başında, Abbas oğullarından olan dahi, güçlü ve zeki kimseler vardı. Neyi nerede ve ne zaman yapacaklarını çok iyi hesaplayan kimselerdi.

Abbasilerin ilk adamı Muhammed b. Ali, yakınları ve oğlu İbrahim idi. Daha sonra İbrahim'in kardeşleri, amca çocukları ve diğer akraba bu harekette görev aldılar. Hemen her bir planda, her bir uygulamada ve her faaliyette bunlar işin içerisinde bizzat yer aldı ve olayları denetleyenler oldular. Hareketin nasıl olması gerektiği konusunda harekete yön verenler oldular.

Evet, Abbasiler Ümeyye oğullarına karşı olan herkesle antlaşmalar yaptılar ve onların hepsinden de yararlandılar. Fakat geri planda yönlendirenler, idare edenler ve emri verenler hep kendileri oldular. Hareket ve eylem içersinde yer alan, hizmeti geçen davetçilerin, idareci konumunda bulunan kimselerin durumuna gelince, bunlar sadece Abbasilerden emir alan, onlara itirazsız tabi olan kimselerdi. Evet, Abbasiler, Emevilere karşı kin, nefret ve düşmanlık besleyen her unsurdan yararlanmasını çok iyi bildiler. Çünkü tüm güçlerin tek hedefleri vardı, Ümeyye oğullarını ortadan kaldırmak, tek düşünceleri vardı. Emeviler din düşmanıdırlar, düşüncesiydi. Bu nedenle de mutlaka ortadan kaldırılmaları gerekiyordu.[2274]

Abbasi Davetinin Şer'i Dayanağı

Abdullah b. Abbas'ın Hareket ve meşruluk içeren ekolü aynı zamanda Abbasi Davetinin mercii ve dayanağı sayılmaktadır. Ali b. Abdullah babasının mirasına ve bıraktığı ilimlere önem verdi. İbn Sa'd, Musa b. Ukbe'ye dayanan bir sentle yaptığı rivayete göre Musa b. Ukbe demiş ki:

"Kureyb yanımıza, İbn Abbas'tan kalma bir deve yükü kitap bıraktı. Ali b. Abdullah b. Abbas; bir şey yazmak istediğinde, ona, "bana, kitabın şu ve şu sayfalarını gönder" diye yazardı. O da onları istinsah ederek nüshalarını çoğaltırdı, Böylece yazdıklarından birisini ona gönderirdi."

Dr. Salih Ahmed elAli, bu eser üzerine bir açıklama yazmış, diyor ki: "Yalnız Musa b. Ukbe, İbn Abbas'ın yazmış olduğu bu şeylerin bizzat onun kendisinin telif ettiğini veya sahip olduklarından telif ettiğini belirtmemiş, bu konuda herhangi bir

2274 Tabiatuddavetil İslamiyye, s:189; es-Sulta vel muaraza Fil İslam, s:528; Yusuf, el-İşş, Tarihu Asril hilafetil Abbasiyye, s:16

tahdit bulunmamaktadır. Nitekim o, bunların yerlerinden de söz etmemektedir. Yani yazılan şeylerin tefsirde mi yoksa farklı başka ilimlere dair mi olduğu konusunda bir şeyden söz etmemiştir."

"el-Vasıyyetüssiyasiyye Fil Asril Abbasi" adlı eserin yazarının belirttiğine göre, Muhammed b. Ali, yetişirken, babası, onu dedesi İbn Abbas'ın arkadaşlarıyla beraber kalması zorunluluğu getirmiştir. O da böylece onlardan ilim ve fıkıh bilgilerini edinmiştir. Hatta günün birinde tıpkı dedesi İbn Abbas gibi Mescidi haram'da oturup fetva verirken, verdiği fetvalar ve hizmeti Said b. Cubeyr'in o kadar hoşuna gider ve buna öylesine sevinir ki, şöyle der:

"Allah'a hamd olsun ki, ölmeden önce bana, İbn Abbas oğullarından birisinin dedesinin misali fetva veren birisini göstermiş oldu."[2275]

Araştırma yapanlar, Abdullah b. Abbas'ın tefsir alanında bir önemiş vardır. Bunu birkaç sebepten ötürü şöyle açıklarlar:

En başta Hz. Peygamberin (s.a.v), onun dinde bilgili olması ve ona tevili öğretmesi için Allah'a dua etmiş olması gelir. Sonra sırasıyla Hz. Ömer'e yakınlığı, sahabenin büyüklerinden ilim öğrenmiş olması, hüküm çıkarma konusunda çok ciddi gayreti ve çabası gibi sebepleri sayabiliriz. İbn Abbas'ın eğitim ve öğretim çalışmaları, bu amaçla yapmış olduğu seferler ve çok uzun yaşamış olması gibi durumların da etkisi vardır.

İbn Abbas, Mekke ekolünün önde gelen ilim adamlarındandı. Nitekim öteki ekoller arasında İbn Abbas ekolü temayüz etmiştir. Çünkü Kur'an ve tefsir ilimleri genelde burada okunuyor ve okutuluyordu. İhtiyaç duyulan bir tefsiri mana ve yorumlarda buraya başvurulurdu. Kaldı ki Mekke ekolü birçok yönden bir merci, bir kaynak teşkil ediyordu. En başta bu okulun öncüsü ve hocası, imamı İbn Abbas'tır, Mekke'de etkin rol, bu okulun rolüydü. Bu nedenle Bu ekolden edinilen bilgiler başka yerlere götürülüyordu. Başka yerlerden de buralara öğrenmek için gelenler ve bu yolculuğa katlananlar vardı. Birçok eserlerin yazılmasında, meydana getirilmesinde, erken tarihlerde bunların ele alınmasında Mekke ekolünün önemi büyüktür. Bu ekolün başında da İbn Abbas gibi bir zat vardır.[2276]

• **İbn Abbas'a göre Hareket Fıkhı:** Abbasiler, dedelerinin hareket fıkhından yararlandılar. Çünkü burada dedelerinin Hz. Hüseyin b. Ali'ye öğütleri bulunmaktadır. Hz. Hüseyin Kufe'ye gitmek istediğinde İbn Abbas ona öğütte bulunmuştu ve diyordu ki:

2275 Tabakatu İbn Sa'd, 5/216; Dirasat fi Tatavvuril hareketil fikriyyeti fi sadril İslam, s:91; el-Vasıyyetüssiyasiyye
Fil Asril Abbasi, s:76; Ahbaruddevletil Abbasiyye, s:76 ve 173–176
2276 Tefsiruttabiin, 1/374–395 ve 1/407–413

"Eğer onlar Emirlerini öldürdükten sonra, düşmanlarını oradan çıkarıp sürgün ettiklerini, onların beldelerini ele geçirdiklerini bana haber ver. Böyle yapmışlarsa durma git. Eğer Emirleribaşkanları hayatta ise, aralarında kalıyorsa, onlara sözünü geçiriyorsa, valileri beldelerinde vergi toplayabiliyorsa onlara git. Ancak onlar seni fitneye ve savaşa davet ediyorlar."

Bir diğer rivayette ise ona: "Senin bu hareketin beni korkutuyor, bu gidiş helake gidiş gibidir. Çünkü Irak halkı güvenilir bir toplum değiller, hep arkadan vururular. Onlara aldanma. Sen şimdilik Medine'de kal. Irak halkı ne zaman düşmanlarını ülkeden çıkarıp atarlarsa o zaman yanlarına git. Yok, eğer mutlaka gitmek istiyorsan, sakın Irak'a gitme, Yemen'e git. Çünkü orada sığınılacak kaleler var, orada senin baba dostların var. Git insanlardan biraz uzaklarda kal. Ama kaldığın yerde onlara yaz, adamlarını halkın arasına gönder. Umudum o ki, eğer böyle yapacak olursan, istediğin olabilir" der.[2277]

İbn Abbas'ın hareket fıkhından çıkan derslerden bir kısmını şöylece aktarabiliriz:

• Irak halkının kendi bölgelerinde egemen olmalarının önemi ve Ümeyye oğullarının sultasından kurtulmaları, özgürce hareket etmeleri. İşte bu, Abbasilerin Horasan halkıyla birlikte özellikle önem verdikleri bir noktaydı. Çünkü önce kendileri burayı zapt edecekler ve bundan sonra da b bölgeyi Ümeyye oğulları sultasından kurtaracaklardır.

• Abbasiler, Irak halkından İbn Abbas'a ikamet imkânı verenlerden yararlanmak istemesidir. Bu bakımdan Abbasiler, davet ve hareketlerinde onlar üzerinde baskıcı bir yol izlemek gibi bir yola girmediler.

• İbn Abbas, Hz. Hüseyin'e, Yemen'de sığınacak kaleler ve toplumlar bulabileceğini açıklıyordu. Çünkü "orada baba dostların var" diyordu. Çünkü bir harekette bunların çok büyük önemi vardı. Kaldı ki bu bölgelerde Emevi Devleti birtakım sebeplerden ötürü pek güçlü değildi. Bu sebepler hem coğrafi sebeplerdi ve hem de insana dayalı olan beşeri sebeplerdi. İşte Abbasilerin Horasan bölgesini kendi hareketleri için tercih etme sebebi budur. Emevi Devleti burada fazla egemen değildir. Kaldı ki burada Ehli Beyte karşı sevgi ve saygı olduğundan bölgenin katılımı sağlanırdı. Özellikle de hicret ederek bu bölgeye yerleşen Yemenli göçmenlerden büyük destek alınırdı.

• İbn Abbas, açıklamalarında davet ve hareket sahibinin işin en başında toplum arasında görülmemesi ve onlardan ayrı kalması gerektiğini açıklıyordu. Önce halka birtakım yazışmalar yoluyla ulaşılması ve onların arasına kendi adamlarını sokması suretiyle zemin ve ortam çalışması sayesinde bunun kazanılacağını ifade ediyordu.

2277 İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 8/172; Ahdas ve Ehadisu Fitnetil herc, s:208; el-Kamil Fittarih, 2/546

İşte Muhammed b. Ali elAbbasi'nin de uygulaması böyleydi. Kendisi doğrudan halk arasına girmiyordu, olan bitenler hakkında halka yapmaları gereken şeyleri yazılı yoldan bildiriyordu. Adamlarını ve propagandasını yapacak kimseleri, tebliğcilerini halkın arasına sokarak yapmak istediklerini böyle yaymaya çalışıyordu. İslam ümmetine devletin yolunu ancak böyle bir çalışma açar diyordu ve yaptığı da bu idi.

Davet Kurallarına Uymamak Ve Muhammed B. Ali Abbasi'nin Koyduğu Kuralların Dışına Çıkmak Çok Büyük Bir Sapmadır Ve Tehlikedir.

Hicri 118/736m senesinde, Bukeyr b. Mahan, Ammar b. Yezdad'ı davetçi olarak Horasan'a gönderir. Bu zat, Hiyre halkının lideri konumunda olan bir Hıristiyan'dı, sonradan müslüman olmuştu ve Kufe'de öğretmenlik yapıyordu. Horasan'a gittiğinde Haddaş b. Yezid adını aldı. Halkı, Abbas oğulları etrafında toparlanmaya çağırdı. Halk da bu davete icabet etti. Sonra Abbasiler adına davetten çark etti, öngörülen kuralları dikkate almadı, konulan kaideleri çiğnedi. Bunun üzerine Abbasi taraftarları buna öfkelenerek onu ortadan kaldırdılar. Onu ortadan kaldıran kişinin Esed b. Abdullah el-Kasri olduğu söylenir.

Belazuri diyor ki: "Bukeyr tarafından Ammar adındaki bu şahıs görevli olarak gönderildi. Ancak gidince kuralları çiğnedi. Yapması gerekenler yerine hiç de hoş olmayan davranışlar içine girdi. Bundan ötürü Muhammed b. Ali'nin adamları onu öldürüp ortadan kaldırırlar." Hatta onu öldürenin Esed b. Abdullah olduğu ve öldürdükten sonra da astığı söylenir.

İbn Cerir Taberi'nin Haddaş konusu ile alakalı olarak yaptığı rivayete göre: "Haddaş, Hurremiye dinin ilan etmiş, kadınlarla her bakımdan ilişkinin nikâhsız helal ve mubah olduğunu savunmuştur. Hatta daha da ileri giderek Abbas oğulları taraftarlarına, bunun Muhammed b. Ali'nin emri olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Esed b. Abdullah elKasri adamı yakalar, önce müsle yapar ve sonra da öldürür."

İbnul Esir'in rivayetine göre Haddaş, Abbas oğulları taraftarlarına, Allah'a itaati terk etmelerini, farzları bırakmalarını caiz görmüş ve bunun için de çok iğrenç denebilecek manada kendisince kanıtlar ortaya koymuştur. Haddaş onlara şöyle demiş: "Bundan böyle oruç, namaz ve hac gibi ibadetler yoktur." Bunları da şöyle yorumlamıştır. Oruç tutmak demek, liderin adını anmamak demektir. Namaz kılma ise, lidere dua etmek demektir. Hac ise, ona yönelmek ve ona dönmektir, demiştir. Haddaş Kur'an'daki: "İman edip yararlı işler işleyenlere, yasaklanmadan önce, ağızlarına içki almış olmalarından ötürü bir günah yoktur; eğer sakınır ve yararlı işler yapar, sonra yine sakınır ve imanlarında sebat eder ve sonra yine sakınıp iyilik yaparlarsa kendilerine günah yoktur." (Maide, 5/93) mealindeki bu ayeti de kendisince yorumlamıştır.

Böylece Haddâş dinden sapıyor ve İslam'dan ayrılıyordu. Abbasi davetinin esaslarını Hurremiye prensipleriyle karıştırarak veriyordu. Bu, Muhammed b. Ali'nin karşı karşıya kaldı en büyük tehlikelerden biriydi. Çünkü bu olaydan sonra Abbasi taraftarları arasında bölünmeler görülmüş ve saflar arasında ayrılmalar ve çözülmeler baş göstermiştir. Hatta bu ayrılanlar arasında delege konumunda olan gerçekten söz sahibi kimseler de vardı, önemli davetçi dava adamları vardı.

Belazuri'nin rivayetine göre, Muhammed b. Ali, Abbasi taraftarlarını, Haddaş'ın bu iftiralarından sonra, çözülmeleri yeniden önleyebilmiştir. Çünkü hemen onlara Bukeyr b. Mahan'ı göndermiş, yapılan iftiraları düzeltmiş ve halkı yeniden Muhammed b. Ali ve daveti etrafında toparlamıştır. Muhammed b. Ali, Bukeyr b. Mahan ile birlikte bir de mektup yazmış, bu mektubu Horasan'da kendi adına faaliyet yürüten adamların iletmiştir. Mektubunda bu türden tehlikeli ve İslam'a ile taban tabana zıt olan fikirlerin yayılmasının önüne geçilmesi emrini vermiştir. Bukeyr b. Mahan ile birlikte, Muhammed b. Ali özel manada ikinci bir mektubu da davetçilerine yazmıştır.[2278]

Muhammed b. Ali, yazdığı ilk mektubunda şu ifadelere yer veriyordu: "Allah'ın selamı üzerinize olsun. Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'a hamd ettiğimi size ulaştırmak isterim. Şehadet ederi ki, yaratılmışları ilk yaratan Allah'tır ve yeniden iade edecek olan da odur. Bu, onun için çok basit bir şeydir. O gücü her şeye yetendir, hükmünde hikmet sahibi olandır. Fazlı ve ikramı çok bol olan Allah her eksiklikten münezzehtir, mübarektir.

Asıl söylemek istediğime gelince; ben size Allah'tan, onun azabından sakınmanızı tavsiye ederim. Çünkü ona itaat edenler, onun mülkünde bir artışa sebep olmayacakları gibi, isyan edenler de mülkünde bir şey eksiltecek değillerdir. Mülk ve varlık onun elindedir. Onun mülkü bakidir. O güçlüdür ve intikam sahibidir. Kendisine söz verdiğiniz Rabbinize salih olarak amellerinizi devam ettirin. Size emrettiği, emaneti de yerine getirin. Topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Ondan olan nasibinizi alın ve Allah'a şükredin.

Çünkü o, nimetleri bolca üzerinize dökmüştür. Önceden göndermiş oldukları-nızdan ders çıkarın. Çünkü Allah, daha önce geçen milletleri size örnek olarak göstermektedir ki, aklınızı çalıştırasınız. Çünkü dünya ve dünyadaki tasarrufları konusunda sizden önce gelip geçenleri size misal olarak gösteriyor. Geride kalanlar için de insanlara isabet eden en hayırlı şeyleri bildiriyor. Çok iyi ve kesin olarak bilmelisiniz ki, Allah'ın sevgili olan kulları için birtakım menziller vardır ve bunlar bilinmektedir. Sanki Allah'ın kendilerine verdiklerini yakinen görmüşçesine bakıp

2278 Hasan Atvan, ed-Da'vetul Abbasiyye, s:203; Belazuri, Ensabul Eşraf, 3/117; Tarihuttaberi, 7/635; el- Kamil Fittarih, 3/352; el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Davetu Alil Beyt, s:66

dururlar. Buradan işlerin sonuçları nereye varacak ve nerede karar kılınacak görür gibidirler.

Sakın yalanlara aldan mayın, iğrençliklerin etrafında toplanmayın. Allah'ın samimi ve takva sahibi kullarına karşı çıkmayın. Küçük bir yetimi aşağılamayın, haksız yere kimsenin kanını akıtmayın. Bir toprak üzerinde fesat çıkarmayın, bir mümine sövmeyin, akraba ile olan bağları kesmeyin. İmamınıza, liderinize karşı çıkmayın. Onlara karşı yardımlaşmada güzel davranın, işlerini koruyun, şahit olduğunuz bir konuda onlara yardımcı olan. Onlardan uzakta bulunduğunuz zaman, kendilerine öğütte bulunun.

İyi bilin ki en doğru söz Allah'ın kitabıdır. Takvanın en sağlam yanı, onun hakkını korumak ve ona bağlı kalmaktır. Dinlerin en hayırlısı, İbrahim'in dinidir. Yolların en faziletlisi, Muhammed'in (s.a.v) yoludur. Sapıklıkların en büyüğü, doğru yoldan büsbütün uzak düşmektir. Takva yoluyla Rabbine yakaran bir nefis, kötülüğü emreden bir nefisten daha hayırlıdır. Allah'ın emri ve yasakları doğrultusunda Allah'ın azabından sakının. Sakın, dinden hiçbir şey anlamayan ve yakin manada Allah'a vermeyen canilere benzer bir tavır takınmayın.

Doğrusu Allah, size açık, konuşan ve korunmuş olan bir kitap göndermiştir. Ki ayetleri de açıklanmıştır. Beyanları ise muhkemdir, anlaşılırdır. O, size nelerin helal ve nelerin haram olduğunu da açıklamıştır. Allah, size orada açıklananlara uymanızı emrediyor. Ancak onu kendinize imam ve kılavuz edinin ki o, size komutan ve önder olsun, delil olsun. Size ona sarılmanızı emrediyorum. Sakın ondan başkasını ona tercih etmeyin. Çünkü Allah orada ne yapmanız gerektiğini ve nelerden sakınmanız icap ettiğini açıklamıştır. Nitekim rahmet peygamberi olan nebisine şöyle buyurmuştur:

"De ki: Rabbim sadece fuhşiyatı, onların açık ve gizli olanını, günahları, haksız yere isyanı, Yasaklamıştır." (Araf, 7/33)

"De ki: Rabbim adaleti emretti. Her mescitte yüzlerinizi ona doğrultun." (Araf, 7/29)

Allah'tan dileğim o ki, bizi de, sizi de hiçbir kuşkuya kapılmadan hidayet erenlerden kılsın. Allah'ın elçilerine selam olsun, âlemlerin Rabbine hamd olsun."

Muhammed b. Ali, kendi delegelerine yönelik olarak yazdığı ikinci mektubunda ise diyordu ki: "Asıl konuya gelince, Hepimiz Allah'a itaat edeceğimize dair Allah'a söz verdik. Bizi de, sizi de doğru yola ileten odur. Ben, Haddaş konusundaki düşüncemi kardeşlerinize bildirmiştim ve onlara, benim görüşlerimi size aktarmaları konusunda emir de vermiştim.

Şu anda kulların konuşmakta oldukları şeylerden koruması için size Allah'ı

şahit tutuyorum. Onun söylediği iyi sözden de, kötü sözünden de ben uzağım. Ben, Haddaş'tan ve onun görüşlerinden beriyim, onunla ve görüşleriyle ve onun görüşünde olanlarla, onu din edinmiş olanlarla da hiçbir ilgim yoktur.

Benden size, Allah'ın kitabında ve Resulü'nün sünnetinde yer almayan herhangi bir hususu, bir görüş ve düşünceyi yazılı veya sözlü olarak getirenlere kanmayın ve getirdiklerini kabul etmeyin. Allah'ın selamı üzerinize olsun."

Geçen mektuplardan anlaşılıyor ki, Muhammed b. Ali elAbbasi Sünni görüşe sahiptir ve batıl düşüncelerle, bozuk akidelerle bir ilgisinin olmadığını, Bâtınilikle, zındıklıkla da hiçbir bağının bulunmadığını görmüş olmaktayız. Çünkü bu harekete bu türden birçok yakıştırmalar yapılmıştır. Tüm söylentilerin doğrulukla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.[2279]

ABBASİ HAREKETİNİN İLANI

Abbasi hareketi, bu hareketi benimseyenler üzerinde olumlu manada çok derin izler bıraktı. Halk bu davete koşarak geliyordu. Herkes bununla ilgileniyor, her yerde bu konuşuluyor ve herkes artık umudu bu harekete bağlamış bir beklenti içerisinde bulunuyordu. Çünkü bu, Ehli, Beyt adına yapılan bir çağrıydı. Toplumu Emevi Devletinin zulmünden bu hareket kurtaracaktı.

İşin bu yönü harekete değer verdirtiyor ve güç kazandırıyordu. Artık davetin sınırları genişlemiş, dağlarda ve ovalarda konulur olmuştur. Tüm şehirleri, kasabaları, köyleri, bölgelerin en ücra noktalarında artık gündemi bu oluşturuyordu.

Tam böyle bir dönemde hareketin lideri olan Muhammed b. Ali, Humayme'de hicri 125/742m yılının zilkade ayında vefat eder. Ölmeden önce davetin üstlenmesini oğlu İbrahim'e bırakmıştır. Bu esnada Kufe davetçilerinin lideri olan Bukeyr b. Mahan da orada hazırdı. Hemen sözkonusu vasiyeti, Horasan'a gönderdi ve tasdik etmeleri için o bölgenin delegelerinin onayını istedi. Şia tarafından herhangi bir kargaşaya ve nifaka yer kalmasın diye Bukeyr derhal Humayme'ye geri döndü. Çünkü İmam Muhammed b. Ali, ölmeden bu görevlendirmenin gerçekleştiğini görmek istiyordu. Artık imam, Horasan bölgesi açısından huzurluydu. O bölgede bulunan delegelerin çok samimi olarak yeni imama bağlılıklarını sundukları haberini edinmiş oldu. Bukeyr elinde bulunan malları ona teslim etti ve kendisi de Kufe'ye döndü. Dönerken yanında, yeni imamla tanıştıktan sonra ayrılan Abbasi Şiasından da bazı kimseler vardı. Yeni lider onları şu sözlerle hemen silahlı ayaklanmaya kalkışmaları ve acele etmeleri için teşvikte bulunuyor ve diyordu ki:

2279 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Davetu Alil Beyt, s:66–67; Fitnetussulta, s:187–188; ed-Devletul Arabiyye, s:487

"Senin Ehli Beytinin etlerini kuşlar yiyene ve kanlarınızı akıtana dek, biz Zeyd'i Kinane'de asılı, oğlu Yahya'yı da ülkelere kovulmuş olarak terk ettik. Artık korku sizi sarmıştır. Bundan böyle kötü olan Ehli Beytin yani Emevi ailesinin müddeti de bir hayli uzun sürdü."[2280]

İbrahim b. Muhammed kardeşleri tarafından saygı gören biriydi. Mekke ve Medine halkı tarafından da sevilirdi. Takva ve vera sahibi olmanın yanında cömertti, yumuşak huyluydu, görevinde kararlıydı. Hadisle ilgilenir, belagati sever ve şiir rivayet ederdi.

Abbasi Davetini ve hareketini üstlenince, daveti yaymak için çaba gösterdi. Bununla ilgili neler yapılması gerekliyse, üzerine düşen her görevi titizlikle yerine getiriyordu.

Kufe bölge sorumlusu Bukeyr b. Mahan hastalanınca, yerine damadı Ebu Seleme elHülal'ın getirilmesi için İmam İbrahim'den izin istedi. İmam İbrahim de hemen Ebu Seleme'ye bir yazı gönderip ona kayın pederi olan Bukeyr b. Mahan'ın görevini teslim alması emrini verdi. Nitekim aynı ilgiyi Horasan bölgesi delegelerine de iletti ve Ebu Seleme'nin bu göreve getirildiği bildirildi. Onlar da bunu onayladıklarını ve itaat ettiklerini belirttiler. Nihayet Bukeyr b. Mahan bu atamadan kısa bir süre sonra h:127 /744m yılında vefat eder.

Burada yen imamın gelişiyle, Abbasi hareketinin Emevi devletine karşı olan kıyamlarından da söz etmek gerekir. Bu kıyam emrini veren ve onu yönetenlerden söz etmek icap eder. İbrahim'i şahsiyeti hakkın da az da olsa bilgi edinmiş olduk ve üstlendiği görevi ve hemen savaşa girilmesi konusundaki hususları anlamış olduk. Şimdi ise Abbasi Devletinin nasıl kurulduğu ve ilk olarak karşıtlarına karşı neler yapıldığı hususlarını ele alacağız. Bu hususta en başta Ebu Müslim Horasani'nin şahsiyeti üzerinde durmamız gerekecektir.[2281]

Ebu Müslim Horasani

Asıl adı Abdurrahman b. Müslim'dir. Aynı zamanda Abdurrahman b. Osman b. Yesar elHorasani de denmektedir. Emirlik görevini üstlenmiş ve aynı zamanda Abbasi hareketinin de sahibidir. Emevi Devletinin ordusunu perişan eden, Abbasi devletinin kurulmasını da sağlayan kişidir. İslam'da en büyük meliklerdendir. Büyük bir ünün sahibidir.

Kendisi merkep sırtında gelip Horasan'a yerleşen, yerleştikten tam dokuz yıl sonra Horasan'ı ele geçiren, bir devleti ortadan kaldırıp yerine yeni bir devlet kurabilen bir insandır o. Kısa boylu, esmer güzeli tatlı, ela gözlü, geniş alınlı, güzel

2280 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Davetu Alil Beyt, s:83; Tabiatuddevletil Abbasiyye, s:83
2281 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Davetu Alil Beyt, s:84; Tarihuttaberi;

sakallı, uzun saçlı olan biriydi. Çok fasih olarak Arapça ve Farsça konuşurdu, tatlı dilli, işleri bilen, zamanı geldiğinde gülmesini de şaka yapmasını da bilen bir kimseydi. Büyük fetihlere imza attığında sevindiğini çok göstermez, kaybettiği zaman da ise üzüldüğünü sezdirmezdi. Öfkelendiğinde hırçınlaşmazdı.

Zehebi onun için diyor ki: "Ebu Müslim Horasani çok kan akıtan biriydi, bu konuda o, Hallacı sollar. Devlette il olarak siyah elbise giyinme âdetini uygulayan kişidir."[2282]

Hareket ilan edildiği sırada genel durum: Horasan'da silahlı bir ayaklanmaya geçildiğinde hayat tamamen durmuştu. Şöyle ki:

• Emevi gücüne ve sultasına karşı Horasan'da ayaklanma hareketler baş gösterdi. Bu görevi genelde kabile liderleri üstlenmişlerdi. Mesela Cuday' b. Ali elKirmani gibileri bu hareketleri idare ediyorlardı. Nitekim Kufe'de de bir ayaklanma olmuştu. O ayaklanmayı da Abdullah b. Muaviye idare ediyordu. Abdullah b. Muaviye Cafer b. Ebu Talib oğullarındandı. Bu harekete birçok öfkeli guruplarda katılarak destek verdiler. Nitekim Abbasi ailesinden de fiilen katılanlar oluyordu. Nitekim aralarında Ebu Cafer, Seffah ve amcaları Abdullah b. Ali gibileri de vardı. Bazen de bu hareketin başarısızlığa uğramasını isteyenler de olmuştur.

Bu durum Abbasi davetiyle görevli adamların Horasan'da bu işi sona erdirdikleri bir sırada böyle bir durum olmuştu. Horasan'da daha çok Abbasi Davetine gönül verenler olmuştur.

• Şam'da ise Emevi sultasının liderleri arasında bir birleri aleyhine olarak çok acımasızca bir savaş sürüyordu.

• Horasan, Irak ve Şam gibi bölgelerde kabilecilik asabiyetiyle harekete geçen ve bu amaçla birbirleriyle savaşanlar oldu. Bölünmeler, parçalanmalar, anarşik olaylar, kabilecilik terör, alabildiğince artmıştı. Ta Endülüs'ten tutun da Yemen'de Mudarlılar ile Yemenliler arasında savaş baş gösterdi.

• Irak ve Cezire'de Dahhak b. Kays eşŞeybani hareketi baş gösterdi.

• Irak, Hicaz ve Yemen gibi hemen her tarafta Haricilerin ayaklanmaları baş gösterdi.

• Suriye, Filistin, Ürdün gibi birçok bölgelerde ve şehirlerde isyan hareketleri çıktı, ayaklanmalar oldu. Çünkü bu bölgelerin tamamında halifeye karşı bir isyan vardı.

İşte bütün bu olaylardan sonra İmam İbrahim işin ciddiyetini kavramış, artık gizli örgütlenme halinden açıkça karşı koyma döneminin geldiğini kavramıştı. Bu

2282 Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 6/48–49

amaçla ordunun genel idaresini Süleyman b. Kesir'e verdi. Süleyman, Horasan bölgesinde bulunan davetçilerin de başkanıydı. Ancak Süleyman bu görevi kabullenmedi. Bu defa aynı görevi İbrahim b. Seleme'ye teklif etti, bu da görevi kabul etmedi.

Bunun her ikisi de Humayme'de bulunuyorlardı Abbasi Şiası yani taraftarları tarafından buraya gönderilmişlerdi ve istekleri de artık silahlı ayaklanma zamanının geldiğini ve başlatılması gerektiği teklifini sunuyorlardı. Artık bundan öteye davetin gizli olarak yürütülmesinin bir manasının bulunmadığını söylüyorlardı.[2283]

Ebu Müslim Horasani'nin genel komutanlık görevine getirilmesi: Hareketin imamı ve lideri olan İbrahim b. Muhammed, h:128/745m yılında ordu genel komutanlığı görevine Ebu Müslim Horasani'yi atadı. Ebu Müslim, bu sırada 19 yaşlarında bulunuyordu. Bu arada bir de yazı yazılmış ve kendisine teslim edilmişti. Bu mektup Kufe'de bulunan taraftarlarına hitaben yazılmıştı. Burada öyle deniliyordu:

"Bu, Ebu Müslim'dir. Onu dinleyin ve ona itaat edin. Ben onu, Horasan'da baş gösteren olaylar sebebiyle, Horasan topraklarında bu işi yürütmekle görevlendirdim."

"Ebu Müslim, bu yazıyı eline aldı ve gerektiğinde bunu davetçilere göstermek istiyordu. Ebu müslim, bu yazıyı ilk olarak Kufe'de bulunan Ebu Seleme elHilal'e gösterdi. Horasan'a gidişte kendisiyle beraber gelmesini teklif etti. Fakat bu, Ebu Seleme'den bir kabul görmediği gibi, Ebu seleme, onu hem küçümsedi ve hem de aşağıladı.

Ebu Müslim, daha sonra horasan'a yollandı ve orada bulunan davetçilerin önde Helenlerine bu yazıyı göstermek istiyordu. Ancak bunun nasıl bir sonuç doğuracağından korktular ve hepsi de onu reddettiler. Çünkü henüz hiçbir deneyimi olmayan bir gençti. Bu nedenle bu kadar önemli ve büyük işlerin altından çıkması Ebu Müslim olsun ve gerekse görevi kabul etmeyenler olsun, hepsi de düşüncelerini Humayme'de bulunan İmam İbrahim'e gönderdiler. İmam İbrahim de onlara, mutlaka hac mevsiminde Mekke'de buluşmak şartı ve mecburiyeti ile onları davet etti.

Ebu Müslim, İmam İbrahim'e, ilgili şahısların görevden kaçtıklarını ve kendisini reddettiklerini, kendisine itaat etmeyeceklerini ve boyun eğmeyeceklerini söylediklerini, itirazlarının bu bapta olduğunu bildirmişti.

İmam İbrahim, adamlarına dönerek, bu görevi içlerinden birçoklarına teklif ettiğini ve fakat hepsinin de bu görevi reddettiklerini kendilerine aktardıktan sonra,

2283 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Davetu Alil Beyt, s:85–86; Tarihuttaberi, 8/198, 233–236; Tarihul Müslimin ve Asaruhum Fil Endelüs, s:160–170

bundan böyle kararım, ordu komutanlığına Ebu Müslim'i getirmek oldu. Bu, benim emrimdir. Bu nedenle de, onlara, Ebu Müslim'i dinlemelerini ve ona itaat etmelerini emretti.[2284]

İmam İbrahim'in Ebu Müslim'e tavsiyesi: İmam İbrahim, Ebu Müslim'e bir vasiyettavsiye yazar ve tavsiyesinde şöyle seslenir: "Ey Abdurrahman! Sen bizden, ehli Beytimizden birisin. Şu tavsiyeme dikkat et. Şu Yemenlilere bir bak ve onlara karşı saygılı ol, ikramda bulun. Çünkü Allah, bu davayı ancak onların yardımıyla bize lütfeder. Nitekim Rebia kabilesine de dikkat, onlara da gereken önemi ver. Mudar kabilesini de gözet. Çünkü onlar, yurtları bize yakın olan düşmanlardır. Haklarında kuşkuya düştüğün kimseyi ortadan kaldır. Eğer Horasan'da Arapça konuşulmamasını sağlayabilirsen, bun yap. Orada Arapça konuşan bir tek kişi kalmasın. Şu yaşlıya, Süleyman b. Kesir el-Huzai'yi incitecek bir davranışta bulunma, ona karşı gelme. Eğer bir konuda bir problem doğarsa bana danış."

Ancak böyle bir vasiyet konusunda tarihçiler pek müttefik değiller. Kesinlik kazanmadan bunu kabul etmek doğru olmaz. Sözkonusu olan bu nass'ın Taberi'nin rivayet silsilesi içersinde yer aldığı görülmekte ise de bu vasiyeti, Belazuri'nin Ensabul Eşraf'ı ile Ahbaruddevletil Abbasiyye gibi temel kaynaklarda bulamamaktayız. Daha sonra gelen, örneğin İbn Haldun, İbn Kesir, İbnul Esir gibi kaynaklarda böyle bir vasiyetin yer almasının tarihi bir değeri de yoktur. Çünkü bunlar kendilerinden öncekilerden nakletmişlerdir.

Burada önemli olan husus, Deynuri'nin, "Kitabul Uyun velHedaik'ın" rivayetini zikretmemiz gerekmektedir. İbrahim'in, Ebu Müslim'e, hiçbir ayırıma gitmeksizin Arapları öldürme emrini vermesi konusunu zikretmemektedirler. Ancak sözkonusu olan şey, Abbasi davetini kabul etmeyen ve ret eden Araplarla durumları kuşkulu olanların bertaraf edilmesidir. Yahut da Avfi'nin de söylediği gibi "İmamlık iddiasına kaklışanlarla böyle bir istekle ortaya çıkanların" öldürülmesi olabilir.[2285]

Nitekim "Ahbaruddevletil Abbasiyye" kitabının yazarı da Ebu Müslim'in dilinden olmak üzere bunu teyit etmektedir. Ebu Müslim diyor ki: "imam bana, Yemen halkı arasında bırakmamı, Rebia kabilesine yakınlık göstermemi, Mudar kabilesinden musalaha yapmış olanları bırakmamamı emretti. Onlardan birçoklarının Ümeyye oğullarına tabi olanlardan olmaları hasebiyle uyarmamı ve dikkatli olmamı, Acemleri yanıma almamı emretti."

Aslında vasiyeti içerik bakımından şu noktalardan tenkit edebiliriz:

• Sözkonusu rivayet dağınık vaziyette Taberi'de ilki kısımda ele alınmıştır. Bu

2284 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Davetu Alil Beyt, s:87; Tarihuttaberi, 8/234

2285 el-Aleviyyun vel Abbasiyyun ve Davetu Alil Beyt, s:87; Tarihuttaberi; el-Uyun vel Hedaik, s:184; es- Sevratul Abbasiyye, s:184

arada ikisi arasında birtakım olaylardan söz edilmektedir ki bunun da davetle, davetin konumuyla alakalıdır. Vasiyetle herhangi bir bağı bulunmamaktadır.

• Bu vasiyet, Mervan b. Muhammed'in, İmam İbrahim sebebiyle öldürülmesi" başlığı altında yer alıyor ki bu da düşmanları tarafından Abbasilere karşı olan bir yapılanma sebebiyledir.

• Aslında bu vasiyet içerik bakımından çelişkilerle doludur. Böyle olduğuna göre böyle bir vasiyetin ya da tavsiyenin İbrahim tarafından, tüm Arapların öldürülmesi emri gibi bir şeyi içermiş olması doğru olamaz. Kaldı ki İbrahim'in kendisi de ta baştan beri bu davanın ancak Yemenli Araplar ile en az onlar kadar olan Rebiiler yardımıyla kazanılacağını bilmektedir. Böyle olunca kişinin bindiği dalı kesmesi sözkonusu olamaz.

• Bir sonuncusu da Ebu Müslim ile Süleyman Huzai'nin Horasan'da izledikleri siyaset, hiçbir zaman sözkonusu vasiyetle uyuşmamaktadır. Çünkü Abbasiler adına yoluna çıkan davetçiler hem Yemenlilere ve hem Rebiilere yakındırlar. Hatta Ebu Müslim Horasani'nin kendisi bile Mudarlılardan olan birçok kimseleri kendi saflarına katmıştır.[2286]

Süleyman el-Huzai ve Ebu Müslim Horasani: Esasen Süleyman elHuzai ile Ebu Müslim arasındaki ilişki, ilk zamanlarda sevgiye dayanan bir ilişki değildi. Çünkü onu, davetçiler safına kabul etmemiş ve hakkında da şöyle konuşmuştu:

"Şu işi, hiç de hoşlanmayarak bu adamın arkasında namaz kılıyoruz. Çünkü ondan korku içindeyiz. Gecelerimizi uykusuz geçirmekteyiz. Eller ve ayaklar kesilecek, diller susturulacak, gözlere mil çekilecek ve bizler türlü azap ile karşı karşıya kalacağız. Dövülmek, hapse atılmak gibi şeyler bizim en hafif olarak karşı karşıya kaldığımız durumlardır. Olgunlaşan meyvelerimizi biçme zamanı gelmişken tam bu sırada, bu meçhul adam başımıza çıka geldi. Hangi yumurtadan olduğu ve hangi yuvada yetiştiğini bilemiyoruz. Allah adına yemin olsun ki, bu adan daha anasının karnında yaratılmazdan önce ben davetin ne olduğunu öğrenmiş biriyim."

Ancak Süleyman b. Kesir el-Huzai'nin önde gelen adamlarından olan Ebu Mansur Talha b. Zureyk, Ebu Davud Halid b. İbrahim ve benzeri adamları da bundan pek hoşnut değillerdi. Ancak Süleyman, kendilerinden bu yabacı şahsı, Ebu Müslim'i artık kabullenmelerini istemişti. Çünkü Süleyman elHuzai, bu hareketin bölünmesinden ve parçalanmasından endişe duyması sebebiyle bunu itiraf etmek zorunda kalmıştı.

Huzai'li Süleyman'ın, Ebu Müslim'i bir türlü içine sindirememesi belki de onun yaşının çok küçük olması, deneyimsiz bulunması gibi durumlar, onu böyle

2286 Es-Sevratul Abbasiyye, s:122

yapmaya zorlamış olabilir. Çünkü meseleyi davet yönünden tehlikeli buluyordu.

Kaldı ki Süleyman, İmam İbrahim b. Muhammed'den, Abbasi ailesini temsil edebilecek olan aileden birinin, yani Haşimilerden ve özellikle de Abbasi oğullarından birinin görevlendirilip gönderilmesini istemişti. O, Ebu Müslim gibi birinin gönderileceğini hayal bile edemiyordu.

Ancak Ebu Müslim denenmiş biriydi, zekiydi. Bu nedenle Süleyman elHuzai'ye yaklaşırken ona, "İmam İbrahim tarafından kendisine yani Süleyman'a saygılı olmasını, onu üzecek bir tavrın içine girmemesi gerektiği" talimatını aldığını söyledi. Her meselede ve konuda ona öncülük verilmesini söylediğini de belirtti. Bu nedenle ondan şüphe edilmemesi gerektiğini: "Benim hakkımda kötü düşünme, çünkü ben tüm iyi işlerinde senin yanında yer alacağım, sana itaat edeceğim" diye güven verdi.

Abbasi taraftarları Horasan ve bölgelerinde sadece Süleyman el-Huzai'ye itaat ederler ve onun yanında yer alırlar, onun ne diyeceğini beklerlerdi. Bunun içindir ki Süleyman, onlara, İmam İbrahim b. Muhammed tarafından olan haberleri onlara yazarak bildirmiş ve Ebu Müslim Horasani'nin kendilerinin başkomutanı olarak gönderildiğini de yazmıştı.[2287]

Horasan'da seçkinler meclisi savaş işlerini düzenlemeleri: Seçkinler meclisi, artık kesin olarak Emevi Devletine karşı ayaklanmayı ilan edebilecekleri uygun bir yer seçimi işine koyulurlar. Kimisine göre bu açıklamanın zorunlu olarak mutlaka Harzem'de yapılması gerektiğini savunmuşlar, burasının Nasr b. Seyyar bölgesiyle ilişkilerinin kesik olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bazı meclis üyeleri buna karşı çıkmışlardır. Bunun yerine Merv Ruz'da ayaklanmanın ilan edilmesini istemişlerdir. Çünkü bu bölgenin Merv ile Belh arasında yer aldığını söylemişlerdir. Bir üçüncü taraf çıkmış, bunlar da Mervi Şahcan'ı uygun görmüşlerdir.

Burayı isteme gerekçeleri, burada halktan kendilerini destekleyen çok sayıda kardeşlerinin var olduğunu, burada güçlü olmaları durumunda, başka yerlerde de güçlenebileceklerini savunmuşlardır. Nitekim Süleyman elHuzai de bu son teklifi uygun bulmuş ve onu desteklemiştir. Burada kuvvetimiz daha çok ve gücümüz daha büyüktür, demiştir. Ebu Mansur Kamil b. Muzaffer de bu düşünceye katılmış ve şöyle demiştir:

"Eğer mesele kökten çözülürse, dallarının önemi kalmaz. Eğer Merv olmadan üstün gelirseniz, gücünüz size kalır, dolayısıyla onların hazırlıkları da size yardımcı olur."

Nihayet Mervi Şahcan'ın en uygun yer olduğu üzerinde ittifak ederler ve

2287 Es-Sevratul Abbasiyye, s:122–125

burada ayaklanmalarını ve hareketlerini açıklamayı uygun buldular. Bunun üzerine Davetçiler, taraftarlarının gelip Merv'de toplanmaları ve burada belirlenen yerde buluşmak için haber gönderdiler. Bu ayaklanma bir Ramazan Bayramı gününde h:129/746m senesinde oluyordu.

Nasr b. Seyyar Cuday el-Kirmani ile ilgileniyordu. Taraftarların Merv ve çevresinde toplanacakları haberini öğrenince, onlara pusu kurmaya karar verdi ve guruplar halinde baskın yapmak istedi.

Ancak Süleyman el-Huzai ile Ebu Mansur Kamil b. Muzaffer, Nasr b. Seyyar'ın durumu öğrendiğini haber alınca, Ebu Müslim'e: "Toplanma için belirlenen yere gidip toplanmazdan önce bulundukları yerde hemen toplanmaları ve burada ayaklanmalarını ilan etmelerini aktardılar. Aksi takdirde taraftarlar dağıtılabilir ve hareket başarısız olabilir, dediler.

Bunun üzerine teklifi yerinde bulan Ebu Müslim, bulundukları yerde, devletlerini ilan ederler. Ramazan ayına ise henüz beş günlük bir zaman kalmıştır. Ebu Müslim tarafından devletin ilan edildiği haberi taraftarlar arasında duyulunca hemen her bölgeden taraftarlar gelip onun etrafında, Merv'de toplandılar. İsa b. Şibl, Ebul Vaddah ve Ebu Mire gibi isimler bin kişilik bir kuvvetle geldiler. Artık güçleri artıyor, etraflarında toplananların sayıları gittikçe kabarıyordu.

Hemen hepsi de siyah elbiselere büründüler, bayraklarını ve sancaklarını diktiler. Süleyman b. Kesir elHuzai onlara bayram namazını kıldırdı. Bu, davet ha- reketinin toplu halde kıldıkları ilk namazlarıydı.[2288]

Artık bundan böyle delegeler harekete geçtiler ve normal bir devlet gibi kurumları düzenlemeye koyuldular. Bu görev bölümünde Ebu Salih Kamil b. Muzaffer, devlet işleriyle, yazışmalarla, malları ve ganimetleri toplamak, bunları ilgililerine dağıtmak, askerlere paylarını vermek gibi görevleri üstlendi. Aynı zaman da bu zat sır kâtibiydi.

Malik b. Heysem ise; ordu ve askeri hizmetlerle ilgili birimin başına getirildi. Aralarında çıkan anlaşmazlıklarda hüküm vermek ve şüphelileri ordudan ayıklamak gibi görevleri üstlenmişti. Daha sonra da bu zat, Ebu Müslim'in özel korumalarının idaresine getirildi. Emrinde Ebu Müslim'i korumakla görevli seçkin kimseler vardı. Aynı zamanda bu görevliler, bazı işleri denetlemede elçilik görevini yapıyorlardı.

İnsanlara namaz kıldırma görevi Süleyman b. Kesir elHuzai'ye verilmişti. Ramazan bitimine beş gün kala, bir Perşembe gecesi, İmam İbrahim b. Muhammed tarafından kendisine gönderilen sancak ile zafer bayrağını Ebu Müslim direğe çekti. Liva adı verilen bu bayrağa "Gölge" deniliyordu. Yaklaşık 15 arşın uzunluğunda bir

2288 Tarihuttaberi, 8/245–247; es-Sevratul Abbasiyye, s:125

direğe çekişmişti. Sancak ise "Bulut" adıyla ifade ediliyordu. Bu da 13 arşın uzunluğunda bir direğe çekilmişti. Her ikisi de siyah renkteydiler.

Ebu Müslim, bayrak ve sancağı direklere çekerken şu ayeti okuyordu:

"Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeye gücü yeter." (Hac, 22/39)

Ebu Müslim'in kendisi, Süleyman b. Kesir, Süleyman'ın kardeşleri, Humeyd b. Rezin ve kardeşi Osman b. Rezin hep siyah elbiseler giyindiler. O gece ateş yaktılar. Hazfan'da oturan taraftarlar gelip toplandılar.

"Gölge" ve "Bulut" isimlerinin tevili ise, Bulut, yeryüzünü kaplar, nitekim Abbasi daveti de bu manayadır. Gölge ise yeryüzünün hiçbir zaman gölgesiz kalmayacağı manasınadır. Buna göre dünya ayakta durduğu müddetçe hep Abbasi soyundan halifeler gelecektir, demektir. Abbasi davetinin taraftarları Horasan'da çok güçlüydü. Burada varlıklarını sergilediler ve burada kendilerine gelip katılanların sayıları artmış oldu. Abbasilerin, Emevilere karşı böyle bir yola girişmelerinin sebebi, onlardan Müslümanların çektikleri eza ve cefa, Ehli Beyte yapılanlar ve Allah resulünün (s.a.v) getirdiği daveti önemsememeleri sebebiyledir.

Artık Abbasilerin bu hareketi, İslam âleminin her tarafına yayılmıştı. Kimileri rüyalar görüyor, kimileri Melahim kitaplarını karıştırıyordu. Abbasilerin siyah rengi tercih sebebi, bu işin ilk adımı olması yönüyleydi. İkinci adım ise, artık egemen oldukları yerlere sancak ve bayraklarını göndermeleri ve orada sallandırmalarıdır. Ki bu bayrak ve sancakların da rengi yine siyahtı. Bayraklar Horasan'a gönderiliyordu.

Ebu Seleme'yi Horasan'a gönderirken onunla beraber üç adet de siyah sancak göndermiştir. Ebu Seleme'ye, bu bayraklardan birini, Merv'de bulunan Şiayataraftarlara, birini Curcan'da olan taraftarlara ve üçüncüsünü de Maveraunnehir bölgesine verilmesini istemişti.

Ebu Seleme Horasan'a elinde siyah bayrakla gelir ve buraya siyah bayraklarla gelen ilk kişidir. Siyah bayrakların Horasan'a ulaştığı gün, bölgede ayaklanmaların ve anarşinin kol gezdiği bir sıraya rastlar. Ebu Seleme ve Süleyman b. Kesir bundan yararlandılar. Çünkü Nasr ile Ali elKirmani arasında fitne baş göstermişti. Sonra aynı şeyi oğlu Cuday' elKirmani fitne işine girişti. Bu, merkezin siyaseti bakımından birtakım problemlere neden oldu.[2289]

Daha sonra Emevilerin Horasan bölgesinde bulunan bir valisine ait yeni bir cephe daha fethedildi. Ebu Müslim için büyük fırsatlar doğmuştu. Nasr b. Seyyar'ın

2289 Tarihuttaberi, 8/246–247; es-Sevratul Abbasiyye, s:131; es-Sulta vel Muaraza Fil İslam, s:523; Ahbarud-devletil Abbasiyye, s:245

gücü zayıfladıktan sonra, bölgede Emevilere ve idarecilerine karşı öfke dolu olan birçok kuvvetler, Horasan'da Ebu Müslim'e katıldılar.[2290]

Nasr B. Seyyar'ın Abbasi Davetini Önleme Çabaları

Hicri 129/746m yılında, Abbasilerin aleni olarak kıldıkları ilk bayram namazlarıydı. Ebu Müslim Horasani, Süleyman b. Kesir'e, halka bayram namazını kıldırması için emir verir. Onun için bir minber kurdurur. Bu sırada Ümeyye oğullarına muhalefet etmek ve Sünnet üzere hareket etmek istedi. Bu bakımdan sadece: "Essalatu Camiatun" diye seslenildi. Bu, anlam olarak "namaz toparlayıcıdır" demektir. Bunun için özel olarak ezan okunmadı ve kamet de getirilmedi. Çünkü kılınacak olan namaz, bayram namazıydı. Bu, Emevilere muhalefeten yapılıyordu. Çünkü Emeviler, buradaki uygulamanın aksine bir uygulama içerisindeydiler.

Önce bayram namazı kılındı, sonrasında hutbe okundu. Bayram namazının ilk rekâtında kıraatten önce, dört olarak değil, yedi defa tekbir alındı. İkinci rekâtta da yine Ümeyye oğullarına muhalefet olarak üç tekbir değil, beş tekbir aldılar. Hutbe, Allah'ı anarak, tekbir getirilerek ve sonunu da Kur'an ile neticelendirerek yerine getirildi.

Halk, bayram namazından çıktılar, Ebu Müslim, halka yemek hazırlamıştı. Sofralar ortaya serildi. Bu arada Nasr b. Seyyar'a bir mektup yazıldı. Mektupta ilk önce gönderen zat, kendisinden söz ederek giriş yaptı ve sonra şöyle devam etti:

"Bu, Nasr b. Seyyar'a yazılmıştır. Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla mektubuma başlıyorum. Asıl meseleye gelince; Şüphesiz isimleri mübarek olan Allah, Kitabında bazı kavimleri kınamış ve şöyle buyurmuştur:

"Bütün güçleriyle yemin ettiler ki, kendilerine bir uyarıcı gelirse, herhangi bir ümmetten daha iyi olacaklar. Ama uyarıcı kendilerine gelince, nefretlerinden başka bir şeylerini arttırmadı onların. Yeryüzünde büyüklük tasladıkları ve kötü tuzaklara giriştikleri için; oysa kötü tuzak, sadece onu yapanın başına dolanır. Öncekilerin ilahi kanun olarak başlarına gelenlerden başka ne beklerler? Sen, Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamayacaksın!" (Fatır, 35/42–43)

Mektuba cevap vereceği sırada, kendi isminden önce Ebu Müslim'in adından söz etmesi ağrına gitti, konu üzerinde uzun bir müddet düşündü. Sonra şöyle yazdı: "Bu, ona bir cevap olarak yazılan bir mektuptur. Daha sonra Nasr b. Seyyar, Ebu Müslim'e karşı savaşmak için büyük bir kuvvet gönderdi. Bu olay, henüz hareket ortaya çıkmadan 18 ay önceydi.

Bunun üzerine Ebu Müslim, onlara, Malik b. Heysem elHuzai'yi gönderdi. Bunlar karşılaştılar. Malik, kendilerini Resulüllah'ın (s.a.v) Ehli Beytinden olan

2290 El-Aleviyyun vel Abbasiyyun, s:88

Rıza'nın tarafına davet etti. Ancak Nas b. Seyyar ve adamları bunu kabul etmediler. Bunun üzerine günün başından itibaren ikindi vaktine kadar aralarında savaştılar. Nihayet gelen yardım sayesinde, Malik, Nasr b. Seyyar'ı yendi ve onlara karşı zafer kazandı. Bu olay, Abbasi davetçileriyle Emevi ordusunun ilk olarak karşılaşmalarıydı.

Ebu Müslim'in Horasan'da gücü artmaya başlayınca, onun safında Emevilere karşı savaşmak üzere tüm Arap kabileleri kafileler halinde gelip Ebu Müslim'e katılıyorlardı. Kirmani ve Şeyban işe zorlanmamışlardı. Çünkü her ikisi de Nasr'a karşıydılar. Nasr da onlara muhalifti. Bununla beraber o, Mervan b. Muhammed'in görevden alınmasını istiyordu. Nasr, Şeyban'dan, yanında yer almasını ve birlikte Ebu Müslim'e karşı savaşmalarını istemiş ise de, o, bunu kabul etmemiş, hatta en azından tarafsız kalmasını istemiş, ancak bunu da yine Şeyban kabul etmemiştir. Ancak Şeyban ona karşı savaşınca ve onun yanında yer almayınca ikisi arasında düşmanlık devam etti.

Ebu Müslim, bu durumu öğrenir, bunun üzerine, İbn elKirmani'ye durumu bildirmek üzere adam gönderir. Bunun üzerine Kirmani, Şeybani'yi görüşünden caydırmak için çaba gösterir. Ebu Müslim, aynı zamanda Nadr b. Nuaym'ı da Herat'a gönderir. O da bölgeyi fetheder. Vali İsa b. Ukayl elLeysi'yi uzaklaştırır, beldeye hâkim olur ve durumu da Ebu Müslim'e yazar. Bölgenin valisi kaçarak gelip Nasr'a sığınır. Daha sonra Şeyban da, aralarında savaşmamak üzere Nasr ile anlaşırlar. Bu durum, İbn Kirmani'nin baskısına dayanamamaktan ileri geliyordu.

İbnul Kirmani, Ebu Müslim'e haber gönderir ve Nasr'a karşı savaşmak üzere, yanında yer alacağını bildirir. Bu teklif üzerine Ebu Müslim, İbnul Kirmani'ye yardıma gider ve birlikte Nasr'a karşı savaşmak üzere anlaşırlar.

Ebu Müslim, bundan böyle oldukça geniş bir alana döner, artık büyük bir ordu etrafında toplanmıştır. Polis teşkilatının, ulaştırma hizmetlerinin ve koruculuğun başına el-Kirmani'yi görevlendirir. Kısaca melikin ne ihtiyaçları varsa, onları karşılamak üzere göreve getirilir.

Kendisi de aynı zamanda bir delege olan Kasım b. Mücaşi et-Temimi de yargı işlerinden sorumlu birimin başına getirildi. Namazları, Ebu Müslim adına görevli olarak kıldırıyor, ikindiden sonra sohbet veriyor, Haşim oğullarının iyiliklerinden ve Emevilerin de kötülüklerinden söz ediyordu.

Daha sonra Ebu Müslim döner ve Alinu denilen bir kasabaya iner. Burası rakım bakımından alçak ve basık bir bölgeydi. Nasr b. Seyyar'ın bura'nın suyunu kesmek suretiyle bir kötülük yapacağından endişe ediliyordu. Bu durum aynı yılın zilhicce ayının altıncı gününde oluyordu. Kurban bayramı gününde Kadı İbn Mücaşi, kendilerine namaz kıldırdı. Nasr b. Seyyar, büyük bir ordu ile Ebu Müslim'i öldürmek

niyetiyle harekete geçer. Ebu Müslim, İbn Mücaşi, bölgede Naip olarak görevlendirir.[2291]

Nasr b. Seyyar, Mervan b. Muhammed'den yardım istemektedir: Nasr b. Seyyar ile Cuday' b. Ali el-Kirmani arasında savaş çıkar, her iki taraftan da büyük kayıplar verildi. Ebu Müslim, her iki tarafa da mektup yazarak, onlardan kendisinin yanında yer almalarını ister. Hem Nasr'a ve hem Kirmani'ye şunları yazar: "İmam İbrahim, size karşı iyilikle davranmam için bana tavsiyede bulundu. Onun görüşü nedeniyle üzerinize saldıracak değilim."

Kur'a da yazar ve onları da, Abbas oğullarına katılmaya davet eder. Birçok insanlar bu çağrıya olumlu cevap verdiler. Bu arada Ebu Müslim döndü ve Nasr b. Seyyar ile Cuday' elKirmani hendekleri arasında konakladı. Her iki taraf da korkmaya başladılar. Bunun üzerine Nasr b. Seyyar, durumu bir yazıyla eşek lakabıyla anılan halife Mervan b. Muhammed'e bildirdi. Büyük bir güce sahip olduğunu, emrindeki asker sayısının çok üstün olduğunu ve kendilerini İbrahim b. Muhammed'in yönetimine davet ettiğini yazar.

Mervan da, Nasr b. Seyyar'a: "Görenle görmeyen, olayın içinde olan ile olmayan aynı değildir" diye cevap yazar. Bunun üzerine Nasr b. Seyyar, emrindeki askerlerine: "Sahibiniz, kendisinde size yardım edebilecek bir gücünün olmadığını yazıyor" diye durumu iletir.

Nasr b. Seyyar'ın Ebu Müslim aleyhinde propagandaya geçmesi: Nasr b. Seyyar, Abbasilere karşı çok büyük bir menfi propagandaya girişir. Abbasilerin sıradan kimseler olduklarını, asaletlerinin olmadığını, neyin nesi oldukları belli olmadığını yaymaya çalışıyordu. Aslında bunlar, sözkonusu asil Arap soyundan gelen kimseler de değiller, diyordu. Hatta tanınmış mevaliden bile değiller, hatta müslüman bile olmadıklarını, ehli kitap bile sayılmayacaklarını iddia ediyordu. Bunların tüm dinlere karşı yepyeni bir inancın temsilcileri olduklarını yayıyordu.

Abbasilerin amaçlarının Arapları ve rap toplumunu devreden çıkarmak olduğu propagandasını yapıyordu. Hatta Arapların kadınlarını esir almak, ırzlarını ayaklar altına düşürmek amacıyla ortaya çıktıklarını anlatıyordu.[2292]

Ancak Rebiilerden kimse Nasr'ın propagandalarını dikkate almadı, aksine Yemenlilere karşı olan muhalefetlerini sürdürdüler. İbnul Kirmani'yi desteklemeye ve ona yardıma devam ettiler. Mudarlılar onunla birlikte savaşıyorlardı.

Nasr, Ebu Müslim'i ve Abbas oğulları taraftarlarını tekfir etmeye başladı, inançlarının bozul olduğunu yaymaya çalıştı. Amacı halkı Abbasi hareketi aleyhine

2291 İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/229
2292 İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/229–231; ed-Da'vetul Abbasiyye, s:208

çevirmekti. Bu amaçla Nasr, tüm yolları deniyordu. Hatta bunların putperest olduklarını, Mecusi olduklarını, eski İran dinlerine mensup bulunduklarını ileri sürüyordu.

Amaçlarının, İslam prensiplerini bozmak, dini tahrif etmek, Arap kabilelerini ve toplumunu parçalamak, erkeklerini öldürüp, oğullarını köleleştirmek ve kızlarını esir almak olduğunu söylüyordu. Nasr her nereye gittiyse her yerde bu propagandasını devam ettiriyordu. Hatta Nasr, savaşmak istemeyen ve uzak duran ilim adamlarını, Kurayı, fukahayı, takva sahiplerini toplar ve onlara: "Siz, bizimle birlikte bunlara karşı savaşmamızı uygun görmüyorsunuz. Bu savaşa katılanlardan öldürülen de, öldüren de ateştedir, diye iddiaya kalkıştınız. Biz, bu konudaki sözlerinizi size geri çevirmedik, reddetmedik.

İşte sizin de gördüğünüz gibi bu olaylar sizin gözleriniz önünde cereyan etmektedir. Şu siyahlara bürünmüş olan toplum, bizim dinimiz ve inancımızdan başka bir inanca bizi davet ediyorlar. Bunlar bizim yolumuzda değiller, bizim kıblemize dönmüyorlar.

Bunlar sıradan insanlardır, Arap düşmanıdırlar, hepsi de çerçöptür, çapulcudurlar. Bunlar liderlerine ve başlarına taparlar, köledirler. O halde gelin, birlikte bunu önleyelim ve bu ateşi söndürelim, sapıklıklarına son verelim, köklerini kazıyalım.

Sizin göreviniz, Allah'ın Kitabı ve Resulü'nün sünneti gereği, Ebu Bekir ile Ömer'in uygulamaları doğrultusunda bizim amel etmemizi sağlamaktır."

Bu konuşma üzerine, orada hazır bulunan kimseler, Ebu Müslim ve beraberinde olanlara karşı ciddi manada savaşmak gerektiğini söyleyerek ona katılırlar.[2293]

Emeviler aleyhinde yapılan propagandalar: Sözkonusu propaganda Abbasi taraftarları açısından endişeye neden oldu. Çünkü ulemanın ve takva sahiplerinin bu işe el atmaları durumunda büyük sıkıntılar meydana gelebilirdi. Bu nedenle Abbasi taraftarları da, Emeviler aleyhinde propaganda yürütmeye ve yapılan iftiraları etkisiz duruma getirmeye çalıştılar.

Abbasi taraftarları, prensiplerinin Kitap ve Sünnetten ayrılmamak, buna göre amel etmek olduğunu, adaleti, eşitliği hâkim kılmak ve haksızlığı önlemek olduğunu açıklama gereği duydular ve bunda ittifak ettiler. Zayıf ve güçsüzlerin yanında yer alacaklarını, Hz. Muhammed'in Ehli Beytinden olan Rıza'ya biat edeceklerini ilan ettiler.

Daha sonra bu meseleleri orduları içerisinde de yaydılar, kendi taraftarlarından bu esaslara uymak kaydıyla biat aldılar. Kendi davetlerine zarar verecek unsurları da

2293 Ahbaruddevletil Abbasiyye, s:290, ed-Da'vetul Abbasiyye, s:282

içlerinden ayıkladılar. Alınan bu tedbirlerle aleyhlerine yapılan propagandayı etkisiz duruma getirmeyi başardılar. Artık bundan böyle halk onlara yöneliyor ve gelip onların birliğine katılıyorlardı.

Bu arada Ebu Müslim farklı bir yol da izliyordu. Şöyle ki, Emevi ordusu tarafından esir alınanları, bir müddet kendi içlerinde barındırıp çalıştırdıktan sonra onları serbest bırakıyordu, onlara özgürlüklerini veriyordu. Ebu Müslim'in ordusunda ve taraftarları arasında çok iyi bir muamele gören bu kimseler, yerlerine özgürce gittiklerinde doğal olarak Abbasilerin ve taraftarlarının propagandasını yapıyorlardı. Bunun önemli tesiri oluyordu.

Böylece memnun ayrılanlar, döndüklerinde Nasr b. Seyyar'ın askerleri arasında Ebu Müslim ve taraftarları lehinde güzel konuşmalar yapıyor ve övmekle bitiremiyorlardı. Abbasiler adına orduya komuta eden Malik elHuzai, serbest bıraktığı bu kimseler yoluyla büyük başarı kazanıyordu. Çünkü gidenler, Abbasi hareketinin İslami bir hareket olduğunu ve hepsinin doğru, dürüst ve samimi olduklarını yaymakta idiler.[2294]

Davetin Sahibi İmam İbrahim'in esir alınması ve öldürülmesi: Emeviler, İmam İbrahim'i her zaman yakalama gücüne sahiptiler. Çünkü bunun birtakım yolları vardır. İmam İbrahim h:131/748m yılında hac mevsiminde burada hazır bulunmuştu. Burada onun bu meseleye soyunduğunu duymayan kalmamıştı. Çünkü etrafında çok büyük bir kitle bulunuyordu. Onun bu durumu Mervan'a bildirildi. Çünkü İbrahim, burada Müslümanlar tarafından halife unvanıyla anılmaktadır. Herkes tarafından saygı ve kabul görmektedir. Muharrem ayında h:132/749m senesinde ele geçirildi, aynı yılın Safer ayında öldürüldü.

Bir diğer rivayete göre h:129/746m yılında tutuklanmıştı. Çünkü kendisi tarafından Ebu Müslim'e hitaben yazdığı bir mektup ele geçirilmişti. İmam İbrahim bu mektubunda Horasan'da bulunan Ebu Müslim Horasani'ye, Horasan'da ne kadar Arapça konuşan varsa, hepsinin ortadan kaldırılmasının emrini veriyordu.

Mervan, bunu öğrenince İbrahim'den işin aslını sorup öğrenmek ister. Bir diğer rivayete göre İbrahim, Bakla denilen yerde bulunuyordu. Mervan, Dımaşk Naibine yazı gönderip İmam İbrahim'in kendisine getirilmesini istemişti. Bu konu ile ilgili bir elçi gönderir, elçinin elinde İbrahim'in nasıl biri olduğuna dair vasıfları bulunuyordu. Gönderilen elçi gider, İbrahim'in kardeşi Ebul Abbas Seffah'ı bulur. Bunun İbrahim olduğunu sanır, onu yakalar, ancak, adama, yakaladığı kişinin İbrahim olmadığı ve fakat kardeşi olduğu söylenir.

Bu vasıta ile İbrahim'e ulaşırlar, onu yakalarlar. Yanında çok sevdiği ümmü

2294 ed-Da'vetul Abbasiyye, s:383; es-Sevratul Abbasiyye, s:133

veledi, cariyesinden olma çocuğu vardı. Ailesine, kendisinden sonra kardeşi Ebul Abbas Seffah'ın halife olacağını ve kendilerinin de oradan ayrılıp Kufe'ye gitmelerini söyledi. Hemen ailesi acele ile bulundukları yerden ayrılarak bir cemaat halinde göç ettiler.

Göç edenler arasında altı amcası vardı; Abdullah, Davud, İsa, Salih, İsmail, Abdussamed isimlerini taşıyan bu kimseler Ali'nin çocuklarıdırlar. Kardeşleri Ebul Abbas Abdullah ile Yahya vardı. Bu ikisi de Muhammed b. Ali'nin çocuklarıydılar. Ayrıca tutuklanan İbrahim'in iki çocuğu Muhammed ve Abdulvehhab da vardılar. Bunlar dışında kendileriyle birlikte Kufe'ye göç eden halktan da birçok kimseler bulunuyordu.

Bunlar Kufe'ye vardıklarında, Ebu Seleme el-Hilal kendilerini Velid b. Sa'd'ın evine indirdi. Velid b. Sa'd, Evd oğullarından olan Haşim oğullarının azatlı kölesiydi. Yaklaşık kırk gece bunları saklı tuttu, devlet adamlarından kimseye söylemedi. Daha sonra buradan bir başka yere taşındılar. Bu, beldeler ele geçirilip fetih gerçekleştikten sonra ve Seffah'a halife olarak biat edilinceye kadar bu şekilde sürdü.

Artık Abbasi daveti bulunduğu topraklarda kendi varlığını kabul ettirmişti. İmam İbrahim'in yakalanması, davet üzerinde herhangi olumsuz bir etkiye neden olmadı, görevi üstlenenler aynen devam ettirdiler.

İmam İbrahim, dürüst, asil, faziletli, saygılı bir insandı. Babasından, dedesinden, Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed İbn el-Hanefiye'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de kardeşleri Abdullah Ebul Abbas Seffah, Ebu Cafer Mansur, Ebu Müslim Abdurrahman b. Müslim elHorasani ve Malik b. Heysem rivayette bulunmuşlardır.

Onun güzel sözlerinden örnekler: "Gerçek manada mertlik, dininde sebat etmek, akraba ile bağlarını devam ettirmek, kendisinin kınanmasına sebep olabilecek şeylerden sakınmaktır."

Ebu Müslim Horasani'nin Egemenliği

Nasr b. Seyyar, İbnul Kirmani ile Şeyban es-Sağir'i yanına çekip Ebu Müslim'e karşı savaşmak ister. Sonuncusunu yalan ve desiseleriyle tuzağına düşürür. Bunun üzerine Ebu Müslim, Nas b. Seyyar'dan önce davranır ve el-Kirmaniyle irtibata geçer ve onu Horasan emiri olarak tayin eder. Kendisi ve adamları İbnul Kirmani'nin arkasında namaz kılarlar. Böylece Ebu Müslim, İbnul Kirmani'nin makam sevdası biri olduğunu bildiğinden ona Horasan emirliğini vererek, ondan gelebilecek tehlikenin önüne geçti.

Ebu Müslim'in asıl amacı, Kirmani'nin adamlarını yanına çekmekti ve Abbasi kıyamına destek içindi. Yoksa zaman, onunla kavga etmek zamanı değildi. Doğrusu

böyle bir adım Horasan ordusunun tek kitle haline gelmesinde çok büyük rolü olmuştu.

Nasr b. Seyyar, herhangi bir şekilde Irak'tan yardım gelmesinden umudunu kesince, yardım ve desteklerini almak için halife Mervan'a mektuplar yazmaya başladı. Ancak Mervan, bu sırada Şam, Irak ve Hicaz bölgelerindeki iç ayaklanmalarla ilgilendiğinden ona yardıma koşmadı. Nasr, elKirmani'yi yanına çekebilmek için birtakım yollar denemiş ise de, birinci hamlede başarılı olamamıştı, ikinci merhalede ise Şeyban esSağir'i yanına çekmek istedi. Bunda da istediğini pek elde edemedi. El-Kirmani ile Ebu Müslim'in aralarını bozmayı denedi. Bunun için de Nasr, Mudarlıların heyetlerinden yararlanma yoluna gitti. Nasr, Mudarlılardan oluşan bir heyet ile İbnul Kirmani'nin heyetlerinin Ebu Müslim'in delegeleriyle bir araya gelme yollarını denediler. Çünkü Ebu Müslim'in delegeleri, İbnul Kirmani'nin adamlarını hep övüyor ve onları Nasr'ın adamlarından daha değerli olduklarını söylüyorlardı. Ancak İbnul Kirmani'nin adamları, Ebu Müslim'in yanında yer almayı tercih ettiler. Kaldı ki zaten Süleyman elHuzai, Talha el-Huzai ve Mezid esSülemi, İbnul Kirmaniyle antlaşma cihetine gittiler ve Nasr'a karşı birlik olmaya karar verdiler. Böylece Abbasi ayaklanmasının Horasan bölgesinde gücü artmış oldu. Çünkü burada İbnul Kirmani'nin Arap kabilelerinden oluşan tabileri vardı.[2295]

Ebu Müslim'in Merv şehrini istila planı: Ebu Müslim ile İbnul Kirmani'nin planı, Merv kentini istila etmek oldu. Merv kentinin fethi konusunda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Ancak açık olan bir şey var ki, o da Ebu Müslim'in gerek Nasr b. Seyyar ve gerekse İbnul Kirmani yönünden birtakım endişeleri vardı. İbnul Kirmani'yi Horasan'a atamış ise de, bu endişesi hep vardı. Çünkü o, şu ya da bu şekilde Nasr'ı ve adamlarını hep yanına çekmek niyetini taşıyordu. Bu nedenle, yukarıda da işaret edildiği gibi o, Nasr'ın heyetini hep korumak istemiştir. Kaldı ki Nasr da politik olarak Abbasi taraftarlarının, kendi ağırlığının bulunduğu Merv şehrinde serbestçe dolaşmalarına, alışveriş yapmalarına fırsat tanıyordu.

Ancak beklenmedik bir durum ortaya çıkar. Rebia oğullarından Bekr b. Vail ile Merv pazarında olan bir Mudarlı arasında kavga çıkar. Bunun üzerine Nasr, Mudarlıya yardım eder. Nitekim İbnul Kirmani de Rebia'ya yardımcı olur. Bu nedenle İbnul Kirmani, Ebu Müslim'den yardım ister ve kendisine katılmasını talep eder. Ancak Ebu Müslim, oyalama taktiğini kullanarak ikisi arasında savaşın iyice kızışmasını bekledi. Sonra İbnul Kirmani'den yana tavrını ortaya koyarak olaya müdahil oldu.

Bunun üzerine Ebu Müslim ile İbnul Kirmani'nin birleşen kuvvetleri, birlikte Merv şehrini h:130/747m yılında istila ederler. Ordunun öncü kuvvetinin başında

2295 Es-Sevratul Abbasiyye, s:134–136

Useyd elHuzai, sağ kanadında ise Malik elHuzai vardı. Sol kanadı da Kasım et-Temimi'nin emrinde bulunuyordu ve bu zat şu ayeti okuyordu:

"Musa halkının farkına varmadığı bir sırada şehre girdi. Orada İki adamı kavga ederken buldu. Bunlardan biri kendi taraftarlarından, diğeri de düşman tarafından olan Mısırlı biriydi. Kendi taraftarlarından olan, düşmanına karşı Musa'dan yardım istedi. Musa da bir yumruk attı ve onu, Mısırlıyı öldürdü." (Kasas, 28/15) Böylece savaşmaktan uzak durmasını emretti.

Ebu Müslim, Nasr b. Seyyar'a bir heyet gönderdi ve teslim olması durumunda canına dokunmayacağına dair garanti de kendisine verdi. Ancak Nasr, gelen heyeti oyaladı ve kaçıp Nisabur'a gitti. Anlatılanlara göre Lahiz b. Kurayz, Nasr'ı uyarmış ve: **"İleri gelenler, seni öldürmek için görüşüyorlar, hemen şehri terk et!" (Kasas, 28/20)** mealindeki bu ayeti okuyarak kaçmasını sağlamıştır. Lahiz, yaptığının cezası olarak öldürülür.

Artık bu andan itibaren tedrici manada da olsa, Davetin gerçek yüzünün açıklanmasına gidildi. Bu gerçek yüz, Rıza'nın etrafında toparlanma olmayıp Abbas oğulları etrafında toplanmaktı. Böylece asıl niyetlerini açığa vurdular.

Taraftarlar, valilerin atanması noktasında toplandıklarında, Ebu Müslim, Haşimi Taraftarları aleyhinde olmak üzere Abbasi akidesini desteklediğini ifade etti. Böylece başkent konumunda olan Mervi Şahcan ile köy ve kasabaları, Sonra Mervi Ruz, Herat ve Abyurt gibi yerler Abbasi taraftarlarının egemenliğine girmiş oldu.[2296]

Belhlilerin Abbasi ayaklanmasına direnmeleri: Belhlilerin direnmeleri üç sebebe dayanmaktadır:

• Belh'te bulunan Araplarla savaş, çetin geçiyordu. Çünkü buradaki Araplar, farklı kabilelerden de olsalar tek vücut halinde hareket ediyorlardı. Bu nedenle Esed b. Abdullah el-Kasri, bu bölgede bir tek kitle halinde yerleştirmişti. Bundan ötürü Belh'te bulunan Araplar hem valilerine ve hem Emevilere karşı samimi ve dürüst idiler.

• Nasr b. Seyyar'a destek veren ve Suriyelilerden oluşan Belh'teki asker sayısı 2500 kadardı.

• Maveraunnehir bölgelerinde bulunan, Taharistan ve çevresinde ikamet edenler, gerek İran kökenli sakinler olsun, gerek yerliler olsunlar, hepsi de Emevi valisine karşı olumlu tavır içindeydiler. Hatta Taberi'nin belirttiği gibi, Belh'te bulunan Mudarlılar, Yemenliler, Rabialılar ve acemlerin hepsi siyah giyinmiş bu insanlarla savaşmak için ittifak etmişlerdi.[2297]

2296 Tarihuttaberi, 8/272–279; es-Sevratul Abbasiyye, s:137
2297 Tarihuttaberi, 8/272–279; es-Sevratul Abbasiyye, s:137

Belhlilerin Abbasi hareketine mukavemet göstermeleri bir vakıadır, bir gerçektir. Biz her şeyden önce şunu bilmeliyiz ki, bu hareket kabilecilik asabiyetinden yararlanıyordu. Kabileciliğin baskın olduğu yerde de başarılı oluyordu. Fakat Belh'te öyle olmadı. Belh'te yerleşmiş olan Araplar farklı kabilelerden oluşmuş olmalarına rağmen tek bilek halinde idiler. Çünkü bölgenin Emevi valisinden hepsi de memnun idiler.

Öte taraftan Abbasi hareketi, Araplara kaşı çıkan bir İranlılar ya da Farslılar hareketi değildi. Çünkü bölgede bulunan sakinler arasında Arap'ı vardı, İranlısı vardı ama hepsi de Belh'te Emevi valisi tarafında yer alıyor ve Abbasilere karşı direniyorlardı. Nitekim Mevali denilen kesim de Araplarla omuz omuza dayanışma içerisinde Belh'te siyah giyinmiş Abbasi taraftarlarına ve gücüne karşı direniyorlardı.

Bu arada aynı zamanda bazı tarihçilerin düştüğü bir hataya da değinmek gerekir. Güya burada müslüman Araplara karşı direnen ve onlardan haksızlığa uğrayan İran kökenli kimselerin bulunduğudur. Eğer böyle bir durum gerçek olsaydı, aynı rüzgâr Horasan ve Maveraunnehir bölgelerinde de eserdi ve bu siyahlara bürünmüşlere mukavemet gösterirlerdi. Oysa böyle bir durum bulunmamaktadır.[2298]

IRAK'A GÖNDERİLECEK ORDU KOMUTANLIĞINA KAHTABA'NIN ATANMASI

İmam İbrahim b. Muhammed hapse atılmazdan önce birtakım emirler vermişti. Bu emirlerinden biri de Kahtaba b. Şebib et-Tai'nin, Horasan bölgesinden Irak ve Şam beldeleri yönüne gönderilen ordunun başkomutan olarak atanması emridir. Bu olay, Horasan bölgesinde işler Abbasiler lehinde gerçekleşip ortalık istikrar kazanınca gerçekleşmişti. Zaten daveti idare edenler, bu atamanın ötesinde çok ciddi şeyler beklemektedirler.

Bu nedenle en başta durumlar ne olursa olsun Ebu Müslim hiçbir zaman Horasan'a saldırmayacaktır. Eğer Irak'a girmek için ordunun başına bir Başkomutan seçilecekse, bunun için uygun olanı, onun Arap asıllı olmasıdır. Unutulmamalıdır ki, Ebul Abbas Seffah, hilafet makamına gelince, özellikle başarı kazanmış olan askerlerin başına getirilecek olan komutanların Abbasilerden olmasını, kardeşlerin ve amcaların getirilmesini sağladı.[2299]

Nasr b. Seyyar'ın Merv'den kaçarak ayrılmasından sonra, kentten kente dolaşarak, Serahs'tan, Komus'a ve Havarurrey denilen yerlere kadar gidip geldi, kendisine bir merkez edinmeye çalıştı. Merv'de bulunan Ebu Müslim üzerine saldırmak için

2298 es-Sevratul Abbasiyye, s:138
2299 Tarihuttaberi; es-Sevratul Abbasiyye, s:144; el-Alemul İslami Fil Asril Abbasi, s:49

uygun fırsatlar aramaya başladı. Merv kentine dönüş imkânını bulamayınca, yeniden İbn Hubeyre'den yardım istedi ve fakat ondan istediği cevabı alamadı.

Bunun üzerine Nasr, halife Mervan b. Muhammed'e yazdı. Ki daha önceden İbn Hübeyre'ye yazıp yardım istediğini ve onun zamanında kendisine üç bin kişilik bir yardım kuvveti gönderdiğini, başlarına da Yemenli Gutayf 'ı geçirdiğini belirtti. Ancak söz konusu komutanın hareketinde yavaş davrandığı, yolu uzattığı, bu esnada Kahtaba b. Şebib etTai'nin hezimete uğradığını, aynı durumun İbn Hubeyre için de sözkonusu olduğunu yazdı. Bu savaş, Havarurrey denilen bölgede Nasr'ın son savaşı oldu. Çünkü Nasr, burada Hasan b. Kahtaba'nın ordusuyla savaşmış, eğer Hasan b. Kahtaba ordusunda bulunan bazı Arap askerler Nasr'a katılmasalardı, kendisi de öldürülecekti. Neticede Hasan'ın askerleri, savaşı kaybederler. Ancak İbn Hubeyre'nin yardımı kendilerine ulaşamayınca Nasr b. Seyyar, atına atlayarak, Rey ile Hemedan arasında bulunan bir bölgeye sığında ve buradaki dağlarda h:131/748m senesinde öldü.[2300]

Horasan'da Tasfiyeler: Mudarlıların lideri olan Nasr b. Seyyar'ın ölümünden sonra, Ebu Müslim, Yemenlilerin lideri olan Cuday üzerine yürüdü. Ki bunların ayaklanmanın başarılı olmasında çok büyük yararlılıkları olmuştu. Ki bunlar aynı zamanda Merv kentine girmiş ve bu kenti Ebu Müslim'e teslim etmişlerdi. Ebu Müslim, Ali b. Cuday ve adamlarını öldürür. Nitekim aynı zamanda bir delegede olan Lahiz b. Kurayz etTemimi de öldürülmüştü. Çünkü bu adam, Nasr'ın Merv'den kaçmasına göz yummuştu. Kaldı ki bu adam aynı zamanda, Abbasi hareketinin başına Ebu Müslim'in getirilmesine karşıydı. Bu durumu Mekke kongresinde dile getirmişti. Nitekim Ebu Müslim, Abdullah b. Muaviye etTalibi'yi de öldürtmüştü.

Ki bu zat, daha önce Isfahan'dan Horasan'a doğru harekete geçen Emevi ordusundan kaçarak gelip Ebu Müslim'e sığınmıştı. Ebu Müslim'in bunu öldürmesi, ya daha önceden bir ayaklanmayı idare etmesi sebebiyle olmuştu ya da Ebu Müslim'in hasmı durumunda olan Ebu Cafer Mansur'un adamlarından olması yüzünden öldürülmüştü.

Bundan sonra Ebu Müslim, bir harici olan Şeyban elHaruri'ye karşı savaştı. Çünkü bu adam, Abbasi imamlarına biat etmek istemiyordu. Onu ve ordusunu da dağıtmayı, bertaraf etmeyi başardı.[2301]

Hareket amacıyla sürekli olarak üç merkez arasında denetim: İmam İbrahim, Harran'da hapse atılınca üç merkez arasında, Humayme, Kufe ve Horasan merkezleri arasında sürekli irtibat sağlandı.

2300 El-Kamil Fittarih, 3/479; el-Ceyş Fil Asril Abbasi el-Evvel, s:50
2301 Tarihuttaberi, 8/279–280; el-Ceyş Fil Asril Abbasi, s:51; Dahiyetul Arab Ebu Cafer el-Mansur, s:94; İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/235

Humayme'de Ebu Cafer ve kardeşi Abdullah b. Harisiye ile Ali b. Abdullah b. Abbas evladından birtakım kimseler bulunuyordu. Bunlar içerisinde en hareketlileri Ebu Cafer'di. Eğer Harran'daki hapishane ile ilgili bir durum sözkonusu olmuşsa, durumu bu ele alıyordu ve ilgileniyordu.

Kufe'de ise, bu hareketin yardımcısı ve bir bakanı konumunda olan delege olarak Ebu Seleme el-Hilal vardı. Nitekim bu zat, İmam İbrahim'in öldürüldüğünü öğrendiğinde, görevi kendilerine vermek için Alevi yani Hz. Ali ailesinden olan bir lider araştırmaya başladı, fakat bunda başarısız oldu. Abbasi Devletinden söz edeceğimiz zaman bu konuyu tekrara ele alacağız.

Humayme'de, ölen İbrahim'in yerine kimin getirileceğine dair gizli toplantılar yapılıyordu. Fakat bu toplantıların ve istişarelerin sonunda nereye varacağı bilinemiyordu. Gerçi İmam İbrahim, ölmesi durumunda yerine kardeşi Abdullah b. Harisiye'nin getirilmesini vasiyet etmişti. Ancak Ebu Müslim, vasiyetin doğruluğu konusunda kuşku içindeydi. Gerçi Humayme'de bulunan Abbasiler, fiilen Abdullah üzerinde ittifak etmişlerdi. Ki, çoğu da Ebu Müslim tarafından kabul görenlerdi. Ya da dayı tarafından Yemenli Araplardan olmuş olmalarıydı. Zaten bunların büyük bir kesimi, Kahtaba b. Şebib et-Tai komutasında fiilen hareketin içinde yer almışlardı. Bir de davetin çok özel olan delegelerinden de Süleyman b. Kesir ve Malik b. Heysem ve benzerleri gibi birtakım kimseler de bulunuyordu.[2302]

Kahtaba et-Tai komutasındaki Ordu Iraktadır: Hicri 132/649m yılında, Kahtaba etTai komutasındaki ordu Horasan ve çevresini baştan sona dolaştıktan ve çok çetin savaşlar yaptıktan sonra emrindeki hareket ordusuyla Irak'ı hedefleyerek batıya yönelir. Halife Mervan'da bu arada, hapiste bulunan İmam İbrahim için öldürülme emrini verdikten sonra onu karşılamak üzere Irak'a hareket etti. Buradan Musul'a yöneldi ve büyük Zap nehri üzerinde konuşlandı.

Ancak 30 bin askeri güçle Kahtaba'yı bekleyen valisi Yezid b. Hubeyre, Kufe'de onunla savaşmak için yola çıkar ve taraflar Felluce'de Fırat nehri üzerinde karşılaşırlar. Savaş sırasında komutan Kahtabe öldürülür. Hemen oğlu Hasan b. Kahtabe, tam da İbn Hubeyre'nin buradan uzaklaşıp Vasıt şehrine gitmek üzere harekete geçeceği esnada görevi devralır ve işin başına geçer. Hasan b. Kahtabe, emrindeki ordu ile Kufe'ye girer. Ki, bu sırada Kufe'de söz sahibi olan Muhammed b. Halid el-Kasriydi. Hasan b. Kahtabe, halkı Hz. Peygamberin (s.a.v) soyundan gelen Rıza'ya biat etmeye davet eder.[2303]

Ebu Seleme el-Hilal işlere el koyuyor: Muhammed b. Halid elKasri, saklanmış

2302 el-Ceyş Fil Asril Abbasi, s:51

2303 Dahiyetul Arab Ebu Cafer el-Mansur, s:97; Sealibi, Sukutuddevletil Emeviyye ve Kıyamuddevletil Abbasiyye, s:193

olan yerinden Ebu Seleme elHilal'ı çıkarır ve onu Emirlik meclisine oturtur, ordusunu da onun emrine verir. Ebu Seleme, orduyu Kufe merkezinde Ayun denilen hamamda yerleştirir. Bu arada Hasan b. Kahtabe de, beraberinde 16 komutanla birlikte Vasıt şehrine doğru yönelir. Amacı İbn Hubeyre'yi kuşatmak, Halife Mervan ile buluşmasını engellemektir.

Bu arada Hasan b. Kahtabe, ordusundan kimi büyüklü ve küçüklü kuvvetleri Irak ve çevresindeki kentleri ele geçirmek için görevlendirir. Bu amaçla Hamid b. Kahtabe'yi, yanında iki yardımcı komutanla ve her komutanın da emrinde kendi askerleri olduğu halde Medayin bölgesine gönderir.

Müseyyeb b. Züheyr ed-Dabbi'yi, yanına Halid b. Bermek'i vererek Deyrkani'ye gönderir. Bessam b. İbrahim'i Ahvaz üzerine gönderir. Şerahil'i de Aynuttemr üzerine yollar. Süfyan b. Muaviye el-Mühelleb'i de Basra üzerine gönderir.

Ebu Seleme, Muhammed b. Halid'i de Kufe'de, merkezde görevlendirir. Daha sonra Ebu Seleme, birimlerine göre adamlarını yerleştirir. Ömer b. Zeyyat'ı kendi korumalığına ve benzeri hizmetleri idarenin başına getirir. Muğire b. Reyyan'ı, Haraç toplama hizmetlerinin başına getirir. Daha sonra Ebu Seleme bu zatı, Resmi yazışmalar idaresi başkanlığına getirir. Haraç ile ilgili bölümün başında Yusuf b. Sabit kalır.

Ebu Seleme, Abdusselam b. Abdurrahman el-Gamidi'yi de Savafi, anlaşmazlık davaları ve Hazine idaresi başkanlığına getirilir. Ebu Selma da Beytülmalin başına getirilir. Orduyu Abbas oğullarının emrine verir. Haraç toplamakla görevli amillerini de Kur'a gönderir.[2304]

Bundan sonra Ebu Seleme, İmam İbrahim'im kardeşlerini, çocuklarını ve amcalarını Kufe dışında karşılar. İbrahim'in hapse atılmasından sonra, onları sevindirecek bir şekilde karşılamakla birlikte, gelişlerini Abbasi Şiasından ve ordu komutanlarından saklar. Onlardan da, Vasıt şehrindeki durum sonuçlanıncaya dek, bunu gizli tutmalarını, kimseye söylememelerini tembih eder. Çünkü İbn Hubeyre'nin askerleri burada kuşatılmışlardı. Kaldı ki Basra'!da da haleh Selem b. Kuteybe b. Müslim elBahili komutasında bir Emevi ordusu bulunuyordu.[2305]

Ancak işin gerçeği şu idi. Ebu Seleme'nin Kufe'de Abbas oğullarını saklaması, kendisinin müminlerin Emiri olan Hz. Ali'nin torunlarıyla iletişim sağlamak suretiyle bunun gereğini yapmaktı. Ancak tüm umutları suya düşüren şey, Caferi Sadık'ın Ebu Seleme'nin bu çabasını "sizin sahibiniz fena bir topraktadır" diye geri çevirmesi olmuştur. Ancak Abdullah b. Hasan, bu görevin, oğlu Muhammed b. Ab-

2304 Dahiyetul Arab Ebu Cafer el-Mansur, s:98; Sealibi, Sukutuddevletil Emeviyye ve Kıyamuddevletil Abbasiyye, s:194; Tarihu Biladişşam, s:259

2305 Abdülaziz ed-Duri, el-Asrul Abbasi el-Evvel, s:43

dullah'a yani "en-Nefsuzzekiyye'ye" verilmesini düşünüyordu. Ancak İmam Cafer Sadık, konu hakkında kendisine danışılınca, o, kardeşini bundan menetti.[2306]

ABBASİ DEVLETİNİN KURULMASI

Abbasiler, bu şekilde halk ile temasları kesilmiş bir vaziyette tan 40 gün Kufe'de o şekilde kaldılar. Ancak Ayun Hamamında bekleyen ordu komutanlarından bir kısmının bu durumu öğrendiler. Bunların başında da komutan Ebul Cehm b. Atıyye olmak üzere Musa b. Kaab etTeymi, İbrahim b. Muhammed elHimyeri, Ebu Galip Abdulhamid b. Rib'i, Seleme b. Muhammed, Abdullah etTai, İshak b. İbrahim, Şerahil, Abdullah b. Bessam ve daha başkaları vardı.

Hepsi birlikte Abbasilerin gizli tutuldukları yere gittiler ve Ebul Abbas Abdullah b. ElHarisiye'ye biat ettiler. Hicri 12. Rebiulevvel 132/749 m yılında halifeliği ona teslim ettiler. Daha sonra kendisini, halifeliğini ilan etmek için mescidin minberine çıkardılar. Bundan böyle Ebul Abbas artık müminlerin emiri diye anılır oldu. Bu arada Ebu seleme elHilal de Muhammed Ehli Beytinin veziri unvanını aldı.

Bir başka rivayete göre Ebu Seleme elHilal, Abbasi halifesini ortaya çıkarmak istediğinde Serdababodruma iner ve: "Ey Abdullah! Elini uzat" diye seslenir. Bunun üzerine kardeşler ona doğru koşmaya başladılar. Ebu Seleme kendilerine: "Hanginizde alamet var?" diye sorar. Mansur diyor ki: "Ben, geciktiğimi anlamıştım. Çünkü alamet bende yoktu. Kardeşlim alameti okudu. O alamet şu ayet idi:

"Biz, o ülkedeki ezilenler büyük lütuflarla yardımda bulunmayı, onları önderler seviyesine çıkarmayı ve onları, ötekilerin yerine mirasçı kılmayı istedik." (Kasas, 28/5)

Bunun üzerine Ebu Seleme, ona biat etti. Hepsi birlikte çıkıp Kufe camisine gittiler. Kendisine burada biat olundu ve halife çıkıp halka seslendi ve ilk söylediği sözler şunlardı:

"İslam'ı kendi zatına seçip tercih eden, onu saygın kınla, yücelten, bizim için tercih eden Allah'a hamd olsun. O, takva kelimesine bizim bağlı kalmamızı gerekli kıldı. Bizi, müslümanlar olarak var etti. Bizi Resulüllah'ın yakın akrabası kıldı. İslam sayesinde bizi en üstün mertebeye getirdi. Bu sebeple müslümanlara okunan ve hükümleriyle amel olunan bir Kitap indirdi de orada şöyle buyurdu:

"Ey ehli Beyt Peygamberin ev halkı! Allah sizden, ancak her türlü günah kirini uzaklaştırmak ve sizin tertemiz olmanızı sağlamak ister." (Ahzab, 33/33)
ve Allah şöyle buyuruyor:

2306 Dahiyetul Arab Ebu Cafer el-Mansur, s:97-99

"De ki: Buna karşılık yakınlarıma sevgi göstermekten başka bir mükâfat istemiyorum." (Şura, 42/23) ve yine Rabbimiz buyuruyor ki:

"Allah'ın, başka ülkelerden peygamberine verdiği ganimetler Allah, peygamber, onun yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlara verilir ki, ta ki zenginlik ve servet sadece aranızdaki zenginlerin birinden diğerine geçip dolaşan bir devlet olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa, ondan sakının. Allah'tan korkun. Allah, cezası çok çetin olandır." (Haşr, 59/7)

Yüce Allah, onlara bizim üstünlüğümüzü bildirmiştir. Onlara, bizi sevmelerini gerekli kılmıştır. Çünkü bu, bizim hakkımızdır. Ganimetten ve feyden, bir ikram ve üstünlük gereği olmak üzere bize pay ayırmıştır. Allah, büyük ikram ve ihsan sahibidir.

Sapık olan Sebeiye mensupları başkanlığa, idareye gelmeye ve hilafete bizden başkalarını layık gördüler. Allah bizim sayemizde, insanları hidayete erdirdi. Oysa daha önce dalalette idiler. Bizim sayemizde hakkı hâkim kıldı, batılı yok etti. Bozuk olanları bizim sayemizde düzeltti. Dağınık olanları bir araya topladı. İnsanlar birbirine düşmanlar iken bu sayede kardeşler oluverdiler. Bütün bunlar Allah'ın Hz. Muhammed'e, lütfu, ikramı ve ihsanıdır.

Allah onu katına alınca, ondan sonra ashabı bu davayı aralarında meşveret ve şura ile götürdüler. Adil davrandılar, emaneti yerine koydular, hakkı ehline teslim ettiler.

Daha sonra Harb ve Mervan oğulları geldiler, zulüm ve baskı kurdular, halka karşı haksızlık ettiler. Allah, onlar kendilerini öfkelendirinceye kadar onlara süre tanıdı. Onu öfkelendirdiklerinde ise, Allah, bizim elimizle onlardan intikam aldı. Bizim hakkımız olanı bize geri verdi. Ümmetimizi bir araya getirdi, bize zafer verdi. Yeryüzünde zayıf ve güçsüz olanlara imkân sundu. Bu yolu nasıl ki bizimle açmışsa, bizimle de hitama erdirdi.

Temennim o ki, hayrın geldiği yerden size haksızlık gelmesin, sizin salah olan yerden size fesat çıkmasın. Siz, bizim sayemizde en mutlu insanlar olacaksınız. Ben, bundan böyle size yapılan bahşiş yardımlarınızı yüzer dirhem ilave ile artırdım. Artık bundan böyle mutlu olmanızı diliyorum. Çünkü benim adım Seffah'tır" dedi. Ancak kendisini bir rahatsızlığı vardı, ağrı ve sızıları artınca ayakta durmaya dayanamadı. Minberin üzerine oturakaldı.[2307]

Bunun üzerine amcası Davud ayağa kalktı ve söze şöyle başladı: "Düşmanlarımızı yok eden Allah'a hamd olsun. Şükürler olsun, şükürler olsun ve yine şükürler olsun! Ey insanlar, Peygamberimizden bize kalan mirasımızı bize geri verdi. Ey insanlar!

2307 Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 6/78; el-Ceyş Fil Asril Abbasi, s:55; İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/251

Güneş normal yerinden doğmaya başlıyor, ay da öyle. Hak yerini buldu, peygamberinizin ehli beytine geldi. Onlar şefkat, merhamet ve adalet ehildirler.

Ey insanlar! Allah adına yemin olsun ki biz altın ve gümüş biriktirmeye gelmedik, sular akıtmaya, saraylar yapmaya hiç gelmedik. Biz, hakkımızı çıkarmaya ve almaya geldik. Amcaoğullarımıza, Harb ve Mervan oğullarına, Ümeyye oğullarına yuf olsun!

Siz bize Allah'ın, Resulünün ve Abbasilerin emanetisiniz. Aranızda Allah'ın indirdikleriyle hüküm vereceğiz. Allah'ın Kitabı ve Resulünün Sünnetiyle amel edeceğiz. Aranızda hiçbir ayırıma gitmeden, sıradan insanlarınız da, has olanlarınızda bize göre eşittirler, Resulüllah'ın (s.a.v) uygulamasına göre hareket edeceğiz.

Ümeyye ve Mervan oğullarına lanet olsun, lanet olsun. Onları ahireti bırakıp dünyayı tercih ettiler, fani olanı bakiye değiştirdiler. Hep zulüm ve haksızlık ettiler, haram ve cürüm işlediler. Onlar geceleyin uykularında iken Allah azabını üzerlerine gönderdi. Zalim olan bir toplum kahrolsun. Allah, Mervan'a karşı bize zafer ihsan etti."

Amca Davud konuşmasını bu şekilde sürdürdü. Sonra müminlerin yeni emirine dua etti. Halk da onun duasına katıldılar. Daha sonra Davud dedi ki:

"Ey Kufeliler! Sizin bu minberinize, Resulüllah'tan (s.a.v) sonra, müminlerin Emiri Ali b. Ebu Talib ile yine müminlerin Emiri şu andaki emiriniz Abdullah b. Muhammed'den başkası halife olarak çıkmamıştır (bu arada eliyle Seffah'ı işaret ediyordu). Şunu çok iyi bilin ki, bu görev. Hz. İsa ininceye dek bizde kalacaktır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun."

Nihayet Ebul Abbas ve Davud, minberden indiler, saraya geçtiler. Halk da onları izledi. Ta ikindi vaktine kadar biat ettiler. İkindiden sonra da biat ta gece vaktine kadar sürdü.

Halife Ebul Abbas, yanında Emir Ebu Seleme olduğu halde birlikte cumartesi günü "Hamamı Ayun" denilen yerdeki ordusunun yanına vardılar. Halife Ebul Abbas, korumalığı görevine Abdullah İbn Bessam'ı getirdi. Kufe valiliğine ve diğer önemli birimlerin başına amcası Davud b. Ali'yi getirdi.

Bundan sonra yeni halife Ebul Abbas, 30 bin kişiden oluşan bir ordu hazırladı, bizzat ordunun başına geçerek Emevi halifesi Mervan b. Muhammed'i karşılamaya, onunla çarpışmaya çıktı. Ordu Musul'a hareket etti. Ebul Abbas, bu ordunun idaresini amcası Abdullah b. Ali ile Yezid b. İsa b. Musa'ya verdi. Nihayet her iki ordu büyük Zap nehri üzerinde karşı karşıya geldiler, aralarında çok çetin bir savaş oldu.[2308]

2308 İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/253; el-Ceyş Fil Asril Abbasi, s:55–56; Sealibi, Sukutuddevletil Emeviyye ve Kıyamuddevletil Abbasiyye, s:55

ABBASİLER, EMEVİLERE KARŞI ZAP NEHRİNDE ZAFER KAZANIYOR (h:132/749m)

Yüce Allah buyuruyor ki: **"Ey Resulüm! De ki: "Ey dünya ve ahiret mülkünün ve hâkimiyetinin sahibi Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve dilediklerinden de çekip alırsın. Dilediklerini yüceltirsin, dilediklerini de zelil kılıp alçaltırsın. Çünkü her iyilik Senin elindedir, başkasının değil. Şüphesiz sen her şeye kadirsin." (Ali İmran, 3/26)**

Artık Ümeyye oğullarının yok olma zamanı gelmişti. Allah bunun için birtakım sebepler gönderdi. Bunların en başında büyük Emevi ordusunun zapsuyu üzerinde büyük bir yenilgiye uğramalarıdır. Abbasi ordusu, halife Mervan b. Muhammed komutasında olan Emevi ordusu üzerine harekete geçti. Dicle ile Zap arasındaki hendek üzerinde buluştular.

Mervan'ın ordusu Şam; Fırat'a yakın olan Cezire halklarından oluşmaktaydı. Ordu birçok birliklerden oluşuyordu. Sahsahiye, Raşidiye, Muhammera ve Dukaniye kabilelerinden oluşmaktaydı. Nitekim orduda Bedevilerle bazı Cezireli kabileler de bulunuyordu.

Abbasi ve Emevi askeri güçleri, yaklaşık 20 ila 24 bin arasında idi. Ancak moral yönünden üstün olan taraf Abbasi ordusuydu. Mervan ordusunu teşkil eden askerlerde daha çok kabilecilik unsuru egemendi. Bunlar arasında da hâkim güç olan kabile, Kays kabilesiydi.

Savaş h:132/749m senesi Cemadilahire ayının 11. günü gecesinde başlamıştı. Mervan, askerlerine, savaşı ilk başlatanlar olmamaları konusunda uyarıda bulunur. Ancak Velid b. Muaviye b. Mervan, buna karşı çıktı. Bu, aynı zamanda Mervan'ın da damadıydı. Velid, kayın pederini dinlemeyip Abbasilere karşı hamle yaptı. Mervan, bu duruma çok öfkelenmişti ve damadına ağır konuştu.

Sağ koldaki askerler savaşa başladı. Bu arada, Abbasi ordusunda haydin meydanlara diye nida olundu. Askerler meydana indiler, oklar atılıyor, binitler üzerinde diz çökelerek onlarla savaşılıyordu. Bu arada Şam askerleri, adet itilircesine geri durmaya ve çekilmeye başladılar.

Abdullah b. Ali yaya yürüyerek: "Rabbim! Daha ne zamana kadar senin için savaşacağız?" diyordu. Şöyle seslendi:

"Ey Horasan halkı! Ey İbrahim'in öcünün peşinde olanlar! Ey Muhammed! Ey Mansur!" diye sesleniyordu. Taraflar arasında savaş çok şiddetlendi. Mervan, Kudaa kabilesine haber gönderip onları konaklamalarını emretti. Onlar da: "Süleym oğullarına söyleyin, onlar insin" diye cevap verdiler. Seksekilere, hamle yapmalarını emretti, onlar da Mervan'a: "Amir oğullarına söyle, onlar hamleye geçsinler" dediler.

Bu arada Sekvanlılara haber gönderdi, onlardan hamle yapmalarını istedi. Onlar da: "Gatafanlılara söyleyin, onlara hamleye geçsinler" diye cevapladılar.

Bunun üzerine Mervan, emniyet müdüründen, inmesini istedi. O da kendisine: "Vallahi, ben canıma susamış değilim" cevabını verdi. Mervan: "Vallahi seni cezalandıracağım" diye korumasını tehdit etmişse de, koruması ona: "Vallahi ben de, senin böyle bir şeye gücünün yeteceğin çok isterdim" diyerek, artık Mervan'ın bittiğini ima ediyordu.

Böylece Şam ordusu bozul, kaçmaya başladılar. Abbasiler de onları takip ediyor, kimisini öldürüp kimisini de esir alıyorlardı. Hatta Şam ordusundan birçok askerler, silah ile öldürülmekten daha çok, nehre düşüp boğulanlar olmuştu. Bu durum karşısında Abdullah b. Ali, bir köprü kurulmasını ve nehirde boğulan insanların çıkarılmasını emretti ve bu arada da şu ayeti okuyordu:

"Bir zamanlar sizin için biz "kızıl" denizi yarmış ve böylece sizi Firavun belasından kurtarmıştık. Firavun'u da taraftarlarıyla birlikte denizde boğmuştuk. Oysa sizler de onlara bakıp duruyordunuz." (Bakara, 2/50)

Abdullah b. Ali, savaşı kazandıktan sonra, savaş alanında yedi gün kaldı. Mervan savaş meydanından kaçmıştı.

Abdullah b. Ali, Mervan'ın ordusundan geride kalan ne varsa, mal, eşya onları almayı tercih etti. Orduda Abdullah b. Mervan'a ait bir cariye dışında başka bir kadın yoktu.

Abdullah b. Ali, müminlerin Emiri, Ebul Abbas Seffah'a zafer haberini verdi ve ele geçirilen ganimetleri ve malları bildirdi. Bu haberi alan Seffah, Allah'a şükür için iki rekat namaz kılar. Bu savaşa katılan herkese 500'er olmak üzere bahşiş verdi, maaşlarını artırdı ve şu ayeti okuyordu:

"Talut cihad etmek üzere askerleriyle hareket edip ayrılınca ordusuna dönerek şöyle seslendi: "Bakın! Allah sizi bir nehirle imtihan edecek. Kim o nehirden su içerse benden değildir, kim de ondan tatmazsa o bendendir. Ancak avucuyla ondan bir miktar avuçlayıp içen bundan ötürü affedilecektir." Ne var ki içlerinden pek azı dışında hepsi de o ırmaktan kana kana su içtiler. Talut ve beraberindeki askerler ırmaktan karşıya geçtiklerinde, nehrin diğer yakasında kalan diğerleri: "Bizim bugün Calut ve ordusuna karşı çıkıp savaşma gücümüz kalmadı" dediler. Fakat Allah'ın huzuruna varıp O'na kavuşacaklarına kesin olarak iman edenler ise şöyle karşılık verdiler: "Nice küçük ve disiplinli birlikler vardır ki, Allah'ın izniyle nice büyük ve maddi güçleri üstün, fakat disiplinsiz orduları yenip tarumar etmiştir. Çünkü Allah, güçlüklere karşı sabredip direnenlerle beraberdir, onları mutlaka zafere erdirecektir." (Bakara, 2/249)

Taraflar arasındaki bu savaş, kesin olarak Emevilerin sona erdiğinin bir göstergesi oldu. Çünkü böylece yeni bir devlet doğmuş, bu sa Abbasiler devletidir. Eski bir devletin de sonu olmuştur ki, bu da Emevi devletidir.

Aslında Mervan büyük bir stratejik hata yaptı. Yerinden kalkıp büyük Zap nehri sahiline geldi. Sağlam olan yerini ve kalesini terk etmiş oldu. Savaşı kaybetmesi de aslında bu nedenle olmuştur.

Mervan, savaşı kaybedince yeniden Şam'a dönmeye çalışmış, ancak Abdullah b. Abbas peşini bırakmayıp onu izlemiştir. Mervan, Kınnesrin ve Humus'ta bulunan Şamlı kabilelerden yardım istemiş, fakat artık Şam halkından onu dikkat alan olmamıştır ve çağrısına icabet etmemişlerdir. Aksine Mervan'ın elinde bulunan mal varlığına el koymak için üzerine saldırmışlardır. Bu nedenle Mervan, uzun bir süre Dımaşk'ta kalamamış, buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Kaldı ki halk da Emevileri destekleyenler ve karşı olanlar olarak ikiye bölünmüşlerdir.

Hatta bazı Yemenli kabileler, artık bundan böyle Haşimiler yanında yer almak için yemin bile etmişlerdir. Bu nedenle Mervan, Dımaşk'ı terk eder ve Mısır'a gitmek üzere hak et eder. İleriki sayfalarda Mervan'ın nerde ve nasıl öldürüldüğünü ele alacağız.

İkinci Mervan, Kayslılara dayanarak kabilecilik saikıyla bunun meyvelerini toplamıştır. Artık Mervan ailesi üzerinde kuşkular giderek arttığı için, hepsi Mervan'ın etrafından uzaklaşmışlardı. Mervan, kaçıp Mısır'a giderken şu meşhur sözü söylemiş: "Kayslılar, başın gövdeden ayrılması misali benden ayrılıp uzaklaştılar. Bu, bizim, işi gerçekten yerine koymadığımızın bir delilidir."

Dımaşk halkına gelince, işin başında Abdullah b. Ali'ye teslim olmamışlardır. Halk, şehrin surlarının gerisinde kalarak kendilerini savunmaya ve korumaya çalışmışlardır. Ancak Abdullah b. Ali, Medine'de bulunan Yemenlileri buraya getirtir, onları Dımaşk'ta bulunan Yemenliler arasında salar, kendilerine bol imkânlar vaat eder ve der ki: "Siz ve kardeşleriniz Rebia oğullarındansınız. Siz daha önceden Horasan'da bizim taraftarlarımız ve destekleyenlerimizdiniz." Bunun üzerine burada bulunan Yemenliler de çözüldüler, Mudarlılarla bizim aramızdan çekildiler. Yemenliler de Abbasilere katıldılar, nihayet bu şekilde Dımaşk'a girmiş oldular.[2309]

Vasıt şehrinin kuşatılması ve İbn Hubeyre'nin öldürülmesi: Ebul Abbas, kardeşi Cafer'i, Yezid b. Ömer b. Hubeyre el-Fezari'nin içinde saklandığı Vasıt şehrini kuşatmakla görevli kıldığı ordunun başına getirdi. Bu adam Kufe üzerine saldırmayı kabul etmediği gibi, ikinci Mervan'a katılmayı da reddetmiş bir kişiydi.

2309 İbn Kesir, el-Bidaye vennihaye, 13/256, 275; Tarihul Mavsıl, s:124; Kadetul Fethil İslami Fi Erminiyye, s:468; es-Sevratul Abbasiyye, s:154

Hasan b. Kahtabe, Horasan ordusunun komutanıydı. Ancak halife, buraya ordunun başına Abbasilerden birisini komuta etmesinin daha yerinde olabileceği düşüncesindeydi.

Hasan et-Tai'ye şu mealde bir mektup yazar: "Ordu senin ordundur, komutanlar da senin komutanlarındır. Yani karar senindir. Ancak ben istiyorum ki, kardeşim Cafer, bu iş için hazırdır. Onu dinle ve ona itaat et, onu da kendine iyi bir destekçi olarak kabul et.

Abbasi halifesi, benzer bir mektubu da Ebu Nasr Malik b. Heysem'e yazar. Hasan, Ebu Cafer komutasında gidecek olan bu ordunun, çok dikkatle denetilmesi gereken bir iş olduğunu biliyor ve bunun üzerinde düşünüyordu. Çünkü karşılaşacakları İbn Hubeyre, komutasındaki ordu, öyle sıradan bir ordu değildi. İbn Hubeyre'nin emrindeki ordu Irak'ta bulunan Suriyelilerden oluşuyordu. Bu orduda aynı zamanda Emevi taraftarı olan Yemenlisi olduğu gibi Yemen kökenli olup Irak'ta bulunan Yemenli ve Kayslılar da vardı ve onlar da bu ordunun içinde yer alıyorlardı.

Ancak bu ordunun zayıf bir tarafı vardı, kabilecilikleri ağır basanlar bu orduda çoğunlukta idiler. Bu nedenle İbn Hubeyre komutasında bulunan askerler, genelde deneyimsiz, kendi aralarında uyumluluk göstermeyen bir durumda idiler.

Ebu Cafer, işin bu yönünden yararlanmak istediğinden, Vasıt'ta bulunan Yemenlilere şöyle bir yazı gönderir, böylece onları İbn Hubeyre'nin saflarından ayırmak ister: "Sultan güç sizin sultanızıdır, sizin gücünüzdür. Devlet de zaten sizin devletinizdir."

Bunun üzerine Ziyad el-Harisi, Yemenlilerle birlikte İbn Hubeyre'den ayrılır. Bu arada kendilerine deneyimli ve güngörmüş bazı kimseler de katıldılar. Bu yaşlı kesim, anlaşıldığı kadarıyla artık Emevilerden umurlarını kesmiş olan kimselerdi ve yeni kurulan Ehli Bey devletinden çok beklentileri vardı.

Kuşatma yaklaşık 11 ay kadar sürdü. İbn Hubeyre, Mervan'ın sonunun ne olduğunu haber alıncaya dek, teslim olmayı düşünmedi. Artık, dayanma gücü ve gerekçesi kalmadı, bunun üzerine Abbasi ordusu komutanlarıyla aralarında barış görüşmeleri başladı. Ebu Cafer, İbn Hubeyre'ye, kendisine dokunulmayacağına ve güvende olacağına dair söz verdi. Ancak İbn Hubeyre, 40 gün kadar konu ile alakalı olarak ilim adamlarıyla, aklı erenlerle görüşmeler yaptı, işin olur ve olmaz yanlarını tartıştı. Sonra teklifi kabullendi.

İbn Hubeyre, Ebu Cafer'den, kendisi için halifeden bir eman yazısının alınmasını istedi. İbn Asam elKufi, istenen eman belgesini iradetti. Ancak Abbasi egemenliği, büyük bir komutan ve valinin böyle bi şeyi isteyebilecek durumda olmadığını ifade ediyordu. Ebu Cafer ile muamelesinde sanki onunla eşit ve denk imiş gibi muamele

etmeye kalkışıyor. Oysaki adamın gidiş ve geliş tüm hali piyade ve süvari olarak 800 askerle denetleniyor, kuşatılmış bulunuyordu.[2310]

Esasen Ebu Cafer, bu zatı, yeni devlete kazandırmak istiyordu ve: "Bunu, öldürmeyi bana emreden adama şaşıyorum, neden?" diyordu. Nitekim Ebu Cafer, kendisiyle istişarede bulunuyor ve o da Ebu Cafer'e diyordu ki: "Sizin devletiniz henüz yenidir. Halka, bu yeni devletin tatlı yüzünü tattırın, onlara acı tarafını tattırmaktan uzak durun. Bu sayede halkın gönlünde taht kurabilesiniz. Böylece her yerde sizden söz edilir."

Oysaki halife, birtakım siyasi nedenlerle onun öldürülmesini ermediyordu. Geçi öldürülmesi ile ilgili olarak gelen rivayetler farklıdır. Kimisine göre de, böyle bir durum Ebu Müslim'in teşviki sebebiyle olmuştur. Ebu Müslim güya halifeye şöyle yazmış: "Bu adam, nerden bir taş atabilecek bir yer ve ışık bulsa, ailene zarar vermesi için orada o taşı atar. Allah'a yemin olsun ki, İbn Hubeyre'nin bulunduğu bir yerde, Allah ona uygun bir yol göstermesin."

Ebu Cafer, İbn Hübeyre konusunda tereddüt geçiriyordu ve: "Ben, bu adamı öldüremem. Çünkü ben, onu öldürmeyeceğime dair eman vermişim" der. Ebul Abbas ise ona şu cevabı yazar: "Allah adına yemin olsun ki, sen onu öldürmelisin. Aksi takdirde ben, onu seninin yanında alıp uzaklaştıracak birini gönderir, ona bu işi yaptırtırım" der.[2311]

Açıkça anlaşılan o ki halife, İbn Hubeyre'yi, yeni devlet için tehlikeli buluyor ve bu nedenle de onu gözden çıkarmış oluyordu. Bu düşünce de, Ebu Müslim'de halifenin yanında yer alıyordu.

İbn Hubeyre'nin ölümü ile alakalı olarak Zehebi diyor ki: "Mansur, onu bir müddet kuşatma altında tuttu ve ona güvence verdi. Sonra sözünü bozdu, adamın evine girip onu orada hapsetmek suretiyle öldürdü. Bu arada İbn Hubeyre'nin oğlu Davud'u, kölelerini, korumalarını da öldürdü. Allah'a şükür için secdeye kapandı. Üzerine atılıp onu parçaladı."

İbn Hubeyre, gerçekten cesur ve kahraman bir kimseydi, cömertti, iyi bir idareciydi, güzel bir hatipti. Yıllık geliri 600 bin idi ve o, bunu ilim adamları ile önde gelenler arasında bölüştürürdü. Böylece Vasıt şehri de düşmüş oldu. Abbasiler, Irak'ta bir bölgeyi böylece egemenlikleri altına almış oldular.[2312]

Basra'nın Teslim olması: Müslim b. Kuteybe, Basra'ya sığınmıştı ve burasını Emevi valisi sıfatıyla savunuyordu. İbn Hubeyre öldürülene dek, bauda bekledi. İbn

2310 es-Sevratul Abbasiyye, s:155–158; el-Ahbaruttıval, s:340; el-Kamil Fittarih, 3/509

2311 es-Sevratul Abbasiyye, s:158; el-Kamil Fittarih, 3/509–510

2312 es-Sevratul Abbasiyye, s:158; el-Kamil Fittarih, 3/509–509–510; Zehebi, Siyeru Alaminnubela, 6/207–208

Hubeyre'nin ölümü üzerine burasını terk edip Hicaz'a doğru yola çıktı. Bunun yerine Haşimilerden biri, Basra valisi olarak tayin olundu. Ancak Ebul Abbas, bunun da yerine Süfyan el-Muhellebi'yi getirdi. Böylece Abbasiler, Basra'ya da egemen oldular.

Artık Abbasiler, bundan böyle Irak, Şam ve benzeri yerlerde bulunan Emevi kalıntılarını ortadan kaldırmaya, varlıklarına son vermeye, onların en sağlam kalelerini ele geçirmeye güç yetirecek duruma gelmiş oldular. Hatta en son halifeleri olan ikinci Mervan'ı da etkisiz duruma düşürme gücünü de gösterdiler.[2313]

EMEVİLERİN SON HALİFESİ MERVAN B. MUHAMMED (h:132/749m)

Abdullah b. Ali el-Abbasi, Cezire, Şam ve çevrelerini ele geçirdi. Mervan b. Muhammed Mısır'a kaçmak üzere yola çıkar. Abbasi ordusu peşini bırakmaz. Mervan, Nil nehrini geçer. Ancak halife Ebul Abbas Seffah'ın amcası olan Salih b. Ali, ona yetişir. Onu Mısır'ın Feyyum kenti kasabalarından birinde, Busıyr denilen kasabada yakalar. Kılıcını çekip burada boynunu vurur. Her taraftan savaşçılar üzerine saldırıyordu, tek başına direnmeye çalışmış ise de sonunda öldürülür.

Mervan ölmeden önce şöyle demiş: "Korku eceli uzatmaz, sabır da eceli kısaltmaz."

Kendisi ve ailesi, çocuk ve çocuğu, kızları burada bulunan bir kiliseye sığınmışlardı. Mervan'ın hizmetinde bulunan bir adamı, gelip kiliseye, ailenin yanına elinde yalın kılıçla girmek ister. Fakat yakalanır, kendinse ne yapmak istediğini sorarlar. O da: "Halife bana, kesin olarak öldürüleceğimi anladığın zaman, hanımlarının ve kızlarının boyunlarını vurmamı bana emretti" der. Abbasiler de, bunun üzerine onu öldürmek istediler. O da kendilerine: "Eğer siz beni öldürürseniz, Allah Resulünün mirasını kaybedersiniz" der.

Askerler: "Eğer, gerçekten söylediğin doğru ise, bize onların yerini göster" derler. O da, ilgilileri alıp Mervan'ın ve ailesinin bulunduğu yere götürür. Askerler, Mervan'ı yakalayıp öldürürler. Mervan'ı, öldüren kişi, Amir b. İsmail elHorasani adında biriydi. Kendisi Salih'in komuta ettiği ordunun öncü birliğinde bulunuyordu.

Bu adam, Mervan'ı öldürünce, Mervan'ın evine girer, onun minderine oturur. Sonra akşam yemeğini getirtir ve Mervan'ın kesilmiş başını da, onun kızının odasına bırakır ve kızının yanında babasını kötülemeye, aşağılamaya başlar. Mervan'ın kızı da ona: "Ey Amir! Bir devir ki, Mervan'ı minderinden indirip oraya seni oturttu ve

2313 es-Sevratul Abbasiyye, s:159

sen burada akşam yemeğini yedin. Eğer düşünür ve aklını çalıştıracak olursan, sen, verdiğin öğütte çok ileri gittin" diye manidar bir şekilde ona dokundurur.

Daha sonra Mervan'ın kızı: "Vah babacığıma! Vah müminlerin Emirine!" diye feryat eder. Mervan'ın kızının bu konuşmasından ötürü Amir, korkmaya ve titremeye başlar.

Ebul Abbas Seffah, bu durumu öğrenince, Amir'e, onu kınayan bir mektup yazar: "Sen, edep gereği de olarak hiç mi Allah'tan korkmadın, gidip adamın minderinde oturup akşam yemeğini yedin."

Mervan, kahramandı, cesurdu, zalimdi, beyaz tenliydi, iri gözlü, gür sakallıydı. Erken yaşlanmıştı. Mührünün üzerinde: "Ey gafil, Allah'ı hatırla" yazılıydı.

Mervan, h:132/749m yılı zilhicce ayının 13 Pazartesi gecesinde öldürülmüştü. Yaşı altmışın üzerindeydi. Mervan'ın ölümüyle Emevi saltanatı sona ermiş oldu.

Ümeyye oğullarının halife sayısı, Muaviye'den itibaren Mervan b. Muhammed'e kadar, Mervan dâhil 14 kişiydi. Ümeyye oğullarının bu görevde kalış süreleri ise 91 yıl, 9 ay ve beş gün idi. Bu arada Abdullah b. Zübeyir'in hilafet süresi de 9 yıl 20 gün idi.

Bundan sonra Ümeyye oğulları, canlarını kurtarmak pahasına farklı beldelere ve ülkelere dağılıp gittiler. Abdurrahman b. Muaviye, Endülüs'e kaçıp gitti. Hicri 138/755m yılında Endülüslüler, buna biat ettiler. İşte Ümeyye oğulları dönemi böyle geçip gitti. Nihayet doğuda Ümeyye oğulları devleti son buldu. Oysaki birçok işler yapmışlar, şehirler kutmuşlar, uygarlıklara imza atmışlardı. Büyük saraylar inşa etmişler, camiler yapmışlardı. Ancak hepsi geçip gittiler ve tüm yaptıklarını geride bıraktılar.

Bütün bunlardan ders çıkarmak ve ibret almak lazım gelir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Şanıma yemin ederim ki, peygamberlerin kıssalarında gerçeğe nüfuz edebilen idrak sahipleri için büyük ibretler vardır." (Yusuf, 12/111)

6. KONU

EMEVİ DEVLETİNİN YIKILMA SEBEPLERİ

Emevî Devletinin yıkılış sebepleri oldukça fazladır. Bütün bunların başında siyasi ve mali konularda Allah'ın şeriatıyla hükmetmekten uzaklaşmalarıdır. Bunun sonucunda da halkına haksızlık etmeye ve lüks bir hayat sürmeye başlamışlardır. Bu arada kendi aralarında anlaşmazlıklar, kavgalar ve didişmeler başlamış, bu, sonunda onların yok olmasına, varlıklarını ve devletlerini kaybetmesine kadar varmıştır.

Uygulamalarda şeriat kuralları unutulunca, Allah'ın hükümleri artık dikkate alınmaz olunca ki bu durum ilerleyen yıllarda daha da artmıştır toplum bireyleri olsun ve devletin kendisi olsun, artık bir bunalım ve kriz içine girmiştir. Dinî, sosyal, siyasal ve ekonomik alanda şeriat kurallarından uzaklaşılmıştır. Fitne ve haksızlık halk arasında alabildiğince yayılmış, hayatın her alanı artık yaşanılamaz duruma gelmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Peygamberin emrine karşı koyanlar, başlarına bir fitne gelmesinden veya kendilerine korkunç bir azabın isâbet etmesinden kaçınsınlar." (Nur, 24/63)

Emevî Devletinin sonlarına doğru şeriatten uzaklaşmanın etkileri hem devlet üzerinde ve hem de Emevî ailesinde açık olarak görülüyordu. Bundan böyle aile korku, endişe, huzursuzluk, bunalım ve anlaşmazlık gibi hastalıklarla hep iç içe kalmıştır. Artık birbirlerine güvenleri kalmamış, hayatın her alanında kriz ve bunalım ile hep sarsılır olmuşlardır.

Tarihte milletlerin helâk olmaları, devletlerin yok oluşları, kültür, medeniyet ve uygarlıkların kaybolması esasen abes olarak kabul edilmemeli ve buna şaşılmamalıdır. Bunların varlıklarını yitirmeleri gayet doğaldır. Çünkü ister egemen bir aile, ister bir toplum, bir devlet veya millet olsun, eğer zulüm ve haksızlık yapıyorlarsa, gerçeklerden sapıyorlarsa, kendilerine yeterli fırsat tanınmasına rağmen bu fırsatları gereğince değerlendirmezlerse doğal olarak haklarında kesinleşmiş olan hüküm gün gelince gerçekleşmiş olacaktır. Nihayet haktan, adaletten ve gerçekleten sapmaları, zulme, fesada ve fıska dalmaları halinde, bunun bedelini ve faturasını da ödeyeceklerdir. Bu konudaki âyetler oldukça açık ve nettirler.

Allah, herhangi bir devlete, ne türden olursa olsun, herhangi bir nimet

verdiğinde, o devlet ve toplum veya devlet küfre sapmadıkça, Allah o nimeti onlardan çekip almaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Bu cezanın sebebi de şudur: Allah, bir topluma verdiği bir nimeti, o toplumun bizzat kendisi tarafından değiştirilip kötüye kullanılmadığı sürece, asla onu değiştirmez. Şüphesiz Allah, her konuşulanı en iyi işiten ve her fiil ve niyeti de en iyi bilendir." (Enfal, 8/53)

Bu konuda daha birçok âyet bulunmaktadır. Hem bireye yönelik ve hem toplumlara yönelik olarak birçok âyet vardır. Kaldı ki Kur'anı Kerim'de kimi ümmetlerin ve bireylerin başına gelen kıssalar zikrediliyor, hatta yüce bir istidrac kabilinden bunlara oldukça uzun zamanlar tanıyor. Dünyadaki her nimetin kapılarını kendilerine açıyor, dünyalıklarına ait birçok nimet sunuyor. Ancak onlar, asıl görevlerini ve ne için yaratıldıklarını unutuyor, dahası kendilerine o nimeti veren zatı, yüce Allah'ı, onun verdiği zekâyı, aklı, kısaca nimetin her çeşidini unutuyorlar. Unutmakla da yetinmeyip, "Eğer biz, bu nimetlere layık olmasaydık, bunlar bize verilmezdi" diyerek bir de kendilerine pay çıkarıyorlar. Bunlar hakkında Allah, şöyle buyuruyor:

"Kendilerine yapılan uyarıları unuttuklarında, en başta kendilerine her şeyin ve her imkânın kapılarını ve yollarını açtık. Sonunda kendilerine verilen imkânlar yüzünden şımardıklarında, bu imkân ve değerlerin kendi beceri ve akılları sayesinde olduğunu sandıkları bir sırada ansızın kendilerini suç üzerinde yakaladık ve o andan itibaren tüm umutlarını yitirip yıkıldılar." (Enam, 6/44)

Bunlar aynı zamanda, yüce Allah'ın, isteyenlerine, dünyanın her türlü nimet ve bolluğunu vereceğini ve onu bu dünyada bulacaklarını da unutuyorlar. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Her kim ameliyle dünya nimetlerini isterse, ona ondan veririz, kim de yaptıklarıyla âhiret sevabını isterse ona da ondan veririz. Biz dinlerinde sebat ile şükredenleri mükâfatlandıracağız." (Âli İmran, 3/145)

Ancak bir de gerçekten ve samimi olarak âhiret hayatını dileyenler vardır ve onlar bunun için hep gayret sarf ederler. Rabbimiz buyuruyor ki:

"Kim bu geçici dünyayı isterse, dilediğimizi, burada ve dilediğimiz kimseye çarçabuk veririz. Sonra da karşısına cehennemi çıkaracağız. Oraya, Yerilmiş ve rahmetimizden kovulmuş olarak girecektir.

Kim de âhireti ister ve mümin olarak orası için gerekli çalışmayı hakkıyla yaparsa, işte onların çalışması makbul ve muteber olacaktır.

Rabbinin ihsanından her birine birbiri ardınca veririz. Onlara da bunlara da veririz. Rabbinin ihsanı hiçbir kimseden esirgenmiş değildir." (İsra, 17/18–20)

"Allah size öyle bir memleketi misal gösteriyor ki, halkı güven ve gönül rahatlığı içinde, rızıkları her yandan bol bol kendilerine geliyordu da, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarına karşılık, açlık ve korku acısını tattırdı.

Yemin ederim ki, onlara, aralarından bir peygamber geldi, ama onlar onu yalanladılar. Bunun üzerine zulümlerini sürdürürlerken azap onları yakalayıverdi."

Bir de şu asil dâvete kulak verelim: "Ey Kavmim! Rabbinizden af dileyin. Sonra da pişmanlıkla ona yönelin ki, size bol yağmur göndersin, gücünüze güç katsın. Suçlular olarak yüz çevirmeyin." (Hud, 11/52)

Bunun dışında konu ile alakalı olarak daha birçok âyet vardır ki, bu âyetler Kitap ehli olan müflislerin yolunu kesmektedir. Mesela şu âyetleri bir dinleyelim:

"Ey kitap ehli (Yahudi ve Hıristiyanlar)! Peygamberlerin kesintiye uğradığı, aradan uzun bir zamanın geçtiği bir dönemde bizim elçimiz Muhammed gerçekleri açıklamak üzere size geldi. İleride kıyamet gününde, 'Bize ne bir müjdeleyen ve ne de bir uyaran gelmedi' dememeniz için, işte size hem bir müjdeleyici ve hem bir uyarıcı gelmiştir. Allah her şeye kadirdir." (Maide, 5/19)

Her insan, her toplum ve millet yaptıklarından sorumludur. Hiçbir kimse bir başkasının suçunu üstlenmez ve taşımaz. Allah buyuruyor ki:

"Onlar bir ümmet idiler, gelip geçtiler. Onların kazandıkları kendilerine, sizin de kazandıklarınız size. Ve siz onları yapıtıklarından ötürü sorguya çekilecek değilsiniz." (Bakara, 2/134)

Burada önemle üzerinde durulacak husus, yüce Allah'ın, nimetini hiçbir kimseden ve toplumdan esirgemeyeceğidir. Onu, kendisine iman eden mümine de, inanmayan kâfire de verir. Sonra da herkesin ne yapıp ettiğini, tüm tasarruflarını denetler. Kim azıp sapmışsa, kim zulüm ve haksızlık etmişse, kim küfre saparak orada kötülük etmişse, bütün bunlar için uygun olan ceza uygun olan zamanda verilecektir. Bazen sözkonusu olan söz verme olayı, azap gelmeden önce uzamış olabilir, fakat o azap mutlaka yolda iken gelip yakalar. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: **"Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü tutar." (Bakara, 2/286)**

Bu türden durumlar her millet, her toplum ve tüm bireyler için geçerlidir. Çünkü Allah, tüm nefislere, gittiği yol ister iyi, ister kötü olsun, gerçeği ilham etmiştir. O şöyle buyurmaktadır:

"Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsini

arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır." (Şems, 91/7–10)

Yine buyuruyor: **"İki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?" (Beled, 90/10)**

Eğer önceki millet ve toplumların düşüş ve yok olma sebepleri üzerinde dikkatle düşünülecek olunursa, hepsinin yeryüzünden silinişlerinin bir tek sebebe değil, mutlaka birçok sebebe dayanmış olduğu görülecektir.

Hatta diyebiliriz ki birçok sebeplerin bir araya gelmesiyle o devletler ve milletler ayakta kalabilmişler ve birçok sebeplerin bir araya toplanmasıyla da bu, onların sonu olmuştur. Bu çöküşler kimilerinde çok yavaş olmuş olabilir, kimisinde ise çok daha hızlı görülebilir.[2314]

İşte bu kanun Emevî Devleti için de geçerlidir ki bu devlet H.132 (749 M) yılında ömrünü doldurmuştur. Ancak bana göre bunun en önemli sebepleri şunlardır:

ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN İYİLEŞTİRME HAREKETİNE KARŞI AYAKLANMA

Emevî hilafeti, İslâm adına kurmuş olduğu devletin amaçlarından giderek hep geriledi. Oysa hedefi dini korumaktı ama o, bundan uzaklaştı. Kaldı ki Ömer b. Abdülaziz bu esasa göre hareket etti, İslâm sancağının yükseklerde dalgalanmasını sağladı ve şanını yüceltti. Devlet işlerini tamamen Kitap ve Sünnet esaslarına, Raşit Halifelerinin yöntem ve metotlarına göre yönetti. Birçok düzenlemeler yaptı, idarede yeniliklere gitti. Emevî halifelerini amacından saptırdığı şeyleri tekrar yerine oturtmaya, düzeni bu çerçevede sağlamaya çalıştı. Yeniden "şûra" esaslarını getirdi, adaleti sağladı ve haksızlıklara meydan vermedi. İşe önce kendisinden ve ailesinden başlayarak düzenlemeye gitti.

Ümeyyeoğullarının yapmış oldukları haksızlıkları ve zulmü düzeltmeye, hak sahiplerine haklarını iade etmeye çalıştı. Ne kadar haksızlık yapan, zulmeden vali ve görevli varsa bunları yerlerinden aldı, kölelerin, zimmîlerin karşı karşıya bulundukları haksızlıklara son verdi. Böylece vatandaşlar arasında eşitlik ölçülerine uyulmasını emretti. Düşünce özgürlüklerine önem verdi, kimsenin inançlarından dolayı ezilmemesini sağladı. Siyasal, sosyal alanlarda olsun, kişisel mânada olsun, ticari bağlamda olsun sistemdeki tüm bozuklukların ve çarpıklıkların önüne geçmeye çalıştı.

2314 İmaduddin Halil, Fi't-te'si'l-İslami Li't-Tarih, s. 47; Numan Samerai, Fit-Tefsiri'l-İslami Li't-Tarih, s. 88,128; Sallabi, ed-Devletul Usmaniyye, s. 520

Karşı çıkan değişik düşünce sahiplerine olsun, farklı kesimlere olsun, hepsiyle konuşarak ve tartışarak toplumu bu şekilde kucaklamaya gayret gösterdi. Milletlerin kültürel dâvaları yanında devletin İslâm dâvetine yönelik olan görevlerinde de yeniliklere gitti. Siyasetini Kitap ve Sünnet ölçülerine göre devam ettirdi. İşlerin önemlisi, önemsizi, küçüğü ve büyüğü diye herhangi bir ayırıma gitmeden hepsini eşit mânada ele aldı. Bu nedenle de devleti ayakta tutmak için bundan çok yararlandı ve bunun meyvelerini de devşirdi. Güveni ve istikrarı getirdi, zaferler ve fetihler kazandı, hayatta bolluk ve bereketin oluşmasını sağladı.

Ömer b. Abdülaziz, İslâm'ın gücünü yeniden kazandırdı, onun siyasi mânada olsun, şer'i anlamda olsun, devamlılığını yeniden sağlamaya yol açtı. Kaybolan değerlerini tekrar kazandırmaya gayret etti.

Ancak Ömer b. Abdülaziz'den sonra gelen Emevî halifeleri, onun yeniden hayata hâkim kılmaya çalıştığı esasları devam ettirmediler, o yolda yürümediler. Zamanla Ömer b. Abdülaziz'in getirdiği yenileşme hareketini tamamen bıraktılar. Bu ise sonuç itibariyle Emevî varlığının silinip yok olmasına sebep olmuştur. Çünkü sonradan gelen tüm Emevî halifeleri çok büyük yanlışlara imza koydular, siyasal, sosyal ve ekonomik mânada tüm alanlara yanlışlar yaptılar. Ki, geçen sayfalarda neler yaptıklarını ve ne gibi yanlışlara imza attıklarını öğrenmiştik. İşte çökmeye yüz tutmuş bu bina üzerinde Abbasiler, önce yeraltı örgütlenmesiyle harekete geçerler ve daha sonra zayıf noktayı bulduklarında da başlarına çökerler. Emevî Devleti ve hanedanı da böylece sona erer.[2315] Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Rabbin, halkları salih ve ıslah edici kimseler iken memleketleri zulmederek helâk etmez." (Hud, 11/117)

ZULÜM VE HAKSIZLIK

Bir devlette zulüm bir insanda var olan hastalık gibidir. Ona biçilen dönem sonuna kadar onu götürür ve sonunda ölümüne sebep olur. Bu tür zulümler hem milletler tarafından ve hem devletler tarafından uygulanabilir. Gelişen olaylar çerçevesinde ya çok erken hayat sahnesinden silinirler veya belli bir süre ömür sürdükten sonra hayatlarına veda ederler. Bu süre yüce Allah'ın koymuş olduğu kanunlar çerçevesinde takdir olunan süreye kadar devam eder, süre bitiminde ise eceli sona erdiğinden ölümleri gerçekleşir. Örneğin, adalet kuralları hiçe sayılır ve helâke götüren zulüm ve haksızlık gibi sebeplere bağlı kalınırsa bu, Allah'ın takdir ettiği ecelin sona ermesiyle o devletin veya milletin tarihten silinmesine sebep olur. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

2315 İmaduddin Halil, Fit-Te'sil el-İslami Li't-Tarih, s. 63

"Her toplumun ve insanın hayatta kalmaları için kendilerine belirli bir süre tanınmıştır. İçinde ölecekleri süreleri dolunca ne bir an geriye erteleyebilirler ne de bir an öne alabilirler." (A'raf, 7/34)

Alusi merhum bu âyetin, "Her toplumun ve insanın hayatta kalmaları için kendilerine belli bir süre tanınmıştır" kısmının tefsirinde diyor ki: "Yani helâk olacak olan her millet ve toplum için belli bir eceli vardır. Ki, vakit, onların, bu hayattan kökten kazınmalarının vaktidir.[2316]

Gerçi bu durumda olan milletler, ülke vê devlerin yok olmaları, helâk olunarak tarih sahnesinden silinmeleri kesin bir durum ise de, ne zaman tarih sahnesinden silinecekleri bizce meçhuldür ama günün birinde o, mutlaka gerçekleşecektir. Yani zulüm ve haksızlıkları kendilerine prensip edinmiş olan milletler, Allah'ın koyduğu kanun gereği zulümlerinin durumuna göre er veya geç yok olacaklardır. Ancak biz, onların ne zaman yok olacaklarını kesin olarak bilemeyiz. Herhangi bir kimsenin, böyle bir hastalığa yakalanmış olan bir toplumun veya milletin ne zaman ve hangi yılda yok olacaklarını kesin bir tarih belirleyerek haber vermeleri mümkün değildir. Onu sadece Allah bilir. Kaldı ki yüce Allah'ın bu konudaki kanunu çok nettir ve kesindir. Allah buyuruyor ki:

"Ey Muhammed! Bunlar o memleketlerin haberlerinden bazılarıdır. Onları sana anlatıyoruz. Onlardan ayakta duranları da var, yıkılıp gidenleri de. Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin azap emri gelince Allah'ı bırakıp da taptıkları ilâhları kendilerine hiçbir fayda sağlamadı. İlâhları onların sadece ziyanlarını artırdı. Zulme sapmış memleketlerin halkını yakaladığında, Rabbinin yakalaması işte böyledir. Şüphesiz onun yakalaması can yakıcı ve şiddetlidir." (Hud, 11/100–102)

Bu âyetler, yüce Allah'ın azabının sadece geçmiş olan zalim milletlere ve toplumlara has bir durum olmadığını, o türden zulmedenler olursa, bunlar hangi zaman ve dönemde olursa olsun, Allah'ın bu kanununun tüm zalimler için her zaman ve zeminde geçerli olduğunu ifade etmektedir. Kimse sözkonusu helâkin sadece geçmiş toplumlara has olduğu zannına kapılmasın. Çünkü yüce Allah'ın, yukarıda geçen âyette geçmiş zalim milletlerin durumlarından söz ederken, "Zulme sapmış memleketlerin halkını yakaladığında, Rabbinin yakalaması işte böyledir" buyurması, daha önce geçen zalim toplumlar gibi kim hareket ederse, onların helâk olmaları gibi bunların da helâk olacakları anlamına gelmektedir. Âyet, bunları hatırlatarak bizim bu gibi durumlardan sakınmamızı istemektedir.

Doğrusu kâfir olan bir devletin, halka zulüm ve haksızlık etmemeleri, bazen

2316 Tefsirul Alusi, 8/112; Dr. Abdülkerim Zeydan, es-Sünen el- İlahiye, s. 121;

birlerine karşı zulüm ve haksızlık etmekten uzak durmaları, âdil olmaları ile olabilir. Böyle bir devlet, kâfir olmasına rağmen ayakta kalabilir. Çünkü yüce Allah, sadece küfürleri sebebiyle bir toplumu helâk etmez, bu, onun sünnetinin bir gereği değildir. Meğerki küfürlerine ek olarak bir de idareleri altındaki vatandaşlarına zulüm ve haksızlık etsinler. İşte küfürlerinin ve aynı zamanda haksızlıklarının bir arada yer almasıyla, halkının da kendi aralarında birbirlerine zulüm etmeleriyle helâk gerçekleşir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Rabbin, halkları salih ve ıslah edici kimseler iken memleketleri zulmederek helâk etmez." (Hud, 11/117)

İmam Fahrudin Razi (rh) bu âyetin tefsiri ile alakalı olarak diyor ki: "Bu âyette sözkonusu edilen zulümden murat, şirktir. Bu nedenle âyetin mânası şöyle olmaktadır:

"İnsanlar, kendi aralarında birbirleriyle olan muamelelerinde dürüst davrandıkları müddetçe, doğrusu Allah, şehir ve kasaba halklarını, sırf müşrik olmaları sebebiyle helâk etmez. Biri diğerini aldatmadıkları ve kötülük yapmadıkları, dürüstçe hareket ettikleri takdirde, sadece şirk koşmuş olmaları helâk sebebi olmaz."[2317]

Kurtubi (rh) de bu âyette geçen "bi'zulmin" kelimesini "şirk ve küfür sebebiyle" diye tefsir etmektedir. Nitekim "O belde halkları da muslih oldukları sürece" cümlesini de "Kendi aralarındaki hukuk bakımından dürüst davrandıkları müddetçe" diye yorumlamıştır. Bu durumda âyetin mânası şöyle olmaktadır: *"İnsanlar ve milletler, tıpkı Şuayb peygamberin kavminin ölçü ve tartılarında hileye başvurdukları, Lut kavmi gibi livataya saptıkları gibi kötülüğe ve fesada sapmazlarsa, küfürlerine bu ve benzeri kötülükleri de eklemedikleri müddetçe, doğrusu Allah, sırf şirk ve küfürleri yüzünden onları helâk etmez."*[2318]

İbn Teymiye (rh) de zalim olan devletlerin helâk edilmesi konusunda diyor ki: "Sözkonusu devlet Müslüman bir devlet bile olsa, halkın işleri kimi konularda adalet ölçülerine riayet edilerek yerine getirilse bile eğer işin içersine, zulüm ve haksızlık karıştırılıyorsa, bu Müslüman da olsa helâk olur. Yani günah işlemekte zulümle bir iç içelik olmasa bile, bu durum hukuklarında zulüm ile iç içe olursa, neticede helâk olmalarına sebep olur. Bunun içindir ki: "Şüphesiz Allah, kâfir bir devlet de olsalar, âdil olan devleti ayakta tutar. Müslüman da olsalar, zalim bir devlet iseler, Allah onları payidar etmez" denmiştir. Hatta "Kâfir oldukları halde adaletten ayrılmayan bir devlet varlığını dünyada devam ettirebilir, ama Müslüman oldukları halde zulüm ve haksızlığı uygulayan bir devlet, dünyada varlığını devam ettiremez" diye de söylenmiştir. Bunun sebebi, adaletin düzenin temelini oluşturması sayesindedir.

2317 Tefsirurrazi, 18/16
2318 Tefsirul Kurtubi, 9/114

Eğer dünya düzeni adalet esaslarına dayanarak varlığını sürdürürse, dünya ayakta kalır. Eğer adalet uygulanmazsa dünya da varlığını sürdüremez. Hatta sahipleri imanlı kimseler de olsalar, neticede onun karşılığını âhirette göreceklerdir."[2319]

Emeviler döneminde hadsiz zulümler, haksızlıklar işlendi. Haksız yere canlara kıyıldı, kanlar akıtıldı şehit Hz. Hüseyin gibi ümmetin en salih insanlarının canlarına kıyıldı. Gözleri kırpmadan Ehli Beyti kılıçtan geçirdiler. Medine'nin hürmetini çiğnediler, Harre olayında, Medine'de her şeyin yağmalanmasına, ırzların lekelenmesine kadar işi götürdüler. Kâbe'yi kuşattılar ve meşru halife Abdullah b. Zübeyir'i katlettiler. Büyük âlim Said b. Cubeyr'in canına kıydılar. Farklı dönemlerde ve zamanlarda Hz. Ali'nin Hüseyin soyundan gelen torunu Zeyd b. Ali'nin hareketini bastırmak bahanesiyle çok ağır baskılar ve zulümler uyguladılar.

Emevî krallarından Abdülmelik gibi kimi devlet başkanları verdikleri sözlerinde durmadılar, Amr b. Said b. Vakkas'ın öldürülmesine de göz yumdular. Çünkü Amr b. Said'in öldürülmesi olayı, Abdülmelik döneminde Emevî devletinde çok büyük yaraların açılmasına sebep oldu. Bu konuda daha birçok örnek sayabiliriz, ama saymakla cinayetleri bitmez.

Burada saydıklarımız sadece canlara ve haksız yere akıttıkları kanlara ait örneklerdir. Bir de mali ve benzeri konularda işledikleri çok büyük cinayetleri vardır. Halka, taşıyamayacağı kadar vergi yükü yüklemişlerdir, olmamış, yeni isimlerle farklı vergi uygulamalarına gitmişlerdir. Şam toplumuna dokunmamışlar, onların mal varlıklarını onlara bırakmışlar, hatta diğer toplumlardan zorba yolarla topladıkları vergileri, Şam halkına peşkeş çekmişlerdir. Bunu da sırf kendi konumlarını orada güçlendirmek ve Şamlıların onlara sadakatini sağlamak amacıyla yapmışlardır.

Kendilerine methiyeler düzen şairlere, dalkavuklara bahşiş adı altında hazinenin kapılarını açık tutmuşlar ve bunlara bol keseden dağıtmışlardır. Özelikle de bu, Abdülmelik döneminde daha çok olmuştur. Ümmetin hakkını ele geçirmişler ve bunu diledikleri gibi kullanmakta ve harcamakta herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Milletin ve İslâm devletinin malını ve hazinesini, sanki babadan oğula kalan bir miras imiş gibi miras yoluyla kendi hanedanlarına aktarmışlardır. Olmamış, bu defa millete kılıçla saldırıp mallarını ve namuslarını yağmalamışlardır.

Emevî devletinin düşmanları, Emevilerin bu zulüm ve haksızlıklarını, israflarını dikkate alarak onlar aleyhinde harekete geçmişler, zaman zaman iç isyanlara varan hareketlere sebep olmuşlardır. Böylece Emevilerin birçok zaaf ve zayıf noktalarını tespit ederek o noktalardan saldırıya geçmişlerdir. Bu hoşnutsuzluk kartopu misali

2319 İbn Teymiye, Risaletu'l-Emri Bi'l-Maruf ve'n-Nehyi Ani'l-Münker, s. 40

büyüyerek gelişmiş ve nihayet Abbasilerin örgütlenmesine ve sonunda Emevî devletine son vermesiyle sonuçlanmıştır. Çünkü artık siyasi, sosyal, ekonomik mânada devlette bir huzur kalmamıştı.[2320]

LÜKS VE İSRAF İÇEREN BİR HAYAT, ŞEHEVİ İSTEKLERE DALMAK

Yüce Allah buyuruyor ki: "Sizden önceki nesillerden aklı başında kimseler, insanları yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan alıkoysalardı ya! Ancak içlerinden kendilerini kurtardığımız pek az kimse bunu yapmıştı. Zulmedenler ise içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler ve günahkâr kimseler oldular." (Hud, 11/116)

Bu âyette yer alan, "Zulmedenler ise içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler" kısmında yer alan "zulmedenler" ifadesinden murat, "Kötülüklerden sakındırmayı terk ettiler. Dinin en büyük ve en önemli olan bir rüknünün direğini hiçe saydılar, buna önem vermediler" demektir. Kaldı ki bu rükün, iyilikleri emretmek ve kötülüklerden sakındırmak rüknüdür. Tek önem verdikleri şey, israf, lüks bir hayat geçirmek, şehevi arzularının esiri olarak dünyaya dalmak olmuştur. Hep kötülüklere tırmanmışlar ve bunu aynı zamanda tırmandırmışlar, dahası devamını da sağlamışlardır, bu yolda gayret göstermişler, bunu hayatın ve yaşamanın bir sebebi kabul etmişlerdir."[2321]

Yüce Allah'ın israf ve lüks hayat içerisinde şımararak varlıklarını devam ettirmek isteyenlerle ilgili kanununu gerçekleştirmiştir. Onun şeriatına yasalarına uymayan, nimetler içerisinde şımaranlar hakkındaki sünneti onların helâk edilmesi, Allah tarafından bir azaba duçar kılınmalarıdır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Biz zulmetmekte olan nice memleketleri kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka başka toplumlar meydana getirdik. Onlar azabımızı hissedince hemen oradan süratle kaçıyorlardı. Onlara, 'Kaçmayın, o içinde şımartıldığınız bolluğa ve yurtlarınıza dönün. Çünkü hesaba çekileceksiniz' denildi." (Enbiya, 21/11-13)

İlâhi kanunun bir gereği olarak, bir beldede bulunan toplumda bulunan ve haddini aşarak israf ve lüks hayat içerisinde fasıklıklarını devam ettirenlerin sonu, helâk olmalarıdır. Onlarla birlikte onlara ses çıkarmayanlar da helâk olup gideceklerdir. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

"Biz bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, onun refah içinde yaşayan şımarık elebaşlarına emrederiz de onlar orada kötülük işlerler. Böylece o memleket hakkındaki hükmümüz gerçekleşir de oranın altını üstüne getiririz." (İsra, 17/16)

2320 Benu Ümeyye Beyne's-Sukuti ve'l-İntihar, s. 73–84; Ali Habibe, Devletu'l-Emeviyyin, s. 134–136
2321 es-Sünen el-İlahiye fi'l-Ümem, ve'l-Cemaat ve'l-Efrad, s. 186

Bu âyetin tefsirinde deniliyor ki: "Bir ümmetin helâk olma vakti yaklaştığında, oranın refah içerisinde yaşayan şımarık elebaşlarına yani nimet ve bolluk içerisinde lüks bir hayat geçirenlerine, zalimlerine ve idarecilerine Allah'a itaat etmelerini emrederiz de onlar bulundukları o yerlerde kötülük işlerler, Allah'a itaatsizliğin revaç bulmasına çalışırlar, derken onlar hakkındaki hükmümüz kesinlik kazanıp gerçekleşir ve biz de onları helâk ederiz.

Burada yüce Allah'ın, özellikle refah ve bolluk içerisinde yaşayan şımarık elebaşlarından söz ederken, Allah'a itaat konusu herkese yönelik olmasına rağmen, genel olan bu durumu, özel bir anlatımla bu şımarıklara seslenmesinin sebebi, bunların fasıklığın, her türlü kötülüğün, caniliğin, sapıklığın liderliğini yapmış olmalarındandır. İkincisi de bunların neden oldukları kötülükler yüzünden meydana gelen olaylar sebebiyledir. Çünkü tüm olaylar, bunlara tâbi olmakla ve bunların o kimseleri baştan ve yoldan çıkarmasıyla olmaktadır. Bu itibarla, sözkonusu emrin öncelikle onlara yönelik olarak buyrulması çok daha önemlidir."[2322]

Deniliyor ki, esasen Emevilerin düzeni çok yolunda gidiyordu. Ne zamanki iş başına bu ailenin varlıktan ve lüks hayat yaşamaktan ötürü başları dönmüş kişileri idarenin başına geçince, şehevi arzularını her şeyin önünde tutar oldular. Allah'a isyan olan işleri yapar oldular, mâsiyetin her türüne bulaştılar. Netice de Allah'ın gazabına muhatap oldular. Allah, bu toplumdan izzeti ve saygınlığı kaldırdı ve nimetlerini de yok etti. Emevî Emirlerinden birinin Nube topraklarına kaçması üzerine Nube[2323] kralı bunu öğrenir ve kalkıp Emir'in yanına gelir, fakat onun minderine oturmaz, kuru yere oturur. Emir, Nube kralına, "Sen bizim minderimize oturmak istemiyor musun?" der. Nube kralı kendisine, "Hayır!" cevabını verince, Emevî Emiri de, "Neden?" diye sorar. Kral kendisine, "Çünkü ben, bir kralım. Kral olan bir kimsenin de her şeyden münezzeh olan yüce Allah'ın huzurunda tevazu içerisinde bulunması gerekir ki, Rabbi onu yüceltsin" der. Kral daha sonra sözlerine devamla; "Size içki haram kılındığı halde neden içki içiyorsun? Size kötülük ve bozgunculuk yapmak haram kılındığı halde neden hayvanlarınızla milletin ekili alanlarını çiğneyip tahrip ediyorsunuz? Yine size haram kılınmış olmasına rağmen ne den altın ve gümüş eşya kullanıyorsunuz? Ne diye ipek ve ipekten mamul giysi kullanıyorsunuz?" diye sorar.

Emir de ona, "Taraftarlarımız azalınca, bizler bizden olmayanlardan, Acemlerden yardım aldık. Oysa bunlar bizim kölelerimiz ve tâbilerimiz konumunda idiler. Onlar, biz istemediğimiz bunu yaptılar" dedi.

2322 Tefsiru'l-Alusi, 15/42

2323 Nube: Sudan'ın kuzeyinden Nil havzasında Hartum ve Asuvan arasında uzayıp giden bir sahra bölgesidir. 310 bin km2den oluşan bir ülkedir. Batısında Libya sahrasına, doğusunda ise kızıl denize bakan dağlara dayanır. (Çeviren)

Nube kralı bir müddet başını eğip öylece durdu ve sonra da Emire, "Hayır, mesele senin anlattığın gibi değildir. Aksine siz, Allah'ın size haram kıldıklarını helâl saydınız. Emriniz altına girenlere zulüm yaptınız. Bu nedenle işlediğiniz günahlar sebebiyle Allah sizin izzetinizi, şerefinizi yok etti. Misafirlik üç gün için geçerlidir. Burada ne tür ihtiyacınız varsa karşılayın, sonra da derhal ülkemi terk edin" der.[2324]

Emevî halifelerinden israf ve lüks bir varlık içerisinde şımarıkça bir hayat süren halifeleri içerisinde Yezid b. Abdülmelik, Velid b. Yezid gibi isimler önde gelen isimlerdir. Nitekim Emevî Emirlerinden birine, mülklerinin neden yok olduğunun sebebi sorulduğunda o, "Biz, kendi heva ve hevesimize, şehevi istek ve lezzetlere dalıp durduk, bu arada önemli olan işlerimizi de boş verdik" demiştir.[2325]

"ŞÛRA" SİSTEMİNİ KALDIRMALARI

Emeviler, kurdukları sistemlerinden "Şûra" sistemini kaldırdılar. Bu nizam özgürce bir seçime ve muhaliflerin düşüncelerini özgürce ortaya koyması esasına dayanmaktadır. Bu konuda Kitap ve Sünnet esas alınarak hareket edilmeliydi. Bu uygulamayı, hilafetinin son dönemlerinde birçok fiilleri geri çevirmekle başlamıştır. Bunu da birtakım muarız hareketler, kimi barışa yönelik ve kimi ise silahlı çatışmaya varan hususlar olarak görülmüştür. Bu durum, İslâm ümmeti içerisinde birçok sıkıntılara, kanların akmasına, canların yanmasına neden olmuştur.

Kimi durumlar sonunda mezhebî çatışmalara, düşmanlıklara ve husumete varmış, sonuçta hiç de kabul edilmemesi ve uygun görülmemesi gereken çok garip işler meydana gelmiştir. Ki, İslâm bir gün olsun, onlardan söz etmediği gibi, o İslâm'a yabancı olan görüş ve düşüncelere dâvet etmiş de değildir. Hatalı bir fiili geri çevireceğim derken, bu defa onun gibi bir başka hatalı işleme geçiliyor. Yani hata, hata ile önlenme çalışılıyor. Doğrusu bu durum, birçok kanlı çatışmalarda, çok sert siyasi yol izlenmesinde görülmektedir ki, bu, asrımızın da tanık olduğu bir vakıadır.[2326]

VELİAHTLIK SİSTEMİNİN GETİRİLMİŞ OLMASI

İslâm toplumunda kin, nefret ve hoşnutsuzluk sebebi olan bu sistem, aslında sadece Müslümanlar tarafından uygulanmış olan bir sistem değildir. Aksine Bizzat Emevî ailesinde Emevî ailesinde de bu uygulama olmuştur. Kaldı ki bu konu, bizzat Muaviye'nin kendisini meşgul ettiği gibi, uygulaması meselesi de kendisini çok meşgul etmiştir.

2324 eş-Şuhubu'l-Lamia, s. 622
2325 Velayetu'ş-Şurta Fi'l-İslam, s. 118; el-Mehasin vel-Mesavi, s. 155
2326 Fi't-Te'sili'l-İslami Li't-Tarih, s. 60

Ancak Muaviye, halkın bunu hoş olarak karşılamamalarına rağmen, Emeviler arasında birçok problemlere sebep olduğu halde, hilafeti bu şekilde yürütme konusu üzerinde gayret göstermiştir.

Şeyh Muhammed Hudari Bek diyor ki: "Veliahtlık meselesinin, Emevî ailesinin parçalanmasında çok büyük etkisi olmuştur. Çünkü Mervanoğulları, bu veliahtlık kurumunu biri, diğerinin arkasından gelmek üzere ikişer kişi olarak uygulamışlardır. İlk defa böyle bir uygulamayı Mervan getirmiştir. Çünkü Mervan, Halid b. Yezid ile Amr b. Said'i, yönetimden uzaklaştırmış, bunları saf dışı etmiş, bu ikisi yerine, kendisine veliaht olarak birinci sırada Abdülmelik'i, ikinci sırada da oğlu Velid'i göstermiştir, kardeşini de azletmiştir. Nitekim tam o sırada Ömer b. Abdülaziz'in de ölümü üzerine, istediğini kesin olarak uygulama ortamını elde etmişti. Bir kriz de çıkmamıştı.

Ancak böyle bir uygulamayı uygun bulan ve bunu bilen kimsė olarak o, bu deneyimden yararlanmadı. Aksine Velid ve Süleyman'ı veliaht olarak gösterdi. Velid ise, kardeşi Süleyman'ı saf dışı ederek oğlunu veliaht olarak düşünmeye başladı. Ancak iş düşündüğü gibi olmadı, meseleyi bir süreye kadar erteledi.

Süleyman da kendi lehine olan şeyden yararlanamadı. Çünkü veliaht olarak Ömer b. Abdülaziz gösterildi. Onun ölümünden sonra da Yezid b. Abdülmelik veliaht olarak gösterildi. Ancak Ömer b. Abdülaziz, Yezid'in böyle bir göreve getirilmesi taraftarı değildi, ondan yana endişeleri vardı. Fakat iş aceleye getirildi. Hatta Ömer b. Abdülaziz, zehirlendi, diyenler de vardır.

Nihayet Yezid göreve getirildi, o da, kendisinden sonra bu göreve getirilecekler olarak kardeşi Hişam ile oğlu Velid'i gösterdi. Önce Hişam, ondan sonra Yezid'in oğlu Velid veliaht olarak gösterildi. Hişam, yeğeni Velid'i saf dışı etmek istedi. Bu nedenle de amca yeğen arasında soğukluk ve uzaklaşma görüldü.

Emevî devletinde birçok komutanlar ve söz sahibi kimseler, Hişam'ın kendi görüşüne göre hareket ettiğini söylemeye başladılar, fakat Hişam, istediklerini uygulama alanına geçiremeden vefat etti.

Onun yerine geçen Velid, işe hızlı girişti ve kin ve nefret dolu olarak ölenin uygulamalarına önem vermedi ve onun taraftarlarından öç almaya başladı. Bunların başında da amcasının çocukları ve ailenin büyükleri geliyordu. İşte bu durum, artık devletin yok olacağının bir habercisiydi. Aile bölündü, aralarında düşmanlık oluştu, birlikleri bozuldu. Muaviye tarafından ihdas edilen bu sistemin sağladığı yarardan daha çok zararları olmuştur.[2327]

Bunun için aşağıda maddeler halinde sunulan noktalara dikkat çekmek yeterli olacaktır:

2327 Ricalu'l-İdare fid-Devleti'l-İslamiyye, s. 264

1- İslâm'ın yasaklamış olmasına rağmen kabile asabiyetine önem vermesi ve bunu savunmaları,

2- Emevî düzeni, babadan oğla geçen soya ve nesebe dayalı bir sistem idi. Genel olarak idareye getirilenler veliahtlık esaslarına göre olurdu. Bu da şu problemleri doğurmuştur:

a- Halife seçimini, ümmetten alıp bir tek aileye hasretmek,

b- "Şûra" müessesesini bir tek aile ile kayıtlayıp hâkim olan bazı güçlerden ibaret saymaları,

c- Göreve daha ehil olanı varken, onun bırakılıp yerine ehil olandan daha basit birinin göreve getirilmesi, hatta halife olabilme şartlarını taşımayanların bu göreve getirilmeleri,

d- Halifelerin, şüphe ve töhmet altına girebilecek durumlara getirilmesi, insanlar tarafından şüphe ile bakılanlar olması. Çünkü halktan alınan biatler konusunda çevrilen dolaplar, döndürülen entrikalar halk arasında kuşkulara neden olmuştur.

3- Emevî nizamı, Kureyş aileleri arasında düşmanlığı, kini, nefreti getirdiği gibi, hâkim olan idareci aile, Emevî ailesi arasında da kin, nefret ve düşmanlık sebebi olmuştur.

Bu durum ise, Emevî hanedanının ve devletlerin yıkılmasına, tarihten silinmesine, kötü bir isim bırakarak helâk olmalarına sebep olmuştur.[2328]

EMEVÎ SALTANATINA KARŞI AYAKLANMALAR

Hz. Hüseyin b. Ali (Ra) Ayaklanması

Hz. Hüseyin'in, Muaviye'nin oğlu Yezid'e karşı idare ettiği ayaklanma hareketi, Emevilere karşı yapılan en büyük ve en önemli ayaklanma hareketidir. Çünkü Hz. Hüseyin (ra), bu devleti ortadan kaldırabilecek bir güce ve imkâna sahipti. Çünkü Ehli Beytten olması, Resulüllah'ın (s.a.v) torunu olması hasebiyle halkın gönlünde taht kurmuştu. Ancak Emevilerin hileli yolara başvurmak suretiyle Hz. Hüseyin'i şehit etmeleri, Emeviler aleyhine olmak üzerek Müslümanlarda büyük bir kin ve nefrete sebep oldu.

Sonraki tarihlerde Emeviler aleyhinde meydana gelen ayaklanmalar ve isyanların genel olarak sebebi de buna dayanıyordu. Bu ayaklanmaların kimi zaman Tevvabin Hareketi, kimi zaman Muhtar esSakafi ayaklanması olarak ortaya çıktılar. Nitekim Abbasiler hareketi de bu bağlam ortaya çıkmış ve bu amaçla etrafına destekleyiciler toplamıştır.

2328 Nizamu'l-Hükm Fi'l-İslam, a:307

Eğer söylemek doğru olacaksa, Emevî Devleti, hayattaki mukavemet gücünü yitirdikten sonra artık varlığını da yitirmiş oluyordu. Çünkü Emeviler aleyhine gelişen hareketler ve ayaklanmalar, artık Emevî devletinin o büyük ve önemli döneminin sona erdiğini gösteriyordu. Nitekim Hz. Hüseyin'in (ra) hareketi, bu devletin kökünden sarsılmasının en bariz kanıtıydı.[2329]

Zeyd B. Ali B. ElHüseyin Hareketi

Hz. Zeyd'in, Emevilere karşı ayaklanması, sonuçta Emevî Devletinin yıkılışını hızlandırmıştır. Çünkü Emeviler tarafından Zeyd'in şehit edilmesi ile Abbasiler hareketi büyük bir hızla gelişmiş ve taraftar toplayabilmiştir. Çünkü bundan böyle artık Emeviler aleyhinde daha büyük propagandalar başlamış ve halkta idareye karşı koymak için cesaret oluşmuştur. Çünkü Şiiler de Zeyd'in şehit edilmesi üzerine güçlerini kaybetmişlerdi. Bu durum da Abbasiler lehine büyük fırsatların doğmasına yaramıştır. Artık Abbasiler, Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd'in ve Zeyd'in oğlu Yahya'nın şehit edilmesi üzerine, Emeviler aleyhinde olmak üzere taraftar toplamaya başlamış ve Emevilerden, Resulüllah'ın torunlarının intikamını alacaklarını açıkça ifade etmişlerdir.

Haricîler Ayaklanması

Haricîler hiçbir zaman özelde Muaviye'nin olsun, genelde Emevilerin olsun hilafetlerini meşru olarak kabul etmemişlerdir. Çünkü Haricî inancına göre meşru olan hilafet Hz. Ebu Bekir (ra) ile Hz. Ömer'in (ra) ve Hz. Osman'ın da halifeliğinin sadece bir dönemini, Hz. Ali'nin de Hakem olayından önceki hilafet dönemini meşru hilafet olarak kabul etmektedirler.

Bu bakımdan Haricîler tüm savaşlarını, başkaldırılarını ve hücumlarını, itikatları gereğince münker olanı değiştirmeye ve Emevî idaresini ortadan kaldırmaya, şeriat esaslarına göre meşru olan bir hilafet kurumunu ikame etmeye adamışlardır.

Emeviler döneminde Haricîlik inancı o kadar yaygınlaştı ki, Horasan'dan Fırat'a kadar olan alanlara değin kök salmışlar. Ayrıca Yemen, Mısır ve Necd bölgelerinde bile varlıklarını devam ettirebilmişler. Emevî Devletinin sonlarına doğru Kuzey Afrika bölgelerinde bile varlık göstermişlerdir.

Emeviler adına görev yapan valiler ellerindeki tüm imkânlarla Haricîlere karşı amansız savaşlar vermişler, göz açtırmamaya gayret göstermişler ise de, yine de onların yayılmalarına ve bir güç olmalarına engel olamamışlardır. Zaten Emevî Devletinin ortadan kaldırılmasıyla Haricîlik hareketi sona ermemiş, varlığını her şeye rağmen devam ettirmeye çalışmıştır.

2329 Dr. Ali Habibe, Devletu'l-Emeviyyin, s. 156

Haricîler de Emevî Devletine karşı tüm başkaldırılarına rağmen onlara hiçbir zaman üstünlük elde edememişler ve onları yenememişlerdir. Tek başardıkları şey, Emevilere büyük zararlar vermek ve Emevî Devleti bünyesinde büyük yaralar açmak olmuştur. Haricîler, Emevî halifelerinin hep korkulu rüyaları olmuştur. Zaten Emevî Devletinin çöküşünde de büyük payları olmuştur. Özellikle, Mervan b. Muhammed devrinde büyük sıkıntılara sebebiyet vermişler, devleti bayağı bunalıma sokmuşlardır. Zaten bu da Abbasilerin işine yaramıştır.[2330]

Emeviler döneminde devlete karşı birçok ayaklanma olmuştur. Bunlarla ilgili olarak daha önceki sayfalarda bilgi verilmişti. Her bir ayaklanma bahanesiyle, devlet adamlarının ve valilerin, idarecilerin halkın üzerinde baskı kurması, haksızlık yapması devletin gücünü zayıflatmış, bu nedenle de Haricîler de bundan yararlanarak birçok taraftar edinmişler ve fırsat buldukça da ayaklanmaya kalkışmışlardır.

Bu nedenledir ki yeraltı örgütlenmeler başlamış, yapılan hatalı idareden yararlanma cihetine gidilmiş, bir de mevali denilen köle kesimi üzerindeki baskıların getirdiği hoşnutsuzluklar, haklarını alamamaları gibi durumlar Emevî idaresine karşı bir hareket içerisinde birleşme ve ayaklanma durumuna hız kazanmıştır. Ömer b. Abdülaziz'in tüm vatandaşlarına karşı âdil davranması, hepsine eşit olarak muamelede bulunması, Haricî olan ve olmayan ayırımına gitmemesi gibi bir siyaseti Emevilerin diğer idarecileri devam ettirmediklerinden kendi sonlarını getirmişlerdir.[2331]

Akrabalık Asabiyet Meselesi

Emevilerin hata üzerine hata etmeleri yetmiyormuş gibi bir de kabilecilik asabiyeti damarları tutmuştur. Emeviler, egemen oldukları sürece şu veya bu şekilde Şam beldelerinde kabilecilik esasına önem vermişlerdir. Bu da iki şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan biri Kays kabilesine mensup olanlar ki, bunlar Kuzey bölgesi Araplarını kapsamaktadır. İkincileri de Yemenli olan ve güney bölgesi Araplarını oluşturan kesimdir.

Muaviye, bu devletin bir kurucusu olarak devletini kurduğu andan beri hep bu problemle karşı karşıya bulunmuş ve bunu en aza indirmeye de gayret göstermiştir. Nitekim bir dereceye kadar da başarılı olabilmiştir. Ancak ondan sonra göreve gelenler ve özellikle de Mervaniler göreve geldikleri H.64 (683 M) yılından itibaren, Yezid b. Mervan b. Hakem dönemiyle bu kabilecilik hastalığı, Kayslılarla Yemenliler arasında açık olarak ortaya çıkmıştır.

Özellikle de Murcu Raht diye ün alan aile, tüm hizmetlerde kabilecilik işine

2330 Eseru'l-Ulema Fi'l-Hayati's-Siyasiyye Fi'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 444
2331 Ricalu'l-İdare Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, s. 265

çok önem vermiştir. Siyasetlerini hep bunun üzerinde bina etmişlerdir ve bu durum gün geçtikçe de güçlenerek artmıştır. Bu durum tüm bölgeleri etkilemiş, hayatın her alanında siyasal, sosyal ve ekonomik olarak kendisini hissettirmiştir. Zaten Emevî saltanatının sonlarına doğru, yıkılışına sebep olan en büyük tehlikelerden biri de bu idi.

Özellikle H.125 (742 M) yılında Hişam b. Abdülmelik'in ölümü ile başlayan bu durum, Emevî Devletinin H.132 (749 M) yılında yıkılmasına kadar sürmüştür. Çünkü kabilecilik kavgası, içte var olan iç karışıklıklar, idarecilerin halk üzerinde baskı kurmaları gibi durumlar Abbasilerin işine yaramış ve onlar bu durumlardan yararlanarak gizli örgütlenmelerini ve propagandalarını devam ettirmişlerdir. Nihayet Velid b. Yezid b. Abdülmelik'in (H.125–126/742743 M) Kays kabilesine dayanması, buna karşılık Yemenlilere karşı baskıcı bir tutum takınması, Velid'in amcası oğlu Yezid b. Velid b. Abdülmelik'i kendi adına biat almak için teşvikte bulunmaları, sonra onu öldürmeleri, hedeflerinin gerçekleşmesi adına Yezid b. Velid'e biat etmeleri gibi entrika dolu olayları görmekteyiz.

Bu durum çok gazla sürmeden Şam'ın birçok beldelerinde ve Filistin'de fitneye sebebiyet vermiş, Kayslılar ayaklanması olmuştur. Aynı yıl içerisinde birçok idarecilerin de görevlerine ya son verilmiş veya ortadan kaldırılmışlardır. Halifenin aynı yıl içerisinde ölümü sebebiyle yerine kardeşi İbrahim göreve gelmiştir. Ancak İbrahim de bu görevde sadece birkaç ay kadar kalabilmiştir. Çünkü Mervan b. Muhammed, Kayslı taraftarlarıyla İbrahim'e karşı harekete geçmiştir. Dımaşk yakınlarında İbrahim'in Yemenlilerden oluşan güçlerini hezimete uğratarak yenmiştir. Ki Yemenliler, Dımeşk'te bulunan ve Kays kabilesine karşı İbrahim'in yanında yer alan kimselerdi. Nihayet Mervan, Dımeşk'e girmeyi başarır, buradaki fitneyi söndürebilir, ama kendi hayatı için endişe duymaktadır. Bu nedenle Dımeşk'te Yemenlilerin çok olması hasebiyle burada ikamet etmekten korku içindedir. Bu amaçla Dımeşk'te ikamet etmeyi terk edip Harran'a geçer. Mervan'ın bu zaferi, hiçbir zaman Kays kabilesiyle Yemenliler arasındaki düşmanlığı önleyememiştir. Hatta bu düşmanlık daha da alevlenerek artmıştır.

Bu ateş, sonunda ülkenin hemen her bölgesini sarmıştır. Yemenliler Humus, Guta ve Filistin bölgelerinde yuvalanmışlar, burada egemenlik dâvasına girişmişlerdir. Mervan, bütün bu ayaklanmaları ve kıpırdanışları önlemeye kalkışmış ise de bu kendisine çok pahalıya mal olmuş ve zaten tamamen de önleyememiştir.[2332]

Kabilecilik kavgası Mağrip ve Endülüs'te devam ederken Irak'ta da iki toplum arasında aynı kavga devam ediyordu. Kaldı ki böyle olmasa bile müşterek bir düşman olan Haricîlerin ayaklanması vardı. Horasan'daki durum iki şekilde de

2332 Fi't-Te'sılil-İslami Li't-Tarih, s. 60–61

ürkütücü bir hal almıştı ve artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmişti. Bu kavga yıllar boyu hep sürüp gitti, ama hiçbiri diğerine karşı kesin bir üstünlük sağlayamadı. Burada sadece işten yararlanan Abbasiler oldu.

Abbasi nüfuzu giderek artıyordu, artık Emevî hilafetini sarsacak bir noktaya geliyordu. Ebu Müslim, Horasani aylarca bekledi, fakat Horasan'ın önemli bir kenti konumunda olan Merv üzerine yürümedi. O, bunun için hep uygun zamanı bekledi, özellikle de Kayslılarla Yemenliler arasındaki kavganın tutuşmasını beklerken, Nasr b. Seyyar da iki taraf arasını bulmak için gayret gösteriyordu.

Gerçi Ebu Müslim'de yerinde oturmuyor, Nasr b. Seyyar ile Kirmani arasındaki anlaşmazlığın artmasına çalışıyordu. Ebu Müslim, istediği amacı gerçekleştirmek için, H.130 (747 M) senesinde Merv kentine girer. İşte bu olay, artık Abbasi hareketinin ilk zaferi, Emevilerin de çöküşü demekti.[2333]

İslâm, birbirini hunharca katletmeye kadar varabilen bir kabilecilik anlayışını haram kılmıştır. Hiçbir haklılık yönü bulunmayan kavgalara sebebiyet veren bu hastalığı İslâm yasaklamıştır. Kabilecilik asabiyeti, birliğe, kardeşliğe ve karşılıklı sevgiye dâvet eden Kur'an'a da terstir.[2334]

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a, İslâm dinine) sımsıkı sarılın ve cahiliye döneminde olduğu gibi dağılıp parçalanmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini de hatırlayın; hani sizler birbirinize düşman kimseler idiniz de, Allah gönüllerinizi birbirinize yaklaştırmıştı. Onun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Siz yine bir ateş çukurunun tam kenarında bulunurken, Allah sizi oradan (iman ve İslâm sayesinde) kurtarmıştı. İşte Allah, doğru yola eresiniz diye âyetlerini size böylece açıklar.

Ey inananlar! İçinizden sizi iyiliğe, hayra çağıran, Allah'ın gösterdiği doğrultuda iyilikleri emreden ve kötülükleri de meneden bir toplulukörgüt bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir." (Âli İmran, 3/103–105)

Hz. Peygamber (s.a.v) de bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: "Yanaklarını yırtanlar, üst ve başlarını parçalayan, bir de cahiliye dâvası peşinde olanlar bizden değildir."[2335]

Hadiste yer alan "Cahiliye dâvası" ifadesiyle buyrulmak istenen, ölen adına ağıt yakmak manasında yorumlandığı gibi, kabile asabiyeti manasını da içerir.

2333 Fi't-Te'sili'l-İslami Li't-Tarih, s. 62
2334 el-Asabiyyetu Fi Dav'il-İslam, s. 31; Buhari, H:1294
2335 Buhari, H.1294, 1297–1298 ve 3519; Müslim, H.165/103; İbn Teymiyye, İktizau's-Sırati'l-Müstakım Fi Muhalefeti Ashabi'l-Cahim, 1/233

Emevî Devletinin kıssası, döneminde çağdaşı olan devletlerin anlayışına göre yapılandırılmış bir sistemdir. Eğer bir devlet, sadece bir kabilenin, bir toplumun veya bir cemaatin gücüne dayanıyorsa, bu durumda o devletin temelleri istikrarsızlık üzerine kurulmuş demektir. O, bu mânasıyla da hep tehdit altındadır, sonunda sosyal ve siyasal yapısı parçalanmaya bu da o devletin yok olmasına sebeptir.[2336]

Azatlı Köleler (Mevali) Sorunu

İslâm tarihini araştıran bir okur, Emevî Devleti üzerinde mevali denilen bu kesimin siyasi ve bilimsel olarak önemli rollerini görecektir. Devlet idaresinde komuta kademelerine kadar yükselerek yönettikleri ordularla büyük fetihler yapmışlar ve yararlılıklar göstermişlerdir. Bu arada devlet idaresindeki hizmetlerde de görevler almışlar, mesela belli dairelerin başına idareci, genel müdür veya bakan düzeyinde görevlerle görevlendirilmişlerdir. Birer ilim adamı olarak da hizmet sunmuşlardır. Bu itibarla mevali denilen bu kesimi üç tabakada değerlendirmemiz mümkündür.

Birinci tabaka Arapların azatlı köleleri: Bunlar, azat olunan ya da toplum üzerinde siyasi nüfuzları olan bazı Arap Emevî kabilelerle anlaşmalı olan kimselerdi. Yani bunlarda bu mânasıyla kabilecilik asabiyetine geçmiş ve kendilerini bu yönüyle Emevilerden kabul eden kimselerdi. Emevî Devletinin yükü bunların omuzlarındaydı. Bu açıdan bu kesimde yer alanlar, devletteki hizmet yükünü büyük mânada üstleniyorlardı.

Nitekim el-Cehşiyari, "el-Vüzera ve'lKüttab" adlı eserinde bize şu bilgileri aktarıyor: "Bir Rum olan Surcun b. Mansur, Muaviye adına haraç hizmetlerini yürüten dairenin başına geçirilerek, başkâtiplik sıfatıyla haraçtan gelen gelirleri kayda geçiriyordu. Nitekim Ziyad adına da, onun azatlı kölesi Mirdas bu işi görüyordu. Zazan'ın haraç işlerine de Ferruh bakıyordu. Bütün bunlar, Muaviye b. Yezid b. Muaviye döneminde olan işlerdi. Abdülmelik'in genel yazışmalarla görevli olan kişi, kendisinin azatlı kölesi olan Ebu Zuayzia idi. Velid b. Abdülmelik'in mühürdarlık işlerinin başında hizmet veren kişi, kendisinin azatlı kölesi Şuayb Lassabi idi. Dımeşk'te kendisinin adına gelen gelirleri kayda geçiren kişi, yine azatlı kölesi Yefi b. Züeyb idi."[2337]

Müslümanların büyük fatihlerinden olan Tarık b. Ziyad da Berberilerden olan bir azatlı köleydi. Emevilerin Endülüs'ü fetheden tüm komutanları azatlı kölelerden meydana gelmişti.

Bir de Emirlik makamına gelen mevali de vardır. Örneğin, Musa b. Nusayr böyledir. Babası Aynuttemr kabilesi tarafından esir alınan biriydi. Ensar'ın azatlı

2336 el-Ekalliyat ve's-Siyase Fi'l-Hibreti'l-İslamiyye, s. 161
2337 el- Vüzera ve'l-Küttab; el-Ekalliyat ve's-Siyase Fi'l-Hibreti'l-İslamiyye, s. 151

kölesi olan Ebul-Muhacir de Afrika'da Emirlik yapmıştı. Haccac'ın yazı işlerini yürüten Yezid b. Ebu Müslim de yine Afrika'da Emirlik görevine getirilen azatlı bir köleydi. Evet, bu da azatlı kölelerden olan bir Emir idi. Bunun öldürülmesi üzerine Ensar'ın azatlı kölesi olan Muhammed b. Yezid Emirlik görevine getirilmiştir. Evet, bunlar ve daha niceleri Emirlik görevine getirilen mevali kesiminden olan kimselerdi.[2338]

Mevali denen bu kesim sadece Emirlik görevleri gibi görev ifa eden kimseler değillerdir. Aynı zamanda devlet işlerinde ve hizmetlerinde çok büyük ve önemli roller üstlenmiş olan kimselerdi. Tarihin sayfaları arasında siyasi, sosyal hayatta rol üstlendikleri gibi devletin hemen her bölümünde hizmet vermişler, savaşlara komutan vasfıyla katılarak fetihlere imza atmışlardır.

Öte taraftan mevali denen bu kesim hâkim olan tabakanın gerçek bir parçaları idiler. Hâkim olan tabaka ile mevalileri arasında artık herhangi bir ayırıma gidilmiyordu. Kaldı ki her hâkim tabaka aynı zamanda asabiyet alanını genişletmek peşinde idiler. Zîra önemli işleri yürütmek için güvenecekleri adamları ve geniş bir etki sahalarının olması gerekiyordu. İşte mevali kesimi böyleydi. Emevî devleti devlet içerisinde karşı karşıya bulunduğu önemli iş ve hizmetleri bunlara gördürüyordu. Siyasi ve sosyal konularda ve savaş alanlarında büyük çapta bunların gücünden istifade etmeye gidiyordu.

Devletin mevali denen bu kesimden tercih ettiği kimseler, geniş bir alana hükmedebilmeleri için, İslâm'a girmiş olan bu kesimden insanların pek azından yararlanmaya gidiyorlardı. Kaldı ki mevali denilen bu kesim sayıca da az kimseler idiler. Eğer bunlar, İslâm girmiş olan mevali kesimden asıl düşman olanlarla ve devletin sırtında bir yük oluşturan kesimle karşılaştırılacak olursa sayıca çok az idiler.[2339]

İkinci Tabaka İlim adamları kesimi: Mevalinin bu tabakası da kendilerini ilme adamış olan kesim idiler. Bu nedenle İslâm'ın korunmasını, kültürünün devamını sağlamak amacıyla bu kesim bilimin hemen her dalında varlıklarını ortaya koymuşlar, kendilerini bilime adamışlardı. Birer örnek olması açısından örneğin Medine'de İlim adamlarının önde gelen isimlerinden Selman b. Beşşar bunlardan biridir. Bu zat, Haris kızı Meymune'nin azatlı kölesiydi, H. 103 (721 M) yılında vefat etmiştir. Ömer'in Mevlası Nafi, Rebiaturre'y, bu zat da İmam Malik'in hocalarından olup azatlı bir köledir yani mevalidendir.

Mekke'de ise Mücahid b. Cebr, Mahzumlu Kays'ın azatlı kölesidir, H.102 (720 M) yılında vefat etmiştir. İbn Abbas'ın azatlı kölesi İkrime, ayrıca Ata b. Ebi Rebah

2338 el- Vüzera ve'l-Küttab; el-Ekalliyat ve's-Siyase Fi'l-Hibreti'l-İslamiyye, s. 151–152
2339 Eseru Ehli'l-Kitab Fi'l-Hurubi'l-Ehliye, s. 450; el-Ekalliyat ve's-Siyase, s. 153

bu isimlerden sadece birkaçıdırlar. Basra'da Hasan-ı Basrî ile Zeyd b. Sabit'in azatlı kölesi olan Hasan-ı Basrî'nin babasını sayabiliriz. Şam'da, H.118 (736 M) senesinde vefat eden Mekhul; Mısır'da, bir Berberî olan Yezid b. Habib bunlardan sadece birkaçıdır. Yezid b. Habib Leys b. Sa'd'ın da hocasıdır. İşte bu ve benzeri daha nice isimler bulunmaktadır.[2340]

Mevalinin üçüncü tabakası: Bunlar da genel olarak önceki iki tabanın dışında kalanların bütünüdürler. Bunlar, herhangi bir Arap kabilesi veya kesimle mevali antlaşmaları ve sözleşmeleri bulunmayan mevali kesimidirler. Bunlar herhangi bir millete, bir kabileye intisaptan önce İslâm ümmetine mensup olmakla yetinirler. Herhangi sosyal bir kurumla bağları olmayan, dolayısıyla onları korumak ve kollamak gibi bir konumda bulunmayan kesimdirler. Oysaki diğerleri öyle değildir, bağlı bulundukları kabile veya kesimi korumak kollamak gibi bir durumda idiler. Mesela, Kays kabilesine bağlı olanlarda, Kays asabiyeti hâkimdi. Oysaki devletin omurgasını Yemenliler oluştururken, Kayslıların bu mânadaki ağırlıkları baskın geliyordu.

Mevali kesimi, bağlı bulundukları kabilelerinin muameleleri ve tavırları nasıl idiyse, onlar da görevlerinde ve hizmetlerinde aynı esaslara göre hareket edeler ve insanlara bu gözle muamelede bulunurlardı. Gerçi ulema kesimine saygılı idiler.

Mevalinin birinci tabakasında yer alanlar hemen tüm siyasi olaylar ve değişmelerin etkisiyle birçok değişimlere mâruz idiler. Yani siyasi alanda ve devlet erkinde hangi grup egemense, o grubun tüm taraftarları ve mevalisi de egemendi, hangisi güçsüz ve baskı altında ise, onların yanında yer alan mevali kesimi de aynı sıkıntılara mâruz kalırlardı. Son tabaka ise her türlü aşağılanma ile karşı karşıya kalabiliyorlardı. Arapçılık asabiyeti, mevaliye karşı, onların ellerinde bulunan işleri almak ve bizzat o hizmetleri kendilerinden olan Araplara vermek gibi bir davranış içerisinde idiler.

Horasan'da bulunan mevali kesimi, siyasal, sosyal ve benzeri ayırımcılıklardan kurtulabilmek ve kendi haklarını korumak adına Abbasilerin dâvetine katıldılar. Böylece Emevî baskısından kurtulmak istiyorlardı.[2341]

Emevî Devletinin baskı kurmak ve taassup noktasında hareket etmek için gerçekte genel bir siyaset izlemek gibi bir durumları bulunmuyordu. Gördüğümüz kadarıyla mevaliden oluşan ulema, ordu komutanları ve yöneticiler onlara karşı görevlerini yerine getiriyorlardı. Ancak mevaliye karşı olan bu bakış açısı, bütün Arap toplumunda aynı durumda değildi. İslâm'ı gerçek mânada kavramamış olan kimi bedevi Arap kesimi, aşağılayıcı bir tavır içerisinde idiler. Nitekim bu durum mevaliden olan bazı idarecilerin Emevî devletine karşı düşmanca bir tavır takınmalarına sebep olmuştur.

2340 el-Ekalliyat ve's-Siyase, s. 153
2341 el-Ekalliyat ve's-Siyase, s. 154

Emeviler de âdil davranmamışlar, gerek Araplardan olsun ve gerekse mevali kesimden olsun onlara karşı zulüm yapmışlar, haksızlıklarda bulunmuşlardır. Bunu yapanlar da aslında yine devlet düşmanları olmuşlardır. Böyle bir zulmün ve haksızlığın sonucunda Emevî devletinin güttüğü siyaset aleyhinde bir hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. Gerçi mevaliden olan kimilerinin samimi imanları, onların asabiyetlerinin ve kavmiyetçiliklerinin önüne geçebilmiştir. Mevaliden birçokları, İslâm'ı, Araplardan çok daha iyi kavramışlardı, İslâm'ın insanlar arasında eşitliği esas aldığını, Arap olan ve olmayan ayırımına gitmediğini çok iyi kavramış bulunuyorlardı. Kişinin ancak dini, ameli ve ahlâkına göre değer kazanabileceğine imanları tamdı. Yoksa bunun milliyetçilikle, ırkçılıkla bir bağının olmadığını, üstünlüğün bunlarla değil, ancak İslâm'ı yaşamakla olacağını çok iyi kavramış bulunuyorlardı. Çünkü Allah katında en değerli olan kişi, takva yönünden en üstün olan kişidir. Zîra Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanların da Araplara herhangi bir üstünlükleri sözkonusu değildi.

Örneğin Hasan-ı Basrî, kendisi azatlı bir köle olmasına, mevaliden biri olmasına rağmen çok saygın olan bir ilim adamıydı ve Araplar da ona büyük bir değer verirlerdi. Hatta nereye gitse, orada sözü dinlenen, devlet katında sözü geçerli olan bir kişiydi. Hatta hiç çekinmeden açıkça Ümeyyeoğulları halifelerini ve valilerini tenkit eden biriydi. Nitekim vefat ettiği gün, her kesimden insanlar onun cenazesine katılmışlardır. Hatta onun cenazesine katılabilmek için herkes oraya gittiklerinden ikindi namazını mescitte kılacak ve kıldırabilecek bir kimse kalmamıştı.[2342]

Haccacı zalim diye ünlenen Irak valisi olan Haccac b. Yusuf es-Sakafi'nin, Arap ve mevali demeden birçok günahsız insanı kılıçtan geçirip öldürmesi, birçok fitne ve ayaklanmalarda acımasızca davranmasın rağmen halktan hiçbir kimse ona karşı çıkıp haksızlıklarına dur diyememiş, fakat kendisi de mevaliden biri olan Said b. Cübeyir onun öldürülmesinde gereken tavrı sergilemiştir. Ki, Said b. Cubeyir halkın her kesiminden saygı gören bir insandı. Buna rağmen Said b. Cubeyir, İbn el-Eş'as ile Devlete karşı tavır koymuş kimselerdi.[2343]

Ümeyyeoğulları aleyhindeki düşünceleri yayanlar Von Grimer, Van Fluten ve Bruvan gibi adamlardı. Nitekim Corci Zeydan ve Filip Hitti gibileri de bunu yaymışlardır. Hatta yeni yetişmelerden Hasan İbrahim Hasan, Ali Hüseyin Harputlu ve benzeri başkaları da buna önayak olmuşlardır.

Bunlara göre Ümeyyeoğulları evali kesimine karşı düşmanca bir tavır içersindedir. Sürekli olarak mevali kesimini baskı altında tutmuşlar, zulüm ve haksızlık etmişler, onları hep aşağılamışlardır. İşte bunun doğal bir sonucu olarak da mevaliler, Ümey-

2342 Zehebi, Siyeru Alami'n-Nubela, 4/587
2343 el-Alemu'l-İslami Fil Asri'l-Emeviyyi, s. 433

yeoğullarına karşı öfke dolu bir topluma dönüşmüş ve netice de Emevî Devletinin yıkılmasına bunlar sebebiyle olmuştur. Adı geçen yazarların görüş ve kanaatleri, yaymaya çalıştıkları düşünceleri bu merkezdedir.[2344]

Gerçi bu, mutlak mânada böyledir, demek değildir. Çünkü Emevilerle birlikte hareket eden mevali kesimi de vardır. Ki bunlar da büyük bir çoğunluğu teşkil ediyorlar. Onlar da tıpkı Emevî idaresine karşı olan Araplar misali, Emevilerin yanında yer alan insanlardı.

Abbasi hareketi ve dâveti bütün gelişmelerden yararlanmak suretiyle Emevilere karşı rahatsızlık duyan kesimleri yanına almakta başarılı olmuştur. Emevilerden rahatsızlık duyan ne kadar unsur varsa, Abbasiler hemen hepsini Abbasi sancağı altında toplamasını, zaman, zemin ve ortama göre her durumu değerlendirmek suretiyle başarmıştır.

EMEVİLERİN BİR KÜLTÜR OLUŞTURMASINDAKİ BAŞARISIZLIĞI

Ömer b. Abdülaziz, inanarak ve dürüstçe hareket ederek, dedesi Hz. Ömer'e çeken bir zekâ ile bunu başarma gayretini göstermiş, dünyada kültürel değerlerin hoyratça yok edilmesine karşı çıktığı gibi İslâm dâveti aleyhinde oluşabilecek şeylere de fırsat ve izin vermemiştir. Siyasi hedefleri, dinin prensiplerinin önüne geçirmemiştir.

Ömer b. Abdülaziz, hayatın her alanını doldurabilecek mânada kültürel bir açılıma imza atmış, durum ne olursa olsun, üzerine düşeni yapma çabasına girmiştir. Çünkü genelde Emevî devleti, kültürel yaşama dair tam bir kanuna sahip olmamıştır. Uzayan fetihlerden sonra, dâvet işini sürdürmek için de çalışıyorlardı. Ancak buna rağmen bir ilerleme gösterememişlerdir.

Emevî Devletinin güçlenme ve parlak devirlerinde yani Muaviye, Abdülmelik, Velid ve hatta Hişam dönemlerinde aydınlanma ve kültürel mânadaki çabalar gözle görülür halde idi. Bu yönde çaba sarf ediyorlar ve varlıklarını sürdürebilme yollarını araştırıyorlardı.[2345]

Bu iyi dönemin, gelişme ve parlak dönemlerinin sona ermesi yaklaştığında, Emeviler, mutlaka hayatlarını sürdürebilmek için yeni çıkış yollarını aramaya başladılar. Ki böylece toplumlar onların sancağı altında peşlerinde yürüyebilsinler. Çünkü Emeviler son dönemlerinde Abdülmelik ve Velid gibi büyük fetihlerin

2344 el-İdare Fil-Asri'l-Emeviyyi, s. 341; Filib Hitti, eş-Şiatu vel-İsrailiyyat, Tarihul Arab Mutavval; Tarihu'l-İslamis-Siyasi

2345 Benu Ümeyye Beyne's-Sukuti ve'l-İntihar, s. 81–83

sahipleri olan devlet idarecilerini yitirmişlerdi. Keza, önemli yenilikçi hareketler yapabilecek adamlarını, dâvet ve irşat ehli, herkesi kuşatabilecek elemanlarından yoksun kalmışlardı.

Emeviler, bu adamları yerine Velid b. Yezid, Yezid b. Velid ve İbrahim b. Velid gibilerine devletin başına getirdiler. Ki bu adamlar, hiçbir gelişme sağlayabilecek, bir yenilik oluşturacak, güçlü bir devlete yönelik hedef ortaya koyabilecek güçte ve düzeyde insanlar değillerdi.[2346]

Ancak bunlar, devletlerinin sonunu getirecek olan karanlık birtakım icraatların içine düştüler. Ümeyyeoğullarının son dönem halifeleri kültürel bir hareketlilik ve dalgalanma ivmesi göstermediler. Üzerinde durabilecekleri bir uygarlık sergileyemediler. Kendileriyle birlikte hareket edenlerle birlik olup kendilerine karşı direnleri, kendi lehlerine çevirmeye güç yetiremediler. Ne dâvet alanında, ne de İslâm'ı yayma alanında ve ne de milletleri dâvet etme bakımından olsun hiçbir başarı göstermediler.

İslâm'ın o sağlam eğitim ve öğretimini, İslâm'ın öngördüğü doğru ölçüler ve esaslar üzerinde aktarmadılar. Milletlere de Allah'ın dinini ne Arapça olarak, ne de diğer milletlerin diline çevirmek suretiyle olsun öğretmeye girişmediler. Böyle bir girişimle olsun İslâm milletlerini yanlarına almayı başarmadılar.

Oysa bunlardan beklenen şey; devlet, dâvet, bulundukları toprak, akide, siyaset ve düşünce bağlamında bir denge sağlamaya yönelmeleriydi. Bu büyük mesaj adına, Emeviler, zaman ve zemin açısından olsun, birtakım karşılıklı saldırılarda olsun adım atmadılar. Kaldı ki bu konuda ortam uygun olduğu halde yapmadılar. İşte bu, uygarlık alanında en büyük bir yanlış idi. Esasen Emevilerin böyle bir dertleri yoktu. Fetihlerin yanında uygarlıklarını da götürerek işi bununla noktalamak gibi bir dertleri bulunmuyordu. Bunları tümüyle isyan hareketleri, ayaklanmalar ve fitne olayları için yapılanlar gölgeliyordu. Zaten uygarlık tarihi denen şey her zaman böyle olmuştur, kimi zaman oldukça ilerleme göstermiş, kimi zaman ise ölüm uykusuna yatmıştır. Çünkü insanlık tarihinde sükûnet ve durmak yoktur.[2347]

EGEMEN AİLE İLE SÜREKLİ İÇ ÇEKİŞMELER VE AYAKLANMALAR

Yüce Allah'ın Sünneti tüm toplumlar ve milletler için aynıdır, onda herhangi bir değişiklik, bir farklılık görülmez. Çünkü Allah'ın kanunu gereği milletler ve toplumlar arasındaki anlaşmazlıklar, kavgalar ya onların helâk olmalarına sebep olabiliyor veya devletlerini kaybetmeleri sonucunu doğuruyor. Resulüllah (s.a.v) şöyle buyuruyor:

2346 Benu Ümeyye Beyne's-Sukuti ve'l-İntihar, s. 84
2347 Benu Ümeyye Beyne's-Sukuti ve'l-İntihar, s. 96–98

"Sizden önce geçenler anlaşmazlığa, ayrılığa düştüler ve bunun sonuncunda helâk oldular." (Bir rivayete göre de "helâk edildiler.)"[2348]

İbn Hibban'ın İbn Mesud'dan rivayet ettiği bu hadisin İbn Hibban'daki rivayeti de şöyledir: "Sizden önce geçenleri helâk eden şey, anlaşmazlığa düşmeleridir."[2349]

Bu tarihi gerçekler içerisinden almamız gereken en önemli ders, istenmeyen ve arzu edilmeyen kötü anlaşmazlıklardan ve ihtilaflardan sakınmamızdır. Çünkü anlaşmazlıklar, görüldüğü gibi Emevî devletinin yok olmasına ve helâkine sebep olmuştur. Gerçi bu anlaşmazlığın sebepleri içerisinde, Emevî ailesi arasında görülen anlaşmazlıklar da vardır. Kimi Emevî idarecileri arasında bunun dinî sebebe dayalı etkileri olduğu gibi, kimisinde enaniyet denilen bencillik ve kendini beğenmişlik gibi hastalıklar da vardı. Dünyevi hayata düşkün olmaları, dünyalık adına kendilerini feda etmeleri, makam, mevki ve saltanat kavgasına düşmeleri, gibi hususlar ve sebepler, Emevî ailesi arasındaki anlaşmazlığın ve kavganın fitilini ateşleyen ilk sebeplerdir.

Emevî Devletinin yıkılış sebeplerinin tüm yönleriyle gerçekçi bir şekilde İbn Haldun aktarıyor. Bölünme sebeplerini, akraba ile aralarında olan anlaşmazlıkları ve sonuçta devleti ortadan kaldırmaya kadar varan gerçekleri anlatıyor.[2350]

Emevî ailesinde başlayan en etkin anlaşmazlık, Velid b. Yezid'in hilafet makamına gelmesiyle başlamıştır. Bu sebeple hilafet görevi, Abdülmelik'in çocuklarından torunlarına geçmiştir İşte işin bu yönü, Abdülmelik'in oğullarını birbirlerini kıskanmaya ve birbirlerine haset etmeye götürmüştür. En çok haset edenler de Velid b. Abdülmelik'in çocukları olmuştur. Çünkü Velid b. Abdülmelik'in 19 erkek çocuğu vardı. Ömer b. Velid, bir yere çıktığında onunla birlikte onun sulbünden gelen yetmiş kişi de beraberinde harekete geçerlerdi. Bu nedenledir ki, Velid ailesi, sayılarının çokluğu ile Mervanoğullarına karşı üstünlük taslarlardı. Onlar, babalarının Abdülmelik oğullarının en büyüğü olan babalarını hep öne sürerlerdi.[2351]

Velid b Yezid, hilafet için harekete geçtiğinde kardeşlerinden ve Abdülmelik b. Mervan'ın bazı oğullarından yardım istemiş ve devletin kimi kademelerinde onlara görev vererek onlardan yardım almıştır. Velid b. Abdülmelik oğullarından kimseyi hizmete almayıp aksine onlara cefada bulunmuştur. Bunlar üzerinde baskı uyguladığı gibi amcasının bazı oğullarına da kötü muamelede bulunmuştur. Bundan sonra hilafet görevi, oğulları Hakem ile Osman'a geçmiştir.

2348 Buhari-Askalani Şerhi, 9/101-102
2349 Buhari-Askalani Şerhi, 9/102
2350 el-İber, 1/517; ed-Da'ful Maneviye ve Eseruhu fi Sukuti'l-Ümem, s. 118
2351 Dirase fi Tarihil Hulefai'l-Emeviyyin, s. 407

Velid b. Abdülmelik'in ailesi de ona karşı bir hareketin içine girmişlerdir. Bu durumda da liderleri Yezid b. Velid b. Abdülmelik'ti. Yezid'in elindeki askeri güç, Velid'in gücü seviyesine vardığında, Yezid onları Kitap ve Sünnet'e dâvet etmiş, aralarındaki hizmetin "şûra"ya dayalı olmasını istemiştir. Böylece mali imkânları ve birtakım yerlerde yetkili olma görevleri yoluyla onlara yaklaşılmak istenmiş, böylece Velid'in konumu zayıflayınca da öldürülmüştür.

Yezid'in olaya el koyması, amcasının oğlunun öldürülmesi ve onun yerine, Yezid'in hilafet makamına gelmesiyle, Ümeyyeoğullarının gücünün artık itlaf edilebilir duruma gelmesine, bundan böyle kendilerinden endişe edilecek bir güç olmadıklarına, giderek güçlerini kaybettiklerine tanıklık edilmiştir. Bu da Mervanoğullarını iyice korkutuyordu. Bu nedenle Abbas b. Velid, kardeşi Yezid'i uyarmış ve uyarısında da isabetliydi. Ona şöyle demişti:

"Endişem ve korkum o ki, elimizdeki bu nimeti çekemeyen bazı düşmanlarımız, aramızı bozmak istiyorlar." Bir keresinde de şu dizlerle uyarmıştı:

Halk arasındaki kurtlar sakın sizi birbirinize düşürmesinler
Çünkü kurtlar insanlar birbirine düşünce bundan beslenirler
Hal dili de şöyle konuşuyordu:
Aramızdaki önemsiz Kaderîler Efendi oldular başımıza
Ailemizin arasına girerek bizi düşürdüler birbirine[2352]

Hilafet makamı, mevcut halifeden zor kullanılarak alınınca, ümmetin bu konudaki biat konusu güç kullanılmak yoluyla olmuştur. Nitekim bu maçla elCezire, Ermenistan ve Azerbaycan Emiri olan Mervan b. Muhammed harekete geçer. Nitekim sınır boylarında bulunan ordu komutanları da Dımeşk'e doğru harekete geçerler.[2353]

Esasen Velid b. Yezid'in öldürülmesi olayı, artık Emevî Devletinin meşru olup olmadığı konusundaki düşünceye karşı bir meydan okunmaydı. Sözkonusu bu fitne genel manasıyla Emevî devletinin temel dayanağı durumunda bulunan esasları yok etmiştir. Çünkü bunun öncelikle ayakta kalmasını sağlayanlar Şam halkı ve ikinci olarak bu hilafeti ayakta tutan Emeviler olmuşlardır. Her ikisi de zaten Emevî sultasının ve gücünün ayakta kalmasının yegâne temeli idiler.[2354]

Çünkü bu iç parçalanma, Ümeyyeoğullarına isabet eden tehlikelerin en büyüğü idi. Küçük ve basit asabiyetlere ve genel mânadaki kasırgalara rağmen, Emevilerdeki asabiyet bağlılığı, onları koruyan bir güçtü. İşte bu güç ayrılığa düşmüş, parçalanmış ve kendilerine has olan güçlerini böylece kaybetmişlerdir. Nitekim Emevî ailesi

2352 Dirase fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 408–409; Tarihu't-Taberi
2353 Dirase fi Tarihi'l-Hulefai'l-Emeviyyin, s. 409
2354 Benu Ümeyye Beyne's-Sukuti ve'l-İntihar, s. 86–87

arasındaki iç çekişmeler yüzünden akan kanlar da böylece ortaya çıkmıştır. Ümmetin de bundan böyle bu aileye karşı olan bağları ve saygıları gevşemiş, ümitleri de yok olmuştur.

Mervan b. Muhammed dönemi, iç çatışmaların, sıkıntılı günlerin arttığı ve devam ettiği bir dönemdi. Emeviler, esasen çok tehlikeli işlere girişiyorlardı. Çünkü kendi aralarında kavga başlayınca kendilerine ölüm alanları açmış oluyorlardı. Nitekim yedi sene içerisinde kendi canlarına kıymış oldular, onların sancaklarını taşıyanlara karşı savaş ilan ettiler ve üzerlerine saldırdılar.

Emevilerin kendi aralarındaki bu kanlı çatışma ve kavgaları, Abbasilerin işine geliyordu. Onlar da bu arada sistemli ve düzenli bir güç hazırlayarak devleti nasıl ele geçireceklerinin planlarını yapıyorlardı. Bunun için de saldırmaya en uygun zamanın hangi vakit olabileceğinin hesaplarıyla meşgul idiler. Çünkü Emeviler arasındaki bu siyasi çekişme ve taht kavgası, sonunda onların tarih sahnesinden silinmelerine sebep olmuştur.[2355]

EMEVİLER DEVLET OLARAK DÜZENLİ BİR ORDU KURMADA BAŞARISIZDIRLAR

Emevilerin son dönem halifeleri önemli kabileler ile devlet arasındaki dengeyi tam olarak sağlayamamışlardır. Örneğin halife Velid, hilafeti döneminde ağırlığı özellikle Kays kabilelerinden yana kullanmış, bu nedenle de Yemenli kabilelere karşı tavır sergilemekle çok açık bir cehalet sergilemiştir. Oysaki Şam ordusunun belkemiğini Yemenli kabileler oluşturmaktaydı. Ki, Yemenli kabilelerden olan Halid b. Abdullah el-Kasri'nin halife Velid'e hizmeti ve yararlılıkları sayılamayacak derecede çoktur.

Dahası Halid elKasri'nin, Yemenlilerin çok saygı gösterdikleri bir lider ve ordu komutanı olması hasebiyle, Velid tarafından kötü bir muameleye tâbi tutulması ve kendisinin yine Velid tarafından Irak valisi olan Yusuf b. Ömer Hubeyre'ye teslim edilmesi, bu vali tarafından işkence edilerek öldürülmesi hâdisesinin Yemenli kabileler üzerinde olumsuz mânada çok büyük etkisi olmuştur. İşte sadece bu olay bile, Şam ordusunun belkemiğini oluşturan Yemenli kabilelerin bundan böyle farklı davranmaları için yeterli sebepti. Çünkü bu hâdise, Kays kabileleri ile Yemenlileri karşı karşıya getirmesi için yeterli sebeptir. Zira Yemenliler açısından hükümet, Kayslıların partisi haline gelmiştir. Yemenliler ise her zaman yerleri değiştirilecek, alınıp atılacak bir hizmetli sınıfında görülmeye başlandılar. Oysaki bunlar askeri gücün belkemiği idiler.

2355 Benu Ümeyye Beyne's-Sukuti ve'l-İntihar, s. 87–97

Bunun en bariz nedeni, Velid b. Yezid'in göreve gelmesiyle değişen durumdur. Çünkü Velid, yanlış ve kötü davranışları yüzünden kendi ailesinden bile destek görmeyen biriydi. Esasen Velid, etrafına oldukça öfkeli, kindar, bulunduğu makama göz diken kimseleri, servetlere boğarak getirmişti.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı Emevî hilafeti, kendisine destek veren ve ordusunun belkemiğini oluşturan kesimin güvenini sarstı. Bundan böyle Emevî hilafeti hoşnutsuzluk duyan güçlü kabileler nezdindeki heybetini ve meşruiyetini de yitirmiş oldu. Bunun doğal sonucunda kabileler arasındaki denge de sarsılmış oldu. Çünkü artık Emevî aileleri kendi aralarında birbirleriyle savaşır oldular. Oysa devlet sınırları içersindeki toplumları elde tutabilmek, küstürmüş olduğu kesimler sayesinde idi. Emeviler, kötü ve yanlış siyasetleri yüzünden bindikleri dalları da kesmiş oldular.

Çünkü Emeviler, kendilerine bağlı düzenli ve sistemli bir ordu kuramamışlardı. Varlıkları, sözkonusu kabile güçlerine bağlı bulunuyordu. Merkezi idare noktasından bunu hiç akıl edemiyorlardı. Emevilerin tüm siyasetleri, devam ettirdikleri dar çerçevedeki bir kabilecilik anlayışı ile götürülüyordu. İşte bu nedenle herhangi bir problem doğduğunda da bu güçleri toparlamada büyük zorluklarla karşı karşıya kalınıyordu. Çünkü kabilecilik saikiyle kabileler arsında bir anlaşmazlık çıkarsa, doğal olarak hilafet merkezi, güçlü olan tarafta yer alıyordu. Varlığını devam ettirmesi buna bağlıydı. Özellikle de Emevî aileleri arasında bölünme ve parçalanma meydana geldiğinde buna, daha çok ihtiyaç duymaktaydılar. Kaldı ki tahtta gözü olanlar, bunun için kendileri açısından hangi yolu meşru görmüşlerse, aralarındaki kavga ve çekişmeyi bahane ederek her yolu deniyorlardı.[2356]

Askeri gücün devlet sultası üzerinde egemen olması ve onlara karşı baskıcı bir tutum takınmaları, askeri gücü biri ötekisiyle kavga eden iki gurup haline dönüştüler. Bu ise anarşiye, kargaşaya ve huzursuzluğa yol açtı. Artık devlet merkezinde olaylar durulmuyordu, bunları önlemekten âciz kalmışlardı. Bu ise, Emevî Devletinin sonunun geldiğinin bir işaretiydi.

Bundan böyle Emevî devletinin bir meşruiyeti kalmadığı gibi, bir mehabeti de bulunmuyordu. Çünkü kendilerinin ayakta kalmalarını sağlayan kabileleri iyi denetlememeleri sebebiyle, aralarında husumet oluşmasına sebep olmuşlardı. Son dönem Emevî halifelerinden bazılarının bu dar kabilecilik anlayışının bir sonucu olarak, Ümeyyeoğullarının son halifesi olan Mervan b. Muhammed, bu nedenle bir şey yapamadı. Ki, sadece bu kişi, belki durumu eski gücü haline getirebilirdi ama elinde bulundurduğu yegâne güç, kendisine biat eden Kayslıların gücüydü.[2357]

2356 el-Ceyş ve Tesiratuhu Fi Siyasetid-Devleti'l-Emeviyye, s. 130
2357 el-Ceyş ve Tesiratuhu Fi Siyaseti'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 131

Ancak daha önce geçen bölümlerde de gördüğümüz gibi Mervan, yanlış bir yol seçti, Yemenli kabileleri karşısına aldı. Dolayısıyla iç isyanlar, ayaklanmalar durmadan devam etti.

Değerli okurlarım! Emevilerin askeri gücünün ortaya çıkması açısından çok fazla düşünmeye gerek yoktur. Çünkü artık Emevilerin dayandığı güçler iç içe bozulmuş, bağlı bunduğu ipler çürümüştü. Aralarında güçlü bağlar kalmamıştı. Bu nedenle Mervan b. Mühammed, kabilecilik esasına dayanmayan bir ordu gücünü oluşturmaya kalkıştı ve bunun devletin düzenli ve devamlı bir ordusu olmasını istiyordu. Kabilecilik gücüne dayanma yerine güçlü komuta kademesine bağlı bir düzenli oldu istiyordu. Ne yazık ki böyle bir düşünce, ancak devlet temelden sarsıldıktan ve tüm gücünü yitirdikten sonra, hem de çok sonraları düşünülmeye başlandı. Artık her yerde düzen bozulmuş, nizam sarsılmış, bu durumdaki bir ülkeyi toparlamanın bir imkânı yoktu, bir yolu da kalmamıştı.

İşte Emevilerin düştükleri bu acınacak durumdan Abbasiler hemen yararlanmasını bildiler. Nitekim İbrahim b. Muhammed el-Abbasi'nin, Ebu Müslim Horasani'ye verdiği vasiyet ya da yaptığı tavsiye, Arap kabileleri arasında ifadesini bulmuştu. İbrahim, Ebu Müslim'e yaptığı bu vasiyetinde diyordu ki: "Yemenli olan şu Arap kabilelerine dikkat et, onlara karşı saygılı davran ve aralarındaki problemi çöz. Çünkü yüce Allah, onların sayesinde bize bu işi nasip edecektir. Ayrıca Rebia kabilesine de dikkat et, onları hep töhmet altında bulundur. Çünkü onlar hep düşmandırlar."[2358]

Nitekim Ebu Müslim'de Horasan'da böyle hareket etti. Bunun doğal sonucunda Yemenliler Abbasilere yöneldiler, kabilecilik ruhu sebebiyle, karşılarında Kayslılar olduğuna ve Mervan b. Muhammed'in yanında yer aldıklarına göre bunlar da Abbasilerin yanında yerini almalılardı ve öyle yaptılar.

Bu asabiyet etkisi kendisini Zap savaşında gösterdi ve Mervan b. Muhammed'in nasıl alaşağı edildiğini gösterdi. Mervan b. Muhammed'in savaşı kaybetmesinin sonucunda etrafındaki askerleri ve adamları birden dağılıvermişlerdi. Mervan, Şam ordusuyla nereye ve kime gittiyse hepsi üzerine saldırdılar, varlığını yağmalamaya koyuldular.[2359]

İşte bu anda Mervan uyanmıştı, kabilecilik esasına dayalı bir askeri güce sırtını dayamanın ne kadar büyük bir tehlike olduğunu görüyordu. Nitekim o şöyle diyordu: "Kayslılar hiç arkalarına bakmadan beni terk ettiler, onlardan bir tek kişi beni izlemedi. Bu, bizim kişileri hak ettikleri yere koymadığımızın bir sonucudur."

2358 Tarihu'l-Mavsıl, s. 65; el-Ceyş ve Tesiratuhu Fi Siyaseti'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 137
2359 el-Ceyş ve Tesiratuhu Fi Siyaseti'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 130–139

Bunun içindir ki hilafet merkezinin kendilerine bağlı bir askeri gücü, destekleyen bir kuvveti, meşruluklarını savunan bir ordusunun olmaması, en büyük zayıflık noktasıdır. Askeri gücü, birtakım arzu ve istekleri olan, nefsani arayışları bulunan kabile şeyhlerinin vicdanına bırakmak, devletin oldukça geniş sınırlarını bu düşünceye teslime etmek yerinde bir davranış ve uygulama olamazdı. Çünkü aralarındaki kabilecilik bağları kopunca, müşterek olan hedefleri zaafa uğrayınca, artık herkes ondan uzaklaşıyor ve bu da devletin sonu oluyordu.[2360]

MERVAN B. MUHAMMED'İN HİLAFETİ KURTARMADA BAŞARISIZ OLMASI

Mervan b. Muhammed, Emevî hilafetini kurtarmada başarılı olamadı, bunu başarabilecek bir gücü artık kalmamıştı. Bunun da birçok sebepleri bunmaktadır. Bu sebeplerden bazıları şöyledir:

1- En başta Mervan b. Muhammed, meşru bir halife değildi ve öyle de kabul edilmiyordu. Kaldı ki bu durum Emevî örfüyle de çatışmaktaydı. Zaten, Mervan'ın hilafete geçmesi gibi, bir durum da sözkonusu değildi ve veliaht olabilecekler arasında ismi geçmiyordu. Üstelik kendisi bir cariyeden doğma idi. Bu nedenle Emeviler, cariyelerden doğmuş olan çocuklarına Emir de olabilseler, hilafet yolunu seçme konusunda, onları veliaht olarak göstermezlerdi. Nitekim sırf bu yüzden Mesleme b. Abdülmelik halife olmaktan mahrum edilmişti.

Ancak Mervan bir şey yaptı, çıkan problemler ve kargaşalıklar sebebiyle öldürülen ikinci Mervan'ın yerine geçebilmek için zor kullanarak, bir tür darbe yaparak hilafet makamını işgal etmiş oldu. Bu nedenle Şam halkı, ilk başta onun halifeliğini kabullenemediler, itiraz ettiler. Bu durum karşısında Mervan ailesi de ona karşı ayaklanmışlardı. İşte Şam'daki bu bölünme, egemen bir güç olan bu aile gücünü yitirdi, beldelerin nezdinde varlıklarının bir anlamı kalmadı ve zaten askeri güçlerini de kaybetmişlerdi.[2361]

2- Devlet merkezinin Harran'a taşınması: Mervan b. Muhammed'in, başkenti Dımeşk'ten alıp Harran'a taşımış olması ile en büyük hatayı işlemiş oldu. Çünkü bu, Şam halkının gönüllerini incitti ve onların hayal kırıklığına uğramalarına neden oldu. Beytülmal dâhil, Mervan, tüm devlet kurumlarını başkent olan Dımeşk'ten alıp Harran'a taşıdı. Bu, beraberinde büyük hatalara neden oldu. Kuzey Şam bölgesi dışında tüm Şam bölgesi ve bağlı olarak Dımeşk ahalisi, idarenin ve hüküm merkezinin kendilerinden alındığı ve kendilerinin dışlandıkları fikrine kapıldılar.

2360 el-Ceyş ve Tesiratuhu Fi Siyaseti'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 130–139
2361 es-Sevratu'l-Abbasiye, s. 70

İşte bu hizipçiliğe dayanan anlaşmazlıklar artık önü alınamaz bir biçimde çoğalmaya başladı. Halk, bundan böyle eski dönemlerine ve durumlarına dönüşü arzular oldular. İşte bu olay, Emevî başkenti için sonun başlangıcı oldu.[2362]

Mervan, Dımeşk'ten uzaklaşınca, güçlü bir kuvveti yitirmiş oldu. Oysaki Muaviye b. Ebu Süfyan, burasının önemine çok öncelerinden dikkat çekmişti. Bu nedenle Muaviye, oğlu Yezid'e, Şam halkını en candan dostları olarak edinmesi ve her zaman onların yardımlarını istemesini, onların yardımları sayesinde zafer elde edebileceği tavsiyesini yapmıştı. Şam halkı fiili olarak Ümeyyeoğullarına ısınmışlardı. Onlar, tavırlarını her zaman bu aileden yana koymuşlardır.

Ümeyyeoğulları sevgisi, onların tâ ciğerlerine işlemişti. Zaten Muaviye de, tâ buradaki valiliği sırasında Şam halkının karakteristik özelliğini çok iyi anlamıştı, onların huylarını, yaşantılarını, nelerden hoşlanıp nelerden hoşlanmadıklarını çok iyi bildiğinden, onları bu doğrultuda en güzel bir tarzda idare etmesini bilmişti. Şam halkı da ona içtenlikle bağlıydılar. Bu nedenle onun ailesinin etrafında toplanır oldular. Öyle ki Emevî ailesi, Doğu Dımeşk'le özdeş hale gelmişti.

Ancak ne zamanki aralarında kabilecilik hastalığı arttı, halifelik de birinden öbürüne geçer duruma geldi, bu durum, aralarında anlaşmazlığa neden oldu. Kimi kabileler, sırtlarını Yemenli Arap kabilelerine çevirdiler. Oysa bunlar Şam toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Artık Yemenliler böylece azar azar Emevî ai lelerinden uzaklaşmaya başladılar. Yine de bütün bu olanlara rağmen, Şam halkının gönlünde bu aileye karşı kısmen de olsa sevgi devam ediyordu. Emevî ailesinin yol almasından sonra bile bu sevgiyi unutamayanlar vardı. Hatta Mervan'ın başkenti Harran'a taşımış olmasına rağmen yine de bu devam ediyordu. Çünkü Harran, Yemenlilerin karşı oldukları Kayslıların merkezi konumundaydı. Oysaki Emevî hanedanına hilafet kapısını açanlar bunlardı.[2363]

Bunlar arasında babası yaşamış, kendisi onların içerisinde yetişmişti. Bu nedenle onların arasında bulunması âdeta kendi ailesi arasında gibi olurdu. Diğer taraftan herkesten önce kendisine biat edenler de onlardır. Bu itibarla bunların başkalarının yanında yer almaları da zaten mümkün değildir.[2364]

Bu durum, sadece işin bir yönüdür. Bir başka yönden ise, Yemenlilerin çoğunlukta bulundukları bir yerde Şam ordusuna da güven olamazdı. Ancak böyle bir mâzeretin kabul edilebilir bir yanı yoktur. Çünkü Mervan, uzak görüşlü ve meseleler üzerinde uzun uzadıya düşünmekle bilinen bir kimse olarak, herhangi bir şekilde Yemenlileri kendi tarafına çekebilirdi. Bunu da eski Kayslı dostlarını kızdırmadan başarabilirdi. Böylece millet yeniden gücünü toparlayabilirdi.

2362 Mervan b. Muhammed ve Esbabu Sukuti'd-Devleti'l-Emeviyyeti, s. 154; ed-Devletu'l-Abbasiye Fi'l-Asri'l-Abbasi, s.46

2363 Mervan b. Muhammed ve Esbabu Sukuti'd-Devleti'l-Emeviyyeti, s. 154–155

2364 Mervan b. Muhammed ve Esbabu Sukuti'd-Devleti'l-Emeviyyeti, s. 155

Ancak Mervan, başkenti Harran'a taşımakla, bunun meyvelerini canıyla ödemek zorunda kaldı. Onu böyle bir işe zorlayan, Şam topraklarında belli bir süre ayaklanmaların ve savaşmaların var olmasıydı ama dediğimiz gibi bu, belli bir süre içindi. Ki bu dönemde aynı zamanda Horasan bölgesi, Nasr b. Seyyar güçleri tarafından tir, tir titretiliyordu. Artık büyük ve kesif duman bulutları belirmiş ve Emevî idaresini kökünden kazınacağının haberlerini veriyordu. Hilafet merkezinin Dımeşk'ten Cezire'ye taşınmış olması, gerçekten büyük öneme haiz olan bir olaydı. Çünkü hilafet merkezi bir bölgeden ötekine, bir yerden diğer bir yere, bir kabileden ötekine taşınır hale geldi. Nihayetinde ise bir toplumdan bir başka topluma intikal etti.

Eski toplumun gasp edilen hakkını araması olağandı. Bu durum, Emeviler için, Emevî tarihi açısından önemliydi. Gerçi Mervan b. Muhammed, bu sarsıntıda yenilgiye uğramış ve başkalarını boyun eğdirmişse de, asıl bölünüp parçalanma ve dağılma Emevî devletinde gerçekleşti. Çünkü Mervan, baskın gücün karşısında tutunamadı, ancak yıkılan temeller üzerine yeniden bir bina kurmaya gayret gösterdi. Fakat başkentin yerini değiştirmekle artık o binayı yeniden kurabilme imkânını da elde edemedi. Tıpkı sonbahar ağaç yaprakları gibi yaprakları düşüyordu.

3- Mervan b. Muhammed'in güçlü bir merkezî hükümet kurma başarısızlığı: Mervan b. Muhammed bundan böyle güçlü bir hükümet kuramadı. Çünkü elindeki tüm güçleri ve kurumları kaybetmişti. Bunları yeniden tanzim etmesi, tekrar düzene sokması için çok uzun bir zaman gerekiyordu. Polis gücünü yitirmiş, muhaberat kurumlarını kaybetmiş, gizli örgütlenme olanaklarını kaçırmış olan birinin merkezi güçlü bir oluşuma imza atması zaten mümkün olamazdı.

Artık Muaviye dönemi ile Mervan dönemi arasında bir kıyaslama yapmak bile doğru olamaz. Muaviye dönemindeki dikkat, titizlik, vatandaşlarına karşı uyanıklık, iç ve dış tehlikelere karşı sürekli tetikte olunması dikkate alındığında Mervan dönemi, hiçbir zaman Muaviye'nin güçlü ve egemen olan dönemiyle asla kıyaslanamazdı.

Nitekim Son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in etrafı kuşatıldığında o şöyle demiştir: "Eyvah, yazıklar olsun bir devleti ki, zafer elde edemedim, kazandıklarımı koruyamadım, elimdeki nimetin şükrünü bilemedim."

Bir hizmetçisi de kendisine, "Kim, büyüyene dek küçük düşmanını hesaba katmaz, çok olana dek azına önem vermez, açığa çıkana kadar gizli olana dönüp bakmaz, bugünün işini yarına ertelerse, ona bu olanlardan daha fazlası da yapılırsa iyi olur."

Bu sözler üzerine Mervan, hizmetçisine, "Bu sözlerin, bana halifeliğimi kaybetmekten de ağır geldi" der.[2365]

2365 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/266

Esasen, merkezî ve güçlü bir hükümetin varlığı, devlet işlerinin korumasını sağlar. Çünkü böyle bir hükümet, bir bütün halinde ülkenin bütünlüğü ile ilgili olarak tüm haberleşmeleri, bölge ve vilayet vali ve emirlerini, durumlarını, konumlarını ve hareketlerini kontrol altına alabilir. Güvenlikle ilgili her türlü bilgi ve belgeyi rahatlıkla sağlayabilir.

Nitekim Ümeyyeoğulları Emirlerinden birine, "Sizin varlığını kaybetmenizin sebepleri nelerdir?" diye sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: "Dikkatli ve uyanık olmamak, önemli işler varken, kendi nefsanî hazlarımızın peşine takılmak, varlığımıza güvenip, bizim dışımızda kalan hiçbir kimseyi dikkate almamaktır. Bu da onların bizim aleyhimize geçmelerine sebep olduğu gibi, ayrıca bizim kendi vali ve idarecilerimize, vatandaşlarımıza zulüm ve haksızlık yapmamız da onların bizim için beslemiş oldukları iyi niyetlerinin bozulmasına sebep olmuştur. Bize haraç verenleri, daha ağır vergilerle mecbur bırakmamız, bizim buna müdahale etmeyişimiz, askerlerimize ödediğimiz bahşişleri vermeyişimiz, onların bize olan itaatlerini ortadan kaldırmıştır."[2366]

Bu rivayet, Emevî Devletinin hangi sebeplerden ötürü düştüğünü tamamen ortaya sermektedir. Ancak bu rivayeti yapan Nasr b. Müzahim elMinkari, Şiî itikadına mensup olan biridir, Rafızî'dir, bu nedenle de rivayetleri kabul görmez. Bu nedenle de bu rivayete göre hüküm vermekten şiddetle kaçınılmalıdır.[2367]

4- Horasan'da bulunan hasımlarını aşağılaması: Mervan, her şeyden önce bir askeri komutan idi. Bu nedenle onun komutanlık yönü hep baskın gelmiştir. Bu nedenle askerler genelde edindikleri huy ve karakterleri, kendileri dışında bulunanları hep aşağılamak ve basit görmektir. Bu, özellik Mervan'da çok ileri düzeyde idi. Bir diğer tarafı da ailesinin hükümranlığı doğu bölgelerinde egemendi. Bu nedenle Mervan, Horasan'da olup bitenleri öğrenmişti. O bölgenin valisi olan Nasr b. Seyyar büyük bir tehlikeli işe girişmişti. Bununla beraber Mervan, Nasr'a, "Orada bulunan kişi, bulunmayana göre olayları daha iyi görür ve değerlendirir, sivilce büyümeden derhal tedbirini al" diye yazmıştı.

Nasr da, "Sivilcenin dalları uzamış ve kökünü kazımak da o nispette büyümüştür" diye cevaplar.[2368]

Kuteybe b. Müslim, önemli olan işler üzerinde çok durmuş ve bu nedenle kendisine karşı başkaldıranlar üzerinde fikir yürütmüş ve nasıl oluyor da kendi aleyhinde böyle bir hareket olabilir diye sormuş, bu nedenle kendisine şöyle denmiştir: "Neden bu kadar onlar hakkında düşünüp duruyorsun? Ne diye bu işe

2366 Velayetu'ş-Şurta Fi'l-İslam, s. 118; el-Mehasin vel-Mesavi, s. 155
2367 Mizanu'l-İtidal, 4/253–254 ve 6/157
2368 el-Kamil Fi't-Tarih, 3/59; el-Ikdu'l-Ferid, 4/201

bu kadar önem veriyorsun? Onların üzerlerine Veki b. Ebu Mesud'u gönder, o, onların haklarından gelir."

Ancak Kuteybe, "Hayır, Veki, kibir ve gururuna kapılan biridir. Bu nedenle düşmanlarını küçümser. İşin bu durumu, onu düşmanları karşısında basitleştirir. Ondan bir şey beklemezler. Bu nedenle düşmanları onun bir gaflet anını beklerler ve sonra olan olur" diye söyler. İşte Mervan da böyle biriydi.[2369]

5- Sadece kendi görüşünü beğenmesi: Mervan, kendi görüşünden başka kimsenin görüşüne önem vermedi. Nitekim Emevî halifeleri, son dönemlerinde meşveret ve danışma işine önem vermezlerdi. Hatta Mervan b. Muhammed'e bu durum sorulunca o, "Benim görüşüm bana yeter, başkasının görüşüne ihtiyacım yok" derdi.

Nasr b. Seyyar, durmadan kendisine, mali yardım ve asker desteği gönderilmesi konusunda yazıp durunca kendi kendime dedim ki: "Onun tarafından devletin fesada uğradığı ortada iken bu adam hâlâ mal artırma peşindedir. Ne yazık ki bozulma ve çöküş Horasan'dan başlamış da sonunda devletinin Horasan'da yıkılmış olduğunu gördü. Ne acı gerçek!"[2370]

6- Dostlarını yanından kovması, Düşmanlarını yanına alması: Ebu Müslim Horasani diyor ki: "Ümeyyeoğullarının devletlerini kaybetmelerinin en önemli sebeplerinin başında yer alan husus, dostlarına olan güvenleri sebebiyle onlar nasıl olsa, bizim dostlarımızdır, kötülük düşünemezler, diyerek onları yanlarından uzaklaştırmaları; düşmanlarını da 'onları kazanırım' diyerek yanlarına almaları olmuştur. Hâlbuki düşman, yanına alınmakla hiçbir zaman dost olamaz, oysa dost yanından uzaklaştırılmakla düşman haline gelir."[2371]

Mervan b. Muhammed, böylece Şam halkının Emevilere olan güvenleri sarstı. İşte bu hata, onların devletlerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Çünkü Emeviler, Şam'da hükümet ettikleri halde Şam halkının aleyhinde uygulamalara girişmişlerdir. Oysa Şam halkı her zaman Ümeyyeoğullarının yanında yer alarak zaferler kazanmalarına sebep olmuşlardır. Oysaki Ümeyyeoğulları ve Şam halkı düşmana karşı birlikte hareket ettikleri zamanlarda tek yumruk halinde idiler. Şam halkı arasında en güçlü kabile de Kelboğulları kabilesiydi.

Nitekim Muaviye (ra), bu aileden çok şey beklediğinden ve yapacaklarını bu aileye dayalı olarak yapmayı düşündüğünden, kabileler arasında nasıl denge kurulacağını bildiğinden bunlardan evlenmiştir. Mervan da bunlara dayanmıştır,

2369 Mervan b. Muhammed ve Esbabu Sukuti'd-Devleti'l-Emeviyyeti, s. 153
2370 Tartuşi, Siracu'l-Muluk, s. 95; el-İdaretu'l-Askeriye Fi'd-Devleti'l-İslamiyye, 1/286
2371 eş-Şuhubu'l-Lamia, s. 625

halifeler bu aile ile hep iyi geçinmişlerdir. Irak ve Horasan gibi bölgelerde her ne kadar Kayslılara önem vermişlerse de, Kelb oğullarını ihmal etmemişlerdir.

Yezid b. Abdülmelik döneminde Ümeyyeoğullarının işlediği en büyük hata, aslen Yemenli olan Mühelleb ailesine karşı giriştikleri kötü muamele olmuş, onları öldürtmeleri olmuştur. Yine Kelb kabilesine karşı da aynı kötülüğü işlemişlerdir. Çünkü bu aile de aslen Yemenlidirler. Bu itibarla artık Şam'da olan Kelboğulları da Emevilere karşı tavır almaya başladılar.

Daha sonra iktidara gelen Mervan ise, başkenti Dımeşk'ten yani Şam'dan alıp Harran'a, Kayslıların arasına taşımıştır. Böylece Mervan, Kelboğullarının güvenini yitirdikten sonra merkezi taşımakla bütün Şam halkının da güvenini kaybetmiştir. Oysa eğer hem kalp ve kalıp olarak Mervan Şamlılar arasında kalsaydı ve başlarında da kuvvette yardımcı olarak Kelboğulları bulunsaydı, karşılaşacağı tüm zorlukları çok kolaylıkla önleyebilirdi. Horasan'da güç toplamak için çaba gösteren Abbasilere karşı da sağlam bir yere oturmuş olurdu. Mervan bu meseleyi sonradan kavradı, ama iş işten geçmişti. Bu nedenle şöyle diyordu:

"Herkesten önce en başta benden kaçıp uzaklaşanlar Kayslılar oldular. Onlardan bir tek kişi olsun, peşimden gelmedi. Bu da, bizim insanları hak ettikleri mevkiye koymadığımızı ortaya koymaktadır."[2372]

7- Mervan, düşmanlarını dağıtmak için mal ve siyaset gücünden yararlanmadı: Mervan b. Muhammed mali yönden olsun ve izlediği siyaset noktasından olsun, düşmanlarını dağıtmak adına bunlardan yararlanmadı. Nitekim Sabit b. Nuaym'ı Filistin'e vali olarak tayin ederken de en büyük hatasını işliyordu. Çünkü onun her zaman tehlikeli olabileceği biliniyordu.

Ancak bu yanlış çoğu zaman düzeltilebilirdi. Mesela, Sabit'i buraya vali olarak tayin ederken, bir casusunu da onu izlemek için orada ikinci bir kişi olarak bulundurabilirdi. İkinci bir husus, Mervan, tayin ettiği valiler arasında ona özel bir statü verebilirdi yahut da, bütün valiler üzerinde koordine bir valilik görevini sembolik mânada verebilir ve onu böylece kızağa çekmiş olabilirdi. Çünkü Mervan, ilk zamanlarda derhal onu görevinden uzaklaştırabilecek bir güce sahip değildi. Zîra çevresi ayaklanabilirdi.

Mervan'ın bir başka hatası da, Süleyman b. Hişam'ı Rasafe'de bırakmasıydı. Oysa Süleyman'ı, bir özel danışman gibi yanına alıp uzun bir süre tutabilseydi, onun Rasafe'ye gitmesine izin vermeseydi, bu olanlar olmazdı. Çünkü babası Hişam, Rasafe'yi, onun için bir karargâh haline sokmuştu. Böylece Mervan, kedisine karşı olan güçlerin başlarını elinde tutma gücünü kazanmış olurdu. Eğer Mervan

2372 el-İşş, ed-Devletu'l-Emeviyye, s. 314; el-Ceyş ve Tesiratuhu Fi Siyaseti'd-Devleti'l-Emeviyye, s. 139

böyle yapmış olsaydı, kesin olarak iç karışıklıkları önler, Horasan'da kaynamakta olan fitne tehlikesinin de önüne geçebilirdi.[2373]

Mervan'ın bir başka yanlışı da, 20 bin kişiden oluşan bir orduyu hazırlayıp, Haricîlerle savaşmak üzere Irak üzerine göndermesi olmuştur. Oysa Mervan biliyordu ki, Deyrieyyub denilen yerde daha önce isyan hareketi başlanmıştı. Bu ordu Irak'a doğru harekete geçince, Rasafe'ye uğradılar. Burada bulunan Süleyman b. Hişam, Mervan'a karşı ayaklanmalarını ve onu görevden almalarını istedi. Onlar da bu teklifi kabul ettiler. Bu olay H.127 (744 M) senesinde olmuştu.

Görüyoruz ki bu hata, kısa bir süre içerisinde ciddi mânada bir problemin varlığını ortaya koyuyordu. Çünkü bu ordunun isyana kalkışması ile Irak'a yönlendirilmesi arasında çok kısa bir süre geçmiş oluyordu. Bu ordu, Irak'a, gönderilirken, orduyu yönetenler arasında Mervan'dan yana bir komutan olmaksızın gönderiliyordu. Bu hiç akıl kârı mıdır? Bir adam düşünün; tutacak kendisine düşman olanlardan silahlı bir ordu hazırlayacak ve bu orduyu Irak üzerine gönderecek? İçinde halifeye taraftar olan bir kimse de olmayacak. Ve bu silahlı güç, akşam ile kuşluk arasında ayaklanacak? Daha önceden başkaldırdıkları gibi, tekrar bunların isyana kalkışmayacakları nereden biliniyor ki?

Daha önce Abdülmelik b. Mervan ile ilgili bölümde belirtilmişti. O da, Mervan b. Muhammed'in benzeri tehlikelerle karşı karşıya kalmıştı. Çünkü bir taraftan Rumlar, bir yandan Abdullah b. Zübeyir, Haricîler, Karkaysiya halkı ve bir yandan da Kayslılar karşı çıkıyorlardı.

Bir de Tevvabin hareketi vardı. Bu sırada Emevî ailesinden olan biri Dımeşk'ı işgal ediyor ve Abdülmelik'in azledilerek görevden alındığını ilan ediyordu ve Abdülmelik'e isyan bayrağını çekmiş oluyordu. Bu kişi, Amr b. Said b. As idi. Abdülmelik, belli bir süreye kadar, isyana kalkışmaması için ona mali konuda yardım ederken izlediği siyaseti de buna göre uygulamaktaydı.

Gerçi bu konudaki detay bilgiler, Abdülmelik döneminden söz ederken verilmişti. Buna karşılık Abdülmelik, Rumlara daha önce Abdülmelik'e vermekte oldukları cizyeyi vermeye devan etmelerini sağlarken, Amr b. Said'in de hemen Dımeşk'e geri dönmesini ve bizzat Abdülmelik eliyle öldürülmesini sağladı. Karkasya Emiri ile barış yapıldı ve kendilerine bol miktarda mali yardım sağlandı.

Haricîlerle Abdullah b. Zübeyir'e gelince; aralarında sürmekte olan savaşın sona ermesi için uygun olan zamanı bekledi. Abdülmelik bir cephede zafer elde edince, ordusunun dinlenmesini de sağladıktan sonra, dinlenmiş ve savaşmaya hazır olan bir askeri güç ile harekete geçer.

2373 Mervan b. Muhammed ve Esbabu Sukuti'd-Devleti'l-Emeviyyeti, s. 156

Abdülmelik, önce düşmanlarına eman sunar, teslim olmalarını ister, düşmanlarını değişik yöntemlerle yanına çekmeye çalışırdı. Bütün bunlar, Abdülmelik'in bu konularda ne kadar deneyimli olduğunu ve ne kadar dâhice bir planla düşmanlarına yaklaştığını göstermektedir. Çünkü o, zaman ve zemini çok iyi değerlendiren, bir dermanı vardır. İşte bu bakımdan Abdülmelik'in düşmanlarına karşı izlediği siyaset ile Mervan'ın izlediği siyaset aynı olabilir mi?

Oysa beridekiler Mervan'a karşı birleştiler, omuz omuza verdiler ve önlerine bir tek hedef seçtiler. Bu da Mervan'ı ortadan kaldırmak ve Emevî devletine son vermekti. Böylece planlarını uygulamaya koydular ve hedeflerini gerçekleştirmiş oldular. Gördüğümüz kadarıyla Mervan'ın mâzereti, onun karakterinden meydana geliyordu. Çünkü her zaman bir asker imiş, bir komutan imiş edasıyla hareket etmiştir. Oysa fitnelerle çalkalanan, ayaklanmaların çok olduğu bir yerde bir asker ve komutan edasıyla değil, siyasi bir deha ile meseleye bakmalıydı.

Burada ele aldığımız tüm hatalar yanında Mervan'ın kendi şahsına özgü durumuna da değinmek isteriz. Çünkü Mervan düşmanını basit gören, önemsemeyen ve her tehlikeyi de aynı şekilde kabul eden biriydi. Sanki Mervan kendi kendine şöyle der gibiydi:

"Sabit b. Nuaym bana ne yapabilir ki? Süleyman b. Hişam bana nasıl karşı koyabilir ki? Ben her zaman onları denetleyen ve onların üzerinde olan biriyim. Onlar çok da olsalar, benim altımdadırlar. Benim bir tek işaretim ve hareketim, o ikisinin sonunu getirmeye yeter. Daha önce bana karşı isyana kalkışmış olan yirmi bin kişilik bir ordu, bana ne yapabilir ki? Çünkü bu orduyu Haricîler üzerine gönderiyordu."[2374]

Bu hareket, kendini üstün görmenin çok kötü bir halidir. Mervan'ın kusuru, düşmanlarına karşı ilk olarak kılıçla karşı koymaya kalkışmasıydı. Eğer herhangi bir yerde karşısına bir isyancı çıksa, hemen onun üzerine bir ordu gönderirdi, çoğu zaman da o orduyu bizzat kendisi yönetirdi. Gerçi o isyan eden kimse çoğu zaman kılıçla vuruşmaya fırsat bulmadan, Mervan'dan alacağı mal veya elde edeceği bir valilik veya kendisini meşgul edecek bir görev ile dönerdi. Bu tip olaylar artınca, işler ne kadar da ayağa düşer oldu. Kılıç, kısa bir süre sonra kınına girecekse, onu çekmek ne kadar da pahalıya satılır oldu.

Biz, daha önce Muaviye'nin, malı harcamada olsun, güttüğü siyasette olsun hasımlarına karşı nasıl bir yol izlediğini, onları nasıl kazanacağını, ne şekilde etkisiz duruma düşüreceğini veya onların devlet içerinde sebep olabilecekleri tehlikeyi nasıl bertaraf edebileceğini görmüş ve öğrenmiştik. Muaviye'nin izlediği yol ve politikası şu idi:

2374 Mervan b. Muhammed ve Esbabu Sukuti'd-Devleti'l-Emeviyyeti, s. 158

"Malım bu işi bitirdiği, buna engel olduğu sürece ağzımı açmam, bir şey söylemem. Dilim olayları engellediği sürece kırbacımı kaldırmam; kırbacım, olayları önlediği sürece de kılıcımı çekmem. Kırbacım ile de başarılı olamazsam, o zaman savaş açarım."

Mervan'ın kusuru, sanki her zaman bir askeri komutan imiş gibi, hemen her işinde silaha sarılmasıydı. Onun bu kusuru, son dönemlerinde devletin temellerini yıkmasına rağmen belki bir bakıma onun bu kusuru gizlenebilirdi, Eğer bir tek kahraman asker gibi kendisini görmeseydi, bu mâzereti bir yönüyle geçerli olabilirdi, ama olmadı.[2375]

8- Cehmiye hareketinin Emevî devletinde oluşturduğu büyük tehlike: Cehmiye bid'atinin ümmet, millet, toplum, devlet, birey ve cemaat bakımlarından çok büyük kötülükleri olmuştur. Eğer bu ümmetin tarihi incelenirse, bid'atçi grupların toplumu yönlendirme hareketleri dikkate alınırsa, bunun bütünüyle tüm İslâm devletleri üzerinde olumsuz etkileri görülmüştür. Nitekim İbn Teymiyye, Emevî Devletinin düşmesi ile alakalı olarak diyor ki:

"Esasen Ümeyyeoğulları devletinin yok olması, şu, sıfatları inkâr eden Ca'd denen adam yüzünden olmuştur. Gerçi bundan başka sebepler de vardır. Emevî devletinin sonlarına doğru, Horasan bölgesinde Cehm b. Safvan diye bir çıkmıştır."[2376]

İbn Teymiyye diyor ki: "el-Ca'di'ye nispeti dolayısıyla adından söz edilen Ca'd'ın kötülüğü, nihayet dönüp Ümeyyeoğulları halifelerinin sonuncusu olan Mervan b. Muhammed'in ayağına dolandı. Çünkü Allah onun devletini ortadan kaldırmış oldu. Zîra bu adam, Allah Resulünün (s.a.v) getirdiği dine aykırı düşen bid'atleri getirince, Allah da Resullerine muhalefet edenlerden bu şekilde intikam almış oldu."[2377]

İslâm tarihi açısından ele alınan bu İslâmî yorum, esasen her şeyi madde ile değerlendiren tarihçilerin yorum ve yaklaşımlarıyla tamamen terstir. Böyle bir yorumu da ancak iman ehli olanlar kabul ederler.[2378]

Nitekim Dr. Yusuf elİşş, sözkonusu yeni toplumu, yani Mervan b. Muhammed tarafından başkentleri Harran'a taşınan toplumu değerlendirirken diyor ki: "Değişim olayı, sadece bu toplum üzerinde ve bu toplumun yeni bir oluşum olması üzerinde meydana gelmekle kalmadı. Aksine bu toplumdaki değişim olayı, bu topluma özgü bir durum meydana getirdi ve yeni fikirler edinmeye başladılar. Artık toplum, ken-

2375 Mervan b. Muhammed ve Esbabu Sukuti'd-Devleti'l-Emeviyyeti, s. 158–159
2376 Usulü Mezhebi'ş-Şia el-İmamiyye, 3/1433
2377 İbn Teymiyye, el-Fetava, 13/96
2378 İbn Teymiyye, el-Fetava, 13/99

dilerinin Ca'd b. Dirhem mezhebine bağlı olduklarını söylüyorlar ve onu savunuyorlardı. Çünkü Mervan b. Muhammed Ca'd b. Dirhem'e nispet edildiği gibi, bizzat onun elinde yetişmiş olan biriydi."[2379]

9- Emevî ordusunun çözülüp dağılması: Artık ordu içerisinde olsun, devlette olsun, işler çözülme başlamıştı. Tam bir anarşi ve başıboşluk hâkimdi. Çünkü ne asker komutanını dinliyor, ne de komutan askerine söz geçirebiliyordu. Halk yönetimi dinlemediği gibi, yönetimin de halk ile bağları tamamen kopmuştu. Artık dostdüşman ayırımı olmaksızın hep savaş hali devan ediyordu. Savaş bundan böyle bir kural halini almış, barış ise istisnai bir durum olarak görülüyordu. Savaşlar uzadıkça, artık topluma hâkim olmak, olayların önüne geçmek de mümkün olamıyordu.

Hatta Abbasi gizli örgütlenme hareketinin de başarı elde etmesi belki de bundan dolayı idi. Çünkü bunlar da hükümet ordusu saflarında bir beşinci güç olarak çalışıyorlardı. Hükümet ve devlet aleyhinde yürütülen propagandaların doğal bir sonucu olarak da Yemen ve Hicaz bölgelerinde devlet ordusu ile bunlara karşı çıkanlar arasında meydana gelen savaş belki de bu yüzdendir.

Özellikle bunun hac mevsimlerine denk düşürülmesi de belki bu amaçla idi. Horasan ve İslâm beldelerinin doğusunda bulunan yerleşim birimlerine gelince, devlet baskısı her türlü ayaklanmalara ve çözülmelere karşı baskı uyguluyordu. Bu ise devlet ordusundaki mânevi çöküşü önleyemiyordu. Bunun en bariz örneği Zap nehri üzerinde olan savaşta görüldü. Çünkü kabileler, Mervan'ın emirlerini artık dinlemiyor ve ona karşı çıkıyorlardı. Hiçbir savaşta görülmeyen isyan hareketi bu savaşta görülmüştür. Özellikle de bu isyanı çıkaranlar, halifeye en yakın ve en samimi olan kesimlerdi. Ancak bunlar canlarını tehlikeye atmak yerine afiyette kalmayı seçtiler. Bu durum, âdeta Mervan'ın sonunun çok yakın olduğunun bir işareti gibiydi. Çünkü bir orduda eğer moral çöküntüsü başlamışsa, o orduyu zapt etmek imkânsızlaşır, hiçbir zaman toparlanamazlar. Gücünü böylesine yitiren bir devlet de asla varlığını sürdüremez.[2380]

10- İhtiyatı elden kaçırması: Mervan b. Muhammed, son darbesini indirmek amacıyla gücünü Zap çevresinde toplamaya başladı. Oysa yapması gereken şey, taraftarlarından eli silah tutan ne kadar kimse varsa, darbe indirici olarak tanımladığı bu savaş için toplamaktı. Diğer savaşlar üzerinde de düşünmesi gerekirdi ki, böylece Abbasiler tarafından gelebilecek tehlikeyi önleyebilsin.

Zap savaşında hezimete uğrayınca, bu takdirde Halep, Şam, Filistin ve Mısır'daki savaşlara da katılması gerekiyordu. Bu nedenle de ayrıca elinde bir ihtiyat gücünü

2379 ed-Devletu'l-Emeviyye, s. 335
2380 Kadetu'l-Fethi'l-İslami Fi Erminiyye, s. 484

de hazırlaması lazımdı ki bunlar, bundan sonra gelebilecek ya da olabilecek savaşlarda devleti savunabilsinler. Burada görüldüğü gibi meseleyi bir tek savaşla sona erecek diye görmemeliydi. Çünkü hezimete uğradıktan sonra artık bundan böyle hiçbir zaman gücünü toparlayamaz ve yok olup gider. Zîra elinde kaybetmesi halinde devreye girip devleti savunacak ihtiyatî bir güç bırakmamıştı. Hâlbuki yapılması gereken bu idi.

Oysaki açık olarak görüldüğü gibi Mervan hiçbir zaman ihtiyati kuvvetler hazırlamayı düşünmedi. İlk karşılaşmada veya son karşılaşmada kaybetmesi durumunda, kendilerini savunabilecek bir güç bulundurma düşüncesine sahip olmadı. Tamamen yenilgiye uğraması, devletini kaybetmesi üzerine bu defa bırak devleti ve topraklarını kurtarmayı, o da sıradan bir insan gibi canını kurtarma telaşına düştü. Bu nedenle bir yerden bir başka yere kaçıp duruyordu.

Artık Abbasi kuvvetleri devreye girmiş, onu ele geçirmek ve öldürmek için her yerde onu aramaya koyulmuştur. Bu nedenle Mısır topraklarını karış karış araştırıyorlardı. Artık halifelik sona ermiş ve Emevî devleti de yıkılmıştı.

Mervan'ın tedbirsiz davranarak bir ihtiyati güç bulundurmaması, onun adına bağışlanamayacak olan büyük bir hataydı. O bunun faturasını canı ile ve devletini kaybetmekle ödedi.[2381]

11-Adamları arasında birbirlerine güvenlerinin olmaması ve halkının kendisini sevmemeleri: Mervan b. Muhammed'in adamları kendi aralarında birbirlerine güvenleri olmadığı gibi, adamları ile kendisi arasında da bir güvensizlik vardı. Taraflar karşılıklı sevgi ve saygıdan yoksun idiler. Çünkü zalimdi, çok acımasız biriydi. Kabileleri birbirine düşürür, aşiretlerin arasına fitne sokardı. Yemenlileri bırakıp Kayslıların tarafında yer almıştı. Hedefe ilk koyduğu düşman Yemenliler olmuştu. Bu nedenle onlar da ona karşı savaş durumuna geçtiler. Bu nedenledir ki en zor anlarında adamları etrafından dağılarak onu yapayalnız kendi başına bırakmışlardı. Mesela, Zap savaşında herkes onu bırakıp kaçmıştı. Şehir ve kasabalardaki idarecileri, valileri de olması gerektiği gibi onun yanında yer almamışlardı. Aksine, onu Abbasi ordusunun önüne atıverip gitmişlerdi. Gerçi bunda Abbasilerin çok sistemli, çok hassas bir şekilde güçlerini hazırlaması ve çok iyi bir propaganda yürütmesinin de etkisi büyük olmuştur.[2382]

Halk, Mervan görevde iken, kendisinden çok korkuyorlardı, çünkü zalim ve acımasız biriydi. Adam öldürmekten ve asmaktan geri durmazdı. Hatta o kadar zalim biri idi ki, ölüleri bile asardı. Çünkü bu durum Humus savaşında yaşanmıştı.

2381 Kadetu'l-Fethi'l-İslami Fi Erminiyye, s. 484–485

2382 el-İber, 1/178; Kadetu'l-Fethi'l-İslami Fi Erminiyye, s. 490–491; İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 13/490; et-Tenbih ve'l-İşraf, s. 328

Humus halkı sözlerinde durmayınca, onlardan öldürüldükleri halde 500 kişinin ölülerini alıp şehrin etrafında asmış, sırf intikam hırsıyla şehrin surlarını da yerle bir etmiştir.

Bundan dolayıdır ki halk, görünürde onu sever gibi hareket ettiği halde aslında ona karşı hep öfke dolu idiler. Düşmanlarıyla birlikte hareket edenler de ona karşı şiddet ve öfkeyle savaşıyorlardı. Çünkü hepsini canlarından bezdirmişti. Fakat bir hiç olduğunu görüp de sabahleyin gözlerini açtığında artık etrafında kimse kalmamış, saltanatı da elinden gitmişti. Çünkü etrafında bulunanlar, zorla ve istemeyerek kalıyorlar, özel konumları veya birtakım sebepler yüzünden yanından ayrılamıyorlardı. Bunlar, Ümeyyeoğullarına en yakın olan, devletin hamileri konumunda bulunan Şam halkı idiler ki, Mervan'dan kurtulabilmek adına ellerinden gelen güçlerini ortaya koymuşlardır.

Mervan tarafında bulunan askerleri, Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik b. Mervan tarafına geçmişlerdir. Gizlice Süleyman b. Hişam'a katılarak, Mervan'ın görevden alınması için onunla birlikte hareket etmişlerdir. Hatta Süleyman'a, "Halk, seni, Mervan'dan daha çok sevmektedir. Sen, halife olmaya daha layıksın" diyerek onun ayaklanmasını sağlamışlar ve onunla birlikte hareket etmişlerdir.

Süleyman da, onlara olumlu yaklaşmış, kardeşlerini ve mevalisini de yanına alarak hazırladığı ordu ile Kınnesrin'e hareket etmiştir. Şam haklıya yazışmalar yaparak, her taraftan insanların ona katılmalarını sağlamıştır. Mervan'ın kendi ailesi ve akrabası çevresine karşı kini ve öfkesi o kadar fazlaydı ki, ondan korkuları sebebiyle, Ümeyyeoğullarından bir kısmı gidip Mervan'ın düşmanlarına sığınmışlar ve onlarla yan yana olarak Mervan'a karşı savaş vermişlerdir. Hatta akrabalarının bir kısmı, Mervan'ın şerrinden kurtulma pahasına gidip Haricîlere sığınmışlar ve onların arkasında namaz kılmışlar, onların saflarında Mervan'a karşı savaşmışlardır.

Bu durum, onların Haricîleri sevmelerinden değil, Mervan'a karşı olan durumlarından kaynaklanıyordu. Bir lider düşünün ki, kendi adamları tarafından sevilmiyor ve güvenilmiyorsa, o kimse asla zafer elde edemez. Mervan'ın ve yanında yer alan adamlarının bu hallerinden ders çıkarmak isteyenler, ibret alabilseler, ne güzel olurdu.[2383]

12- Zap savaşında Şamlıların Mervan'ı yalnız bırakmaları: Eğer, Şam halkı, birlik ve beraberlik içerisinde hareket ederek Mervan'a destek vermiş olsalardı, kesin olarak Abbasilere karşı üstünlük kazanabilirlerdi. Hatta Kûfe'de Ebu'lAbbas'ın halifeliği ilan edilmiş olmasına rağmen kazanabilirlerdi. Zap savaşında Şam halkının, Yemenli ve Kuzaalı kabilelerin Mervan'ın yanında bulunmalarına rağmen hezimete

2383 Kadetu'l-Fethi'l-İslami Fi Erminiyye, s. 491; el-Kamil Fi't-Tarih

uğramalarının sebebi bizzat kendileridir. Çünkü artık Mervan'dan kurtulmak konusundaki önemi, Emevî tarihi boyunca çok etkili olmuştur.

Çünkü Şamlılar Muaviye b. Ebu Süfyan'ın, oğlu Yezid b. Muaviye'nin ve Abdülmelik b. Mervan'ın yanında yer almışlar ve onlara zafer üstüne zafer kazandırmışlardır. İşte Mervan b. Muhammed'i hezimete uğratanlar da bunlardır.

Gerçek mânadaki bir siyasetçi, deha manasında mahir olan bir idareci, adamlarını düşüncesi etrafında toparlamasını bilen ve onları kendisine demirden daha sağlam ve güçlü zincirlerle bağlama başarısını gösteren kimsedir.[2384]

ABBASİ DÂVETİ DÖNEMİ

Abbasiler hareketi bundan böyle başarının maddi ve mânevi sebeplerine tutunarak, bilgece idarecilerin idaresinde gelişmeye koyuldu. Açık bir programla, bireyleri hazırlayarak, bölünme sebepleriyle savaşarak ve sosyal hayatın esaslarına sarılarak birlik ve beraberliğin ölçü alındığı bir metotla yolarına devam ettiler.

Abbasi hareketinin meşruluğunu, sağlam planların yapılarak yola çıkıldığını, başarılı bir idarenin sergileneceğini, ekonomik desteklerin, devlet sisteminin sağlam esaslara bağlanarak devam ettirileceğini göstermeye başladı. Her türlü düşmanlıktan ve düşmanlığa sebep olabilecek şeylerden sakınmayı, bu ve benzeri daha nice şeyleri bir esasa bağladılar.

Abbasi dâveti tam zamanında devreye girdi, Emevî Devletinin alabora olduğu bir dönemde işi ele aldı. Abbasiler, böylece onları tam da gaflet anında yakalamış oldular. Böyle ani bir hareketin karşısında duramadılar. Emevilerin tam da en bunalımlı ve sıkıntılı bir anında onları yakaladılar. Eğer Abbasilerin bu gizli örgütlenmeleri ve bilgece devleti ele geçirmeleri sözkonusu olmasaydı, belki bir süre daha Ümeyyeoğulları varlıklarını devam ettirebilirlerdi.[2385]

İşte bunlar, Emevî devletinin düşmesinin en önemli sebeplerindendir. Hepsi de iç içe, girift hale gelmiş olan sebeplerdir. Çünkü her bir sebebin diğerine aksi mânada etkisi olmaktadır. Siyasi sebep, ekonomik sebebi doğurur ve bundan etkilenir. Böylece sebepler devam eder, gider. Esasen İslâm devletlerinin çöküş nedenleri, İslâm Ümmeti açısından üzerinde durulmaya ve gerçekçi mânada bir araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulan çok önemli bir husustur. İnsanları idare etmek ve idare ederken de Rabbani olan bir metot ile götürmek, bu alanda bir uygarlık ortaya koymak, çağımız insanlarının geleceği noktasından çok önemlidir.

2384 eş-Şam Fi Sadri'l-İslam, s. 194
2385 Yusuf el-İşş, ed-Devletu'l-Emeviyye, s. 337; Dirase Fi Tarhi Hulefail-Emeviyyin, s. 411

Bazı Kitaplarda İslâm'ın İlk Dönemlerine ait verilen yanlışlardan sakınılması: İslâm'ın ilk dönemlerine ilişkin olarak bazı kitaplardaki bilgilere dikkat etmek gerekir. Bu kitaplardan birkaçını şöylece sayabiliriz. Şöyle ki:

1- İmamet ve Siyaset adlı eser: İbn Kuteybe'ye nispet olunan "elİmametu Ve's-Siyasetu" adlı eser, İslâm'ın il dönemine ilişkin olarak çok tehlikeli ve yanlış bilgiler içeren bir eserdir. Dr. Abdullah Useylan bu kitap hakkında hazırladığı ve "elİmametu Ve's-Siyasetu Fi MizanitTahkik elİlmi" adını verdiği kitabında yaptığı bilimsel araştırma çerçevesinde bu eserin aslında İbn Kuteybe'ye ait olmadığını delilleriyle ortaya koymaktadır. Bunun, onun adına yapılan bir iftira olduğunu, ona ait olmadığını şu delillerle göstermektedir:

• İbn Kuteybe ile ilgili biyografi yazan hiçbir kimse, onun tarihle ilgili "el-İmame ve's-Siyase" adıyla bir eser yazdığını zikretmemişlerdir. Kaldı ki biz, İbn Kuteybe'nin tarihle ilgili kitabı olarak sadece "el-Maarif " adlı kitabını bilmekteyiz.

• Aslında kitabi inceleyen bir kimse, İbn Kuteybe'nin Dımeşk'te ve bir süre de Mağrip'te ikamet ettiği duygusuna kapılır. Oysaki İbn Kuteybe'de Bağdat'tan sadece Deynur'a gitmişti.

• Bu kitabı okuyan bir kimse, kitapta kullanılan metot ve üslubun hiçbir zaman İbn Kuteybe'nin metot ve üslubuna benzemediğini görecektir. Çünkü onun kitapları elimizdedir, mukayesesi gayet kolaydır. Çünkü İbn Kuteybe, yazdığı kitap- larında, önce çok uzun bir giriş yapar ve burada metodunu, kitabı hangi amaçla yazdığını açıklar. Oysa sözkonusu bu kitabın giriş kısmı oldukça kısadır ve üç satırı geçmemektedir. Bu, kitabın üslup yönünden olan farklılığıdır. Oysa biz, İbn Kuteybe'nin mevcut eserlerinde böyle bir yol izlediğini görmedik.

• Kitabın yazarı, İbn Ebu Leyla'dan, sanki onunla karşılaşıp görüşmüş gibi rivayetlerde bulunmaktadır. Adı geçen İbn Ebu Leyla, bir fıkıhçı olan ve aynı zamanda Kûfe kadısı da bulunan, H.148 (765 M) yılında vefat eden Muhammed b. Abdurrahman b. Ebu Leyla'dır. Oysaki İbn Kuteybe'nin doğum tarihi H.213 (828 M) yılıdır. Yani İbn Ebu Leyla'nın ölümünden 65 yıl sonra dünyaya gelmiştir.

• İbn Kuteybe'nin kitaplarında kendilerinden rivayette bulunduğu ravilerle bu kitabının herhangi bir yerinde söz edilmemektedir.

• Kaldı ki burada kendilerinden rivayette bulunduğu kimselerden, ihtimal (temriz) sigasıyla rivayette bulunuyor. Yani "rivayet etti" yerine "rivayet olundu" ifadesine yer verilmiştir. Çoğu zaman da şu ifadeye yer verilmiştir: "Bir Mısırlıdan zikrettiklerine göre", "Muhammed b. Süleyman yoluyla Mısırlı Meşayihten anlattıklarına göre", "Bize Mağripli Meşayihten anlattıklarına", "Bir Meşihattan zikrettiklerine göre" ve "Bize Meşihattan birinin hadis olarak aktardığına göre" gibi ifadelere yer verilmiştir.

Bu, hiçbir zaman İbn Kuteybe tarafından kullanılan bir üslup değildir, kaldı ki taplarında da böyle bir ifadeye rastlanmamıştır. Yazar, kitabında Mısır'ın önde gelen iki âliminden rivayette bulunuyor. Oysaki İbn Kuteybe hiç Mısır'a gitmemiş ve adı geçen iki âlimden de ders almamıştır.[2386]

• İbn Kuteybe'nin ilim adamları nezdinde çok önemli bir yeri bulunmaktadır, hepsine göre de İbn Kuteybe Ehli Sünnet âlimlerindendir. İlmine, dindarlığına güven duyulan bir ilim adamıdır.

Selefi diyor ki: "İbn Kuteybe, güvenilir biridir ve kendisi Ehli Sünnettendir." İbn Hazm da, "Dininde olsun, ilmi yönünden olsun, güven duyulan biridir" diyor. Bu konuda Hatib elBağdadi de, İbn Hazm ile aynı görüştedir. İbn Teymiyye de diyor ki: "Doğrusu İbn Kuteybe, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Rahuye'nin mezhebinde, onların görüşünde olan biridir. Meşhur olan Ehli Sünnet mezheplerinin savunucusudur."[2387]

İlim ve tahkik erbabınca bu düzeyde olan bir ilim adamının adı geçen "elİmame ve's-Siyase" adlı eserin yazarı olabilir mi? Ki bu kitap, tarihi tersyüz ediyor, sahabeyi kirama akla gelmedik iftiralarda bulunuyor.[2388]

Dr. Ali Nefi el-Ulyani, "Akidetul İmam İbn Kuteybe" adını verdiği kitabında, sözkonusu olan kitabı okuduktan sonra kitap hakkında şu ifadelere yer veriyor: "Ben, bu kitabı, dikkatli bir gözle okuyup inceledikten sonra, bu kitabın kesin olarak bir Rafizî tarafından kaleme alındığı kanaatine sahip oldum. Ancak onun, burada Kitaba İbn Kuteybe'nin adını yazmış olması, onun kitaplarının çok fazla olması ve halk tarafından da tanınan ve değer verilen biri olması, hadis ehli içinde yer alması sebebiyledir. Belki de bu kitabın yazarı Mağripli Rafizîlerden biri olabilir. Çünkü İbn Kuteybe'nin Mağrip'te güzel bir yeri ve konumu vardır."[2389]

Burada sözkonusu edilen "el-İmame ve's-Siyase" adlı eserin bir Rafizî tarafından yazıldığını destekleyen kanıtlar da şöyledir:

• "el-İmame ve's-Siyase" adlı kitabın yazarı, sanki eseri Hz. Ali'nin diliyle yazmış gibidir. Çünkü Hz. Ali (ra) muhacirlere şöyle seslenir: "Sakın ha, sakın ey muhacirler topluluğu! Araplar arasında, Muhammed'in evinden kendi evlerinize, onun evinin derinliklerinden kendi evinizin derinliklerine girerek egemenliğinden çıkmayın. Onun halk arasındaki makamında ailesini dışlamayın ve hakkını sahiplenmeyin.

2386 Ali el-Ulyani, Akidetu İbn Kuteybe, s. 90
2387 Lisanu'l-Mizan, 3/357; Tahkiku Mevakıfi's-Sahabe, 2/144
2388 Tahkiku Mevakıfi's-Sahabe, 2/144
2389 İbn Teymiyye, el-Fetava, 17/391

Ey muhacirler topluluğu! Allah'a yemin olsun ki, halk arasında buna en layık olanlar biziz. Çünkü biz, Ehli Beytteniz. Biz, bu işe, sizden daha layığız. Vallahi o, kesin olarak bizim içindir. Sakın heva ve hevesinize uymayın. Aksi takdirde Allah'ın yolundan sapmış olursunuz."[2390]

Oysa Şia dışında, hiçbir kimse halifeliğin veraset yoluyla Ehli Beyte ait olduğunu savunan yoktur.

• Sözkonusu kitabın yazarı Sahabei Kirama, Resulüllah'ın (s.a.v) ashabına hakarette bulunuyor, onları aşağılıyor. Hz. Ömer'i (ra) korkak olarak, Sa'd b. Ebi Vakkas'ı (ra) çok haset eden biri olarak tanıtırken, Muhammed b. Mesleme'nin de Hz. Ali'ye öfke dolu biri olarak gösteriyor. Çünkü Hayber'de Yahudi Merhab'ı Hz. Ali öldürmüştü. Hz. Osman'ın (ra) öldürülme emrini verenin Hz. Aişe (rha) olduğunu yazıyor.

Bilindiği gibi sahabeye hakaret etmek ve onları aşağılamak Rafızîlerin âdetidir. Gerçi Haricîler de böyle davransalar bile, Haricîler, Rafızîler gibi bütün sahabeyi dillerine hedef etmezler.[2391]

• Sözkonusu olan bu kitabın yazarı, Muhtar b. Ubeyd'in, Mus'ab b. Zübeyir tarafından öldürüldüğünü ileri sürüyor. Çünkü Muhtar, halkı Allah Resulünün (s.a.v) Ehli Beyti etrafında toplanmaya çağırıyordu. Bunları yazan yazar, Muhtar'ın hurafeleri ve vahiy iddiasında bulunduğunu hiç dile getirmiyor.

Çünkü Rafızîler, Muhtar b. Ebi Ubeyd'i severler. Çünkü bunlara göre Muhtar, Hz. Hüseyin'in katillerinden onun intikamını almıştır. Oysa bilinen gerçek o ki, İbn Kuteybe (rh), meşru nizama başkaldıran Haricîlerden biri olduğunu yazar ve yine İbn Kuteybe der ki: "Muhtar, Cebrail'in kendisine vahiy getirdiğini iddia eder."[2392]

• Adı geçen kitabın yazarı, bu eserinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (rhum) için sadece 25 sayfa ayırmıştır. Sahabe arasında baş gösteren fitne konusuna ise 200 sayfa ayırmıştır.

Yazar böyle yazmakla İslâm'ın parlak tarih sayfalarını, uydurma tarihi bilgelerle karalamıştır. Ki ileri sürdüğü olayların pek azı dışında tamamı uydurmadır. Böyle bir davranış da, bilindiği gibi Rafızîlerin alışageldikleri âdetidir. Sapıklıktan ve rezil olmaktan Allah'a sığınırız.

• Seyit Mahmud Şükrü el-Alusi, "Tuhfetu'l-İsna Aşariye" eserine yazdığı muhtasarında diyor ki: "Rafızîlerin hile ve tuzaklarından başvurdukları bir yol da, Ehli

2390 el-İmametu ve's-Siyasetu, 1/12
2391 el-İmametu ve's-Siyasetu, 1/54–55; Akidetul İmam İbn Kuteybe, s. 91
2392 el-İmametu ve's-Siyasetu, 2/20; el-Maarif, 401

Sünnet âlimleri arasında ün yapmış olan ilim adamlarından, kendileri için uygun bulduklarının adına, onun isim ve adını kullanarak ilgili Şî'nin rivayet ettiği hadisi, o Ehli Sünnet âlimine isnat ederek yazmaktı.

Dolayısıyla, o âlimin Ehli Sünnet ulemasından biri olduğunu bilmeyenler, o söze bakarak, onun da kendi imamlarından biri olduğunu sanırlar ve o rivayeti ileri sürerler. Oysa mesele öyle değildir. Süddi misalinde olduğu gibi. Çünkü bu isim de iki zat var, bunlardan birisi Süddii Kebir, yani büyük Süddi, ötekisi de Süddii Sağir, yani küçük Süddi'dir. Büyük Süddi, Ehli Sünnet'in güvenilir ilim adamlarından biridir. Oysa küçük Süddi, hadis uyduran yalancılardan çok aşırı bir Rafızî'dir.

Nitekim Abdullah b. Kuteybe de aşırı derecede ileri giden bir Rafızî'dir. Buna karşın Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, Ehli Sünnetin güvenilir ilim adamlarındandır. Bu ikincisi, "el-Maarif" adını verdiği bir kitap yazmıştır. Oysa ötekisi de aynı isimle bir kitap yazmıştır. Ancak diğerinin aynı isimle bu kitabı yazmış olması halkı saptırmak amacıyladır.

Bütün bu bilgiler ışığında görülen ve anlaşılan o ki, "elİmametu ve'sSiyasetu" adlı eser Rafızî olan İbn Kuteybe'ye aittir, Sünni bir âlim olan İbn Kuteybe'ye ait değildir. İsim benzerliğinden ötürü insanlar bu ikisini birbirine karıştırmaktadırlar.[2393]

Ne yazık ki, araştırma yapan birçok kimse buna aldanarak, araştırmalarını bu yalan üzere kaleme alınmış olan kitaba dayandırmaktadırlar. Evet, bu kitaptaki yalan rivayetlere ve asılsız bilgi ve hükümlere dayandırmaktadırlar.

2- Nehcu'l-Belağa: Yine sahabeye iftira ve yakıştırmalarla dolu kitaplardan birisi de Hz. Ali'ye nispet edilen "Nehcu'l-Belağa" adlı eserdir. Bu kitap, hem sened ve hem metin yönlerinden sorunlu bir eserdir. Çünkü kitap, Emirü'l-müminin olan Hz. Ali'den (ra) yaklaşık üç buçuk asır sonra herhangi bir senede dayanılmaksızın yazılmıştır.

Şiiler, b eseri Şerif el-Murtaza'ya nispet etmektedirler. Eğer kitap ona nispet ediliyorsa o takdirde bu adam, hadis bilginlerince makbul biri değildir. Özellikle de kendi bid'atleriyle ilgili olan hususlarda bu, bir vakıadır. Nehcu'l-Belağa da yaptığı gibi, eğer kitap ona isnad edilmiyorsa ne denmeli? Hadis bilgilerince, bu eserin uydurma olduğu ile itham edilen kişi ise, kardeşi Ali'dir. Nitekim İslâm bilginleri onunla ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapıyorlar:

• İbn Hallikan Şerif el-Murtaza'nın haltercümesiyle ilgili olarak diyor ki: "Hz. Ali adına derlenip bir araya getirilen Nehcu'lBelağa kitabının bizzat kendisi tarafından mı yoksa kardeşi tarafından mı derlendiği meselesi tartışmalıdır. Kimisine göre bu,

2393 Seyit Mahmud Şükrü Alusi, Muhtasaru't-Tuhfeti'l-İsna Aşeriyye, s. 32; Akidetul İmam İbn Kuteybe, s. 93

Ali'nin sözü değildir Bunu, ona nispet eden kişi, kitabı kendince derleyip bir araya getirip uyduran kişidir. Gerçeği en iyi bilen Allah'tır.[2394]

• Zehebi de diyor ki: "Bu kitabı alıp inceleyen bir kimse, bunun, Emirü'lmüminin Hz. Ali'nin (ra) adının kullanılması suretiyle yalanlardan bir derleme olduğunu görecektir. Çünkü kitapta sövgü var, Hz. Ebu Bekir ve Ömer gibi (rma) iki büyük sahabiyi ve halifeyi tamamen saf dışı tutmak var. Birbiriyle çelişkili çok farklı bilgiler, tezatlar ve çarpıtmalar var. Kureyş'i ve sahabeyi tanıyanlar, bu kitabı okuduklarında, bunlarla daha sonradan gelenlerin ifadeleri arasındaki farkı görerek bu kitabın içindekilerin hiçbirisinin onların kullanacakları ifadelerden olmadığını, bâtıl ifadeler olduğunu göreceklerdir.[2395]

• İbn Teymiyye diyor ki: "İlim ehli, bu kitapta yer alan hitabelerin birçoğunun Hz. Ali adına uydurulan hitabeler olduğunu bilirler. Bu nedenle Nehcul Belağa kitabında yer alan hitabelerin birçoğu eski kaynaklarda görülmez. Bu nedenle kitabının bilinen bir isnadı da yoktur."[2396]

• İbn Hazm ise Şerif Murtaza'yı, bu kitabı uydurmakla itham ediyor ve diyor ki: "Bu kitabı alıp okuyan, mütalaa eden bir kimse, bunun Hz. Ali adına uydurulmuş olduğu görülecektir. Çünkü içindeki bilgilerin ekseriyeti asılsız bilgilerden ve iftiralardan oluşmaktadır."[2397]

• Bu haber ve bilgilere dayanarak kimi araştırmacılar bu kitabı ele alıp incelemişler ve bu kitabın İmam Hz. Ali'ye nispetini doğru olmayacağını belirtmişlerdir.[2398]

İsterseniz eski ve yeni ilim adamlarının bu kitap hakkındaki değerlendirmelerini, kitabın Hz. Ali'ye nispetinin kuşkulu olduğunu söyleyenlerin görüşlerini özet olarak sunalım. Şöyle ki:

• Sözün sahibine kesin olarak nispetini güçlendiren güvenilir isnadlardan, metin, sened ve rivayet yönlerinden yoksun olması.

• Kitapta yer alan hutbelerin fazlalığı ve oldukça uzun olmaları. Tedvin döneminden önce bu kadar uzun metinlerin ezberlenmelerinin ve korunmalarının pek mümkün olamayacağıdır. Kaldı ki, Hz. Peygamberin (s.a.v) bile hutbeleri, o kadar itinaya ve titizlik gösterilmesine rağmen bize ulaşmadıkları bir gerçektir.

• Bir de kitapta yer alan değişik sözlerin, Hz. Ali'ye nispet edilmeyen birçok

2394 İbn Hallikan, el-Vefeyat, 4/24
2395 Zehebi, Mizanul-İtidal, 3/124
2396 İbn Teymiyye, Minhacu's-Sünne, 4/24
2397 Lisanu'l-Mizan, 4/223
2398 Nayif Maruf, el-Edeb vel-İslam, s. 53

güvenilir kaynakta yer aldığı ve yer alan o hutbe ve sözlerin kendisine nispet edilmediği de inceleme ve araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Oysa Nehcu'lBelağa kitabını yazan kişi, bu ifadeleri almış ve Hz. Ali'nin söz ve hitabeleri olarak ona nispetle esere koymuştur.

• Bu kitabın içinde yer alan kimi söz ve ifadelerin daha önceleri Raşit Halifeler tarafından kullanılan ifadeler olduğuna yer verilmekte ise de, bu türden çirkin ifadelerin ne onlara ne de Hz. Ali'ye nispetleri doğru değildir. Çünkü kullanılan ifadeler, Ebu Bekir ve Ömer'e karşı çok saygılı olan bir zatın, Hz. Ali'nin ifadesi olmaktan uzaktır. Örnek olarak, bu kitapta yer alan Şakşakiye hutbesini gösterebiliriz. Bu hutbede, Hz. Ali'nin hilafeti ele geçirmek için ne kadar hırslı ve istekli olduğu belirtilmektedir ki, Hz. Ali, züht hayatını, sade bir hayat yaşamasını, debdebeden uzak bir hayat geçirmesini isteyen ve böyle yaşayan biridir. Böyle bir insanın makam hırsıyla hareket etmesi düşünülemez.

• Secili ifadelerin çokça kullanılmış olması. Oysa bu, bir zorlamadır. Çünkü o dönemde bu derece abartılı secili ifadelere pek az yer verilmiştir. Bu manasıyla Kitaptaki ifadeler ve düzen, Hz. Ali asrıyla uyuşmamaktadır.

• Kullanılan dil sanki Abbasi döneminin şaşaalı ve yaldızlı ifadelerine benzemektedir. Nitekim Tavus ve Huffaş'ı vasfederken, kelâmî ifadelere yer verilirken bunu hep görmekteyiz. Bu tür ifadelerin ancak hicretin üçüncü asrında kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle Yunan, Fars ve Hind kaynaklarının Arapçaya tercüme edildiği dönemlerde görmekteyiz. Sanki sahabe ve Raşit Halifelerin ağzından kelâmî ve mantıkla ilgili tartışmalar aktarılmaktadır.

Bu nedenle bu kitapları okurken dikkatli olmak ve tuzağa düşmemek gerekir. Özellikle sahabe ile Hz. Ali (rhum) arasında cereyan eden olaylar hakkındaki değerlendirmelerde bu kitaplara şüphe ile yaklaşmak gerekir.

3- Isfahani'nin el-Eğani kitabı: Ebul Farac elIsfahani'ye ait olan bu kitap, bir edebiyat, bir müsamere kitabı olarak kabul görür. Aslında bu, bir ilim, tarih ve fıkıh eseri değildir. Bir roman havasında bir eserdir. Gerçi bu, edebiyatçıların, romancıların ve tarihçilerin kulağına hoş gelir. Ancak böyle olmakla beraber, kitapta yer verilen milliyetçilik duygularına, yalan, iftira ve tezvirlerine de aldanmamak lazım gelir.

Nitekim Iraklı büyük üstat ve şair Velid el-Azami, "es-Seyfu'l-Yemani fi Nahri'l-İsfahani Sahibu'l-Eğani" adını verdiği eserinde, gerçekten kollarını sıvamış, buradaki saçma ifadelerle, uydurmalar, ciddi olanlarını, zehirle balı ayırt etmeye gayret göstermiştir. Kitapta yer alan kin kusan iftira, yalan ve tezvirlerini ortaya dökmüştür.

İsfahani, bu eserinde topladığı bilgilerle saygın olan Ehli Beyti üzecek, onların

siretlerini yaralayacak ifadelere, yalan ve uydurmaklara yer vermiştir. Nitekim Muaviye b. Ebi Süfyan ve Emevî halifelerine yönelik ifadeleri de bu mânada uydurma, yalan ve desiselerden ibaret bilgilerdir.

Adı geçen değerli üstat Velid el-Azami, onun bütün bu türden saçmalıklarına gereken cevabı yazmış olduğu eserinde vermiştir.[2399]

• İbnul Hatib el-Bağdadi diyor ki: "Ebul-Ferec Isfahani, insanların en yalancısıdır. Kitaplardan birçok şeyler satın alıp toparlar, sonra bunlardaki rivayetleri kendi kafasına göre uydurarak kitaplaştırırdı."[2400]

• İbnul-Cevzi de diyor ki: "Bu adamın rivayetlerine güvenilmez. Kitabında yer verdiği bilgiler genelde fasıklığı gerektiren bilgilerdir. İçki içilmesinde herhangi bir sakınca görmez. Çoğu zaman da olayları bizzat kendisi uydurur, senaryo yazar. Nitekim onun el-Eğani kitabını okuyan kişi, orada her türden iğrençliğin ve saçmalığın yer aldığını görecektir."[2401]

• Zehebi de diyor ki: "Hocamız İbn Teymiyye'nin onu zayıf kabul ettiğini gördüm. Yapmış olduğu nakillerinde onu itham ediyordu."[2402]

4- Tarihu'lYakubi (v.H.290/902M): Bu zat, Ahmed b. Ebu Yakub İshak b. Cafer b. Vehb b. Vadıh el-Abbasi'dir. Bağdatlıdır İmamiyye Şiasına mensup olan bir tarihçidir. Abbasi Devletinde önemli yazım görevlerinde bulunmuştur, bu nedenle de kendisine Abbasi Kâtibi denilmiştir.

Yakubi, yazmış olduğu İslâm Tarihi kitabını Şiî perspektifle ele almıştır. Halifeliğin sadece Hz. Ali ve onun soyundan gelen oğullarına ait olduğunu savunur. Tıpkı İmamiyye Şiası'nın kabul ettiği zincir doğrultusunda bir hilafet inancına sahiptir. Hz. Ali'yi de vasi olarak isimlendirir.

Çoğu zaman, Hz. Ebubekir, Hz Ömer ve Osman (rhum) ile alakalı bir meseleyi ele alınca, onlardan halife diye söz etmez. Sadece filanca kişi göreve geldi, diyerek söz eder. Ayrıca bunlara hakaret etmeden de edemez. Nitekim sahabeye dil uzatır. Hz. Aişe (rha) annemiz hakkında ağza alınmayacak çirkin şeyler söyler. Nitekim Halid b. Velid, Amr b. As, Muaviye b. Ebu Süfyan gibi sahabe için de kötü ifadeler kullanır. Sakife olayını, çok çirkin ve iğrenç bir anlatım ile aktarmaya gayret gösterir.[2403]

Yakubi, bu kitabında vasi olarak kabul ettiği Hz. Ali için, Benu Saide sakifesinde

2399 Velid el-Azami, es-Seyful-Yemani, Fi Nahri'l-İsfahani, s. 9–14
2400 Tarihu Bağdad, 11/398
2401 el-Muntazam, 7/40–41
2402 Zehebi, Mizanu'l-İtidal, 3/123
2403 Tarihul Yakubi, 2/123–131 ve 2/180–183, 2/222

toplananların esasen, vesayet yoluyla Hz. Ali'ye geçecek olan hilafeti bir komplo ile gasp ettiklerini savunur. Bu konuda izlediği yol, mensubu bulunduğu Şia ve Rafızîlerin izlediği yoldur. İleri sürdüğü haber ya tamamen uydurmadır veya o habere ilaveler ve çıkarmalar yaparak haber üzerinde oynamaktır. Haberi olması gereken şekilde değil de, kendisinin istediği doğrultuda vermesidir.

Yakubi'nin eserine bakıldığında, Emevî halifelerinden söz ederken, melikler, krallar diye söz eder, fakat Abbasi halifelerinden söz ederken, Halifeler diye söz eder. Nitekim Emevî devletinden söz ederken, onlar için devlet ifadesini kullanmaz, bunun yerine "Buldan" ifadesine yer verir. Yazar tarihi gerçekleri bütünüyle tersyüz ederek verme gayretindedir.

Bu nedenledir ki bu kitap oryantalistlerle batıcıların kaynak kabul ettikleri bir eser olmuştur. İslâm'a saldırmak için arayıp da bulamadıkları bir kitaptır. Aslında kitabın bilimsel hiçbir değeri yoktur. Birinci bölümde kıssalar, efsaneler ve hurafeler yer almaktadır. İkinci bölüm ise taraflı yazılmıştır, bilimsel mânada çok az itibar edilecek bilgi içeren bir kitaptır.[2404]

5- Mesudi'nin (v.H.345/956M) Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher kitabı: Bu zat, Ebul Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mesudi'dir. Abdullah b. Mesud'un (ra) soyundandır. Mağriplidir, diye de söylenmiştir. Ancak bu görüş ret edilmiştir. Çünkü bizzat kendisi, Irak halkından olduğunu açıkça ifade etmiştir. Buradan da yerleşmek için Mısır'a geçmiştir.[2405]

Mağrib beldeleriyle, Maşrık beldelerinin aksi demek istenmiştir. Bu manasıyla Mısır, İslâm beldelerinin Mağrib kesiminde yer alan bir şehirdir. Bunda herhangi bir kuşku da yoktur.

Mesudi, Şiî bir adamdır. İbn Hacer onun hakkında diyor ki: "Onun eserleri, abartılarla doludur. Çünkü hem Şiî ve hem Mutezilî olan biridir."[2406]

Mesudi'ye göre vasiyet meselesi, tâ Hz. Âdem'den beri, babadan oğla intikal ederek bizim peygamberimiz Hz. Muhammed'e kadar gelmiştir. Daha sonra Mesudi, bu eserinde halkın nass ile seçme konusundaki tartışmalarına değinir. Mesudi, İmamiyye Şiasının nassa dayalı olarak bu görüşü savunduklarını, seçimin sözkonusu olmadığını savunur.

Mesudi, adı geçen kitabında, Hz. Peygamberin (s.a.v), hayatından daha çok, Hz. Ali ile ilgili konuları ele alır, meseleyi bu çerçevede değerlendirmeye gayret eder. Hiç yüzü kızarmadan ve utanmadan İslâm tarihi aleyhine iftiralar ileri sürer ve uydurma olaylara yer verir.[2407]

2404 Menhecu Kitabi't-Tarihi'l-İslami, s. 431–432
2405 İbn Nedim, el-Fihrist, s. 117, 171; Mucemul-Üdeba, 13/91–93
2406 Menhecul Mesudi fi Kitabeti't-Tarih, s.4; Eserut-Teşeyyu, s. 143, 246; Lisanu'l-Mizan, 4/225
2407 Murucu'z-Zeheb ve Meadinul Cevher, 1/38; Eserut-Teşeyyu Aler-Rivayati't-Tarihiyye, s. 248

• Bu türden iftiraları barındıran bazı kitap örnekleri: Taha Hüseyin, "elFitne-tul-Kübra, Ali ve Benuhu"; Akkad, Abkariyyat eseri. Burada birçok zayıf ve uydurma rivayetler görülecektir. Sahabe hakkında çok iğrenç ifadelere yer vermişlerdir. Eser sahipleri bu kitaplarında çok büyük yanlışlara imza atmışlar, işin sahih tarafını araştırma endişesini duymamışlardır.

Yine Abdulvehhab en-Neccar, "el-Hulefaur-Raşidun" adlı eseri de böyledir. Bu zat, Rafizî kaynaklardan, özellikle İmamet ve Siyaset adlı kitaptan birçok uydurma rivayetleri burada toplamıştır. Hasan İbrahim Hasan'ın "Amr b. As" kitabı da bu türden bir eserdir.

Burada verilen bu eserlere ihtiyatla yaklaşılmalıdır, okunmaları halinde farklı kaynaklardan verilen rivayetlerin araştırılması gerekmektedir.

Müsteşrikler ve İslâm Tarihi

İslâm tarihini tahrif eden en büyük fırkaların başında muhtelif kesimleriyle birlikte Şiî Rafizîlerdir. Çünkü bu fırkalar, tarihte ortaya çıkan en eski fırkalardır. Bunların siyasi, akidevi ve fikri mânada hedefleri, gayretleri ve metot ve programları vardır. Hasımlarına karşı en çok yalan söyleyen, iftirada bulunan bir kesimlerdir.

Sahabeye karşı aşırı derecede düşmandırlar, dil uzatırlar, hakaret ederler, küfrederler ve hatta tekfir ederler. Çünkü bu, onların inançlarının bir gereğidir. Özellikle de Şeyhayn denilen Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e karşı aşırı kimcidirler. Her ikisini Cibt ve Tağut olarak anarlar.[2408]

Şianın en büyük cinayetleri İslâm tarihinde işledikleri cinayetlerdir. İnsanları kabilelerine, renk ve ırklarına, mensubiyetlerine göre değerlendirmişler ve inançlarını da bu temel üzerine bina etmişlerdir. Bu değerlendirmeleri tamamen şeriat mizanından uzak bir değerlendirmedir ki, İslâm'ın o mizanı Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda hareket edilerek onun azabından sakınma gerçeğidir. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Allah katında en değerli ve şerefliniz, Allah'ın emir ve yasakları konusundaki hassasiyetten ötürü azabından sakınandır." (Hucurat, 49/13)

Sapık olan fırkalar, kıssacıların uydurmalarından yararlandılar ve onların bu yaptıklarını yaymaya çalıştılar. Çoğunun, işi bilmeyen cahillerden, Sünnet hakkında bilgisiz kimselerden oldukları bir gerçektir. Kimileri bununla geçim sağlamak peşinedir. Bu nedenle uydurdukları yalanlarını, hikâye ve kıssalarını kendi aralarında yayıp durmuşlardır.

Sözüm ona bu hikâyeci ve kıssacı kesimi de hiç inceleyip araştırmadan, dikkatle

2408 İhsan İlahi Zahir, eş-Şia ve's-Sünne, s. 32

ele almadan bu yalanları ve iftiraları halk arasında yaymaya başlamışlardır. Nitekim bunlar eliyle Hz. Peygamberin (s.a.v) ağzından yüzlerce ve binlerce hadis uydurularak ortaya sürmüşlerdir. Hatta sahabe ve Tâbiuna, İslâm âlimlerine atfen sayısız denebilecek mânada uydurmalar piyasaya sürmüşlerdir. Bu yaydıkları yalanlarla İslâm tarihine, İslâmî kaynaklara, ilim adamlarına iftiralarda bulunmuşlardır.

Allah'ın rahmeti ve fazlı sayesindedir ki yüce Allah, birçok uyanık, hakkı ve gerçeği bilen, kavrayan, sezen, hak ile bâtılı ayırd edebilen, altın ile kalp parayı fark eden ilim adamlarımız çıktı da o yanlışları ortaya kodular, doğrularını meydana çıkarıp halka sahih olanlarını sundular. Bu değerli simalardan şu isimleri örnek olarak verebiliriz:

Kadı İbnu'l-Arabî, "el-Avasım Mine'l-Kavasım" kitabıyla; İbn Teymiyye birçok kitap ve risaleleriyle özellikle de çok önemli olan "Minhacu'sSünneti'nNebeviyyeti Fi Nakzi Kelamiş-Şiati ve'l-Kaderiyyeti" eseri ile keza tenkitçi bakış açısıyla büyük âlim Zehebi, tarihe dair yazdığı birçok kitabında, örneğin Siyeru Alami'nNubela, Tarihu'l-İslâm, Mizanu'l-İtidal Fi Nakdir-Rical gibi eserlerinde dile getirmiştir. Nitekim bir müfessir ve aynı zamanda bir tarihçi de olan Hafız İbn Kesir, el-Bidaye ve'nNihaye adlı eserinde, İbn Hacer Askalani, "Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari" adlı eserinde, aynı şekilde "Lisanu'l-Mizan", "Tehzibu't-Tehzib" ve "el-İsabe fi Marifeti's-Sahabe" adlı eserlerinde gerçekleri dile getirmişlerdir.

Tarihi gerçekleri tahrif etmek, sahabe ve Tâbiun dönemlerine ait ilk çağ dönemindeki insanların hayatlarına dair bilgileri çarpıtmak için de birçok yol denenmiştir. Şöyle ki:

- Yalan uydurmak, iftarda bulunmak,
- Birtakım sahih rivayetlere eklemeler ve çıkarmaklar yapmak suretiyle tahrife gitmek.
- Olaylar hakkında bâtıl ve asılsız yorumlar yaparak çarpıtmalarda bulunmak.
- Gerçekleri gizlemek, aydınlık olan yönlerini karanlık olarak göstermek,
- Şiir yoluyla tarihi olayları çarpıtarak sunmak
- Birtakım kitaplar ve risaleler yazarak bunları herkes tarafından bilinen, tanınan değerli ilim adamlarının adıyla yayınlamak. Nitekim Rafızîler, İmamiyye ve Siyaset adlı kitabı, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe edDineveri'ye nispetle piyasaya sunmuşlardır. Önceki sayfalarda görmüştük. Çünkü kendisi Ehli Sünnet tarafından şöhret bulan ve onların güvenini kazanan bir ilim adamıdır.

İşte bu türden yalan ve iftira dolu kitapları, geçmiş asırlarda ele geçiren bâtılı şarkiyatçılarla Hıristiyanlaştırma hareketini yürüten misyonerler bu eserlerden

hareketle iftiralar atmışlar, eserler kaleme almışlardır. Özellikle de Müslümanlarla olan savaşlarında ve İslâm beldelerini sömürgeleştirme çabalarında bunu görüyoruz.

Bâtıl ve sapık fırkaların İslâm'a ve Müslümanlara verdiği zarar kadar, Batılıların, oryantalist ve misyonerlerin verdiği zararlar çok daha büyük olmuştur. Çünkü bilimsel bir anlayıştan, gerçekleri birbiriyle karşılaştırmaktan hem uzak bulunuyorlar ve hem de akideleri gereği bundan kaçıyorlar. Yaptıkları tek iş, sadece birtakım haşiyeler yazmak suretiyle şekli bir çaba göstermişlerdir. Kitaplarında koydukları kaynakça ve benzeri basit çalışmalardır.[2409]

Muhibbuddin el-Hatib diyor ki: "Batı kültürünü almış olanlar, bize yabancıdırlar. Onlarda hep vehim hâkimdir, geçmişlerine yabancıdırlar. Bunların konumu, âdeta asil yerine geçen vekil gibidirler. Hatta öyleleri var ki, peşlerinden sürüklendikleri o oryantalistlere takılarak tüm Araplık ve Müslümanlık geçmişlerine rağmen her şeyi bir çırpıda ellerinin tersiyle itmeye kalkışırlar. Kendileri hakka dâvet olunduklarında, içlerindeki kuşku, heva ve heveslerine uymaları sebebiyle, delillere dayanarak hareket etmeleri gerekirken, delil gibi gözüken aldatmaca bilgilere dayanarak hareket ederler."[2410]

İslam tarihinin gerçek yüzünü tahrif edip değiştirmek suretiyle oryantalistlerin ve çömezlerinin başvurdukları önemli yollar:

• Tarihi olayları, içinde bulundukları çağa ve ortama uygun olarak gerçek olmayan yorumlarla sunmaları, gerçi bunlar çeşitli yollarla bu çarpıtmalarını, tahrif ve tebdillerini yürütmüşlerdir. Ancak bu konuda birtakım sapık fırkaların da çok büyük tesirleri olmuştur. Hemen birçokları da yaptıklarını mazlum bir ıslahatçı rolünde götürmüşlerdir. Örneğin Karmatiler, İsmaililer, Rafizî İmamiler, Fatımiler, Zenciler, İhvanussafa ve Haricîler gibileri hep aynı rolü üstlenmişlerdir. İsimleri sayılan bütün bu kesimler, Batılı misyoner ve oryantalistlere göre ıslahatçı, reformist görüşlü olan kesimlerdir. Hep adaleti, hakkı, eşitlik ve özgürlüğü güya savunmuşlardır. Bunların ayaklanmaları, aslında çıkar adına olmayıp, zulme ve haksızlığa uğrayanları savunma ve onların haklarını koruma adına olmuştur. İşte Batılılar bu fırka ve dalalet erbabını böyle tanımaktadırlar.

Aslında söz konusu sapık fırkalar, İslâm dinini kabul etmemeleri sebebiyle yadırganmamalıdırlar. Çünkü bunların İslâm diye bir dava ve dertleri yoktur. Sadece kendi inançları onlar için geçerlidir. Bu nedenle kendi akideleri doğrultusunda güçleri yettiği her şeyi, gecegündüz, açıkgizli demeden yaparlar. Bunların iman ve İslâm diye bir gayeleri yoktur. Tek amaçları sapkın olan gönüldaşlarını korumak ve kollamaktır.

2409 Muhammed Samil, Menhecu Kitabi't-Tarihi'l-İslami, s. 502
2410 el-Mesadirul Ula Li'Tarihina, Mecelletul Ezher, yıl:1372

Nice yazarlar var ki İslâm adlarını taşıyorlar, Müslümanların çocuklarıdırlar, fakat yaptıkları şey, kendi cinslerinden olan kardeşlerini zehirlemek oluyor. Onları doğru olan yoldan saptırmak istiyorlar. Yaptıkları tek şey, uydurma rivayetlere, asılsız hikâyeler dayanmaktır. Yaptıkları iş, roman türü edebi eserler okumak, müsamere dizilerini oynamak, milliyetçiliğe dair hikâyelerle avunmak. İşte bu türden okudukları tüm eserler uydurma ve yalan ifadelere dayanmaktadır. Genelde kaynakları da Taberi ile Mesudi'de yer alan uydurma ve yalan rivayetlerdir. Oysaki kendileri de bu eserlerin itimada şayan eser olmadıklarını bilmektedirler.

Bizi değerli İslâm bilginlerimiz bu konuda üzerlerine düşenleri yapmışlar, birçok uydurma ve zayıf olan rivayetleri tenkit ederek gerçekleri ortaya koymuşlardır. Kitap ehlinden naklen alınan rivayetleri (İsrailiyat) hep tenkit etmişler, sahih ile sahih olmayanları ortaya koymuşlardır. Bize düşen, oryantalistler tarafından yazılan eserlere, bunların etkisiyle yazılmış olan eserlere kuşku ile yaklaşmak ve tenkitçi bir gözle okuyup incelemek olmalıdır.[2411]

2411 Menhecu Kitabi't-Tarihi'l-İslami, s. 507 ·

SONUÇ

Allah'ın izni ve lütfu ile "Emevî Devletinin Yükselme ve Yıkılış Dönemi" adını verdiğim bu eserimi burada bitirmiş oldum. Burada yer alan doğrular, Rabbimin bana olan fazlı ve ikramı iledir. O razı olana dek ona hep hamd ederim. Rıza anında da Ona hamd olsun, rızadan sonra da hamd olsun.

Yapılan yanlışlıklar sebebiyle de yüce Allah'tan mağfiret dilerim ve ona tevbe ederim. Allah ve Resulü hatadan beridirler. Hataya düşmemek için çaba göstermem benim için yeterlidir. Rabbimin beni ecirden mahrum etmeyeceğini umarım. Allah'tan dileğim, Müslüman kardeşlerimi bu kitabımdan yararlandırsın, okuyanlarının da beni dualarında hatırlamalarını sağlasın. Çünkü kardeşin, gıyabında kardeşine dua etmesi Allah'ın izniyle kabule şayandır. Kitabımı yüce Allah'ın şu âyetiyle bitirmek isterim:

"Bunların arkasından gelenler ise, 'Ey Rabbimiz! Bizi bağışla, bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi de bağışla. İman edenlere karşı kalplerimizde bir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen, çok şefkatli, çok merhametlisin' derler." (Haşr, 59/10)

Bütün dualarımızın sonunda âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun.

İÇİNDEKİLER

8. BÖLÜM
ABDÜLMELİK, VELİD VE SÜLEYMAN DÖNEMLERİNDE İSLÂMÎ FETİHLER

1. KONU
RUM BELDELERİNDE GİRİŞİLEN FETİHLER

Bizans Müslümanların Askeri Harekâtını Sürekli Gözetliyor 9
Süleyman B. Abdülmelik Ve Kostantiniye Kuşatması 10
1- Bizans Üzerine Hamle Yapmak İçin Yapılan Hazırlıklar 11
2- Saldırıya Geçiş Planı 11
3- İslâm Ordusunun Geri Çekilmesi 13
4- Başarısızlığın Sebepleri 13
5- Kostantiniye Üzerine Yapılan Saldırın Sonuçları 17
6- Abdülmelik'in Bizanslılar Üzerine Yürümeyi Teşvik Eden Konuşması 18
7 Bizanslılara Karşı Savaşan En Meşhur Komutanlar 19

2. KONU
KUZEY AFRİKA VE ENDÜLÜS'TEKİ FETİH HAREKETLERİ

Gassanlı Hassan B. Numan'ın Fetihleri 23
Kartaca'nın Fethi 24
Hassan'ın Hezimete Uğraması 24
Bizanslıların Kartaca'ya Dönüş İstekleri ve Hassan'ın Serat'a Geri Çekilmesi 25
Kahine'nin Öldürülmesi H.82 (701 M) 25
Berberilere Karşı Hassan'ın İzlediği Siyaset 26
Hassan b. Numan'ın Afrika'daki Velayet Görevinden Alınması 28
MUSA B. NUSAYR'IN FETİHLERİ 29
Endülüs'ün Fethi Ve Tarık B. Ziyad'ın Gayreti 32
Fetih Fikri 32
KEŞİF YA DA TARİF B. MALİK'İN AKINLARI 33
Harekete Geçiş 34
Lekke Vadisi Savaşı Veya Endülüs'e Hareket 36
Lekke Vadisi Savaşından Çıkarılan Dersler. 37
Tarık B. Ziyad'a Nispet Edilen Konuşma Ve Gemileri Yakma Meselesi 40
Musa B. Nusayr'ın Endülüs'e Gelmesi 43
Musa B. Nusayr İle Tarık B. Ziyad'ın Buluşmaları 45
Musa Hilafet Merkezi Olan Dımeşk'e Dönüyor 48
Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad 51
Musa b. Nusayr'dan Sonra Endülüs 54

3. KONU
DOĞUDAKİ FETİHLER
MÜHELLEB B. EBU SUFRA'NIN FETİHLERİ 56
Mühelleb'in Ölümü 57
Mühelleb'in Çocuklarına Vasiyeti 58
Sicistan 59
BUHARA VE SEMERKANT'TA
KUTEYBE B. MÜSLİM'İN FETİHLERİ 61
Kaşgar'ın Fethi Ve Çin'e Karşı Savaş 68
İslâm'ın Yayılmasında Kuteybe'nin Gayreti 70
Kuteybe'den Hikmetli Sözler 71
Kuteybe'nin Öldürülmesi Ve Döneminin Sona Ermesi (H.96/714 M) 71
Kuteybe B. Müslim Ve Muhammed B. Vasi 73
Kuteybe B. Müslim'in Ölümünden Sonra Doğu 76
MUHAMMED B. KASIM ESSAKAFİ VE SİND'İN FETHİ
(H.8996/707714 M) 77
Muhammed B. Kasım'ın Hint Bölgesine Tayini Ve Haccac'ın Ordu Hazırlığı 78
Muhammed b. Kasım'ın Girdiği Savaşlar 78
Hint Kralı Dahir'in Öldürülmesi 79
Muhammed b. Kasım'ın Sonu 81
Muhammed B. Kasım'dan Sonra Sind 82

4. KONU
ABDÜLMELİK, VELİD VE SÜLEYMAN DÖNEMLERİNDEKİ FETİHLERDEN ÇIKARILAN ÖNEMLİ DERSLER
MÜSLÜMANLAR NE İLE ZAFER KAZANDILAR 84
FETHEDİLEN ÜLKELERİN İSLÂM'I KUCAKLAMA SEBEPLERİ 85
FETHEDİLEN ÜLKELERDE ARAPLAŞTIRMA HAREKETİ 87
ORDUNUN SAĞSALİM KALMASINA ÖZEN GÖSTERİLMESİ 90
SAVAŞ KONUSUNDA "ŞÛRA"YA VERİLEN ÖNEM 90
KARA SINIRLARINA ÖNEM VERMELERİ 92
FETİHLERİN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ 93

5. KONU
VELİAHTLİK VE SAİD B. MÜSEYYEB ABDÜLMELİK'İN ÇOCUKLARINA VASİYETİ VE ÖLÜMÜ
VELİAHLİK MESELESİ VE SAİD B. MÜSEYYEB (RA)'İN TUTUMU 95
ABDÜLMELİK'İN ÖLÜMÜ VE VASİYETİ 103

6. KONU
VELİD B. ABDÜLMELİK'İN HİLAFETİ (H.86–96/705–714)
UYGARLIĞA VE İNSANLIĞA DAİR İŞLERE ÖNEM VERMESİ 108
Emevî Mescidinin Yapılması 111
Velid Döneminde Hastaneler. 112
Devlet, Yoksulun İhtiyaçlarını Garanti Altına Alması Ve Yol Yapımı 113
GELİRLER İDARESİNİN KURULMASI 114

VELİD VE KUR'AN-I KERİM 114
URVE B. ZÜBEYİR, VELİD'İN SOFRASINDADIR 115
VELİD HACCAC'DAN HAYATININ YAZILMASINI İSTİYOR 117
VELİD B. ABDÜLMELİK'İN EŞİ ÜMMÜL-BENİN 117
HALİFE VELİD İLE BİZANS KRALI ARASINDA YAZIŞMALAR 120
SÜLEYMAN'IN VELİAHTLIKTAN ALINMA İSTEĞİ VE
VELİD'İN ÖLÜMÜ (96/714) 121

7. KONU
SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK'İN HİLAFETİ
HALİFE SÜLEYMAN'IN GENEL OLARAK İZLEDİĞİ SİYASET 124
HALİFE SÜLEYMAN'IN VALİ SEÇİMİNDE İZLEDİĞİ SİYASET 127
SÜLEYMAN'IN, KARŞITLARINA KARŞI İZLEDİĞİ SİYASET 129
Süleyman Ve Ebu Hazım'ın Kendisine Öğüdü 132
SÜLEYMAN'IN VEFA EHLİNE İKRAMLI OLMASI VE
OĞLU EYÜP'ÜN ÖLÜMÜ 135
SÜLEYMAN, OBURLUK MESELESİ, ŞARKI KONUSU 136
VELİAHTLIK VE HALİFE SÜLEYMAN'IN ÖLÜMÜ (H.99/717M) 138

9. BÖLÜM
MÜMİNLERİN EMİRİ ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİ
DOĞUMUNDAN HALİFELİĞİNE

1. KONU
ADI, LAKABI, KÜNYESİ VE AİLESİ
Babası 145
Annesi 146
Doğum Tarihi Ve Yeri 147
Ümeyye Oğulları'nın 'Yarık Yüzlü'sü 147
Kardeşleri 148
Çocukları 148
Eşleri 149
Fiziksel Özellikleri 149
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN KİŞİLİĞİNİN OLUŞUMUNU
ETKİLEYEN FAKTÖRLER 149
1 Aile Ortamı 149
2 İlim Öğrenmeye Erken Başlaması Ve Kur'anı Ezberlemesi 150
3 Toplumsal Realite 153
4 Medine'nin En Büyük Fakih Ve Âlimlerinden Eğitim Alması 153
İLMİ KONUMU 155
VELİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE ÖMER 157
Medine'ye Vali Olması 157
Ömer B. Abdülaziz'in "Şûra" Meclisi 158
Ömer'in Valiliği Dönemindeki Üzücü Olay 160
Ömer B. Abdülaziz'in Kölesi Müzahim'in Verdiği Öğüt 160
Velid'in Halifeliğinde Ömer B. Abdülaziz Ve Haccac 161

Ömer B. Abdülaziz'in Şam'a Dönüşü 161
Ömer'in Velid'e Öğüdü: Valilerin İdam Etme Yetkilerini Sınırla! 162
Ömer B. Abdülaziz'in Haricîlerle Muamele Hakkındaki Görüşü 164
Velid Süleyman'ı Azledip Oğluna Biat İsteyince Ömer'in Ona Nasihatı 164
SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE
ÖMER B. ABDÜLAZİZ 164
Süleyman'ın Ömer'i Kendine Yakınlaştırmasının Sebepleri 165
Islahat Kararlarının Alınmasında Ömer'in Süleyman Üzerindeki Etkileri 165
Süleyman b. Abdülmelik Babasının Mektubunu
Dayanak Olarak Gösterdiğinde Ömer'in Karşı Çıkışı 166
Süleyman B. Abdülmelik'in Harcamalarına Karşı Çıkması 166
Ömer'in Süleyman'ı Mezalimleri Ortadan Kaldırmaya Teşvik Etmesi 167
Birbirini Yiyen Bir Dünya Görüyorum 167
Onlar Kıyamet Günündeki Hasımlarındır 167
Süleyman İle Zeyd b. Hasan b. Ali'nin Olayı 167
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN HALİFELİĞİ 168
İlk Hutbesiyle Ömer'in Devlet İdaresindeki Yöntemi 171
Kur'an Ve Sünnet İle Amel Etme Israrı 174
Ömer B. Abdülaziz Devletinde "Şûra" 175
Ömer B. Abdülaziz Yönetiminde Adalet 177
Haksızlıkları Önleme Politikası 178
Hakların Sahiplerine İadesi 186
Bütün Zalim Valileri Ve Hâkimleri Azletmesi 187
Gayrimüslimlere Uygulanan Mezalim'i Kaldırması 188
Zimmet Ehlinden Mezalimi Kaldırması 190
Semerkand Halkı İçin Adaletin Tesisi 192
Mezalimin Ortadan Kaldırılmasında Basit Delillerle Yetinilmesi 194
Vergilerin Konulması 194
Mezalimin İadesi Ve Zekâtlarının Çıkarılması 195
Ağır Gemler Vurulmasının Yasaklanması 196
Develere Altıyüz Rıtıl Yük Sınırlaması 197
Eşitlik 197
Ömer B. Abdülaziz Devletinde Hürriyetler. 200
Düşünce Ve İnanç Hürriyeti 200
Siyasal Hayata Katılma Hürriyeti 200
Kişisel Hürriyet 201
Ticaret Ve Kazanma Hürriyeti 202

2. KONU
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN ÖZELLİKLERİ VE ORTAYA KOYDUĞU YENİLİKLER
EN ÖNEMLİ ÖZELLİKLERİ 204
Allah Teâlâ'dan Şiddetli Korkusu 204
Ömer B. Abdülaziz'in Zühd'ü 206
Tevazuu 209
Takvası 211

Hoşgörüsü, Bağışlayıcılığı Ve Affediciliği 212
Sabrı 214
Kararlılığı 215
Adaleti 216
Yakarışı, Duası Ve Allah'ın Duasını Kabul Edişi 217
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'E GÖRE TECDİD'İN İŞARETLERİ 218
Ömer'in Tecdid Alanındaki Uygulama Ve Islahatından 219
Müceddidin Şartları Ve Sıfatları 223
Her Yüz Yıla Bir Müceddit 225

3. KONU
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN AKİDE'YE VERDİĞİ ÖNEM
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN EHLİ SÜNNET
AKİDESİNE ÖNEM VERMESİ 229
ALLAH'IN BİRLİĞİ 229
Dua 230
Şükür 231
Tevekkül 232
Korku Ve Ümit 233
ESMAÜ'L-HÜSNA 234
ALLAH'IN SIFATLARI 237
KABİRLERİN MESCİT EDİNİLMESİNİ YASAKLAMASI 239
ÖMER B. ABDULAZİZ'E GÖRE İMAN KAVRAMI 240
ÂHİRET GÜNÜNE İMAN 242
Kabir Azabı Ve Nimetleri 242
Yeniden Dirilmeye ve Hesaba İnanma 243
Mîzan 245
Kevser Havuzu 246
Sırat 246
Cennet, Cehennem 247
Müminlerin Cennette Rablerini Görmeleri 248
KİTABA SÜNNETE VE RAŞİT HALİFELERİN
UYGULAMALARINA BAĞLILIK 249
Kitaba Ve Sünnete Tâbi Olma 249
Raşit Halifelerin Uygulamalarına Bağlılığı 251
Fıtrata Uygunluğun Ölçü Alınması 252
SAHABEYE YAKLAŞIMI VE ONLAR ARASINDAKİ
ANLAŞMAZLIKTA TAKINDIĞI TAVIR 253
EHLİ BEYTE YAKLAŞIMI 254

4. KONU
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN HARİCÎLER, ŞİA, KADERİYE, MÜRCİE VE CEHMİYE KARŞISINDAKİ KONUMU
HARİCÎLER 258
Haricîler Kendisine Karşı Çıktıklarında Ortaya Koyduğu Tavır 259
Haricîlerle Münazaraları 260

Ömer B. Abdülaziz'i Haricilerle Savaşa Sürükleyen Sebep 267
Haricîlerin Mallarının, Sahiplerine Geri Verilmesi 267
Hayır, Söyleyene Kadar Haricî Esirlerin Hapsedilmesi 268
ŞİA 268
ÖMER B. ABDULAZİZ DÖNEMİNDE KADERİYYE 269
İslâm Tarihinde Kader Konusunun Ortaya Çıkışı 270
Kaderiyye'nin Kaderle İlgili Yaklaşımları 270
İlk Kaderiyye'nin Önderler 271
Ömer B. Abdülaziz'in Ğaylân Ed-Dimeşkî Karşısındaki Konumu 272
Kaderin Mertebelerinin Açıklanması 275
İlim 276
Amellerin Levhî Mahfuz'a Yazılması 276
Meşîet (Dileme, İsteme) 276
Yaratma Sıfatı (Halk) 277
Kavramsal Olarak Kaderle Kaza Arasındaki Fark 278
Kaza Ve Kadere Razı Olmak 279
MÜRCİE 279
Cehmiye 282
Mûtezile 285
Mûtezile'nin Ortaya Çıkışı Ve Bu İsmi Alma Sebebi 286
Mûtezile'nin Farklı Grupları 287
Önceki Mezheplerin İnanç Esaslarının İhyasında Mûtezile'nin Rolü 287
Mûtezile'nin Haricîlerden Aldıkları 287
Mûtezile'nin Cehmiye'den Aldığı Fikirler 289
Mûtezile'nin Beş Esası 290

5. KONU
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN SOSYAL HAYATI İLMÎ YÖNÜ VE İSLÂM'A DÂVETİ
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN SOSYAL HAYATI 291
Çocuklarının Öğretimlerine Önem Vermesi 295
Ömer b. Abdülaziz'in Çocuklarını Eğitim Yönteminin Sonuçları 298
SOSYAL YAŞANTISI 302
Ömer b. Abdülaziz'in Sosyal Değişim Konusunda Kabul Ettiği İlkeler 326
ÖMER B. ABDÜLAZİZ VE ÂLİMLER 327
Âlimlerin Halifeye Yakınlıkları ve Onu Desteklemeleri 328
Âlimlerin Ömer b. Abdülaziz'e Nasihat Etme, Hatırlatma
Ve Sorumluluk Alma Konusunda Söz Vermeleri 331
Âlimlerin, Çeşitli Makamları Üstlenmesi ve
İşlerin Yürütülmesine Katılmaları 332
EMEVÎ DEVLETİNDE VE ÖMER B. ABDÜLAZİZ
DÖNEMİNDEKİ İLMÎ EKOLLER 333
ŞAM EKOLÜ 333
MEDİNE EKOLÜ 336
MEKKE EKOLÜ 335
BASRA EKOLÜ 339

KÛFE EKOLÜ 341
YEMEN EKOLÜ 342
MISIR EKOLÜ 345
KUZEY AFRİKA EKOLÜ 346
TÂBİÎNİN KUR'AN'I TEFSİR YÖNTEMİ 346
A- KUR'AN'IN KUR'AN'LA TEFSİRİ 346
B- KUR'AN'IN SÜNNETLE TEFSİRİ 351
C- KUR'AN'IN SAHABE KAVLİYLE TEFSİRİ 353
Sahabinin Hz. Peygamberden Gelen Bir Tefsiri Olduğu Zaman 354
Sahabi Tefsiri İçtihat Niteliğinde Olduğunda 354
Sahabeden Nakledilen Rivayetler Çeliştiğinde 355
Arapça 356
İçtihat 356
ÖMER B. ABDÜLAZİZ VE TÂBİÎNİN SÜNNETE HİZMET KONUSUNDAKİ GAYRETLERİ 357
Medine Valisi Ve Dönemin En İyi Yargıcı Ebubekir B. Hazm'a Mektup Yazması 358
İbn Şihâb Ez-Zührî'ye Yazdığı Mektup 359
Ömer B. Abdülaziz'in Emrinin Bütün Medinelilere Yönelik Olması 359
Hadisinin Toplanmasına Yönelik Emrin Bütün Valiliklere Gönderilmesi 359
Ömer B. Abdülaziz'in Tedvin Yöntemi 360
Tedvinin Semeresi 362
Tâbiînin Sünnete Hizmet Yolundaki Gayretleri 363
TÂBİÎNİN TEZKİYE YÖNTEMİ 366
Ömer B. Abdülaziz Döneminde Ve Emeviler'de Hasan-ı Basrî 366
İnsanları Kalpten Etkilemesinin Sebepleri 367
Hasan-ı Basrî'nin Tasavvuf Anlayışının Görünümü 369
Hasan-ı Basrî'nin Tasavvuf İlminde Meşhur Olmuş Öğrencileri 379
Hasan-ı Basrî'nin Mûtezile'den Uzak Oluşu 384
Hasan-ı Basrî'ye Göre Adaletli Devlet Başkanı 387
Hasan-ı Basrî, Ömer B. Abdülaziz'e Dünyayı Tavsif Ediyor 390
Dönemindeki İsyanlar Karşısındaki Konumu 391
İçinde Bu Kişinin Bulunduğu Toplum, Nasıl Yolunu Şaşırır! 394
Hasan-ı Basrî'nin Vefatı 395
ÖMER B. ABDÜLAZİZ, FETİHLER VE İSTANBUL KUŞATMASININ KALDIRILMASI 396
KAPSAMLI DÂVETİN ÖNEMSENMESİ 399

6. KONU
ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDEKİ MALÎ ISLAHATLAR
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN İKTİSAT SİYASETİNİN HEDEFLERİ 410
DEVLETİN EKONOMİK HEDEFLERİNİ GERÇEKLEŞTİRMEDE KULLANDIĞI ARAÇLAR 412
Yeni Tarım Siyasetinin Uygulanması 413
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN GELİRLER KONUSUNDAKİ MALÎ SİYASETİ 417

Zekât 418
Cizye 420
Haraç 421
Uşûr (Ticaret Malları Vergisi) 422
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN GENEL HARCAMA SİYASETİ 426
Devletin Maslahatları Doğrultusunda Harcama Yapılması İçin Yönlendirme 429

7. KONU
ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİNİN YARGISAL KURUMLARI VE HALİFENİN BAZI FIKHÎ İÇTİHATLARI
YARGI VE ŞAHİTLİK 432
KAN AKITMA VE KISAS 437
DİYETLER 438
HAD CEZALARI 440
TA'ZÎR CEZALARI 445
HAPİSLE İLGİLİ HÜKÜMLER 447
CİHADLA İLGİLİ HÜKÜMLER 448
EVLENME VE BOŞANMA 450

8. KONU
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN İDARE ANLAYIŞI, SON GÜNLERİ VE VEFATI
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN TANINMIŞ VALİLERİ 454
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN YÖNETİMİNDE MERKEZİYETÇİLİK VE ADEMİ MERKEZİYETÇİLİK 468
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN SON GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ 488

10. BÖLÜM
ABDÜLMELİK'İN OĞULLARI YEZİD VE HİŞAM

1. KONU
YEZİD B. ABDÜLMELİK
HALİFELİKTEN ÖNCEKİ HAYATI 501
YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN HALİFE OLUŞU 502
YEZİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE İÇ ÇEKİŞMELER VE İSYANLAR 506
YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN İDARİ VE MALİ POLİTİKASI 511

2. KONU
HİŞAM B. ABDULMELİK
ADI, SOYU VE YETİŞMESİ 528
HİLAFET MAKAMINA GELMEK İÇİN GAYRETİ VE VELİAHT OLARAK ATANMASI 529
HİŞAM'IN HİLAFET MAKAMINA GEÇMESİ 530
HİŞAM'IN ÖZEL HAYATI 531
ÇOCUKLARI VE AKRABASI İLE OLAN BAĞLARI 532
HİŞAM'IN SOSYAL HAYATI 536

HİŞAM B. ABDÜLMELİK DÖNEMİNDE İLİM ADAMLARI 546
HİŞAM DÖNEMİNDE İMAM MUHAMMED B. ŞİHAB
EZ-ZÜHRİ VE EMEVÎ DEVLETİ 550

3. KONU
HİŞAM DÖNEMİNDE İDARİ VE MALİ SİSTEM
İDARİ SİSTEM 575
MALİ UYGULAMA 584

4. KONU
HİŞAM B. ABDULMELİK ZAMANINDA BAŞKALDIRILAR
ZEYD B. ALİ B. HÜSEYİN AYAKLANMASI 589
CAFERİ SADIK İLE ZEYD B. ALİ ARASINDAKİ İLİŞKİ 605
İMAM CAFERİ SADIK, H. 148 (765 M)
SENESİNDE VEFAT ETMİŞTİR 609
ZEYD'İN BİAT ALMASI VE ŞEHİT DÜŞMESİ 612
ZEYD'İN AYAKLANMASININ BAŞARISIZLIĞI 617
ZEYD'İN AYAKLANMASI KARŞISINDA ULEMANIN DURUMU 620
ZEYD B. ALİ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ OLAYININ
EMEVÎ DEVLETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 622
KUZEY AFRİKA'DA BERBERÎ ÇIKIŞLARI 623

5. KONU
HİŞAM B. ABDULMELİK DÖNEMİNDE FETİHLER
BATI CEPHESİ 627
DOĞU CEPHESİ 630
FETİHLERDEN ÇIKAN DERSLER VE İBRETLER 633
HİŞAM'IN ÖLÜMÜ VE DEVLETİN YIKILMA DÖNEMİ 637

11. BÖLÜM
EMEVİ DEVLETİNİN YIKILIŞI

1. KONU
VELİD B. YEZİD B. ABDULMELİK'İN HİLAFETİ
VELİD'İN HİLAFET MAKAMINA GELMESİ. 641
VELİD'İN DEVLET İŞLERİYLE İLGİSİ 642
VELİD'İN İNTİKAMA YÖNELİK YAPTIKLARI 647
YEZİD B. VELİD'İN İNKILABİ HAREKETİNDE
TEMEL UNSURLAR 649
BAŞKENTİ ELE GEÇİRİLMESİ VE
VELİD B. YEZİD'İN ÖLDÜRÜLMESİ 656

2. KONU
YEZİD B. VELİD B. ABDULMELİK
YEZİD'İN DEVLET İDARESİNDE İZLEDİĞİ METOT 666
KENDİSİNİ DESTEKLEYENLERİ

ÖNEMLİ MEVKİLERE GETİRMESİ 670
YEZİD'İN BAZI SÖZLERİ VE ÖLÜMÜ 672

3. KONU
İBRAHİM B. VELİD 673

4. KONU
MERVAN B. MUHAMMED (SON HALİFE, H:127/744M)
MERVAN B. MUHAMMED'İN ASKERİ ALANDAKİ KONUMU 675
MERVAN'IN HİLAFET MAKAMINA GEÇMESİ 677
ŞAM VE IRAK, AYRICA HİCAZ'DA
HARİCİ EBU HAMZA AYAKLANMASI 680

5. KONU
ABBASİ DEVLETİ VE EMEVİ DEVLETİNİN SONU
ABBASİLERİN TARİHSEL DERİNLİĞİ 690
ÖRGÜTLENME AŞAMASINDA ABBASİLERİN
HUKUKİ DAYANAKLARI 698
ABBASİ HAREKETİNİN İLANI 722
IRAK'A GÖNDERİLECEK ORDU KOMUTANLIĞINA
KAHTABA'NIN ATANMASI 739
ABBASİ DEVLETİNİN KURULMASI 743
ABBASİLER, EMEVİLERE KARŞI
ZAP NEHRİNDE ZAFER KAZANIYOR 746
EMEVİLERİN SON HALİFESİ MERVAN B. MUHAMMED 751

6. KONU
EMEVİ DEVLETİNİN YIKILMA SEBEPLERİ
ÖMER B. ABDÜLAZİZ'İN
İYİLEŞTİRME HAREKETİNE KARŞI AYAKLANMA 756
ZULÜM VE HAKSIZLIK 757
LÜKS VE İSRAF İÇEREN BİR HAYAT,
ŞEHEVİ İSTEKLERE DALMAK 761
"ŞÛRA" SİSTEMİNİ KALDIRMALARI 763
VELİAHTLIK SİSTEMİNİN GETİRİLMİŞ OLMASI 763
EMEVÎ SALTANATINA KARŞI AYAKLANMALAR 765
EMEVİLERİN BİR KÜLTÜR OLUŞTURMASINDAKİ
BAŞARISIZLIĞI 774
EGEMEN AİLE İLE SÜREKLİ İÇ ÇEKİŞMELER
VE AYAKLANMALAR 775
EMEVİLER DEVLET OLARAK
DÜZENLİ BİR ORDU KURMADA BAŞARISIZDIRLAR 778
MERVAN B. MUHAMMED'İN HİLAFETİ KURTARMADA
BAŞARISIZ OLMASI 781
ABBASİ DÂVETİ DÖNEMİ 793
SONUÇ 806